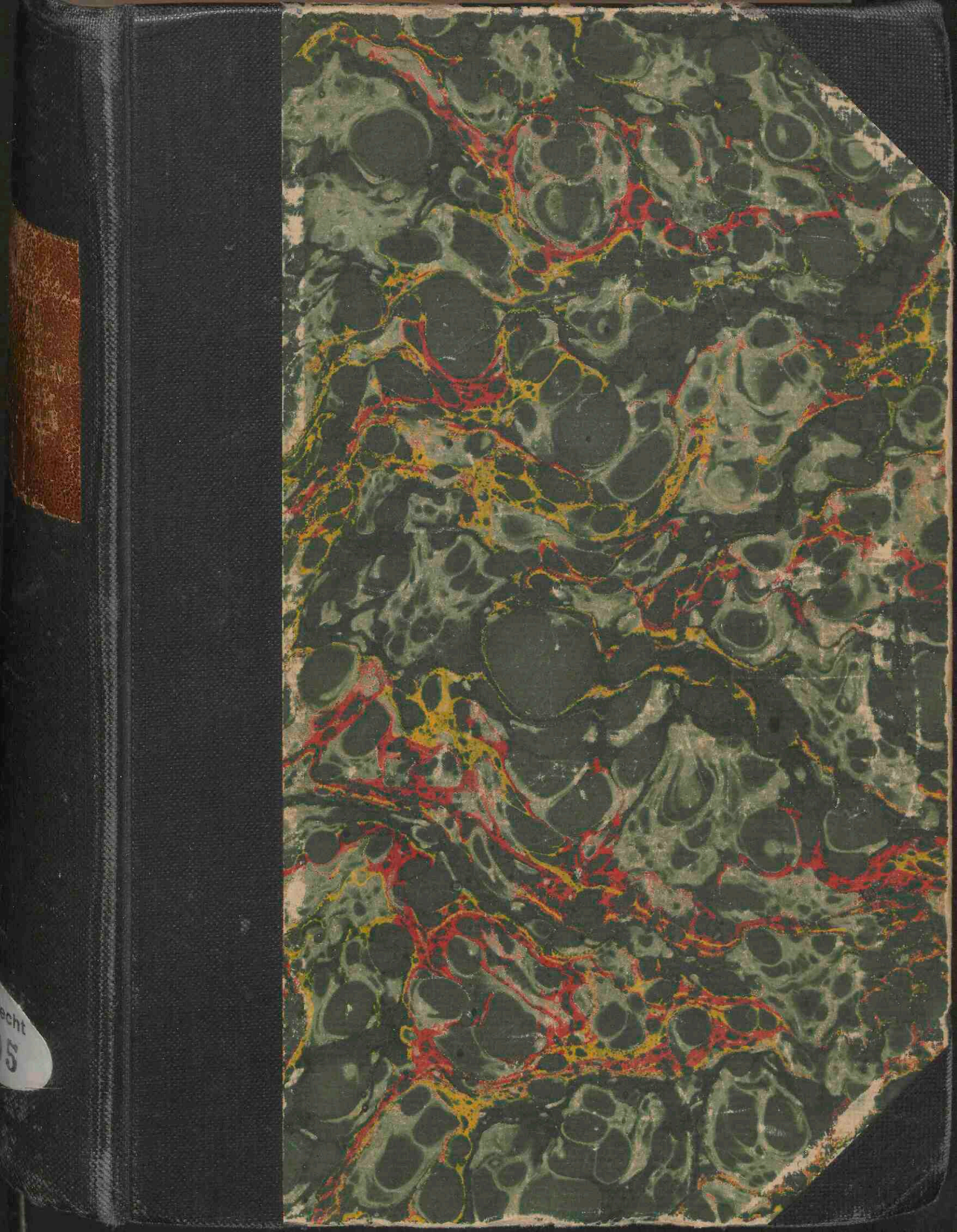

De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht: historisch-juridische verhandeling, voornamelijk uit Utrechtsche gegevens samengesteld

<https://hdl.handle.net/1874/254894>

DE GEESTELIJKE EN KERKELIJKE GOEDEREN

ONDER

HET CANONIEKE, HET GEREFORMEERDE EN HET NEUTRALE RECHT.

A. g. u. 192, 190.

DE GEESTELIJKE EN KERKELIJKE GOEDEREN

ONDER

HET CANONIEKE, HET GEREFORMEERDE EN HET NEUTRALE RECHT.

HISTORISCH-JURIDISCHE VERHANDELING,
VOORNAMELIJK UIT UTRECHTSCH
GEGEVENS SAMENGESTELD.

We are but too apt to consider things in the state
in which we find them, without sufficiently advert-
ing to the causes by which they have been produced,
and possibly may be upheld.

EDMUND BURKE.

EERSTE DEEL.

DE CANONIEKE EN DE GEREFORMEERDE BEDEELING.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN
DE RECHTSWETENSCHAP AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,
NA MACHTING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS DR. J. M. S. BALJON,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID, VOLGENS
BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDEN-
KINGEN VAN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID TE VERDEDI-
GEN OP VRIJDAG 17 FEBRUARI 1905 DES NAMIDDAGS OM 4 UUR DOOR

DUCO GERROLD RENGERS HORA SICCAMA

GEBOREN TE 'S GRAVENHAGE.

UTRECHT. — KEMINK & ZOON. — (Over den Dönn). — 1905.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0106 6939

Toen ik mij — het is voor een academisch proefschrift reeds vrij lang geleden — zette tot het onderzoeken en behandelen van den rechtstoestand der kerkelijke goederen, had ik niet gedacht, dat het boekske, waarmee ik de „summi honores” in de rechtsgeleerde Faculteit hoopte te verwerven, uit zou dijen tot het boek, waaraan ik thans dit inleidende woord doe voorafgaan. Met schrik bemerkte ik, wat een groei er in zat en welke neiging tot metamorphose er in bleek te schuilen.

Oorspronkelijk was mijn bedoeling de eigendoms- en beheersquaestie in zake van de goederen ten dienste der Nederd. Herv. Kerk gebruikt, te behandelen van 1816 af; ik meende, dat niet verder behoefde te worden teruggegaan om de vragen, die in den tegenwoordigen tijd een antwoord eischen, te kunnen oplossen. Het onderzoek van het lot der kerkelijke goederen in de 19de eeuw leerde mij echter, dat hun rechtspositie beheerscht werd door feiten uit vroegere periode; en zoo kwam ik van 1806 op 1801, van 1801 op 1798 en van 1798 op den tijd, waarin de Gereformeerde religie de officieele was, en ook deze bleek mij onbegrijpelijk op zich zelf en enkel de reformatie van zijn Canonicken voorganger. Het gevolg was, dat niet alleen het resultaat van mijn onderzoek een in den beginne niet verwachten omvang aannam maar tevens geheel van inhoud veranderde.

Hetgeen thans volgt is een beschrijving van het Canonieke geestelijke- en kerkelijke goederenrecht en van het recht, zooals het gold onder de heerschappij van het beginsel der Reformatie; in een tweede deel hoop ik te beschrijven het recht, zooals het was en is onder vigueur van het in 1796 aangenomen stelsel van scheiding van Kerk en Staat. Zoowel de overweging, dat beide deelen samen de maat eener disser-

—

tatie al te zeer zouden te buiten gaan — dit eerste deel is mij toch al omvangrijk genoeg —, als de wensch om mijn promotie niet nog langer te verschuiven, hebben mij geleid tot het afzonderlijk in het licht zenden van mijne beschouwingen over de canonieke periode en die der Reformatie.

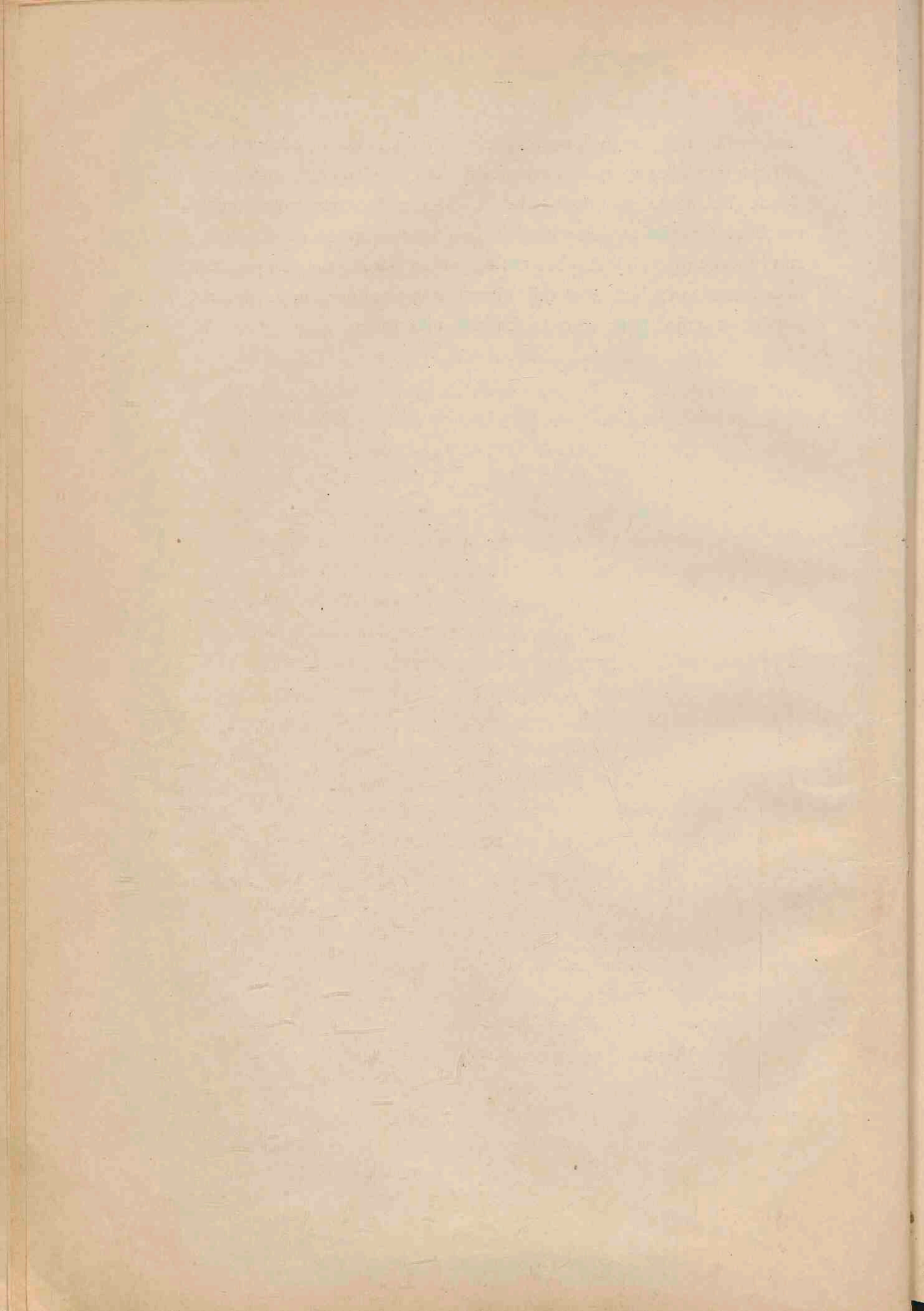
Misschien zal men oordeelen, dat ik nu eens minder dan weer meer dan noodig gegeven heb. Het trekken van grenzen is echter altijd min of meer willekeurig; en bovendien, men vindt niet altijd wat men wenscht. Hoe dit ook zij, het bijeengebrachte is gaandeweg in quantiteit zoo gewassen, dat ik mij, Hoog Geleerde Hamaker, wel eens bezwaard heb gevoeld door de aanspraak die ik deed gelden op Uw lankmoedigheid en het beslag dat ik legde op Uw tijd. Op de vele uren, die mij door U werden afgestaan ter bespreking van wat ik U had voorgelegd, blijf ik met erkentelijkheid terugzien. Uw raad stelde en stel ik steeds op hoogen prijs, te eerder omdat ik mij bewust ben, dat het voornamelijk Uwe leiding was, waardoor ik van de onzekerheid die van de „ars boni et aequi” onafscheidelijk schijnt, de schuld niet bij haar heb leeren zoeken en in den chaos van al het betwiste en betwistbare niet allen vasten grond heb verloren.

Ook aan de overige Hoogleraren der Juridische Faculteit is het mij aangenaam ter gelegenheid van de voltooiing van mijn proefschrift mijn dank te mogen betuigen voor het onderwijs dat ik van hen ontving, waarbij ik ook denk aan de welwillende voorlichting, die ik van U, Hoog Geleerde Molengraaff als Eere-Voorzitter van het Collegium Themis mocht genieten.

En met niet minder genoegen gedenk ik, Hoog Geleerde van der Wyck, de inleiding in de „Scientia Scientiarum”, die mij Uwe gewaardeerde voordrachten gaven, en den steun, dien ik ook van U bij mijn arbeid heb mogen ondervinden.

Al vermeldde ik het niet, reeds de titel van mijn geschrift zou het ieder doen begrijpen, dat de hulp, die mij op het Utrechtsche Rijks- en Gemeentearchief verleend is, een belangrijke factor is geweest in de totstandkoming ervan. De grootste

bereidwilligheid en hulpvaardigheid mij daar steeds betoond is mij een oorzaak van warme erkentelijkheid. Ten zeerste waardcer ik de belangstelling door Mr. S. Muller Fz. aan mijn werk geschonken; zijn medewerking in het bijeenbrengen mijner stof, zijn voorlichting bij de bewerking ervan laten zich amper te hoog aanslaan; het was mij uiterst aangenaam hem te dezer plaatse er mijn dank voor te kunnen uitspreken.

I N H O U D.

INLEIDING	P. I.
EERSTE AFDEELING.	
De geestelijke en kerkelijke goederen onder het Canonieke recht.	
HOOFDSTUK I.	
ONTSTAAN VAN EEN BENEFICIUM ECCLESIASTICUM.	
§ 1. <i>Stichting van een officium.</i>	10.
§ 2. <i>Verheffing van een officium tot beneficium ecclesiasticum</i>	20.
§ 3. <i>Vervolg; vatbaarheid om tot beneficium ecclesiasticum te worden verheven. Kerken, hospitalen, kloosters, broederschappen</i>	32.
HOOFDSTUK II.	
AMORTISATIE VAN DE GOEDEREN	52.
HOOFDSTUK III.	
KERKSCHENKING.	
§ 1. <i>Schenking van kerken etc. door het wereldlijke Gezag</i>	61.
§ 2. <i>Kerk en altaar</i>	63.
§ 3. <i>Schenking van kerken door het geestelijke Gezag.</i>	67.
HOOFDSTUK IV.	
VERVOLG. GEDEEELTELIJKE EN VOLLEDIGE INCORPORATIE VAN KERKEN	77.
HOOFDSTUK V.	
VERVOLG. VICARIA CURATA EN CONGRUE PORTIE OF COMPETENTIE.	

	P.
§ 1. <i>Vicaria curata</i>	84.
§ 2. <i>Congrue portie of competentie</i>	88.

HOOFDSTUK VI.

BENOEMING VAN DEN BEZITTER VAN EEN BENEFICIUM ECCLESIASTICUM; COLLATIE, PRESENTATIE, INSTITUTIE EN INBEZITSTELLING.	91.
---	-----

HOOFDSTUK VII.

BEHEER VAN HET BENEFICIUM ECCLESIASTICUM.

§ 1. <i>Het beheer in het algemeen</i>	110.
§ 2. <i>Het beheer van kapittelvicarieën in het bijzonder.</i>	113.
§ 3. <i>Beperking der beheersvrijheid van een beneficium ecclesiasticum</i>	124.

HOOFDSTUK VIII.

GEHOUDENHEID VAN DEN BEZITTER VAN EEN BENEFICIUM ECCLESIASTICUM OM BIJ TE DRAGEN IN DE KOSTEN DER KERKFABRIEK	131.
---	------

HOOFDSTUK IX.

KORTE SAMENVATTING.	138.
-----------------------------	------

HOOFDSTUK X.

RECHT EN THEORIE.

§ 1. <i>Algemeene opmerkingen</i>	144.
§ 2. <i>Enkele theorieën. Die van het eigendomsrecht der Kerk, der kerkelijke gemeenten en der kerkelijke instellingen; benevens die der sub- jectlooze rechten</i>	150.

TWEDE AFDEELING.

De geestelijke en kerkelijke goederen onder het Gereformeerde recht.

HOOFDSTUK I.

DE REFORMATIE.

§ 1. <i>Inleiding</i>	196.
§ 2. <i>Het rechtskarakter der Utrechtsche Reformatie. De parochie van St. Jacob en de Consistoriale kerk. Religievrede van 10 Jan. 1579. Unie van</i>	

- Utrecht. Religievrede van 15 Juni 1579. Samen-
smelting der Jacobs- en Consistoriale kerken,
26 Juli 1586. Verbod der Roomsche religie,
Juni 1580. Reformatie van het platte land . . .* 206.
§ 3. *Het Kerkverband.* 263.

HOOFDSTUK II.

DE GEVOLGEN DER UTRECHTSCHER REFORMATIE IN HET VERMOGENSRECHT IN HET ALGEMEEN.

- § 1. *Voorloopige maatregelen. Ordonnantie der Staten
van 6 Mei 1580.* 275.
§ 2. *De Orde op de Geestelijkheid en hare goederen
van 28 Juni 1580 en haar uitvoering. Memorie
der Staten naar aanleiding van de remonstrantie
van de Orde van St. Jan en het Duitsche Huis.
Memorie der 5 Kapittelen van 22 Aug. 1580.
Instructie der Directiekamer van 29 Juli 1581.
Memorie der Staten naar aanleiding van de
remonstrantie der 5 Kapittelen* 279.
§ 3. *Het Redressement op de geestelijke goederen
van 18/28 Oct. 1586 en zijn uitvoering. Op-
heffing der Directiekamer, 9 Oct. 1588 . . .* 324.

HOOFDSTUK III.

DE KERKGEBOUWEN EN DE TOT HUN ONDERHOUD BE- STEMDE GOEDEREN.

- § 1. *De parochiale kerken in de Stad Utrecht . . .* 347.
§ 2. *De parochiale kerken ten platten lande. Visitatie
van het platte land, 3 Juli 1593. Ordonnantie
der Ged. Staten van 10 Aug. 1610 betreffende
het onderhoud der pastoriehuizen. Parochiale
omslagen. Opening van kerken.* 369.
§ 3. *De collegiale kerken in de Stad Utrecht. Be-
schikkingsbevoegdheid van den Raad over kerken
en dergelijke gebouwen. Aanwijzing van het
grootte Domkapittelhuis tot auditorium . . .* 394.
§ 4. *De conventuale kerken in de Stad Utrecht . .* 414.

HOOFDSTUK IV.

DE BROEDERSCHAPPEN.

- § 1. *De broederschappen gevestigd in de kerken der Stad Utrecht. Besluit van den Raad van 23 Oct. 1615. Remonstrantie van den Heer van Moersbergen. Contraremonstrantie der Burgemeesters. Besluiten van den Raad van 8 Dec. 1656 en 26 Sept. 1657* 419.
- § 2. *De broederschappen gevestigd in de kerken ten platten lande. Reformatie der O. L. V.-broederschap te Houten; 20 Mrt. 1631* 440.
- § 3. *Broederschappen beheerende gasthuizen, ziekenhuizen, weeshuizen en dergelijke inrichtingen* 450.

HOOFDSTUK V.

DE BEZOLDIGING DER PREDIKANTEN.

- § 1. *De predikantenbezoldiging in de Stad Utrecht. Bijdragen der Eerste en der Tweede Clergie* 457.
- § 2. *De predikantenbezoldiging ten platten lande. Het kantoor der Gebeneficieerde goederen. Ordonnantie der Staten op de geestelijke goederen ten platten lande van 11 Dec. 1589* 467.
- § 3. *De benoeming van de predikanten. Het collatie-recht. Ontslag der predikanten.* 495.

HOOFDSTUK VI.

DE VICARIEËN.

- § 1. *De vicarieën gevestigd in de kerken der Stad Utrecht. Vicarieën iuris patronatus laicalis en ecclesiastici. Memoriën en vicarieën der Buur- en Jacobskerken. Tertiën der parochiale vicarieën* 506.
- § 2. *De vicarieën gevestigd in de kerken ten platten lande. Het kantoor der Gebeneficieerde goederen.* 527.
- § 3. *De tertiën. Liquidatie van vicarieën* 549.
- § 4. *Pieuze bestemming, mortificatie en splitsing van vicarieën* 573.

- § 5. *Het collatierecht* 588.
- § 6. *Het regeeringsreglement van 16 April 1674. Het kantoor der Pieuze zaken. Overeenkomst van 20 Apr. 1682 tusschen den Stadhouder en de 5 Kapittelen* 598.
- § 7. *Een en ander over de ontvangsten van het kantoor der Gebeneficieerde goederen. Ordonnantie der Staten van 5 Sept. 1622 betreffende de carentiën* 615.

HOOFDSTUK VII.

DE KLOOSTERS.

- § 1. *De jurisdictie van den Utrechtschen Raad en die van de Provinciale Staten. De kloosters der Minrebroeders, Predikheeren, Reguliers, Karmelieters en Cellebroeders* 622.
- § 2. *De Statenconventen. De Abdij van St. Paulus. De Orde van St. Jan van Jeruzalem. Deductie van 15 Mrt. 1664. Besluit der Staten van 27 Febr. 1668 betreffende de commanderieën van St. Catharina. Het Duitsche Huis* 645.
- § 3. *De Ridderschapsconventen. Instructiën van 1581 en 28 Mrt. 1598.* 698.
- § 4. *De Stadsconventen. Conventen van Abraham-Dole en St. Brigitte. Ordonnantie van den Raad van 9 Aug. 1613. Regeling van 26 Sept. 1657. Besluiten van 2 Mei 1674 en 28 Mrt. 1707* 728.

HOOFDSTUK VIII.

- KORTE SAMENVATTING 762.

STELLINGEN.

I.

De voorstelling van Mr. N. G. Pierson (Leerboek I. pp. 39 sqq.) als zou de deductieve methode de eenig juiste zijn voor het opsporen van oeconomische wetten, berust op een misverstaan van de inductieve methode; in waarheid is de deductieve methode slechts een middel om, als de inductieve wegens onvoldoend materiaal tot een testimonium ignorantiae leidt, de leemte aan te vullen met een vermoeden.

II.

In het algemeen kan niet gezegd worden, dat beschermende rechten evenveel nationale nijverheid vernietigen als zij te voorschijn roepen; het is zeer wel mogelijk, dat zij de nationale nijverheid vergrooten, zoodoende den nationalen rijkdom vermeerderen en de positie der natie in het internationale ruilverkeer versterken.

III.

Naar het klassieke Romeinsche recht was het gevolg der consecratio, dat zoowel het recht van den eigenaar der geconsecreerde zaak als het hoogheidsrecht der Overheid te haren

opzichte verloren ging, en wel ten behoeve van den god voor wiens dienst de zaak werd bestemd.

IV.

Naar het Iustinianeïsche recht was de consecratio van geen invloed op het eigendomsrecht der geconsecreerde zaak, maar was zij enkel de grond waarop het recht den eigenaar in zijn beschikkingsvrijheid beperkte.

V.

Het bestaan van rechtspersonen is geen werkelijkheid maar een wetenschappelijke constructie, gegeven tot verklaring van het feitelijke bestaan van vermogenscomplexen waarvan geen mensch als subject kan worden aangewezen.

VI.

De in de vorige stelling bedoelde constructie is niet alleen geen aannemelijke constructie van de feiten die zij verklaren wil, maar zij berust bovendien op onjuiste redeneering, een gevolg van gebrekkige waarneming dier feiten, immers op de ontkenning van de bestaanbaarheid van subjectlooze rechten.

VII.

Een notarieele inventaris van de in een nalatenschap gevonden obligaties heeft tegenover de schuldenaren dier obligaties geen verbindende kracht.

VIII.

Wettelijke interessen kunnen met een zelfstandige rechtsvordering worden geeischt,

IX.

Het recht op rekening en verantwoording is ondeelbaar.

X.

Het vermogen eener vennootschap onder firma vormt een door zijn bestemming bepaald afzonderlijk deel van het vermogen der firmanten, waarop de vennootschapsschuldeischers een voorrecht hebben.

XI.

Wanneer de nemer van een levensverzekering overlijdt, zijn zijne rechtverkrijgenden onder algemeenen titel bevoegd de in de nalatenschap gevonden polis te verkoopen, onverschillig of de overledene een gerechtigde tot de uitkeering had aangewezen of niet.

XII.

Een borg, die na het faillissement van den schuldenaar diens schuld betaalt, is bevoegd zijn regresvordering in vergelijking te doen brengen met een vóór het faillissement ontstane vordering van den gefailleerden schuldenaar op hem.

XIII.

Aan den vader, wien krachtens art. 357 B. W. toegestaan is zijn zoon in verzekerde bewaring te doen stellen, kan worden vergund deze beschikking kosteloos uit te voeren.

XIV.

Tusschen een zgn. grondwet en andere wetten bestaat geen materieel verschil, alsof zekere onderwerpen uit hun aard in

een grondwet en andere uit hun aard in een „gewone” wet zouden thuishooren; de tegenstelling: grondwet - gewone wet is rechtens derhalve willekeurig en zonder zin.

XV.

De tegenwoordige inrichting der Nederd. Herv. Kerk steunt op het K. B. van 7 Jan. 1816, door de Synode dier Kerk — daartoe gemachtigd bij K. Besluit van 25 Juli 1843 — 9 Sept. 1851 gewijzigd onder bekrachtiging des Konings van 23 Mrt. 1852.

XVI.

Het Algemeene reglement voor de Nederd. Herv. Kerk, zooals het 23 Mrt. 1852 door den Koning is goedgekeurd, is derhalve voor de kerken niet verbindend.

XVII.

De Provinciale Staten zijn niet bevoegd leden der Eerste Kamer te kiezen op een anderen dag dan op den bij K. Besluit aangewezenen; na den in art. 73 *b* der grondwet bedoelden termijn kan alleen een bijzondere wet hun daartoe de bevoegdheid verleenen.

XVIII.

Het opzettelijk niet voldoen door de leden der Provinciale Staten aan de oproeping van den door de Koningin daartoe gemachtigden Commissaris tot het kiezen van leden der Eerste Kamer, door niet ter vergadering te komen of door ter vergadering niet tot de keuze over te gaan of deze op welke wijze dan ook te beletten, is strafbaar volgens art. 184 S. r.

XIX.

In het door art. 45 S. r. voor strafbaarheid van poging tot misdrijf gestelde vereischte, dat de uitvoering van het voornemen des daders niet alleen door van zijn wil onafhankelijke omstandigheden onvoltooid is gebleven, ligt een miskenning van het beginsel, dat men enkel voor zijne daden en niet voor zijne gedachten strafrechtelijk kan worden vervolgd.

XX.

De rechter is volgens art. 219 *b* S. v. bevoegd de vernietiging of onbruikbaarmaking van een in strijd met de wapenwet gedragen wapen te gelasten.

ERRATA.

P. 5 noot, regel 3 van onderen: de comma achter Dr. Cannegieters moet wegvallen.

P. 36 noot, regel 1: reehtspositie, lees: rechtspositie.

P. 39, regel 5 van boven: kerkgebouw zijn, lees: kerkgebouw met zijne.

P. 42, laatste regel: beneficiario, lees: beneficiario.

P. 52: *Amortisatie van de goederen*, lees: AMORTISATIE VAN DE GOEDEREN.

P. 168 noot, regel 7 van onderen: gemeenthcorie, lees: gemeentetheorie.

P. 237, regel 14 van onderen: die, lees: dit.

P. 720, regel 2 van boven: vertegenwoorden, lees: vertegenwoordigden.

P. 40. regel 4 van boven: ... voor boven staat nl. niet nodig
af. p. 62. regel 7 van boven

p. 92. regel 3 van onder: Van = Van.

INLEIDING.

Non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cuiusque rei potissima pars principium est. Deinde, si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla praefatione facta, iudici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit, omissis initiis, atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus, protinus materiam interpretationis tractare? D. I. II. 1.

„Templorum, aedium, splendor et apparatus insignis”, zegt A. Matthaeus van zijn geboortestad Utrecht in den aanvang van het tweede boek van zijn werk „de Nobilitate”. Lang is dan ook de lijst van de „*Fundationes Ecclesiarum*”, die hij als inhoudsopgave van zijn boek van dien naam daaraan doet voorafgaan, in welke onder den algemeenen naam van „*fundationes*” voorkomen naast de kerken of „*ecclesiae*” (*collegiatae*, *parochiales*, *conventuales*) tal van andere „*pia loca*”, als *xenodochia*, *nosocomia*, *ptochotrophia* e. a.

Zoo vol was de stad ervan, dat Matthaeus in de „*Praefatio ad Lectorem*” van zijn „*Fundationes*” uitroept: „Tot sacra ibi loca, sic obsessa iis urbs tota, ut ubi laici habitaverint, ubi plebs, aut negotiator, iam cognosci vix possit”.

Nu ligt het niet in mijn bedoeling van deze stichtingen naar een volledige opsomming te streven of van hare lotgevallen in den breedte een uiteenzetting te geven; tot het doen van verschillende grepen uit haar historie bepaal ik mij, om zodoende een schets te kunnen geven van haar rechtspositie.

Tot recht verstand van het heden is de kennis van het verleden onmisbaar.

Wanneer de Revolutie op het terrein der geestelijke en

kerkelijke goederen tabula rasa gemaakt had, dan zou ik de Reformatie en de Gereformeerde periode niet behandeld hebben. En wanneer de Reformatie als de scheppingsdag te beschouwen ware voor den rechtstoestand dier goederen zooals hij sedert geordend was, dan zou ik mij onthouden hebben van het geestelijke-goederenrecht in den Katholieken tijd te schetsen. Aan de beschrijving van feiten en verhoudingen, die als afgestorven verschijnselen zijn aan te merken, die van bloot historisch belang zijn en als zoodanig rechtstreeks slechts op een pieus aandenken aanspraak kunnen doen gelden, heb ik geen plaats ingeruimd ¹⁾.

Zooals uit den loop mijner verhandeling zal blijken, is noch de Reformatie noch de Revolutie te beschouwen als de inluiding eener geheel nieuwe aera op het gebied, dat ik tot voorwerp van mijn onderzoek koos, en is er derhalve niet dierlei scherp gescheiden geestelijke-goederenrecht, het Katholieke, het Gereformeerde en het Neutrale. De mannen der Reformatie rekenden zich niet onder het „junge Volk”, waarvan Goethe zegt:

„es bildet sich ein,
Sein Tauftag sollte der Schöpfungstag sein”.

Zij wilden niets dan *reformeerden*, wegnemen wat zij als misbruik beschouwden en invoeren wat zij verbetering achtten; en meer hebben zij dan ook niet gedaan. En al beeldden de „verlichte” mensen, die aan het ancien régime een eind maakten, zich ook in, dat zij een gansch en al nieuw rechtsgebouw optrokken op het fundament der menschenrechten, hunne daden stempelden slechts voor een deel deze meening tot meer dan inbeelding; vooral op het terrein, welks bewandeling thans voor mij ligt is de Revolutie wezenlijk slechts Reformatie geweest.

1) Zoo heb ik b.v. niet behandeld de sacerteit, niet alleen omdat zij voor de eigendomsquaestie van geen belang is maar vooral omdat met de Reformatie de res sacrae verdwenen zijn.

Cf. Mr. F. B. Coninck Liefsting: Eene bijdrage tot de geschiedenis van den rechtstoestand van kerkgebouwen en andere zoogenoemde heilige zaken, in Themis 2de verz. dl. VI. 1859. pp. 94 sqq.

Zoodoende kon de Revolutie niet worden verstaan zonder voorafgaande behandeling van de Reformatie en vereischte het schetsen der Reformatie de uiteenzetting van den vóór-Gereformeerden rechtstoestand.

De Revolutie was evenmin als de Reformatie een soort van zandstuiving, die zonder innerlijken samenhang over het bestaande heenwoei, het bedekte en nieuwe verhoudingen deed ontstaan; beide verschijnselen waren in hun samengesteldheid één geheel door een alles beheerschende gedachte geordend, door de gedachte der onbeperkte souvereiniteit van het Woord Gods en door die der algenoegzaamheid van het menschenverstand. Deze de feitenveelheid systematiseerende gedachte is de sleutel voor een juist inzicht in het wezen dezer beide verschijnselen; door haar alleen begrijpt men het vele en velerlei, dat bij den eersten aanblik zich dikwijls onsamenhangend en zelfs tegenstrijdig voordoet.

Slechts door een zoo volledig mogelijk onderzoeken der feiten laat deze gedachte zich ontdekken; het lot van alle soorten van geestelijke en kerkelijke goederen moet derhalve worden nagespeurd om de ten opzichte van elke ervan genomen maatregelen richtig te verstaan; „incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula eius proposita, iudicare, vel respondere” ¹⁾. De waarheid is eenvoudig, voor wie haar eenmaal kent, maar de weg, die tot haar leidt, is lang en de wandeling eischt geduld.

Een andere wijze van werken is wel gemakkelijker en kost minder tijd, maar, als het om de waarheid te doen is, komt men met haar niet ver. Men kan wel een beeld voor oogen tooveren, in welks natuurgetrouwheid men zelf gelooft en anderen kan doen gelooven, vooral als zoodoende het gewenschte met het werkelijke overeenstemt, maar objectieve, wetenschappelijke waarde heeft het alzoo bereikte resultaat niet. Niet om hoe het heeft *kunnen* zijn gaat het, maar om hoe het *geweeest* is. En hierin komt alleen aan de feiten zelve de beslissing toe.

Dat de waarheid wel eens anders blijkt te zijn dan men ze

1) D. I. III. 24.

zich wenscht, is niet anders te verhelpen dan door zijne wenschen te wijzigen.

In velerlei opzicht ben ik door mijn onderzoek tot andere meeningen gekomen dan ik vóór dien tijd had en men in den regel ook hoort verkondigen. Maar voordat men in de door mij behandelde quaesties zich ten rechter zet, late men aan de medegedeelde feiten het hun als zoodanig toekomende recht wedervaren, en ga men geene voorstellingen voorbij, omdat er veelal andere worden gegeven waarmede men vertrouwd is geraakt, noch verwerpe men ze als nieuwigheden van welke niets dan onrust verwacht wordt. M. m. vraag ik met Stahl: „von ihnen... erbitte ich und erwarte ich die Unbefangenheit, dasz sie ihre eigenen Ansichten auf so lange an der Schwelle des Hörsaales zurücklassen, und ohne mir zu glauben oder zu misztrauen, dem Gedankengange bis ans Ende folgen und dann urtheilen” ¹⁾.

Dat ik met nadruk om een zakelijk oordeel vraag, los van alle redenen buiten de zaak zelve gelegen, moge wellicht eenige bevreemding wekken, doch een verwijzing naar het onderwerp in quaestie zal wel voldoende zijn om deze bevreemding te doen wijken. Wat toch is het geval?

Het onderwerp, dat mij bezighoudt, is w. i. w. van zuiver juridischen aard en valt zoodoende geheel binnen de sfeer van den rechtsgeleerde, maar toch is wel geen hoekje in den hof van Themis met minder zorg behandeld dan het recht omtrent kerkelijke verhoudingen, ten onzent wel te verstaan, in tegenstelling met Duitschland b.v., waar de kerkrechtelijke literatuur reusachtige afmetingen heeft aangenomen. Deze veronachtzaming schijnt niet-juristen aanleiding gegeven te hebben, om op den braak liggenden grond hun lust tot tuinieren bot te vieren. Zoo is het euvel van negatief positief geworden. In vele brochures, om nu niet te spreken van de handboeken voor Nederd. Herv. kerkrecht, en ook in meer lijvige geschriften hebben verschillende niet-juristen gemeend over de geestelijke en kerkelijke goederen hun licht te moeten doen schijnen. Vreemd genoeg schijnt men van rechtsgeleerde zijde dit linzen-

1) Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche, Berlin 1868, p. 1.

moes wel eens te hebben aanvaard en zijn eerstgeboorterecht te grabbelen geworpen te hebben. Zelden is er met deze voorlichting licht in de quaesties ontstoken¹⁾. Ge hebt op een bladzijde iets raars gelezen, en op de volgende vindt ge iets dat het vorige nog ver achter zich laat. Te verwonderen is dit trouwens niet. Waarom blijft ieder niet bij het zijne? Er schijnt echter in dilettantisme altijd zekere bekoring te liggen. Hiermee wil ik niet zeggen, dat er in die grootere en kleinere geschriften niets goeds te vinden is; natuurlijk niet, trouwens niets dan onjuistheden mede te deelen zou ieder al zeer zwaar vallen. Maar bovendien, men behoeft geen jurist te zijn om een historisch onderzoek in te stellen! Onpartijdig meegedeelde feiten zijn altijd welkom, onverschillig door wie het geschiedt.

Iets anders is het echter om ten behoeve van een bepaalde Kerk (Kerkgenootschap, zooals men in de ongenietbare terminologie der Revolutie pleegt te zeggen) of zelfs van een bepaalde kerkelijke organisatie de historie uit te buiten en kunstig van het verworvene voor het publiek een tentoonstelling te organiseeren.

Wellicht is het feit, dat zoo menig kerkrechtelijk geschrift meer een pleidooi voor een geliefde zaak wilde geven dan een wetenschappelijk betoog, er niet vreemd aan, dat op het stuk der geestelijke en kerkelijke goederen dikwijls de wonderlijkste voorstellingen en redeneeringen ten beste worden gegeven.

1) Dr. T. Cannegieter, die zich tot taak heeft gesteld, de Synode der Ned. Herv. Kerk te overtuigen, dat zij bevoegd is de regeling van het beheer der fondsen en goederen, die ten behoeve van deze Kerk aangewend worden, aan zich te trekken, en te dien einde verschillende geschriften in den handel heeft gebracht, oordeelt het blijkbaar ongepast, als men aan de bevoegdheid van een niet-jurist twijfelt in zake van de oplossing van vragen, die naar algemeen erkend wordt, tot de moeilijkste behooren, die er omtrent de kerkelijke goederen rijzen.

De geschriften van Dr. Cannegieter toonen echter zelve overtuigend aan, dat de beantwoording van juridische vragen niet bij voorkeur aan een niet-jurist moet worden toevertrouwd.

Als iets vaststaat, dan is het wel de onbevoegdheid der synode zich met de beheersregeling in te laten. Later hoop ik dat aan te toonen.

Cf. Dr. Cannegieters, Het voorloopig aangenomen Reglement op het Beheer der Kerkelijke Goederen enz., met Toelichting benevens slotwoord en Naschrift, Utrecht 1897, p. 78.

Mr. W. Heineken, de schrijver van twee bekende verhandelingen over kerkrechtelijke onderwerpen¹⁾, is dan ook niet goed te spreken over dat onjuridische geschrijf over juridische onderwerpen: „Zulke stellingen”, zegt hij, „mogen aan handboeken over kerkrecht overgelaten worden, die volkomen gerechtigd zijn op kerkelijk terrein te verdedigen wat hun goeddunkt. Maar brengt men ze over op staatsrechtelijk of juridisch terrein, dan kan men met zulke beweringen niet voor den dag komen”.²⁾ Sedert Mr. Heineken deze woorden neerschreef, is er heel wat op kerkelijk gebied gebeurd, en heeft nog menig geschrift het licht gezien, dat ze is komen bevestigen en waarin een wetenschappelijke vrijmoedigheid zoo hoog boven het menschelijke denken en de aardsche feiten culmineert, dat men zich amper tot critiseeren in staat voelt en zich bepaalt tot een aanwijzing van de plaatsen, waar het gewone denken en waarnemen en dat van den auteur verschillende wegen inslaan.

Deze zonderlinge geschriften maken het bestudceeren van het geestelijke- en kerkelijke goederenrecht er niet aangenameer op. En daar komt nog bij, dat de band tusschen de geestelijke en kerkelijke goederen en de religie, gepaard aan het feit, dat ieder zich in de onderhavige quaesties eenigszins als partij voelt, den strijd der meeningen in het teeken van het odium theologicum met een hartstocht doet voeren, die de partijen zelve steeds verder van elkaar verwijderd en ook voor derden de kennis der waarheid niet vergemakkelijkt. De vreemdste strijdmiddelen worden gebruikt;³⁾ men meent veeleer verzeild te zijn in een geanimeerd „politick” debat dan de behandeling van

1) De Staat en het Kerkbestuur der Nederlandsch-Hervormden sedert het herstel onzer onafhankelijkheid, ac. pr. Leiden 1868.

De rechtstoestand der Kerkelijke Goederen bij de Hervormden. Amsterdam 1873.

2) De Rechtstoestand etc. p. 90.

Bedoeld wordt de stelling, dat een K. Besluit voor andere K. Besluiten de rechtsgrond kan zijn.

3) Een vermakelijk staaltje hiervan levert de bestrijding door Mr. Star Numan (Protestantsche Bijdragen, 1ste Jaargang, 3de en 4de stuk) van de beschouwingen van Mr. W. Heineken in zijn ac. proefschrift gegeven.

Cf. Mr. Heineken, De rechtstoestand etc. p. 95 noot 2, waar hij het betoog van den Heer Numan gemoedelijk als „Phantasie en geen ernst” qualificeert.

een wetenschappelijke rechtsgeleerde quaestie voor zich te hebben. Dit schijnt echter zoo te moeten, althans in Duitschland gaat het naar het zeggen van Dr. Chr. Meurer ook zoo toe; naar aanleiding van deze ontboezemingen van Lehmkuhl S. J. in de „Stimmen aus Maria Laach” (VIII. 513): „Wer bildet diese Allgemeinheit? Natürlich das Gros der Kirchenfeinden und Namenskatholiken”, en: „Dem Dr. von Poschinger wurde selbstverständlich ob seines Kampfes für die Staatsomnipotenz viel Lob und Anerkennung zu Theil- nur bildet zu diesen glänzenden Lobeserhebungen die Kläglichkeit der dargebrachten Beweise einen ergötzlichen Gegensatz”, klaagt hij: „Wir sehen, hier ist die rein wissenschaftliche Frage in hohem Grade persönlich zugespitzt, und das ist 's, was den unpartheiischen Forscher in der ganzen Frage so schmerzlich anmuthet”. Dr. Meurer zelf houdt zich getrouw aan zijn gemodelijk plan: „Unser Bestreben soll es sein, sachlich und ruhig zu prüfen, und unbeirrt von rechts und links unsere Entscheidung zu treffen. Jegliches Interesse liegt uns fern: acriter in re, suaviter in modo” ¹⁾! hetgeen zeer aangenaam is, want zijn boek is meer dan 800 bladzijden dik.

Met het oog op den aard van vele der kerkrechtelijke geschriften was het zodoende dubbel noodzakelijk de bronnen zelve te raadplegen. Dit heb ik zooveel mogelijk dan ook gedaan, zoodat ik mij ontslagen heb gerekend van te trachten een volledig overzicht der literatuur te geven.

Welke was de stand van zaken, toen de Raad van Utrecht den 18^{den} Juni 1580 besloot, de excercitie van de Roomsche religie bij klokluiding te doen verbieden, en de Staten-Provinciaal den 28sten dier maand in art. 29 van de Orde op de Geestelijkheid en hare goederen dit verbod uitvaardigden voor het platte land? Zonder deze vraag beantwoord te hebben blijft men voor deze ordinantie en de op haar gevolgde regelingen als voor een verzegeld boek staan; men verstaat niets van de Reformatie als men niet weet, wat er gereformeerd werd.

Deze uit 31 artikelen bestaande regeling van het geestelijke

¹⁾ Der Begriff und Eigenthümer der heiligen Sachen, Düsseldorf, I. p. 11.

goederenrecht c. a. biedt ons een goede handleiding voor de indeeling der te behandelen stof. Zooals haar titel aangaf, bevatte zij een regeling van het recht omtrent de Geestelijkheid en hare, sc. de geestelijke goederen, onder welke benaming in deze ordinantie verstaan werden alle goederen, die rechtstreeks of zijdelings bestemd waren voor en verknocht waren aan de vervulling van zuiver religieuze of religieus gekleurde verplichtingen, als de goederen verbonden aan kapittel- en parochiekerken, kloosters, broederschappen, pastorieën, vicarieën, en i. e. w. aan alle geestelijke beneficiën en officiën ¹⁾.

Van wie waren deze goederen? Behoorden zij aan één rechts-subject? Zoo ja, welk was dit dan? En zoo neen, welke subjecten, natuurlijke of onlichamelijke, waren het dan, aan wie ze toekwamen? Was het eigendomsrecht in dezelfde hand als het bezit, of niet?

Op deze vragen zijn zeer uiteenlopende antwoorden gegeven, goeddeels een gevolg hiervan, dat de bron, waaruit ze werden geput, niet dezelfde was voor allen, die zich tot dezen arbeid zetten, dat velen de oplossing niet zochten in rechtsregelen en rechtsfeiten maar in zekere dogmatische voorstellingen, hetgeen

1) Sedert de Reformatie werden, in Utrecht althans al deze goederen samengevat onder den naam van geestelijke goederen.

Deze naam was ontleend aan het vóór-Gereformeerde recht en was niets dan een reminiscens aan een tot het verleden behoorenden rechtstoestand, daar ten gevolge der Reformatie de tegenstelling: geestelijk-wereldlijk van het rechtsterrein verdween.

Vóór de Reformatie lag het criterium in het *recht* waaronder de goederen stonden, sedert werd het gezocht in de *strekking* der goederen. De naam bleef dus behouden maar de *zaak* veranderde ten eenenmale. Bij de schrijvers heerscht waarschijnlijk doordat de quaestie niet begrepen wordt, groote onzekerheid ten opzichte van de woorden „geestelijke” en „kerkelijke” goederen; zij gebruiken ze in willekeurigen zin, zoodat bij den een geestelijke, wat bij den ander kerkelijke goederen heeten. Als men maar in het oog houdt, dat het zoodoende een bloote woordenquaestie is en den maatstaf, dien bij de keuze der woorden aangelegd wordt, niet uit het oog verliest, kan deze willekeurige naamsgeving geen kwaad; men heeft het recht de woorden te gebruiken in den zin waarin men dat wenscht; maar uit deze terminologie dan conclusies te trekken voor de rechtspositie dier goederen is ongeoorloofd, b.v. voor de beweerde secularisatie der geestelijke goederen na de Reformatie.

Cf. o. a. Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman Az., De Kerkgebouwen van de Gereformeerde (Hervormde) Kerk in Nederland, Amsterdam 1888, pp. 110—112.

niet slechts zeer verschillend resultaat deed verkrijgen maar ook het verkregene hoogstens voor wic dezelfde dogmatick aanhingen als de onderzoekers waarde deed hebben.

Voor betwisting is het intusschen niet vatbaar, dat de gemelde vragen van positief juridischen aard zijn; het eigendomsrecht is een „recht”, een door het recht gewaarborgde en geregelde mogelijkheid van machtsuitoefening, en de vraag, op welke gronden en in welke gevallen en in welke mate deze uitoefening van macht plaats mag hebben, kan derhalve slechts in het objectieve recht haar oplossing vinden, zoodat ik meen mij te moeten beperken tot het onderzoek van rechtsregelen en rechtsfeiten, als zijnde de *sedes materiae*, en alle bespiegeling, ze moge nog zoo geleerd zijn of schijnen, over Kerk en Staat als niet ter zake doende links te moeten laten liggen.

„Il [sc. le jurisconsulte] n'est pas dans le vague de la rêverie ou de la spéculation, il est plongé dans le monde des faits”.

Aan deze bepaling door Ortolan van de taak van den jurist gegeven, hoop ik mij te houden.

EERSTE AFDEELING.

De geestelijke en kerkelijke goederen onder het Canonieke recht.

HOOFDSTUK I.

ONTSTAAN VAN EEN BENEFICIUM ECCLESIASTICUM.

§ 1. *Stichting van een officium.*

Het is de leer der beneficia, die als de cardo quaestionis te beschouwen is in zake van de rechtspositie der geestelijke goederen vóór de Reformatie; de kern is zij, doch niet de materie in haar vollen omvang; er waren nl. verschillende soorten van geestelijke goederen, die geene beneficiale goederen waren, en verschillende soorten van goederen, die hoewel geene *geestelijke* goederen, toch in hun bestemming aan de religie verbonden waren.

Hoe ontstond een beneficium, en wat was het?

Laat ik beginnen met de mededeeling van enkele acten, waarbij een beneficium in het leven werd geroepen.

Den 18^{den} November 1524 ¹⁾ werd door Gerit Jacobssen, eenigen erfgenaam van de beide broeders Dirck Baers en Jan van Lent en van hunne zuster Jkvr. Willem Baers, daar hij zooveel in zijn vermogen was wilde onderhouden „tgheen die selve totten Godtsdijnt geordincert” hadden, „gesticht, gefundeert ende opgerecht” „een outaer ende vicarie” in de kerspeler kerk van St. Johan te Wijk bij Duurstede „in der eeren des

1) Deze acte is een copie van den fundatiebrief van de vicarie van het St. Maria Magdalena en St. Barbara altaar in de St. Johannes Baptista kerk te Wijk aanwezig in het Archief van Wijk bij Duurstede, inventaris no. 522.

gebenedijde ons lijffs Heeren Jcsu Christi ende allen sijnen lieven Heylighen ende sonderlinghe in der eeren der Heyligher onverscheyder Dryvoldicheyt ende der eerweerdigher, gebenedijder Moeder ende Maghet Maria ende der Heyligher jonckvrouwen Sinte Marien Magdalenen ende Sinte Barbaren ende alle Sancten ende Sanctinnen"; de stichting geschiedde met de uitgesproken bedoeling, dat de stichter (G. Jacobssen), zijne ouders, vader en moeder, en allen, die „tot desen outaer ende vicarie hoer goet geven ende hoer aelmissen mede deylen" zouden, mede deelachtig zouden worden „alle der weldaden, missen, getijden ende aflaten, die daer toe staen ende opgedaen sullen werden"; „des soo geve ick", aldus ging de fundateur voort, „voor mijn siele ende mijn ouders sielen ende all mijnre vrienden, die my goet gedaen hebben, tot dier papelicker proeven dese naebeschreven guederen ende renten"; hierop volgde de omschrijving dezer goedren; de inkomsten ervan zouden door hem, die „besitter" was van „desen outaer ende vicarie", d. w. z. „die priester off die klerck, die dit voorscreven altaer ende vicarie van my gegeven wert ende bedijnt", worden geheven en gebeurd („heffen ende boeren"), aan welke bevoegdheid verschillende verplichtingen werden geknoopt: hij, de vicaris, moest o. a. priester zijn, of klerk, mits oud en geleerd genoeg om binnen één jaar na zijn begiftiging met deze vicarie priester te worden, en verschillende missen op het altaar der vicarie lezen; werd hij niet binnen het jaar priester, dan was hij door het verlopen ervan vervallen van alle rechten op de vicarie; kwam de vicarie te vaceeren, dan moest binnen zes weken na het openvallen de „giff" ervan gedaan worden door den collator der vicarie, die, in geval hij deze zijn verplichting niet nakwam, voor dat maal vervangen zou worden door den Deken van Wijk bij Duurstede; gedurende zijn leven behield de stichter zich het collatierecht voor, terwijl hij bepaalde, dat na zijn overlijden dit recht zou overgaan op zijn oudsten zoon in leven, etc. ¹⁾; „ende op dat dese fundatie ende alle punten,

¹⁾ „Giff" der vicarie zou zijn: 1) de stichter, zoolang hij leefde. 2) Na zijn overlijden zijn oudste zoon in leven. 3) Was geen zijner zoons meer in leven, dan „die van die outste gecoomen is knapelick ende wittelick kint wesende".

dy sy begrepen heeft, vast ende stedich blyven tot inder eewicheyt ende onderhouden mach werden", verzocht G. Jacobssen den Bisschop van Utrecht, „dese fundatie te approberen, confirmeren ende die goeden, ick daer toe gegeven hebbe, te amortizeren ende geestelick te maken", „ende den erbaren Heeren Jan de With, priester, die ick tot desen vicarien gepresenteert hebbe ende presenteer mit desen", „voor dese eerste reyse te admitteren ende te institueren."

Nog voordat door den Bisschop de gevraagde approbatie dezzer stichting en de amortisatie der goederen was verleend, n.l. den 20sten November 1524, verscheen G. Jacobssen in het gerecht voor A. J. van Coevelens, rechter, A. van Rybeck, A. Hendrixen en A. die Roy, schepenen van Wijk bij Duurstede; hij „droech gerechtelick op ende gaff over met sijnen vrijen moettwille voor hem ende voor sijnen erffgenaemen ende nacomelingen" aan Johan de With, „priester des crijdsoms van Utrecht", „tot behoeff eenre vicarie geleghen op die Noortzijde in Sinte Johanskercke tot Wijck op Sinte Maria Magdalene ende Sinte Barbaren altaer" „alle alsulcke goeden, erven ende renten alse in die fundacie, daer desen onsen tegenwoordighen brieff doorgesteken is, beschreven, benoempt ende bepaelt staen", en hij, G. Jacobssen, vertecch daeroff ende van alle rechts ende toeseggens, dat hy daeraen hadde, ende mede van allen bryven, die daeroff ruerende zijn, totter selver vicariën behoeff voorgenoomt", „alse die Schepenen wijsden, dat recht was ende hy met recht schuldich was te doen".

Den daarop volgenden dag (21 November) werd door den Bisschop de verzochte approbatie en amortisatie verleend; „ratificamus et approbamus", zoo luidde het, „rataque et grata habemus" de „fundatio et dotatio", „vicarie sive perpetue cappellanie", „inviolabiliter volumus observari", „nostra ordinaria auctoritate in Dei nomine confirmamus", „iure matricis Ecclesie nec non iure communi, quibus presentibus nullatenus derogare intendimus semper salvis"; ipsamque vicariam sive

4) Liet de oudste zoon geen wettig mannelijk kind na, dan het wettige mannelijke kind van den tweeden zoon, en soo vervolgens. 5) Lieten zij geen van allen zoons na, dan „die van mijn outste soon gecomen is", en zoo vervolgens.

perpetuam cappellaniam in titulum perpetui beneficii ecclesiastici erigimus, omniaque et singula bona ad illam in dictis litteris assignata et in posterum assignanda amortizamus ac fore et esse ecclesiastica decernimus et ecclesiastica libertate tuenda"; J. de With, priester der Utrechtsche diocees, „ad dictam vicariam sive perpetuam cappellaniam nobis praesentatum primaria vice instituimus, eamque sibi cum omnibus et singulis iuribus et pertinentiis suis contulimus et conferimus per praesentes"; voorts gelastte de Bisschop, dat J. de With of zijn gemachtigde gesteld en toegelaten zou worden met de vereischte formaliteiten „in et ad corporalem, realem et actuaalem possessionem dicte vicarie sive perpetue cappellanie, iuriumque et pertinentiarum omnium eiusdem", en beval hij „universis et singulis pensionariis, pactionariis et debitoribus omnium et singulorum fructuum, reddituum et proventuum dicte vicarie sive perpetue cappellanie", dat zij al deze vruchten etc. aan J. de With of zijn gemachtigde zouden verantwoorden.

Een ander voorbeeld ¹⁾.

Den 18^{den} October 1468 werd door Wouter van Ysender, als momber en voogd van zijn oudsten zoon Willem, met wil en consent van zijn schoonvader, Ghyesbert van Starkenburch (blijkens acte d.d. 20 October 1468), „ter eren Godes, sijner lieven Moder Marien, alle Godes Helighen ende besunder Sinte Gangulfus" „ghofundeert, gesticht ende gheprovent" „ene cappelle staende by den huese van Starkenburch mit dusdenighen goeden, eerven ende renten", als hierna werden omschreven; „van desen verscreven capellerien oft vicarien" werd Willem van Ysender als „collatoer, patroen ende gijfter" aangewezen, terwijl na zijn dood het collatierecht zou vererven op „die rechte erfnamestamme ende bezitter vanden huese van Starkenburch".

De kapelaan was verplicht op gezette tijden missen te lezen; was hij hierin nalatig, dan zou de collator zelf de inkomsten der kapellanie innen en de bedocde missen doen lezen en het eventucele overschot aanwenden tot verbetering der kapellanie.

¹⁾ In het Rijksarchief te Utrecht; 2de suppl. inventaris der provincie.

Als momber en voogd van Willem van Ysendoren conferreerde de fundateur zelf met wil en consent van zijn schoonvader deze vicarie („gegont ende gegeven”, zeide hij). Waarna hij den Bisschop verzocht „dese vorss. cappellerie met allen eerven ende renten ende goeden, die dair nu toe gegeven zijn of namaels toe gegeven moegen worden, te willen mortificiren, believen ende consentieren” en den kapelaan te willen „institueren”.

Reeds een paar maanden vroeger (5 Augustus 1468) was door Gheertruyt van Ysendoren een halve hoeve land in Neerlangbroek ten behoeve dezer vicarie gegeven („soe geff ick ter cren Gods”, zeide zij), en was door haar aan haar neef Wouter v. Y. verzocht, dat hij dit land wilde „ordiniren end stellen ter eren Gods tot behoeff der cappellen van Starkenborch voor hem ende sinen nacomelinge van Starkenborch als testamentoers der cappellen, om den dyenst Gods dair mede te mogen verbreyden”; en was door haar verklaard: „ende wy willen, dat dit vast end ewich end stadich sal bliven, soe gheven wy dit gheel end al over ghelickerwijs als hier bescreven staet”.

Den 23sten November van hetzelfde jaar volgde de confirmatie van bisschop David van Bourgondië: „*fundationem, dotationem et erectionem eiusdem cappellanie sive perpetue vicarie*” „*ratificamus, approbamus et in Dei nomine confirmamus*”; „*cappellanium sive perpetuam vicariam in titulum beneficii ecclesiastici erigimus et bona ad illam in dictis litteris assignata et in posterum assignanda de cetero fore et esse ecclesiastica decernimus et sub ecclesiastica libertate tuenda*”.

Nog een derde voorbeeld vinde hier zijn plaats ¹⁾.

Den 16^{den} Februari 1506 verklaarde Sibilla van Rynesteyn, weduwe van Geerloff van Vorselaer, dat zij „ter uysterste begeerte” van haar „lieve man en bedgenoot” met haar „vryen moetwille en met voorbedagten rijpen rade, en met gesonder harten” had „gesticht, getimmert, gefundeert, gedotieert en opgericht” „een autacr en vicarie in den gestichte kerke van Wijk by Duurstede” ter eere van de H. Drievuldigheid, de

¹⁾ Rijksarchief te Utrecht. Inventaris der archieven van de kapittelen en kloosters, no. 86 L.

Maagd Maria, St. Johannes den Dooper, St. Maarten, St. Peter, St. Paulus, St. Anthonis, St. Rochus, St. Job, St. Anna, St. Elisabeth „en alle Gods Heyligen”; „des soo geve ik”, ging zij voort, de nabeschreven goederen ¹⁾; de priester of klerk, „die dit voors. autae vicarie gegeven sal worden en bedient off laet bedienen”, die m. a. w. „besitter wezen zal van de altaer of vicarie”, was verplicht zekere missen te lezen, en binnen Wijk te wonen, en gerechtigd daarvoor de inkomsten van de goederen te „heffen en beuren” en er „sijne wil” mede te doen; verder regelde zij, wie „gifters en collatoors” zouden zijn; zij zelve benoemde den eersten vicaris, aan wien zij verklaarde de vicarie om Gods wille te hebben „gegeve”, „alsoo dat hy die zal mogen hebbe en die vruchten daer aff zal mogen gebruiken”; na haar dood zouden hare drie dochters „collatoors en gifters” wezen, en na haar overlijden „die oudster geboort die van dese drie dochteren gekomen zijn, dat een manspersoon is, en altijd die manspersoon voor dat vrouwpersoon, alwaart dat saeke dat die vrouwpersoon ouder waer dan de manpersoon, ende alsoo voort die naaste alijt gekomen van dese bloede; ende waert zaek, dat dit voors. bloedt verstorven waer, en geen van haare bloede en leefde, dat God verhoede moet, soo sullen collatoors en gifters wezen van deese vicarie voors. die Deeken van der kerke van Wijk en die Pater vande Jufferenklooster binnen Wijk”; bij voorkeur moest de vicarie gegeven worden aan een van den bloede van de fundatrice en haar echtgenoot; en „eer dat hy ingeleyt zal worden in der poscessie van der vicaryen”, werd verder voorgeschreven, moest hij zijn eed doen aan het kapittel zijner kerk, gelijk een vicaris schuldig was te doen; en ten slotte, „opdat dese fundatie en alle puncten hierinne begrepen vast ende stede blyven tot inder eeuwigheid”, verklaarde zij den Bisschop, Frederik van Baden, te verzoeken dat hij „deze fundatie en dotatie van dezen autae” wilde „confirmeren” en het geschonken „goet des voors. autae en vicarey” wilde „mortificeren” om „eeuwiglijk geestelijk goet te blyven”.

1) Naastlegger van het geschonken land was o. a. „de Buurkerk tot Utrecht”.

Met deze drie vicariestichtingen meen ik, daar de andere, die ik zou kunnen geven, wezenlijk en wat de terminologie betreft op hetzelfde neerkomen, te kunnen volstaan, te meer, omdat het mij niet te doen is om de vicarie als zoodanig maar om het beneficium.

Wat valt nu uit het medegedeelde af te leiden?

Wie een vicarie stichtte, deed afstand van het recht, dat hij op zekere goederen had, hij deed een schenking; van een eigendomsrecht der goederen tot de vicarie aangewezen van den stichter ervan of van zijne nakomelingen, m. a. w. van den collator, kan derhalve geen sprake zijn ¹⁾. Uit de stichtingsacte zelve vloeide slechts een verplichting voort, om het recht op de aangewezen goederen over te dragen; zelve had zij niet de strekking van overdracht te zijn. Aan wien en te wiens behoefte geschiedde deze overdracht? Vooral het eerste der gegeven voorbeelden geeft te dezen opzichte licht. Zie geschiedde aan den vicaris, en te zijnen behoefte; niet in zijn privé, maar in zijn hoedanigheid, m. a. w. als bezitter der vicarie. Of het nu steeds ²⁾ de vicaris was, die voor en namens de vicarie optrad, kan ik niet zeggen; wel staat vast, dat hij het was, die op het genot der vicariegoederen recht had; de beheersquaestie is trouwens van minder belang; het is de eigendomsvraag, die vooral van gewicht is. De collator was het alzoo niet, bij wien het eigendomsrecht der vicariegoederen berustte; maar wien competeerde het dan? den vicaris? ³⁾. Neen, want wel werd aan J. de With voor het Wijksche gerecht het eigendomsrecht overgedragen, maar ten behoefte der vicarie; hij trad dus slechts op als vertegenwoordiger; en uit de andere voorbeelden blijkt, dat het het altaar of de vicarie was, die gedoteerd of geprovid werd, en dat den vicaris, den

1) In denzelfden geest laat Mr. Verloren zich uit: „Het staat alzoo vast, dat, vóór de Reformatie, de collators nimmer eigenaars der goederen van de vicarie zijn geweest”; op p. 106 van zijn werk: *Geschiedenis der Vicariën in de provincie Utrecht en der geestelijke- of gebeneficieerde goederen in het algemeen, na de Reformatie*. Medegedeeld door den Heer Mr. H. Verloren van Themaat. Utrecht 1880.

2) Aldus Mr. Verloren l. c. p. 106; behoudens bij de kapittelvicarieën.

3) Cf. Mr. Verloren, l. c. p. 434.

bezitter van het altaar of de vicarie slechts een recht op het genot der inkomsten ervan werd ingeruimd en kennelijk ook op het beheer der goederen.

Eigenares der vicariegoederen werd de Kerk, zegt Mr. Verloren: „Bij de confirmatie maakte de Bisschop de geschonken goederen tot *bona Ecclesiae*, niet tot *bona vicariae*. De Vicarie en de Ecclesia was niet hetzelfde” ¹⁾. En wat verstaat Mr. V. onder deze „Ecclesia”? Niet de kerk, in welke het altaar of de vicarie werd gesticht, maar de „(Catholieke) Kerk”, de „Roomsche-Catholieke Kerk”, „de Kerk zooals die was vastgesteld op de Concilien, waarvan niemand een haarbreed mocht afwijken of hij was een ketter en stond buiten de Kerk en buiten alle genot of gebruik harer goederen” ²⁾.

Hij stelt zich derhalve de Katholieke Kerk voor als één lichaam, één rechtssubject, met rechten en verplichtingen, met een persona standi in iudicio; dat hij zich niet gewaagd heeft aan eenige algemeene motiveering van deze voorstelling, behoeft nauwelijks vermelding. Wel echter voert hij een grond aan voor zijn opvatting, dat de vicariegoederen het eigendom waren dezer Kerk; de confirmatie van de vicariestichting en de amortisatie der geschonken goederen door den Bisschop zijn het, die de vicariegoederen maakten tot bona „Ecclesiac” ³⁾. Mr. V. geeft dit niet als een door hem ontworpen constructie maar als een feit; immers hij beroept zich op het verzoek in de stichtingsbrieven gericht tot den Bisschop om amortisatie der goederen en de door hem verleende amortisatie; in de bij Mr. Verloren gedeeltelijk afgedrukte ⁴⁾ vicariestichting van 28 Juni 1530 in de St. Jacobskerk te Utrecht verzocht de fundatrice, dat de Bisschop de goederen wilde „mortificeeren ende geestelijke maecken. Ende die goeden gedeclareert te worden geestelijke ende onder geestelijke beschermenisse eeuwighlijk te blijven” ⁵⁾. 't Gaat hier alzoo om een quaestio facti, Mr. V. heeft echter

1) L. c. p. 406.

2) Cf. l. c. pp. 407, 416, 437, 441.

3) Mr. Verloren, l. c. pp. 101, 105, 406, 441.

4) L. c. pp. 105, 106.

5) De woorden en de cursiveering zijn van Mr. Verloren. *blijft*

al zeer vluchtig gelezen! Zijn tegenstelling: bona Ecclesiae — bona Vicariae, steunt enkel en alleen op een woord, dat nergens staat! Noch in het door Mr. V. zelven aangevoerde voorbeeld, noch in de door mij gegeven vicariestichtingen, noch in eenige andere dergelijke acten die ik onder de oogen kreeg, wordt melding gemaakt van bona Ecclesiae; waarom door den stichter eener vicarie gevraagd werd en wat door den Bisschop werd verleend, was het goedkeuren der stichting en het amortiseeren of geestelijk maken der geschonken goederen of, gelijk het in het Latijn heette, het stempelen der goederen tot bona ecclesiastica, waardoor zij in het genot kwamen der ecclesiastica libertas. De juiste vertaling van ecclesiastica is derhalve geestelijk, niet kerkelijk¹⁾. Er was tweeeërlei recht, wereldlijk recht en geestelijk recht; er waren tweeeërlei natuurlijke personen, wereldlijken en geestelijken; er waren tweeeërlei onlichamelijke personen²⁾, zonder en met geestelijk karakter; er waren tweeeërlei zaken, wereldlijke en geestelijke. Dit bedacht Mr. V. niet, en, als ware het de onschuldigste zaak ter wereld, verving hij bona ecclesiastica door bona Ecclesiae! Nu, zoo hij bona Ecclesiae maar niet had verstaan in den zin van goederen der Kerk, d. w. z. als zaken, waarvan aan de Kerk het eigendomsrecht toekwam, dan ware hem deze verwisseling gegund; men kan gerust bona ecclesiastica vereenzelvigen met bona Ecclesiae, als men zich slechts bewust is, dat men enkel woorden verandert en dat de begrippen dezelfde blijven; evenals men personae ecclesiasticae kerkelijken mag noemen of menschen die tot de Kerk behooren, die van de Kerk zijn, als men

1) De Heer W. van Beuningen vergist zich, als hij, een tegenstelling makende tusschen kerkelijke of kerkegoederen en geestelijke goederen, onder welke laatste hij rangschikt de goederen van kapittelen, kloosters, abdijen, pastorieën, custorieën, de eerste bona ecclesiae of ecclesiastica noemt. Hij schijnt trouwens den grond dezer onderscheiding niet te hebben begrepen.

Cf. zijn Rapport over de vicariegoederen in verband met andere geestelijke goederen in Holland met eenige bijzonderheden hetzelfde onderwerp betreffende in Gelderland en Overijssel, Utrecht Februari 1888, pp. 3, 8, 13, 14, 15.

2) Om nu maar de gebruikelijke onderscheiding in natuurlijke en rechtspersonen te volgen. Ook in het vervolg houd ik mij aan het woord „rechtspersoon”, daar dit mij gewenscht voorkomt ter vermindering van misverstand.

dan maar niet meent, dat in dezen genitivus een eigendoms-rechtelijke betrekking schuilt, zoodat *personae Ecclesiae* zouden zijn slaven of hoorigen der Kerk! Op deze naieve woorden-verwisseling bouwde Mr. Verloren evenwel zijn theorie der vicarieën vóór de Reformatie; op dezen grond alleen is het, dat hij een eigendomsrecht der Katholieke Kerk, als *persona moralis* gedacht, op de vicariegoederen construeerde, en aan de vicarieën de rechtspersoonlijkheid ontzegde.

Dezelfde voorstelling maakt zich Dr. Kleyn ¹⁾ van den stand der eigendomsquaestie; „er waren”, zoo zegt hij, „aan deze kerken pastoorsplaatsen verbonden, wier bezitters tevens bezitters waren der *pastoralia*, terwijl het eigendom daarvan natuurlijk berustte bij de gansche kerk, vertegenwoordigd door den bisschop. Deze toch was het, die deze goederen als „*ecclesiastica*” erkende en bevestigde”. Als ik Dr. K. nu wél begriip — iets dat niet zeker is, daar Dr. K. zich nog al eens tegenspreekt —, dan bedoelt hij evenals Mr. Verloren het volgende: de Kerk, als rechtssubject gedacht, aanvaardde in eigendom door middel van de Bisschoppen de bij de stichting van een *beneficium* aangeboden goederen door de mortificering ervan. Deze opvatting motiveert Dr. K. alleen door de woorden: „Deze toch was het die” etc., welke motiveering hij zoo overtuigend acht, dat zijn stelling hem zelfs „natuurlijk” voorkomt. Dat Mr. V. het over vicarieën heeft, terwijl Dr. K. over *pastorieën* spreekt, doet hier niet ter zake ²⁾; beide waren n.l. *beneficia*, en het is juist in deze hoedanigheid, dat ze hier ter sprake komen. ³⁾

Beide auteurs baseeren hun leer alzoo op de mortificatie der goederen. Laat ons het karakter der mortificatie thans nader onderzoeken.

¹⁾ Dr. H. G. Kleyn, *Algemeene Kerk en Plaatselijke Gemeente*, Dordrecht 1888, pp. 240, 241.

²⁾ Cf. Mr. S. Muller Fz., *Collatierecht en incorporatie van kerken*, in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis* onder redactie van J. G. R. Acquoy en H. C. Rogge II. 1887, pp. 193 sqq., 337 sqq. en III. pp. 280 sqq. „Het verwondere niemand, dat ik hier spreek van vicarieën, terwijl wij een pastoraat behandelen; alle *beneficia* stonden toch in dit opzicht gelijk”, p. 200.

³⁾ Evenals Mr. Verloren het stichtingskarakter der vicarie loochent, ontzegt Dr. Kleyn dit aan de *pastorie*, althans zoo hij zijn theorie getrouw is.

§ 2. *Verheffing van een officium tot beneficium ecclesiasticum.*

Reeds wees ik er op, dat het ecclesiastieke of geestelijke karakter een juridieke qualiteit was, die niet alleen aan zaken, maar ook aan personen, lichamelijke en onlichamelijke, verleend kon worden. Hierop zou men evenwel kunnen zeggen, dat het geestelijke karakter van een persoon iets anders was dan dat eener zaak, en tot op zekere hoogte zou men hierin gelijk hebben. Het is daarom noodig, de mortificeering van beneficiale goederen zelve tot voorwerp van onderzoek te maken ¹⁾. Hiertoe is in de eerste plaats vereischt, dat men zich strikt houde aan de woorden, die de Bisschop koos voor zijn handelingen; verondersteld mag en moet worden, dat het in casu gebruikelijke formulier de woorden inhield, die de begrippen, welke zij formuleerden, dekten. En dan is het reeds aanstonds duidelijk, dat van de aanvaarding van een aangeboden eigendomsrecht of welk ander vermogensrecht ook door den Bisschop en nog wel voor „de Kerk” met geen enkel woord melding werd gemaakt. Immers hoe luidde het formulier?

1) Mr. Muller (l. c. p. 200, noot) ziet te recht in de leer der beneficia de sedes materiae voor de oplossing der vraag naar de rechtspositie der geestelijke goederen; rechtstreeks handelt hij w. i. w. slechts over de vicariegoederen, maar naar zijn eigen uitspraak (p. 200) geldt hetzelfde voor de pastoriegoederen, en m. i. dient men ook de kerkgoederen in hetzelfde licht te beschouwen.

Hetgeen Mr. M. in deze passage verder zegt, laat ik voor rekening van den geleerden auteur; in den loop mijner beschouwingen zal ik gelegenheid hebben er nader op in te gaan.

De bedoelde passage nu luidt aldus: „De quaestie, die ik hier incidenteel bespreek, schijnt mij van het allergrootste belang voor de regeling der vicariegoederen. Is het inderdaad juist, zooals ik meen, dat eene vicarie, wier goederen niet gemortificeerd waren, geene vicarie was, dan vervallen alle vicariegoederen thans aan den Staat, behoudens het tegenbewijs van den collator, dat zijne vicarie eene uitzondering op den regel maakt en dus ten onrechte eene vicarie genoemd is. Werd het tegendeel aangenomen, dan zou de Staat bij elke vicarie vooraf de mortificatie moeten bewijzen, hetgeen reeds daarom eene onmogelijkheid zou zijn, omdat de stukken eener vicarie gewoonlijk onder den collator berusten. Wel is het ook zonder mortificatie zeer mogelijk, dat de stichter bij testament den eigendom der goederen heeft weggeschonken (wij zagen dit zelfs bij een officium geschieden), maar het zou de vraag zijn, of men aan zulk eene schenking nog thans op eene door den schenker niet bedoelde wijze zou kunnen uitvoering geven, wanneer niet van uitdrukkelijke aanvaarding bleek”.

„Ratificamus”, „approbamus”, „confirmamus”, sc. de fundatie en de dotatie van het altaar of de vicarie;

„in titulum perpetui beneficii ecclesiastici erigimus”, sc. de vicarie of kapellanie;

„amortizamus ac fore et esse ecclesiastica decernimus et ecclesiastica libertate tuenda”, sc. de goederen in den stichtingsbrief aan de vicarie toegewezen en er later nog aan toe te wijzen ¹⁾.

Twceërlei werd derhalve door den Bisschop verricht:

1°. goedkeuring der stichting en verheffing van deze tot een geestelijk benefice.

2°. amortisatie of vergeestelijking van de geschonken of in verloop van tijd nog te schenken goederen.

Welke strekking had nu de verheffing eener stichting tot geestelijk benefice? Hierop dient eerst te worden geantwoord, daar de oplossing dezer vraag van invloed is op het karakter der amortisatie van de goederen.

Zooals uit de stichtingsbrieven blijkt, bevatten deze niet het aanbod van vermogensrechten aan den Bisschop of „de Kerk”, maar hielden zij de oprichting eener stichting in en haar dotatie; m. a. w. reeds de stichtingsbrief zelf was een titel van eigendomsovergang, niet maar een nog te acceptceeren aanbod, zoodat reeds krachtens de stichtingsacte zelve voor den stichter of zijne erfgenamen de verplichting bestond het eigendomsrecht over te dragen; in den gerechtsbrief van het Wijsche gerecht, voor hetwelk G. Jacobssen zijn eigendomsrecht overdroeg, *nog voor zijn stichting door den Bisschop was geconfirmceerd*, werd dan ook geconstateerd, dat hij tot het transport verplicht was; de overdracht geschiedde aan den vicaris „tot behoef” der vicarie, zoodat het de vicarie was, die het eigendomsrecht verkreeg. Er was derhalve reeds ten gevolge der stichtingsacte zelve een lichaam in het leven geroepen, dat rechten

1) In het door Mr. Muller (l. c. p. 199) medegedeelde formulier, ontleend aan het op het Stadsarchief te Utrecht aanwezige Register van testamenten, f. 43, luidt het slot eenigszins anders, nl.: „ac bona ad vicariam data et assignata, ac quaecumque in posterum danda et assignanda, admortizamus et ecclesiasticae asscribimus libertati”. Dat hier slechts aan een verschil in de wijze van uitdrukking van dezelfde gedachte is te denken, ligt voor de hand.

verwerven ¹⁾ kon. Maar een *beneficium ecclesiasticum* was dit nog niet, want de verheffing der stichting tot *benefice* had nog niet plaats gegrepen. Er was nog slechts een stichting in het leven geroepen zonder geestelijk karakter, een lichaam, dat onder het begrip „*officium*” viel en niet onderworpen was aan de bijzondere voor „*beneficia ecclesiastica*” geldende rechtsregelen.

Het voorwerp der verheffing tot geestelijk *benefice* was

1) Dat door den fundatiebrief zelven een rechtssubject in het leven werd geroepen, dat in dezen brief den titel van zijn vermogen had, dat m.a.w. de approbatie en de mortificatie door den Bisschop niets met de eigendomsquaestie hadden uit te staan, wordt onwedersprekelijk aangetoond door den notarieelen stichtingsbrief van een kapellanie of vicarie in de kerk van het Wittevrouwenklooster te Utrecht d.d. 25 Juni 1554.

De stichter, Frederick van Ghendt, priester en vicaris ten Dom, verklaarde, dat hij reeds lang van zins geweest was te fundeeren ter eere van God, Maria, St. Martijn, zijn patroon St. Frederik en alle Gods Heiligen „een ewyge vicarie”, te bedienen op het altaar, dat hij zeide te hebben doen maken in de voorziede kerk; „tot welcker voorn. ewyger cappellanien ofte vicarien” de fundateur „in handen mijns Notarijs onderscreven ende tot prouffyte der voornoemde vicarie accepterende geordonneert ende gegeven heeft, ordonneert ende geeft mits desen donationis causa inter vivos” 3 rentebrieven van samen f 840 kapitaal; aangezien de fundateur dit kapitaal tot f 900 wilde doen aanwassen, zoo werd bepaald, dat hij zelf gedurende 2 jaren de renten van die 3 obligaties zou innen, er de missen, die anders de vicaris had te lezen of te doen lezen, uit zou doen bekostigen, en het overschot „in behoef ende prouffijt vander voirschreven vicarie” zou beleggen, en dat dit, wanneer hij binnen de 2 jaar kwam te overlijden, door zijne „genomineerde executoren” zou gedaan worden.

Tevens verklaarde de stichter, te presenteeren G. J. van Blockhoven, die na de gemelde 2 jaren de vruchten der vicarie zou beuren en de missen doen lezen, en zich, wanneer hij 24 jaar geworden was, tot priester moest doen wijden, om de missen dan zelf te lezen of door een ander te doen lezen.

Eventueele aflossing van de rentebrieven zou geschieden in handen van den stichter of van zijne opvolgers in het patronaatrecht; de afgeloste gelden moesten wederom belegd worden, in landrenten „tot profijte vande voornoemde vicarye”.

Den 30sten Maart 1556 volgde eerst de confirmatie van de stichting, de verheffing tot *beneficium ecclesiasticum* („in titulum vicarie seu capellanie perpetue”) en de vergeestelijking der goederen ervan, benevens de institutie van den gerepresenteerde en de collatie van het *benefice* aan hem, door den Bisschop. Het is moeilijk, het duidelijker uitgesproken te vinden dan hier geschiedde, dat door de stichting van een *benefice* de stichter het eigendomsrecht der goederen ervan verloor, dat door de stichting zelve het *benefice* als rechtssubject ontstond en reeds vóór de confirmatie in rechtshandelingen vertegenwoordigd werd.

Over deze kapellanie zie men verder in Hoofdst. VI.

alzoo een officium. Duidelijk komt dit uit in de door van Bommel 1) medegedeelde verheffing van de door de weduwe van Henrik Both op St. Pontiaansavond (13 Januari) 1448 gestichte vicarie door Bisschop Rudolf van Diepholt: „ad humilem supplicationem discretæ mulieris Aleydis Both, filiae Hermanni Joannis, ac relictæ Henrici Both, fundatricis officii 2), de quo in litteris quibus hæc nostræ præsentis Litteræ transfiguntur fit mentio foundationis illius officii 2), pro ut in eisdem Litteris describuntur, tenore præsentum ratificamus approbamus, et in Dei nomine confirmamus, jure dominorum Decani et Capituli, jurium et statutorum Ecclesiæ Amisfurtensis semper salvo. Ipsumque officium juxta tenorem foundationis ejusdem in titulum perpetui beneficii 2) erigimus, ac bona ad illud in dictis Litteris assignata et in posterum assignanda, de caetero fore et esse Ecclesiastica decernimus, et sub Ecclesiastica Libertate tuenda. Et nihil omnino discretum juvenem Joannem Both clericum, dictæ fundatricis filium ex gratia singulari pro hac vice dumtaxat in Rectorem dicti officii 2) ad primarias preces dictæ fundatricis, autoritate nostra ordinaria ducimus instituendum et instituimus per præsentis nostrarum Testimonio Litterarum”.

Een vicarie in den zin van een *beneficium ecclesiasticum* was er dus niet, voordat de Bisschop de stichting had bekrachtigd en tot een benefice had verheven. Zonder deze uitdrukkelijke verheffing was er nog slechts een „officium”, een „dienst”. In den stichtingsbrief 3) (van 1481) van een officium op het H. Kruisaltaar in de parochiekerk te IJhorst in Drenthe door Johan van Cloester met consent van den pastoor werd dan ook gesproken van een „officium” of een „dynst” of een „altaer”, waarvan de stichter zich en zijnen erfgenamen (de „collatoers”), de „gyfte” voorbehold, 4) terwijl de mogelijkheid werd opengehouden voor den stichter en zijne erfgenamen van dezen „dynst” te „maeken een vicary”, de gemaakte regeling of

1) A. van Bommel: Beschrijving der stad Amersfoort, dl. I. pp. 103—109.

2) Ik cursiveer.

3) J. S. Magnin, De voormalige kloosters in Drenthe, 2de dr., pp. 127 sqq.

4) De bezitter van dit officium was gehouden den pastoor in zijn arbeid bij te staan en voorts tot de hem door den fundateur opgelegde verplichtingen, als het lezen van een aantal missen en het verrichten van andere ceremonieele handelingen.

ordinantie te wijzigen „ende die gueden [te] laten mortificeren ende een nye fundaci [te] maeken, in de plaats van de oude „fundirynge ende ordinanci”, „die collaci ofte presentaci” den stichter en zijnen erfgenamen voorbehouden blijvende.

Uit deze acte blijkt, dat het onderscheid tusschen een vicarie, of ruimer een beneficium ecclesiasticum, en een officium of dienst niet gezocht moet worden in het al of niet afstaan van zekere vermogensrechten door den fundateur, in dien zin dat men in een beneficium zou willen zien een rechtspersoon, aan welke door den stichter ervan zekere vermogensrechten werden overgedragen, terwijl men een officium slechts als een den stichter en zijnen erfgenamen opgelegde verplichting zou beschouwen om uit hun vermogen zekere uitkeeringen te doen. Van de hier bedoelde stichting zegt Mr. Müller ¹⁾ dan ook: „Het verdient opmerking, dat niettegenstaande dit alles de goederen geen eigendom van den stichter-collator bleven, maar „den altaer toebehoorden” (p. 132 cf. 134) en zelfs door den priester, die het bediende, beheerd werden, behoudens toestemming van den collator bij verpachting der landerijen (l. c., p. 132)” ²⁾. Evenals bij een vicarie hebben wij hier dus te doen met een altaar, waaraan zekere goederen werden toegewezen ten behoeve van den het bedienenden priester ³⁾, zonder dat in casu evenwel van een verheffing der stichting tot geestelijk beneficium sprake was, evenmin als van een mortificering der goederen of stempeling van deze tot bona ecclesiastica. Dit is van groot belang; immers, kan men krachtiger bewijs verlangen

1) L. c. p. 200, noot.

2) „Item yck”, heette het in den stichtingsbrief, „Johan van Cloester vurscr., anmerkende dat alle dynck vergandlick ys sonder die Goedts genade, en nyet sekerre dan dye doet, ende onsekere dan die ure des dodes, soe heb yck, um myn siel ende der geenre syelen vurscreuen staen, in waerre gyften gegeuen en geue vermydts desen, sonder wederroepen, by alsulcker gyfte die toe gheschyen plech onder den leuendighen, vur my ende myne erfgen., in allen testament ende leste wyllen rechten, eerflick ende ewelyck, van stonden acn ende daer nyet an toe beholden, noch myn eerfgen., recht ofte toe seggen, nv ofte hyer namaels, totten seluen altaer ende dynst vurscr., tot behoeff ende noetrufte des priesters daer toe wesen sal, dese erfnyse ende guede nabescreuen”.

3) „Item dese priester en sal gheen guet, datten altaer vurscr. toebehort, verpachten nochte veranderen, sonder weten synre Collatoers”.

eensdeels voor de stelling, dat de stichting, het rechtssubject, in het leven werd geroepen door den stichter en niet door den Bisschop, en dat de rol, door dezen laatste gespeeld, bestond in het c. q. verheffen eener stichting tot een beneficium, en anderdeels voor de juistheid der meening, dat de mortificatie der goederen niet was het aannemen van een aangeboden eigendomsrecht maar het verleenen van zekere eigenaardige juridieke hoedanigheden aan de goederen, die er het object van waren?

Een officium, zoo zagen wij, kon dus zeer wel rechtspersoonlijkheid bezitten. Maar waarin school dan het verschil? Mr. Muller ¹⁾ zoekt het in de al of niet afzetbaarheid van den geestelijke, die den dienst van het altaar waarnam; was de geestelijke door den collator van het ambt niet afzetbaar, was hij, zooals het heette, „perpetuus”, dan was er een benefice, wel te verstaan als de Bisschop de stichting bovendien tot benefice had verheven; behielden de stichter en zijne erfgenamen daarentegen de vrije hand in het ontslaan van den geestelijke, dan was er een officium of dienst ²⁾. Tot staving

¹⁾ L. c. p. 200, noot.

²⁾ In Het rechtsboek van den Dom van Utrecht door Mr. Hugo Wstine, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. als no. 18 van de Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht, eerste reeks, worden „beneficia” en officia” te zamen tegenover „ministeria” gesteld, met welk laatste begrip aangeduid wordt een bloot tijdelijk ambt of „officialitas”, een waarnemen van andermans taak zonder dat de waarnemer een „recht” had; een officium daarentegen kon of „temporale” of „perpetuum” zijn, en kon, evenals een beneficium, rechtspersoonlijkheid hebben.

Wat Mr. Muller dus in zijn artikel, Collatierecht en incorporatie van kerken, een „officium” noemt, heet in het rechtsboek van den Dom een „ministerium.”

Een bloot ministerium was bv. het ambt van proost van West-Friesland; men leze hieromtrent de volgende plaatsen in het gemelde rechtsboek: ... „prepositura Westfrisie vacare non potest, quoniam capituli est iuridiccio; et capitulum iurisdictionem per se exerceat vel alteri committat ad tempus vel in perpetuum, prout velit. p. 46.

„Prepositus Frisie aliud non est quam officialis capituli nostri per Frisiam; et posset committi per capitulum prepositura hec, immo officialitas, clerico simplici ad tempus, si vellent. Capitulum tamen hactenus uni canonico prebendato hoc committere consuevit, quamvis non capitulari; et ideo nec curam habet nec dignitatem, nec impedit quem a quocumque beneficio vel dignitate alia; nec est beneficium neque officium in ecclesia nostra, sed ministerium nudum et officialis capituli p. 97. Cf. pp. 41, 42, 138, 224, 226, 230, 241, 242.

van zijn opvatting beroept hij zich op een vicariestichting in de St. Jacobskerk te Utrecht, in welke de fundatrice de bepaling opnam, dat de door haar benoemde priester „hem syn leven lanck dit voor een officium ende dienst staen sal ende niet voor een vicarye”, welke claussule hij aldus verklaart: „De bedoeling schijnt te zijn, dat de stichteres levenslang de vrije hand wil behouden, om den priester door een ander te vervangen”. Zijn meening vat hij in enkele woorden aldus samen: „Maar hoe dit zij, hetzij de bezoldiging van den priester door den heer uit bepaald aangewezenen fondsen of geheel volgens zijne willekeur geschiedde, de dienst bleef steeds een „officium”, een ambt, opzegbaar en bezoldigd, met bepaalde verplichtingen, doch zonder rechten” 1).

De gronden, op welke Mr. Muller zijn slotsom bouwt, zijn van feitelijken aard en niet tegen te spreken. Zeker, een beneficium was er niet, zonder dat de gebeneficieerde onafzetbaar was door den collator, zonder dat hij op het bezit ervan een levenslang *recht* had, d. w. z. dat de fundatie niet enkel objectief maar ook subjectief perpetueel was 2); doch dit was nog niet voldoende, opdat er van een beneficium ecclesiasticum kon worden gesproken; noodig was nog, dat de Bisschop het officium daartoe uitdrukkelijk verhief, en dat hij de ertoe gegeven goederen mortificeerde, d. w. z. tot bona ecclesiastica maakte; en dit laatste schijnt niet plaats te hebben gehad, als de stichter zich voorbehield den door hem benoemden geestelijke te ontslaan, hetzij ad nutum hetzij op bepaalden grond 3). Dit

1) L. c. p. 198.

2) Cf. Z. B. van Espen, *Jus Ecclesiasticum Universum*, II (pars). III (sectio). I (titulus). I (caput). § 19: „Hinc communiter concludunt Canonistae, quod si aliquod officium cum annexo jure percipiendi fructus erigatur temporale et ad nutum revocabile: non esse proprie Beneficium Ecclesiasticum; et si de perpetuo fiat amovibile ad nutum seu manuale, amittere naturam veri Beneficii”. Cf. ook § 22.

3) Dit laatste was het geval in den gemelden IJhorstschen stichtingsbrief; verzuim van de verplichtingen, die den priester in den fundatiebrief waren opgelegd, zou door den collator, den pastoor en den abt van het klooster Dikninge gestraft worden, „ende wast dat hij hem na der derder straffynge nyet en beterde, soe sullen ende moeghen die collatoers, myt den eerwerdigen abt ende pastoor vurser. den dynst opsegghen een halff jaer toe voeren”, na afloop waarvan de collators

alles behoort dus zonder twijfel tot het wezen van een beneficium. Maar hiermede is nu nog geenszins bewezen, dat een officium uit zijn aard de afzetbaarheid van den geestelijke medebracht; het kon dit doen en zal dit ook veelal wel gedaan hebben, doch noodzakelijk was het niet. De onafzetbaarheid was w. i. w. conditio s. q. n. voor de verheffing tot benefice, maar ook bij een officium kon zij voorkomen.

En zoo stond het ook met het beheer van de goederen van het altaar; de bezitter van een officium *kon* ze zelf beheeren en er over beschikken, maar de bezitter van een beneficium *moest* dit zelf doen; geen officium werd tot beneficium gemaakt, als de stichtingsbrief den gebeneficeerde het eigen beheer onthield ¹⁾.

Derhalve is het wezenlijke kenmerk van een beneficium ecclesiasticum de verheffing tot dezen rang door den Bisschop en de mortificatie der goederen. M. i. heeft Mr. Muller in de zoo even aangehaalde woorden: „Maar hoe dit zij”, etc., het derhalve wel bij het rechte eind, doch slechts met het oog op id quod plerumque fit; een officium bracht wel veelal de afzetbaarheid van den geestelijke mede, maar niet altijd; en ook in het geval dat hij „perpetuus” was, was hij daardoor nog geen bezitter van een beneficium; dit laatste was hij dan alleen, als door den Bisschop zijn officium tot beneficium was verheven.

Dit vloeit voort uit het confirmatieformulier zelf, blijkens hetwelk vóór deze verheffing en mortificatie er slechts een officium was, terwijl er daarna een beneficium ontstond; m. a. w. hoe de bepalingen der stichtingsacte ook luiden, of zij al of niet afzetbaarheid van den geestelijke inhielden en den collator van het lichaam al of niet verplichtten den betreffenden geestelijke aan den Bisschop ter institutie te presenteerden, zoolang de Bisschop er geen beneficium van gemaakt had, was er een

„daer mede enen anderen eerbere priester versyen ende den dynst ende altaer geven” mochten; overigens had hij het altaar „syn leuen lanck”. Maguin l. c. pp. 133, 132.

1) Van Espen deelt een beslissing mede, ontleend aan Pyrrhus Corradus, waarbij aan een fundatie het karakter van beneficium ecclesiasticum ontzegd werd op grond van de ontstentenis der bevoegdheid van den gebeneficeerde tot eigen beheer.

officium. Voor het ontstaan van een beneficium was de „auctoritas” des Bisschops onmisbaar ¹⁾; zonder deze was er geen beneficium maar iets anders; wat? dit hing af van de acte, waarbij het was ingesteld; men kon bepaalde goederen aanwijzen, opdat uit hunne inkomsten een geestelijke beloond zou worden voor de door hem te lezen missen, het eigendomsrecht van welke goederen men zich zelve en zijnen erfgenamen voorbehield; of wel men kon het overdragen sub modo, hetzij aan een derde hetzij aan den betreffenden geestelijke; en ook kon men er een afzonderlijk lichaam van maken ²⁾.

„Quia ex moderna disciplina (uti supra notavimus) redditus ipsi titulo Beneficii sunt annexi, atque ipse Beneficiatus vigore ejusdem tituli accipit jus percipiendi proventus illos, vita sua durante, judicatum aliquando fuit, testatorem noluisse Beneficium erigi ex eo quod voluisset, ut custodia et sollicitudo capellae cum libera administratione haereditatis illi relictas, esse deberet penes quemdam Abbatem.”
II. III I. I. § 26.

1) v. E. II. III. I. I. §§ 20, 21, 22.

2) Door Dr. P. Hinschius (Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland, Berlijn 1883, dl. III, p. 21) wordt van het ontstaan van een beneficium een andere voorstelling gegeven.

Aan de rechtspersoonlijkheid van het beneficium wordt door hem w. i. w. niet getwijfeld, — en hierin heeft hij natuurlijk gelijk, — maar omtrent het ontstaan ervan huldigt hij een onjuiste opvatting. Op de aangehaalde bladzijde handelt hij over het tot standkomen eener pastorie, niet over dat eener vicarie, doch dit maakt, gelijk ik reeds opmerkte, geen verschil, daar beide onder het begrip beneficium hooren en zodoende in casu onder hetzelfde gezichtspunt vallen.

Dat de stichter-collator afstand doet van zekere vermogensrechten en ze overdraagt, m. a. w. dat hij een dotatie geeft, is een feit, en derhalve ook door Dr. H. erkend.

Op de vraag echter: aan wien geschiedt deze overdracht? antwoordt Dr. H. niet aan de stichting, maar aan een tusschenpersoon, aan den Bisschop. Van het optreden van dergelijken tusschenpersoon, door wien dan weer de rechten aan het benefice zouden worden overgedragen, is mij geen spoor gebleken; Dr. H. geeft er ook geene voorbeelden van; zijn voorstelling is dan ook slechts een gevolg van zijn meening, dat niet de stichter-collator in werkelijkheid de stichter is van het benefice, maar de Bisschop, daar deze de stichting confirmeert en tot een benefice verheft. Uit het in den tekst medegedeelde blijkt, dat dit een door niets gerechtvaardigde constructie is van hetgeen feitelijk geschiedde; tal van kerkelijke instituten („kirchliches Rechtssubjekt”, „kirchliche Anstalt”) waren er, die niet tot beneficia werden verheven. De woorden van Dr. H. (p. 21, noot 4) zijn de volgende: „Im Augenblick der Foundation existirt das neue Rechtssubjekt, welches durch dieselbe und die weiter erforderlichen Handlungen geschaffen werden soll, noch nicht,

Door dit alles was er echter nog niet iets, dat „*proprie*” een *beneficium ecclesiasticum* heeten kon; geen „*verum Beneficium Ecclesiasticum*” was in het leven geroepen, zelfs niet in het geval dat het eigendomsrecht was afgestaan ten behoeve van het altaar, m. a. w. wanneer er een stichting was opgericht. „*Et licet etiam hujusmodi foundationes, aut capellaniae essent perpetuae ad vitam ipsius Capellani, qui possit, vita durante, proventibus foundationis uti, tamen Beneficia non erunt, neque legibus Beneficiorum regentur, nisi auctoritate Episcopi in titulum Beneficii fuerint erectae. Et si ad talem foundationem quis ad Ordines promoveretur non diceretur promotus titulo Beneficii, sed titulo Patrimonii*” ¹⁾. Ook al had de Bisschop verlof gegeven tot de stichting van een altaar en daarop te lezen missen („*etsi Episcopus concesserit facultatem celebrandi Missas fundatas ad certum Altare, aut Capellam*”), zoo was deze fundatie nog geen benefice („*non propterea haec fundatio censebitur Beneficium*”); want: „*quia neque per hujusmodi facultatem censetur illam in Beneficium Ecclesiasticum erexisse, aut instituisse: cum hujusmodi actus celebrandi cadat etiam in privatis Oratoriis, in quibus non potest celebrari, nisi de ipsius Episcopi licentia*” ²⁾.

Uit deze tegenstelling: fundaties, die geene beneficiën waren,

[eigenaardige fundatie, die geene fundatie in het leven roept!], daher ist eine direkte Uebertragung seitens des bisherigen Eigenthümers nur dann möglich, wenn alle sonstigen Voraussetzungen erfüllt sind und der Bischof mit Rücksicht darauf, dass die Uebertragung des Grundstückes, des Gebäudes und der Dotation gesichert ist, die Errichtung der neuen kirchlichen Einrichtung ausgesprochen hat. Vorher kann die Entäusserung nur an eine Mittelsperson (z. B. den Erbauer der Kirche, den Bischof) mit der auflage, das Grundstück später auf das neu entstehende kirchliche Rechtssubjekt zu übertragen, erfolgen.”

Misschien is deze voorstelling juist voor het geldende R. K. kerkrecht, doch voor den tijd, waarover ik schrijf, is ze vitieus.

Geheel iets anders is het natuurlijk, wanneer iemand aan een ander zekere goederen overdraagt om er een benefice mede te stichten, of bij testament aan een kapittel b.v. eenige goederen vermaakt, om er een altaar mede te doteeren. Dit bedoelt Dr. H. echter niet.

¹⁾ v. E. II. III. I. I. § 24.

²⁾ Woorden van Pyrrhus Corradus, *Praxis Beneficiorum* I. II. no. 23, aangehaald bij van Espen I. c. § 23.

en private oratoriën, blijkt, dat van Espen het oog heeft op *gestichte* altaren en missen en op *afgestane* eigendomsrechten.

Dus: noch de stichting van een altaar en missen, noch de daartoe verleende goedkeuring van den Bisschop, noch de onafzetbaarheid van den bezitter van het altaar, noch het eigen beheer van dezen van de goederen van het altaar maakten op zich zelf de fundatie tot een beneficium ecclesiasticum; boven dit alles was nog vereischt de uitdrukkelijke „erectie” door den Bisschop „in titulum Beneficii”; wel waren de drie gemelde feiten voor deze verheffing conditiones s. q. n., maar het constitutieve element voor een beneficium was gelegen in de uitdrukkelijke verleening der hoedanigheid van beneficium. Bij de bespreking van de mortificatie der goederen kom ik hier op terug.

Thans nog een enkel woord over het ontstaan van het begrip beneficium en de definitie, die men er van gaf.

De term was ontleend aan het wereldlijke recht ¹⁾, in hetwelk de begrippen feudum en beneficium elkaar dekten, met dien verstande dat het laatste woord den oorsprong van het begrip op den voorgrond stelde, te kennen gevende, dat de bedoelde zaak in liberaliteit was gefundeerd: „quod ex mero dantis Beneficio ac liberalitate illud possideatur” ²⁾. Een *gave* zou men het dus kunnen noemen.

Evenals de vorsten aan hunne milites beneficia verleenden, schonken de Bisschoppen aan hunne „clericis bene meritis” „tanquam Ecclesiae militibus” „possessiones Ecclesiarum” ³⁾, die, omdat ze „ex Episcoporum beneficentia” voortsproten, eveneens den naam van „beneficia” kregen ⁴⁾; dit geschiedde in den tijd, toen de goederen van elk Bisdóm nog één geheel

1) v. E., II. III. I. I. §§ 1, 2. cf. Richter Dove, Lehrbuch des Katholischen und Evangelischen Kirchenrechts p. 1119).

2) Cf. du Cange, in voce „Beneficium”.

3) v. E. II. III. I. I. § 3.

Richter-Dove, l. c. p. 1119, noot 12: „Dasselbe [sc. het woord beneficium] gab einen neuen Anknüpfungspunkt für die Vergleichung der Cleriker als der milites Christi mit den milites saeculi”.

4) v. E. II. III. I. I. § 6.

vormden onder het bestuur van den Bisschop ¹⁾. Oorspronkelijk ²⁾ waren deze giften bloot persoonlijk, evenals dit met de feuda het geval was; doch langzamerhand werden ze vast en aan het ambt, het officium verbonden, zoodat wie het ambt bekleedde tevens eo ipso recht had op de vruchten en inkomsten, die er aan kleefden; diensgevolge was het recht op deze inkomsten, die immers inkomsten van het ambt waren geworden, een annex van den ambtstitel, en lag het voor de hand, dat deze titel zelf („ipse titulus”) den naam van „beneficium” („nomen Beneficii”) kreeg ³⁾.

Het begrip „beneficium” op zich zelf heeft derhalve niets specifiek kerkelijks of geestelijks; de oorsprong ervan was zelfs beslist wereldlijk.

Twecërlei definitie van „beneficium” was zodoende mogelijk, naar gelang men het ambt of de goederen op den voorgrond plaatste; de canonisten deden het laatste, „retinentes primam Beneficii nomenclaturam, qua significatur, jus percipiendi certos proventus, Clericis tanquam militibus Ecclesiae concessum”, en definieerden aldus: „Jus perpetuum percipiendorum fructuum quorumcumque ex bonis Ecclesiasticis seu deo dicatis, propter officium spirituale auctoritate Ecclesiae constitutum ⁴⁾”; de theologen daarentegen „Beneficium magis considerantes penes titulum et officium Ecclesiasticum”, en „exprimendo ipsum officium, seu ministerium Ecclesiasticum ut principale”, gaven deze bepaling: „Jus perpetuum ministrandi in Ecclesia auctoritate Episcopi constitutum, habens jus percipiendi fructus annexum ⁵⁾”.

Zakelijk verschil bestaat er tusschen deze beide definities echter niet, al kan de tweede tot misverstand aanleiding geven; ook de canonisten erkennen het „officium” als „fundamentum et causam” van het „beneficium” ⁶⁾.

¹⁾ Cf. Hinschius l. c. Berlijn 1878. II. p. 366.

²⁾ v. E. II. III. I. I. §§ 9 sqq.

³⁾ v. E. II. III. I. I. § 12.

⁴⁾ v. E. II. III. I. I. § 13.

⁵⁾ v. E. II. III. I. I. § 14.

⁶⁾ L. c. § 15.

Cf. Hinschius, l. c. II. pp. 367, 368.

Uit deze definitie van een beneficium ecclesiasticum mag niet a contrario worden

Helderder is echter de definitie door Meurer van een beneficium gegeven: „Die Pfründe (praebenda, beneficium) als Vermögenscomplex ist der Inbegriff der mit einem Kirchenamt (officium) dauernd verbundenen Zinsbezüge oder liegenschaftlichen Einkünfte” ¹⁾.

Een beneficium ecclesiasticum toch was meer dan een recht op het beuren van zekere inkomsten of een recht op het uitoefenen van een ambt. Niet ieder, die dergelijke rechten had, was daarom in het bezit van een beneficium ecclesiasticum. Een beneficium ecclesiasticum was een geestelijke (opp^r. wereldlijke) fundatie, bestemd als rechtsobject te worden uitgegeven aan wien volgens haar aard het genot ervan toekwam. In de beide definities van canonisten en theologen werd niet het beneficium zelf gedefinieerd, maar het gevolg van het bezit ervan omschreven. Meurers bepaling is juist; „der Inbegriff”, met dit woord treft hij de kern der zaak.

Toen de Nederlandsche kerken werden gesticht, was het geschetste proces reeds afgeloopen en waren de beneficia wat de medegedeelde definities leeren; met den oorspronkelijken stand van zaken hebben wij derhalve niet te maken.

§ 3. *Vervolg; vatbaarheid om tot beneficium ecclesiasticum te worden verheven.*

Voordat ik tot de behandeling van de mortificatie der goederen overga, is het gewenscht nader te onderzoeken, welke zaken tot beneficia konden worden gestempeld. Reeds zeide ik, dat het object der verheffing tot beneficium een officium was; dit deed ik naar aanleiding van eenige vicariestichtingen,

afgeleid, dat een officium ecclesiasticum niets was dan een geestelijk of kerkelijk ambt („Kirchenamt”) niet voorzien met „objektive Perpetuität, d. h. die dauernde Verbindung gewisser Vermögensmassen (des beneficiums) mit dem Kirchenamt (officium), andererseits aber auch die subjektive Perpetuität, die lebenslängliche Verleihung des Amtes an den Träger desselben”, gelijk door Hinschius gedaan wordt. De eo quod plerumque fit mag dit juist zijn, het wezen der zaak is er niet mede verklaard.

¹⁾ L. c. I. p. 164.

terwijl ik er tevens op wees, dat hetzelfde m. m. gold voor pastorieën.

Kon een kerk of kerkfabriek ¹⁾ evenals het vermogenscomplex eener pastorie of vicarie tot benefice gemaakt worden, hetzij dan door een uitdrukkelijke verheffing tot *beneficium ecclesiasticum*, hetzij door een bloote uitgifte als benefice, zoodat de er mee begiftigde, behoudens zijn verplichting om voor het onderhoud der kerk te zorgen, de inkomsten der goederen te zijnen bate gebruiken mocht? En zoo ja, geschiedde dit inderdaad?

Voor de beoordeeling van het rechtskarakter der kerkgebouwen en kerkegoederen schijnt dit mij van groot belang.

Hetzelfde laat zich vragen ten opzichte van een hospitaal; kon het tot geestelijk benefice gemaakt worden? En zoo ja, had dit werkelijk plaats?

Daar verheffing tot geestelijk benefice en mortificatie der goederen hand aan hand gingen, is het antwoord beslissend voor de vraag: waren kerkgebouwen en hospitalen met de er aan verbonden goederen *bona ecclesiastica* of niet?

Ook ten aanzien van een klooster kan men dezelfde quaestie stellen.

Voor de kerkgebouwen en de er toe behorende goederen is de onderhavige vraag voor mij van het meeste gewicht.

Dat een kerk — het woord in den hier bedoelden zin genomen —, vatbaar was voor de verheffing tot en de begeving als geestelijk benefice, ligt voor de hand; dat men immers met het hier bedoelde goederencomplex werd begiftigd, om er het vruchtgenot van te hebben, werd door den aard van het *beneficium* op zichzelf niet uitgesloten. Dergelijke begiftigingen kwamen dan ook wel voor, doch zeer tot schade van de kerken, die het betrof; het verschil tusschen een vicarie en een pastorie eenerzijds en een kerk anderzijds toch springt aanstonds in het oog; de inkomsten van een vicarie en een

1) Cf. Richter-Dove l. c. p. 1147: „Das Vermögen, welches zur Bestreitung der Kosten des Gottesdienstes und für den Unterhalt der Kirchengebäude bestimmt ist, wird unter dem Namen der *fabrica ecclesiae*, des Kirchenärars, Kirchenkastens etc. begriffen”.

pastorie strekten tot belooning van den vicaris en van den pastoor, terwijl die der kerkegoederen tot onderhoud der kerk waren bestemd, maar niet tot belooning der kerkmeesters, zoodat de kerk, die tot benefice werd gemaakt, zich geheel of gedeeltelijk verstoken zag van hare inkomsten ten faveure van haar bezitter. Het is dan ook niet bevreemdend, dat door de Synode van Weenen ¹⁾ verboden werd kerken bij de beneficia ecclesiastica in te lijven: „Ut nullus ex locis ipsis secularibus, Clericis in beneficium conferatur; etiamsi de consuetudine (quam, ait, reprobamus) hoc fuerit observatum; nisi in illorum fundatione secus fuerit observatum, seu per electionem sit in Rectore locis hujusmodi providendum; sed eorum gubernatio Viris providis, idoneis et boni testimonii committantur, qui sciant, et valeant bona eorum ac jura utiliter regere, et eorum proventus et redditus in personarum miserabilium usum fideliter dispensare ²⁾; et quos in usus alios bona praedicta convertere praesumptis verisimilis non sit” ³⁾

Het stempelen van een kerk tot beneficium betceekende dan ook het onttrekken van de goederen, die er toe behoorden, aan hun bestemming; „Bona Fabricae sive Ecclesiae” immers, zegt van Espen ⁴⁾, „in usus Ecclesiae esse fideliter expendenda, ipsa nominis etymologia evincit. Neque enim alia ratione dicuntur bona Fabricae sive Ecclesiae, nisi quod usibus Ecclesiae sint destinata” ⁵⁾.

Het kerkmeesterschap was een bloot ambt, de kerk met hare goederen was slechts een administratie voor hem, die ze beheerde; de kerkmeester was wel de bezitter van de kerk met hare goederen maar niet ten eigen bate, zoodat het in strijd was met de bestemming der goederen, hem de kerk als een benefice te confereeren; bovendien was het geen geestelijk maar een wereldlijk ambt, dat slechts door leeken werd be-

1) v. E. I. V. I. § 1.

2) Kerkegoederen en armengoederen (H. Geestgoederen) vormden vaak één geheel.

3) Het Concilie van Trente herhaalde dit verbod.

4) I. V. III. § 1.

5) „Similiter bona Mensae S. Spiritus seu pauperum esse destinata in usus pauperum, ipsum nomen manifestat; adeoque et illa in pauperum usum fore impendenda”.

kleed 1), die het uitoefenden onder toezicht van het wereldlijke gezag zonder dat veelal althans de kerkelijke autoriteiten in dezen zeggenschap hadden.

Omtrent de aanstelling van kerkmeesters en hun rekenplichtigheid zijn overigens geene algemeene regels te geven 2). In de stad Utrecht b.v. werden de kerkmeesters der vier parochiekerken benoemd door de geburen der parochiën 3). In Amersfoort 4) was voor de St. Joriskerk, althans sedert 1436, de volgende benoemingswijze rechtens, in gevolge van

1) Cf. Mr. S. Muller, l. c. p. 209.

Bij parochiale kerken n.l.; bij collegiale kerken werd het kerkmeester- of fabriekmeesterschap bekleed door leden van het kapittel, dus in den regel door geestelijken. Q. v. E. I. V. I. § 2.

2) Evenmin is dit mogelijk voor de H. Geestmeesters, de opvolgers der oude diakenen.

3) Dit blijkt uit wat ik zal meedeelen Afd. II. Hoofdst. I. § 2; van ouds werden in de Utrechtsche parochiën door de geburen de kerkmeesters gekozen onder approbatic van den Raad.

Cf. ook art. 19 van den Religievrede van 1579 (hierover later) waarin bepaald werd, dat voortaan de Magistraat de kerkmeesters etc. zou benoemen. Het schijnt echter niet wel te rijmen met het Raadsbesluit van 1399 (Donderdag na Allerheiligen), waarbij bepaald werd, dat jaarlijks de 4 „overste van der Stat” de parochiale kerkmeesters, „die zi te setten pleghen”, zouden „besetten”.

Utr. Placaatb. III. p. 71.

Deze 4 oversten waren de 2 Burgemeesters met de 2 voorzitters van het college der Gildenoudermannen. Cf. Mr. S. Muller Fz., De Middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht, uitgegeven als no. 3 van de Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht. Eerste reeks. Inl. p. 395 noot 2; I. pp. 4, 215; II. pp. 281, 301, 306 noot 1.

Cf. ook art. 23 van het besluit van Karel V (5 Juli 1550), waarbij de Utrechtsche costumen bekrachtigd werden; bepaald werd, dat de kerkmeesters, H. Geestmeesters en gasthuismeesters, die de Burgemeesters alleen of met anderen plachten te stellen, en de officiën in kerken of andere Godshuizen, die zij plachten te geven, gesteld en gegeven zouden worden door Schout en Burgemeesters, voorzover bij de fundatiën niet anders bepaald was; etc.

Utr. Placaatb. III. p. 341.

4) V. Bommel, l. c. I. p. 125, noot 8.

In zijn ordonnantie op de politie en justitie van Amersfoort van 20 Mei 1554 bepaalde Karel V, dat de kerkmeesters, H. Geestmeesters, gasthuismeesters „ende andere Officieren inder Kercken ende Gasthuysen behorende” door Schout, Burgemeesters en Schepenen „van nu voortaan” zouden gesteld worden, voorzover bij de fundatiën niet anders bepaald was.

Utrechtsch Placaatboek III. p. 1071.

een ordinantie van den stedelijken Raad, Oud en Nieuw: de Nieuwe Raad stelde toen twee kerkmeesters aan, van wie er na een jaar één zou aftreden, terwijl er dan door den Nieuwen Raad op nieuw één zou worden benoemd, zóó dat voortaan elk der beide kerkmeesters twee jaren zou dienen.

Omtrent verschillende Utrechtsche dorpen zie men wat de aanstelling en den rekenplicht van de kerkmeesters betreft afd. II. Hoofdst. III. § 2. uit welke gegevens blijkt, dat de hiërarchische autoriteiten q.q. niets met de kerkgebouwen en hunne goederen uitstaande hadden ¹⁾).

Wie een kerk stichtte, werd daardoor van rechtswege patroon ervan, naar het bekende adagium: *patronum faciunt dos, aedificatio, fundus*; krachtens dit recht kwam hem de bevoegdheid toe, ook op het beheer der fabrieksgoederen toezicht uit te oefenen, welks omvang in de stichtingsacte kon worden bepaald. Op de beheerders van het kerkgebouw en de fabrieksgoederen rustten uit den aard der zaak in de eerste plaats al die verplichtingen, aan welke het bestuur van elke fundatie onderworpen is, en die door de natuur der zaak zelve worden bepaald, i. e. w. de behoorlijke zorg voor de hun toevertrouwde belangen overeenkomstig de bestemming van de goederen.

1) De in den tekst gegeven voorstelling van de rechtspositie van het kerkgebouw en de kerkegoederen en van het recht van den kerkstichter steunt op het geestelijke recht, zooals dat reeds in de 11de eeuw tot vastheid gekomen was.

Het geestelijke Gezag was opgekomen tegen het kerkbezit van leeken en had in dezen strijd overwonnen; zodoende waren de kerkfabrieken zelfstandige lichamen geworden, hetgeen zij naar het Karolingische recht niet, althans niet altijd, schijnen te zijn geweest, daar volgens dit recht de kerken met de eraan verbonden goederen het voorwerp van eigendomsrecht waren of konden zijn van den stichter der kerk of van hem, wien ze door de Overheid geschonken was, hetgeen evenwel niet wegnam, dat de kerk met de goederen een afzonderlijk door haar bestemming — aan welke de „eigenaar” niets veranderen kon — beheerscht en samengehouden vermogen vormde.

Dit „eigendomsrecht” houd ik niet voor een eigendomsrecht in den technischen zin des woords, maar voor een vermogensrecht, dat de kerk als zoodanig tot voorwerp had en van ruimeren omvang was dan het genot der goederen — dat naar recht den stichter niet eens toekwam — en b.v. het recht den pastoor aan te stellen omvatte, zoodat de afzonderlijke goederen en het gebouw niet de voorwerpen van het recht waren maar het gansche „Zweckvermogen” als zoodanig, al heeft men er deze constructie ook niet aan gegeven.

Cf. voor dit alles. Hinschius l. c. II. pp. 618 sqq.

Een nadere formuleering dezer verplichtingen kon op velerlei wijze tot stand komen; van Espen geeft hieromtrent deze volgorde: in de eerste plaats kwamen in aanmerking de door den stichter der kerk bij de stichting gemaakte bepalingen; daarna het gebruik („consuetudo et possessio”); vervolgens ordinantiën van de Overheid en „localium Synodorum Decreta”; in de laatste plaats het „jus commune” ¹⁾. Uit deze bronnen kwam o. a. het recht omtrent de aanstelling en de rekenplichtigheid der kerkmeesters op, zoodat hierdoor aanstonds de rechtsverscheidenheid, die omtrent de kerkegoederen heerschte, begrijpelijk wordt ²⁾.

Wie een kerk stichtte, bouwde maar niet een kerk; neen hij *stichtte* er een in den juridischen zin des woords — van private oratoriën is hier natuurlijk geen sprake —; daartoe was vereischt het verlot van den Bisschop ³⁾, dat trouwens ook voor de inrichting eener particuliere kapel noodig was ⁴⁾. Dit verlot werd niet verleend, tenzij men afstond het benoodigde terrein en zoovele goederen, als de kerkdienst vereischte;

1) v. Espen stelt vóór het gemeene recht nog de regelen van het Concilie van Trente; dit is echter voor mijn schets van onwaarde.

2) Naar de gewoonte van zijn tijd onderscheidt van Espen (I. V. VI. § 1) in de „Administratio Fabricarum et Mensarum S. Spiritus sive pauperum” verplichtingen, die de „lex naturalis” oplegt, die zodoende „nec per locorum spatia, nec per temporum decursum mutari, aut variari possunt”, als b.v. „quod bona ad Fabricam aut pauperum Mensam spectantia fideliter et in utilitatem Ecclesiae ac pauperum administrantur et dispensentur; nullae superfluae ac inutiles expensae in eorum elocatione vel redditione computum fiant; lites aliave negotia majoris momenti, per quae notabile damnum bonis illis inferri posset, non nisi praevio maturo examine suscipiantur; proventus pauperum ita distribuuntur, ut non tantum corporalibus, sed quantum possibile est, etiam spiritualibus necessitatibus pauperum succurratur; utque sine ullo humano affectu, et personarum acceptione magis merentibus dispensentur”; en verplichtingen, die hij „merae disciplinae” noemt en die „per loca terrarum, et temporum vicissitudines variari possunt”, als „a quibus eligendi aeditui aut Mamburni; a quo recipiendum eorum juramentum; qui redditioni computus intervenire debeant, et alia similia”. Deze laatste zijn het, voor welke hij de in den tekst genoemde bronnen aangeeft, resp. in de §§ 7, 2, 3, 5 en 6.

3) v. E., I. V. III. § 2. en II. II. I. I. § 3.

4) v. E., II. II. I. I. § 4; mits er nl. de mis en andere sacramenten in bediend werden; wilde men een oratorium in zijn huis inrichten alleen met het doel er te bidden, men kon het doen zonder den Bisschop er in te kennen.

m. a. w. fundus en dos. Onder den dos der kerk werd niet alleen verstaan het pastoorsbenefice en de kosterie, maar ook bracht men er de kerkegoederen onder; was aan deze vereischten voldaan, dan ontving de stichter ipso iure het patronaatsrecht der kerk: „Hacc autem intelligi oportet de veris Ecclesiae Fundatoribus, id est, qui et fundum ac *dotem convenientem pro fabrica* ¹⁾, nec non ministris aliisque necessariis ad Dei cultum rite peragendum conferunt, quique veri Ecclesiarum Fundatores dici merentur” ²⁾. Als aan deze vereischten niet voldaan was, werd het kerkgebouw door het Canonieke recht niet als kerk erkend en door den Bisschop niet gewijd, en werd de fundatie voor het onderhoud van den pastoor niet tot pastoorsbenefice verheven ³⁾. De kerkstichter deed hetzelfde zoowel ten opzichte van het kerkgebouw en de fabrieksgoederen als ten aanzien van de pastoralia; in beide opzichten werd dotatie gevorderd door het Canonieke recht, de zin van welk woord geenerlei dubium doet rijzen ⁴⁾; even zeker als het is, dat het eigendomsrecht op de pastoorsgoederen werd afgestaan, even onvatbaar voor betwijfeling is het, dat ook van het kerkgebouw en zijne goederen het eigendomsrecht voor den stichter verloren ging; de kerkfabriek, het kerkgebouw inbegrepen, ontving ten gevolge der kerkstichting zelve een vaste bestemming, waaraan de ertoe behoorende goederen niet meer konden worden onttrokken; binnen de grenzen hierdoor getrokken, had het bestuur der fabriek meer of minder vrijheid in beheer en beschikking onder toezicht der Overheid en van den patroon ⁵⁾.

1) Ik cursiveer.

2) v. E., II. III. VIII. III. §§ 5, 6. Cf. Richter-Dove l. c. p. 554.

3) Cf. Hinschius l. c. II. p. 628.

4) v. E., II. III. VIII. III. § 7. „Canones autem prohibent aedificari Ecclesiam, nisi prius assignentur, quae necessaria sunt pro luminaribus, pro custodia et ministrorum stipendiis; quinimo ante ipsam fundationem dos assignari debet”.

De Longobardische wetten (III. I. 46) bepaalden zelfs, dat elke kerk moest hebben „unus mansus cum 12 bunnariis de terra arabili” en „mancipia duo”, en dat, als de parochianen („populus”) dit niet wilden geven, de kerk moest worden afgebroken. v. E., II. IV. IV. I. § 23.

Cf. ook Richter-Dove l. c. p. 554.

5) Cf. v. E., I. V. II. § 2.

Beide soorten van goederen toch waren het voorwerp der dotatie, een ondubbelzinnig begrip.

Het verschil tusschen de kerk en het pastoraat was dit, dat de eerste niet, het tweede wel tot *beneficium ecclesiasticum* werd gestempeld, en dat het kerkgebouw zijn goederen niet, de pastoriegoederen wel tot *bona ecclesiastica* werden gemaakt ¹⁾; over dit laatste punt echter meer bij de mortificatie.

Welke bevoegdheden de stichter eener kerk had omtrent de door hem als dos uitgegeven goederen, werd geregeld in het patronaatsrecht ²⁾, een *ius sui generis*, dat, gelijk ik reeds opmerkte, o. a. verkregen werd *ipso iure* door de fundatie en dotatie eener kerk, en dat den gerechtigde, behalve andere rechten als de benoeming en presentatie van den pastoor, wier behandeling hier niet ter plaatse is, zeker toezicht op het bestuur van de goederen der door hem in het leven geroepen stichtingen toekende, dat nader in den stichtingsbrief kon zijn geregeld ³⁾, en bovendien — en dit is hier van gewicht — de bevoegdheid, om als hij tot armoede was vervallen uit de door hem geschonken goederen alimentatie te vorderen ⁴⁾. Dit laatste vooral wijst er op, dat de reeds op de aangevoerde gronden als irrationeel te verwerpen meening, dat de patroon eener

1) Wel werden kerken en oratoriën gewijd (*consecratio* of *dedicatio*), doch dit is geheel iets anders. v. E., II. II. I. IV. Cf. Hinschius l. c. II. pp. 623, 624 noot 6. Richter-Dove l. c. p. 1106, noot 2. Meurer, l. c. vooral dl. II. Mr. Lohman, l. c. pp. 33 sqq. Met de eigendomsquaestie heeft de consecratie of benedictie niets te maken.

2) Cf. Richter-Dove l. c. pp. 571, 572, 1165.

3) v. E., II. IV. III. VI. § 13. „Nec tantum pensionem aliquam sibi et successoribus reservare potest Fundator, sed et leges quasdam fundationi apponere, earumque observantiae atque rerum a se collatarum conservationi invigilare, totiusque fundationis curam agere: quemadmodum jam pridem Patres et signanter Concilii Toletani IV et IX agnovere”.

4) Cf. v. E., II. IV. III. VI. §§ 1, 2; blijktens § 4 zeide de Bisschop, „facta Ecclesiae consecratione”, tot den fundateur: „grata recordatione Ecclesia Fundatoris piam liberalitatem recognoscit”, voor het geval hij of zijne erfgenamen in armoede kwamen te vallen.

De stichter kon zich zelfs bij de stichting der kerk *zich zelven* of *derden* een jaarlijksche uitkeering reserveeren „etiam extra necessitatis casum”: §§ 10, 11; en ook kon hij bedingen, „quod fructus Ecclesiae, quando eam vacare contigerit, cederent Patrono”: § 12.

kerk eigenaar van het kerkgebouw en de fabrieksgoederen zou zijn, inderdaad onaannemelijk is; want uit zijne eigen goederen alimentatie te vorderen, strookt niet met den aard van het instituut der alimentatie, dat immers *twee* personen aan elkander verbindt, zóó dat de een uit het vermogen van den ander zekere uitkeering eischen kan.

De kerkfabriek was derhalve geen *beneficium ecclesiasticum*, doch wel een stichting, een afzonderlijk rechtssubject, met eigen rechten en verplichtingen, die niet als geestelijk maar als wereldlijk lichaam gold; van dit laatste, dat n.l. de kerkfabriek geheel onder het wereldlijke recht en de wereldlijke Overheid ressorteerde, vindt men een toepassing in de omstandigheid, dat, wanneer de kerkmeesters eener kerk in hun hoedanigheid, m. a. w. de kerk of kerkfabriek, het patronaat-recht eener kerk bezaten, dit recht veelal als *ius patronatus laicum* werd beschouwd ¹⁾, hetgeen ook het geval was als H. Geestmeesters en Begijnhuizen patronen eener kerk waren; en ook in het feit, dat voor de kerkfabriek de wereldlijke en niet de geestelijke de bevoegde rechter was ²⁾.

Van de kerkfabrieken zagen wij derhalve, dat ze geene *beneficia ecclesiastica* waren en dat zij niet als geestelijke maar als wereldlijke lichamen golden, in tegenstelling met de pastorieën; thans is het de beurt der hospitalen, om het voorwerp te zijn van hetzelfde onderzoek, dat ik naar den rechtstoestand der kerken instelde.

Onder den algemeenen naam van „hospitaal” werden verstaan alle „*loca recipiendis et alendis pauperibus, aliisve miserabilibus personis destinata*”, naar den aard van de velerlei ellende, die de menschen treffen kan, in *xenodochia*, *orphanotrophia*, *ptochotrophia*, *brephotrophia*, *nosocomia*, *leprosariae* en *gerontocomia* onderscheiden ³⁾.

Stichting van een hospitaal ⁴⁾ stond vrij aan wie het wilde;

1) v. E., II. III. VIII. II. § 28; van Espen zelf was deze meening toegedaan.

2) v. E., II. III. VIII. II. § 30: „*Indicium haud obscurum, huiusmodi corpora magis ut laica, quam ut Ecclesiastica reputari*”.

3) v. E., II. IV. VI. speciaal I. § § 1—5.

4) v. E., II. IV. VI. I. § 6.

was de Bisschop er niet in gekend, dan was het slechts een „locum pium”, waar de Bisschop geenerlei gezag over uitoefende. Dergelijke inrichtingen stonden geheel onder het wereldlijke recht en de wereldlijke Overheid: „omnino profana sive laïca”. Ook al werd er „auctoritate Episcopi” een kapel in gesticht, in welke ten behoeve der in het hospitaal verzorgden „Ecclesiastica officia” werden verricht, het hospitaal zelf werd er geen „locum religiosum” door, evenmin als een vorstelijk paleis waarin een kapel werd ingericht, ophield een wereldlijke zaak te zijn ¹⁾.

Een hospitaal echter, dat „auctoritate Episcopi” werd gesticht en dat „publico et ecclesiastico ritu” „ad usum religiosum” werd aangewezen, was een „locum religiosum”, aan het gezag van den Bisschop onderworpen; in dit geval was niet alleen de hospitaalkapel maar het gansche hospitaal een locum religiosum.

Voor het vermogen der hospitalen had deze onderscheiding geen ander belang, dan dat alleen over de tweede soort de Bisschop zekere superintendentie oefende, die hem oorspronkelijk toekwam over alle hospitalen, doch die in verloop van tijd òf geheel verloren was gegaan òf tot de tweede soort was beperkt geworden. Dit gezag van den Bisschop sloot niet uit, dat ook de wereldlijke Overheid haar taak omtrent de conservatie dezer piaë foundationes, evenals ten aanzien der kerkfabrieken, vervulde ²⁾; „quin et semper”, zegt van Espen, „Ecclesia ipsos Principes tanquam speciales pauperum et miserabilium patronos et protectores suspexit”. Want, hetzij ze loca religiosa hetzij ze slechts loca pia waren, de hospitalen waren en bleven lichamen van wereldlijken aard. Dit veranderde evenwel, wanneer een hospitaal werd geëriged „in titulum Ecclesiasticum”, wanneer het door den Bisschop tot een beneficium ecclesiasticum” werd gemaakt ³⁾. In dit geval werd het hospitaal met al zijne goederen het object van een recht, dat alleen aan geestelijken kon toekomen, werd het het

¹⁾ v. E., II. IV. VI. I. §§ 7, 8.

²⁾ v. E., II. IV. VI. II. § 29.

³⁾ v. E., II. IV. VI. I. § 10.

voorwerp van collatie, zoodat wie ermede begiftigd werd recht kreeg op het drijven ervan, het beheer van het vermogen inbegrepen; wie het kreeg werd daardoor geen eigenaar van de goederen van het hospitaal, evenmin als een pastoor eigenaar was zijner parochie; het hospitaal zelf was het voorwerp van zijn recht, een vermogensrecht, dat men wel eigendomsrecht noemen kan, doch dat dit niet was in den technischen zin des woords, genomen als zakelijk recht. De voornaamste bevoegdheid, die er uit voortvloeide bestond hierin, dat men de inkomsten van het hospitaal in de eerste plaats aan mocht wenden voor zijn eigen levensonderhoud, onder de verplichting nochtans om het overschietende voor het drijven van het hospitaal te besteden: „sub obligatione impendendi proventus honestae suae sustentationi superfluos in usum pauperum aut miserabilium personarum secundum leges foundationi Hospitalis adscriptas” ¹⁾. De verheffing van een hospitaal tot benefice kon zodoende leiden tot de onttrekking van een grooter of kleiner deel zijner inkomsten aan haar bestemming, ten gevolge waarvan het vermoeden gold, dat een hospitaal geen benefice was, welks kracht door het bewijs van het tegendeel moest worden gebroken ²⁾. Er gold dus een rechtsvermoeden, dat het een „simplex administratio” was, daar dit met zijn aard strookte; hetgeen tevens medebracht, dat, wanneer een hospitaal, dat als benefice aan geestelijken placht te worden geconfereerd, aan leken ter exploitatie werd gegeven, het hierdoor reeds weder van benefice in administratie overging als zijnde dit van nature zijn rechtskarakter, zonder dat noodig was uitdrukkelijk het karakter van beneficium er aan te ontnemen ³⁾.

Evenals voor de kerken werden er ook ten opzichte der hospitalen verbodsbepalingen gemaakt, dat ze „beneficario jure”

1) v. E. II. IV. VI. I. § 10.

2) v. E., II. IV. VI. I. § 11.

3) v. E., II. IV. VI. I. § 12. „Unde et iudicatum testatur Tournetius loco allegato [sc. in Collectione Arrestorum, litt. II. cap. 34], quod Hospitale dari solitum in titulum Beneficii, et postea translatum ad Griseas Sorores, per hanc translationem reversum sit ad primaeam et naturalem naturam Hospitalium, id est, simplicis administrationis”.

aan geestelijken werden begeben; het „in titulum” bezitten ervan werd verboden, daar de inkomsten zodoende door de geestelijken ten eigen bate werden aangewend; alleen „in administrationem” mochten zij bezeten worden, door leeken, daar er enkel op deze wijze een waarborg bestond, dat de „pretia peccatorum et alimenta pauperum et thesaurum coelo recondendum” niet ten koste hunner bestemming in de zakken der bezitters verdwaalden ¹⁾.

De gewone stand van zaken was dus voor hospitalen dezelfde als voor kerken; het waren wereldlijke stichtingen, die wegens de daaruit voortvloeiende misbruiken niet dan bij uitzondering tot beneficia ecclesiastica werden verheven, zoodat hare goederen geene bona ecclesiastica in den technischen zin des woords waren.

In de derde plaats dient nog het een en ander van de kloosters te worden gezegd.

Voor de stichting van een klooster werd door het Canonieke recht het verlof en de goedkeuring van den Bisschop gevorderd ²⁾; een voorbeeld van het tot stand komen van een klooster ga vooraf, derhalve bestaande uit drie acten: die waarbij door den Bisschop het verlof werd verleend; de fundatie-brief zelf; en de bisschoppelijke acte van goedkeuring der stichting ³⁾.

Den 16den Mei 1382 gaf Bisschop Floris een acte, in welke hij verklaarde, dat door Reynoldus Minebode en zijn vrouw Sophie, nadat hun verlof („licentia”) verleend was om een „oratorium” te fundeeren in hun huis Eemsteyn in de parochie van Eemkerk in Zuid-Holland gelegen en aldaar een „collegium canonicorum Regularium ordinis Sancti Augustini” in te stellen („instituenti”), met toestemming van den Aartsdiaken en het kapittel van St. Pieter te Utrecht ⁴⁾, „ad quos Ecclesia

1) v. E., II. IV. VI. I. §§ 17, 18. cf. II. IV. VI. IV. § 22.

2) v. E., II. II. I. I. § 3; en I. XXIV. III. § 1.

Dat ook de wereldlijke Overheid omtrent het tot stand komen van kloosters het hare te zeggen had, spreekt van zelf. Cf. v. Espen, I. XXIV. III. §§ 11 sqq.

3) Catalogus van het Archief van het Kapittel van St. Pieter te Utrecht no. 247. Rijksarchief te Utrecht.

4) De Aartsdiaken had zijn consent den 10den en het kapittel van St. Pieter den 12den Mei 1382 verleend.

*maan 2
loci relig.*

perochialis de Eemkerk pertinere dinoscitur", dit oratorium was gesticht, het college van reguliere kanunniken was ingesteld en de stichting behoorlijk was gedoteerd („dictum locum et collegium competententer dotaverunt") blijkens den volgenden fundatiebrief, waarvan ik hier den hoofdinhoud mededeel: R. Minebode en Sophie maakten allen bekend, dat zij „in honorem Ommipotentis Dei, eiusque virginis gloriose Matris Marie ac beatissimi confessoris Augustini", „freti licentia et auctoritate" van den Bisschop en „de consensu" van het kapittel van St. Pieter, „ad quas ecclesia perochialis de Eemkerk infrascripta pleno iure pertinere dinoscitur", en van Johannes Pistor, „vicarii curati" dier kerk, op hun goed Eemsteyn „de bonis nostris a Deo nobis collatis" fundeerden, doteerden en instituëerden („fundamus, dotamus et instituimus") een „collegium sive monasterium" van reguliere kanunniken van den regel van St. Augustinus, aan hetwelk zij verklaarden te schenken het gemelde goed Eemsteyn met alle ertoe behoorende goederen en nog verschillende andere goederen („donamus ad dictum collegium", „et libere transferimus in eundem") op de volgende voorwaarden: het college zou bestaan uit een proost en dertien „fratres", die zelve een proost mochten kiezen („eligere") om dien daarna aan den Bisschop „pro confirmationis munere obtinendo" voor te dragen („representare") ¹⁾; voor de eerste maal behielden de stichters zich de benoeming („receptio") van den proost en de broeders voor, doch na hun overlijden zou de electie van nieuwe kloosterlingen geschieden door proost en convent; bij den proost zou de zorg voor de goederen, „acquisitorum et acquirendorum ad dictum monasterium pertinentium", berusten; deken en kapittel van St. Pieter, „quibus olim dicta perochialis ecclesia de Eemkerk canonice unita fuit et est et per vicarium perpetuum regi consuevit et solet", welke „ecclesia" zij „a tempore huiusmodi unionis et de cuius contrarii memoria hominum non existit, in proprios usus tenuerunt et possiderunt et adhuc tenent et possident", en die in de fundatie toestemden, schonken („contulerunt") aan het klooster het „ius nominandi

1) Cf. v. E., I. XXXI. X. § 2.

perpetuis temporibus" een der kloosterlingen „in vicarium curatum dicte ecclesie perochialis", terwijl zij zich verbonden „dictam vicariam" te confereeren („conferent") aan dien broeder, dien de proost van het convent goed zou vinden hun te nominceren, en hem aan den Aartsdiaken ter institutie te presenteeren („instituumdum in eandem... presentabunt"), welke vicaris aan het kapittel trouw („fidelitas") moest beloven en ten teeken van subjectie een jaarlijksche uitkeering aan het kapittel doen; wanneer later het inkomen („portio") van den vicaris te gering bleek, zou het kapittel van St. Pieter niet gehouden zijn tot suppletie uit de kerspeltienden van Femkerk, maar zou het klooster tot bijpassing verplicht zijn.

Dezen stichtingsbrief, d.d. 13 Mei 1382, bekrachtigde de Bisschop den 16den dier maand: „Nos fundationem oratorii, institutionem collegii et dotationem loci ipsius, oneris impositionem et obligationem... gratas et ratas habentes, eas auctoritate ordinaria in Dei nomine confirmamus, decernentes ipsum locum ecclesiastica immunitate et libertate gaudere. Et quia loci ipsius incrementum divina favente gratia pio consideramus affectu, locum ipsum cum personis inibi divino cultui sub regulari ordine mancipatis et omnibus suis bonis habitis et habendis sub protectioni sedis nostre Traiectensis ac nostra speciali suscipimus."

Dat ik deze acten vrijwel geheel overnam, vindt hierin zijn grond, en dat verschillende er in voorkomende punten mij later nog van dienst zullen zijn, en dat een niet al te beknopt weergeven van den inhoud met het oog op dien kant ervan, op welken ik thans het licht laat vallen, gewenscht was.

In de eerste plaats dan springt in het oog, dat een klooster een stichting was in den technischen zin des woords, beheerd door en ten profijte van een corporatie ¹⁾; dat dit lichaam niet

1) Het stichtingskarakter van een klooster komt uit in de vaste bestemming der goederen, onafhankelijk van den wil der conventualen, wier college niet de eigenaar der goederen was, maar die evenals de kanunniken eener collegiale kerk een recht op onderhoud uit de kloostergoederen hadden, en in de, echter niet overal bestaande, rekenplichtigheid der kloosters aan de Bisschoppen en de daarmee samenhangende en evenmin overal vereischte bisschoppelijke goedkeuring op het vervreemden of bezwaren van de goederen; het corporatieve karakter spreekt zich uit in de

door den Bisschop q. q. in het leven werd geroepen, maar door den stichter ervan, terwijl de Bisschop er zijn zegel aan hechtte en de rechtspositie ervan wijzigde; dat de eigendomsquaestie in den stichtingsbrief in verband met de acten van transport, als het onroerende goederen betrof, haar oplossing vond, terwijl de Bisschop aan de fundatie een geestelijk of ecclesiastiek karakter schonk.

Stichten en doteeren, dit was het, wat de stichter deed; bekrachtigen en vergeestelijken, hierin bestond de taak van den Bisschop.

Het is van belang hiermede te vergelijken de tot stand koming van een vicarie of een pastorie; fundatie en dotatie geschiedde ook bij deze door den stichter, bekrachtiging en vergeestelijking der stichting had ook hier plaats door den Bisschop; de rol, dien de stichter vervulde, was dezelfde zoowel in de tot stand koming van een klooster als van een vicarie of pastorie; maar in hetgeen door den Bisschop geschiedde was behoudens het overeenkomstige in beide handelingen een niet te miskennen verschil.

Immers in het geval der stichting van een vicarie of pastorie werd op verzoek van den fundateur de verheffing tot geestelijk benefice uitgesproken, terwijl dit niet plaats had bij een kloosterstichting ¹⁾.

Een klooster was dus geen geestelijk benefice, maar wel een geestelijk lichaam; een lichaam m. a. w., dat als zoodanig niet onder de heerschappij van het wereldlijke recht en de wereldlijke Overheid stond maar geestelijke immuniteit en vrijheid genoot, zoowel wat zijne leden als zijne goederen betrof. Evenals een vicarie of pastorie, of in het algemeen een *beneficium ecclesiasticum*, vormde dus een klooster een *universitas rerum*, een afzonderlijk vermogensgeheel, dat boven-

coöptatie der conventualen en hun vereischte goedkeuring van het vervreemden of bezwaren der goederen.

Cf. Meurer l. c. II. pp. 245 sqq.

Cf. v. E., II. IV. V. IV. §§ 21, 22; I. XXVI. I. §§ 8, 12; en I. XXXI. o. a. §§ 7, 9.

1) Over de mortificatie der goederen te spreken, is het hier de plaats nog niet.

dien met het beneficium ecclesiasticum gemeen had, dat het onder het geestelijke, niet onder het wereldlijke recht stond, maar hierin verschilde het ervan, dat het geen object van recht was maar enkel subject. Evenzeer als een hospitaal hoewel een rechtssubject, tevens als rechtsobject vergeven kon worden, beneficium kon zijn, evenzeer laat het zich voorstellen, dat men met een klooster werd begiftigd, natuurlijk onder de verplichting om het ook als zoodanig te drijven; of dit evenwel ooit is geschied, of een klooster ooit tot beneficium ecclesiasticum is gemaakt, is mij niet bekend; wel zijn er voorbeelden, dat kloosters door het wereldlijke gezag tot beneficia werden gestempeld en als zoodanig vergeven ¹⁾; in de 8ste en de 9de eeuw, deelt van Espen mede ²⁾, beschikten de Vorsten niet alleen over de „bona Ecclesiastica” ten behoeve van leeken, die zich jegens hen verdienstelijk hadden gemaakt, maar gaven zij zelfs „Monasteria, quin et Parochiales Ecclesias” aan hunne krijgslieden „in feudum, vel alodem”; „eoque titulo omnes earum obventiones haberent, uti pluribus ostendit Filesacus in Querela Ecclesiae Gallicanae”. Niet slechts de „proventus abbatiarum”, maar „ipsas abbatias” gaven de vorsten dus in leen uit aan leeken, *die dientengevolge zich met den titel van abt sierden*; Karloman, de zoon van Karel den Kale, heette abt van verscheidene kloosters ³⁾. Wie een klooster als benefice bezat, was geen eigenaar der kloostergoederen, het klooster bleef wat het was, een afzonderlijk door zijn bestemming

1) Cf. Hinschius l. c. II. p. 622 noot 7.

2) v. E., II. III. VIII. III. § 31.

Cf. van Espen: „Dissertatio Canonica de pristinis Altarium et Ecclesiarum incorporationibus et donationibus”, in het 2de deel van zijn Jus Ecclesiasticum, pp. 812 sqq.

In § 1 van het eerste hoofdstuk haalt hij deze passage van P. de Marca aan: „Tunc non solum fundi et villae sed etiam Ecclesiae ipsae in Beneficium illis concessae sunt. Ecclesiarum nomine oblationes, Decimae, aliiq. redditus data et concessa intelligebantur, ut patet ex veteribus Actis. Tunc Ecclesiae eo jure possessae sunt quo caetera Beneficie sive Feuda, adeo ut tandem in haeredes quoque transierunt, et expositae sint hominum commercio”.

Cf. Richter-Dove l. c. p. 1123.

3) v. E., I. XXXI. VII. §§ 7 sqq.

Cf. Richter-Dove; l. c. p. 1130.

bepaald vermogensgeheel¹⁾; het was het klooster zelf, dat hij hetzij dan in eigendom hetzij in leen bezat; de inhoud van het recht bestond hoofdzakelijk in het genot van de inkomsten van het klooster voorzover deze nl. noodig waren om het klooster als zoodanig te exploiteeren, en in de aanstelling van den deken of prior, die aan het hoofd ervan stond.

Behalve de vergeestelijking van het lichaam door den Bisschop waren er nog verschillende andere voorwaarden, die vervuld moesten worden, opdat van een klooster in den waren zin des woords sprake kon zijn; het is hier niet de plaats deze te behandelen; slechts op deze wensch ik te wijzen, dat de leden ervan geheel der wereld afgestorven moesten zijn, zich onder een door het kerkelijke gezag erkenden regel moesten verbinden²⁾; zij werden hierdoor geene geestelijken (clerici) in den strikten zin des woords, maar „religiosi”; een klasse tusschen de geestelijken en de leeken vormden zij, die in verschillende opzichten met de geestelijken werd gelijk gesteld, zooals ons uit de boven vermelde bekrachtiging van Bisschop Floris reeds is gebleken³⁾. Een corporatie, wier leden feitelijk als kloosterlingen leefden, doch geen kerkelijk geappelleerden regel volgden, al legden zij ook de drieledige gelofte van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid af, was geen klooster in den technischen zin des woords, en stond geheel onder het wereldlijke recht⁴⁾. Scherpe grenzen zijn in deze materie uit den aard der zaak echter niet te trekken; tusschen zuiver wereldlijke en zuiver geestelijke lichamen lagen er, die meer naar den eenen of meer naar den anderen kant hielden, en dientengevolge gerangschikt werden onder en behandeld werden als de soort, tot welke zij het dichtst naderden.

Zoo gold een stift of canonissencorporatie als „corpus ecclesiasticum”⁵⁾. In den ruimen zin des woords kan een stift wel

1) Cf. Richter-Dove I. c. p. 557 noot 20.

2) v. E., I. XXIV. I. § 15.

3) Cf. v. E., I. XXIV. I. § 15; en I. XXIV. II. §§ 11, 12.

4) v. E., I. XXIV. I. § 16.

5) v. E., I. XXXIII. II. § 30. Veelal werd het ook een „Monasterium” genoemd, en heetten zijne leden „Sanctimoniales”, vooral tengevolge van de door de Synode van Aken in 817 aan deze materie gegeven regeling. v. E., I. XXXIII. II. §§ 5 sqq.

een klooster genoemd worden, doch in belangrijke punten week het toch van een eigenlijk klooster af. Slechts vrouwen van adel werden er in opgenomen; veelal deden zij niet de gelofte van armoede, maar behielden zij hare bezittingen en de bevoegdheid over deze te beschikken ¹⁾. Overigens kon haar leven meer of minder streng zijn en kon een stift, zoo het dit verkoos, zelfs een erkenden orderegel aannemen en zoodoende tot den zuiveren kloosterstaat overgaan en werden zijne leden van „quasi-regulares” „regulares” ²⁾; evenzeer als een canonissen-corporatie haar leven in strenger vorm kon gieten, kon zij haar tucht verslappen, hare leden niet tot een levenslang coelibaat verplichten en zelfs het gemeene leven vervangen door afzonderlijke huishouding van elk harer leden, hetgeen reeds in de II^{de} eeuw voorkwam ³⁾; doch ook in dit laatste geval werd het stift altijd nog beschouwd als een geestelijk lichaam, niet alleen het stift, dat onder een orderegel leefde, maar ook dat het leven luchtiger verstond; de leden van de eerste soort heetten reguliere, die der tweede seculiere canonissen of „Domicellae”.

Tot de eerste behoorden de vier Utrechtsche Jufferenconventen, Oudwijk, St. Servaas, Witte vrouwen en Mariëndaal, en het Vrouweklooster te de Bilt; of zij er altijd toe behoord hebben, is mij niet bekend; men houde trouwens in het oog, dat er tusschen beide soorten geene scherpe grenzen te trekken zijn.

Vele punten van overeenkomst met de canonissen vertoonden de begijnen; ook zij waren geene „sanctimoniales” in den strikten zin des woords maar „quasi-regulares”. Zij verbonden zich niet onder een erkenden kloosterregel, maar bleven subjecten in het wereldlijke recht; en, zoo zij al eenige gelofte aflegden, deze bond haar niet voor het gansche leven, maar bracht kuischheid en gehoorzaamheid slechts mede, zoolang zij

1) Cf. v. E., I. XXXIII, II. §§ 10, 13, 14, 16, 27.

2) v. Espen geeft als voorbeeld een Canonissenconvent bij Trier, dat in 1494 den regel van St. Benedictus aannam, „abjecto Canonicarum indumento et vitae genere”. I. XXXIII, II. § 30.

3) v. E., I. XXXIII, II. § 11: „ac consequenter paulatim magis magisque a disciplina Sanctimonialium seu Monialium recedere”.

in haar convent waren ¹⁾. Van de onveranderlijkheid, die het kenmerk van den „status religiosus” vormde, was bij de begijnen derhalve geen sprake ²⁾.

Evenals echte conventualen woonden zij te zamen in hare conventen („Beghinagia”) onder hare „Directores” en „Magistrae”, aan welke zij gehoorzaamheid schuldig waren ³⁾; vaak voerden zij echter geen gemeenschappelijk huishouden, maar leefden de begijnen in het convent op zichzelf, „mensam, suppellectilem, totamque domesticam oeconomiam pro suo arbitrio instituentes” ⁴⁾.

Oorspronkelijk waren er geene kapellen aan de begijnenconventen verbonden, doch langzamerhand verkregen zij van de bisschoppen het recht eigen kerken te hebben met eigen geestelijken, evenals de kloosters dit hadden ⁵⁾.

Dit alles was evenwel niet voldoende, om de begijnenconventen als geestelijke lichamen te doen beschouwen, al mogen ook de begijnen in sommige opzichten met „moniales” of „religiosae” gelijk gesteld zijn geworden; zij stonden het dichtst bij het wereldsche, niet bij het geestelijke, zoodat zij in het algemeen onder het wereldlijke recht vielen; een patronaatrecht b.v., dat aan een begijnenconvent toekwam, was evenals dat door een kerk bezeten werd geen „ius patronatus ecclesiasticum” maar „laicale” ⁶⁾. De goederen van deze conventen behoorden derhalve evenmin als die van kerken en H. Geeststichtingen (kerke- en armengoederen) tot de bona ecclesiastica.

Ten slotte nog een enkel woord over de Broederschappen ⁷⁾.

Met de begijnencorporaties hadden zij gemeen, dat zij niet tot de geestelijke lichamen behoorden, maar onder het wereldlijke recht stonden, veelal uit leeken bestaande en door leeken bestuurd ⁸⁾.

1) v. E., I. XXVIII. III. §§ 10, 18.

2) v. E., I. XXXIII. III. § 19.

3) v. E., I. XXXIII. III. §§ 3, 9.

4) v. E., I. XXXIII. III. § 18.

5) v. E., I. XXXIII. III. § 8.

6) Cf. p. 40.

7) Cf. Mr. P. C. J. A. Boeles, Armengoederen en Armbesturen in Friesland (van de 14e eeuw tot heden). Leeuwarden 1902.

8) v. E., II. IV. VI. VI. § 12.

Haar doel wordt door van Espen aldus omschreven: „ut plures in unum confederati et arctiori vinculo colligati, mutuo exemplo ad pietatis opera excitentur, et mutuis precibus et bonis operibus juventur” ¹⁾.

In de kerken hadden zij een eigen kapel, een eigen altaar, bediend door eigen geestelijken, door haar benoemd, die missen lazen ten behoeve van de levende en de overleden broeders en zusters.

Voor de stichting eener broederschap was het consent van den Bisschop vereischt, waardoor gewaakt werd, dat er onder het deksel van devotie niets geschiedde wat in strijd was met ware vroomheid of niet strookte met de Christelijke religie ²⁾; terwijl ook de Stedelijke Overheid zich vaak het recht voorbehiel, de Statuten der broederschappen al of niet goed te keuren ³⁾.

Tot den werkkring dezer broederschappen behoorde onder meer andere goede werken het bevorderen der eensgezindheid en goede verstandhouding tusschen hare leden, waartoe het houden van een jaarlijkschen feestelijken maaltijd zeer dienstig werd geacht, tot welks bijwoning de leden gehouden waren. Van den door van Bemmél l. c. meegedeelden stichtingsbrief der Maria Magdalena-broederschap in de Amersfoortsche St. Joriskerk b.v. luidde het 16de artikel: „Voert soe sullen wy eens jaers Kermisse hebben, ende dan te saamen ecten, te weten Sonnendachs voer onser Vrouwen Geboorte, ende wairt sake dat ymant van onse Broeders ofte Susteren niet en quamen eeten, soe sullen sy half maltijt gelden, ende nymant en sal een ander in sijn stede setten”.

Een dubbel karakter hadden de broederschappen dus; in de eerste plaats was het haar te doen, om aan God en zijne Heiligen de verschuldigde eer te bewijzen en zodoende tevens te zorgen voor het heil harer leden; en in de tweede plaats beoogden zij vrede en vriendschap te bevorderen en aan te kweeken onder hare leden, o. a. door op gezette tijden een

1) v. E., II. IV. VI. VI. § 15.

2) v. E., II. IV. VI. VI. § 22.

3) van Bemmél, l. c. I. pp. 117 sqq.

feest aan te richten, voor welks ongedwongenheid in haar religieuze strekking geen beletsel school, al vond de Overheid wel eens aanleiding te dezer zake eenige regeling te treffen; zoo bepaalde de Raad van Amersfoort, naar van Bemmels verhaalt, in 1567:

„Dat geene Ouermans en Busmeesters van eenige Gilden en Broederschappen op Vrouwen Vaerts dag ten tyde dat de Ommegang en Processie duerde [sc. met het miraculeuze O. L. Vrouwebeeld] haar eenige Wijn of Bier soude na laten dragen of brengen, nogte ook niet te teeren of dronken te drinken, dan wanneer die Processie en den Ommegank gedaen ende omme geweest was, op poene van elke Ouwerman te verbeuren drie K. gulden” 1).

HOOFDSTUK II.

Amortisatie van de goederen.

De eerste der beide op p. 21 gestelde vragen is naar ik meen, thans voldoende toegelicht; gebleken is, dat niet elke stichting of corporatie, die in haar bestaan en inrichting door de religie werd bepaald, tot de geestelijke lichamen gebracht moet worden, en dat van degene, die hieronder behoorden, niet alle het karakter van beneficia hadden; en dat het gevolg van het behooren tot de geestelijke lichamen en de geestelijke beneficia bestond in de toepasselijkheid van het geestelijke recht en de bevoegdheid van den geestelijken rechter, wanneer er een geschil rees, dat in het geestelijke recht zijn oplossing vond.

1) L. c. dl. I. p. 136.

Zich te gelegener tijd te bedrinken was geenszins ongepast; v. Bemmels merkt in de 4de noot op p. 136 dan ook op: „Het schijnt dat in die tijden het dronken drinken al een geoorloofde zaak was, ja zelfs lange te voeren”; waarvoor hij zich beroept op het feit, dat in 1444 Harmen Sanderse zich uitdrukkelijk verbond, zich alleen des Zondags te zullen bedrinken.

De tweede vraag gold het rechtskarakter der amortisatie van de tot een geestelijk benefice behorende goederen.

Wat deed de Bisschop, wanneer hij de goederen van een lichaam, dat hij vergeestelijkte, tot „bona ecclesiastica” maakte? Dit is de vraag die beantwoord moet worden.

De woorden van het formulier ¹⁾ waren niet altijd geheel dezelfde, zooals uit het op p. 21 meegedeelde blijkt; juist de woorden „fore et esse ecclesiastica” kwamen er niet constant in voor; in het door Mr. Muller gegeven formulier immers volgde op de bekrachtiging der fundatie en dotatie en de verheffing der vicarie tot geestelijk benefice, ten opzichte der goederen enkel een „admortisamus et ecclesiasticae ascribimus libertati”. Aan een zakelijk verschil kan hier echter niet worden gedacht. „Fore et esse ecclesiastica”, „ecclesiastica libertate tuenda”, „ecclesiasticae ascribimus libertati”, het waren niets dan drie zegswijzen voor één en dezelfde gedachte. Welke was deze gedachte echter? Om deze vraag richtig te beantwoorden, moet men eerst weten, wat van den Bisschop werd gevraagd; het ligt immers voor de hand, dat niet iets anders werd gegeven dan de verzoeker wenschte.

Of de fundateur dan niet iets aanbood, in stede van iets te verzoeken? Geenszins. Dit is het juist wat men wel in het oog dient te houden; de fundateur deed aan den Bisschop geen offerte, die door dezen kon worden aangenomen, maar hij richtte tot hem een vraag zonder dat daaraan het doen van een aanbod voorafging.

Een stichtingsacte is geen halve rechtshandeling zooals een aanbod, zij is in zich zelve perfect; zelve roept zij zeker rechts-

¹⁾ In zijn Ac. Pr., Specimen historico-juridicum continens inquisitionem in indolem et historiam bonorum vicariarum in Belgio (Utrecht 1857), deelt Mr. F. C. W. Koker op p. 4 mede, dat de vicariegoederen door de bevestiging en de amortisatie „het eigendom der kerk” werden, hetgeen „duidelijk” zou blijken „uit het gewone bevestigingsformulier”. Het door hem afgedrukte formulier, dat niet op de eventueel nog te schenken goederen doelt maar enkel op de in den stichtingsbrief genoemde, spreekt er evenwel met geen woord van.

Mr. K. heeft het door hem op p. 5 noot 1 afgedrukte citaat verkeerd begrepen; daar wordt enkel gezegd, dat zonder confirmatie door den Bisschop de goederen „bona temporalia” bleven; de eigendomsquaestie staat er geheel buiten.

gevolg in het leven, terwijl zij hoogstens vergezeld gaat van een verzoek om bekrachtiging en goedkeuring van wat zij doet. Uit de stichtingsacte ontstaat het gestichte lichaam en uit haar vloeit het aan de fundatie toegewezen recht voort; de stichtingsacte is voor het bestuur der stichting de titel zijner rechten, b.v. om van den fundateur het verplichte transport der vastigheden te vorderen.

Men legge den stichtingsbrief eener vicarie naast dien van een klooster, en men zal zien, dat voor de onderhavige quaestie tusschen beide geen verschil bestaat. Dat nu in de fundatie van een klooster wel eens een aanbod aan den Bisschop van zekere eigendommen gezien is, zooals Mr. Verloren dit ten opzichte eener vicarie doet, is niet wel aan te nemen. Waartoe dan tweeërlei maat aangelegd?

In den stichtingsbrief lag reeds besloten en de afstand der aan de fundatie toegewezen goederen en de overdracht van het recht op deze te haren behoefte, natuurlijk voorzoover een bloote wilsverklaring hiertoe voldoende was, of althans van het recht op al die handelingen, die voor een volledigen overgang vereischt waren; op dezen grondslag nu was het, dat de stichter behalve om goedkeuring van wat hij gedaan had nog vroeg om de gegeven goederen te amortiseeren en geestelijk te maken; en op dit verzoek was het, dat geantwoord werd.

Van de aanbieding van een eigendomsrecht, aan den Bisschop nog wel, was derhalve geen sprake; de gansche eigendomsquaestie was reeds opgelost en moest reeds opgelost wezen, om het verzoek om vergoestelijking der goederen zin te doen hebben en voor inwilliging vatbaar te doen zijn. Op de juistheid dezer voorstelling wordt ook gewezen door het in den stichtingsbrief uitdrukkelijk uitgesproken motief van het verzoek; met zoovle woorden werd gezegd, dat de stichter met zijn vraag beoogde, zoo krachtig mogelijken waarborg te verkrijgen voor het in stand blijven zijner fundatie en de naleving van de door hem gestelde regelen.

Om tweeërlei werd nu gevraagd:

1. Om amortisatie of mortificatie,
 2. Om geestelijk- of ecclesiastickmaking,
- en wel van de goederen, zoowel van die welke bereids door

den stichter waren gegeven als van die, welke in verloop van tijd nog gegeven mochten worden.

En tweecërlei werd mitsdien verleend: amortisatie en vergeestelijking dezer goederen, tegenwoordige en toekomstige.

Al weder vinden wij hier een aanduiding voor de juistheid der opvatting, dat de Bisschop geene eigendomsrechten aanvaardde; want, wat hij deed omvatte niet alleen de reeds gedane dotatie, maar ook nog te geschieden schenkingen, door wie deze ook mochten worden gedaan. Den Bisschop nu reeds bij voorraad alle giften, door wie ook te doen, te laten aanvaarden, is m. i. een ongerijmdheid, een handeling, aan welke rechtens geen waarde kan worden toegekend.

De amortisatie en de vergeestelijking der goederen werd dus verleend eens en vooral, voor alle goederen, die de fundatie reeds bezat of later zou verwerven; zoodat, wanneer er onder het nageslacht gevonden werden, die de zorg voor hun zieleheil tot inkrimping van hun vermogen drong, deze geen nieuwe mortificatie en vergeestelijking behoeften te vragen.

Mortificeeren en vergeestelijken van de goederen zijn strikt genomen niet slechts twee woorden maar ook twee begrippen; door de mortificatie was een zaak nog niet geestelijk geworden; om dit te worden, was noodig, dat haar dit karakter uitdrukkelijk was verleend.

Een gemortificeerde was een in de doode hand gebrachte zaak ¹⁾; en dit was zij, wanneer zij overgegaan was aan een persona moralis, ten gevolge waarvan zij niet meer door erfrecht van eigenaar kon veranderen en zodoende, althans niet zonder den wil van haar eigenaar, in andere handen overgaan ²⁾. Wie derhalve aan een onlichamelijk rechtssubject, hetzij dit van wereldlijken of van geestelijken aard was, eenig goed overdroeg, bracht dit daardoor in de doode hand, m. a. w. mortificeerde het. Dat de Overheid dit in de doode hand brengen ten slotte met leede oogen ging aanzien en aan beperkende voorwaarden begon te binden, is bekend en begrijpelijk ³⁾. Oor-

1) Cf. v. E., II. IV. IV.

2) Cf. v. E., I. XXIX. III. §§ 20, 21.

3) Cf. over de beperking van het verwerven van onroerend goed door geestelijke

spronkelijk schijnt dit echter te hebben vrijgestaan; immers een uitdrukkelijke mortificatie door den Bisschop, die in het Sticht tevens het wereldlijke gezag bezat, kwam alleen voor te zamen met de vergeestelijking der goederen, zoodat derhalve kerkegoederen en goederen van hospitalen, begijnenconventen, broederschappen en andere wereldlijke lichamen ook niet „gemortificeerd” werden, of m. a. w. zonder medewerking der Overheid, zoo wereldlijke als geestelijke, in de doode hand gebracht werden. Mortificeeren — in technischen zin verstaan — schijnt oorspronkelijk dus in engeren zin te zijn gebruikt dan in de doode hand brengen, en niet van vergeestelijken te zijn onderscheiden ¹⁾. M. i. is het echter juist steeds tusschen mortificeeren en vergeestelijken te onderscheiden en de bisschoppelijke mortificatie op te vatten als de verklaring, waarbij de handeling van den stichter of den schenker bekrachtigd werd en geconstateerd werd, dat de goederen voor goed voor den stichter of schenker en zijne erfgenamen verloren waren en in de doode hand waren gebracht. Maar hoe dit zij, uit de op p. 23 vermelde stichtingsacte van het officium te IJhorst blijkt duidelijk, dat niet alle stichtingsgoed „gemortificeerd” was reeds door het feit zelf dat het stichtingsgoed

lichamen de Groot's Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid, uitgegeven door Prof. Mr. S. J. Fockema Andreae, Arnhem 1895, Dl. II, boek II, deel V. § 7.

Behalve de Landsoverheid hadden ook de Stedelijke Overheden in zake het in de doode hand brengen van goederen een woord mee te spreken.

Zoo stelde de Utrechtsche Raad op St. Servaasdag (13 Mei) 1446 een ordonnantie op dit stuk vast. Er werd in overwogen, dat reeds voor lange jaren door den Raad met gemeene morgenspraak van alle gilden „overdragen” was, „dat nyement sine weerlicke onruerende goede brengen en solde in geestelicker hant”, en dat desniettenstaande vele goederen in geestelijke hand waren gebracht, „alse nyen cloesteren, zusterhusen ende anderen”; waarom de Raad gelastte: „Datmen alle onruerende goede ende eygendomme, die na der voerschr. overdrachte in geestelicker hant gecomen sijn in onser Stat ofte Statvriheit gelegen weder inder weerlicker hant ende tot weerlicker nutscap brengen sal”, etc. Wanneer in het vervolg onroerende goederen in de geestelijke hand werden gebracht door verkoop, schenking of anderszins, dan zou de verkooper etc. „so vuel goets verbueren tot Stat behoef als hi inder geestelicker hant gebracht hadde, ende dat goet soude daer toe verbuert wesen ter Stat behoef”; etc.

²⁾s Raads dagelijksch boek. Stadsarch. Utr.

¹⁾ Mr. Muller l. c. p. 199.

en dus in de doode hand gebracht of — het woord genomen in ruimen zin — gemortificeerd goed was, maar dat het eerst „gemortificeerd” werd doordat het officium tot een geestelijk beneficium, in casu een vicarie, werd verheven, en dat mortificatie een handeling van den Bisschop was. „Mortificeeren” werd alzoo in vrijwel denzelfden zin verstaan als vergeestelijken, en dit geschiedde, als een stichting tot geestelijk lichaam werd verheven door den Bisschop, waardoor de goederen de geestelijke emuniteit verkregen.

Mortificatie (in den engen zin des woords) was dus een handeling der geestelijke Overheid.

Later is hierin verandering gekomen; wel bleef ze een Overheidshandeling, doch niet van de geestelijke maar van de wereldlijke Overheid ging ze uit ¹⁾; deze toch eischte, dat haar goedkeuring verkregen was, opdat door eenig geestelijk lichaam onroerende goederen verworven konden worden of in het algemeen door eenige zgn. „manus mortua”. Niet alleen dus de eigenlijke geestelijke lichamen, de stichtingen en corporaties, die door den Bisschop uitdrukkelijk als zoodanig waren verheven en onder de kerkelijke bescherming genomen waren, maar in het algemeen alle religieuze en pieuze fundaties schijnen bedoeld te zijn geweest ²⁾, het IJhorstsche officium b.v. zoo-

1) Cf. Richter-D. l. c. pp. 1088 sqq.

Voor het edictum perpetuum van Karel V. d.d. 19 October 1520 cf. v. E. I. XXIX. III. §§ 20 sqq., en over vroegere wetten I. XXIX. III. §§ 16—19, 22 en IV. §§ 2, 3.

2) Van Espen (I. XXIX. III. § 23) deelt met instemming de verklaring door Pecquius (Tractatus de Amortizatione, Cap. 2) aan den term „manus mortua”, voorkomende in het edictum perpetuum van Karel V van 19 Oct. 1520, gegeven mede, „pro intellectu hujus Carolinae”: „Ecclesiam, civitatem, collegium sive illud quodcumque Corpus, vel Ecclesiasticum, vel seculare, quod bonorum capax est”; „quod quemadmodum morientis hominis manus, id quod comprehendit, firmissime conclusum tenet, neque facile remittit: sic etiam, quidquid Ecclesia seu Corpus istiusmodi semel accipit, non nisi magna cum difficultate et solemnitate in commune hominum commercium remittit, sed accumulando conservat”.

Cf. § 24: de overgang der goederen moet geschieden „corpori ut corpori”; heeft ze plaats aan de ertoe behorende individuen, dan is er geen overgang in manum mortuam; als er b.v. goederen gelegateerd worden aan de *armen* eener stad of eener *parochie*, is er geen manus mortua beschonken. cf. Koker l. c. p. 18. Cf. ook du

wel vóór als na zijn eventueele verheffing tot vicarie en mortificatie zijner goederen; de ratio legis bracht dit ook mede, daar b.v. stichtingsvermogen, onverschillig of de fundatie van wereldlijken dan wel van geestelijken aard was, eo ipso aan den overgang krachtens erfrecht onttrokken was en zodoende ophield die baten aan den fiscus te leveren, die deze getrokken zou hebben, als het in particuliere hand gebleven ware; terwijl ook voor de hospitalen en armenkassen de verplichte amortisatie gold, die toch in den regel geene eigenlijke geestelijke lichamen waren, terwijl echter ook de goederen van deze evenals de geestelijke goederen in den strikten zin des woords van belasting waren vrijgesteld ¹⁾; de opheffing van de taxabiliteit der goederen door de Overheid nu was het juist, die haar de amortisatie van harentwege deed vorderen ²⁾.

De wereldlijke Overheid kon wel de goederen mortificeeren, in de doode hand brengen, of toelaten dat zij in de doode hand gebracht werden ³⁾, maar hun het karakter van geestelijke goederen in den engen zin des woords verleenen, ze onder het geestelijk recht, den geestelijken rechter, de bescherming der

Cange, i. v. Admortizatio: „Praediorum translatio in manum mortuam, seu praediorum acquisitio facta a Monasteriis et Collegiis religiosis, *vel etiam Laicis*”.

44334
Dit neemt evenwel niet weg, dat het in de eerste plaats de bona ecclesiastica, de door geestelijke lichamen bezeten goederen waren, die ten gevolge van de hun van rechtswege toekomende immuniteit (vrijdom van lasten) de aanleiding waren tot de beperking door de wereldlijke Overheid van het in de doode hand geraken van onroerende goederen. Cf. v. E., I. XXIX. III. § 15, II. IV. IV. II. §§ 33, 34.

1) Cf. Richter-D. l. c. pp. 1108, 1109, 1112.

„Unter den Begriff der kirchlichen Sachen stellte die ältere Doctrin ohne nähere Unterscheidung auch die im Eigenthume der frommen Stiftungen (piae causae) befindlichen Güter (res religiosas), weil sie unter der Aufsicht der Kirche standen und mit den Gütern derselben nach gleichen Grundsätzen beurtheilt werden”.

„Stiftungen überhaupt und pieae causae fielen im Mittelalter nahezu zusammen und ihr kirchlicher Charakter konnte als Regel nicht bezweifelt werden”.

„Das Vermögen der (kirchlichen oder weltlichen) pieae causae hat die Rechte der Kirchengüter”.

2) Cf. v. E., II. IV. IV. II. § 16.

3) Amortisatie kreeg zodoende de beteekenis van „indulgentia, dispensatio, et concessio facta iis, quos manus mortuas vocamus, bona immobilia acquirendi et possidendi,” v. E., I. XXIX. III. § 25.

geestelijke autoriteit brengen, kon zij niet; dit kon alleen door den Bisschop geschieden.

Deze nu deed dit niet, wanneer niet voldaan was aan de eischen van het Canonieke recht en wanneer wie de vergeestelijking verzocht niet uitdrukkelijk van zijn recht op de goederen afstand deed en ze onherroepelijk aan de bestemming verbond, die hij er voor aanwees; geen stichting werd als geestelijk benefice in het kerkelijke verband ingelijfd, of er moest zorg voor zijn gedragen, dat de geschonken goederen voldoende waren om behoorlijk de bestemming ervan te realiseeren; geen vicarie, geen pastorie werd wat ze als zoodanig was, tenzij voor den vicaris en den pastoor een competente bezoldiging was aangewezen, geen kerk werd als zoodanig toegelaten, tenzij er voor den dienst niet al te sober was gezorgd ¹⁾; geen stichting, een kerk, een klooster of een benefice, werd als geestelijk lichaam erkend, of ze moest behoorlijk gedoteerd zijn, d. w. z. met een behoorlijk vermogen uitgerust, waarop de stichter zijn recht verloor ²⁾.

Door deze beide handelingen, amortisatie en vergeestelijking, die oorspronkelijk één waren en door den Bisschop werden verricht, en die later zich splitsten tusschen het wereldlijke en het geestelijke gezag, werd derhalve in den rechtstoestand der goederen, die zij betroffen, een wijziging gebracht, maar werd geenszins een verplaatsing van het eigendomssubject bewerkt; het was hier geen eigendoms- maar een jurisdictiequaestie. Noch uit de mortificatie noch uit de vergeestelijking van cenig goed vloeide een eigendomsrecht erop voort; het effect was een verschuiving van de goederen van het gebied van het wereldlijke in dat van het geestelijke recht, met alle daaraan klevende gevolgen ³⁾.

1) Cf. p. 37. Of hier altijd de hand aan werd gehouden, is een feitelijke quaestie, die hier niet ter zake is dienende.

2) Cf. Mr. Muller l. c. pp. 198, 199. De door Mr. M. gekozen terminologie is niet gelukkig, in zoverre zij de meening zou kunnen doen ontstaan, dat de Kerk de goederen in eigendom aannam; dit is echter Mr. M's bedoeling kennelijk niet, daar hij een beneficium te recht als een stichting beschouwt.

3) De geschillen, die over een beneficium ecclesiasticum of gebeneficieerde goederen rezen, stonden niet ter kennismeming van den wereldlijken maar van den geeste-

De wereldlijke Overheid had geen bezwaar tegen de eigendomsverkrijging door geestelijke lichamen en andere pieuze fundaties, maar tegen de gevolgen, die uit de immuniteit van hunne goederen van rechtswege voortvloeiden, welke immuniteit van goddelijken oorsprong werd gerekend: „Ecclesiae, Ecclesiasticaequé personae, ac res ipsarum”, zeide Bonifacius VIII, „non solum jure humano, quin imo et divino, a secularium personarum exactionibus sint immunes” ¹⁾.

Van wege deze gevolgen beperkte de Overheid het in de doode hand brengen van onroerende goederen; omdat dus de goederen van geestelijke en pieuze lichamen goeddeels aan haar *jurisdictie* waren onttrokken. Haar bevoegdheid daartoe werd wel geloochend als contrair „*immunitati et libertati Ecclesiasticae*”; deze meening wordt door van Espen aldus bestreden: de Overheid geeft hierdoor geene bepalingen „de rebus Ecclesiae, sive ad Ecclesiam jam spectantibus” maar „de rebus *suae jurisdictioni* plane subjectis” „et catenus *sibi propriis*”; haar bevoegdheid staat derhalve vast, „praesertim quod per eam translationem quodammodo ejus jurisdictioni subtrahantur, nec jura Principis salva et integra esse possint”. „Quapropter sicut privatus quisque potest praecavere, ne sua bona ad Ecclesiam transferantur citra violationem libertatis Ecclesiasticae, non dubium quin idem liceat Principi, si ex ea translatione sua jura inverti praevideat” ²⁾.

Zoodoende kon tweëerlei het gevolg zijn van overtreding

lijken rechter. Inbreuk op haar jurisdictie ging de geestelijke Overheid te keer met de te harer beschikking staande geestelijke middelen; zoo excommuniceerde bisschop Frederik den 27sten Juli 1409 Johannes, heer van Buren en den schout Volkwin Hackert, omdat zij over het recht van het Utrechtsche kapittel van St. Pieter op de kerspeltienden van Malsen en Tricht in het wereldlijke gerecht eisch gedaan en gevonnisd hadden.

Catalogus van het kapittelarchief van St. Pieter, no. 390. Cf. Mr. Muller l. c. p. 350.

Ook de dwangmiddelen, die het geestelijke gezag bezat ter waarborging van de uitvoering van de vonnissen van den geestelijken rechter, waren geestelijk; zoo deze niet baatten en feitelijke dwang noodig was, moest de hulp van de wereldlijke Overheid worden ingeroepen. Cf. l. c. no. 292; en de Regesten van hetzelfde kapittel, nis. 1106, 1107, 1108, 1113, 1116, 1119, 1125, 1130, 1132,

1) v. E., II. IV. IV. II. §§ 26 sqq.

2) I. XXIX, IV, §§ 2, 6.

van het amortisatieverbod; of de overdracht kon nietig zijn of de overdracht zelve kon intact worden gelaten doch de immuniteit kon worden ontzegd ¹⁾).

Het tweede was natuurlijk onmogelijk als in de amortisatie zelve de eigendomsvraag haar oplossing vond. In deze lijn lag ook de bepaling, dat rechtspersonen niet op eigen naam een leen konden verwerven maar daartoe een sterfman moesten stellen, opdat het relief voor den leenheer niet verloren ging ²⁾.

HOOFDSTUK III.

KERKSCHENKING.

§ 1. *Schenking van kerken etc. door het wereldlijke Gezag.*

Zoодоende is evenwel nog steeds geen voldoend antwoord gegeven op de vraag ³⁾, wie eigenaar was der geestelijke goederen; uiteengezet is, waarin de oplossing dezer quaestie *niet* is te zoeken; w. i. w. lag er in het meegedeelde reeds menige aanwijzing tot het nagestreefde doel, maar alvorens deze te verzamelen acht ik het gewenscht nog meer feiten bijeen te brengen.

Gelijk reeds op p. 47 is opgemerkt, rekende in de 8ste en de 9de eeuw het wereldlijke gezag zich bevoegd, ook kloosters en parochiekerken hetzij in leen hetzij in eigendom uit te

1) v. E., II. IV. IV. II. § 16.

2) Door Richter-D. (l. c. pp. 1105 sqq.) wordt zeer juist in het oog gehouden, dat „res ecclesiasticae” geenszins identiek is met „patrimonium ecclesiae” of kerkelijk eigendom; „res ecclesiasticae im weitesten Sinn” zijn alle zaken voor de religie bestemd, direct (gewijde zaken) of indirect, onverschillig of ze het eigendom van kerkelijke lichamen of van leeken zijn; het ecclesiastieke karakter heeft niets met de eigendomsquaestie uit te staan.

In den tekst heb ik den term „bona ecclesiastica” in engeren zin gebruikt, n.l. niet voor alle voor de religie bestemde goederen, maar enkel voor diegene, welke door de geestelijke Overheid tot geestelijke goederen gemaakt zijn, hetgeen uit rechtsoogpunt juister is, daar de bestemming op zich zelve nog geen vergeestelijking was en de daaraan verbonden rechtsgevolgen meebracht.

3) Cf. p. 16.

geven aan personen, die zich verdienstelijk hadden gemaakt en aan wie als blijk van waardeering dan een klooster of een kerk werd geschonken. Het kloostergebouw en de kloostergoederen werden strikt genomen daardoor niet het eigendom van den met het klooster begiftigde, maar het klooster zelf was het voorwerp van zijn recht, dat hoofdzakelijk bestond in het genot van de kloosterinkomsten, voor zoover deze niet vereischt waren om het klooster als zoodanig te drijven, en in de aanstelling van den prior. En op dezelfde wijze was het met een kerk gesteld, die aan een leek werd gegeven ¹⁾; de kerk als zoodanig was het object van zijn recht, dat hem de bevoegdheid gaf, de inkomsten der kerk te trekken doch onder de verplichting de kerk als kerk te exploiteeren, dus binnen de perken door de bestemming van de zaak zelve aangegeven ²⁾; deze verplichting, de kerk kerk te laten en als zoodanig te drijven, bracht de bevoegdheid mee den daartoe noodigen functionaris, den pastoor, aan te stellen en te ontslaan, wien de „dominus” der kerk een karige bezoldiging uitkeerde ³⁾.

Overleed de eigenaar der kerk, dan werd ze onder zijne erfgenamen verdeeld, in dien zin dat ieder van hen zijn portie uit de inkomsten der aan de kerk verbonden goederen trok en een geestelijke aanstelde tot waarneming van den dienst; of wel de kerk werd aan den meestbiedende verkocht ⁴⁾.

„Hinc illud sancti Agobardi Archiepiscopi Lugdunensis: Nunc non solum possessiones Ecclesiasticae, sed ipsae cum possessionibus venundantur” ⁵⁾.

1) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 437, 440, 441, 622 noot 7; p. 625 noot 6: ... „dass in den Urkunden öfters erst die gestiftete Kirche als das mit Schenkungen ausgestattete Subjekt, dann aber selbst auch als Objekt der Schenkung erscheint.”

2) Cf. K. F. Eichhorn, Grundsätze des Kirchenrechts der Katholischen und der Evangelischen Religionspartei in Deutschland, Göttingen 1831, 1833, dl. II. pp. 703, 704.

3) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 437, 622, 624. En van Espen, Tractatus de Jure Parochorum ad Decimas et Oblationes et de Competentia Pastoralis, I. § 7. (Opgenomen in het 2de deel van zijn Jus Ecclesiasticum pp. 774 sqq.).

4) J. E. II. IV. III. I. § 1. Cf. Richter-D. l. c. p. 555.

5) v. E., Tractatus etc. I. § 7.

Het was dus een geheel ander recht dan een bloot eigendomsrecht van zekere goederen.

§ 2. *Kerk en altaar.*

Hiertegen nu kwam begrijpelijkerwijze de Kerk in verzet; tal van kerken werden, afgezien nu nog van de onttrekking der goederen aan hun bestemming, buiten het geestelijke gezag gesteld en de bediening ervan stond zodoende geheel in arbitrio van leeken, wier belang meebracht deze zoo sober mogelijk te doen geschieden. Verschillende Synoden verboden daarom, dat de bezitters van kerken op eigen gelegenheid, zonder den Bisschop er in te kennen de geestelijken, die de kerken bedienden, aanstelden en ontsloegen; geëischt werd, dat zij hem hunne geestelijken zouden presenteeren, om door hem geïnstitueerd te worden, en de bevoegdheid hen te ontslaan werd den kerkenbezitters ontzegd ¹⁾. Zodoende, zegt van Espen, begonnen deze laatstgemelden „Jus Patronatus habere in Ecclesiis, quas in Beneficium sive alodem acceperant” ²⁾. Hierin schijnt het mij toe, dat v. E. zich onjuist uitdrukt; immers, een patroon eener kerk in den waren zin des woords, had geen recht op de inkomsten der aan de kerk verbonden goederen, maar c. q. slechts een recht op alimentatie, terwijl de belangrijkste bevoegdheid der kerkenbezitters was en bleef, deze inkomsten, voor een deel althans, in hunne zakken te doen vloeien; wat de aanstelling der geestelijken betrof, stonden zij ten gevolge van de gemelde wijziging op één lijn, doch dit is niet voldoende, om hun recht patronaatrecht te noemen. Deze

1) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 437, 440; uit de daar gegeven voorbeelden blijkt, dat de Bisschoppen niet altijd een formeele institutie of investituur gaven maar dit ook wel overlieten aan de kerkbezitters. Dat scherpe grenzen hier niet zijn te trekken ligt, daar het een periode van strijd en overgang geldt, voor de hand. Sedert de 12de eeuw werd uitdrukkelijk bisschoppelijke institutie vereischt. Cf. Hinschius l. c. II. pp. 441, 442, 452, 630. ||

2) Ten aanzien der kloosters en kapittelen, bij welke kerken geïncorporeerd waren, wijst v. Espen er trouwens zelf op, dat zij geen patronaatrecht in den waren zin des woords hadden, zooals kerkstichters dit bezaten, en dat zij derhalve de aan dezen toekomende iura honorifica misten. II. IV. III. I. § 9. Cf. Het Rechtsboek van den Dom p. 265.

Toch werd in de oorkonden ook wel van patronaatrecht gesproken. Cf. de voorbeelden bij Hinschius l. c. II. pp. 439, 440.

wijziging nu was het, die, zij het ook niet zonder protest ¹⁾, geconstrueerd werd als een tegenstelling van kerk en altaar ²⁾. „Ne autem”, schrijft van Espen, „Sacramentorum administratio aliarumque functionum sacerdotalium persolutio a laicis ipsarum Ecclesiarum possessoribus pendere videretur, inducta est quaedam nova distinctio inter Ecclesiam et Altare: ut nimirum Ecclesia comprehenderet omnia temporalia; haecque penes laicos remaneret: Altare vero Sacramentorum administrationem caeterarumque functionum sacerdotalium persolutionem; hancque Presbyteris aliquibus committebant” ³⁾.

Het op deze wijze geconstrueerde resultaat was derhalve: „Altare, sive Sacramentorum, aliorumque spiritualium administrationem et curam Presbytero alicui committebant; Ecclesiam vero, sive Decimas, Oblationes caeterosque proventus sibi laici, jure quasi dominii et proprietatis, tanquam feuda retinebant” ⁴⁾.

Het kwam dus neer op een beperking van het recht van de bezitters van kerken; in het vermogensrechtelijke werd alles bij het oude gelaten, maar de bediening der kerk („juris spiritualis administratio”) werd aan hun invloed onttrokken en gebracht onder de geestelijke autoriteit, behoudens het recht den geestelijke aan te wijzen en den Bisschop te presentceeren ter institutie.

De tegenstelling: kerk-altaar was slechts het middel ter wetenschappelijke constructie van deze rechtswijziging; in geen geval heeft men erbij te denken aan het kerkgebouw en het altaar in den stoffelijken zin des woords, alsof het altaar in dezen zin genomen aan het eigendomsrecht van den bezitter der kerk werd onttrokken; waartoe zou dit trouwens gediend hebben? Het was strikt genomen nooit zijn eigendom geweest, evenmin als het kerkgebouw en evenmin als de goederen; immers de kerk als zoodanig was het voorwerp van zijn recht, zoodat van Espen dan ook te recht spreekt van een quasi-dominium of quasi-proprietas. Langzamerhand verdween echter

1) v. E., II. IV. III. J. § 3.

2) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 438, 439, 637.

3) v. E., II. IV. III. I. § 2.

4) v. E., Tractatus etc. I. § 9.

ook het zodoende besnoeide recht; de Kerk werd n. l. niet moede den lecken, die kerken bezaten, voor te houden het onrechtvaardige van hun recht, waardoor zij immers de goederen voor de Kerk bestemd, aan hun bestemming onttrokken hielden ¹⁾; en zoo kwam het, dat de een vóór de ander na, zijn recht prijs gaf, doch, en dit is eigenaardig, niet ten behoeve van de lichamen, wier goederen zij onder zich hadden, maar ten gunste van kapittelen en kloosters, die met de zaak niets hadden te maken ²⁾. In elk geval was ook op deze wijze de leckeninvloed uit de kerkelijke verhoudingen geëlimineerd.

Wanneer een kerk bezeten werd door een geestelijk lichaam, als een klooster of kapittel, of een geestelijke q. q., bv. den proost van een kapittel, was het mogelijk, dat door dezen bezitter (door middel van een der kloosterlingen of kanunniken bv., die geestelijke was) zelven de kerk werd bediend, of dat hij den dienst door een anderen priester liet waarnemen ³⁾; dit eerste mag in den beginne zijn voorgekomen, doch de Kerk had hier geen vrede mee, zij eischte, opdat de zielzorg niet verwaarloosd werd, dat een afzonderlijke geestelijke er toe aangesteld werd, en wel, althans veelal, niet een, wien dit eenvoudig werd opgedragen als lasthebber, die op zijn dienst geen *recht* kreeg maar steeds intrekking van zijn last verwachten kon, doch een voor vast benoemde, die levenslang recht had op het door hem waargenomen ambt ⁴⁾.

In zooverre stonden dus deze geestelijke bezitters van kerken op één lijn met de leeken-bezitters, dat zij, als regel, het bedienen der door hen bezeten kerken niet mochten opdragen aan „presbyteri conductitii et ad nutum amovibiles”; doch in een ander opzicht zou men op een verschil kunnen wijzen. Een leek toch, die een kerk bezat, in leen of in eigendom, had strikt genomen niet de goederen tot die kerk behorende

1) v. E., II. IV. III. I. § 4. Dissertatio etc. III. § 1. Hinschius l. c. II. p. 437.

2) v. E. Dissertatio etc. I. § 1; in de 11de eeuw; de Kerk eischte voor deze overdracht van kerken en tienden aan kloosters en kapittelen het consent van den Bisschop.

3) v. E., II. IV. III. I. §§ 4, 18.

4) v. E., II. IV. III. I. §§ 13 sqq. Uit § 19 blijkt, dat dit verbod niet het gewenschte succes had.

tot het object van zijn recht; het kerkelijke vermogen bleef een afzonderlijk geheel vormen, evenals zulks het geval was, wanneer een klooster of een hospitaal door een leek werd bezeten; aan het in het oog houden hiervan was de onderscheiding in kerk en altaar uit den aard der zaak echter niet bevorderlijk, door welke immers de eenheid der kerk, het voorwerp van het recht, uiteenviel in temporalia en spiritualia, zoodat alleen de eerste als het rechtsobject werden beschouwd, m. a. w. de goederen zelve los van hun bestemming rechtstreeks in het zeggenschap van den kerkeigenaar kwamen. Deze constructie schijnt mij dan ook de aanleiding te zijn geweest, waardoor ten slotte deze goederen als het eigendom der geestelijke lichamen, die kerken bezaten, beschouwd konden worden. Deze lichamen toch bleven alleen over als kerkenbezitters, de leeken-bezitters verdwenen; en voortaan heette het, dat de door hen bezeten kerken bij hen *geïncorporeerd* waren, een woord, dat niet voor de verhouding der leeken tot hunne kerken gebruikt werd, en dat het bedoelde verschil in hun recht aanduidt ¹⁾. De goederen eener geïncorporeerde kerk toch werden versmolten met die van het klooster of het kapittel, bij hetwelk zij geïncorporeerd was; het verkreeg er even vrije beschikking over als over zijne eigen goederen, m. a. w. de goederen tot een geïncorporeerde kerk behorende, werden het eigendom van het klooster of het kapittel. Deze constructie schijnt mij wel met den feitelijken rechtstoestand te strooken, daar de kapittelen en kloosters zich als eigenaars dier goederen gedroegen, zonder dat hun hierin tegenspraak geschiedde; meer dan een constructie is het echter niet. Doch juist, omdat het niets meer is dan een constructie, meen ik het recht te hebben het bedoelde verschil niet aan te nemen, en aan de kapittelen en kloosters geen eigendomsrecht in den waren zin des woords op de goederen aan de geïncorporeerde kerken klevende, toe te kennen, maar een *ius sui generis*, een incorporatierecht, dat wel zich als een eigendomsrecht voordeed, maar het niet inderdaad was. En wel hierom, omdat in de incorporatieacten

1) Cf. Hinschius l. c. II. p. 445.

geen eigendomsrecht der goederen werd overgedragen, maar de kerken met hare goederen werden geïncorporeerd, zoodat het derhalve de kerken en slechts als haar accessoiren de goederen waren, die het object der incorporatie vormden.

Tot toelichting hiervan mogen hier enkele van dergelijke acten haar plaats vinden, tot het recht begrip van welke zij opgemerkt, dat de incorporatie van kerken bij kapittelen en kloosters door het geestelijke gezag zelf geschiedde, terwijl het kerkenbezit van leeken in een schenking of beleening door het wereldlijke gezag zijn grond had.

§ 3. *Schenking van kerken door het geestelijke Gezag.*

Den 8sten Jan. 1347 werd door Bisschop Jan van Arkel, voor zijn zaligheid en die van zijn broeder Robert en „ad spem retributionis eterne”, „ad honorem sanctae trinitatis nec non corporis et sanguinis domini nostri Jhesu Christi et in augmentum cultus divini” de kapellanie van het kasteel ter Horst tot een kapittelkerk verheven ¹⁾, met consent van den kapelaan dezer kapel: „capellam nostram tenore presentium in Ecclesiam collegiatam erigimus et fundamus”; wier kapittel zou bestaan uit een deken en seculiere kanunniken ten getale van zooveel als betamelijk konden leven („congrue sustentari”) van de goederen „eiusdem ecclesiae”, door den Bisschop in der tijd te bepalen; het collatierecht der kapittelprebenden werd toegekend aan den burggraaf van het kasteel („eligere, nominare” en „praesentare”), die ze evenwel niet mocht confereeren dan aan personen, die aan bepaalde vereischten van afkomst, leeftijd en lichaamsgesteldheid voldeden; welke personen dan aan den Bisschop gepresenteerd moesten worden, opdat hun door hem admissie en institutie „ad praebendas, beneficia et officia eorundem” verleend werd; de deken van het kapittel zou evenwel door de kanunniken zelven worden gekozen en eveneens den Bisschop gepresenteerd worden, „pro admissione, confirmatione et institutione” „Bona vero, predia et res, quae in presenti ipsi nove Ecclesie et eius collegio assignavimus, sunt hec.

1) Inventaris der archieven van de kapittelen en kloosters, no. 1, ff. 3 sqq.

In primis omnia et singula mea bona et predia, quae ad cappellam vel cappellaniam nostram in Horst ante tempora huius erectionis collegii quomodolibet pertinebant, ipsi collegio libere maneant perpetuo possidenda. Item eidem novo collegio donamus Ecclesiam parochialem in Iselhamme nostrae diocesis cum omnibus iuribus et pertinenciis eiusdem in usus dicti novi collegii convertendam, sub forma quod quam cito dictam ecclesiam, quam nunc dominus Johannes rector eiusdem obtinet, vacare contigerit, ipsi collegio praedicto possessionem ipsius ecclesie et iurium eiusdem autoritate propria ingredi liceat et in usus proprios convertere eandem, hoc salvo quod nos et successores nostri episcopi Traiectenses eidem ecclesie de vicario perpetuo quoad regimen cure parochialis ibidem providere quotiens opus fuerit debeamus eidem vicario de fructibus, proventibus et obvencionibus ipsius ecclesie pro sua sustentatione et aliis eidem ecclesiae incumbendis supportandis oneribus ut ex nunc assignata canonica portione, videlicet quod idem vicarius et sui pro tempore successores fructus, proventus et obvenciones omnes eiusdem ecclesie praesentes, futuras capiet et habebit, sed ¹⁾ viginti libras monete in civitate Traiectensi currentis annis singulis in die beati Pancratii suis laboribus, periculis et expensis in Horst ipsi collegio exolvat et libere exhibebit". Etc. Een proost zou het kapittel niet hebben, de Bisschop zelf zou op eigen kosten de rechten van het kapittel verdedigen.

Aan de tot collegiale kerk verheven kapel bleven dus de van ouds aan haar verbonden goederen, die echter ten gevolge dezer verheffing een gewijzigde bestemming kregen, immers onderhoud van de kanunniken en niet meer van den de kapel bedienenden kapelaan; het kapelaansbenefice werd bij het nieuw gestichte kapittel ingelijfd. Bovendien echter werd aan het kapittel *geschonken* de *parochiekerk* van Iselhamme.

Wat is nu onder deze geschonken „ecclesia” te verstaan? Het kerkgebouw en de kerkegoederen, m. a. w. de kerk? Neen, immers wat geschonken werd was tijdens de schenking in het bezit van den pastoor, den „rector ecclesiae”, en eerst

1) In het afschrift staat „videlicet”.

wanneer het kwam te vaceeren, kon het kapittel zich van het geschonkene in het bezit stellen; de pastoor nu had met de kerk (kerkgebouw en kerkegoederen) niets uit te staan; wat hij bezat was het pastoorsbenefice, en dit was het derhalve, dat het voorwerp der schenking uitmaakte, dat bij het kapittel geïncorporeerd werd, en dat „ecclesia” genoemd werd ¹⁾. Duidelijkheidshalve hebben wij dus „ecclesia” te vertalen als *pastorie*. De pastorie was dus het voorwerp der schenking, niet de goederen der pastorie; in de plaats, die de pastoor zou open laten, trad het kapittel, zonder echter de pastorie te behoeven te bedienen, maar met de bevoegdheid de pastorie (ecclesia) aan te wenden ten eigen nutte. Men heeft zich derhalve de zaak niet aldus voor te stellen, alsof de pastorie van hare goederen werd beroofd en deze in eigendom werden weggeschonken aan het kapittel; neen, de pastorie zelve werd geschonken, op dezelfde wijze als wij gezien hebben dat ook kloosters aan leeken werden gegeven, die zich dan „abt” ervan plachten te noemen, hetgeen een krachtige aanwijzing vormt, dat zij een ander recht hadden dan een eigendomsrecht op de kloostergoederen.

Vermogensrechtelijk trad het kapittel eens en vooral in de schoenen van den pastoor; dit was dus de beteekenis van de schenking of incorporatie eener kerk.

Nog een voorbeeld.

Den 5^{den} Juni 1441 werd door Bisschop Rudolf van Diepholt de pastorie van Amerongen bij het kapittel van St. Pieter te Utrecht geïncorporeerd ²⁾.

De Bisschop verklaarde de „Vicaria” van Amerongen ³⁾, die door den vicarius perpetuus, Theodericus Steenwijck in handen van het kapittel van St. Pieter geresigneerd was, op te heffen („supprimere”); hij stond het kapittel toe, „fructus redditus et

¹⁾ Cf. Mr. S. Muller, l. c. p. 339.

²⁾ Mr. Muller, l. c. bijlage 13 in de „Oorkonden aangaande de kerk van Amerongen”.

³⁾ Dat hier van „vicaria” werd gesproken, vindt zijn oorzaak in het feit, dat de rechtspositie dezer kerk niet zeker was, daar de verhouding tusschen het kapittel van St. Pieter en de Amerongensche parochiekerk niet vast stond. Cf. Mr. Muller l. c. p. 219.

proventus ipsius vicarie recipere", om ze aan te wenden ten eigen bate en tot onderhoud van den priester, aan wien het de bediening der kerk zou opdragen, dien het naar goeddunken zou mogen ontslaan ¹⁾.

Den 10den Mei van hetzelfde jaar was reeds tusschen het kapittel en Th. Steenwijck, „vicarius sive curatus ecclesie in Amerongen", een overeenkomst gesloten over deze incorporatie ²⁾, waarbij laatstgemelde zich verbond „dictam ecclesiam de Amerongen et jus michi competens in eadem, causa unionis annectionis et incorporacionis" te zullen resigneren, „ita et taliter quod dicta ecclesia de Amerongen cum omnibus suis fructibus introitibus proventibus emolimentis seu ipsi fructus introitus redditus et proventus perpetuo unientur annectentur incorporentur dicto capitulo sancti Petri et mense ejusdem", terwijl het kapittel zich tot zekere contrapraestatie verplichtte.

Door paus Eugenius IV werd den 1sten Juli 1441 „apostolica auctoritate" deze incorporatie geconfirmeerd en geapprobeerd ³⁾; in welke acte het voorwerp der incorporatie eveneens heette „vicaria sive parrochialis ecclesia" ⁴⁾.

Uit dit alles blijkt derhalve, dat als een kerk werd geschonken of geincorporeerd aan of bij een kapittel of enig ander geestelijk lichaam, het niet de kerkfabriek met hare goederen, het kerkgebouw inbegrepen, was, waarover beschikt werd, maar de pastorie, een geestelijk benefice ⁵⁾. Dit lag trouwens voor de hand; over de pastorie had de Bisschop zeggenschap, die als beneficium ecclesiasticum tot zijn jurisdictie behoorde,

1) Hierdoor kreeg het kapittel dus het recht, om door een lossen priester de kerk te laten bedienen, in strijd met het algemeene voorschrift. Cf. p. 65.

2) L. c. bijlage 12.

3) L. c. bijlage 14.

4) Een derde voorbeeld vindt men in de incorporatie van de kerken van Malsen en Tricht bij het kapittel van St. Pieter door den Bisschop, 24 Oct. 1507; de pauselijke bevestiging der incorporatie van 4 Febr. 1508; de acte van 5 Apr. 1508, waarbij de pastoor van zijn „parrochiale ecclesiam" in handen van het kapittel afstand deed; en de bekrachtiging der incorporatie door den Aartsdiaken, 8 Mrt. 1508.

Mr. Muller l. c. bijlagen 13, 14, 15, 17 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht".

5) Ten onrechte kent Hinschius (l. c. II. p. 447) den „parochus primitivus" „das Eigenthum an der Pfarrkirche" toe.

terwijl de kerkfabriek een wereldlijk lichaam was, dat onder de wereldlijke Overheid stond en het wereldlijke recht. Ware de kerkfabriek ook in de incorporatie begrepen geweest, dan had niet de pastoor alleen de resignatie kunnen doen, daar hij slechts van de pastorie afstand kon doen, maar waren ook de kerkmeesters partij geweest.

Van de kerken van Amerongen, Malsen en Tricht valt het bovendien te bewijzen, dat ze ondanks de incorporatie als afzonderlijke door kerkmeesters beheerde lichamen zijn blijven bestaan ¹⁾.

Wat de kerk van Malsen betreft ²⁾; het kapittel van St. Pieter wendde zich tot den Heer van Buren, graaf van Hohenlo, om hem er op te wijzen, dat het kerkgebouw, dat in het graafschap Buren gelegen was, ten gevolge van den oorlog en „quade toezicht ende onachtsaemheyt vande kerkmeysters aldair” zeer ontredderd was en op invallen stond; en, zoo schreven de Heeren van St. Pieter, „soo dair geseyt wert, den incommen vander voorss. kerckengoederen voor desen tijt dairtoe nyet bastant te sijn, soo souden sy supplianten wel te vreden sijn voor dese reyse een redelijke subventie wuyt hoire thienden dairtoe te doen, versouckende derhalven seer dienstelijcken, dat U. G. gelieve eenigen te committeren metten welcken sy supplianten soude mogen treden in communicatie, omme eenige bequame middelen te beramen dat dvoorss. kercke soo wuyt te goederen tot deselve behorende ende anderen specterende tot eenige beneficiën in deselve gefundeert, mitsgaders de subventie by hemluyden gepresenteert, gerepareert mochte worden, ende voortsacn by den kerckmeysters onderhouden”. Op deze remonstrantie werd den 8sten April 1597 door den Heer van Buren beschikt; hij verklaarde, dat het kapittel van St. Pieter tot de herstelling van het kerkgebouw verplicht was ³⁾: „verstaet, dat de Heeren Supplianten gehouden sijn dese kercke ende wat dacroff dependeert behoorlijk te versien ende repareren”; waarom hij verzocht, dat het werk zoo spoedig

1) Cf. Mr. Muller l. c. p. 209.

2) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 406.

3) Op deze verplichting kom ik later terug.

mogelijk ter hand zou worden genomen; en tot tegemoetkoming in de kosten verleende hij aan het kapittel „de jaerlijcxse incoempsten vande selve kerckegoederen”. „Bevelende zijne Genade den kerckmeysteren aende supplianten daeroff te responderen”. De kerkfabriek was dus als afzonderlijk lichaam blijven bestaan, en het wereldlijke gezag was bevoegd er over te beschikken.

En omtrent de kerk van Tricht ¹⁾ rees in 1607 een dergelijke quaestie, waarin door den Hoogen Raad arrest werd gewezen; later zal ik gelegenheid hebben hierover nader te handelen, thans is het voldoende er op te wijzen, dat het kapittel van St. Pieter aangesproken werd door de „Kerckmeesters ende Parochianen vanden dorpe van Tricht”, om, aangezien de kerk „zeer onstelt ende ontrampeneert” was en dreigde in te storten, zoodat er belangrijke herstellingen vereischt werden, welke te doen „de voorss. kercke ende fabriecque derselver geen middel van goeden hadden”, de voorzeide kerk behoorlijk te repareeren en in wezen te houden.

Ook uit den stand van zaken in de vier parochiën der stad Utrecht blijkt, dat de bezitter van een kerk enkel het pastoors-benefice en niet de kerkfabriek tot voorwerp van zijn recht had. In elke dezer parochiën was, als in andere, een college van kerkmeesters, gekozen door de parochianen ²⁾, dat het kerkgebouw en de tot onderhoud hiervan bestemde fabrieks-goederen beheerde. Toch behoorden deze kerken tot die, welke het Domkapittel „ecclesiac spectantes ad capitulum” of „capelle nostre” noemde, en die het door vicarii of capellani perpetui deed bedienen. Klaarblijkelijk waren zij dus indertijd geincorporeerd; uit hetgeen het Rechtsboek van den Dom verder over deze vier kerken, „ecclesiae civiles quatuor Trajectenses, videlicet Sancte Marie Minoris, Sancti Jacobi, Sancti Nicolai et Sancte Gheertrudis”, meedeelt, blijkt, dat zij niet bij het kapittel maar bij de Domproosdij waren geincorporeerd, evenals de parochiekerken van Wadenooien, Doorn, Cothen, de beide Langbroeken e. a.; want niet door het kapittel maar

1) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 416.

2) Cf. p. 35.

door den Domproost werden de betreffende geestelijken of „rectores” aangesteld: „providet prepositus noster”, zoo heette het, en „ad collacionem prepositi nostri” ¹⁾.

Men heeft echter wèl in het oog te houden, dat w. i. w. de schenking of incorporatie eener kerk door het geestelijke gezag, al sprak zij van de kerk (ecclesia), inderdaad de pastorie bedoelde, en de kerk (fabriek) onaangetast liet, omdat het over deze geen jurisdictie had, doch dat deze grond voor de beperking van den inhoud der kerkschenking niet aanwezig was, wanneer de schenking, gelijk in de vroege Middeleeuwen geschiedde, door het wereldlijke gezag was gedaan; dit toch kon iure suo ook over de kerkfabriek, het kerkgebouw incluis, beschikken en rekende zich eveneens bevoegd de beneficia ecclesiastica te vergeven. Dat men evenwel ook in dit laatste geval niet aan een eigendomsrecht van het kerkgebouw en de kerkegoederen te denken heeft, maar aan een recht, dat de kerk als zoodanig tot voorwerp had, hierop heb ik reeds gewezen; dit geldt natuurlijk alleen voor het geval dat over de kerk zelve beschikt werd, en niet enkel over hare goederen, hetgeen ook voorkwam, dat bv. kerkelijke tienden of andere zaken, die tot de kerk of de pastorie behoorden, werden geschonken aan leeken in eigendom of in leen. Dat dit onderscheid in de praktijk niet altijd in acht zal zijn genomen, behoeft nauwelijks vermelding.

Dat in de schenkingsacten van het geestelijke gezag uitgaande veelal van „ecclesia” werd gesproken, terwijl het pastoors-benefice het was, dat geschonken werd, is zeer verklaarbaar. De pastoor immers was het, die de kerk bediende, dreef, exploiteerde en de daaruit voortvloeiende baten trok ²⁾, onder welke de voornaamste plaats werd ingenomen door de tienden, die de parochianen gehouden waren aan hun herder en leeraar op te brengen ter belooning voor de door hem gepraesteerde zielzorg. Minder kiesch maar zeer wel begrijpelijk was het

¹⁾ Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht, pp. 38, 47, 124, 265.

²⁾ Vandaar dat de pastoor „rector” der kerk heette. Evenals de bezitter van een kapellanie of vicarie ook „rector” van deze genoemd werd.

dus, dat het bedienen der kerk als een onderneming beschouwd werd, die als elke andere geldswaarde had, van welke zodoende voor praktisch aangelegde zielen groote bekoring uitging, te grooter naar gelang de waarde der tienden rees. En evenzeer als het bedienen van een tol of van een veer en het recht daarop veelal ook tol of veer heet, al heeft hij, die dit recht bezit, niet het eigendomsrecht van tolhuis, tolboom, veerhuis en veerboot en van de tot het onderhoud van deze eventueel bestaande fondsen, zoo werd ook het bedienen der kerk „kerk” genoemd, en waren „rectoria” en „ecclesia” woorden voor hetzelfde begrip. Een kerk gold evenals een klooster of een hospitaal als een onderneming, het drijven van welke zeer gezocht was; ze was een lichaam, dat in den handel was, waarover ten slotte het geestelijke gezag het zeggenschap zich wist te reserveeren, doch dat daardoor niet ophield in den handel te zijn; deze commercialiteit der kerken werd w. i. w. beperkt door het verbod van simonie, maar dat dit verbod herhaaldelijk overtreden of ontdoken werd ook in de rechts-instituten, is bekend, terwijl het bovendien het schenken van kerken niet belette. Een voorbeeld hiervan, hoe nl. over geestelijke lichamen beschikt werd als over andere ondernemingen vinden wij in een charter van Bisschop Otto van Lippe, d.d. 22 Juni 1217¹⁾. Hierin werd overwogen, dat indertijd Bisschop Dirk de thesaurie van het kapittel van St. Pieter („custodiam ecclesie beati Petri in Trajecto, ad quam pertinebat ecclesia de Amerhunge cum omnibus decimis et attinentiis suis, ad donationem episcopi Trajectensis libere pertinentem”) aan het kapittel voornoemd had afgestaan, „ut idem Capitulum omne eius deinceps perciperet emolumentum”, terwijl het kapittel het veer over den IJssel bij Deventer („theloneum Daventriense ad ipsorum ecclesiam [sc. de St. Pieterskerk] spectans”) in ruil aan den Bisschop had afgestaan („in commutationem contulisset”). Deze ruiling werd door Bisschop Otto bevestigd en verduidelijkt; omtrent de Amcrogensche kerk werd bepaald: „ecclesia de Amerhunge cum

1) Catalogus v. h. kap.arch. v. St. Pieter, no. 280.

decimis bonis et omnibus eius attinentiis perpetuo cedat in usus dicti Capituli", behoudens een aan den „custos" en den „campanarius" van de St. Pieterskerk uit die goederen uit te reiken vaste uitkeering, terwijl het voorts heette: „et ordinabit de ecclesia de Amerunghe in perpetuum et de bonis eiusdem ecclesie et decimis tam maioribus quam minoribus... libere ordinabit"; na het overlijden van den fungeerenden „vicarius" van Amerongen zou aan het kapittel toekomen („pertineat") de „institutio vicarii in eadem ecclesia", onder de verplichting dezen vicaris uit de tienden en goederen „ad eandem vicariam pertinentibus" een naar des kapittels schatting behoorlijk bezoldiging uit te keeren.

Hier werd dus de thesaurie van St. Pieter met de daaraan verbonden kerk van Amerongen geruild tegen het Deventersche veer.

Een ander voorbeeld, ten bewijze dat de incorporatie eener kerk inderdaad de pastorie en niet de kerk tot voorwerp had en dat de pastorie (ecclesia) als een winstafwerpende onderneming werd beschouwd, wordt geleverd door een in 1513 tusschen het kapittel van St. Pieter en een zekeren Hartman, priester, betreffende het bedienen van de bij het kapittel geïncorporeerde kerk van Tricht gesloten contract ¹⁾.

Hierbij werd „die kercke van Tricht" „verpacht" op de volgende voorwaarden: heer Hartman zou „die voirescreven kercke bedyenen usque ad revocationem capituli", innen „alle die renten van der kercke voerseyt, seker ende onseker, lant tynsen ende memorie ²⁾, die totter voirescreven kercke staen", en „bedyenen die kercke", als een goed priester schuldig was te doen. Het pastoriehuis met bijbehooren, „toebehoerende die papeliche proven", kwam wat het onderhoud betreft, ten laste van den pachter; het kapittel bedong er voor zijne leden of gedeputeerden vrij logies, den kost niet inbegrepen. Voor het bedienen der kerk verbond de pachter zich, jaarlijks aan

¹⁾ Mr. Muller, l. c. bijlage 16 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht."

²⁾ D. w. z. „de belooning der in de kerk gestichte en door hem te verrichten zielmissen". Mr. Muller l. c. p. 366.

het kapittel te zullen betalen 12 Rijsche guldens, en zekerheid te zullen stellen, „die penningen te betalen ende der kercke van Tricht hoir goeden ende crven in eeren te behalden, die nyet te vercopen noch versetten noch versellen, then sy by dat capittel consent”; tevens verbond hij zich, „der kercken tyenden van Tricht ende Buerenmalsen” zich „niet te onderwynden, int heymelick noch int openbaer, noch in te setten”, behoudens zijn bevoegdheid om, als een ander ze had ingezet, een hooger prijs te bieden.

Van het in 1507 (24 Oct.) geschonken recht ¹⁾, om aan een tijdelijken geestelijke, naar goeddunken te ontslaan, het bedienen der kerk van Tricht op te dragen, werd dus reeds spoedig gebruik gemaakt. Zijn bezoldiging zou hij vinden uit de pastoralia zelve; dit is merkwaardig, immers de kerk was geïncorporeerd ²⁾.

De slotsom nu, die ik op grond van het meegedeelde in zake der kerkschenking meen te mogen trekken, is deze: wanneer een kerk geschonken werd door het geestelijke gezag, werd een ius sui generis verkregen op de pastorie — zoo men wil, een eigendomsrecht ervan —, terwijl het kerkgebouw en de kerkegoederen er buiten bleven; en wanneer de schenking geschiedde door het wereldlijke gezag, omvatte dit recht waarschijnlijk ook de kerkfabriek (waaronder het kerkgebouw).

Tot nu toe was het mij er voornamelijk om te doen, aan te toonen, dat de kerkschenkingen, althans die van het geestelijke gezag uitgingen, geen recht hoegenaamd op de kerkegoederen en het kerkgebouw medebrachten en dat ze voor de eigendoms-

1) Cf. p. 70.

2) Mr. Muller schrijft (p. 366) zonder hierop te wijzen: „Hem [d. i. den pastoor] werd gegeven het beheer en het genot der aan de kerk behoord hebbende landerijen en de inkomsten der „memoriën””, etc. Behoord *hebbende*? Het pachtcontract sprak integendeel van de goederen, die aan de kerk, aan het pastoorsbenefice behoorden, niet: behoord *hadden*. Dit nu kan wel een slordigheid zijn geweest, maar dan moet dit worden aangetoond of althans aannemelijk gemaakt; m. i. is het echter aannemelijker, dat wij hier niet met een onnauwkeurigheid te maken hebben, maar dat de pastoralia het eigendom der pastorie bleven, die zelve eens en vooral vergeven werd, althans vermogensrechtelijk, aan het kapittel, zoodat de terminologie der bedoelde overeenkomst in den haak was.

vraag omtrent deze goederen van geen beteekenis zijn, ja zelfs het eigendomsrecht op deze van den met de kerk begiftigde uitsluiten. Thans wil ik nog nader stil staan bij de gevolgen der incorporatie ten opzichte van de pastoriegoederen.

HOOFDSTUK IV.

VERVOLG. GEDEELTELIJKE EN VOLLEDIGE INCORPORATIE VAN KERKEN.

Er was tweeeërlei incorporatie ¹⁾.

1. De „*incorporatio quoad temporalia et quoad spiritualia*”.
2. De „*incorporatio quoad temporalia*”, veelal het privilege der congrue portie geheeten.

Waarin bestond het verschil tusschen deze beide schenkingen?

Tot juist verstand van beide zij in herinnering gebracht de ter zake van een kerkschenking gegeven tegenstelling van kerk en altaar, met behulp van welke de schenking en de uit deze voortvloeiende rechtstoestand geconstrueerd werd ²⁾; tevens bedenke men, dat de kerkschenkingen, die door het geestelijke gezag werden gedaan, schenkingen waren van een *beneficium ecclesiasticum*, in casu van de pastorie. Hieruit nu is duidelijk, dat onder „*temporalia*” of „*ecclesia*” verstaan werd de vermogensrechtelijke zijde van de pastorie, d. i. van het drijven der kerk, en dat „*spiritualia*” of „*altare*” de naam was voor de pastorie, het drijven der kerk, van haar geestelijke, herderlijke zijde bezien ³⁾. Derhalve, wie met een kerk begiftigd werd, kon meer of minder recht hebben, naar gelang hij en

¹⁾ Van Espen (*Dissertatio Canonica etc.*, II. § 1) onderscheidt in navolging van Panormitanus 5 soorten van incorporatie, waarvan alleen de twee laatste tot de eigenlijke kerkschenking behooren. Cf. Hinschius l. c. II. 446 sqq. Behalve de in den tekst genoemde 2 soorten noemt hij nog de *incorporatio plenissima*, waardoor de geschonken kerk aan de jurisdictie van den Bisschop onttrokken werd.

²⁾ Cf. pp. 61 sqq.

³⁾ Cf. Hinschius l. c. II. p. 447.

temporalia en spiritualia had gekregen of enkel temporalia; in het laatste geval trad hij eens en vooral in de plaats van den pastoor wat diens finantieele bevoegdheden betrof, terwijl hij in het eerste ook in diens eigenlijk ambt zijn plaats innam.

De kerkschenkingen, die door het wereldlijke gezag geschiedden, omvatten de gansche kerk, zoowel van haar finantieele als haar geestelijke zijde; hiertegen kwam de Kerk echter op, en zij wist het recht van den bezitter te beperken tot de temporalia en de bediening der kerk (het altaar) aan zijn invloed te onttrekken; geen leek maar alleen de geestelijke Overheid kon geestelijke ambten verleen, over het altaar te beschikken kwam slechts den Bisschop toe. Op grond van een eenvoudige kerkschenking kon de begiftigde geen aanspraak maken op het bedienen der kerk ¹⁾, hetzij in persoon hetzij door een plaatsvervanger (vicarius), een presbyter conductitus et ad nutum amovibilis.

De kapittelen en kloosters, die in het bezit van parochiekerken waren, zagen dus hun recht besnoeid; het altaar werd hun onttrokken, in theorie althans. Het leenstelsel deed echter een middel aan de hand, om aan den eenen kant de bezitters van kerken zoo min mogelijk onder de gevolgen dezer leer te doen lijden en aan den anderen kant het gezag der Kerk ongerept te laten. Men construeerde nl. het altaar als een kerkelijk leen, dat door den Bisschop kon worden gegeven ²⁾; zoodoende bleven de kapittelen en kloosters in het bezit ervan, doch onder de verplichting, evenals deze bestond bij wereldlijke leenen, die aan een rechtspersoon vergeven werden, een sterfman aan te stellen, op wiens naam het leen werd gesteld, aan wiens leven het kleefde, en bij wiens overlijden en vervanging door een nieuwen sterfman aan den leenheer, in casu den Bisschop, een recognitie werd betaald, een „relivium”, voor de op nieuw te verleenen investituur, „in signum nimirum recognitionis, quod altaria illa de consensu et liberalitate Epis-

1) Cf. v. E., Dissertatio etc. II. § 2; wanneer een kerkschenking onbepaald sprak van de „ecclesia” als het object ervan, zonder nadere omschrijving, moest ze als incorporatio quoad temporalia worden opgevat.

2) v. E., II. IV. III. I. §§ 5, 6.

coporum tenerent"; „altarium redemptiones" heetten de uitkeeringen, „quae vox", zegt van Espen, „petita videtur ex feudorum usu" ¹⁾. Later werd deze recognitie als simonie gewraakt en verboden, het gevolg waarvan door van Espen aldus wordt geformuleerd: „ut Monasteriis ac Canonorum Collegiis Ecclesiarum seu Altarium quasi proprietates addicta sit; liberaque Vicariorum sive personarum, sine pensionis onere designatio" ²⁾. Hieruit blijkt dus, dat het altaar geen leen was in den waren zin des woords, maar dat het, ten gevolge eener analogie met wereldlijke rechtsinstituten, als zoodanig geconstrueerd werd. Had het middel dus gesfaald? Neen, althans in zooverre niet, dat het een bevestiging had gegeven van den eisch, dat slechts aan vaste priesters de bediening der kerk opgedragen mocht worden en dat steeds, ook al geschiedde deze opdracht slechts tot wederopzeggen, presentatie van den geestelijke aan den Bisschop moest plaats hebben, opdat van dezen goedkeuring en institutie werd verkregen ³⁾, terwijl deze constructie tevens medebracht, dat het strikt genomen de Bisschop was, die het altaar begaf, zij het dan ook krachtens een aanwijzing door den bezitter der kerk ⁴⁾. De verplichting om het relivium te betalen verviel en hiermede ook de analogie met het feudum, maar de beperking der kerkschenking tot de vermogensrechtelijke zijde der kerk bleef, de bevoegdheid, die oorspronkelijk en uit den aard der zaak aan den bezitter eener kerk toekwam, om de kerk te drijven, was en bleef in dier voege besnoeid, dat hij ze niet zelf mocht bedienen, noch in

1) v. E., Tractatus etc. I. § 9. Dissertatio etc. I. § 1.

2) Cf. v. E. Dissertatio etc. II. § 3. „Cum autem dominium sive proprietates alicujus rei praecipue respiciat ipsum temporale, non autem spirituale, si quod eidem annexum est; non mirum quod Ecclesiae Monachis et Canonicis quod temporalia concessae ipsis *appropriatae* dicantur, eorumque Ecclesiae quodammodo esse censeantur". Dit geldt van de incorporatio quoad temporalia.

Cf. v. E., II. IV. II. III. § 25; ten gevolge eener incorporatio quoad temporalia gingen de kerspeltienden over: „qui ante incorporationem ad ipsam Ecclesiam Parochialem spectabant, et per incorporationem sunt ad Capitulum vel Monasterium translati".

3) v. E., II. IV. III. I. §§ 10, 11.

4) v. E., Tractatus etc. I. § 9.

persoon, noch door een vicaris, maar dat hij tot haar bediening moest aanstellen, onder goedkeuring van den Bisschop, een vasten priester, een „vicarius perpetuus”. Dezen rechtstoestand nu duidde men aan met den naam *incorporatio quoad temporalia* of *privilege der congrue portie*.

Van dit recht maakte de aanstelling van den vicarius perpetuus geen integreerend deel uit; bij de stichting van het kapittel van ter Horst ¹⁾ werd de kerk van Iselhamme aan het kapittel geschonken doch behield de Bisschop zich het recht voor er een vicarius perpetuus aan te stellen ²⁾. In den regel evenwel hoorde de bevoegdheid den vicarius perpetuus aan te stellen onder het recht van hem, die met een kerk begiftigd was. Tegenover deze rechten stond de verplichting om den vicarius perpetuus een behoorlijke bezoldiging, een congrue portie of competentie te betalen; doch hierover later.

Vermogensrechtelijk, aldus kan men het gevolg eener schenking *quoad temporalia* construeeren, werd het kapittel of het klooster, dat met de kerk begiftigd werd, de pastoor dier kerk ³⁾; deze constructie werd er wel voor gekozen, het kapittel of het klooster, waarbij een kerk *quoad temporalia* was geïncorporeerd, heette wel „pastor primitivus”, terwijl de priester, die de zoo geïncorporeerde kerk bediende, „vicarius” werd genoemd. Deze benaming van „pastor primitivus” was echter, zegt van Espen, in het Canonieke recht onbekend, en kwam eerst later in gebruik ⁴⁾; in geen geval mag uit dezen naam eenige conclusie worden getrokken omtrent den inhoud van het recht. Bovendien is de naam in zooverre ongelukkig ge-

1) Cf. p. 68.

2) Hierom acht ik het minder juist, om het privilege der congrue portie te omschrijven, zooals door Mr. Muller (l. c. p. 209) geschiedt, als „een toestand, die het midden houdt tusschen het bezit van collatierecht en incorporatie, en die in verschillende opzichten beurtelings tot een van beide nadert”.

De *incorporatio quoad temporalia* was wel degelijk een incorporatie of schenking der kerk (pastorsbenefice), maar het geschonken voorwerp was van minderen omvang dan wanneer de incorporatie volledig was, zoodat zelfs het collatierecht er geen onmisbaar bestanddeel van vormde. Cf. Mr. Muller l. c. p. 211.

3) v. E., *Tractatus etc.*, I. § 9. Hinschius (l. c. II. p. 448) noemt het kapittel of klooster dan ook den „Inhaber des Pfarrbenefiziums”.

4) Cf. Hinschius l. c. II. p. 447.

kozen, omdat de „pastor primitivus” juist geenerlei recht bezat in zake de „cura pastoralis” ¹⁾, althans geen ander dan om een vicarius perpetuus aan te stellen, die van de uitoefening van zijn ambt alleen den Bisschop verantwoording schuldig was, daar immers de spiritualia buiten de incorporatie gebleven waren, terwijl de woorden „pastor”, „curatus”, en „parochus” juist aan de administratie der spiritualia zijn ontleend ²⁾.

Hoe men nu ook den betreffenden rechtstoestand construeeren wil, dit staat vast, dat tengevolge eener incorporatie quoad temporalia door den begiftigde eens en vooral verkregen werd het recht op de geldelijke voordeelen aan het drijven der geïncorporeerde kerk, d. i. aan het pastoorsbenefice verbonden, veelal een quasi-eigendomsrecht der kerk geheeten ³⁾, — m. i. als zoodanig voldoende en juist geconstrueerd —, in den regel gepaard gaande met de bevoegdheid een priester ter administratie van de spiritualia aan te stellen, die namens den eigenaar der kerk zijne werkzaamheden verrichtte als diens lasthebber ⁴⁾.

Als ik wel zie, heeft deze toestand zich ontwikkeld uit de oorspronkelijke volledige kerkschenking of incorporatie ⁵⁾, en is hij als een gevolg te beschouwen van het herwinnen door het geestelijke gezag van het zeggenschap in geestelijke zaken op het leekenelement, een overwinning die in de antithese: kerk-altaar haar wetenschappelijke constructie vond ⁶⁾. Toen

1) v. E., Dissertatio etc. II. § 5.

2) v. E., Dissertatio etc. III. § 2.

3) Cf. p. 64.

4) Cf. v. E., II. IV. III. I. § 28.

5) Cf. pp. 63, 64. Cf. Mr. Muller l. c. p. 210.

6) En in zooverre schijnt mij de term „pastor primitivus” niet zóó kwalijk gekozen als van Espen het doet voorkomen. Het instituut der incorporatio quoad temporalia was het resultaat van de besnoeiing der volledige kerkschenking, en zoodoende kon het lichaam, te wiens behoefte ze had plaats gehad, zich pastor primitivus noemen, daar zijn recht oorspronkelijk alle pastoorsbevoegdheden omvatte doch later tot de finantieele was beperkt geworden. Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat elk kapittel of klooster, dat een kerk quoad temporalia bezat, oorspronkelijk ze ook quoad spiritualia had bezeten, maar enkel dat het rechtsinstituut der incorporatio quoad temporalia een beperking was van de volledige kerkschenking, zoodat het afhing van den tijd, waarop een kapittel of klooster een kerk verkregen had, of het de kerk ontvangen had als kerk + altaar dan wel als kerk alleen.

Cf. v. E. II. IV. II. X. § 38. II. IV. III. I. § 30.

het leekenelement langzamerhand plaats had gemaakt voor kapittelen en kloosters en de handhaving van het onderscheid tusschen kerk en altaar niet meer van zoo overwegende beteekenis was, daar immers ook de kapittelen en de kloosters geestelijke lichamen waren, liet de Kerk van het herwonnen zeggenschap weder wat varen en kwam de *incorporatio quoad temporalia et spiritualia*, de volledige schenking, weder op ¹⁾).

Het woord zelf wijst reeds op den aard van het verschil met de zoo juist behandelde godeeltelijke incorporatie.

Wie een kerk ontving *quoad temporalia et spiritualia*, ontving alles wat er in casu te ontvangen was, hij kreeg het recht om de kerk te exploiteeren in den vollen omvang van dit begrip, zoodat hij niet enkel op de geldelijke voordeelen, die het bedienen der kerk opleverde, recht had, maar ook het bedienen zelf hem toekwam. Hij trad dus eens en vooral in het bezit van de kerk, d. i. van het pastoorbeneficce, zoodat het voor de hand lag, hem als den pastoor der kerk te qualificeeren ²⁾; ook heette hij wel quasi-eigenaar der kerk, kerk hier verstaan als de eenheid van „ecclesia” en „altare”, dus in den oorspronkelijken zin. Het kapittel of het klooster, bij hetwelk op deze wijze, *pleno iure*, een kerk was geïncorporeerd, was verplicht voor de bediening ervan zorg te dragen; de priester, aan wien de bediening werd toevertrouwd, had volgens aanwijzing van het college, dat hem aanstelde, hem niet alleen de collatie maar ook de institutie verleende ³⁾, zijn dienst waar te nemen en was er verantwoording van verschuldigd aan zijn lastgever; immers ook het „altaar” was in het bezit van het kapittel of het klooster, zoodat dit het was en niet de Bisschop van wien de priester de bediening ervan ontving ⁴⁾.

1) Cf. Hinschius l. c. II. p. 634.

2) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 443, 451. Mr. Muller l. c. p. 208.

3) Cf. Hinschius l. c. II. p. 452: van wege den Bisschop moest echter de opdracht der cura animarum plaats hebben. Cf. evenwel p. 83 noot 2.

4) De vraag, of hij bovendien aan den Bisschop verantwoordelijk was, laat ik onbeantwoord; zij wordt beheerscht door de tweeeërlei beteekenis, die aan het „*pleno iure*” werd gehecht, dat of een volledige incorporatie of zelfs een exemptie uit het dioecesane verband bedoelde. Cf. Hinschius l. c. II. pp. 444, 453.

Door deze incorporatie werd dus een uitzondering gemaakt op het algemeene verbod van bediening eener kerk in persoon of door een lossen priester ¹⁾, m. a. w. op het beginsel, dat incorporatio quoad temporalia regel was; ze beteekende een verwerping van de splitsing van kerk en altaar, wat de wetenschappelijke constructie en een verruiming van het object der schenking wat het recht zelf betrof; door haar kwamen de presbyteri conductitii ad nutum amovibiles weder in eere.

In de incorporaties van de kerken van Malsen en Tricht (24 Oct. 1507) hebben wij kennelijk een paar voorbeelden van volledige incorporatie; immers de Bisschop gaf aan het kapittel van St. Pieter, aan hetwelk ze werden geschonken, het recht ze te doen bedienen door „vicariis . . . ad nutum . . . amovendis”, aan wie het kapittel zelf de institutie zou geven („per eosdem decanum et capitulum rite instituendis”) de zielzorg inbegrepen ²⁾.

Wat de temporalia aangaat, tusschen de volledige en de gedeeltelijke incorporatie bestond in dit opzicht geen verschil ³⁾; behoudens de verplichting van den bezitter eener quoad temporalia geïncorporeerde kerk, om den vicarius perpetuus een behoorlijke bezoldiging uit te keeren, ter beoordeeling van den rechter, welke verplichting echter niet wegnam, dat de temporalia geïncorporeerd waren, ja zelfs in deze incorporatie haar reden van bestaan had ⁴⁾. Het verschil bestond in het recht

1) Cf. p. 64.

2) Den 5den Apr. 1508 maakte het kapittel van dit zijn recht gebruik; de pastoor van Malsen stond zijn benefice in handen van het kapittel af, dat dus rechteus het pastoraat van Malsen verwierf, en werd door het kapittel als vicaris aangesteld; bij deze aanstelling werd geen gebruik gemaakt van de bevoegdheid een lossen priester aan te stellen, daar de oude pastoor aangenomen werd als „vicarius et rector perpetuus”; maar wel beperkte het kapittel zich niet tot het geven van collatie, het institueerde tevens, opende hem den toegang tot het „altaar”: „in et ad eandem ecclesiam propter Deum prefecerunt et instituerunt, curam animarum et custodiam reliquiarum ejusdem in Dei nomine sibi committentes, ita tamen quod eandem personaliter regat et gubernet, seu per alium idoneum poterit et debebit regi gubernari et laudabiliter eidem in divinis deserviri faciat, recepto prius ab eodem fidelitatis et obediencie solito juramento”. Mr. Muller l. c. bijlage 15 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht”.

3) Cf. Hinschius l. c. II. p. 452.

4) Cf. Mr. Muller l. c. p. 211.

op de spiritualia en hieruit sproot het vermogensrechtelijke onderscheid, bestaande in de verplichting om een congrue portie te betalen, voort; doch hierover zoo dadelijk, waarbij dan tegelijk van het rechtskarakter van het perpetueele vicariaat gehandeld kan worden.

In het belang der parochiën was de volledige kerkschenking verboden geworden, was den bezitters van kerken de cura pastoralis onttrokken, was de onderscheiding van kerk en altaar gemaakt, was het perpetueele vicariaat in het leven geroepen, was i. e. w. de incorporatio quoad temporalia gesteld als tegenwicht tegen de commercialiteit der kerken of pastoorsbenefices; dit alles werd door de incorporatio pleno iure weder ongedaan gemaakt; de zelfstandigheid van den vicarius perpetuus in het geestelijke en zijn recht op een congrue portie, maakten de incorporatio quoad temporalia tot een bron van oneenigheid tusschen hem en het kapittel of het klooster, die dikwijls op een volledige incorporatie uitliep ¹⁾.

HOOFDSTUK V.

VERVOLG. VICARIA CURATA EN CONGRUE PORTIE OF COMPETENTIE.

§ 1. *Vicaria curata*

Door de behandeling van de congrue portie en het perpetueele vicariaat zal het onderscheid tusschen de beide incorporaties nog meer aan het licht komen.

Zooals reeds is vermeld ²⁾, was het rechtsinstituut der incorporatio quoad temporalia de onder de pressie van het geestelijke gezag hervormde en besnoeide kerkschenking; het altaar werd den Bisschop voorbehouden, het verleenen en het toezien op

¹⁾ Cf. Mr. Muller l. c. p. 217.

²⁾ Pp. 63, 64, 81.

de bediening ervan; de finantieele bevoegdheden aan het pastoraat verbonden, bleven aan het kapittel of het klooster. Er was derhalve een scheiding gemaakt tusschen de geldelijke en de herderlijke bevoegdheden van het pastoraat, tusschen de „ecclesia” en het „altare”, en met deze beide groepen van bevoegdheden werden twee personen begiftigd. Wie was nu de pastoor der kerk? Op deze vraag kan m. i. niet anders worden geantwoord dan: de een was het finantieel en de ander was het herderlijk, hetgeen op hetzelfde neerkomt als: geen van beiden, of als: samen waren zij het. Dat over het voeren van den naam strijd is gevoerd, ligt voor de hand; wij zagen reeds, dat de kapittelen en kloosters zich later gaarne den naam van „pastores primitivi” gaven en aan de priesters, die de kerken bedienden slechts dien van „vicarii” gunden ¹⁾.

Inderdaad mag aan dezen strijd slechts een bloot logomachisch karakter worden toegekend. Wanneer van Espen zegt, dat de „vicarius perpetuus” — dit was zijn gebruikelijke naam — geen vicarius in den waren zin des woords was, maar „curatus”, omdat hij het was die de cura animarum uitoefende, „pastor”, omdat door hem als herder de gemeente werd geweid, en „parochus”, omdat hem het „regimen spirituale Parochiae” toekwam ²⁾, dan valt hier niets tegen te zeggen, maar dient geconstateerd, dat hiermede nog niet is aangetoond, dat hij inderdaad, in den vollen zin des woords, pastoor was, d. i. bezitter van het pastoorsbenefice, evenmin als aan den anderen kant het recht op den naam pastoor gefundeerd was door het bezit van de finantieele pastoorsbevoegdheden.

Inderdaad was geen van beiden pastoor; de canonieke terminologie kende hun dan ook dezen naam niet toe, maar noemde den bedienaar der kerk, d. i. den bezitter van het altaar, „vicarius perpetuus”.

Vanwaar dit woord „vicarius” ³⁾? Wiens plaatsvervanger was hij? Niet van het kapittel of klooster, dat de kerk bezat, want

¹⁾ Cf. pp. 80, 81.

²⁾ Dissertatio etc. III. § 2.

³⁾ Cf. Mr. Muller l. c. p. 210. Mr. Koker l. c. p. 5.

de spiritualia waren niet in dat bezit begrepen ¹⁾. Toch kan hij aan dit denkbeeld ontleend zijn, hetgeen verklaarbaar is, als men in het oog houdt, dat het instituut der incorporatio quoad temporalia zich uit de volledige kerkschenking, krachtens welke ook het recht op den herderlijken werkring van den pastoor verkregen werd, zich ontwikkeld heeft. Zoodoende was de naam evenwel niet ontleend aan den aard van het ambt maar was hij veeleer een reminiscens aan een vroegeren rechtstoestand.

Vicarissen waren geene plaatsvervangers in juridischen zin; wel kan men zeggen, dat zij als dragers van een geestelijk ambt naast de principale geestelijken eener kerk, hen hielpen den dienst Gods te bewerkstelligen, zoodoende hen in hun taak bijstonden, op hun terrein kwamen en hunne plaatsvervangers waren, al was er ook geen sprake van, dat zij hen *vervingen* in rechtens relevanten zin. Hiervoor pleit de omstandigheid, dat een missenfundatie „vicarie” heette en de betreffende geestelijke „vicaris”; dat het Canonieke recht onderscheidde tusschen „vicariae curatae” en „v. simplices”, naar gelang er al of niet zielzorg aan verbonden was, terwijl hare bezitters „vicarii perpetui” heetten. In de derde plaats wijs ik op de acte van 7 Dec. 1389, waarbij de kapel van Tricht tot parochiekerk verheven werd ²⁾; deze kapel, die eigen goederen bezat, stond ter collatie der St. Pieterskerk; de verheffing geschiedde onder de bepaling, dat de pastoor geen recht zou hebben op de parochietienden en dat deze aan het kapittel zouden blijven. Hoewel er dus geen kerk geïncorporeerd werd maar juist in het leven geroepen, werd niet gesproken van een pastorie maar van een „vicaria curata”; waarom? van plaatsvervanging was toch geen sprake, het kapittel had nooit de pastorie bezeten, want deze was er nooit geweest. In 1389 werd een vicarie in het leven geroepen, geen pastoraat, kennelijk

1) Cf. v. E., II. IV. III. I. § 26. „Licet enim huiusmodi Presbyteri Parochiis praefecti dicantur *Vicarii*, nullatenus tamen dependent a suis Principalibus, quemadmodum mandatarii a mandantibus, aut delegati a delegantibus; sed *titulum* habent *per se subsistentem*”.

2) Mr. Muller l. c. bijl. 10 in de „Oorkonden aangaande de Kerken van Buurmalsen en Tricht”.

omdat de kerspeltienden aan het kapittel bleven en zoodoende dit in het finantieele de pastoorsbevoegdheden uitoefende, terwijl de vicaris in het geestelijke deed wat des pastoors was en dus in ruimen zin zijn plaatsvervanger kon heeten.

Het ambt, dat hij vervulde, was niet het waarnemen van andermans taak en bevoegdheid, maar het was zijn *eigen* werkkring, op welks vervulling hij een levenslang recht had; in alles was hij aan een „pastoor” gelijk, uitgenomen in het finantieele, de „functio pastoralis” oefende hij uit eigen hoofde uit ¹⁾. Dit ambt was niet het van zijne goederen beroofde pastoraat, maar een der beide takken, in welke dit door de incorporatio quoad temporalia was gesplitst; formeel was het een nieuw ambt, en gold, later althans, als een beneficium ecclesiasticum of titulus, waartoe het door den Bisschop werd gecreëerd, geheeten „vicaria perpetua” ²⁾. *Evenals* een wezenlijk pastoraat was het een benefice, maar het *was* geen pastoraat in den technischen zin des woords; het had wel dezelfde ambtelijke rechten en plichten als dit, het had in ambtelijken zin wel denzelfden inhoud, maar daarom was het rehtens, formeel niet hetzelfde ambt; als benefice was het een nieuw lichaam, dat een speciale verheffing als zoodanig behoefde.

Bij Mr. Muller lezen wij: „De theorie construeerde als gevolg van het privilege der congrue portie een beneficium zonder goederen. Doch was dit denkbaar? Wat is een beneficium, dat volgens het kanonieke recht „datur propter officium”, wanneer juist alleen het officium overbleef?” ³⁾ Zeker, „ein Begriff musz bei dem Worte sein!” maar ontbrak dit inderdaad?

Wij zagen reeds, dat de vicaria perpetua niet het oude pastorale benefice was maar een nieuw beneficium; dit wordt door Mr. Muller uit het oog verloren, als hij n.l. meent, dat ten gevolge der incorporatio quoad temporalia het oude benefice bleef bestaan, doch beroofd van zijne goederen ⁴⁾. Het benefice ging juist over in handen van het kapittel of klooster, aan

1) v. E., II. IV. III. I. §§ 25, 29.

2) Cf. v. E., II. III. I. I. § 25. II. IV. III. I. § 27. Hinschius l. c. II. p. 451.

3) L. c. p. 212.

4) L. c. p. 211.

hetwelk de kerkschenking geschiedde, doch onder verbod zich met de cura animarum in te laten, zoodat het een benefice verkreeg zonder dat het er iets voor behoefde te doen, een sinecure in den strikten zin des woords, terwijl het waarnemen van deze cura tot een nieuw ambt, een nieuw benefice werd gemaakt ¹⁾.

§ 2. *Congrue portie of competentie.*

Had de vicaria perpetua geene goederen? Zeker wel, anders ware het geen benefice geweest ²⁾. Ze bestonden in het recht op bezoldiging, dat voor den rechter kon worden geldend gemaakt, een recht op congrue portie of competentie ³⁾. Bovendien kon het ook andere goederen verwerven, uit den aard der zaak ⁴⁾.

Het betalen dezer bezoldiging was een verplichting, die aan de eigenaars of bezitters van kerken quoad temporalia opgelegd was. Een voorbeeld van het opleggen van een dergelijken last gaf ik op p. 68 in de schenking van de kerk van Iselhamme aan het kapittel van ter Horst.

In substantie was deze bepaling gelijk aan de clause, die volgens van Espen „in unionibus sive incorporationibus Ecclesiarum Parochialium” placht opgenomen te worden en die op het volgende neerkwam: „Reservata tamen de fructibus, redditibus, et proventibus, juribus, obventionibus pro Vicario perpetuo in iis instituendo congrua portione, ex qua idem Vicarius commodè sustentari valeat, jura Episcopalia solvere, et alia sibi incumbentia onera supportare” ⁵⁾.

Het betalen dezer bezoldiging was een last, waaronder de incorporatie plaats had, een verplichting, die op den eigenaar of bezitter der kerk rustte; wier omvang niet a priori vast

1) Cf. Mr. Muller l. c. p. 214. Cf. p. 78.

2) Cf. p. 31.

3) v. E., Tractatus etc., III. § 1.

„Congruens” heette de uitkeering, omdat zij moest zijn „proportionata ejus [sc. van den vicaris] necessitatibus”; of „sufficiens”: „tanquam sublevandis necessitatibus ejus cui danda est, sufficiat”. „Competentia” heette zij, als „competens Pastoribus”.

4) Cf. p. 93.

5) II. IV. III. III. § 1; en Tractatus etc. III. § 7.

stond ¹⁾ maar afhing van tal van omstandigheden, als den levensstandaard in een bepaalden tijd en op een bepaalde plaats en de eischen door de geestelijke verzorging der parochianen gesteld, dit alles te beoordeelen door den rechter ²⁾. De eigenaar der kerk kon derhalve steeds worden aangesproken tot verhooging van het tractement, als het leven duurder werd of de parochie niet meer door één vicaris behoorlijk kon worden bediend maar den dienst van meerdere geestelijken behoefde ³⁾. Slechts op hetgeen overschoot, nadat van de inkomsten van het pastoorsbenefice de voor het onderhoud van den vicaris benoodigde gelden waren afgetrokken, had de eigenaar van de kerk recht, in dien zin, dat hij dit restant ten eigen bate mocht aanwenden.

Deze op het kerkbezit rustende last werd door de canonisten, in overeenstemming met de gemelde clause, die immers sprak van een *gereserveerd* gedeelte der pastorieinkomsten, geconstrueerd, niet als een bloot personeele verbintenis, maar als een zakelijke last, als een verplichting klevende aan het bezit der pastorie, rustende op den bezitter ervan als zoodanig ⁴⁾.

Op de goederen der geschonken kerk zelve had de vicaris niet het minste recht; met de kerspelticenden had hij zich niet in te laten, tenzij hem door den bezitter der kerk een gedeelte van deze was toegewezen. Zij konden, wanneer hun

1) Vandaar het op p. 45 meegedeelde beding, dat het kapittel van St. Pieter, dat de parochiekerk van Eemkerk bezat, onthief van de verplichting tot eventuele aanvulling van de competentie van den die kerk bedienenden vicarius perpetuus.

2) v. E., II. IV. III. II. § 2.

3) v. E., Tractatus etc. III. § 8.

4) v. E., II. IV. III. IV. § 25. Tractatus etc. III. § 7.

Mr. Muller (l. c. p. 214) geeft van de constructie door de canonisten aan de congrue portie gegeven een onjuiste voorstelling; in de plaatsen, die Mr. M. op het oog heeft, werd geen formeele constructie gegeven maar materieel de inhoud van het instituut geschetst. Evenmin als in den regel: „Bona non intelliguntur nisi deducto aere alieno” het recht van den schuldeischer werd geformuleerd, evenmin werd in een uitspraak als de volgende van v. Espen (II. IV. III. IV. § 24): „Imo nec decimae Capitulis, Monasteriis aliisque concessae sunt, nisi prius deducta portione congrua; adeo ut tantum censeatur concessum quod ultra Parochi sustentationem superesse potest”, bedoeld, dat formeel alleen dit overschot in de kerkschenking begrepen was.

zulks goed dacht, de tienden verdeelen en op deze wijze de betaling der competentie regelen; in dit geval kreeg de vicaris een recht op de hem toegescheiden tienden, doch niet direct uit kracht van zijn competentie maar van de bijzondere overeenkomst, die hij met den bezitter der kerk getroffen had omtrent de wijze van uitkeering zijner bezoldiging ¹⁾. Zonder dergelijke uitdrukkelijke toekenning van een recht op de goederen zelve van de door hem bediende kerk of pastorie was niet de vicaris maar het kapittel of klooster de „decimator”, de „possessor decimarum” ²⁾, en was ter aanduiding van zijn recht de naam „competentia” verkieselijker dan „congrua portio”, aangezien, zegt van Espen, laatstgenoemd woord „videtur significare portionem seu partem Decimarum”, op welk deel hij q.q. geen recht had ³⁾.

De last der congrue portie toch drukte op het tiendrecht zelf, of ruimer, op het bezit der pastorie zelf, niet op de jaarlijks geïnde tienden en opkomsten; werd de uitkeering den eigenaar der kerk te zwaar, dan kon hij zijn recht opgeven en de incorporatie ongedaan maken ⁴⁾.

Op zich zelve bracht de congrue portie of competentie voor den vicaris geen risico mee; ze was hem het recht, om van den bezitter der kerk of pastorie betaling te vorderen van het bedrag, benodigd om als pastoor behoorlijk te kunnen leven en zijne verplichtingen na te komen, niet zoozeer uit de pastorie-inkomsten, maar ter zake van het bezit der pastorie.

1) v. E., *Dissertatio etc.* III. § 4. *Tractatus etc.*, III. § 9.

Zoo bezat de vicarius perpetuus van Malsen, blijkens zijn eigen verklaring van 27 Mrt. 1313, „pro sustentacione sua” „quosdam agros, ad mensam presbyteri spectantes”, terwijl overigens de pastoralia (de kerspeltienden) werden bezeten door het kapittel van St. Pieter te Utrecht.

Mr. Muller, l. c., bijl. 2 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht”.

2) Cf. o. a. v. E., II. IV. III. IV. § 30, en II. IV. III. V. §§ 8, 12, e. a.

3) *Dissertatio etc.* III. § 5.

4) v. Espen vergelijkt de verplichtingen van den bezitter eener kerk quoad temporalia met die van den bezitter van een met een jaarlijksche uitkeering bezwaard onroerend goed; en met die van den bezitter van land gelogen aan een weg, rivier of zee: „onus reficiendi aggeres”. *Tractatus etc.* III. §§ 7, 9. J. E. II. IV. III. IV. § 25.

Het risico drukte hem slechts dan, wanneer een gedeelte der pastoralia hem aangewezen was, om uit de inkomsten daarvan zijn onderhoud te vinden; aangezien de hiertoe noodige overeenkomst echter niet in harmonie was met de strekking van het instituut der competentie, had de vicaris steeds het recht, om van deze wijze om aan zijn geld te komen afstand te doen, een jaarlijksche vaste uitkeering te vorderen, en het risico zich van den hals te schuiven ¹⁾.

HOOFDSTUK VI.

BENOEMING VAN DEN BEZITTER VAN EEN BENEFICIUM ECCLESIASTICUM; COLLATIE, PRESENTATIE, INSTITUTIE EN INBEZITSTELLING.

Wie benoemde den „rector ecclesiae”? Aan wien ontleende deze zijn recht?

Dit was onder het Canonieke recht een belangrijke strijd-vraag, die ik evenwel alleen behandel, omdat ze, zij het dan in gewijzigden vorm, ook na de Reformatie haar belang heeft behouden.

In de eerste Middeleeuwen ²⁾ benoemden de bezitters van kerken de voor de bediening van deze noodige geestelijken, geheel buiten den Bisschop, wien overigens gewoonlijk de benoeming toekwam, om. Hiermee kon de Kerk geen vrede hebben, en zoo werd het rechtens, dat de bezitter eener kerk den priester aan den Bisschop had te presenteeren om van hem zijn institutie te ontvangen; waardoor hij ten opzichte der pastoorsbenoeming in dezelfde positie kwam te staan als de patroon eener kerk, wien reeds in de 4de of 5de eeuw volgens van Espen een „jus nominationis seu (uti hodie vocatur) praesentationis” competeerde ³⁾, vooral ook sedert de Kerk het

1) v. E., II. IV. III. IV. §§ 19, 20, 23, 25, 26, 27. Tractatus etc. III. § 9.

2) Cf. p. 63.

3) II. III. VIII. I. §§ 6, 7.

perpetueele vicariaat eischte, dat in zijn ambtelijk karakter geheel aan het pastoraat gelijk was. Uit dien hoofde gelden de volgende beschouwingen zoowel voor het patronaat- of collatierecht als voor het kerkbezit. Aangezien een vicaria perpetua een beneficium ecclesiasticum was evenals een pastoraat, kan de vraag ook aldus worden gesteld: door wie geschiedde de begeving van een beneficium ecclesiasticum? Zoodoende is ze echter tevens uitgebreid, daar een vicaria perpetua en een pastoraat beneficia curata waren, d. w. z. beneficia aan welke zielzorg verbonden was, en derhalve slechts een deel der beneficia vormden, in tegenstelling met de overige, de zgn. beneficia simplicia ¹⁾. Dit onderscheid schijnt mij evenwel voor de onderhavige quaestie van geen beteekenis te zijn, zooals uit de hier volgende voorbeelden zal blijken; de uitoefening der zielzorg wordt wel als een bevoegdheid opgevat, die niet reeds uit de institutie op zich zelve voortvloede maar uitdrukkelijk van wege den Bisschop verleend werd; zoo in het algemeen kan men dit echter niet zeggen ²⁾.

Om tot de benoeming van een bezitter van een geestelijk benefice te geraken was de samenwerking van den patroon of collator van het benefice en van het geestelijke gezag (Bisschop of Aartsdiaken) vereischt. Dit staat vast. De vraag is echter, welke rol in dezen door elk van beiden gespeeld werd.

Men herinnere zich de reeds meegedeelde voorbeelden ³⁾, die ik met nog enkele zal vermeerderen, waaruit blijkt, dat de terminologie w. i. w. vrij constant was doch niet zonder uitzonderingen.

In den fundatiebrief aan het klooster Minnendaal ⁴⁾ was aan dit convent het recht gegeven door het kapittel van St. Pieter te Utrecht om een vicarius curatus of perpetuus te nomineeren

¹⁾ Of de aldus uitgebreide quaestie ook de geestelijke ambten, die niet tot beneficia verheven waren omvat, durf ik niet met zekerheid te verklaren, al zijn er bij van Espen ook verschillende aanwijzingen te vinden, die ten gunste van een dergelijke uitbreiding pleiten.

²⁾ Cf. Hinschius l. c. II. p. 452 en Richter-D. l. c. p. 581. Cf. pp. 82, 83, 100.

³⁾ Cf. pp. 13, 14, 23, 45.

⁴⁾ Cf. pp. 43 sqq.

voor het bedienen van de parochie Eemkerk, welker kerk door het kapittel quoad temporalia bezeten werd; den 30sten Mei 1385 maakten proost en convent van het hun toegekende recht gebruik ¹⁾, daar de vicaria curata was komen te vacceeren; zij deelden het kapittel mee, dat geen der conventualen bereid was bevonden de vicarie te aanvaarden „et iugum cure huiusmodi subire”, waarom zij buiten hun kring een keuze hadden gedaan ²⁾: „ad eandem vicariam cum capellania sibi canonice unita per mortem dicti Johannis Pistoris seu alias qualitercumque vacantem vobis discretum virum dominum Michaellem filium Alardi de Ameronghen presbiterum Traiectensis dyocesis nominamus, supplicantes humiliter quatinus eidem Michaeli dictam vicariam cum capellania sibi unita et universis et singulis pertinentiis eiusdem conferre et ipsum ad eandem venerabili viro domino Archidiacono Traiectensi seu eius officiali presentare dignemini pro institutione canonica debite consequenda” ³⁾.

In de kerk van het Wittevrouwenklooster te Utrecht was den 25sten Juni 1554 „een ewyge vicarie” gesticht door F. van Ghendt; het „patronaetschap ofte jus patronatus” had hij zich gedurende zijn leven voorbehouden; na zijn overlijden zouden „patronen ende ghifters” zijn de pater van het Jeruzalemsconvent (een bagijnenklooster te Utrecht) en de abdis van Wittevrouwen,

1) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 246.

2) Dit recht n.l., om ook buiten de kloosterlingen een vicarius perpetuus te nomineeren, was aan het klooster gegeven den 4den Mei 1385, toen de stichtings-brief verduidelijkt en aangevuld was geworden. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 248.

3) De hier bedoelde vicarie, die ook door R. J. Minnenbode en zijn vrouw Sophie gesticht was in de kerk van Eemkerk, was n.l. met de vicaria curata dezer kerk samengesmolten, waarin door de fundateurs den 1sten Mei 1385 was geconsenteerd. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 245.

Deze vicarie was gesticht den 19den Apr. 1380.

Den Bisschop werd verzocht, „dat hi dit confirmeren wil ende haren Michiel priester voerss. tot den voerseyden altaer ende cappelrien institueren wil, als redelic ende ghewoentelic es”. Dit deed de Bisschop den 10den Oct. 1380: „...„fundationi et dodationi dicte vicarie seu capellanie... consensum et assensum adhibemus”...; „Dominum Mychaelem Alardi de Ameronghen presbiterum cui eadem capellania per Reynaldum predictum tamquam verum sui collatorem est collata, instituentes in eandem”.

Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 244.

die binnen 6 maanden na het ontstaan eener vacature moesten „presenteren” aan den Bisschop bij voorkeur een der naaste bloedverwanten van den stichter, die priester was of het binnen het jaar wilde worden.

De fundateur zelf presenteerde G. J. van Blockhoven, „clericus Traiectensis”, schoon slechts 8 of 9 jaren oud, hem den last opleggende om, zoo hij den 24-jarigen leeftijd bereikt had, priester te worden, op straffe van privatie van het benefice, en de verordineerde missen te lezen of te doen lezen ¹⁾.

Op de presentatie beschikte de Bisschop aldus: „in et ad dictam vicariam nobis per prefatum dominum Fredericum fundatorem presentatum [G. de Blockhoven] primaria vice instituimus, illamque sibi cum omnibus et singulis iuribus et pertinentiis suis contulimus et conferimus per presentes” ¹⁾.

Hier zij opgemerkt, dat, wanneer een beneficium werd gesticht, hetzij curatum hetzij simplex, de eerste bezitter ervan den Bisschop, de latere den Aartsdiaken werden gepresenteerd; de inhoud van het op de presentatie genomen besluit veranderde daardoor echter niet ²⁾.

Den 12^{den} Maart 1534 werd door den Aartsdiaken Johannes Slacheck omtrent een in hetzelfde klooster gevestigde vicarie of perpetueele kapellanie, de volgende beschikking ³⁾ genomen: „pure et simpliciter propter Deum cum omnibus iuribus et pertinentiis suis contulimus et conferimus per presentes ac sibi de eadem providimus et tenore presentium providemus, ipsum instituentes in eadem et investientes principaliter de eadem”; aldus gemotiveerd: „quod eius [sc. vicariae] collatio, provisio

1) Rijksarch. Utr. Charters Wittevrouwenklooster. Op p. 22 deelde ik reeds het een en ander er uit mee.

2) Het verleen van institutie was oorspronkelijk de taak van den Bisschop; langzamerhand kwam het echter in handen van den Aartsdiaken; en wat in den beginne op bloote delegatie steunde werd in verloop van tijd een recht.

Cf. v. E., II. III. IX. I. § 9; II. III. IX. II. §§ 5, 6; I. XII. I. § 6.

Wat het Utrechtsche Bisdom betreft, in 1293 werd tusschen Bisschop Johannes en den Domproost-Aartsdiaken een transactie gesloten, bewerkt door den Aartsbisschop van Keulen, waarbij hun jurisdictie geregeld werd en o. m. werd bepaald: „Quod idem prepositus et Major archidiaconus Traiectensis clericos sibi presentatos instituere et investire, . . . habet et potest.” Het Rechtsboek van den Dom, p. 63.

3) Charters Wittevrouwenklooster.

seu quevis alia dispositio pro hac vice ad nos de iure ac iuxta Lateranensis statuta Concilii [1179] sit et est legitime devoluta". Voorts werd er het bevel in gegeven, dat de benoemde, G. Wevell, in de reale, corporale en actuale possessie „vel quasi" van deze kapellanie gesteld zou worden en dat hem de eed zou worden afgenomen. Deze inbezitstelling had den 25sten Juli 1534 plaats door een notaris; deze verklaarde: „manum ad manum recipiens in et ad cornu altaris... in signum verac et realis possessionis vel quasi vicarie sive capellanie, perpetue... in Dei nomine adduxi, et in possessionem huiusmodi posui et introduxi", sc. den gemachtigde van den vicaris, na vooraf van hem den eed van trouw en gehoorzaamheid (fidelitas en obedientia) ontvangen te hebben ¹⁾.

Deze voorbeelden zijn voldoende, om te doen concludeeren, dat er voor de onderhavige quaestie geen onderscheid is te maken tusschen beneficia met en zonder zielzorg, zoodat voor alle beneficia ecclesiastica, zoowel dus voor pastorieën als voor vicarieën, haar oplossing een en dezelfde behoort te zijn; voorts, dat de terminologie niet geheel vast was. Wat deze betreft, valt het volgende op te merken.

Constant was het gebruik van het woord „*collator*", dat als „*gifter*" vertaald werd ²⁾, en van de corresponderende woorden *conferre* en *geven*, ter aanduiding van den patroon of collator en van de uitoefening van dit recht. Het voorwerp van de door confereren of begeben aangeduide handeling was het benefice. De beteekenis van dit woord was niet dubbelzinnig, zooals ten overvloede duidelijk is uit de verbinding ervan met andere subjecten en objecten. Derhalve, zoo zou men concludeeren, de patroon van een benefice was het, door wien de begeving ervan geschiedde, door wien de bezitter ervan werd benoemd.

Hiertegenover staat echter, dat ook de Bisschop en de Aarts-

¹⁾ Cf. ook de inbezitstelling (d.d. 9 Mrt. 1553) van den opvolger van G. Wevell, wiens acte van benoeming door den Aartsdiaken C. Miropius (d.d. 21 Febr. 1553) wezenlijk gelijk was aan die van G. Wevell, door denzelfden notaris. Charters Wittervrouwenklooster.

²⁾ Cf. Mr. Koker l. c. p. 5.

diaken, dus de kerkelijke autoriteit, aan wie de benoemde werd gepresenteerd, in hunne ter zake van deze presentatie genomen beschikkingen ook wel spraken van daarbij door hen gegeven collatie, al geschiedde dit voor zoover ik na kon gaan niet constant. Wat daarentegen door de kerkelijke autoriteit wel zonder exceptie geschiedde was het verleenen van institutie en admissie aan den haar door den collator gepresenteerde; ook in de gevallen, waarin zij bovendien verklaarde te confereren, institueerde en admitteerde zij, terwijl zij daarna, als bij toegift, nog collatie gaf ¹⁾.

Reeds hieruit, dat institutie en admissie de vaste benamingen waren voor de door den Bisschop en den Aartsdiaken verrichte handeling, terwijl collatie niet geregeld werd verleend, en bovendien, wanneer ze verleend werd, niet voor institutie en admissie in de plaats trad doch aan deze werd toegevoegd, valt af te leiden, dat, als naar het wezen van de door het kerkelijke gezag genomen beschikkingen wordt gezocht, niet uit het woord collatie mag worden geargumenteed.

Verder was constant het gebruik van het woord *presenteeren*, ter aanduiding van de bevoegdheid van den collator; de door hem met het benefice begiftigde moest door hem aan de kerkelijke autoriteit worden gepresenteerd, om van deze institutie en admissie te verkrijgen. Vandaar dat het collatierecht werd

1) In de acte d.d. 2 Nov. 1315 werd door den vicaris-generaal van den Bisschop het onderscheid tusschen confereeren en admitteeren zoo scherp mogelijk gesteld. Het betrof de in Tricht gefundeerde kapellanie, de stichting van welke het kapittel van St. Pieter, dat de kerk van Malsen bezat, binnen welke parochie Tricht gelegen was, slechts toegestaan had op voorwaarde, dat het collatierecht ervan aan het kapittel zou toekomen en niet aan de stichters. De deken van dit kapittel was tevens vicaris-generaal van den Bisschop, zoodat hij in de benoeming van den bezitter dezer kapellanie een dubbele rol speelde; namens het kapittel had hij ze te confereeren en namens den Bisschop had hij den kapelaan te admitteeren en hem de bevoegdheid tot zijn ambtswerk te geven.

Cf. ook de acte van 7 Dec. 1389, waarbij de kapel van Tricht tot parochiekerk verheven werd en den gepresenteerden vicaris, op de *collatie* door het kapittel van St. Pieter, door den Bisschop *institutie* en *admissie* werd verleend en de zielzorg werd opgedragen.

Mr. Muller, I. c. bijlagen 5, 7 en 10 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht”.

aangeduid als de bevoegdheid tot „collacio seu presentacio”. Het object van de presentatie was hij, aan wien het benefice was geconfereerd door den patroon ervan, zoodat door dezen tweeërlei werd verricht: het benefice werd geconfereerd en daarna werd de ermee begiftigde gepresenteerd ter institutie en admissie.

Confereeren en presenteeren waren derhalve twee handelingen, verricht door denzelfden persoon doch met verschillend object, beide behorende tot het zgn. collatierecht. Gesteld echter eens, dat het twee woorden waren voor één zaak, met welk recht zou men dan het ééne uit het andere verklaren en één der beide woorden onjuist gekozen achten? Met welk recht b.v. verklaart Mr. Muller ¹⁾ confereeren uit presenteeren, en niet omgekeerd? De vraag is niet, of de collator mocht en moest presenteeren, maar of de door hem gepresenteerde slechts *candidaat* was, of m. a. w. gepresenteerd werd om collatie van het benefice en aanstelling als bezitter ervan te verkrijgen, dan wel om iets anders, wat dan ook, deelachtig te worden ²⁾.

Het begrip „presenteeren” zelf praejudiceert niets ten opzichte van de reactie van dengene, aan wien gepresenteerd werd, op de presentatie ³⁾.

Confereeren en presenteeren waren twee handelingen, die op elkaar volgden; twee bevoegdheden; of, wil men, twee plichten, want de collator was zoowel tot confereeren als tot presenteeren verplicht. De presentatie, wel verre van de collatie uit te sluiten, steunde juist op deze; hetgeen uit elke acte van collatie en presentatie valt te zien.

1) I. c. p. 194. Ook Mr. Koker (I. c. pp. 5, 6) en Mr. Verloren (I. c. p. 101) achten „collatierecht” verkeerd en „presentatierecht” goed gekozen.

2) Dit wordt door Hinschius (I. c. III. pp. 98 sqq.) goed in het oog gehouden; de vraag is niet, of men een *candidaat* mag voordragen, maar of men een *candidaat* mag voordragen; m. a. w. ter verkrijging waarvan gepresenteerd wordt.

3) Tot nadere toelichting hiervan verwijs ik naar de acte houdende goedkeuring van de stichting van een kapittel in de parochiekerk van Bommel door Gerhard van Nassau, thesaurier, en Bernard van Vuren, kanunnik van den Dom te Utrecht, in 1303 door het Domkapittel, bij welke goedkeuring door dit kapittel beëdigd werd, dat de deken van het Bommelsche kapittel, die door den Domthesaurier werd geëligeerd, onmiddellijk aan het kapittel *gepresenteerd* moest worden, „exami-

In de plaats van presentereen werd ook wel nomineeren ¹⁾ gebruikt; al was het strikt genomen ook niet hetzelfde, zooals uitkomt in het op pp. 45 en 93 meegedeelde; het kapittel van St. Pieter bezat de kerk van Eemkerk en had in deze hoedanigheid het collatierecht; aan het klooster Minnendaal nu schonk het de bevoegdheid een vicarius curatus te nomineeren, wien het zelf dan de vicarie zou confereeren en dien het den Aartsdiaken zou presentereen ²⁾.

Ook na de verleende institutie en admissie was men nog niet in den vollen zin des woords pastoor, vicaris etc. Daartoe was bovendien vereischt een formeel inbezitstelling, ten gevolge van welke men alle bevoegdheid verkreeg, die het bezit van het benefice medebracht. Voor een vicarie gaf ik hiervan reeds een paar voorbeelden op pp. 94, 95; voor een beneficium curatum verwijs ik naar de door Mr. Muller meegedeelde acte van inbezitstelling van Dirck Steenwijck als pastoor van Amerongen dd. 18 Jan. 1432 ³⁾; ten overstaan van een notaris in diens huis te Amsterdam, en van getuigen verklaarde de gemachtigde van D. Steenwijck, die van den Paus een exspectatief gekregen

nandus de ydoneitate", en dat het kapittel hem daarna zou *presentereen* aan den Bisschop om van dezen zijn *confirmatie* te verkrijgen, waarna hij het kapittel een eed van gehoorzaamheid te zweren had.

Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht, p. 39.

Cf. ook de volgende plaats: „Quicumque singularis persona sive nomine sue dignitatis vel officii vel nomine capituli alicui de aliquo beneficio vel officio providerit, quod installationem chori requirit, habet illum provisum decano et capitulo *presentare*; et illum examinatum habet decanus de consensu capituli *installare*; potest etiam capitulum indignum repellere. L. c. p. 41.

1) Dit woord „nomineeren” werd in verschillenden zin gebruikt. Hinschius (l. c. III pp. 44, 51, 98 sqq.) onderscheidt drieërlei beteekenis: 1. nominatio = praesentatio, „weil die Präsentation stets die Benennung des Kandidaten bedingt”, dus aanwijzing of noeming; 2. nominatio = de verklaring van den patroon aan den candidaat, dat hij hem zal presentereen, „also eine Vorbereitungshandlung der Präsentation”; 3. nominatio = benoeming.

In de 4de plaats werd nominare ook gebezigd in den zin van: een naam geven, betitelen, en nominari van: heeten; doch dit is van geen juridische waarde.

2) Ook in het Rechtsboek van den Dom, dat de begrippen nomineeren, presentereen, confereeren en institueeren scherp uiteen houdt, vindt men gevallen, waarin evenals bij de kerk van Eemkerk nominatie en collatie in verschillende hand waren. Cf. pp. 38, 39, 265.

3) L. c. bijlage 11 van de „Oorkonden aangaande de kerk van Amerongen”.

had „de beneficio ecclesiastico cum cura vel sine cura”, uit kracht van dit expectatief namens zijn principaal te aanvaarden de vaccerende kerk („ecclesiam”) van Amerongen met al haar recht en toebehooren, waarna hij verzocht met deze kerk voorzien te worden („provideri”), welke provisie daarop geschiedde door een Utrechtschen priester daartoe gemachtigd „auctoritate apostolica”, die hem „per pillei tradicionem et capitis sui impositionem investivit de eadem”, van welke acceptatie, provisie en investituur door den notaris een acte werd opgemaakt. Ook hier hebben wij kennelijk een vormelijke inbezitstelling ¹⁾.

Dit nu stond vast; wien door den patroon een benefice geconfereerd was en wie door hem aan den Bisschop of den Aartsdiaken werd gepresenteerd, had een *recht* op institutie en admissie; en wie geïnstitueerd en geadmitteerd was, had daardoor een *recht* op inbezitstelling ²⁾. Langs dezen weg verkreeg men een benefice.

Welk rechtskarakter hadden nu de collatie en de institutie? In welke rechtspositie verkeerde de gebeneficieerde vóór de institutie?

Vóór het ontstaan der beneficia benoemde de Bisschop de geestelijken van elke kerk, door welke benoeming zij tegelijk recht verkregen op bezoldiging ³⁾; was een kerk door een particulier gesticht, dan had deze het recht den Bisschop een geestelijke voor te dragen: „jus nominationis seu (ut hodie vocatur) praesentationis”, zegt van Espen ⁴⁾.

Tengevolge van het ontstaan der beneficia veranderde het rechtskarakter der ambten geheel, en hiermede ook de wijze waarop deze verkregen werden.

Sedert kwamen „exemplo feudorum” de „institutio” en „missio in possessionem” ⁵⁾; evenals in de begeving van een leen schieding werd gemaakt tusschen de „investitura” en de „vera et

1) Cf. v. E., II. III. IX. II. §§ 12 sqq.; de symbolische handelingen waren verschillend „pro conditione Beneficiorum, et locorum consuetudine”.

2) Cf. v. E., II. III. VIII. V. § 8; II. III. IX. I. § 20.

3) v. E., II. III. IX. II. § 1.

4) II. III. VIII. I. §§ 4—10. Cf. p. 91.

5) v. E., II. III. IX. II. § 2.

realis investitura", door welke eerste de met het leen begiftigde dominus utilis werd, terwijl de laatste hem het bezit verschafte, evenzoo werd in de begeving van beneficia ecclesiastica de „institutio auctorizabilis" of „institutio collativa", die met de investituur correspondeerde, gescheiden van de „institutio corporalis" of „missio in possessionem".

En bovendien nam het voormalige presentatierecht de gedaante van collatierecht aan, zoodat de beneficiën vaak geheel buiten het kerkelijke gezag om begeven werden; doch hiermee had de Kerk geen vrede; zij eischte, dat de door de patroons benoemden alsnog van harentwege geïnstitueerd werden.

De Bisschop was het, door wien deze tweërlei institutie geschiedde, zoo eischte de Kerk het althans ¹⁾; hij conferceerde het benefice („institutio auctorizabilis" en „collatio" gebruikt van Espen door elkaar) en verleende het bezit ervan als „dationis complementum" ²⁾.

Behalve deze twee soorten van institutie werd ook nog door de Canonisten een derde genoemd, de opdracht n.l. van de zielzorg, wanneer het een beneficium curatum gold, die, volgens van Espen althans, uitdrukkelijk moest geschieden als niet in de beide andere begrepen zijnde, en wel door den Bisschop, „approbatio ad curam animarum" geheeten ³⁾.

Zoodoende onderscheidde de Canonisten ⁴⁾:

1. „institutio auctorizabilis" = „tituli collativa" = „institutio proprie dicta" = „beneficii collatio" = „tituli Canonica datio".
2. „institutio corporalis" = „immissio in possessionem".
3. „approbatio ad curam animarum".

De eerste nu was of vrij of gebonden ⁵⁾. Het tweede was

1) Inderdaad geschiedde in de vroege Middeleeuwen de begeving der beneficiën, dikwijls geheel buiten den Bisschop om, door de patroons van deze: Cf. p. 106.

2) v. E., II. III. IX. II. §§ 3, 4.

3) II. III. IX. I. §§ 1, 2, 17. In deze laatste § verwijt v. E. aan verschillende canonisten, dat zij deze opdracht der cura animarum verwarren met de „vera institutio sive collatio tituli". Cf. echter pp. 82, 83.

Hinschius (l. c. II. p. 452) noemt no. 1: „institutio tituli collativa", en no. 3: „institutio autorisabilis." Cf. Richter-D. l. c. p. 580 noot 6.

4) v. E., II. III. IX. I. §§ 1, 2, 3.

5) v. E., II. III. VIII. V. § 8. en II. III. IX. I. § 10.

het geval, wanneer een benefice een patroon had; in dit geval toch *moest* de institutie verleend worden aan den gepresenteerde, tenzij deze naar het Canonieke recht onbevoegd was, waarom ze veelal „*collatio necessaria*” genoemd werd. Het was inderdaad dus niet veel meer dan een formaliteit; vandaar, dat in den regel de bisschoppen deze bevoegdheid overdroegen aan andere autoriteiten ¹⁾, en zodoende de kapittelen meestentijds het recht bezaten hunne kanunniken en andere gebeneficieerden zelve te institueeren ²⁾.

De gepresenteerde, zoo construeerde de theorie zijn rechtspositie, had een *ius ad rem* ³⁾ tegenover den tot institutie verplichte, niet tegenover den patroon, daar deze vóór het verleenen der institutie zijn besluit herroepen kon, welke bevoegdheid echter alleen aan een *patronus laicis* toekwam.

De theorie streefde er naar het recht der Kerk ongerept te doen blijven, den leekeninvloed uit de Kerk te elimineeren; het door haar bereikte resultaat was evenwel meer naar den vorm een overwinning dan naar den inhoud; want de door den patroon van een benefice gepresenteerde had er recht op zijn *ius ad rem* in een *ius in rem* te doen omzetten, evenals hij daarna recht had op inbezitstelling.

In de theorie werd de benoeming van de bezitters der beneficiën voor de Kerk geïndiceerd; institutie en collatie werden door haar vereenzelvigd: de Bisschop of de Aartsdiaken, werd als de eigenlijke collator der geestelijke beneficiën, en zij die collators heetten, slechts als voordragers beschouwd ⁴⁾. In een vergelijking met de leenen vond deze theorie versterking; gelijk de wereldlijke leenen door het wereldlijke gezag werden gegeven, zoo werden de *beneficia ecclesiastica*, a. h. w. geestelijke leenen, door het geestelijke gezag geconfereerd. Inderdaad,

1) v. E. zegt dan ook, dat de patroon in de collatie „*praecipuas partes*” had, en dat de nominatie „*totius Provisionis fundamentum*” was. II. III. VIII. V. § 8. II. III. IX. I. § 30.

2) Niet te verwarren met de corporele institutie, die den kapittelen ook toekwam. v. E., II. III. IX. II. § 7.

3) v. E., II. III. VIII. V. §§ 20, 21. Cf. pp. 105 sqq.

4) v. E., II. III. VIII. V. § 1.

in verschillende opzichten was er een analogie tusschen wereldlijke beneficia of feuda en geestelijke beneficia; maar... de beneficia *waren* geene feuda; evenmin als de bezitters van beneficia „milites” waren, al mag men hen ook „milites Christi” geheeten hebben ¹⁾; er was overeenkomst maar er was ook verschil. Elk van beide instituten had zijn eigen recht, waarin men de punten van overeenkomst en van verschil kan constateeren; verwerpelijk is het echter, om uit het bestaan van zekere rechtsregelen voor het eene tot het bestaan van deze zelfde regelen voor het andere instituut te concludeeren, om, als men zich in beeldspraak uitdrukt, uit het in het beeld bekende tot hetzelfde in het afgebeelde te besluiten. De analogie is een even gemakkelijk te hanteeren als gevaarlijk wapen. Men herinnere zich b.v. het op pp. 78, 79 meegedeelde omtrent het „relivium”; evenals dit relivium aan het leenrecht eigen was, behoorde het collatierecht tot het beneficiale recht; onjuist is het, om dit recht te willen verklaren met behulp van het leenrecht; het moet uit het geestelijke recht zelf verklaard worden, daar het hiertoe behoort.

De theorie, die het collatierecht verklaarde als eigenlijk geen collatierecht, die de institutie voor de eigenlijke collatie hield, en zodoende inging tegen de praktijk, die zij te verklaren had, dient zich m. i. als niet waarschijnlijk aan, althans als een, die deugdelijker bewijsgronden behoeft dan een analogie.

Het is nu eenmaal een feit, dat door den patroon van een benefice werd „geconfereerd” en dat door den Bisschop of den

1) Cf. Meurer l. c. I. p. 169.

Zoo mag van Espen (II. IV. I. I. § 4) gerust zeggen:... „quemadmodum jure Romanorum servus est in potestate Domini, et filius familias in potestate patris; ita clericus Ecclesiae adscriptus in potestatem et servitutem quodammodo Ecclesiae transit, eique ut Domino et patri servire, et obedire speciali titulo et vinculo adstringitur”, maar deze rechtsband *was* geen slavernij of ouderlijke macht, al was er in de werking ook overeenkomst.

Cf. Meurer l. c. I. pp. 169, 170, die er op wijst, dat, al mag er oorspronkelijk „viel Aehnlichkeit” bestaan hebben tusschen Staat en Kerk, in elk geval sedert de 10de eeuw de leenrechtelijke verhoudingen zich tot eigendomsverhoudingen ontwikkeld hebben. En Eichhorn l. c. II. p. 743, die terecht de analogie tusschen leen en geestelijk benefice gebrekkig noemt, „da dem kirchlichen Verhältnisz ein *wesentlicher* Character des Lehens, der erbliche Besitz fehlt”.

Aartsdiaken werd „geïnstitueerd”; zoo door het geestelijke gezag ook al „geconfereerd” werd, dan kwam dit woord niet in de plaats van „institueeren” en „admitteeren” maar het werd er aan toe gevoegd.

Het schijnt mij toe, dat een scherpe *scheiding* tusschen het recht, dat uit de nominatie door den patroon en dat uit de institutie door het geestelijke gezag voortvloeide, niet wel te maken is. In elk geval had de genomineerde reeds een recht op het benefice, — als *ius ad rem* construeerde men het, — zoodat de nominatie meer was dan een bloote voordracht. Maar het volle recht erop had hij zodoende nog niet; evenzeer als de Kerk had weten te bewerken, dat het „altaar” niet in leckenbezit kon wezen, evenzeer stond zij er op, dat ook de begeving ervan niet door lecken geschiedde, dat m. a. w. de bevoegdheid tot het uitoefenen van eenig geestelijk ambt door haar en niet door leeken werd verleend ¹⁾.

Altaar en Kerk, zoo zagen wij, was een onderscheiding tusschen de finantieele en de ambtelijke zijde van het pastoors-benefice, tusschen de geldelijke (*temporalia*) en de herderlijke bevoegdheden (*spiritualia*) van den pastoor, die in verschillende handen konden zijn en gescheiden konden worden, waardoor het benefice als zoodanig echter uiteenviel; bleef het in zijn eenheid gehandhaafd, dan was kerk-altaar slechts een *onderscheiding*.

Het komt mij voor, dat het deze onderscheiding is, die ook ter verklaring van het collatierecht van belang is ²⁾. Door de collatie van den patroon werd den gebeneficieerde de weg geopend tot den geldelijken kant van het benefice, kreeg hij recht op het beheer en het genot van de goederen van het benefice, terwijl de Bisschop of de Aartsdiaken hem den toegang tot het altaar ontsloot, hem bevoegd maakte tot het waarnemen van zijn functie. Het waren twee zijden ééner zaak, die, evenals wij dit zagen bij het kerkenbezit, wel gescheiden

1) Cf. Hoofdst. X. § 2. no. 2. En het Rechtsb. v. d. Dom p. 265: „Gasperdespectat” etc. Men kan deze tegenstelling ook als *beneficium-officium* (off. verstaan in den engen zin van kerkelijk ambt) formuleeren. Cf. Hinschius l. c. II. p. 368.

2) Cf. v. E., II. III. VIII. VIII en IX.

konden worden, doch niet dan ten koste van de eenheid van het benefice. Deze eenheid eischte, dat wie recht had op het benefice naar het geldelijke het ook had naar het geestelijke of ambtelijke, en omgekeerd; eenerzijds maakte zij het mogelijk, dat ook de Bisschop of de Aartsdiaken het benefice zeide te „confereeren”, omdat immers het genot en het beheer der goederen een gevolg was van de bevoegdheid het ambt uit te oefenen en het kerkelijke gezag dus ook, zij het indirect, tot het eerste den titel verschafte; en anderzijds kon de patroon zeggen, dat hij het was, die het benefice confereerde, daar hij rechtstreeks de deur tot het vermogen van het benefice opende en, zij het indirect, een recht op de waarneming van het ambt verleende door immers een recht op institutie te verschaffen ¹⁾.

Zoodoende kon ook in de beide begevingen van een vicarie in de kerk van het Wittevrouwenklooster te Utrecht door den Aartsdiaken, die ik op pp. 94 en 95 meedeelde, door dezen gezegd worden, dat het collatierecht hem door *devolutie* toekwam; ware de institutie, zooals door de Canonisten wel geleerd werd, een onvrije collatie geweest, dan had de Aartsdiaken niet kunnen zeggen, dat hem het collatierecht door devolutie was aangekomen, maar had hij moeten zeggen, dat zijn hem reeds competeerende collatie *vrij* was geworden; dan ware hem geen nieuw recht gedevolueerd, maar ware enkel van het reeds door hem bezeten recht de belemmering weggevallen ²⁾.

Dit laatste zeide hij nu evenwel juist niet, terwijl toch de

1) Zoodoende kon J. de With reeds krachtens de collatie door den patroon voor de vicarie in rechte optreden vóór hij nog geïnstitueerd was.

Natuurlijk kon dit slechts geschieden gedurende een korten tijd, daar de eenheid van het benefice langdurige scheiding niet duldde. Maar wanneer de patroon slechts had voor te dragen en niets meer, dan ware dit optreden van J. de With *onmogelijk* en rechtens *absoluut nietig* geweest. Cf. p. 12.

Het is er mee als met den regel, dat geestelijke beneficia slechts door geestelijken konden worden bezeten; toch waren ze dikwijls in wereldlijke handen, doordat n. l. de stichtingsbrieven dezen eisch niet actueel maar potentieel verstonden, zoodat het benefice ook aan een leek kon worden geconfereerd, onder den last echter zich binnen zekeren tijd tot geestelijke te doen wijden. Cf. bv. p. 94.

2) Cf. Hinschius l. c. III. p. 50.

veronderstelling niet gewaagd is, dat de beide bedoelde Aartsdiakenen wel wisten wat zij deden.

Deze constructie schijnt mij aan alle feiten recht te laten wedervaren, hetgeen m. i. niet gezegd kan worden van de voorstelling, die den patroon enkel laat voordragen en den voorgedragene alleen een recht op collatie toekent. De Canonisten gingen trouwens ook reeds zoo ver, dat zij de nominatie gedaan door den bezitter van een *ius patronatus eccleasticum*, — d. i. van een patronaatrecht, dat een geestelijke of geestelijk lichaam q.q. toekwam, — „quasi-collatio” noemden en haar de kracht van een „electio” toekenden ¹⁾. Het verschil tusschen de uitoefening van een *ius patronatus laicale* en van een geestelijk patronaatrecht bestond niet in de werking, die het had ten opzichte van den Bisschop of den Aartsdiaken, maar ten aanzien van den genomineerde zelf. Wel werd in het algemeen dezen een *ius ad rem* toegekend, maar, wanneer een leek hem had aangesteld, hing, zoolang de institutie niet gevolgd was, het zwaard der herroeping van de aanstelling hem steeds boven het hoofd ²⁾; als daarentegen een geestelijke hem benoemd had, was zijn recht ook tegenover dezen vast, „quia illorum praesentatio vicem habet electionis”. Van een leek mocht wankelmoedigheid geduld worden, voor een geestelijke gaf deze geen pas; gene had een *ius variandi*, deze niet ³⁾.

1) Cf. v. E., II. III. VIII. II. §§ 6, 7, 12, 20, 21. Cf. Hinschius l. c. III. p. 51.

2) Uit dien hoofde kent Hinschius (l. c. III. p. 51) alleen aan den door een patronus ecclesiasticus benoemde een *ius ad rem* toe; de door een leek gepresenteerde heeft er enkel aanspraak op, dat de Bisschop of de Aartsdiaken bij de benoeming hem niet voorbijga, d. i. hetzelfde recht, dat hij ook toekent voor het geval door een patroon meerderen gepresenteerd worden, in welk geval ieder van dezen slechts een recht zou hebben hierop, dat het benefice aan een van hen en niet aan een derde bevestigd werd.

3) Zoo mocht ook een leek, wanneer hij een naar het Canonieke recht onbevoegde gepresenteerd had, op deze presentatie terugkomen; binnen den voor de begeving bepaalden termijn behield hij zijn recht, een ander ter institutie voor te dragen. Een patronus ecclesiasticus daarentegen verloor in dit geval voor de vervulling der bestaande vacature zijn recht; een onwaardige presentatie kon van hem niet geduld worden; deed hij het toch, dan confereerde de Bisschop of de Aartsdiaken zelf het benefice. Cf. v. E., II. III. VIII. V. §§ 23, 24.

Dit onderscheid sproot dus niet voort uit den aard van het collatierecht, uit de verhouding van patroon en kerkelijk gezag, maar kwam uit andere bron op, n.l. uit het subject van het recht. Het karakter van de door den Bisschop of den Aartsdiaken verleende institutie veranderde er niet door; het eenige verschil was, dat de persoon van den op de institutie recht hebbende alleen als het een geestelijk patronaatrecht gold, reeds ten gevolge der presentatie onherroepelijk vast stond.

De Canonisten schijnen voor dit rechtsverschil, dat enkel de verhouding van den patroon tot den gepresenteerde betrof en niet die van den gepresenteerde tot de kerkelijke Overheid, deze motiveering te hebben gegeven, — altijd volgens van Espen —: „quia laici nihil juris ad Beneficium dare possunt”. Zeker, door een leek kon niet de bevoegdheid worden verleend de tot het benefice behorende ambtelijke functie uit te oefenen en in dezen zin kon hij het benefice niet begeben, het „altaar” stond alleen ter beschikking van het geestelijke gezag ¹⁾; terwijl er aan den anderen kant geestelijke patroons waren, die hunne benefices geheel buiten den Bisschop of den Aartsdiaken om begaven, hetgeen de Kerk aan geen laicalen collator toestond ²⁾, maar deze laatste bevoegdheid moest uitdrukkelijk verworven zijn, tot het patronaatrecht als zoodanig behoorde zij niet; naar den regel was de institutie door het kerkelijke gezag evenzeer noodig voor hem, die door een patronus laicis was aangesteld, als voor hem, die zijn recht aan een patronus ecclesiasticus ontleende. Zodoende springt het vitieuze van de zoo juist gemelde motiveering („quia laici” etc.) in het oog: het vereischte der institutie gold voor elken gepresenteerde, onverschillig door wien hij werd gepresenteerd. In de vroege Middeleeuwen had de Kerk er kennelijk over te klagen ³⁾, dat de patroons de door hen aangestelden niet presenteerden en dat deze desalniettemin de beneficia in bezit namen en de ertoe behorende functiën uitoefenden, alsof er geen hiërarchie

1) Zelfs deze regel was niet zonder uitzonderingen; cf. de 5 soorten van „Ernennungs- oder Nominationsrechte”, die Hinschius (l. c. III. pp. 98 sqq.) opsomt.

2) Cf. p. 100.

3) v. E., II. III. VIII. V. §§ 20, 21.

was aan welke zij gehoorzaamheid verschuldigd waren; in de 11de en 12de eeuw werd dan ook door tal van canones den aldus aangestelden verboden, „se Beneficiis ingerere, nisi prius ab Episcopo institutionem acceperint” 1). Deze canones, zegt van Espen, spraken „pene tantum” van de door laicale patroons aangestelden. Daar zal wel reden voor geweest zijn! Evenals de Kerk aan de leeken-kerkenbezitters het „altaar” uit de handen wist te construeeren, ontworstelde zij aan de leekenpatroons de institutie. Dat deze canones niet alleen voor het laicale collatierecht de institutie vorderden, maar ook voor het geestelijke, blijkt trouwens reeds uit dat „pene tantum”, zoodat van Espens verklaring hiervan niet juist kan zijn, als hij deze ziet in het feit, dat de door een leek gepresenteerde geen onherroepelijk recht verkreeg vóór zijn institutie.

De aard van het collatierecht hing niet af van het subject ervan, van diens wereldlijk of geestelijk rechtskarakter, maar werd bepaald door de verhouding van dit subject tot het kerkelijke gezag, die wat de institutie betrof, voor het geestelijke en het wereldlijke collatierecht dezelfde was, en niet door de verhouding van den collator en den gepresenteerde.

De door de conventualen gekozen abdis van een klooster moest evenzeer als de door een collator benoemde pastoor of vicaris aan den Bisschop gepresenteerd worden. Hieruit is duidelijk, dat het onjuist is het collatierecht in presentatierecht te verdoopen, daar de presentatie juist een aan de aan haar voorafgaande collatie of nominatie gehechte verplichting was, niet het principale in het recht vormde en bovendien veel eer plicht dan recht was; men zal immers ook niet het recht der conventualen hun abt of abdis te kiezen bij voorkeur een presentatierecht noemen. Toch staan de gevallen gelijk. Men vergelijkte het op p. 44 meegedeelde omtrent het kiesrecht van de kloosterlingen van Minnendaël en hun verplichting om den door hen gekozen proost, niet de door hen gekozen conventualen, aan den Bisschop te presenteeeren, om van hem confirmatie te verkrijgen; de gewone broeders hadden derhalve aan

1) Cf. v. E., II. III. VIII. VIII en IX (speciaal §§ 2, 10, 11).

de electie genoeg. De beschikking, die de Bisschop op dergelijke presentatie nam, bevatte met zoovele woorden de opdracht van het ambt, tot de begeving van hetwelk de verkiezing had plaats gehad. Een voorbeeld van een dergelijke beschikking vinden wij in het besluit van bisschop David van Bourgondië d.d. 3 Dec. 1456 ¹⁾, genomen ter zake van de verkiezing van Jkvr. Gheertrudis van Groenesteyn tot priorin van het O. L. Vrouweklooster te de Bilt; deze „electio” was den 21sten Nov. 1456 bewerkstelligd door de „moniales professe”, „conventum seu capitulum dicti Monasterii facientes”; door de conventualen werd nu tot den Bisschop het verzoek gericht, dat hij deze electie wilde „admittere et confirmare” en de gekozene „eidem Monasterio et nobis in Priorissam preficere ac sibi de eodem prioratu sic ut premittitur vacante benigne providere”. Aan dit verzoek voldeed de Bisschop in deze bewoordingen:

G. van Groenesteyn, „monialem professam monasterii predicti”, „ad dictum prioratum admisimus et admittimus ipsamque et electionem de ea ut premittitur factam nostra auctoritate ordinaria in Dei nomine confirmamus ac eam dicto monasterio in priorissam et superiorem preficimus sibi que de dicto prioratu ut premittitur vacante in Dei nomine providemus, curam regimen et administrationem tam in spiritualibus quam in temporalibus bonorum et rerum eiusdem monasterii sive conventus eedem Gheertrudi de Groenesteyn presentibus nichilominus committendo mandantes vobis omnibus et singulis supradictis quibus presentes nostre littere diriguntur coniunctim et divisim in virtute sancte obediencie ac sub penis suspensionis et excommunicationis districte precipientes, quatenus memoratam Gheertrudem de Groenesteyn sic ut premittitur per nos admissam confirmatam in vestram et dicti monasterii priorissam statim postquam per eam seu ipsius ex parte presencium vigore ad hoc fueritis requisiti benigne et caritative recipiatis atque in corporalem realem et actuaalem possessionem dicti prioratus iuriumque et pertinentiarum omnium eiusdem inducatis, admit-

1) Rijksarch. Utr. Charters Vrouweklooster.

tatis et installatis cum solempnitatibus in talibus fieri debitis et consuetis" etc. 1).

De conventualen kozen derhalve zelve hunne oversten, doch de alzoo gekozene verkreeg eerst door de bisschoppelijke confirmatie en de inbezitstelling alle tot het ambt behorende bevoegdheid; de electie, zoo construeerden de canonisten, gaf een ius ad rem, op de omzetting van hetweik in een ius in rem de gekozene recht had; de Bisschop was tot de confirmatie verplicht, hij verleende ze, als de gepresenteerde niet onbevoegd was naar het Canonieke recht, en daarbij droeg hij hem het bestuur van het convent zoo in het tijdelijke als in het geestelijke op, den conventualen gelastende, hem hierin de verschuldigde gehoorzaamheid te betoonen.

Opdat de overste van een klooster inderdaad *gezag* over de conventualen zou hebben, was noodig, dat de geestelijke Overheid — een klooster was immers een geestelijk lichaam onder de jurisdictie der geestelijke Overheid staande — hem dit gezag opdroeg, opdat het uitkwam, dat hij geen mandataris der conventualen was maar in werkelijkheid hun Overste, met gezag over hen bekleed; zodoende werd wel de drager van het ambt door de conventualen benoemd, maar de inhoud van het ambt, het ambt zelf was van hen onafhankelijk, zoodat het de samenwerking van de conventualen en het geestelijke gezag was, waaruit het recht van den kloosterverste voortvloeide; formeel ontleende hij het aan de conventualen, materieel aan den Bisschop; en zodoende liet zich beider aandeel wel onderscheiden, maar niet scheiden.

1) De inbezitstelling, zooals ze notarieel in dorso van de acte van 3 Nov. 1579. beschreven staat, geschiedde doordat de benoemde, door den abt van Oostbroek en den deken van St. Marie, naar het choor der kloosterkerk geleid werd, waar zij op haar zetel („in suo solito stallo") plaats nam en geïnstalleerd werd, nadat zij den gewonen eed afgelegd had; waarop de nonnen haar als priorisse erkenden („recepterunt, admiserunt") haar gehoorzaamheid beloofden en „ad abbatiam deduxerunt aliasque et alia fecerunt prout in iisdem litteris fieri demandatur" (13 Nov. 1579).

HOOFDSTUK VII.

BEHEER VAN HET BENEFICIUM ECCLESIASTICUM.

§ 1. *Het beheer in het algemeen.*

Wie nu op de beschreven wijze een beneficium ecclesiasticum verworven had, van den eventueelen patroon ervan de collatie en van het geestelijke gezag de institutie had verkregen, en vervolgens met inachtneming van de vereischte formaliteiten in het bezit ervan was gesteld, was bevoegd tot het verrichten van alle handelingen, wier geheel de actieve zijde van het benefice vormde; hij was bevoegd en verplicht tot het uitoefenen van de ambtelijke verrichtingen als pastoor, vicaris etc. en tot het beheeren van het beneficiale vermogen ¹⁾; desnoodig tegenwoordigde hij het in rechte, hetgeen voor de hand lag, daar hij er de „rector” van was ²⁾. Een voorbeeld van dit laatste vinden wij in de uitspraak van den officiaal van den Utrechtschen Bisschop d.d. 31 Oct. 1444 ³⁾ in een geschil tusschen („inter”) Johannes de Noirde, kanunnik van St. Pieter en „rectorem perpetue capellanie sive vicarie fundate in ecclesia Monasterii monialium in Vrouwenklooster nuncupati ad altare undecim milium virginum”, als „actorem” en Bartholomeus de Nyenvelt als „reum” over een jaarlijksche rente van 3 pond, die eischer beweerde, dat hem „ratione vicarie sue” toekwam. En een ander voorbeeld, een pastorie of vicaria curata ⁴⁾ betreffende, biedt ons de strijd tusschen Steven van Manher, pastoor of vicarius perpetuus van Malsen, als eischer en het kapittel van St. Pieter te Utrecht als gedaagde. Het loont de moeite dezen strijd te schetsen.

Het kapittel had Steven van Manher ontslagen uit zijn

1) Cf. Eichhorn l. c. pp. 743 sqq. Mr. Koker l. c. p. 13.

2) Cf. Meurer l. c. I. p. 169.

3) Charters Vrouwenklooster.

4) Het is niet geheel zeker, of het kapittel van St. Pieter de parochiekerk van Malsen quoad temporalia bezat, dan wel of het er enkel het collatierecht van had. Cf. Mr. Muller, l. c. pp. 347, 348, 349, 360, 361, 362.

ambt. Met recht? Dit vroeg de ontslagene ook, om de vraag terstond ontkennend te beantwoorden, waarin hij gelijk had. Wij hebben immers reeds gezien ¹⁾, dat de eigenaar van een kerk den deze kerk bedienenden priester slechts dan kon ontslaan, wanneer hij het eigendomsrecht ervan bezat quoad temporalia *en* quoad spiritualia; alleen in dit geval was de priester dier Kerk een vicarius ad nutum amovibilis; wanneer zijn recht evenwel niet het altaar maar enkel de Kerk omvatte, wanneer m. a. w. de Kerk door een vicarius curatus perpetuus bediend werd, wanneer de geestelijke zijde van het oorspronkelijke pastoraat bij de incorporatie van de Kerk een nieuw benefice, een vicaria curata perpetua, was geworden, dan verhiel zich de bezitter van de Kerk tot dit benefice als collator en miste hij de bevoegdheid den bezitter van dit benefice te ontslaan, daar de bezitter van het altaar alleen den Bisschop verantwoording schuldig was van zijn dienst. Het kapittel stoorde zich hieraan evenwel niet, het gaf Steven van Manher zijn ontslag.

Deze liet het er niet bij zitten; hij betrok het kapittel in rechte, totdat hij ook in hoogste instantie van den door den Paus aangewezen rechter gelijk kreeg, 27 Nov. 1369; op één punt evenwel zag hij zijn sustenu verworpen. Het vonnis overwoog n.l., dat Steven van Manher „vicariam perpetuam dicte ecclesie de Malsen” wettiglijk verworven had, zij het ook „sub nomine rectorie scu ecclesie”, hetgeen minder juist was geweest, daar de „vera rectoria” aan het kapittel toekwam en S. v. Manher enkel „ipsius ecclesie vicaria” had kunnen verkrijgen; „dictamque vicariam”, verklaarde het vonnis derhalve, „ad ipsum dominum Stephanum pertinuisse et pertinere”, zoodat het kapittel hieraan niets had af te doen.

Op één punt dus kreeg de pastoor ongelijk; hij werd niet erkend als „pastoor” in den vollen zin des woords, zooals hij zichzelf betitelde („rector parrochialis ecclesie in Malsen”). En hiermede schijnt samen te hangen, dat hij ook afgewezen werd in het door hem gevorderde rustige bezit der Malsensche

1) Pp. 81 sqq.

kerspeltienden ¹⁾: „verum, quia non constat, quod dicti domini decanus et capitulum perceperint de juribus et pertinenciis dicte vicarie, nec eciam constet, quod in aliquo super dicta perpetua vicaria seu pertinenciis ejusdem dictum dominum Stephanum molestaverint inquietaverint vel turbaverint seu aliquos fructus dicte vicarie perceperint”, ontzegde het vonnis hem in dit opzicht zijn eisch. Als vicarius perpetuus had hij geen recht op deze tienden, maar aan het kapittel kwamen ze toe als bezitter der „vera rectoria”, zooals de pauselijke rechter zich uitdrukte in overeenstemming met het sustenu van het kapittel zelf: „ipsam... ecclesiam parrochiale de Malsen cum omnibus juribus et pertinenciis suis ad dictos decanum et capitulum et eorum ecclesiam sancti Petri pertinuisse et pertinere, ac fuisse et esse de dote et juribus et pertinenciis prefate ecclesie sancti Petri.”

S. v. Manher was zodoende wel als bezitter van een benefice erkend, — en in zooverre had hij het kapittel van St. Pieter overwonnen, dat hem enkel als zijn ambtenaar, als vicarius amovibilis had beschouwd en behandeld, — maar van een vicaria perpetua, niet van een pastoraat; en het gevolg daarvan was, dat de tienden zijner parochie hem ontzegd bleven.

Nogmaals begon hij daarom een proces. Hij volhardde erin zich „rector parrochialis ecclesie in Malsen” te noemen; hield vol, dat hij „dictam parrochiale ecclesiam in Malsen cum omnibus juribus et pertinenciis suis canonice et justo titulo fuit assecutus”, en derhalve als haar „rector” op hare tienden recht had; en eischte, dat bij vonnis verklaard werd, dat deze tienden aan de gemelde kerk en haar rector toekwamen en de „occupationes usurpaciones detenciones et spoliaciones” van het kapittel waren „temerarias invalidas injustas inefficaces illicitas”, en bepaald werd „dictam... parrochiale ecclesiam

1) Van deze tienden was n.b. het kapittel in het bezit, dat er zelfs over geprocedeerd had met den Heer van Buren en ze den 2den Apr. 1315 aan hem in erfpacht gegeven had, welke overeenkomst door den Bisschop was geaprobeerd en geconfirmeerd.

Cf. Mr. Muller, l. c. pp. 350, 351, 352, 361, en aldaar in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht” de bijlagen 1, 3 en 6.

et ipsius rectorem ad percipiendum decimas et ad ipsarum possessionem seu quasi restituendum et reintegrandum fore et restitui (et) reintegrari"; etc. 1). Het op dezen eisch den 13^{den} Jan. 1371 door den pauselijken gedelegeerden rechter gewezen vonnis handhaafde den in het vorige gesanctioneerden rechtstoestand: ... „prefatas decimas et jus percipiendi easdem, ... ad dictos dominos decanum pro tempore et capitulum ac eorum ecclesiam beati Petri predictam spectasse et pertinuisse et spectare et pertinere", etc.

De pastoor, de vicaris etc. was dus degeen, die het door hem bezeten benefice vertegenwoordigde, in en buiten rechte; natuurlijk, want hij was er de *bezitter* van.

§ 2. *Het beheer van kapittelvicarieën in het bijzonder.*

Of dit *altijd* het geval was? Of de bezitter van een vicarie altijd zelf de vicariegoederen beheerde?

De vraag is vooral van belang ten aanzien van de in kapittelkerken gefundeerde vicarieën, van welke in den regel het collatierecht aan de kapittelen toekwam. Omtrent deze vicarieën is geen algemeen geldend antwoord te geven 2).

Laat ons nagaan wat er bij de verheffing der Amersfoortsche parochiekerk van St. Joris tot kapittelkerk door bisschop Jan van Diest den 21sten Aug. 1337 geschiedde 3).

1) Tevens beweerde hij, dat de kapel te Tricht geen afzonderlijke kapellanie was, maar dat zij met de parochiekerk van Malsen vormde „unum et idem beneficium indistinctum", in zijn geheel door den pastoor te bedienen; en dat, zoo er in de parochie van Malsen een kapel aanwezig was „legitime dotata et fundata" de collatie daarvan toekwam aan den rector in der tijd van deze parochie, en niet aan het kapittel van St. Pieter.

Ik wijs hier slechts op, omdat de hier door S. v. Manher gemaakte tegenstelling in het licht stelt, dat door dotatie een afzonderlijk vermogen in het leven geroepen werd, dat een binnen een parochie gefundeerde en gedoteerde kapel niets had uit te staan met het pastoorsbenefice van deze.

Dat overigens de hier bedoelde kapel wel degelijk een afzonderlijk benefice vormde, blijkt uit de acte d.d. 2 Nov. 1315, waarbij de vicaris-generaal van den Bisschop op de fundatie en dotatie ervan „consensum et auctoritatem" verleende.

2) Geheel onjuist is wat men omtrent de kapittelvicarieën leest bij Mr. Verloren l. c. p. 107.

3) Rijksarch. Utr. Arch. v. d. Dom. Een niet al te nauwkeurige vertaling van

De stichting van het kapittel in deze Kerk had plaats met toestemming van den „rector” der Kerk, Johannes de Rora, en van de „perpetui cappellani” ervan, Philippus, Henricus en Johannes de Havic, die in handen van den Bisschop afstand deden, de eerste „sue ecclesie” en de laatste drie „beneficiorum suorum”, die hen ontsloeg „a dictis ecclesia et beneficiis et vinculis quibus tenebantur eisdem”. De Stedelijke Overheid, die het patronaatrecht van deze drie kapellanieën („Rectoresque et magistratus universitatis oppidi predicti, ad quos nominatio seu presentatio cappellanorum ad cappellanas predictas pertinet”) bezat, schonk (libere donaverunt”) dit eveneens aan den Bisschop, die het namens de St. Joriskerk („vice et nomine dicte ecclesie”) aanvaardde.

„Posthec”, zoo ging de Bisschop voort, „cappellanas predictas extinximus, fructusque proventus jura et¹ pertinentias earundem confudimus miscuimus incorporavimus et univimus ecclesie antedicte”. Eenige schenkingen aan de St. Joriskerk gedaan, nam hij namens deze Kerk („vice dicte ecclesie”) aan. Vervolgens verhief hij deze tot een collegiale kerk met een kapittel van wereldlijke kanunniken, bestaande uit tien kanunnikdijen, een dekenschap, een schatmeesterschap en een zangmeesterschap, waaraan hij het recht schonk een gemeen genootschap, zegel en kist te hebben („jus habendi collegium, sigillum et archam communes”); en alle rechten verleende hij hun, die naar recht of gewoonte aan kanunniken en anderen, die „dignitates, administrationes et officia” hadden in gecollegieerde kerken, in zijn bisdom toekwamen, met name het recht om in burgerlijke zaken naar aanleiding van contracten en delicten eerst te recht te staan voor den Deken en, als deze sloffig was, voor den Bisschop en den Aartsdiaken, gelijk tot nu toe placht te geschieden. De begeving van de prebenden, het dekenschap etc. („providere”) zou geschieden door den Bisschop, aan personen, die aan bepaalde vereischten voldeden;

den stichtingsbrief en van de beide andere acten op p. 70 vermeld vindt men bij van Bommel, l. c. I. pp. 66 sqq.; door v. B. zijn ze overgenomen uit van Heussen en van Rijn, Batavia sacra of Kerkelijke Historie en Oudheden van Batavia, II. pp. 185 sqq.

een der kanunniken zou de Bisschop aan den Aartsdiaken presenteeren om met het pastoorsambt bekleed te worden ¹⁾.

Meer dan een eeuw later, den 19^{den} Maart 1455, werd ook de pastorie bij het kapittel ingelijfd; het kapittel had er den Bisschop om gevraagd. De pastoor deed alsnu afstand van zijn zielzorg in handen van den Bisschop; de zodoende vaceerende parochiekerk of pastorie met hare gerechtigheden werd daarop door bisschop Rudolf van Diepholt voor altijd vereenigd en ingelijfd met en in het kapittel, terwijl den aftredenden pastoor een jaargeld toegekend werd. Deze incorporatie van de pastorie, die, naar de aartsdiaken Gijsbert van Brederode, wien de institutie van den pastoor toekwam, in de acte waarbij hij ze goedkeurde verklaarde, geschied was ter betere behartiging van de zaligheid der zielen van de parochianen van St. Joris en om der wille van den vrede, werd den 7^{den} Nov. 1460 door den gemelden Aartsdiaken bekrachtigd en geapprobeerd.

Men ziet hieruit, dat de in een kerk gefundeerde beneficia door de oprichting van een kapittel in die kerk op zich zelve niet werden beroerd, maar dat een uitdrukkelijke incorporatie ervan vereischt werd, zoodat het pastoorsbenefice der St. Joriskerk in 1337 kon blijven bestaan, terwijl er drie vicarieën werden opgeheven. Tevens blijkt er uit, dat het hier een opheffing gold — de vicarissen stonden hunne beneficia af, evenals de collator zijne collatierechten — en niet een verandering in het beheer; de strekking van den maatregel was dan ook trouwens het kapittel aan geld te helpen, welke strekking ook de incorporatie van het pastoorsbenefice in 1455 had; vóór dien was het pastoorsbenefice intact gebleven, onderworpen aan de collatie van den Bisschop en de institutie van den Aartsdiaken onder de beperking echter, dat slechts een der kanunniken er mee begiftigd zou worden; sedert 1455 was het kapittel rechtens de pastoor van St. Joris en kon dit de zielzorg van de parochianen doen waarnemen door wien het wilde en op de wijze die hem goed dacht en tegen een eventueele vergoeding,

1) De pastorie was n.l. niet vernietigd, wel de 3 gemelde kapellanieën.

die het zelf kon bepalen; de pastorie was dus quoad temporalia en quoad spiritualia geïncorporeerd ¹⁾).

Hetzelfde is ons ook reeds gebleken uit de stichtingsacte van het kapittel in de kapel van ter Horst in 1347 ²⁾; de kapellaniegoederen moesten uitdrukkelijk bij het kapittel worden ingelijfd om het eigendom van de nieuwe collegiale kerk te worden, daar zij anders kapellaniegoed gebleven zouden zijn en de kanunniken er geen recht op zouden hebben gehad.

Latere in de Kerk gestichte beneficiën verkeerden, tenzij er een andere regeling getroffen werd, in dezelfde positie als in parochiekerken gefundeerde; de bezitters beheerden ze en trokken de inkomsten. Dit valt op te maken uit den meegedeelden stichtingsbrief van een vicarie in de St. Janskerk te Wijk, in welke kerk ook een kapittel gevestigd was, van 18 Nov. 1524, uit de stichtingsacte van een vicarie in dezelfde kerk van 16 Febr. 1506, en uit de vicariestichting d.d. 13 Jan. 1448 in de St. Joriskerk te Amersfoort ³⁾.

Het feit, dat er in een kerk een kapittel bestond, had derhalve op den inhoud van de vicarie-stichtingen geen invloed; wanneer dus de bezitter van een vicarie in een kerk zonder kapittel aan den fundatiebrief het recht ontleende de vicarie en hare goederen zelf te beheeren, had hij ten gevolge van een volkomen dezelfde acte, ook hetzelfde recht in een kerk, in

1) Een tusschentoestand tusschen de regeling van 1337 en die van 1455 wordt aangetroffen in den fundatiebrief van het kapittel in de parochiekerk van Bommel in 1303, waarin bepaald werd, dat de „fructus et proventus” „ipsius ecclesie de Bomel”, „ad prebendam presbiteralem pertinentes”, voortaan voor altijd het nieuw gestichte kapittel zouden ten goede komen, „illi, qui curam parrochiale ipsius ecclesie pro tempore geret, dumtaxat assignata pro sua sustentacione et pro solvendis iuribus episcopalibus, archidiaconalibus et aliis oneribus cure subportandis certa et congrua porcione”.

Het kapittel kreeg zodoende het bezit van de pastorie, doch enkel quoad temporalia. Cf. het Rechtsb. v. d. Dom, p. 39.

2) P. 68.

3) Pp. 10 sqq., 14, 15, 23. Cf. ook de vicariestichtingen in de St. Pieterskerk te Utrecht van 9 Febr. 1478 en 10 Juli 1525 en in de St. Janskerk te Wijk van 1 Juni 1448. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter no. 1074 en no. 1062. Inv. d. arch. v. d. kap. e. kl. no. 83 L.

welke een kapittel gevestigd was¹⁾. Een beneficium bracht uit zijn aard mede, dat de bezitter de goederen ervan beheerde. Wanneer men in een bepaalde kapittelkerk het evenwel anders ziet gebeuren, wanneer men ziet, dat er van de daar gevestigde beneficia beheers- en beschikkingshandelingen geschieden niet door hunne bezitters maar door het kapittel, zooals in de collegiale kerken der stad Utrecht vaak het geval was, dan bestond hiervoor een bijzondere grond, welke die dan ook ware, hetzij een bepaling van de geestelijke Overheid of van het kapittel zelf, hetzij een in de fundatiebrieven opgenomen clausule²⁾, hetzij misschien niets dan een constante praktijk, op welke het feit, dat de kapittelen veelal het collatierecht ervan bezaten, van invloed kan geweest zijn.³⁾

1) Cf. pp. 27, 31; en ook houde men in het oog, dat de bezitter van een beneficium in verschillende opzichten met een vruchtgebruiker werd gelijk gesteld. Cf. p. 125.

2) Ik houd het ervoor, dat de inhoud van de fundatiebrieven in den regel wel de oorzaak geweest zal zijn, dat de onroerende goederen, welker opbrengsten door de stichters werden bestemd tot het onderhoud van vicarissen, door het kapittel beheerd werden; uit verschillende stichtingsbrieven van kapittelvicarieën is mij n.l. gebleken, dat het eigendomsrecht van deze goederen aan het kapittel geschonken werd, dat verplicht was den vicarissen het inkomen ervan uit te keeren, zoodat er voor dezen geene goederen te beheeren vielen maar enkel inkomsten te beuren. Bovendien houde men in het oog, dat onder den naam „vicarie” begrepen werden alle missenfundaties, al waren ze geene beneficia ecclesiastica.

Hierover meer in den tekst.

3) De bron van het collatierecht zal wel in de stichtingsacten gelegen hebben.

Den 10den Febr. 1480 werd het door paus Sixtus bekrachtigd wat het Utrechtsche Domkapittel betreft.

Overwogen werd, dat van ouds het Domkapittel van de 35 zgn. vicarieën („perpetue capellanie, vicarie nuncupate”) het collatierecht bezeten had, doch dat dit recht in den loop des tijds of tot een formaliteit geworden was of aan het kapittel was ontnomen ten gevolge van de expectatieven en de reservaties, die de pausen zich hadden toegekend, en dat hierdoor de gemelde vicarieën met niet voor hun taak berekende vicarissen bezet werden ten nadeele van den eeredienst.

Wegens dit resultaat herstelde de Paus den ouden toestand ten opzichte van die kapellanieën, wier „fructus redditus et proventus” niet meer dan 3 marken bedroegen; voortaan zou het kapittel deze ook „in mensibus sedi apostolice iuxta concordata inter ipsam sedem et nationem germanicam facta et inita reservatis” „personis idoneis conferre et de illis providere ac disponere libere et licite”, „perinde ac si gratie expectative reservationes et nominationes ac reservandi et nominandi

Hoe dit echter zij, een feit is het, dat in de St. Pieterskerk b.v. vaak de beschikking over en het beheer van de vicarie-goederen door het kapittel werd uitgeoefend. Toch moesten de vicarissen der St. Pieterskerk zweeren: „quod dotem seu predia presentis beneficii non alienabo nec cuiquam locabo nisi de consensu decani et capituli mei, sed alienata recuperabo conservabo et defendam fideliter juxta posse” 1). Dit nu wijst er op, dat in het algemeen naar recht den vicarissen de beschikking over en het beheer van de vicariegoederen competeerde.

Volgens dit eedsformulier toch had de vicaris het recht, over de tot den „dos” van zijn benefice behorende goederen te beschikken en ze te verhuren mits met het consent van het kapittel. Hetzelfde was rehtens ten opzichte van de Domvicarieën; in het Rechtsboek van den Dom werd door Hugo Wstinc opgeteekend: „Perpetui capellani ecclesie nostre sine consensu capituli nostri predia capellaniarum suarum locare vel in pactum dare non possunt nec debent”. Tegen vervreemding en verpanding van de aan hunne beneficiën behorende boeken, kelken of sicraden door de vicarissen werd als straf vervallen-verklaring door het kapittel bedreigd, „nisi de hoc ad arbitrium capituli satisfecerit” 2).

Niet altijd echter trad het kapittel voor de kapittelvicarieën op; hetgeen voor de hand lag bij die rechtshandelingen, in welke het kapittel, als schuldenaar b.v., tegenover een vicarie stond.

Zoo erkende het kapittel van St. Pieter den 3den Juni 1468 3)

facultates ac mandata et concordata huiusmodi a sede predicta vel eius legatis pro tempore minime emanassent et in futurum non emanarent.”

Dit besluit werd den 5den Sept. 1522 door paus Adriaan bevestigd en ook toepasselijk verklaard op „omnia et singula alia beneficia et officia ecclesiastica in eadem ecclesia maiori consistentia ad episcopi, prepositi, archidiaconi, decani, scholastici, thesaurarii et omnium et singularum pro tempore existentium personarum ac capituli ecclesie maioris huiusmodi collationem, provisionem, presentationem, electionem, institutionem seu quamvis aliam dispositionem communiter vel divisionem spectantia et pertinentia quorum singulorum fructus redditus et proventus quatuor marcharum argenti puri... valorem annuum non excedunt”.

Rijksarch. Utr. Charters v. d. Dom.

1) Mr. Muller l. c. p. 205.

2) P. 241.

3) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 1082.

schuldig te zijn aan de executeurs van het testament van S. Cluetinx een jaarlijksche losrente van 3 Frankrijksche schilden „tot behoefte der vicarie” door dezen Heer Cluetinx „gesticht, fundeert ende doteert” in de kerk van het kapittel ter eere van God, O. L. Vrouwe, St. Peter, St. Andries en St. Anthonis. Het betrof hier dus de belegging van geld, waarmee de stichter de vicarie gedoteerd had in zijn testament; de executeurs ervan belegden het bij het kapittel, waarvoor de gemelde schuldbekentenis werd afgegeven ¹⁾.

Bij dit alles houde men echter wel in het oog, dat het voor vicarieën in den engen zin des woords gold; deze waren afzonderlijke fundatiën naast het kapittelvermogen ²⁾, zij het

1) Cf. ook de schuldbekentenis van 13 Sept. 1475 van het kapittel van St. Pieter ten behoeve eener in zijn kerk gefundeerde vicarie. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter no. 426, f. 18.

Evenals het kapittel zelf konden ook de prelatuurschappen of „dignitates” van het kapittel met de in de kerk gefundeerde vicarieën rechtshandelingen verrichten, bv. geld van deze leenen. Cf. bv. de schuldbekentenis d.d. 23 Juni 1415 van den proost van St. Pieter q.q. ten behoeve van „den altaer ghesticht ende fundeert inder kerke tsinte Peter voerss. inder eren Gods, des Heylighen Apostels Sinte Jacob die minre ende des Heylighen martelaers Sinte Blasius”. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 1058.

2) Dat een vicarie in den engen zin des woords een afzonderlijk en zelfstandig lichaam was naast het kapittelvermogen, komt ook uit in de vereeniging van de vicarie van St. Ursula — een vicarie in de technische beteekenis van het woord — met de vicarie van St. Johannes Baptista door bisschop F. van Tautenburch den 16den Sept. 1568.

... „Nos itaque attendentes vigore decretorum sacrosancti Concilii Tridentini auctoritatem et facultatem concessa nobis et attributa, ... plura beneficia ecclesiastica ob exiguitate fructuum unire, annectere et incorporare, consideratisque ulterius in talibus considerandis volentesque cavere ne predictarum vicariarum officia propter fructuum exiguitatem negligantur, antedictam vicariam altaris sancti Johannis baptiste prefate vicarie sancte Ursule una cum omnibus et singulis fructibus, proventus et emolumentis nostra ordinaria auctoritate ac alias iuxta facultatem nobis per dictum Concilium Tridentinum attributam uniendam et incorporandam duximus, prout unimus, annectimus, et incorporamus. Et de cetero perpetuis futuris temporibus huiusmodi duo beneficia sic unita in unum beneficium ecclesiasticum erigimus, et intitulumus unumque censi beneficium et per unum sacerdotem pro tempore exinde regi et deserviri debere, eadem auctoritate tenore presentium volumus, decernimus et mandamus”.

Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 1063.

dan ook in zeker opzicht onder het gezag van het kapittel staande¹⁾. Anders was het evenwel gesteld, wanneer aan het kapittel een making gedaan werd, om uit de inkomsten van het gelegateerde goed een reeds gesticht of nog te stichten altaar te doen bedienen. Van een *beneficium ecclesiasticum* was dan geen sprake, ook al had de betreffende geestelijke levenslang recht op de bediening van het altaar; hij had een *officium*, geen *beneficium*. Een voorbeeld van een dergelijke missenfundatie — waarbij het echter niet duidelijk is of het hier een *officium* met of zonder rechtspersoonlijkheid gold — levert het testament van Matheus, deken van het kapittel van Oudemunster, d.d. 23 Jan. 1316²⁾: „pro mundanis celestia et pro temporalibus eterna commutare desiderans et sperans”, zoo verklaarde hij, „quasdam terrarum possessiones ad me jure hereditario spectantes” „ob remedium anime mee et amicorum meorum do lego et assigno Ecclesie Sancti Petri Traiectensis jure testamenti *in merum proprium* ipsamque Ecclesiam de ipsis heredem instituo hiis presentibus *ad altare* in dicta Ecclesia Sancti Petri iuxta hostium chori versus Aquilonem situatum. Quarum terrarum *redditus et proventus* ad sustentationem sacerdotis ad dictum altare nunc celebrantis et celebraturi pro tempore continue pertinebunt tali videlicet conditione quod sacerdos ibidem celebrans pro tempore orabit continue et sine tedio pro me et amicis meis predictis” etc.; voorts werd geregeld de „altaris collatio”, die na het overlijden van den stichter en van enkele andere personen, wien ze „in solidum” werd gereserveerd, aan den deken van St. Pieter in der tijd zou toekomen.

Het eigendomsrecht van het gelegateerde land werd derhalve

1) Zoo was het in den Dom rechtens, dat het kapittel in belangrijke mate kon ingrijpen in den rechtstoestand van de aldaar gevestigde officia en beneficia: „onera annectere”, aldus luidt het in het Rechtsboek van den Dom, p. 226, „et ipsi detrahare, dividere et unire et alias de ipsis disponere, prout utilitati ipsorum et ecclesie viderint expedire”; en op p. 230 lezen wij: „Capitulum nostrum sine consensu episcopi potest beneficium, in ecclesia nostra erectum, totaliter tollere, ipsi addere et detrahare, annectere et commutare, prout utilitati ecclesie crediderint expedire. Novam tamen dignitatem sine consensu episcopi in ecclesia erigere non possent”.

2) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 1053.

niet verkregen door een vicarie, door een altaar, maar door de kapittelkerk zelve, die de vruchten ervan moest aanwenden voor de bezoldiging van een priester, die reeds het bedoelde altaar bediende of later bedienen zou, omtrent de benoeming van welke latere geestelijken regelen gesteld werden; dat deze geestelijken „perpetui” moesten zijn, werd niet bepaald.

Men leze ook den stichtingsbrief, d.d. 6 Nov. 1336, van een vicarie in de St. Pieterskerk te Utrecht door den thesaurier van het kapittel, Johannes van Leyden ¹⁾).

„In remissionem meorum peccaminum, ad laudem pariter et honorem omnipotentis Dei eiusque matris gloriose virginis Marie, beatorumque apostolorum Petri et Pauli, necnon beati Johannis Baptiste de bonis meis propriis videlicet de duodecim jugeribus terre arabilis vel circiter jacentibus in Zwindrecht” etc. „*vicariam* in altari in dicta ecclesia mea in honore Sancti Johannis Baptiste predicti erigendo, construendo et consecrando fundavi et dotavi necnon tenore presentium *fundo et doto*, tali conditione” etc. „*Bona* igitur sive *terras* predictas *in dotem et pro dote* dicte vicarie ad sustentationem vicarii sive sacerdotis” „*Ecclesie et capitulo* meis predictis exnunc inantea *do, confero*, libere, perpetue, irrevocabiliter et *assigno jus, proprietatem et dominium* earundem salvo mihi quoadvixero usufructu pleno in eisdem terris et redditibus suis, ob causam predictam in ipsam *Ecclesiam* meam et *capitulum* tenore presentium totaliter *transferendo sub forma, modo, conditionibus et onere* subnotatis, videlicet” etc. „Huius quidem vicarie collationem provisionem sive dispositionem quoties et quomodocumque ipsam vacare contigerit, ad me quoadvixero deinde ad executores testamenti mei quamdiu aliquis ex eis supervixerit volo libere pertinere” etc.

Het kapittel van St. Pieter probeerde en admitteerde op het verzoek van den stichter de fundatie, en de vicaris-generaal van den Bisschop ratificeerde en confirmeerde ze ²⁾).

1) Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 1068.

2) Cf. een soortgelijke vicariestichting in de St. Pieterskerk van 30 Sept. 1340. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter no. 1057.

De fundatie geschiedde door de executeurs-testamentair van R. van Steenkerke, scholaster van St. Pieter,

Van een verzoek aan den Bisschop, dit officium te willen verheffen tot een beneficium was geen sprake, zoodat wij hier niet met een beneficium of een vicarie in den strikten zin van het woord te doen hebben, maar met een officium.

De fundateur stond zijn eigendomsrecht van eenige onroerende goederen af, en wel aan de kapittelkerk zelve, die gehouden was de inkomsten ervan den bezitter van de vicarie — dezen naam gaf de stichter aan zijn fundatie — of vicaris uit te keeren, zoodat de vicarie wel een *dos* kreeg, doch niet bestaande uit eenige onroerende goederen maar uit het recht op hunne inkomsten en de bedoelde landerijen dus geen vicarie — maar kapittelgoed waren. Deze fundatie was dus een officium met rechtspersoonlijkheid.

In een huurcontract d.d. 15 Jan. 1387 ¹⁾, eenerzijds gesloten door het kapittel, verklaarde het kapittel te verhuren „*domum et aream nostras sitas in civitate Traiectensi in loco dicto die Ambochtssteghe*”, „*ad nos et nostram ecclesiam ac altare fundatum et dotatum in ecclesia nostra predicta in honore beati Johannis Baptiste pleno iure spectantes et pertinentes*”.

En in een contract d.d. 14 Aug. 1411 ¹⁾ hetzelfde huis be-

Na den inhoud van het testament te hebben meegedeeld ter motiveering van wat zij deden — zij overwogen o. a., dat de testateur „*ecclesie sancti Petri*” zekere jaarlijksche rente gelegateerd had voor bepaalde doeleinden, door hen te constituereen uit de nalatenschap, en dat hij bepaald had, dat door hen het overschot zou aangewend worden „*pro dote ac in subsidium dotis nove cappellanie in ipsa ecclesia erigenda ad usus et sustentationem ministri eiusdem cappellanie*” en aan de St. Pieterskerk zou worden toegewezen („*eidem ecclesie assignari*”) — verklaarden zij uit het bedrag der nalatenschap landerijen te hebben aangekocht en zoo de vereischte jaarlijksche inkomsten te hebben geconstitueerd, welke „*redditus... et terras*” zij aan de St. Pieterskerk opdroegen („*damus et per presentes conferimus et assignamus eidem Ecclesie Sancti Petri*”) onder aanwijzing der bestemming, terwijl zij het gedeelte dier inkomsten, dat overschoot, volgens het testament „*in dotem et pro dote*” der kapellanie bestemden ten behoeve van den vicaris, „*quam exnunc in eadem ecclesia erigimus et dotamus*”, op het altaar van St. Jacobus, St. Blasius, St. Eustachius etc. Het kapittel van St. Pieter was zodoende eigenaar der landerijen, de vicarie had recht op een uitkeering uit de inkomsten ervan; het land was dus geen vicarieland; de vicarie had wel een eigen „*dos*”, die voor vergrooting vatbaar was („*salva semper eidem altari dotatione prius facta vel alias facienda*”), maar deze bestond niet in onroerend goed

¹⁾ Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter no. 1069.

treffende verklaarde het kapittel, dat het „bi wille ende consent Heren Boudewijn Heyc ewich vicarius van Sinte Johans Baptisten outaer in onser kerken voerscreven” dit huis, „toebehorende Sinte Johans Baptiste outaer in onser kerken voerghenoemt” in erfpacht uitgaf aan Aleyt van Bellinchoven.

Was de formuleering dezer huurcontracten nu onjuist? De stichtingsbrief kende in ondubbelzinnige bewoordingen het eigendomsrecht van zekere goederen aan de St. Pieterskerk toe en gaf den vicaris slechts een recht op de inkomsten ervan. En de huurcontracten? Het eene sprak van het verhuurde goed als toebehoorende aan de kerk *en* de vicarie, terwijl het andere rondweg zeide, dat het de vicarie toebehoorde. Was dit nu niet zoo? Men onderscheide. *In welk opzicht* behoorde het goed aan de kerk en aan de vicarie, eigendomsrechterlijk of uit anderen hoofde? Op zich zelf doet „toebehooren” aan een eigendomsrecht denken, maar ook in ander opzicht kan een zaak iemand toebehooren. De kerk had het eigendomsrecht, en in zooverre behoorde haar het goed toe; de vicarie had recht op de inkomsten, en in zooverre behoorde het haar toe. Uit den fundatiebrief zijn de huurcontracten in dezen zin te begrijpen; op zich zelve genomen zou men echter, gegeven het gewone gebruik van „toebehooren”, er uit afleiden, dat het bewuste goed vicarie-eigendom was; misschien was dit van het bedoelde goed ook werkelijk het geval. Bij de juridische constructie van dergelijke handelingen en hare gevolgen staat men dus op niet al te vasten grond.

Dit is zeker, dat van geen *beneficium ecclesiasticum* en dus ook van geen vicarie in den strikten zin des woords sprake kan zijn, wanneer niet blijkt van een verheffing van de fundatie tot geestelijk *benefice* en van een amortisatie van de goederen door den Bisschop; er is dan een *officium*, al dan niet met rechtspersoonlijkheid voorzien; welk laatste dubium slechts met behulp van den stichtingsbrief en de betreffende rechtshandelingen of andere aanwijzingen kan worden opgelost.

Ook deze geestelijke officia, onverschillig of de bezitters ervan een levenslang recht er op hadden of niet, werden wel vicarieën genoemd. Men houde dit wel in het oog, opdat men niet, afgaande op een blooten naam, aan de ermee aangeduide

zaak een rechtskarakter geve, dat slechts toekomt aan één soort van dien naam dragende lichamen.

Zoo men bv. kan constateeren, dat het beheer van en de beschikking over zgn. vicariegoederen in de Utrechtsche kapittelkerken aan het kapittel behoorde, hetzij dan feitelijk of rechtens, dan ligt hierin nog geen uitzondering op het rechtsbeginsel, dat de bezitter van een beneficium ecclesiasticum de goederen ervan zelf beheerde en over deze beschikte, omdat kapittelvicarieën niet altijd beneficia waren, en niet eens altijd rechtspersoonlijkheid bezaten maar ook bloote missenfundaties konden zijn, en de er voor bestemde goederen tot het kapittelvermogen behoorden, waarmee zij sub modo vereenigd waren. Alleen een onderzoek naar het rechtskarakter en den toestand van elke vicarie in het bijzonder zou het recht kunnen geven van een uitzondering op den genoemden regel te spreken.

Overigens kan worden geconstateerd, dat het beheer, de vertegenwoordiging van een fundatie niet altijd op dezelfde wijze geschiedde. Uit tal van voorbeelden blijkt, dat voor dezelfde groep van goederen nu eens de eene dan weer de andere autoriteit optrad, zoo ten opzichte van de in de St. Pieterskerk gefundeerde memorie- of presentiegoederen, een fonds, welks inkomsten verdeeld werden onder de vicarissen, die de verschillende in de kerk gestichte altaren bedienden; voor deze goederen traden nu eens de gezamenlijke vicarissen op, dan weer het kapittel ¹⁾.

§. 3. *Beperking der beheersvrijheid van een beneficium ecclesiasticum.*

Omtrent het beheer van en de beschikking over beneficiale goederen zagen wij reeds, dat zulks toekwam aan de bezitters van de beneficia, waaraan de goederen behoorden.

Bij het aanvaarden ervan waren zij verplicht aan den Bisschop

1) Cf. bv. de acten van 4 Sept. 1401, 20 Oct. 1407, 26 Mrt. 1412. Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter no. 1097 ff. 22, 27; no. 1099 f. 26 verso; no. 1097 f. 30 verso.

of wie dezen vertegenwoordigde bij eede te beloven, hem een specificatie van de ertoe behoorende goederen te zullen leveren en overigens voor deze de betamende zorg te zullen aanwenden ¹⁾).

In hun vrijheid waren zij door verschillende regelen, zoowel van de geestelijke, als van de wereldlijke Overheid beperkt ²⁾. In het algemeen kan worden gezegd, dat de beneficiatus als hebbende een „*jus percipiendi proventus bonorum titulo suo annexorum durante tempore quo Beneficium possidet*”, evenals een vruchtgebruiker ³⁾ voor geen langeren termijn dan tot zijn overlijden de goederen van zijn benefice verhuren kon; zijn opvolger in het benefice had het recht in integrum restitutio te vorderen ⁴⁾. Deze regel gold alleen voor die lichamen, van welke het beheer en het genot in dezelfde hand was. De beheerders van geestelijke fundaties daarentegen, aan wie enkel het beheer toekwam, terwijl de bestemming der stichtingen een andere was dan hun onderhoud, bonden door hunne huurcontracten ook hunne opvolgers.

Ook in de beschikking over bona ecclesiastica werd de analogie met het vruchtgebruik geldend gemaakt ⁵⁾.

In het algemeen was vervreemding van geestelijke goederen verboden; het Canonieke recht stond ze evenwel in verschillende gevallen toe, welke zich onder drieërlei hoofd laten samenvatten: *pietas*, *necessitas* en *utilitas*. ⁶⁾ In deze gevallen was

1) v. E., II. IV. V. I. § 8.

2) v. E., II. IV. V. II.

3) Men mag niet zeggen, dat het recht van den bezitter van een beneficium vruchtgebruik *was*, maar enkel, dat het in verschillende opzichten analogie ermee vertoonde. Ook van andere analogieën bediende men zich, als van het leen en de erfpacht, waarin uitkomt, dat dit slechts analogieën waren en dus alleen van eenige waarde, voorzooover het aan bepaalde rechtsregelen ontbrak. Zeer juist wordt dit door Eichhorn in het oog gehouden, l.c. p. 744. Cf. ook Dichter-D. l.c. pp. 1132, 1171.

4) v. E., II. IV. V. II. § 18.

5) v. E., II. IV. V. III. §§ 28, 29.

6) v. E., II. IV. V. IV. §§ 1 sqq.

Hiertoe behoorde de grond, op welken reeds het Romeinsche recht den verkoop van *geconsacreerde* kerkelijke zaken toeliet, n.l. het loskopen van gevangenen. Cf. Richter-D. l. c. p. 1174.

het den beheerders geoorloofd, met toestemming van de geestelijke Overheid hunne goederen te vervreemden of te bezwaren. Betrof het een in een parochiekerk gevestigd benefice, dan had de bezitter de goedkeuring van zijn Bisschop op de door hem voorgenomen handeling te vragen, het kapittel der Cathedrale kerk behoefde er niet in gekend te worden ¹⁾; zoo was het dus rehtens ten opzichte van pastorie- en vicariegoederen, die in kerken, in welke geen kapittel bestond, thuis hoorden. Eenigszins anders kwam de zaak te staan, tengevolge van de vestiging van een kapittel in een kerk. Vervreemding van de aan de kerk verbonden goederen, zoowel van de kapittelgoederen in den engen zin des woords als van de goederen, die aan eenige tot het kapittel behoorende „dignitas”, b.v. de proosdij, de thesaurie etc. ²⁾, of aan eenig in de kerk gefundeerd benefice of office ³⁾, of aan eenige andere aldaar gevestigde stichting toekwamen, vereischte vooreerst de goedkeuring van de meerderheid van het kapittel en dan die van den Bisschop ⁴⁾. En eveneens was de Bisschop in het beschikken over zijne tafelgoederen gebonden aan het consent van het kapittel der Cathedrale kerk ⁵⁾.

Voorts was nog voor het vervreemden of bezwaren van beneficiale goederen de toestemming van den eventueelen patroon noodig ⁶⁾.

En ten slotte eischte ook de wereldlijke Overheid wel, dat

1) v. E., II. IV. V. IV. § 25; cf. II. IV. V. I. § 13.

2) Cf. het rechtsboek van den Dom, p. 227.

3) Cf. p. 118. Cf. het rechtsboek van den Dom, p. 241.

4) v. E., II. IV. V. IV. §§ 23, 24.

Als voorbeeld van dergelijke goedkeuring kan dienen het besluit van bisschop Johannes d.d. 9 Aug. 1348, waarbij hij zijn „*approbamus et presenti... scripti... patrocinio auctoritate nostra ordinaria id confirmamus*” uitsprak ten behoeve van een ruiling door het Deutsche Huis te Utrecht en het kapittel van St. Pieter bewerkstelligd, daar deze „*ex causis legitimis*” was voortgekomen.

Catalogus v. h. kap.-arch. v. St. Pieter, no. 684.

5) De Statuten van den Dom bepaalden zelfs, dat de Bisschop het consent van de 5 in Utrecht gevestigde kapitelen en niet alleen van het Domkapittel noodig had, om ten opzichte zijner tafelgoederen handelingen te verrichten, die ook zijne opvolgers bonden. Overigens was hij in de administratie ervan vrij. Het rechtsboek van den Dom, p. 227, 232.

6) v. E., II. IV. V. IV. § 34.

geene geestelijke goederen vervreemd werden buiten haar approbatie ¹⁾).

Wat de beperking van de vrijheid van beheer en beschikking betreft van *bona ecclesiastica* schijnt men niet al te zeer aan de amortisatie in den strikten zin des woords te moeten blijven hangen ²⁾. In de volle beteekenis van het woord ecclesiastiek bezaten alleen die goederen dit karakter, welke door het geestelijke gezag ermee voorzien waren; het geestelijke karakter was een door de geestelijke Overheid met goedvinden van de wereldlijke aan geestelijke lichamen geschonken privilege, waardoor de goederen door hen reeds bezeten of later te verkrijgen van onder het zeggenschap van het wereldlijke in dat van het geestelijke gezag gebracht werden met al de daaraan klevende gevolgen.

1) v. E., II. IV. V. IV. § 35.

Cf. het besluit van Philips II van 4 Mei 1574 op een request van Cornelis van Muyden, „gestelde administrateur” van het klooster Oostbroek onder de Bilt, waarin hij te kennen gaf, dat de tegenwoordige abt Peter van Wijck bij zijn komst tot zijn prelatuurschap „toorss. convent met zwaere lasten ende schulden bevonden heeft bezwaert ende belast te zijn, wel ter somme van ontrent 20 m. gulden”, waarin het convent onder de twee vorige abten verloopden was; dat hij deze schulden — voor 10 jaar was hem reeds „atterminatie van jaaren” verleend — wilde afdoen; dat er evenwel geene gereede penningen voorhanden waren; en dat de pachters der abdij ten gevolge der troebelen niet betaalden, daar ze „geheel berooft ende bedorven” waren zoowel door de rebellen als door „onse crijschvolck”; en waarin hij daarom verzocht conventsgoederen te mogen verkoopen, — werd door den Koning gunstig beschikt:... „gonnen, consenteren, accorderen ende octroyeren, hem gevende oorloff ende consent mits deesen, dat hy achtervolgende die commissie hem gegeven by de welcke hy gecommiteert es geweest totter administratie van de goeden des voorss. convents zal mogen by openbaer opslach vercoopen die boomen ende affgrift van veenen hierboven geroert, omme die penningen daer aff coemende geemployeert te worden naer behooren ter ordonnantie van die van onssen Rade tUtrecht ende vryinge der schulden ende onderhoudinge voor... daer aff hy gehouden sall worden te doene goede reeckeninge ende bewijs daert behooren zall”, etc.

Inv. v. d. arch. d. kap. en kl., no. 343.

2) Van Espen spreekt in den gemelden 5den titel „De administratione et alienatione bonorum ecclesiasticorum” niet alleen over de eigenlijke geestelijke goederen, de *bona ecclesiastica*, maar ook over kerke- en armengoederen en hospitaalgoederen; cf. cap. I. § 11 en cap. II. § 22.

Het begrip „*bona ecclesiastica*” neemt hij hier dus ruimer dan elders, het kennelijk identificeerende met pieuze goederen.

Cf. Eichhorn I. c. II. p. 811.

Van deze goederen nu gold onvoorwaardelijk hetgeen ik omtrent beheer en beschikking heb meegedeeld ¹⁾. Doch ook aangaande het vermogen van andere religieuze en pieuze stichtingen, die niet in den technischen zin des woords geestelijk waren, als kerkfabricken, armenfundatics, hospitalen en verschillende officia werden vaak dezelfde regelen omtrent beheer en beschikking toegepast. Dat ook voor de beheerders van deze lichamen van geene onbepaalde vrijheid van handelen sprake was of kon zijn, ligt voor de hand; ze werd uitgesloten door de vaste bestemming der goederen, die een toezicht van overheidswege noodzakelijk maakte. Naar recht kon de geestelijke Overheid hier niet op dezelfde bevoegdheden aanspraak doen gelden, als haar ten aanzien der eigenlijke geestelijke goederen toekwamen; de wereldlijke Overheid was het, die hier op haar eigen terrein verkeerde, en van haar houding hing het in de eerste plaats af, in hoeverre kerkmeesters, II. Geestmeesters, regenten van gasthuizen en hospitalen, bestuurders van begijnenconventen e. a., aan de geestelijke autoriteit rekenplichtig waren en haar goedkeuring behoeften op hunne beschikkingen, omtrent het aan hunne zorgen toevertrouwde vermogen. Dat in deze materie overigens geene algemeene regelen te geven zijn, springt zoodoende in het oog.

Als beperking van de beschikkingsbevoegdheid der bezitters van geestelijke goederen werkte ook het recht der geestelijke Overheid van in de vermogensrechtelijke verhoudingen in te grijpen door b.v. geestelijke beneficiën op te heffen, te splitsen, te vereenigen en te verplaatsen, en in het algemeen het vermogen van een geestelijke stichting ten behoeve eener andere

1) Of voor de vervreemding van kloostergoederen het bisschoppelijke consent vereischt was? v. Espen (II. IV. V. IV. §§ 21, 22) eischt het niet; hij zegt enkel, dat de kloosteroversten er niet toe bevoegd waren zonder de inwilliging der kloosterlingen. Cf. I. XXXI. § 7.

Dat het echter wel voorkwam, dat ook hier het consent van den Bisschop noodig was of althans gevraagd en verleend werd, blijkt uit de ruiling d.d. 3 Oct. 1413, aangegaan door het convent van Vrouweklooster en het klooster Vredendael, waartoe door den Bisschop verlof was verleend (25 Sept.): „Concedimus in Domino facultatem”, „ut... commutare possitis”... de „pecias terre”, aan partijen „spectantes et pertinentes”.

te verminderen. Of zij dit recht in een bepaald land bezat, hing af van de wereldlijke Overheid, die in elk geval op dergelijke handelingen haar placet eischte.

Een voorbeeld hiervan is de incorporatie van de Geldersche goederen der St. Paulusabdij en van 5 prebenden der Utrechtsche kapittelkerken door den Paus bij de bisschoppelijke Tafelgoederen van Utrecht, ter gelegenheid der verheffing van het bisdom tot aartsbisdom, bij een bul van 1565 (15 Maart). Hoewel de incorporatie met 's Konings goedvinden geschied was, weigerde de St. Paulusabdij hare goederen aan den Aartsbisschop over te dragen. De abdij vroeg, welke goederen eigenlijk bedoeld waren, eischte een authentieke copie der bul, maakte nog andere zwarigheden, en vorderde, „dat partijen op haere different by heuren competenten jure recht ende justicie geadministreert mochte werden”. De Koning stoorde er zich evenwel niet aan; hij deed opmerken, dat in al zijne bisdommen dergelijke pauselijke bullen met zijn consent werden ten uitvoer gelegd, en liet op alle goederen der abdij beslag leggen, om haar zoo te dwingen tot het transport van de goederen door den Paus voor de Mensa episcopalis bestemd, terwijl aan de schuldenaren der abdij verboden werd, hunne schulden haar te betalen. Een request aan den Raad van State hielp de abdij evenmin; het arrest werd gehandhaafd. Ten slotte wendde St. Paulus zich tot de Geldersche Staten, zich beroepende op het Geldersche recht, volgens hetwelk geene pauselijke besluiten mochten worden uitgevoerd zonder placet van Stadhouder, Kanselier en Raden ¹⁾. In het algemeen werd dus door het wereldlijke gezag de bevoegdheid van het geestelijke, om aan de onder zijn jurisdictie staanden, de verplichting op te leggen op bepaalde wijze over hun vermogen te beschikken, erkend. Later, nog vóór de Reformatie, is de Overheid hierop teruggekomen; door Matthias en den Raad van State zijn de bedoelde incorporatiën gecasseerd en zijn de St. Paulusabdij en de vijf kapittelen in hun geheel hersteld ²⁾.

1) Inv. v. d. arch. d. kap. en kl. no. 263.

2) Copieboek K. no. 26. Stadsarch. Utr.

Ook de geschiedenis van het kapittel van ter Horst, welks stichtingsbrief ik reeds meedeelde (pp. 67, 68), levert een voorbeeld van dergelijk ingrijpen der Overheid, nu echter niet van de geestelijke maar van de wereldlijke met goedkeuring van den Bisschop.

In 1481 bestond het kapittel nog slechts op het papier; het vermogen was te gering om den inhoud van den fundatiebrief te verwerkelijken. Den 5den Jan. van dat jaar werd door bisschop David van Bourgondië een nieuwe regeling getroffen, opdat het voornemen van den stichter niet geheel en al mislukte en de voor de religie bestemde goederen niet te loor gingen en voor andere doeleinden gebruikt werden; bepaald werd o. a., dat het kapittel zou bestaan uit „tria officia dumtaxat absque decanatu sive decano et thesauraria sive thesaurario in dicta capella”, ter begeving van den bisschoppelijken burggraaf van ter Horst en ter admissie van den Bisschop ¹⁾.

In 1528 werd het slot ter Horst door de Gelderschen verwoest en sedert werd door de vier officianten in de parochiekerk van Rhenen dienst gedaan. Den 6den Mei 1534 besloot Karel V echter, met een beroep op de verwoesting van ter Horst en de overdracht van het wereldlijke gezag, drie van de vier prebenden, die immers van huis uit castraal (aan een kasteel verbonden) waren, te verplaatsen naar het kasteel Vredenburg te Utrecht, het slot te Abcoude en het Huis ter Eem, opdat de officianten voor de bezettingen ervan den dienst Gods mochten verrichten, welke translatie inging met het vaceeren der prebenden; de vierde bleef gevestigd in de kerk te Rhenen; de Keizer zou begeven, de Bisschop institueeren. De translatie geschiedde met goetvinden van den Bisschop. In 1566 werd de vierde prebende geïncorporeerd bij de pastorie van Venendaal ²⁾.

1) Inv. v. d. arch. d. kap. e. kl. no. 2.

2) Inv. v. d. arch. d. kap. e. kl. no. 1 ff. 15 sqq., 43.

HOOFDSTUK VIII.

GEHOUDENHEID VAN DEN BEZITTER VAN EEN BENEFICIUM
ECCLESIASTICUM OM BIJ TE DRAGEN IN DE KOSTEN
DER KERKFABRIEK.

In het algemeen verplichtte het Canonieke recht de bezitters van beneficia, om bij te dragen in de onderhoudskosten van de kerk, waarin ze gefundeerd waren, om aan de kerkfabriek een gedeelte hunner inkomsten af te dragen ¹⁾. In verschillende wetten, zoowel van wereldlijken als van kerkelijken oorsprong werd aan de in een kerk gebeneficeerden en aan de lecken, die kerkelijke goederen bezaten, de verplichting opgelegd bij te dragen in de kosten der kerkfabrieken. Van deze verplichting ontheven was de pastoor (of vicarius perpetuus), die zich met een pastorale competentie had tevreden te stellen ²⁾. W. i. w. was hij bezitter van de vicaria perpetua, maar van deze waren de inkomsten juist voldoende om hem volgens zijn positie te doen leven en dus niet voor besnoeiing vatbaar. Als bezitters van de pastoorsbenefices der bij hen geïncorporeerde kerken waren de kapittelen en kloosters, „et alii ad quos decimae et proventus Ecclesiarum sunt devoluti”, gehouden te contribueeren aan de kerkfabrieken ³⁾. In den regel was men slechts tot een zeker evenredig deel van het jaarlijksche inkomen der goederen, die veelal in tienden bestonden, als maximum gebonden, „ne alias contingat ob Ecclesiarum ruinas ipsos decimarum possessores subito et inopinato ad egestatem deduci” ⁴⁾.

Zoo kon de Heer van Buren dan ook den 8sten Apr. 1597 ⁵⁾ het kapittel van St. Pieter gelasten de kerk van Malsen, te doen herstellen, daar de pastorie bij het kapittel geïncorporeerd

1) Cf. Eichhorn, l.c. II p. 805 sqq.

2) v. E. II. II. I. VI. §§ 10, 11.

3) Ook zij, lecken of geestelijken, die zonder dat hun de kerken geschonken waren, de tienden ervan bezaten, waren uit dien hoofde tot bijdragen verplicht cf. v. E., II. II. I. VI. § 13.

4) v. E., II. II. I. VI. § 14.

5) Cf. p. 71.

was en de kerspeltienden in zijn bezit waren. Afgezien nu van de vraag, of het geven van dit bevel den Heer van Buren toekwam, dient opgemerkt te worden, dat hij in elk geval het kapittel te zwaren last oplegde; dit toch was wel gehouden tot zekere contributie in de kosten van herstel maar niet tot de reparatie zelve en in haar vollen omvang.

Hoe het kapittel zich in deze quaestie verder gedragen heeft, is mij niet bekend.

Een dergelijke moeielijkheid rees voor hetzelfde kapittel uit het bezit van de kerk van Tricht, den 24sten Oct. 1507 bij de St. Pieterskerk geïncorporeerd.

In 1607 ¹⁾ werd het aangesproken door de kerkmeesters van Tricht voor den Hoogen Raad van Holland, om de reparatie van hun kerk te zijnen laste te nemen. Het geding werd ten gunste van het kapittel beëindigd; de Hooge Raad ontzegde den eischers („Kerckmeesters ende Parochianen vanden dorpe van Tricht”) hun eisch en verklaarde, dat de verweerders („Deecken ende Cappittularen van Ste Pieterskercke tot Vuytrecht”) niet gehouden waren tot de herstelling van de Trichtsche kerk, w. i. w. „met rijpe deliberatie”, doch helaas zonder eenige motiveering. Uitvoerig vermeldde de Hooge Raad daarentegen de beweringen van partijen. Door de eischers werd gesteld, dat de gedaagden het tiendrecht van de Trichtsche vruchten hadden en het recht van „collatie vande pastorye aldaer”, dat de kerk van Tricht „henluyden was toebehoorende” en dat deze „zeer onstelt ende ontrampeneert” was en dreigde in te storten, tenzij er een groote reparatie bewerkstelligd werd, welke te doen „de voorss. kercke ende de fabrijcque derselver geen middel van goeden hadden”, „hoewel daeromme de verweerers gehouden waren de voorss. kercke behoorlick te repareren ende in wesen te houden.” Klaarblijkelijk werd de eisch dus gegrond op het bezit van de Trichtsche tienden door het kapittel.

Van hun kant gaven de gedaagden een tamelijk breede schets van de historie der Trichtsche kerk; „die van Tricht ende die

1) Ct. p. 72.

gemeente off gebuyren aldaer", beweerden zij, ressorteerden onder Buurmalsen en behoorden aldaar „te kercke", zoodat de kerk van Buurmalsen de „parochiekercke" was van Buurmalsen zoowel als van Tricht ¹⁾, „alwaer zyluyden het doopsel ende andere sacramenten vande kercke mosten halen; ende was de parochiaen off pastoor van Buremalsen oock parochiaen off pastoor van die van Tricht"; „ende gemerct de voorss. kercke van Buremalsen was geïncorporeert de kercke van Ste Pieters tUtrecht", zoo had krachtens deze incorporatie het kapittel de tienden van Buurmalsen en Tricht en het recht er een „cureyt off bediender" te „stellen"; de „collatie ende regieringe" van de kerk van Malsen behoorde aan het kapittel evenals de tienden; door de Heeren van Buren, Allert en Otto was dit uitdrukkelijk erkend ²⁾, voor het geval er een kapel in de „buerschap" Tricht met consent van den Bisschop werd gefundeerd, en dat alsdan aan het kapittel van St. Pieter ten eeuwigen dage de collatie van deze zou toekomen, zonder dat de priester der kapel ooit eenig recht zou hebben op de tienden van Tricht; in hetzelfde jaar werd door den deken van St. Pieter als vicaris-generaal van den Bisschop aan de „ingesetenen" van Tricht vergund een kapel te bouwen onder de bepaling, dat de tienden dezer buerschap aan het kapittel zouden blijven, en dat de

1) De parochie van Malsen, welker kerk bij het kapittel van St. Pieter quoad temporalia was geïncorporeerd, omvatte ook het dorp Tricht, welks geburen met consent van het kapittel van St. Pieter en van den Bisschop (d.d. 2 Nov. 1315) een kapel gesticht en gedoteerd hadden.

Mr. Muller, l.c. bijlage 5 in de „Oorkonden aangaande de kerken van Buurmalsen en Tricht".

2) Cf. de arbitrale uitspraak d.d. 21 Febr. 1287 tusschen het kapittel van St. Pieter en Otto heer van Buren, waarbij het recht van het kapittel op de kerspeltienden van Malsen werd erkend, althans possessorisch; de verklaring van den pastoor van Malsen d.d. 27 Mrt. 1313, waarbij deze erkende, dat de kerk van Malsen het kapittel toekwam; het contract d.d. 2 Apr. 1315, waarbij het kapittel van St. Pieter aan Alard en Otto van Buren, de tienden van Malsen in erfpacht gaf; de acte d.d. 11 Aug. 1315, waarbij Alard en Otto van Buren erkenden, dat, als in Tricht een kapel of kerk gesticht werd, de collatie ervan aan het kapittel zou behooren en de priester ervan geen recht op de kerspeltienden zou hebben. Cf. ook de verklaring van den pastoor van Tricht d.d. 13 Jan. 1412, waarin hij erkende geen recht te hebben op de kerspeltienden.

Mr. Muller, l.c. bijlagen 1, 2, 3, 4 en 12.

kapelaan er geen recht op zou hebben, zelfs niet als de kapel ooit tot parochiekerk verheven mocht worden ¹⁾; in 1336 werd door Lambert van Buren uitdrukkelijk erkend, dat de collatie van de Trichtsche kapel of van er nog te bouwen kapellen door hem of door anderen, evenals de tienden van Tricht, het kapittel competeerde ²⁾; met consent van het kapittel werd in 1389 deze kapel door den Bisschop tot parochiekerk verheven, „ende de goederen daertoe gegeven off van doen aen in tijden ende wijlen te geven gemaect *geestelick*” ³⁾ met de daartoe behoorende „vryheyt ende immunityt”, onder de bepaling evenwel, dat de collatie zou blijven aan het kapittel evenals de tienden „zonder eenige verminderinge vuyt wat saecken dattet zoude mogen wesen”, in Malsen en Tricht, „nyet anders dan off de voorss. capelle in geenre parochiale kerke geredigeert en ware geweest” ⁴⁾, zooals ook door die van Tricht, verschijnende

1) In de gemelde acte d.d. 2 Nov. 1315 was n.l. het consent onder deze voorwaarden verleend: „quod collacio ipsius capelle, dum vacaverit, ad ... decanum et ... capitulum ecclesie nostre sancti Petri, pro eo quod ipsa capella et villa de Tricht cum omnibus agris pascuis et pratis et terris eidem ville attinentibus site sunt infra limites parrochie ecclesie de Malsen, que quidem ecclesia de Malsen ecclesie nostre sancti Petri cum omnibus decimis ipsius parrochie et juribus, ad ipsam ecclesiam spectantibus, ecclesie nostre beati Petri ab olim incorporata existit, pertinere debebit, et quod omnes oblaciones in dicta capella offerende parrochiali ecclesie de Malsen cedent, et quod capellanus capelle pro tempore existens nichil de juribus parrochialis ecclesie de Malsen sibi poterit vindicare. Et si dictam capellam postmodum forsan in parrochialem ecclesiam erigi contigerit, quod omnes decime ville de Tricht, tam majores quam minute, presentes et future, ad ecclesiam nostram beati Petri, sicut nunc ratione incorporacionis antique pertinent, pertineant in futurum”.

2) Deze erkenning was d.d. 12 Jan. 1336; Mr. Muller, l. c. bijlage 6.

3) Cf. p. 18.

4) Deze verheffing was geschied den 7den Dec. 1389, met consent van het kapittel van St. Pieter, „in tytulum parrochialis ecclesie”; het verdient opmerking, dat eerst thans de goederen tot bona ecclesiastica werden gemaakt, terwijl in de acte van 2 Nov. 1315 van geen vergeestclijking van de goederen gesproken was: „et bona ad eandem assignata et in posterum pia erogacione largienda et assignanda fore et esse ecclesiastica et sub ecclesiastice protectionis libertate tuenda decernimus”. De kerspeltienden van de landerijen, die voortaan tot de parochie Tricht behoorden, zouden aan het kapittel van St. Pieter blijven: „omnes et singule spectabunt pleno jure in perpetuum libere ad dictos dominos decanum et capitulum et eorum ecclesiam sancti Petri et de juribus et pertinenciis eorum erunt et in perpetuum remanebunt libere in omnibus et per omnia, acsi dicta capella in parrochialem ecclesiam

voor den Bisschop was erkend, „dat noch sy noch heurluyder kercke tot eenigen tijden eenich recht totte voorss. thienden grove off smalle hadde gehad off mochte hebben, maer dat de selve met vollen rechte toequamen de voorss. Heeren Deecken ende Cappittel van Ste Pieters, met beloften dat syluyden de voorss. kercke sulcx zouden doteren ende begiften dat deselve zoo veel in eeuwige renten zoude hebben, dat de cureyt off vicaris hem selven daerop priesterlick ende eerlick naer behooren soude mogen onderhouden ende alle overcommende lasten dragen; ende off in toecommende tijden yetwes daer aen soude mogen ontbreecken, dat syluyden vuyt haer eygen goet tselve souden suppleren, alles sonder quetse, interest off sonder prejudicie vande Heeren Deecken ende Cappittelle van Ste Pieters voornoemt”; daarna waren zij voor den Heer Alard van Buren verschenen en hadden beloofd zich te gedragen naar de gemelde „brieven van separatic tusschen die van Malsen ende van Tricht” en dat zij „de voorss. kercke van Tricht alsoo goet maecken zoude van seeckere renten ende van onseeckere, dat een priester die daer wonachtich was bescheydelick ende rijckelick als een parochipaep daerop zoude mogen leven buyten hinder, last ende schade des Deeckens ende Cappittels van Ste Pieters tot Vuytrecht ten eeuwigen dagen ¹⁾.

erecta non fuisset”; de parochianen van Tricht erkenden, „*nec se nec suam ecclesiam de Tricht ullo tempore habuisse nec habere debere aliquod jus in dictis decimis*”, dat dit recht aan het kapittel van St. Pieter competeerde, „*quodque eadem parrochialis ecclesia de Tricht regetur in perpetuum per perpetuum vicarium curatum dicte ecclesie de Tricht, hujusmodique curate vicarie de Tricht collatio solum et in solidum pleno jure ad dictos dominos decanum et capitulum, ad quos etiam collatio vicarie curate dicte eorum ecclesie de Malsen a primeva ejus fundacione pertinuit ac pertinet, perpetue pertinebit*”. Zij beloofden te zullen zorgen voor een voldoende „dos” „*quod eadem capella, postquam in ecclesiam erecta fuerit et consecrata, tantum habebit in redditibus perpetuis, quod vicarius curatus ibidem se sacerdotaliter honeste et commode valeat sustentare et onera incumbencia supportare, et in casu, quo dicta capella ita non fuerit dotata seu dotem ejus in futurum contigerit non sufficere quoquomodo, extunc dicti incole et persone eam de bonis suis propriis sufficienter dotabunt, sine lesione aut prejudicio dominorum decani et capituli ecclesi nostre sancti Petri Trajectensis*”.

Mr. Muller, l. c. bijlage 10.

1) Dit was den 12den Dec. 1389 geschied; voor den Heer van Buren werd

Op grond van welke uiteenzetting de gedaagden volhielden, dat zij niet gehouden waren de kerkfabrick te Tricht bij te springen, aan welke zij dan ook nooit, nog niet „soo veel als een stuver” hadden gecontribueerd.

Tot recht verstand van het in deze zaak gewezen vonnis, dat de gedaagden in het gelijk stelde, dient men het volgende in het oog te houden.

Naar het gemeene recht waren de bezitters van in een kerk gefundeerde beneficia en dus in de eerste plaats de kapittelen of kloosters, bij welke kerken geincorporeerd waren, gehouden bij te dragen in de kosten der kerkfabrick, doch dit gold in zijn vollen omvang wel van de parochiekerken, maar niet van de in de parochiën gestichte kapellen, althans niet zonder meer; in het algemeen bestond geen onderhoudsplicht ten opzichte van deze laatste. Wanneer echter de bezitters van de pastoralia niet enkel den parochiepriesters maar ook den kapelaans der in de parochie gelegen kapellen een competentie hadden uit te keeren, „quidni urgeri possint ad instaurationem non tantum Ecclesiae Parochialis, sed etiam Capellae, ob distantiam a Parochiali Ecclesia, populo necessariae” 1)? Tweeërlei was volgens de Canonisten vereischt, opdat aan het bezit van een kerk door een kapittel of klooster of van de tienden eener parochie door een leek de onderhoudsplicht van een in de parochie gestichte kapel kleefde; ten eerste, dat er de verplichting op rustte van niet enkel den vicarius perpetuus, maar ook de overige de parochie bedienende geestelijken te salarieeren, en ten tweede, dat het bestaan der kapel noodig was voor het zieleheil van de parochianen, zoodat door haar opheffing dit in gevaar zou worden gebracht 2).

door enkele met name genoemde personen en voorts door de „gemeyne gebuere van Trycht” beloofd, „dat sy na ingehaut der separacien tusschen den kerken van Malsen ende van Trycht, de kerken van Trycht alsoe guet maken solen van sekeren reynten ende van onsekeren, of daer nu gebreck yn were, dat daer een priester, de daer woenachtich is, bescheidenlic ende reelic als een prochipaep up leven mach, buten hynder, last ende schade des dekens ende capittels van sente Peter tot Utrecht tot ewygen dagen toe”, Mr. Muller, l. c. bijlage 11.

1) v. E., II. II. I. VI. § 19.

2) Een gevolg van dit tweede vereichte was, dat de bezitters der tienden van een parochie niet gehouden waren voor het onderhoud van de kerktorens bij te

Wel was nu dit laatste vereischte aanwezig ten opzichte van de Trichtsche kapel, zij was juist gesticht met het oog op de uitgestrektheid der parochie van Malsen ¹⁾; maar het eerste ontbrak: het kapittel was niet gehouden den vicaris der kapel te bezoldigen ²⁾.

Nu was w. i. w. de kapel van Tricht naderhand tot parochiekerk verheven, maar deze verheffing was juist geschied onder de voorwaarde, dat het kapittel van St. Pieter nooit zou kunnen worden aangesproken om den pastoor een competentie uit te keeren.

Of dit de grond was, op welken de Hooge Raad zijn ontzegging van den eisch van de Trichtsche kerkmeesters bouwde? In elk geval ware dit er de grond voor geweest.

Wat het tweede vereischte aangaat, hieromtrent valt op te merken, dat het voor de geestelijke Overheid het motief was om niet enkel de bezitters van beneficia — die nooit tot het bekostigen van de gansche herstelling gehouden waren, maar enkel hun deel erin hadden te dragen ³⁾ —, maar ook de parochianen zelve, te wier behoefte de kerk of de kapel bestond, tot contributie aan de kerkfabriek te verplichten ⁴⁾. Alleen wanneer ook zonder het bestaan van een bepaald kerkgebouw de parochianen verzorgd konden worden, wanneer door de sluiting ervan de zielzorg niet werd gestaakt maar slechts verplaatst, immers vanwege een andere kerk geschiedde, stond het den parochianen vrij zich aan den reparatieplicht te onttrekken. Zoolang de Kerk bediend werd, waren zij dus onderhoudsplichtig; of een Kerk al of niet bediend werd, hing af van de geestelijke Overheid, die te beoordeelen had of de bediening noodzakelijk was of niet; evenals zonder haar consent geen kerk geopend mocht worden ⁵⁾.

dragen; de grond voor deze beperking van hun verplichting was n.l. volgens van Espen waarschijnlijk deze, dat de torens meer strekten „ad ornatum, quam ad necessitatem”. II. II. I. VI. § 28.

1) Cf. Mr. Muller, l.c. pp. 352, 353.

2) Ten opzichte van het onderhoud van de kerk van Malsen had het kapittel van St. Pieter dan ook niet geweigerd zijn aandeel in de herstellingskosten te dragen.

3) Cf. v. E., II. II. I. VI. § 19.

4) Cf. Meurer l.c. II. p. 369. Mr. Lohman l.c. p. 83 noot 1.

5) Cf. p. 37. Cf. v. E. II. II. I. VI. §§ 18, 19.

In het algemeen schijnt de onderhoudsplicht slechts met geestelijke sanctie voorzien te zijn geweest; de hulp van den wereldlijken rechter was alleen mogelijk, als de wereldlijke Overheid het heffen van een hoofdelijken omslag toestond ¹⁾.

Dat in deze quacstie het verschil van plaats en tijd dus van overwegenden invloed is, behoeft geen betoog ²⁾.

HOOFDSTUK IX.

KORTE SAMENVATTING.

Thans meen ik te kunnen overgaan — het in de vorige hoofdstukken meegedeelde onder enkele algemeene gezichtspunten brengende — tot het schetsen, in groote trekken van den rechtstoestand der goederen, die rechtstreeks of zijdelings bestemd waren voor en verknocht waren aan de vervulling van zuiver religieuze of religieus gekleurde verplichtingen, zooals hij in 1580, toen de Utrechtsche Overheden met de Reformatie aanvingen, bestond ³⁾.

Hierbij wil ik zoo streng mogelijk de rechtsverhoudingen zelve, den positieven rechtstoestand, afgescheiden houden van de wetenschappelijke constructies, die er in het volksbewustzijn of in de wetenschap aan werden of worden gegeven; het is

1) In Leiden was het „kerkgeld” een gewone stedelijke belasting, opgelegd niet aan de parochianen maar aan de gansche burgerij, wier opbrengst aan de kerkmeesters werd ter hand gesteld.

Dr. P. J. Blok, *Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen*, 's Gravenhage 1883. p. 287.

Cf. ook Mr. S. Muller Fz., *Schetsen uit de Middeleeuwen*, Amsterdam 1900, pp. 256, 257.

2) Cf. v. E., II. II. I. VI. §§ 22, 23, 24. Richter-D. (l.c. p. 1152), die erkent, dat in verschillende dioecesen de bouwlast geen geregeld instituut vormde, „so dasz die Provinzialsynoden die Parochianen durch Verheissung von Ablassen zur Beisteuer milder Gaben zu bewegen suchen muszten”.

3) Cf. pp. 7, 8.

juist de verwarring van de feiten met hun theoretische verklaring, die de bron is van het meeningsverschil, dat over het recht omtrent de bedoelde goederen heerscht, en van het zonderlinge karakter van verschillende te dezen opzichte gegeven voorstellingen. De theorie heeft haar goed recht, mits zij zich naar haar aard bepale tot de verklaring van de feiten en niet behalve op de levering van de verklaring ook op die van het te verklaren materiaal aanspraak make.

De Middeleeuwsche rechtstoestand werd beheerscht door de tegenstelling: wereldlijk-geestelijk; door haar viel hij uiteen in de sfeer der leken en die der geestelijken, elke geordend door de tegenstelling van Overheid en onderdanen tot een zelfstandig rijk ¹⁾.

Tweeërlei Overheid, tweeërlei onderdanen, tweeërlei recht, tweeërlei rechter, tweeërlei executiemiddelen, tweeërlei personen, tweeërlei zaken, tweeërlei rechtsverhoudingen; aldus was het rechtens, welke toestand in de leer der twee zwaarden zijn wetenschappelijke constructie vond.

De goederen, die onder het gezag van de geestelijke Overheid en den geestelijken rechter stonden, waren geestelijke goederen of *bona ecclesiastica*, evenals de personen, die aan dit gezag waren onderworpen, *personae ecclesiasticae* waren, hetzij fysieke hetzij moreele.

Geestelijk werd een zaak, wanneer ze met goedvinden van de wereldlijke door de geestelijke Overheid werd geamortiseerd of gemortificeerd en tot *bonum ecclesiasticum* verklaard, met alle daaruit voortvloeiende rechtsgevolgen. Dit geschiedde slechts ten opzichte van die goederen, die aan geestelijke lichamen of aan geestelijken q.q. behoorden, en wel hetzij rechtstreeks ten opzichte van bepaalde door hen reeds bezeten goederen hetzij in het algemeen voor alle goederen door hen nog te verkrijgen.

1) Hiermee is niet gezegd, dat het Canonieke recht in zijn vollen omvang in de Nederlanden kracht van wet had. Of dit het geval was, is mij niet bekend; op welke wijze het rechtsterrein tusschen de wereldlijke en de geestelijke Overheid verdeeld was, laat zich niet in het algemeen aangeven.

Uit den Religievrede van 1579 blijkt, dat het in Utrecht in zake van het huwelijk bindend was. Cf. afd. II, Hoofdst. I. § 2.

Cf. de Inleiding van de Groot, uitg. door Mr. Fockema Andreae. Dl. II. p. 8.

Geestelijk werd een lichaam, doordat het door de geestelijke Overheid als zoodanig werd gestempeld; gelijk een lichamelijke persoon geestelijk werd door wijding of door kloostergelofte.

Tot geestelijk „beneficium” werd een lichaam verheven, wanneer zijn bestemming lag in het onderhoud van hem, te wiens behoefte deze verheffing werd verzocht, zooals bv. een pastorie en een vicarie, en het overigens aan bepaalde voorwaarden voldeed ¹⁾; zonder deze verheffing bestond het als „officium” of „dienst”, en was niet aan die bepaalde voorwaarden voldaan, dan kon het wel een geestelijk lichaam zijn, door den Bisschop daartoe verheven, maar het was dan geen beneficium maar een officium ²⁾.

In de verheffing tot beneficium is dus tweeërlei element te onderscheiden: het beneficiale en het ecclesiastieke, welke beide elementen niet noodwendig samenhangen; niet elk geestelijk lichaam was een beneficium, als bv. een kapittelkerk, een klooster etc., terwijl ook niet elk beneficium geestelijk was, daar immers ook de wereldlijke Overheid beneficia in het leven riep.

Het geestelijke karakter van eenig lichaam schijnt niet noodzakelijkerwijze op een uitdrukkelijke verleening ervan te hebben gesteund; zijn religieuze bestemming en zijn behandeling door de betreffende autoriteiten als zoodanig (een soort van usus derhalve) schijnt voldoende grond te zijn geweest om de geestelijkheid ervan te doen aannemen. Zoo zal men ook aan missenfundaties of kapellanieën in een kapittel- of andere kerk, ook al blijkt niet, dat ze door den Bisschop tot geestelijke beneficia

1) E. g. wijs ik op de onafzetbaarheid van den bezitter door den patroon (subjectieve perpetuïteit).

2) Was bv. in den fundatiebrief van een officium dit wel met een eigen „dos” voorzien (objectieve perpetuïteit) maar was den bezitter ervan geen onafzetbaarheid van wege den patroon gewaarborgd, dan kon de stichter wel zijn fundatie en hare goederen door den Bisschop doen vergeestelijken, maar er had dan geen verheffing plaats „in titulum ecclesiastici beneficii” maar „i. t. *ecclesiastici officii*”.

Ook dergelijk office heette wel „vicarie”.

Cf. b.v. den fundatiebrief (copie) van de St. Andriesvicarie te Abcoude van 21 Juli 1509 in den Inventaris van de geestelijke goederen in de kleine steden en ten platten lande van Utrecht (Statennotulen no. 214), ff. 13 sqq.

of officia verheven werden, het geestelijke karakter niet mogen ontzeggen.

Zoodoende kon het ook ten aanzien van begijnenconventen en canonissenkloosters een betwist punt zijn, of ze wereldlijke dan wel ecclesiastieke lichamen waren, hetgeen onmogelijk zou geweest zijn, als een erkenning *expressis verbis* door den Bisschop de *conditio s. q. n.* voor de geestelijkheid ervan ware geweest.

Die lichamen echter, wier bestemming w. i. w. religieus of pieus was, doch die door het geestelijke gezag noch uitdrukkelijk werden vergeestelijkt noch feitelijk als geestelijke werden behandeld, zooals o. a. het geval was met kerkfabrieken, armenfondsen en begijnenconventen, waren wereldlijk en onderworpen aan het wereldlijke gezag. Hunne goederen werden niet vergeestelijkt, zoodat zij geene *bona ecclesiastica* waren; in de kerkschenkingen of incorporaties door de geestelijke Overheid waren de kerkgebouwen met hunne goederen dan ook niet begrepen. Dit gold evenwel niet zonder beperking. De kerkfabriek van een kapittelkerk met hare goederen, die door het kapittel zelf werd beheerd, was geestelijk, zoo men haar althans als een afzonderlijk lichaam mag beschouwen naast het fonds, uit welks inkomsten den kanunniken hunne prebenden werden uitgekeerd, en niet te houden heeft voor een deel van het kapittelvermogen dat hoogstens afzonderlijk werd geadmistreerd. Maar niet in elke kapittelkerk was dit het geval; er waren ook kerken, in welke een kapittel gevestigd was, wier fabriek beslist een wereldlijk lichaam was, staande naast het kapittelvermogen en beheerd door leeken-kerkmeesters buiten het kapittel om.

Voor de oplossing van de vraag, wie eigenaar was van eenig goed, dat een religieuze of pieuze bestemming had, zoekt men in het geestelijke karakter ervan tevergeefs naar een houvast; de vergeestelijking was beslissend voor de jurisdictie- niet voor de eigendomsquaestie.

Geen lichaam werd door den Bisschop vergeestelijkt, geene goederen werden door hem tot *bona ecclesiastica* gestempeld, of de stichter van het lichaam moest zijne rechten op de goederen, aan welke hij de betreffende religieuze of pieuze bestem-

ming gaf, voor goed hebben afgestaan. En ook werd geen kerk, uitgezonderd natuurlijk een particulier oratorium, gewijd en voor den eeredienst geopend, wanneer de stichter ervan zijn eigendomsrecht op het stuk land, waarop het kerkgebouw zou verrijzen, niet prijs gaf en bovendien geene goederen schonk voor de inrichting en het onderhoud ervan — al werd aan dit laatste niet de hand gehouden — en voor het onderhoud van den pastoor, voldoende om dezen naar zijn stand te doen leven. Zoowel van het kerkgebouw en de kerkegoederen, als van de pastoriegoederen, ging het eigendomsrecht voor den stichter verloren; daarna volgde, doch alleen voor de pastorie, de verheffing door den Bisschop tot *beneficium ecclesiasticum* en, doch alleen voor de *pastoralia*, de mortificeering of stempeling tot *bona ecclesiastica*.

Afstand van het eigendomsrecht van al deze goederen was *conditio s. q. n.*, om de goedkeuring van een kerkstichting door de geestelijke Overheid te verkrijgen. Tot belooning gaf het Canonieke recht dan aan den stichter het patronaatrecht van de door hem in het leven geroepen fundatie: „*patronum faciunt dos, fundus, aedificatio*”; ten gevolge waarvan men o. a. de bevoegdheid had den bezitter van het office of benefice te benoemen, onder de verplichting nochtans hem aan de geestelijke Overheid voor te dragen, om door haar in zijn ambt geïnstitueerd te worden.

Onverschillig was het, of de kerkstichting uitging van een groote der aarde, dan wel of ze ondernomen werd door de parochianen van het toekomstige kerspel zelf ¹⁾; de bevoegdheden, die uit de kerkstichting naar het Canonieke recht voortvloeiden, kwamen in het eerste geval den patroon toe, in het tweede competeerden zij aan de geburen der parochie, hetgeen den inhoud van het recht veeleer verminderde dan vermeerderde, daar de verschillende bevoegdheden van één patroon, als de eererechten en het recht op alimentatie, uit den aard der zaak niet konden worden geldend gemaakt, althans niet dan zeer gewijzigd, door de populatie van een geheel kerspel, bovendien nog samengesteld uit lieden van allerlei rang en

1) Cf. Hinschius l. c. II. pp. 637—639.

stand. De parochianen mochten het recht hebben, uit hun midden de kerkmeesters te kiezen, hun beheer te controleeren en in dit beheer medezeggenschap uit te oefenen, het eigendomsrecht van het kerkgebouw en de fabrieksgoederen en van de pastoralia berustte evenmin bij hen als bij den patroon eener kerk.

Het zijn de tallooze stichtingsacten, waarbij de vele en velerlei religieuze en pieuze lichamen in het leven werden geroepen, en de tallooze schenkingsacten en andere rechtshandelingen, door welke het vermogen dezer lichamen vermeerderd werd, in welke de eigendomsquaestie der betreffende goederen haar oplossing vindt.

De stichtingsacten zijn eenzijdige rechtshandelingen, door welke eenig lichaam ontstond en tegelijk aan dit lichaam het recht op de in den stichtingsbrief begrepen goederen werd geschonken; de fundatiebrief zelf was den benoemden regenten of bezitters van het lichaam de titel, om de tot voltooiing van den rechts- overgang door het recht gevorderde handelingen te doen plaats hebben, b.v. de opdracht van het eigendomsrecht van onroerende goederen.

Wie voor het lichaam optrad is van ondergeschikt belang. In den regel zal het de bezitter of de regent zijn geweest, — bij een geestelijk beneficium was dit rechtens noodzakelijk — doch ook de Bisschop kon het doen, wanneer bijzondere omstandigheden hiertoe aanleiding gaven, waarbij wel in het oog te houden is, dat hij dan niet uit eigen hoofde maar namens het door hem gerepresenteerde lichaam optrad.

In al deze handelingen nu, stichtingen, testeeringen, schenkingen, koopcontracten, ruilingen, transporten etc. waren het de betrokken lichamen zelve, die als rechtssubjecten fungeerden; het waren de kerken, pastorieën, vicarieën, kapellanieën, kosterieën, kapittelen, decanieën, proosdijen, scholasterieën en andere digniteiten, memorie- en presentiefondsen, II. Geestfondsen, bisschoppelijke tafelgoederen, kloosters, broederschappen en andere officiën en beneficiën, die optraden als eigenaars, erfpachters, vruchtgebruikers, servituutgerechtigden, erfgenamen, legatarissen, schuldeischers en schuldenaars, patronen, collatoren etc., etc.

En niet alleen met derden stonden zij in rechtsverkeer, ook met elkaar gingen zij rechtshandelingen aan; ook van elkaar konden zij eigendomsrecht en vruchtgebruik verkrijgen, van elkaar konden zij schuldeischer en schuldenaar zijn, ten laste van elkaar konden zij patroon en collator of servituutgerechtigde zijn, ook tegen elkaar konden zij in rechte optreden.

Al deze lichamen en hunne goederen vormden samen het groote geheel der Kerk, waren samen één door hun religieuze en pieuze bestemming, stonden samen onder de geestelijke Overheid in haar hiërarchische geleding, op dezelfde wijze als in den Staat de velerlei corporatiën en fundatiën tot één geheel zijn geordend onder de wereldlijke Overheid ¹⁾.

Zóó was de rechtstoestand.

HOOFDSTUK X.

RECHT EN THEORIE.

§ 1. *Algemeene opmerkingen.*

Of men zich nu altijd bewust is geweest van de rechtspersoonlijkheid van al deze corporatiën en fundatiën? Deze vraag hoort thuis in een geschiedenis der juridische dogmata, niet in een schets van het positieve recht. Het is best mogelijk, dat men in de Middeleeuwen zich geene rechtspersonen, geene onlichamelijke rechtssubjecten kon voorstellen, en voor de afzonderlijke vermogenscomplexen als kerken, pastorieën, vicarieën etc. naar een drager ervan zocht, om het feit, dat er vermogens waren, van welke geen menschelijk subject te ontdekken viel, te verklaren; dat deze vermogens er waren, was

¹⁾ Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat al die lichamen op dezelfde wijze in het verband waren gebonden; voor het eene was de band hechter voor het andere lossen, doch dit doet in casu niet ter zake.

een feit en juist de aanleiding tot het zoeken ¹⁾. En dit feit is het, dat reeds sedert de 11de eeuw, geconstrueerd wordt als het bestaan van rechtspersonen ²⁾, hoe men zich deze dan ook voorstelt of voorstelde.

Ook op andere wijze zocht men het zich te verklaren. De voor den godsdienst bestemde goederen werden wel beschouwd als het eigendom van God, waarop de menschen alleen een recht van bezit of van vruchtgebruik hadden; in den fundatiebrief van de St. Jacobsvicarie te Abcoude van 1 Apr. 1502 werd bv. door den stichter verklaard: „stellende Godt van Hemelrijk in die proprieteyt ende den officiant inder tijt wesende... in die possessie ende bruyckweer” ³⁾.

1) Door Mr. Fockema Andreae (dl. II. pp. 39, 40 van zijn uitgave van de Groot's Inleiding) wordt recht en theorie dooreengehaspeld, als hij de oorzaak van de veelvuldige onttrekkingen van geestelijke en kerkelijke goederen aan hun bestemming onder het Frankische recht zoekt in de omstandigheid, dat naar dit recht de stichter eener kerk eigenaar bleef „van die kerk en haar vermogen” — ik laat dit voor rekening van Mr. F. A. — en in de onvastheid der theorie, daar men in de schenkingen „ten behoeve van kerken en kloosters” als het begiftigde subject tegenkomt den Heilige, de reliquiën, de plaats waar de reliquiën bewaard worden, de kerk ter eere der Heiligen gesticht, het klooster te hunner ere gesticht, de kerk van den H. Martinus, een priester voor zeker doel, de reliquiën van een Heilige, waaruit Mr. F. A. concludeert, dat het twijfelachtig was, „of men zich van die rechtspersoonlijkheid in het Frankische rijk wel bewust was”. Waarom die onvastheid der theorie, die thans alleen door het woord „rechtspersoon” — want over de zaak zelve is men het evenmin als in de Middeleeuwen eens — gemaskeerd is, de rechtspositie der geestelijke goederen wankel maakte, is mij niet duidelijk; wie zich met geestelijke goederen bevoordeelen wilde, zou zich wel niet hebben laten weerhouden door het geloof in abstracties als rechtspersonen zijn!

2) Cf. Dr. O. Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht, Berlin 1873, II. pp. 546 sqq. Meurer l. c. I. pp. 47, 48. De theorie der rechtspersoonlijkheid is van Canonistischen oorsprong.

3) Rijksarch. Utr. Statennotulen no. 214, ff. 6 vo. sqq.

Cf. Gierke l. c. II. p. 529.

Een curieus voorbeeld van het bezigen van juridische begrippen voor daarvoor niet vatbare handelingen en verhoudingen vindt men in het testament van Mr. Arnout Jacobsz., afgedrukt in het Archief van Dodt (II. p. 28): „Inden eersten soe maecke ick God almachtich myn naekte ziele, biddende Marien, die fonteynen der gratien ende genade, maget, ende mueder ons heeren Jhesu Christi, ende alle Sancten ende Sanctinnen, dat zy alle den almachtighen God willen bidden, dat hy die doer zyne groter ontfarmicheyt een plaetse in zijne heylighe woenstede geven,

Ook wel noemde men in plaats van God of Christus, de Heiligen, en de armen. Anderen weer beschouwden als het subject der geestelijke en kerkelijke goederen de Kerk, den Paus, de Geestelijkheid, ja zelfs den Staat en den Vorst. En ook waren er, die de bezitters der geestelijke beneficiën eigenaars heetten van de ertoe behoorende goederen; die de kerkelijke gemeenten als zoodanig beschouwden; en die de patroons eigenaars lieten blijven van de goederen door hen ten behoeve der religie aangewezen.

En het was geenszins in de vroege Middeleeuwen alleen, dat men aan deze constructies de voorkeur gaf boven die van de rechtspersoonlijkheid der geestelijke instellingen.

Het te verklaren feit is niet het bestaan van bloot immaterieele rechtssubjecten, welker aard dan voor velerlei constructie zou vatbaar wezen; neen, het feit, dat onafhankelijk van de theoretische constructie, onafhankelijk van den stand der wetenschap bestaat, is het voorhanden zijn van tal van vermogenscomplexen aan allerlei bestemming gebonden, zonder dat er menschen kunnen worden aangewezen, aan wie ze zouden toekomen ¹⁾.

gonnen ende verlenen wille; ende myn lichaem bespreeke ick der heyligher gewyder aerde.

Item ick bespreecke ende maecke onsen genadighen here van Utrecht voern. ende zynen eerwaardighen domproost ende archideken, elcx een Karolusgulden van twintich stuyvers.

Die fabryk tot Utrecht thien stuyvers".

„Item, noch maecke ick Aechte Geritsd. voersz., 't koetsgen mettet koetsbeddeken ende met zyn toebehoren van dekenen ende slaepplakenen ende oircussens, ende myn bedde, daer ick dagelicx op slape, met die slaepplakenen daertoe dienende, ende met die rode dekenen, die op die voorkamer leyt.

Noch maek ick Aechten voersz., dat tresoer, dat voer in 't huys staet, met die 6 tinne kannetjes, daer op staende, ende met den bekertgen ende 't waterpotgen, daer onder 't tresoer staende".

1) Als door Stobbe, (Handbuch des Deutschen Privatrechts 3e aufl. I. pp. 422 noot 1a en 438) geleerd wordt, dat het bestaan van rechtspersonen niet afhankelijk is van den graad van ontwikkeling der rechtswetenschap, dan kan ik mij met de algemeene strekking van zijne woorden: „Wenngleich das Wesen der juristischen Person erst in der Zeit fortgeschrittener wissenschaftlicher Bildung und juristischer Theorie erkannt werden konnte, so ist sie selbst doch kein Produkt derselben, sondern schon mit den Rechtsverhältnissen selbst gegeben. Sie ist nichts künstliches, erst der modernen Zeit angehöriges, sonder uralt, wie die Gemeinde und der Staat", — volkomen vereenigen, d. w. z. met zijn meening, dat recht en

Het bestaan van bloot immaterieele rechtssubjecten nu is een der vele constructies, die aan dit feit werden en worden gegeven; hun bestaan is niet rechtstreeks voor waarneming, zinnelijke noch geestelijke, vatbaar; tot het aannemen ervan kan men enkel komen langs bloot verstandelijken weg, door er uit verschillende aanwijzingen toe te concludeeren. Dat het dit is, komt hierin uit, dat het al of niet aannemen ervan op de rechtsverhoudingen zelve geen invloed heeft. Gesteld eens, dat in het ééne jaar de wetenschap verklaarde, dat van het vermogen bestemd tot weezenverzorging de weezen zelve het subject waren; dat in het daaropvolgende jaar deze constructie als onjuist werd verworpen, om vervangen te worden door de leer, dat de regenten van het weeshuis als het subject dienden te worden erkend; en dat in het derde jaar ook deze meening werd opgegeven, ten bate der theorie, dat het subject van het bedoelde vermogen het weeshuis zelf, een onlichamelijk wezen, was: zou er dan tweemaal een overgang van rechten hebben plaats gehad, hetzij dan bij algemeenen hetzij bij bijzonderen titel, zoodat de in het recht voorgeschreven vormen voor den overgang van rechten in acht behoorden te worden genomen? Wie zal het beweren? Toch ware dit het rechtstreeksche gevolg

constructie, feiten en theorie scherp van elkander zijn te onderscheiden. Maar in casu schijnt hij zelf aan de gewraakte dooreenhaling schuldig te staan; het bestaan van onlichamelijke rechtssubjecten is immers geen feit; het feit, dat onafhankelijk is van den stand der theorie, is in casu het bestaan van afzonderlijke vermogens, van welke de drager zoek is, niet het bestaan van onlichamelijke dragers; of deze er zijn, is juist de quaestie; in de vroege Middeleeuwen nam de theorie ze niet of in geheel anderen zin aan, later geloofde men in hen, hetzij dan te recht of ten onrechte. Slechts den *aard* van een rechtspersoon laat hij aan de wetenschap, zonder zelf op „die verschiedenen Konstruktionsversuche” in te gaan; l. c. p. 423, noot 2.

Toch blijft S. zich niet getrouw; immers op p. 431 keert hij zich tegen de theorie, die de elkander opvolgende bekleeders van een ambt, aan wie als zoodanig zekere vermogensrechten competeeren, tot een rechtspersoon vereenigt; en wel in deze bewoordingen: „Eine Nothwendigkeit für diese Behandlung ist nicht vorhanden, weil die Mehreren nie als eine Einheit dem Vermögen gegenüberstehen, sonder gerade wegen ihres successiven Eintritts fortwährend in juristischer Beziehung getrennt bleiben. Vielmehr wird durch Vermittlung des Stiftungsbegriffs die Erscheinung ausreichend erklärt”.

Hier staat Stobbe m. i. op het juiste standpunt; het stichtingsvermogen is het feit, dat door het stichtingsbegrip kan worden verklaard.

van de meening, dat het bestaan van rechtspersonen een *feit* is. Of de theorie van de onlichamelijke subjecten met zoovele woorden in het recht, in de wet wordt opgenomen en als de juiste erkend, doet niets ter zake; *daardoor* wordt de theorie nog niet juist; ze *is* juist of ze *is* het niet; hoe de Overheid hier over denkt, is voor de juistheid zelve van geen beteekenis. De wet kan gedragsregelen opstellen, rechten toekennen en plichten opleggen, zij kan de menschen binden tot zeker doen en laten, maar zij kan niet door haar machtswoord wat onwaar is waar, en wat waar is onwaar maken ¹⁾; zij heeft zeggenschap over het gedrag der menschen, zij kan m. a. w. bestaande mogelijkheid tot machtsuitoefening ethisch qualificeeren als bevoegdheid en aan bestaande mogelijkheid tot praestatie de ethische qualificatie van plicht geven, zij kan bestaande personen tot rechtssubjecten maken, maar of die mogelijkheden en die personen bestaan is een *feitelijke* vraag, ten opzichte van welke de Overheid zich verhoudt als ieder ander: zij kan het bestaan ervan constateeren of het ontkennen, meer niet. Zoo er onlichamelijke subjecten zijn, bestaan deze niet uit kracht van het recht maar van elders, evenals de lichamelijke. Een andere vraag is: kan de mensch, en dus ook de Overheid, behalve langs den natuurlijken weg nog op andere wijze n.l. door bloote wilsverklaring wezens in het leven roepen vatbaar om met

1) Zij kan de menschen wel dwingen *zich te gedragen, alsof* haar theorie de ware is; maar daardoor is deze het nog niet.

Een constructie kan juist of onjuist zijn; of zij het is hangt evenwel niet af van de wet.

Of een in de wet opgenomen constructie de menschen in het algemeen en den rechter in het bijzonder bindt, hangt af van het feit, of de wet ze bloot constateerend dan wel bevelend huldigt; in het eerste geval mag, en moet c. q., de rechter ze naast zich neer leggen, in het tweede heeft hij ze toe te passen; is de zin der wet niet duidelijk, dan brengt de aard eener constructie mee, dat de rechter er niet aan gebonden is.

Zeer juist onderscheidt E. Zitelmann (*Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen*. Leipzig 1873) de taak van den wetgever en die van de wetenschap. De eerste „bestimmt, dass etwas *sein soll*, nicht, dass etwas *ist*“; „ihm kommt es nur auf den causal werdenden Willen des Menschen an“. (l. c. p. 3).

„Das *Wesen* oder die Natur einer rechtlichen Erscheinung darlegen ist diejenige Thätigkeit, welche technisch „construiren“ heisst“. (l. c. p. 1).

„Construction ist... der Nachweis von etwas, was da *ist*“. (l. c. p. 3).

rechtspersoonlijkheid te worden omkleed? Zoo ja, dan heeft ook het recht deze subjecten te erkennen en hen te laten optreden in de rechtsverhoudingen. Zoo neen, dan belet niets, dat het recht bepale, dat de menschen zich desalniettemin te gedragen hebben, alsof zij er in werkelijkheid waren, dat het hun bestaan fingeere; in dit geval echter staan wij in werkelijkheid voor het feit van subjectlooze rechten, dat enkel gemakshalve of om welke andere reden dan ook terminologisch gemaskeerd wordt; men verlieze echter niet uit het oog, dat dergelijke fictie wel praktische waarde bezitten kan, wel een doeltreffend hulpmiddel kan zijn voor zeker beoogd resultaat ¹⁾, doch dat zij op wetenschappelijke waarde geen aanspraak kan maken, dat door haar het op te lossen vraagstuk geen stap nader is gebracht tot zijn oplossing ²⁾, ja dat zij in tegendeel „eine Bankerotterklärung der Wissenschaft” is ³⁾. Deze tweede vraag is er geen van positief recht; hoe de beantwoording ervan ook uitvalle, langs de rechtsverhoudingen zelve gaat zij heen, evenals het de werkelijkheid niet raakt, of men meent, dat de ideeën de verschijnselen beheerschen dan of men de universalia enkel voor nomina houdt; zij behoort tot het terrein der constructie, niet tot dat des rechts. Zij moet gesteld worden, wanneer men zich ter verklaring zet van het bestaan van vermogens, die aan een bepaalde bestemming gebonden zijn en van welke geen mensch als de drager zich voordoet, welke door het recht desniettemin behandeld worden als waren er inderdaad subjecten van voorhanden. Van deze vormen de vermogens die een religieuze en pieuze bestemming hebben, het belangrijkste deel. De verschillende voorstellingen, die omtrent de rechtspositie van de geestelijke en kerkelijke goederen gegeven werden en worden, zijn veelal geene beschrijvingen van hun *rechtspositie* maar *theoretische verklaringen* van deze, en zijn gebaseerd op, althans doortrokken van de verwarring van recht en theorie.

1) Meurer l. c. I. pp. 69, 70.

2) Cf. Zitelmann, l. c. p. 66. Mr. Lohman l. c. pp. 8, 9.

3) v. Bülow: Civilprocessualische Fiktionen und Wahrheiten, in het Archiv für civilistische Praxis 1879, pp. 6 sqq. Meurer l.c. I. p. 68.

§ 2. *Enkele theorieën.*

Van een overzicht der verschillende theorieën omtrent de geestelijke en kerkelijke goederen te geven onthoud ik mij. Slechts drie ervan zal ik in het kort behandelen, en wel die als eigenaar van deze goederen beschouwen de Kerk, en de kerkelijke Gemeenten, om daarna de instituenttheorie voor te dragen in eenigszins gewijzigden vorm 1).

I. *De Kerk is eigenares der geestelijke en kerkelijke goederen.*

Is de Kerk een lichaam vatbaar om door het recht als subject te worden erkend?

Voor de beantwoording dezer vraag reken ik de dogmatische voorstellingen — welker al of niet juistheid ik hier geheel in het midden laat — omtrent het wezen der Christelijke Kerk van geen waarde; waar het op aan komt is alleen haar feitelijk bestaan 2).

Dat zij, althans in de late Middeleeuwen één hiërarchisch geordend, aan geene staatsgrenzen gebonden geheel was, dat zich met toelating van de wereldlijke Overheid zijn eigen recht stelde, dit door eigen rechters handhaafde en zich zelf bestuurde, is niet twijfelachtig 3).

En dat zij in dit haar bestaan door het wereldlijke gezag werd erkend, dat zich immers beijverde door zijn feitelijke macht aan hare desbehoevende besluiten de vereischte sanctie te verleenen, is eveneens niet voor betwisting vatbaar.

Dat derhalve de voorwaarden vervuld waren, om de Kerk als één lichaam, hoe men dit dan ook construeeren wil, te

1) Voor een breeder overzicht cf. Richter-D. I. c. pp. 1078, 1079. Voor deze theorieën vergelijkte men vooral Dr. B. Häbler, *Der Eigenthümer des Kirchenguts*, Leipzig 1868.

Mr. I. Telting, *Over de kosteriegoederen in Friesland*, in het Tijdschrift voor het Nederlandsch Regt, II. (pp. 1 sqq., 241 sqq.), IV (pp. 5 sqq.) en VI (pp. 5 sqq.).

En de reeds vermelde geschriften van Dr. Chr. Meurer en Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman.

2) De dogmatische voorstelling, die men zich van de Kerk vormt, is w. i. w. van grooten invloed op haar uitwendige organisatie, maar rechtens komt alleen de organisatie zelve in aanmerking. Cf. p. 161.

3) Het beroep op het Romeinsche recht, dat trouwens niet opgaat, laat ik ter zijde, daar dit buiten mijn bestek valt. Cf. Häbler I. c. pp. 91, 92, 98, 99, 117—119.

doen beschouwen, in het genot van rechten en onderworpen aan plichten, ligt m. i. voor de hand.

Zoodoende dient de mogelijkheid te worden erkend, dat de Kerk niet alleen gezagsrechten bezat en uitoefende maar dat haar ook vermogensrechten toekwamen; de werkelijkheid van het eerste sluit de mogelijkheid van het tweede in ¹⁾.

Maar voor de werkelijkheid van het tweede is meer noodig; òf overlegging van de betreffende rechtstitels òf bewijs dat het recht reeds a priori de werking dezer titels ten bate van de Kerk ombuigt. Dat noch het eene noch het andere door wie de „Gesamtkirchentheorie” drijven wordt bewerkstelligd, behoeft geen betoog.

Men beroept zich op de bedoeling dergenen, die hun goed tot geestelijke doeleinden bestemden ²⁾; deze menschen zouden bij hunne handelingen tweeërlei bedoeling gehad hebben: een bijzondere en een algemeene; de eerste betrof het genot van de goederen, dat toegekend werd aan het eene of andere speciale instituut, kerkfabriek, pastorie, vicarie etc., terwijl de tweede het eigendomsrecht ervan begreep, dat aan de Kerk in haar geheel werd overgedragen. Zeker, de schenkers hadden zeer wel deze splitsing in hetgeen zij schonken kunnen maken, maar zoolang de betreffende rechtstitels ipsis verbis inhouden, dat niet het genot alleen maar de goederen zelve aan de bijzondere instituten toegekend worden, is het aan de bedoeling ontleende argument van onwaarde.

Van het bestaan van een rechtsregel, die onafhankelijk van den bijzonderen inhoud der rechtstitels hun werking ten gunste der Algemeene Kerk zou ombuigen, wordt geen bewijs bijge-

1) Ook Häbler erkent de mogelijkheid, dat de Algemeene Kerk eigenares van het geestelijke vermogen is; de „Gesamtkirchentheorie” acht hij „weder politisch noch kirchlich unmöglich” (l. c. p. 97).

De gronden, op welke door verschillende schrijvers aan de Algemeene Kerk juridische construeerbaarheid ontzegd wordt, zijn niet steekhoudend.

Cf. Häbler l. c. pp. 94 sqq.; Mr. Lohman l. c. pp. 76 sqq. en de aldaar aangehaalde auteurs.

Omdat deze mogelijkheid toch niet in werkelijkheid is overgegaan, ga ik op deze quaestie niet nader in.

2) Cf. Häbler l. c. p. 91.

bracht; integendeel, de ontstentenis ervan wordt erkend door de moeite, die men zich geeft om uit de bedoeling der schenkers het vermogen der Algemeene Kerk op te bouwen.

De overige gronden, die tot staving dezer theorie worden aangevoerd, zijn deels ontleend aan dogmatische voorstellingen deels aan de verwarring van bestemming en eigendomssubject en deels aan de dooreenhaspeling van dominium en imperium.

Van de eerste soort is b.v. de volgende redeneering van Phillips ¹⁾: „Untersucht man die Frage historisch, so ergibt sich für die Anfänge der Kirchen die nicht minder sichere Wahrheit, dasz Christus persönlich und zwar in Gemeinschaft mit seinen Aposteln wirklich Eigenthümer zeitlicher Güter war; die Behauptung, dasz dem nicht so gewesen, ist sogar als häretisch verworfen worden. Obwohl nun Christus aus dieser Vermögensgemeinschaft durch seinen Tod persönlich ausschied, so lebt Er doch in seiner Kirche, die sein mystischer Leib ist ²⁾, fort, denn „Christus und seine Kirche sind Eine Person, und was der Kirche ist, das ist Christi“. Die Kirche wurde aber durch Petrus und die übrigen Apostel repräsentirt. Somit war in jenen ersten Zeiten der Eigenthümer des Kirchenvermögens: Christus und seine durch die Apostel repräsentirte Kirche... Das Eigenthum der Gesamtkirche an dem Vermögen und deren Repräsentanz durch Petrus und die übrigen Apostel unterliegt für die älteste Zeit keinem Zweifel. An die Stelle Petri und der Apostel traten der Bischof von Rom und die übrigen Bischöfe, und diese Succession in den Primat und in den Apostolat war auch zugleich die Succession in jene Repräsentanz“. De religieuze dogmata, die aan deze voorstelling ten grondslag liggen, springen in het oog; hun juistheid doct hier niet ter zake, maar wel dient de aandacht gevestigd te worden op het gebruik, dat er van gemaakt wordt: klakkeloos worden ze tot juridische begrippen vervormd om daarna te

¹⁾ Deze plaats van Phillips (Lehrbuch des Kirchenrechts, Regensburg 1862) is afgedrukt bij Häbler l. c. p. 90. Cf. Meurer (l. c. I. p. 318), die aantoot, dat reeds in de Middeleeuwen het dogmatische kerkbegrip gebruikt werd ter constructie van de rechtspositie der geestelijke goederen. Cf. ook Mr. Lohman l. c. pp. 73, 74.

²⁾ Cf. o. a. Joh. XV:5. Rom. XII:4, 5. I Cor. XII:12—27. Ef. I:22, 23; IV:15, 16; V:23, 30. Col. I:24.

dienen als uitgangspunt voor een deductie, welker resultaat met de werkelijkheid geen verband houdt als voor alle tijden en voor alle plaatsen hetzelfde zijnde; een methode, die wel den schijn van beginselvastheid en orthodoxie van zich doet uitgaan, doch inderdaad niets dan onwetenschappelijk geknutsel is ¹⁾.

Van de tweede soort is de op zich zelve juiste opmerking, dat elk kerkelijk instituut naast zijn bijzondere nog een algemeene bestemming heeft, die van elkaar niet te scheiden zijn maar één geheel vormen ²⁾. Deze eenheid van bestemming — gesteld eens, dat de theorie, die bij rechtspersonen in de bestemming het rechtssubject van het vermogen ziet, juist ware — kan in casu alleen dan voor de „Gesamtkirchentheorie” een steun zijn, wanneer men de Kerk zoo streng mogelijk als heilsinstituut construeert zonder eenig corporatief karakter of dit althans van onwaarde acht voor het vermogensrecht, en overigens in het algemeen rechtspersoonlijkheid construeert als rechtssubjectiviteit der bestemming ³⁾.

1) Cf. Gierke l. c. III. pp. 108—III. Meurer l. c. II. pp. 79, 82, 89, 90. Ook van Gereformeerde zijde is het dogmatische kerkbegrip direct overgebracht in het recht; er werd nl. mee betoogd, dat, aangezien Christus het hoofd was van de Kerk, de Paus dit niet kon zijn!

Men kan evengoed zeggen: aangezien God eigenaar is van alles, kan geen mensch iets in eigendom hebben, of: aangezien God de oorsprong van alles is, zijn de kinderen niet aan hunne ouders het leven verschuldigd.

Cf. Zitellmann l. c. pp. 32, 33, waar afgedrukt is een plaats uit Sarmiento, die ter zake van deze bestrijding van het Pausdom terecht opmerkt: „Sicut quod sit caput Ecclesiae D. N. Jesus Christus, non impedit, ut sit caput Ecclesiae Pontifex: quidquid infelices Haeretici insaniant”. Meurer l. c. I. p. 41.

2) Aldus o. a. Evelt en Maas; zij vatten rechtens de Kerk als heilsinstituut op, als stichting, beheerscht door de eenheid der bestemming, en verklaren deze bestemming tot het subject van alle kerkelijke en geestelijke goederen. Hübner l. c. p. 90. Cf. Meurer l. c. I. pp. 320, 321.

3) De fout van deze redeneering is, dat zij bestemming en eigendomsrecht in direct verband stelt; terecht noemt Meurer (l. c. I. p. 322) de stelling absurd, „dass das Erstrebte zu gleicher Zeit das Erstrebende ist”.

M. vergist zich echter, als hij meent, dat in de R. K. Kerk van geen bestemmingseenheid in rechtens relevanten zin sprake is; de hiërarchische gezagsrechten toonen klaar het tegendeel aan. De verschillende instituten hebben ondanks hun individualisatie een zelfde doel; het is geheel iets anders of verschillenden naast elkander een *gelijk* doel najagen, dan of het één doel is, dat verschillenden beheerscht.

Van de derde soort is het argument ontleend aan het gezag, dat de geestelijke Overheid over de geestelijke lichamen en hunne goederen uitoefende. Het toezicht op beheer en beschikking, het begeben, opheffen, incorporeeren, verplaatsen van beneficiën en het anderszins disponeeren over geestelijke goederen, wel verre van de toepassing te zijn van een eigendomsrecht der Algemeene Kerk, steunt veeleer juist op de pluraliteit der eigendomssubjecten en vloeit voort uit het hiërarchische hoogheidsrecht ¹⁾. In geen geval zijn zij voldoende voor de er uit getrokken conclusie, zelfs niet wanneer er geen feit te constateeren viel, dat rechtstreeks haar onjuistheid in het licht stelde; dit feit nu is het bestaan van een tal van met elkander in rechtsverkeer staande subjecten en vermogens, waardoor deze theorie, en met haar alle overige eenheidstheorieën, in het rijk der fantasie verwezen wordt. Dit feit, door Dr. Hübler te recht genoemd een „Argument, welches vollständig durchschlägt” ²⁾, rechtvaardigt de uitspraak, die hij geeft ten opzichte van de „Gesamtkirchentheorie” doch die voor elke eenheidstheorie haar waarde heeft: „Ja sie stellt das ganze bestehende Vermögensrecht der Kirche in Frage, da sie consequent nicht nur zu einer Ausgleichung des zwischen den einzelnen Kirchen ungleich getheilten Eigenthums führen müsste, sondern auch alle Rechtsgeschäfte und Rechtsverhältnisse, wie sie in der mannichfachsten Art als Ersitzung, Verjährung, Kauf, Tausch, Pfand, Servitutenbestellung und dergleichen zwischen den einzelnen kirchlichen Instituten in Rücksicht ihres Vermögens stets vorgekommen sind und noch heut vorkommen, — als bei ein und demselben Eigenthümer juristisch undenkbar — absolut ausschliessen würde” ³⁾.

Dit vergeet Meurer, als hij (l. c. I. p. 323) zegt: „Aber gesetzt auch, es bestände in der katholischen Kirche eine Einheit des Zweckes im Sinn von Maas, so hätte diese doch noch keine Einheit des Vermögens zur nothwendigen Folge, sonst müssten ja auch die gleiche Ziele verfolgenden Actiengesellschaften in Vermögensgemeinschaft stehen”. Wel neen, de R. K. Kerk is één geheel, niet een aggregaat van gelijke doeleinden nastrevende instituten.

Cf. Meurer l. c. I. pp. 327, 328; en Mr. Lohman l. c. pp. 75, 86, 87.

1) Cf. Hübler l. c. p. 99. Meurer l. c. I. p. 336. II. p. 427.

2) L. c. p. 101 noot 30.

3) L. c. p. 100.

Het ligt voor de hand, dat de verdedigers van de „Gesammtkirchentheorie” hun geesteskind niet zoo radicaal konden zien versmoren zonder een protest hiertegen te doen uitgaan en hun vindingrijkheid en scherpzinnigheid zoo grondig mogelijk uit te buiten om een middel te vinden om het in het leven te behouden ¹⁾.

Het juiste middel hiertoe is gezocht door Maas ²⁾, die uit het recht zelf tracht aan te toonen, dat de Algemeene Kerk het subject is van het dominium directum, terwijl den bijzonderen kerkelijken instituten enkel een dominium utile competeert. Zoodoende ziet hij zich genoodzaakt deze instituten als rechtspersonen te erkennen met een eigen vermogen, dat evenwel niet uit eigendomsrechten bestaat maar uit iura in re aliena, immers op de goederen der Algemeene Kerk ³⁾. Deze theorie van het dominium divisum is geenszins a priori onaannemelijk; maar haar juistheid hangt af van het bewijs, dat of de Algemeene Kerk de verschillende eigendomsrechten verkregen heeft ten gevolge van de daartoe vereischte rechtstitels — dit wordt door Maas niet bijgebracht — of van rechtswege de werking der ten bate der instituten sprekende titels ten goede der Algemeene Kerk komt wat het eigendomsrecht betreft — hierin is hij niet geslaagd; bovendien kan deze theorie slechts op de zakelijke rechten toegepast worden, daar alleen voor deze een onderscheiding in eigendomsrechten en iura in re aliena mogelijk is, terwijl ze bij de persoonlijke vermogensrechten voor onoplosbare moeilijkheden blijft staan; een onderscheiding in opper- en ondercrediteuren is niet aannemelijk, de instituten waren trouwens ook jegens elkander door obligaties verbonden. Zoo zouden de eigendomsrechten op de kerkelijke en geestelijke goederen aan de Algemeene Kerk toekomen doch de schuldvorderingen aan de bijzondere kerkelijke instituten, hetgeen belachelijk ware en tevens Maas zijn doel, immers de

1) Cf. Hübler l. c. pp. 101 sqq. Meurer l. c. I. pp. 324—326.

2) Maas: Ueber das Rechtssubject, die Vertretung, Verwaltung und Verwendung des Kirchen-, Schul- und Stiftungsvermögens, in *Moy de Sons' Archiv für katholisches Kirchenrecht* (Innsbrück 1860 sqq.). IV. 503 sqq., 644 sqq., V. 1 sqq.

3) Cf. Hübler l. c. p. 106.

eenheid van het geestelijke vermogen, niet zou doen bereiken; als dit vermogen één moet zijn en één subject moet toebehooren, is geen restrictie duldbaar en is daarbinnen voor de tegenstelling van crediteuren en debiteuren geen plaats.

Dat men overigens de bronnen zelve maar summierlijk heeft in te zien, om te leeren, dat het de verschillende instituten waren, die als de dragers zoowel van eigendomsrechten als van alle andere vermogensrechten optraden, zonder dat ook maar met één woord gerept werd van de rechtssubjectiviteit der Algemeene Kerk, behoeft geen betoog. Zoo men dit alles voor schijn wil verklaren, het zij zoo; maar wat is dan geen schijn meer ¹⁾?

Maas beroept zich behalve op het Romeinsche recht, — dat integendeel de bijzondere instituten als de subjecten van het kerkelijke vermogen beschouwt en dat trouwens in elk geval voor de geestelijke goederen in de Nederlanden van onwaarde was, — op het proces waardoor de oorspronkelijke dioecesaane kerkvermogens in de verschillende speciale vermogenscomplexen, van welke de beneficia ecclesiastica het belangrijkste deel vormden, uiteengevallen zijn. Gesteld al dat dit beroep opging, dan ware er toch niet één vermogen geweest maar zouden er zoovele bestaan hebben, als er bisdommen waren. Maar dat nu het eigendomsrecht van deze goederen ook na de splitsing bij de oorspronkelijke eenheid bleef, dit aan te toonen laat Maas na; toch ware hij hiertoe juist verplicht geweest. En dat hij ook niet bewezen heeft, dat de goederen, die na de splitsing door de beneficiën verworven werden, in eigendom kwamen te behooren aan die eeuwen geleden bestaan hebbende dioecesaane vermogens eenheid, spreekt wel van zelf. Zoodoende ziet ook hij zich genoopt om zich op een analogie terug te trekken, door de geestelijke beneficiën op één lijn te stellen met de wereldlijke leenen, en uit het dominium directum van den vorst op de door hem in leen uitgegeven gronden te concluderen tot het dominium directum van de Kerk op de beneficiale goederen. Comparaison n'est pas raison; en dat ook in

1) Cf. bij Häbler l. c. p. 105.

casu de analogie met de feuda niets dan een *petitio principii* is, springt in het oog.

Ook Phillips ¹⁾, die evenwel het *dominium divisum* slechts bij wijze van analogie te hulp roept ter constructie van de rechten van de Algemeene Kerk en de bijzondere kerkelijke instituten op de geestelijke goederen (het recht der Algemeene Kerk vergelijkt hij met het *dominium directum*, en dat der instituten met het *dominium utile*), poogt door werkelijke juridische argumenteering het eigendomsrecht van de Algemeene Kerk te bewijzen. Hij erkent de rechtspersoonlijkheid der instituten — die *is* dan ook niet te loochenen —, maar betwist, dat zij ooit eigendomsrechten verkregen hebben of verkrijgen kunnen. Ten betooge van dit laatste nu beroept hij er zich op „dasz die einzelnen kirchlichen Institute die ihnen bestimmten Schenkungen und Legate nicht anders als durch Acceptation des Bischofs erwerben können“. Deze noodzakelijkheid nu, zoo voert hij verder aan, is een gevolg van het feit, dat de Bisschop is „Mitglied des die ganze Kirche repräsentirenden Episcopats“; zoodat het de Algemeene Kerk is, die de aangeboden goederen als de hare aanneemt en aan de particuliere instituten, voor zooverre zij *hare* instituten zijn, in en door hun „Eingliederung“ in de Algemeene Kerk als zoodanig bestaan en rechtspersoonlijkheid hebben — in parenthesi zij opgemerkt, dat wij hier met een *contradictio in terminis* te doen hebben —, zeker genotsrecht inruimt op die goederen.

Van deze voorstelling van de bisschoppelijke approbatie en mortificatie, die, zooals wij reeds gezien hebben, ook door de Heeren Verloren en Kleyn gegeven wordt, is geen woord juist; men vergelijke hetgeen ik daaromtrent reeds heb meegedeeld, met een verwijzing naar hetwelk ik hier kan volstaan.

Anderen zochten juist bij voorkeur in de analogie hun sterkte,

1) Lehrbuch, pp. 686 sqq; cf. bij Häbler l. c. pp. 103—105.

Ph. breekt zelf reeds over zijn theorie uit rechtsoogpunt den staf door te erkennen, dat „das weltliche Recht die einzelnen kirchlichen Institute vollständig als Eigenthümer anerkennt“.

zonder nochtans de toepasselijkheid van de door hen ten bewijze van het eigendomsrecht der Algemeene Kerk bijgebrachte rechtsinstituten voor het geestelijke vermogen aan te toonen.

Zoo schildert Sternberg de verhouding van de Algemeene Kerk tot de bijzondere kerkelijke instituten als die van den familievader tot zijne zonen en slaven iure Romo., wien hij een peculium kon toestaan; deze verhouding was naar hij ons meedeelt, „das genaue Abbild” van gene ¹⁾.

Evelt weet drieërlei analogie te ontdekken in het moderne rechtsleven. Hij wijst op het bestaan van verschillende zelfstandige administraties in den Staat, als „Forstfiscus”, „Domainenfiscus”, „Militairfiscus”, waardoor de eenheid van het Staatsvermogen niet wordt opgeheven. Verder voert hij het zgn. „Bürgervermögen” der steden aan als een bewijs, dat de eenheid van het stedelijke vermogen niet verbroken wordt door het feit dat de stedelingen als individuen aanspraak op het genot van de ertoc behoorende goederen hebben. En ten derde construeert hij het kerkelijke vermogen als „ein groszes Familien-Fideicommiss”, dat in eigendom behoort aan de Algemeene Kerk als de familie, terwijl de particuliere kerken en beneficiën als de familieleden-bezitters van de fideicommissaire goederen er enkel een „Nieszbrauch” van hebben ²⁾.

De juistheid van de beelden op zich zelve laat ik geheel ter zijde; en evenzeer spaar ik mij de moeite de aanknoopingspunten tusschen het beeld en het afgebeelde na te gaan; ik bepaal mij tot het overnemen van de treffelijke opmerking van Hübler: „Soll mit solchem Analogisiren nur die Möglichkeit dargethan werden, dasz die kirchlichen Gütermassen einem einzigen Rechtssubjecte angehören und doch Gegenstand eines

1) Sternberg: Versuch einer juristischen Theorie vom Eigenthum der römisch-katholischen Kirche (Stuttgart 1860); bij Hübler l. c. p. 101.

Een dergelijke analogie kan in het peculium castrense gezocht worden, die zich nog laat opluisteren door de vergelijking van de geestelijken als milites Christi met de milites saeculi. Cf. Richter-D. l. c. p. 1119, noot 12.

2) Evelt: Die Kirche und ihre Institute auf dem Gebiete des Vermögensrechts (Soest 1845); bij Hübler l. c. pp. 101—103.

Rechtsverkehre zwischen Dritten bilden, so ist dagegen wenig zu erinnern. Indesz handelt es sich hier gar nicht um die abstracte Möglichkeit, sondern um die Wirklichkeit, d. h. um den Nachweis: das Kirchenvermögen habe einen gleichen Entwicklungsgang durchgemacht wie die deutschen Allmenden, oder die vermögensrechtliche Stellung der Einzelkirchen zur Gesamtkirche sei von dem positiven Recht in derselben Weise normirt, wie die des Haussohnes zum paterfamilias, des Vasallen zum Lehnsherrn, des Superficiar und Emphyteuta zum Eigenthümer" ¹⁾.

Ten slotte zij nog vermeld, dat ook op opportunitetsgrond de „Gesamtkirchentheorie" aangeprezen wordt; zoo heet het bij Maas: „Würde das Eigenthum den einzelnen kirchlichen Instituten zustehen, d. h. würden sie einen selbstständigen Zweck haben, so würde dieser und damit das Eigenthum mit deren Erlöschen als bonum vacans an den Staat fallen" ²⁾. Hieromtrent valt op te merken ³⁾, dat een eventueel in zeker opzicht nadeelig gevolg van zekeren rechtstocstand geen grond is om het bestaan van dezen te loochenen; dat het eene en algemeene der bestemming van de geestelijke goederen geenszins eenheid van eigendomssubject meebrengt, evenmin als de veelheid en bijzonderheid der bestemming op zich zelve een veelheid van eigendomssubjecten ten gevolge heeft; dat het door Maas uit de door hem bestreden stelling afgeleide gevolg geen noodwendig maar hoogstens een mogelijk gevolg is, dat afhangt van het positieve recht van elken Staat, gelijk trouwens ook de rechtspersoonlijkheid zelve van de Kerk en hare instituten; ⁴⁾ dat wegens de eenheid der Kerk en de algemeene bestemming van de geestelijke goederen m. i. het door Maas gevreesde gevolg *in het algemeen althans* een besliste onbillijkheid zou zijn, al ware het ook in een bepaald land rechtens noodzakelijk; ⁵⁾

1) L. c. p. 108. Cf. Mr. Lohman l. c. p. 78.

2) Cf. bij Hübler l. c. pp. 94, 100, 101.

3) Voor de zgn. devolutievraag cf. pp. 169 sqq.

4) Cf. Richter-D. l. c. p. 1075. Meurer l. c. I. pp. 25 sqq., II. pp. 426, 430 sqq.

5) Cf. Richter-D. l. c. p. 1099. Door Mr. Lohman (l. c. pp. 95—98) wordt in navolging van Meurer terecht opgemerkt, dat het recht van den Staat op de bona vacantia alleen te verklaren is uit het feit, dat er geen beter gerechtigde bestaat

en dat vóór de Reformatie dit gevolg rechtens onmogelijk geweest ware, omdat de geestelijke goederen als zoodanig aan de jurisdictie der wereldlijke Overheid onttrokken waren en het de geestelijke Overheid was, die over het bestaan der geestelijke lichamen en de bestemming hunner goederen te beschikken had, evenals het wereldlijke gezag dit te doen had op zijn terrein met de wereldlijke lichamen en hunne goederen 1).

II. *De kerkelijke gemeenten zijn eigenaressen van de geestelijke en kerkelijke goederen.*

Deze theorie beschouwt elke particuliere kerk als een afzonder-

Wanneer er gronden aanwezig zijn voor een andere behandeling van openvallende vermogensrechten, dan moeten deze in een goede wetgeving ook tot hun recht komen; voorbeelden van dergelijke regeling, die zeer verschillend kan zijn in de middelen waarmee men het doel bereiken wil, zijn het erfrecht bij versterf, art. 1702 B. W., art. 9 der wet van 28 Juni 1854 Sb. 100, art. 11 der wet van 22 Apr. 1855 Sb. 32.

Art. 572 van het Ontw. t. herz. v. h. B. W. van 1886 laat bij het te niet gaan eener stichting hare goederen als bona vacantia den Staat toevallen, zonder nader te regelen wat er daarna mee geschieden moet; in de Memorie van T. wordt gezegd, dat dit geschied is, omdat in casu alleen voor elk bijzonder geval een juiste wettelijke regeling kan worden getroffen. Dit stelsel is een gevolg van art. 576 B. W., dat den Staat van rechtswege tot eigenaar der bona vacantia maakt. Een ander stelsel geeft art. 9 der wet op het armbestuur, zegt Mr. Lohman, doch ten onrechte, daar dit art. 9 niet op het te niet gaan eener stichting doelt maar enkel op het vervallen van haar doel, hetgeen tot opheffing der stichting zou kunnen leiden maar zelf geen opheffing involveert.

I. p. zij opgemerkt, dat naar het Nederl. recht de theorie, die het doel eener stichting als het vermogenssubject beschouwt, onjuist is; volgens haar zou immers door het wegvallen van het doel het vermogen vlgs. art. 576 B. W. aan den Staat vervallen, terwijl art. 9 aan de Gedeep. Staten en den Koning zeker toezicht toekent en meer niet. Cf. Meurer l. c. I. pp. 79, 80.

1) Cf. Meurer l. c. II. p. 423.

Of de geestelijke Overheid dit recht bezit in een bepaalden staat, hangt van het aldaar geldende recht af.

Wanneer de wet zwijgt, zal men het haar niet kunnen toekennen, tenzij wel erkend wordt haar bevoegdheid tot incorporatie, unie, dismembratie etc; immers aan wien het meerdere heeft zal men in den regel het mindere niet kunnen onzeggen.

Meurer (II. p. 429) loochent zonder oorzaak den samenhang dezer beide bevoegdheden; m. i. hebben Hammerstein en Lehmkuhl, geciteerd bij Meurer l. c. II. p. 425, het in casu bij het rechte eind.

Of een bepaalde Staat deze hiërarchische bevoegdheid erkent, is een andere quaestie.

lijke gemeenschap of vereeniging, en als het subject van het voor hare behoeften dienende vermogen ¹⁾. Hoewel ze door het sedert de Reformatie weer op den voorgrond gebrachte personeele kerkbegrip w. i. w. niet geeischt maar toch zeer zeker gesteund werd ²⁾, vond ze toch ook voor den vóór-Gereformeerden tijd hare verdedigers, al was het Roomsche kerkbegrip haar niet gunstig zonder haar echter bepaald uit te sluiten ³⁾. De verschillende religieuze, dogmatische begrippen mogen van invloed, van grooten invloed zijn op de regeling van de vermogensrechtelijke verhoudingen, die ter zake van den godsdienst in het leven worden geroepen, zij mogen ze veeleer in deze dan in die banen leiden, ten slotte blijven de religie en het vermogensrecht toch twee naast elkander staande grootheden, die niet noodzakelijk in causale verhouding zich bevinden. Het is zeer wel mogelijk, dat aan een Gereformeerde particuliere kerk van de voor haar bestemde goederen niet het eigendomsrecht competeert, en dat een Roomsche parochie corporatief georganiseerd is en als zoodanig de parochiale goederen in eigendom bezit, zonder dat daardoor de eerste ongereformeerd en de tweede onroomsch is. Dit neemt evenwel niet weg, dat er meer kans is de kerkelijke gemeente als eigenares aan te treffen, wanneer de Kerk als gemeenschap der in Christus geloovenden wordt geconstrueerd dan wanneer ze wordt opgevat als een door God ten behoeve der geloovigen ingesteld instituut des heils en tusschen *ecclesia imperans* (de geestelijkheid) en *ecclesia obediens* (de leeken) wordt onderscheiden ⁴⁾. Maar, zooals ik zeide, bij slot van rekening staan recht en rechtsverhoudingen op eigen beenen en vloeien zij niet direct uit de theoretische opvattingen voort, al zijn ze wel degelijk aan haar invloed onderworpen.

In hoeverre deze theorie juist is voor het Romeinsche recht

1) Cf. Häbler l. c. p. 79.

2) Cf. Häbler l. c. pp. 79, 82, 83. Meurer l. c. I. pp. 331 sqq. Mr. Lohman l. c. pp. 79, 80, 85.

3) Cf. Häbler l. c. pp. 82, 89, 97, 112. Meurer l. c. II. pp. 89, 307.

4) Cf. Eichhorn l. c. I. p. 463. Gierke l. c. I. p. 287, III. pp. 110, 111. Meurer l. c. II. pp. 79—81.

doet hier niet ter zake ¹⁾; hier is het alleen de vraag, of ze in overeenstemming is met den rechtstoestand van de kerkelijke en geestelijke goederen onder het Canonieke recht in de Middeleeuwen.

Voor de beantwoording van deze quaestie dient al terstond het beroep op het goddelijk recht ²⁾ als niet van juridischen aard ter zijde gesteld te worden; of er van een absoluut goddelijk recht voor de vermogensrechtelijke verhoudingen sprake kan zijn ³⁾, laat ik thans in het midden, al komt het mij voor, dat men de eeuwige beginselen van goddelijke gerechtigheid niet met hunne naar tijd en plaats verschillende toepassingen in de rechtsinstituten moet verwarren; in elk geval echter is het in casu niet de vraag of de theorie juist is naar goddelijk maar naar Canoniek recht. Naar dit recht nu is het onbetwistbaar, dat er van een eigendomsrecht der plaatselijke kerkelijke gemeenten geen sprake was, zelfs al zou men haar iure can^o. rechtspersoonlijkheid willen toekennen ⁴⁾. Dit blijkt uit de wijze waarop zij ontstonden ⁵⁾; het waren niet, gelijk de Protestantsche kerkformatie in haar werk gaat, de menschen van een zelfde belijdenis, die zich aaneensloten en een gemeenschap vormden; integendeel, door de geestelijke Overheid werden de bewoners van een bepaald grondgebied tot een parochie gevormd, en werden te hunnen behoeve de parochiale stichtingen in het leven geroepen, als kerk en pastoorsbenefice, al of niet vergezeld van andere beneficieën; zij gaven zichzelve niet het parochiekarakter maar ontvingen dit; het instituut ging vooraf, de gemeente volgde; de parochiestichting ging niet uit van de geloovigen maar van de geestelijke Overheid, niet als gevolg van het bestaan van geloovigen maar als het middel om geloovigen te verkrijgen, hetgeen niet wegneemt, dat ook de geloovigen er wel reeds konden zijn vóór de parochiestichting,

1) Cf. Hübler l. c. pp. 81, 85, 86. Meurer l. c. I. p. 342. Richter-D. l. c. p. 1080. Mr. Lohman l. c. p. 83.

2) Cf. Hübler l. c. p. 81.

3) Cf. Meurer l. c. I. pp. 25 sqq.

4) Cf. Richter-D. l. c. p. 1080.

5) Cf. Hübler l. c. p. 84.

bv. als een gedeelte eener parochie tot een nieuwe parochie gevormd werd ¹⁾).

De parochiale goederen werden niet door de parochiën verkregen, zij werden toegewezen door de schenkers ten behoeve van het kerkgebouw, van de pastorie, van de kosterie of van een vicarie, onverschillig of er reeds geloovigen waren of niet ²⁾; met geen woord werd in de rechtstitels van de gemeente als het verkrijgende subject gewaagd, hetgeen trouwens reeds hierom dikwijls onmogelijk was, omdat er nog geen gemeente was maar door bekeering geformeerd moest worden ³⁾. Deze fundaties en donaties konden uitgaan van ieder, die wilde; of van één persoon of van een gansche buurschap, welke laatste dan veelal door de geestelijke Overheid tot parochie gevormd werd en het collatierecht van de pastorie verkreeg, als aan de Canonieke voorschriften voldaan was, en de bevoegdheid verwierf kerk en kerkegoederen door kerkmeesters, door haar gekozen, te beheeren. Deze rechten hadden echter juist den eigendomsafstand tot *conditio s. q. n.*

In het geval dat van een geheel dorp of van welke plaatselijk bepaalde menschengroep ook de kerkstichting uitging en op dezen grond aan de geburen de pastoorsbenoeming, de aanstelling van kerkmeesters en het opperbeheer van de fabrieksgoederen toekwam, bestond deze rechtseenheid tusschen hen niet in de eerste plaats in hun hoedanigheid van parochianen maar in die van kerkstichters; bloot als parochianen bestonden er tusschen hen geene rechtsbetrekkingen, alleen op grond van bijkomende feiten waren zij min of meer rechtens georganiseerd ⁴⁾.

1) Meurer (l. c. I. pp. 331, 336) drukt het verschil tusschen de R. Katholieke en de Protestantische kerkformatie zeer juist uit door te zeggen, dat het Protestantische kerkelijke organisme „sich von unten nach oben aufbaut” en dat „sich die Verfassung der Katholischen Kirche in hierarchischer Weise von oben aus bildet.”

2) Cf. Meurer l. c. I. p. 343.

3) Cf. Mr. Lohman l. c. p. 82.

4) Cf. Mr. Lohman l. c. p. 89; en Richter-D. l. c. p. 556 noot 18; alwaar aangehaald is een plaats uit von Richthofens Friesische Rechtsquellen (p. 127), blijkens welke de dorpelingen, die de kerk stichtten, het recht hadden den pastoor te benoemen, welk recht op hunne erfgenamen overging; de bedoelde plaats

Zoo blijkt, dat een parochie wel corporatief georganiseerd *kon* zijn en rechtssubjectiviteit en vermogen hebben *kon*, maar dat dit enkel in concretis kan worden aangenomen en uit het zijn van parochie op zich zelf niet voortvloeit ¹⁾.

Al is dus de *mogelijkheid* van gemeente- of parochieeigendom onder het Canonieke recht niet uitgesloten, zoo blijft het nog de vraag, of onder de rechten, die aan een parochie konden toekomen, bv. omtrent het beheer van het kerkegoed, ook *werkelijk* de vermogensrechten voorkwamen, die het fabrieks-, het pastorie-, het vicarievermogen etc. vormden. Deze vraag vindt in het Canonieke recht haar ondubbelzinnige oplossing. Als zoodanig had de gemeente omtrent de goederen geenerlei rechten ²⁾; met de pastoralia had zij in het geheel niets uitstaande, evenmin als met eventueele vicariegoederen, daar deze tot het pastoorsbenefice en de vicarie behoorden en zodoende door de bezitters van deze beheerd werden; of haar omtrent de kerkegoederen eenig recht toekwam, werd bepaald door de kerkstichting en de daarbij getroffen regeling ³⁾. Het bestaan van pastorie en vicarie hing af niet van de gemeente maar van de geestelijke Overheid, aan wie de dispositie over geestelijke beneficiën toekwam; de gemeente had hierbij geen stem

luit: ... „die haben den Priester zu kiezen ..., und der Propst hat ihm den Altar zu leihen“. Cf. l. c. p. 582 noot 4.

Niet als *gemeente* Christi maar als kerkbouwende dorpelingen competeerde hun het collatierecht. Cf. Mr. Bocles, Armengoederen pp. 45 sqq.

1) Hübler (l. c. pp. 82—84) ziet ten onrechte in elke parochie een, zij het ook los gebonden, corporatieve eenheid. Mogelijkheid en werkelijkheid zijn lang niet hetzelfde!

Ook Meurer (l. c. II. pp. 154 sqq.) ziet in een gemeente op zich zelve reeds een corporatie; hij gaat zelfs zoover, niet enkel een parochie als zoodanig te beschouwen maar ook aan de „Kapellengemeinden“ corporatief karakter toe te kennen.

Cf. Richter-D. l. c. p. 1086 noot 12.

2) Cf. Hübler l. c. p. 84.

3) De meening van Mr. Lohman (l. c. p. 84), dat het eigendomsrecht eener gemeente moet worden aangenomen als zij het beheer der goederen heeft, is dan ook onjuist.

Cf. de juiste opmerking van Dr. Kleyn, Alg. Kerk etc. p. 239. Het eenige wat gezegd kan worden is, dat de ontstentenis van gemeentelijke administratie, die regel was, ten nadeele van de gemeentetheorie is; meer niet. Aldus: Meurer l. c. I. pp. 343, 344.

in het kapittel ¹⁾. Er was niet één parochiaal of gemeentelijk vermogen, maar er bestonden in elke parochie verschillende zelfstandige vermogens, die met elkaar in rechtsverkeer stonden, van welke sommige de bestemming hadden in de religieuze behoeften der parochianen te voorzien en andere, als bv. kloosters, buiten het parochieverband stonden ²⁾. Derhalve is de theorie van het gemeenteeigendom naar het Canonieke recht censdeels in strijd met de feiten wat de goederen met parochiale bestemming betreft en andersdeels ongenoegzaam wat betreft de geestelijke goederen zonder parochiale bestemming ³⁾.

Dat men ook ten bate van deze theorie de bestemming der goederen aanvoert, om dan te concludeeren: wat *voor* de parochie is, is *van* de parochie, ligt voor de hand; de identificeering van bestemming en eigendomsrecht is het geliefkoosde wapen in den wetenschappelijken strijd over de geestelijke goederen ⁴⁾. Van dit gezichtspunt is ook te beschouwen het

1) Het feit, dat de gemeente geenerlei actieve bevoegdheid had omtrent de parochiale goederen, sluit haar eigendomsrecht nog niet uit; de hier bedoelde hiërarchische bevoegdheden sproten niet voort uit eigendoms- maar uit hoogheidsrecht; als zij het gemeentelijke eigendomsrecht uitsloten, zou dit voor elke theorie behalve de „Gesamtkirchentheorie” gelden. Cf. Richter-D. l. c. p. 1086.

Het maakt het echter wel onwaarschijnlijk en in elk geval tot een blooten naam. Eichhorn (l. c. II. pp. 649, 650), die de gemeente als het subject van de parochiale goederen beschouwt, erkent dan ook, dat de gemeenten naar het Canonieke recht niet „fähig” zijn „jene Eigenthumsrechte auszuüben, oder auch nur selbstständig ihr Interesse bei der Ausübung derselben wahrzunehmen; sie werden in dieser Hinsicht durch den ihnen vorgesetzten Geistlichen vertreten”. Deze uitspraak is overigens onjuist en wat de vertegenwoordiging zelve der gemeenten door de geestelijkheid betreft, en wat betreft haar absoluut karakter, daar de geestelijkheid niets met de kerkegoederen te maken had.

2) Cf. Häbler l. c. p. 86 en Mr. Lohman l. c. pp. 84, 87, 88.

3) Cf. Richter-D. l. c. p. 1080.

4) Cf. Häbler l. c. pp. 80, 87. Zoo wordt bv. door Dorner geleerd: „Was an religiösen Instituten der einzelnen Kirchengemeinde dient, ist Eigenthum derselben.” Deze auteur gaat zelfs zoover, de gemeente als het eenig mogelijke subject van kerkelijke en geestelijke goederen te beschouwen, hetgeen hem tot de volgende vermakelijke conclusiën brengt: „was einem allgemeinen Zweck dient, wie Diöcesan-Klöster u. s. w., ist Eigenthum der Staatsgesellschaft, in welcher sie sich zur Erreichung des Staatszwecks, des religiösen Lebens befinden, und nur solange im Gebrauch der Priesterkaste, als der Staat nicht — bei Ausübung des jus reformandi — sein Eigenthum in vollen Selbstbesitz nimmt... Der Klosterconvent ist

argument ontleend aan de op de parochianen rustende verplichting voor het onderhoud van het kerkgebouw. Ze vloeide voort uit de bestemming van het gebouw voor den parochialen eeredienst, en rustte ook op de bezitters van de in de kerk gefundeerde beneficiën, natuurlijk niet omdat zij de eigenaars der kerk waren, maar omdat de kerk voor hen en zij voor de kerk bestemd waren. In abstracto ware het niet ongeoorloofd ook uit het eigendomsrecht tot een onderhoudsplicht te concludeeren, maar van den onderhoudsplicht tot een eigendomsrecht te besluiten is geen goede redeneering ¹⁾.

III. *De kerkelijke instellingen zijn eigenaressen van de kerkelijke en geestelijke goederen.*

De zgn. „kirchliche Institutentheorie” beschouwt de verschillende geestelijke en kerkelijke instellingen als de sub-

gerade sowenig eine juristische, des Eigenthums nach Civilrecht fähige Person, als ein Domkapitel, dessen Besitzthum ebenfalls im Eigentum des Staates sich befindet, weil keine Diöcesan-kirchengemeinde existirt, sondern nur Ortskirchengemeinden bestehen... Stiftungen (von Jahrtagen, Messen, Andachten)... gehen ohne Weiteres in das Lokal-Kirchenvermögen über, sofern man sie nicht separat behandelt und mit der Zeit als verödet und zwecklos — überflüssig — für herrenloses Gut erachtet und dem allgemeinen Staatssäckel, der immer Geld brauchen kann, einverleibt. Solche Stiftungen können daher nicht als juristische Person angesehen werden, sondern sie gehören zum Vermögen einer juristischen Person — der Kirchengemeinde... Die Pfarrei (Pfarrstiftung) ist auch keine juristische Person;... das Eigenthum an den Pfarrwiddums-Immobilien ruht entweder bei der Kirchengemeinde der Pfarrei oder beim Staate als Repräsentanten der gesammten Kirchengemeinschaft in vermögensrechtlicher Beziehung.”

Weerlegging van dergelijke enormiteiten is niet wel mogelijk.

1) Cf. Hübler l. c. p. 80 noot 4; en Meurer l. c. I. p. 343.

Iets anders is het om *in concretis* uit den onderhoudsplicht tot een eigendomsrecht te besluiten. Om dit te mogen doen is noodig, dat er een rechtsregel besta, die den eigenaars van een bepaalde soort van zaken tot het onderhoud ervan verplicht; wanneer dan blijkt, dat iemand van een tot die soort behoorende zaak het onderhoud pleegt te bekostigen, zoo kan hierin een aanwijzing gevonden worden, dat hij er de eigenaar van is, welker kracht echter steeds voor tegenbewijs zal wijken.

Maar zoo staat de quaestie omtrent de kerken niet; hier is het juist de vraag, of het Canonieke recht (aangenomen dat het dit deed) de parochianen *als eigenaars* belastte. En dit, het is in confesso, is niet aan te toonen; anders behoefde men immers niet uit den onderhoudsplicht van de kerken tot een eigendomsrecht ervan te *concludeeren*.

jecten van de afzonderlijke geestelijke en kerkelijke vermogens ¹⁾.

Zij is het resultaat van de waarlijk wetenschappelijke methode, van geen feiten te verklaren alvorens deze feiten zelve waar te nemen; ze is niet het gevolg van het vooropstellen van eenig religieus dogma of kerkbegrip, zoodat zij geen confessioneel karakter heeft, maar enkel en alleen onder het gezichtspunt: juist of onjuist, te brengen is ²⁾.

Het zijn derhalve de rechtsfeiten en de rechtsverhoudingen zelve, zooals deze onder vigueur van het Canonieke recht plaats hadden en bestonden, die de materie van het onderzoek vormen. Het is overbodig te dezer plaatse er een schildering van te geven; dit heb ik gedaan in de hoofdstukken I—IX, naar welke ik hier verwijs ³⁾. Uit het aldaar meegedeelde blijkt, dat in het rechtsleven de verschillende geestelijke instituten, als kerken, collegiale en parochiale, kapellen, pastorieën, vicarieën, kloosters etc. als rechtssubjecten optraden, in rechtsbetrekkingen stonden met derden en met elkander, en als de subjecten van de betreffende vermogens, kerke-, kapittel-, kapellanie-, pastorie-, vicarie-, kloostergoederen etc. beschouwd werden.

Het ligt derhalve voor de hand, dat ook in het corpus iuris

1) Hübler l. c. p. 112. Richter-D. l. c. p. 1082.

2) Cf. Hübler l. c. p. 112.

3) Door Hübler (l. c. pp. 114—120) worden 7 bewijsgronden, waarmee deze theorie verdedigd wordt, opgesomd:

1. de speciale bestemming van elk instituut. Dit argument van Schulte (*System des allgemeinen katholischen Kirchenrechts*. Giesz. 1856) is van even weinig waarde als het op de algemeene bestemming ervan ten behoeve der eenheidstheorieën gedane beroep.

2. de inhoud der stichtings- en schenkingsacten. Dit is juist.

3. het ontstaan der beneficia, dat verdeeling van de dioecesane vermogensseenheid ten gevolge had. Dit is ook een goed argument.

4. het Canonieke recht. Dit beroep gaat eveneens op, evenals dat op:

5. het Romeinsche recht.

6. het rechtsverkeer der instituten onderling. Dit is beslissend.

7. de waarborg, die zodoende tegen inbreuk op de bestemming der goederen verkregen wordt. Dit argument van Braun (*Das kirchliche Vermögen von den ältesten Zeiten bis auf Justinian*. Giesz. 1860) is wetenschappelijk van onwaarde.

canonici de instituentheorie geschreven ligt en dat zij zonder moeite in deze rechtsverzameling is te ontdekken ¹⁾. Behalve in het recht werd zij ook in de rechtshandelingen uitgesproken; de alleenheerschappij had zij echter niet ²⁾.

Een andere vraag is het evenwel, of zij juist is, of zij met de feiten rijmt, en of zij deze op een aannemelijke wijze verklaart.

Er is geen feit, waarover zij struikelt, de pluraliteit der verschillende geestelijke en kerkelijke vermogens en hunne onderlinge rechtsbetrekkingen komt volkomen door de theorie tot haar recht ³⁾. Voorzoover zij dus den rechtstoestand beschrijft, is zij beslist juist, hoe kan het anders, daar zij op inductieve wijze verkregen is. Voorzoover zij meer geeft dan beschrijving en ook naar verklaring streeft, houd ik ze daarentegen voor onjuist, waarmee ik niet wil zeggen, dat het Canonieke recht haar niet huldigde, maar dat het Canonieke recht haar ten onrechte huldigde. Voor dat ik tot de motiveering van deze uitspraak over ga, wil ik een enkel woord wijden aan enkele bezwaren, die tegen de instituentheorie zijn aangevoerd en die de theorie aantasten door haar grondslag te ondergraven.

Vooreerst wordt een argument geput uit het eenheidskarakter der Kerk ⁴⁾; dit zou meebrengen, dat de verschillende instituten

1) Cf. de door Hübler l. c. pp. 115, 116 aangehaalde plaatsen.

2) Cf. pp. 144 sqq.

Cf. Stobbe l. c. I. p. 439: „Seit dem 11. Jahrhundert trat im kanonischen Recht der Begriff der juristischen Person mit Entschiedenheit hervor und man betrachtete die Kirche und die kirchlichen Anstalten als Persönlichkeiten, denen das Kirchenvermögen gehört. Andererseits bezeichnete man aber vielfach auch die zu der Kirche oder dem Kloster gehörigen Personen, den Bischof, Probst, die Mönche u. s. w. als Subjekte des Vermögens“.

3) Hoe Mr. Boeles (Armengoederen etc. p. 45), naar aanleiding van het overtuigende betoog van Mr. Telting ten gunste der instituentheorie zeggen kan, dat deze theorie op hetzelfde neerkomt als de gemeentheorie, vat ik niet. „Het begrip gemeente-eigendom met bepaalde bestemming“, zegt hij, „verschilt in wezen niet van het begrip stichting“. Zeker wel! Het rechtsverkeer (dat geen *schijn* was!) tusschen gemeentelijke instituten ware onmogelijk geweest, als er een „gemeente-eigendom met bepaalde bestemming“ bestaan had. 't Is weer de klassieke verarring van eigendomsrecht en bestemming.

4) Cf. Hübler l. c. p. 120.

enkel ten behoeve eener richtige administratie bestonden en geen eigen doel hadden; het zou met de Kerk en hare instituten zijn als met den Koning en de in zijn naam het recht bedeevende rechters, aan wie wel gebouwen etc. in gebruik gegeven worden zonder dat hun daarom het eigendomsrecht daarvan toekomt. Dit bezwaar, dat de veelheid der vermogens niet ongeschied maken kan en derhalve onjuist is, zou hoogstens in iure constituendo in aanmerking kunnen komen, doch zelfs dan geen hout snijden, daar het bestemming en eigendomsrecht dooreenhaspelt. De eenheid der Kerk toch hangt af niet van de vermogensrechtelijke regeling ¹⁾, maar van het bestaan eener machtige hiërarchie; immers zoowel over het ontstaan als het bestaan der geestelijke beneficiën werd beslist door de geestelijke Overheid.

Een tweede argument wordt juist ontleend aan deze oppermacht der hiërarchie ²⁾. Dit bezwaar steunt op een misverstand. Want rechtspersoonlijkheid is niet hetzelfde als onafhankelijkheid; het is niet in te zien, hoe uit het feit, dat de geestelijke Overheid bevoegd is rechtspersoonlijkheid te verleen en te ontnemen, de ontstentenis der rechtspersoonlijkheid zou kunnen voortvloeien; hierop toch komt het argument neer ³⁾.

Een derde bezwaar is van praktischen aard en wordt ontleend aan de beweerde nadeelige gevolgen, die de instituten-theorie voor de Kerk zou hebben ⁴⁾. Van wetenschappelijk standpunt is deze grief uit den aard der zaak van geen waarde ⁵⁾. Het bezwaar betreft de zgn. devolutievraag, d. w. z. de vraag, welk rechtsgevolg intreedt ten opzichte van het vermogen van een geestelijk instituut, wanneer dit ophoudt te bestaan, of deze goederen dan ter beschikking van het wereldlijke dan wel van het geestelijke gezag komen.

1) Cf. p. 161.

2) Cf. Hübner I. c. p. 121.

3) Cf. Mr. Lohman I. c. p. 90. Een andere quaestie is het, of de wereldlijke Overheid deze bevoegdheid van het geestelijke gezag erkent; dit is een staatsrechtelijke vraag, die hier buiten geding is.

4) Cf. Hübner I. c. p. 122. Mr. Lohman I. c. pp. 91, 95, 98.

5) Cf. p. 159.

Om de dispositiebevoegdheid van het geestelijke gezag, welke men door de institutentheorie bedreigd achtte ten gevolge van den regel dat *bona vacantia* aan den Staat vervallen, te redden, hebben sommige aanhangers der theorie verschillende rechtsconstructies bedacht, over welke ik met een enkel woord moet spreken.

Walter tracht aan te toonen, dat er, ook al valt een kerkelijk instituut weg, toch geen *bonum vacans* ontstaat¹⁾; hiertoe neemt hij een *dominium in solidum* aan, waarvan de subjecten zouden zijn het instituut en het bisdom. Tot deze constructie houdt hij zich gerechtigd op grond van de dioecesane vermogens-eenheid, die aan het ontstaan der beneficiën vooraf ging!²⁾

In de Würzburger Katholische Wochenschrift wordt onderscheiden tusschen het „*subjectum immediatum proprietatis*”, dat elk geestelijk instituut zou zijn, en het „*subjectum remotum proprietatis*”, dat door de Algemeene Kerk zou worden gevormd³⁾. Als grond voor deze theorie wordt aangevoerd de eenheid der Algemeene Kerk; deze zou meebrengen, dat hare instituten als vermogenssubjecten golden, doch enkel tegenover derden en niet ten opzichte der Algemeene Kerk zelve, die ondanks de vermogensindividualiseering het „*dominium eminens*” van alle geestelijke goederen zou bezitten.

Door Majer wordt eveneens de rechtspositie der geestelijke goederen geconstrueerd als een gesplitst eigendomsrecht van de bijzondere instituten en de Algemeene Kerk⁴⁾. Hij beroept zich op de bestemming der goederen, die niet alleen voor de speciale doeleinden der instituten dienen, maar tevens voor het algemeene doel der Kerk, de verheerlijking Gods. Ook hij keert zich derhalve tegen de behandeling van de goederen van opgeheven instituten als *bona vacantia*.

Ook Schulte loochent, dat bij het wegvallen van een geeste-

1) Cf. Hübler l. c. pp. 122, 123, 129, 130; waar de betreffende passage uit Walters Lehrbuch des Kirchenrechts afgedrukt is.

2) Cf. Richter-D. l. c. p. 1082.

3) Cf. Hübler l. c. pp. 123, 124, 130, 131; waar men de betreffende plaats vindt afgedrukt.

4) Cf. Hübler l. c. pp. 125, 126, 131, 132. Cf. aldaar het betreffende citaat uit Majers: Ueber das Eigenthum an den geistlichen Gütern und deren Heimfall bei vorgehenden Stifts-Innovationem (Ulm 1786).

lijke instelling hare goederen bona vacantia worden ¹⁾. Hij kent geen rechtsgrond voor een ingrijpen van Staatswege; de geestelijke Overheid is bevoegd aan het half vrij geworden vermogen de bestemming te geven, die haar goed dunkt.

Immers de geestelijke goederen bestaan ten behoeve der bijzondere instituten, maar evenzeer ten behoeve der Algemeene Kerk; valt de bijzondere bestemming der goederen weg, dan blijft de algemeene nochtans in wezen en deze kan weder geïndividualiseerd worden naar het goedvinden van de geestelijke Overheid. Ook volgens Schulte is er dus in casu van werkelijke bona vacantia geen sprake; de instituten bestaan slechts in en door het geheel en het eigendomsrecht wordt door de bestemming bepaald ²⁾.

Al deze theorieën trachten derhalve het vervallen der geestelijke goederen aan den Staat af te wenden. Zij gaan uit van de erkenning der instituten als de subjecten der vermogens en willen nochtans bij het wegvallen der instituten de vermogens niet als subjectloos zien aangemerkt. Dit is natuurlijk een tegenstrijdigheid. Bestemming en eigendomsrecht worden met elkaar verward. De juridische mogelijkheid van een dominium in solidum wil ik niet betwisten ³⁾; maar wil zoodanig dominium zich laten gelden, dan moet het zich aandienen als berustende op juridische gronden en het compromitteerende gezelschap van vrees voor nadeel en verwarring van eigendomsrecht en bestemming laten schieten. Dat er in de bronnen zelve van dergelijke gezamenدهand geen spoor is te vinden, behoeft nauwelijks vermelding.

Wanneer inderdaad, zooals de institutentheorie aanneemt, de

1) Cf. Hübler l. c. pp. 126, 127, 131, 132; waar de betreffende plaats uit Schulte's Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts (Giesz. 1863) is opgenomen.

2) De leer van Schulte is vaag; het is niet recht duidelijk, of hij aan de Algemeene Kerk tegelijk met de bijzondere instituten eigendomsrechten toekent dan of hij deze eerst met het te niet gaan van een instituut op de Algemeene Kerk laat overgaan; het laatste schijnt zijn bedoeling te zijn. Cf. Hübler l. c. pp. 127, 128, 129 jls. 94 sqq.

3) Ik ben het niet eens met Hübler, als hij (l. c. p. 132) „ein gleichzeitiges Eigenthum Mehrerer an derselben Sache ein juristisches Unding" noemt. Het huwelijks-goederenrecht levert een voorbeeld van een zoodanige rechtsverhouding. Cf. Stobbe l. c. I. p. 433.

bijzondere instellingen de subjecten zijn der bijzondere geestelijke en kerkelijke vermogenscomplexen, dan laat door geen constructie het noodwendige gevolg zich uit de wereld helpen, dat bij het wegvallen der instellingen de vermogens vacant worden. Om deze dan te doen overgaan aan een ander subject, welk dan ook, hetzij de Algemeene Kerk, hetzij eenig geestelijk instituut, hetzij de Staat, wordt vereischt òf een rechtsregel òf een bepaling in de stichtingsacte van het verdwenen lichaam, òf een toewijzing door de bevoegde Overheid ¹⁾.

Het geval, dat de stichtingsacte zelve regelen stelt omtrent het lot der goederen bij opheffing van de stichting, laat ik daar ²⁾; alsdan is er geen moeilijkheid; deze rijst eerst, als de fundatiebrief zwijgt. Bij dit zwijgen staan wij voor tweeërlei mogelijkheid; òf het recht zelf beslist, òf de Overheid.

Dat het recht zelf in cenig land of bisdom een soort van wettelijk erfrecht zou geven, is natuurlijk mogelijk, maar dit moet dan worden aangetoond; het bij analogie, buiten het recht om aan te nemen, is dwaasheid.

Het is de Overheid, die in casu het lot van de vacante goederen te bepalen heeft ³⁾. Maar welke Overheid, de wereldlijke of de geestelijke? ⁴⁾ Deze vraag dient voor de Middeleeuwen met haar tweeërlei recht en tweeërlei gezag ten gunste der laatste beantwoord te worden ⁵⁾, ten minste voor zoover het Canonieke recht door de wereldlijke Overheid als geldig werd aangemerkt ⁶⁾.

1) Cf. over de gronden, op welke een successief eigendomsrecht der Kerk verdedigd wordt, Mr. Lohman l. c. pp. 93, 94.

2) Cf. Meurer l. c. II. p. 428.

3) Cf. pp. 159, 160.

4) Cf. Meurer l. c. II. p. 425.

5) Deze bevoegdheid had bv. het Utrechtsche Domkapittel ten opzichte van de in den Dom gefundeerde beneficiën en officiën.

6) E. g. wijs ik op het recht van het Hof van Friesland, beneficiën te vereenigen, zij het ook onder bisschoppelijke goedkeuring; het wereldlijke recht greep hier dus in de kerkelijke verhoudingen in.

Cf. Mr. Boeles, Armengoederen etc. pp. 49, 50.

Cf. ook de geschiedenis der incorporatie van verschillende goederen van de Utrechtsche St. Paulusabdij bij de Utrechtsche bisschoppelijke Tafelgoederen door den Paus. Inv. d. arch. v. d. kap. c. kl. no. 263.

De quaestie hangt af van het recht van elken Staat en is niet voor algemeene beslissing vatbaar. Erkent het wereldlijke gezag, zooals sedert de Reformatie ten onzent het geval was, geen imperium in imperio, dan is het *de* Overheid, die in casu heeft op te treden en met het oog op de bestemming der goederen, de devolutievraag op te lossen heeft ¹⁾. Dieper hierop in te gaan, ligt niet op mijn weg.

Thans wil ik nader de institutentheorie *als zoodanig* ter sprake brengen ²⁾. Ik merkte op, dat ze in overeenstemming was met de feiten en ook door het Canonieke recht werd gehuldigd, maar dat ik toch meende ze te moeten verwerpen.

Huldigt men, op welk gebied ook, de theorie der rechts-persoonlijkheid, dan moct men de institutentheorie aanvaarden ter verklaring van het recht omtrent de geestelijke en kerkelijke goederen. Aangezien de leer dat er onlichamelijke rechts-subjecten bestaan, reeds sedert eeuwen in de juridische dogmatiek is opgenomen en ook in de wet haar plaats heeft gevonden, kan men, dit gegeven zijnde, de institutentheorie de juiste oplossing noemen van de vraag naar de rechtspositie der kerkelijke en geestelijke goederen, mits men in het oog houde, dat men zich op deze wijze naar het gewone spraak-gebruik regelt. Daarom heb ik de hoofdstukken I—IX mij steeds van de terminologie der institutentheorie bediend ³⁾.

1) Een voorbeeld van dergelijke regeling vindt men in art. 9 der wet op het Armbestuur, waarbij echter in het oog te houden is, dat het hier niet geldt het wegvallen der stichting zelve maar enkel van haar doel; de bedoelde stichtings-goederen worden niet als bona vacantia door den Staat aan zich getrokken, maar de Overheid heeft enkel zeker recht van toezicht.

Het hier bedoelde geval, het wegvallen van het doel, zal juist het geval zijn, waarin in den regel de devolutiequaestie van belang (praktisch) wordt. In den tekst heb ik in het algemeen van tenietgaan der stichting zelve gesproken; men versta dit niet in den engen zin des woords, maar begrijpe er ook onder de gevallen, die grond voor het tenietgaan kunnen leveren, zooals het wegvallen van het doel. Scherpe terminologie ware te dezen opzichte alleen mogelijk met het oog op een bepaalde wetgeving. Het ontwerp B. W. van '86 kent het vervallen van het doel niet als grond van tenietgang eener stichting, zelfs niet als aanleiding tot opheffing ervan bij K. B.

2) Cf. p. 168.

3) Cf. Hübner l. c. p. 112 noot 1, door wien ook Brinz onder de aanhangers der institutentheorie gerangschikt wordt, hoewel hij „bekanntlich die ganze Lehre

Gelijk reeds op pp. 144 sqq. werd opgemerkt, is het aannemen van het bestaan van onlichamelijke personen een eerst in den loop des tijds ontstane juridische constructie ter verklaring van het feitelijke aanwezig zijn van vermogens, voor welke geene mensche-lijke subjecten konden worden aangewezen ¹⁾. In overeenstemming met het Romeinsche recht erkende men oorspronkelijk veelal de subjectloosheid dier vermogens ²⁾, doch om er terstond aan toe te voegen, dat er *iuris intellectu*, *fictione iuris* wel degelijk een subject was. Wetenschappelijke, verklarende beteekenis had deze personificatietheorie niet; om redenen van utiliteit mag het aanbeveling verdienen deze vermogenscomplexen te behandelen en te betitelen *als* personen — hier is niets tegen —, maar in werkelijkheid heeft men er de subjectloosheid niet mee uit de wereld geholpen ³⁾. Geen wonder dan ook, dat men langzamerhand deze fictie heeft laten schieten en gekomen is tot het aannemen van het reële bestaan van nog andere rechtssubjecten dan de menschen, zonder dat men het evenwel tot eenstemmigheid heeft kunnen brengen, wat deze wezens nu eigenlijk waren.

Waarom heeft men zich niet bij het feit der subjectlooze vermogens willen neerleggen? Is het omdat men achteraf bemerkte, dat er wel degelijk subjecten aanwezig waren, die zich echter uit bescheidenheid of uit welke motieven ook, voor het vulgaire menschedom verstoken hielden en die ten slotte toch ontdekt en uit hunne schuilhoeken te voorschijn gesleept zijn? Dan hebben zij ook daarna de gave niet verloren, zich onkenbaar te maken. Want hopeloos is men het er over oneens, welk wezen het eigenlijk is, dat als het subject van het vermogen van een weeshuis, een kerk, een pastorie etc. is aan te merken. Of is het omdat men zich geene subjectlooze rechten kon *voorstellen*, en aldus redeneerde:

von den juristischen Personen verwirft". „In der Sache selbst entsteht durch diese abweichende Auffassung aber kein Unterschied".

1) Ik bepaal mij tot een korte uiteenzetting van mijn standpunt in dezen vooral in verband met de theorie van Zitelmann, Meurer en Lohman, die een wil buiten den mensch op een bepaald doel gericht naast den mensch zelven als rechtssubject aannemen.

2) Cf. Zitelmann l. c. p. 25. Meurer l. c. I. p. 47 noot 2.

3) Cf. Zitelmann l. c. p. 20. Meurer l. c. I. p. 67.

ik vind daar een recht zonder subject; een recht zonder subject is onmogelijk; dus heb ik mij vergist en is er wel degelijk een subject, al vind ik het niet?

Dit was inderdaad het geval.

„Men voelde”, schrijft Mr. Lohman, „dat een recht zonder subject even onbestaanbaar is, als het mijn en dijn zonder drager”; dat een recht zonder subject was als „een dak zonder huis” ¹⁾.

Het is niet de vraag, of men iets onbestaanbaar *acht* maar of het werkelijk onbestaanbaar *is*. Natuurvolken kunnen zich geene onpersoonlijke natuurkrachten voorstellen en maken er daarom personen van; zijn deze er om die reden? ²⁾.

Vanwaar die meening, dat subjectlooze rechten onbestaanbaar zijn? Ze vloeit voort uit de definitie, die men van recht geeft; het cardinale bezwaar dat de Heer Lohman tegen de subjectloosheid aanvoert, is het volgende. „Deze leer” — hiermede bedoelt hij het feitelijke bestaan van vermogens zonder dat er „naar het uiterlijk” ³⁾ subjecten van te bespeuren zijn — „is in strijd met het begrip van recht en rechtsorde” ⁴⁾.

Wat moet men onder recht verstaan? Mr. Lohman antwoordt: „Recht is de door de rechtsorde beschermde wil” ⁵⁾.

1) L. c. pp. 15, 7.

2) Met „dem tiefen Zuge zur Persönlichkeit, der durch die Menschennatur hindurchgeht”, die Zitelmann in de onderhavige quaestie zoo belangrijk voorkomt, laat zich alles bewijzen. Waarom zou deze trek wel de persoonlijkheid van stichtingen en vereenigingen bewerkstelligen en zou op hem ten behoeve van oreaden, dryaden, najaden etc. geen beroep gedaan mogen worden? Cf. Zitelmann l. c. p. 33.

3) L. c. p. 5.

4) L. c. p. 6. Uitnemend formuleert Meurer de quaestie (l. c. I. p. 47; cf. echter p. 75): „Wir können uns in unseren Verhältnissen kein Recht ohne Subject denken. Nun begegnen wir aber der durch die Forderungen des Verkehrs bedingten Thatsache der Existenz von Rechtscomplexen, bei welchen ein wirkliches Subject nicht ersichtlich wird. Ueber diesen conflict eines juristischen Principis und der wirklichen Thatsachen und Bedürfnisse sucht man in verschiedener Weise hinwegzukommen”. Cf. Zitelmann l. c. p. 9.

5) L. c. p. 15. Ter loops zij opgemerkt, dat het niet aanbevelenswaardig is het te definieeren begrip in de definitie zelve op te nemen. In casu is het evenwel slechts een in woorden bestaande fout, geen circulus vitiosus, — dit erken ik gaarne, — hetgeen echter niet wegneemt, dat, al mag voor het doel waarvoor de definitie gegeven wordt de onjuistheid tot een bloote woordenquaestie worden teruggebracht, deze concessie geenszins in alle opzichten kan worden gedaan.

Hij volgt hierin de door Meurer gegeven definitie: „Recht im subjectiven Sinn ist ein von der Rechtsordnung anerkanntes objectives Wollendürfen” 1). Beiden volgen hierin Zitelmann, die recht in den subjectieven zin definieert als „eine vom Recht im objectiven Sinn verliehene rechtliche Macht, d. h. ein mit objectiver Geltung ausgestattetes Wollendürfen” 2).

Zeker, wanneer men met Meurer zegt: „Recht ist seiner Substanz nach Macht” 3), ligt de conclusie voor de hand: „Die Theorie der subjectlosen Rechte ist falsch; sie ist... eine contradictio in adiecto”, want: „Macht gelangt aber nur zur Wirklichen Existenz in einem Träger” 4).

Als een *subjectief* recht door de rechtsorde beschermde macht is, komt de vraag of een *subjectloos* recht bestaanbaar is, neer op de algemeene vraag, of er een hoedanigheid bestaan kan zonder iets waarvan zij de hoedanigheid is, en hebben wij in casu niet met een rechtsquaestie te maken maar met een logische vraag.

„Der Satz: Kein wirkliches Recht ohne Subject”, zegt Meurer, „ist ebensowenig eine Rechtsfrage, als die Frage: Giebt es ein wirkliches Fliessen ohne ein Fliessendes, eine naturwissenschaftliche Frage ist; er ist... ganz ausschliesslich philosophischer Natur.” „Es ist ein Fundamentalsatz der Logik, dass das Werden, Sein u. s. w. nur so gedacht werden kann, und dass es auch nur so aus unserer Gedankenwelt heraus Erscheinung und Wesen gewinnt, dass etwas wird oder ist. So ist es auch nicht bloss eine Denknöthwendigkeit, eine apriorische Kategorie, dass das Recht einen Rechtsträger hat, sondern das Recht gewinnt überhaupt dadurch nur Wirklichkeit” 5).

1) L. c. I. p. 36.

2) L. c. p. 62. Op p. 63 definieert hij het als „was ein Subject nach der Vorschrift des objectiven Rechts in bezug auf ein Object mit objectiver Geltung wollen darf”.

3) L. c. I. p. 59.

4) L. c. I. p. 58.

5) L. c. I. pp. 58, 59.

Zoo leest men ook bij Zitelmann l. c. p. 62: „Es ist eine Grundform des Denkens,

De hier gevolgde methode is wel zeer gemakkelijk, zij ontslaat van een tijdroovend en lastig feitenonderzoek, zij laat ons vrij om alleen uit onze begrippen de werkelijkheid op te bouwen en weerbarstige feiten af te wijzen met de machtsspreuk: gij *kunt* niet werkelijk zijn. Het is te betreuren, dat de werkelijkheid toch haar eigen gang gaat; de schildpad mocht hoog opgeven van de denknoodwendigheid, die Achilles belette haar in te halen, zij moest het met hare eigen oogen zien, dat hij haar voorbijliep, en in de overweging, dat het niet betamelijk is „naar het uiterlijk” te oordeelen, zal zij maar een schralen troost gevonden hebben voor het onaangename „uiterlijke” feit, dat zij achterbleef; misschien is zij ook wel haar dogmatiek gaan herzien en is zij tot het inzicht gekomen, dat men niet te spoedig een meening voor denknoodwendigheid moet uitgeven.

Doch hierop ga ik niet nader in. Ik wensch alleen de vraag onder de oogen te zien, of de gemelde definitie van recht juist is en of de subjectlooze rechten inderdaad een species zijn van het genus: subjectlooze qualiteiten of praedicaten.

De definitie van subjectief recht, op de vorige bladzijde meegedeeld schijnt ondubbeltinnig; toch is ze er verre van af dit te zijn. En juist haar dubbeltinnigheid is voor hare verdedigers het wapen, dat hen in de gelegenheid stelt naar twee zijden te slaan, al naar gelang de definitie van den eenen of den anderen kant wordt aangevallen.

Zegt ge: ik neem een subjectloos recht waar, dan wordt u geantwoord: onmogelijk, want recht is macht, recht is wil, macht zonder iemand die machtig is, wil zonder iemand die wil, is onbestaanbaar. Een praedicaat zonder subject is een logische tegenstrijdigheid.

Zegt ge: ik neem een rechtssubject waar, dat niet „machtig” is, dat geen wil heeft, of welks macht en wil door het objectieve recht als waardeloos wordt beschouwd, dan voert men u

dass es kein Prädicat an sich gibt, sondern dass in der Welt der Wirklichkeiten (nicht der Abstractionen) ein Prädicat immer nur insofern existirt, als es irgend einem Subject zukommt. Selbst das einfachste Prädicat, das „Sein, esse”, hat nur insofern für die wirkliche Welt Wahrheit, als es von irgend etwas ausgesagt wird.”

tegen „Wollendürfen ist nicht identisch mit Wollen”, voldoende is het bestaan van „Willenspotenz” 1).

„Domandabo causam et rationem quare
Opium facit dormire”.

„A quoi respondeo,
Quia est in eo
Virtus dormitiva,
Cujus est natura
Sensus assoupire”.

Niet ieder heeft het geluk, om als Molière's baccalaureus een koor te zijner beschikking te hebben, dat zijne antwoorden bezegelt met een „Bene, bene, bene, bene respondere”.

Wie is tevreden met de levering van een ei, als hij een hoen heeft gekocht, of met die van een nuchter kalf, als hij zich een paaschrund heeft bedongen? Welke rechter zou het verweer van den verkooper gegrond achten, als deze zei: ik *heb* een hoen, ik *heb* een paaschrund geleverd; is het mijn schuld, dat de boersche geest van den kooper niet vatten kan, dat hij in dat ei een potentieel hoen, in dat nuchtere kalf een potentieel paaschrund bezit?

Dit spel met potentia en actus is het, waarmee de geleerde auteurs ons afschepen. Als zij de subjectloosheid van rechten bestrijden, beroepen zij zich op den actueelen wil of het actueele wilsvermogen, waarvan zij terecht volhouden, dat het zonder een subject, zonder een willer, onbestaanbaar is. Wanneer zij daarentegen voor rechtssubjecten zonder wilsvermogen of met een rechtens waardeloos wilsvermogen komen te staan en dan

1) Meurer l. c. I. p. 60. Eveneens leert Zitelmann (l. c. p. 47) dat het niet noodig is, dat er een werkelijk wilsvermogen in een wezen zij, opdat dit subject van rechten kunne zijn, maar enkel, dat „die Potenz des Willens” aanwezig zij: „eine potentielle Willensfähigkeit”. Recht is immers „ein Wollendürfen, also eine rein passive Qualität”; het beteekent niet, „dass ein subject etwas wolle, sondern dass es etwas wollen dürfe”.

„Ausbübung eines Rechts setzt actuelle, Haben eines Rechts nur potentielle Willensfähigkeit voraus”.

Den nasciturus ontzegt hij echter juist de rechtssubjectiviteit: „Wer ungeboren ist, kann keinen Willen haben, kann also nicht Rechtssubject sein” (l. c. p. 111). Verandert dit nu plots door de geboorte?!

gewezen worden op het feit, dat men zonder dat men het weet en dus geheel buiten zijn wil om in rechtsbetrekkingen geplaatst kan worden, dan verweren zij zich met een beroep op het potentieele wilsvermogen, dat ook dan niet ontbreekt.

Nu vraag ik aan hen, die recht zonder subject onbestaanbaar achten: *is* recht beschermde wil, beschermde macht, of *is* het dat niet? Zoo ja, dan is er geen recht zonder iemand die *wil*, zonder iemand die macht *heeft*. Zoo neen, dan is er wel recht zonder wil, zonder macht, zonder willer en zonder iemand die macht *heeft*; want mogelijkheid is geen werkelijkheid.

Zoo heeft men derhalve in de gemelde definitie wel een tweesnijdend zwaard; maar het is er een, dat zich zelf stuk slaat.

Het woord „dürfen” is de aanleiding tot het gewraakte misbruik van de tegenstelling: potentia-actus. Het wordt nu eens gebezigd ter aanduiding van de door het objectieve recht verleende bescherming, dan weder ter aanduiding van de wils-mogelijkheid.

Drieërlei wordt door Zitelmann c. s. dooreengehaspeld: de mogelijkheid wilsvermogen te verkrijgen, het wilsvermogen zelf en de concrete wilsuitingen ¹⁾. Nummer één is aanwezig in

1) Men leest bv. bij Zitelmann l. c. pp. 67, 68: „Recht ist Wollendürfen. Rechts-subject kann mithin jeder sein, und Person ist jeder, der rechtliche Willensfähigkeit hat. Mithin ist Willensfähigkeit die einzige nothwendige Qualität eines Wesens, kraft deren es Person ist und Rechtssubject sein kann”. „Die Leiblichkeit des Menschen ist für seine Persönlichkeit eine ganz irrelevante Eigenschaft: es kommt auf den wirkenden Willen an, den er hat”.

Dus: het wilsvermogen, een reële kracht, is de substantie der rechtsbevoegdheid.

Vergelijk hier nu mee het op de vorige bladzijde geciteerde, waarin het potentieele wilsvermogen voldoende verklaard werd, en dat waarin den nasciturus desondanks de rechtspersoonlijkheid ontzegd werd.

En vergelijk er ook mede hetgeen omtrent de stichting geleerd wordt. Hier is het plots een bepaalde wil, een wilsuiting, die als rechtssubject ten toonele gevoerd wordt: „das Wollendürfen des Subjects hat sich in ein Wollenmüssen, besser in ein Nichtanderswollenkönnen verwandelt. Denn das Subject ist der auf diesen einen Zweck gerichtete Wille, der mithin seiner Natur nach immer nur diesen Zweck und nichts anderes wollen kann”. „Eine Anstalt ist also ein von einem objectivirten und organisirten Willen beherrschter Rechtscomplex”. (l. c. pp. 73, 74).

Wat heeft men nu met deze geleerde woordenkramerij gewonnen?

Wat is een wil, die wil?!

een nasciturus en een zuigeling; in hen *is* nog geen wilsvermogen, geen actualiteit, geen reële kracht; evenmin als uit een eikel planken gezaagd kunnen worden, evenmin komen er uit een nasciturus of een zuigeling wilsuitingen, althans niet in den juridischen zin des woords. Nummer twee wordt bij elk normaal mensch aangetroffen; ook een krankzinnige kan willen, maar in dit geval wordt de wil door het recht als niet bestaande aangemerkt. Nummer drie is er bij een stichting; de stichter richt zijn wil op een bepaald doel en legt zijn wilsuiting vast in den stichtingsbrief; er is hier geen potentieel en geen actueel wilsvermogen maar een bepaalde wilsuiting.

Deze dooreenhaspeling is evenwel voor Zitelmann c. s. onmisbaar; zoo alleen kunnen zij hun stelsel, dat n.l. de wil het rechtssubject is, onverschillig of hij in een lichamenlijk, dan wel in een onlichamelijk wezen bestaat, ¹⁾ handhaven, zoo alleen een quasi-antwoord geven op deze vragen:

Wie is het subject van het vermogen, dat aan een nasciturus toevalt?

Wie is het subject eener onbeheerde nalatenschap?

Waarom is een zuigeling het subject van zijn vermogen? En een krankzinnige?

Hoe kan men rechten hebben zonder dat men het weet?

Wie is in een stichting het willende wezen? En in een corporatie?

Is de ongeboren vrucht rechtssubject? en de zuigeling? en de krankzinnige? Bij de twee eersten is er een potentieel wilsvermogen en bij den laatste is er ook actueele wil, maar op dezen wordt door het objectieve recht niet gelet en

Wat is een wil, die niet anders kan willen?!

Wat is een geobjectiveerde en georganiseerde wil?!

Hoe kan een wil bestaan zonder, bv. na den dood van, den willer?! Wil was immers praedicaat, en „Grundform des Denkens” was juist: geen praedicaat zonder subject. O Zitelmann!

Bij een stichting is de wil dus zijn eigen subject, en die wil is dan nog de wil van den stichter, dus van een *ander* subject!

„An Worte lässt sich trefflich glauben,

Von einem Wort lässt sich kein Jota rauben”.

1) Zitelmann l. c. p. 112: „Juristische Personen sind unkörperliche Willen”.

behoeft ook niet gelet te worden; *hunne* rechten *zijn* niet *hun* „Wollendürfen”. De vermogensrechten van een zuigeling zijn niet zijn macht of zijn wil. Natuurlijk niet, maar, zegt Meurer, een zuigeling bezit „Willenspotenz”; toegegeven, ieder maakt onderscheid tusschen den zuigeling en het kussen waarop hij sluimert; maar recht was immers macht of wil en hieruit juist wordt afgeleid, dat het niet subjectloos kan zijn? Meurer verstaat onder rechtssubjectiviteit het door de rechtsorde beschermde vermogen om te willen; het zij zoo; maar heeft de ongeboren vrucht of de zuigeling wilsvermogen? neen, hij heeft een potentieel wilsvermogen; en heeft het wilsvermogen van den krankzinnige in rechte waarde? immers neen, zijne rechten zijn niet de „Objectivirungen” van dit vermogen ¹⁾; daar op zijn wil in het minst niet gelet wordt.

Vast staat derhalve, dat er rechtssubjecten zijn, wier rechten niet gevormd worden door hun wil. Dit blijkt ook uit het feit, dat men rechten kan hebben zonder het te weten en dus buiten zijn wil om.

Daarmede vervalt de stelling, dat recht een beschermde wil zou zijn. Als het subject niet in aanmerking komt, waarom ligt dan in zijn wilsvermogen, dat òf nog niet bestaat en misschien nooit bestaan zal òf als *quantité négligeable* behandeld wordt, de grond om te verklaren: subjectlooze rechten zijn onmogelijk? Het verband is niet in te zien.

In confesso is, dat er rechten zijn, die niet zijn de wils-objectiveeringen van hunne subjecten. M. a. w. wij staan voor het feit, dat er rechten zijn, die volgens de theorie van Mr. Lohman etc. enkel in naam dragers hebben, *inderdaad* subjectloos *zijn*.

„Ihr seid noch immer da! Nein, das ist uncrhört.

Verschwindet doch! Wir haben ja aufgeklärt!”

Deze theorie drijft de subjectlooze rechten de voordeur uit en laat ze door de achterdeur weer binnen. Als Meurer nu zegt: ja, maar het potentieele wilsvermogen schiet toch over, dan antwoord ik: ja, om rechtssubject te zijn moet men ten

1) Cf. Meurer l. c. I. p. 36.

minste een potentieel wilsvermogen hebben; de vraag, of er subjectloze *rechten* zijn, staat er evenwel geheel buiten.

De bron der verwarring is het veronachtzamen van de onderscheiding van recht en handeling, van rechtsbevoegdheid(-subjectiviteit) en handelingsbevoegdheid 1).

Het gansche betoog van Zitelmann, Meurer en Lohman is op die veronachtzaming gebaseerd 2).

Grif worde erkend, dat er van geen handeling sprake kan zijn zonder subject, dat handelt; eveneens, dat een handeling een uitoefening van macht is; eveneens, dat een rechtshandeling een door de rechtsorde beschermde handeling is; eveneens, dat handelingsbevoegdheid in het wilsvermogen haar conditio s. q. n. heeft en dat elke rechtshandeling een „Wollendürfen” is. Maar handeling en recht zijn twee! Een recht kan uit een handeling voortvloeien en kan tot nieuwe handelingen de aanleiding zijn, er den rechtsgrond voor vormen. Voorzoover de *uitoefening* van het recht in handelen bestaat, is er iemand

1) Duidelijk komt dit uit bij Zitelmann l. c. p. 65, waar het heet:

„Rechtsfähigkeit ist die Eigenschaft, Rechtssubject zu sein”; en:

„Der Ausdruck „Rechtsfähigkeit” bezieht sich aber darauf, dass das betreffende Wesen nun auch die Fähigkeit hat, durch eigene Handlungen alle andern, ihm nicht von selbst zustehenden Rechte zu erwerben und in jeder andern Weise rechtlich wirksam zu werden”.

2) Bij Mr. Lohman bestaat nog een eigenaardig misverstand, trouwens tot dezelfde verwarring terug te brengen. L. c. p. 16 leest men: „Wat wij nu zien geschieden bij het testament en de fidecommissaire substitutie, datzelfde verschijnsel treffen wij ook bij stichtingen aan”. Welk verschijnsel? dat iemands wil ook na zijn dood blijft voortwerken.

Dit verschijnsel is regel bij elke rechtsverhouding: de erfgenamen etc. zijn gebonden door de daden van hun auteur. Maar beteekent dit nu, dat de wil van dien overledene ondanks het overlijden is blijven bestaan, slechts ontdaan van zijn „physisch superfluum”? Omdat men het voor recht houdt hetgeen een overledene gewild, gecontracteerd of eenzijdig bepaald heeft, na te leven en te doen naleven, is zijn wil toch niet blijven bestaan!

Hoe is het mogelijk, dergelijke redeneering in ernst te verdedigen!

Elke oorzaak, op elk terrein des levens, werkt na in haar gevolgen, ook als zij zelve niet meer bestaat.

Leest de vader nog, omdat na zijn dood zijn kroost nog bloeit?! In zijne kinderen leeft men voort; maar beteekent dit, dat men zelf het ondermaansche niet verlaat?! Woorden, niets dan woorden.

noodig, die handelen kan of handelen mag ¹⁾; en hier laten een zuigeling en een krankzinnige het juist zitten.

Rechtsuitoefening is niet mogelijk zonder iemand, door wien ze geschiedt. Daarom wordt dan ook voor een ongebooren vrucht, een zuigeling en een krankzinnige iemand benoemd, die hunne rechten kan uitoefenen.

De theorie van Zitelmann c. s. wil ons verlossen van het feit der subjectloosheid maar het gelukt haar niet dan ten koste van zelfmoord; niet alleen dat zij het bestaan van onlichamelijke in het menschenverkeer zich bewegende personen niet bewijst noch de denkbaarheid ervan aantoot, ten slotte werpt zij zelfs den „Grundform des Denkens”: geen praedicaat zonder subject, onder de hand overboord, misschien met de onuitgesproken gedachte: jede Consequenz führt zum Teufel. Inderdaad, zij zelve haalt het subjectlooze recht en daarenboven ook nog het subjectlooze praedicaat met vlag en wimpel binnen, juist om maar consequent te zijn in haar beginsel: geen recht zonder subject!

De gang der redeneering is toch de volgende:

1°. Geen praedicaat zonder subject.

Recht is praedicaat.

Dus: geen recht zonder subject.

2°. Elk recht heeft een subject.

Recht is beschermde wil.

Dus: rechtssubject is een willend wezen.

3°. Van rechtssubjectiviteit is wil de substantie.

Wil is iets onstoffelijks.

Dus: voor rechtssubjectiviteit is het lichaam een superfluum.

Langs dezen weg bereikt men het resultaat: er zijn ook onlichamelijke, willende rechtssubjecten.

Maar de wil was immers een praedicaat? Dus nooit subjectloos?

Waar is nu na den dood van den willer het subject van zijn wil? Immers nergens. Wil men nochtans den wil laten voortbestaan, dan houdt men een subjectloozen wil over.

1) Cf. Zitelmann l. c. p. 34.

Zoo bestrijdt men de subjectloosheid van *rechten* („door de rechtsorde beschermde wil”!) en komt ten slotte aandragen met den subjectloozen *wil* als oplossing van het raadsel.

Risum tencatis!

Dat deze theorie principieel onjuist is en abstractie voor realiteit uitvent, springt in het oog. Ze plukt de één en ondeelbare persoonlijkheid uiteen in hare verschillende vermogens; maar de mensch kan nu eenmaal niet gescheiden worden in wilsvermogen en „physisch superfluum”, hij zelf en niet iets van hem is rechtssubject, hij is één; als zoodanig is hij subject in verschillende levenssferen; het wilsvermogen, laat staan dan een bepaalde wil, is niet het subject in de rechtssfeer, evenmin als de smaak het is in de culinaire sfeer, etc. En de verbrokkeling gaat zelfs door binnen den wil! Immers door een stichting in het leven te roepen geeft men het leven aan een nieuw wezen, dat naast den stichter komt te staan; zoo leest men bij Meurer: „Nach Errichtung der Stiftung bleibt der zur Zeit der Errichtung abgezweigte Sonderwille der unwandelbare Träger, mag der zurückbleibende Totalwille auch noch so sehr wünschen, das Geschehene unmöglich zu machen” ¹⁾. Kan een wil „wünschen”? Of moet hij „Totalwille” zijn, om dit te kunnen, en is het enkel voor een „Sonderwille” niet mogelijk? Het laatste is te hopen, want gesteld eens, dat die afgetakte speciaal-wil deernis kreeg met den eenzaam achtergebleven totaal-wil! Er zouden op het rechtsterrein nog heel wat rampen kunnen gebeuren, als een „Sonderwille” eens berouw kreeg over zijn ontvluchting uit het vaderlijke huis!

Naar het uiterlijk te oordeelen zijn er volgens den Heer Lohman subjectlooze rechten; Zitelmann beweert eveneens, dat wie met de feiten rekening houdt subjectlooze rechten erkennen moet. Toch heet het bij beiden, dat zij naar den eisch der logica onbestaanbaar zijn. Ze *zijn* er dus wel maar ze *behooren* er niet te zijn, omdat ze een tegenstrijdigheid in zich sluiten; ze zijn dus niet denkbaar.

De vooropgestelde definitie is de bron van al het schijnbaar diepzinnige theoretiseeren.

1) L. c. I. p. 76 noot 3.

Men meent bij het spreken over de rechtspersoonlijkheid te verkeeren op logisch, terwijl men inderdaad zich op feitelijk, in casu ethisch terrein bevindt.

De vraag is, of er subjectlooze rechten *zijn*, niet of zij *or kunnen* zijn. Door Zitelmann c. s. wordt dit ten eenenmale miskend; a priori neemt hij aan, dat subjectlooze rechten onmogelijk zijn, en als de feiten tegen de stelling indruischen, dan moet zoo'n strijd volgens hem doen erkennen „einen Fehler in der Analyse jenes scheinbar anomalen Rechts gemacht zu haben” 1).

Het rechtsbegrip, wordt verder geleerd, „ist nicht etwa bloß ein aus den empirischen rechtlichen Erscheinungen abstrahirter, d. h. er ist nichts bloß Formales, keine magere Zusammenfassung der in allen Rechtsinstituten gleichmässig vorhandenen Merkmale”; neen, „der Rechtsbegriff, richtiger die Rechtsidee wird zur anderen Hälfte bestimmt durch philosophische Principien; er hat einen selbstständigen apriorischen idealen Inhalt, aus dem heraus er durch uralte schöpferische Kraft mit unwiderstehlicher Nothwendigkeit die einzelnen Rechtsgebilde hervortreibt, sowie aus dem Kern sich ein mächtiger Baum mit Stamm und Aesten, Blättern und Blüten nur so und nicht anders entwickelt 2).

Dit is alles ongetwijfeld heel fraai gezegd, maar daar is het dan ook mee uit. Gaarne schaar ik mij met Zitelmann c. s. onder de aanhangers van het realisme en houd ik het er voor, dat de dingen dezer wereld door ideeën of typen beheerscht worden, van welke zij de individueele verschijningsvormen zijn; maar deze ideeën beheerschen niet maar een *gedeelte* maar al het geschapene, en zij *beheerschen* het dan ook inderdaad: geen feit valt buiten zijn idee. Maar dit wil nu niet zeggen, dat wij die ideeën a priori kennen; de weg, die ons tot haar kennis leidt, is die der waarneming en der abstractie uit het in concretis waargenomene; de zodoende verkregen begrippen,

1) L. c. p. 32.

2) L. c. p. 30; cf. p. 7. Wat het begrip subjectief recht te maken heeft met de rechtsidee, is mij niet duidelijk; Z. licht het dan ook niet toe. Terecht vraakt Meurer deze Zitelmansche identificeering, l. c. I. p. 58 noot 4.

die altijd aan de werkelijkheid getoetst moeten worden, zijn den realist ideeën. Het is een geloofsquaestie, die nooit het wetenschappelijke onderzoek mag doen verkommeren. Ook de zedelijke waarheden, die uiteraard a priori gekend worden, worden niet als algemeene ideeën maar in concretis gekend; uit deze concrete zedelijke gegevens hebben wij door waarneming en abstractie de zedelijke ideeën ons op te bouwen. Juist omdat de concrete ethische feiten niet willekeurig zijn maar uit innerlijke noodzakelijkheid voortspruiten, d. i. openbaringen van ideeën zijn, vormen zij de materie om er de ideeën uit af te leiden. Zoo is het ook met het begrip subjectief recht, dat alleen uit de rechtsverschijnselen kan worden gevormd en niet aan deze moet worden opgedrongen. Aldus wordt juist alle aprioristische willekeur afgesneden; Zitelmann kan zich dan ook moeielijk erger vergissen dan hij doet, wanneer hij deze methode meent op één lijn te moeten stellen met de handelwijze van hem, die in cenig opzicht uit den band was gesprongen en dit nu aldus trachtte goed te praten: „Ach was, die Menschen haben den Begriff der Tugend erst gemacht, und zwar viel zu eng. Er musz so erweitert werden, dass meine Handlung auch noch unter ihn fällt, und dann ist sie ja eine tugendhafte”. (l. c. p. 31). Zeker, als Z. de zaak zóó inziet, begrijp ik mij zijn polemiek tegen de subjectlooze rechten zeer wel; maar hij zag ze verkeerd in, zóó staat het er niet mede.

De concrete zedelijke waarheden dringen zich aan ons op, zijn geen product van verstandelijke redencering en worden in geen geval willekeurig vastgesteld. Zitelmans geloof in de kracht der ideeën schijnt niet bijster sterk! De geboden van doen en laten zijn a priori, maar de begrippen, de ideeën die er in heerschen, kunnen alleen a posteriori worden gekend, willen ze niet alle aanspraak op objectiviteit verliezen.

Door deze algemeene lofspraak op het realisme, een philosophische, metaphysische geloofsbelijdenis, door Zitelmann misbruikt tot inperking van het feitenonderzoek, meent hij gerechtigd te zijn om klakkeloos over te gaan tot zijn medegedeelde definitie van recht: „ein mit objectiver Geltung ausgestattetes Wollendürfen”.

't Is louter toeval en willekeur, dat er niet heel iets anders voor den dag is gekomen; het verband is niet te bespeuren.

Wat bedoelen we, als we zeggen: iemand heeft dit of dat recht?

Een subjectief recht is niets anders dan een mogelijkheid; het is de mogelijkheid om in overeenstemming met de regelen, die men objectief recht noemt, handelingen te vorderen of te verrichten; maar een mogelijkheid is geen werkelijkheid; om de mogelijkheid in werkelijkheid te doen overgaan worden er individuen vereischt ¹⁾.

Het recht nu is nader gezien de conclusie getrokken uit het objectieve recht en de feiten, dat op een bepaalde wijze gehandeld moet of mag worden. Het is dus een resultaat van redeneering, dat w. i. w. in kiem reeds besloten ligt in den maior en den minor, waaruit het de conclusie is, maar dat daarom nog geenszins werkelijk is, evenmin als in een eikel reeds een boom bestaat. Door redeneering nu ontstaat het recht in de wereld van het denken; in de buitenwereld treedt het eerst, wanneer men het laat gelden, wanneer er naar wordt gehandeld.

Het objectieve recht en de feiten vormen dus het primaire, het subjectieve recht komt in de tweede plaats; het objectieve recht is geen regeling of begrenzing van de subjectieve rechten, maar een stel van regelen van doen en laten, waaruit de subjectieve rechten als gevolgtrekkingen opkomen.

Veelal gaat men anders te werk; de subjectieve rechten of bevoegdheden — de gekozen woorden zijn reeds kenschetsend — worden als bestaande grootheden behandeld, niet van stoffelijken maar van onstoffelijken aard, juridische scheppingen, die in het objectieve recht haar regeling vinden. Zoodoende wordt

1) Hier ligt de *cardo quaestionis*. „Nun ist aber“, zegt Zitelmann (l. c. p. 62), „ein Recht im subjectiven Sinne nicht eine blosse Abstraction, sondern ein in den Lebensverhältnissen causal werdendes Etwas. Es bekommt mithin seine Wirklichkeit erst dadurch, dass hinzugesetzt wird, wer berechtigt ist, wer also wollen darf. Dasjenige Wesen, welches wollen darf, ist das Subject des Rechts im subjectiven Sinne. Ein Recht im subjectiven Sinne kann also erst in dem Moment existent werden, wo es sich mit einem Subject verbindet“.

het begrijpelijk, dat men niet tot rust komen kan, voordat men van elk recht het subject heeft gevonden, hetzij als physische, hetzij als juridische creatie; zoo komt men dan tot het bestaan van rechtspersonen, om de moeielijkheid op te lossen, die men zichzelf heeft veroorzaakt door aan het subjectieve ten koste van het objectieve recht de eerste plaats in te ruimen.

Een recht nu kan men laten gelden of ten behoeve van iemand of ten behoeve van niemand. In het eerste geval hebben wij een recht met een subject, in het tweede een recht zonder subject. In beide gevallen is er een mensch noodig om het recht te doen *gelden*; heeft de uitoefening van macht plaats *voor* hem *door* wien ze geschiedt, dan is deze persoon en rechts- en handelingssubject, terwijl het *door* en het *voor* ook verschillende subjecten kunnen hebben, zooals b.v. in casu van voogdij en curatee; heeft ze daarentegen plaats w. i. w. *door* een mensch — door wien zou het anders mogelijk zijn? — maar voor niemand, dan heeft men een subjectloos recht; dit laatste doet zich b.v. voor, als de bewindvoerder eener onbeheerde nalatenschap de ertoe behorende schulden int.

De subjectlooze rechten zijn in twee soorten te onderscheiden, n.l. in die geen bestemming hebben en in die wel een bestemming hebben. De eerste zijn de zgn. bona vacantia, die de Staat veelal aan zich trekt; de tweede kan men met een echt Duitsch woord „Zweckvermögen” noemen. Maar het is onzin, een bestemming voor subject te laten doorgaan bij stichtingsgoederen en bij corporatievermogens ¹⁾. Daarenboven is er niet altijd een bestemming; ze ontbreekt b.v. bij een onbeheerde nalatenschap of een stichting wier doel niet meer kan worden bereikt. In al deze gevallen heeft men met subjectlooze rechten te maken.

1) Cf. Zitelmann l. c. p. 48. Meurer, l. c. I. pp. 55, 62, 72. Mr. Lohman l. c. pp. 10, 11.

De theorie van het „Zweckvermögen”, door Brinz opgesteld, met haar paralleliseering van *pertinere ad aliquem* en *ad aliquid* komt, zoo zij iets anders dan woordenspel wil zijn, neer op de personificatie van het doel. „Personenvermögen” en „Zweckvermögen” vormen geen tegenstelling, en in geen geval een alternatief; rechtssubjectiviteit en bestemming hebben met elkander niets uit te staan; subjectlooze rechten bestaan er zonder en met een bestemming.

Hiermede loochen ik geenszins het onderscheid tusschen organisme en conglomeraat en wil ik geenszins aan het „Princip der Einheit in der Vielheit” te kort doen, dat door Zitelmann als de sleutel voor de quaestie der zgn. rechtspersoonlijkheid beschouwd wordt en welks heerschappij op allerlei terrein des levens hij met voorbeelden aantoont (l. c. pp. 79 sqq.). Het komt mij evenwel voor, dat door dit beginsel de oplossing der vraag, of er een subject bestaat van het corporatievermogen, en zoo ja, wat dit dan is, — voor de verklaring der stichting roept Z. het niet te hulp — niet bevorderlijk is, maar dat het deze integendeel bemoeielijkt.

Het is verre van mij te ontkennen, dat er door de verbinding van verschillende grootheden nieuwe grootheden ontstaan kunnen; dit is een quaestie van feiten. Onbetwistbaar is het, dat er menschengroepen zijn, verbonden door banden des bloeds, van verstand en gemoed, van gemeen belang, van rechten en verplichtingen etc.; zulke banden kunnen of uit de natuur zelve voortvloeien of door menschelijk goedvinden geknoopt worden; te gelijk met deze banden kunnen te voren niet bestaande, althans onbekende grootheden aan het licht treden.

Maar deze eenheid is niet reël te scheiden van hare deelen, zij bestaat in en door hen, alleen in abstracto kan zij ervan onderscheiden worden. Een onstoffelijke band bestaat hoogstens in den geest van de verbondenen; in de empirische wereld bestaat het onstoffelijke alleen in verbinding met de stof, zonder deze verbinding verdwijnt het uit deze wereld.

Een onstoffelijke eenheid nu, die niet van hare deelen gescheiden kan worden, kan niet zelve als rechtssubject optreden, noch tegenover derden noch tegenover hare deelen, evenmin als een nasciturus, een zuigeling, een paard etc. dit kan; handelen kan alleen een mensch, een actueel mensch. Een corporatie als onlichamelijke persoon handelt niet, evenmin als een zuigeling; menschen handelen in hun plaats. Wil men met alle geweld een corporatie als een werkelijk wezen beschouwen, dan is zij in denzelfden zin een rechtssubject als een zuigeling dat is; niet meer maar ook niet minder. Om met hare individueele leden in rechtsbetrekking te staan, d. i.

om subject van rechten en plichten te zijn, moet zij niet enkel van hen kunnen worden *onderscheiden* maar reëel van hen kunnen worden *gescheiden*; en dit nu is juist niet mogelijk, daar de eventueele eenheid bloot immanent is. Stel het geval, dat een rechtspersoonlijkheid verkregen hebbende kegelfabrickant het voorrecht heeft onder hare leden een kegelfabrikant te tellen en dat deze door het bestuur der club begunstigd wordt met de levering van een stel kegels. Levering en betaling hebben plaats; tusschen wie? Wel, tusschen den fabrikant en de club! Zeker, maar deze heer was lid der club tijdens de levering en de betaling; de club moet dus iets buiten hem zijn, zoo zij n.l. bij de levering en de betaling subject is en rechtens niet maar een bloote naam. Deze scheiding nu tusschen de club en hare leden is niet mogelijk met aanhouding van het lidmaatschap; de club staat en valt met hare leden. Door u te denken, dat de club uit louter kegelfabrikanten bestaat en deze te zamen de leverantie doen, komt het nog scherper uit, dat zij en hare leden slechts onderscheiden niet gescheiden kunnen worden. Men zal antwoorden: tot personae quot qualitates! Zeker, maar dit is een zuivere rechtsfictie, geen realiteit: hoevele qualiteiten iemand ook in zich vereenige, hij is en blijft maar één mensch, al wordt hij rechtens ook *behandeld als* meerderen.

Om rechtssubject te zijn moest de corporatie iets zijn *naast* hare leden ¹⁾, daar zij met deze moet kunnen contracteeren en andere handelingen verrichten en zodoende met hen in rechtsbetrekking staan. Maar dat is zij niet, zij is enkel van hen te onderscheiden ²⁾.

Wie niet kan handelen, wie geen rechten kan uitoefenen, *is*

1) Cf. Meurer l. c. I. p. 85 noot 4.

2) In de door Meurer gegeven vergelijking: een corporatie verhoudt zich tot hare leden als een stroom tot zijne droppels, treedt dit duidelijk in het licht. Een druppel staat eerst naast den stroom als hij er uit is genomen; de stroom is niet iets afzonderlijks naast zijne droppels. Welnu, zoo staat het lid eener corporatie volgens M.'s theorie eerst naast deze, als hij er geen lid meer van is, en is de corporatie geen eenheid, die met hare leden handelen kan. Zoo weerlegt M. zich zelve. (l. c. I. p. 93).

Hoe M. de corporatie kan laten voortbestaan met één lid is niet duidelijk; een rivier van één druppel is een niet alledaagsch verschijnsel. (l. c. I. pp. 95 sqq.).

geen rechtssubject, maar *wordt als zoodanig behandeld*; ¹⁾ het is een ethische, geen logische vraag, binnen welke grenzen dit laatste geschieden moet, of bv. alle menschen als rechtssubjecten moeten worden behandeld. Wij zullen ons zeer zeker verwonderen, „wenn wir nächstens im Tageblatt als Actionäre irgend einer Gesellschaft den Geheimrath A., den Mops Schnauzerl und die Fontänen im Schwanenteich aufgeführt lesen, oder wenn wir eine Zeugenvorladung in Sachen der Stute Bellona contra den Pferdeknecht X. erhalten” ²⁾, maar niet omdat onze logica er door wordt aangerand maar omdat het met ons ethische bewustzijn strijdt; logisch maakt een zuigeling geen beter figuur als rechtssubject, ja veeleer een heel wat droeviger, dan de mops Schnauzerl, die wellicht o zoo vernuftig is ³⁾.

Is er nu grond om een corporatie als rechtssubject te behandelen? Deze vraag is van zuiver praktischen aard en laat ik onbesproken. Rechtssubject *is* zij echter in geen geval, omdat zij geen afzonderlijk bestaan heeft, hetgeen zij zou moeten hebben om *werkelijk* als draagster van rechten in het leven op te treden.

De leden eener corporatie *kunnen* organisch, d. i. niet-willekeurig, verbonden zijn. Maar dit doet voor het bestaan van den rechtspersoon niets af; de eenheid behoeft niet van feitelijken, zakelijken aard te zijn, maar kan puur willekeurig wezen, gelegen in een welbewust, willekeurig gekozen doel, zonder eenig zedelijk of aesthetisch karakter. Toch wordt in het recht als eenheid behandeld wat feitelijk niets dan een agglomeraat

1) Wil men hen, die slechts een potentieel of een rechtens irrelevant wilsvormen hebben, ook rechtssubjecten noemen, mij is het goed; het is, aangezien zij reël bestaan hebben en toch niet handelen kunnen, niets dan een woordenquaestie, of men zegt: zij zijn rechtssubject, of: zij worden als rechtssubject behandeld.

2) Zitelmann l. c. pp. 44, 65, 66.

3) Zeer juist zegt Meurer (l. c. I. p. 296): „Die Rechtsfictionen — ihre Zulässigkeit denn einmal vorausgesetzt — erscheinen nicht so sehr als schrankenlose Gedankenschöpfung, dasz sie nicht an der *sittlichen* Unmöglichkeit ihre Grenzen fänden”.

Ten onrechte houdt hij echter de eventueele rechtssubjectiviteit van dieren voor een *logische* onmogelijkheid. (l. c. I. p. 38).

is; in een kegelclub bv. zal men niet licht iets „organisch” bespeuren 1).

In het huwelijk *kunnen* de echtelieden een hogere eenheid vormen; de huwelijksband is bovendien niet willekeurig van inhoud maar organisch. Er is dus evenveel, zoo niet meer, reden om door het huwelijk een nieuw wezen, eene rechtspersoon te laten ontstaan en deze als het vermogenssubject uit te roepen, als bij een corporatie. Toch doet men dit niet. Waarom niet? Omdat men deze constructie niet noodig heeft en wel gevoelt, dat zelfs het vruchtbaarste huwelijk geene onlichamelijke wezens oplevert. Maar de statuten eener naamlooze vennootschap doen dat heusch ook niet.

Meurer meent den sleutel van het vraagstuk te hebben gevonden in het inzicht, dat het realisme en niet het nominalisme waarheid behelst 2).

Vernommen hab' ich's, und ich glaube Dir;

Doch, wackrer Mann, sag an, was soll das hier?

Langs inductieven weg meen ik in het voorafgaande tot een juiste juridische dogmatiek te zijn gekomen. Een met de feiten strijdige dogmatiek deugt niet. Als men a priori uitgaat van het dogma: alle zaken zijn òf res in patrimonio òf res nullius, waarbij dan deze laatste òf door den Staat aan zich worden getrokken òf ter occupatie worden gelaten van wie wil, en men dan rechten aantreft, van welke geen persoonlijk subject te ontdekken valt, zonder dat ze in de termen vallen als res nullius behandeld te worden, dan schiet er niets anders over, dan dat men een subject zich construeert. Maar wanneer men minder „dogmatisch” en meer „wetenschappelijk” is, dan zal men zorgen, dat de leer in overeenstemming is met het leven. De constructie is er om de feiten, en niet omgekeerd; past een constructie niet op de rechtsverhoudingen, dan ligt de fout

1) Wat er voor organisch karakter in een naamlooze vennootschap etc. schuilt, die immers bloot van menselijke willekeur afhangt, is mij niet duidelijk; „das unterscheidende Merkmal beruht in der organischen Verbindung der Theile, und diese schafft bei den Corporationen die Verfassung resp. das Statut”, zegt Meurer. (I. c. I. p. 65). Een curieus organisme!

2) I. c. I. pp. 54, 59, 62.

niet bij deze, maar bij gene ¹⁾. Een constructie is een wetenschappelijke verklaring van zekere rechtsverhoudingen; kan men er geen vinden, die past op alle rechtsverhoudingen, dan onthoude men zich liever van een verklaring, dan dat men tot verdrinking van feiten, tot mythologische personen zijn toevlucht neemt. Gesteld al eens, dat inderdaad een subjectloos recht niet voorstelbaar ware, dan zou het werkelijk bestaan van subjectlooze rechten moeten leiden tot de slotsom, dat wij hier staan voor een onbegrijpelijk feit; wetenschappelijker is het zichzelf een testimonium paupertatis uit te reiken, dan een ongegronde theorie op te stellen, wier aanneming een zuivere geloofsquaestie is; in onlichamelijke rechtssubjecten nu geloof ik niet, en ik zou er niet in gelooven, zelfs al waren de logische fouten in de redeneering, die tot dit credo leidt, niet aan te toonen; wie er in gelooven wil, hij doe het, maar bewere niet, dat ze feitelijk bestaan.

Onze wet huldigt begrijpelijkerwijze de rechtspersonentheorie zonder voor het „*iuris intellectu*” of de realiteit der rechtspersonen partij te kiezen; maar als er geene onlichamelijke personen zijn, dan kan de wet door haar machtswoord hieraan niets afdoen; theorie blijft theorie, al staat ze ook in de wet ²⁾.

Al wisselt de theoretische verklaring van zekere rechtsverhoudingen, deze zelve blijven, als het feitelijke element, die

1) Terecht schrijft Demelius (Jahrb. für Dogmatik. Bd. IV. Jena 1861. pp. 113 sqq.):... „als wenn das Recht, die Macht des nationalen Geistes und Verkehrslebens, indem es neue Lebensnormen producirt, nach den Begriffen und Sätzen fragte, welche seine Diener zu ihrer Bequemlichkeit sich abstrahirt haben, und welche im besten Falle Anspruch haben, so lange als richtig zu gelten, als das Material sich nicht ändert, aus dem sie abstrahirt sind”.

Cf. Zitelmann l. c. p. 29, Meurer l. c. I. pp. 58, 59.

2) Dit verliest Mr. Lohman (l. c. pp. 5, 6) uit het oog, als hij meent, dat van het niet aannemen van onlichamelijke personen het gevolg zou wezen, dat krachtens art. 576 B. W. alle stichtingsgoed Staatseigendom zou zijn en dat de saccularisatie ervan dus een bloote opportunitetsquaestie zou wezen.

Een aardige tegenhanger van deze redeneering is die van Mirabeau d.d. 2 Nov. 1789; hij betoogde, dat een corporatie, dus een zgn. rechtspersoon, een product is van den staatswil en dat daarom in geval van opheffing ervan door den Staat het corporatievermogen den Staat toevalt. Uit de rechtspersoonlijkheid leidde hij dus het recht van den Staat, het corporatievermogen aan zich te trekken, af, daar

zij zijn; al verworpt men een wettelijke theorie, men blijft toch aan de bindende bepalingen der wet gebonden. Voor tal van rechtsverhoudingen heeft men in de rechtspersonentheorie naar een verklaring gezocht ¹⁾; de hereditas iacens is als rechtspersoon geconstrueerd, en hetzelfde is geschied met de elkaar opvolgende bekleeders van een ambt, waaraan een vermogensrecht verbonden is, met de bezitters van een onroerend goed waaraan reaalrechten of -lasten kleven, met de houders van waardepapieren, met de familie speciaal de hoog-adellijke, met de echtgenooten, met de gezamendehand in het algemeen, met de handelszaak, met de vennootschap onder firma; het recht zelf wordt hierdoor echter niet veranderd, het blijft wat het is, onverschillig of men tot zijn constructie de rechtspersoonlijkheid te hulp roept of niet.

Zoo blijft ook een stichting een stichting, hoe men haar ook construeert. Als de wet stichtingen toelaat, laat zij ze toe en behandelt zij het stichtingsgoed niet als *res nullius*, zóó dat het den Staat of den *primus occupans* zou toevallen en de saecuralisatie een bloote opportunitetsquaestie zou zijn. Recht is recht, en theorie is theorie. De wet is geen lecr- maar een rechtsboek, zij *verklaart* niet, maar zij *bindt*.

Waar het thans op aan kwam, was recht en theorie uit elkaar te houden, om zoodoende tot de slotsom te komen omtrent de rechtspositie der kerkelijke en geestelijke goederen: ze behoorden noch aan één noch aan vele rechtssubjecten en zij waren evenmin *res nullius* of *bona vacantia* maar bestonden uit tal van subjectlooze vermogens aan een bepaalde bestemming gebonden.

In de gebruikelijke terminologie en volgens de ook in ons recht gchuldigde theorie van het bestaan van onlichamelijke rechtssubjecten is de instituententheorie de juiste, en is deze de constructie, die aan de bedoelde rechtsverhoudingen te geven

het in het leven roepen en het opheffen van rechtspersonen een bloote opportunitetsquaestie was.

Wie een zeker resultaat *wil* bereiken, vindt daartoe zeer zeker wel een middel. Cf. Hübler I. c. pp. 58, 59, en pp. 47, 48.

1) Cf. Stobbe I. c. I. pp. 429 sqq.

is ¹⁾. Wie zich niet wil neerleggen bij wat onbetwistbaar een feit is, het bestaan van subjectlooze rechten, wie van oordeel is, dat de juridische wetenschap dit feit als blooten schijn heeft te ontmantelen ter verzoening van feiten en logica, hij kiese de institutentheorie en construeere zich zijne onlichamelijke subjecten zooals het hem het meest aannemelijk voorkomt.

Het recht zelf, de feiten zelve veranderen er niet door. Meent men dieper te moeten gaan dan een bloote rechtsbeschrijving te geven, men doe het, doch men meene niet, dat men den kring der feiten te buiten gaande, feiten zal vinden. Men geloove vrij in onlichamelijke wezens, maar meene niet, dat deze rechts-subjecten zijn, optredende in het rechtsverkeer der menschen als eigenaars, crediteuren, eischers, gedaagden etc. Homerus had het volste recht de in het leger der Achaeërs woedende pest te construeeren als het gevolg van de pijlen van den ver-toornden Apollo, maar wat poëtisch goeden sier kan maken is daarom nog geen werkelijkheid.

Wie onlichamelijke wezens binnen het rechtsverkeer der menschen brengen, doen, zij het met minder poëtischen zin, hetzelfde als Homerus, maar wat deze doen mocht als dichter is niet geoorloofd voor iedereen: *quod licet Iovi non licet bovi*.

1) Naar gelang zij de rechtspersoonlijkheid weder verschillend construeeren, geven de aanhangers van de institutentheorie uiteenlopende definities van geestelijke of kerkelijke goederen. Zoo definieert Meurer (l. c. I. p. 245): „Kirchengut ist der Vermögenscomplex, dessen Rechtsträger die Kirche resp. ein Kirchlicher Corporations oder Anstaltswille ist”.

TWEEDE AFDEELING.

De geestelijke en kerkelijke goederen onder het Gereformeerde recht.

HOOFDSTUK I.

DE REFORMATIE.

§ 1. *Inleiding.*

Bij het onderzoek naar het rechtskarakter der Reformatie en de gevolgen, die zij op het stuk van de geestelijke en kerkelijke goederen heeft teweeggebracht, heb ik mij bepaald tot de provincie Utrecht; het aanleggen van een territorialen maatstaf was vereischt, om niet al te zeer tot generalisceren genoodzaakt te zijn; hetgeen vooral in het kerkelijke vermogensrecht deels tot al te vage deels tot onjuiste resultaten zou leiden.

Voordat de veranderingen op vermogensrechtelijk terrein in het leven geroepen ten gevolge en naar aanleiding van de Reformatie beschreven kunnen worden, dient eerst het rechtskarakter der Reformatie zelve vast te staan. De verschillende voorstellingen, die gegeven worden van hetgeen er in de 16de eeuw met de geestelijke en kerkelijke goederen gebeurd is, vinden goeddeels in de verschillende constructies van de Reformatie haar oorsprong. Een breed overzicht te geven van hetgeen omtrent de Reformatie geleerd wordt, zou mij te ver voeren; gaandeweg hoop ik het een en ander ervan mee te deelen, waarbij zal blijken, dat het antwoord op de vraag naar de gevolgen der Reformatie sterk beïnvloed wordt door de voorstelling, die men zich van de Reformatie zelve vormt.

Dat de Reformatie op het terrein van het recht, het ver-

mogensrecht inbegrepen, zoowel direct als indirect zekere werkingen uitgeoefend heeft, niemand is er, die het niet weet.

Welke deze waren? Men behoeft de vraag maar te stellen, om als men zich niet contenteert met eenig onbepaald en kleurloos antwoord, van den een dit en van den ander dat tot bescheid te ontvangen; en hoe meer men zijne vragen preciscert, des te meer zullen de gegeven voorstellingen uiteenloopen.

Welk rechtskarakter aan de Reformatie, een feit waardoor in het recht en de rechtsverhoudingen zekere veranderingen teweeg zijn gebracht, is toe te kennen, kan alleen uit het objectieve tijdens de Reformatie geldende recht worden beantwoord.

De thans te behandelen vraag dient derhalve in dezer voege te worden gesteld: Welk rechtskarakter bezat de Reformatie in de provincie Utrecht, en welke rechtsgevolgen heeft zij aldaar in het leven groepen?

Het is het Utrechtsche recht, en dit alleen, dat hier tot antwoorden bevoegd is. In rechtens relevanten zin is de Reformatie niet een bloote verandering in de subjectieve denkwijze en opvattingen in en omtrent geloofsaangelegenheden, een feit, dat zich in foro interno afspeelt; maar een voorval of groep van gebeurtenissen in foro externo, voor allen waarneembaar en dus allen bindende, derhalve geen hervorming van de godsdienstige meeningen en gevoelens, geen verandering in de gezindheid, maar een hervorming van objectieve grootheden, als van het objectieve recht, van de staatsinrichting, van de scholen, van de religieuze belijdenis, van de op deze steunende organisatie der belijders, d. i. van de Kerk. Al deze veranderingen vertoonen zich als één samenhangend geheel, ze zijn de toepassing van een zelfde beginsel, dat zelf niet tot den akker des rechts behoort maar er als een krachtige adem over waait, hier knakkende wat vermolmd was, ginds nieuwe rechtsvormen doende opschieten.

Brak er iets of sproot er iets uit aan een rechtsplant, dan heette ze „gereformeerd”. Een bloot formeel woord, neutraal en bloedeloos in hart en nieren; *wat* veranderd is, en *in welken geest* de verandering plaats had, uit het woord „reformatie” wordt men niet wijzer; alleen *dat* er iets gewijzigd is, wordt er door aangegeven.

Dat er iets gewijzigd is. Uit de keuze van het woord „reformeeren” blijkt, welk begrip zich er in uitsprak. „Reformeeren” toch wordt niet maar eens zoo hier en daar gebruikt, het is de constante term in de zestiendeëeuwsche stukken en geschriften. Dit begrip nu is niet dat van afbreken om weer op te bouwen, van uitgraven der fundamenten om weer nieuwe te leggen, zóó dat al het oude voorbijgegaan is en alles nieuw is geworden; het is niet dat van breken met het verleden, om na de breuk een nieuw leven aan te vangen: maar van bijbehouden van de eens gelegde grondslagen bij het wegnemen van deze en het toevoegen van gene deelen, van een voortzetting van het verleden in andere vormen. Continuïteit is van reformatie een essentiale 1).

Naarmate men de wijziging toejuicht of laakt, zal men ze of een zuivering en verbetering of een bederf en verslimming noemen; wel te verstaan, als men het er over eens is, dat er slechts gereformeerd, niet vernietigd en gecreëerd is.

Om rechtskarakter te hebben moet de verandering een feitelijke zijn, d. w. z. niet tot het individueele gemoedsleven beperkt zijn, zich niet enkel in den geest des menschen afspelen.

Heeft zij rechtskarakter, dan was ook het subject, waar zij aan kleefde, een rechtens relevante zaak, vatbaar om als rechtsbegrip te worden geconstrueerd. De godsdienst als zoodanig kan het dus niet zijn, wel, als hij zich als rechtsbegrip grijpen laat, dat is als belijdenis en Kerk.

1) Cf. Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman l. c. p. 120: „Reformatie is kerkherstel, niet kerkformatie”.

Deze uitspraak is te algemeen. Een *Gereformeerde* kerk was niet eo ipso een *gereformeerde*; zij kon zeer wel een nieuw geformeerde kerk zijn met een gereformeerde belijdenis.

Later hierover meer.

Cf. ook het Tractaat van de Reformatie der Kerken aan de zonen der Reformatie hier te lande op Luthers vierde Eeuwfeest aangeboden door Dr. A. Kuiper, Amsterdam 1884, p. 134: „Iets geheel anders... is een inbreuk op het bestaande, die er toe leidt, om de oude kerk, waarin men geboren werd, te *hervormen*, en iets geheel anders, om uit die oude kerk ganschelijk uit te gaan en zoo naast als tegenover haar een *nieuwe kerk* te stichten”.

Reformatie der belijdenis en reformatie der Kerk beteekenen derhalve niet, dat belijdenis a en kerk a verdwenen, om plaats te maken voor belijdenis b en kerk b; geenszins, het waren belijdenis a en kerk a, die, vervormd, belijdenis a en kerk a bleven.

Gerformeerd werden *de* Kerk en *de* belijdenis; er was er maar één, de Christelijke of de Katholieke.

Hoe nu degenen, die het met de „oude religie” bleven houden, eenerzijds en de aanhangers der „nieuwe religie” anderzijds over de verandering oordeelden, of zij ze een bederf dan wel een zuivering achtten, ja zelfs, of zij er geen verandering in zagen maar een geheele breuk, is op zich zelf, al moge het in verband met andere gegevens een krachtige aanwijzing vormen, van geen belang. Beslissend voor het karakter van een rechtsfeit is niet de subjectieve individueele opvatting, door hoe groote schare van individuen ze ook gehuldigd worde, maar het objectieve geschreven of ongeschreven recht. De subjectieve opvattingen, en vooral die van de Overheid, kunnen indirect van groote beteekenis zijn, voorzover aangetoond kan worden, dat ze het recht, geschreven of ongeschreven, hebben beïnvloed; maar op zich zelve zijn deze theoretische voorstellingen van onwaarde, ook al werden ze door de Overheid gedeeld ¹⁾.

1) Cf. pp. 148, 149, 193, 194. De onderscheiding van recht en theorie wordt uit het oog verloren door Jhr. Mr. W. H. d. S. Lohman, als hij schrijft (l. c. p. 121): „De groote vraag is echter: hoe hebben de Staten van toenmaals de Reformatie beschouwd?” Neen, dit is niet de groote vraag; deze is: wat hebben de Staten van toenmaals in zake van belijdenis, Kerk etc. *gedaan?*

Ook Mr. Verloren (l. c. p. 136) schijnt mij niet geheel vrij van deze verwarring.

Vlak tegenover de meening van Mr. Lohman, die met een beroep op de opvattingen der Staten de Reformatie als reformatie der Kerk beschouwt, staat die van Mr. L. Offerhaus Jzn. (De Rechtstoestand van Kerkelijke goederen bij de Hervormden, ac. pr. Leiden 1888, pp. 75 sqq.), die voor het stelsel der Staten niets over heeft dan een: het „was eene alles behalve scherpzinnige theorie, uitgevonden om een schijn van recht aan hun streven te geven”. De quaestie laat zich moeielijk meer verknoeien dan hier geschiedt; curieus is ook de grond, waarop hij de meening, dat de Reformatie een reformatie der Kerk was, bestrijdt: de „Hervormden” kwamen nl. met „de beginselen en de leer der R. K. Kerk” in strijd op „voornamen punten”, als: „verwerping der hierarchie, afschaffing van mis en

Juist omdat het hier een tijdperk van verandering betreft, zal 't het geschreven recht zijn, dat de bron vormt, waaruit het rechtskarakter der verandering te putten valt; het gewoonterecht is vaster, is meer stabiel, ontleent zijn gezag vooral aan het eerwaardige der historie; het recht, dat door den Souverein wordt vastgesteld, is bewegelijker, is, daar het in een wilsverklaring wortelt, er eerder bij, als nieuwe verhoudingen nieuwe regelen behoeven of oude voorschriften en bepalingen den grond van hun bestaan hebben verloren.

Zoodoende hangt het grootendeels af van den Souverein, of de Reformatie rechtens inderdaad als reformatie, of zij als verbetering dan wel als verslimmering is te beschouwen; niet van zijne *voorstellingen* echter, maar van zijne *daden*.

Zoo blijkt het aanleggen van een territorialen maatstaf beslist noodzakelijk, om van de Reformatie het rechtskarakter vast te stellen.

Hierin schuilt nu echter tevens een moeielijkheid, daar de Reformatie ten onzent met een staatkundige revolutie samen viel, of, wil men, er de aanleiding, althans de krachtigste factor in dezen, toe was. Zoodoende zou men kunnen twifelen, welk recht de Reformatie beheerschte: het recht, zooals het uitging van Philips, of het recht, zooals het door de autoriteiten, die den strijd voerden en leidden, zij het dan ook in het eerst niet tegen Philips, maar tegen Alva en de vreemde troepen — hetgeen in casu echter geen verschil maakt —, werd vastgesteld. Voor den een was de Reformatie rechtens geheel iets anders dan voor den ander.

Na de afzwering van Philips in 1581 is deze moeielijkheid natuurlijk opgeheven; het recht, dat door hem eventueel nog werd vastgesteld, was in het geheel geen recht. Maar vóór 1581 is de zaak niet zoo eenvoudig. Toch meen ik ook vóór dit jaar aan de maatregelen genomen door de Staten en de stedelijke autoriteiten den voorrang te moeten toekennen.

biecht, vrijheid van onderzoek en gedachtenuiting, verwerping van het gezag der apocryfe boeken in geloofsaangelegenheden, enz." Ja, op dergelijke manier laat zich heel wat bewijzen. Ook Mr. O. onderscheidt niet tusschen de theorie der Staten en hunne daden.

Immers, het is een algemeen erkend beginsel, dat hij de Souverein is, die feitelijk in het bezit van het gezag is, onverschillig op welke wijze hij in dat bezit gekomen is, op rechtmatige of onrechtmatige wijze. Souverein is hij, die over de manus militaris beschikt; hij is het, en hij alleen, die bindende regelen kan vaststellen, die i. e. w. recht van zich kan doen uitgaan. Steeds en overal is dit principe erkend, al ware het slechts alleen omdat het praktisch het eenig mogelijke is, omdat, zoo het niet werd gehuldigd, het met alle rechtszekerheid gedaan ware. De besluiten en maatregelen van revolutionaire overheden zijn steeds erkend als bindend voor de onderdanen niet alleen, maar ook voor den oorspronkelijken rechtmatigen Souverein, wanneer deze er in slaagt zich weer in het bezit van het gezag te stellen.

De historie van elk land, ook van het onze — men denke o. a. aan de periode van 1795-1814 —, levert ons er de voorbeelden van. Het is hetzelfde beginsel, dat ook in de artt. 604 1° en 605 1° B. W. is neergelegd. De maatregelen door een bezitter, hij moge het bezit op rechtmatige of op onrechtmatige wijze hebben verkregen, hij moge bona of mala fide zijn, genomen zijn rechtsgeldig; zoolang hij bezit, geldt de regel, dat hij „als eigenaar wordt aangemerkt”, m. a. w., zoolang hij in het bezit is, oefent hij alle rechten uit en is hij aan alle verplichtingen onderworpen, waartoe de eigenaar gerechtigd of verplicht ware, zoo hij zelf bezitter ware, zonder dat iemand hem kan tegenwerpen, dat hij het eigenlijk niet is, die recht op de zaak heeft; en zelfs zullen zijne maatregelen bindend zijn voor den eigenaar, die hem uit het bezit weet te stooten. Dit alles natuurlijk, voor zoover de wet het niet anders bepale. In elk geval is het motief van deze artt. hetzelfde, de zorg voor de rechtszekerheid; in hoeverre de wet deze nu heeft willen beschermen ten koste van den eigenaar, m. a. w. in hoeverre de wet het algemeene belang boven het particuliere heeft laten gaan, is een quaestie van toepassing van het beginsel, raakt het beginsel zelf niet.

In ieder geval meen ik, dat dit principe, wat de souvereiniteit betreft, algemeen is en wordt erkend.

Dat de Staten en de stedelijke overheden in het bezit van

het gezag waren, dat zij de feitelijke macht hadden, om hunne besluiten te doen uitvoeren, en dat hunne bepalingen door de rechterlijke colleges werden toegepast, is bekend; het lag dan ook voor de hand, met het oog op de groote zelfstandigheid waarin het historische verloop hen gesteld had, reeds lang vóór de opstand tegen den Landsheer een aanvang nam. Zij waren feitelijk in het bezit van het gezag en al werd vóór 1581 in naam de souvereiniteit van Philips erkend — de besluiten der Staten werden in zijn naam genomen —, na de afzwering waren zij niet alleen de bezitters, maar ook, s. v. v., de eigenaars van het gezag.

Derhalve zijn het de bepalingen der Staten en der Steden, die het rechtskarakter der Reformatie beheerschen; het is hun recht, onder welks vigeur de Reformatie plaats greep.

Het woord „Reformatie” is een formeel woord; het geeft derhalve, gelijk ik reeds opmerkte, geen licht, als er gevraagd wordt, wat werd veranderd, en uit welk motief en in welke richting de verandering plaats greep of bepleit en bestreden werd.

Op het gansche rechtsterrein, zoowel het wereldlijke als het kerkelijke, werden in de zestiende eeuw normen en instituten aangetroffen, die aan velen een ergernis waren; de een ergerde zich over meer, de ander over minder; doch die allen waren hierin met elkander één van zin, dat de aanwezige toestanden niet waren, zooals ze behoorden te zijn. En evenzeer waren zij het hierin eens, dat de maatstaf, dien zij aanlegden bij hun oordeelen over wat er feitelijk was en hun wenschen naar een verandering hiervan, door hen werd ontleend aan de Christelijke leer. Zij beweerden niet in het algemeen, dat verbeteringen op allerlei gebied dringend noodzakelijk waren of, zooals men thans zou zeggen, een onafwijsbare eisch des tijds waren; neen, zij riepen om wijziging, enkel en alleen omdat zij om zich heen tal van onchristelijke wetten, instellingen en gebruiken meenden te zien. Om de oorspronkelijke zuiverheid der Christelijke leer met al hare gevolgen riepen zij, en om afschaffing van alles wat daarmee in strijd in den loop des tijds was ingevoerd. Al wat zij niet konden rijmen met de H. Schrift, het gemeene fundament van alle Christenen, verwierpen zij; en dat niet voor zich zelve alleen, geenszins; zij eischten niet

enkel, dat hun vrijheid werd gelaten te leven naar hunne gewijzigde opvattingen, maar ook, en in klimmende mate naar gelang hun macht wies, dat al wat streed in Kerk en Staat tegen het Woord Gods, door de Overheid als een aanranding van Zijn Heiligen Naam zou worden bestreden en verbannen van haar territoir: als dienaarssse Gods had zij er in de eerste plaats tegen te waken, dat Zijne ordinantiën werden miskend en Zijn Naam werd ontheilgd; het recht had zij te handhaven, en in de eerste plaats het recht van Hem, door wiens bestel zij was ingesteld, bij wiens gratie zij haar gezag uitoefende.

En op dienzelfden grond werden door hen, die de „oude religie” getrouw bleven, de „nieuwe religie” en de uit deze voortvloeiende, althans met de uit haar gesmeede wapenen verdedigde nieuwe regelen en instellingen bestreden.

Het is een eisch des Christendoms, dat —; en dan vulde de een dit en de ander dat in, naar mate hij de ongereformeerde of de gereformeerde belijdenis voor de ware Christelijke hield.

Van beide zijden ging er een roepen uit tot de Overheid; dat zij de eenig ware, de alleenzaligmakende Christelijke leer had te handhaven en te beschermen en te bevorderen, geen van beide partijen betwistte het; beide gingen ervan uit als van een van zelf sprekend beginsel; de Overheid was steeds q.q. Christelijk geweest en zoo moest ze blijven; Nathanswijsheid zag men niet voor wijsheid aan. Moeielijke zaak! Beide partijen verketterden elkander om het hardst ¹⁾; d. w. z., zij beweerden niet eenvoudig tegen elkaar: gij hebt ongelijk; zij zeiden: gij leert onchristelijke leeringen, en *daarom* hebt ge ongelijk. Dat het Christendom de waarheid was, niemand was er, die het betwijfelde. Maar wat was nu Christelijk? Wie had gelijk?

Eerst aarzelde de Overheid partij te kiezen in dezen strijd om de waarheid; zij durfde in den beginne noch den een noch den ander in het gelijk te stellen. Voorloopig, voorzoover het *prima facie* kon, gaf zij beiden gelijk; wat Lessing later als de opperste wijsheid zou prediken en wat ook in 1796 ten onzent rechtens zou worden, koos zij, omdat zij vooralsnog geen

1) Cf. Dr. Kleyn, *Algemeene Kerk* etc. p. 13.

anderen uitweg zag. Zoodoende stelde zij echter geen van beiden in het gelijk; want beiden vroegen niet *naast* elkaar te leven, maar zij riepen om erkenning der waarheid, die voor hen echter niet dezelfde was. De mis bv. kon niet èn Gode welbehagelijk èn een „vervloekte afgoderij” zijn. De Overheid, die aan sommigen toeliet het misoffer te brengen en aan anderen vergunde het na te laten, verklaarde, dat beiden ongelijk hadden; zeide, dat de mis Gode een onverschillige zaak was; en zoo kreeg ze èn Roomsche èn Onroomsche tegen zich. Want handhaving der eere Gods was de eerste plicht der Overheid. Ketterij was voor beide partijen een delict, door de Overheid ten strengste te straffen.

Het kon derhalve niet lang uitblijven, of de Overheid koos partij, verklaarde de „oude religie” voor de ware Christelijke en de aanhangers der „nieuwe” voor ketters, of koos voor de „nieuwe religie” en verklaarde deze voor de „ware Christelijke gereformeerde”, en wie haar niet beleden voor ketters of afgodendienaars.

Men ontzegde elkander niet geheel en al het recht op den Christennaam; men erkende ook in de tegenpartij nog Christelijke elementen, doch men zag ze in haar verduisterd en bezocdeld door kettersche bijvoegselen; en hoe vuriger men was, des te meer legde men den nadruk op de verschilpunten; hoe meer men dit deed, des te rechtzinniger was men natuurlijk in beide kampen, des te meer bleek men de dwaling te haten, des te meer was men een vriend der waarheid, des te beter Christen was men, en des te meer bleek het goed recht, dat men had gehad, om met elkander niet langer gemeenschap te oefenen. En zoodoende kon men spreken van de „oude” en van de „nieuwe” religie. Men vergete echter niet, dat dit slechts elliptische zegswijzen waren voor de ongereformeerde en de gereformeerde Christelijke religie. Men was te eerder geneigd, om te letten op wat verdeelde en niet op wat vereenigde, omdat in dien tijd de groote antithesen van thans in het volksleven zoo goed als niet bekend waren; vóór den Christus was ieder; de vraag was slechts, wat de consequentie dezer belijdenis meebracht en vereischte. En als er al een enkeling werd gevonden, die den inhoud der Apostolische Geloofs-

belijdenis aantastte, dan was dit zulk een gruwelstuk, dat Gereformeerd en Ongereformeerd in afschuw van zulk een godslastering elkaar niets toegaven, en hem voelbaar werd gemaakt, dat de Overheid Gods dienaar was en Zijn Naam niet liet aanranden.

Als rechtsfeit is de Reformatie dus in de eerste plaats verandering der Christelijke belijdenis, welke verandering voor Staat, Kerk, recht en maatschappij talrijke wijzigingen ten gevolge had.

De verhouding van den Staat tot den godsdienst bleef dezelfde; de Christelijke belijdenis werd door den Staat q.q. beleden, thans in haar gereformeerden gelijk voorheen in haar ongereformeerden vorm; alle daad die er mee streed, werd, gelijk voorheen, van overheidswege gewraakt, desnoods gestraft. In zijn verhouding tot de Kerk zag de Staat zich in macht wassen, deels op theoretischen grond — immers het verwerpen der tweezwaardenleer in haar clericale nuanceering, dat het wereldlijke aan het geestelijke zwaard gesubordineerd was — deels ten gevolge van feitelijke oorzaken — immers de machtsverzwakking der thans gedeelde Kerk.

In het objectieve recht werd menige regel vervangen; zelfs viel er een gansche groep van regelen, het Canonieke recht, goeddeels weg, daar het als onchristelijk werd beschouwd. In de Kerk zag men een meer of minder diep ingrijpende verandering van regeeringsvorm.

Het onderwijs ondervond ook den invloed van de veranderde belijdenis. En tal van stichtingen werden of opgeheven of in de aanwending harer inkomsten tot andere doeleinden genoopt. Dat de geestelijke en kerkelijke goederen niet buiten het geding bleven, spreekt van zelf. In het algemeen moet men zeggen, dat de goederen tot de uitoefening van den Christelijken eeredienst in direct of indirect verband staande in statu quo bleven, behoudens natuurlijk het verbod van ze aan te wenden tot onchristelijke, als bv. specifiek Roomsche, doeleinden.

In de kerken mocht, ja moest wel de Christelijke eeredienst worden geëxercëerd, de pastoralia mochten, ja moesten wel tot het onderhoud der pastoren etc. dienen, doch alleen de gereformeerde Christelijke belijdenis had er baat van.

En wat de goederen betrof, wier bestemming ten nauwste met Roomsche opvattingen had samengehangen, met deze hebben de Staten veelal gehandeld naar den regel, die ten allen tijde heeft gegolden, dat n.l. de goederen van piae causae, wier doel òf in het geheel òf partieel niet meer te realiseeren valt, van overheidswege een nieuwe of veranderde bestemming ontvangen. De Overheid kon hierbij op verschillende wijze te werk gaan; zij kon de fundaties ophooven en de goederen, zoo zij ze niet zich zelve toeigende, aan andere rechtssubjecten toewijzen, of ook wel de stichtingen laten voortbestaan doch haar werkkring wijzigen.

Van elke dezer soorten van maatregelen vindt men voorbeelden. Alleen een onderzoek in concreto leidt hier tot positieve resultaten; generalisatie is hier als elders uit den boeze.

§ 2. *Het rechtskarakter der Utrechtsche Reformatie.*

De eerste erkenning van overheidswege van het goed recht der Reformatie, althans de eerste, die van blijvend gevolg was ¹⁾, is van den 7^{den} Aug. 1578; op dezen dag nam de Raad van Utrecht deze resolutie: „dat men Heer Hubert Duyfhuys pastoor van Sint Jacob scriven ende ernstelick versoucken sal, dat zijn w. wederom commen willen in zijn pastorie prekende het Woort Gods soot behoort, ende so hy dat voir God verantwoorden will onderrichtende de gemeente tot eendrachticheyt, rust ende vrede. Ende dat tot sulcx de Raet dezer Stadt hem in hoer beschermnisse ende protectie nemen sall ende neemt by desen” ²⁾.

De voorgeschiedenis dezer resolutie is in het kort de volgende.

¹⁾ Over het vóór dezen gebeurde zie men Prof. H. J. Royaards, *Proeve eener Geschiedenis der Hervorming in de Stad en Provincie Utrecht*, in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland, verzameld door N. C. Kist en H. J. Royaards, dl. XVI, pp. 35, 1 sqq. Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, *Geschiedenis van de Kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht*, Leiden 1882, pp. 68, 69

²⁾ Vroedschapsresolutiën. Stadsarch. Utr.

Hubert Duyfhuys ¹⁾, een der twee pastoors der St. Jacobs-parochie, was sedert eenigen tijd begonnen het Evangelie in anderen zin te prediken dan de rechtsgeldige Christelijke belijdenis het eischte. Den parochianen van St. Jacob, althans een groot gedeelte van hen, was het naar den zin, en ook de Raad zag het met welgevallen ²⁾.

Duyfhuys' ambtgenoot in de parochie, Johan van Haller, hield zich aan de oude leer en de oude gebruiken. „Men nam toen — schrijft Mr. van Riemsdijk — het merkwaardige verschijnsel waar, dat, terwijl de andere pastoor op de vroeger gebruikelijke wijze zijn ambt bleef uitoefenen, Duyfhuys zijne nieuwe leerstellingen verkondigde en daartoe, nadat zijn ambtgenoot aan het hoogaltaar had geofficieerd, den preekstoel beklom” ³⁾.

Duyfhuys' optreden bracht hem echter in conflict met de kerkelijke autoriteiten, in de eerste plaats met den Domproost-Aartsdiaken, onder wiens gezag hij stond. Deze schijnt het met het oog op de houding van den Raad en de burgerij evenwel niet geraten te hebben geacht, zijn recht uit te oefenen; hij bepaalde er zich toe, door zijn officiaal de Burgemeesters te verzoeken, „dat heur soude believen, den pastoor te onderrechten, dat hy van alle nieuwicheyt supersedeerde ende nyet en commoveerde of turbecrde” ⁴⁾. In stilte vertrok Duyfhuys

1) Cf. over Duyfhuys en zijn reformatie Mr. J. T. F. van Oordt JFz., iets over Hubertus Duyfhuys, Predikant der St. Jacobs-Kerk te Utrecht, Rotterdam 1841. J. Wiarda, Huibert Duyfhuys de prediker van St. Jacob, ac. pr. Leiden 1858.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 10 Jan. 1578: „De Raet der Stadt Utrecht regard nemende opte grote diensten, goede sermoenen ende predication, die heer Hubert Duyffhuys pastoir van de halver portie van Sint Jacob alhier t'Utrecht, enige jaren alhier gedaen heeft ende noch dagelick doende es mit goede onderwysingen ende vermaningen tot leringe ende stichtinge van de gemeente deser Stadt. Ende dat een alsulcken predicant in dese dangereuse tijden grotelick van node es gehouden binnen dese Stadt, heeft den selven tot zijn nootdruft ende onderhout van een jaer toegevoucht ende belieft eens die somme van tweehondert ende vijftich gulden. Ende voir den dienst, die hij tot noch toe gedaen heeft, heeft de Raet belieft, dat Jan van Druenen anderde Cameraer hem vuytreycken sall eens vijftich gulden”.

3) L. c. p. 69. Cf. Mr. van Oordt l. c. p. 27.

4) Cf. de „Instructie van wegen die Vijff Ecclesien van Utrecht, gegheven Heer ende Mr. Ja. Cuyntorff, Canonik ende Scholaster t'Oudemunster, omme hem daer

daarop 's avonds uit de stad, met verlof van den Magistraat —, naar Bor meedeelt —, omdat de Kapittelen het verzoek van dezen niet hadden ingewilligd, „sonder zijne plaetse van de Pastorye te verliesen, om te sien hoe dat het middelertyd soude lopen en gemaekt kunnen werden, en onder conditie dat hy vande Magistraet beschreven zynde, wederom komen soude” ¹⁾; hetgeen groote beroering onder de burgerij veroorzaakte, die het aan een bevel der Geestelijkheid weet. In de Vroedschaps-resolutiën leest men op den 27sten Juni: „De Raet op huyden geladen ende vergadert wesende, om enich goet middel te vynden dairmede men de gemeente soude mogen contenteren, die grotelicks zijn murmurerende overmits het subijt vertreck van Heer Hubert pastoir Sint Jacob, die zy hem lieten duncken, dat deur beveil vande geestelicheyt vuyt doen gaen was, ende dairomme op gisteren mijn heren den Schout ende Burgemeesters deser Stadt aangegeven hadden, dat men de Minrebroeders van stonden aen soude doen vertrecken vuyt dese Stadt, ende dat zij sulcx oick grotelick insisterden, ende begeerden gelijcx zij van dage alsnoch begeert hebben, bysonder overmits dselve Minrebroeders laetst den eedt hemluyden voirgchouden gerefuseert ende begeert hebben te gaen. Ende de Raet hierop int lange ende rijpeliijk gecommuniceert ende gedelibereert hebbende, heeft begeert, dat men mit de vuytleydinge van de Minrebroeders wil supersederen, totdat zijn Excellencie hier van geadverteert zijnde, dairop zijn advijs ende goede geliefte sal gegeven hebben. Begerende voirts op den burger-hopluyden ende beveelhebbers, dat zy midler tijt de gemeente in stilte ende vrede houden willen. Ende hebben te dien eynde gecommitteert Laurens van Nyehoff, Raet. Ende nadien dese resolutie den voirss. hopluyden ende enige burgeren in merckelick getal

nae, int ghene hier volcht d'excellentie vanden Prince van Orangien, ende vorder (indien hij sulx vynt die saecken te eysschen) die hoocheijt vanden Eertshertoghe van Oostenrijk, gouverneur ende capiteijn generael van sijn maj. over dese Nederlanden, ende voorts die Generael Staten ende Raet vande Staten deser landen aen te geven, te reguleren (1578)”, afgedrukt op pp. 229 en 230 van dl. I van Dodts Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen.

1) De Nederlandsche Historien, beschreven door Pieter Bor Christiaensz., Amsterdam 1680. Bk. XXI, p. 831.

inden Rade comparerende verwitticht was, ende dselve dairmede sich nyet en contenteerden maer even hart insisterden om de Minrebroeders vuyter Stadt te hebben, soe heeft de Raet nyet jegenstaende dat de gemeente sich mit dese voirss. resolutie well behoirt hadden te vreden te stellen, ansiende nochtans dat de gemeente om dese sake op de been gebrocht es ende datter enige zware inconveniënten soudén mogen navolgen indien men hemluyden liet bewerden ende mit goede middelen nyet van de been en brochte, geresolveert om beste wille ende om meerder inconveniënten, die apparentelick dair soudén mogen vervolgen, te schuwen, dat men de voirss. Minrebroeders die weet doen sall, dat zy sich voir een tijt begeven vuyter Stadt, des de voirss. gemeyne burgeren wederom gelooft hebben tconvent van de Minrebroeders nyet te beschadigen noch enige nyeuwicheyt vorder te attentceren, dan hem submitteren tot tgene de Magistraet by avijse van den Prince van Oraengiën als Stadthouder hemluyden belasten ende ordonneren sal" ¹⁾.

Den 30sten Juni zond de Raad den Eersten Burgemeester met den Secretaris naar Duyfhuys, die zich te Rotterdam bevond, om hem te verzoeken terug te keeren, „om t Woort Gods de gemeente deser Stadt te vercundigen" ²⁾. Op den 3^{den} Juli dienden deze gecommitteerden den Raad van rapport, meedeelende, dat Duyfhuys niet wilde komen, als hij niet werd ontslagen van de „geestelijcke jurisdictie" en „onder die protectie vande Stadt genomen" werd, „omme op die ceremoniën ende usantiën vande Roomsche religie vryelicken te mogen prediken" ²⁾. Dienzelfden dag werd dit antwoord van wege den Raad aan de vijf Kapittelen meegedeeld; den 5^{den} Juli werd door hen over Duyfhuys' verzoek om ontslag uit de geestelijke jurisdictie beraadslaagd, welke deliberatiën voor dezen echter een ongunstig resultaat brachten; Bor verhaalt ervan aldus: „maer al-hoe-wel eenige onder de Dekenen en Capitulen waren die dien raed [sc. van den Raad, om Duyfhuys zijn gang te

1) Den 16den Jan. 1578 had de Raad reeds de Jezuïeten, die in de stad waren gekomen, en over welker aanwezigheid „de gemeente" murmureerde, „mit civilite" uit de stad doen vertrekken, „om alle inconveniënten te verhueden". Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol.

laten gaan] wel goet vonden, so en dorsten sy hen noch niet openbaren, sulks dat door de meeste stemmen werd, geresolveert voor antwoorde te geven, dat hoewel sulks de Capittelen niet scheen te roeren, maer alleen den Heer Aerts-Bisschop en den Archi-Diaken dien hij verplicht was, en bij eede beloofd hadde in het aenvaerden van de Pastorye, niet dan de Oude Roomsche Catholijke Religie voor te staen en te leren, so bevonden sy ook hetselve hen seer hoog te betreffen, als wesende directelyk tegens de algemenen vrede, pacificatie van Gent, en satisfactie van zijn Excellentie daer opgevolgt, so konden sy daer toe geen consent dragen, versochten en vermaenden ook de Magistraten, datse hen autoriteyt soudén interponeren en de hand daeraen houden, datter geen nieuwigheyt gepleegt werde tegens de Catholijke Religie, daer toe sy waren offererende alle goede hulpe en bystant aen de Magistract voor so veel hen mogelijk was met lijf en goede tot conservatie van de voorsz. oude Roomse Catholijke Religie" 1).

Op dit verzoek ging nu de Raad van zijn kant niet in. Hij riep de tusschenkomst van den Prins van Oranje in, 9 Juli; 2) waarop den 11den Juli drie gecommitteerden daartoe werden afgezonden 2), die den 20sten dier zelfde maand verslag van hun wedervaren deden 2). Ook de Kapittelen zonden een commissie naar den Prins; hun verzoek kwam in hoofdzaak hierop neer, het „point in state te houden, ende die religie te laten binnen Utrecht, sulcx die van outs geweest is, ter tijt ende wijle byde Generale Staten (dewelcke die dispositie vant stuck vande religie byde pacificatie van Ghent is gereserveert) opt stuck vande religie sal sijn verordonneert, ende tot dien eynde te doen wtgaan een rigouereus placact, by twelcke scerpeliken een yeder wordt bevolen, die pacificatie van Ghent, unie der Generale Staten ende de voerss. satisfactie te onderhouden, ende verboden yetwes inde religie te attenteren, ter tijt ende wijle byde Generale Staten anders sal wesen verordonneert, ende dit int breedste te extenderen."

1) L. c. XXI. p. 831.

2) Vroedsch. resol.

Welk resultaat deze conferentie geleverd heeft, is mij niet gebleken.

Den 7^{den} Aug. arresteerde de Raad de reeds gemelde resolutie: hij nam Duyfhuys in zijn protectie, hetzij dan dat door de Kapittelen in de reformatie der St. Jacobsparochie was toegestemd hetzij van niet ¹⁾.

Aan de hand van Bor zal ik thans, om de strekking van dezen maatregel wel te kunnen vatten, nagaan, waarin deze reformatie eigenlijk bestond.

„In den jare 1577, begon Meester Huybrecht Duyfhuys Pastoor in de Parochie van Sinte Jacobs beneden in de stad (die men noemde onder den gemenen man den Pastoor van Rotterdam, omdat hij van Rotterdam aldaar gekomen was) altemets openbaerlijk in de kerke van St. Jacob, daer hij eenige jaren de Pauselijke of Roomsc Kerke in de lere en ceremonien hadde gevolcht, ook Misse gedaen, het Sacrament omgedragen bij de sieken in zijne Parochie en meer andere Pauselijke ceremonien gepleegt hadde, selfs tegen de beelden en afgoderye te predicken, en hoewel de beelden en altaren aldaer noch in de kerke stonden, heeft hy evenwel de abuysen des Pausdoms berispt en tegengesproken, cyndelijk heeft hy de Burgemeesteren en Schepenen van Utrecht aengedient dat hy van meninge was voortaan te prediken op de maniere van de gereformeerde Religie, versocht daer toe consent, en seyde tot sulks van zijne conscientie gedwongen te worden, niet begreende langer sodanige abuysen voor te staen” ²⁾.

Duyfhuys en zijne parochianen onderscheidden dus tusschen de Christelijke leer en den Christelijken eeredienst en de misbruiken, die in beide in den loop der tijden waren ingeslopen. Een schrijven d.d. 7 Aug. 1578 van Petrus de Bert, dienaar des Woords te Rotterdam, aan de „Eerbare, Wijse en seer Voorsienige onse getrouwe en Godvruchtige Medc-broeders in den Heere, de Kerken-dienaren en andere Voorstanderen der Christelijke versamelinghe, die daer is binnen Utrecht” ³⁾, —

1) Vroedsch. resol.

2) L. c. XXI. p. 830.

3) Afgedrukt bij Bor l. c. XXI pp. 831, 832; ook bij Mr. van Oordt l. c. pp. 20 sqq.

over welke personen later — leert ons het standpunt door Duyfhuys ingenomen kennen blijkens zijne verklaringen aan de Rotterdamsche predikanten. Hij hield dan de gereformeerde leer voor „de rechte Apostolise”, en „versaekte daer-en-tegen den Roomschen grond aller harer afgoderyen en superstition”. „Doch”, zoo luidt het, „hy verstaet het stuk van de Predestinatie so diep en hoge niet, als wy het drijven”; „hy seyde ook dat hy met Beza niet konde verstaen, dat men de Kettters doden mochte. Maer van die materie sprekende, gaf hy de Overheyd de macht, dat sy behoort en moet sodanige Ketter, die daer versaken datter een God is. Item, dat Christus de Sone Gods niet is. Item, die versaken dat ’er een Opstandige des vleeschs is, of dat ’er na dit leven geen ander leven is, die (seyde hy) mach de Overheyd met den sweerde straffen”. „Als ik hem vraegde”, gaat de Bert voort, „hoe hem de Heeren van Uitrecht voor een wettelijk gereformeert Leeraer aengenomen hadden, of als den Pastoor van Sint Jacob: hy antwoorde dat hy als Pastoor van Uitrecht gescheyden was, en hoewel hy de Roomse religie versaekt hadde, so hadde hy daer mede sijn Pastorie noch sijn plaetse niet versaekt, maer hy was alleen op die conditie wechgegaen, dat hy daer niet wederkeren wilde, tot dat de Magistraet hem gunnen wilde, dat hy de Leere en Sacramenten recht drijven en administreren mochte. Nu hem dit (seggt hy) van de Overheyd gegunt is, trekt hy in sijn plaets daer hy uytgetogen was, om die nu wel rechtelijk te bedienen, die hy te voren onrechtelijk met Afgoden-dienst bedient hadde”.

Het choorkleed zou hij voorloopig blijven dragen, niet „uyt liefde des kleets, maer om d’Overheyd daer in te gelieven, en uyt sijn plaetse een arger Leeraer uyt te houden”, doch hij zou in zijn predikatie wel te kennen geven, „dat het Choor-kleed niet Apostolisch is”, hij brieft zich o. a. op Wezel en Engeland, „daer de Leeraers noch het witte kleet aendoen”. Bor verhaalt verder ¹⁾, dat hij tegen de beelden predikte, — die ondertusschen nog in de Jacobskerk stonden volgens last van den Magistraat —, „lerende dat die maer hout en steen waren,

¹⁾ L. c. XXI. p. 832. Cf. Mr. van Oordt l. c. pp. 16, 26.

dewelke wel oogcn hadden maer niet sagen, ooren maer niet hoorden, monden maer niet spraken, en sulks maer ydelheyt etc.” „Het Avondmael bediende hy ook op de Gereformeerde maniere, uytgenomen dat hy in de uytdeylinge van 't brood neffens andere ook gebruykte dese formele woorden Christi: Neemt, eet dit is mijn lichaem, doet dat tot mijne gedachtenisse: en van den kelk, neemt drinkt alle daer uyt, dit is den beker des nieuwen Testaments in mijn bloede, doet dat, etc. hy leerde op de stoel geen Catechismus, hy stelde noch Ouderlingen noch de Diaconen, noch en rechte geen Consistorie op: seyde dat de Heylige Schrift syn Catechismus was: en also men gewoonlijk van ouden tijden in die en andere Parochien te verkiesen eenige statelijke mannen tot Kerk-meesters, die by de Geburen gekoren en by de Magistraet geapproveert werden, so gebruykte hy de selve om te beraedslagen dat sijne Parochie aengink, gelijk hy ook de Potmeesters of Arme-bedienaers gebruykte voor Diaconen, hy vermaende een yegelijk ten Avondmaal te komen op de beproevinge sijns selfs, om niet onwaardiglijk van dien brode te eten, en van dien drinkbeker te drinken, sonder den genen die daer wilden gaen, te voren eenige belijdenisse des geloofs af te eysschen, of yewers toe te verbinden, ook sonder boek te houden van de gene die met hem ten Avondmael gingen: hield ook geen discipline of excommunicatie, meenende dat sulk een spetie van dominatie was over de conscientien, en een overblijfsel van 't Pauselijke jok, dat hy seyde afgeworpen te hebben: daer waren ook geen hecken of afsonderingen in de Kerke, daer mede d'eene van d'andere onderscheyden saten, meende dat sulks niet behoorde, en dattet scheen of d'een wat beter ware dan d'andere, liet het trouwen vry, dat is te mogen geschieden voor mijn Heeren de Magistraten, in de Kerken, of ook in particuliere huysen in de tegenwoordigheyt van de Ouders en Vrienden, mits doende openbare proclamatie of drie geboden, tot dat daer op ordre gestelt werde by de Staten: heeft ook persoonlijk by alle sieken daer hy versocht werde, gegaen, sonder respect hoe die gesint waren: hield ook de gewoonte des Sondaegs den Epistel en Euangelie van dien dage uyt te leggen, en in dewelke of ander predikdagen, na den tijd en

sake vereyschte, en sulken text als hem goed dochte. Den Ban en straffe van openbare sonden, seyde hy het ampt der Magistraet te wesen, die het uyterlijke sweerd te gebruyken, macht hadden na gelegentheyt der saken, doch anders behoorde den eenen broeder den anderen uyt liefden te straffen, aen te spreken en te onderwijsen: sijne predication dede hy met groten yver, beweeglijkheyt en welsprekentheyt, om d'affecten te moveren, dryvende meest liefde en een Godsalig leven, en den inwendigen mensche, sonder vele disputeren op den predikstoel te brengen, dan somtijds yet dat de groven abuysen des Pausdoms raekte: daerom hem vele den naem gaven van een libertijn of vrijgeest: sprak niet vele van de predestinatie, erfsonde of rechtveerdigmakinge, die door toerekening geschiede: seyde ook dat die verloren gingen, door haer eygen schult verloren gingen, door haer eygen moettwille en overtredinge, en leerde also in de voorschreven Parochie simpeljk in qualiteyt als Pastoor aldaer, sonder ander beroep."

Behalve de gereformeerde St. Jacobsparochie bestond er te Utrecht een Gereformeerde kerk, gevormd door de gereformeerde Christenen uit de verschillende kerspelen der Stad, die met deze gebroken hadden en een nieuwe kerk hadden gevormd. Uit dezen hoek begon het langzamerhand tegen den pastoor van St. Jacob te stormen. Hunne predikanten vingen aan hem te overreden, om in „eenigheyt met hun in leere en discipline, daer onder ook vervatende de ceremonien van Doop en Avontmale" te treden. „Helmichius [een dezer leeraars] t'Utrecht eerst gekomen zijnde, ging met eenige andere dienaren Hubertum in Octobri 1578 aanspreken, om hem tot eenigheyt des kerkendienst te brengen. Hubertus verklaerde in 't gros, dat hy met hun eens was in de leere, maer dat het noch te vroeg was in sijne Parochie sulke kerkelijke ordre in te stellen als sy versochten. Hier by bleef dat steken voor dien tijt".

Alvorens nu het ontstaan dier andere Gereformeerde kerk te schetsen en de botsing verder te beschrijven, die met de nederlaag van de St. Jacobskerk is geëindigd, wil ik nog kortelijk het karakter der behandelde reformatie formuleeren.

De St. Jacobsparochie had, behoudens pastoor van Haller en zijne volgelingen, afgeworpen het „Pauselijke jok" met al de

pauselijke of Roomsche leerstellingen en gebruiken, omdat dit strijdig was met de ware Christelijke of Apostolische belijdenis.

Deze uitzuivering van misbruiken had de Jacobsparochie gemaakt tot een zuivere Christelijke kerk, hetgeen zij wel altijd had willen zijn, doch niet geweest was.

Zij was dus gebleven wat zij steeds was geweest, een Christelijke kerk, doch nu gereformeerd.

Nieuwe bestuursorganen waren niet ingevoerd, de oude waren blijven functioneeren: kerkmeesters, potmeesters, pastoors.

Als maatstaf dier reformatie gold de H. Schrift.

Het kerkverband was verbroken door de St. Jacobsparochie zelve, daarin gesteund door den Raad, die hierdoor het geldende kerkrecht op zijde had gezet.

De Kapittelen, de Aartsdiaken inbegrepen, hadden alleen betwist de competentie hiertoe van den Raad, en volgehouden, dat het tot de bevoegdheid der Staten-Generaal behoorde ¹⁾.

1) De reformatie der St. Jacobsparochie beantwoordt aan de voorstelling der Reformatie gegeven door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers (De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken, 2de uitg. Amsterdam 1887, p. 12): „In elke stad, in elk dorp waar de Hervorming doordrong verwierp de oude, bestaande gemeente datgene wat zij voor dwaling hield; beschouwde zich als de oude, voortbestaande, doch nu gereformeerde Kerk, en bleef in het bezit van de haar toekomende [of voor haar bestemde] goederen, terwijl zij als haren vertegenwoordiger eenig en alleenlijk haar eigen leeraar of leeraars en opzieners, d. i. haren kerkeraad, beschouwde. Onderworpenheid aan priesters van hooger rang, van welken aard ook, werd verworpen; de rechtmatigheid van elke priesterlijke hiërarchie, de bevoegdheid van hogere geestelijken om kerkelijke besturen te ontslaan, uit beginsel en geloofsovertuiging ontkend. Soms ging de pastoor met de gemeente over, soms ook niet; maar in alle streken waar de Gereformeerde Overheid haar macht kon doen gelden werd de opvatting gehuldigd, dat de oude gemeente of kerk, nu gereformeerd naar den Woorde Gods, was blijven bestaan”.

Hetzelfde beeld geeft Dr. A. Kuyper ons van de Reformatie, l. c. p. 146: „Onze vaderen, die in de zestiende eeuw de reformatie der kerken van Amsterdam, Rotterdam, Utrecht enz. ondernamen, kwamen niet tot breuke met hun kerk, d. i. met de kerk hunner woonplaats of zelfs van hun kerspel. Ze kwamen tot breuke met de organisatie van hun plaatselijke kerk; ze kwamen tot breuke met het verband waarin hun kerk met andere kerken stond, maar hun kerk als kerk bleef in haar geheel; was na de reformatie dezelfde als ze van te voren geweest was; en leidde niet tot het stichten van een nieuwe kerk naast of tegenover de bestaande. Al wat geschiedde, was dat de bestaande kerk in professie en eeredienst en organisatie van misbruiken gezuiverd werd”.

Naast de reformatie van het St. Jacobskerspel stond een andere, van deze geheel in karakter verschillende. Het duidelijkst springt het onderscheid in het oog, wanneer ik de tegenstelling geef in de woorden van den tijdgenoot Bor; hij noemt de reformatie van Duyfhuys en zijne parochianen een „openbaere”, terwijl hij van de andere zegt, dat „die van de Gereformeerde Religie t’Utrecht noch geene openbare Kerken noch excercitie” hadden, „maar predikten hier en daer in particuliere huysen door Predikanten die hen van buyten geleent werden” en in een schuur boven in de stad in de buurt van de Klaaskerk. M. a. w. van overheidswege werd de eene erkend de andere niet, van overheidswege werd het goed recht van Duyfhuys c. s., dat is hun recht, om *blijvende wie zij waren*, n.l. pastoor en parochianen van St. Jacob, in leer en eeredienst zekere reformaties aan te brengen, en mitsdien hun recht om de goederen, die zij van ouds gebruikten, te blijven gebruiken, erkend; terwijl de andere Gereformeerde kerk als een nieuwigheid door den Raad w. i. w. geduld werd, maar toch met leede oogen werd aangezien, tegen wier toenemenden invloed hij in de Jacobsparochie een tegenwicht meende te hebben ¹⁾.

De niet officieel erkende Gereformeerde kerk liet zich echter niet goodschiks in een hoek zetten. Up den 16den Aug. 1578 luidt het in de Vroedschapsresolutiën: „Up huyden zijn voirden Rade gecompareert een deel burgeren deser Stadt geassisteert mit Petro Datheno ende hebben deur monde van de selve

Cf. in denzelfden zin Jhr. Mr. W. H. de S. Lohman, l. c. pp. 120 sqq.; en Mr. W. B. S. Boeles, schoon minder duidelijk, De geestelijke goederen in de Provincie Groningen van de vroegste tijden tot op heden, Gron. 1860, pp. 21 sqq. 51, 52, 57, 58, 89; De bijzondere finantieele regtsbetrekking tusschen een aantal kerkelijke gemeenten in de Provincie Groningen en den Staat, Gron. 1886, pp. 3, 71.

Ook door den Hoogen Raad werd deze opvatting gehuldigd, in zijn arrest van 29 Febr. 1856 (Rechtsgel. Bijbl., '56, VI. pp. 228 sqq.).

1) Cf. Bor. l. c. XXI. p. 830: ... „dat dit een middel soude wesen om den toeloop en vermeerderinge van de gereformeerde religie te verhinderen, so men hem liet in de voorschreven kerke van St. Jacobs predicken, dewijle hij een vreedsaem man was, en ook te vreden was in de selve kerke te prediken, sonder dat men de beelden in de selve kerke soude breken of wechnemen, tot der tijd toe het de Overheyt selve gelieven soude die met ordre af te doen nemen en de kerke te suyveren, dat hij ook noch te vreden was so lange met het wit Choor-kleet te prediken”.

Dathenum, om verscheyden redenen by hem geallegeert, versocht, datmen die van de gereformeerde religie soude willen gunnen ende verlenen enen tempel daer zy oeffeninge huerder religie souden mogen hebben, gelijcx op andere plaetsen hemluyden gegonst was ende onlanx by den Generaele Staten den wethouders van Antwerpen belast was te doen en die van de gereformeerde religie aldaer, als zy seyden. Ende de Raet hier op gecommuniceert ende gedelibereert hebbende, heeft dair op voir antwoord doen geven, dat de Staten van Utrecht onlanx ontfangen hebben brieven van zijne Alteze mit sekere poincten geconcipieert op de Religionsvrede, omme dair op resolutie te geven ende an zijn Altese weder over te scynden, houdende midlertijt alle rust ende eendracht inder Stadt, sonder yet nyeuws te attenteren ofte innoveren, wiensvolgende deselve Staten elcx int particulier heurluyder [resolutie] genomen ende voirts besloten an zijne Alteze overgesonden hebben, verwachtende dair op die eyntlicke dispositie ende resolutie vande selve sijne Altesses ende Generale Staten. Dat oick de Raet deser Stadt gelooft ende gesworen heeft die Pacificatie van Gent, Unie ende declaratie van de Generale Staten dairop gevolcht, te onderhouden sonder enige nyeuwicheyt aen te gripen, gelijcx dselve zijne Excellencie by monde als by gescrifte de Magistraet oick doen vermanen heeft rust ende eendracht te houden, ende dat om dese ende andere redenen de Magistraet in hare macht nyet en hadde op haerluyder versouck te disponeren, maer dat tselve toequam sijne Altese ende de Generale Staten, hemluyden dairomme versouckende, begerende ende vermanende seer vruntlicken, dat zy hem voir desen tijt souden willen contenteren verbeydende, tot dat by zijne Hoicheyt ende de Generale Staten dair inne versien sal zijn so dselve tot rust ende welvaren vanden Vaderlande bevijnden sullen te behoren. Dit selve den voirss. burgeren voirgehouden zijnde hebben deur monde alsboven den Raet bedanckt van hoor antwoord, dair by vougende, alsoe de Magistraet haer bezwaert vont om hoirluyder petitie te accorderen, dat zy nochtans verhoepden, indien die van de religie yet ordentlick angrepen, dat de Magistraet sulcx voir goet soude ansien, begerende dat de Magistraet sich noch eens daer

op soude willen beraden. Ende nae enige deliberatie dair op gehouden heeft de Raet verclairt, dat zy persisteert by haer voirgaende antwoord verhopende, dat die van de gereformeerde religie gedachtich sullen zijn de missiven by zijn Excellencie anden burgerhopluyden ende gemeente deser Stadt tot tweemael gescreven ende de vermaningen daer inne gestelt, mitsgaders de gelofte by hemluyden int vuytleyden vande Minrebroeders den Rade gedaen, van geen nyeuwicheyt vorder te sullen attenteren, ende dat zy hem dair nae vougen ende reguleren sullen.

Memorie.

Des all nyet jegenstaende den Raet nauwelick gesceyden zijnde, sijn die van de religie mit een airdicheyt gecommen ande sluetelen ende hebben de Minrebroeders kerck geopent ende de ganse nacht dair inne wacht gestelt ende is sanderen daichs by Petrus Dathenus daerinne gepredickt, sonder enige beelden te roeren ofte te smyten" 1).

Sedert heette deze gemeente „die van de Consistorie of Minrebroederskerke" 2). Als zoodanig was zij echter nog niet door de Overheid erkend; erkenning verkreeg zij eerst den 10den Jan. 1579.

De Minrebroederskerk stond ledig 3). Zooals ik reeds vermeldde op p. 209 had de Raad den 27sten Juni 1578 den conventualen voorloopig het verblijf in de Stad ontzegd, daar hun tegenwoordigheid onrust bracht onder de burgerij; den 30sten Juni had hij aan eenige gecommitteerden uit zijn midden den last gegeven, „te inventariseren alle de meublen bevonden inde kerck ende convente vande Minrebroeders mit de boucken ende deselve op te sluyten dat se bewaert zijn" 4). Voorts beval hij

1) Cf. Bor. I. c. XXI. p. 832.

2) Bor. I. c. XXI. p. 832.

3) Cf. de Vroedsch. resol., 24 en 26 Mei 1578. Met het oog op het vertrekken van verschillende Minrebroeders en omdat de Raad vernomen had, dat zij „het sulverwerck ende juwelen vande kercke verstekende souden zijn, van meninge zijnde alsulcx teloofter te habandonneren", liet hij de roerende goederen van het klooster inventariseeren en „in seker ende bewaerder hant" stellen, „totdat zijn Alteze ende de Generale Staten dairvan geadverteert zijnde, daer inne versien ende geordonneert sal zijn naebahren".

4) Vroedsch. resol. Cf. ook de besluiten van 23 Sept., 9 en 16 Dec. 1578.

den 19^{den} Dec.: „Alsoe den Rade deser Stadt clachtelick te kennen gegeven es, dat sommige quaetwillige hem onderwijnden de goederen int Minrebroedersclooster in bewairnisse gestelt zijnde, te veralieneren ende wech te brengen, waer deur geschapen soude zijn grote desordre ende alteratie te mogen geschieden”, „omme alle inconuenienten te schuwen”, dat door een commissie „alle de voirss. goederen soc wel binnen als buten noch in esse zijnde, openbaerlick mit den erfhuysmeester” zouden worden verkocht, „omme die penningen dair van commende by den anderen Cameraer deser Stadt verstreckt te worden tot nootlicke reparatie vande kerck ende anders mits daer van doende rekeninge ende reliqua tot vermaninge” 1). En drie dagen later besloot de Raad, „dat men de Minrebroeders out ende impotent zijnde, die alhier noch gebleven zijn, sal mogen bestellen in een huysinge daer zy by den anderen bliven zullen sonder yemants meer tot hem te nemen dan die gene die hoer gemack ende gerijff doen sullen. Ende sullen by goede inventaris mit hem mogen nemen vuyt den convente voirss. alle alsulcken huysraet ende meublen als zy tot huerl. nootlicke onderhout behouven ende van node hebben by kennisse van Gelis Block, Raet dair toe geschickt, sonder nochtans yet van tselve te mogen veralieneren ofte vervreemden” 2).

De Minrebroederskerk werd alzoo door den Raad den Gereformeerden in gebruik gelaten, meer niet; de kloostergoederen werden door den Raad in bewaring genomen, de conventualen mochten ze niet meenemen of zich toeëigenen. Of de Raad ze zich toeëigende, blijkt uit deze handelingen niet; want de maatregelen, die hij nam, moest hij wel nemen, sedert de Minrebroeders, behoudens enkele ouden en zwakken, de Stad hadden verlaten 3).

Keeren wij thans tot Duyfhuys terug.

De poging van Oct. 1578 van Ds. Helmichius had geen

1) Vroedsch. resol. Cf. ook noot 4 op de vorige bladzijde.

2) Vroedsch. resol.

3) Met het oog op de artt. 10 en 31 der na te melden ordonnantie van 10 Jan. 1579 ware een toeëigening dier goederen niet wel verklaarbaar.

resultaat geleverd; en ook twee latere pogingen baatten niet ¹⁾. Toen begon men tegen hem te prediken: de Jacobskerk was „een ongebonden lybertijnsche kerke: als zijnde sonder discipline of ban”; „sy hielden ook niet van Huberti beroep, houdende die voor onwettig om dat hy uyt het Pausdom quam sonder nieuwe confirmatie of approbatie van de Gereformeerde” ¹⁾.

Inmiddels was de positie der Minrebroederskerk versterkt door haar wettelijke erkenning (10^{den} Jan. 1579).

Reeds den 3^{den} dier maand was in den Raad gelezen een „concept van seker accord ende unie, die men om alle dissidentie wech te nemen maken souden tusschen alle dingesetenen deser Stadt so van deen als dandere religie”, op welk ontwerp besloten was het advies der vijf Kapittelen of „godshuysen” in te winnen ²⁾; hun antwoord was den 8sten in den Raad gelezen ²⁾. Den 10^{den} werd het ontwerp, in vele opzichten gewijzigd en vermeerderd, gearresteerd „opt behagen van zijn Hoocheyt ende Excellencie”, d. i. onder nader te verzoeken approbatie van Matthias en van den Prins van Oranje; en werd besloten, het als Stadsordonnantie den volgenden dag van het stadhuis af te kondigen, hetgeen geschiedde ²⁾.

De goedkeuring van den Prins van Oranje volgde den 3^{den} Mei ³⁾.

De motieven dier Stadsordonnantie ⁴⁾ kwamen neer op het volgende. Om zich te verdedigen tegen de Spaansche troepen waren de Staten-Generaal genoodzaakt geweest, „een groete mennichte van vuythemsche crijschvolck in dese landen te doen commen, die welcke meest all van andere dan de Roemsche religie zijn”, hetgeen het gezag van den Koning verzwakt had —

1) Cf. Bor. l. c. XXI. p. 833: „op alle 't welke Hubertus antwoorde in effecte al 't selve als voren, seggende, dat hij niet onwillig was tot volle eenigheyt met haer: ook dat hij te vreden was alle vrientschappe met haer te houden, maer niet konde verstaen, immers noch voor dien tijd niet, tot het aenstellen, van sodanigen discipline en kerk-ordeninge van Ouderlingen, Diaconen, en Consistorie als d'andere begonnen hadden, dewijle hij die onnodig achte, nademael sylieden t'samen een Christelijke Overheyt hadden die hen-lieden beschermde”.

2) Vroedsch. resol.

3) Copieboek K. no. 22.

4) Copieboek K. no. 21.

als het standpunt der Utrechtsche Staten werd met nadruk opgegeven, dat hun strijd ging tegen de Spanjaarden, „sonder yet te willen veranderen int onderhout vande oude Catholijcke Roemsche religie ende de behoerlicke onderdanicheyt, die zy de Conincklicke Majesteyt van Spaengien haeren heeren schuldich zijn” —; op vele plaatsen werd zoodoende gepreekt door „die van de religie genoemd gereformeerde”, „sonder datmen des heeft cunnen beletten” wegens hun groot getal en eventuele hulp door het vreemde krijgsvolk aan hen te verleenen, en de overal heerschende „ongebonde licentie ende vryheyt”, „sulcx datmen jegenwoerdelijck meer moet arbeyden, om de gemeente in vrede te houden dan die Roemsche religie contentieuselicken te mainteneren”, om burgerkrijg te voorkomen, door welken ten slotte de vijand „soe well die van deen als dander religie” zoude kunnen „oppresseeren”. Overeenkomstig haar strekking heette de ordonnantie „Religionsvrede” ¹⁾. Haar veelomvattende inhoud is voor het rechtskarakter der Reformatie van groot belang; ik laat ze daarom hier in haar gcheel volgen.

Art. 1. „Die vande gereformeerde religie binnen deser Stadt Utrecht” zouden hebben „vrij ende libere exercitie van haer voorss. religie binnen de kercken vande Minrebroeders, ende in Sint Jacobskercke, die zy beyde sullen moegen van beelden ruymen ende schoen maecken, mit alder stillicheyte ende manierlickheyt, ende dat soe well in prediciën, loffsangen, nachtmaelen, doep, begravinge van doeden, solemnisatie van houwelick als ander diergelijcke”.

Art. 2. De graden van bloedverwantschap, „bij de Pauselicke rechten” tot huwelijksbeletsel gestempeld, waren het voor de Gereformeerden niet; zoodat zij tot in den 3den graad mochten trouwen; de kinderen uit dergelijke huwelijken gesproten zouden echt zijn en „tot allen staeten, officiën ende beneficiën geadmitteert worden sonder enige dispensatie vanden Paus daeromme te versoecken”.

Art. 3. Met de twee gemelde kerken moesten zij tevreden zijn, „sonder dat zy hem meer kercken ofte plaatsen gewijt ofte ongewijt sullen moegen onderwijnden, occuperen ofte gebruycken tot onderhout van haerluyder religie tzij int heymelick oft openbaer”.

Art. 4. Bleken deze twee hun onvoldoende te zijn, dan konden

1) Vroedsch. resol., 28 Jan., 2 Mrt. 1579.

zij zich „bij supplicatie” tot den Magistraat wenden, die er dan „nae gelegentheydt vanden tijt ende saecke” in zou voorzien, „sonder nochtans dat zyluyden hem enige vande vijff godshuysen [kapittelkerken], cloesteren ofte conventen, die bewoont worden, ofte die kercken vanden selve daer inne den dienst by maniere vande Roemsche religie gedaen wordt, sullen toelaten ofte gunnen”.

Art. 5. Hunne dooden mochten de Gereformeerden ook in de kerken of kerkhoven van de drie overige parochiën begraven, doch niet als er dienst was, terwijl zij alleen in de Minrebroeders- en de St. Jacobskerk lofzangen mochten zingen of vermaningen doen; „die vande Catholijcke Roemsche religie” mochten hunne dooden ook doen begraven in de St. Jacobs en Minrebroederskerken of kerkhoven, „in alder modestie ende stillicheydt in manieren als voeren”.

Art. 6. „Soe wel die van deene als dandere religie” mochten elkaar niet storen of kerken, kloosters of „anderen gewijde plaetsen” plunderen of beschadigen.

Art. 7. Geene altaren of beelden mochten meer gebroken of geschonden worden, „ten waere anders geordonneert worde by den Magistraet”.

Art. 8. Om der religie wille mocht niemand een ander beledigen of schade toebrengen.

Art. 9. Beide religiën mochten alleen uitgeoefend worden van 's morgens vijf tot 's avonds zes uur; processies waren alleen geoorloofd binnen de kerken of de kerkhoven.

Art. 10. Uitdrukkelijk werd geboden, „dat men alle monicken, religieusen ende ander geestelicke ende ecclesiasticque persoenen, soc well geoordt als ongeordt, mans ofte vrouwen, professie maeckende vande Catholijcke Roemsche religie haerluyder goeden, als kercken, cloesteren, conventen, huysen, lande, thienden, thinsen ende allen anderen goederen ende gerechticheyden geen vuytgesondert, die zy inder Stadt, Steden ende lande van Utrecht ofte oick elders leggende hebben, vrylick sall laeten heffen, gebruycken ende genieten, sonder hemluyden daer inne te doen ofte laten geschieden diereclicke ofte indiereclicke onder wat coluere ofte pretext dat het soude moegen weesen enich hijnder, letsel ofte moeynisse ter contrarie op pene van gestraft te worden als voorseyd is”.

Art. 11. Wie hunne conventen reeds verlaten hadden of alsnog mochten verlaten, zouden „vuyt den goederen vanden selven convente” „genieten alsulcke alimentatie, als men bevijnden sall redelicken te zijn tot discretie vanden Magistraet naer gelegentheydt ende groote vande selve conventsgoederen”.

Art. 12. Om „in enige oirden ende conventen” te gaan, was geen „belofte van enige reynicheyt” vereischt; alleen was noodig „onderdanicheyt hunluyder oversten, soe tselve anders repugneert die Christelicke vryheyt, ende ordonnantien van Godt almachtich”.

Art. 13. De in het vorige artikel bedoelden hadden het recht om het klooster, als het hun goeddacht, te verlaten, zonder evenwel eenige aanspraak op alimentatie te behouden, behoudens hun recht op hun eigen goed.

Art. 14. De kinderen van gewezen religieuzen, alreeds gehuwd of nog te huwen, waren of zouden wettig zijn.

Art. 15. Wanneer men den dienst der religie bijwoonde, die men zelf niet beleed, mocht men geen schandaal maken.

Art. 16. Niemand mocht conventikelen houden of geschriften opstellen of verspreiden, door welke het land „gealtcereert off geper-turbeert” zou worden.

Art. 17. „Allen predicanen, ministers, lecteurs, consistorianten, soe well van deen als dander religie” was het verboden in het openbaar te spreken zóó dat dit oproer kon verwekken; in het publiek te spreken was alleen geoorloofd, zoo het tot stichting en leering strekkende was, terwijl het verboden was, om bij de bestraffing persoonlijk te worden.

Art. 18. „Om hier inne te bat versien te worden”, zouden geene „predicanten ofte ministers vande voorss. gereformeerde religie” toegelaten worden „te predicken ofte enige exercitie vande religie te doen”, zonder aan Schout, Burgemeesters en Raad „gepresenteert” en door hen „toegelaeten” te zijn en den Magistraat „getrouwicheyt ende onderdanicheyt” „in alle politijcque saecken” en naleving dezer ordonnantie gedurende hun verblijf in de Stad gezworen te hebben, „sonder dat zij hem nochtans enige politijcque saecken sullen moegen onderwijnden, noch met enige acte van jurisdictie ofte metten Magistraet moyen directelick off indierectelick in wat manieren dat het zij”; gedroegen zij zich anders, dan zouden „die van de voorss. Magistraet” de predikanten mogen „afstellen ende licentieren, sonder yemants wederseggen”, „mits dat die vande Magistraet de voorss. ministers ende predicanen van behoerlick onderhout versien sullen”.

Art. 19. „Die vande Magistraet” zouden „de fabriicke vanden kercken” onderhouden, „ende oeck dselve kercken versien van ander notelicke officieren tot onderhout ende exercitie vande voorss. religie van node”.

Art. 20. Om collecten te houden en het gecollecteerde te distribueeren, was, tenzij het voor of aan de armen geschiedde, consent van den Magistraat vereischt.

Art. 21. Niemand, „van wat religie” hij was, geestelijke of wereldlijke, mocht zich „onder t dexell vandien” onttrekken aan de „exchysen ende imposten ende andere gemeen lasten vander Stadt”, of aan het deelnemen in de defensie tegen den vijand, zoowel dien van binnen als dien van buiten.

Art. 22. „Die vande geestelicheyt” moesten observeeren „die kueren, statuten ende ordonnantiën vande Magistraet beroerende de poleciën, wachten, conservatiën ende beschermenissen deser Stadt”, op straffe van boete, door het stedelijke Gerecht te executeeren.

Art. 23. Dit Gerecht was ook te hunnen opzichte competent in zake van „alle schulden, als van coepmanschap ter sleete geleverd, huere van dienres, betaeling van geborchde waeren, wijnen, bieren, gelaegen ende diergelijke civile ofte borgerlicke actiën.

Art. 24. De burgers mochten elkaar in eersten aanleg alleen voor dat Gerecht dagen.

Art. 25. De Gereformeerden moesten onderhouden „alle heylige vierdaegen ofte feestdaegen, die binnen Utrecht naervolgende d’ordonnantie vande Roomsche kercke gehouden worden”; alleen met gesloten deuren mochten zij werken op die dagen, om niet „yemant te schandaliseeren”.

Art. 26. Aangaande „het vercoepen ende eten van vleys opte verboeden daegen” moesten zij zich „politijckelick” gedragen naar Stadsordonnantiën en niemand in het openbaar gelegenheid tot ergernis geven.

Art. 27. Geen onderscheid mocht gemaakt worden, „int geven ofte bedienen van enige geestelike ofte weerlicke beneficiën, staeten, conditien ofte officiën ter oirsaecke vande religie, mer sullen alle dselve beneficiën, staeten ofte officiën soe well die van deen als dander religie zijn moegen, bedient worden sonder dat yemant ter cause vande religie van zijn voorss. beneficiën, staet ofte offitie sall moegen gedeposseert worden”.

Art. 28. Niemand mocht ter zake „van deen off dander religie” „gereprocheert” worden in het „opineren” in den Raad of in de Staten of in het geven van getuigenis.

Art. 29. Ook mocht er geen onderscheid worden gemaakt „int geven ofte vuytdeylen van enige armenprovins, potten ofte ander aelmissen, noch om yemant int gasthuys ende hospitaal tontfangen.”

Art. 30. Niemand mocht ter predikatie van een andere religie dan die hij zelf beleed gaan „mit enich ander geweer” dan hij gewoonlijk droeg.

Art. 31. De Magistraat nam in zijn „sauvegaerde, protexie ende

beschermenisse soe well dengeenen, die van deene als dander religie zijn, te weetene die van den geestelicken staet, zoe geoerd als ongeordt, mans ende vrouwen, haer persoenen, kercken, cloesteren, goidtshuysen ende goederen, hoedanich die zijn", en beloofde hen volgens zijn eed te beschermen „jegens allen dengeenen van wat religie off conditie die zijn, die daer jegens yet souden willen doen, attenteren, hemluyden vercorten, injurieren ofte anderssins leedt doen met woerden ofte met wercken an lijff ofte goet; ende die vande gereformeerde religie insgelijcx haerluyder persoenen, kercken, schoelen ende allen anderen haere goederen hemluyden ende een ygelick van hemluyden oeck particulierlick toecommende". Bovendien zou hij aartshertog Matthias, Gouverneur en Kapitein-Generaal der Nederlanden en den Prins van Oranje, Luitenant-generaal en Stadhouder van Utrecht verzoeken, eveneens „die vande voorss. religie ende geestelickheyt in haerluyder protectie ende sauvegaerde" te nemen.

Art. 32. „Die vande voorss. geestelicheyt" mochten niet buiten de stad Utrecht resideeren dan volgens „die oude statuten ende coustuy-men van haerluyder kercke". Als sanctie op dit verbod werd gesteld: seclusie van de perceptie der vruchten, die dan „aen ander residenten" ten goede zouden komen.

Art. 33. Overtreders dezer ordonnantie zouden door den Magistraat worden gestraft als „seditieusen ende perturbateurs vande gemeen ruste en welvaart", of anders met arbitrale correctie, en zonder dissimulatie of verdrag.

Art. 34. „Inde forme van procederen" en in andere in deze regeling niet begrepen punten zouden Stadsordondantiën gelden.

Art. 35. Aan de naleving van al deze voorschriften zou de hand gehouden worden ook door kolonel, hoplieden of kapiteins dezer Stad, hunne luitenants, vaandragers en andere bevelhebbers.

Art. 36. Vreemde soldaten zouden niet worden opgenomen zonder dat zij bij eede beloofden deze ordonnantie in acht te zullen nemen.

De artt. 12, 13 en 14 werden niet afgekondigd: „Dese drie poincten zijn opgehouden ende nyet gepubliceert, tot dat zijn Excellencie avijs daerop gehoert anders daer inne gedisponeert sall zijn".

In deze ordonnantie bracht de Prins van Oranje enkele wijzigingen en verzachtingen ten behoeve der vijf Kapittelen; ten opzichte der drie genoemde artt. bepaalde hij: „Sonder dat oeck van node zij vorder publicatie te doen van de 12^e, 13^e ende 14^e articulen, die tot noch toe nyet en zijn ge-

publiceert ende opgehouden geweest, als wescnde opten inhouden vanden genouchsaem gedisponeert ende voorsien by der naerder Unie laest gemacckt tot Utrecht" 1).

Met het oog op deze verwijzing naar de Unie van Utrecht — den 23sten Mrt. 1579 besloot de Raad door een commissie de conventen in kennis te doen stellen van den inhoud der Unie en hun te doen bevelen zich er naar te gedragen 2) — en ook omdat ik op de bepalingen van deze ten opzichte der religie later toch terug moet komen, voeg ik hier in hetgeen in de Unie hieromtrent voorgeschreven werd.

Art. 13. „Ende soo veel tpoint vande Religie aengaet, sullen hem die van Hollandt ende Zelandt draghen nae haerliedder goetduncken, ende dandere Provincien van deser Unie sullen hem mogen reguleren nae inhoud vande Religionsvrede by de Eertzhertoge Mathias, Gouverneur ende Capiteyn ghenerael van dese Landen, met die van synen Rade by advis vande generale Staten alrede gheconcipieert, ofte dairinne generalick ofte particulierlyck alsulcke ordre stellen als zy tot

1) Het advies der Kapittelen, dat de Raad den 3den Jan. besloten had in te winnen, was den 8sten ingekomen; de Raad had er blijkbaar niet in die mate acht op geslagen, als de Kapittelen dit wenschten. Den 19den besloot de Raad op het verzoek der Kapittelen, „alvorens yemants te committeren te hove om approbatie te hebben op de gepubliceerde ordonnantie etc.", eenigen te deputeeren, om met de afgevaardigden der Kapittelen in overleg te treden, om „by amicable compositie" „enige moderatie" te beramen, die eventueel door den Raad gearresteerd kon worden.

Den 28sten las de Raad de van wege de Kapittelen gedane voorstellen, en sloeg „de begoste communicatie" af; tevens wees hij een uit zijn midden aan, om de approbatie der ordonnantie aan Matthias en den Prins van Oranje te gaan vragen. Den 2den Maart bracht genoemde gecommiteerde rapport uit van zijn zending naar den Prins van Oranje, en legde hij over copie van de door dezen aan de Kapittelen gezonden missive. De Raad besloot daarop: „gelesen hebbende dapos-tillen by de gedeputeerden van zijn Excellencie op elck point van dien [sc. van de ordonnantie] gestelt etc., heeft geresolveert, dat men dselve ordonnantie by provisie sal achtervolgen ende doen onderhouden, tot dat anders dairinne gedisponeert sal zijn. Datmen voirts de brauwers de weet doen sall, dat zij sullen moeten responderen ende betalen den exchijs vande bieren, die zy tot de geestlicke ende andere vrye personen huysen vuytsenden sullen". Vroedschapsresolutiën.

De bedenkingen der Kapittelen op de ordonnantie zijn van den 27sten Jan. cf. Copieb. K. no. 23.

2) Vroedsch. resol.

rust ende welvaert vande Provincien, Steden ende particulier Leden van dien, ende tot conservatie van een yghelyck Gheestelick ende Weerlick, zijn goet ende gherechticheyt dienlick vinden sullen, sonder dat hem hier inne eenighe andere Provincien eenich hynder ofte belet zal moghen worden, midts dat een yder particulier in sijn Religie vry zal moghen blyven, ende dat men niemandt ter cause vande Religie zal moghen achterhalen ofte ondersoecken, volghende die voorsz. Pacificatie tot Ghendt ghemaect".

Art. 14. „Item zalmen alle Conventualen ende die vande Gheestelicheyt volghende de Pacificatie laten volghen hun goeden die zy in eenighe van dese gheunieerde Provincien reciproquelicke hebben legghende, midts dat indien eenighe Gheestelicke personen wten Provincien die gheduerende dOorloghe tusschen die Landen van Hollandt ende Zelandt, teghens die Spaengaerden stonden onder tghebiedt vande selve Spaengaerden, hem begheven hadden wt huere Cloosteren ofte Collegien onder tghebiecte van die van Hollandt ende Zelandt, dat men die by hun Conventen ofte Collegien zal doen versien van behoorlycke Alimentatie ende onderhoud hun leven gheduerende, als oock ghedaen zal worden dieghene die wt anderen Provincien van dese Unie vertoghen ende hem onthoudende zijn".

Art. 15. „Dat mede den gheenen die in eenighe Cloosteren oft Geestelycke Collegien van dese gheunieerde Landen zijn ofte gheweest hebben ende die selve wt saken van die Religie ofte andere redelycke oorsaken begheren te verlaten ofte verlaten hebben, wt den Incompst van haren Convente ofte Collegien haer leven langh geduerende behoorlycke Alimentatie zal worden verstreckt na ghelegentheyt van de goeden: Welverstaende dat die nae date van desen hem in eenighe Cloosteren sullen begheven ende de sellve wederom verlaten, egheen Alimentatie verstrekt zal worden, maer zullen tot haren behoefte naer hem moghen nemen tghene zy daerinne gebrocht hebben. Dat oock die ghene, die tegenwoordelycke in die Conventen ofte Collegien zijn ofte namaels comen sullen, vryheyt ende liberteyt van Religie ende oock van clederen ende habijt hebben sullen. Beheltelycke dat syluyden den Oversten vanden Conventen in allen anderen saken onderdanich sullen zijn".

„Verclaringhe vant 13. Artikel.

Alsoo eenighe schynen zwaricheyt te maken opt 13. Artikel vande Unie den 23. deser Maendt ghesloten tusschen die Gedeputeerde vanden Landen van Geldre ende Zutphen, Hollandt, Zelandt, Utrecht ende Ommelanden tusschen die Eems ende Lauwers, als of die meyninghe ende intentie ware gheweest, niemant inde selve Unie te

ontfanghen dan die ghenen, die der Religionsvrede by de Eertz-Hertoge van Oostenryck ende Rade vander Staten neffens hem by advis vande gheenerale Staten geconcipteert is oft ten minsten die beide die Religien, te weten die Catolike Roomsche ende Ghereformeerde soudē toelaten. Soo ist dat die voorsz. Ghedeputeerden die over die voorsz. Unie gestaen ende deselve ghesloten hebben, omme alle misverstant ende wantrouwe wech te nemen by desen wel hebben willen verclaren haerlieder meyninghe ende intentie niet gheweest te zijn noch als noch te wesen, eenighe Steden ofte Provincien, die sich aende voorsz. Catolyke Roomsche Religie allene sullen willen houden ende daer tghetal vande Inwoonderen der selver vande Ghereformeerde Religie zo groot niet en is, dat sy vermogens die voorsz. Religionsvrede het exercitie van de Ghereformeerde Religie soude moghen ghenieten, vande voorsz. Unie ende verbyntenisse wt te willen sluyten: Nemaer dat zy des nietteghenstaende bereyt sullen wesen alsulcke Steden ende Provincien die sich alleen aende voorsz. Roomsche Religie sullen willen houden in dese Unie te ontfangen by so verre sy sich anders inde andere Poincten ende Articulen vande voorsz. Unie soude willen verbinden ende als goede Patrioten dragen, soo die meyninghe nie en is dat deen Provincie oft Stadt hem tseydt van dandere int point vande Religie sal onderwinden ende dat om te meerder vrede ende eendracht tusschen die Provincien te houden, ende die principaelste occasie van twist ende tweedracht te vermyden ende „wech te nemen: Aldus gedaen tUrecht den eersten February 1579”.

„Ampliatie van 15. Artikel.

Alsoo hier voren int 15. Artikel versien es tot alimentatie ende onderhout vande Gheestelycke personen die gheweest syn in eenighe Conventen, ofte Collegien ende hem daer wt ter cause vande Religie ofte andere redelycke oorsake begheven hebben, ofte namaels begeven sullen, ende dat seer te beduchten es, dat ter oorsaken van dien eenighe processen soudē mogen verrysen, ghelyck sy verstaen dat alrede verresen syn wt sake dat alsulcke personen sullen willen preterderen gherechtich te syn inde successie vande goeden van hun Ouders, Broederen, Susteren ende anderen vrienden ofte magen metter doot achterghelaten, ofte noch achter te laten, ende oock die gene, die sylieden in hun leven by tytel van gifte, transporte ofte eenighe andere soude moghen overdraghen geallieneert ofte oock naer hun doot versekert bebben: Soo ist dat die voorsz. Bongenoten, om die selve processen ende die swaricheden die daer wt soude mogen opstaen, te verhoeden, goet gevonden hebben alle die

processen die ter cause voorsz. alrede geïnstitueert sijn ende noch namaels geïnstitueert sullen moghen worden te suspenderen in state ende surceantie te houden ter tijt toe anders byde voorsz. Bontghenoten ende andere die hen in dese eenicheyt ende verbande sullen mogen begheven generalick daer op (oock by dautoriteyt van dOverheyd ist noot) gheordonneert ende verclaringhe ghedaen sal sijn: 1 Febr. 1579 ¹⁾.

Hoe was dus de stand van zaken terstond na het sluiten der Utrechtsche Unie met hare nadere verklaring en ampliatio?

In het algemeen koos de Stedelijke Overheid geen partij, noch vóór de Christelijke belijdenis zooals zij tot nog toe, ook van overheidswege, was beleden, noch er tegen; evenmin stelde zij de gereformeerde Christelijke belijdenis in het algemeen in het gelijk, noch ook in het algemeen in het ongelijk. Zij liet het over aan de betrokken autoriteiten zelve; wilde een pastoor de religie ongereformeerd prediken en den dienst uitoefenen, zooals hij dat van ouds gewoon was geweest, dat was zijn zaak; wilde hij zijn prediking en ceremoniën reformeeren, dat was niet minder zijn zaak. Dat anderen, by. kerkelijke autoriteiten als de Domproost-Aartsdiaken, op het doen eener keuze influenceerden of dwang uitoefenden, werd door den Raad echter niet geduld. In elk geval stond op het reformeeren der belijdenis en der ceremoniën geen verlies van het genot der voor de religie bestemde goederen.

Op sommige punten achtte de Raad reformatie der belijdenis en der op deze steunende rechtsregelen echter gewenscht, niet maar zoo in het algemeen, doch uit zeer bepaalden hoofde, op grond n.l. der ware Christelijke leer; oordeelde hij m. a. w., dat er in den rechtstoestand verschillende met de eischen der Christelijke religie strijdige instituten en regelen bestonden, die om deze reden niet gehandhaafd mochten blijven ²⁾. Zoo werd

1) Copiebk. K. no. 24.

2) De Reformatie was dan ook een Christelijke reformatie, d. i. een reformatie naar de eischen der Christelijke leer.

In de inleiding tot de Utrechtsche kerkorde, 28 Aug. 1612 door de Staten vastgesteld, geschreven door de gedeputeerden der Synode van Utrecht en gericht tot den „Christelycken Leser” (Utr. Placaatb. I. p. 359, no. 3) wordt dan ook

aan de gelofte van kuischheid alle rechtskracht ontzegd op den bepaaldelijk geformuleerden grond, dat zij strijdig was met „die criestelicke vryheyte ende ordonnantiën van Godt almachtich” (art. 12 v. d. religievrede).

Het kloosterleven zelf werd niet als onchristelijk beschouwd; men was echter ten allen tijde vrij het klooster te verlaten. In art. 15 der Unie van Utrecht werd hetzelfde met andere woorden gezegd: men verloor zijn recht als kloosterling, om uit de kloostergoederen te worden onderhouden, niet, doordat men zijn religie reformeerde en dus o. a. ook de gelofte van kuischheid als onchristelijken dwang verwierp.

Op de meeste punten besliste de Raad echter niet ten voordeele van één der beide opvattingen der Christelijke leer; hij zorgde er veelal slechts voor, dat ieder naar zijn opvatting leven kon, en dat de een den ander geen ergernis gaf. Zoo regelde hij het huwelijksrecht anders voor de aanhangers der oude dan voor die der nieuwe religie (artt. 1 en 2 v. d. religievrede). Zoo bleven de oude Christelijke feestdagen als rechtens verplichte rustdagen erkend, tenzij door contraire handelingen geen aanstoot kon worden gegeven, zooals door binnenshuis verrichten arbeid (art. 25). M. a. w., de Raad gaf noch den een noch den ander gelijk: of die dagen naar Christelijken maatstaf recht van bestaan als rustdagen hadden of niet, liet hij onbeslist: hij erkende ze slechts als bindende niet op den objectieven grond hunner eigen beteekenis, maar op den subjectieven, dat anderen door de negligentie ervan werden geërgerd. Bij het begeben van ambten, niet enkel van wereldlijke maar ook van *kerkelijke*, mocht niet worden in aanmerking genomen of men in zijn religie al of niet gereformeerd was

gezegd: ... „Het niet al te nauw verbinden aan menschelycke schriften, ende het houden van den middelweg tusschen een Servituyt, die de Waarheyd mocht verpletten, ende de licentie, die den Vrede mocht verstoren, is gebouwt op den rechten grond onser Christelyker Reformatie, die Gods Woord voor den eenigen Regel houdt”.

En zoo ziet v. d. Water (I. p. 349) de strekking der Belijdenis hierin, dat men wilde aantoonen, dat de gereformeerde leer „geene nieuwe leere was, en niet anders behelsde, als hetgeen Moses, de Propheten, en Apostelen, in haare schriften hadden nagelaten”.

(art. 27). In art. 13 der Unie werd uitdrukkelijk bepaald, met verwijzing naar de Pacificatie van Gent, dat ieder in de keuze zijner religie vrij zou zijn, en van overheidswege uit dien hoofde geenerlei vervolging zou hebben te duchten, hetgeen men te verstaan heeft als vrijheid, om de oude of de gereformeerde Christelijke religie aan te hangen ¹⁾ niet als vrijheid van godsdienstoefening in het algemeen of als godsdienstvrijheid in den modernen zin des woords.

Op vermogensrechtelijk terrein was niets veranderd; het door de Stad in bewaring nemen der Minrebroedersgoederen en het in gebruik geven dier kerk aan de Gereformeerde gemeente is het eenige, dat kan worden bijgebracht; het eerste vond echter zijn oorzaak in het vertrek der Minrebroeders, zoodat de Stad in het beheer der achtergebleven goederen moest voorzien, en het tweede in het feit, dat die kerk toch ledig stond ²⁾.

Tot nadere toelichting van den stand van zaken onder de

1) Later is men op deze vrijheid gedeeltelijk teruggekomen. E. g. wijs ik op art. 1 van de instructie voor Prins Maurits als Stadhouder van Utrecht, waarin hem werd opgedragen „die oprechte Christelicke Evangelische religie volgende d'ordonnantie daerop by de Staten vanden Lande van Utrecht allreede gemaect ende noch te maecken”, te doen onderhouden, volgens de dispositiebevoegdheid der Staten naar art. 13 der Unie, „sonder nochtans dat op yemants conscientie geinquireert ofte in yemants huysinge ondersouck gedaen sall mogen worden, ten ware met kennisse ende believen vande Magistraet vander Stadt ende Steden ende ten platten lande vande Staten ofte haere Gedeputeerden, oft dat yemant ter oorsaecke van sijn gelooff (diewijle tselve een gave Godes es) eenige moyenisse, injurie ofte overlast sall aengedaen worden”.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Febr. 1590.

De Staten reserveerden zich dus de bevoegdheid, als het hun noodig voorkwam ook ter zake der religie huiszoeking te laten doen; en dat dit voor Roomschen en Remonstranten geen doode letter geweest is, is bekend. Alleen de gewetensvrijheid in den engen zin des woords werd erkend, hetgeen geenszins meebracht, dat men zich in het publiek mocht uiten zooals men verkoos, al was er onder de Republiek ook een merkelijk onderscheid tusschen leer en leven.

2) Zoo ook vergunde de Raad op den 3den Febr. 1579, „dat de gedeputeerde vande geunieerde provintiën huer vergaderinge dagelick sullen mogen houden te Minrebroeders int Capittelhuys ende de camer daeraen ende dselve dair toe bequaem te mogen doen maken tot coste van de generalite”. Vroedsch. resol.

Cf. in het Reg. v. d. beschr. d. St. de beschr. v. 4 Apr. 1581, punt 5; de Staten namen het aanbod aan, zich hun recht op het groote kapittelhuis van den Dom voorbehoudende,

bedeeling der ordonnantie van 10 Jan. volgen thans eenige maatregelen van stadswege genomen.

Art. 13 der Unie had den Provinciën de vrijheid gelaten, of juist, bij dit artikel hadden de Provinciën zich de vrijheid voorbehouden, om in het stuk der religie al zulke maatregelen te nemen, als met behoud van ieders recht, door 's lands rust en welvaart werden vereischt.

Dit kon den schijn geven, dat de Steden er door werden beperkt in haar recht, hare zaken zelve te regelen 1). De regeling der alimentatie van de conventualen, die hunne kloosters verlieten op grond van religieuze of andere redelijke bezwaren — art. 15 der Unie erkende hun recht op levensonderhoud — vindiceerde de Raad voor de kloosters „binnen dese Stadt ende Stadtvryheyt gelegen”, vlgs. den religievrede; bemoeiingen van de Staten hieromtrent duldde hij niet 2).

Den 6den Apr. 1579 besliste hij een geschil tusschen Dicwer van Sonneveldt en enkele andere conventualen van het convent van Bethlehem, buiten bij Utrecht gelegen, eenerzijds en „die Mater ende andere conventualen vant selve convent” ter andere zijde, „nopende die alimentatie by de selve Dicwer cum sociis versocht volgende dordonnantie des Racts opden 11en Januarij verleden van 's Raets wegen gepubliceert”. „Gesien de stucken ten beyden ziden overgelevert ende gehoort trapport van hore commissarissen opde staet vande goederen desselven convents gebesoinneert hebbende, heeft eyntelick de voirss. Raet geordonneert ende ordonneert by desen den Mater ende Conventen van Betlehem by provisie vuyt te reycken ende te betalen de voirss. Dicwer van Sonneveldt cum sociis tot hoer alimentatie clcx sjaers vijff ende twijntich gulden van twijntich stuvers tstuck, ingaende op datum van desen ende te betalen alle vierendeel jaers een rechte vierde paert vande selver alimentatie huer leven lang geduyrende; ende dit al gedurende tot dat de landen desselven convents wederom tot meerder profijtt verhuurt ende gebrocht zijnde men dvoirss. alimentatie tot billickheyt

1) Dat de Staten dit als meer dan schijn opvatten, zal ons later blijken.

2) Vroedsch. resol., 9 Febr. 27 Mrt. 1579.

ende redelickheyt sal mogen verhoghen ende verbeteren. Indien oick enige vande selve vuytgegane personen hun begaven tot een quaet ende schandaleus leven, soo sal alsdan dese alimentatie voir sulcken persoon geëxtingueert, doot ende te nyete zijn" ¹⁾).

Den 22sten Apr. verbood de Raad aan Duyfhuys, die door de Consistoriale kerk lastig was gevallen over de ongereformeerde organisatie zijner kerk, „in Sint Jacob kerk voirss. op te rechten ofte toe te laten enige consistorie, ten zij hem sulcx by den Raet deser Stadt belast ende bevolen zij" ¹⁾); welk verbod den 30sten Mei werd verhaald, met de bijvoeging: „Dat men die predicanten prckende te Minrebroeders voirhouden sall, om mede die Consistorie aldaer afterwegen te willen laten, mits dat men hun versien sal van kerckendienres nae behoren" ¹⁾).

Deze resoluties brengen mij weder tot de oneenigheid tusschen de beide Gereformeerde kerken te Utrecht, waarover het laatste op p. 220 is gehandeld. De Minrebroederskerk zond brieven naar verschillende „nabuer-kerken" om raad ²⁾. Genoeg zij

1) Vroedsch. resol.

Een dergelijk geschil werd beslist op den 8sten Mei; het betrof het adellijke vrouwenklooster van St. Servaas: „De Raet deser Stadt gehoort hebbende de clachten gedaen van wegen enige joffrouwen Sint Servaes, wesende vande gereformeerde religie, over de distributie vande meublen ende andere convents goederen, die mijn Vrouw doende es onder de jofferen overslaende ende verby gaende de voirss. gereformeerde jofferen, heeft gecommiteert ende committeert by desen Johan van Abcoude van Meerthen, Lubbert van Parys van Zudoort ende Aert van IJselsteyn, omme te gaen by mijn voirn. Vrouwe sint Servaes ende haer te belasten ende bevelen van 'sRaets wegen, dat zy de voirn. gereformeerde jofferen tracteren als dandere jofferen, soe int deylen vande meublen als andere Convents goederen, off dat anders de Raet genootdruckt sal zijn daer inne te versien so zy te rade vijnden sall".

2) Bor. I. c. XXI. pp. 833, 834. Mr. van Oordt I. c. pp. 39 sqq.

Bor verhaalt ook, hoe in een conferentie, die Ds. Sopingius en Ds. Helmichius benevens Ds. Arnoldus Cornelii uit Delft met Duyfhuys hadden, waarbij zij hem beschuldigden van in zijn hart nog „Papist" te zijn, hem gevraagd werd, of hij ook het geschrift van Beza over de overheidstaak ten opzichte der ketters gelezen had, en toen hij dit ontkende, hem gezegd werd, dat Beza aan de Overheid het recht gaf, de ketters te dooden; waarop D. opstond en niet verder met hen wilde spreken. Cf. p. 212.

het, mee te deelen, dat aan Duyfhuys werd verweten, dat hij in de leer niet zuiver was, dat hij geen consistorie hield en zich met hen niet in eenheid van discipline wilde begeven. „Daer toc de Sacramenten en verbond-tekenen onses Heeren Jesu Christi, ja ook alle andere Apostolise kerk-ordeninge, met ons, na den gebruyk en insettinge Christi en zijner Apostelen niet houden”; de slotsom dier missive was: „het schijnt dat hy anders niet zoekt dan onze gereformeerde kerke te verstoren en een zonderlinge secte te autoriseren”.

Hoe de zaak rechtens te beschouwen is, valt het best uit het advics der Delftsche kerk te verstaan; den kerkeraad werd aangeraden, zich eerst te wenden tot Duyfhuys zelve, en, als dit niet baatte, tot den Magistraat; zoo men ook hierdoor niet verder kwam, moest hij den Prins van Oranje doen polsen. Het advics dan kwam in substantie hierop neer:

De Jacobs- en de Minrebroederskerk waren door den Magistraat aangewezen voor de uitoefening der gereformeerde religie.

Duyfhuys erkende zelf, dat hij de gereformeerde leer voor de ware Christelijke hield, de leer n.l. zooals ze geleerd werd in de Gereformeerde kerken van Holland en Zeeland. „So is onze Christelijke begeerte”, — zoo moest de kerkeraad hem voorhouden — „dat gy in teken van dien de belijdenisse des Christelijken geloofs deser Nederlandse gereformeerde kerken eerst lesen, en daer na onderschrijven wilt, op dat wy daer door de eenigheyt der lere en des gevoelens met ons mogen bevinden, of de zwaarigheyt, die gy noch in onse leringe zout mogen hebben, wilt voorstellen, om daer van uyt den woerde Gods vrienclijk en broederlijk te handelen.” Maar het was niet genoeg, dat het Woord zuiver werd verkondigd; er moest ook „een regiment en ordeninge” onderhouden worden; niet alleen in de leer moest er „gelijkformigheyt” zijn, „maer ook in de ceremonien en regeringe der kerken.” Dit was een Christelijke eisch, cf. pp. 211 sqq.

Daarom moest Duyfhuys zich „over alle kerkelijke zaken” met de naburige kerken verstaan in „classes en vergaderingen”; en een kerkeraad instellen, gelijk hij wel wist, „dat d’Apostelen in alle de gemeenten ingestelt hebben niet alleen herders en leraers, die in den woerde soude arbeyden, maer ook andere

opsienders, die over d'argenissen soudén waken, welke sy Ouderlingen genaemt hebben, door welke beyde, als door een kerkelijke raed, de gemeente Christi geregeert soude worden", en, „dat sulke regeringe der kerke na den woorde Gods in alle gereformeerde kerken van dese Nederlanden onderhouden wort." Te meer, omdat Duyfhuys zelf dit voor „Apostolis en goed" erkende, doch alleen de instelling van een raad in zijn kerk praematuur achtte, „dewijl de gene, die daer toe verkoren worden, vol des H. Geests mosten wesen, daer mede menende datter voor dese tijd gene sodanige te bekomen waren."

„Een kerke die haer zegt eene lere en gevoelen te hebben met d'andere kerken van Holland en Zeland", behoorde niet „haer selven van die uyt te sonderen, noch zo verscheyden in kerkelijke ordonnantien bevonden te worden." En, „Dewijl het zijn Excellentie by advijs van mijn Heeren de Staten van Holland en Zeland belieft hadde genadelijk te vergunnen, dat de Dienaers van de gereformeerde kerken by een soudén komen, om te verhandelen dingen, die de regeringe, ordre, en politie der selver kerken aen gaen, op dat alles gevoeglijk daer in soude geschieden, en niet alleen in de leere maer ook in de ceremonien een heylige gelijkformigheyt mochte gespeurt worden, waer toe mijn Heeren de Staten selfs tijd en plaetse betekent hebben, zo achten wy dat zijn voorsz. Excellentie en Heeren Staten wille wel is, dat in alle openbare gereformeerde kerken, sulks als daer in de vergaderinge der Dienaren besloten is, den woorde Gods conform, onderhouden en gepractiseert zal worden."

„Indien gy dese onze billijke en redelijke begeerte afslaet en weygert, dat sal ons een getuygenis by een yegelijk wezen, dat wy u onze gemeenschap op redelijke conditien aangeboden hebben, op dat, indien daer uyt de verscheydentheyt der kerkelijke regeringe eenigen twist ontstaet en voortspruyt, u alleen de gansche schuld gegeven worden: wy denket so te maken, dat een yeder een verstaen sal, dat wy tot sulks, als van u in de dienst mach geschieden, niet bewilligen, en derhalven dat het ons niet aengact, noch yet gemeens met ons heeft". En als ook de Overheid niet wilde ingrijpen, dan moest er een geschrift worden opgesteld, waarin de toedracht der zaak werd uiteengezet, opdat blijken zou, dat de kerkeraad zijne handen

in onschuld kon wasschen ten opzichte van dit onchristelijke isolement eener kerk; „waer in ook verklaert stont, dat wy met hem noch met zijne kerke niet gemcens hadden, ook tot noch toe niet konnen weten, hoe verre hy ons geloof en lecre toestaet, en dat men dat van de Predikstoel den volke, als het aldermeest vergadert is, voordrage. Men mochte ook van dese handeling met den Pastoor sekere copyen maken, waerin UL. versoeck en zijn antwoord verhaelt stont, opdat die als nu van den eenen, als dan van den anderen mochte gelesen worden, opdat also openbaer werde, hoe Christelijk en redelijk met hem gehandelt ware, en voorts mocht men de sake den Heere opgeven”.

Den 20sten April zond de kerkeraad Duyfhuys een schrijven; of het zoo gematigd was als het Delftsche advies weet ik niet; uit het door Bor meegedeelde blijkt, dat lang niet alle raadgevingen zoo bezadigd waren, en dat ook de kerkeraad en de Utrechtsche predikanten van wat meer militante gezindheid waren.

Het resultaat van dit alles was, dat de Raad van Utrecht Duyfhuys' isolement goedkeurde, blijkens de resoluties van 22 Apr. en 30 Mei, en zelfs de Consistoriale kerk aanraade haar consistorie er maar aan te geven.

Dit alles rechtvaardigt de volgende slotsom.

Naar gereformeerde Christelijke opvattingen mocht geen kerk geïsoleerd blijven, maar moest zij zich in leer en eeredienst en kerkregeering met de andere Gereformeerde kerken in gemeenschap stellen.

Of zij Gereformeerd was, besliste haar belijdenis; deze duldde geen isolement.

Weigerde zij, dan verklaarden de andere Gereformeerde kerken haar voor niet-Gereformeerd.

Als de Overheid haar in het genot van zekere goederen gelaten of gesteld had, *omdat* zij Gereformeerd was, verviel door die verklaring van ongereformeerdheid haar titel tot die goederen, mits de Overheid die andere kerken erkende als bevoegd, om vast te stellen, wat wel en wat niet goed gereformeerd was.

Dat zij ondanks die verklaring bleef wat zij was, werd niet betwijfeld.

De Utrechtsche Overheid nu erkende dat recht dier andere kerken niet; zelve beoordeelde zij of Duyfhuys en zijne parochianen in leer en ceredienst het bij het rechte eind hadden.

Intusschen bracht de religie de Stad weer in rep en roer. Gelijk vroeger de Minrebroeders, zoo waren thans de Predikheeren een oorzaak van onrust onder de burgerij ¹⁾. Vandaar de volgende Raadsresolutie (2 Juni 1579): „Alzoe den Rade deser Stadt Utrecht versceyden clachten gedaen zijn van dat den Doctor ende andere van de Prediker oirde in hoer predicatie versceyden propoosten gebruyckt hebben, daer deur geschapen waren enige inconveniënten te rysen, soe ist, dat den Raet voirss. om daerinnē te versien, geresolveert heeft, dat men den selven Doctor ende andere vande Prediker oirde verbieden sall hoer predicatie ter tijt toe dat anders by den Rade verordonneert sal zijn”. Daartoe werd een commissie benoemd ²⁾.

Dit verbod bracht de Roomschegezinden op de been, die herroeping er van vroegen; en die wekte reactie bij de Gereformeerden, die de uitzetting der Predikheeren verzochten ³⁾. Den 10den Juni besloot de Raad aan dit laatste verzoek gevolg te geven, terwijl hij tevens beloofde met de Kapittelen den religievrede weder ter hand te zullen nemen. In den nacht van den 10den op den 11den had er een beeldstormerij plaats in de Buur-, Nicolaas- en Predikheerenkerken.

Den 11den Juni besloot de Raad: „begerende de furie vande gemeente te gemoet te gaen ende alle vorder inconveniënten te verhueden”, voorloopig de Predikheeren denzelfden dag nog uit de Stad te doen vertrekken. Over den beeldenstorm sprak de Raad zijn leedwezen uit, verklarende, dat alleen uit vrees voor nog grootere rampen er niet tegen opgetreden was; op verzoek der kerkmeesters van de Buurkerk benoemde hij een

1) Den 10den Juli 1578 was door den Raad den Prior van het Predikheerenklooster ook reeds geboden geworden, „den Doctor zijnen medebroeder” voor een korten tijd het prediken te verbieden, „ende dit om seker inconveniënten te schuwen ende te vermijden”. Den 28sten Juli was dit verbod echter ingetrokken. Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol.

3) Cf. voor dit alles de Vroedsch. resol., die hier vrij uitvoerig zijn.

commissie, om „dornamenten de voirss. kercke toecommente ende men aldaer noch bevijnden sall” te inventariseeren en te „lichten”; den Predikheeren werd toegestaan „alle hoir convents meublen, huysraet, eetbaer waer ende diergelijcke” onder elkaar te verdeelen, „latende de oude ende crancke personen hoir behoirlick gedcelte”; „noch geconsenteert, dat vijff oude ende impotente heren te Prekers sullen mogen bliven. Dat oick de Prior ende burgers-kijnderen aldacr geprofessijt inde Stadt sullen mogen bliven gaende in weerlick habijt”.

Den 12^{den} Juni verscheen een deputatie der Kapittelen in den Raad met het verzoek, „om de jegenwoirdige commotie vande gemeente te stillen ende voirtaen in vasten vrede sonder nasien te mogen leven, te treden in communicatie op de religionsvrede, den 11^{den} Januarij verleden gepubliceert, ende de selve te resumeren ende na gelegentheyt des tijts te veranderen” 1). De Raad vond dit goed, en benoemde daartoe eenige gecommiteerden uit zijn midden, terwijl ook de „burgerhopluden ende beveelhebbers” eenigen der hunnen aanwezen om mede te delibereren, „opdat alle wantrouwe wech genomen mach worden” 1). Zodoende werd „op behagen des Raets” door deze drieërlei gecommiteerden (der Kapittelen, van den Raad en der burgerij, door de hoplieden en bevelhebbers vertegenwoordigd) een ontwerp beraamd, dat den 15^{den} Juni door den Raad werd gearresteerd, als „religionsvrede”, tot „rust ende welvaren vanden ingesetenen deser Stadt, so geestelick als weerlick, so wel van dene als dandere religie”, en opdat men zodoende in eensgezindheid tegen den vijand opgewassen zou zijn 1). Deze herzieke religievrede 2) week slechts in enkele opzichten van den vorigen af. Den 14^{den} Juli 1579 werd hij goedgekeurd door Matthias; de approbatie van den Prins van Oranje volgde den 1sten Augustus.

De op pp. 229 sqq. getrokken slotsom behoeft ten gevolge van dezen gewijzigden religievrede, waartoe de Geestelijkheid thans zelve had meegewerkt, eenige aanvulling. Behalve de

1) Vroedsch. resol. Den 14^{den} Juni benoemde de Raad nog eenige gecommiteerden.

2) Copiebk. K. no. 25.

St. Jacobsparochie waren nu ook de Buur- en St. Nicolaasparochies gereformeerd: alleen de gereformeerde dienst mocht er in worden uitgeoefend ¹⁾. Als parochiën bleven ze bestaan; voor de St. Jacobsparochie is dit sine dubio; maar ook wat de andere betreft moet het worden aangenomen; toch is er verschil: de St. Jacobsparochie bleef bestaan niet enkel vermogensrechtelijk, maar ook wat de eigenlijke kerkelijke rechtsbetrekkingen betrof, zooals bv. het beroepen van predikanten, dat door kerkmeesters en geburen geschiedde; de andere kerspelen daarentegen bleven enkel vermogensrechtelijk bestaan, daar de Gereformeerde kerk der consistorialen, zooals die gevormd was uit de bewoners der verschillende parochiën, van die kerkgebouwen het gebruik kreeg.

Hierop hoop ik nog nader terug te komen. Thans volsta ik met de constateering van het feit van het voortbestaan der vier parochiën. De St. Geerteparochie bleef ongereformeerd, terwijl haar ressort werd uitgebreid tot de Roomsche bewoners der St. Nicolaasparochie; de Roomsche bewoners der Buur- en Jacobsparochiën werden vereenigd tot één parochie, aan welke de Predikheerenkerk als kerspelkerk werd aangewezen: een vijfde parochie derhalve ²⁾.

In het algemeen was de herziening van den religievrede iets minder gunstig voor de R. K. gezindheid ³⁾.

In den vermogensrechtelijken toestand werd geen wijziging gebracht; de aanwijzing der kerken voor den Roomschen en

1) Artt. 2, 4, 6.

2) Art. 5. „Ende sullen die van de Roomsche religie voor haerluyder parochie kercke behouden die kercke van Ste. Geertrudis, daeronder die van Ste. Nicolaes parochie mede resorteren sullen. Ende die onder die parochie vande Buerkercke ende St. Jacobs gesorteert hebben, sullen die Predicarenkercke mogen adopteren tot een parochie ende aldaer haerluyder vrye exercitie doen ende behouden”.

Profr. Royaards (l. c. p. 223) leest ten onrechte „adapten”, kennelijk ontleend aan v. d. Water.

Dat de Roomsche parochianen van St. Jacob, nu hun kerk voor hen onbruikbaar werd, een andere zouden ontvangen, was door de Kapittelen reeds den 27sten Jan. 1579 gevorderd; ook toen hadden zij de Predikheerenkerk gevraagd.

3) Cf., behalve artt. 2 en 6, art. 12: „Dat men oick van nu voorts aen met geen beelden achter stracten sal moegen gaen noch oick met toorsen om yemandt het sacrament inder forme vande Roomsche religie vuyt te administreren”.

den Gereformeerden dienst betrof enkel het gebruik, zonder dat ze iets met de eigendomsquaestie te maken had; de positie der Roomschegezinden ten opzichte der hun toegewezen kerkgebouwen was volmaakt dezelfde als die der Gereformeerden ten aanzien der hunne.

Dat de St. Jacobsparochie kerkrechtelijk en niet alleen vermogensrechtelijk bleef bestaan blijkt o. a. uit de volgende feiten.

Den 27sten Juli 1579 ordonneerde de Raad den tweeden Stads-kameraar aan Erasmus [Backer], „predicant St. Jacob”, te betalen *f* 50.— „op rekeninge van zijn gagie, die hem toegeleijt sal worden. Beheltelick, datmen dese penningen wederom sal recouvreren vant incommen vande kerck ende vande broederschappen inde selve kerck gelegen” ¹⁾. De Raad had hem niet aangesteld: uit de Vroedschapsresolutiën althans blijkt hiervan niets; waarschijnlijk was dit geschied door kerkmeesters en geburen van St. Jacob, die hem den Raad hadden gepresenteerd ²⁾. Den 24sten Juli 1581 arresteerde de Raad n.l. een resolutie, waaruit blijkt, dat dit inderdaad de gebruikelijke was: „Alzoe de kerckmeesters ende gebuyren van Sint Jacobsparochie op behagen van den Magistraet angenommen hebben tot een predicant ende dienaer des Godliken Woorts Hermannum Elconium inde plaitse van saliger mr. Hubert Duyfhuys ³⁾, soc

1) Vroedsch. resol.

2) 4 Apr. 1581: „De Raet behoort hebbende tversueck vande gebuyren van Sint Jacobs parochie” continueerde Erasmus Backer in zijn dienst, en beloofde hem te vrijwaren tegen alle eventueele molestatiën.

13 Mei 1581: „Datmen den predicant, die de gebuyren van Sint Jacob van meninge zijn te presenteren, op morgen ende dair na een sermoen of twee sal laten doen, ende dair na voir de gedeputeerden van de Stadt laten confereren met yemants van de andere predicanten op de hoiftpoincten van de Cristelicke religie, om tselve gedaen gedisponeert te worden op zijn anneminghe. Ende dat men sijn Excellencie hier van adverteren sall, dat tselve gedaen wort om rust ende vrede te houden”. Vroedsch. resol.

3) Cf. Bor. l. c. XXI. p. 836 en XIV. p. 166.

Duyfhuys was n.l. den 3den Apr. 1581 overleden. Tengevolge der moeilijkheden, die hem in den weg werden gelegd, en uit hoofde zijner zwakke lichaamsgesteldheid had hij „aen de Magistraet en die van sijne Parochie” zijn ontslag gevraagd; maar „die van sijne Parochie en den Magistraet” wilden hem niet laten gaan; den 1sten Febr. 1580 werd hij door den Raad „angenomen”, „omme dese Stadt ende die gemeente der selver te dienen als een predicant ende dienaer des

ist dat den Raet deser Stadt Utrecht, gehoort hebbende tgoet rapport hun gedaen van den persoon vande voirss. Hermannus, sine leven ende prediciën ende den selven oick eensdeels mondeling gehoort, hebben den voorn. Hermannum Elconium absolutelick angenomen ende nemen an by desen tot een leraer ende dienaer des Godliken Woorts ¹⁾ om de gemeente deser Stadt te leren ende dienen opden voet als de voirss. mr. Huebert saliger begost heeft, ende dat op alsulcke pensie als andere

Woorts Gods in Sint Jacobs kercke alhier tUtrecht" op deze conditiën: „Inden eersten alsoe de Regierders deser Stadt van geheelder meninge altijts geweest zijn, ende noch zijn, datmen inde voirss. Sint Jacobs kercke geen consistorie ophouden sal, noch gedogen opgehouden te worden (i. m.: „is naderhant gedoot anno 1586") ende den voirss. mr. Hubert vuyt huer selven ende sonder sijn versouck belast hebben hem daer na te reguleren, als hy tot noch toe gedaen heeft, soe ist, dat de voorss. Raet insisterende voirgaende laste ende acte belooft heeft ende belooft by desen, den voirss. mr. Hubert daer inne te maintaineren ende hanthouden, als haer eygen last ende beveel hem gedaen, annemende oversulcx te verantwoirden alle zwaricheden ende moeyenissen, die hem ter oirsake voirss. enichsins opgeleyt of angedaen zullen moghen werden, als wesende heur eygen werck ende saicke, belovende oversulcx de kerckmeesters der voirss. kercke inder tijt te belasten, sonderlinge acht te nemen, dat de voirss. mr. Hubert te deser oirsake by nyemant gemolesteert oft gemoeyt werde; ende so zy des bevijnden gedaen te worden, dat sy sulcx die vande Magistraet sullen adverteeren, om promptelick daer inne gere-medieert te worden na behoren, ende so sulcx nyet en geschiede, sal de voirss. mr. Hubert metterdaet van sinen dienst ontslegen zijn ende hem mogen vertrecken daert hem belieft, sonder yemants becroeyen. Item oft gebeurde (dat God verhoede) datter by bewillinghe vande Magistraet enich vervolch geschieden om tgelove oft der conscientien wille, dat in sulcken gevalle de voirss. mr. Hubert oick sal mogen vertrecken ende sinen dienst sonder ander opsegginge verlaten, soe hy verclaert heeft, geen vervolch om der conscientie wille te cunnen toestaen, om sijn siel over een ander nyet bloedich te maken om der conscientie wille tot God. Item alsoe de voirss. mr. Hubert zwack ende met enige passie ofte crenckte begaeft schijnt te wesen, soe sal de voirss. mr. Hubert nyet ghelick verbonden zijn precise sijn weeck int prediken te houden, belovende dat zy sijn medebrueder over sulcx te suppleren verwilligen sullen, hopende nochtans, dat de voirss. mr. Hubert hem in sinen dienst so naer sal quiten, als hem naer sijn sterckheyt sal doenlick zijn. Voirts heeft de Raet den voirss. mr. Hubert geconsenteert ende consenteert by desen, dat hy hem somwilen een, twee, drie ofte vier weken uter stadt Utrecht sal mogen absenteren om nootlicke saken wille; dat hy voirts om enigen periculen wille hem bekent nyet en sal verbonden zijn by nacht tot yemant te gaen visiteren in sieckte”.

1) I. m.: „Anno 1586 by den Rade gedoot”.

predicanten vuytgereyct wort, belovende den voirn. Hermannum Elconium daer inne te maintaineren ende hanthouden als haer eygen last ende beveel hem gedaen, annemende oversulcx te verantwoirden alle swaricheden ende moeyenissen, die hem ter oirsaken voirss. enichsins opgeleyt oft angedaen zullen mogen werden, als wesende huer eygen saeck ende werck, bevelende oversulcx de kerckmeesters inder tijt der voirss. kercke sonderlinge acht te nemen, dat de voirss. Hermannus te deser oirsaken by nyemant gemolesteert ofte gemoeyt en worde, ende soe zy des bevijnden, dat sy sulcx die vande Magistraet adverteren, om daer inne geremedieert te worden na behoren. Ende soe sulcx nyet en geschieden sal de voirss. Hermannus mitterdact van sinen dienst ontslegen zijn, ende hem mogen vertrecken oft bliven simpelick resideren mits gnietende een jaer pensie tot een affscheyt" 1).

Op dezelfde wijze werd, nadat de Raad den 24sten Apr. 1582 aan E. Backer op zijn verzoek ontslag verleend had, Tako Sybrants in zijn plaats door den Raad aangenomen, nadat de „gebuyren van Sint Jacob" hem hadden gepresenteerd, en Elconius verklaard had: „als dat hy den selven Tako inde hoofdstucken des Cristelicken geloofs gesont vonde"; de Raad nam hem aan onder gehoudenis van te leveren attestatie van den Magistraat, onder wien hij het laatst had geresideerd, van „goet leven ende conversatie" 1).

Den 4^{den} Aug. werd er tusschen de predikanten der Consistoriale kerk, die meenden, dat het overlijden van Duyfhuys hun positie had versterkt, en die der St. Jacobskerk een samenspreking gehouden op het stadhuis ten overstaan van gecommitteerden uit den Raad, waarvan door den Secretaris een acte werd opgemaakt 2); het liep over de zuiverheid der leer, „de

1) Vroedsch. resol.

2) Bor I. c. XXI. pp. 836, 837.

Bor gebruikt hier als elders „kerken-ordeninge" en „kerk-ordeninge" door elkaar; in het eerste woord is de „n geen meervoudsteeken, maar, evenals in „kerken-dienst", „kerken-dienaer", „kerken-raed" enkel een verbindingsletter. In het geciteerde op p. 220 spreekt hij van de „kerk-ordeninge van Ouderlingen, Diaconen, en Consistorie als d'andere begonnen hadden"; het betreft daar de grief der Minre-

hoofdstucken van de Christelijke religie", en over de „discipline of ordre van der kerk" of „kerken-ordeninge". De Raad constateerde volgens die acte, dat er wat de leer aanging niets op de St. Jacobskerk te zeggen viel; wel betwistten later de Consistoriale predikanten, dat zij dit zoo volmondig hadden erkend, doch dit doet voor ons niet ter zake; over kerkorde en discipline wilde de Raad niets hooren, want, zeide hij, dit zijn „middelbare dingen", „daer in een yeder mocht volgen den voet die stichtelijkst was" ¹⁾. De praedestinatatie werd niet als „hoofdstuck" beschouwd.

Hieruit blijkt onbetwistbaar, dat de St. Jacobskerk was, gelijk zij altijd had willen zijn, een Christelijke kerk; dat zij op dien grond door de Overheid werd erkend en in het genot der goederen werd gelaten; dat onderscheid werd gemaakt tusschen Christelijke hoofd- en bijzaken; dat de Overheid zelve besliste, wat al of niet Christelijk was, als hierover geschil rees tusschen eenige kerken; en dat in casu de Overheid de kerkinrichting als bijzaak beschouwde.

De Consistoriale predikanten wendden zich daarop tot den Prins van Oranje; het antwoord van den Magistraat (d.d. 8 Aug. 1582) op een missive van den Prins is ook kenschetsend

broederskerk tegen de Jacobskerk, dat deze n.l. niet geordend was of geregeerd werd naar de eischen der H. Schrift.

In het citaat op p. 214 spreekt Bor van „kerkelijke ordre"; ook hier doelt het op de Jacobskerk.

En dezelfde zaak wordt in het op p. 235 aangehaalde Delftsche schrijven „regeringe der kerke" of der „gemeente Christi" genoemd.

Als verschillende kerken samen een zelfde kerkorde hebben kan men deze noemen een kerk~~en~~orde.

Aan het oud-Hollandsche „kercken-ordeninge" kan men niet zien, of het enkel- dan wel het meervoud bedoeld is. Rechtens is deze woordenquaestie echter van geen beteekenis.

1) M. a. w., de Raad oordeelde het beroep op Paulus' woord: „Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden" (I Cor. XIV. 40) niet afdoende, om er mee te bewijzen, dat een kerkorde naar Christelijken eisch steeds en overal moest bestaan in een kerkeraad, zooals de Consistorialen dat verstonden, en dat in de kerkelijke zaken een kerk zich met andere kerken moest beraden in classicale vergaderingen, noch om er de kerkelijke tucht mee te argumenteeren.

De Raad vond, dat een Christelijke kerk zeer wel een Christelijke kerk kon zijn zonder dit alles.

voor den rechtstoestand; hij verklaarde daarin, dat, nu „het jok der Roomscr religie en Inquisitie” met zoo groote opofferingen was afgeworpen, men niet van zins was een „last”, „der papisten jok” „niet ongelijk”, op zich te nemen; dat hij „met advijs van de gemeynte derselver kerke [sc. van St. Jacob] zulke orde aldaar wilde stellen als „tot ruste, vrede en eenigheyt derselver gemeynte” dienstig werd geoordeeld.

Bor voegt er aan toe: „In desen staet dan bleef de sake noch eenige jaren, sonder veranderinge, elk zijn besonder kerken-orderinge behoudende”.

De gemeente van St. Jacob bestond vooral uit de aanzienlijken der Stad; haar aantal wies gestadig ¹⁾.

Daarom bepaalde de Raad den 3^{den} Mei 1585 ²⁾: „Dirck Pyll ende Peter Ruysch scepenen zijn gecommitteert, om an tCapittel van Sinte Marien te versoucken openinge van hare kercke ten eynde de predicanten van Sint Jacob daer mede preken zullen mogen. Gelijcx hun geordonneert wort aldaer des Sonnendaichs mede een sermoen te doen, alles onvermindert huerluyder acten, die zy vande Stadt hebben” ³⁾. Den 23sten Juli werd den predcanten der St. Jacobskerk gelast, des Vrijdags om 9 uur in de St. Mariekerk te prediken ⁴⁾. Alle remonstrantiën aan de Staten en de Stad baatten den Consistorialen niets. De St. Jacobskerk bleef krachtig in haar isolement.

De komst van Leicester deed het blad echter keeren.

Noch de Staten, noch de Stad, noch de St. Jacobskerk waren voor nauwere verbinding met de Consistoriale kerk; toch

1) Bor l. c. XXI pp. 837, 838.

2) Vroedsch. resol.

Dit heette het „openen” eener kerk (Bor l. c. XXI p. 838 bezigt dezen term dan ook); deze St. Mariekerk was een kapittelkerk, in het bezit van het kapittel van St. Marie. De Kapittelen — niemand betwist dit, 't is trouwens voor betwisting ook niet vatbaar — waren vermogensrechtelijk in statu quo ante gebleven.

„Opening” eener kerk heeft dus niets te maken met de eigendomsquaestie, doch betreft enkel het gebruik; zij, te wier behoefte de opening geschiedde, ontleenden hieraan geen „recht”. Hierover later meer.

3) D. w. z. zonder dat de Stad hierdoor inbreuk maken wilde op de rechten van het Kapittel, door haar meermalen erkend.

4) Vroedsch. resol.

wist deze haar wil door te zetten; in een samenkomst van eenige predikanten van weerszijden en enkele gedeputeerden van de Stad en van de Staten in het Duitsche huis, waar Leicester logeerde, gaf hij hun te kennen, dat hij de bestaande scheuring en oneenigheid wenschte te zien opgeheven. De Utrechtsche Stadhouder, de graaf van Meurs, wist het te bewerken, dat het weigerende antwoord, dat aan Leicester was gegeven, voor herroeping vatbaar bleek: in een vergadering ten stadhuijze van de predikanten van beide kerken in tegenwoordigheid van den graaf van Meurs en den gecommiteerde van Leicester, Dr. James, den 26sten Juli 1586 gehouden, werden achttien „articulen van vereeniging besloten, die plaetse hebben souden tot op het Synode, dat gehouden soude worden” 1).

De vereeniging was dus nog provisioneel; de Haagsche nationale Synode heeft ze echter bekrachtigd, zoodat de samensmelting definitief werd en er sedert maar één Gereformeerde kerk te Utrecht bestond.

Gelijk ik reeds heb opgemerkt, was de grief tegen de Jacobskerk, dat ze niet heel zuiver in de leer was, en in het bijzonder, dat ze in haar isolement onchristelijk was en haar organisatie ook niet beantwoordde aan de eischen door de H. Schrift gesteld. Oorspronkelijk was niet aangedrongen op een algeheele samensmelting der beide kerken, maar scheen het, dat de Minrebroederskerk zich gecontenteerd zou hebben, als die van St. Jacob zich zuiverder hadden gereformeerd naar het beeld eener Christelijke kerk, zooals men zich dat uit de H. Schrift vormde. Thans was de maatregel wel de meest afdoende, die genomen kon worden: de beide kerken vormden er voortaan maar één.

Het is van belang de quintessens der vereenigingsartikelen na te gaan.

Er zou in de Stad één kerkeraad zijn, bestaande uit alle predikanten en uit ouderlingen. (art. 7).

De predikanten zouden worden gekozen door den kerkeraad

1) Bor. I. c. XXI. p. 838. Mr. van Oordt I. c. pp. 62 sqq.

en geëxamineerd door andere predikanten; „de Overheid” zou „met toestemmen des volks approbere[n]”. (art. 2) 1).

De predikanten moesten onderteekenen „alle de Geloofs-artijculen der Confessie”, „en daer beneffens het Pausdom en andere hedendaegse ketteryen vervloeken”. (art. 5).

Afdwaling van de leer zou door den kerkeraad met ontslag worden gestraft; „’t welk de Christelijke Magistraet met haer autoriteyt sal bevestigen”. (art. 6).

De ouderlingen zouden worden „verkoren” door de „gemeente”, „bevestigd” door de predikanten „in tegenwoordigheyt der gemeynte na de Apostolise ordre”. (art. 7).

Voorts zouden in den kerkeraad zitting hebben „eenige Godsalige en geleerde mannen, ’t sy uyt de Magistraten of van hen gedeputeert, zijnde lidmaten der gemeynte”. (art. 7).

De aalmoezen zouden worden gezameld en uitgedeeld door diakenen; „doch nadien sy dikmacl moeten vergaderen, sullen sy een collegie hebben”. (art. 8).

Hun „verkiezinge” zou bij „de Kerk” blijven, „also dat de gemeynte sal consenteren en de Overheyt approberen”. (art. 9).

Elken Zondag moest „de Catechismus in de Nederduytse Kerken aengenomen” worden uitgelegd, volgens de „maniere van Catechiseren van den Apostelen ontfangen en in de welgestelde Kerken tot noch toe onderhouden”. (art. 10).

De kerkeraad had de zorg voor alle kerkelijke dingen. (art. 11).

Hij oordeelde alleen over „’t geen openbaer is”. (art. 12).

De kerkelijke tucht was drielidig: „vermaninge, bestraffinge, en afsnijdinge”. (art. 13).

De kerkeraad behandelde de „misdaden die openbaer zijn, sulks datse in de gemeynte ergernisse geven”, en de heymelijke sonden die door hertneckigheyt openbaer worden”. (art. 14).

1) Dan alleen was er een „wettelijke beroepinge”.

De Consistorialen oordeelden — en het karakteriseert hun standpunt —, dat de wijze, waarop Duyfhuys benoemd was [die zijn benoeming van den Domproost had], onwettig was; cf. Bor. I. c. XXI. p. 832: „sy hielden ook niet van Huberti beroep, houdende die voor onwettig om dat hy uyt het Pausdom quam sonder nieuwe confirmatie of approbatie van de Gereformeerde”.

De predikanten zouden in alle kerken prediken, „met gebeurten volgens de ordre des Kerkenraeds”. (art. 17).

„Die van een ander Gereformeerde Kerken van 't gebruyk des Avondmaels afgehouden of afgesneden is, sal niet ontvangen worden voor al eer hy die Kerke voldaan hebbe, of door autoriteyt der Provintiale Synode in zijn geheel gestelt werde”. (art. 18).

Aan het slot stond de verklaring: „Dese articulen als met de leere der Propheten en Apostelen over een komende, getuygen dese ondergeschreven datse toestaen en aennemen, ter tijd toe de Synodus wederom gehouden sal werden”.

De Jacobskerk, vertegenwoordigd door hare predikanten (althans door twee van hen) erkende dus, dat zij voorheen geen „welgestelde” kerk was geweest — zij het dan ook vi coacta! —, en gaf niet alleen haar isolement prijs, maar loste zich zelfs geheel op; dat zou men prima facie meenen, doch ten onrechte. De Jacobsparochie — later zal ik het aantoonen — bleef vermogensrechtelijk wat zij was; alleen op het in den eigenlijken zin des woords gezegde kerkelijke terrein had zij haar subjectiviteit verloren; maar in het vermogensrecht bleef zij optreden, evenals de andere kerspelen; op de parochiale goederen, het kerkgebouw inbegrepen, had de vereeniging rechtens derhalve geen invloed.

Toen de beide Gereformeerde kerken te Utrecht samensmolten, was de Gereformeerde Christelijke leer reeds van overheidswege als de „ware” Christelijke erkend; was derhalve de Roomsche leer als kettersch verworpen en haar uitoefening in de Christelijke kerken verboden.

De aanleiding hiertoe was de volgende.

In den avond van den 7^{den} Mrt. 1580 kwam te Utrecht de tijding, dat Rennenberg zich van Groningen had meester gemaakt en dat de Gereformeerden aldaar „qualicken getracteert ende eensdeels omgebracht waren” ¹⁾. De woede hierover keerde zich tegen de Geestelijkheid, die beschuldigd werd met den vijand in contact te zijn — hetgeen zij ten sterkste ont-

1) Vroedsch. resol.

kende —, en uitte zich in een beeldenstorm. Middelerwijl was door de Gereformeerde burgerij, in de vendelen georganiseerd, aan den Raad een stel van twaalf punten voorgehouden, waarop zij onmiddellijke afdoening vorderde.

Bor deelt ze mede, met de resolutie op elk genomen ¹⁾.

Art. 4. „Item, dat de Weeskinderen sullen worden geregeert en geïnstrueert na insettinge van de Gereformeerde Religie”.

„Dit is voor den middag al afgedaen en geresolveert”.

Art. 5. „Item, dat de grote schole sal worden gereformeert, na de verklaringe van Joannes Arcerius, tot anderen tijden daer toe beroepen geweest sijnde”.

„Men sal hier in voorsien en twee uit den Raed daer toe committeren, begeerende dat de Gemeente ook twee daer toe schicken”.

Art. 6. „Item, dat eerstdaegs drie of vier Studenten sullen ter scholen gehouden worden in eenige Gereformeerde Academic, om de Kerken in toekomende tijden te bedienen, tot nominatie van die van de Gereformeerde Religie en voorsien met behoorlijke alimentatie”.

„Tot deser sake syn gecommitteert Diepholt en Bockhoven, niet-te-min schijnt nodeloos als op 't school voorsien es”.

Art. 7. „Item, dat die van de Roomse Religie sal geïnterdiceert werden in 't geheel de openbare exercitie van haerluider Religie”.

„Men sal die vande Roomse Religie de openbare exercitie van hare Religie verbieden, tot dat anders by zijn Excellentie geordonneert sal zijn”.

Art. 11. „Item, dat alle vergaderinge van de Capittelen van de vijf Canonisijen sullen cessen”.

„Den Raed bevind gansch onredelijk den Capittelen te verbieden hare vergaderingen, so sy om hare Capittels saken en goederen dikwils moeten vergaderen, men sal evenwel acht nemen datter niets sal gedaen worden tot achterdeel van de Gemeente”.

Art. 12. „Item, dat inde Staten of inde vergaderinge der Bondgenoten, voortaan geen Papen meer sullen staetsgewijse

¹⁾ L. c. XIV. pp. 172, 173.

vergaderen, ten zy sy alvorens openbaerlijk gerenuncieert sullen hebben de Roomse Religie en dependentien van dien”.

„Also dit een sack is van groter consequentic, en de gemeenc welvaert soude mogen retarderen, om sekere poincten die onderhouden sijn by sijn Excellentie en de Provincien. So begeert de Raed dat de supplianten eenige willen committeren die op morgen hun daer op vorder delibereren”.

Naar aanleiding dezer troebelen togen eenige gedeputeerden uit den Raad en de burgerij naar den Prins. Zijn Excellentie betreurde het voorgevallene, door hetwelk de religievrede en de Unie van Utrecht waren geschonden. De Raad had de door de burgerij verzochte interdictie der Roomsche religie overgelaten „ter ordonnantie ende dispositie van zijne Excellentie”. Den 13^{den} Mrt. 1580 beval de Prins alles in statu quo te laten, „sonder yet geattenteert off voorder aengegrepen te worden aen eenige kercken, cloosteren, persoonen oft goederen van die van de Roomsche religie dan mit kennisse ende authoriteyt vande Overicheyt ende Magistraet, indyen daer eenighe wettelicke oirzaccke van eenich strafbaer misbruyck ofte van suspicie van eenighe correspondentie mitten vyanden oft diergelijke mochte sijn. Ende dit by provisie tot dat by rijpe deliberatie van de Staten sLants van Utrecht tot dyen eynde staetsgewijs te beschrijven ende mitten eersten te vergaderen op alles zulcke ordre besloten ende gestelt zal sijn als totter gemeene ruste, vercenicheyt ende verzeckerheyt der Stadt mitten burghers ende inwoonders vandyen ende theuren meesten oirbaer ende welvaert sonder verminderinge van Godts eere bevonden zal worden best te dienen naer vermoegen t 13^e articule van de Unie” ¹⁾.

1) Copiebk. K. no. 35. Deze missive — het is het origineele stuk, dat in het Copieboek is opgenomen — is gedateerd uit Kampen 13 Mrt.; v. d. Water heeft ze afgedrukt in het 3de Deel, pp. 14 en 15 onder no. 8, ten onrechte dateerend 13 Mei. Bij den Heer Royaards is de datum 15 Mei geworden (l. c. XVII. p. 245). Uit deze missive blijkt tevens, dat de beeldstormerij van den 7^{den} Mrt. alle kerken getroffen had, in welke tot nog toe de Roomsche religie was uitgeoefend.

De Vroedsch. resol. spreken alleen over den inval in de Domkerk. Cf. Royaards, l. c. XVII. p. 237.

De Roomsche religie mocht derhalve worden uitgeoefend ter plaatse alwaar zulks volgens den religievrede geoorloofd was.

In een nader schrijven aan de hoplieden te Utrecht, d.d. 23 Mrt. 1580, drong de Prins van Oranje nog met alle instantie er op aan, dat de religievrede, tot welks naleving beide partijen zich hadden verbonden, en die thans door de Gereformeerden zonder oorzaak was geschonden, oprechtelijk zou worden nageleefd, opdat de religie ten gevolge van woordbreuk niet gelasterd zou worden ¹⁾. Op dienzelfden datum gaf hij op het verzoek van gecommiteerden uit de Provinciale Staten, die hem om voorziening in de moeilijkheden waren komen vragen, een provisioneele uitspraak in hoofdzaak van den volgende inhoud: de Geerte- en Predikheerenkerken zouden „die vande Roomsche religie” „behouden”, „omme aldacr het exercitie vande Roomsche religie te moegen doen”. „Ende sullen allen anderen kercken soe well vande Collegiën als cloosteren ofte conventen binnen die voorss. Stadt gesloeten blijven, sonder dat aldaer oft elders enyge exercitie vande voorss. Roomsche religie openbaerlick gedaen sal moegen worden”.

Voorts verwees hij naar de Unie, van welke het 13de artikel de „dispositie” in „dsaecke vande religie gereserveert es” aan elke Provincie „int particulier”, en verzocht mitsdien den Staten, „dat si onvercort die voorss. onse provisioneele ordonnantie ende dselve in weerde blijvende, inde saecke van de religie ende appendentiën vandyen alsulcke middelen willen ramen, als si tot meeste rust ende welvaert vande Stadt, Steden ende landen van Utrecht diennelicken vijnden sullen om die inde voorss. vergaderinge tot Antwerpen te hauden gesien met gemeen advijse een generaell ordre gestelt te worden, sulcx alst tot gemeen beste, ruste ende eendracht oorbaerlixste bevonden sal worden”.

Tevens gelastte hij allen ambtenaren, als president en raden, officieren, magistraten, kapiteins etc. de ordonnantiën der

¹⁾ Copiebk. K. no. 36a. Deze missive — in het Copieboek bevindt zich het origineel — wordt door den Heer Royaards ten onrechte, in navolging van v. d. Water (III. p. 14, no. 7) gesteld op den 24sten Mrt. Ze is in het Copieboek opgenomen als geleidebrief van de missive van den 13den Mrt. (no. 35).

Staten en van den Raad getrouwelijk na te komen en uit te voeren ¹⁾).

De Raad had inmiddels besloten (den 18^{den} Mrt.), dat op de dien dag te houden vergadering der Provinciale Staten als zijn gevoelen zou worden uitgebracht, „dat d'interdictie vande openbare exercitie der Roomsche religie stadt gripen ende geachtervolcht werden sall, tot dat by sine Princelicke Excellentie mit de nairder geunieerde Provintiën anderssins daer op sal zijn geordonneert” ²⁾.

Of met deze resolutie bedoeld werd, dat in de Stad het verbod van uitoefening van den Roomschen eeredienst terstond in werking zou treden, weet ik niet; uit de resolutie van den 14^{den} Juni van dat jaar zou men het wel kunnen afleiden; ze luidde als volgt: „Alsoe tot kennisse vande Magistraet deser Stadt gecommen is, dat verscheyden personen vande Roomsche religie hem onderwijnden de voirss. religie texerceren ende mit menichte daer toe te vergaderen so heymelick als openbaer, waer deur enige zware inconveniënten geschapen zijn te commen ³⁾, soe ist dat den Raet om dselve te voircommen geresolveert is, dat men by clockluydinge interdiceren sal dexercitie vande Roomsche religie heymelick of openbaer inde Stadt of Stadtvryheit opt verbeuren van hoer overste cleet ende arbitrale correctie, ende dit al by provisie tot dat anders by de Generale Staten dairop gedisponeert sal zijn. Dat men mede interdiceren zal generalick die vande geestlicheyte mit gene habijten, die men geestlicke habiten noemt, over straten te gaen so wel vrouwen als mans” ²⁾.

Den volgenden dag werd den Raad verzocht „van Staten

1) Copiebk. K. no. 27.

2) Vroedsch. resol.

3) Men zou kunnen meenen, dat deze terminologie kennelijk doelt op het verichten van iets ongeoorloofds, en dat de Roomsche eeredienst dus toen reeds niet mocht worden geëxerceerd; het kan echter ook doelen op iets, dat uit feitelijke oorzaken gevaarlijk is, in casu van wege de Gereformeerde burgerij, zoodat in de uitoefening der Roomsche religie wel niet gelegen was de overtreding van eenige ordonnantie, maar dan toch een element van dreigende rustverstoring, dat als zoodanig door de Overheid met leede oogen werd aangezien; tot de laatste opvatting zou ik overhellen.

wegen", dat de publicatie van dat verbod „op de naem vande Staten van Utrecht" zou plaats hebben; het zou dan gelden voor de gansche Provincie. De Raad stemde er in toe, „des indien dvoirss. Staten sulcx als morgen nyet en beginnen te doen, dat men dan sulcx van Stadts wegen inde Stadt ende vryheyd vandien doen sall": 16 Juni ¹⁾ 2).

De Staten schijnen aan deze voorwaarde niet te hebben voldaan; althans, op den 18^{den} Juni daaraanvolgende besloot de Raad: „datmen by clockluydinge verbieden sal dexercitie vande Roomsche religie allen priesters ende geoirde personen binnen dese Stadt ende Stadtvryheyd opt verbueren van hore beneficiën ende officitiën, indien zy enich hebben, andersins thien gulden ende arbitrale correctie" ¹⁾.

Zoodoende was thans in de Stad van overheidswege de Roomsche religie als onchristelijk gebrandmerkt. Uit dezen hoofde werd haar uitoefening verboden; want als Christelijke Overheid kon de Raad niet toestaan, dat ketterij werd bedreven ³⁾. Zoo was het altijd geweest; vroeger was het de

1) Vroedsch. resol.

2) Dien zelfden dag, 16 Juni, committeerde de Raad twee uit zijn midden, „om de voirss. interdictie ende inthimatie te doen aende conventen".

Zoodoende werden de kloosters gereformeerd, althans in naam; den 14^{den} Juli 1624 bleek het nog noodig, dat de Raad de volgende publicatie vaststelde:

„Alsoo men hoe langer hoe meer in ervaringe komt, dat veelc geordende en genoemde geestelijke persoonen hun stoutelijk onderstaan, op verscheyden plaatsen, ende merckelijken mede in Conventen, Kloosters en Gasthuysen, soo binnen als buyten deese Stad, haare afgodische missen en andere Roomsche superstitiën te exerceeren, daardoor zij vele simpele ende kleyn-verstandige persoonen soecken van de waarheyd af te leyden, ende die tot het Pausdom te trecken, gelijk sy daar op hun beroem vermetelijk dragen, tot verachtinge van Godes Heylige Woort, ende schandaale van de oprechte ende waare Christelijke Gereformeerde religie, dat langer niet en kan worden toegestaen. Soo is 't, dat myn Heeren Burgermeesteren en Vroedschappe deeser Stad nogmaal doen waarschouwen en ordonneeren by desen allen mis-papen, geordende en gewijde persoonen, ook soogenoemde geestelijken, dat zy hun wachten van nu voortaan te gaan ende te converseeren in eenig Convent, Klooster of Gasthuys, binnen nog buyten in de Vryheyd deeser Stad, onder wat praetext het soude mogen zijn, op verbeurte van heure beneficiën, officiën of alimentatiën, die zy mogen hebben; ende die geene en hebben, op arbitrale correctie, ter discretie van mijn Heeren van den Gerechte deeser Stad".

3) Cf. bv. de zoo juist meegedeelde publicatie, en de artt. 6 en 7 van de Utr.

ongereformeerde Christelijke religie, thans de gereformeerde, die als de eenig juiste werd erkend. De goederen voor den Christelijken dienst bestemd mochten thans niet langer worden aangewend voor doeleinden, die als onchristelijke werden beschouwd; in de kerken mocht de dienst dus niet ongereformeerd plaats hebben. Kerkelijke inrichtingen en autoriteiten, die niet in de Apostolische kerken werden aangetroffen, mochten geen gezag in de kerken meer uitoefenen.

Dit alles is echter nog niet de volledige reformatie; wij zagen reeds, hoe ook Duyfhuys' parochie gereformeerd was, doch in het reformatoire proceſs niet ver genoeg was doorgestaan naar de opvatting der Consistorialen. Er zijn dus graden van reformatie. De Reformatie is niet één maatregel, maar een toepassing van de eischen der H. Schrift op alle verhoudingen des levens, een proces dus, dat meer of minder ver voortgezet en doorgevoerd kan worden; in geen geval beperkt ze zich tot de Kerk, integendeel ze omvat het gansche leven. Langzamerhand schreed de Overheid dan ook voort op de reformatoire baan, nu eens hier dan weer daar een wijziging aanbrengende; meer en meer werd het terrein der „middelhare” dingen ingekrompen; oorspronkelijk had de Stedelijke Overheid de kerkorde tot de *ἀδιδόρεια* gerekend; de zege der Consistorialen ontrukte deze aan dit terrein. En hoe ver men in deze inkrumping ging teekent niet onaardig de publicatie van 16 Nov. 1655. „Interdiceert ende verbiet de Vroedschap by deesen, alle soo brood- als koeckebackers binnen deese Stad ende Vryheyt van dien, van den eersten tot den achtsten December eenige tassen, ruyters,

kerkorde van 29 Jan., 6 Febr. 1590 (Utr. Placaatb. I. p. 356 no. 2), waarin den Magistraten (in de Steden) en den collatoren (ten platten lande) het recht werd gegeven, ouderlingen en diakenen te benoemen, die moesten zijn van de „oprechte Christelijke Religie”, terwijl de collatoren, om dit recht te kunnen uitoefenen zelve ook van deze religie moesten wezen. Cf. ook de vroedsch. resol., 15 Mrt. 1619: „De Vroedschap voorts verstaen hebbende, in Ste Victoors Capelle opt Oudemunsterkerckhoff soude staen verciert seeckere houte ofte steene beeldt, daer-voor verscheyden superstitiën werden gebruyckt by de oude vrouwkens ende andere, tweemaal ter weecke aldaer achmoessen genietende, heeft den Officier belast, tselve datelick wech te doen nemen ende op den stadthuyse te laten brengen; dat terstondt opde middach geëffectueert es”.

mannekens of andere beelden, van wat deeg deselve souden mogen wesen, te backen, voor te setten ofte te verkoopen, directelyck ofte indirectelyck, ofte haar brood, wittebrood ofte koccken, geduurende deselve tyt, in eenige andere forme te backen, dan sy een geheel jaar door gewoon zyn, op de verbeurte van deselve, en ses gulden daarenboven, de eene helft voor den aanbrenger, en de andere helft voor den Officier ofte zynen Substituyt, die de executie zal doen, die by deesen geauthoriseert worden zoodanig brood ofte koek, als verbeurt, de facto mede te nemen; gelyk voorts verboden wort, ook buyten den voornoemden tyt het geheele jaar door eenige steene ofte andere beeldekens in brood ofte koek te backen, op poene als vooren" 1).

Vóór de Reformatie waren er te Utrecht behalve de vijf kapittelkerken en talrijke kloosterkerken vier parochiën, van St. Jacob, St. Geerte, St. Nicolaas en der Buurkerk. Van haar opheffing is geen spoor te vinden; voor de St. Jacobsparochie blijkt nadrukkelijk het tegendeel; het is enkel Leicesters invloed geweest, die haar kerkrechtelijk heeft doen verdwijnen, het Gereformeerde beginsel eischte deze algeheele versmelting niet, gelijk ik boven heb aangetoond. Van de andere parochiën heb ik geen schildering kunnen geven bij gebrek aan materiaal.

De Consistoriale kerk was rechtens geen voorzetting eener parochie; zij was een nieuw instituut, welks leden gerecruteerd werden uit de leden der verschillende parochiën en uit vreemdelingen in de Stad verblijvende; wel moet van hen als individuen gezegd worden, dat zij hun belijdenis gereformeerd hadden, geen nieuwe religie hadden omhelsd, maar van ongereformeerde gereformeerde Christenen waren geworden, doch het lichaam, dat zij vormden miste rechtens continuïteit met het verleden. Het was gevormd, toen alle parochiën kerkrechtelijk nog intact waren, als lichaam naast en tegenover deze.

Haar belijdenis was wel geen nieuwe, maar een gereformeerde; doch de organisatie der belijders was nieuw.

Ware het met de andere kerspelen gegaan als met de St.

1) Utr. Placaatb. III. p. 472, no. 12.

Jacobsparochie, die q.q. zich gereformeerd had, en waren dan die vier gereformeerde parochiën samengesmolten tot één kerk, dan ware er wel continuïteit geweest in rechtsbetrekkingen, al dient ook in dit geval verklaard te worden, dat er een nieuw lichaam ware gevormd, zoodat er m. i. dan veeleer van een opvolging in rechtsbetrekkingen gesproken diende te worden dan van een „reformatie” in den eigenlijken zin des woords.

Intusschen springt het in het oog, dat de Reformatie als zoodanig geen kerkvernietiging en kerkcreatie met zich bracht; het was enkel de feitelijke toestand in de stad Utrecht en het eigenaardige verloop der dingen, die het genoemde resultaat te weeg brachten.

Een plaats, die binnen hare grenzen niet verschillende parochies omvatte, bood derhalve niet de feitelijke aanleiding tot een toedracht der zaken als in Utrecht plaats had. Op het platte land zal derhalve niet enkel de belijdenis, maar ook de kerk, de organisatie der belijders, zijn gereformeerd; m. a. w. de reformatie van St. Jacob zal daar de regel zijn geweest; het was de oude parochie, thans gereformeerd, die bleef bestaan, vermogens- en kerkrechtelijk ¹⁾).

Vermogensrechtelijk valt aan dit voortbestaan niet te twijfelen; doch ook kerkrechtelijk is geen grond te ontdekken voor een andere meening.

Het eenige, dat de Staten ten platten lande gedaan hebben, is de interdictie der Roomsche religie. Doch dat hierin geen kerkopheffing ligt, blijkt uit al het voorafgaande duidelijk genoeg.

Wanneer ik nu zeg, dat de regel is, dat de Reformatie slechts meebracht „reformatie” der kerken, dan wil dit natuurlijk niet zeggen, dat in elke kerk alle lidmaten of het meerendeel van hen hun belijdenis reformeerden door hun conscientie gedreven; de *parochie*, niet de *parochianen*, werd gereformeerd; de parochianen konden hun belijdenis ook wel reformeeren, natuurlijk; maar voor het juridische lot der parochie is niet de

1) Hiermee is niet gezegd, dat de begrenzing der parochiën geheel dezelfde gebleven is; doch dit is van accessoir belang; de parochie blijft uit den aard der zaak wie zij was, al wordt haar territoir gewijzigd.

subjectieve gezindheid harer leden maar — s. v. v. — haar statuut de sedes materiae, onverschillig op welke wijze dit statuut tot stand komt.

Ten platten lande ging het zeer dikwijls door dwang van overheidswege: de Roomsche belijdenis werd van rechtswege als ketterij gestempeld, en de Roomsche dienst mitsdien verboden. Maar juist hierin ligt de krachtigste grond voor continuïteit der ongereformeerde en der gereformeerde parochie; juist in het feit, dat de Overheid vóór de officieele Reformatie de Gereformeerden als kettters beschouwde en hun daarna een getuigschrift van orthodoxie uitreikte, ligt de sleutel der vraag naar het rechtskarakter der Reformatie; van onwaarde is daarvoor een bewijsvoering met theologische argumenten (sc. voor den rechter, niet voor de Overheid zelve); de erkenning door de Overheid van een leer als *de* Christelijke snijdt voor den rechter alle eigen beoordeeling af. De Roomschgezinden mochten zich nog zoo zeer als de ware Christenen beschouwen, rechtens baatte het hun niets, al hadden zij ook nog zoo zeer gelijk. Had de Overheid geen partij gekozen, dan ware de zaak lang zoo eenvoudig niet.

Bor verhaalt van het streven van de Utrechtsche Consistorialen na hun overwinning op St. Jacob om door geheel de Provincie de reformatie, zooals zij ze verstonden, door te voeren ¹⁾.

Er waren op het platte land dus nog verschillende predikanten in de parochiën, — die niet waren en ook nooit zijn opgeheven, — die niet zuiver in de leer waren; sommigen van hen waren zelfs in het geheel niet gereformeerd, anderen waren niet ver genoeg gereformeerd. De pastoors konden in hun dienst blijven, gelijk ook Duyfhuys van ongereformeerd gereformeerd pastor was geworden, mits ze hun prediking en ceremonieele handelingen reformeerden; dat dit voorkwam is een feit; of *vele* pastoors zich in het nieuwe officieele Christendom hebben geschikt, dan

1) L. c. XXI p. 839. „Die van de Consistorie arbeyden by dese gelegentheyte seer om den voet van hare reformatie, deur de gehele stad en 't platte land van Utrecht voort te planten, daer over ook eenige Predicanten ten platten lande, zijnde van de gesintheit van Sint Jacobs (ook eenige noch Paepsgesinde) weygerende de Synodale acten te onderteycken, wierden van hare diensten gedepoortert”.

wel weinige, doet rechtens niet ter zake; rechtens is het alleen de vraag, of een pastoor in zijn dienst kon blijven, en de pastoralia bv. behouden kon, wanneer hij zich reformeerde, m. a. w. of hij bleef wat hij was, zij het dan gereformeerd. Dit nu kan niet worden ontkend ¹⁾.

Reformatie eener kerk is natuurlijk mogelijk geheel onafhankelijk van den invloed der Overheid; de vraag is maar, of de Overheid het goed recht der reformatie erkent of niet, of zij het niet-reformceeren dan wel het reformeeren als ketterij beschouwt d. i. als onchristelijk. Wraakt zij de reformatie, dan is er een nieuw lichaam ontstaan, dan is er geen continuïteit tusschen verleden en heden, dan hebben de gereformeerden alle recht op de goederen verloren, zoo zij hunne nieuwigheden handhaven; er is dan een nieuw lichaam ontstaan, n.l. als de Overheid de vereeniging tot onchristelijke doeleinden duldt; anders is het oude lichaam blijven bestaan, is er althans niets nieuws in het leven geroepen en zijn er enkel meer of minder individuen uit de gemeenschap uitgegaan.

Het is juist het oorspronkelijke niet en het latere wel partijkiezen ten gunste van de Reformatie door de Overheid, waardoor de zich reformeerende lichamen bleven bestaan en ook vermogensrechtelijk bleven wie zij waren.

Wanneer de Overheid het Canonieke recht en het gezag der hiërarchie gehandhaafd had, ware de Reformatie rechtens niets dan een ketterij geweest en ware de geestelijke Overheid bevoegd geweest tot het nemen van de maatregelen, die vereischt waren om de goederen te bewaren voor de ware, d. i. alsdan de ongereformeerde Christelijke religie; in dat geval ware er geen sprake geweest van zich reformeerende of gereformeerde parochiën, kapittelen, kloosters etc., maar waren er enkel

1) Een kenschetsend voorbeeld dier continuïteit is het door Bor (l. c. XIV. p. 147) meegedeelde feit. Het betreft „eenen Heer Nicolaes Symonsz”, die eertijds pastoor was geweest te Jaapswoude, en „eenige jaren lange t'Utrecht gevangen geseten” had „op 't Bisschops Hof door laste van den Bisschop als een Luterse of ketter, en was zedert de Pacificatie van Gent, uitte gevankennisse ontslagen, en van den Heere van Warmont wederom beroepen in zijn Dorp van Jaapswoude”.

Wat vóór de Pacificatie ketterij was, was het sedert niet meer; de collator riep Symonsz weder in de plaats, die hij ledig had gelaten.

kettersche parochianen, kanunniken, conventualen etc. geweest, die of zelve hun positie opgaven of er uit gezet werden en met de op ketterij staande straffen werden getuchtigd.

Maar zoo stond de zaak niet; de Overheid erkende het Canonieke recht en de hiërarchische autoriteiten niet meer, oorspronkelijk althans niet meer wanneer er parochiën etc. waren, die er de gehoorzaamheid aan opzegden, en later in het geheel niet meer. Zonder dit partijkiezen ten gunste der Reformatie, zonder deze verandering in het objectieve recht, waren hare gevolgen natuurlijk geheel anders geweest; naar het Canonieke recht had de geestelijke Overheid het recht, de onder haar jurisdictie staande kerken, kloosters en beneficiën op te heffen etc. en de bestemming der geestelijke goederen te regelen, hetgeen zij in geval eener reformatie dus zou hebben gedaan; naar R. K. kerkrecht ware afscheiding, opzegging van de gehoorzaamheid aan de hiërarchie, reformatie niet mogelijk; de Kerk toch is geen product van de aaneensluiting harer deelen, integendeel, het bestaan van deze hangt af van het goedvinden der hiërarchie, aan wier gezag kerken, kloosters etc. q. q. onderworpen zijn, aan hetwelk zij zich niet kunnen onttrekken ¹⁾. Naar R. K. kerkrecht, *voorzoover het wereldlijke gezag dit erkent* ²⁾, zal een parochie, een kapittel, een klooster etc. zich niet kunnen afscheiden of reformeeren, maar zal het lichaam zelf in statu quo blijven en zal het betreffende besluit alleen voor de individuen, die het namen, van beteekenis zijn ³⁾.

1) Hierin vormt het R. K. kerkrecht een lijnrechte tegenstelling met het Gereformeerde, dat opkomt uit de aaneensluiting der plaatselijke kerken en geen hiërarchie kent.

2) Een voorbeeld van niet-erkennen levert ons de Reformatie der 16de eeuw.

En zoo bepaalde het Pruisische A. L. R. (II. 11. § 171) in het algemeen: „Auch durch Veränderung ihrer Religionsgrundsätze verliert eine Kirchengesellschaft nicht das Eigenthum der ihr gewidmeten Kirchengebäude“. Cf. ook p. 172.

3) Het is voor deze quaestie van geen belang of het lichaam van de goederen het eigendomsrecht had of enkel het genot al dan niet gepaard met bezit; in het laatste geval is het de vraag, of het zich reformeerende lichaam daardoor tevens de bestemming der goederen wijzigt, hetgeen reeds besloten ligt in de reformatie zelve; in beide gevallen is de kern der vraag, of reformatie mogelijk is, en van het antwoord hierop hangt het lot der goederen af.

Dat het partij-kiezen door de Overheid ten gunste der Gereformeerde leer, de *conditio s. q. n.* was voor het Gereformeerd voortbestaan der oude parochiën wordt door Dr. Kleyn ter loops erkend, zonder dat hij helaas deze waarheid vrucht heeft doen dragen. „Dit is zeker”, zoo zegt hij (l. c. p. 258 noot) „dat wanneer de Staten van Groningen zijn voortgegaan met de Gereformeerde Gemeenten als voortzetting der oude parochiën te behandelen [Dr. K. zelf loochent deze continuatie], zij dit gedaan hebben op grond van de overweging dat de Gereformeerde Kerk de *ware* kerk was, zoodat bij scheiding van Kerk en Staat deze beschikkingen van zelf alle rechtskracht verliezen, daar de Kerk dan ophoudt in het oog van den Staat de *ware* Kerk te zijn en zij slechts kan beschouwd worden als een uit vele Kerkgenootschappen, die evenveel aanspraak hebben op erkenning door den Staat” 1).

Uit een request aan de Gedep. Staten, waarop door hen den 30sten Aug. 1604 werdt beschikt, ingediend door Schout, Schepenen, Kerkmeesters „ende kerckenraedt mit de gemene ingesetenen van Nichtevecht”, blijkt, hoe reeds in het jaar 1567 hun kerk gereformeerd was geworden. Pastoor was aldaar Johan Cruysberch, „dwelcke inder missen staende voor St^e. Anthonis outhaer op den 16^{den} Januarij wesende dan quanshuys op St^e. Anthonis dach, ende is de voorss. heer Cruysbergen ontrent ten halven missen beroert geworden in sijn gemoet ende conscientie, ende heeft het misgewaet vuytgetrocken ende neder-geworpen ende hem omgekeert tot het volck ofte gemeente, ende verclaerden, dat den dienste der missen geen dienste Goodts en was maer valsch, onrecht ende een affgodendienste was, twelck den gemeenten aennamen ende alsoe de voorss. heer

Meurer vergist zich, als hij meent; „dass die ganze Frage gegenstandslos ist, wenn Kirche und locales Kirchengut nicht der Kirchengemeinde, sondern einer eigenen Stiftung: Kirchenfabrik, Beneficium u. s. w. gehört: in diesem Fall bleibt der Confessionswechsel völlig irrelevant” (l. c. I. p. 104). Cf. Mr. Lohman en Dr. Rutgers l. c. p. 13 noot 1.

1) Beter kan het niet worden gezegd.

In 1798 is men dan met de verdeeling dier goederen begonnen, doch in de 19de eeuw heeft men ze gestaakt; en zoo is de toestand tegenwoordig nog als een gevolg zonder oorzaak. Hierover later meer.

Cruysbergen den gemeenten daer voorts inne leerden ende vermaenden, dat welcke sy oock gelooffden ende aennamen; ende alsoe daer nae den voorss. heer Cruysbergen moste ver-
trecken, hebben de gemeente hem van haere cygen goederen
onderhouden int heymelijck soe lange dat den voorss. heer
Cruysbergen binnen Neerden int overwinnen van den Spaen-
jaerts is vermoort; ende alsoe de arme gemeente vanden
Spaenjaerts daeromme te vuyr, water ende swaerd waeren
prijs gegeven, soe sijn de gemeenten deerlijck daeromme ge-
straff, gebrandtschattet ende rovinge haerder goederen hebben
geleden etc. Zij waren, zoo zeiden zij, de oudste gemeente,
die het H. Evangelie had aangenomen: „die gemeente van
Nichtevecht” was „die oudtste ende eerste gemeente Goodts”,
„die het woordt Goodts ofte leere des H. Evangelij hebben
aengenomen in alle deze geunieerde Nederlantsche pro-
vinciën” 1).

Die reformatie bekwam hun dus slecht; als parochie hadden
zij hun leer en hunne ceremoniën gewijzigd; maar daarin lag
ketterij, zoodat de pastoor zoowel als de parochianen strafbaar
waren; een nieuwe kerk hadden zij niet gevormd, hetgeen
trouwens evenmin geoorloofd ware geweest 2).

Maar of de reformatie uit de kerken zelve opkomt, dan of
zij van overheidswege wordt ingevoerd, tot het rechtskarakter
ervan doet dit onderscheid niets af 3).

1) Memoriaal etc. ff. 136 vo. sqq. Statennotulen no. 59. Rijksarch. Utr.

2) Cf. Mr. Lohman en Dr. Rutgers l. c. p. 16.

3) Cf. Mr. Lohman en Dr. Rutgers l. c. p. 13 noot 2.

Men leest bij Richter-D. (l. c. p. 1087 noot 13): „Die Kirchenbildungen aus der Reformation sind nicht durch Austritt der Evangelischen aus der kath. Kirche, welcher sie angehört hatten (der noch ungetrennten vorreformatorischen Kirche), sondern durch Spaltung der abendländisch-katholischen Kirche in die evangelische und die tridentinische (römisch-katholische) Kirche entstanden, und die Evangelischen dürfen auf Grund ihrer in den Religionsfriedensschlüssen staatsrechtlich erstrittenen Stellung behaupten, dass, wie ihre Kirche eine nicht minder legitime Fortsetzung der vorreformatorischen Kirche darstellt, als die römisch-katholische (§ 264. Anm. 4.), so auch das aus der vorreformatorischen Kirche übernommene Eigenthum ihrer ecclesiae durch die Reformation nicht „akatholisch” geworden, also der Kirche, welcher es gewidmet war, nicht entfremdet worden ist.”

Duidelijk komt dit ook uit bij de reformatie van andere lichamen, b.v. van het Utrechtsche weeshuis ¹⁾. Dit was een zelfstandige fundatie, door een broederschap geadministreerd. De burgerij, vertegenwoordigd door hare hophieden, had die broederschap aangegeven, dat zij geene Roomsche superstitiën meer in het weeshuis wilde toelaten; bij meerderheid van stemmen had de broederschap daarop tot reformatie van het weeshuis besloten, welk besluit 7 Mrt. 1580 door den Raad werd bekrachtigd. Het weeshuis werd niet opgeheven, er werd geen nieuw opgericht; het werd eenvoudig gereformeerd. Zoo zijn ook de gasthuizen en kloosters gereformeerd, en eveneens de scholen, de Hiëronymusschool en de vier parochiescholen.

Uit het voorafgaande blijkt alzoo, dat de theorieën, die door de Reformatie alle kerkelijke lichamen zonder onderscheid

Dit alles dient ter motiveering van de stelling, dat, hoewel kerkelijke gemeenten slechts in en door de Kerk bestaan en dus ook slechts in en door haar subject zijn van het eventuele gemeentevermogen („Die Gemeinde hat ihr Dasein durch die Kirche, sie hat also ihr Eigenthum nur mit Rücksicht auf die Kirche”), desniettemin ten gevolge van de Reformatie er geene gemeenten uit de Kerk zijn getreden en dus ook in den vermogensrechtelijken toestand geen wijziging is gebracht. Men moet n.l. niet vergeten, „dass vom evangelischen Standpunkte niemals zugegeben werden kann, dass die Evangelischen im Reformationszeitalter von der kath. Kirche abgefallen seien”.

Wat een verwarring!

Ik bepaal mij tot de volgende opmerking.

Rechtens scheurden de Gereformeerde parochiën zich los van de Algemeene Kerk, hetgeen zij konden doen, daar de Overheid het niet verbood, en bleven zij vermogensrechtelijk in statu quo ante. Van een theorie, die de plaatselijke kerk, die men dan gemeente noemt, in en door de Algemeene Kerk, die men dan Kerk noemt, laat bestaan, wist men in den tijd der Reformatie nog niets. Terecht zegt Hübner (l. c. p. 128 noot 41) van de leer van Richter-D.: „Im Zeitalter der Reformation hat man anders geurtheilt!”

Het feit, dat, in den regel althans, ten gevolge der Reformatie de gereformeerde parochiën vermogensrechtelijk in statu quo bleven, hoewel het kerkverband verbroken werd, tracht R.-D. in zijn theorie te wringen door te verklaren, dat zij zich niet van de Algemeene Kerk los maakten! Anderen, zooals Dr. Kleyn, gaan uit van het feit der verbreking van het kerkverband en weten dan, daar zij ook de „in en door”-theorie huldigen, geen weg met de vermogensrechtelijke continuïteit. Alles een gevolg van hun aprioristisch kerkbegrip.

¹⁾ Vroedsch. resol., 7 Mrt. 1580, i. m.: „Weeshuys gereformeert”. Cf. p. 248.

laten te niet gaan en nieuwe ontstaan 1), onjuist zijn, evenzeer als hare antipoden, die ze alle laten voortbestaan in gereformeerden toestand. Dergelijke algemeenheden zijn niets dan fantasieën.

Den 18^{den} Juni 1580 had de Raad besloten, dat de uitoefening der Roomsche religie zou worden verboden op het gebied der Stad. Uit het dien ten gevolge afgekondigde placaat (van denzelfden datum) valt af te leiden, dat door de Staten toen reeds hetzelfde besluit was genomen; uit het op p. 252 gezegde blijkt, dat zij dit besluit nog niet als placaat hadden uitgevaardigd; het hier afgedrukte placaat is blijkens den aanhef echter niet een uitvloeisel van een Stads- maar van een Provinciale ordonnantie 2).

1) Aldus bv. Mr. Heineken, *De rechtstoestand etc.* pp. 41, 42, 48, 56, 60.

Mr. Verloren van Themaat, l. c. pp. 136, 436 sqq.

Mr. J. H. Carpentier Alting, *De Staat en de kerkelijke financiën*, Hoorn 1886, pp. 55 sqq.

Ds. E. C. Segers, *De rechtsbevoegdheid der bijzondere gemeenten van de Nederlandsche Hervormde Kerk of der plaatselijke kerken*, Leiden 1886, pp. 4 sqq., 21.

Mr. L. Offerhaus Jzn., *De rechtstoestand van kerkelijke goederen bij de Hervormden*, ac. pr. Leiden 1888, pp. 71 sqq.

Dr. H. G. Kleyn, *Algemeene Kerk etc.* pp. 34 sqq., 241 sqq.

2) „I. Alsoo om merckelyke reedenen by Ordonnantie vande Staten 's Lands van Utrecht, de exercitie der Roomsche Religie met den aankleven van dien, by provisie gesurcheert ende gesuspendeert is binnen deese Stad ende Vryheyd van dien, ende dat niet tegenstaande eenige persoonen hen dagelyks vervorderen by den anderen te vergaderen, ende aldaar deselve Roomsche Religie, met den aankleven van dien, te exerceeren, daar door geschapen souden syn eenige quade inconvenienten te komen, daar inne dient voorsien ende voorkoomen te worden. Soo is 't, dat myn Heeren die Stadhouder, Schout, Burgermeesteren ende Schepenen deeser Stad, door overkomen des Raads, wel ernstelyken verbieden, ende interdicereen eenen yegelyken van den geenen die men noemt Priesters ofte geordende persoonen, die selve Roomsche Religie, met den aankleven van dien, binnen dese Stad ofte Stadts Vryheyd te exerceeren, directelyk of indirectelyck, op het verbeuren van haar beneficium of officium, indien zy eenige hebben, ende anderen, die zulks niet en hebben, van tien carolus gulden ende arbitrale correctie, te appliceeren het een dardendeel tot behoef van den aanbrenger, het ander dardendeel tot behoef van den Officier die de executie doen sal, ende het laatste dardendeel tot behoef van de gemeene saake; ende dit al by provisie, ende tot anders by syne Excellentie ende de Staten voornoemt op het point van de Religie voorsien ende gestatueert zal zyn.

Deze ordonnantie heb ik evenwel nergens kunnen ontdekken. Voor het platte land is het verbod van de uitoefening van den Roomschen dienst door de Staten den 28sten Juni 1580 vastgesteld.

§ 3. *Het Kerkverband.*

Bij de behandeling van de reformatie der St. Jacobsparochie hebben wij reeds gezien, dat de Overheid, wanneer een kerk zich aan het gezag der geestelijke Overheid wilde onttrekken, dit toeliet en dat zij ten slotte zelfs het kerkverband in het algemeen als strijdig met de H. Schrift niet bindend verklaarde. Een gereformeerde parochie kwam zodoende geheel op zich zelve te staan; zij zelve bleef, gereformeerd, wie zij was, doch de hiërarchische toestel, die de parochiën overwelfde, verviel. Behalve deze gereformeerde bestonden er toen officieel de Reformatie werd ingevoerd nog Gereformeerde kerken, nieuwgevormde lichamen, die met de Reformatie van overheidswege werden erkend. De Gereformeerden achtten het een eisch der H. Schrift, dat de waarlijk Gereformeerde kerken zich niet geïsoleerd hielden maar zich met elkaar in leer en ceremoniën en organisatie conformeerden; de kerk, die zich afgezonderd hield, werd niet voor een waarlijk Christelijke aangezien. De kerken zonden daarom afgevaardigden in synode bijeen, die regelen vaststelden, volgens welke de Christelijke kerken geregeerd moesten worden zoo uit- als inwendig, en de waarheden, die zij gelooven moesten, op straffe van niet zuiver Christelijk te zijn. Zij deden dit reeds vóór de gereformeerde religie door de Overheid als *de* Christelijke religie werd erkend, dus in den tijd toen hun geheele drijven voor kettersch gold; de regelen, die zij toen opstelden, hadden rechtens uit den aard

II. Interdicceeren ende verbieden voorts generalyk, ende specialyk alle Geestelyke personen, geordent of ongeordent, mans of vrouwen, sig langs der straaten te begeven in kleedoren ofte habieten, die men noemt Geestelyke ofte geprofessyde kleederen, op het verbeuren van die selve kleederen.

III. Ordonneerende voorts alle Paters ende Maters van de Conventen, haare Conventualen, die zulks begeeren zullen, te laten gebruyken ende genieten de vryhey, hen by de naadere Unie ende Religionsvreede geaccordeert ende toegelaten, op verbuuren van arbitrale correctie". Utr. Placaatb. III. p. 466 no. 1.

der zaak geen bindende kracht. Anders werd het, toen de Overheid hen naast de R. Katholieken erkende en later zelfs te hunnen faveure koos en het oude kerkverband als kettersch ophief. Van dit oogenblik af ontstond de strijdvraag: wie heeft de kerkelijke inrichting te regelen, de Overheid of de kerken zelve? Deze vraag schijnt mij met het oog op de onzekerheid van wat als positief recht gold onder de Republiek niet met volkomen stelligheid beantwoord te kunnen worden. Dit staat echter vast, dat de regeling der kerkelijke verhoudingen niet buiten de Overheid om kon geschieden, dat ze zonder haar goedkeuring rehtens alle kracht miste; dit was trouwens rationeel; een officieele religie kan niet op dezelfde vrijheid aanspraak maken als een bloot gedulde.

Van wie de regeling der kerkinrichting in Utrecht uitging, kan niet met één antwoord worden afgedaan. Nu eens was het de Stedelijke dan weer de Provinciale Regeering, die geheel uit eigen hoofde kerkelijke zaken regelde; dan weer was het een Synode, wier besluiten dan door de Staten werden bekrachtigd en zoodoende bindend gemaakt. Het dichtst is men m. i. bij de waarheid, als men de quaestie buiten het „recht” houdt en elke regeling in het bijzonder, van wie ze dan ook uitging, als „recht” aanmerkt; het „recht” beantwoordde de vraag, wie tot regelen bevoegd was, niet, zoodat elk antwoord, zoodra het in concreto gegeven was naar het recht van den sterkste, „recht” was 1).

Dat de kerken, die het goed vonden met elkander in synode bijeen te komen, ook voor de niet gecompareerde rechtsgeldige

1) Voor den strijd tusschen de Staten en de Steden van Utrecht met de Kerk over de regeling der kerkelijke verhoudingen van 1590 tot 1612 en de desbetreffende literatuur cf. C. Hooijer, Oude kerkordeningen etc. (Zalt-Bommel 1865) pp. 375 sqq.

Het punt in geschil was niet, of de kerken zelve een bindende kerkorde konden opstellen — in confesso was, dat de goedkeuring der Overheid noodig was om haar aan allen op te leggen —, maar of de Overheid zonder de kerken er in te kennen de kerkelijke verhoudingen naar welgevallen kon regelen, terwijl in den grond der zaak de strijd meer ging om den *inhoud* der regeling dan om de formeele quaestie, wie tot regelen bevoegd was; de strijd over den inhoud bracht van zelf de formeele quaestie op het tapijt.

normen konden vaststellen, zooals Dr. Kleyn ons schijnt te willen doen gelooven, is absurd ¹⁾. Er moet een rechtsregel zijn, die dit toelaat; en deze zal wel niet gemakkelijk zijn te ontdekken! Het Utrechtsche recht althans wist van dergelijken regel niets. Toch schuilt er in Dr. Kleyns stelsel, hoe verward en in zijne consequenties onjuist het ook moge zijn, een kern van waarheid. De quaestie is niet, gelijk Dr. K. ze stelt, of de Gereformeerde kerken als geheel, als corpus Christi gedacht door hare gemeene organen voor het geheel absoluut bindende besluiten kunnen nemen, maar of wat Christelijk is in een Christelijken staat bindend is. Wat Christelijk was bepaalde rechtens de Overheid, en daarom verklaarde zij de eene leer tot de officieele, de ware, en liet zij de andere hoogstens toe. En als de meerderheid der kerken ²⁾ bepaalde regelen omtrent leer en kerkinrichting stelde, dan bonden deze niet alle kerken, omdat deze samen één geheel vormden waarbinnen de meerderheid besliste, maar omdat de Overheid deze decreten als Christelijke erkende, ze daarom sanctioneerde en hun naleving van alle vorderde. Wie zich buiten de regelen door de Overheid als de Christelijke erkend plaatste, verloor het karakter van Christelijke kerk. Aan de Overheid stond het te bepalen, of een zich isoleerende kerk daardoor ophield een Christelijke kerk te zijn, en zodoende hare aanspraken verloor op de stoffelijke voordeelen, als het gebruik van kerkgebouwen en het genot van tractementen, aan het zijn van officieele Christelijke kerk verbonden ³⁾.

1) Cf. Dr. Kleyn, *Algemeene Kerk* etc. pp. 12 sqq.

2) Hiermee is niet gezegd, dat de Overheid verplicht was de opvatting der meerderheid te volgen; geenszins, zij was bevoegd en verplicht uit eigen oogen te zien, maar dat zij niet licht tegen de meerderheid inging, ligt voor de hand, niet uit *rechts-* maar uit *politieke* overwegingen.

3) Een andere quaestie is het, of een kerk zich verplicht achtte om de correspondentie (het verband) met andere kerken af te breken; naar Gereformeerde opvatting was zij hiertoe verplicht, als die andere niet goed Gereformeerd waren. Of zij het rechtens doen kon, hing af van het door de Overheid ingenomen standpunt, of deze haar al of niet gelijk gaf. Sedert 1796, sedert de neutraliteit der Overheid, is verbreking van het kerkverband rechtens natuurlijk geoorloofd; elke kerk heeft zelve uit te maken of zij meent verplicht te zijn de correspondentie met andere kerken aan te gaan of af te breken; het recht laat er zich niet meer mee in.

Het kerkrecht steunde niet op den overeenstemmenden wil der kerken, maar op de erkenning zijner bepalingen door de Overheid, onverschillig op welke wijze zij in het leven waren geroepen. De kerken van het Utrechtsche platte land *moesten* zich reformeeren en zich, evenals de Jacobskerk, bij elkaar en de stedelijke kerken aansluiten. Waarom? Omdat de Staten dit eisch achtten van een waarlijk Christelijk geregelden gemeen-toestand. Het was Gereformeerde communis opinio.

Zonder Christelijke Overheid ware het niet mogelijk geweest, dat verschillende Christelijke kerken, hoe vele ook in aantal, uit naam van het Christelijke beginsel van andere Christelijke kerken eischten, op straffe van het recht op den naam van Christelijke kerk met alle daaraan verbonden rechten te verliezen, dat zij zich in de leer, de ceremoniën en de kerkinrichting geheel met haar zouden vereenigen. Een kerk kon zich niet isoleeren of geïsoleerd houden, omdat dit voor onchristelijk gold en zij er haar karakter van goed gereformeerde kerk bij inboette, en de Overheid een dergelijk lichaam, althans naar de strengheid van het beginsel, niet duldde, het in elk geval niet als ware Christelijke kerk erkende.

Van de Utrechtsche kerken zullen er wel slechts zeer enkele vertegenwoordigd zijn geweest op de Middelburgsche Synode van 29 Mei sqq. 1581. Dit nam niet weg, dat zij zich toch als een nationale of generale qualificeerde; ze was beschreven eigener autoriteit door verschillende Gereformeerde predikanten, niet door de Overheid; deze wendden zich tot de Generale Staten met het verzoek, dat zij eenige gecommitteerden uit hun midden ter Synode wilden zenden, „om met hare autoriteit alle handelingen te dirigeren” ¹⁾, welk verzoek echter niet werd ingewilligd; want, zeiden de Staten-Generaal, uw voor-nemen is „Christelijk en Godlijk”, en wij verwachten niet anders, of gij zult slechts doen wat strekt „tot Gods eere en stichtinge der Kerken Christi”. En dit nam ook niet weg, dat er een kerkorde werd vastgesteld voor de gansche ware Christelijke Kerk, bindende voor al wat Gereformeerd was;

1) Bor. I. c. XVI. p. 261.

dit was althans haar strekking, en de bedoeling der samenstellers; maar bindend in werkelijkheid was ze geenszins; waaraan zouden de Heeren het recht hebben ontleend algemeen bindende regelen uit te vaardigen? De Gereformeerden mochten er in hun conscientie aan gebonden zijn, rehtens was ze niets dan een ontwerp, dat eerst door de bekrachtiging der Overheid bindend kon worden. De kerken, die de regelen er in gesteld wilden naleven, konden dit doen, voorzooover de Provinciale of Stedelijke Overheden geene andere bepalingen gaven, en die het niet wilden, die lieten het.

In Utrecht was er ten platten lande geen sprake van naleving der Middelburgsche regelen, en in de Stad dacht de Jacobskerk er niet aan ze op te volgen, terwijl de Consistoriale kerk ze uit vrijen wil, voorzooover de Raad niet anders bepaalde, zal hebben in acht genomen.

Van een bekrachtiging door de Utrechtsche Staten of door de Utrechtsche Vroedschap is mij geen spoor gebleken; de Staten en de Raad waren trouwens Duyfhuysiaansch, zoodat van hen geen hulp te wachten was voor de uitvoering van dit Calvinistische stuk.

De voorschriften dezer kerkorde lieten de Utrechtsche Overheden dan ook voor wat zij waren; zij dachten er b.v. niet aan de bepalingen omtrent de aanstelling van predikanten te doen realiseeren; de Gedep. Staten en de collators benoemden hen ten platten lande, en de Utrechtsche Raad volgde de regelen door hem zelve gesteld in den religievrede. De „wettelijke beroepinge” der Kerkorde —, die volgens art. 4 bestond in: 1°. „verkiesinge, dewelke geschieden sal door den Kerkenraad ende Diaconen, mitsgaders het oordeel der Classis, of van twee of drie der naest gesetenen dienaren, met bidden en vasten”, 2°. onderzoek van leer en leven door dezelfden, 3°. „approbatie en goedkenninge” van de Overheid, „doende professie van de Gereformeerde Religie”, en 4°. van „de gansche Gemeente”, die gedurende 14 dagen bezwaren mocht inbrengen, — is ten gevolge van dit artikel nooit inderdaad een „wettelijke” wijze van beroepen geweest; de regelen der beroeping kwamen uit andere bron. Meer dan een Gereformeerd desideratum konden ze in zich zelve ook niet zijn; de Synode

had n.b. in art. 4 bepaald, dat alleen aan de Gereformeerde Overheid het recht van approbatic toekwam.

Wie bepaalde nu, of de Overheid Gereformeerd was? De Synode? Dan werd de bevoegdheid der Overheid door hare onderdanen geregeld! En dat de Utrechtsche Overheid door de Synode als Gereformeerd zou erkend zijn is met het oog op de historie der Jacobskerk niet wel aan te nemen.

De Synode had natuurlijk het recht uit te maken, wat al of niet Gereformeerd was, maar hieraan rechtsgevolgen te verbinden kon zij even natuurlijk niet; dit laatste kon alleen de Overheid, zoodat het rechtens de Overheid was, die bepaalde welke leer al dan niet Gereformeerd, d. i. in waarheid Christelijk was. De Overheid had zich niet te buigen onder de Gereformeerde belijdenisgeschriften q. q., zelfs niet naar het gevoelen der Gereformeerden; zij beschouwden zich en hun Synode niet als een macht naast en boven den Staat, maar wat zij handhaafden was de souvereiniteit van God en Zijn Woord, waaraan ook de Landsoverheid zich had te onderwerpen; en deze dacht er even zoo over als zij; wie was er, die deze waarheid niet erkende? Uit de H. Schrift had ieder de juistheid zijner meeningen te bewijzen; de Overheid, dit erkenden de Gereformeerden, had hierbij uit eigen oogen te zien. Zij kon zich vergissen, maar dit belette niet, dat rechtens haar uitspraak de zaak besliste, evenals de rechter zich in de uitlegging eener wet kan vergissen, en dit toch niets ontnemt aan de bindende kracht zijner beslissing; wie zoo in het ongelijk wordt gesteld, mag van zijn goed recht overtuigd blijven en ieder mag dat met hem, maar rechtens heeft hij ongelijk, daar is niets aan te doen. En zoo konden ook de Gereformeerden in het ongelijk gesteld worden, kon de Overheid beslissen, dat hun leer niet de ware was, dat zij niet de ware reformatie dreven, en dan was dit rechtens ook zoo, maar dit belette niet, dat de Gereformeerden zeiden: wij hebben toch gelijk. Van Gereformeerde zijde werd dan ook erkend, dat *rechtens* de Overheid had te beslissen, wat de ware Christelijke leer was. In 1583 was door Coornhert een boekje uitgegeven, waarin hij te velde trok tegen het in den Catechismus op de 114de vraag gegeven antwoord; twee Delftsche predikanten

dienden naar aanleiding hiervan een remonstrantie in bij de Hollandsche Staten, verzoekende hun leer te mogen verdedigen tegen de aanvallen van Coornhert; zij vroegen, dat er recht gedaan mocht worden; als hun „Religie vals en vervoerig te zijn” bevonden werd, welnu dan was het naar recht, niet alleen dat er naast de hunne ook andere religiën werden geduld, maar zelfs dat de hunne „(gelijk recht is)” werd verboden; zij waren echter niet bevreesd, dat hun ongelijk blijken zou, dat niet duidelijk zou worden „dat niet de Gereformeerde kerke, maar dese diese aenvechtet, van de Apostolise leere afgeweken is, of veel meer in de selve noit recht gestaen heeft”, en „de oude ketteryen Pelagii en Celestii” weder wilde invoeren. De Staten van Holland benoemden een commissie voor wie bepleit zou worden, welke leer kettersch was, die van den Catechismus of die van Coornhert; voor den Catechismus trad op Prof. Saravia, Coornhert verdedigde zijn eigen zaak. Den 27sten Oct. 1583 ving het geding aan; de status quaestionis werd aldus gesteld:

„Of een herboren mensche de geboden Gods van der liefde, in desen leven volkomelijk mag onderhouden, dan niet”? De Catechismus antwoordde: neen, Coornhert: ja. De strijd leidde tot geen definitieve uitspraak. Er blijkt echter uit, dat van Gereformeerde zijde van religievrijheid niets werd geweten, dat gecischt werd, dat de Overheid de ware leer zou handhaven en de ketterij tegengaan (hierop steunde dan ook het verbod van de Roomsche religie), doch dat het recht der Overheid werd erkend, om zelve te beoordeelen wat Christelijk was ¹⁾.

De kerkelijke verhoudingen bleven in Utrecht geregeld door bepalingen van andere autoriteiten dan de Middelburgsche Synode, d. i. van de in Synode eigener autoriteit samengeko-

1) Bor. I. c. XVIII. pp. 404 sqq.

Dit zelf-beslissen en partij-kiezen door de Overheid, de *cardo quaestionis* voor de kennis van de Reformatie en de rechtspositie der kerkelijke en geestelijke goederen, wordt door Dr. Kleyn ten eenenmale miskend. Het ligt in het stelsel eener publieke religie opgesloten, tenzij men den Staat tot den sterken arm van de Kerk wil maken, hetgeen de Gereformeerden nooit hebben gewild. Vreemde beschouwingen op dit stuk leest men bij Dr. Kleyn I. c. p. 259.

men kerken; de regelen der Middelburgsche kerkorde werden gevolgd door de kerken, die dit wenschten en slechts voor zooverre de Overheid dit uitdrukkelijk of stilzwijgend toestond; van een oplegging ervan aan anderen was geen sprake.

Eerst de volgende Synode, die 20 Juni sqq. 1586 in den Haag werd gehouden, had meer succes; zij was dan ook niet door eenige predikanten maar door Leicester samengeroepen, en zijn krachtige hand was het, die zorgde, dat hare besluiten geene pia vota bleven; de door haar opgestelde kerkorde werd door hem geapprobeerd, geratificeerd en geautoriseerd, en haar naleving werd door hem bevolen; door zijn invloed werd ze den Utrechtschen Staten opgedrongen, evenals de opheffing der Jacobskerk en de invoering van het Redressement (hierover later). Ze was wezenlijk aan die van 1581 gelijk. Rechtens had ze geen beteekenis zonder de goedkeuring der Provinciale Staten, die w. i. w. verleend werd, doch uit den aard der zaak niet belette, dat de Staten en de Utrechtsche Raad er aan derogeeren konden, hetgeen dan ook door hen meermalen werd gedaan.

In Sept. 1586 werd de „kerckenordeninge”, in de nationale Synode „gearresteert” door de „Dienaers ende Ouderlinghen” en door zijn Excellentie „geconfirmcert”, door de Staten behandeld; de Stad Utrecht verklaarde ze „goetgevonden te hebben”, en hetzelfde werd bericht door Amersfoort, Rhenen, Wijk en Montfoort, terwijl ten slotte (21 Sept.) de Geëligeerden en de Edelen zich vóór de kerkorde uitspraken, doch onder eenige restrictie ¹⁾; in Juli 1588 verklaarden de Geëligeerden nog eens uitdrukkelijk, dat zij wel begeerden, „datter goede regule ende ordre in den kerckenordeninge ende schole ofte seminarium gestelt” werd, mits dit geschiedde „sonder preiudicie ende lesie van yemandts privilegie ende gerechticheyden, tractaet van Haere Majesteyt ende naerder Unie, ende dat nyemant ondersocht zal worden in zijn conscientie”; de Ridderschap oordeelde, dat, daar de „dispositie van de religie” bij de Unie door de Provinciale Staten aan zich was „gereserveert”, en

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Sept. 1586 punt 15.

reeds een commissie was benoemd geworden, om „het platte landt te reformeren”, aldaar zou gepredikt worden „het zuvere Woort Goides vuyten ouden ende nyeuwen testament”, wel-verstaande, dat de dorpen, die „vande kerckordeninge” waren of zich daaraan zouden willen „onderwerpen”, zulks zouden mogen doen, zonder dat evenwel iemand „in zijn conschientie ondersocht” zou worden ¹⁾.

De Staten legden de kerkorde dus niet op, maar lieten de kerken vrij ze al of niet na te leven; aan een handhaving der Calvinistische leer dachten zij niet; de Roomsche religie was verboden, maar overigens lieten zij de kerken vrij, terwijl zij op enkele punten, o. a. de predikantsbenoeming, hunne eigen inzichten volgden. Sedert Leicesters vertrek was er a fortiori van een oplegging der Haagsche kerkorde geen sprake meer; de Staten beoordeelden zelfstandig, wat al of niet eisch was der H. Schrift.

De Dordtsche Synode was het eerst, die van hare besluiten het goed recht den Staten deed inzien; sedert 1619 begon ook in Utrecht de Overheid doortastender alle ketterij uit de officieele kerken te weren.

De „beraemde kerckenordeninge” werd door de Staten „goet-gevonden ende gearresteert”, en de geldende van 1612 werd „gederogueert”, 6 Aug. 1619; de synodale decreten moesten „geëffectueert ende na behoren in sijne forme te werck geleyt” worden, te welken einde een Provinciale Synode, van Staten-wege gepresideerd, bijeengeroepen zou worden ²⁾.

Evenmin als de Roomsche-Katholieke religie verdween omdat de parochiën de reformatie harer religie met elkander overeenkwamen, evenmin als de opheffing van het oude kerkverband den wil der kerken tot rechtsgrond had, evenmin werd de Gereformeerde religie en de Gereformeerde kerkorde ingevoerd omdat de kerken dit met elkaar overeenkwamen.

De inhoud der kerkorde zelf toont ten duidelijkste het ongenoegzame der contractshypothese. De kerkorde gold, gelijk ik

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Juli 1588 punt 3.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 20 Juli 1619 punt 1.

reeds zeide, voor alle personen en alle goederen, die feitelijk in de door haar geregelde verhoudingen stonden; de Vorsten en Heeren, die er hof- en huiskapelaans op na hielden, de gasthuizen, wier religieuze behoeften door eigen kapelaans of vicarissen werden vervuld, hun allen werd de kerkorde opgedrongen door de kerken, die het goed vonden in synode bijeen te komen ¹⁾. Van hen werd niet alleen geëischt, dat zij geene Roomsche geestelijken meer aanstelden, maar zelfs, dat zij niemand benoemden dan die een zgn. „wettelijke beroeping” had. Wat ter wereld, zou men willen vragen, bezielde de menschen, om anderen in hunne rechten zoo schromelijk te verkorten? Niets dan aanmatigende opdringerigheid, zou men moeten antwoorden, als dit opdringen der kerkorde in de 19de eeuw had plaats gehad. Maar het geschiedde in de 16de eeuw, en dat maakt een groot verschil; tusschen beide ligt het jaar 1796. Wat de Gereformeerden in de 16de eeuw eischten, was hun recht en hun plicht: de Overheid had — het was communis opinio — de Christelijke leer te handhaven, d. w. z. de ware Gereformeerde; de regelen der kerkorde moesten door *allen* worden geëerbiedigd, omdat zij in waarheid Christelijk waren.

De Gereformeerden deden niets dan de Overheid haar plicht voorhouden. Art. 6 der kerkorde van 1586 bepaalde: „Sal ook genen Dienaer dienste mogen aennemen in eenige besondere Heerlijkheden, Gasthuysen of andersins, ten zy dat hy voor henen geadmitteert en toegelaten zy, volgende de voorgaende articulen; en sal ook niet min als andere, de Kerkordeninge onderworpen zijn”.

Ook de Middelburgsche nationale Synode van 1581 had de hof- en huiskapelaans en die den dienst verrichtten in gast- en weeshuizen aan de „kerkelijke ordonnantiën” onderworpen, (7de particuliere vraag); terwijl ook reeds in 1574 (art. 19 der Dordtsche kerkorde van dat jaar) en in 1578 (art. 9 der

¹⁾ Cf. H. J. Royaards, De gasthuispredikanten in de Nederlandsche Hervormde Kerk, in het Nieuw archief voor Kerkelijke geschiedenis inzonderheid van Nederland dl. II. pp. 309 sqq.

Dordtsche kerkorde van dat jaar) besluiten van gelijke strekking waren genomen ¹⁾).

De vaststellers dier bepalingen wisten zeer wel, dat hunne wilsverklaringen, in elk geval voor anderen, slechts desiderata waren, geene rechtsregelen; dit blijkt uit de sanctie, die zij er aan knoopten; de geestelijken, die zich naar de kerkorde niet wilden gedragen, zouden door hen beschouwd worden als „Scheurmakers ende Loopers”, „verscheurders der kerken ende loopers”. Zeker, dat konden zij; zij mochten de lieden houden voor wat zij wilden. Maar als de Overheid hunne beschouwingen deelde, dan was dit voor de slachtoffers minder aangenaam, zoowel voor de aanstellers als de aangestelden: want scheurmakers konden in een Christelijken Staat niet worden geduld. En de Overheid *is* hun beschouwing gaan deelen, en *daarom* zijn Vorsten en Heeren en gasthuizen en weeshuizen aan de kerkorde gebonden; een gevolg derhalve van de officieele waarheid der Gereformeerde leer, en dat met het wegvallen der oorzaak in 1796 tevens wegviel.

Op zich zelve misten de synodale bepalingen alle rechtsbeteekenis; daarom werkt het verwarrend, als Prof. Royaards schrijft: „Uit alles blijkt echter als *grondregel van ons kerkelijk regt*, dat geene predikanten ergens, 't zij privaat, 't zij publiek, dienst mogten doen, dan die wettiglijk beroepen en aan de kerkelijke ordening onderworpen waren” ²⁾. Want men zou lichtelijk meenen, dat kerkelijk recht werd vastgesteld door „de Kerk”, en dat „de Kerk” zeggenschap had over gasthuisgeestelijken etc., terwijl inderdaad het de Overheid was, die dit recht tot „recht” maakte en de gasthuisgeestelijken etc. aan de kerkorde onderwierp.

Het is voor geen betwisting vatbaar, dat de kerkorde, zooals ze ten slotte in 1618/19 is vastgesteld niet haar verbindende kracht ontleende aan de kerken, wier vertegenwoordigers ze vaststelden, maar aan de Overheid; de Synode kon niets anders dan een verklaring afgeven, dat, wie haar ordening niet naleefde,

1) Royaards l. c. pp. 317, 318.

2) L. c. p. 319.

geen goed Christen was en dat een kerk, die ze niet opvolgde, geen ware Christelijke kerk was — een verklaring, die voor wie ze gold, wel niet warm zou hebben gemaakt —; maar rechtsgevolg kon zij er niet aan verbinden. Het was de Overheid, die de kerken in het synodale verband dwong, op straffe van een verboden vereeniging te worden met al de gevolgen daarvan ¹⁾.

1) Met zoovele woorden werd dit uitgesproken in het request aan de Staten-Generaal ingediend door „de Nationale Synodus der Gereformeerde Kerken in de Vereenigde Nederlanden” van 1618/19, waarvan het 1ste punt aldus luidde: „Doch nademaal dezze Ordonnantien des Synodi, zonder goedvinden, approbatie en toestemminge van Uw Hoog Mog. onze hooge Overheid, in de Kerken dezer Provincien, niet konnen, gelyk ze niet behooren, ter executie gesteld en onderhouden te worden, verzoekt en bid deze Synodus met alle ootmoedigheid, dat het Uw Hoog Mog. goede geliefte zy, de Handelingen dezses Synodi, na dat ze dezelve doorgelcezen en geëxamineert zullen hebben, met haare Christelyke approbatie ende toestemminge te versterken, en door haare autoriteit te gebieden, dat dezelve tot vrede en stichtinge van de Kerken dezer Landen over al onderhouden werden”. Cf. ook punt 3.

Korte Historie van de Synode Nationaal, gehouden binnen Dordrecht, in de Jaaren 1618 en 1619. Uit Echte Gedenkstukken, en geloofwaardige Schryveren opgemaakt: door den Procureur van de Vaderlandsche Kerke. Arnhem 1776; pp. 296 sqq.

Hiermee is natuurlijk niet gezegd, dat de nationale Synode geen *kerkenbijeenkomst* was maar een soort van staatkundige vergadering, zooals Dr. J. M. J. Hoog meent op p. 22 van zijn geschriftje: „Iets over de Synode van Dordrecht 1618—1619”, uitgegeven door de Vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes, Amsterdam 1888. Dit „blaadje” wemelt van scheeve voorstellingen. Op twee punten slechts wil ik wijzen; op p. 23 leest men: „De Provinciale Synoden werden eerst gehouden ter voorbereiding van de Nationale; overal waren de Calvinisten in de meerderheid, behalve te Utrecht. Daar werd, met goedvinden van de Staten, de klucht vertoond, dat twee Synoden, eene Calvinistische en eene Remonstrantsche, werden gehouden, die beide afgevaardigden naar Dordrecht zonden”.

Waarom deze handelwijze een „klucht” was, zegt de schrijver niet. Juist het feit, dat er in Utrecht Remonstrantsche kerken waren maakte haar afzonderlijke synodale bijeenkomst zoo begrijpelijk mogelijk; en er blijkt te meer uit, dat de Dordtsche Synode een kerkenbijeenkomst was. Cf. Hooyer, O. K. p. 427.

En in de tweede plaats vestig ik de aandacht op de onhistorische opvatting van Dr. Hoog van de Reformatie.

Uit hetgeen ik passim heb meegedeeld blijkt luce clarius, dat van Gereformeerde zijde niet gedacht werd aan *gelijkheid* van godsdienst in het algemeen — de *vrijheid* van godsdienst werd in beginsel zelfs niet erkend — en aan leervrijheid in de Kerk; conscientievrijheid in den engen zin des woords, meer niet, werd aangenomen.

Het Gereformeerde bewustzijn duldde geen isolement, geen uittreden uit het verband, en de Overheid stond in dat bewustzijn en *daarom* was isolement en uittreding onmogelijk.

Zoo het verband de Gereformeerde leer zuiver handhaafde, dan was zeer zeker afscheiding naar Gereformeerde opvatting ongeoorloofd, doch in het tegenovergestelde geval was ze juist plichtmatig. De leer was het, die in casu te beslissen had, en deze werd door de Overheid bepaald.

HOOFDSTUK II.

DE GEVOLGEN DER UTRECHTSCHER REFORMATIE IN HET VERMOGENSRECHT IN HET ALGEMEEN.

§ I. *Voorloopige maatregelen.*

Den 4^{den} Mei 1580 was door de Gedep. Staten ter Statenvergadering een ontwerp ingediend, „omme ordre te stellen op de geestelicheyt ende haere goederen”. De Staten konden het er evenwel niet over eens worden; de Geestelijkheid (het 1ste Lid) kon zich niet in den inhoud van het voorstel vinden, daar zij het strijdig oordeelde met de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en den Religievrede; de Ridderschap keurde het concept goed; de Stad (van het gevoelen der kleine Steden blijkt niet, doch Utrecht zal hier wel namens het gansche

De R. Katholieke belijdenis werd door de Gereformeerde vervangen, dit was de eenvoudige waarheid. De Dordtsche Synode deed niets anders dan deze belijdenis handhaven en preciseeren, en zij moest dit doen, gegeven zijnde het van de oudste tijden af gegolden hebbende stelsel van een officieele religie, waar eerst door de Revolutie mee is gebroken.

Dr. Hoog verwijt (l. c. p. 15) aan de Synode, dat haar verzet tegen leervrijheid (in de Ned. Herv. Kerk n. b.!) en haar uitdrijven van de Remonstrantsche kettters, niet „Protestantsch” maar „Roomsche” was.

Wat Dr. H. onder „Protestantsch” verstaat is niet hetgeen men vóór de Revolutie er onder verstond maar de Nathanswijsheid van 1796. Roomsche en Gereformeerde worden door de leervrijheid juist gescheiden van het moderne stelsel van 1796.

3de Lid hebben gesproken) had bezwaar, niet zoozeer tegen den inhoud als tegen het feit, dat de *Staten* deze maatregelen voorhadden ook binnen de *Stadsjurisdictie* 1); over de te nemen maatregelen zelve werden Ridderschap en Steden het blijkens de onder den 6^{den} Mei meegedeelde notulen eens.

De gecommitteerden van elk Lid verzochten om copie van het ontwerp, opdat hunne committenten er over konden oordeelen; uit dien hoofde werd de zaak uitgesteld 2). Dit uitstel was niet van langen duur; den 6^{den} Mei werden de Staten (n.l. Edelen en Steden) het eens 3): „Alzoo die twee Staten des Landts van Utrecht alsoe die vande Ridderschap ende Stadt mette Steden vuyt crachte vant 13^e articule vande naerder Unie goetgevonden hebben, die Staeten vanden Lande van Utrecht op Woensdach lestleden [4 Mei] soude beschrijven omme tot conservatie vande goederen der Geestelijckheyt, zoo binnen als buyten de Stadt Utrecht gelegen, ordre te stellen opde zelve Geestelijckheyt ende haere goederen, ende dat ten daege dienende byde zelve twee Staeten eendrachtelijck goetgevonden ende geaprobeert es zeeke memorie by haerluyder gedeputeerden daarop geconcieert, inhoudende datmen een publicatie alomme zall doen doen, daer by alle die vande Geestelijckheyt geïnterdiceert zoude werden de alienatie van hunne goederen buyten consent vande voorss. Staeten voorts acn te doene, oock mede staet te leveren van haere goederen, registeren, rekeningen etc., met meer andere articulen dienende tot conservatie als vooren, behouden diens dat die Regierders der Stadt Utrecht seyden, dat zy verstonden die kennisse der geestelijckheys-goederen, leggende inder Stadt ende vryheyt vandien, hemluyden alleen, ende leggende buyten tresort van hun vryheyt de Staeten te competeren, daer dandere litmaeten ter contrarie gesustineert hebben, seggende int vermoegen van een Stadt ofte Litmaet allcen nyet te weesen sich de dispositie van eenighe geestelijcke goederen te onderwijnden, maer die Staeten tzamentelijck te competeren.

1) De Stad beriep zich op het Raadsbesluit van 1446. Cf. p. 56.

2) Register van de beschrijvingen der Staten. Beschr. v. 4 Mei 1580, punt 6. Statennotulen no. 2. Cf. Mr. Verloren I. c. bijl. A. 2.

3) Reg. no. 59. dl. I. f. 1.

Soo ist, dat naer lange communicatie die vander Stadt versocht hebbende rapport aenden haeren van als te doen, om hun resolutie beroerende de voorseyde publicatie weder inne te brengen, des anderen daechs dzelve Regierders eyntlijck geconsenteert hebben, dat die publicatie staetsgewijse voortganck hebben zall onder protestatie dat zy nyet en verstaen, dat die Staeten eenighe jurisdictie vande Stadt ofte Stadsvryheyt toecompt over die Geestelijckheyt ende haere goederen aldaer leggende, ende daeromme dzelve Regierders blijven zullen in haer geheel ende onvercort haere gerechticheyt, versoeckende daer van acte alvorens dvoorss. publicatie gedaen zoude werden etc., welcke acte hemluyden gegonst es ende werdt by desen gegonst, nochtans onder gelijcke protestatie, dat die Staeten oock in haer geheel ende in hun gerechticheyt vuyt crachte vander naeder Unie ende andersins hem competerende desen aengaende ongeledeert blijven zullen”.

De houding der Stad Utrecht, die immers sedert 1579 aan het regelen was van de rechtspositie der Geestelijkheid en der geestelijke goederen, kwam den anderen Statenleden niet onverwacht; den 27sten Mrt. 1579 had de Raad trouwens uitdrukkelijk aan de Burgemeesters gelast den Staten te insinueeren, zich niet met de alimentatie der conventualen in te laten „op penc dat jegen hemluyden geprocedeert sal worden als infracteurs vande ordonnantie op den 11^{en} Januarij verleden van Stadtswegen gepubliceert 1). Den advocaat Mr. Floris Thin was den 2^{den} Mei 1580 dan ook door de Geestelijkheid en de Ridder-schap opgedragen, dat „hy pertinentelijck by geschrifte stelle ende deducere dye redenen, waeromme die Staten 'sLants van Utrecht alleen ende geen Steden noch Litmaten vandyen int particulier toecompt de jurisdictie ende dispositie over die Geestelicheyt ende haere goederen, zoe achtervolgende die naerder Unie als religionsfrede”; terwijl besloten was, „datmen tselve gedaen zijnde die Regierders der Stadt Utrecht zulcx mit goede manieren voordragen ende onderrichten zal, ten fyne zy van kennisse te nemen over de Geestelicheyt ende hare goederen

1) Cf. p. 232.

zoe inde Steden als vryheyd desisteren, om alle goede correspondentie mitten anderen te houden, ende te eviteren, dat andere Provinciën, het exemple vande Steden alhier siende, niet en volgen ende hun goederen der Geestelicheyd in hun ressort leggende oick onderwijnden, twelck dan oirsaecke wezen zoude, dat die goederen vande Geestelicheyd buyten t Sticht van Utrecht leggende elders vertogen ende gedistraheert zouden worden, ende dit int breet ende lange te extenderen mitte zwaricheyden, die daer uyt zoude volgen" 1).

De „Memorie om te stellen ordre opde Geestelickheyd ende hare goederen" van 4 Mei was van den volgenden inhoud:

„Eerst datmen die vande Geestelijckheyd zoo wel geoirt als ongeoirt interdiceren zall, dat zy gheene goederen en zullen moegen verallienieren, belasten noch bezwaeren in eeniger wijs ofte maniere sonder consent vande Staeten.

Item datmen alle die conventen ende cloosteren belaste haere registeren ende rekeningen van haere goeden den Staeten te openen ende over te leveren, ten eynde die Staeten daarvan kennisse moegen hebben, ende opsicht doen nemen, dat die niet vervreempt ende wel geregierd moegen werden.

Noch datmen hier by publicere, dat alle die gheenen, die eenighe goeden vande Geestelijckheyd in huyre ende in pacht ofte erffpacht gebruycken oft houden, den Staeten ofte haerluyder gedeputeerden dzelve binnen zeekeren tijt zullen aenbrengen op peyne daer by te ordineren.

Item datmen alle tplatte landt duer sall doen publiceren, dat die dorpen off die Schouten ende Gerechten vande zelve aenbrengen die pastorijen, vicariën, ende andere beneficiën ofte officiën, die aldaer gelegen zijn, met die goeden daertoe behoorende, dat insgelijcx die possessoirs ende besitters vande voorss. pastoriën, vicariën, beneficiën, ofte officiën gehouden zullen zijn aen te brengen, die goederen tot dzelve behoorende op peyne daer by te voegen.

Item datmen die vande Geestelijckheyd generaelick alle verscheydenheyd van habijten, die eenichsins opsichtich zijn, zoo wel inde mans als vrouwen zal verbieden, ende zoo eenige geoirde personen hem hier inne bezwaert vijnden, zullen haeren habijt binnen den convente

1) Register van de resolutiën der Gedep. Staten. Statennotulen no. 37.

moegen draegen, sonder daer mede opde straete te commen, op peyne van thabijt te verlicsen" ¹⁾).

Ter uitvoering ervan werden door de Staten den 6^{den} Juni gecommittceerd de deken van Oudmunster Taets van Amerongen van wege de Geestelijkheid, de Heer Wten Eng van wege de Ridderschap, en de Heer van Jaersfelt van wege de Stadt ²⁾).

§ 2. *De Orde op de Geestelijkheid en hare goederen.*

Een meer omvattend ontwerp betreffende de Geestelijkheid en hare goederen werd door de Staten den 14^{den} Juni behandeld ³⁾; aan elk der drie Leden werd er copie van gegeven. Tegen den 28sten dier maand werden de Staten beschreven, om een definitieve beslissing te nemen; bij meerderheid van stemmen (Edelen en Steden) werd het ontwerp aangenomen ³⁾: „Memorie om te stellen orde op de Geestelijkheid ende haere goeden" ⁴⁾.

Deze ordonnantie omvatte meer dan die van 4 Mei; deze

1) Reg. no. 59. dl. I. ff. 2 en 3.

2) „Omme teffectueren ende voltrecken zeeckere pointen ende articulen by de gemeene Staeten sLants van Utrecht geresolveert, belangende die Geestelicheyt ende haere goederen, als namentlick ende voor eerst alle de conventen, cloosteren, mans ende vrouw personen, inden Stichte van Utrecht gelegen, mitsgaders pastoiren ende vicariën etc. te interdicieren eenige alienatie oft bezwaringe van heurluyder conventen ende goederen te doen, directelick oft indirectelick, sonder voorgaende consent vande voirss. Staten. Voirts noch te vorderen, dat zy staet ende inventaris van haere goederen ende die lasten daer jegens staende binnen 14 daegen leveren aen handen vande selve gedeputeerden, ende oick mede te interdicieren het dragen vande geestelicke habijten, emmers daarmede nyet te mogen commen op eenige straeten oft weegen opt verlics vant selve habyt, ende dvoirrss. conventen naer insinuatie verclaeringe aff te vorderen off zy pareren willen oft nyet. Gevende dvoirrss. gedeputeerden last, autoriteyt ende speciael bevel om eenige andere bequaeme personen te stellen oft subdelegeren ende committeren inde cleyne Steden ende andere plaetsen daer hemluyden ongelegen sal zijn te compareren.

Reg. v. d. resol. d. Gedeep. St. Cf. Mr. Verloren l. c. bijl. A. 6., kennelijk ontleend aan het gemelde reg. no. 59.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Statennotulen no. 2. Beschr. v. 14 Juni 1580, punt 1. Het artikel werd gecontinueerd; den 28sten Juni werd besloten: „vijnden die vande Ritterschap ende Stadt tconcept goet".

4) Reg. no. 59. dl. I ff. 3. vo. sqq.

toch strekte alleen om te waken tegen vervreemding en verduistering van geestelijke goederen en tegen rustverstoring ten gevolge van het in het openbaar dragen van geestelijke kleedij. De ordonnantie van den 28sten Juni daarentegen had niet alleen de strekking, om *orde te stellen* op de geestelijke personen en goederen, maar tevens om ze te *reformeeren* 1).

Deze regeling was van den volgende inhoud:

1. „Eerst datmen die vande Geestelijckheyt zoo wel geoirt als ongeoirt interdiceren zall, dat zy gheen goeden en zullen moegen veralieneren, belasten noch bezwaeren in eeniger wijs ofte manieren sonder consent vande Staeten, inder forme dat tusschen die vande Geestelijckheyt, Ridderschap, Stadt ende Steden veraccordeert zall werden.

[In margine:] Die vande Ridderschap ende Steden vijnden dit articule goet, ende aengaende die vijff Ecclesiën, mits leverende acte byde zelve Ridderschappe ende Steden gecorrigeert, zullen die zelve daarmede tevreden zijn.

2. Item datmen alle die conventen ende cloosteren belasten zall haer registeren ende rekeningen van haere goeden den Staeten te openen ofte over televeren ten eynde die Staeten daarvan kennisse moegen hebben ende opsicht doen nemen, dat die nyet vervreempt ende wel geregeert werden, latende die vijff Goidthuysen volstaen met tgheene desen aengaende tusschen hemluyden ende dandere Staeten veraccordert es.

[I. m.:] Vijnden van gelijcke goet, mits dat die gedeputeerden met den eersten hen debvoir doen, omme dinterdictie te voltrecken, ende belangende die vijff Ecclesiën seggen, dat zoo verre die zelve van hun geven willen dvoorss. gecorrigeerde acte zyluyden daarmede te vreden zullen zijn, ende indien nyet, zoo, zouden die voorss. Ridderschappen ende Steden verstaen, dat die Geestelijckheyt nyet ter goeder trouwe en willen procederen, ende dat zy daerom van meyninge zoude zijn, oock staet ende inventaris van haerluyder goederen te hebben gelijck anderen.

1) Cf. punt 1 der beschr. v. 14 Juni: „Omme te hoiren lesen een concept gemaect opde conservatie vande Geestelickheyt ende haere goederen, mitzgaders opde reformatie die men deshalven inde landen van Utrecht sall stellen ende daerop te resolveren”. Cf. punt 1 der beschr. v. 28 Juni.

Mr. Verloren is over het tot stand komen der Orde vrij onnauwkeurig; hij meent zelfs, dat ze ontwerp gebleven is. Cf. echter zijn Rapport etc., o. a. p. 85.

3. Item datmen om te verhoeden, dat die prebenden voorts aen gheen onbequaeme oft suspecte personen geconfereert werden, als tot nochtot (Godt betert) wel gebuert es, die vijff Capitulen zall interdiceren gheen prebenden meer te vergeven dan aen personen den Staeten aengenaem ende bequaem, ende die gequalificeert zullen zijn ofte apparentelijck moegen werden, die Landen dienst te doen, hetzij als rechtsgeleerden met raedt ende justitie ofte politie, ofte met wapenen te peert die zaecken vander oorloghe, tghemeen Landts welvaert ende beschermenisse betreffende, sonder anders in deen ofte dander aenschouw te nemen off dvoorss. personen zijn edel ofte onedel, wel verstaende, dat dingesetenen vanden Lande van Utrecht ende vande naebuere Provinciën geprefereert zullen werden voor anderen, ende dat al zulcx van nu voortaan een yeder int accepteren van eenige prebende sall gehouden zijn voorde Staeten ofte haere gedeputeerden, te verclaeren by wat manieren hy verstaet t Landt te dienen ende dat hy hem daer nae gehouden zall zijn te vougten ende draegen volgende d'ordinantie, diemen naemaels hier op maecken zall, ende den taux van peerden, diemen voor yegelijck prebende voor den gheenen, die met wapenen zullen willen dienen, stellen zall.

[I. m.:] Fiat.

4. Item datmen die vicariën zall appliceren tot ministers ende dienaers van Goodts Woordt ofte tot eenighe andere diergelijcke professie, daer doer tLandt ende die gemeente gedient mach wesen, ende datmen alzulcx die vicaryen niemandt confereren zall, dan die den Staeten aengenaem zullen zijn, die onderhouden zullen werden in studio ten fyne voorss., waertoemen voor eerst oprechten zall alhier binnen Utrecht ende andere cleyne Steden een seminarium, daer zeeker getall van jongers onderhouden zullen werden, diemen in toecommende tijden die voorss. vicariën zall moegen confereren ende datmen voor eerst hiertoe zall appliceren die incommen ende costen, die de voorss. vijff Godtshuysen plegen te leggen aende choralen van haerluyder kercke, ende zoo die nyet genoch en zijn, dat men daertoe sal incorporeeren eenighe vande vicariën inde voorss. kercke gefundeert.

[I. m.:] Fiat.

5. Ende zoo die van de Stadt Utrecht claegen, dat zy te hooch bezwaert werden met het onderstant vande predicanten vande Gereformeerde religie, zalmen voor eerst daertoe contribueren den incommen vande broederschappen inde parochiekercke vande Stadt Utrecht gefundeert ende daertoe den incommen vande vicariën inde zelve

kercke gelegen, als die ledich geworden zullen zijn, ende middelre tijt zalmen die vicariën, die inde voorss. vijff Goidtshuysen vaceren zullen, ophouden, ende die vruchten van dien employeren tot onderhoudt vande voorss. predicanten tot dat inde voorss. parochie-kercke zoo veel beneficiën gevaceert ofte andere middelen gevonden zullen zijn, dat die predicanten daerop onderhouden connen werden, ende langer nyet, ofte zoo dit middel die van de voorss. vijff Ecclesiën nyet en gevalt, zullen in plaetze vant was ofte olie, dat zy in haere kercken plaegen te branden ende nu van ontledicht zijn, den voorss. predicanten jaerlicx tot den incommen van de Broederschappen moegen toeleggen, dat zy haer competentie hebben zullen, waervan zy haer optie ende kuere hebben zullen.

[I. m.:] Fiat. Ende zooverre die vande Ecclesiën gheen optie nemen, zoo zouden die twee Staeten voorss. daertoe voor ierst geëmployeert begeren te hebben die penninghen, die men jaerlicx betaelen moet tot het was en olie, mits als daer eenighe vicariën inde parochie-kercke vaceren, zoo zall alzulcke vruchten als daarvan compt, all naer advenant affslach wesen, ende off eenighe faulten in dese inde cleyne Steden gebuerden, zullen die Staeten daerinne remediëren naer behooren.

6. Item datmen alle tplatte landt duer zall doen insinueren, dat die dorpen off die Schouten ende gerechten van zelve, metsgaders die collatuers ende possesseurs van eenighe beneficiën ofte geestelijcke officiën den gecommiteerden van de Staeten aenbrengen die goeden, tot die pastoryen, vicariën ende andere beneficiën ofte officiën, die aldaer gelegen zijn, behorende, op peyne van 25 gulden te verbueren voor deerste reyse dat zy in faulte bevonden zullen wesen, ende voor die tweede ende derde reyse op zulcke andere peyne als men dan advijseren zall.

7. Item datmen die vande Geestelijckheyt generalijck alle verscheyden habijten, die eenichsins opsichtich zijn, zoo wel in die mans als vrouwe zall verbieden. Ende zoo hem eenighe geoirde personen hierinne bezwaert vijnden, zullen haer habijt binnen den convente moegen draegen, sonder daermede opter straet te commen, op peyne van thabijt te verliesen.

[I. m.:] Fiat.

8. Item datmen die Landtcommandurie ende Balerie reduceren zall tot deerste fundatie, ende datmen omme daerop ordre te stellen voor eerst eyschen zall den staet vande goeden ende die rekeningen daarvan gehouden ende datmen die heeren, die inde voorss. convente zijn gheen ridderluyden wesende, geven zall alimentatie ende onder-

houdt in zulcker maniere ende staete als zy dat nu hebben, ende datmen inde plaetze vande gheenen, die affsterven zullen, stellen zal ridderluyden, diemen met den eersten zooveel toevoegen zal, dat zy t Landt daer mede met peerden moegen dienen, gelijk oock zullen moeten dienen die commanduers onder die voorss. conventen oft oorden behorende

[I. m.:] Fiat met die bequaemste middelen als doenlijk wesen zal.

9. Ende sal men den tegenwoordigen Balijer ende Commanduer toeleggen een redelijcke competentie naer qualiteyt vande goeden, ende opt surplus, dat boven haerluyder ende des convents onderhoudt bevonden zal worden over te loopen, zalmen voor eerst eenighe ridderluyden annemen om t Landt te dienen in manieren als vooren.

[I. m.:] Fiat.

10. Item dat die Canonicken zullen moegen houwelijcken zonder haer provens te erven ofte op haer kinderen te moegen resigneren off die zelve prebende, die in haer tour vallen haer kinderen te moegen confereren, directelijck ofte indirectelijck, zoo qualijcken die kinderen van zulcke Canonicken ghien prebenden inde voorss. kercke zullen moegen obtineren omme te schouwen, datter directelijck noch indirectelijck successie inde prebenden vande ouders opde kinderen ingebracht werden. Ende omme te eviteren alle schandale, en zullen die Canonicken noch andere gebeneficeerde personen, wie zy oock zijn, in gheen hoerdom mogen sitten noch concubinen houden, op peyne dat zy voor deerste reysen, dat zy vermaent zullen wesen zulcx te laeten ende nyet en doen, verbueren zullen die helft vanden incommen van hun beneficie ende voor die tweede reyse gesuspendeert wesen voor een jaer vande vruchten van haerluyder beneficiën ende officiën, tappliceren tot die gemeyn zaecke ende zoo verre zy de derde reyse vermaent zijnde nyet en obedieren, dat zij gepryveert zullen worden van haerluyder respective officiën ende beneficiën.

[I. m.:] Fiat.

11. Item die in den convente vanden Duytschen Huyse ofte Balye zullen resideren, die zullen nyet moegen houwelijcken ende inden convente blijven, maer gehouwelijckt zijnde zullen die conventen moeten verlaeten ende hem begeven ofte op haer commandurie ofte binnen die Stadt, mits datmen hem zecker competentie toeleggen zal daer op zy hem zullen moeten onderhouden ende t Landt dienen.

[I. m.:] Fiat.

12. Item zullen die voorss. Landtcommanduriën ofte Balijen gheen personen in haer conventen moegen ontfangen dan die den Staeten aengenacm ende bequaem zijn.

[I. m.:] Fiat.

13. Item datmen die van St. Pauwels, Cathuyzers, Oostbroeck, ende Reguliers sall reduceren tot een college van canonicken ende datmen die monicken zal gheven alimentatie ende onderhoudt doen zulcx als zy nu hebben, ende hen oock byden anderen laeten blijven, ende datmen die Abten, ende Priors sal geven behoorlijke competentie, maeckende hemluyden Proosten, ende andere officiën naer advenant ende zullen die Staeten die collatie hebben vande voorss. prebenden per turnos.

[I. m.:] Fiat. Als die vander Stadt zouden moegen den haeren rapporteeren.

14. Item datmen vuyt de geestelijke goeden sal doen contribueren tot onderhoudt vanden armen alsoo datter gheen en gaen bedelen, ende datmen generalijk eenige deputeren zal die zekere ordinantie opde zaecke vande armen ende merckelijk opde vuythemsche bedelaers concipieren zullen.

[I. m.:] Fiat met den eersten ende hebben gedeputeert Claes van Oostrum, Willem de Wael, Cornelis de Man, ende Dirck de Goyer.

15. Item datmen die joffrouwenconventen generalijk maecken zal canonissen, nae de gereformeerde religie, ende tgetall reduceren nae dat die goeden zullen moegen draegen, mits dat die vergeven zullen worden naer ouder gewoente, *salvo dat die ingeseten vanden Lande van Utrecht zullen geprefereert werden voor vuythemsche*, ende datmen dese zal doen hebben eenighe bequaeme ministers, predicanen ofte leraers, die haer tot zekere tijden leeren ofte in Goidts Woordt instrueren zullen.

[I. m.:] Fiat, mits dat die gesubvirguleerde clause alhier vuytgelaten worde, somen by acte apart die zelve conditioneren can. 1).

16. Item datmen in elcke convente sal maecken vierendeel kinderoproevens naer advenant vande goeden vanden convente, die tderde paert genieten zullen van tgheene dat dandere hebben, ende sullen dese succederen ordine inde plaetse vande overleden ofte affgaende.

[I. m.:] Fiat.

17. Item dat dese hylickende zullen vuyt den convente moeten gaen ende zullen alsdan die provens vaceren, ende andere geconfe-reerd werden.

1) Den 29sten Juli van ditzelfde jaar werd bepaald, dat, hoewel deze clause was uitgelaten, de inhoud ervan toch zou gelden, zoodat inheemschen boven uitheemschen zouden voorgaan bij de opneming als jufferen of als begijnen. Reg. no. 59 dl. I. f. 18vo.).

[I. m.:] Dit ende naevolgende affgetekende artikelen zijn goet gevonden. ¹⁾.

18. Item van gelijcke zôo verre hem yemandt inde voorss. joffrouweconventen misdraegen in oneere, zullen die conventen moeten verlaeten ende die provens vaceren.

19. Item dat die gheene, die inde voorss. joffrouwenconventen voortsaeen commen zullen inde plaetze van cledinge ende wijngelden zullen gheven zoo veel als een jaer provens bedraecht, dat geëmployeert zall werden tot betaelinghe vande schulden, sonder dat zy vuytgaende die met hem zullen moegen nemen, maer die reste, die zy inden convente gebracht ofte daer inne zijnde overgespaert hebben, zullen zy met haer moegen nemen.

20. Item dat zyluyden int habijt nyet vuytwendich zullen moegen gaen als gheen zyde ofte fluwele clederen noch goude ketenen ofte andere vuytwendige juwelen om den hals, armen oft andersins draegen.

21. Item dat die bagijnenconventen zullen blijven zoo die nu zijn, vuytgesondert texercitie vande Roomsche religie ende thabijt, mits datmen die zall reduceren tot competenten getal, ende dit al ten waere naemaels anders byde Staete naer gelegentheyt vanden tijt ende zaecke geordineert worde.

22. Item dat die Staeten eenige zullen stellen, die generaele opsicht hebben zullen op alle de geestelijcke goeden vande conventen ende die rekeningen hoiren.

23. Item datmen die Reguliere tAmersfoort zall alimentatie verstrecken, ende voorts vougen ende vercenighen by ende met het Collegie vande Canonicken aldaer, om daervan te maeken prebenden daer ter plaetze, die oock gehouden zullen zijn die Stadt ofte Landt te dienen zulcx alsmen naemaels ordineren zall.

[I. m.:] Notetur. Wie dese collatie hebben zal es gesuspendeert.

24. Item die Canonicken tot Wijck zullen oock gehouden wesen tLandt te dienen in zulcker manieren alsmen ordonneren zall.

25. Item datmen tjoffrouweconvente tot Rhenen ende Wijck zal laten versterven tot een competenten getall, ende daer van maecken canonissen half van adelen jonckffrouwen ende half van borger-kijnderen.

26. Item dat die Canonicken zullen moeten resideren naer ouder

¹⁾ In het register omvat deze afteekening alleen de artikelen 17, 18, 19, 20, 21, 22 en 23; toch zijn ook de volgende artikelen aangenomen, zooals uit den loop van deze verhandeling blijkt, o. a. uit de definitieve aanneming op den 28sten Juni van het geheele ontwerp, en uit de uitvoeringsmaatregelen door de Staten genomen, die ook de niet afgeteekende artikelen betreffen; cf. de op pp. 287, 288 opgesomde punten.

gewoonte, ten waere dat zyluyden in dienst vanden Lande van Utrecht off vande Staeten vanden zelve Lande gebruyct worden.

27. Item datmen opde vijff Ecclesiën zall versoecken, dat zy ordre willen stellen, omme haer schulden te betaelen.

28. Item nopende texercitie vande relegie zullen hem gedraegen tot gheene by de Generaele Staeten dien aengaende geordineert zall werden met presentatie dat zy hem daarmede willen conformeren.

29. Item datmen opt platte landt by provisie doe cesserer texercitie vande Roomsche religie ende te dien eynde zalmen by missive den pastoiren verbieden gheen misse meer te doen, maer dat zy Godts Woordt vuyt den nyeuwe ende ouden testamente zullen moegen prediken sonder eenighe scheldinge te doen opde gereformeerde religie ofte eenighe seditieuse woorden te gebruycken, ende zoo eenighe dorpen versoecken het exercitie vande gereformeerde religie, datmen hen dat accorderen zall, ende datmen van nu voorts-aen gheen pastoiren over de platte landen sall moegen stellen dan die den Staeten aengenaem zullen zijn, hetzy dzelve zijn juris patronatus laicalis ofte ecclesiastici.

30. Item alsomen verstaet datter veel beneficiën ende officiën, zoo opde platte landen als inde Steden gesupprimeert, verdonkert ende die goeden daertoe behorende tot weerlijcke zaecken ende particulier profijt geappliceert zijn, datmen metten eersten eenighe zall committeren, die hen hier op informeren zullen, ende dvoorss. beneficiën, officiën ende goeden daertoe behorende weder te voorschijn brengen omme ter ordinantie van de Staeten tot godtvruchtighe zaecken geappliceert ende gebruyct te werden.

31. Item datmen die prebenden noch andere beneficiën nyet en zall moegen coopen noch vercoopen, ende zoo verre eenighe bevonden werden zulcx gedaen te hebben, dat deen helft vande penninghen, daer de penninghen ofte andere waere voor gegeven es, geappliceert zullen werden tot afflossinge vande schulden vande kercke, daer de beneficiën gelegen zijn, bij kennisse van de Staeten."

Op denzelfden dag (28 Juni 1580) besloten de Staten met de uitvoering dezer regeling niet te talmen.

Zij formuleerden een reeks van „poincten die noch te effectueren staen aengaende die conservatie vande Geestelijckheyt ende haere goederen ¹⁾, in hoofdzaak op het volgende neerkomende:

¹⁾ Reg. no. 59. dl. I. ff. 11 sqq.

1. Van de vijf Ecclesiën zou een acte de non alienando etc. worden gevorderd, benevens de inlevering van een inventaris harer goederen, „als andere geestelijckheyt geordonneert es”.

2. „Noch acte te maecken vant derde artikele met die apostillen ende die inde vergaederinge vande Staeten die vande Geestelijckheyt voor te houden, ende naer voorgaende beschrijvinge seggen, dat zy hem daer nae zullen hebben te reguleren”.

3. „Datmen versoecken zall tgetall vande beneficiën, officiën ende choralen, ende de staet vande goederen daer toe behoorende”.

4. Met de stad Utrecht moest over de School worden gesproken.

5. Een onderzoek zou worden ingesteld naar de beneficiën en officiën in de parochiekerken.

6. „Datmen vande Geestelijckheyt alsnoch vordere staet van twasch ende olie, datmen inde kercke plach te gebruycken, om te doen achtervolgende de resolutie int 6^e artikel genomen”.

8. Aan den balijer van de Johanniters en den landcommandeur van het Duitsche Huis zou aangezegd worden, dat zij alleen „ridderluyden” in hunne conventen mochten opnemen, en deze eerst den Staten moesten prescnteeren, om te vernemen, of ze hun aangenaam waren. Voorts zou hun worden gelast inventaris hunner goederen te leveren; gemotiveerd werd dit bevel aldus: „om die gesien getaxeert te worden, hoe veel zy gehouden zullen zijn die ridderluyden toe te leggen, om tLandt te dienen als inde artikelen”.

9. Aan balijer en landcommandeur zou bevolen worden, staat te leveren van hunne commanderieën, en worden aangezegd, dat alleen edelen commandeur mochten zijn.

10. „Noch te passeren acte van auctorisatie opde regierders der Stadt Utrecht, dat zy die vande Geestelijckheyt, die openbaer concubinen houden, zullen moegen sommeren, omme dzelve te trouwen ofte verlaeten op pene als int artikel”.

15. „Het 19, 20, 21, 22”.

16. „Item acte van insinuatie te maecken, dat alle die Geestelijckheyt behalven die vijff Ecclesiën alle jaer maecken

reeckeninge te doen ende daer over roepen seekere gedeputeerden vande Staten telcken te committeren”.

18. Den conventen van Rhenen en Wijk zou geïnsinueerd worden, dat voortaan de conventualen moesten zijn voor de helft van edele en voor de helft van burgerlijke geboorte.

19. „Noch datmen advijsere, offmen de paters bijde bagijnen laten zal ofte nyet”.

20. „Datmen metten eersten scrijve acnde dorpen ende pastoiren, ten eynde zy ophouden vant exercitie vande Roomsche religie ende hem voorts reguleren volgende tartikel ende die dorpen te scrijven, dat zy geene pastoiren en ontfangen, ten zy dat hun blijcke by acte dat zy den Staeten aengenaem zijn”.

21. Den Officialen der vijf Kapittelen zou bevolen worden, dat zij hunne registers van de pastoricen en de beneficiën en de daartoe behoorende goederen der Staten exhibeerden, uit krachte van het 30ste artikel.

Intusschen, het vlotte met de uitvoering zeer slecht; de Kapittelen deden wat zij konden, om ze te belemmeren en te beletten; den 12^{den} Juli werd door de Staten een missive van hen gelezen, naar aanleiding waarvan een commissie werd benoemd, die voor de uitvoering der Orde zorg had te dragen ¹⁾. Deze commissie zag geen kans van de Kapittelen de belofte te verwerven van hunne „kercke goederen” er geene te zullen vervreemden; den 29sten Juli besloten de Staten n.l., dat deze belofte door de Kapittelen binnen drie dagen moest worden afgelegd, welk bevel hun door den Statenbode zou worden geïnsinueerd; zoo zij dit bevel niet gehoorzaamden, zou hun de vervreemding buiten consent der Staten bij klokluiding worden verboden. Voorts werd hun gelast, binnen acht dagen inventaris over te leggen van „alle haerluyder kerckegoederen” en van de „vicariën, beneficiën, officiën ende choralen, ende den staat vande goederen daer toebehoorende”, terwijl van deze werd bepaald, dat ze alleen den Staten aangenamen personen geconfereerd mochten worden, die in studio zouden worden

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 12 Juli 1580, punt 4. De Geestelijkheid wilde geen acte de non alienando passeeren. De Ridderschap en de Stad benoemden elk 2 gecommiteerden.

onderhouden „tot opvoedinge van dienaers van Godts Woordt, ofte tot andere gelijcke professie, daerduer het Landt ende die gemeente gedient mach wesen”; voorts van het was en de olie, volgens art. 5 ¹⁾).

Dienzelfden dag werd door de Staten een ordonnantie vastgesteld, waarin met het oog op „dese periculose tijden” bepaald werd, dat, aangezien de Kapittelen het eerste Lid der Staten vormden en zij derhalve in alle staatsgeheimen ingewijd werden, aan bepaalde voorwaarden moest voldaan worden, om een prebende, die het lidmaatschap van een kapittel meebracht, te verkrijgen: deze prebenden mochten alleen geconfereerd worden aan personen, die den Staten aangenaam waren en het land zouden moeten dienen hetzij als rechtsgeleerden hetzij als krijgslieden; zij moesten den leeftijd van twaalf jaar hebben bereikt, terwijl zij, als zij drie en twintig jaar waren geworden, op de gemelde wijze het Land moesten dienen, hetgeen zij, zoo het hun niet in persoon mogelijk was, per alios moesten doen. Tevens werd bepaald, dat de prebenden en de andere beneficiën niet mochten worden verhandeld ²⁾).

Tevens werden regelen vastgesteld omtrent de vijf jufferenconventen, die hun door den Statenbode zouden worden beteekend ³⁾. Hierbij werd o. a. bepaald, dat de Staten deze conventualen alleen als canonissen beschouwden en erkenden, niettegenstaande eenige professie of belofte; dat opneming in jufferenconventen alleen mocht geschieden „by advijs van eenighe vande Ridderschap”, „alzoö tzelve die Ridderluyden aengaet”; dat er door de Staten een ordonantie zou gemaakt worden omtrent het aantal der conventualen, omdat haar tegenwoordig aantal te groot was met het oog op de kloostergoederen; dat zij „alle jaer pertinente rekeninge doen zullen vanden incommen

1) Reg. no. 59 dl. I. f. 16.

2) Ook werd opgemaakt een missive ter uitvoering van art. 6 der Orde, en werd de Statenbode uitgezonden ingevolge art. 8; terwijl ter executie van art. 10 „de Regierders der Stadt, Steden ende Lande van Utrecht ende officiers respectivelick” werden gemachtigd het houden van concubinen te verbieden: de kanunniken en geestelijken in het algemeen moesten ze of trouwen of laten schieten. Reg. no. 59 dl. I. ff. 17, 18; cf. f. 22.

3) Reg. no. 59 dl. I. ff. 18, 19.

ende vuytgeven der goederen des convents voor Heeren ende Mrs. Johan Bogaert, deken St. Peters, Adriacn van Zuylen, deken St. Jans, Jonckers Rheynhart van Aeswijn, heere tot Bracckel, ende Frederyck Vuyten Enge, metsgaeders die beyde Borgermeesters der Stadt Utrecht ende cleyne Steden respectie-lijck"; dat zij geene sieraden meer zouden dragen; en dat zij door te trouwen of „zich in oncre [te] misdragen" hare provens verliezen zouden.

Voor de begijnenkloosters werd hetzelfde bepaald, wat betrof de jaarlijksche rekening, het verlies der provens en het aantal der begijnen; opneming in de begijnenkloosters moest geschieden „bij advijs" van de Burgemeesters der Steden, „zoo tzelve" ... de „gemeente ... aengaet".

Den 29sten Juli werden voorts nog uitvoeringsmaatregelen getroffen ten aanzien van het 23ste, 25ste, 29ste en 30ste artikel der Orde (Cf. de punten 18, 20 en 21 op p. 288). Zoo werd bepaald ten opzichte der Regulieren te Amersfoort, dat zij met de kanunniken aldaar zouden worden vereenigd; dat de inkomsten hunner goederen tot „prebenden" zouden worden gevormd; dat zij het Land of de Stad zouden moeten dienen; en dat de collatie dezer prebenden zou gedaan worden door de Staten staatsgewijze en door de Regeering van Amersfoort „alternis vicibus", terwijl in elk geval op de collatie de confirmatie der Staten moest worden verzocht.

Verder werd besloten aan de dorpen missiven te zenden houdende interdictie van de Roomsche religie.

Ook werd de Statenbode naar de officialen der vijf Kapittelen gezonden ter uitvoering van art. 30 der Orde ¹⁾.

De uitvoering der Orde ²⁾ ontlokte den balijer der Johanniters en den landcommandeur van het Duitsche Huis een remonstrantie, die door de Staten werd beantwoord, uit welk antwoord ten duidelijkste blijkt, welk rechtskarakter de bepalingen der Orde te hunnen opzichte hadden; het is een soort memorie van toelichting op de desbetreffende artikelen der Orde ³⁾: „Eerst

1) Reg. no. 59 dl. I. ff. 19 en 20.

2) Cf. p. 287, punt 9.

3) Reg. no. 59 dl. I. ff. 22. sqq.

verclaeren die Staeten, dat haer meyninge nyet en es, die vanden Duytschen Huyse ofte St. Jans te onttrocken vuyte obediëntie vanden Rijke ofte der Duytschen Meester, veel min te beletten die contributiën, die zy tot resistentie vanden erffviant doen, noch en es die ordinantie van de Staeten henluyden geïnsinueert nyet streckende tot eenighe prejuditie van haerluyder Overste ofte haere oorden, maer tendcert totte conservatie vande zelve oorden ende haere goederen, ende omme dzelve te reduceren tot die oude fundatiën, ende en begeren die Staeten oock nyet hemluyden eenich behijnder te doen int gebruyck ende administratie van haerluyder goederen”.

„Ende alsoo die lasten die daegelicx byde Landen gedraegen werden ter oorzaecke van dese tegenwoordighe oorloghe es een zaecke, die alle die ingesetenen vanden lande int generael ende een yeder van hen int particulier aengaet als betreffende die defensie van haerluyder personen ende goederen om die te beschermen vande oppressie ende tirannye vande Spaengiaerden ende haere adherenten, die nyet minder vianden zijn vande oprechte Chrijstelijcke religie dan die Turcken onse erffvianden, ende dat daeromme die gemeene ingesetenen vanden lande thaeren laste den chrich moeten vueren, twelck anders den Landtheere plach te doen, ende dat alzulcx daegelicx veel ende verscheyden ongewoenlijke middelen van contributie gevonden moeten werden, soo en behoort den landtcommanduer hem nyet onwillich te vijnden eenich extraordinaris contributie er toe te doen onvermindert die poincten voorens verhaelt”.

Uit een „Memorie van tgene resteert texcuteren inde zacke vande Geestelickheijt ende haere goeden”, opgesteld door de Gedep. Staten ¹⁾, ziet men, dat het er nog ver van verwijderd was, dat de Orde in haar vollen omvang werd nageleefd. De belanghebbenden hielden uit den aard der zaak liever alles zooals het was. De vijf Kapittelen schenen echter hun verzet wat te verzachten. Den 22sten Aug. 1580 stelden zij verschillende besluiten vast betreffende de naleving der Orde, welke zij den Staten deden toekomen ²⁾; er blijkt uit, dat zij op

1) Reg. no. 59 dl. I. ff. 27 sqq.

2) Reg. no. 59 dl. I. ff. 23 sqq.

(verschillende punten wilden gehoorzamen, op andere echter niet. Het stuk luidde als volgt, en is voorzien van de in margine geplaatste apostillen der Gedeputeerden van de Staten:

„Sijn mijn Heeren vande vijf Ecclesiën te vreden dzelve acte te leveren in forma die verzocht ende lest gecorrigeert es, ende gemerckt die vijf Ecclesiën door dvoorss. acte benomen wordt eenighe penninghen te lichten, ofte haerluyder goederen te bezwaeren, laeten hem duncken, dat zy nyet en behooren met voordere contributie belast te worden dan andere gemene ingezetenen des Lants van Utrecht.

[I. m.:] Fiat alsnoch binnen den tijt van drie daegen naede insinuatie in forma als die voorgaende acte inhoudt.

Beroerende taenbrengen vant getall vande vicaryen, beneficiën ende officiën etc., metsgaeders vande choralen etc.

Verclaeren te vreden te zijn, dat die acte voorss. de non alienando ende teffect vandien geëxtendeert werdt tot de voorss. vicariën, beneficiën ende officiën, als te weeten dat voorss vicariën ende goederen daertoe behoiende nyet vercocht, vervreempt ofte bezwaert en zullen worden int groot ofte int cleyn naer vuytwijsen der voorss. acte, zulcx dat hier mede soude cessereren die versocht specificatie ofte staet der voorss. vicariën etc. te leveren.

[I. m.:] Alsoo die specificatiën vande vicariën, officiën ende beneficiën nyet alleen versocht wordt ten eynde die goederen daertoe behorende nyet gealieneert en zouden worden, maer oock tot anderen fyne, zulcx zy vuyte voorgaende acte moegen sien, persisteren daeromme byde zelve acte, ende ordonneren, dat zy binnen acht daegen tzelve furneren ende volcommen op peyne van ghyselinghe.

Ende zoo veel die choralen aengaet, zullen die Heeren voorss. jegens die tijt als die choralen van haeren dienste gelicentieert zullen worden op haere persoonen ende goeden tharen dienste staende alsoo disponeren, dat die Staeten diensaengaende een goet benoegen hebben zullen zoo die choraalen tot noch toe betaelt zijn ende totter voorss. tijt toe van haer gewoenlijke salaris betaelt zullen werden.

[I. m.:] Sullen insgelijcx staet leveren vande choraalen-goederen volgende die voorgaende resolutie, om vuyt de zelve goederen een seminarium op te rechten ende dzelve choralen zoo daer eenighe bequaem zijn voor allen anderen daer inne geadmitteert te worden, binnen den tijt ende op pene voorss.

Verclarende voorts aengaende twas ende olie, dat by mijn Heeren vande vijf Ecclesiën voorss. tzelve was ende olie al geëmployeert es

tot onderhoud vande fabrijske, vermits tzober incommen vande zelve ende die fabrijsken vande respective kercken groot onderhoud van doen heeft beloopende jaer op jaer tot een groote merckelijke somme.

[I. m.:] Alzoo die meyninghe es by provisie twas ende olie te employeren totte predicanten tot datter ander middel vande vicariën ende beneficiën wesen zall, om die predicanten te onderhouden, persisteren byde zelve resolutie om daervan oock staet te hebben etc., ende ordonneren tzelve gedaen te worden binnen den tijt ende peyne als boven.

Aengaende die collatiën vande prebenden ende vicariën etc.

Verclaeren eerst aengaende die collatie vande vicariën, dat zy persisteren by haer oude possessie, ende die vrye collatie van dien, mits nochtans dat zy te vreden zijn te beloven gheen vande zelve te confereren dan personen daertoe gequalificeert. Ende aengaende die collatie vande prebenden persisteren van gelijcken by het verdrach ofte accordt tusschen den Staeten onlanx opgerecht opt confereren vande zelve ende dat zy inde clausule „dan opt behaegen vande Staeten” nyet en connen consenteren vermits tgroot abuys, dat duer tmiddel van dese clausule tot Bruesel in gelijcke zaeken van placet opde collatie van eenighe prebenden gebesicht es, ende dat dzelve in lanckheyt van tijden anders nyet causeren en zoude dan groote twist ende tweedracht tusschen de voorss. Staeten.

[I. m.:] Dat die vijff Ecclesiën sich reguleren achtervolgende die resolutie vande Staeten op peyne dat die prelatuerschappen ofte prebenden, beneficiën ofte officiën voor die reyse vervallen zullen zijn, ende byde Staeten staetsgewijse geconfereert zullen werden. Aldus geapostilleert byde Gedeputeerden vande Staeten den 4^{en} Septembris 1580.

Aengaende den ouderdom ende studeren. Fiat.

Aengaende die leste clausule van gheen prebenden te moegen copen ofte vercopen laeten hem duncken, datmen zulcx behoort te stellen totte conschientie van een yegelijck, die eenighe prebenden zullen hebben te confereren ende zoo zyt voor Godt ende die werelt meynen te verantwoorden.

Alles nochtans onvermindert die religionsvrede alhier binnen Utrecht opgerecht ende gepubliceert ende blyvende dzelve in haer geheel ende daer van wel expresselijck protesterende by desen.

Aldus gedaen int cleyn Capittelhuys ten Dom tUtrecht den 22^{en} Augusti 1580°.

De Kapittelen gaven niet toe; zij verklaarden, dat zij de Orde hielden „voor null ende van onweerden”, zooals blijkt

uit het 7de punt der Statenbeschrijving van 24 Oct. 1580 1), waarin de vraag gesteld werd, „oft die Staten verstaen de voorss. ordonnantie staende te houden ofte nyet. Ende ingevalle jae, oft nyet geraeden waere dselve te doen approbren by tcollegie vande naerder Unie, zoe zijn Excellencie d'saecke aen hemluyden schijnt geremitteert te hebben” 2).

De Staten (sc. de Ridderschap en de Steden) besloten „dat zy van intentie zijn die ordonnantie in dit artikele geroert staende te houden, ende datmen die sall doen approberen byde Unie”, terwijl zij om deze approbatie te verkrijgen benoemden Frederick Vuyten Engh en Maximiliaen Baecxen 3).

Intusschen werd het ernst met de uitvoering der Orde.

Den 2^{den} Mrt. 1581 besloten de Staten de kloosters onder toezicht te stellen; „datmen hiertoe nomineren zal vuyt elcke Staet een persoon wel gequalificeert ende goet patriot zijnde, van welke drye alle jair beginnende Paeschen naestcomende een per vices afgaen zal, die men een goeden secretaris byvougen zal, ende elcx voir hun moeyte vant 1^e jair toevoegen hondert gulden, mits dat zy dienen zullen op alzulcke instructie als men maken zal. Ende zijn gedeputeert om d' instructie te maken Montzyna 4), de Heer van Brakel, ende Risenburch, Claes van Oistrum, sonder praesjuditie dat hy Raedt van Utrecht es, ende Frerick van Nyvelt, diewelcke extraordinarie zal moegen,

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Cf. punt 8 der beschr. van 24 Oct. Deze vraag had reeds op de „naestlaetste” beschrijving moeten staan, doch de vicedomdeken, die voor die beschrijving had moeten zorgen, had dit punt er uitgelaten.

3) Ter zake van de handelwijze van den vicedomdeken werd besloten, dat wie voor de beschrijving te zorgen had de vastgestelde punten er niet uit mocht laten „op peene dat die zulcx doet, inhabil sall zijn om te presideren oft eenighe beschrijvinge meer te doen”.

4) Montzyna, die van wege de Geestelijkheid in de Staten zat, is kennelijk door deze in de gemelde commissie benoemd.

In de hier bedoelde Statenresolutie, zooals ze voorkomt in de „Minuten van Statennotulen van 1524—1584” (Statennotulen no. 4) staat achter „om d'instructie te maken”: „bij de Geestelicheyt”, terwijl de naam, die dan volgen moest, niet is ingevuld; dan volgt er: „Bernt de Coninc bij de Ritterschap”, welke woorden niet in het register, waaruit ik de resolutie heb overgenomen, voorkomen, daar de naam van Bernt de Coninck geschrapt is en vervangen door „de Heer van Brakel, ende Risenburch”.

alst hem gelieft ende hy binnencompt, daer mede present zijn, ende Willem van Drielenburch van de Stadt" 1).

Het 14de punt der beschrijving van den laatsten Febr. 1581 — luidde: „Item alsoe in die ordonnantie opde Geestelickheyt ende haere goederen gemaectt onder andere mede geresolveert es ende oick die vijff Ecclesiën geïnsinueert, dat nyemants eenige prouvens soude moegen confereren, off dat oick die Geestelickheyt yemanden tot possessie vandycn solde toelaeten ten zy hemluyden gebleecken zye by acte, dat alzulcke persoonen bevonden solden zijn den Staten aggreabel te wesen, ten eynde het Sticht van Wtrecht met bequame, getrouwe persoonen gedient soude moegen worden; ende opdat ymmers geen faulte hier inne vallen soude, daer by geordonneert, dat soe verre contrarie gedaen worde, dat alsdan die gedaene collatie ende gegevene posessie null ende van geender weerden solde wesen, ende dat die Staten die voorss. prouvens selffs solden confereren, daer ende soot hem goetduncken sall; ende men bevindt, dat nyet jegenstaende dese voorss. ordonnantie contrarie by de vijff Ecclesiën gedaen wordt, om te resolveren, mit wat middel men dese voorss. ordonnantie sall effect doen sorteren, ten eynde die goede meyninge ende intentie der Staten, als daervan een groot deel die welvacrt deses Stichts off dependeert, nyet illusoir ende onder die voeten getreden en worde sonder behoorlick voortganck te laeten gewinnen" 2).

Hierop verklaarden de Staten nog eens nadrukkelijk, dat het hun met de Orde ernst was: „Dye twe Staten bevijnden deze zaecke van zoe grote consequentie, dat zy geheel nodich achten ende oick vuyterlick bgeeren ende van intentie zijn,

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. d. laatsten Febr. 1581 punt 2. Statennotulen no. 8. „Item alsoe die goederen vande conventen zeer onordentelick geregeert ende geadministreert worden, zulcx dat veele derselver om eenen vilen prijse veralieneert ende gedistraheert zijn, omme vuyt elcke Staet een te committeren, dewelcke opde selve goederen goede opsicht nemen, ende alle jaers die rekeninghe vandycn hoiren, ende voorts generalick ordre stellen zullen, dat die geconserveert ende naer behoiren geadministreert worden, met laste dat dselve gedeputeerden daerop eens ter weeck ofte meermael vergaderen, besoenigheren ende tot haerluyder assistentie eenen secretaris nemen zullen moeghen”.

2) Reg. v. d. beschr. d. St.

dat de ordinantie in dezen verhaelt ende andere poincten ten zelve tijde geresolveert voltogen ende geëffectueert worden" ¹⁾).

Den 6^{den} Apr. 1581 (cf. punt 19 der beschr. van 4 Apr.) werd geresolveerd, „belangende die commissie van regardt te nemen opte guederen vande cloosteren ende conventen": „Dye vande Ritterschap ende Steden verstaen, dat men staetsgewijse drie tot dese zaecke deputeren zall, ende hebben dye vande Geestelicheyte gedeputeert d. Schayc, de Ritterschap verclaert, vermits nyemant daertoe en cost raacken, dat zy te vreden zijn, dat by provisie sonder praecjuditie Oistrom van haren wegen zal vaceren sonder oick te trecken in consequentie; ende van die Stadts wegen is gedeputeert Peter Feyt; mits dat zy tot een secretaris by hem nemen zullen mr. Frans Rhodius secretaris S. Jans" ¹⁾ ²⁾).

Den laatsten Mei 1581 werden de Staten beschreven, om de instructie voor dit college, die door de op p. 294 benoemde gecommitteerden was ontworpen, definitief goed te keuren; deze beslissing werd aangehouden, hetgeen echter niet verhinderde, dat dit college al vast gelast werd, om zijne werkzaamheden, voor zoo verre deze geen uitstel meer duldden, toch aan te vangen ³⁾.

1) Reg. v. beschr. d. St.

2) Het 18de punt der beschr. v. 4 Apr. 1581 luidde: „Item alsoe cortelings het meerendeel der Ritterschap ende cleyne Steden opte leste beschrijvinge gecompareert zijnde ten versoucke der Stadt Utrecht, gecommitteert hebben den Heere van Wilp ende Bartholomeus vande Wael sampt ende elck besunder, om noch andermael neffens die gedeputeerden vande Steden te insinueren die vande Geestelicheyte, off zyluyden die ordonnantie verleden jaere gearresteert aengaende heere goederen etc. dencken off willen naecommen ende achtervolgen, te nyete doende het gheene daer jegens gedaen es, ende by refuys die selve ordonnantie mette andere middelen daertoe becrampmt metterdaet te doen effect sorteren; insgelijcken om haerluyden aff te vragen, oick hoeft voor hoeft est noot, off zy die ordonnantiën ende decreten by de twee Staten genomen willen achtervolgen, ten eynde men daerinne met andere middelen versien mocht, soe die Stadt van Utrecht nyet gemeynt es, altijts mit hemluyden gemoeyt te wesen, ende om haer obstinaetheyts wille verwachtende wesen, dat eenige onregeltheyt byde gemeynte inder Stadt gebuere. Om die voorss. commissie tapproberen holdende van weerden allet gheene byde gedeputeerden neffens die gedeputeerden vande Steden gedaen es ende noch gedaen sall worden, dienende tot effectuatie derselver poincten".

3) „Is gecontinueert [sc. de vaststelling der instructie], ende datmen die Steden

Den 29sten Juli 1581 werd de instructie definitief vastgesteld, zooals blijkt uit de Statenresolutie van 11 Aug. van dat jaar ¹⁾, bij welke o. a. den drie genoemden gedeputeerden gelast werd hun taak volgens deze instructie uit te oefenen ²⁾.

De „Instructie voorde gedeputeerden van de Staeten vanden Lande van Utrecht, die gecommitteert zijn om te besoingeren, ordre te stellen ende toesicht te nemen op de cloosteren ende conventen zoo van mans als vrouwen inden Lande van Utrecht geleghen metsgaeders op haere goeden, ten eynde die well onderhouden, geregiert ende geconserveert moegen werden, ende voorts op zulcke vordere poincten die geestelijcke goeden, beneficiën ende officiën, zoo ten platten lande als inde Steden etc, ende buyten die vijff Godtshuysen gelegen concernerende zijn, waer naer zy hen int exerceren van haer commissie zullen hebben te draegen ende reguleren” ³⁾ kwam op het volgende neer:

Art. 1. „In den eersten zullen van nu voorts aen die Staeten van Utrecht alle jaer drie personen committeren, als vuyt elcke Staet

copie doen zal [sc. van die instructie], doch hebben vermits tverloop vante conventen van Oistbroeck ende Reguliers goetgevonden, dat die gecommitteerden lest gedeputeert, naemtelick mr. Jan Schade, Claes van Oistrum ende Peter Feyt, ordre stellen zullen op die twe conventen ende mitten eersten disponeren zoo opte alimentatie als andersins”.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 10 Aug. 1581, punt 10: ... „persisteren die vande Ritterschap ende Steden by voirgaende resolutie ende instructie vanden 29en Julii opte conservatie van de Geestelicheyt ende hare goederen genomen, verstaende dat dselve resolutie zijn effect sorteren zal”, sc. „ten eynde dat tgheene opde administratie ende conservatie vande Geestelickheyt ende haere goederen geordonneert ende oock by zekere instructie voor de gedeputeerde daertoe gestelt off te stellen realick ende mitterdaet ter executie gestelt mach worden”.

De onwilligen zouden gestraft worden met „privatie van haerluyder beneficiën.”

Cf. in reg. no. 59 dl. I. ff. 60 sqq. het opschrift der later te vermelden memorie.

2) Reg. v. beschr. d. St.

3) Reg. no. 59, dl. I. ff. 31 sqq. Cf. Mr. Verloren l. c. bijl. A. 8. Zóó is ze echter niet den 29sten Juli 1581 vastgesteld; ze is naderhand aangevuld en gewijzigd. Zooals ze hier wordt meegedeeld, is ze waarschijnlijk vastgesteld door de op p. 314 te noemen commissie.

Het bezwaarschrift der Kapittelen tegen de instructie (cf. p. 305) klopt dan ook niet met de instructie, zooals ze in het register staat, evenmin als het antwoord der Staten (cf. p. 306). De toevoegingen der commissie van p. 314 worden daarentegen in de instructie gevonden.

een, die opsicht zullen hebben opde geestelijke goeden vande cloosteren ende conventen inden Lande van Utrecht gefundeert ende geloghen, om die byden anderen te houden ende conserveren voorde gheenen, die nu inden conventen zijn off ter ordinantie vande Staeten ingestelt zullen werden ende tot zulcke fundatie als daer nu es, off byde Staeten gemaect zall werden naer gelegentheyte vande zaecke, ende voorts op alzulcke andere forme ende maniere, als hier nae verclaert zall werden”.

Art. 2. Drie keer per week zouden zij vergaderen, 's zomers vijf en 's winters vier uren per dag.

Art. 3. Elk zou jaarlijks / 100.— ontvangen uit de opbrengsten der goederen, van welke zij de „administratie” zouden voeren.

Art. 4. Hun zou een secretaris worden toegevoegd, op een nader vast te stellen salaris.

Art. 5. „Item zall vande voorss. kosten een smaeldeylinge gemaect worden over alle die conventen zoo van mans als vrouwen, daer by elck naer zijn qualiteyt ende rijckdomme zall getaxeert worden opt gheene zy inde voorss. kosten zullen gehouden wesen jaerlicx te draegen ende gelden”.

Art. 6. „Item zullen voor eerst alle conventen zoo mans als vrouwen inden Lande van Utrecht gelegen offeyschen pertinente staet ende inventaris van alle haere goeden, zoo well daervan zy jegenwoordelick in possessie zijn als binnen den tijt van 10 jaeren geweest hebben, metsgaeders oock van alle actiën ende gerechtigheden, die zy tot eenighe goeden hebben, ofte binnen den voorss. tijt gehadt hebben, oock van haer in- ende vuytschulden met partinente specificatie vande groote, plaetse, daer die goeden gelegen zijn, ende distinctie vande bepalinge vande zelve, hetzij landen, thienden, huysen, gronden, erven, veenen, bosschen, erfpachten, thinsen, visscheryen, vogelkoyen ende anderen, wie die gebruyct, hoe lange die verhuurt zijn, voor wat prijse ende diergelijke”.

Art. 7. „Ende om hiervan goede versckerheyte te moegen hebben, zullen moegen eyschen exhibitie vande huyscedullen, ende vande rekeninge, die vanden ontfanck ende vuytgeven vande voorss. goeden gedaen zijn, ende dzelve jegens den overgeleverden staet confereren, om te sien off dzelve met de anderen accordeert ende off daerinne gheen fraude off bedroch gecommitteert es”.

Art. 8. Ook de rekeningen „voor date vande trouble vanden jaere 72 gemaect, gehouden ende gepasseert” zouden zij mogen opeischen.

Art. 9. Van eventueel in de administratie gepleegde fraude moesten zij den Staten kennis geven.

Art. 10. Eveneens van de vervreemdingen, verpandingen en verhuringen voor langen termijn, die gedurende het laatste jaar hadden plaats gehad; opdat c. q. geprocedeerd werde „tot revocatie ende cassatie”, „ofte ten minste tot reductie opde behoorlijkke prijs ende valuer”.

Art. 11. Te dezen opzichte moesten zij de Staten van advies dienen.

Art. 12. Van elk convent moesten de inventaris benevens de administratieve stukken afzonderlijk worden gehouden.

Art. 13. Zij moesten de in Utrecht gelegen goederen, die met schulden, zoo reële als personeele, bezwaard waren, van deze zien te bevrijden met kennis der Staten.

Art. 14. Tot deze bevrijding moesten in de eerste plaats worden gebezigd de goederen buiten de Provincie gelegen, die daartoe verkocht, in erfpacht uitgeslagen of verpand konden worden.

Art. 15. De conventen mochten geene verhuringen sluiten zonder dat minstens één der gecommitteerden er bij tegenwoordig was, op straffe van nietigheid.

Art. 16. De verhuringen moesten de gecommitteerden „approberen”.

Art. 17. Zij moesten toezien, dat geene ongeregeldheden in de verhuringen plaats grepen; zelve mochten zij er geen deel in hebben, direct noch indirect.

Art. 18. „Item zullen sien off zyluyden een eenparigen voet opde ransoenen zouden connen inbrengen, ende van yeder huyre bedingen een 4^e paert van een jaer pachts te ransoen”.

Art. 19. Zij moesten toezien, dat geene insolvabele pachters werden aangenomen.

Art. 20. En dat geene verhuringen voor langer dan 9 jaren geschiedden.

Art. 21. Jaarlijks moest hun door de conventen rekening en verantwoording worden gedaan.

Art. 22. De rekeningen moesten hun 14 dagen van te voren worden geleverd.

Art. 23. Voor het sluiten ervan zouden zij 15 stuiver vacatiegeld per dag genieten.

Art. 24. Het slot der rekeningen moesten zij den Staten mededeelen, „ende zoo daer eenighe penninghen opt slot vande rekeninge overschieten, zullen die employeren tot behouff vande convente, tzy tot betaelinghe vande schulden, afflossinghe van rhenten oft andersins”.

Art. 25. Zij moesten toezien, dat de conventen geene insoliede

rentmeesters aanstelden, en dezen den eed afnemen, „dat zyluyden die goeden wel en getrouwelick zullen regieren ende administreren ten profijcte vande convente ende naer inhoudt d'instructie hem-luyden gegeven”.

Art. 26. Van allen, die in de conventen waren, „zoo wel geoirt als ongeoirt” moesten zij aantekening houden, „oock vande gheen en die buyten die conventen zijn ende by tzelve gealimenteert ofte onderhouden worden”.

Art. 27. „Item alzo byde Staeten geordonneert es, dat die mans-conventen gheen religieusen meer zullen moegen ontfangen”, moesten zij den conventen bevelen hen van elk sterfgeval te verwittigen, en het den Staten mededeelen, „om geordineert te worden wes die vande voorss. convente in plaetse vande costen, die zy van alzulcke afgestorven plaegen te hebben, doen zullen volgende die generaele resolutie ofte instructie van de Staeten”.

Art. 28. Zij moesten den Staten advies uitbrengen omtrent het aantal der conventualen, dat de goederen der jufferenconventen en begijnenhuizen konden onderhouden.

Art. 29. De gealimenteerden uit de conventen moesten jaarlijks „aenden conventen” attestatie de vita zenden, opdat tevens blijken mocht, of zij wel woonden binnen de Unie of althans in niet vijandige landen.

Art. 30. Zij moesten toezien, dat alleen zij, die volgens de „speciael ordinantie op de voorss. conventen gemaect” bevoegd waren, in de jufferenconventen werden opgenomen.

Art. 31. En dat in de begijnenconventen niemand werd opgenomen buiten consent der Steden, in welke ze gelegen waren, volgens de regelingen daaromtrent gemaakt of te maken.

Art. 32. In het algemeen zouden zij zorgen, dat alle Staten-ordonnanties omtrent de kloosters en hunne goederen werden nageleefd, waartoe zij de diensten der Statendeurwaarders mochten gebruiken.

Art. 33. Landcommandeur en balijer moesten zij afeischen „haer-luyder eerste fundatiën ofte stabilimenten, om die gesien ordre gestelt te werden, dat die zoo veel het moegelijck es onderhouden werden”, en vooral moesten zij er tegen waken, dat lieden opgenomen werden, die er niet toe gequalificeerd en niet in staat waren het Land te dienen met wapenen te paard en den Staten niet aangenaam.

Art. 34. Zij zouden hen staat en rekeningen afvorderen, „doch met zulcke discretie, dat zy verstaen moegen, dat in dese nyet gesocht wordt eenighe verminderinge mer alleen conservatie van haere goeden”.

Art. 35. Ook moesten zij van hen vorderen specificatie der onder hen ressorteerende commanderieën, met opgave der commandeurs en der goederen.

Art. 36. Alleen den Staten aangename personen mochten in de conventen van den landcommandeur en den balijer worden opgenomen, die bekwaam waren „volgende die fundatiën ende d'ordinantiën daerop te maecken”; dit moesten zij hun bevelen en op de naleving toezicht houden.

Art. 37. „Item zullen oock voorsien, dat ten platten lande gheen pastoiren, noch predicanten meer gestelt worden dan die by hemluyden daertoe geadmitteert ende bequaem gekent zullen wesen. Ende den gheenen, die zy bevijnden zullen ter contrarie van dese gestelt te zijn, zullen zyluyden terstont affstellen ende destitueren, hem interdicerende van Staeten wegen, hem die pastorye noch predicken meer tonderwijnden. Welverstaende nochtans, dat den patronen, gifters ofte collatuers haerluyder recht geconserveert zall werden ende dat zij alzulcx inde plaetse vande gheenen, die gedestitueert zullen wesen, andere zullen moegen presenteren ende tdien eynde zall dzelve patronen alzulcke destitutie geïnsinucert worden”.

Art. 38. Allen „pastoren ende andere, die eenighe vicariën, beneficiën ofte geestelijcke officiën ten platten lande besitten” moesten zij namens de Staten gelasten binnen een bepaalden tijd in te leveren „den staet vande goeden tot die voorss. pastoriën, vicariën, beneficiën ofte officiën behoorende” met pertinente aanduiding der plaats waar ze lagen, der gebruikers ervan, der huurprijzen etc., „metsgaders wie collatoiren ofte gifters vande voorss. pastoriën, beneficiën ofte officiën zijn”; „en zullen voor all die haer curen off pastoryen nyet persoonlijk en bedienen noch aldaer resideren scherpelijck belasten, dat zyt zelve doen bennen zulcken tijt als zyluyden hen daertoe ordineren zullen”.

Art. 39. Van wereldlijke collators zouden zij ook pertinenten staat der goederen „tot die pastoriën ofte beneficiën thaerder collatie staende behoorende” afeischen.

Art. 40. Zoowel van de possesseurs als van de collators der pastorieën en andere beneficiën moesten zij vorderen „te exhiberen die fundatiën, die zij vande voorss. pastoriën, beneficiën ofte officiën hebben, welke fundatiën zy zullen in een registre doen registreren ende byden secretaris doen authentiseren”.

Art. 41. Die weigerachtig waren moesten zij dwingen „bij peyne, ghyselinge, arrest van personen ende goeden, off by zulcke andere middelen als zy hier toe bequaem vijnden zullen”.

Art. 42. „Item om te weeten die fundatiën ende gelegentheyt vande pastoryen, beneficiën ofte officiën, die juris patronatus ecclesiastici zijn, zullen den officialen vanden Domproost ende Archidiaken van Oudemunster, St. Peters, St. Jans, St. Marien ende oock van Choorbiscop doen exhiberen die registeren, die zy onder hemluyden hebben vande pastoryen, beneficiën ende officiën inden Lande van Utrecht gelegen, zulcx zy die ten tijde vande laeste visitatie gehouden hebben, om daer vuyt geteyckent ende geregistreert te werden tgeene zij tot claringe vande zaeke ende conservatie vande goeden dienlijck vijnden zullen ende voorder nyet”.

Art. 43. „Item daer zy bevijnden zullen die gifte van simpele beneficiën ofte officiën toe te comen weerlijcke personen ofte oock geestelijcke in die qualiteyt als weerlijcke, zullen voorsien, dat het een derdendeel van dien boven die vruchten ofte incommen vande pastorie geappliceert werden tot onderhoudt vande predicanten ofte ministers ende andere kerckedienaeren, ende die andere twee derden-deelen tot onderhoudt van eenighe personen bequaem om te studeren, die de collatuers dvoorss. gedeputeerden presenteren zullen, die dzelve, zoo verre zy bequaem zijn om te studeren, admitteren ende daervan nootele te doen maecken ende registre houden zullen. Welcke geadmitteerde personen alsdan volgen zullen die twee deelen vande vruchten vande voorss. beneficiën ofte officiën, gedurende den tijt dat zy in studio wesen zullen ende langer nyet, maer zullen die collatooren, naerdat alzulcke gepresenteerde haer studium geabsolveert oft verlaeten zullen hebben, eenen anderen bequaemen persoon in die plaetse den voorss. gedeputeerden moegen presenteren om geadmitteert ende die vruchten vande twee deelen byde zelve in studio genoten te worden, zoo lange ende in maniere als voorss. es” ¹⁾.

Art. 44. Elk jaar moesten die gepresenteerden aan de voorzegde gedeputeerden opzenden certificatie van de stad en universiteit,

1) Mr. Verloren (Rapport etc. p. 83) geeft een hoogst oorspronkelijke interpretatie van art. 43: „Artikel 43 betreft de *tertiën* en bepaalt, dat van de *simpele* vicariën, beneficiën of officiën, d. i. de afzonderlijke vicariën met eenen afzonderlijken vicaris, en een wereldlijk persoon als collator of wel een geestelijke collator, die *in qualittet als weerlijcke* de voordracht doet (in tegenoverstelling van de *gemeene vicarie*, waarvan de gemeene, dat is gezamenlijke vicarissen eener kerk de inkomsten genoten en onder zich verdeelden)”, etc.

Mr. V. vervangt, als de natuurlijkste zaak ter wereld, de tegenstelling van *beneficia simplicia-b. curata*, door die van vicarieën-memoriefondsen! Ook elders, bv. op p. 166, maakt Mr. V. deze onderscheiding geldend.

waar zij studeerden, van den tijd hunner studie, en van hunne faculteit, „op peyne dat by gebreke vanden die vruchten voordien jaer, dat hy zulcx nyet gedaen en heeft, verbuert zullen wesen, ende byde voorss. gedeputeerden geappliceert werden daer ende zoo zy dat ordonneren zullen”.

Art. 45. Om gepresenteerd te worden tot zoodanig beneficium moest men minstens zeven jaar oud zijn.

Art. 46. Zoo de collator van zulk een beneficium niet binnen 6 maanden na een ontstane vacature iemand presenteerde, „zoo zullen teynden dzelve ses maanden die vruchten van een halff jaere verbuert wesen, om by 't collegie geëmployeert te werden daer zy des ordineren zullen”.

Art. 47. Was de collator gedurende een geheel jaar nalatig, dan zou het inkomen van dat geheele jaar verbeurd zijn, „ende zullen alsdan dvoorss. gedeputeerden tvoorss. beneficie ofte officie yemant, die bequaem es, gehouden wesen te confereren, om in studio daerop onderhouden te worden ende dzelve dvoorss. twee deelen vande vruchten responderen ter tijt toe boven verhaelt.”

Art. 48. „Item zullen die gedeputeerden staet maeken van alle die goederen ende incommen vande kercken zoo well ten platten lande als inde Steden vanden Lande van Utrecht gelegen, te weeten zoo well parochiale als collegiale, die vijff Godtshuysen ofte kercken binnen Utrecht alleen vuytgesondert”.

Art. 49. „Item den voorss. staet gemaect zijnde, in manieren als boven vande goeden vande conventen ende cloosteren geseyt es, zullen daervan den Staeten rapport doen, om daervan gedisponeert te werden, zoo zy bevinden zullen oirbaerlijck te zijn”.

Art. 50. „Insgelijcx zullen staet maecken van alle goederen, die eenighe broederschappen inde voorss. kercke gelegen, toecommen ofte competeren”.

Art. 51. Eveneens zouden zij een staat maken van „alle pastoryen, beneficiën ende officiën inde kercken binnen de Stadt ende Steden vanden Lande van Utrecht gelegen ende gefundeert”, overlegging der fundatiebrieven eischen, en voorts in alles handelen als ten opzichte der beneficiën ten platten lande.

Art. 52. „Item alzoo men verstaet, dat veel beneficiën ende geestelijke officiën, zoo inde Steden als ten platten lande gelegen, gesupprimeert ende die goeden daervan verdonckert ende tot weerlijcke zaeken geemployeert zijn, soo zullen zy hem neerstelijck daerop informeren om die goeden, die daertoe behoort hebben, weder te voorschijn te doen brengen, om ter ordinantie vande Staeten tot

Godtvruchtige zaeken geappliceert ende gebruyct te werden; ende om hier toe te geraeken, zullen hem moegen doen exhiberen alle fundatiën, kerckenregistren, rekenschappen ende prothocolen, metsgaeders die registren vande officialen vooren verhaelt ende zulcke andere als daer vuyt zij zullen menen die waerheyt vande zaeke te moegen vernemen".

Art. 53. De oudsten en gequalificeerdsten zouden door hen in de „dorpen ende parochie", in welke vermoed werd eenig benefice verduisterd te zijn, worden gehoord.

Art. 54. „Item. En zullen hen die goeden ende zaeken vande vijf Godtshuysen nyet moegen onderwijnden voorder dan hier naer verclaert staet".

Art. 55. Zij moesten van de Kapittelen eischen acte de non alienando „naervolgende die forme, die hemluyden daarvan geleverd es off geleverd zal worden".

Art. 56. Zij moesten van de Kapittelen inlevering vorderen van een staat van het was, de olie en den wijn, die zij plachten te gebruiken, en het equivalent hiervan hen voorloopig doen betalen tot onderhoud der predikanten in de Stad Utrecht.

Art. 57. Eveneens van de goederen en de kosten der koorknapen („choralen"), ten behoeve van het op te richten seminarie ¹⁾.

Art. 58. Ook van de „vicariën ende andere cleyne beneficiën ende officiën, die in haerluyder kercke gelegen zijn, ende vande gheene, die dzelve tegenwoordelijk besitten, metsgaeders den staet vande goeden daer toe behorende".

Art. 59. In geval van weigering zouden zij de onwilligen mogen dwingen.

Art. 60. „Item zoomen verstaet, dat sedert date dat die Staeten haer ordinantie opde Geestelijckheyt ende haere goeden gearresteert hebben, vele vicariën, beneficiën ende officiën inde vijf Godtshuysen ledich geworden zijn, zullen hem daerop informeren, ende aen wye dzelve geconfereert zijn, om die informatie gesien daer inne gedaen te worden volgende tgheene die Staeten alrede daer op geordonneert hebben ende noch voorts ordonneren zullen".

Art. 61. „Item zullen voorts generalijck executeren alle ordinantiën byde Staeten gemaect ofte noch te maecken opde Geestelijckheyt ende haere goeden, daarvan zy specialijck gelast zullen werden".

1) Choralen waren „pueri [ten getale van 16] qui nobis [sc. den kanunniken] in divinis officiis adjuctores existunt", onder het bestuur van een „rector" onder toezicht van den scholasticus, in het choralenhuis onderhouden, opgevoed en onderwezen in „scolasticis studiis". Het rechtsboek v. d. Dom, pp. 34—36.

Art. 62. Hunne bevelen mochten ze sanctioneeren met straffen, „hetzy pecunieel oft van ghyselinghe, arrest van personen ofte goeden, oock van schutten in huysinghe te stellen, ende zulcke andere als zyluyden bequaemst vijnden zullen om den moetwilligen tot obediencie te moegen constringeren”.

Art. 63. In alle moeielijkheden zouden zij zich tot de Staten of de Gedeputeerde Staten mogen wenden.

Art. 64. Van al hunne verrichtingen moesten zij notulen houden.

Art. 65. Wie zich door hunne handelingen bezwaard gevoelden mochten zich wenden tot de Gedeputeerde Staten, die, zoo zij er termen toe vonden, de remonstranten in het gelijk mochten stellen; in hoogste instantie kon men zich tot de Staten richten onder gehouden is bij provisie de gegeven bevelen na te komen; „ende zoo verre eenighe partyen bevonden worden frivoelick ende sonder merckelijcke redenen hem over dordinantie vande Gedeputeerden beclaecht te hebben, zullen byde Staeten in een amende geslegen worden naer gelegentheyt van de zaeke”.

In een bezwaarschrift tegen deze instructie door de vijf Kapittelen opgesteld werden de grieven, die het eerste Lid ertegen had, en het standpunt, dat het daarbij innam, geformuleerd ¹⁾. In het algemeen voerde de Geestelijkheid aan, dat door verschillende bepalingen dezer instructie, en dus ook van de Orde — daar de instructie slechts de uitvoering van deze bedoelde —, inbreuk gemaakt werd op „die translatie vande temporaliteyt, daerby die Geestelijckheyt belooft es by haere vrye administratie ende onderwijndt van haere goederen, jurisdictie en gerechticheden te laeten ende gebruycken ²⁾; item die pacificatie van Gendt, generaele Unie, satisfactie van zijne Excellencie den Staten van Utrecht gegeven, naerder Unie ³⁾, religionsvrede ende besonder 't scrijven van zijne Excellencie, daerby die vander Stadt expresselijck geïnterdiceert es die vijff

1) Reg. no. 59 dl. I. ff. 41 sqq. Dit bezwaarschrift volgt in het register niet onmiddellijk op de instructie, zooals Mr. Verloren (l. c. p. 513) beweert; onmiddellijk op deze volgt de resolutie, die Mr. V. meedeelt als bijlage A. 10bis, en dan dit bezwaarschrift. Mr. V. l. c. bijl. A. 9.

2) Overdracht (12 Febr. 1528) van het wereldlijke gezag door bisschop Hendrik aan Karel V, met consent der Kapittelen (13 Aug. 1528).

3) Utr. Placaatb. I. pp. 42 sqq., 46 sq., 47 sqq., 58 sqq.

Godtshuysen te molesteren ofte hemluyden die goederen vanden te onderwijnden, wesende van date den 20^{en} Augusti 80" [sc. 1580].

In het bijzonder ontwikkelde zij, de verschillende artikelen der instructie nagaande, op welke punten de genoemde „contracten, zoo solempnelyck gemaect ende bezwoeren als zijnde juris gentium", door de instructie waren geschonden. Vreemd is de grief tegen den titel der instructie — zij beweerde niet te weten, dat door haar iemand was gedeputeerd tot het werk in de instructie bedoeld — daar immers uit de Statenresoluties blijkt, dat van wege het eerste Lid Mr. J. van Schade was gecommitteerd den 5^{den} Apr. 1581 ¹⁾. In substantie kwamen hare bezwaren hierop neer, dat de Geestelijkheid, zoowel de Kapittelen als de kloosters, te zeer in haar vrije administratie werd belemmerd, dat de Ridderschap en de Steden zich te veel aanmatigden ten nadeele van het eerste Lid, dat de instructie verder ging dan noodig was met het oog op de strekking der Orde, die conservatie en niets meer beoogde althans mocht beoogen, zoo zij niet in strijd wilde komen met de genoemde contracten en beloften; overigens verklaarde zij zich bereid acte de non alienando te leveren.

Van groot belang is het antwoord van de beide andere Statenleden op deze remonstrantie van de Geestelijkheid; het vormt een memorie van toelichting op de instructie, in welke, zoo het uit hare bepalingen zelve nog niet voldoende mocht blijken,

1) In elk geval waren de Kapittelen bereid mee te werken tot de uitvoering van art. 1 der instructie, n.l. tot de benoeming van een commissaris in het college, dat toezicht zou houden „opde goederen vande tweede clergie" (d. i. van de kloosters, in tegenstelling met de Kapittelen zelve, de eerste clergie), „ten synce dzelve goederen zullen wesen geconserveert tot behouff vande conventen respectivelyck"; dit laatste doelde op het slot van art. 1 der instructie.

De commissie van p. 314 bekrachtigde dezen wensch der Kapittelen in dien zin, dat bepaald werd, dat de Staten de kloostergoederen niet aan zich zouden trekken, zonder dat zij hierdoor gebonden waren om de bestemming dier goederen nooit te wijzigen. „Opt 1re articule vant debath van die vande Geestelickheit wordt goetgevonden, datmen die goeden van die vande monikencloosteren byden anderen houden ende conserveren zall voor die gheenen, die dair nu inne zijn, ofte by ordinantie vande Staeten ingestelt zullen worden, ende tot zulcke fundatie als nu off byde Staeten gemaect zall werden naer gelegentheyt vanden tijt ende zaecke".

officieel werd uiteengezet, welk karakter de door de Staten beoogde en genomen maatregelen droegen en wat het standpunt der Staten in zake der Reformatie was ¹⁾).

In hoofdzaak kwam de wecrlegging hierop neer, dat de Staten betoogden, dat door de Geestelijkheid w. i. w. zeer terecht was aangevoerd, dat de Staten zich geenszins de geestelijke goederen wilden toeëigenen, dat zij enkel conservatie beoogden, doch dat zij één ding uit het oog had verloren, n.l. dat de Staten wel conservatie wilden, doch conservatie in verband met de gewijzigde tijdsomstandigheden, m. a. w. tevens reformatie.

De titel van dit antwoord luidde: „Memorie vande swaricheyden bevonden int advijs byde gedeputeerden vande vijff Collegiën binnen Utrecht gegeven op de instructie vande gedeputeerden vande Staten van Utrecht gecommitteert om opsicht te nemen op de geestelijke goeden” ²⁾.

Ten aanzien van het standpunt der Kapittelen in het algemeen merkten de Staten op: „dat die Staecten inde tractaeten derinne verhaelt gheen veranderinge begeren te doen dan voor zoo veel de loop des jegenwoordigen tijts die veranderinge medebrengt ende vereyscht, om wijder inconveniënten te schouwen, die de veranderinge vande religie gemeenlick medebrengt”; een strikte en letterlijke toepassing dier overeenkomsten en

1) Als Mr. Verloren, l. c. p. 412, verklaart: „Al dadelijk merken wij op, dat er, noch in Utrecht, noch zelfs, naar wij meenen, in eene der overige Provinciën, cenige ordonnantie, publicatie of soortgelijk stuk is te vinden, waarin de Staten zeggen, dat zij *geen* eigenaars zijn, of wel eenen *anderen* eigenaar hebben aangeduid of aangewezen”, dan wil ik gaarne aannemen, dat Mr. V. een zoodanig stuk niet heeft gevonden, doch stel ik er terstond tegenover, dat de fout niet bij het stuk lag.

Het in den tekst meegedeelde stuk is er een, zooals Mr. V. het gewenscht had; en het is niet het eenige; in den loop mijner verhandeling hoop ik er nog meer te kunnen bijbrengen.

Overigens ware het m. i. toch meer in rede gefundeerd, zoo men de zaak omkeerde, en eischte, dat, om van een Staten-eigendom te kunnen spreken, de Staten zich eigenaar verklaard hebben, en niet dat wie dit eigendomsrecht, dat sedert de Reformatie zou ontstaan zijn, loochent, hiervan het bewijs levere.

2) Reg. no. 59 dL l. ff. 46 sqq.

bepalingen was niet mogelijk; in Utrecht had de Geestelijkheid waarlijk geen reden tot klagen, als zij letten wilde op de veel verder reikende maatregelen, die in andere provinciën waren genomen. Een beroep op de Unie van Utrecht van de zijde van het eerste Lid was zonderling; met haar toch was juist de Orde en de instructie in volkomen overeenstemming, daar volgens de Unie de Provinciale Staten het recht hadden, „zulcke ordre te stellen opde religie ende die vande geestelijckheyt, als zy tot conservatie van yegelijck zijn gerechticheyt ende goet nut ende oirbairlijck vijnden zullen”. „Mede en connen die voorss. Staeten nyet verstaen, off tgheene byde voorss. instructie voorgecommen wordt, en es dienlijck tot conservatie vande voorss. Collegiën, van haer goeden ende gerechticheyt, voor zoo veel als onvercort die religie, die nu gcuseert wordt mach geschieden”; „dat, alzoomen verstaet, dat die Roomsche religie cesseert ende consequentelijck oock cessereren zullen die cloosteren ende conventen, alzo alrede geordonneert es, datmen inde mansconventen gheen religieusen meer zall moegen ontfangen ¹⁾; zoo en es nyet alleen van noode, dat die Gedeputeerden vande Staeten den staet vande goederen hebben, die rekeninge hoiren ende die faulten derinne bevonden antekenen, maer oock dat zy voorder besoingeren zullen volgende dvoorss. instructie” ²⁾.

„Dat die Staeten verstaen om redenen voorss. en volgende die Unie, dat zy macht hebben over die goeden vande conventen te disponeren ende ordonneren tgheene tot conservatie vande zelve dient ende dat te vergeeffs zoude zijn kennisse te hebben ofte notule te houden, als men nyet en zoude moegen ordonneren tgeene men tot vorderinge vande goederen dienlijck vijnden zall” ³⁾. In de Orde en de instructie waren de Staten hun competentie mitsdien in het geheel niet te buiten gegaan;

1) In het 18de punt harer remonstrantie (cf. art. 27 der instructie) merkte de Geestelijkheid op, dat haar van dergelijke ordonnantie niets bekend was.

Ook in het 21ste punt beweerde zij de in art. 30 der instructie bedoelde ordonnantie niet gelezen te hebben.

2) Antwoord op art. 3 van de memorie der Kapittelen, cf. art. 6 der instructie.

3) Antw. op art. 15, cf. art. 24 der instr.

„alzo die twee Staeten nut ende oorbaer gevonden hebben, tot conservatie vande geestelijke goederen vande conventen eenighe ordinantie te maecten ende dat zy byde naerder Unie daertoe geautoriseert zijn, dunct, dat die twee Staeten den derden, die tot gheen redelickheyt heeft connen verstaen, daer inne well hebben moegen overstemmen, soo die Staeten nyet en verstaen, dat zy om die opiniastrete van één Staet die goeden vande Geestelijckheyt behooren te laeten verlooren ghaen" ¹⁾. Ook wat het Duitsche Huis en de Johanniters aanging, was door de Staten niets bepaald dan wat diende „tot conservatie van haere goeden" ²⁾. Het lag voorts in de rede, dat de Roomsche hiërarchische autoriteiten hare kerkrechtelijke bevoegdheden verloren hadden: „alzoo men verstaet om redenen voorss., dat die Roomsche religie cesseert ende dat om argher te schouwen byde Staeten goetgevonden es zulcx te ordonneren, zoo cesseert het officie van archidiaconen, ende vijnden nyet, dat die patronen in haer recht vercort worden, mits dat dadmissie, die den Archidiaconen plach toe te comen, nu den voorss. Gedeputeerden gereserveert werdt, om alle muyteric te schouwen ende hem naede gelegentheyt vanden tijt ende religie, die nu vigeert, taccommoderen" ³⁾.

Dat de kosten der gecommitteerden tot de geestelijke goederen door de Provincie zouden worden gedragen, zooals het eerste Lid wilde, ware een ongemotiveerde nieuwigheid: „dunct een weynich vreemt te zijn, dat die vande Geestelijckheyt alle dingen willen stipuleren gedaen te werden tot coste vande Staeten, naedemael dat zyluyden wel weten, wie die kosten vande visitatiën van officialen vande Archidiaconen plegen te betaelen, ende dunct oock, dat een geringe cost zal wesen over alle die conventen ende beneficianten vanden Lande van Utrecht, dat zy die kosten draegen zullen van tcollegie vande voorss. gedeputeerden, naedemael dat zyluyden duer het ces-

1) Antw. op art. 23, cf. art. 32 der instr.

2) Atw. op art. 25, cf. artt. 34—36 der instr.

3) Antw. op art. 26, cf. art. 37 der instr. De Kapittelen vonden n. l., dat de Archidiacons in hunne „gerechtigeden ende jurisdictie" niet verkort mochten worden, evenmin als de collators, hetzij deze geestelijk of wereldlijk waren.

seren van de Roomsche religie van veel onnutte kosten onledicht worden" 1).

Wat betreft den op de onwilligen uit te oefenen dwang merkten de Staten op: „ende zullen daeromme die Gedeputeerden hier inne draegen zulcke discretie als in recht ende reden behoort, dan dat men eenighe met ordinaris justitie zoude moeten bedwingen, dunct dat voor die Staeten ongelegen zoude zijn, ende datmen zulcx oock nyet gewoonlijk es in zaecke van ordinantie, politie betreffende, te gebruycken, dan behoort genoch te zijn, dat dordinantie byde Staeten goetgevonden es, ende zulcx als alle anderen Staeten-, Stadt- ende Stedenordinantie realijk sonder forme van proces geëxecuteert werden" 2).

Voorts, „dewijle datmen verstaet die Roomsche religie te cessereren ende dat die beneficiën gefundeert zijn, mits dat daerop goidtvruchtige diensten zouden gedaen werden, soo dunct, dat die Staeten achtervolgende die naerder Unie well geoorlooft es, die beneficiën tot andere godtfruchtige diensten dan die tot noch toe gebruyct zijn geweest, te converteren, daer duer goidsdienst gevordert ende goede luyden kijnderen ter schole ende tot studeren gehouden moegen werden, om in tijden ende wijlen bequaem te moegen wesen met deen ofte dander maniere die republicque te dienen off die Landen eenichsins anders nut ende profijt te doen, ende dat zulcx veel beter ende nutter es, dan dat men daerop zall onderhouden een deel leechgangers, die noch tot goidsdienst noch tot die werelt ofte republicque nut en sijn" 3).

Met de Roomsche religie waren de Roomsche hiërarchie en het Roomsche recht van hun kracht beroofd: „Alzoo men verstaet die beschreven geestelijke ofte Roomsche rechten in regardt vande beneficiën te cessereren, mits dat het exercitie vande religie cosseert, zo en can men hem in dese nae die voorss. rechten nyet reguleren, ende daeromme behoort nyet vreemt gevonden te worden tgheene int 41^e ende 42^e artikelen vande instructie gestelt es, zoo daer den patronen noch langer

1) Antw. op artt. 27, 28, 29, cf. artt. 38, 39, 40 der instr.

2) Antw. op art. 30, cf. art. 41 der instr.

3) Antw. op art. 32, cf. artt. 43, 44, 45 der instr.

tijt gegost werdt in haer beneficiën te vergeven dan die voorss. geestelijcke rechten medebrengen, ende tgunndt vant halff jaer vruchten geseyt wordt behoort oock nyet vrecmpt gevonden te werden, dewijle die Archidiaconen voor haer recht van institutie een halff jaer vruchten plaeghen te nemen ¹⁾).

Naar aanleiding van art. 48 der instructie zeiden de Staten, dat het alleen doelde op het „incommen dat die kercken hebben tot onderhoudt vande fabricque ende kerckendienaers sonder eenighe beneficiën derinne te comprehenderen; dan datmen tzelve zoude moeten doen by middel van justitie, dunct den Staeten ongelegen te zijn om redenen voorss.” ²⁾).

Ook tegen art. 49 der instructie waren de grieven der Geestelijkheid ongegrond: „zoo daer nyet geseyt en wordt, hoe ofte in wat manieren die Staeten den staet vande goeden vande conventen gesien ende trapport gehoort daer van disponeren zullen, ende behoortmen nyet anders te presumeren, dan dat zy disponeren zullen tot conservatie ende nyet tot dissipatie vande goeden, dewijle alle die voorss. instructie tot gheenen anderen eynde en dient” ³⁾).

Op het 50ste artikel der instructie werd opgemerkt: „dat, dewijle die goeden vande broederschappen veel tijts qualick

1) Antw. op art. 33, cf. artt. 46, 47 der instr.

Het kostte moeite om de Kapittelen aan het verstand te brengen, dat de Reformatie aan de bijzondere rechtspositie van geestelijke personen en zaken een eind gemaakt had. Toen de kapittelen van Oudemunster, St. Pieter, St. Jan en St. Marie ter zake van de erfenis van bisschop Schenck door Jhr. J. v. d. Boetzelaer c. s. gedagvaard werden voor den wereldlijken rechter, voerden zij diens incompetencie aan en toen het Hof deze exceptie afgeslagen had, vroegen zij aan de Staten een clause van inhibitie tegen de executie van het arrest.

Op dit proces zelf komt het hier niet aan; ik wijs er slechts op ter kenschetsing van de Reformatie. In het 4de punt der Statenbeschr. v. 14 Juli 1587 werd overwogen, dat ten gevolge „der reformatie vander religie” cesseerde „de geestelijcke jurisdictie ende exemptie”, zoodat aan den Magistraat alleen toekwam „alle gebiedt ende judicature sonder distinctie ofte exemptie van eenige saecken off persoonen”.

Cf. het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 19 Mei 1587 punt 3; 5 Dec. 1587, punten 3 en 6; 17 Apr. 1589, (18 Apr. en 2 Mei).

2) Antw. op art. 34, cf. art. 48 der instr.

3) Antw. op art. 35. De Kapittelen hadden verklaard, dat dit artikel streed met de bedoeling der Staten, „die es die goederen te conserveren ende een yeder in zijn gerechticheyt te bescremen”.

gebruyct werden ende meer dickwils in onnutheyt verteert worden dan tot Goidts diensten, dat die Staeten wel opsicht behooren te nemen, dat die goeden nyet gedissipeert maer geconserveert ende tot beteren cynde dan tot noch toe geëmployeert worden, zulcx dat die vande Geestelickheyt hier in gheen zwaricheyt behooren te maeken, emmers gheen reden hebben zulcx te doen" ¹⁾).

Het 52ste artikel der instructie werd aldus gemotiveerd: „dat by tcesseren vande Roomsche religie oock teffect vande fundatiën vande beneficiën cesseert, ende deromme wel byde Staeten tot andere godtvruchtige zaeken geëmployeert moegen werden" ²⁾).

In het algemeen hadden de Kapittelen geen grond zich over de Orde te beklagen, daar dezze „wel ende met goede reden gemaect es", en „dacte van gheen goeden te moegen alieneren dient tot conservatie" ³⁾).

Verder voerden de Staten aan: „by d'ordonnantie van twasch ende olie worden die costen, die zyluyden plaegen te doen an olie, wasch ende wijn (daer nyemant vordel noch proufijt van en hadde ende Godt nyet mede gedient was), geëmployeert tot onderhoudt vande predicanten ende ministers van Godts Woordt, daer die gemeente by gedient es, buyten eenighe costen van die vande Geestelickheyt, die in haer prive-burse nyet behooren te genieten, dat zy zelve bekennen tot Goidts eer ende der gemeente dienst gedestineert te zijn". En: „d'ordinantie vande goeden vande choralen es oock sonder bezwaernisse vande Geestelickheyt, naedemael hemluyden daer by nyet meer belast werdt opte brengen dan zy den choralen te geven plaegen, ende dat tzelve geëmployeert zall worden tot

1) Antw. op art. 36. De Kapittelen oordeelden, dat men zich met deze goederen niet mocht inlaten, „zoo die van ander natuere zijn dan andere geestelijke goederen; doch zoo verre die broederschappen willichlijk in dese accorderen, fiat".

2) Antw. op art. 38.

3) Antw. op art. 39, waarin de Kapittelen nogmaals verklaard hadden de Orde „voor gheen ordinantie" te houden, „vermits dezelve naer allen rechten ende insonderheyt voorgaende contracten, met auctoriteyt vande Overicheyt gemaect, nyet mach subsisteren, zoo die twee Staeten tot prejuditie vande derde nyet en moegen statueren oft ordonneren".

een seminarium, dat zyluyden volgende het Concilium van Trente doch gehouden waeren op te rechten oock boven tonderhout vande choralen, ende waerinne haerluyder choralen voor andere geprefereert zullen worden, zoo verre zyluyden bequaem zijn. Ende connen die vande Geestelickheyt zelfs wel verstaen, dat zy nyet en behooren in haer prive-profijt te keren tgunst tot onderhout vande choralen gefundeert ofte geëmployeert es geweest, ende dat alzoo den dienst vande choralen cesseert, dat die penninghen nergens beter toe geëmployeert moegen worden dan tot onderhoudt van borgerkijnderen in studio, die anders nyet wel die macht zouden hebben haer kijnderen tot studeren te onderhouden. Ende staet te noteren, dat dit een zaeke es, die boven all dient, gemerct dat duer tverloop, daer dese Landen duer die langhwijlige oorloghe in gecommen zijn, ende dat die Universiteyt van Loeven genoch geheel te nyet gecommen es, ende nyet gelegen oft geoorloft es vermits doorloghe die kijnderen tot Duwaeye in studio te senden, weynich luyden zijn, die haer kijnderen laeten studeren, oft duerdien zy des gheenens machten hebben ofte duerdien zy haer kijnderen zoo verre van huys nyet begeren te senden, als zy soudien moeten doen om wel geïnstrueert te worden. Sulcx dat, als die Landen eens duer Goidts gratie tot vrede oft rust geraect zullen zijn, men nyet zoo seer gebreck zall hebben als geleerde luyden”.

Wat het 65ste artikel betrof, merkten de Staten op, het was „kennelick, dat alle ordinantiën van Steden ofte Magistraten, in materie van politie gegeven, realick nyet tegenstaende oppositie oft appellatie ende sonder prejuditie van die geëxecuteert werden”, en het was mitsdien rationeel, „dat oock dordonnantie vande gedeputeerden vande Staeten by provisie geëxecuteert behooren te worden”.

Doch hoe het zij, naar de Unie van Utrecht waren de Staten bevoegd om orde te stellen op de religie en wat van haar dependeerde; „ende dewijle een oude ordinantie ende gebruyck es, dat die derde Staet moet volgen tgheene byde twee eendrachtelick geslooten es”, zoo behoorde de Geestelijkheid ook niet langer bij de uitvoering der Orde en der instructie den voet dwars te zetten; „doch alzoo veel poincten zijn, daer inne

weynich discordantie bevonden werdt ende die oock meer proce-
deert vuyt onverstant ofte onverdachtheyt dan vuyt andere
oorzacke, soude men vuyt yeder Staet een ofte twee moegen
deputeeren, die dvoorss. instructie met tgheene die vande
Geestelijckheyt voor debath dacrop geseyt hebben, ende dit
jegenwoordige geschrifte metten anderen confereren ende die
poincten differentiael zoo naer accorderen alst moegelick wesen
zal; om van haer gebesoingeerden acn haer respective meesters
rapport gedaen zijnde, voorts vuyterlijck inde zaeke te sluyten,
zoo byde meeste stemmen bevonden zall worden te dienen,
soo zulcx sonder groote schade langer nyet vertoghen ofte
vuytgesteld mach werden”.

Ten gevolge van dit voorstel werden door elk der drie
Statenvleden uit hun midden gecommitteerden benoemd, om de
instructie te herzien naar aanleiding der tusschen Ridderschap
en Steden eenerzijds en Geestelijckheid anderzijds gewisselde
overwegingen en beschouwingen.

Door deze gedeputeerden werden hier en daar wijzigingen in
de instructie aangebracht en enkele toevoegingen ingelascht ¹⁾.

Inmiddels drong de Stad Utrecht, dat niet langer met de
volledige naleving der Orde zou worden getalmd; zij stelde
een memorie op, inhoudende verschillende eischen, die zij te
dezen opzichte vervuld wenschte te zien, welke memorie door
haar den Staten werd ingediend ²⁾.

Den 10den Aug. 1581 werden de Staten beschreven, o. a.
om op deze Stadsvoorstellen, „ten eynde dat tgheene opde
administratie ende conservatie vande Geestelickheyt ende haere
goederen geordonneert ende oock by zekere instructie voor de
gedeputeerde daer toe gestelt off te stellen realick ende mitter-
daet ter executie gestelt mach worden”, te besluiten. Ter
uitvoering van het hierop genomen besluit ³⁾ werd door de

1) Reg. no. 59 dl. I. ff. 53 sqq. „Memorie van tgheene by die vande gedepu-
teerden van die vijff Capittelen, Ridderschap, Stadt ende Steden vanden Lande
van Utrecht gedaen es opt different van die instructie, gemaect opde conservatie
vande geestelijke goeden”.

2) Reg. no. 59 dl. I. ff. 56 sqq. „Memorie van tgcene te doen staet in die
saek van die vande Geestelickheyt”.

3) Cf. p. 297.

Staten opgesteld een memorie, waarin zij ter naleving van de Orde tal van eischen formuleerden, aan welke door de Kapittelen moest worden voldaan ¹⁾.

De uitvoering der Orde ging niet vlug in haar werk; maar ze ging dan toch, hoe gebrekkig ook; de Kapittelen schikten zich er in, dat zij in de kosten, die de stad Utrecht maakte ten behoeve van den eeredienst, hun deel hadden te dragen; zij schikten zich er in, dat zij in de administratie der kapittelgoederen onder de superintendentie der Staten kwamen te staan. Ook de andere regelen in de Orde gesteld vonden geleidelijk hun toepassing, al is er heel wat verschil te constataren tusschen de Orde op het papier en de Orde in de werkelijkheid; doch dit had goeddeels zijn oorzaak in de gezindheid der Staten zelve, die in hun ijver om de geestelijke goederen voor pieuze doeleinden te bewaren in den loop des tijds merkelyk schijnen te zijn bekoeld of, wil men, de grenzen tusschen wat „godvruchtig” en wat „wereldlijk” was meer en meer deden vervloeien. Doch dit alles zal gevoegelyker blijken bij de behandeling van de lotgevallen der verschillende soorten van geestelijke goederen; tot de rechtsquaestie doet het trouwens niets af.

In 1581 was hun ijver nog brandende; met kracht namen

1) Reg. no. 59 dl. I. ff. 60 sqq. „Memorie van tgheene die vande Ridderschap, Stadt ende Steden vanden Lande van Utrecht versoecken, dat die vande Geestelickheyt generaelick ende particulierlick zullen voorcommen volgende dordinantie ende resolutie vande Staeten tot meermael ende merckelick opden 11en Augusti anno 81 genomen ende opde peyne daerinne begrepen”.

In het 2de art. dezer memorie werd geeischt, dat de Kapittelen de prebenden, gevaceerd sedert de arresteering van de ordonnantie d.d. 29 Juli 1580, confereeren zouden met inachtneming van art. 3 der „generaele ordinantie” en eventueele, daarmee strijdige collatiën casseeren.

Of met deze generale ordonnantie de Orde bedoeld werd? Het 3de art. ervan handelde inderdaad over de collatie der kapittelprebenden.

Hier staat tegenover, dat in art. VI der memorie gesproken werd van de „voorss. ordinantie vanden 29en Julij anno 1580” en in art. XVI van de „voorss. generaele ordinantie vanden 29 Julij anno 1580”.

Toch was kennelijk de Orde bedoeld, daar ook de andere in de memorie aangehaalde artikelen op deze doelden.

W. i. w. was de Orde reeds d. d. 28 Juni, maar den 29sten Juli was ze nader bevestigd, zoodat de Staten ze op den 29sten Juli konden stellen.

Mr. Verloren l. c. bijl. A. 11.

zij de reformatie van het platte land ter hand; op de beschrijving van 10 Aug. van dat jaar kwam voor het besluiten tot het doen uitvaardigen van een placaat, houdende verbod van de Roomsche religie; wel hadden zij reeds vroeger dit verbod uitgesproken en het den plattelandsautoriteiten doen weten, doch veel effect had het blijkbaar nog niet gesorteerd. Hun resolutie hiertoe luidde: „Gehoirt rapport vande zaecke hebben by provisie goet gevonden, dat men een placcaet mitten eersten publiceren zall opte interdictie vande Roomsche religie, welverstaende dat die pastoren, die jegenwoirdelick enige curen bedienen, zullen mogen predicken sonder nochtans die gereformeerde religie te lasteren off de Roomsche religie in enige poincten te vorderen, maer naectelick Godts Woirdt vuyten ouden ende nyen testamendte, mits datmen ordre stellen zal, dat tselve wel onderhouden wordt, ende tot dyen fyne enige pene pecunieel ofte op privatie van hun beneficie stellen zal, dat men mede interdiceren zal te dopen anders dan na die instellinge Christi sonder yet anders daer by te vougen” ¹⁾).

De geschiedenis der Orde wil ik thans nog met enkele resoluties vervolgen, voorzoover ik ze niet bij de behandeling der verschillende geestelijke goederen hoop mee te deelen, om zodoende te komen tot het Redressement op de geestelijke goederen, met welks vondst Mr. Verloren zich zoo gelukkig gevoelde, dat hij het geproclameerd heeft tot de eigenlijke materie van het recht omtrent de geestelijke goederen.

Art. 4 der instructie had de bepaling van het tractement van den secretaris der Directiekamer gereserveerd; de Gedeput. Staten hadden hem voorloopig *f* 150.— toegekend; den 15^{den} Febr. 1582 werd dit door de Staten voorloopig bekrachtigd: „De Staten verstaen, dat de Secretaris [sc. van de „gecommitteerden gestelt totte directie van de geestelicke goederen”] Rodius by provisie zal tevreden zijn mette 150 £ hem by de Gedeputeerden toegevoecht; ende belangende de vermeerderinge ofte verminderinge wert gereserveert ter tijt toe

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Cf. het placaat van den Prins van Oranje en het Hof van Utrecht van 26 Aug. 1581 in het Utr. Placaatb. I. p. 350 no. 1.

men volcomelick op zijn besoignes zal zijn geïnformeert, ende zal hiervan betaelt werden vuytte geestelicke goederen" 1).

Den 7^{den} Mrt. regelden de Staten de verhouding van de Directiekamer tot de Gedep. Staten, of zij n.l. aan hen gesub- dan wel gecoördineerd zou zijn; bepaald werd, dat de leden der Directiekamer zich naar de Gedep. Staten hadden te schikken behoudens beroep op de Staten, dat zij vrijen toegang zouden hebben in de vergadering der Gedeputeerden en dat zij om de 3 maanden verslag moesten uitbrengen aan de Staten 1).

Gelijk wij reeds hebben gezien, hadden de Staten wegens het verzet van de Kapittelen den 24sten Oct. 1580 besloten, op de Orde de goedkeuring van den Prins van Oranje te verzoeken; deze weg werd meer gevolgd, als de Staten niet eenstemmig waren en een besluit bij overstemming genomen was of stond genomen te worden; de rol van den Prins van Oranje was dan veeleer bemiddelend en verzoenend dan rechtsgeldig dwingend 2). Den 18^{den} Apr. 1582 werd door de Staten, toen de Stad Utrecht aandrang op uitvoering der Orde in dien zin, dat zij in de kosten van den eeredienst uit het inkomen der geestelijke goederen zou worden gesubsidieerd, en daarom een punt van beschrijving (n° 7) gemaakt was — „alzo die vander Stadt voorn. sich noch beclagen, dat volgende die toeseegginge hemluyden gedaen laestmael nyet eyntlick en es geresolveert 3), wie die beneficiën, die inde parochiekercken t'Utrecht sullen commen te vaceren, genyeten zall, ende waer die reste vant onderhout vande predicanten boven die 1400 gulden, die de vijff Collegiën

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. van 14 Febr. 1582 punt 4, en van 7 Mrt. 1582 punt 2.

2) Uit de Vroedsch. resol. blijkt n.l., dat den 28sten Mrt. 1581 een missive van zijn Excellentie werd gelezen d.d. 25 Mrt. 1581 en een missive „vande naerder geunieerde Provinciën" d.d. 24 Mrt. 1581, „aengaende die veranderinge, die staetsgewise voorgenomen is over tbewint ende administratie van de geestlicke goederen, daarvan sijn Excellencie begerende is, datmen sal willen supersederen ter tijt toe sijn Excellencie, persoonlick off yemants anders expresselick daer toe ofgeveerdicht, dair op goede ordre tot contentement van beyde parthien gestelt sal hebben etc." De Raad besloot aan dit advies geen gevolg te geven, en „heeft gepersisteert by voirgaende ordonnantie staetsgewise gemaect". De Staten zijn dan ook voortgegaan met de executie der Orde, en met het arresteeren eener instructie (29 Juli 1581).

3) Sc. 15 Febr. 1582; resol. op punt 13 der beschr. van 14 Febr. 1582.

daertoc jaerlicx contribuieren sullen ¹⁾, gevonden zall worden etc., omme daerop alsnoch vuyterlicke interpretatie ende verclaringe te doene'', — hierop deze resolutie genomen: „Alzoo dit point by gemeen advijs vande Staten geresolveert es geweest, ende dat die meyninge van de Staten es, datmen t'concept op de geestelicke goederen gemaect zijn Excellencie zall presenteren om geaprobeert te worden, sall men tdebath, dat op dit articule valt, zijn Excellencie die redenen van beyden t'zyden aendienen, om by dezelve sijne Excellencie gedecideert te worden ²⁾ ³⁾.

1) 29 Dec. 1581 hadden de Kapittelen nl. aan de Stad beloofd, jaarlijks f 1400 te zullen bijdragen in de bezoldiging der predikanten, in gevolge art. 5 der Orde.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 28 Mrt. 1582.

3) Hieruit zou men afleiden, dat de approbatie van den Prins nog niet was verleend; toch was dit onjuist; de goedkeuring van verschillende artikelen ervan was 29 Juli 1581 gegeven, door eenige van zijnentwege gecommitteerden.

Hun uitspraak is in originali te vinden in het Copieboek K., no. 36c. Stadsarch. Utr.

Ze werd uitgelokt door de Utrechtsche hophlieden en bevelhebbers, zoodat ze wel geen rechtstreeksch antwoord was aan de Staten, maar dit formeele verschil kan niet uitwischen, dat feitelijk de bepalingen der Orde van wege den Prins bevolen werd na te komen. Ze omvatte 24 artikelen, van welke ik hier verschillende geef, omdat ze in het licht stellen, dat men niet dan zeer schroomvallig er toe mag overgaan, om de beschikkingen van Staten en Steden over geestelijke goederen uit een verondersteld eigendomsrecht te verklaren; bijna altijd toch zijn ze een gevolg geweest van een hoogheidsrecht.

Art. 1. „Inden eersten. Dat die kercke ofte choor mitte twee thoorens van Oudtwijck als wesende die principaelste sterckte, daarvan men eenige schade ofte ongemack soude te verwachten hebben; item tconvent van Bethleem ende 't Heylich-Cruysgasthuys zullen worden gedemolieert ende wechgebracht, ende die materialen vanden gcapliceert ten profijte vande Vrouwe ende conventualen van Oudtwijck, die conventualen van Bethleem, ende tgasthuys respective;... zal die Magistraet voorss. gasthuys accommoderen binnen der voorss. Stede, ende conventualen van Bethlehem sullen hem selven mogen versien van habitatiën ofte woonplaetsen naer heure goetduncken. Ende belangende dien voirder timmeraije ende huysinge tot Oudtwijck, dezelve sullen by de Vrouwe ende conventualen van Oudtwijck gebruyct ende beseten worden tot een vrye habitatie ofte woonplaetse, zulcx die tegenwoordich staen, sonder dat hemlyuden by yemandt daer inne eenich hinder ofte letsel gedaen zal worden”.

Art. 2. „Datmen van gelijcken affbreecken ende wechbrengen zal Ste. Meertens Cappel ende die materialen daarvan commende employeren ofte verstrecken tot vorderinge vande fortificatie der voorss. Stede”.

Art. 3. O k de huizen buiten de Tolsteegpoort tot de Ganssteeg toe moesten

Dit verzoeken om approbatie beteekent geenszins, dat de Staten hiermee erkenden, dat de Orde nog geen bindende kracht had vóór deze was verleend; de Staten waren dan ook reeds ijverig doende met de uitvoering ervan; door die approbatie wilde men enkel de Kapittelen van het ongegronde van hun

afgebroken worden, behoudens schadevergoeding door den Magistraat den betrokken burgers te verleen.

Art. 4. „Dat die goeden van Sinte Catharinen, St. Pauwels ende Carthuysers, mitsgaders vande Reguliers ende allen anderen cloosters van mans ende vrouwen sullen worden geregiert, gebruyct ende geapliceert sulcx die Staten sLants van Utrecht alreede geordonneert hebben ende noch zullen mogen ordonneren, in voughen nochtans, dat die voorss. Magistraet goede toesicht nemen ende ordre stellen zal, dat deselve goeden nyet onnuttelick ofte onbehoirlick en werden geconsumeert ofte deurgebraght, ende beheltelick dat tmans Brigittenconvent binnen deser Stede sal worden geapliceert ende geeygent tot een schuttershoff ofte doelen, daer die burghers ende jonghe luyden metter roer ofte boeghen hem zullen mogen oeffnen ende exerceren voer heur plaisir ofte genuchte”.

Art. 5. „Dat die voorss. Magistraet die hant daeraen houden zal, dat die resolutie vanden voorss. Heeren Staten sLants van Utrecht nopende dinhibitie vande exercitie vande Roomsche religie te platten lande magh werden geëffectueert ende dat alle de clocken inde dorpen ten platten lande, vuytgesondert in elck dorp ééne, hier binnen Utrecht gebracht ende bewaert mogen werden tot behouff vande Staten, omme in tijde van noode vercocht ofte gebruyct te worden ten gemeenen besten, ende dat die clocken van alle die cloosters binnen Utrecht afgehaelt ende gebruyct worden, om een accordt daarvan te maecken ofte vergaderen tot het vuyrwerck inden Dom”.

Art. 6. „Dat die voorss. Magistraet van gelijcken goet debvoir doen ende die hant daeraen houden zal, dat die middelen by den Heeren Staten geraempt om een seminarium voor jonghe kinderen alhier op te rechten volgende die gereformeerde religie ten effecte gebracht werden, zoe haest des doenlick wesen zal, ende dat dincomen vanden oly, was, wijn ende anders, eertijts gedestineert tot gebruyck van valschen Goodtsdienste, verstreect worden tot onderhoudinge vande predicanten ende dienaers des goddelicken Woorts, volgende die resolutie vande voorss. Heeren Staten”.

Art. 8. „Item dat alle die gene, die inde vergaderinge vande Staten sLants compareren, zullen gehouden werden te renunchieren ofte versaecken den Paus ende den Coninck van Spaignen met allen heuren aenhanck, als wesende ende gehouden zijnde by de Generale Staten voor formele ende capitale vyanden deses Landts volgende haerluyder resolutie lestmail tot Amsterdam genomen” etc.

Art. 9. „Dat oick die Magistraet vervorderen zal, dat de resolutie vande Heeren Staten daer by allen geestelicken persoonen geïnterdiceert wordt die vleyschelijck conversatie met heur maechden ofte andere geëxecuteert werden naer haer forme ende inhouden”.

verzet tegen de toepassing van verschillende (niet van alle) artikelen der Orde en der instructie overtuigen, wilde men allcen door den Stadhouder doen beslissen, dat de Orde in geen en deele tegen de Unie streed, zooals de Kapittelen hadden beweerd, maar integendeel in deze gefundeerd was. Trouwens, de Kapittelen zelve beweerden ook niets anders; zij hadden zelve reeds tot de uitvoering op verschillende punten medegewerkt en uit het reeds behandelde blijkt, dat hunne bezwaren niet gebaseerd waren op het nog niet verbindende der Orde, maar op de strekking van verschillende artiklen van deze en van de instructie, in welke o. a. de religievrede volgens hen was geschonden doordat de Staten hun toezicht op de administratie der geestelijke goederen te ver uitstrekten.

Dat de Orde verbindend was, blijkt o. a. ook uit hetgeen door de Staten den 3^{den} Aug. 1582 werd bepaald. Met het oog op het feit, dat verschillende besluiten „ende merckelick dordinantie gemaect op tgebruyck vande gceestelijcke goederen” niet werden nageleefd, verklaarden de Staten uitdrukkelijk, dat strikt moest worden onderhouden al hetgeen waartoe door hen of hunne Gedeputeerden op wettige wijze was besloten ¹⁾. Tevens werd geregeld de zittingsduur van de leden der Directiekamer; „die drye Staten hebben eendrachtelicken verclaert noopende die veranderinge van dese gedeputeerden, dat den outsten van hen alle jaer affgaan zal, ende dat tegens die tijt wederom in plaetse van dgheene die affghaen zal, een ander gecommitteert zal worden” ¹⁾.

Men ziet hieruit, dat de Kapittelen zich bij de Orde en haar uitvoering in het wezen der zaak hadden nergelegd.

Ook met het onderwerp in art. 29 der Orde behandeld werd voortgegaan; dagelijks kwamen bij de Staten klachten in, „dat cenighe pastoiren ofte predicanten ten platten lande int predicken sich nyet en reguleren achtervolgende tplaccaet opt stuck vande religie by de Staeten gemaect”; den 27sten Mrt. 1583 werd daarom voorgesteld, „dat men tvoorss. placcaet byde publicatie in den Lande van Utrecht dede renoveren, ende datmen daer

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Aug. 1582, punten 3 en 4.

by zoude doen voegen, om alle voorder misbruyck te verhoeden, dat die predicanten ofte pastoiren het heylige nachtmael onses Heeren Jesu Chrysti in gheen ander voegen en zullen moegen vuytdelen dan volgende dinsettinghe van Chrystus, ende daerby ordonneren, dat zy gheen kijnders en zullen moegen doopen dan inde kercke int openbaer inden naeme des Vaders, des Soons ende des Heyligen Geestes, sonder daertoe eenighe andere ceremoniën vande Roomsche kercke ofte andere te moegen gebruycken, alles op de peyne van 25 goude realen ende daertoe van hun cuere ofte beneficie gepriveert ende voorts daerenboven haer leven lanck vuyte Stadt, Steden ende Lande van Utrecht gebannen te werden ofte zulcke andere als de Staeten zullen advijseren" ¹⁾; tevens werd gevraagd, hoe gehandeld moest worden, als in een dorp sommigen „predicanten vande gereformeerde religie" en anderen „predicanten, die hun presenteren te reguleren volgende tplaccaet opt stuck vande religie gepubliceert" wenschten te hebben ¹⁾. Hierop werd den 3^{den} Apr. besloten: „datmen tplaccaet met tgheene int articule vervat es inde kercken vande platte landen by publicatie zal doen renoveren, ende datmen die Maerschalken bevelen zall, dat zy scerpe opsicht nemen, dat die predicanten haer nac tzelve reguleren opte peyne vant selve placcaet ende int articule, welverstaende zoo verre daer eenighe dorpen zijn, daer die meeste persoonen begeeren te hebben predicanten vande gereformeerde religie, datmen die zall accorderen in zulcker voegen als zy zullen begeren, ende zoo der zijn, die de gereformeerde predicanten nyet en begeren, dat die in allen gevalle sullen hebben predicanten, die hem zullen reguleren achtervolgende tplaccaet, mits dat zy die alvoirens den Staeten ofte haere Gedeputeerden zullen presenteren om geëxamineert ende geaggreert te werden. Hebben voorts geresolveert, dat men drie predicanten zall acnnemen opde wijsc als alhier int St. Jacobskerk, ende die schicken opde meeste papiste dorpen om aldaer te predicken, om te besien off men alzo die vande platte landen vande papiste religie zall connen brengen; ende om opte

¹⁾ Reg. v. beschr. d. St. Beschr. v. 27 Mrt. 1583, punten 4 en 6.

middelen van tonderhoudt vande zelve te advijseren, hebben die Staeten gecommitteert dordinaris Gedeputeerden ende die vande directie vande geestelijke goederen" 1). Uit deze resolutie blijkt klaar, wat de Staten bedoelden, als zij spraken van de reformatie van het platte land; er werd onder verstaan, dat de parochiën, die bevrijd waren van de hiërarchie der Roomsche Kerk die, zooals de Staten zelve verklaarden in haar memorie aan de vijf Kapittelen, vervallen was tegelijk met het verbieden van de Roomsche religie als onchristelijk — hetzij uit eigen beweging hetzij gedwongen zich in leer en eeredienst zuiverden van alle leeringen en ceremoniën, die in de H. Schrift niet te vinden waren en als menschelijke bijmengselen in een Christelijke Kerk niet konden worden geduld; meer niet; alle rechtsbetrekkingen, waarin de parochiën vóór dezen gestaan hadden, bleven gelden; de pastoor bleef wat hij was, mits hij maar geene onchristelijke dingen deed; begeerden de parochianen echter een volkomen gereformeerden predikant, dan konden zij er een beroepen, tenzij er ius patronatus bestond, en hem den Staten presenteeren ter approbatie, mits het de meerderheid was, die dit wenschte. Ter bevordering der Gereformeerde gezindheid op het platte land besloten de Staten drie predikanten van de gezindheid der St. Jacobsparochie in de parochiën te doen prediken 2).

Nog altijd was de Orde niet volledig uitgevoerd; de schuld lag nu evenwel niet meer bij de Kapittelen, die hun verzet hadden opgegeven, zooals uit het volgende blijkt.

Den 6den Oct. 1584 werd als 3de punt der beschrijving het volgende geformuleerd: „Item zullen die Staten believen te verclaeren, off zy dordonnantie op de conservatie vande geeste-

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Den Gereformeerden van de Minrebroederskerk was deze reformatie niet naar den zin. Den 3den Mei 1583 verschenen hunne predikanten Modetus, Sopingius en Helmichius in de Statenvergadering; zij verklaarden, dat het „reformerende van de pastoren ende predikanten” ten platten lande wel „een Christelicke zaecke” was, waarvoor zij de Staten prezen en dankten, maar dat zij toch beducht waren en ook vernomen hadden, „dat hetzelfde nyet opten rechten voet ende regel des H. Evangelii aengeleyt zoude worden”; waarom zij om „een Christelijke resolutie” op hun remonstrantie verzochten. De Staten gingen er niet op in. Cf. p. 256.

lijke goederen gemaect verstaen te willen onderhouden ofte nyet. Indien jae, gelijk meermal by de Staten geresolveert es, dat zy in zulcken gevalle eenighe committeren neffens de tegenwoordighe gedeputeerden tot directie vande geestelijke goederen, die dvoorss. ordonnantie ende andere resolutiën daer nae gevolcht resumeren ende dselve in de poincten, die noch nyet geëxecuteert zijn, doen executeren, ende besunder vande bende ende tzeminarium". De Staten verklaarden hierop, „dat zy verstaen, dat dordonnantie ende dinstructie opde directie ende conservatie vande geestelike goederen gemaect onderhouden ende in alle zijne poincten, daerinne dselve nyet geëxecuteert is, geëxecuteert zal worden, ende dat men tgene ter contrarie vandien gedaen es, sal doen repareren ende tgene deffectucus es, salmen adviseren tzelve te supleren ende te remedieren. Dat men oock dordonnantie vande bende ende van tseminarium metten eersten affmaken zal, ende datmen voorts het plattelandt generalick reformeren zal ende hemluyden bestellen predicanten vande Evangelische gereformeerde religie tzy by combinatie van pastoryen ofte kercken meest by den anderen gelegen ofte andersins, ende dat men opt onderhout vande predicanten verzien ende ordre stellen sal. Dat men mede over tzelve platte landt die Roomsche religie interdiceren ende die pastoren vande zelve, die hem contrarie het placcaet gedragen ende quade officiën gedaen hebben, casseren sal volgende den text van dese articulen. Ende hebben te dien fyne gecommitteert ende expresselijck geauthoriseert mijn heere die Domdeken, die deken van St. Jans, die heeren van Amerongen ende van Moersbergen, Dirck de Goyer, schopen, ende Floris van Weede, Raidt der Stadt Utrecht, mitsgaders die advocaet Lyster" etc. 1) 2).

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) De resolutie gold ook voor de punten 4—7 der beschrijving:

4. „Item, ende met last, dat zy alle tghcone tzedert date vande voorss. ordonnantie contrarie by yemanden gedaen es, casseren ende te nyet doen ende doen redresseren naer vuytwijzen der voorss. ordonnantie".

5. „Item, zullen dvoorss. Staten oock byde zelve gedeputeerden gelieven te doen resumeren dinstructie geconcipteert opde directie vande geestelijke goederen, ende besien, off die in alle zijne poincten naegecommen ende achtervolcht werde,

Het eerste Lid werkte alzoo zelf mee tot de uitvoering; terwijl tevens blijkt, dat de Orde gedeeltelijk reeds was ten uitvoer gelegd, gedeeltelijk nog niet ¹⁾.

§ 3. *Het Redressement op de geestelijke goederen.*

Evenals in dat van de St. Jacobsparochie gooide Leicester ook roet in het eten van de Staten: hij beweerde, dat de regeling der geestelijke goederen te zijner competentie stond. De Staten handhaafden hun jurisdictie op dit stuk; den 6den Sept. 1586 besloten zij:

„Alsoo die geestelicke goederen gereserveert zijn aende Staten

indien nyet, dat zy dselve alsnoch naecommen ende achtervolgende nae haere forme ende inhouden, ende zoo daer yet ter contrarie gedaen mach zijn, dat zy tzelve doen repareren ende stellen in haer ierste ende behoerlijke state”.

6. „Item, dat die Staten voor alle voorsien, dat die dorpen ten platten lande ende die predicanten begeren vande gereformeerde religie daernede versien werden, ende dat die selve predicanten van behoerlijke onderhout versien werden; ende dat zy advijseren die middelen, waer vuytmen zulcke onderhout zall moegen vinden”.

7. „Item, zullen die Staten oock believe te versien, dat die predicanten, die noch ten platten lande sitten ende vande Roomsche religie zijn, ende quaet officie doen ofte emmers haer nyet en reguleren volgende die placcaten byde Staten opt stuck vande religie gemaect, geamoveert mogen werden ende anderen in haere plaetze gestelt, ende dat zy voor all goede opsicht nemen, dat tot Abcaude, Nichtevecht, Loenen, Prostie van St. Jans, als Tamen, Wilnis, Myert, Camerick ende andere plaetzen aen Hollandt palende gheen missen gedaen oft andere diensten opde wijze vande Romsche religie, zoo die van Hollandt daer over zeer elachtich zijn”.

Het 8ste punt, met de erop genomen resolutie, luidde: „Ende zoo die faulte van desen gelijk meer anderen ten platten lande meest heercommen duer faulte van goede officieren, zall van node zijn voorall goede ende partinente instructie te concipieren volgende die resolutie vande Staten opde maerschalckampten, ten eynde dzelve moegen weeten, waer naer zy haer zullen hebben te reguleren, opdat veele desordre voorcommen, tLandt ende die Staeten gedient moegen worden”.

„Omme dinstructie int artikele geroert voorde Maerschalcken te concipieren, hebben die Staten gedeputeert die bovengenoemde gedeputeerden, te weten die tot executie vande vijf voorgaende artikelen gecommiteert zijn”.

1) Het door de commissie opgestelde rapport (niet in het reg. v. beschr. opgenomen) werd door de Staten behandeld van 21 tot 23 Apr. 1585.

Cf. het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 10 Mrt. 1585 punt 9 en v. 19 Apr. 1585 punt 9.

van de respectyve Provinciën, sowel by de naerder Unie als inde conferentie gevallen tusschen die gecommitteerden van zijne Excellencie ende vande Generale Staten voorde acceptatie van tgouvernement wezende tzelve oick op nycus bevesticht byde Generale Staten onlanx naer de delatie vant voors. gouvernement volgende den inhouden van dit articule; om dzelve ende andere redenen persisteren die Staten byde zelve resolutiën ende reserven, ende verhoepen alrede opde dispositie ende administratie vande zelve goederen zulcken ordonnantiën gemaect te hebben soe tot dienst vande Lande als tot oprechtinge van goddelicke zaecken ende noch vorder cortelinge daerop maecken zullen, dat zijne Excellencie daeraen een goet benoegen hebben zall". etc. 1).

Wat de 18 artikelen van vereeniging van 26 Juli 1586 2) voor den Utrechtschen Raad waren, was het Redressement van enkele maanden later voor de Staten: het juk, door het Calvinisme opgericht, waaronder Leicester hen liet doorgaan.

De Synode had, zooals blijkt uit de Statennotulen van 5 Oct. 1586, bij monde van Herman Modet aan Leicester eenige voorstellen gedaan „opt redressement vande geestelijke goederen vanden Lande van Utrecht ende sonderlinge opt onderhouden vande dienaers ten platten lande, daer groot gebreck inne is". Leicester had hierover het advies van den Raad van State ingewonnen, vooral met het oog „opte oprichtinge vande Directiecamer daerinne gementionneert, daertoe men vier personen committeren soude als een vuyter Staten, een vuyt het Hoff, een vuyter Stadt ende een vuyten Kercken-raidt, met een secretaris". De Raad van State, „alsoo zy bevonden, dat het een saicke was, die Staten van deze Provincie concernerende", had besloten de zaak „metten Staten te communiceren, ten eynde dvoorss. saecke met eenicheyt ende goede correspondentie soude moegen affgehandelt worden" 1). Dit alles werd in de vergadering der Staten meegedeeld door twee gecommitteerden van Leicester, het lid van den Raad van State Meetkercken en den Heer van Brakell.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Sept. 1586, punt 2; en v. 4 Oct. 1586.

2) Cf. pp. 245 sqq.

De Staten gaven hun ten antwoord, „dat, hoewel die Staten vande Provinciën aen hemluynen hebben gereserveert die dispositie vande geestelicke goederen” — zich hierin te handhaven hadden zij den 6den Sept. nog met nadruk besloten — „ende dat alsulcx nyemants anders daerinne eenich dispositie heeft; dat zy nochtans, om alle misverstanden wech te neemen, goetgevonden hebben diensaengaende in communicatie te treden metten Raidt van State, ende d'instructie te resumeren, ende te remedieren inde abuse, die daerinnē bevonden sullen worden ender bysonder opte middelen gedestineert ende alsnoch te ramen tot onderhoudt vande predicanten, ende dat op rapport, committerende dienvolgende den Domdeken, deken Zuylen, Moersbergen, Zudoort, met beyde de Borgemeesters der Stadt Utrecht, ende salmen die Staten opt rapport ende besoignes vande voorss. gecommiteerden beschrijven om daerop approbatie te hebben, ende van gelijcken opde nominatie vande geenē, diemen inde voorss. Directiecamer zall moegen stellen; welverstaende dat dvoorss. Staten geensins verstaen, dat inde voorss. Directiecamer yemandt anders sall gestelt worden dan die lidmate vande Staten zyn, waerjegens die vande Stadt verclaert hebben, dat zy nyet en verstaen, dat die vanden kerckenraidt vuyte voorss. Directiecamer geëxcludeert sullen worden ende dandere twee Staten hebben gepersisteert by hun resolutie. Ende zalmen opte instructie, soo als dselve zall wesen by den Staten goetgevonden, approbatie vande Staeten versoucken ten eynde den inhouden vandyen des te beter geëffectueert mach worden” 1).

De benoemde commissie trad met den Raad van State in overleg omtrent de te nemen maatregelen; een ontwerp werd bij de Staten ingediend 2), door hen behandeld (18—28 Oct.) en gearresteerd als „Redressement opte geestelijke goederen” 1).

Met het verbod van de Roomsche religie was voor de pastoors of predikanten de belangrijkste bron van hun levensonderhoud opgedroogd, terwijl in talrijke plaatsen de pastoralia bij lange na niet voldoende waren om in hunne behoeften te voorzien.

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Beschr. v. 18 Oct. 1586, punt 2.

De Staten nu hadden wel in de conservatie der geestelijke goederen zich ingespannen, doch in de reformatie ervan hadden zij de eischen des tijds niet voldoende in het oog gehouden. De predikanten riepen daarom de hulp van Leicester in, om de Staten aan hun plicht als Christelijke overheid te herinneren; en hij verleende hun zijn hulp, eerst op de meest radicale wijze door kortweg te beweren, dat de dispositie over de geestelijke goederen hem en niet den Staten toekwam, doch, toen dit sustenu door de Staten weerlegd was, voornamelijk met een beroep op de Unie van Utrecht, door pressie op hen uit te oefenen om zelve in de zaak te voorzien. En dit deden de Staten, onder de bijvoeging, dat zij reeds van 1580 af met de regeling der religie en der geestelijke goederen bezig waren; zoo scheen het Redressement meer een product van hun eigen wil — wat het rechtens trouwens ook was —, een voortgaan op den weg, door hen reeds uit eigen keuze sedert '80 bewandeld, dan een zwichten voor de Calvinistische predikanten, die hun reeds in zake der Jacobsparochie een zoo pijnlijke nederlaag hadden berokkend. Maar, feitelijk gingen de Staten ook nu weer onder het juk door; hadden zij gekund, zij hadden het Redressement niet gemaakt! Zij hadden het bij de Orde en de Instructie gelaten ¹⁾).

Het Leicestersche sustenu werd door de Staten weerlegd, en hun eigen recht gemotiveerd met een beroep op de Unie; nu

1) Hoe het mogelijk is, dat deze ordinantie, den Staten tegen heug en meug opgedrongen, de bron zou zijn van een eigendomsrecht der Staten op de geestelijke goederen, zooals Mr. Verloren beweert, is mij een raadsel; te meer, als men bedenkt, dat het onderwerp ervan een object van strijd was tusschen Leicester en de Staten, zoodat Mr. Verloren Leicester zou laten beweren, dat hij eigenaar was der geestelijke goederen!

Ook zou, als Mr. Verloren gelijk had, de titel dezer ordonnantie „Redressement opte geestelijke goederen” niet met den inhoud kloppen; redresseeren beteekent niets anders dan orde stellen of regelen, zoodat de naam reeds er op wijst, dat in de zaak zelve geen verschil bestaat tusschen de „Ordre” van 1580 en het „Redressement” van 1586. Dit belet natuurlijk niet, dat de Staten vlag en lading in disharmonie konden doen zijn; maar zonder bewijs mag men dit niet aannemen; waarom zouden de Staten in 1586 een onteigeningsbesluit „redressement” hebben gedoopt nadat zij aan de regeling van 1580 den correcten naam van „Ordre” hadden weten te geven?

regelde deze regeeringsrechten, geene eigenaarsbevoegdheden, zoodat de Staten zelve zich geen eigendomsrecht maar een regeeringsrecht, een recht op conservatie en reformatie toekenden — en wie zou hun dit willen ontzeggen? Bovendien *verleende* de Unie geene rechten, maar in de Unie regelden de Provinciën hunne uit andere bron voortspruitende competentie, terwijl wat de religie betrof elke Provincie zich haar onverkorte souvereiniteit reserveerde, m. a. w. het recht om hicromtrent zonder bemoeienis der andere Provinciën, d. i. der Generaliteit, de maatregelen te nemen, die zij wenschelijk keurde.

De door Leicester 27 Nov. 1586 gegeven approbatic van de regeling van 18/28 Oct. van dat jaar werd verleend niet op de Orde, zooals Mr. Verloren meent ¹⁾, maar op het Redressement, en niet, omdat de Edelen en de Steden er het verzet van het eerste Lid mee wilden smoren, maar uit eigen hoofde stelde Leicester ze op de regeling, om deze aan alle drie de Statenleden gelijkelijk op te dringen ²⁾. Het gaat ook niet aan, de aan den *Prins van Oranje* gevraagde goedkeuring zonder meer door *Leicester* te laten verleen, gesteld nu eens, dat aan Leicester werkelijk om goedkeuring gevraagd ware.

Een enkel woord nog over den competentiestrijd, die op het stuk van de Geestelijkheid en hare goederen door de Staten cener-

1) L. c. p. 129. Toen de Staten 24 Oct. 1580 en 18 Apr. 1582 op hun regeling van het geestelijke-goederenrecht de approbatic van den Prins besloten te vragen, wilden zij zoo het verzet van het eerste Lid breken. Dit had langzamerhand zijn tegenstand opgegeven; in andere Provinciën was het nog wel anders met de kapittelen gegaan, zoodat de Utrechtsche regeling aan de Geestelijkheid geen reden tot klagen gaf. Cf. pp. 294, 312, 319, 320.

2) Op p. 41 van zijn Rapport weet Mr. Verloren mee te deelen, dat de goedkeuring van Leicester noodig was, omdat het Redressement „een diep ingrijpende maatregel was van staatsrecht”, immers de onteigening van de geestelijke goederen!

De confirmatie van het Redressement door Leicester had dezelfde kracht als zijn confirmatie van de kerkorde van 1586: ze drong het geconfirmeerde aan de Staten op. Of dit nu naar recht geschiedde of niet laat ik in het midden; de Staten hebben in elk geval de wettigheid ervan niet betwist.

Cf. Mr. A. J. van Beeck Calkoen, „Observationes aliquot juris publici sacri in Hollandia”, etc. ac. pr. Utrecht 1830, p. 108, die in de Leicestersche goedkeuring de bron ziet van het bindende gezag der kerkorde „omnibus provinciis suo imperio subjectis”.

Cf. Hooijer, O. K. p. 258.

zijds en de Steden, voornamelijk Utrecht en Amersfoort, anderzijds is gevoerd; want ook hieruit blijkt, wat eigenlijk het onderwerp van den strijd uitmaakte en welk rechtskarakter de door de Staten genomen maatregelen (Orde, Instructie en Redressement) droegen ¹⁾.

Het betreft eigenlijk een zaak, die buiten mijn bestek valt, n.l. de verhouding van de macht der Staten en die der Steden, een staatsrechtelijke quaestie derhalve, die ik het niet waag op te lossen, te minder, omdat ik in den toestand, zooals deze zich in de 17de eeuw voordoet, geene voldoende aanwijzingen vinden kan om in dezen een beslissing te nemen, daar het mij voorkomt, dat die toestand door een over en weer toegeven in het leven is geroepen.

Wij hebben reeds gezien ²⁾, dat de Stad Utrecht den 4^{den} Mei 1580 zich verzette tegen een regeling in zake van de Geestelijkheid en hare goederen door de Staten, die ook binnen het gebied der Stad zou gelden, en dat zij zich hierbij beriep op een Raadsbesluit van 1446; dat zij den 6^{den} Mei haar tegenstand tegen die regeling opgaf, onder protestatie nochtans, „dat zy nyet en verstaen, dat die Staeten eenighe jurisdictie vande Stadt ofte Stadtsvryheyt toecompt over die Geestelijckheyt ende haere goederen aldaer leggende”, en onder voorbehoud, dat de Stad in haar geheel bleef ³⁾. Vóór 1580 — men denke slechts aan den religievrede — had de Raad van Utrecht in allerlei opzicht zich met de religie en de geestelijke goederen ingelaten, en ook na dit jaar bleef de Raad er zich mee bemoeien. In 1580 traden echter de Staten op hetzelfde terrein; en de Stad gaf hare aanspraken niet op, doch bepaalde zich ertoe, te consenteeren in de toen door de Staten te nemen maatregelen. De Staten van hun kant beriepen zich op de Unie, volgens welke de dispositie van de religie en van de geestelijke goederen den Staten competeerde.

Doch reeds vroeger was er tusschen de Stad en de Staten oneenigheid geweest; het klooster Oostbroek, schoon niet in

1) Cf. Mr. Verloren l. c. pp. 118, 133, 140 sqq., 563.

2) Pp. 276, 277.

3) Cf. de Vroedsch. resol., 6 Mei 1580.

de stedelijke jurisdictie gelegen, was de twistappel. Den 10^{den} Mrt. 1580 had de Raad een commissie benoemd, om den abt „vruntlick ende eernstelick te versuecken”, klooster en kerk, die toch in vervallen staat verkeerden, aan de Stad te willen „overgeven” ter afbraak, opdat de vijand er geen partij van kon trekken, en het geld van de verkochte materialen de Stad te laten gebruiken ten behoeve der fortificatie; de Raad had er op gewezen, dat er nog maar 3 of 4 conventualen waren, die even goed „in huer vuythoff” in de Stad konden wonen, die dan vrijheid in den wijn- en bierechijs zouden genieten ¹⁾.

Den 14^{den} Mrt. werd den Abt en den broeders het verzoek toegestaan ¹⁾. Dientengevolge machtigde hij den 12^{den} Apr. den Schepen Jan van Lemput, tot den ontvang van de „penningen, die commen zullen vant convent van Oistbrouck” en tot den uitgeef van deze ten behoeve der fortificatie; terwijl hij inmiddels de biljetten van verkoop had doen aanplakken ¹⁾. De Staten, Geestelijkheid en Edelen zagen dit alles echter niet lijdelijk aan; zij overwogen, dat de handelwijze der Stad strekte „tot preiudicie vande gerechticheyt der Staten sLants van Utrecht, onder wiens jurisdictie tselve resortceert ende wien alleen competeert daerinne te disponeren”, en verklaarden, dat zij „nyet en verstaen in de macht van de Stadt Utrecht te sijn het convent van Oostbroeck te vercopen, veel min die penningen dairvan comende thaerluyder prouffijte te employeren; dat oock den Abt die macht nyet en heeft eenich consent daer toe te dragen”; en verzochten daarom de Stad van haar voornemen te desisteeren, terwijl zij besloten desnoods „haerluyder recht in justitie te vervolgen by interdictie, arrest opde penningen ende anderssins; ende evenverre zy alsdan die justitie nyet en zouden willen obedieren, dencken zy hem der Staten zaecken nyet meer te onderwijnden, tot dat datelick attentaten gerepareert zullen sijn” ²⁾. Den 15^{den} Apr. besloten zij het recht der Staten volgens artt. 1 en 17 der Unie te handhaven, na eerst den Raad voorgesteld te hebben het geschil door arbiters te doen beslissen, door de hulp in te roepen van

1) Vroedsch. resol. Cf. ook de Raadsresolutie van 28 Mrt. 1580.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 14 Apr. 1580 punt 1.

„zijn Excellentie ende die Gedeputeerden vande naerder Unie, die tot Antwerpen vergaderen zullen”; en, voor het geval de Stad zich aan de ordinari justitie wilde onderwerpen, „soo zalmen voor eerst versoecken interdictie vande demolitie ende arrest op de penninghen” ¹⁾. De Raad persisteerde echter, 25 Apr., bij zijn „transactie” met den Abt en de conventualen van Oostbroek ^{2) 3)}.

Den 20sten Mei besloot de Raad van de te betalen kooppenningen der materialen van Oostbroek *f* 2000 te besteden voor den aankoop van salpeter ⁴⁾. Hij trok dus aan het langste eind.

Men ziet, het was hier geen eigendomsgeschil maar een jurisdictiequaestie; de Staten beweerden enkel, dat de Abt niet bevoegd was kloostergoederen te vervreemden zonder hun consent, terwijl de Stad het gesloten koopcontract gehandhaafd wilde zien, zonder dat zij daarmee beweerde, dat zij over Oostbroek zeggenschap had, hetgeen ook niet aanging, daar het klooster buiten haar territoir gelegen was.

Een ander punt van geschil tusschen de Staten en Utrecht was de regeling der alimentatiën van de conventualen der binnen de Stadsjurisdictie gelegen kloosters ⁵⁾.

Ook hier betrof het onbetwistbaar een staatsrechtelijke quaestie.

In het algemeen erkende de Stad Utrecht evenwel het recht van de Staten tot regeling van de Geestelijkheid en hare goederen door in het vaststellen der Orde toe te stemmen, al trad zij ook herhaaldelijk zelfstandig op het geestelijke terrein op.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 14 Apr. 1580 punt 1.

2) Vroedsch. resol.

3) Den 21sten Apr. hadden de Staten een commissie benoemd, om den Abt te interdicereen „die alienatie van eenige goederen zijns convents” en om van hem inventaris te eischen, tot welke commissie ook een der Utrechtsche Burgemeesters behoorde, die ook deel uitmaakte van de den 29sten Apr. benoemde Statencommissie, om de boomen om Oostbroek staande te verkoopen en het geld te gebruiken, „tot betaelinghe vande schulden van den selven convente”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 21 Apr. en v. 29 Apr. punt 4.

4) Vroedsch. resol. Cf. de besluiten van 14 Juni, 14 Nov. en 5 Dec. 1580.

5) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 14 Apr. 1580, punt 6. De Staten besloten de hulp van zijn Excellentie in te roepen, als de Stad zich tegen hun regeling verzette.

Principieeler was de poging door Amersfoort in Oct. 1584 gedaan ¹⁾. Naar aanleiding der op p. 323 meegedeelde resolutie merkten de gedeputeerden van Amersfoort op, onder protest tegen dit besluit, „dat zy die superintendentie vande geestelicke goederen toebehoorende die cloosteren binnen haerluyder Stede gelegen behooren te hebben, soo het anders groote alteratie ende beroerte onder haer gemeente soude veroirsaecken”; waarop door de Staten werd geantwoord, „dat die van Amersfoort hierbevoorens tot meermacels inde ordonnancie ende instructie op de geestelicke goederen gemaect geconsenteert hebben, ende dat die dispositie vande geestelicke goederen generalick (volgende die Unie tUtrecht opgericht) nyet yeder Stadt maer die Provincie ofte die Staten derselver, daer die goederen thuis hooren, competeert, ende dat alsulcx die vander Stadt Utrecht, daer thien mael meer geestelicke goederen thuis hooren dan tAmersfoort, die dispositie vanden gelaten heeft ter ordonnancie vande Staten, ende zouden die van Amersfoort, die van gheen beter condicie zijn, haer oock daer naer behooren te reguleren”.

Het woord „superintendentie” sluit allen twijfel uit omtrent het voorwerp van den strijd, die trouwens reeds aanstonds zou verdwijnen bij de herinnering aan het feit, dat de Staten bij het tot stand komen der Orde niet moede zijn geworden te verklaren, dat het hun geenszins te doen was iemand in zijne rechten te verkorten, maar alleen om conservatie en reformatie.

Bij de behandeling van het Redressement werd deze poging door Amersfoort herhaald.

Het Redressement dan was van den volgende inhoud:

Art. I. „Ende eerstelijck is goet gevonden, datmen volgende voorgaende resolutie d'openbare exercitie vande gereformeerde religie inde Stadt, Steden ende landen van Utrecht allomme in trayn doen brenghen

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Oct. 1584, punt 3. Reeds vroeger had Amersfoort in deze richting gestuurd; cf. de beschr. der Staten van 21 Juni en 3 Aug. 1582, en van 9 Mrt. en 19 Juni 1583. Dat het hier een jurisdictiegeschil gold, blijkt ook uit de beschr. van 18 Apr. 1582 en 25 Juli 1583.

In 1582 ontstond er ook oneenigheid tusschen de Staten en Wijk b, D. over de kloostergoederen aldaar. Cf. de beschr. van 27 Apr. 1582.

zall ende besonder op plaetzen, daer dzelve alsnoch nyet en is. Ende datmen tot dyen eynde allen pastooren ende predicanten, schoolmeesters ende costers, die sich nyet geconformeert en hebben mette kercken van dandere geunieerde Provinciën off hen noch en willen mette zelve conformeren, datelijck destitueren zall, ende andere vande Gereformeerde religie in huer plaetzen stellen. Mits dat nyemants int perticulier in hun conscientie zall worden ondersocht ofte oick gedwonghen tot exercitie vande voorss. religie.

[I. m.:] Dye Staten gehooft het concept int articule gementioneert, seggen opt 1^e articule, dat zy tselffde goetvinden, mits dat men daer by voegen zall dese woorden: welverstaende dat, soo wanneer die kercken van gereformeerde predicanten versien zullen zijn ende ordre gestelt op haer onderhoudt, dat alsdan die gecommiteerden tot directie vande geestelijcke goederen advijseren sullen opt geene men die pastoren, die wel gevolcht hebben die leere vande Christelijcke gereformeerde religie, maer haer nochtans mette andere kercken int stuck van de kerckelijcke discipline nyet gevoecht en hebben ende sich van nu voortsaeen mette Gereformeerde kercken nyet begeren te conformeren, tott een propijn ofte anders nae gelegentheyt vande zaecke soude moegen toelleggen.

Waerop die vande Ridderschap, vuytgesondert Zudoert, verclaert hebben, datmen die pastoren, die gepredict hebben vuyten ouden ende nyeuwen testamente volgende die placaten ende huer nyet en begeren conform te maecken mette andere kercken, met behoorlijke alimentatie soude behooren te versien. Daerop die twee Staten zeyden te persisteren by haer resolutie, verstaende, dat alsoo men concluderen moet mette meeste oppiniën, dat die Ridderschap volgen moet.

Art. 2. Ende overmits die middelen gedestineert tot onderhoudt van de dienaers, schoolmeesters ende costers, soo inde Stadt, Steden als ten platten lande, seer sober zijn, zoe es goetgevonden, dat men eenighe dorpen naest by den anderen geleghen by malcanderen combineren zall, welverstaende, dat die combinatie gheen plaetze hebben zall in regart van de dorpen, daer den incomen van de pastoryegoederen soo veel bedraecht als het onderhoudt van een predicant bedraecht.

[I. m.:] Het 2^e articule es goetgevonden.

Art. 3. Is vorders geadvijseert, datmen volgende voorgaende resolutie oprichten zall een seminarium, beginnende van 24 jongers, twelck vermeerdert zal worden tot 48 toe volgende tcontract metten vijf Collegiën daervan gemaect.

Art. 4. In welke seminarium zullen oock geadmitteert ende ontfangen moegen worden die geene, die eenige vicaryen wesende jus patronatus hebben ende die vruchten daervan genyeten, die welke strecken sullen in minderinghe van haer onderhoudt by haer ouders ende vrunden te suppleren, sonder twelcke men hemluyden anders int voorss. seminarium nyet ontfangen en sall.

[I. m.:] Het 3^e ende 4^e article zijn oick goetgevonden. Dan die van Amersfoort, Rhenen ende Wijck hebben verclaert, dat haerluyder meesters geresolveert waren, d'administratie vande geestelijke goederen in haer Steden thuys behoorende zelfs aen haer te behouden, mogende lijden, dat die Stadt van Utrecht van gelijcken doct; mits dat zy vuyten incommen vandyen haerluyder geestelijken behoorlijke alimentatie vuytreycken sullen, ende dat sy het superplus employeren zullen totten dienste Goidts, seminarium ende armen. Dat zy daerover elcx een rentmeester stellen sullen vande religie, die alle jaer zijne rekeninge voor de Magistraten van de voorss. Steden respectyvelijck doen sullen, van welke rekeninge zy aende Directiecamer alle jaer dubbelt oversenden sullen, om by de selve geëxamineert te worden, opdat die Staten mogen zien, off zy die penningen tot anderen fyne geëmployeert hebben; ende dat zy oick verstaen, dat haerluyder predicanten soveel onderhouts behooren te hebben als die predicanten binnen die Stadt Utrecht hebben; welke verclaringhe by de Staten gehoord, hebben gepersisteert by den texten van d'articulen, begerende, dat die Steden (om alle verloop in de geestelijke goederen te voorcomen) haer daarmede souden willen conform maecken, ofte tdifferent te submitteren aen Zijne Excellencie, om by de zelve gedecideert te worden, waertoe dye Steden verclaerden gheen last te hebben, maer dat zy tselffde haere principaelen communiceren souden ende daervan rapport inbrengen inde toecomende weecke ofte opte naeste beschrijvinghe.

Art. 5. Dat alle de goederen van pastoryen ende vicaryen, capellen, broederschappen, kercken ende costeryegoederen, ende voorts allen anderen beneficiën inde kercken, soe wel in de Stadt, Steden als ten platten lande (alleen vuytgesondert die vijf Collegiën), mitsgaders die penningen, die de voorss. vijf Collegiën contribueren tot onderhoudt van de ministers inde Stadt achtervolgende taccort, zullen gebracht worden in eene masse, doch distinctelijck ende onder verscheyden capittelen van ontfanck, daervan die ministers, schoolmeesters ende costers onderhouden zullen worden.

Art. 6. Ende soo verre dvoorss. goederen oft den incommen vandyen nyet bastant genoegh en zijn totte bovengenoemde onder-

houdinge, zalmen toert vandyen vijnden vuyte andere geestelijke goederen ende namentlijk vuyte monickegoederen.

Art. 7. Over alle welcke goederen gestelt zal worden eenen rentmeester, die van zijn administratie verantwoord zal aende Directiecamer hiertoe te ramen.

[I. m.:] Het 5^e, 6^e ende 7^e article vant voorss. concept is goetgevonden, welverstaende dat derinne nyet gecomprenheert en sullen weesen die goederen gedestineert tot reparatie ende onderhoudinge vande kercken ende totten potten ende armen. Die cleyne Steden hebben gepersisteert by haer resolutie opt 3^e ende 4^e article gegeven, dwelcke oick dienen zullen opde navolgende articulen vant voorss. concept. Daer jegens die Staten verclaert hebben als boven, te weten, dat die Steden die meeste oppiniën volgen moeten. Ende alsoo die vande Stadt verstonden, datmen het Weeshuys soude behooren te geven die goederen vande Reguliers, mits daer vuyt betalende dalimentatie vande monicken, ende dat dandere Leden verclaerden daerop nyet geresolveert te wesen, zoe is daerop beschrijvinge gedecerneert ¹⁾).

Art. 8. Is geresolveert, dat die ministers binnen die Stadt Utrecht jaerlicx hebben zullen 400 £., in de cleyne Steden 300 £. ende ten platten lande 200 £. ²⁾, ende dit alles boven huys ende hoff; ende zullen daerenboven die ministers ten platten lande die preferentie hebben

1) Te dezer plaatse merk ik alleen op in verband met den competentiestrijd tusschen de Staten en de Steden, dat er in 1588 door de Staten nog geen beslissing was genomen omtrent het Regulierenklooster; eigener autoriteit had de Raad reeds 9 Febr. 1582 de goederen van dit klooster aan het Weeshuis toegewezen, zonder dat dit besluit kennelijk was uitgevoerd; den 15den Apr. 1588 verklaarde de Raad bij deze resolutie te persisteeren, te meer, „soe de Magistrate van Amersfoort, Rhenen ende Wijck die vande Directiecamer niet en willen toelaten eenyge dispositie over de goederen vande mans- ende vrouwenkloosteren binnen hoore Steden sijnde; ende dat die van Utrecht nyet vorder en hebben geconsenteert dan dat, soe veel de cloosterengoederen aengact, in d'eenige Stadt geschieden soude als in d'andere”, etc. Den 8sten Mrt. van hetzelfde jaar had de Raad zich ook reeds verzet tegen de beschikking der Directiecamer, d. i. van de Staten, over kloostergoederen binnen de Stadsjurisdictie; deze had n.l. uitgeschreven, te verkoopen de brouwerij der St. Paulusabdij; de Raad besloot naar aanleiding hiervan: „en verstaet niet, dat sulcke vercoopinghe by die vande voorss. Directiecamer can, mach off oock sall gedaen werden, maer interdiceren hen wel expresselick by desen mette voorss. vercoopinge voort te gaen ofte oock eenige andere cloosterengoederen binnen dese Stadt ende Stadtvryheyt te vercoopen”. Vroedsch. resol.

2) 28 Juni 1587 gebracht op 240 £. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 27 Juni punt 4.

om het landt, aen de pastoryehuysen behoorende, vóór anderen in pacht te hebben in minderinghe van hun jaerlix onderhoudt.

[I. m:] Het 8^e article is goetgevonden ende dat by provisie ende ter tijt toe den staet vanden incommen gesien opte augmentatie van tonderhoudt van de predicanten vorder geadviseert sal wesen. Die Steden persisterden by haer bovengenoemde resolutie.

Art. 9. Aengaende die Directiecamer, daertoe zullen gecommitteert worden drye goede ende gequalificeerde persoonen tot gedeputeerden, eenen rentmeester, secretaris ende deurweerder, alle tzamen vande gereformeerde religie, ter gaige van hondert guldens jaerlicx. Ende belangende des rentmeesters loon ende gaige, daerop salmen nae het jaer advijseren, nadyen men gesien zall hebben zijn rekeninge ende die moyten by hem gehadt, ende zall betaelt worden vuyte penninghen van zijnen ontfanck, ende den secretaris zall hebben 150 £ jaerlicx, te betalen by den geen en indervougen als int. . . . article vande instructie voor de voorss. gedeputeerden geseyt wordt.

[I. m:] Het 9^e article. Die Staten vinden tgetal van de personen tot die Directiecamer beraemt, mitsgaders die gaiges vande zelve goet, maer die van de Stadt, hebbende gerapporteert taengeven van de predicanten, hebben verstaen, datter den vierden man by de gedeputeerden hoorde gevoecht te worden vuyten kerckenraidt. Daerop die twee Staten voor antwoord gegeven hebben, dat zy persisteren by haer oppinie, ende dat die van de Stadt een vande kerckenraidt wesende van haerder zyde moegen nomineren. Ende zijn tot gedeputeerden van de voorss. Camer genomineert ende gecommitteert Mr. Johan van Schade, Joncker Lubbert van Parys van Zuydoort, ende Malssen, welcken Zuydoort ende Malssen (alzo Schade absent was) die commissie aengenomen hebben, om by provisie te besoecken, sonder daer inne verobligeert te wesen; tot rentmeester Floris van Weede ¹⁾, tot eenen secretaris Huych van Enschede, mits dat hy tprocureurschap van den Hove verlaten zall moeten, om des te beter op zijnen dyenst te passen, ende tot eenen deurweerder es gecontinueert Jan Corneliss. van Causteren, die zall hebben 72 £ jaerlix vuyte voorss. goederen te betalen.

1) F. van Weede werd „overmits het quaet debvoir, twelck hy in zijn administratie bethoonende es, dacrover soo veel clachten gecomen zijn”, den 18den Sept. 1588, „om vorder verloop int betalen vande predicanten te eviteren”, door de Gedeputeerde Staten ontslagen, terwijl in zijn plaats werd aangesteld „opte recomandatie van die vande Directiecamer” Anthonis van Zyll, „hier bevoirens genomineert geweest zijnde tot rentmeester vande bagijneconventen”.

Art. 10. Welke gedeputeerden dienen sullen opde instructie opde Directiecamer alreede by den Staten gemaect, die men resumeren ende nae dese ende die navolgende resolutiën dressereren zall.

Art. 11. Ende sullen dvoorss. gedeputeerden oick een instructie concipieren voor den rentmeester.

[I. m.:] T 10^e ende 11^e articulen worden goetgevonden. Comiterende om dinstructie op de Directiecamer te maecken dordinaris Gedeputeerden, ende totte instructie vanden rentmeester die Directiecamer.

Art. 12. Is voorts geadviseert, dat men die abdyen, monicke-ende bagijnecloosteren inde Stadt, Steden ende landen van Utrecht dadministratie van haere goederen benemen ende dzelve van notelijke alimentatie versien zall; ende zalmen die goederen ofte den incomen vande monickecloosteren in eene masse brengen ende dacrover eenen rentmeester apert stellen zall, gelijk men oeck doen zall van die bagijnegoederen, die welcke dienen sullen op sulcke instructie als hem daervan by de Directiecamer met advijs van de Staten geleverd zall worden.

[I. m.:] T 12^e is goetgevonden, mits dat men over dabdye-ende monickegoederen een rentmeester apert stellen zall, ende over die bagijnencloosteren van gelijken. Houdende die nominatie vande zelve in advijs tot op morgen. Daer nae is hiertoe genomineert ende gecommiteert Anssem Ruysch.

Art. 13. Item, dat men oeck dvoorss. cloosteren separeren zall, egheen vuytgesondert; des soe sullen die Magistraten vande Stadt ende Steden dyc nominatie hebben vande jonghe meyskens in de vacerende plaetzen, die haer handtwerck leeren sullen, volgende dinstructie dacrop gemaect ende noch vorder te macken, ist noot.

[I. m.:] T 13^e article is oick goetgevonden, mits dat men doude ende impotente bagijnen, die hier geen vrienden noch magen en hebben in een ofte twee cloosteren zall doen accommoderen ende aldaer huer alimentatie vuytreycken ende versterven laten, ende dat men eens ter weecke eenen predicant senden zall in de selve cloosters, om de voorss. oude bagijnen tevangelië te predicken. Welverstaende, alvorens die separatie te doen, dat men staet maecken zall van alle die goederen ende vande personen, die men daervan sall moeten alimenteren. Vindende voorts goet die nominatie by de Magistraten te doen volgende dordonnantie, ende dat die Magistraten voorts disponeren sullen, off die bagijnen, dwelcke houwen met wille ende consente van haer naeste vrienden, dalimentatie haer leeven lanck genyeten sullen, als hier nae vande jonckfrouwen geseyt wort; ende

hebben totten ontfanck over die bagijnenconventen gecommitteert Jan van der Meer.

Art. 14. Item, dat men oock separeren sall die jonckfrouwen-cloosteren ende zal men die goederen van dyen brenghen in eene masse ende daerover stellen eenen rentmeester, ende zal men dvoorss. jonckfrouwen versien van behoorlijk onderhoudt nae advenant dat zy nu hebben ende dye goederen dragen connen, ende zall in plaetze vande geene, dye versterven zullen, eenighe genomineert worden by de Ridderschap, om daervuyt by mijn Heere die Stadthouder een gekosen te worden, welcke jonckfrouwen tvoorss. onderhoudt houden zullen huer leeven lanck, tzy off zy houwen off nyet, des soe en sullen zy nyet houwen dan met voorgaende consent van haer naeste vrienden ende momboers, breder vermogens dinstructie, die daerop gedresseert zall worden in conformite van de voorgaende, soe nae het mogelijk wesen zall.

[I. m.:] T 14^e article. Die separatie is goetgevonden, des soe hebben die van de Ridderschap verstaen, dat die jonckfrouwen, die tegenwoordich in de cloosteren zijn, doptie behooren te hebben, om in haer camers te blijven off vuyte cloosters te gaen by haer vrienden ofte ouders, maer die gene, die van nu voortaan tot eenighe prebenden in de voorss. cloosters genomineert sullen worden, dat se blijven sullen by haer vrienden ofte ouders sonder in de cloosters te gaen. Welverstaende, dat dgene, die vuyt die cloosters begeren te gaen, soe veel genyeten sullen in alimentatie, toepachten als andersins, als dgene, die in de cloosters blijven. Ende is in advijs gehouden, off men die jonckfrouwen al evenhoech alimenteren zall vuyten incomen van alle de vijff cloosteren off vuyte respectyve cloosteren naer advenant zy inhebben. Ende verstaen die voorss. Ridderschap, dat zy alleen die nominatie vande voorss. prebenden zullen hebben, ende dat zy drye totte eerste vacerende prebende nomineren sullen, daer vuyt zijne Genade een kiezen zall ende dandere twee totte eerste espectatijff, ende also successivelyck; waerjens die Stadt verstaen hebben, dat zy ende die Ridderschap by buerten daertoe nomineren zullen, des soe zal tRidderschap wederom huer tour hebben in de bagijnecloosteren rechiprochelyck, ende verstaen, datmen totte joffrouwenprebenden nomineren zal kijnderen van edelluyden, die zulcx meest van doen hebben ende mits dese troublen tijden beschadicht off verermt zijn, welke tour by de Ridderschap affgeslagen es, als strijdende geheel jens voorgaende resolutiën, daer by die Ridder-schap alleen die nominatie toebekent es, waerinne die vande Stadt verclaerden nyet te connen consenteren ofte huer oppinie daerinne

veranderen, hebbende desnyettemin tzelve in advijs gehouden, om metten haeren daerop naerder te communiceren. Dat men oick twee rentmeesters over dvoorss. cloosters stellen zal, als te weten over Outwijck ende Wittevrouwen een, ende over Sint Servaes, ten Dale ende Vroucloster een, ende dienvolgende es genomineert ende gecommitteert tot Outwijck ende die Wittevrouwen Antonis van Drielenborch ende tot dandere drie Volcken Both. Die vande Stadt sullen haer nominatie hierop innebrengen, die welcke daernae verclaert hebben, dat men maer één ontfanger over die jouffrenconventen soude behoren te stellen; daerop by de andere Staten geseyt es, dat ment versoucken sall bij provisie met dese twee, ende evenverre bevonden wort nae het jaer, dat dvoorss. conventen by enen rentmeester connen bedient worden, dat men alsdan derop naerder advijseren zall. Op den ... Decmber soe hebben die van de Ridderschap haer conform gemaect mette Stadt van tstellen van eenen rentmeester voir een jaer, daertoe nominerende den voorss. Drielenborch.

Art. 15. Is oeck goetgevonden, dat die Stadt van Utrecht die begijnen opt Begijnhoff scheyden zullen, zulcx dat daer geen heymelijke conventualen [lees: conventiculen] gehouden en worden, als dickwils geschiet.

[I. m.:] T 15^c. Fiat, ende heeft die Stadt aengenomen hierinne te versien.

Art. 16. Is voorts geadvijseert, dat men die goederen van den landtcommandeur ende balijer van St. Catharijnen ende allen commanduryen daeronder behoorende in eene masse ende onder eenen rentmeester brengen zall. Beheltelijck dat die gasthuysen in huur onderhoud nyet verhijndert maer voor eerst versorcht zullen worden, ende dat men dzelve landtcommanduer, balijer ende commanduren ende haerluyder heeren oeck separeren zall, ende die geene, die nyet bequaem en zijn om dienst te doen, tzy deur ouderdom ofte andersins, dat men dselve alimenteren zall, ende dandere employeren in der oorloge tot dienste van den Lande opt incommen vande voorss. goederen volgende die perticuliere instructie daerop te maecken, doch dat men discretie gebruycken zall jegens die commanduers, die tegenwoordich in leven zijn.

[I. m.:] T 16^e article is in advijs gehouden.

Art. 17. Ende verstaen, dat die perticuliere instructiën gedresseert zullen worden na de generale advijsen ende resolutiën hier vooren gestelt, ende dit dus belieft ende dvoorss. instructiën daernae gedresseert zijnde, zal men daerop approbatie versoucken van zijne Excellencie,

ten eynde dselve duer zijn auctoriteyt, ist noot, des te beter ter executie geleyt mogen worden.

[I. m.:] T 17e article is goetgevonden.

Aldus geadvijeert op behaghen vande voorss. Staten op den 5^{en} ende 7^{en} Octobris 1586".

Den 27sten Nov. 1586 werd deze ordonnantie door Leicester bekrachtigd („advoue et conferme" „les résolutions des trois Estatz d'Utrecht sur le Redressement de la chambre de direction des biens ecclésiastiques"), terwijl hij tevens den Utrechtschen Stadhouder, den graaf van Nieuwenaar, machtigde, als er ten opzichte van dit onderwerp tusschen de drie Staten van Utrecht eenig geschil zou rijzen, „d'y pourveoir et concilier les opinions différentes par toutte voye de raison".

Gedeeltelijk was dit redressement een herhaling van bepalingen der Orde, gedeeltelijk een wijziging ervan in Gereformeerden zin. In het algemeen was het minder uitvoerig dan de Orde, die door het Redressement niet werd opgeheven; de Orde bleef gelden, voorzover het Redressement er niet aan derogeerde; en zoo was het ook met de instructie voor de Directiekamer, die bindend bleef doch wijzigingen behoefde ten gevolge der in de Orde aangebrachte veranderingen.

De uitvoering van het Redressement had evenals die der Orde vele voeten in de aarde; en het was me er bovendien nog de uitvoering naar! Dit is echter zeer belangrijk; het Redressement was den Staten door Leicester opgedrongen, en, toen deze van het tooneel verdwenen was, kregen de Staten de handen vrij, welke vrijheid zij niet aarzelden te gebruiken ¹⁾. Bij de behandeling der verschillende soorten der geestelijke goederen zal dit nader blijken.

Conservatie der geestelijke goederen, in hun bestemming aangepast aan de gewijzigde religie, was hetgeen de Staten

1) Bor (I. c. XXI. p. 849) zegt dan ook, dat de regeling der geestelijke goederen, zooals ze in 1586 werd getroffen, naderhand veranderd is.

Hij weet ook niets van een onteigening en masse, maar spreekt enkel over een regeling der „administratie" der geestelijke goederen, die in het Redressement werd gegeven.

beoogden; de Synode dreef hen daarin op meer Gereformeerde baan.

Den 26 April 1588 werd door de Staten nog eens nadrukkelijk verklaard, dat occupatie der geestelijke goederen volstrekt niet in hun bedoeling lag. Het betrof een in het jaar 1585 door de Staten gesloten leening van *f* 25000, welker rentebetaling de Provincie drukte; daarom werd voorgesteld die *f* 25000 af te lossen, en wel uit „alle die geestelicke goederen int Sticht thuyt behorende, die men tot desen eynde met gelijke somme soude mogen beswaren”; dit voorstel ging niet uit van de theorie, dat de geestelijke goederen Provinciale eigendommen waren, zooals blijkt uit de toevoeging: „mits dat men d'selve 25000 £ vuyt het comptoir vande Generale Middelen restitueren sall, by soo verre die gemeene zaecke well gaet ende het voorss. comptoir sulcx lijden can”; doch gesteld eens, dat deze clause van restitutie, waardoor de voorgestelde maatregel een gedwongen leening werd, er niet aan toe ware gevoegd, dan waren de Staten immers toch, sine ullo dubio tot het opleggen van dergelijken last bevoegd geweest krachtens hun hoogheidsrecht in het algemeen of hun superintendentie over alle ad pios usus gefundeerde goederen. Maar zelfs in den gematigden vorm, waarin het besluit werd voorgesteld, wilden de Staten er niet aan: „Die Staten hebben verclaert inde versochte beswaringe vande geestelicke goederen niet te connen verstaen, maer dat sy van de meyninge sijn, dselve te conserveren soo veel mogelick, volgende d'ordonnantien daerop gemaect ende noch vorder te maecken” 1).

De Staten hielden zich dus op het standpunt door hen steeds ingenomen en herhaaldelijk naar aanleiding van de Orde uitgesproken, dat zij niets anders beoogden dan conservatie en reformatie.

In den loop des tijds hebben zij zich niet altijd gehouden aan hun beginsel, dat de geestelijke goederen ad pios usus moesten worden en blijven aangewend; uit de inkomsten ervan hebben zij tal van zaken bekostigd, van welke het pieuze

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 25 Apr. 1588, punt 3.

karakter moeielijk valt in te zien; doch tot het wezen der zaak doet dit niets af; het ligt voor de hand, dat, wanneer de administratie van stichtingsgoederen in handen der Overheid zelve is en tevens de piii usus, tot welke die goederen aangewend moeten worden, niet vast omschreven zijn, wanneer het land in finantieele moeijlichkeiten verkeert voornamelijk ten gevolge van oorlog, en er bovendien, van familieoogpunt bezien, veel voor te zeggen valt, om, ten einde den bloei der familie door het welvaren der leden te bevorderen, dezen bloei onder de piii usus te rangschikken, — het zelfstandige karakter dier goederen en hun pieuze strekking meermalen in het gedrang zullen geraten. Het is de oorzaak geworden van den strijd tusschen Voet c. s. en de Staten, waarover ik hier niet zal uitweiden ¹⁾.

In elk geval dachten de Staten er bij het arresteeren van het hun opgedrongen Redressement niet aan, dat hun eigenlijk het gansche geestelijke vermogen in den schoot werd geworpen ²⁾!

De Directiekamer moest voor de uitvoering der regeling zorg dragen; zij was geen nieuw college, maar reeds krachtens art. 22 der Orde ingesteld; de oorspronkelijke plannen van reorganisatie ervan, om ze n.l. samen te stellen uit vier leden, waarvan de Staten, de Stad, het Hof en de Kerkeraad van Utrecht elk één zouden benoemen, waren opgegeven; de samenstelling bleef zooals ze was. Haar werkkring werd echter ten gevolge der bepalingen van het Redressement uitgebreid; niet

1) Zeer in het kort is deze strijd geschetst door Mr. Koker l. c. pp. 65—67. Enkele onjuiste opmerkingen erover vindt men bij Mr. Verloren l. c. pp. 437, 438, en enkele juiste bij Mr. W. H. de S. Lohman l. c. pp. 56 noot 2 en 178. Cf. W. van Beuningen, Het Geestelijk Kantoor van Delft, p. 15.

2) In de aanstelling van den rentmr. der Gebeneficieerde goederen, Floris van Weede, — cf. art. 4. van het Redressement — d.d. 28 Oct. 1586 werd door de Staten gezegd, dat „tot meerder conservatie vande geestelijke goederen” het Redressement was gemaakt, en vooral om te voorzien in de bezoldiging der predikanten, schoolmeesters en kosters in de steden en de dorpen van Utrecht. Cf. Mr. Verloren l. c. bijl. A. 13.

Bor. l. c. XXI. p. 848 zegt dan ook, dat de Haagsche Synode gecommiteerden naar Leicester had gezonden, „ten fijne ordre gestelt soude worden op de geestelijke goederen ende insonderheid op de alimentatie van de Predicanten des Godlijken Woords, Schoolmeesters en Kosters van de stad, steden en landen van Utrecht”.

enkel toezicht op het beheer, maar ook de administratie zelve hoorde ertoe ¹⁾. Een omvangrijke correspondentie had zij te voeren, ook met „Steden ende Heeren”, zonder dat zij hare brieven van een „pitzier” kon voorzien: zij had er geen; dit nu stond „seer beroyt”; daarom werd van deze zaak een punt van beschrijving gemaakt: „te resolveren wat cachet die vande voorss. camere sullen doen maecken ende gebruycken” ²⁾. Er werd evenwel geen beslissing op genomen. De Directiecamer zou trouwens toch niet lang genoeg hebben gehad van haar cachet. In ditzelfde jaar 1588 werd ze opgeheven.

Den 3^{den} Juli 1588 verklaarden de Staten w. i. w. nog: „verstaen ende sijn oock eyntlick geresolveert die vande Directiecamer te mainteneren in haerluyder commissie”; doch den 9^{den} Oct. van dat jaar werd ze reeds opgeheven, althans voorloopig.

„Opden negenden Octobris 1588 hebben die Geëligeerden, die gemeyne Edelen ende Ridderschappe vanden Lande van Utrecht, mitsgaders die Burgemeesters ende gecommitteerden vande Stadt Utrecht by provisie gesuspendeert, gelijk sy suspenderen by deesen, die vande Camere van directie vande geestelijke goederen met haeren ontfangers, secretaris ende anderen officieren van haer ampt ende officie, hem interdicrende tselve meer te exerceren, totdat byde Staten vanden

1) Art. 15 der instructie droeg haar het maken der huurcontracten van de kloostergoederen op, met medewerking voor de jufferen- en begijnenconventen van een gedeputeerde resp. van de Ridderschap en de betreffende Sted.

Haar notulen (21 Febr. 1587—24 Sept. 1588) zijn aanwezig op het Rijksarch. te Utrecht, Statennotulen no. 211. 21 Febr. 1587 waren aanwezig de drie leden, van Schade, van Parys van Zuydoort en van Malsen, met den secretaris van Enschede; de vorige secretaris Rodius was er niet, hoewel hem geïnsinueerd was aanwezig te zijn, „ofte ten minsten over te leveren die sluetelen dienende totte cassen daerinne die pampieren concernerende die geestelijke goederen gesloten sijn”; van dezen laatsten plicht kweet Rodius zich den volgenden dag door over te leveren „de sluetelen dienende totte casse ende camere vande voorss. directie”. In de notulen van den 10den Maart 1587 werd Rodius woordelijk genoemd „geveesene secretaris vande Directiecamere”.

Vóór in het register harer notulen is haar instructie opgenomen (36 artt. groot), een omwerking (volgens art. 10 van het Redressement) van de instructie van 1581. Er werd alleen in gehandeld over de kloosters en hunne goederen.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Febr. 1588, punt 4.

Lande van Utrecht, de instructiën opde conservatie vande geestelijke goederen ende tbesoigne van die vande voorschreven camere gesien, anders geordineert sal zijn. Belastende voorts by desen den ontfangers vande geestelijke goederen met den eersten te maecten ende in haeren handen te leveren pertinente staet van haeren ontfang ende vuytgeven. Actum inder Statencamere tUtrecht op date als boven" 1).

„Item — zoo luidde punt 2 der beschrijving van 17 Oct. 1588 — alsoo verscheyden clachten gedaen werden over die Directiecamere ende haere officieren ende verscheyden abuysen by deselve, soe geseyt wort, gepleecht ende ingevoerd contrarie dinstructie op de conservatie vande geestelicke goederen gemaect, alsoo dat die Geëligeerden, Edelen ende Gedeputeerden vande Stadt Utrecht goetgevonden hebben, die gecommitteerden ende officieren vande voorss. camere by provisie van haer ampt ende officie te suspenderen ende haer te interdicieren dselve meer te bedienen, totdat, dinstructie opde geestelicke goederen gemaect ende tbesoigne vande voorss. camere gesien, anders sall wesen geordonneert, off het nyet geraeden en es, metten eersten te committeren die d'voorss. instructie ende besoigne sullen visiteren, alle abuysen ende infractiën by geschrifte stellen met die middelen daerby men dselve soude mogen remedieren, omme metten eersten den Staten rapport te doen, blijvende middelretijt die suspensie van weerden". Hierop werd 25 Oct. 1588 geresolveerd: „Hebben tarticule pro ut iacet goetgevonden, daerby gevoucht, dat men den secretaris ende andere die sleutelen ende pampieren sall affeysschen, ende datmen dontfangers sall doen leveren reeckeninge van haer ontfanck ende vuytgeven ende generalick van haerluyder administratie, by name Floris van Weede, Anssem Ruysch ende Jan vanden Bongacrt". „Die van Amersfoort verclaren, dat zy mette Directiecamer nyet te doen hebben, ende dat zy selven verstaen van haere geestelicke goederen te disponeren;

1) Inv. d. arch. v. d. kap. v. kl. no. 415c. Cf. in de Kroniek v. h. Histor. Gen. gev. te Utr. (21ste jaarg., 1865, 5de serie, dl. I.) de „Kronijk van Utrecht, 1576—1591", p. 570.

daerop dandere Staten seyden, dat sulcx volgende dUnie den Staten alleen toequam" 1).

Het college, dat voor de naleving van het Redressement had te zorgen, was alzo verdwenen; van een herstelling ervan is mij nergens iets gebleken 2). Deze schijnt ook niet in de bedoeling der Staten te hebben gelegen; immers het 25ste punt der beschrijving van 3 Febr. 1589 luidde: „Alsoo die camer tot directie vande geestelicke goederen opgerecht gcsuspendeert es, ende dat nochtans bevonden wordt, dat eenich toesicht opde selve goederen sall moeten wesen, ende sonderlinge van cleyne beneficiën als vicaryen ende anderen, oft nyet geraiden es, daerop eenich ordre te stellen", waarop 10 Jan. 1590 besloten werd: „committeren Rengers, Moersbergen, Spruyt, omme met Johan Corneliss. ende den Secretaris te visiteren die Directiecamer ende te besien, off alle die stucken daer zijn, die daer behooren te wesen, ende tgheen daeraen ontbreekt den voorn. Enschede te doen leveren, sonderlinge het originel be-soigne; off soo hy weygerich es, hem daertoe by gyselinge ende anderssins te doen constringeren" 3).

Tevens werd aan een commissie, bestaande uit de heeren Buth, Moersbergen en Spruyt, bijgestaan door den Advocaat, opgedragen, advies omtrent het toezicht op de geestelijke

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Reeds in Sept. broeide er wat, blijkbaar van de zijde van de Stad Utrecht, die hare oude aanspraken nooit had opgegeven. De Gedep. Staten bepaalden nl. 4 Sept. 1588: „Van den Berch, Zudoert metten Secretaris zijn gecommiteert, om die vander Stadt op morgen te gaen berichten vande Directiecamer, ten eynde zy egheen nyeuwicheyden invoeren willen tegens dordonnantie daerop gemaect ende by zijn Excellencie geaprobeert"; en den 12den dier maand: „van den Berch, Zudoert ende den Secretaris zijn gecommiteert, om die Magistraet deser Stadt te remonstreren ende te versoucken, ... dat zy die Staten maintenireren willen inde ordre opde geestelijke goederen volgende daecte by hemlyden opde depesschemente vanden onlanx gedepesscheert". Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

2) Het is vreemd, dat aan Mr. Verloren niets bekend is geweest van het ondergaan van de zon der Directiekamer; het register der Statenbeschrijvingen over 1588 en ook het register no. 59 waren toch, toen Mr. V. zijn werk samenstelde op het Utr. arch. aanwezig en gecatalogiseerd; toch schrijft Mr. V. op p. 541: „Daar het deel der Resolutiën der Staten over 1588 ontbreekt op het prov. archief" etc.

3) Reg. v. d. beschr. d. St.

goederen, overeenkomstig het punt van beschrijving, uit te brengen ¹⁾; en werd haar last gegeven „om ordre opde betalinge vande predicanten te stellen” ²⁾.

Voordat deze beslissing genomen was, hadden de Staten reeds bepaald, 27 Mei 1589, dat aan Hugo van Enschede gelast zou worden, de papieren en stukken rakende de Directiekamer en de pastorie- en vicariegoederen „metten aenleve vandien” binnen vier dagen over te leveren, benevens en binnen denzelfden termijn de sleutels der Directiekamer; voorts binnen veertien dagen rekening en verantwoording te doen van den ontvang en de administratie gedurende den tijd, dat hij secretaris der Directiekamer geweest was. Deze resolutie uit te voeren werd opgedragen aan „de gedeputeerden, dwelcke gecommitteert sijn om ordre te stellen opde pastoryen ende vicaryen ten platten lande ende daerna inde Stadt ende Steden” ³⁾.

Het Redressement van 1586 is de laatste algemeene regeling der geestelijke goederen in de provincie Utrecht vóór het redressement van 1798 (Additioneele Artikelen tot de Acte van Staatsregeling, artt. 1—6). In de uitvoering ervan hebben de Staten, die door het vertrek van Leicester de handen vrij kregen, zich niet al te zeer aan de letter gebonden gerekend. Bij de uiteenzetting van de rechtspositie der verschillende soorten van geestelijke goederen zal ik gelegenheid hebben dit aan te toonen; tevens hoop ik daarbij te bewijzen, dat de maatregelen der Staten, zooals ze in het Redressement werden genomen en

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Febr. 1589, punt 14. Op dit punt waren reeds 8 en 20 Mrt. 1589 besluiten genomen, die evenwel het besluit van 10 Jan. 1590 niet overbodig gemaakt hadden; ze hielden slechts in de benoeming van een commissie van onderzoek naar de plattelandsche pastorie- en kerkegoederen en van advies in zake van de aanvulling van het te kort, en het verleen van tijdelijken onderstand.

3) Reg. v. d. beschr. d. St.

Hiermee werd waarschijnlijk bedoeld op de commissie, die 8 Mrt. 1589 was ingesteld, „om staet te maecken ende haer te informeren op den incommen vande pastoryen ende kercken ten platten lande goederen, ende voorts middelen te adviseren daer vuyt men toort soude mogen suppleren” (beschr. v. 3 Febr. 1589, punt 14), welke opdracht 20 Mrt. daaraanvolgende werd bekrachtigd. Reg. v. d. beschr. d. St.

ontworpen, verklaard dienen te worden uit het ius reformandi der Staten, die sedert het wegvallen van de geestelijke Overheid, het geestelijke recht en de geestelijke jurisdictie *de* Overheid waren, op wie met het verdwijnen der tegenstelling: geestelijk-wereldlijk, alle recht, vroeger door den Bisschop bezeten, gedevolveerd was.

De Staten waren door de Reformatie in zake van de Geestelijkheid en hare goederen geworden niet de *eigenaar* maar de *Overheid*; de jurisdictie, niet het eigendomsrecht was verplaatst.

HOOFDSTUK III.

DE KERKGEBOUWEN EN DE TOT HUN ONDERHOUD BESTEMDE GOEDEREN.

§ 1. *De parochiale kerken in de Stad Utrecht*

Het verbod van de uitoefening van den R. K. eeredienst had geen ander gevolg dan dat de gebouwen, waarin hij tot nog toe had plaats gehad, leeg kwamen te staan; meer niet. Wie recht op de kerken hadden, behielden het; zij waren echter verplicht te zorgen, dat er geen ander gebruik van gemaakt werd dan het door de Overheid toegelatene. We hebben reeds gezien, dat bij de herziening van den religievrede voor den gereformeerden dienst aangewezen werden drie parochiekerken, de Jacobs-, Buur- en Klaaskerken, terwijl ook in de kerk van het Minrebroedersklooster de Gereformeerden hun dienst mochten bewerkstelligen; de Geertekerk en die van het Predikheerenklooster werden aan de R. K. gezindheid toegewezen. Dit alles betrof alleen het *gebruik* van de kerken; de Raad beschikte niet over het eigendomsrecht ervan! Dat hij de bestuurders der kerken verplichtte ze te openen hetzij voor den ongereformeerden, hetzij voor den gereformeerden dienst, was niet omdat hij er de eigenaar van was, maar omdat hij als Stedelijke Overheid in religiezaken had te beslissen. De

Gereformeerden hadden geen *recht* op de kerken; alleen de beschikkingen van den Raad openden hun de kerkdeuren. Waaraan zou de Jacobsparochie het recht hebben ontleend de gchoorzaamheid aan het geestelijke gezag op te zeggen en den dienst te reformeeren, als de Raad haar niet in het gelijk had gesteld, haar goed recht niet had erkend? De kerk hoorde zeer zeker aan de parochie, maar welke religie, de „oude” of de „nieuwe”, moest er in worden uitgeoefend? Dat was de quaestie, en deze kon alleen door de Overheid worden opgelost. De Consistoriale kerk had zelfs geen recht op gebruik van eenig kerkgebouw, zij was een nieuw lichaam, dat alleen uit handen van den Raad het genot van de Minrebroederskerk of van een parochie- of kapittelkerk ontvangen kon.

De uit de samensmelting der Consistoriale kerk met die van St. Jacob ontstane Utrechtsche kerk had van de door haar gebruikte gebouwen niet het eigendomsrecht; het is haar nooit getransporteerd, hetgeen toch noodig geweest ware, daar het onroerend goed ¹⁾).

Met de parochiekerken in de Stad hebben de Staten zich niet ingelaten; zij bepaalden zich tot het verbod van den Roomschen eeredienst, en tot art. 48 der Instructie en art. 5 van het Redressement, welk eerste artikel slechts voorschreef, dat de Directiekamer de goederen „vande kercken” zou inventariseeren. Van een eigendomsrecht der Provincie op de kerken is dus in het geheel geen sprake. De Staten erkenden uitdrukkelijk het recht van anderen. „Kerckmeesters ende gemeene buyren der parochie van St. Jacobs” hadden in Januari 1590

1) Geheel onjuist is wat Prof. Royaards (l. c. dl. XVII. pp. 222, 223, 228, 229) omtrent de kerkgebouwen weet mee te deelen op grond van den religievrede van 15 Juni 1579. Aan „beide Kerkgenootschappen” (!) werden „gelijke regten” toegekend; „de Hervormden” traden „van dit oogenblik af in het *wettig bezit* dier kerken”. „Het *kerkelijk eigendom* bleef dus met onderlinge toestemming geregeld”. Later werden ook de Dom- en andere kapittelkerken „*even wettig*” in hun „*bezit*” gesteld. „Aldus zijn de Hervormden regtens getreden in het *volle bezit* dier kerken”.

Klooster-, kapittel- en parochiekerken laat de Heer R. dus zonder onderscheid het „eigendom” worden van „de Hervormden”, op den enkelen grond dat de Raad hun er „vry ende libere exercitie” hunner religie in toestond! Er zijn grenzen,

een request ingediend aan de Staten, waarin zij vroegen om „recompense van dat haerluyder kercke ende thoren int beleg van Vreborch deur tgeschut alsoo beschadicht es”; „soo in regard vande schade als soberen incommen vande kercke van St. Jacobs” verklaarden de Staten zich bereid (16 Febr. 1590) een obligatie op de Provincie uit te geven: „tot behouff vande selve kercke een losrenthe te constitueren van achthondert gulden hooftsoms, die men versegelen sall opt selve hypoteccq, daer die renthe van Frans Gerritss. voorde recompense vande schade aen zijnen huysse geleden op versegelt es, te weeten die Staten-imposten” ¹⁾.

Het was de Raad, die hier optrad, die het gebruik van kerken schonk en ontnam naar het hem goeddacht, die voor het onderhoud zorgde, die de kerkmeesters aanstelde en van hen rekening en verantwoording vorderde, die hunne beschikingshandelingen al of niet goedkeurde. Voor een stedelijk eigendomsrecht zou zonder eenigen twijfel meer zijn te zeggen dan voor een kerkelijk; de kerk, de stedelijke Utrechtsche kerk, had met het beheer en de beschikking over kerken en kerkegoederen niets te maken, en heeft dan ook, voor zoover ik weet, nooit bewoerd eigenares ervan te zijn; zij had het

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Febr. 1589, punt 40. Cf. ook de beschikking der Gedep. Staten van den 22sten Juli 1630 op het request van de „kerckmeesters ende gemeene gebuyren behoorende onder 't kerspele van St. Jacobskercke binnen Utrecht”, waarin deze verklaarden, dat zij „tot kosten vande voorss. kercke” vier wijzerborden aan den toren hadden doen aanbrengen, en met het oog daarop verzochten, dat de Staten hun, ook in verband met de uitgestrektheid hunner parochie — „dat 't voorss. carspel van St. Jacob zeer groot is ende 't voorss. werck mede sal kunnen dienen voor die vande Weerdt, Lauwenrecht ende Veengraft, alle schippers, passanten, als oock arbeytsluyden aldaer” —, eenige klokken zouden willen gunnen „by leninge off ander gratie”, terwijl zij tevens de aandacht er op vestigden, dat er in de Cathrijnekerk klokken hingen, die toch, zeiden zij, niet gebruikt werden, omdat er aldaar geen uurwerk en wijzers waren. In de beschikking op dit verzoekschrift gaven de Gedep. Staten de gevraagde klokken in leen, onder voorwaarde, dat de kerkmeesters bij schriftelijke acte, geaprobeerd door de Vroedschap, erkennen zouden, de klokken niet anders dan in leen te hebben gekregen, terwijl hun tevens werd gelast, de klokken „op haer eygen kosten uyt den toorn vanden voorss. convente” te halen, en de eventueele beschadigingen aan den toren te herstellen.

Reg. no. 59. Derde memoriaal etc. ff. 117 vo. sqq.

gebruik, haar door den Raad naar goedvinden toegestaan en ontnomen, en daarmee was zij tevreden.

Nadrukkelijk werd van Gereformeerde zijde („Litmaten der ware gereformeerde kercke Christi binnen Utrecht”) in een request aan den Raad diens recht erkend: wien „als hoofden ende regierders deser Stadt toecompt te disponeren op de kercken int gemeyn ende soedanige totte waere gereformeerde religie te ordonneren als H. E. Stadt betamelick ende de borgerye dienstich is”, 31 Aug. 1618 ¹⁾.

Maar deze tegenstelling is geen alternatief; noch de Kerk noch de Stad was eigenares; in de vier parochiën was alles bij het oude gebleven, de kerkgebouwen met hunne fabrieksgoederen, beheerd door kerkmeesters bijgestaan door de geburen der parochie, vormden vier afzonderlijke vermogenscomplexen of stichtingen; de Reformatie had daarin niets veranderd.

Reeds art. 19 van den religievrede bepaalde, dat de Magistraat de kerkmeesters, koster, organisten en doodgravers zou benoemen en de kerken zou onderhouden.

Zoo werd den 24sten Febr. 1579 door den Raad voor dit jaar Antonis de Ridder benoemd tot kerkmeester van de Klaaskerk ¹⁾.

Zoo werd den 23sten Apr. van dit jaar door den Raad vastgesteld, dat voortaan jaarlijks tegen den eersten October de kerkmeesters van de Buurkerk vernieuwd zouden worden, en dat te dien einde de aftredende kerkmeesters hunne sleutels in den Raad moesten brengen acht dagen te voren ¹⁾; den 16^{den} Juni maakte de Raad een nadere regeling van de opvolging in het kerkmeesterschap van de Buurkerk: de kerkmeesters zouden niet met doch na elkaar het beheer voeren, elk gedurende een jaar ¹⁾.

Op denzelfden dag bepaalde de Raad, dat de „dienres vande Buurkerk”, die begeerden te blijven, „in horen dienst gecontinueert” zouden worden ¹⁾; waarschijnlijk werden bedoeld koster, schoolmeester, organist en doodgraver ²⁾.

Den 22sten Juni werden twee leden van het stedelijke Bestuur als commissarissen van de Buurkerk benoemd, „daer de kerck-

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. art. 19 v. d. religievrede.

meesteren in alle zwaricheden haer refugium an sullen mogen nemen" 1).

Den 23sten dier maand werden twee kerkmeesters der Klaaskerk aangesteld 1) 2).

En zoo vindt men verder geregeld de benoeringen door het stedelijke Bestuur gedaan, volgens het beginsel in art. 19 van den religievrede nedergelegd.

Het beheer der kerkgebouwen werd dus gevoerd door personen, die met de kerken, door welke ze voor haar eeredienst gebruikt werden, niets te maken hadden, die benoemd werden door de stedelijke Overheid, en die aan deze alleen rekenplichtig waren.

Wat bv. de Geertekerk betreft, den 18^{den} Juni 1581 werd door den Raad een commissie benoemd om van de kerkmeesters dier kerk inventaris te vorderen van de „voirss. kerckengoederen" 1), welke commissarissen niet voorspoedig in de uitvoering hunner opdracht blijken te zijn geweest; althans 28 Aug. van hetzelfde jaar werd door den Raad bepaald: „De Raet ordonneert den kerckmeesters inder tijt van Sinter Geertruyt of dgenen, die tbewijnt vande kerckegoederen hebben, dat zy binnen 14 dagen na insinuatie van desen in handen van den secretaris deser Stadt overleveren staet ende inventaris vande voirss. kerckegoederen, mit de leste rekeninge, die gedaen ende gesloten is" 1).

En wat de Jacobsparochie betreft, den 27sten Jan. 1615 werd bepaald, dat de kerkmeesters rekening en verantwoording aan commissarissen uit den Raad zouden doen 1).

Men mag de kerkmeesters niet beschouwen als stedelijke ambtenaren, daar zij geene stedelijke belangen behartigden; de kerken en de kerckegoederen toch waren geene stedelijke goederen, al werden ze van stadswege beheerd 3); het waren en het bleven vier afzonderlijke parochiale vermogenscomplexen, evenzeer

1) Vroedsch. resol.

2) Tevens werden van stadswege aangesteld „te Minrebroeders" een koster en een „dootgrever ende blasen" en werd aan eerstgemelde een tractement van f 40 toegelegd.

3) De kerkmeesters heetten dan ook wel kerkmeesters der parochiën; cf. b.v. de benoeming van twee kerkmeesters „van Sinter Nicolaesparochie", dd. 9 Febr. 1582. Vroedsch. resol.

onafhankelijk van de „Kerk” als zelfstandig ten opzichte van de Stad; ze werden afzonderlijk beheerd, w. i. w. van wege de Stad, doch deze zorgde er alleen voor, dat de goederen volgens hun bestemming werden gebruikt (d. i. voor den Christelijken eeredienst) en goed werden geadministreerd, voor welk beheer zij de benoeming aan zich hield als „opperkerkmeester.” In het beheer hadden bovendien mee te spreken de geburen der parochiën, die bleven bestaan, wel niet als kerkelijke lichamen zooals vóór de Reformatie en zooals de Jacobsparochie ook nog daarna, totdat ze onder Leicester werd samengesmolten met de Consistoriale kerk, maar toch als erkende lichamen, wier werkkring zich bepaalde tot het beheer hunner goederen en wier lidmaatschap men verkreeg door het wonen binnen de grenzen der parochie.

De kerkmeesters zou ik als het dagelijksche bestuur der parochie willen qualificeeren, de geburen als den raad ervan ¹⁾. Uit de parochianen werden de kerkmeesters benocmd. Men leze bv. de resolutie van 27 Jan. 1615: „Is byde E. Heeren Borgemeesteren geresolveert de gebuyren resorterende onder 't Caspel van Sinte Geertruydenkerke by acte te insinueren, van nu voortsæn alle jaer acht dagen voor datmen gewoonlijck es aldaer de kerckmeesters te veranderen over te leveren inde Secretarie dezer Stat namen van acht ofte thien van de bequaemste, gequalificeerste persoonen doende professie van de gereformeerde religie int voorss. caspel woonende, omme uyt dezelve by de E. Heeren Burgemeesters voornoemt twee persoonen gecommitteert te worden tot kerckmeesters vande voorss. kercke, gelijk van dandere parochiekercken wort gedaen, in conformite vande Christelijke kerckeordeninge dairvan zijnde; op pene, indien sy anders doen, van nullite, ende dat de voorss. kerckmeesters, alvooren hare reeckeninghe te doen, alle jare sullen moeten verzoecken commissarissen uyt den E. Rade dezer Stat, omme dezelve hare reeckeninge te assisteren” ²⁾.

1) Zoo zegt Mr. S. Muller Fz. (De Universiteits-Gebouwen te Utrecht, Utrecht 1899, p. 8), dat de kerspelkerken in de Middeleeuwen „namens” de „leden der kerspelen” werden „geadministreerd”.

2) Vroedsch. resol.

In het beheer van de parochiale goederen werkten de parochianen met de kerkmeesters samen. Zoo verzochten „de gemeen gebuyren van Sinter Nicolaes kerspell” aan den Raad, blijkens diens beschikking van 1 Mrt. 1581, dat „hun geoctroyeert ende geconsenteert soude mogen werden, alle de losrenten ende gerede penningen, die de kerck van Sinter Nicolaes rechtevoort heeft ende naest de thien of twaelff jaren overgespaert zijn, te laten aflossen ofte vercopen, ende die penningen vandien te employeren tot makinge van een vuyrwerck ende voirsloch ende appendentiën vandien, daer nyet alleen tgantsche kerspel mer oick alle andere burgeren ende ondersaten ende vreemdelingen dese Stadt frequenterende mede gedient soude zijn”. Nadat de Raad „den staet vande voirss. kerckengoederen, incommen ende lasten” had laten nagaan, werd door hem, „genegen wesende tot het versueck der voirss. gebuyren”, het verzoek toegestaan: „consenteert ende octroyeert by desen, dat zy mits latende vry ende suver anden kerckmeesters vande selve kercke tot reparatie vande selve ende onderhoudinge vande kerckendienres de somme van twee hondert gulden jairlicx so an lant, huyshuyr, erfpachten, renten als anders, behalven tgene dselve kerck an erfpachten, aelmissen ende diergelijcke vuytkeren moet, het superplus ende tgene de voirss. kerck meer heeft an renten sullen mogen laten oflossen ofte vercopen ten meesten profite der voirss. kercke by kennisse vande kerckmeesters inder tijt, ende die penningen vandien mit de gerede penningen, die zy alrede mogen hebben, employeren tot makinge vant voirss. vuyrwerck, voirsloch ende appendentiën vandien; des indien zy mit deselve renten nyet toe en mogen commen, soe sullen zy de reste mogen vijnden by contributie vande goetwillige gebuyren, ende anders noch vorder nyet” 1).

Tegenover deze rechten in verband met de administratie der kerkegoederen stonden verplichtingen, bv. om bij te dragen in de kosten van het onderhoud der kerk; de parochie als zoodanig had hiervoor te zorgen; de parochianen konden ook in hun privé worden aangeslagen, hetgeen echter niet geschiedde zonder dat de burgerlijke Overheid hiertoe octrooi verleende.

1) Vroedsch. resol.

In de Stad heb ik hiervan echter geene voorbeelden gevonden, wel ten platten lande; art. 19 van den religievrede huldigde n.l. een ander stelsel: de Stad beloofde de fabriek der kerken te zullen onderhouden, d. w. z., wanneer de kerke- of fabrieksgoederen niet bij machte waren om in het onderhoud der gebouwen te voorzien, zou door het Stedelijke Bestuur als Voedsterheer der Kerk, zooals men zeide, subsidie worden verleend. Dat de belijders der ware Christelijke religie zelve de kosten, die de uitoefening van deze met zich bracht, zouden dragen, paste niet in het Gereformeerde recht; de eerste plicht der Overheid was, te zorgen voor de handhaving der ware Christelijke religie, dat deze het voor haar noodige materiele substraat aanwezig vond, en tevens te waken, dat ze door geene ketterijen werd bevlekt. En als de onderdanen zelve voor die kosten werden aangesproken, waren hunne bijdragen geene contributiën ter zake van het lidmaatschap van een „kerkgenootschap” maar van hen geëischte belastingpenningen ten behoeve van den dienst Gods ¹⁾; de taak der Overheid was „niet alleen acht te nemen ende te waken over de Politien, maer ook de handt te houden aen den heyligen Kerken-dienst: om te weeren ende uyt te roeyen alle afgoderye ende valschen Godtdienst, om het rijke des Antichrists te gronde te werpen, ende het Koningrijke Jesu Christi te voorderen, het Woordt des Euangeliums over al te doen prediken, opdat Godt van een ycgelijk ge-eert ende gedient werde, gelijk hy in zijn Woordt gebiedt” ²⁾. De kosten konden worden gevonden uit de algemeene publieke middelen of uit bijzondere heffingen; welke personen in die heffingen werden aangeslagen, of allen die in de parochie woonden of alleen de ware gereformeerde Christenen, doet tot het karakter der heffing niet af.

Een voorbeeld van subsidieering der parochiën wordt geleverd door de wijze, waarop in de kosten van het uur- en slagwerk van de Klaaskerk ³⁾ voorzien werd, toen de middelen in de resolutie van 1 Mrt. 1581 blijkbaar niet voldoende waren. De

1) Cf. pp. 137, 138.

2) Art. 36 der Belijdenis.

3) Cf. de vorige pagina.

Stad verleende een subsidie van *f* 600. — aan „die gebuyren van Sinter Nicolaeskerspel” „tot vervallinge vande costen van het nye vuurwerck aldaer opgerecht”; dit was echter slechts een voorschot; de Raad overwoog n.l., dat „de gebuyren van Sinte Geertruydenkerspel. . . mit het voirss. werck also wel gevordert zullen zijn als huer overgebuyren” (sc. de parochianen van het Klaaskerspel), en dat om die reden door hen die *f* 600. — moest worden gedragen; daarom, „angesien d’selve Cameraer [sc. A. van Meerlant, Eerste Stadskameraar] geurgeert wort vande gebuyren van Sinter Nicolaes, om dselve penningen op te brengen”, gelastte de Raad den 22sten Jan. 1582 „de kerckmeesters van Sinte Geertruydenkerspel de voirss. seshondert gulden te furneren ende op te brengen an handen van Adriaen van Meerlant, Cameraer, binnen acht dagen na insinuatie van desen, op pene, indien zy daarvan in gebreke bliven, dat men der voirss. kercke huysingen ende erven sal doen subhasteren ende gerechtlick vercopen, totdat men tot furnissement vande voirss. seshondert gulden ende doncosten daeromme gedaen geraeckt zal zijn” 1).

Den 5^{den} Mrt. van hetzelfde jaar hielp de Stad de Klaaskerk nog aan *f* 300. — ten behoeve van haar uurwerk; ook dit bedrag werd niet uit eigenlijke Stadsmiddelen gevonden, maar uit de goederen van het St. Nicolaasklooster, die de Stad zich na de separatie der kloosterlingen evenals van verschillende andere stedelijke mannenconventen had aangetrokken en waaruit zij de gescheiden kloosterlingen alimenteerde 2).

Wellicht strekten deze *f* 300. — tot ontlasting der Geerteparochie, zoodat deze slechts *f* 300. — te betalen had in de kosten van het uurwerk. Den 21sten Jan. 1583 gelastte de Raad n.l. aan „de kerckmeesters ende gemeen buyren van Sinte Geert” aan A. van Meerlant te betalen „de reste vande drie-

1) Vroedsch. resol.

2) „Geresolveert, datmen die huysinge, die Antonis de Ridder in huyren gebuyct vanden Prior van Sinter Nicolaes openbaerlick plus offerenti vercopen sal, om vande penningen daarvan commende te betalen ande kerckmeesters van Sinter Nicolaes driehondert gulden tot tgene te cort comt ant nye vuurwerck Sinter Nicolaes; ende vant overloop sal men den Prior een lijfpensie copen, opdat hy van zijn alimentatie nyet vercort en worde”. Vroedsch. resol.

hondert gulden, daer zy op geseth sijn geweest tot behouff van nye vuurwerck Sinter Nicolaes; of by faulte vandien salmen procederen tot vercopinge vander voirss. kercke huysinghen ¹⁾).

Den 25sten Febr. daaraanvolgende waren zij nog *f* 233.— van de *f* 300.— schuldig, waarom de Raad zijn betalingsbevel herhaalde, onder de volgende bijvoeging: „hemluyden [sc. den kerkmeesters] consenterende ende auctoriserende te dien eynde enige der voirss. kerckenhuysen ofte cameran te mogen vercopen of de penningen op losrenten te nemen of houden” ¹⁾).

De slotsom uit dit alles ligt voor de hand.

De kerken en de kerkegoederen bleven, wat het eigendomsrecht betrof, na de Reformatie in statu quo; de Nederd. Herv. kerk van Utrecht had van de parochiekerken het gebruik, omdat de Raad het haar, die hij als de ware Christelijke kerk erkende, toestond; zij had er evenmin het eigendomsrecht van als Peter van Bambergen en Tibault de Lange van de conventuale kerken van St. Paulus en Abraham Dole ²⁾).

Om kerkegoederen te bezwaren of te vervreemden hadden geburen en kerkmeesters machtiging van den Raad noodig. Vooral de aangehaalde resolutie van 25 Febr. 1583 stelt in het licht, dat de kerkegoederen geene Stedelijke eigendommen waren; immers daarbij werd aan de Geerteparochie geconsenteerd, om tot betaling van hetgeen zij aan de Stad nog schuldig was geld op losrente te lichten ³⁾).

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. de Raadsbesluiten van 29 Nov. 1656 en 18 Apr. 1659, meegedeeld in § 4. Zeer juist is hetgeen gelezen wordt bij Dr. Kleyn (l. c. pp. 243—247, 248—252) ter bestrijding van de meening, dat de Gereformeerde kerken eigenaressen zouden zijn van de kerkgebouwen en kerkegoederen bij haar in gebruik.

Onjuist is de meening van de Heeren Lohman en Rutgers (l. c. p. 13 noot 2), dat de rechtsgrond voor het genot der kerkelijke goederen van de Gereformeerden was, dat de Gereformeerde kerken de gereformeerde parochiën waren. In den regel waren zij dit wel, maar ook als zij het niet waren, hadden zij dit genot; en aan den anderen kant waren ook niet-Gereformeerden lid van de gereformeerde parochiën.

3) Cf. ook de resolutie van 1 Mrt. 1581 (p. 353); en die van 1 Juni 1629, bij welke de kerkmrs. van St. Jacob door den Raad werden gemachtigd, om geld te leenen „tot laste vande selve kercke”, om uurwijzers aan den toren te doen aanbrengen; en die van 16 Mrt. 1657, waarbij de kerkmrs. der Jacobskerk geautoriseerd werden, om het kleine orgel te verkoopen „ten meesten oirbaer vande selve kercke”. Vroedsch. resol.

De Stedelijke Overheid oefende het Opperkerckmeesterschap en de superintendentie over de parochiekerken uit ¹⁾; haar werkzaamheid beperkte zich niet tot het verleenen van machtiging tot wat de kerkmeesters voorhadden of het bekrachtigen van wat zij verrichtten, maar omvatte ook het geven van bevelen aan de kerkmeesters, als zij eenige handeling gewenscht keurde, en zelfs het zelve verrichten van die handelingen, in welk laatste geval het rechtens evengoed een door de kerk gedane handeling was, immers verricht door de Opperkerckmeesters als vertegenwoordigers der kerk, al was het ook het Stedelijke Bestuur, dat optrad ²⁾.

Tot toelichting doe ik hier volgen de overeenkomst, 8 Mei 1592 onderteekeend namens de vijf Kapittelen en de Buurkerk, nadat de Raad ze den 1sten Mei had goedgekeurd: „Alsoe diversche differenten verresen sijn geweest tusschen heeren Deken[en] ende Capittelen vande vijff Collegiën alhyer binnen Utrecht ter cenre ende de kerckmeesters vande Buurkerk oock binnen Utrecht ter andere zijden beroerende het genoth ende prouffijten vande lakenen, die over de lijcken vande overledenen, die inde respective collegiael- ende parochiekerken ³⁾ sterven ende begraven worden, soe ist, dat parthyen, om alle vorder differenten, twist ende tweedracht te eviteren, dyenaengaende in presentie ende toedoen vande gedeputeerden vande Magistraet der Stadt Utrecht int vruntlicken veraccordeert ende overcommen sijn in manieren als volcht.

Ende eerst voor soe veel belangende es die persoonen, die woenende sijn inde immuniteyt van enyge vande vijff Collegiën wesende litmaeth vande selve Collegiën, ende worden[de] begraven

1) Cf. o. a. de Vroedsch. resol., 28 Dec. 1629: „De Heeren Burgermeesteren der Stadt Utrecht als Opperkerckmeesters ende Superintendentes van alle parochiekercken binnen de voorss. Stadt” etc.

2) Zoo werd door den Raad den 20sten Juni 1586 besloten, dat de erven aan de Noordzijde van de Buurkerk gelegen zouden verkocht worden „ter kercken behouff”, „om met huysen te betimmeren, op sekeren jairlicxen vuytganck”, benevens „de choren te Buurkerck, om aldaer een straet te vijnden, mits ant cruyswerck de kerck mit een muyr wederom toemakende”. Vroedsch. resol. Cf. ook de resol. v. 12 Juli en 2 Aug. van dat jaar.

3) D. w. z. binnen de grenzen van het gebied van elke dier kerken.

inde kercke daer hy gebeneficeert is, dat die kerckmeesters vant laken, dat over alsulcken lijcken sal hangen, geen genoth hebben en sullen. Als zy van gelijcken nyet hebben en sullen vant laken, dat hangen sall over die lijcken vande litmathen van Oudemunster, die sullen commen te sterven inde immunityt van Oudemunster ende begraven worden inden Domkercke ¹⁾.

Ten tweeden, dat van de geenen wesende lithmaet van eenyge vande vijff Collegiën, die commen te sterven buyten d'immunityt van haere respective Collegiën ende begraven worden in een kercke van de vijff Collegiën, daer hy gebeneficeert is, dat die kercke, daer hy begraven wort, vant laken hebben sal d'een helft, de parochie, daer hy gestorven es, een vierendeel, ende het sterffhuys een vierendeel.

Ten derden, dat die geene, die inde immunityt vande respective Collegiën sterven, ende inde selve begraven worden, nochtans geen litmaet wesende vande selve kercke, is geaccordeert, dat dselve kercke, daer hy begraven wort, vant laken, dat over tlijck hangt, hebben sall een derdendeel, die Buyrkerck een derdendeel, ende het sterffhuys een derdendeel.

Ten vierden, dat die geene, die inde respective immunityt sterven, tzy dselve sijn litmaten vande kercken ofte geen litmaten, ende begraven worden buyten d'immunityt vander kercke inde Buyrkerck, is geaccordeert, dat de Buyrkerck daervan die een helft hebben sall, die kercke, daer hy gebeneficeert es een vierendeel ende het sterffhuys een vierendeel; ende soe verde hy begraven wort in eenyge andere kercken, soe sal het laken gedeeylt worden in vier deelen als opt tweede puncte.

Ten vijffden, dat vande geenen, die commen te sterven buyten d'immunityten vande vijff Collegiën in eenyge vande parochiekercken, tzy geestelicke ofte weerlicke persoonen, ende begraven worden in eenyge vande kercken vande vijff Collegiën, es geaccordeert, dat vant laken vandyen hebben sall de kercke, daer den overleden begraven wort, een derdendeel, de parochie-

1) Het kerkgebouw van het kapittel van Oudemunster, de St. Salvatorskerk, bestond toen n.l. niet meer; het was afgebroken.

kercke, daer hy gestorven es, een derdendeel, ende het sterffhuys een derdendeel" ¹⁾).

Van dit contract kregen de Stad, het Domkapittel en de Buurkerk elk een exemplaar ²⁾

Met nog enkele voorbeelden wil ik de rechtspositie van kerken en kerkegoederen illustreeren.

Den 26sten Aug. 1605 werd door den Raad de herstelling van den toren der Buurkerk bevolen, nadat een door hem den 29sten Juli van dat jaar ter inspectie van den toren benoemde commissie rapport daaromtrent had uitgebracht, welke reparatie den Stadskameraar gelast werd te doen geschieden „ten minsten kosten deser Stadt" ¹⁾; de Stad betaalde liefst zoo weinig mogelijk. Den 8sten Nov. 1613 was de Stedelijke Regeering dan ook minder vrijgevig; „als Opperkerckmeesters" consenteerden en autoriseerden de Burgemeesters, „bericht sijnde vande extraordinaris groote onkosten gevallen over de nieuwe wercken ende diversche reparatiën gedaen inde Buurkerk", „Meester Steven van Helsdingen, inder tijt kerckmeester der selver Stadt, te laste voorss. te lichten ses hondert gulden hooftsoms jegens den penningh sestiene, mitz stipulerende, dat die in elcker

1) Vroedsch. resol.

2) De kerkmrs. der parochiën plachten „hoosen, lijffkens etc." van dit laken te doen vervaardigen en uit te deelen; de kosters ontvingen er ook een stuk van. Den 13den Oct. 1628 werd er een andere bestemming aan gegeven door den Raad: „dat men opden naem vande Heeren Borgermeesteren ende Regierders deser Stadt, als Opperkerckmeesters, sal insinueren den kerckmeesters vande vier parochiale kercken alhier, dat zij van nu voortaan alle het laken, dat van de kisten der doode lichamen tot behoef vande selve vier kercken zal worden geschuert, zy dat alle sullen overleveren aende Camer der Diaconie alhier, omme daarvan de ambachsjongens etc. gecleet te worden".

Den 20sten Apr. 1629 werd dit besluit herhaald, met de bijvoeging, dat het zwarte laken voor de meisjes en het witte, na geverfd te zijn, voor de jongens zou worden bestemd; den 27sten Apr. daaraanvolgende werd het nog eens herhaald en de insinuatie ervan aan de parochiale kerkmeesters bevolen. Terwijl den 18den Mei van hetzelfde jaar door den Raad de gecommiteerden der Ambachtskamer werden gemachtigd, om van maand tot maand van de kerkmeesters of de kosters der parochiekerken het laken te vorderen. En opdat het laken niet „door het uit putrifactie ontstane water" zou bedorven worden, werd 14 Sept. 1629 door den Raad aan het gild der bijhousers gelast, dat de doodkisten van binnen gepekt zouden worden. Vroedsch. resol.

tijt sullen mogen weder affgelost worden met twee hondert gulden" 1) 2).

Nu eens liet de Raad de kerken-zelve hare kosten van onderhoud en herstel dragen, dan weer betaalde hij ze; soms ook bestreed hij de kosten uit de door hem beheerde klooster-goederen; zoo werd 22 Apr. 1657 door den Raad op de volgende wijzen voorzien omtrent „de gevaerlicke ruineusheyt vande Geertruydenkerck en toren”, in verband met „den soberen staet vande goederen ende incomen derselver kercke”: 1°. „te mortificeren de vijff hondert gulden by de kerckmeesters opgenomen vanden armenpot aldaer”, [kerk en armenpot waren dus twee zelfstandige lichamen, die met elkaar rechtshandelingen konden aangaan], 2°. „insgelijcx de 17 supernumeraire schotelen van bedeylinge, reducerende deselve op 't oude getal van 31”; 3°. „t'authoriseren, als geauthoriseert worden by desen, de kerckmeesters inder tijdt, om int openbaer aende meestbiedende nae voorgaende affixie van billetten te vercopen een huys opt kerckhoff ende twee camers inde Joffrenstraet, de voorss. kerck competerende, ter vervaertijt van Victoris eerstcomende”; 4°. „de voorss. kerck” te „subsidieren by provisie met 1200 gulden, ende daertoe ordonnantie van 600 gulden verleenen op de sloten van rekeningen van de Heer van der Woerdts za., in zijn E. leven rentmeester van Bethlehem-, Hiërusalem-ende Brigittenconventen, ende een van gelijcke 600 gulden op 't slot van rekeninge van d'Heer Cosijns, gewesene rentmeester van Abramdoly- ende Maria Magdaleneconventen” 1).

Zoo beval hij ook den 10den Jan. 1659 de commissarissen

1) Vroedsch. resol.

2) Een dergelijke handelwijze volgde de Raad den 2den Febr. 1680, toen hij aan „de kerckmeesters van Jacobikerck” consenteerde op hun verzoek, „de penninghen van 't capitael van duysent gulden gevesticht op de huysinge van Antoni de With inde Weerd, by preferentie die kerck toegewesen, te lichten en temployeren tot betalinge vande schulden veroorsaecht door d'excessive reparatiën vande selve”. En den 20sten Aug. 1677, toen hij den kerkmrs. der Jacobskerk toestond eenige klokken te verkoopen, om uit de opbrengst kerk en toren te herstellen, daar er geen geld te leen was te krijgen. En ook, toen hij den 23sten Juli 1677 de kerkmrs. der Buurkerk machtigde ten laste dier kerk / 6000 te lichten, en den 26sten Juni 1676 een obligatie op de Buurkerk approbeerde.

en den rentmeester van het Jeruzalmsconvent de kerk van dit klooster publiek te verkoopen, opdat uit de opbrengst de Geertekerk ten behoeve harer reparatiën gesubsidieerd zou worden; de catechisatie, die in de Jeruzalemskerk gehouden werd, zou voortaan in de kerk van het Regulierenconvent geschieden, en de vergaderingen van het brouwers en wijnkoopersgild konden voortaan boven de Waag plaats hebben ¹⁾. Hierdoor blijkt tevens, dat, als er eigendomsoverdracht van een kerk bedoeld werd, deze bedoeling ook wel werd uitgesproken, en dat men dus in de besluiten van den Raad, waarbij de verschillende kerken voor den eeredienst werden beschikbaar gesteld, niets anders lezen mag dan wat er in werd gezegd: dat het gebruik en niets meer werd toegestaan.

Ipsis verbis werd in de Raadsresolutie van 27 Dec. 1619 uitgesproken, dat noch de Stad, noch de Herv. kerk, maar de parochiekerk eigenares was der kerkegoederen; de Vroedschap verleende toen n.l. „approbatic” op den afkoop van een erfpacht, „die deselve kercke [sc. de Klaaskerk] heeft wt vierdalve mergen lants gelegen tot Schoonouwen”, en autoriseerde de kerkmeesters dier parochie „omme het directum dominium deser lande tot behouff van Niclaes Dierhout te transporter en daer ende zoo zulcx behooren sall” ¹⁾.

Nog een voorbeeld, ontleend aan een proces tusschen de Klaaskerk en het adellijke vrouwenconvent Oudwijk over den aan de Oostzijde van Utrecht loopenden Nicolaasweg ²⁾.

De kerkmeesters hadden voor het Utrechtsche Gerecht een revindicatie ingesteld van dezen weg, loopende over het Oudwijkerveld tot de Giltpoort. Oudwijk had hiertegen aangevoerd, dat kerkmeesters maar het eigendomsrecht ervan hadden van den Stadssingel tot het Oudwijkerveld en niet, zooals eischers gesteld hadden, tot de Giltpoort. Dat de weg Nicolaasweg

1) Vroedsch. resol.

2) „Salvatiën den E. Gerechte van Utrecht overgegeven vuytten naeme ende van wegghen Vrouwe Abdisse ende gemeene conventualen Jouffrouwen van Autwijk, gedaechde, op ende jegens die frivole reprochen den selven Gerechte geëxhibeert by ofte van wegen die kerckmeysters van Sinter Niclaes kercke binnen Utrecht, eysschers”. Inv. d. arch. v. d. kap. en kl. no. 461 L.

heette, had niet zijn oorzaak in een eigendomsrecht van de Nicolaaskerk, maar in het feit, dat deze een servituut eundi et agendi had, „welcke servituyt die vanden kerspele van Sinter Niclaes nyet indistinctelicken omni tempore et ad quosvis actus gehadt hebben, nemaer alleenlicken om opte vier hoochtijden ende als syluyden die heyliche sacramenten van der kercke van doen hadden, daer over te moegen gaen ofte rijden”; de weg, de grond was derhalve van Oudwijk, de Klaaskerk had enkel een servituut crop.

Het Gerecht had echter de kerkmeesters geheel in het gelijk gesteld.

Van dit vonnis nu ging Oudwijk in appèl bij het Hof; dit gaf een arrest, 11 Juni 1603, waarbij het vonnis in eersten aanleg, dat geheel ten voordeele van eischers („de kerckmeesters van Ster. Niclaeskercke alhier binnen Utrecht mitsgaders die gemeen gebueren resorterende onder die parochie van Sinter Niclaes”) ¹⁾ gewezen was, gedeeltelijk ten gunste van Oudwijk werd veranderd: „verclaert den wech, genaempt den kerckenwech streckende van de Stadtscingelen tot Outwijckervelt toe, de geappelleerden originele eysschers in vryen eygendom te competeren, ontseggende deyschers haeren vorderen eysch in reivindicatie genomen, absolverende daervan die verweersters. Dan zullen deyschers over den vorderen wech, streckende vande plaetsche daer Outwijckervelt begint tot aen de Giltpoort toe, op hoochtijden ende andere daegen als zy inde voorss. kercke yetwes te doen zullen hebben, tzy mit begraven van dooden ofte anderssins vryelicken ende onverhindert moegen gaen ende oeck mit waegens ende peerden rijden, condemnende de verweersters sulcx te gehengen ende gedogen, ende tot dien fyne den selven wech te laeten in sulcken breete, dat men daer over bequamelicken soc te voete als mit waegens ende peerden mach gaen ende rijden, tot welcken fyne mede de verweersters gehouden zullen zijn, deyschers tot heurluyder costen te leveren eenen sleutel vande hecken ofte draeybomen soe by de Giltpoort als opden houck vant voorss. convent staende” ²⁾.

1) Kerkmrs. en geburen der parochie waren dus de domini litis.

2) L. c. no. 461 L.

Uit dit arrest blijkt derhalve, dat het Hof van Utrecht uitging van de volgende waarheden, voor hem als van zelf sprekende: ten gevolge der Reformatie was de St. Nicolaasparochie niet opgeheven; het breken met de hiërarchie der R. K. kerk, het zich losmaken uit het kerkverband, was mogelijk voor een kerk *als kerk*, *dus* met behoud van al hare rechten en al hare verplichtingen, voorzoverre die niet juist uit dat verband voortvloeiden; van de goederen dier kerk was niet „de R. K. kerk” eigenares, maar de Klaaskerk zelve; de Gereformeerde kerk te Utrecht had in het geheel niets te maken met kerk en kerkegoederen; en ook de Stad had van die goederen niet het eigendomsrecht. En tevens wordt erdoor bewezen, dat de rechten en plichten der kerken door de Reformatie enkel zijn gereformeerd; immers het recht der parochie van St. Nicolaas om over andermans land te gaan of te rijden, als de uitoefening van de religie zulks noodig maakte, was door de Reformatie niet verloren gegaan maar gewijzigd en in de uitoefening met de veranderde opvattingen en gebruiken op religieus gebied in overeenstemming gebracht; het recht zelf bleef intact: als de uitoefening der Christelijke religie het noodig maakte, konden de parochianen van St. Nicolaas over het land der Jufferen van Oudwijk loopen en rijden; de aanleidingen om van dit recht gebruik te maken waren echter uit den aard der zaak andere onder de Roomsche en andere onder de Gereformeerde bedeeeling.

In verband met de zorg, die de Stedelijke Overheid als hebbende het Opperkerkmeesterschap der parochiekerken uitoefende omtrent het beheer der kerken en fabricksgoederen, nog een enkel woord over de benoeming van hen, die art. 19 van den religievrede „notelicke officieren tot onderhout ende exercitie vande voorss. religie” noemde. Over de kerkmeesters heb ik reeds gesproken; thans nog iets over de kosters, schoolmeesters, doodgravers en organisten. Het recht om deze functionarissen te benoemen werd door de Stedelijke Overheid gehandhaafd niet enkel wat betreft de parochiekerken, maar ten opzichte van elke kerk, waarin de ware Christelijke, d. i. de Gereformeerde dienst werd uitgeoefend, dus ook ten aanzien der klooster- en kapittelkerken, die als kerken werden gebruikt.

Toch was de Stedelijke Overheid ten opzichte dier andere kerken geen Opperkerckmeester — dezen term heb ik dan ook alleen aangetroffen in verband met de parochiekerken —, zoodat zij bv. de rechtshandelingen van de Kapittelen, a. h. w. de kerkmeesters der kapittelkerken, niet had goed- of af te keuren, en geene kerkmeesters over deze had aan te stellen; toch benoemde zij ook hier den koster en den organist. Dit benoemingsrecht had alzoo een anderen grond. Wat de parochiekerken aangaat kan men het Opperkerckmeesterschap als grond beschouwen ¹⁾, daar dit op tal van punten met het Voedsterheerschap samenviel; het eerste omvatte echter deels meer dan het laatste, deels minder. Deze grond mag niet gezocht worden in het feit, dat de Stad desnoods de kerken onderhield, zooals de samenkoppeling dezer twee gedachten in art. 19 van den religievrede wellicht zou doen vermoeden; want de Stad onderhield de kapittelkerken en de Cathrijnekerk niet. De grond ervan was, dat de Stad deze functionarissen bezoldigde, m. a. w. haar positie van Voedsterheer der Kerk. De benoeming (en het ontslag) geschiedde veelal door de Burgemeesters, terwijl de Raad het tractement regelde en zoo de benoeming bekrachtigde; de Raad benoemde zelf echter ook wel ²⁾. Dat de Kerk deze benoeming buiten haar om niet altijd zonder protest gelaten heeft, ligt voor de hand. Zelfs in de parochiën was er wel eens neiging, om wat zelfstandiger te zijn; den 15^{den} Juni 1611 achtte de Raad het althans noodig, om aan „kerckmeesters ende gemeene gebuyren vande respective parochiën van Ste. Nicolaes ende Geertuyden kercken”, te gelasten, niet „te procederen tot anneminghe van een coster ende schoolmeester van haer-

1) Cf. de Vroedsch. resol., 14 Mrt. 1660; de Burgemrs. berichtten, dat zij „als Opperkerckmeesters met de tegenwoordige kerckmeesters vande Buyr- ende Nicolai-kercken” tot organist hadden „geadmitteert ende gestelt” C. v. Valbeeck, „jongmusicant”. De Raad bepaalde, dat nu de toelage van f 50, die hij uit „de goederen vant Begijnhof” „tot vordering van sijne ongemeene progressen inde musick” genoot, zou ophouden.

2) Cf. o. a. de Vroedsch. resol., 23 Juni 1579; 10 Jan. 1586; 6 Apr., 29 Mei, 16 Nov. 1590; 6 Febr. 1604; 10 Apr. 1609; 9 Juli, 10 Sept., 3 en 24 Dec. 1610; 9 en 11 Sept. 1611, 25 Aug. 1656, 14 Mrt. en 18 Juni 1660.

luyder kercken dan met advijs, kennisse ende consent vanden Rade voorss." 1).

Een tamelijk ernstige poging om meer invloed op die benoemingen te verkrijgen deed de Gereformeerde kerkeraad in het begin van 1703.

Het ambt van voorlezer en voorzanger in de Domkerk was vacant; de Raad benoemde daarom, 15 Jan. 1703, een commissie, „om de retroacta na te zien rakende de begevinge” hiervan, en hem van consideratiën en advies te dienen 1). Drie sollicitanten meldten zich bij request ten stadhuize aan; de Raad besloot, 5 Febr., het advies van den kerkeraad te vragen omtrent de bekwaamheid „ende andere qualiteyten” van de requestanten, „om tzelve gezien daarop te worden gedisponeert zoo de Vroedschap zal bevinden te behoren” 1). De kerkeraad wendde zich bij monde van Ds. van Breen en Ds. Pontanus tot de Burgemeesters met het verzoek, „dat de kerkenraad een persoon tot de voorss. functie zoude mogen dispiceren ende de Vroedschap voordragen”; naar aanleiding van welk verzoek de Raad een commissie van rapport benoemde, 19 Febr. 1). Nadat haar verslag was ingekomen, besloot de Raad, 2 Apr., niet op het verzoek in te gaan maar te persisteren bij de resolutie van 5 Febr. l.l. 1). De kerkeraad hield evenwel ook voet bij stuk, en zond het gevraagde advies niet in. Daarop besloot de Raad, overwegende, dat uit de conferentiën tusschen zijne gemachtigden en die van den kerkeraad niet was „gebleken van enig recht den kerkenraad in desen competerende”, zonder advies tot de benoeming over te gaan, en benoemde hij den voorlezer en voorzanger der Buurkerk tot hetzelfde ambt in den Dom, 9 Apr. 1703 1).

In haar positie van Opperkerkmeester of van Voedsterheer der Kerk regelde de Stad de materiele kerkelijke behoeften, waarbij tot in allerlei bijzonderheden werd afgedaald.

Zoo zorgde de Stad in haar hoedanigheid van Voedsterheer, dat de Kerk den voor het II. Avondmaal benoodigden wijn kreeg, terwijl zij in haar qualiteit van Opperkerkmeester de

1) Vroedsch. resol.

kosten hiervan deed dragen door de Buurkerk; den 27sten Jan. 1584 werd door den Raad aan de kerkmeesters dier parochie gelast „te betalen de wijnen, die men int vuytdeylen vant nachtmael behouft” 1). Dat deze de kosten van het H. Avondmaal in hun parochie bediend, droegen, lag voor de hand; maar niet, dat zij ze ook droegen van het H. Avondmaal, dat in den Dom werd bediend; de Raad kon het hun als Opperkerkmeester opdragen, maar hij kon als Voedsterheer de kosten ook uit andere bronnen vinden, b.v. uit eigen kas; dit laatste deed hij uit den aard der zaak liefst niet al te spoedig. Den 5^{den} Aug. 1589 bepaalde hij 1), dat voortaan ook de kosten van het H. Avondmaal in den Dom door de kerkmeesters der Buurkerk „oftc anderen” zouden worden betaald, mits het Domkapittel betalen wilde de kosten van den wijn, „die noch resteren te betalen” 2).

De Raad zorgde, dat alles wat in de kerken den waren gereformeerden Christenen ergernis gaf er uit verwijderd werd; den 8sten Mrt. 1586 zond hij o. a. een deurwaarder naar de dekens der vijf Kapittelen, om hun te bevelen, „dat se alle die reliquien vande altaren, beelden, voirts sacramentshuysen ende diergelijcke, noch in hore kercken ende portalen wesende, ruymen ende de plaitse vandien witten na behoren, binnen drie dagen op pene van 25 gouden realen” 1).

Den 13^{den} Oct. van hetzelfde jaar droeg hij aan den Eersten Stadskameraar op te zorgen, dat het oxaal in den Dom werd afgebroken — het koor moest echter afgesloten blijven —,

1) Vroedsch. resol.

2) De kosten van het H. Avondmaal, in de andere parochiën bediend, werden door die parochiën zelve gedragen, dus door de kerkmrs. betaald.

Cf. o. a. de Vroedsch. resol., 2 Apr. 1603: „De Raet gehoort het aengeven vanden Heeren Burgemeester Baxen, als dat die vanden kerckenraet zijne E. te kennen hadden gegeven, goet gevonden te hebben tot gerieff vande Gereformeerde gemeente het heylich, hoochwardich avontmael par turnos soe in Ste Geertruyden- als Ster. Nicolaeskercke te doen vuytdeylen, ende dat opt aenstaende hoochtijt van Paesschen sulcx geschieden sall in Ster. Nicolaeskercke voors., heeft tselve voor goet aennemende geconsenteert de kerckmeesters vande voorn. kercke de wijn, diemen daertoe van noode hebben sall, sullen moegen brengen ende stellen in haerluyder respective rekeningen, ende dat hem sulcx in vuytgeven sall werden geleden”.

en dat de preekstoel in het midden voor het koor gesteld werd, terwijl de van den afbraak komende materialen onder zijn bewaring moesten blijven ¹⁾).

Den 23sten Juni 1587 machtigde de Raad J. H. van der Goes, kerkmeester der Jacobsparochie het orgel uit de kerk der St. Paulusabdij te halen en in de Jacobskerk te brengen „tot wederopmakinge vant urgél aldaer, daer onlanx verscheyden pijpen vuyt gestolen zijn” ¹⁾).

Den 15^{den} Dec. 1587 besloot de Raad het kapittel van St. Marie te insinueeren, „dat zy hoer kerck schoonmaken ende toestellen, ten eynde de Engelsche hoer predicatie daerinne sullen mogen doen” ²⁾).

De Raad was zeer zorgzaam voor de burgerij; den 29sten Oct. 1596 besloot hij, dat van zijnentwege aan den fabriekmeester van den Dom gelast zou worden, van Allerheiligen tot Lichtmis elken avond, zoodra de duisternis inviel, in de Domkerk lampen en kaarsen te doen ontsteken en brandende te houden tot zeven ure, „tot gerieve van alle vrome heeren ende mannen, die daer sullen begeeren te wandelen, binnen den welcken tijt men oock verstaet, dat den organist een sekere tijt sal moeten opde organen spelen” ¹⁾. Den 5^{den} Juli 1602 verbood hij, dat 's avonds langer dan van 5 tot 6 uur zou worden gepreekt, „opdat sulcx den goeden toehoorders nyet te lanck ende te moeylick en valle” ¹⁾).

Veel zorg werd den Raad gebaard door de onregelmatigheden, die veroorzaakt werden door het plaatsen der stoelen in de kerken.

Zoo verschenen den 10^{den} Aug. 1657 ³⁾ in den Raad de predikanten Heymenberch en Theodorus „met behoorlijcke salutatie uyt de naem vande Eerw. Kerckenraedt”, verzoekende „ordre ende autoriteyt” van de Vroedschap „tot weeringe vande inconveniënten ende disordren int stellen ende bewaren van

1) Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol. Cf. nog de Raadsbesluiten van 9 Jan. 1598, 25 Juni 1599, 20 Juli 1601, 8 Febr. 1609, 30 Juli 1618, 28 Apr. 1656.

3) Vóór dien was er ook al over gehandeld; Cf. de Vroedsch. resol., 31 Jan. 1648, 13 Oct. 1656, 16 Febr. 1657.

stoelen ende sitplaatsen voor vrouws-personen" in de kerken ¹⁾. Het verzoek werd in beraadslaging genomen, 17 Aug.; de Raad wist er niet veel anders op te vinden, „dan dat, de bedienaers des Goddelicken Woords geen vaste ordre op haer E. beurten van predicken des Sondaghs in toecomende observerende, onbekent ende secreet worde gehouden, by wie van hemluyden ende in wat kercke alsdan gepredickt sall worden; eenpaerlick verstaende, dat d'Heeren van dit Collegie, ouderlingen zijnde, dit haer Ed. goetduncken de voorgemelte Kerckenraedt zullen voordragen" ¹⁾.

Dit was geen gelukkige oplossing; de zwarigheden bleven dan ook bestaan. Den 28sten Jan. 1659 werd daarom door den Raad de volgende regeling vastgesteld, die door de predikanten van den predikstoel zou worden afgelezen: „Alsoo onlangs weder groote disordre int stellen ende bewaren van stoelen voor vrouws-personen ontstaen is ende dagelix continueert tot groote scandael ende ergenisse, soo heeft de Kerckenraedt goetgevonden de Christelicke gemecnte bekend te maken, dat d'Achthb. Vroedschap deser Stadt tot weeringe ende voorcominge vandien hoochnodich geacht heeft, by desen te doen renoveren voorgaende ordre vanden lesten Januarij 1648 ²⁾, ordonnerende ende belastende nochmael wel scherpelick allen ende een ygelick hun daer na te reguleren op arbitrale correctie.

In den eersten, dat allen vrouwenbancken ende samengevoechde stoelen uyt alle kercken geamoveert sullen worden, sonder die meer te mogen stellen, op de verbeurte vande selve, mitsgaders dat alle onbesette ende ledige stoelen by den Officier,

1) Vroedsch. resol.

2) Het besluit van 31 Jan. 1648 begon aldus: „Gehoort de lecture vande notulen vande Eerw. Kerckenraedt vanden roen deser ende van huyden aengaende d'ordre te stellen tegens d'insolentiën, die gpleecht worden over 't setten ende bewaren van stoelen ende bancken inde kercken voor vrouwspersonen, is provisionelick gearresteert de naebeschreven resolutie, met authorisatie opde kerckmeesters, om inde parochiekercken, ende de kerckenraedt, om inde andere te bestellen bequame mannen, om de stoelen uyt te reycken, ende allen anderen te weeren”.

Ik haal dit aan met het oog op de tegenstelling: parochie- en andere kerken, die hier weder werd gemaakt, en om er op te wijzen, hoe ver het gezag van den Magistraat reikte, ook daar waar hij geen Opperkerkmeester was.

dienaers van Justitie, dootgravers ofte opsichters ende geauthoriseerde stoelsetters der respective kercken sullen worden opgenomen ende voor goede prijse verclaert ten behoeve vande voorss. personen, die mede zullen vermogen tharen profijte aen te houden de stoelen, die overgedragen worden, welverstaende dat de voorss. bancken ende gestoelten int choor vanden Domkercke noch provisionelick sullen mogen gebracht ende gestelt worden.

Ende sullen voortaan de vrouwspersonen yder haer stoel self inde kerck medebrengen, off door hare kinderen, dienstboden ofte andere doen dragen, sonder datmen die sal mogen setten voor dat sy selve medecomen.

Doch zullen tot accommodatie ende gerieff vande geene, die haere stoelen inde kercken willen laten, deselve in elcke kerck ter bequamer plaetse bewaert ende by een ofte meer personen daer toe t'authoriseren behandicht worden aen een yder des begeerende, welcke stoelen nae de predicatie weder opgenomen ende ter plaetse voorss. gebracht sullen worden" 1).

§. 2. *De parochiale kerken ten platten lande* 2).

De parochiekerken ten platten lande vielen onder de jurisdictie der Staten.

Art. 48 der Instructie bepaalde, dat de Directiekamer van alle kerken en haar inkomen staat en inventaris zou maken.

Art. 5 van het Redressement noemde oorspronkelijk onder de goederen, die „in eene masse” gebracht moesten worden, ook de „kercken ende costeryegoederen”; bij de behandeling ervan werden echter de kerke- en armengoederen er door de Staten uitdrukkelijk buitengehouden, zoodat de rentmeester der Gebeneficieerde goederen op de administratie ervan geen aanspraak had, maar alles bij het oude bleef. Dit nam evenwel

1) Vroedsch. resol.

2) Onder parochiekerken begrijp ik ook die kerken, die iure Canonico slechts kapellen waren; dit onderscheid was ten gevolge der Reformatie vervallen, althans in kerkelijken zin.

niet weg, dat de Directiekamer ook van de kerkegoederen inzending van een inventaris eischte ¹⁾.

In de Instructie en het Redressement werden de kerkegoederen op dezelfde leest geschoeid als die van pastorieën, vicarieën, broederschappen en kosterieën; ze werden mede begrepen onder den algemeenen naam van geestelijke goederen, gelijk ook geschiedde in het gemelde schrijven der Directiekamer ²⁾. Het Redressement, zooals het ten slotte door de Staten werd vastgesteld, hield de kerkegoederen echter buiten het kantoor der Gebeneficieerde goederen, evenals de armen-goederen, waarschijnlijk met het oog op de bestemming daarvan (bezoldiging der predikanten).

De voornaamste maatregel door de Staten ten opzichte der kerkgebouwen en kerkegoederen ten platten lande genomen, was het verbieden van den Roomschen dienst, van de Roomsche superstitiën en afgoderijen, die in Christelijke kerkgebouwen niet geduld mochten worden, en het gebieden, dat de Christelijke dienst op gereformeerde wijze er zou plaats hebben. Dit was alles. Het was derhalve niets anders dan een verbod en een gebod aan pastoor en parochianen: hun belijdenis en hun dienst moesten zij reformeeren. Daarin ligt toch geen schijn of schaduw van ontneming of schenking van goederen!

1) Den 14den Mrt. 1587 zond zij aan de Dorpen het volgende schrijven: „Eersame lieve ende voirsinnige. Al ist dat U. l. over langen tijt geordonneert ende belast es geweest, dat U. l. by pertinente specificatie soudt aenbrengen ende oversenden alle die kercke-, pastorie-, vicariën-, broederschappe- ende costeryegoederen, daarvan U. l. dorpe overlange jaeren in possessie is geweest, ende es nochtans sulcx alsnoch nyet geschiet; soe ist, dat wy U. l. mits desen wel scherpelijck belasten ende ordonneren, dat U. l. alsnoch binnen den tijt van acht dagen nair receptie van desen aen ons by pertinente specificatie sult oversenden alle die geestelijke goederen, tsy van kercke, pastorie, vicarie, broederschappe ende costerye als U. l. dorpe competerende sijn, ende waervan U. l. tot noch toe geen aenbrenginge gedaen ofte doen doen hebt; van twelck wy begeren, dat U. l. in geen versuyminge wilt sijn, op peyne dat wy tegen U. l. anders genootsacckt sullen sijn te decernereren alsulcke provisie, als ons by de Staeten van Utrecht belast ende bevoelen es tegen gelijcke inobediënten gedecerneert te worden, twelck wy geerne verhoet sagen. Dat kenne God, die U. l. in sijne genade, beschermenisse wil aennemen”. Notulen der Directiekamer.

2) Cf. p. 8, noot.

Alleen het gebruik der kerken werd veranderd; wat vóór de Reformatie er als kettersch uit werd geweerd, werd er sedert als de Christelijke waarheid in gepredikt. Wie eigenaar was, bleef het ¹⁾).

Bij de behandeling der Reformatie in het algemeen wees ik er reeds op, dat ze in den strikten zin des woords ten platten lande een reformatie der kerken was, zij het dan ook zeer dikwijls geen vrijwillige. Helder komt dit uit in wat men leest in de notulen der Directiekamer van 10 Mei 1588. Zij had (23 Mrt.) aan „Schout, Gerechte ende gemeen bueren tot Cudelstert” een missive gezonden inhoudende den last, „dat zy volgende doude manieren ende costume aldaer souden opden Palmsondach lestleden in presentie vanden pastoer, Schout ende die tegenwoordige kerckmeesters verkiesen nyeuwe kerckmeesters, op peyne dat, indien tselve alsoe nyet gedaen en worden”, het „voor nul ende onweerden” zou gehouden worden; men had er zich niet naar gedragen, en den brief achterhoudende, „inordentlijk in eene herberge in weerwil van die vande gereformeerde religie aldaer, waerjegens sy oock geprotesteert hebben”, nieuwe kerkmeesters gekozen. 't Is duidelijk: de parochie was er nog, gelijk van ouds; de Directiekamer wilde, dat de verkiezing van kerkmeesters naar oud gebruik zou

1) Cf. in het Reg. v. d. resol. d. Ged. St. hun resolutie, waarbij besloten werd de Staten aangaande den verkoop van de kerk in 't Gein te beschrijven, 1 Mei 1588: „Alsoe die kercke in tGeyn ledich staet ende hoe lanex hoe meer vernielt wort, oft nyet geraeden en zy, dselve te vercoopen tot behouff van tconvent van tGeyn off den gheene die daertoe gerechticht is”. En in het Reg. v. d. beschr. d. St. punt 9 der beschr. v. 17 Mei 1588, met de erop genomen resolutie v. 21 Mei: „Item. Alsoo die materialen vande kercke int Geyn zeer vernielt ende vervoert worden, te resolveren, off die Staten nyet goet en vinden, dselve te doen vercoopen ende tot wiens prouffijte”. „Es in state gchouden, tot datmen seeckerlick geïnformeert sall wesen, off die kercke van tGeyn voorss. die gemeene gebuyren aldair off die conventualen van Arckel toecompt”. De Staten wenschten dus eerst dit dubium opgelost te hebben. De Directiekamer nam de zaak ter hand; den 25sten Juli beval zij „den Schout ende Gerechten aldaer [blijkbaar voor „die gemeen bueren int Geyn”] mitschaders die vanden convente geresideert hebbende int Geyn ende nu binnen Utrecht, dat sy elcx binnen den tijt van acht dagen naer dinsinuatie van desen inde camere van Directie aenbrengen alsulck recht als sy meynen totte voirss. kercke te hebben”. Notulen d. Directiekamer.

plaats hebben; de geburen van het kerspel, onder wie de Gereformeerden blijkbaar de minderheid uitmaakten, hielden die minderheid buiten de zaken, en hiertegen kwam de Directiekamer juist op: de Gereformeerde geburen waren even goed parochianen als de ongereformeerde en hadden als zoodanig dezelfde rechten ¹⁾. Daarom werd de plaats gehad hebbende verkiezing „als contrarie dvoirss. doude maniere van doen geschiet es”, gecasseerd, en werd bevolen „den voirss. Schout, Gerechten ende gemeenten tot Cudelsteert voirss., op een pene van twijntich gouden realen tegens den Staeten te verbeuren, die voirss. onordentlijcke verkiesinge dadelijck aff te doen, ende op den eersten aenstaenden Sonnendach nyeuwe kerckmeesters te eligeren ende verkiesen, sulcx van outs gepleecht es” ²⁾.

Met de Reformatie van het platte land was door de Staten geen haast gemaakt; den 13^{den} Mrt. 1593 werd door den

1) Cf. pp. 321, 322.

2) Cf. de voorstelling van Dr. Kleyn (l. c. p. 243): „Men kan niet beweren dat de Hervormde Gemeenten de voortzetting waren der oude parochiën; in geestelijken zin waren zij dat wel, maar noch kerkrechtelijk, noch burgerrechtelijk zouden zij hun recht om zich voortzetting te noemen hebben kunnen handhaven. Immers het tot dusverre geldend kerkrecht ontkende deze bewering ten eenenmale, wist niets van eene constitutie van kerkeraden door eenige leden der parochie, welke kerkeraad voor de geheele oude parochie, ja voor meer dan ééne parochie, tegelijk zoude kunnen optreden. En het burgerlijk recht kon evenmin in eene Gereformeerde gemeente de voortzetting zien van de vroegere onder het pausdom staande parochie, daar er geen het minste verband tusschen beiden bestond, daar de eene kwalijk de reorganisatie van de andere zoude kunnen heeten, daar al de bestaande kerkelijke ordeningen der parochie bij de vorming der Hervormde Gemeente waren overtreden”.

Welk een verwarring!

Ik bepaal mij tot de volgende opmerkingen:

10. het Canonieke recht was door de Reformatie van zijn kracht beroofd, en hoe dit over de al of niet reorganisatie dacht, was derhalve van geen belang; alleen het *geldende* recht kwam in aanmerking.

20. burgerrechtelijk werd de Gereformeerde plaatselijke kerk als reorganisatie der oude parochie behandeld; *in den regel* wel te verstaan.

30. juist in geestelijken zin zou er tegen de voortzetting het meest te zeggen zijn.

40. de kerkeraad had niets met de parochiale fondsen uit te staan; hij was een *nieuw* college, terwijl vermogensrechtelijk alles bij het oude bleef.

Utrechtschen kerkeraad daarom een remonstrantie overgegeven ¹⁾, waarin den Staten verzocht werd, „eens ordre te stellen tot behoorlijcke ende eenparige bedieninge der kercken ten platten lande onder uwer E.E. jurisdictie geseten”, gelijk hij reeds zoo dikwijls gevraagd had; als Christelijke Overheid waren de Staten hiertoe verplicht, en geene andere werkzaamheden mochten hen hiervan afhouden; als leden der Kerk, die „haren halsen loflijck onder 't soete jock onses Eerts-herders Jesu Christi doer de Boet-Tucht gebogen hebben”, waren de Staten gehouden de vermaningen van den kerkeraad, „als de mont des Heeren in dese stadt sijnde”, ter harte te nemen, zooals het betaamde aan hen, „welcken de Heere door sijne naerder kennisse begenadigt ende verlicht heeft”; het was dringend noodzakelijk, „om dat in verscheyden plaetsen noch botte, ongeleerde, onvernuftige Papen geleeden ende opgehouden werden, tot veler menschen onheyl ende cenen groten blaem over dit land in alle de genabuerde omliggende Provintien, in de welcke des Heeren naem hierom dagelijx gelastert werd. Waaruyt ook dit noch verner ontstact, dat de schadelijcke jesuyten ende andere Paepsche gesinden lanx soo meer inbreecken ende quaet doen”.

Het duurde nog tot den 3^{den} Juli 1593, voordat de Staten een commissie benoemden om den toestand der plattelandskerken te onderzoeken: „omme eerstdaechs samentlijck te doen eene visitatie over den gehelen platten lande van Utrecht ende haer op de qualificatiën vande predicanten, kerckendienaren ende schoolmeesters ten platten lande, mitsgaders vande gebreecken, die sy aldaer sullen bevijnden, te informeren, daarvan getrouwe annotatie ende rapport te doen”; en ook deze commissie werd niet benoemd dan toen op den gemelden 3^{den} Juli in de Statenvergadering verschenen waren drie gecommitteerden

1) Deze remonstrantie en het door de gecommitteerden van de Staten den 31sten Oct. 1593 ingediende rapport vindt men in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Dl. VII. pp. 186 sqq.

Uit dit rapport blijkt, dat in 1593 vele kerken nog „besmet” en „becladt” waren met „superstitieuse dingen” als altaren, geschilderde beelden „ende andere reliquien van 't pausdom”, en „afgodysche ende superstitieuse” en „onschriftuermaetige geschreven spreucken”.

van den kerkeraad, Johannes Cherobulus, minister, Hendrik Buth en Herman van Westrenen, ouderlingen, met het verzoek, „dat de overlangh voorgenomen visitatie ten platten lande zijnen voortganck hebben mochte”. Toen benoemden de Staten een commissie daartoe, bestaande uit Jhr. F. van Zuylen van Nyvelt, H. Buth en de predikanten J. Cherobulus en G. Blochovius ¹⁾.

Den 25sten Oct. 1593 werden de Staten beschreven om het door die commissie in te dienen verslag te hooren ²⁾; den 31sten Oct. en den 1sten Nov. brachten de gecommitteerden hun rapport in de Statenvergadering uit.

In dit rapport werd de kerkelijke toestand van elk dorp in het kort behandeld: 18 dorpen in het Overkwartier, 8 in het Kwartier van de Ecm en 30 in het Nederkwartier.

Er blijkt uit, dat er van een opheffing der parochiën geen sprake was geweest en dat een opheffing ook niet in de bedoeling lag; welke reden zou er ook voor hebben bestaan? De Reformatie door de Staten ten platten lande voorgeschreven was een reformatie der kerken of gemeenten of parochiën: deze zelve bleven in wezen en de goederen bestemd voor den Christelijken, thans gereformeerden dienst ³⁾; de verhouding tusschen

1) Reg. v. d. beschr. d. St. In zijn Rapport etc. stelt Mr. Verloren de bedoelde Statenvergadering ten onrechte op 30 Juli en beweert hij eveneens ten onrechte, dat de betreffende Statennotulen op het Rijksarchief ontbreken.

In het register van commissiën en instructiën, beginnende Oct. 1588, vindt men f. 288 de acte van commissie d.d. 3 Juli 1593. Rijksarch. Utr.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. 3. „Item. Omme te hoiren trapport vande gecommitteerden omme een visitatie te doen over den geheelen platten lande van Utrecht ende haer opde qualificatiën vande predicanten, kerckendienaren ende schoolmeesters ten platten lande, mitsgaders andere gebreecken aldair te informeren, ende tselve rapport gehoort zijnde, voorts te resolveren ende ordonneren tgeene die Staten tot meerder plantinge ende stichtinge vanden waeren Godtsdienst ende Christelicke gereformeerde religie bevinden sullen dienlick te wesen”.

3) De naam kerspel of parochie is steeds bewaard; cf. bv. de volgende „Notificatie”: „De Gcërfdens, Ingelanden, en Gebuuren, Parochieerende, of contribueerende onder het Karspel, of de Kerke van Kamerik, worden, met Communicatie, en goedvinden van de respectieve Ambagtsheeren, verzogt, op Saturdag, zullende zijn den 15en Julij 1769, des voormiddags ten tien uren, inden Capittelhuys van Ste. Marie te Utrecht, te verschijnen, om te delibereeren, en resolveeren over de Reparatiën, welke onvermijdelijk en ten spoedigste, zullen moeten worden gedaan

de parochiën en die goederen werd niet veranderd; het beheer bleef in handen der kerkmeesters, benoemd door de van ouds daartoe gerechtigden. Veelal waren het de geburen der parochie, die hen aanstelden en hun rekening en verantwoording afnamen; doch ook anderen deden het; in het „caspel” Doorn b.v. werden twee kerkmeesters „gedenomineert” door de geburen, een van welke „gestelt” werd door den pastoor, terwijl de rekening gedaan werd „na ouder costuyme” voor „een van de gemeynte ende den pastoor”; in Venendaal stelden de Veenraden ze; in Hagestein benoemden ze de Heeren van den Dom en van Oudemunster, terwijl de rekening gedaan werd voor gecommiteerden dezer kapittelen en het Gerecht in presentie van de „gemeynte” en de oude kerkmeesters; in Vreeswijk benoemde de Raad van Utrecht uit een „denominatie” van het Gerecht, dat ook de rekening afnam; in Eemnes-binnen en buiten benoemde de Maarschalk uit een tweetal, „gedenomineert” door de „gemeynte”; te Breukelen stelde de Heer van Nynrode de kerkmeesters, die ook aan hem rekenplichtig waren; te Vreeland koos het eene jaar „de burgerije” en het andere de parochianen „buyten de Stadt” de kerkmeesters, terwijl de rekening geschiedde voor den Maarschalk en het Gerecht; te Kortchoef werd de keuze gedaan door de Ambachtsheeren uit een denominatie van het Gerecht, terwijl de rekening gedaan werd voor „de geheele gemeynte” ten overstaan van het Gerecht. Algemeene regels zijn omtrent het beheer en de rekenplichtigheid niet te geven; 't was alles ius in causa positum.

Tevens blijkt er uit, dat het parochiale verband de verplichting aan de parochianen oplegde, om in de kosten van den eeredienst in den ruimen zin, o. a. onderhoud van het kerkgebouw en de pastorie, bij te dragen, als de daartoe bestemde goederen de benoodigde draagkracht misten ¹⁾.

aan de, in zeer gevaarlijken toestand zijnde, Kerke en Toren van Kamerik voornoemt, alsmede over de middelen tot betalinge der onkosten van die te doene Reparatiën. Op verlies van stemmen”. Inv. d. arch. v. d. Kap. en kl. no. 464.

1) Cf. bv. de parochiën van Zeist, Leersum, Eemnes-binnen en buiten.

Dat ook de niet-Gereformeerden moesten bijdragen ten behoeve van de Gereformeerde religie, was een gevolg van het publieke karakter van de Gereformeerde religie en zou, ook al waren de parochiën met de Reformatie verdwenen, ratio-

Onder deze kosten behoorden ook die van het onderhoud der pastorie, zooals blijkt uit de ordonnantie van 10 Aug. 1610:

„Die Gedeputeerden van de Staten sLands van Utrecht, aenmerckende dat de Heeren Staten vanden voorn. Lande tot vorderinge van den dienst Godes, vercundinge van zijn Heylich Woordt ende stichtinge vanden volcke inden H. Christen-gelove onder anderen mede grote costen gehadt ende aengewent hebben soe tot de opbouwinge van verscheyden nieuwe pastoryehuysingen als aen reparatiën, verbeteringen ende onderhoud vanden gheen en die vanden trouble ende oorloge noch overgebleven waeren, sulx dat de pastoryehuysingen inden Lande van Utrecht nu meest alle emmers voor den meerderen deele gerestaureert ende in goeden staet gestelt zijnde de redene vereyscht, dat de voorn. Staten eens van sodanige grote costen ontlast, emmers daerinne verlicht werden: hebben tot dien eynde geordonneert ende ordonneren by desen, dat de ministers bewonende nyeuwe huysen, die by de Heren Staten nyeuw getimmert ofte eens wel gerepareert ende in goeden state gestelt zijn, gehouden sullen wesen deselve voortaan selfs in goeden reparatiën te onderhouden buyten costen vande Staten, ten aensiene sodanige reparatiën hemluyden seer weynich sullen comen te costen, vuytgesundert van nyeuwe wercken ofte grote extraordinarise reparatiën, die door den oorloge ofte groten storm ofte ander extraordinaris ongeval gecauseert sullen mogen worden, dwelcke byde kerckmeesters vande respective plaetsen inder tijt oock buyten costen vande Staten gedaen sullen worden vuyt de kerckegoederen voor soe veel deselve kerckegoederen sulx zullen mogen lijden; ende de reste sal by omslach over de parochie daer het valt gevonden worden; lastende den kerckmeesters inder tijt mitsgaders den respectiven Schouten

neel zijn geweest. Er stond tegenover, dat, strikt genomen althans, de Gereformeerde Diaconie ook voor de niet-Gereformeerde armen te zorgen had. Uit een remonstrantie van den Utrechtschen kerkeraad den 7den Mei 1655 aan den Raad ingediend, waarbij verzocht werd, dat „yder gesintheyt haer eygen armen, ende alsulx die vande Gereformeerde religie alleen de haere bodeylen mochte”, blijkt dat de Gereformeerden minder bezwaar hadden tegen de lasten van het publieke karakter hunner religie dan tegen de lasten ervan. Cf. de Vroedsch. resol. 23 Mrt. 1657.

ende Gerechten goet regard te nemen dat de voorss. reparatiën wel gedaen werden by den gheenen, dient volgende dese resolutie behoort; ende auctoriseerende den rentmeester vande Gebeneficieerde goederen omme dese resolutie den ministers ende kerckmeesters mitsgaders den Schouten ende Gerechten te insinueren, overleverende hemluyden copie van dien, ten eynde eenen yegelijcken dien deselve aengaet hem daer nae regulere" 1).

De omslag over de parochie geschiedde zonder dat onderscheid gemaakt werd of de parochianen Gereformeerd waren of niet, elke parochiaan had er q. q. in te dragen; soms werden ook de buiten de parochie wonenden er in aangeslagen ter zake van hun landbezit binnen het kerspel; het eerste was een gevolg van het feit, dat ook de niet-Gereformeerden leden der parochie waren, terwijl het tweede voortvloeide uit het publieke karakter der Christelijke religie 2).

Dat de kerkmeesters voor de heffing van zulk een omslag de medewerking van Schout en Gerecht behoeften, is waarschijnlijk, daar ze veelal ook werd verleend in de administratie der kerkegoederen; in de besluiten der Gedep. Staten betreffende de kerken van Maarsen en Linschoten van 23 Oct. 1632 en 4 Sept. 1635 werd echter geen gewag gemaakt van het Gerecht. Met zekerheid durf ik het dus niet te zeggen. Met grootere zekerheid kan men antwoord geven op de vraag, of het verlof van de Staten of hunne Gedeputeerden steeds vereischt was voor dergelijken omslag evenals voor de beschikking over kerkegoederen. Cf. de beide besluiten der Gedep. Staten omtrent

1) Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

2) Den 23sten Oct. 1632 bv. stonden de Gedep. St. den kerkmrs. van Maarsen tot dekking van de kosten van het uurwerk en de wijzers van de kerk aldaar, gedeeltelijk reeds gevonden uit vrijwillige bijdragen, toe een omslag te heffen, „d'eene helfte tot laste vande opgesetenen ende d'ander helfte tot laste vande landen, aldaer woonachtich ende gelegen respectivelijk". Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 197 vo. sqq.

Den 4den Sept. 1635 vergunden de Gedep. St. den kerkmrs. van Linschoten een omslag uit te schrijven „mergen mergentaels gelijk" ten behoeve van de herstelling der kerk aldaar „over alle de landen soo onder Linschoten, als Polanen, den Engh ende enige weynige Cattenbroecker landen tot Linschoten te kercken behoorende", daar het „subsidium" van de Staten en den Ambachtsheer ongenoegzaam was. Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 9 vo. sqq.

Linschoten en Maarsen, en de ordinantie van 10 Aug. 1610; w. i. w. sprak deze niet van de kerkgebouwen maar van de pastorichuizen, doch dit doet in casu niet ter zake. Een algemeen regel, waarin het met zoovele woorden voor de kerkgebouwen gezegd werd, heb ik niet gevonden; doch dien heb ik ook niet voor de beschikking over kerkegoed en het beheer ervan aangetroffen.

Een voorbeeld van dergelijke machtiging door de Gedep. Staten is hun gemelde resolutie van 4 Sept. 1635, waarbij den kerkmeesters van Linschoten autorisatie werd verleend om een omslag te heffen „mergen mergentaelsglijck” ten behoeve van de restauratie van het kerkgebouw 1).

Uit het rapport zou men geneigd zijn af te leiden, dat niet altijd een formeele machtiging tot omslag van de Gedeputeerden vereischt was; bij Doorn en Eemnes-binnen werd er bv. van gesproken als van een gebruik.

In de ordinantie der Gedep. Staten van 10 Aug. 1610 omtrent het onderhoud der plattelandspastorieën werd in het algemeen een omslag over de parochianen toegestaan. Bepaald werd, dat de predikanten zelve de loopende onderhoudskosten moesten betalen, terwijl zwaardere uitgaven door de kerkmeesters uit de kerkegoedcren moesten worden gedaan, voorzooer deze het konden dragen; de rest mocht bij omslag over de parochie worden gevonden 2).

1) Hier werd enkel van de kerkmeesters, niet van Schout en Gerecht gesproken; of hieruit afgeleid mag worden, dat nu ook van kerkmeesters alleen de heffing uitging? 't Is mogelijk.

2) Een toepassing van deze regeling vindt men in het besluit der Gedep. Staten van 15 Aug. 1637. De predikant van Oostveen requesteerde aan de Staten; de kerkmeesters weigerden de pastorie te herstellen op grond „dat de kercke aldaer geen incommen ter werelt hadde, daer uyt soodanige costen souden mogen werden betaelt”; het Gerecht diffculteerde insgelijks, o. a. omdat „onder die opgesetenen van Oostveen tot noch toe contraversie was geweest, wie van hemluyden onder de parochie souden behooren ofte niet, die alsnoch niet en was gedirimeert”; daarom vroeg hij aan de Staten om subsidie. De Gedeputeerden stonden f. 100 toe en bepaalden, dat de rest bij omslag door het Gerecht over het geheele dorp gevonden moest worden.

Een soortgelijke beslissing werd op denzelfden dag door de Gedep. Staten genomen op een request van den predikant van Ilagestein; „de gemeynthe onder

Voor beschikking over kerkegoederen was machtiging of goedkeuring der Gedep. Staten vereischt. Vóór de opheffing der Directiekamer zal deze het wel geweest zijn, die dat verlof verleende ¹⁾. Doch hoe dit zij, na 1588 waren het de Gedep. Staten, die hierin voorzagen; deze beperkten zich echter tot toezicht, terwijl de Directiekamer ook wel beheershandelingen verrichtte, zij het ook bij uitzondering en subsidiair ²⁾.

onse parochie behorende", zeide de requestrant, was al genoeg belast en „de kerckelijke goederen" konden van wege het onderhoud van kerk en armen niets of weinig voor de reparatie der pastorie bijdragen; daarom wendde hij zich tot de Staten, om te maken, „dat hy suppliant sijn jonge dienst, meerder neersticheyt ende blijdschap door Hare Ed. Mo. gunste opgeweckt sijnde, volvoere tot grooter wasdom".

De Gedeputeerden kenden *f.* 150 subsidie toe (de helft der geraamde kosten), op voorwaarde dat de rest „by die vanden Gerechte tot Hagesteyn tot laste van die vanden geheelen dorpe aldaer" zou worden omgeslagen, en de reparatie geschiedde volgens het van wege de Staten gemaakte bestek; voortaan moest de ordinantie van 10 Augustus 1610 worden nageleefd.

Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 122 sqq., 125 vo. sqq.

1) Cf. hare notulen.

27 Apr. 1588: de Directiekamer beval den Maarschalk van Montfoort en den kerkmrs. van Linschoten een kap op den kerktoren van Linschoten te doen stellen ten minsten kosten.

28 Apr. 1588: den kerkmrs. van Abcoude werd gelast, Aelbert Hoochlant in het gebruik van twee morgen lands niet te storen, en voortaan geene verhuringen meer aan te gaan dan met advies der gedeputeerden tot directie der geestelijke goederen.

2) Cf. hare notulen van 6 Mei 1588: „Die gedeputeerden etc. verstaen hebbende, dat nyetgegenstaende die kerckmeesters van Abcoude geordonneert was by seeckere missive van date den 28en Aprilis voirdeden, dat sy soudén Aelbert Hoochlandt laeten gebruycken die twee mergen lants behoirende aende kercke aldaer, als byde gedeputeerden die voirn. Hoochlant verhuurt was, op peyne van thien gouden realen by elcx te verbeuren, dat sy evenwel van sulcx nae te commen in gebreecken blijven. Soe ist, dat die voorss. gedeputeerden, naerder hyer op gesien hebbende haere instructie, die kerckmeesters iterativelyck geordonneert hebben ende ordonneren mits deesen op peyne voorss., dat sy alsnoch die voirn. Hoochlandt rustelyck ende vredelyck laeten genieten die huyre hem gegost casserende alsulcke huyre als die kerckmeesters eenen Johan Borchoirn verleent mogen hebben, soe sulcx volgende voorgaende instructie in haere macht nyet en was, ordonnerende die vande Gerechte aldaer campinge ende met hem te doen volgende die huercedulle daer van sijnde; committeeren tot d'insinucatie van desen deen eersten pander hyer toe versocht ofte den Schoudt van Abcoude mitsgaders oock, indien hem blijktt van vorder oppositie vande voorss. kerckmeesters tot dexecutie vande voirss. penen tot

Enkele van deze approbaties door de Gedep. Staten mogen hier volgen, uit welke duidelijk zal zijn, dat de kerkegoederen door de Staten als stichtingsgoed werden behandeld, in welks rechtspositie door de Reformatie geen andere wijziging gebracht was dan wat het gebruik betrof.

28 Sept. 1599: „Approberen de coope in desen geroert, mits dat den inhouden van dyen met kennisse van Symon Claess. van Blanckendaell als ontfanger vande geestelijke goederen vanden platten lande van Utrecht worde volcommen, ende in cas van afflossinge dat nae voorgaende denunchiatie daarvan aende voorn. Heeren Staten ofte heure E. Gedeputeerden te doen ter ordonnantie vande selve Heeren ende mit kennisse vanden voorss. ontfanger in der tijt die affgeloste penningen wederomme werden beleyt tot behouff ende prouffijte der kercke van Lopick”. Deze approbatie werd verleend op het request van den kooper.

Het betreffende koopcontract was d.d. 23 Febr. 1597; het was gesloten door de twee kerkmeesters van de kerk van Lopik „na voorgaende speciale convocatie ende kerckspraecke mette gemeente aldaer gehouden ende haerluyder consent daerop gevolcht, mitsgaders oock ten overstaen ende mit approbatie vande E. Heeren Deecken en Capittle der kercke van Ste. Marien t'Utrecht als Ambachtsheeren tot Lopick”; kerkmeesters verkochten erin „tot merckelick vordel ende prouffijt der voorss. kercke” twee morgen lands, „de voorss. kercke toebehoorende”, in een vasten en eeuwigen erfkoop, „voor heur, heuren successoren ende nacommelingen, kerckmeesters ende gemeente aldaer”. De kooper nam op zich te betalen „den 40^{en} penning, die men van dese coop den Staten sLandts van Utrecht gehouden is te betaelen, zulx hy oock tot zijnen coste verwerven zall approbatie van mijn E. Heeren die Staten der coop voorss., zoe verre zulx noodich es”. Partijen verbonden voor de goede nakoming „hoerluyder personen ende goederen, dselve stellende onder de heerlijcke ende reale executie s'Hooffs ende Gerechte

behouve vande Staten”. Uit de aangehaalde notulen van 28 Apr. blijkt, dat deze verhuring door de Directiekamer zonder, ja tegen de kerkvoogdij was geschied, omdat deze de Directiekamer in de verhuring niet had gekend.

van Utrecht ende allen anderen Heeren, Hoven, Rechteren ende Gerechten" 1).

25 Mrt. 1601: „geapprobeert" werd, na advies van de gecommiteerden en den rentmeester der Gebeneficieerde goederen, de verkoop van kerkeland door de kerkmeesters „ter presentie van" Schout en Schepenen en buurmeesters van Werkhoven d.d. 15 Jan. 1596 „tot behouff van onser kercke"; de koopprijs zou, aldus bepaalde het contract, gedeeltelijk als onlosbare rente op het verkochte land gevestigd blijven, gedeeltelijk in handen der kerkmeesters worden betaald, „omme daarmede te vryen ettelijck hoffsteden toecommende de voorss. kerck, dewelcke wy beswaert hebben voor ons ende onser gemeente inden truble van Deventer als dat Coninx was".

Het request om approbatie werd ingediend door „kerckmeesters, Schoudt ende Gerechte, ende buermeesters, mitsgaders die gemeen gebueren ende ingesetenen van Werckhoven". 2).

30 Aug. 1604: verlof werd verleend naar aanleiding van het verzochtschrift van „Schout, Schepenen, mitsgaders die kerckmeesteren ende kerckenraedt mit de gemene ingesetenen van Nichtevecht" 3) (houdende verzoek aan de Gedep. Staten, dat hun een klok geschonken zou worden of geld om er een te koopen, daar de oude onbruikbaar was geworden), om, ten einde de oude klok te doen vergieten, $\frac{1}{2}$ morgen kerkeland te verkoopen ten overstaan van een door de Gedep. Staten gecommiteerde, onder de verplichting van rekening en verantwoording te doen.

Naar aanleiding hiervan werd den 7^{den} Febr. 1605 een koopcontract gesloten, waarbij verkocht werden door Schout, Schepenen en kerkmeesters drie halve morgens hooiland, een

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 67 sqq.

2) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 87 vo. sqq.

3) Het verzoek om subsidie drongen zij aan met er op te wijzen, dat „die gemeente van Nichtevecht die oudste ende eerste gemeente Goodts sijn, die het Woordt Goodts ofte leere des H. Evangelii hebben aengenomen in alle dese geunieerde Nederlantsche Provinciën, ende die gemeente oock noch in armer gestaltenisse ofte stact noch sijn", „alsoe de kercke aldaer nyet meer en heeft als een halff mergen".

van de kerk en twee van „de armen tot Nichtevecht” ¹⁾, voor *f.* 300.—, van welke som *f.* 200.— moest „blijven staen tot profijt vanden armen tot Nichtevecht”, waarvoor door den kooper jaarlijks *f.* 10.— betaald moest worden aan de „armenvoochden ofte diaconen”, tot zekerheid waarvan de drie halve morgens speciaal verhypothekeerd werden ²⁾.

Den 1sten Mrt. 1605 volgde de goedkeuring ervan door de Gedeputeerde Staten: „approberen ende advoyeren”; „authorisende den Schout, Schepenen ende kerckmeesteren tot Nichtevecht, mitsgaders de voochten vanden armen ofte diaconen aldaer de anderhalff mergen lants in desen geroert te transporterem” etc. ³⁾.

5 Nov. 1611: approbatic werd verleend ⁴⁾ op de vestiging van een servituut door de kapelmeesters van Baambrugge; de overeenkomst was d.d. 18 Nov. 1610, gesloten door de kapelmeesters van Baambrugge „ten overstaene ende nae voorgaende advijs” van den Maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht „met consent van meest alle de gebuyren” en van Schout en Schepenen „inder E. Mog. Heeren Staten sLands van Utrecht gerechte tot Abcoude”, met het oog op de „seer soberen incompste” van de kapel, en van dezen inhoud: „gunnen ende verleenem mits desen van nu ende ten ewigen dage” aan..., „buyrluyden tot Bambrugge ende heuren naecomelingen, possessseurs van haere huysingen, de groote ofte wijte van ses voeten van het crff behorende aent schoolhuys tot Bambrugge”, „ofte de

1) „Van welke vercofte landen den armen tot Nichtevecht die twe halve mergen competeert ende die kercke tot Nichtevecht dat eene halve margen”.

2) „Wy Schout, Schepenen ende kerckmeesteren tot Nichtevecht doen condit, lijden ende bekennen mits desen voor ons ende onse nacommelingen, Schout, Schepenen ende kerckmeesteren, hoe dat wy in een vryen, vasten, eeuwigh erffcoop by consent van onsen Eedelen, erentfeste Heeren die Gedeputeerde Staten ende commissarissen vandien vercoft hebben” etc.

„Ende hebben wy vercopers beloofd ende aengenomen, aennemen ende beloven voor ons ende onse nacommers nemmermeer eenich soen noch spraek te maken noch te laten maecken van wegen den armen ofte kercke om eenyge eygendom opden voors. landen”, behoudens ons recht op die *f.* 10 jaarlijks.

3) Reg. no 59. Memoriaal etc. ff. 136 vo. sqq.

4) „Die Gedeputeerden vande Staten sLants van Utrecht, gesien dese coopvoorwaarden, approberen dselve”.

spatie vande wijcke aff totten appelboom toe opt voorss. crff staende", „omme daer over euwelijck ende erfelijck te hebben ende genyeten heuren vryen waterganck vuyt dvoorss. heurluyder huysingen", „mitsgaders omme daer over te draegen ende te lossen den last wesende in heurluyder schuyten", terwijl de kapelmeesters al hun recht op de voorzide wijk overdroegen; dat alles tegen een jaarlijksche rente van *f.* 5 ¹⁾ 2).

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 184 vo. sqq.

2) Cf. het besluit der Gedep. St. van 25 Mrt. 1613, waarbij geapprobeerd werd de verkoop (d.d. 13 Mrt. 1613) door *de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen* van land „inden gerechte van Wilnis gelegen ende aende kercke aldaer behoorende"; betaald moest worden „aen handen vande *kerckmeesters* tot Wilnis"; de koopers mochten de kooppenningen gedeeltelijk onder zich houden, mits daarvan rentebrieven passeerende en deze bij het transport speciaal hypothekeerende op het verkochte land, de interessen betalende „tot behouff vande kercke tot Wilnis". Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 37 sqq.

hun besluit van 15 Febr. 1614, waarbij zij approbeerden den verkoop (d.d. 20 Juni 1613) van aan „de kercke tot Vinckeven toebehoorend(e)" land door kerkmrs., Schout en Schepenen aldaar met advies en ten overstaan van den Maarschalk en den predikant van Wilnis en Vinckeven; de kooper had bedongen, de koopsom met *f.* 100 te mogen korten wegens „geleent gelt, eertijds by hem de voorss. kercke verstreckt ende geëmployeert tot reparatie van den tooren tot Vinckeven"; de rest zou betaald worden „aen handen vande kerckmeesters inter tijdt" en belegd worden „tot der kercken prouffij", behoudens de bevoegdheid van den kooper ze onder zich te houden en er rente van te betalen, „tot subventie van het seer sober incommen vande schole tot Vinckeven ende andere noodwendige reparatie der kercken aldaer"; de kerkmeesters verbonden zich, „t voorss. landt voorts te waeren ende vuyt het incommen der kerckengoederen te vrijden als erffcooprecht is, nae recht ende gewoonte der Stadt ende Landen van Utrecht"; tevens machtigden de Gedeputeerden de kerkmrs. tot het transport. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 71 vo. sqq.

hun besluit van 12 Jan. 1619, waarbij zij „vertrouwende, dat de kercke tot Werckhoven soo by de gedaene vercopinge der landen als het beleggen vande penningen hierinne geroert geen nadeel ofte schade en heeft geleden nochte sal komen te lijden, maer alles te sullen strecken ten meesten oorbaer ende verseeckeringe der voorss. kercke", den verkoop van eenig land „aende kercke van Werckhoven behoorende", gedaan door Floris Uytten Engh, rentmr. der Geben. goederen, met den predikant en den Schout ten overstaan van de gecommiteerden van het kantoor der Geben. goederen, agreeerden en bepaalden, dat de rentebrieven in het archief der kerk moesten worden bewaard. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 207 sqq.

hun besluit van 20 Juli 1620, waarbij op grond van de in het volgende request aangevoerde redenen de daarin bedoelde verkoop werd geapprobeerd; kerkmrs.,

De parochiën zijn nooit opgeheven maar bleven bestaan, voor zoo veel noodig gereformeerd. Hare grenzen schijnen veeltijds met die der gerechten te zijn samengevallen, hoewel er voorbeelden van het tegendeel zijn, zooals het kerspel van Abcoude, dat onder twee gerechten verdeeld was, en Baambrugge, dat, schoon onder een der twee gerechten (het Statengerecht) behoorende, toch een afzonderlijke kerk was ¹⁾.

Burgemeester en Gerecht van Eemnes-buiten hadden, omdat „uyt der kercken incommen” het door hen voor den schoolmeester gekochte huis niet betaald kon worden, in afbraak verkocht de niet gebruikte „gerffkamer, staende buyten de kerk apart aengeset”, die geheel vervallen was en niet zonder groote kosten hersteld kon worden; zij waren beducht, „dat die voors. vercopinge by eenige vyanden vande Gereformeerde religie ende consequentelick mede vanden schooldienst, sulcx die alsnu door Godes gracie wordt geëxerciert, soude mogen werden gecalaingeert, niettegenstaende die penningen dairvan komende wederom ad pios usus werden geëmployeert”. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 224 vo. sqq.

hun besluit van 7 Mei 1630, waarbij de verkoop van land door de kerkmrs. der kapel te Baambrugge met advies en ten overstaan van den Maarschalk, „d’voors. capelle toebehorende”, geaprobeerd werd, onder den last het geld op hypotheek te beleggen ten overstaan van den ontvanger der Geben. goederen „ten behoeve ende eygendomme der capelle tot Baambrugge”. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 109 sqq.

1) Men denke ook aan de parochie Ankeveen, die deels Hollandsch, deels Utrechtsch was, aan die van Tamen, Kamerik, Linschoten en aan het dorp Oostveen; cf. het op p. 373 vermelde rapport, en pp. 377, 378. Jure Canonico was Baambrugge geen parochie; er was enkel een kapel geweest; doch dit onderscheid was ten gevolge van de Reformatie en het buiten gelding geraken van het Canonieke recht opgeheven.

Mr. Boeles vergist zich, als hij meent, dat dorp en parochie twee woorden waren voor één zaak in tweeërlei verband genomen, nl. als onderdeel der Provincie en als onderdeel der Kerk; dat de parochie ten gevolge der Reformatie is verdwenen; en dat het dorp het eigendomssubject der kerkelijke goederen was en bleef. Cf. zijn verhandeling over de armengoederen pp. 46 sqq. Juist is zijn meening, dat deze goederen geen eigendommen zijn der Hervormde Kerk of Kerken.

Het door hem meegedeelde toont aan, dat ook in Friesland de werking der Reformatie op vermogensrechtelijk terrein in het wezen der zaak dezelfde geweest is als in Utrecht. Doordat hij de Reformatie zelve heeft misverstaan, niet ingezien heeft, dat de Gereformeerden in elk dorp door de Overheid als de ware parochianen werden beschouwd op grond van het publieke karakter der Christelijke religie, en zodoende het dorp in de plaats der parochie, d. i. der ware Chr. gemeente, schuift, komt hij tot conclusies, die ik voor onjuist houd.

Het toezicht door de Gedep. Staten over de kerkfabrieken uitgeoefend vond zijn grond in hun Opperkerkmeesterschap en superintendentie ¹⁾. Ten platten lande was er alzoo drieërlei trap in het kerkmeesterschap: bovenaan stonden de Gedep. Staten, onder hen het plaatselijke Gerecht, terwijl het feitelijke beheer geschiedde door de kerkmeesters.

De Staten lieten ook wel door den rentmeester der Geben. goederen, hoewel deze op zich zelf met de kerkegoederen niets te maken had, er over beschikken; ook werd, wanneer kerkmeesters onwillig waren tot het transporteeren van verkocht kerkeland, deze rentmeester daartoe wel gemachtigd. Zoo weigerden eens de kerkmeesters van Abcoude „onder pretext dat die vercopinge sonder haer niet en conde geschieden,” drie morgen land van de kerk van Abcoude, die dus buiten hen om van wege de Staten verkocht waren, te transporteeren. Den 22sten Aug. 1654 gelastten de Gedep. Staten hun het transport te doen op straffe van geldboete „int prive” en onder de bedreiging, dat anders de ontvanger der Geben. goederen het transport zou bewerkstelligen; deze beschikking werd genomen op een request van den kooper, waarin hij te kennen gaf, dat hij, „uyt crachte van U. Ed. Mo. appoinctement in coope becomen hebbende” het voorzegde land „behoorende aende kercke van Abcoude”, den koopprijs betaald had, doch op den gemelden grond van de kerkmeesters geen transport kon verkrijgen ²⁾.

Tot nadere toelichting doe ik hier in hoofdzaak den inhoud

1) Ook voor aankoop van goederen werd wel goedkeuring der Gedep. Staten gevorderd; zoo gaven zij den 27sten Aug. 1656 verlof tot den door de kerkmrs. van Ankeveen begeerden aankoop uit „het verschot vande penningen van het kercken-innecomen aldaer” van onroerend goed „ten meesten ooirbaer ende proufijte vanden voorss. kercke”; in het desbetreffende request werd door de kerkmeesters aangevoerd, dat door den Ambachtsheer, „door de papen opgeschist,” toestemming of approbatie geweigerd werd, terwijl het toch „in den macht van den Ambachtsheer niet en is sonder eenige redenen het profijt ende voordeel vande kercke te beletten”, om welke reden zij de Staten als „superintendenten ende oppermeesters van alle kerckengoederen in desen Gestichte gelegen” om de vereischte machtiging vroegen. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 744 sqq.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 621 sqq.

volgen van twee beheersreglementen omtrent kerkegoederen, van de dorpen 't Waal en Abcoude, beide door de Gedep. Staten geapprobeerd respectievelijk 2 Mrt. 1632 en 20 Mei 1636.

Door gecommitteerden uit de Gedep. Staten en de Classis van Rhenen en Wijk was een onderzoek ingesteld naar den staat der kerk in 't Waal; laatstgemelden, „tot redressement vande kercken- ende armegoederen genomineert”, hadden ter zake van hun bevinding 8 artikelen ontworpen „tot redressement vande kercken- ende armengoederen”, „tot welstandt vande kercken-, costeryen- ende armengoederen vanden dorpe van 't Wael streckende”, en deze aan de bekrachtiging der Gedep. Staten onderworpen, overwegende, dat het „onchristelijck” was, „dat de kercken door quaede toeversicht soudén komen te vervallen, gelijk ten tijden Haggei geschiede, als Godt claccht, yder snellende tot zijnen huysc, moste des Heeren huys woest leggen” (cf. Haggai I. 9).

Art. 1 bepaalde, dat jaarlijks een nieuwe kerkmeester moest worden gekozen, bij het doen der kerkerekening, „uyt de notabelste vande nabuyren van 't Wael ende van Riedtveldt, die ten gehoor van Godes Woordt int Wael te kercken komen, om het kercken- ende armengelt in te manen, te ontfangen, te colligeren ende te bewaren”.

De kerkmeester moest volgens art. 2 „gesteld worden” door de gecommitteerden der Staten, den Ambachtsheer van Tul en 't Waal, de gedeputeerden der Classis en den „pastoor inder tijt”.

Art. 3 droeg den kerkmeester op, „met correspondentie vanden pastoor” „de kerckengoederen ende aelmoessen [te] bedienen ende de kercke met goede ordre inde fabrique als oock hare respective huysen [te] onderhouden”, en jaarlijks van zijn administratie rekening en verantwoording te doen.

De verhuring der „kerckengoederen” zou volgens art. 4 geschieden door de gecommitteerden uit de Staten, den Ambachtsheer, de classicale gedeputeerden en den pastoor, daartoe collegialiter in de kerkekamer vergaderd.

Art. 5 verbood, „sonder derselver dispositie ende consent” iets aan kerk, toren en „kerckenhuysen” te veranderen.

Art. 6 eischte hun consent tot het opnemen van „renten ofte hoofdsommen opde kerck ofte tot lasten vande zelve”.

„Ende dewijl datmen verstaet, dat over sommige kerckenlanderyen ende costeryen lange huyrjaren gemaect werden, ofte dat veel parchelen vande kerckenlanden gebruyckt worden t'eenemael sonder huyrcedullen, waerover de goederen eyntlijck soudén mogén komen te vervreemden”, schreef art. 7 voor, dat allen de „goederen, die zy vande kercke ende costerye gebruycken ofte hebben”, zouden aanbrengen, opdat de huur eventueel kon worden verkort.

Art. 8 bepaalde, dat er „tot dienste vande kercke” registers van de goederen en rekeningen bewaard moesten worden ¹⁾.

Voor Abcoude was door de twee Schouten en Gerechten (Abcoude omvatte n.l. twee jurisdictiën, het gerecht van de Staten en dat van de Proosdij van St. Pieter) uit hoofde „datter veele groote onnutte kosten tot lasten van onsen kercke tot Abcoude worden gebracht, alsmede het groot misbruyck der regieringe van onse kerckegoederen, waerdoor niet allene onse kercken jaerlijcxé incomen worden vernielt, nemaer oock geschapen was, dat de kercke van haer capitaelgoederen int geheel soude worden ontbloot”, een „ordonnantie opt onderhouden ende administreren vande kerckegoederen tot Abcoude” vastgesteld den 10^{den} Dec. 1635 „opt behagen ende approbatie” van de beide Ambachtsheeren, waarop zij de goedkeuring der Gedep. Staten verzochten, „acngesien de voorss. ordonnantie sonder U Ed. Mo. approbatie geen effect en mach sorteren”.

Art. 1 bepaalde, dat reparatiën aan de kerk en de huizen, „die tot lasten vande kercke worden onderhouden”, gedaan moesten worden door de twee kerkmeesters „gesamenderhandt”, in dier voege dat wat één van hen deed repareeren niet „tot laste vande kercke” in de rekening kon worden gevalideerd.

Eveneens moest de verhuring van de „kerckelanden ende huysingen” door hen „gesamenderhandt” geschieden, „ten overstaen van” de beide Ambachtsheeren. Aldus bepaalde art. 2.

In art. 3 werden de kerkmeesters tot het houden van een jaarlijkschen zitdag verplicht, met assistentie der beide Schouten met hunne secretarissen, om de landhuren te innen.

¹⁾ Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 173 vo. sqq.

Jaarlijks moesten zij volgens art. 4 rekening en verantwoording doen „ten overstaen van beyde onse Ambachtsheeren ofte haere Ed. gecommitteerden ende ten overstaen van beyde Schouten ende Gerechten”.

Art. 5 bepaalde, dat „tot lasten vande kercke” door de kerkmeesters geene andere „teerkosten” gebracht mochten worden dan die gemaakt werden naar aanleiding van het doen der verantwoording en het innen der pachten.

Als de kerkmeesters „voorde kercke” buiten het dorp moesten reizen, hadden zij volgens art. 6 recht op *f.* 1.50 per dag ^{1) 2)}.

De „kerk” of de „fabriek” werd steeds genoemd als de eigenares der kerkegoederen; niet de kerk als gemeente of corporatie genomen, maar als stichting, staande naast de pastorie, de kosterie en eventueele vicarieën, die eveneens als afzonderlijke vermogenssubjecten fungeerden. De kerk als corporatie had er enkel het gebruik van.

Het beheer en de beschikking kwam toe aan de kerkmeesters; de gansche parochie, waarin de Gereformeerden als de ware Christenen golden ³⁾, had veelal het recht hen aan te stellen en van hen rekening en verantwoording te vorderen, terwijl zij

1) Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 62 sqq.

2) Cf. ook de instructie voor de kerkmrs. van Overlangbroek van 14 Juni 1632, door de Gedeep. Staten 27 Juli 1632 geapprobeerd „tot beneficie van het innecomen der kercke tot Overlangbroeck”. Er werden in vastgesteld de gelden verschuldigd bij begrafenissen en voor het daarbij plaats hebbende klokluiden; den kerkmrs. werd opgedragen te zorgen, dat de graven goed onderhouden werden; „voorts zullen de kerkmeesters inder tijt mede waarnemen ende bedienen de diaconye der voorss. kercke ende daervan jaerlix mede reeckeninge doen, als voorens, tot dat naerder ordre daer in gestelt sal worden”; rekening en verantwoording moest jaarlijks gedaan worden aan „Schouth, Gerechte ende principaelste geërfden”. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 186 sqq.

3) De Gereformeerde parochianen, corporatief georganiseerd tot een Gereformeerde gemeente of kerk, vormden niet een nieuw lichaam *naast* de parochie maar waren juist een nadere organisatie ervan; de niet-Gereformeerde parochianen stonden buiten die organisatie: kerkelijk golden zij niet voor vol, zoodat de parochie leden had, die het waren en kerkelijk en vermogensrechtelijk, en ook die het alleen in vermogensrechtelijk opzicht waren.

Als ik een beeld mag gebruiken, zou ik de Gereformeerde parochianen willen vergelijken met de „nationalen” van een Staat en de ongereformeerden met hen, die slechts „ingezetenen” zijn.

ook wel in de beschikkingshandelingen meewerkte; ik wijs bv. op het contract van 15 Jan. 1596, gesloten door de kerkmeesters van Werkhoven in presentie der buurmeesters aldaar, waarin gememoreerd werd, dat zij land hunner kerk hadden bezwaard „voor ons ende onser gemeente”; op het contract van 23 Febr. 1597, waarin de kerkmeesters van Lopik „na voorgaende speciale convocatie ende kerckspraecke mette gemeente aldaer gehouden” land verkochten „voor heur, heuren successoren ende naecomelingen, kerckmeesters ende gemeente aldaer”; en op de overeenkomst van 18 Nov. 1610, tot welke „meest alle de gebuyren” van Baambrugge hun consent hadden gegeven ¹⁾.

Men kan de kerkmeesters qualificeeren als het dagelijksche bestuur der parochie ²⁾. Dat zij in den loop des tijds meer

1) Cf. pp. 380 sqq. De voormalige kapel Baambrugge was sedert de Reformatie een kerk als andere parochiën; de binnen hare grenzen wonenden waren tot een gemeente georganiseerd, natuurlijk alleen de „ware” Christenen, sc. de Gereformeerden. Cf. het besluit der Gedeep. Staten van 26 Apr. 1650; zij stonden f. 1200 subsidie toe op een request van „*de gemeynte Christij tot Bambrugh*”, waarin verzocht werd, dat de Staten, die reeds de helft van het tractement van den predikant aldaar betaalden, bij provisie ook de andere helft, thans door supplianten betaald, zouden willen dragen, opdat supplianten, „om de tegenwoordige gebreken haerer supplianten kercke navolgende de gemaecte bestecken wech te nemen”, bij machte zou wezen „alsdan selver penningen” te „negotieren”, „alles tot haren supplants kosten”. Cf. ook de beschikking der Gedeep. Staten van 30 Mei 1650, waarbij consent verleend werd aan de gemeente van Baambrugge, dat de nog niet gedekte kosten zouden gevonden worden door „de gront vande kercke tot Baambrugge... te vercoopen ende tot grafsteden uyt te slaen”, waartoe aan de kerkmrs. aldaar autorisatie werd gegeven.

Deze beide besluiten zijn te vinden in het reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 444 sqq., 454 vo. sqq.

2) Cf. p. 352. In dit verband is het request der Veenraden van Veenendaal aan het Administratieve Bestuur van belang.

„Geven met verschuldigd respect te kennen Veenraden der Geldersche en Stichtsche Veenen te Veenendaal, dat al in oude tijden door de respective Geërfdens en Ingelanden van Geldersch en Stichts Veenendaal voornoemt, ten hunnen privativen kosten is gebouwd de Kerk en Pastorye aldaar; dat ook dezelve Kerk en Pastory tot heden altoos door de Geërfdens is onderhouden; dat daarom het Bestuur en Opsigt over deselve van den Ophouw af tot op heden heeft berust by de alhier Requestranten, als door de Geërfdens verkoren, en dezelve representerende”; etc. De Veenraden waren dus a. h. w. een college van kerkvoogden

en meer onafhankelijk zijn geworden, dient als fait accompli te worden erkend; een teekenend voorbeeld van dezen gang van zaken wordt gegeven door hetgeen het op p. 373 vermelde rapport omtrent de kerk van Jutfaas bevatte; oorspronkelijk ontving „de gansche gemeynte” van de kerkmeesters rekening en verantwoording, doch, omdat velen hierbij waren weggebleven, geschiedde het sedert alleen voor het Gerecht; en door het aangaande Tamen meegedeelde, dat n.l. oorspronkelijk door pastoor en bureu de kerkmeesters werden gesteld, doch dat sedert de proost van St. Jan deze benoeming aan zich had getrokken.

Gelijk het in het staatkundige is gegaan, zoo ging het ook in kerkelijke verhoudingen; de parochianen traden op den achtergrond ten bate der regceering, in casu de kerkmeesters, hetgeen bevorderd werd door de positie der plaatselijke Overheden als Opperkerkmeesters, die met de kerkmeesters de stoffelijke belangen der kerken bchartigden, meer en meer op vaderlijke wijze ¹⁾.

Nog een kort woord over de „opening” van de kerken ten platten lande. Gebleken is, dat de kerkgebouwen en kerke-

die kerk en pastorie beheerden namens de geërfden van Veenendaal, onverschillig of die geërfden tot de Gereformeerde kerk behoorden of niet; de Veenraden hadden ook nog andere werkzaamheden, bv. het regelen van de markten. Op dit request hoop ik later terug te komen. Voorloopig kan ik met het medegedeelde volstaan.

Notulen v. h. Admin. Bestuur v. Utr., 28 Nov. 1798. Rijksarch. Utr.

1) Cf. het volgende. „Condietsie ende Bestek waernaer dat de *regenten* vant dorp en van de *kerk* tot Bentschop, op approbatie van die van de Raden en rekeningh van Sijn Hoogheyt mijn Heere den Prince van Orange willen besteeden den arbeytloon van timmerwerck tot reparatie ende herstellinge vande kerck aldaer”. Volgen de conditiën en het bestek. „Aldus int openbaer besteeet den 6/16 Augusti deses jaers sestien C. negen ent seventigh binnen den dorpe van Bentschop ten overstaen van Schout, Burgemeesteren, Schepenen, mitsgaders predicant ende kerckemeesteren vande kercke van Benschop”.

Ook is te dezen aanzien niet onbelangrijk de ordinantie van „Schout, Burgemeesteren ende kerckmeesteren vande kercke van Benschop” omtrent de onregelmatigheden, waartoe de stoelen in de kerk aanleiding gaven, die den 10den Dec. 1702 werd gepubliceerd, en waarin o. a. bepaald werd, dat ieder, die er een stoel had staan „ten behouwe vande voorss. kercke” betalen moest 10 stuiver per jaar aan handen van den schoolmeester, op straffe van zijn stoel te moeten wegnemen.

Arch. d. gemeente Benschop.

goederen ten platten lande door de Reformatie, wat het eigendomsrecht ervan betrof, niet waren beïnvloed geworden, en o. a. dat de Provincie er geenszins, als van bona vacantia, de eigenares van geworden was, dat zij zich er niet verder mee inliet, dan voor zoover noodig was, opdat er in de gebouwen niet anders dan de „ware Christelijke religie”, d. i. de Gereformeerde werd uitgeoefend, en opdat de kerkegoederen niet werden verduisterd of door wanbeheer verslimmerd. Tot de eerste groep van maatregelen, n.l. die vereischt werden, opdat de kerkgebouwen, onverschillig bij wie het eigendomsrecht ervan berustte, als zoodanig ook werden gebruikt, d. w. z. dat de gebouwen, aan welke de bestemming van kerken was gegeven, van plaatsen waar de Christelijke eeredienst moest worden uitgeoefend, ook aan deze hun bestemming niet werden onttrokken, hetgeen, daar de Overheid den Gereformeerden dienst als den eenig zuiver Christelijken erkende, neerkwam op de beschikbaarstelling dier gebouwen voor den dienst der plaatselijke Gereformeerde kerken, — behoorde de „opening” der kerkgebouwen. Het was niets anders dan een bevel aan den eigenaar of den beheerder van het gebouw, om het ter beschikking te stellen van den Gereformeerden eeredienst. Ten gevolge van het verbod der Roomsche religie werd een kerk door de Overheid gesloten, ten gevolge van het van harentwege invoeren of handhaven der Gereformeerde religie werd een kerk geopend; beide besluiten steunen op hetzelfde beginsel: handhaving van de Christelijke religie.

Zij, voor wie een kerk geopend werd, kregen daardoor nog geen „recht” op die kerk; in geen geval werden zij er eigenaars door. Maar ook een „recht” op het gebruik ervan werd niet hun deel. De opening was een eenzijdige maatregel der Overheid, steunende op het beginsel, dat deze een bepaalde religie als *de* Christelijke erkende, en een gevolg van haar zorg, dat stichtingsgoederen voor hun bestemming werden gebezigd.

Een gereformeerde parochie bleef ten opzichte der parochiale goederen in statu quo; hare rechten ontleende zij niet aan de aanwijzing der Overheid van de Gereformeerde religie als de eenige, die in de parochiekerk mocht worden uitgeoefend, maar aan het feit, dat het een parochiekerk was; dat de Gerefor-

meerde dienst alleen er in mocht worden geoefend, steunde op overheidsgebod, doch het recht op gebruik voor den Christelijken godsdienst in het algemeen vloeide hieruit niet voort.

Vermogensrechtelijk, niet kerkelijk, waren dan ook alle parochianen, onverschillig of zij Gereformeerd of ongereformeerd waren, van gelijke conditie, zoowel in de rechten als in de plichten.

Zoo stond het ook met de kapelgemeenten: de rechten, die de dorpelingen hadden ten gevolge van de fundatie der kapel, behielden zij, maar het Gereformeerde gebruik ervan steunde op de aanwijzing van de Overheid.

Zoodra de Overheid een andere opvatting van de Christelijke religie huldigde, viel de grond weg, waarop zij, aan wie het gebruik was vergund, dit gebruik baseerden; hadden zij tevens recht op beheer gehad, dan zouden zij dit hebben behouden, al werd het gebruik van het door hen beheerde goed een ander.

Voorbeelden van dergelijke aanwijzing van niet-parochiale kerken voor den Gereformeerden dienst leveren de besluiten der Gedep. Staten van 4 Mei 1627, 10 Apr. 1633, 8 Juni 1638, 7 Sept. 1655.

De kapel van de Meern, die tot nog toe ongebruikt had gestaan, werd op verzoek van de Utrechtsche Classis den 4^{den} Mei 1627 door de Gedep. Staten ten behoeve van „die vande Meern ende andere henluyder nabuyren” „geopent”; toegestaan werd, dat ze door een predikant zou worden bediend, daartoe geautoriseerd door de Classis, „mits dattet geschiede buyten coste vande welgemelte Heeren Staten”.

In haar request om opening zeide de Classis o. a., dat de opening der kapel niet „in hare macht” stond maar in die van de Staten „als sijnde de hoge ende souveraine macht deser Provincie”; dat zij op verzoek van eenige gequalificeerde ingezetenen van de Meern met consent van den Heer van Brederode, doch „onder conditie dat Uwe Ed. Mog. hoge gerechticheyt ende jurisdictie niet geviolert ende vermindert” werd, besloten had in de kapel het Woord Gods te doen verkondigen; waarom zij de Staten verzocht „d’voorss. capelle by provisie door haer autoriteyt ende hoge macht, die sy van Godt ontfangen heeft, te openen ende byde openinge tegens eenen ieder te mainte-

neren, oock te ordonneren dat die voorss. capelle eens al te met mochte bedient worden", etc. 1).

Den 8sten Juni 1638 deden de Gedep. Staten de kapel te Blauwkapel „openen", buiten praejuditie van den suppliant en andere gerechtigden. Door Gillis van der Galle, „als een mede-erfgenaem ende mede-successeeur fuedael van Mr. Gillis van der Galle, der medicijnen Doctor, sijn overleden vader, ende alsulx eygenaer ende possesseeur vant goet genaemt ten Veen", was hun n.l. een request ingediend, waarin hij stelde, dat onder dit goed behoorde „de Blau-Capel by des suppliants voorsaten geappropriert ende gesticht tot haren particulieren godsdienst, by autoriteyt vanden Legaet van den Stool van Romen, sonder den Bisschop oyd daerinne gekent te hebben, blijkende by de brieven daervan sijnde vanden jare 1451"; en waarin hij mitsdien verzocht, dat het appointement door de Gedeputeerde Staten den 5^{den} Maart 1638 gegeven, waarbij bepaald was, dat de kapel voor den Gereformeerden eeredienst zou geopend worden, door hen aldus zou worden verstaan en geïnterpreteerd, dat suppliant „by gunninge" zou „consenteren, dat inde voorss. Capelle den publijcquen godsdienst sal worden geëxerceert, mits dat hem suppliant daerdoor geen prejudicie en soude werden gedaen inden eygendom, gront ende plaetse, den suppliant volgens sijn eygendomsbrieven competerende".

Door de Gedeputeerde Staten werd aan 's mans verzoek voldaan: de kerk bleef sijn eigendom ondanks de opening 2).

1) Register van commissiën, instructiën etc., aanvangende Sept. 1626 ff. 69, 70; 157 vo., 158.

Den 4den Oct. 1627 consenteerden de Gedep. Staten op verzoek van de Classis, om „te bevorderen de voortplantinge van Godes eere", dat de kapel van de Meern met de kerk van Vleuten zou gecombineerd worden „volgens d'ordre diergelijke combinatiën der Stichtsche kercken aengaende gemaect ende noch te maecken", en dat de predikant van Vleuten voor den dienst in de Meern 60 's jaars zou krijgen.

De Classis gaf als motief voor deze combinatie — te voren werd de kapel bediend door de predikanten van Vleuten en Harmelen per vices — op, dat de Meern onder de „jurisdictie" van Vleuten hoorde, als hebbende één Ambachtsheer en Gerecht.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc., f. 44 vo. De besluiten van 10 Apr. 1633 en 7 Sept. 1655 betroffen resp. de kapellen te Willige-Langerak en te Loenersloot. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 424 vo. sqq., 676 sqq.

§ 3. *De collegiale kerken in de Stad Utrecht.*

In het algemeen was de rechtspositie der kerkgebouwen dezelfde als die der overige goederen van de Kapittelen van St. Maarten (Domkerk), St. Salvator (Oudmunsterkerk), St. Pieter, St. Johannes den Dooper en St. Marie.

In den religievrede werden ze uitdrukkelijk voor den Roomschen dienst gereserveerd; doch kort daarop, 7 Mrt. 1580, verbood de Raad den ongereformeerden dienst ¹⁾, zoodat de kapittelkerken ongebruikt kwamen te staan: noch de ongereformeerde noch de gereformeerde religie mocht er uitgeoefend worden.

Alles moest in de kerken in statu quo blijven. Den 16den Mrt. werden daarom door den Raad voor de verschillende kerken gecommiteerden benoemd, „omme te gaen aende vijff Collegiën, d'abdiën ende conventen deser Stadt, ende dselve te ordonneren geen alienatie van enich coperwerck, silverwerck, ijserwerck ofte enige andere kerckgoederen te doen, totdat by zijn Excellencie by advijs vande Staten van Utrecht daer anders op sal zijn gedisponeert; ende voirts dselve goederen te inventariseren ende tselve inventaris over te leveren in handen vande Magistraet” ²⁾.

Den 5den Mei daaraanvolgende verklaarde de Raad nadrukkelijk, naar aanleiding van een verzoek van den vicedomdeken en den deken van Oudemunster, met den Heer van Rysenborch in den Raad verschijnende, om opschorting der verplichting van inventaris te leveren wat betrof de „kerckenmeublen ende diergelijcke” totdat de Prins van Oranje te dezer zake een beslissing zou hebben genomen, „dat int leveren vanden inventaris geen prejuditie gelegen was, soe zy de goederen selver

1) Dit verbod was slechts provisioneel; maar toen de Prins van Oranje den 23sten Mrt. 1580 het gedeeltelijk ophief, gold dit alleen voor de Geerte- en de Predikheerenkerken, terwijl alle andere kerken uitdrukkelijk werden uitgezonderd. Den 18den Juni werd de Roomsche dienst definitief verboden. Cf. pp. 248, 250, 252.

2) Vroedsch. resol. Volgt de opsomming der kerken met de voor elke gecommiteerden: Dom, Oudemunster, Brandolie, St. Peter, St. Nicolaas, St. Jan, St. Cecilia, St. Marie, St. Agniete, St. Paul, Reguliers, 't Duitsche Huis, St. Brigitte, St. Servaas, St. Magdalena, St. Catrijne, Wittevrouwen, Predikheeren, St. Geerte.

bewaren souden, totdat zijn Excellencie geadvertteert soude zijn, ende dat zy dairomme hemluyden daerinne goetwillich behoren te laten vijnden" 1).

Bovendien werd door den Raad aan het Domkapittel gelast zijn kerk te openen; den 14^{den} Juli 1580 werd het bevel herhaald: „datmen andermael de Heren vanden Dom bevelen sal den Dom te openen tusschen dit ende twee uren nade middach, of datmen anders van stadtswegen tselve doen doen sall" 2). Terstond schijnt hierop de Consistoriale gemecnte er haar dienst in te hebben uitgeoefend, want den 26sten dier maand besloot de Raad, den „ministers ende predicanten vande Gereformeerde religie" te insinueeren, „dat zy inde Domkercke nyet meer en prediken dan mit believen ende consent vande Magistraet" 2). Den 28sten verschenen daarop de drie Consistoriale predikanten in den Raad, en verzochten, dat hij hun „gratioselick" zou „accorderen", „dat zy alle Sondage inde Domkercke te negen uren souden mogen prediken, hopende dat Godes Woort daer deur gevordert ende enige inconveniënten, daarvan zy gewairschuwet waren, voircommen sullen worden". De Raad persisteerde er evenwel bij, dat voorloopig in den Dom niet zou worden gepreekt, totdat de Prins van Oranje met advies van de Staten anders zou beslist hebben. De predikanten beloofden te gehoorzamen; „dan begcerden te weten, hoe zy hem dragen souden in gevalle die gemeente op Sonnendach de clock aldaer luyden ende inde voirss. kercke vergaderden, om de predicatie te horen ende dairomme hemluyden porden om op stool te commen". De Raad antwoordde hierop, dat zij de gemeente moesten op de hoogte brengen van zijn besluit en ze tot gehoorzaamheid zouden vermanen. De predikanten verzochten acte van dit alles, en „dat men oick geen andere predicatie oft predicanten aldacr en soude willen toelaten, ten ware die wettelick angenommen ende toegelaten waren by de Gereformeerde kercke mit advijs van Sine Excellencie"; hierop zeide

1) Vroedsch. resol. Toch schijnt de inventarisatie niet gevlot te hebben; cf. de Raadsresolutie van 19 Mei 1580. De Kapittelen wendden zich tot den Prins, die 21 Aug. 1580 den Raad een missive zond.

2) Vroedsch. resol.

de Raad, „dat zy de Heren vanden Dom de weet doen sullen, van nyemants inden Dom te laten prediken dan by wil ende consent vande Magistraet deser Stadt” 1).

Den 10den Jan. 1581 stond de Raad het verzoek der burgerhoplieden „ende der gedeputeerden vander gemeente” toe, in den Dom te doen prediken etc., mits het Kapittel het goed vond 1). Dit weigerde en verwees hen naar den Prins van Oranje; waarop de gemeente verzocht, dat de Stedelijke Regcering het zou bevelen ondanks het Kapittel; alvorens een definitief antwoord te geven, benoemde de Raad den 13den dier maand een commissie, om het Kapittel te bewegen „mit vrunt-schap” het verzoek in te willigen 1). Het resultaat was voor de Gereformeerden bevredigend; den volgenden dag althans gelastte de Raad, gehoord hun verslag, aan de gemelde gecommitteerden den predikanten te berichten, „dat den Raet mede te vreden es, dat men op morgen inde Domkercke predike volgende tversueck vande hopluynen ende gedeputeerden vande gemeente” 1).

Van een „recht” der Consistoriale kerk op den Dom was geen sprake; het Kapittel vergunde haar, door den Raad daartoe gebracht, den dienst erin uit te oefenen. Met het onderhoud der kerk had zij niets te maken; hiervoor had het Kapittel te zorgen; in zijn verhouding tot het kerkgebouw was niets veranderd; alles was bij het oude gebleven: het Kapittel was door de Reformatie onaangctast gelaten, het verband, waarin het als R. K. kapittel gestaan had, was door de Reformatie, die het Canonieke recht en de Roomsche hiërarchie van alle bindende kracht had beroofd, los gemaakt, zijne functiën waren geslonken tot de zorg voor en het genot van het kapittelvermogen, terwijl in het nieuwe kerkverband voor hem geen plaats was, zoodat het als corporatie w. i. w. bleef bestaan doch gesaeculariseerd 2); in het beheer van het kapittel-

1) Vroedsch. resol.

2) In het ontwerp van reformatie der 5 Kapittelen van 4 Apr. 1582, opgesteld door de „Overicheyt ende Landraidt aen deser zijde der Maze” en 4 en 5 Apr. 1582 door de Stad en de Ridderschap goedgekeurd, werden de Kapittelen vermogensrechtelijk in statu quo gelaten; zij mochten zich in hunne vergaderingen

vermogen was het echter niet vrij; de Staten oefenden toezicht, opdat geene goederen werden vervreemd of bezwaard ten nadeele van het nageslacht: beschikkingshandelingen vereischten goedkeuring van de Staten ¹⁾).

Het was van het gewone toezicht, dat de Staten uitoefenden over alle geestelijke goederen, een toepassing van hun hoogheidsrecht. De gronden, die in het algemeen worden aangevoerd ten behoeve der stelling, dat door de Reformatie de geestelijke goederen aan den Staat vervallen zouden zijn, gelden ook voor de kapittelgoederen. Nu is het voor deze onloochenbaar, dat die abstracte redeneeringen geen grond vinden in

alleen bezig houden met het beheer van „heure beneficiale goederen”, doch moesten zich onthouden van de behandeling van politieke zaken, evenals hun alle „geestelijk”, „ecclesiastiek” ofte „kerckelick” karakter ontnomen werd. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 22 Jan. 1595; 3 Juni 1595.

Cf. ook art. 2 der instructie voor Prins Maurits als Stadhouder van Utrecht, waarin hem werd opgedragen de Kapittelen evenals alle andere ingezetenen in hunne rechten te beschermen; deze gelijkstelling is afdoende. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Febr. 1590.

1) Cf. bv. het besluit der Gedeep. St. van 27 Oct. 1598, waarbij zij aan den deken en het kapittel en de gemeene vicarissen van Oudemunster goedkeuring gaven op den verkoop van 8 morgen land van het kapittel en 2 morgen van de vicarissen, onder de verplichting de kooppenningen te beleggen „by kennisse ende ten overstaen van” drie gecommitteerden van de Staten en de belegging aan die gecommitteerden te bewijzen; het koopcontract was reeds den 29sten Apr. 1598 gesloten;

het besluit der Gedeep. St. van 22 Juli 1592, waarbij goedkeuring verleend werd tot den verkoop en het transport van land van het kapittel van St. Marie („tot merckelijke ende meerder proufijte vanden Capittelen”, luidde het in het request om approbatie), mits de kooppenningen gebezigd werden tot aflissing van lasten van het kapittel en deze aanwending binnen een maand werd bewezen;

het besluit der Gedeep. St. van 10 Febr. 1601, waarbij zij den verkoop van land der Domscholasterie, den 2den Juni 1600 door het Domkapittel geapprobeerd, goedkeurden.

Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 30 vo. sqq., 79 vo. sqq., 86 sq.

Deze voorbeelden laten zich uit de memorialen lichtelijk vermeerderen; er blijkt uit, dat de Staten voor beschikking over de goederen van de Kapittelen en de ertoe behoorende prelatuurschappen benevens van de in de kapittelkerken gefundeerde vicarieën (de goederen den gezamenlijken vicarissen eener kapittelkerk behoorende inbegrepen) hun consent zijn blijven eischen.

Cf. Reg. no. 59. Mem. etc. ff. 69 sq., 80 sq., 91 sq., 94 vo. sqq., 103 sqq., 110 sq., 122 sqq., 146 sq., 161 vo. sq., 162 vo. sqq., 168 sq., 169 vo. sqq., 175 vo. sqq.

de werkelijkheid, zoodat voor haar onjuistheid de historie dezer goederen een krachtig bewijs vormt ¹⁾).

Toch hebben de Staten in het wezen der zaak met alle geestelijke goederen op dezelfde wijze gehandeld, althans in het algemeen gesproken; of m. a. w., de Reformatie heeft op zich zelve op alle geestelijke goederen denzelfden invloed gehad: gewijzigde, gereformeerde bestemming; eerst in de toepassing van dit algemeene beginsel ligt een grond om scheiding te maken tusschen de verschillende geestelijke goederen.

Conservatie en reformatie: met deze twee woorden is in het algemeen alles gezegd.

Zoo werden de Kapittelen, als het niet goedschiks ging, gedwongen, hunne kerken voor den Christelijken eeredienst te openen en ze daarvoor in bruikbaren staat te houden.

Zoo werden zij gedwongen in de kosten van dien eeredienst hun deel te dragen ²⁾).

Zoo werden zij gedwongen, om ook andere gebouwen ten gebruike te stellen ad pios usus. Hierin lag geen schending van hunne rechten; want het kapittelvermogen was niet hun privé-vermogen, maar werd enkel door hen beheerd en genoten binnen de grenzen van zijn bestemming; een ius abutendi vond hier geen plaats. De Overheid — wie anders? — was het, die deze bestemming, nu ten gevolge der gereformeerde opvattingen de oude niet anders dan gereformeerd kon worden verwerkelijkt, had te détailleren.

Dat deze in de uitoefening van haar taak eer te kort is geschooten dan te ver gegaan, is een feit; het was de oorzaak van de heftige beroeringen in de 17de eeuw in zake van de kapittelgoederen.

1) Mr. Verloren (Rapport etc. p. 40) schijnt werkelijk te meenen, dat de kapittelgoederen Provinciale eigendommen zijn geworden. „Deze kapittelen behielden alzoo het beheer en bewind over hunne goederen, doch mochten die niet vreemden zonder consent der Staten. De vrijstelling betrof alleen het beheer der kapittelgoederen; daaruit volgt dus nog niet dat zij en niet de Staten eigenaars der goederen waren. Die theoretische eigendomsquaestie is in de vergadering der Staten nooit geventileerd, maar 't schijnt wel, dat de Staten zich toen en later als eigenaars beschouwd hebben, even als van de overige geestelijke goederen, zoodat de exemptie alleen betrof het beheer.”!

2) Hierover later.

Enkele voorbeelden ten aanzien der gebouwen mogen hier volgen; en wel in de eerste plaats de aanwijzing van het groote kapittelhuis van den Dom tot auditorium voor de Academie ¹⁾. Had het Domkapittel in de bestemming zijner kerk voor den gereformeerden eeredienst ten slotte zich gevoegd, tegen de bestemming van zijn kapittelhuis tot auditorium verzette het zich krachtig, doch zonder eenigen rechtsgrond, zooals ook uit de houding van het Hof van Utrecht valt af te leiden, tot welk college het Kapittel zich had gewend, toen de Magistraat zijn voornemen, het kapittelhuis voor de Academie in te doen richten, via facti ten uitvoer besloot te brengen; het Hof bepaalde zich er toe, de Vroedschap te verzoeken voorloopig de zaak te laten rusten, en liet er zich verder niet meer mee in, kennelijk oordeelende, dat het onderwerp niet tot zijn competentie behoorde. Wat toch was het geval? Den 26sten Mrt. 1634, den dag, waarop het schrijven van het Hof bij den Raad was ingekomen, had deze eenige gecommitteerden uit zijn midden naar het Hof gezonden, om aan dit college den stand van zaken uiteen te zetten; denzelfden dag nog bracht deze commissie in den Raad haar verslag uit; zij deelde mee, hoe zij „naer behoorlicke groetenisse” in de vergadering van het Hof was verschenen en den raadsheeren voorgehouden had: „dat de Heeren van de Stadt al over lange jaren voorgchadt hebben binnen dese Stadt te erigeren een Illustre Schole tot gerieff ende accommodatie vande burgers ende inwoonders deser Stadt, om hare kinderen met minder costen, oock minder perickel van debauche ende beter opsicht te doen studeren ende bequaem worden om ad Academias gesonden te worden, ende dat hare E. alsnu voor de bequaemste plaetse daertoe gevonden hadden het groot capittelhuys van den Dom ende best gecoordeelt den inganck te doen maecken opt Oudemunsterskerckhoff door een gedeelte vant pandt, welck pant jegenwoordich gebruyckt wordt tot houden van hoender, byeencomste vande geene, die eenich bier goets hebben, dat sy aldacr drincken, het setten van een oude wagen ende anders etc.; ende dat de

1) Cf. Mr. S. Muller Fz., De Universiteits-Gebouwen te Utrecht.

Heeren vande Stadt door hare gecommitteerden aende Heere Domdeken t'selve hadden doen notificeren, oock haer volck alrede int werck doen brengen, omme t'voors. capittelhuys daer toe te accommoderen naer behoren; ende dat de Heeren vande Stadt niet gemeent hadden, dat haer E. hierinne yemandt soude soecken beleth te doen, als wesende een saecke de policie ¹⁾ concernerende, daerinn haer E. alleen hadden te disponeren, gelijkx haer E. over lange jaren in reguard van kercken, chooren ende diergelijke plaetse binnen dese Stadt altijd hadden gedaen, ende dat daeromme hare E. oock niet verwachten, dat mijne Heeren van den Hove hemluyden soudent soecken in desen eenigen hijnder te doen, maer dat haer Ed. haer van dese saecke sullen ontledigen, sonder daerinn te treden. Bedanckende voorts de Heeren vanden Hove voor de goede correspondentie in desen, met aanbiedinge van in voorvallender occasie van gelijcken te sullen doen".

Het Kapittel had zich ook tot de Gedep. Staten gericht; de twee voorstemmende Statenleden hadden daarop twee gecommitteerden benocmd en de Stad verzocht er ook een te benoemen, om de zaak te accommodeeren. De Raad verklaarde hierop, dat de Staten evenmin als het Hof in casu eenig zeggenschap hadden, „d'selve hierinne niet als rechters maer alleen voor middelaers houdende", en persisteerde bij zijne

1) Het is non huius loci, na te gaan welke begrenzing men gaf aan de justitie en de politie; herhaaldelijk werd van wege de Staten of de Stad het Hof aangezegd, dat het zich niet met zaken van politie zou inlaten; de rechtspraak was voor het Hof, de regeering voor de Staten en den Raad.

Slechts wil ik wijzen op de Raadsresolutie van 3 Jan. 1620, waarin verboden werd, dat het Hof in appèl kennis zou nemen van de zaak der door het Utrechtsche Gerecht veroordeelde Arminianen, op grond dat het hier een zaak van „politie" gold, die dus buiten 's Hofs competentie stond.

De Arminiaansche leer was n.l. door het Staatsgezag als niet-Christelijk, immers in strijd met de ware Christelijke, d. i. de Gereformeerde religie, gequalificeerd; en derhalve was de uitoefening van hun godsdienst den Arminianen verboden. De Overheid koos nu eenmaal q.q. partij tusschen de verschillende opvattingen der Christelijke leer, en zoo was het den rechter niet geoorloofd te onderzoeken, of de Overheid wel een juiste beslissing had genomen.

Het Staatsgezag had gedecreteerd: Arminiaansch is Kettersch en dus strafbaar. Voor den rechter was het daarom ook zoo.

resolutiën, desnoods reël te executeeren, terwijl hij zich bereid verklaarde de voorstellen der twee andere leden aan te hooren.

Het Hof had dus het standpunt door de Stad ingenomen gebillijkt ¹⁾.

De Raad erkende uitdrukkelijk, dat het kapittelhuis niet zijn „eygen goet” was; trouwens dit sprak van zelf. Maar wat de Raad niet erkende, was, dat hij daarom met het kapittelhuis niets te maken had; hij erkende grif, dat het hier niet ging om eenig beweerd eigendomsrecht — dan ware het Hof competent geweest —, maar wat hij niet erkende, was, dat zijn hoogheidsrecht hem niet dekte in wat hij ten aanzien van het kapittelhuis ondernam. Hij beweerde, dat hij de dispositie had over kerken etc., dat hij dit recht placht uit te oefenen, en dat het alleen in zijn arbitrium stond te bepalen, op welke wijze hij zulks zou doen, zonder dat de rechter hiermede iets had uit te staan, i. e. w. dat, wat hij in casu deed, uitoefening van politie was. En dat hij hierin volkomen gelijk had, springt in het oog. Immers de kapittelgoederen, waaronder kerk en verdere gebouwen, waren geen privévermogen der kanunniken, maar waren stichtingsgoederen ²⁾, welker bestemming gelegen was in de prediking van het Evangelie; dat de Kapittelen ondanks de Reformatie zijn blijven bestaan, zóó als zij in wezen bleven — een „volkomen redeloos bestaan”, zegt Mr. Muller ²⁾ —, is een feit, doch een feit, dat alleen bestond, omdat de Overheid (om welke redenen dan ook) hare oorspronkelijke reformatoire plannen met de Kapittelen niet heeft uitgevoerd, en dat natuurlijk het recht der Overheid, om, zij het dan als stukwerk, de kapittelgoederen ad pios usus te doen strekken, niet beperkte. En dat deze zich in den onderhavigen maatregel niet eens al te ver van het oorspronkelijke doel

1) Het deelde dus niet de meening van Mr. S. Muller (l. c. pp. 8 en 6): „Curieus noemde ik het betoog van de heeren van de stad, allermeeft omdat daaruit zoo duidelijk blijkt, wat een stedelijk bestuur zich in onze 17e eeuwſche republiek durfde onderſtaan. Want deze pretentiën waren volkomen ongegrond”. Als grond van deze uitspraak vind ik bij Mr. M. enkel het ſustenu van het kapittel zelf: „de vroedschap „handelde, alsoff het capittelhuys ware haer eygen goet, daerop niemant eenige actie hadde”. Verdere motiveering ontbreekt.

2) Cf. Mr. Muller l. c. p. 8.

verwijderde, dat zij niet eens het begrip *pii usus* al te ruim nam, wordt aangetoond door het karakter eener toenmalige academie, waarvan de theologische faculteit eigenlijk *de* faculteit was, om welke zich de andere als hare *servae* groepeerden ¹⁾.

Behalve van de dooreenhaspeling van hoogheids- en eigendomsrecht ²⁾ is Mr. Muller nog van een andere verwarring niet vrij te pleiten. Erkennende, dat het door den Raad uitgeoefende recht een onbetwistbaar overheidsrecht is, kan men beweren, dat het niet aan den Raad maar alleen aan de Provinciale Staten competeerde. Dit is een geheel andere vraag. De Raad beweerde, dat de Staten er niets mee hadden uit te staan; en de Staten hebben hem zijn gang laten gaan, hetzij dan uit onmacht, hetzij omdat zij vonden, dat de Stad strikt genomen gelijk had. Het was trouwens niet voor het eerst en niet voor het laatst, dat de Raad zich met de geestelijke goederen en kerken binnen zijn jurisdictie inliet ³⁾.

Omtrent de kerken in de Stad, voornamelijk de parochiale maar ook de collegiale en verschillende conventuale, is door de Staten, voor zoover mij bekend is, nooit aanmerking gemaakt, als de Stad er beschikkingshandelingen over verrichtte. De Stad betwistte niet, dat de Staten de souvereiniteit des lands bezaten, dat zij in de plaats van den vroegeren Landsheer waren getreden,

1) Ook dient wel in het oog te worden gehouden, dat er niemand iets werd *afgenomen*, zooals men allicht uit Mr. Mullers voorstelling zou afleiden: de Stad nam het kapittelhuis slechts in gebruik, zich verbindende „het dack ende glazen vant voorss. capittelhuys in reparatie” te „onderhouden”. De voorwaarden, waaronder de Stad het gebruik kreeg, vindt men in de Vroedschapsresolutiën, 29 Mrt. 1634; aan het slot van welke staat: „Ende indien de Regierders deser Stadt t’eeniger tijdt d’Illustre Schole elders willen transfereren off abandonneren, sal t’gebruyck vant capittelhuys wedercommen aent capittel van den Dom, sonder dat die vande Stadt voor eenige timmeragie ofte reparatie iets sullen pretenderen maer alleen naer haer nemen het gestoelte ende de bancken”.

2) Ze brengt hem tot forsche uitspraken als: „Geweld derhalve, en nog wel geweld, gepleegd door het hoofd zelf der rechterlijke macht!” En: „En al zouden hare handelingen niet ten onrechte als roof op den openbaren weg kunnen gequalificeerd worden, men zal haar den lof niet kunnen onthouden, dat zij althans getoond had den moed en den vasten wil te bezitten, die zulk een geweldenaar om te slagen behoeft”. L. c. pp. 7, 10.

3) Cf. Mr. Muller l. c. p. 8.

maar enkel, dat maatregelen als de hier bedoelde te nemen tot de competentie der Staten behoorde, bewerende, dat dit deel uitmaakte van haar stedelijke autonomie. Dit is de *cardo quaestionis*: behoorde de dispositie over de kerken etc., om nu te zwijgen over de regeling der geestelijke goederen in het algemeen, tot de stedelijke autonomie, ja dan neen. Hieromtrent merk ik op, dat de Stad reeds in 1579 zich de regeling der geestelijke goederen en andere geestelijke verhoudingen in den religievrede had aangetrokken, — terwijl zij ook vóór de Reformatie zich op dit terrein had bewogen — zonder eenig protest van Statenwege, zoodat Mr. Mullers opvatting, dat de handelingen van den Raad in 1634 ten opzichte van het Domkapittelhuis een staaltje van 17de-eeuwschen stedelijken overmoed waren, reeds hierdoor minder juist is; dat de Staten zich tegenover de Steden in den competentiestrijd alleen beriepen op de Unie, waarin aan elke Provincie de regeling der religie met den aankleve van dien was voorbehouden, en niet op hun opvolging in de rechten van den Landsheer; dat de Staten zich dan ook eerst na de Unie tegen het regelen der geestelijke zaken door de Steden zijn gaan verzetten; dat de Stad Utrecht, wanneer zij meewerkte tot het tot stand komen van dergelijke regelingen van wege de Staten, dit slechts deed onder voorbehoud van al hare rechten, zoodat zij het optreden der Staten op dit terrein slechts aanvaardde met het oog op de maatregelen, waarin zij uitdrukkelijk had bewilligd, zonder dat er een erkenning van de bevoegdheid der Staten in het algemeen in gelegen was; dat de Steden hardnekkig hebben volgehouden en hare handelingen dan ook een constant karakter vertoonen; dat de strijd geëindigd is met een over en weer toegeven. Wanneer ik dit alles overweeg, dan komt mij het sustenu van Utrecht in 1634 niet ongegrond voor. Doch hoe men hierover moge oordeelen, deze staatsrechtelijke vraag is voor de onderhavige quaestie van weinig belang; het Domkapittel beklagde zich niet, dat de *Raad* over zijn kapittelhuis beschikte, maar dat zijn eigendomsrecht werd geschonden; wil men nu, dat de Staten en zij alleen daartoe bevoegd waren geweest, het zij zoo, maar voor de rechtspositie der kapittelgoederen maakte dit in beginsel geen groot verschil, daar het in het algemeen

voor iemand vrijwel hetzelfde is, of hij door een kat of door een kater wordt aangegrepen.

Evenals de Raad over de parochiekerken beschikte, door ze voor de Gereformeerde kerk te openen, deed hij het ten aanzien der collegiale kerken, zonder eenige tegenspraak van de Staten.

Den 7^{den} Jan. 1583 deed hij de Janskerk openen: „om den Deken ende Capittelle van Sint Jan an te geven, dat zy heur kerck willen openen, ten eynde men aldaer somwilen een sermoen in Franchois sal mogen doen voirde Doirnickers ende andere verdrevenc van Waslant alhier residerende, so Helmichius den dienre verclaert heeft te vreden te zijn sulcx te doen, sijn gecommitteert Jacob de Rijck ende Jan van Barck, Raden” ¹⁾.

Den 3^{den} Mei 1585 deed hij hetzelfde ten opzichte der kerk van St. Marie: een commissie werd benoemd, „om an tcapittel van Sinte Marien te versoucken openinge van hare kercke, ten eynde de predicanten van Sint Jacob daer mede preken zullen mogen. Gelijcx hun geordonneert wort aldaer des Sonnendaichs mede een sermoen te doen. Alles onvermindert hucrluyder acten, die zy vande Stadt hebben” ¹⁾. Den 23sten Juli 1585 werd bepaald, „dat de predicanten van Sint Jacob voirtan alle weke des Vrydaichs te negen uren een sermoen doen sullen in Sint Marienkercke” ¹⁾.

De Kapittelen waren verplicht, hunne gebouwen, die ten behoeve van den eeredienst werden gebruikt, in goeden staat te onderhouden; deze hun door den Raad opgelegde verplichting, al weder zonder tegenspraak der Staten, ware een niet minder sterke aanranding van hunne rechten geweest dan de verplichting aan het Domkapittel opgelegd, om zijn kapittelhuis ten behoeve der Illustre School te laten gebruiken.

17 Nov. 1585: „Geresolveert datmen den fabrickmeesters vanden Dom bevelen sall, de Domkercke dackdicht ende glasdicht te maken, op pene datmen sulcx van 's Heren wegen sal laten doen ende doncosten mitterdaet vuythalen mit den derden penning meer” ¹⁾.

¹⁾ Vroedsch. resol.

15 Dec. 1587: „Die van St. Marien te insinueren, dat zy hoer kerck schoonmaken ende toe stellen, ten eynde de Engelsche hoer predicatie daerinne sullen mogen doen” ¹⁾.

29 Oct. 1596: „den fabriekmeester der kercke ten Dom” te bevelen, o. a., „dat hy de camer ofte plaetsche, daer de predi- canten met douderlingen ende diaconen vergaderen, doet repareren ende dicht maken, oock de deele vandyen doen effenen ende repareren met plancken ofte anders, soe dat die saecke wteyscht, op poene datmen anders van sHeeren wegen sulcx sal laten doen ende die penningen met der Heeren gewin op hem ende des Capittels goederen realick sal doen executeren” ²⁾.

Hetgeen de Raad deed, was niets anders dan het dwingen van de Kapittelen, om hunne kerken en annexe gebouwen beschikbaar te stellen voor de doeleinden, die het hem goeddacht aan te wijzen. Zij, te wier profijte de Raad deze maatregelen trof, ontleenden er, gelijk van zelf spreekt, geen eigendomsrecht of welk recht dan ook aan.

De Raad wees deze kerk voor de ccne, gene kerk voor de andere gemeente aan; hij ontnam het gebruik wederom en ruilde de kerken onder de gemeenten, al naar het hem goed scheen. De houding door hem aangenomen in zake van de Remonstrantsche en Contraremonstrantsche troebelen levert hiervan een goed voorbeeld.

1) Vroedsch. Resol.

2) Vroedsch. resol., 7 Mei 1599: „die vant Capittelle vanden Dom” werd gelast, „te doen decken ende dichtmaken hacrluyder kercke van dack ende glasen, oock dselve te doen witten ende reynigen naerbehooren, te beginnen tselve voor het hoochtijt van Pijnxteren toecommende, op poene van te verbeuren jegens den armen hondert goude realen”.

8 Nov. 1619: „Dschepen de Roode rapporteerde, dat die vanden Capittelle vanden Dom, naer veele tergiversatiën ende difficulteyten eyntelick geconsenteert hadden inde plaetse versocht tot het bouckhouden der armen etc”. Het kapittel was dus gedwongen een localiteit beschikbaar te stellen voor de diaconie.

10 Nov. 1656: de Raad benoemde een commissie, om met het kapittel van St. Marie overeen te komen, dat het op zijne kosten in een kapel zijner kerk een consistoriekamer zou inrichten voor de Engelsche gemeente.

17 Nov. 1656: deze commissie rapporteerde, dat de gecommiteerden van het kapittel van St. Marie aangeboden hadden te doen appropriëren tot consistoriekamer een kapel „tot noch toe gebruyckt tot vergaderinge vande gemeene vicarise, die nu souden delogeren”.

De beide Utrechtsche Gereformeerde kerken, de Nederduitsche en de Fransche, hadden zich in vieren gesplitst: twee Nederduitsche en twee Fransche kerken waren er ten gevolge van oneenigheid in de belijdenis ontstaan. Van de bestaande twee kerken had zich een aantal leden afgezonderd, omdat de ware Gereformeerde leer niet meer werd verkondigd: twee doleerende kerken waren er zodoende gevormd naast de twee bestaande.

De Raad vond vooralsnog geen reden, om tusschen de twee partijen te kiezen, en te beslissen, welke van de twee nu eigenlijk de ware Christelijke leer beleed.

Toen dan ook de „bedrouffde [doleerende] litmaten der ware gereformeerde kercke alhier” hem verzochten, dat hun de „vrye ende publique exercitie vande wacre gereformeerde religie” zou worden vergund, stond hij dit verzoek toe en wees hij hun daartoe de Buurkerk aan; welk besluit door den Stadhouder en de Gecommitteerden der Generaliteit werd goedgekeurd ¹⁾.

De Buurkerk bleek echter niet in de behoefte te voorzien; althans werd door de „litmaten der ware gereformeerde kercke Christi binnen Utrecht” den Raad, „als hoofden ende Regierders deser Stadt toecompt te disponeren opde kercken int gemeyn ende soedanige totte wacre gereformeerde religie te ordonneren als UE. Stadt betamelick ende de borgerye dienstich is”, verzocht, dat hun in plaats van de Buurkerk de ruimere Domkerk, die „met reden den geenen mach worden vergunt, die by de eenmael aengenomen leere der waerheyt (aldaer eertijts door publicque auctoriteyt ingevoert) tot noch toe volstandelick ge-

1) Vroedsch. resol. Een dergelijk verzoek van de doleerende Fransche kerk werd 11 Aug. 1618 eveneens toegestaan; aan de „Walsche gemeente” werd vergund de „vrye exercitie vande waere gereformeerde religie” in „eene publicque plaetse oft kercke” (aldus luidde het in het request), n.l. in de Regulierenkerk; de „doleerende gemeente” telde een 30 à 40 communicanten, de andere Fransche kerk telde er een 180. Sommigen dier doleerenden heugde het nog, dat de Regulierenkerk „by de eerste reformatie heure natie oock was geacordeert”. Den tweeden Stads-kameraar werd tevens gelast de kerk voor den dienst in orde te laten brengen; terwijl de Raad voorts bepaalde, dat deze beschikking omtrent de kerk den huismrs. van het Weeshuis, waaraan n.l. de goederen van het Regulierenklooster waren toegewezen, zou worden meegedeeld, „dat daeromme zy zulcx voor goet hebben aen te nemen”. De „minister der Buurkercke” bood aan ook in de „Walsche kercke” te preeken.

bleven zijn", mocht worden toegestaan. Den 31sten Aug. 1618 benoemde de Raad naar aanleiding van dit request een commissie, om met de „predicanten ende kerckenraedt vande Remonstrantich gesintheyt" (d. i. van de kerk, waarvan de doleerenden zich hadden afgescheiden) te spreken, opdat deze de Domkerk ten behoeve der requestanten zouden verlaten ¹⁾. De kerckeraad weigerde dit; waarop de Raad het hem den 3^{den} Sept. tegen den aanstaanden Zondag beval, hem tevens de Buurkerk in de plaats aanwijzende ¹⁾.

Den 14^{den} Sept. 1618 werd door den Raad aan de „gemeente der waere gereformeerde kercke binnen Utrecht", de Waalsche n.l., toegestaan, dat zij zoude mogen kiezen een kerckeraad, hetgeen zij erkende, volgens het gevoelen van „de broeders der Synode op den 12^{en} Septembris nieuwe stijl 1618 binnen der Stadt van Delff gehouden", niet dan met „believen" van den Magistraat te mogen geschieden ¹⁾.

Beide doleerende kerken hadden hun afzonderlijken kerckeraad, gekozen met verlof van den Raad; beide hadden eigen predikanten; 9 Nov. 1618 stond de Raad aan de „Ouderlingen ende Diaconen, representerende de kerckenraedt vande selve kercke", sc. van de „waere gereformeerde religie, die jegenwoordich inde Domkercke wordt geëxerceert", toe, dat zij zoo spoedig mogelijk drie predikanten zouden „beroepen", daar het te bezwaarlijk was, dat zij zich voortdurend behielpen met predikanten „by leeninge" uit naburige steden ¹⁾ ²⁾.

Den 24sten Nov. 1618 werd aan „de gemeente der Regulierskercke" vergund, om een leeraar te beroepen ¹⁾ ³⁾.

Zoo zorgde derhalve de Raad voor vier kerken; beide partijen werden door hem erkend en in beider stoffelijke behoeften werd door hem voorzien ⁴⁾.

1) Vroedsch. resol.

2) Den 16^{den} dier maand werd hun toegestaan Ds. B. Busschoff te beroepen.

3) Den 11^{den} Jan. 1619 accordeerde de Raad den kerckeraad der Regulierskerk Ds. P. Agache te beroepen.

4) Den 16^{den} Nov. 1618 vergunde hij aan den Franschen predikant, Ds. C. Nielly, dat zijn dienst (in de Janskerk), zoolang hij in de Synode zich ophield, om zijne Remonstrantsche gevoelens te verdedigen, zou worden waargenomen door Ds. Prevorstius. Vroedsch. resol.

Niet lang duurde het echter, dat deze tweeërlei gezindheid de publieke religie uitmaakte; evenmin als tijdens de Reformatie de religievrede, die Roomsche en Gereformeerde tot den Staat in dezelfde verhouding stelde, stand gehouden had. In den aanvang van 1619 was het reeds gedaan met de gelijk-gerechtigheid. Den 8sten Febr. werden de kerken voor de Remonstrantsche gezindheid gesloten; haren predikanten werd de dienst opgezegd, zoowel den Nederduitschen als den Waalschen, behoudens hun aanspraak op bezoldiging en woning tot Paschen; de Remonstrantsche kerkeraden werden ontbonden; zelfs werd de Remonstrantsche godsdienstoefening verboden ¹⁾. I. e. w., de Remonstranten waren in dezelfde positie gebracht als de Roomschegezinden: hun religie was in strijd met de ware opvatting der Christelijke leer en derhalve verboden ²⁾.

Zoo werd aan de oude Consistoriale kerk, die in den loop des tijds Remonstrantsch was geworden, hetgeen tot dolcantie had geleid, eerst het gebruik van den Dom, daarna ook van alle kerken ontzegd, op den enkelen grond, dat de Raad oordeelde, dat in de Christelijke kerken alleen de ware Christelijke religie mocht worden uitgeoefend, welke was de Gereformeerde en niet de Remonstrantsche leer. Evenals de Raad zelfstandig beoordeeld had, wie de ware Christelijke leer beleden, de Roomschegezinden of de Gereformeerden, evenals hij zelfstandig beoordeeld had, wie de H. Schrift het zuiverst interpreteerde, de St. Jacobsparochie of de Consistoriale kerk, evenzoo beoordeelde de Raad ook thans zelfstandig, wie gelijk had, de gemeente van den Dom of die van de Buurkerk; en te wier

1) Vroedsch. resol.

2) De motieven der resolutie van 8 Febr. laten aan duidelijkheid niets te wenschen over: „De Vroetschap op huyden vergadert sijnde ende geleth hebbende op den tegenwoordigen standt der kercken ende dat die Remonstrantsgesinde predicanen dagelick meer ende meer quade debvoiren doende sijn in het diverteren van eenige eenvoudigen vant gehoor vande waere ende suyvere Christelicke gereformeerde leere (dwelcke by de publike auctoriteyt gemaineteneert wort) ende andersints, ende alsulcx niet anders voor oogen hebbende dan die ruste, vrede ende welstandt vande Stadt Utrecht ende inwoonders vandien, soo inde kercke als politic, sonder d'welcke noch de kercke Christi noch die politijcque regieringe can floreren ofte wel bestaen, heeft goetgevonden” etc.

gunste de beslissing viel, naar haar zijde ging het genot der goederen en inkomsten (tractement uit de Stadskas). Het gebeurde met de Nederduitsche en Fransche Gereformeerde kerken, naast welke zich twee doleerende kerken hadden gevormd, werpt een helder licht op de verhouding der Gereformeerde kerken tot de door haar gebruikte goederen en de door haar genoten inkomsten: de eenige grond voor dit gebruik en genot was het feit, dat de Overheid van oordeel was, dat zij de ware Christelijke religie beleden en uitoefenden. Toen zij afweken van de leer, die door de Overheid als de ware werd gehandhaafd, verloren zij alle aanspraak niet enkel op de goederen en inkomsten, maar zelfs op erkenning als rechtspersoon (althans strikt genomen); en de door haar opengelaten plaatsen werden ingenomen door de kerken van afgescheidenen, eveneens op den grond, dat zij van de ware Christelijke leer de belichaming waren. De leer, en deze alleen, was de sleutel, die voor de kerken den toegang tot de stoffelijke goederen ontsloot.

In het genot van Dom en Janskerk waren dus gesteld twee door afscheiding van de oude, bestaande gemeenten zich gevormd hebbende nieuwe, terwijl die oude niet meer als kerken werden erkend. In zekeren zin derhalve een herhaling van wat bij de Reformatie was geschied: toen hadden twee nieuwe lichamen, de Consistoriale kerk en de Fransche kerk, het genot dier gebouwen gekregen, dat hun thans weer ontnomen was; en thans ontvingen wederom twee nieuwe lichamen ¹⁾, de voormaals doleerende kerken, het gebruik ervan.

Iets anders ware het geweest, als de Gereformeerden, die de afwijking der Gereformeerde leer met droefheid gadesloegen, in de kerk waren gebleven, hopende op betere tijden, en zich niet als een afzonderlijke kerk hadden georganiseerd; wanneer dan de Overheid hun ergernis billijkende hun kerk had gereformeerd, gelijk zij het eertijds de parochiën had gedaan, door

1) De beide afgescheiden kerken toch waren dit inderdaad: een aantal lidmaten had zich uit de bestaande kerken afgescheiden en zich onder goedkeuring der Overheid geheel georganiseerd, met predikanten en kerkeraad, naast en tegenover de bestaande kerken.

de onrechtzinnige leeraars en kerkeraadsleden te ontslaan en den ongereformeerden lidmaten hun stemrecht te ontnemen of hen uit de kerk te laten zetten, dan ware het inderdaad de oude Consistoriale kerk geweest, die gereformeerd in leven ware gebleven. Maar zoo ging het nu cenmaal niet. De door de Overheid in het gelijk gestelden mochten met volle recht beweren, dat zij het waren, die de tradities van het verleden hoog hielden, dat de anderen het waren, die nieuwigheden invoerden; zeer zeker; maar iets anders is het de oude religie te handhaven, en iets anders, de oude kerk te zijn: sedert 1618 was de Dom in gebruik bij een nieuwe kerk, voor wie, evenals voor de oude Consistoriale doch in Remonstrantsche ketterij verloopende kerk in 1581, door den Raad de kerkdeuren werden geopend op grond van haar belijdenis.

Met nog enkele voorbeelden zal ik de beschikkingsbevoegdheid van den Raad over de kerkgebouwen illustreeren.

De Nederduitsche Gereformeerde kerk had den 28sten Mei 1655 aan den Raad verzocht, dat de kerk van het kapittel van St. Jan, die voor den dienst der Fransche gemeente strekte, te haren gebruike mocht worden gesteld. De Raad stond het toe door den 14^{den} Juli 1656 te bepalen, dat voortaan des Zondags eens of tweemaal in de Janskerk in het Nederduitsch zou gepreekt worden. Tevens vergunde hij „Kerckenraedt ende Diaconen” dier kerk, dat deze hem een bekwaam persoon zouden voordragen, om „inde Christelijke gemeeynte alhier” „in conformite vande kerckenordening” tot predikant „beroepen” te worden ¹⁾.

Den 24sten Juli betuigde de kerkeraad zijn erkentelijkheid voor de „toegestaene beroeping”, en verklaarde, dat de predikanten bereid waren in de Janskerk den dienst waar te nemen.

1) Vroedsch. resol. 8 Sept. 1656 „approbeerde” de Raad de „beroeping” van Ds. Heymenberch, die door „kerckenraedt en diaconie der gemeeynte Jesu Christi alhier” na verlof daartoe van den Raad was „genomineerd”; een gecommiteerde uit den Raad werd aangewezen, om met gecommiteerden van kerkeraad en diaconie Ds. H. zijn beroeping mee te deelen. Vroedsch. resol.

Beroepen en nomineeren geschiedde dus door den kerkeraad, terwijl de Raad approveerde.

Den Burgemeesters werd opgedragen, den Waalschen predikant van 's Raads besluit in kennis te stellen ¹⁾.

Den 14^{den} Juli was door den Raad tevens voorzien in de behoeften der Fransche kerk, wie haar gebouw werd ontnomen: „ende sullen daer tegens die vande Walse gemeynte geaccommodeert worden in St. Peters ²⁾ ende d'Engelse in St. Marienkercke” ¹⁾. De Nederduitsche verdreef de Fransche gemeente uit de Janskerk en deze op haar beurt de Engelsche uit de Pieterskerk, die verhuizen zou naar de Mariekerk, in welke zij vroeger ook reeds haar dienst had uitgeoefend.

De Raad had ook zijn oog laten vallen op de kerk van het Wittevrouwenklooster, om er de Engelsche gemeente in onder te brengen; doch dit plan was opgegeven van wege den slochten staat van dit gebouw en omdat het te klein was om er in te preeken. Daarom gelastte hij den 28sten Juli den Kameraars, om aan het kapittel van St. Marie te vragen, of het bereid was op eigen kosten zijn kerk voor de prediking in orde te brengen ¹⁾. Den 4^{den} Aug. had het kapittel nog geen definitief antwoord gegeven; de Raad stond daarom voorloopig aan de Engelsche gemeente toe in de Pieterskerk te blijven; terwijl hij ten behoeve van het luiden voor de predicatie een klok van de Jeruzalemskerk (kloosterkerk) in de Pieterskerk beval te hangen ¹⁾.

Het antwoord van St. Marie kwam 18 Aug. in; het schijnt echter niet afdoende te zijn geweest, tenminste niet in den door den Raad gewenschten zin. Den 22sten dier maand werd den kameraars andermaal opgedragen met het kapittel te confereren; tevens besloot de Raad, dat, ingeval het weigerde de herstellingen te doen geschieden, deze alsdan door de Kameraars moesten worden gedaan, terwijl de kosten dan op het kapittel zouden worden verhaald ¹⁾.

Ook de Janskerk moest onder handen worden genomen met het oog op het feit, dat er voortaan in het Nederduitsch of, zooals het in de Vroedsch. resol. op den 28sten Juli heette, in

1) Vroedsch. resol.

2) Den 24sten Nov. 1656 werd in den Raad gerapporteerd, dat het kapittel van St. Pieter bereid was de kerk op zijne kosten voor de Waalsche gemeente in orde te doen brengen. Vroedsch. resol.

het „duyts”, zou worden gepreekt. De kosten werden gedeeltelijk door de Stad gedeeltelijk door het kapittel gedragen ¹⁾. Den 28sten Dec. 1657 droeg de Raad den Kameraars en anderen gecommitteerden op, het kapittel te dringen, dat het de kerk dadelijk „in goeden raecke ende daecke” zou brengen ²⁾. Zoolang de reparatiën duurden, zou, aldus beschikte de Raad den 1sten Mrt. 1658, des Zondags in de kerk der Balijs van St. Cathrijne worden gepreekt ²⁾.

In het laatst van 1658 was de Janskerk in orde gebracht ³⁾. Den 4^{den} Febr. 1659 bepaalde de Raad dan ook, dat de Zondagspredicatie in de Cathrijnekerk zou gestaakt worden ²⁾ ⁴⁾.

Een herhaling van dit alles vindt men in de jaren na 1672, toen de Utrechtsche kerken zoo zeer door den storm waren geteisterd; den Kapittelen werd door den Raad bevolen, met subsidie van Stad en Provincie hunne kerken voor den eeredienst in bruikbaren staat te brengen. Nieuwe gezichtspunten worden er evenwel niet door geopend, zoodat ik dit voorbijga; voldoende meen ik thans te hebben aangetoond, dat over de kapittelkerken door den Raad werd beschikt, onder volmondige erkenning, dat hij er niet de eigenaar van was; en dat deze beschikking voor hen, te wier gunste ze geschiedde, niet de bron was van eenig „recht”, maar hun enkel de mogelijkheid opende, om, zoolang de Raad het standpunt bleef innemen, dat hem tot deze beschikkingen bracht, de gebouwen te hunnen behoefte te gebruiken tot het doel, waarvoor de Raad hun zegunde; en dat dit standpunt was het erkennen van de gereformeerde Christelijke religie als *de* Christelijke religie, met uitsluiting van andere gezindheden.

Nog een enkel woord over de kerk van het kapittel van St. Salvator. Deze kerk werd op last van den Raad afgebroken; de beschikking, die hij zich hier veroorloofde over een kerk-

1) Vroedsch. resol., 3 Aug. 1657.

2) Vroedsch. resol.

3) Vroedsch. resol., 20 Dec. 1658.

4) Den 31sten Jan. 1659 gelastte de Raad den Tweeden Stadskameraar, „op 't spoedichste te bevorderen, dat de St. Janskercke in ordre gebracht ende met bancken voorsien worde, om daer in te prediken”. Vroedsch. resol.

gebouw, greep nog heel wat dieper in dan die hij in 1634 nam ten laste van het Domkapittel. Of de Raad zijn bevoegdheid overschreed? Met algemeenheden komt men hier niet uit; en van de rechten van den Raad in het laatst der 16de eeuw ben ik in bijzonderheden niet voldoende op de hoogte; daarom bepaal ik er mij toe, om het karakter van den maatregel met enkele trekken aan te geven, die voor zijn rechtmatigheid van belang, zij het dan ook niet geheel beslissend zijn. Hij werd n.l. genomen ten behoeve van de fortificatie der Stad: voorop sta derhalve, dat er niet het geringste verband bestond tusschen hem en de Reformatie; en dat het feit, dat het een kapittelkerk was, die getroffen werd, eveneens bloot toevallig was; het had evenzeer een andere kerk, ja een geheel ander gebouw kunnen zijn, en het had het eigendom van wie dan ook kunnen wezen, zonder dat hierdoor de maatregel van den Raad een ander karakter zou hebben gedragen.

De Stad had materialen noodig ten behoeve der fortificatie; haar oog viel daartoe op de Oudmunsterkerk: den 17^{den} Mei 1587 besloot de Raad ze te verkoopen ¹⁾ ²⁾, den volgenden dag kwam een schrijven van den Prins van Oranje in, houdende verzoek om de zaak 15 dagen op te schorten ¹⁾.

Door de burgerhoplieden gedrongen bepaalde de Raad den 20sten Juni, dat de verkoop tegen den 27sten zou worden uitgeschreven ¹⁾. Dit schijnt echter niet te zijn geschied; den 7^{den} Nov. althans werd besloten op Zaterdag eerstkomende de materialen te verkoopen, om de opbrengst te doen strekken tot betaling van Stadsschulden en tot de fortificatie ¹⁾; den 10^{den} Nov. verklaarde de Raad er bij te persisteren, ondanks een request van de Kapittelen ¹⁾; en den 11^{den}, ondanks een hem beteekende missive van den Raad van State ¹⁾. En zoo

1) Vroedsch. resol.

2) Den 3^{den} Juni 1586 had de Raad reeds besloten, de klokken der kerken van Oudemunster, St. Peter en St. Paulus terstond „an te tasten” en te verkoopen, om voor de opbrengst buskruit en salpeter in te slaan; terwijl tevens werd bepaald, dat alle andere klokken in de Stad geïnventariseerd zouden worden, met bevel aan de rechthebbenden ze niet te vervreemden. Den 22sten Juni kwam de goedkeuring van den Prins van Oranje op dien verkoop in. Vroedsch. resol.

ging de verkoop door ¹⁾. Den 29sten Apr. 1588 werd besloten, ook de blauwe zerken plus offerenti te verkoopen, behoudens rechten van derden op deze ²⁾.

Dergelijke handelingen zijn alleen uit oorlogsnoodzaak te verklaren en houden geen verband met de Reformatie, zoodat het buiten mijn bestek valt er nader op in te gaan ³⁾.

§ 4. *De conventuale kerken in de Stad Utrecht.*

Wat de conventuale kerken betreft, deze verkeerden uit den aard der zaak in dezelfde rechtspositie als het gansche klooster-vermogen, waarvan ze een deel uitmaakten. Toch acht ik het wenschelijk, ze reeds te dezer plaatse te behandelen, omdat op dien algemeenen grondslag de Raad te haren opzichte bijzondere beschikkingen nam, die door hem in het algemeen niet werden genomen als over kloostergoederen maar als over kerken; voor

1) Cf. de Vroedsch. resol., 28 Nov., 1 Dec. 1587.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 16 Mei 1588. Voor de kerk van St. Marie cf. de Vroedsch. resol., 14, 15, 16, 26 Mei; 18 en 26 Juni; 8 Aug. 1582.

3) Deze was ook de grond van het besluit van Matthias van 19 Febr. 1578, waarbij het Hof van Utrecht gemachtigd werd commissarissen te benoemen „om te bedwingen ende doen bedwingen realicken ende mitterdaet soc wel de voirss. Geestelickheyt als die communaulteyten, steden, bruerschappen oft confraryen, hun voirss. silverwerck [sc. „hun baggen, gout, silvere, juwelen ende andere silverwerck dienende totter kercken ende nyet gewijt ofte gesaereert zijnde"] te leveren opde obligatiën voirscreven”; deze commissarissen zouden het bij goeden inventaris in ontvangst nemen en „lenen” ten behoeve der Gen. Staten, „die hen verobligeren ende verbinden souden deselve hen weder te geven in spetie oft nature oft in sulcken staet als die jegenwoirdich zijn”. „Waeromme zy egene occasie en sullen hebben hen des te beclagen, sonderlinge angesien dat de saicke hen soc nae raeckt als zy zelfs weten, ende dat hun welvaert jae hun eygen leven dair an hangt ende dependeert”.

Het Hof committeerde „omme te inventariseren het silverwerck vande kercken, gemeynten, broederschappen etc. binnen deser Stadt Utrecht wesende”, etc. den Schout, een Burgemeester en een Schepen van Utrecht. Copiebk. K., no. 15. Stadsarch. Utr.

Uit een soortgelijk besluit van de Staten van Holland (19 Juli 1572) weet Ds. C. Segers (l. c. pp. 14, 15) een bewijs te putten voor zijn theorie, dat de Reformatie de oude kerken etc. ophief en hare goederen aan den Staat deed vervallen. Sunt certi denique fines! Een gedwongen *leening*, n. b. *vóór* het verbod der Roomsche religie, kan moeilijk bewijzen, dat de Reformatie de geestelijke goederen tot Provinciaal eigendom heeft gemaakt!

de kloosterkerken, die tot de kloosters, welker administratie de Stad aan zich had getrokken, behoorden, heeft deze onderscheiding echter geen waarde.

Van de Minrebroederskerk hebben wij reeds gezien, dat ze 16 Aug. 1578 door de Consistoriale kerk in gebruik genomen werd ¹⁾; welk optreden in den religievrede uitdrukkelijk werd gewettigd. Den 30sten Jan. 1581 besloot de Raad, dat de Minrebroederskerk zou verkocht worden „tot fortificatie behouff” ²⁾.

Van de Predikheerenkerk is ons reeds gebleken, dat de Raad er den 15^{den} Juni 1579 in art. 5 van den religievrede over beschikte, door er den Roomschegezinden parochianen der Buuren Jacobskerken het gebruik van te gunnen. Den 31sten Aug. 1580 gaf de Raad aan de gecommiteerden ter administratie van het Predikheerenvermogen machtiging, om onder meer de daartoe behorende kerk te verkoopen of er mee te handelen naar hun het wenschelijkst voorkwam ²⁾.

De Hieronymuskerk, bepaalde de Raad den 5^{den} Oct. 1579, mochten de Gedeputeerden van de Geuniceerde Provinciën „approprieren ende toestellen tot een ammonitiehuy” ²⁾; den 18^{den} Aug. 1630 werd deze kerk op nieuw voor dit doel aangewezen, doch nu ten behoeve van de Provinciale Staten ²⁾.

Den 29sten Jan. 1582 besloot de Raad, dat eenige gedeputeerden uit zijn midden den balijer van St. Catharina zouden aanzeggen, dat hij van de Cathrijnekerk „openinghe” zou doen, opdat de Stad deze zou doen „approprieren ende toestellen tot een biblioteque, op pene datmen tselve de facto sal laten doen tsinen coste” ²⁾. De balijer diende den Raad een verzoek in, „dat hy tchoor an hem soude mogen behouden”, waarop de Raad verklaarde, 12 Mrt. 1582, „dat het choor ande kerck hoort ende oversulcx begrepen is onder de resolutie vanden 11 Februarij verleden”, en hem gelastte ook het koor „te openen, ruymen ende schoon te maken”, en tevens te leveren copie authentick „vande fundatie ende erectie van tconvent ende tgasthuys van Sinte Catrinen” binnen acht dagen ²⁾ ³⁾.

1) Cf. p. 218.

2) Vroedsch. resol.

3) 3 Aug. 1582: de Raad benoemde twee gecommiteerden, om aan de Ka-

Den 15^{den} Juli 1633 stond de Raad aan den kerkeraad toe, dat in plaats van in de Geertekerk de Dinsdagpredicatie voortaan in de Cathrijnekerk mocht geschieden, mits de Staten bereid waren ze op hunne kosten daartoe in te richten ¹⁾.

Den 1sten Mrt. 1658 werd, gelijk wij reeds zagen ²⁾, de Cathrijnekerk door den Raad ter beschikking van de Gereformeerden gesteld, om er gedurende de herstelling van de Janskerk hun dienst in te houden.

Den 24sten Mrt. 1659 stond de Raad toe, dat in de Cathrijnekerk — de predikanten hadden er zich toe bereid verklaard — des Zondags vóór- en namiddags zou worden gepredikt ¹⁾.

Op 23 Apr. 1583 overwoog de Raad, dat „die vanden Brigittconvente in grote schulden verlopen zijn sonder middel te hebben, om die te vervallen ende betalen”, waarom hun „geconsenteert” werd hun kerk of eenige andere huizen te verkoopen, om uit de opbrengst hunne schulden te betalen ¹⁾. De kerk schijnt niet te zijn verkocht; althans besloot de Raad, 15 Sept. 1584, dat men zou „antasten”, om de steenen voor de fortificatie aan te wenden, het koor en het kruiswerk der Brigittekerk ¹⁾.

Omtrent de kerk der St. Paulusabdij besloot de Raad den 3^{den} Juni 1586, dat hare klokken zouden worden verkocht, evenals dit bepaald werd omtrent die der Oudemunster- en St. Pieterskerken, om er buskruit en salpeter voor te koopen; de Prins van Oranje keurde het goed ³⁾. Tevens werd besloten, dat men de materialen dier kerk zou „antasten ende vercopen”, om uit de opbrengst rogge in te slaan ¹⁾ ⁴⁾.

Den 31sten Juli en den 7^{den} Aug. van het volgende jaar werd het besluit tot afbraak en verkoop van de Paulskerk door den Raad herhaald ¹⁾. „Die van Sint Pouwels” trachtten het

pittelen en kloosters en anderen „int vruntschap” te verzoeken, hunne boeken en lessenaars de Stad te laten volgen ten behoeve van den aanleg eener publieke bibliotheek in de St. Cathrijnekerk. Vroedsch. resol.

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. p. 412.

3) Cf. de Vroedsch. resol., 22 Juni 1586.

4) Cf. de Vroedsch. resol., 7 en 9 Juni 1586.

hun dreigende onheil af te wenden, en boden, „ten eynde hore kerck onvercoft mach bliven”, den Raad aan *f.* 2500 op te brengen ten behoeve der fortificatie, „mits datmen vande Staten van Utrecht verwerven sal consent tot gelijke somme, omme hore goederen dair mede te mogen verzwaren”; den 12^{den} Aug. 1587 nam de Raad dit voorstel aan ¹⁾. Doch hiermee was hem nog niet genoeg gedaan; 28 Aug. gelastte hij „die van Sint Pouwels” op te brengen en te onderhouden „ter fortificatie behouff deser Stadt” twee karren, twee paarden en twee jongens ^{1) 2)}. Nadat het bevel 31 Aug. was herhaald ¹⁾, en de Tweede Kameraar gemachtigd was de *f.* 2500 van St. Paulus te ontvangen ¹⁾, schijnt ten slotte de Raad hiermee tevreden te zijn geweest; of St. Paulus had de karren etc. geleverd ³⁾. Doch dit doet niet ter zake; wat van belang is, is de beschikking door den Raad over de kerk van de St. Paulusabdij, vooral als men er mee vergelijkt, dat de overige abdijgoederen door den Raad intact werden gelaten, en dat om over deze te beschikken machtiging van de Staten noodig was. De Raad beschikte derhalve kennelijk over de kerk als kerkgebouw en niet als kloostergoed.

Den 18^{den} Apr. 1659 wees de Raad de Paulskerk toe aan Peter van Bambergen, „geadmitteerde schermmeester alhier”, wien voorheen de reventer van het Maria Magdalenaconvent was gegund „tot exercitie van zijn const”, om in plaats van aldaar in genoemde kerk zijne lessen voortaan te geven ¹⁾.

Van de Regulierskerk, die toen door het Weeshuis in eigendom werd bezeten, hebben wij reeds gezien, dat ze den 11 Aug. 1618 in gebruik werd gegeven door den Raad aan de doleerende Waalsche kerk ⁴⁾.

Den 10^{den} Jan. 1659 wees de Raad deze kerk aan voor de

1) Vroedsch. resol.

2) Ditzelfde werd gelast aan de Johanniters van St. Catharina, het Duitsche Huis, Oudwijk en St. Servaas. Herhaling: 5 Sept., voor deze vier.

3) Althans den 15^{den} Dec. werd volgens een met de 4 anderen gesloten accoord de verplichting om de karren etc. te leveren vervangen door een betaling van *f.* 450. Vroedsch. resol.

4) Cf. p. 406.

catechisatie, die vóór dien in de kerk van het Jeruzalemklooster werd gehouden ¹⁾.

Op 8 Oct. 1655 werd door den Raad aan de commissarissen en den rentmeester van het Agnieteconvent gelast, „te doen accommoderen ende opstellen het kerckgen van 't selve convent, omme aldaer in plaetse van Nicolai-kerck (alwaer vermits de contagieuse sieckte niet wordt gepredickt) te catechiseren” ¹⁾.

Den 29sten Nov. 1656 werd door den Raad aan Tibault de Lange „provisionelick toegestaen te gebruycken” het Abraham-Dolekerkje, op voorwaarde dat hij boven den steenen vloer op eigen kosten een plankenvloer zou maken en het apothekers en chirurgijns-gilde in hun vergaderen en anatomiseeren niet zou hinderen ¹⁾.

Den 29sten Dec. 1656 besloot de Raad de gebouwen van het Melatengasthuis te verkopen ¹⁾; den 22sten Aug. 1657 bepaalde hij, dat uit de opbrengst van het daarbij verkochte kerkgebouw de Geertekerk zou worden gesubsidieerd ¹⁾.

Den 10^{den} Jan. 1659 bepaalde de Raad, dat de Jeruzalemskerk publiek zou worden verkocht door de commissarissen en den rentmeester van het betreffende klooster, ter subsidieering van de Geertekerk ¹⁾. Ten gevolge daarvan verwees hij den 24sten Mrt. 1659 de catechisatie, aldaar gehouden wordende, naar een kapel op het Oudmunsterkerkhof ¹⁾.

24 Jan. 1659: de gecommiteerden en de rentmeester van het convent van Arkel werden door den Raad gemachtigd, in het openbaar aan den meestbiedende te verkoopen „het kerckgen van Arckelsconvent”, opdat uit de opbrengst het Nicolaikerksteegje verwijd zou worden ¹⁾.

Uit deze opsomming van losse feiten valt het volgende af te leiden: evcnals over de parochiale en collegiale kerken beschikte de Raad over de conventuale; hij deed zulks niet als eigenaar (tenzij van een eigendomsrecht blijke, waarover later), maar in zijn hoedanigheid van Stedelijke Overheid, hetzij dan over deze gebouwen beschikkende als over kerkgebouwen, — „kercken, chooren ende dicrgelijcke plaetse”, zooals den 26sten Mrt. 1634

1) Vroedsch. resol.

door de Stad naar aanleiding van de Illustre-school-quaestie gezegd werd —, onverschillig wie van deze het eigendomsrecht of het beheer bezat of uitoefende (hetgeen vooral uitkomt in het beschikken over de St. Paulskerk, behoorende tot het vermogen der abdij van dien naam, welks administratie de Staten aan zich hadden getrokken) hetzij erover beschikkende als over goederen, welker beheer door hem werd gevoerd (hetgeen met de begijnenkloosters het geval was) dus evenals hij over andere goederen dier kloosters beschikte. Voorts, dat, als de Raad het eigendomsrecht van een kerk wilde overdragen, hij deze bedoeling ook formuleerde, door de kerk dan te verkoopen en te doen transporteeren, gelijk andere onroerende zaken.

HOOFDSTUK IV.

DE BROEDERSCHAPPEN.

§ 1. *De broederschappen gevestigd in de kerken der Stad Utrecht.*

Den 27sten Oct. 1578 werd door den Raad besloten, dat er eenigen gecommiteerd zouden worden, „die by goede inventaris stellen sullen alle de goederen, die de broederschappen, gilden ende diergelijke inde kercken ende capellen binnen dese Stadt ende Stadtvryheyte gelegen toebehorende zijn” ¹⁾. Ten gevolge van welk besluit den 13^{den} Nov., „ten eynde die [sc. de broederschapsgoederen] nyet gedistraheert en worden”, er benoemd werden vier voor de „Buyrkerck ende andere kercken van tselve kerspel”, drie voor de Jacobs-, twee voor de Geerte- en drie voor de Klaasparochie ¹⁾.

Niets dan conservatie was derhalve de strekking van dezen maatregel; in al die kerken werd trouwens nog de Roomsche

¹⁾ Vroedsch. resol.

dienst uitgeoefend en in de Jacobskerk bovendien de gereformeerde.

De religievrede sloot de Jacobskerk voor de Roomsche religie en stond toe, dat zij van de beelden werd ontdaan. Nu was er dus plaats voor reformatie der broederschappen, die in de Jacobskerk hare altaren hadden; 13 Apr. 1579 werd dan ook door den Raad aan de Burgemeesters opgedragen, om met de kerkmeesters van St. Jacob te spreken, dat zij „tot der kercken behouff an hem nemen” zouden „de goederen vande broederschappen ende oick de godderen staende tot de presentiën vande vicariën der selver kercke”, om daaruit te betalen de predikanten en de andere dienaars dier kerk en aan de levende vicarissen hun leven lang een toelage uit te keeren.

De gewijzigde religievrede stelde ook de Buur- en Klaaskerken uitsluitend voor den gereformeerden dienst open. Van daar het Raadsbesluit van 23 Juni: den commissarissen en den kerkmeesters der Buurkerk werd gelast, om voor hen te doen verschijnen de dekens der gilden en de procurators der broederschappen in hun kerk gevestigd, om „dselve te induceren, dat zy jairlicx enige pensie vuytreycken tot onderhoud vande predicanen ende andere kerckendienaers” ¹⁾.

Een minder ingrijpende reformatie derhalve dan ten opzichte der Jacobskerk was beraamd. Op laatstgenoemde kwam de Raad den 1sten Juli 1579 terug, door te bepalen, dat een commissie van zijnentwege de dekens der gilden en de procurators der broederschappen in de Jacobskerk gevestigd voor haar zou ontbieden, om „vande selve een jairlicxe subsidium tot onderhoud vande predicanen te begeren” ¹⁾. In dezen gedachtengang legde de Raad den 27sten Juli 1579 aan Erasmus Backer, Duyfhuys' collega in de Jacobsparochie, *f.* 50 toe op rekening van zijn tractement, „behelteick datmen dese penningen wederom sal recouvreren vant incommen vande kerck ende vande broederschappen inde selve kerck gelegen” ^{1) 2)}.

De inventarisatie der goederen was blijkbaar niet met geheel bevredigend resultaat afgelopen; op 29 Dec. 1579 herhaalde

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 21 Aug. 1579.

de Raad zijn bevel daartoe, het verscherpende door te bepalen, dat zijne gecommitteerden de goederen zelve in ontvangst zouden nemen: twee Schepenen committeerde hij, om van alle broederschappen. „gelegen hebbende” in de Buur-, Jacobs-, Klaas-, Geerte-, Predikheeren- en Minrebroederskerken, „mitsgaders van de genen, die bewijnt hebben vande memoriën, die men inde selve kercken plach te houden”, „te eysschen, nemen ende ontfangen” bij goeden inventaris alle goederen, roerende en onroerende, „mit die originale brieven, rekeningen, munimenten ende ander bescheyt dair toe dienende, die tot dselve broederschappen ende memoriën toebehorende zijn”; hun op het hart drukkende toch „sommiclick in alder diligentie te procederen” en de onwilligen op Hazenberg te doen gijzelen, totdat zij hetgeen hun bevolen werd zouden hebben gedaan ¹⁾ ²⁾.

„Omme mit de broederschappen ende de Heren vande memoriën ende diegelycke, die te vreden zijn hare goederen de Magistraet over te leveren”, een accoord te maken omtrent een hun jaarlijks uit te keeren recognitie, zoolang de betrokken personen leven zouden, werden 7 Mrt. 1580 door den Raad twee gecommitteerden aangewezen ¹⁾.

Ook de resolutie van 29 Dec. 1579 leverde blijkbaar nog niet het gewenschte resultaat ³⁾.

In het algemeen waren de broederschappen met hunne goe-

1) Vroedsch. resol.

2) Tevens benoemde de Raad twee andere gecommitteerden, om bij inventaris te ontvangen „vande voirgaende kerckmeesters vande Buyrkerck ende anderen, die enige der voirss. kercken meublen ende anderssins onder hem hebben”, „alle de meublen ende anderssins, die zy onder hem hebben, de voirss. kercke ofte enige broederschappen oft andere particuliere toecommende, ende voirts alle dselve goederen by kennisse vande kerckmeesters tot behouff vande selve kercke te vercofen ende te gelde te maken”.

3) De Raad benoemde nl. 18 Juni 1581 nogmaals een commissie, om inventaris te vorderen van de goederen der broederschappen in de Geerte- en Klaaskerken. Cf. het besluit van 21 Apr. 1580, waarbij L. Spruyt gelast werd over te leveren „alsulcke ciborie ende ander silverwerck, als toe te behoren plach de Sacramentsbroederschap inde Weerde ende hy na hem genomen heeft, om volgende de begeerte vande gemeen buyren inde Weerde vercoft, ende de penningen vandien commende geëmployeert te worden tot reparatie vande gevallen brug ende andere saken, de gemeen buyren angaende”, op boete van f 12. Vroedsch. resol.

deren dus nog in hun ouden staat; de maatregelen der Stad hadden hoofdzakelijk slechts conserveerende strekking gehad; de enkele bescheiden pogingen tot reformatie in overeenstemming met de gewijzigde religie waren op niets uitgelopen.

Van artikel 5 der Orde (28 Juni 1580), dat o.a. voorschreef, dat de inkomsten der in de parochiekerken van de Stad Utrecht gefundeerde broederschappen tot bezoldiging der predikanten zouden worden aangewend, is door de Stad geen gebruik gemaakt ¹⁾. En evenmin is art. 5 van het Redressement op dit stuk uitgevoerd, hoewel in de acte van aanstelling van een ontvanger ingevolge van dit artikel d.d. 28 Oct. 1586 (F. v. Weede) en in zijn instructie d.d. 10 Juli 1587 hem ook uitdrukkelijk de inventarisatie en ontvang dier goederen en inkomsten werd opgedragen ²⁾.

In den aanvang van 1582 (15 Jan.) machtigde de Raad „de

1) De Staten zelve hebben zich overigens met de stedelijke broederschappen nooit ingelaten; art. 50 der instructie voor de Directiekamer (29 Juli 1581) bepaalde, dat deze inventariseeren zou de goederen van alle broederschappen, zoo in de Steden als ten platten lande; resultaten heeft het niet gehad.

Omtrent de broederschapsgoederen werd in de Orde derhalve door de Staten in principe dezelfde beschikking genomen als over de vicariegoederen: ze zouden dienen tot predikantsbezoldiging.

Nu moet iemand al een verstokt dogmaticus wezen, om in deze bepaling een bewijs van een Stateneigendomsrecht te zien; hij moet nu eenmaal als opperste waarheid voorop stellen, dat, als over goederen beschikt wordt, dit per se een bewijs is van een eigendomsrecht.

De Staten hebben zich echter met dit hun eigendomsrecht verder niet bemoeid! Mr. Verloren zou, had hij zich over de broederschapsgoederen uitgelaten, op de gronden, die hem zijn conclusie omtrent de vicariegoederen gaven, tot dezelfde slotsom voor de broederschapsgoederen hebben moeten komen; hij zou dan echter wel gezien hebben, dat de feiten en de theorie al te zeer uiteenliepen. Of is de bedoeling van Mr. V., dat de Staten door de uitvoering van dergelijke algemeene bepalingen, als in Orde en Redressement werden gesteld, het eigendomsrecht der betrekkelijke goederen verwierven? 't Is niet wel uit zijne beschouwingen op te maken; ik ontvang den indruk, dat Mr. V. dit onderscheid niet voldoende heeft gevoeld.

2) In art. 26 dier instructie begonnen de Staten evenwel reeds een terugtrekkende beweging te maken: de goederen der broederschappen etc., in de Steden gevestigd, mocht hij zich niet aantrekken zonder uitdrukkelijken en schriftelijken last in concretis van de Directiekamer; dat dit college in de Steden nauwelijks iets heeft kunnen uitvoeren, is ons reeds gebleken en zal nog nader blijken.

kerckmeesters inder tijt van Sint Jacobskercke", om al de broederschappen in hun kerk gelegen, „te mogen componeren, van hare goederen te willen incorporeren" ten behoeve van het maken van een nieuw uurwerk, van het onderhoud der kerk, van de predikanten en van de armen ¹⁾.

Of de kerkmeesters succes met hun componeeren hebben gehad?

Waarschijnlijk is het niet, met het oog op het feit, dat de Raad den 30sten Juli 1582 wederom eenige gecommiteerden nomineerde, om van de procurators van „alle de broederschappen zijnde gelegen inde parochiekercken deser Stadt, ende alle andere broederschappen ofte vergaderingen" af te eischen staat en inventaris van al hunne goederen, en de onwilligen er toe te dwingen ¹⁾.

Hoogstens heeft men van de broederschappen eenige bijdragen voor kerkelijke doeleinden weten te verkrijgen; in elk geval behielden ze hunne goederen. Het optreden van den Raad werd er niet krachtiger op. Den 13^{den} Oct. 1590 benoemde hij vier uit zijn midden, „om sich t'inquireren op alle broederschappen inde kerspelkercken geweest sijnde, ende dselve te induceren, dat zy het innecommen ofte ten minsten een goede portie vandien willen laten volgen tot onderhout der armen" ¹⁾. Derhalve drang, geen dwang. Uit dit „geweest sijnde" zou men prima facie afleiden, dat de broederschappen niet meer bestonden. En wanneer men dan verder ging bespiegelen over het wezen eener broederschap, hoe zij een product was van opvattingen deel uitmakende van een specifiek Roomschen gedachtengang ²⁾, hoe deze ten gevolge der Reformatie als onchristelijk waren verworpen, dan lage de gevolgtrekking voor de hand, dat de broederschappen door de Reformatie waren opgeheven en hare goederen bona vacantia waren geworden; en wanneer men dan dit „geweest sijnde" las, dan zou men opinionem fundatam meenen te hebben. Toch ware de conclusie onjuist; vooreerst, omdat dergelijke abstracte redeneeringen

1) Vroedsch. resol.

2) Mr. van Riemsdijk noemt ze „eene uiting van een zuiver katholiek godsdienstig begrip", l. c. p. 182.

nooit leeren kunnen, hoe het in de werkelijkheid gegaan is, maar enkel hoe het had kunnen gaan; en ten tweede, omdat uit den samenhang met de reeds meegedeelde en nog mee te deelen feiten duidelijk is, dat dit „geweest sijnde” niet doelt op het bestaan der broederschappen, maar op den vorm, waarin zij zich vóór de Reformatie openbaarden; toen waren zij in de kerken, d. w. z. hadden zij in de kerken hunne altaren, werden in de kerken de religieuze ceremonies, welke ver-richting tot haar taak behoorde, volbracht, waren de kerken het centrum van haar werkkring, waren zij a. h. w. in de kerken gedomicilieerd; thans was al haar geestelijk werk onmogelijk geworden; slechts enkele andere harer functiën schoten over, het houden van maaltijden etc.; of algemeener: toen waren het broederschappen in den vollen zin van het woord, thans waren het er slechts de overblijfselen van, nog wel broederschappen, doch zóó van wat ze vroeger waren vervallen, dat met het oog op het verleden gezegd kon worden, dat het broederschappen „geweest” waren. Daarom poogde de Raad dien werkkring te reformeeren, door in de plaats der oude andere pii usus te schuiven, als onderhoud van kerk, predikanten en armen; hierbij trad hij meer dringend dan dwingend op; het succes, dat hij hiermee had of niet had, doet tot de zaak zelve niets af. Genoeg zij, dat de broederschappen door de Reformatie niet zijn opgeheven, dat alleen hare functiën er door zijn beperkt ¹⁾; en dat de Overheid trachtte deze functiën in overeenstemming te brengen met de gereformeerde religie, dat zij ze m. a. w. trachtte te reformeeren. Dat de Raad, laat staan de Staten, eigenlijk van die goederen het eigendomsrecht als van bona vacantia had verworven of althans kon verwerven, was den heeren zelven onbekend ²⁾.

1) In denzelfden zin, Mr. v. Riemsdijk l. c. p. 175.

2) Cf. de resolutie van 26 Juni 1615. Door H. P. Duyfhuys was een request ingediend, waarin hij den Raad verzocht, dat het den procurators der St. Ewoutsbroederschap mocht worden „gepermitteert ende toegelaten”, dat zij hem een door hem afgelosten erfpacht, „gaende uyt seven hond lants gelegen inden gerechte van Schalckwijck”, mochten „transporteren ende quiteren”. Op dit verzoek werd

Dat deze toestand niet bestendig kon blijven, lag voor de hand; de broederschappen hadden immers, zoolang de Overheid zich er toe bepaalde om halverwege te reformeeren door enkel te verbieden de goederen tot de Roomsche „superstitiën” te doen strekken zonder er tevens andere doeleinden voor aan te wijzen, en zoodoende de leden der broederschappen vrij liet uit de opbrengsten dier goederen te brassen, haar reden van bestaan verloren.

Den 16^{den} Oct. 1615 kwam er dan ook van wege de Burgemeesters en het Gerecht een voorstel in bij de Vroedschap, om de broederschapsgoederen tot nuttiger doeleinden te doen strekken.

Er was n.l. „tot meerder handhavinge van alle goede tucht ende eerbaerheyt” door de Burgemeesters en het Gerecht besloten met goedvinden van de Staten, om een tuchthuis¹⁾ op te richten, „int welke nyet alleen de vagabonden, daervan de goede ingesetenen dickwils grooten overlast lijden, maer oock vroomen lieder kinderen, die door onbehoorlijk debauchement anders tot vorder verloop lichtelijck zouden kommen te vervallen, sullen werden gestelt, om die zelve door exercitie van alle ongeregeltheden ende quaet schandaleus leven allengskens aff te trecken ende tot goede ordre te brengen”, waartoe door de Burgemeesters en het Gerecht besloten was, o. a. „temployeren de middelen ende innekomen van zeeckere

gunstig beschikt: „consenteert den supplianten voor soo veel hun angaet den jaerlicxen erfpacht in dezen verhaelt te mogen afscoopen mette somme van tweehondert gulden, mitz dat de selve penningen gebracht ende geleverd sullen worden in handen van den substituut-Schout Lochorst ende Bor, Schepenen, omme by hare E. inde kiste, vande voorss. broederschappe competerende ende in dezer Stat raethuys berustende, geleyt ende bewaert te worden, die daertoe by dezen als oock tot het transporteren vande voorss. erfpacht worden gecommitteert”. Van deze broederschap schijnen de goederen dus van wege den Raad beheerd te zijn; doch ook niet meer dan dat; uit het „voor soo veel hun angaet” blijkt duidelijk, dat de Raad deze goederen niet als Stadsgoederen beschouwde.

1) Over het Tuchthuis is het een en ander meegedeeld door Mr. J. Domela Nieuwenhuis in het Tijdschrift voor Strafrecht, Dl. XIV. pp. 147 sqq. Het werd gevestigd in het Nicolaiconvent (bagijnenklooster).

In 1633 is het opgeheven. Cf. de Vroedsch. resol., 24 Jan., 25 Mrt., 23 Apr. 1633.

broerschappen, die sy onderrecht sijn in deze Stat noch in treyn te wezen, welverstaende nochtans, dat alle tgene ad pios usus ende tot aelmissen plach te gaen, oock voortae daertoe sal blijven"; de Burgemeesters c. s. verwachtten, dat dit plan ieders instemming zou genieten, „soo wel ten regarde vant goede werck selff, daerdoor wy [sc. de van wege de Burgemeesters en het Gerecht in de Vroedschapsvergadering verschijnende gecommiteerden] verhoopen, dat veele, immers eenige, ten goede beyde aen lijff ende ziele vanden doolwech door Gots genade opte rechte baene der godvruchticheyt ende neersticheyt zullen werden gebracht, alsmede ten respecte dat de goede ingesctenen zoo wel eedelen als anderen inde Stede ende ten platten lande hierdoor te meer van alle overlast der moetwilligen sullen werden bevrijdt, beneffens dat gelijk notoir es, sodanige broerschappen ten huydigen dagen doorgaens anders nergens toe en strecken dan tot goet chier maecken, oncristelijcke overdaet, jae meenichmael tot conventiculen, inde welcke men onder een goet pretext by den anderen comende sich nyet en ontsien schandelijk te spreekken vande regeringhe ende hune wettelijcke overheyt, tot quetsinge vande gemeene ruste ende naerdeele van ons lieve vaderlant". En, „om te beter dandere broerschappen ten fyne hier boven geroert te dirigeren, ende om alle opsprake den gemeenen man te benemen", werd voorgesteld, „dat de middelen ende innekomen vande broerschap, genacmpt zijnde de kleyne Calander, mede ten zelven eynde ende Christelijck gebruyck werde geëmployeert". En de verwachting werd uitgesproken, dat de Vroedschap zich met „de voorss. Christelijcke intentie, seer goede ende deuchtsame resolutie" der Burgemeesters zou conformeeren, „ende dienvolgende oock goet vinden, dat het overschot van deze broerschap, tgene ad pios usus ende aelmissen gedestineert es altoorens affgetrocken, tot het voorss. goet werck mede geëmployeert worde" 1).

1) Vroedsch. resol. In het 6de dl. van Dodts Archief vindt men dit rapport der gecommiteerden aan de Vroedschap d.d. 16 Oct. 1615 meegedeeld, behoudens andere spelling, als een missive aan de Staten Generaal d.d. 16 Oct. 1616: pp. 76, 77 noot 2. Dit is kennelijk onjuist.

Conform dit voorstel werd 23 Oct. o. a. besloten:

„Dat alle het innccommen vande respective broederschappen binnen ende buyten der Stat inde vryheyt, dat duslange es onnuttelijck verteert ende omgebracht, (twelck daeromme zoo kan geseyt worden, dat het den armen nyet en es te goede gecommen, behalven datter nyet dan onlust in dronckenschap by cleynverstandigen, voorts conventiculen by quaetgunstigen, ende achterclap jegens hoge ende lege wettige overheden uyt volgen, jae dat gereets al eenigge broederschappen-goederen geheel omgebracht ende geëxtingueert zijn) voorts aen sal worden geconverteert ende geëmployeert ten fyne voorss., met zulcken verstande nochtans ende expresse verclaringe, dat de arme luyden nyet alleen die voor dezen uyt eenige broederschappen-goederen ordinarise aelmoessen genooten hebben, maer oock alle andere ordinarise lasten van renthen ende uytgangen haren coers hebben ende behouden sullen, oock op de ordinarise dagen gedistribueert ende betaelt worden”.

Tot „administrateur off rentmeester” werd de substituut-Schout benoemd, aan wien al wat den broederschappen toekwam moest worden ter hand gesteld ¹⁾.

De Raad deed derhalve niets anders, dan de goederen van lichamen, die half stichting half corporatie waren, tot een ander doel aanwijzen, omdat de oude bestemming ervan niet meer, althans goeddeels niet meer, kon worden verwerkelijkt. Hij annexeerde de goederen niet, hij maakte ze niet tot Stads-goederen: hij bracht ze onder één administratie, afgescheiden van die van het Stedelijke vermogen ²⁾.

Merkwaardig is te dezen opzichte de remonstrantie van den Heer van Moersbergen, lid van de Ridderschap, waarin hij zich tot de Staten wendde, met verzoek, dat deze de Stedelijke Regeering zouden trachten te bewegen van haar voornemen

1) Vroedsch. resol.

2) Of dientengevolge de afzonderlijke rechtssubjecten werden samengesmolten tot één nieuw, dan wel of zij als afzonderlijke lichamen bleven bestaan, zij het ook onder dezelfde administratie gebracht, blijkt er niet uit; m. i. zou het eerste wel waarschijnlijk zijn, omdat er voor een afzonderlijk voortbestaan geen afdoende grond aanwezig was, al is het argument niet al te sterk.

af te zien en de zaak in haar vorigen staat te laten; en het antwoord op dit bezwaarschrift door de Burgemeesters den Staten overgegeven ¹⁾. Deze strijd is van algemeener belang dan het voorwerp ervan; hij werpt een helder licht op het standpunt door de Overheid sedert de Reformatie ten opzichte der geestelijke goederen, van welke die der broederschappen een deel uitmaakten ²⁾, ingenomen. Uit dezen hoofde wil ik er dan ook niet vluchtig over heen loopen.

De Heer van Moersbergen dan verdeelde zijn betoog in drie stukken; 1°. „off die voorverhaelde goederen competeren die stadt van Utrecht ofte die respective broederschappen”; 2°. „off die selve broederschappen schadelijk ofte profijtelijk in onse Republycke zijn”; 3°. „off die voorgeseyde broederschappen kunnen gecasseert worden sonder quetsinge vande fundamenten van onsen Staet.”

Ad 1um. Uit de fundatiën, donatiën etc. bleek, dat de goederen gelegateerd en geschonken waren aan de broederschappen, die gefundeerd waren „tot een goet ende Christelijck eynde”, „omme vrede ende eenicheyt onder die Eedelen, borganen ende andere ingesctenen van dese Provintie ende Stadt te onderhouden”. Waren het Stadsgoederen geweest, dan zouden de vroegere Stedelijke regeeringen zich de goederen al lang hebben aangetrokken. „’t Is nu notoir, mijn heeren, dat geene Magistraten geoorloft is yemant het sijne te benemen”; wel mocht de Magistraat orde stellen en misbruiken weren; maar waren die er wel? „voorwaer mijn heeren, salmen alle die gheene haere goederen aenslaen ende tot het tuchthuys appliceren, die altemet eens bijden anderen vrolijk sijn, het tuchthuys sal haest rijk sijn”.

Wat voor kwaad stak er in, dat lieden zoo nu en dan eens bij elkaar kwamen, hoogstens eens per jaar, en dan „meer van goet chier maecken als van saecken van importantie” spraken?

Aan den opstand van 1610 hadden de broederschappen q. q. geen schuld; de individueele leden moest men straffen, maar

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. gev. te Utr., 1882, pp. 390 sqq.

2) „Geestelijk” te verstaan in den sedert de Reformatie gebruikelijken zin. Cf. pp. 8, noot.

verder mocht men niet gaan: „nostris moribus poenae non excedunt personam delinquentis”.

Ad 2um. Zoo ze schadelijk waren, zouden ze dan steeds gehandhaafd zijn gebleven, hier en elders? en zou men dan in art. 25 der Unie van Utrecht „soe sorchvuldich geweest sijn, omme dit stuck vande broederschappen soe curieuselijck te bedingen”? Men moest bedenken, dat veelal juist de aanzienlijkste lieden er de leden van vormden; dat deze met elkander eensgezind waren, werd door de broederschappen bevorderd: „Den goeden Coninck Numa heeft tot desen fine die Broederschappen te Rome eerst ingestelt. Den tyran Tarquinius Superbus heeft se te niet gedaen, maer, hy verdreven zijnde, worden die selve weder gerestablisseeert.” „Mijn heeren, wat vervrempt die gemoeder der menschen meer van malcander als dat sij nemmer bij een comen. Dacrentegens wat verbijnt, versacht ende maectt meer civil die gemoeder der menschen als een vrientlijke ende amicabile collatie ofte bijeencompste, die inde Heylige Schrifture bijden wijsen man ende doorgaens soo hooch gepresen wordt, ja selfs die feesten ende hoochtijden der Jeuden heeft Godt ten desen fine mede geordineert, opdat die kinderen van Israël met vrolijke ende blijde maeltijden meerder kennisse ende vruntschap onder den anderen houden souden”.

Ad 3um. Het fundament van den Staat was, naast God, gelegen in de Unie en in goede eendracht; de artikelen 24 en 25 nu bepaalden, dat de Stadhouders alle Magistraten zouden doen beloven bij eede, dat zij onderhouden zouden alle schutterijen, broederschappen en collegiën. Men moest voorzichtig zijn hieraan te gaan tornen; want als men er eens mee begonnen was, zou voortgaan verleidelijk zijn, en zoo hing hetzelfde lot boven het hoofd der Kapittelen en hunne goederen, „daer wij wel weten hoe mennichmael omme gearbeyt is”.

Daarom was het den Magistraat niet geoorloofd „sonder forme van justitie” de broederschapsgoederen „datelick te aenveerden”; het was strijdig met de Unie en met „d’oude loffelijcke lanckdurige ende welheergebrachte coustumen, daer voor wij ende onse ouders met lijff ende goet tegens den Coninck van Spaignen gestreden hebben”.

Strikt genomen kwam rechtens — het tweede punt betrof een vraag van doelmatigheid — het betoog neer op de stelling, dat niemand, ook de Overheid niet, een ander van zijn goed mag berooven, in concreto versterkt door de artt. 24 en 25 der Unie.

Derhalve hetzelfde standpunt, dat in 1899 door Mr. S. Muller Fz. werd ingenomen, toen hij de maatregelen van den Raad in 1634 ten opzichte van het Domkapittelhuis beoordeelde; een standpunt, van hetwelk uit de quaestie, waar het eigenlijk om gaat, niet begrepen kan worden.

Het antwoord der Burgemeesters was uitvoerig, en m. i. onwederlegbaar, althans in de hoofdzaak.

Zij begonnen met er op te wijzen, dat „eertijts in die groote Pauselijke duysterheyt” broederschappen waren gefundeerd „tot gansch een ander eynde danse tegenwoordich werden geemployeert ende misbruyckt”; en dat dit misbruik strekte tot „blame der Christelicke Gereformeerde religie”, waarom door de Stedelijke Regeering naar „redressement van de Broederschappen” werd gestreefd; waartoe een onderzoek was ingesteld, dat getoond had, „hoe schandelijk dselve goederen bij velen wierden geconsumeert ende verquist”. Daarom was besloten de broederschappen, als leidende tot uitspatting, en „niet wesende dan periculeuse conventiculen, neffens dat het sijn grove overblijffselen en de groote voedingen van het Pausdom”, „aff te schaffen” en de inkomsten „te converteren tot een beter ende prijsclijcker gebruyck”.

De procurators en de broeders dier societeiten, „verstaende de goede ende Christelijcke meyninge van die vande Magistraet”, hadden zich dan ook nauwelijks tegen de resolutie verzet.

De Staten zelve hadden ten platten lande reeds sommige broederschappen „afgeschafft” „ende den incomen daervan ten dienste vande fabrike der kercken ende andersins geordonneert”.

Vervolgens gingen zij de drie door den Heer van Moersbergen gestelde punten na.

Ad rum. De Magistraat wist wel, dat de broederschapsgoederen hem „niet directelijck ofte eygentlijck als Stadtsgoederen en competeren”, doch dit nam niet weg, dat hem „als superintendenten de directie, autoriteyt ende macht over

alle gasthuysen ende broederschappen, ad pios usus gefundeert, onder hare jurisdictie ende opsicht resorterende, toccomt, om daer over alsulcken ordre te stellen als sij ten meesten oorbaer ende nutte der Republycque geraden sullen vinden te behooren", vooral omdat de broederschappen voor haar oprichting geen goedkeuring van de Overheid behoeften en daarom ook in den regel nooit verzocht hadden.

Moest men dan maar toelaten, dat die inkomsten werden verbrast?

„Wat is doch onse Reformatie, soo vere wij 'tgene den godtsdienst ende de superstitie betreft t'enenmael onder de voet smijten ende het slempen ende dempen in treyn houden, 't en is niet anders dan met die van het Pausdom de Bacchus-ende vastelavondtsdagen vieren, maer de vasten verwerpen".

De oprichting geschiedde niet om vrede en eensgezindheid onder de burgerij te houden, maar tusschen de jaren 1326 en 1535 „inde grootste blindtheydt des Pausdoms tot ondersteuninge vanden Pauselijcken Stoel", „vuyt insighte om Godt daermede te dienen ende een halve geestelijcke ordre op te rechten", ter eere van „santen ende santinnen, om die door dat middel tot hare voorspraken te beter te mogen maken ende vinden bij Godt den Heere", etc., in één woord tot „groove, stinckende afgoderijen ende superstitiën", al hetgeen bleek uit de fundatiebrieven en uit de canonieke auteurs.

Het „principale ooghmerck" was geweest niet „politick maer religieus", het bijleggen van geschillen was slechts „een accessorium ende minus principale".

De Magistraat had ook wel de broederschappen willen reformeeren, maar in de praktijk was dit niet doortevoeren, „hoewel bij hem selven niet quaet sijnde": „Indien men dan ten vollen de substantiele poincten inde principaelste fundamenten latende, na behooren ordre daerin soude willen stellen ende die abusen reformeren, soe soude men alle de broeders vande respective Broederschappen moeten verbinden, in plaetse van ter misse te comen, op sekere boete haer op de gesette dagen in de fundatiebrieven vermelt, in de kerck te verschijnen, om aldaer de psalmen ende stichtelijcke lofsangen te singen ende Christelijcke gebeden te doen etc." Maar, „off de heere van Moers-

bergen, als een medebroeder vande Cleyne Calander, daertoe wel soude willen verstaen ende oock raedt weeten om d'andere broeders daertoe te bewegen, geven wij uwe Ed. Mog. te bedencken".

Het was daarom het beste, om, behoudens de uitkeeringen aan de armen, „de goederen, die eertijds bij onse voorouders na de kennisse, die sij doe hadden ad pios usus zijn geconsacreert (gelijck buyten allen dispute dese goederen daer toe sijn ghecylight) ende nu soo lange jaren vere ten meerendeel soo onbehoorlijck sijn verquist, tot een goede ende godtvruchtige sake, als is het oprechten ende onderhouden van een werckende tuchthuys, te employeren".

Dat de broedermaaltijden zouden dienen om de onderlinge geschillen bij te leggen, was „all te blauw", omdat n.l. hiertoe de broederschappen niet waren gesticht, en ook omdat er maar al te vaak juist ten gevolge van deze, allerlei veeten en twisten rezen.

Waarom dit dan niet reeds vroeger geschied was? „Uwe Ed. Mog. gelieven te verstaen, dat alle saken niet op één jaer en connen gericht ende op de beste forme gebracht worden".

Broederschapsgoederen waren „geestelijke goederen", geene „particuliere", „maer veel meer der Republycke ofte der Kercke goederen", „die ten dienste vande Kercke, Republicque ofte armen behooren aengeleyt te werden, alsoo se doch bij onse voorouders tot den godtsdienst geconsacreert sijn geweest". In elk geval waren de broeders van hun „recht" op de goederen „genoeghsaem vervallen", „nademael sij de servituyt, met de welcken haer de selve goederen waeren gemaect, in soo vele jaren niet en sijn nagekomen, noch eenigh redressement inde abusen en hebben versocht, in sulcker voegen dat onus et honos (dat is de eere ende den last) daer van verloren sijnde, anders haer niet is overgebleven dan t'slempen ende goedt chier maken. Daer in haer oock de sommigen soo mannelijck hebben gequeten, datter verscheyden Broederschappen sijn, wel tot 8 ofte 10 toe in getale ofte meer, daer van gantsch niet en is te vinden en der welcker goederen, off ten deele, off t'eenenmale sijn verduystert ende doorgebracht, 'twelck lichtelijck van anderen meer soude te beduchten staen".

Ad 2um. Zoo de broederschappen nuttig waren geweest, dan waren ze het alleen geweest „om het Pausdom in esse te houden ende meer op te bouwen”, terwijl ze tegenwoordig juist voor „de Republycke ende Reformatie hinderlijk” waren.

Het beroep op Numa, Lycurgus, Solon en Tarquinius was van geen beteekenis, „aengemerckt wij niet vande heydenen (daer van wij gaerne bekennen dat dese Broederschappen haren oorspronck hebben, gelijk de pauselijcke superstitionen ten meesten deel halff vuyt het Jodendom ende halff vuyt het Heydendom sijn t’samen gesmeet) en behooren te leeren hoe wij met eten, drincken ende goet chier maken de vruntscap sullen onderhouden, maer veel meer schuldich sijn na de onderrichtinge onser aller Leermeister, d’een den anderen in aller soberheydt ende matigheydt voor te gaen, benessens dat oock alle Regieringe niet en is van eenerley conditie ende nature”.

En wat het beroep op de Joodsche feestdagen aanging, „wij en sijn wel geen thcologanten, macr evenwel en kunnen wij dat niet aennemen, dat Godt de Heere daerom de feestdagen ende hooghtijden soude hebben ingestelt, maer houdent daer voor dat Godt Almachtigh sulcx heeft gedaen soo, opdat het volck de groote weldaden die hun Godt bewesen hadde, in gedachtenisse soude houden ende die haren kinderen van handt tot handt mededeylen, als om te wesen voorbeelden ende schaduwen vanden belooffden Messia die comen soude”.

Ad 3um. De Heer van Moersbergen had gelijk wat het fundament van den Staat betrof, maar de broederschappen werkten daartoe niet mede. Bovendien doelde art. 25 der Unie niet op deze broederschappen, bloote drinkgezelschappen, maar op „andere societeyten ofte confreries, namentlijk die daer dienen tot onderhoudinge van weeskinderen, arme luyden ofte krancksinnige menschen ende andere dergelijcke meer”. Bovendien mocht in dit artikel niet gelezen worden, dat, welke broederschappen er dan in bedoeld mochten sijn, aan de respectieve Overheden alle vrijheid om te dezen aanzien te handelen, zooals de zaak en de tijd het medebrachten, erdoor werd benomen; zoodat de strekking van het artikel veeleer deze was, de Steden, in welke vele broederschappen etc. waren, niet af te schrikken van het aannemen der Unie, alsof hierdoor

aan het leven der broederschappen een eind zou worden gemaakt, het natuurlijk aan deze zelve overlatende, hoe zij in het stuk dier broederschappen wilden handelen. In elk geval was in geen stad het artikel in dien stringenten zin verstaan.

Vele broeders hadden dan ook reeds een walging dier geldverspilling; een broederschap had zelfs reeds uit eigen beweging hare goederen aan de gecommitteerden voor het werkhuis overgegeven, „haer verheugende dat de gemelde goederen tot soo een Christelijcke sake souden werden gebruyckt”.

Kwam het betoog van den Heer van Moersbergen wezenlijk slechts neer op de stelling dat het eigendomsrecht onschendbaar was, dat der Utrechtsche Regeering was in substantie, dat het hier betrof geestelijke goederen, die, omdat ze in de eerste plaats ad pios usus waren gefundeerd, onder de directie en superintendentie der Overheid stonden, wier plicht het was er voor te waken, dat ze hun bestemming, naar de tijdsomstandigheden gereformeerd, bereikten, m. a. w. dat het hier gold uitoefening van een hoogheids-, niet van een eigendomsrecht, dat het hier ging om politie, niet om justitie.

De Heer van Moersbergen heeft niet kunnen beletten, dat de broederschappen werden opgeheven en hare goederen onder één administratie gebracht. Het beheer werd gevoerd door een rentmeester, die hierbij in sommige opzichten, b.v. het verhuren der onroerende goederen „ande voorss. broederschappen specterende”, het beleggen van gelden etc., — aldus werd 20 Jan. 1617 bepaald — den bijstand van de Burgemeesters en twee gecommitteerden uit den Raad behoefde, aan wie ook rekening en verantwoording werd gedaan ¹⁾. En zoo is het gebleven ²⁾; ze vormden een afzonderlijk fonds naast de Stads-

1) Vroedsch. resol.

2) De goederen zijn niet en masse aangewend tot den bouw van het tuchthuis, dat uit andere bronnen is gesticht.

Of er wellicht goederen verkocht zijn, om de opbrengst te doen strekken ten behoeve van het tuchthuis, weet ik niet.

Of het in de bedoeling gelegen heeft, deze goederen aan het tuchthuis, dat een zelfstandige stichting was, in eigendom te geven, dan of de strekking van het besluit van 23 Oct. 1615 was, uit de inkomsten van de broederschappen te doen

goederen, welks inkomsten besteed werden naar aanwijzing van de Vroedschap ¹⁾).

In 1633 werd er over gedacht, de broederschapsgoederen ten bate der op te richten Illustre School te doen strekken; den 6^{den} Aug. werd door den Raad den gecommitteerden daartoe ²⁾ opgedragen zich te informeeren „opde weerde ende gelegentheyte der landen specterende aende respective broederschappen” en deze door een landmeter te doen meten ³⁾. Door deze commissie werd, 23 Sept., voorgesteld, „dat uyt den innecomen vande goederen der broederschappen” jaarlijks ongeveer f. 2500 gebruikt zou worden voor hetgeen men voor de professoren berekende noodig te hebben, terwijl de rest, ook omtrent f. 2500, uit de inkomsten der begijnconventen zou kunnen gevonden worden ³⁾.

Omtrent de broederschapsgoederen werd geen uitdrukkelijk besluit genomen; de Vroedschap schijnt het voorstel echter wel te hebben aangenomen, daar den 4^{den} Nov. door haar den Eersten Stadskamraar werd gelast, bij provisie de nog niet voorhanden zijnde penningen te verschieten („gefurneert ende verschoten sullen worden”) „uyt Stadts ordinaris innecomen, totdat de respective rentmeesters der broederschappen ende bagijneconventen haere gedestineerde penningen gereet sullen hebben omme daeruyt dan weder aende Stadt rembursement gedaen te worden” ³⁾. De bedoeling was derhalve, het fonds

bijdragen in de kosten van het tuchthuis, durf ik niet met zekerheid te verklaren; de tweede opvatting komt mij de meest waarschijnlijke voor, omdat er op denzelfden dag een afzonderlijke rentmeester over deze goederen werd aangesteld en nergens uit blijkt, dat deze benoeming slechts provisioneel was; omdat er alleen gezegd werd, dat het *inkomen* dier goederen ten bate van het tuchthuis zou worden aangewend; en omdat ook in 1633, toen bepaald werd, dat de Illustre school van deze goederen het profijt zou hebben, ook — en hier is het sine dubio — enkel en alleen op het inkomen bedoeld werd.

1) O. a. ook ten bate van het tuchthuis, bv. krachtens ordonnantie d.d. 12 Apr. 1630, waarbij den rentmr. J. Meerling gelast werd zekere schulden van het tuchthuis te betalen uit gereede penningen en door geld op te nemen op het „innecomen der goederen aende voorss. broederschappen specterende”. Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol., 25 Mrt. 1633.

3) Vroedsch. resol.

der broederschappen als een afzonderlijk vermogenscomplex, geheel afgescheiden van de Stadsgoederen, te conserveeren, en uit de inkomsten ervan te doen bijdragen in de kosten der Illustre School. En deze bedoeling is verwerkelijkt ¹⁾.

De rentmeester der broederschappen rangschikte de ontvangsten niet naar de broederschappen doch naar haar aard ²⁾; de uitgaven somde hij op deels naar de broederschappen, voorzover het uitgaven waren, waarvan de verplichting dateerde van vóór de samensmelting in 1615, deels zonder aanduiding van de broederschap voor welke zij geschiedden, voorzover het uitgaven waren aan de vereenigde broederschappen opgelegd. Onder de eerste kwamen voor de uitkeeringen, die van wege de verschillende broederschappen aan de armen geschiedden, en die in 1615 uitdrukkelijk waren gehandhaafd; voorts de door de verschillende broederschappen verschuldigde oudeigens, erfpachten en renten ³⁾.

Behalve de kosten van administratie werden verder geboekt de belegde gelden wegens afgeloste kapitalen en wegens verkochte onroerende goederen, waarvan rentebrieven werden opgemaakt ⁴⁾. Verder: „Alrchanden wtgeven”, bv. in 1641

1) Op welke gronden Mr. van Riemsdijk (l. c. p. 181) meedeelt, dat de resolutie van 1633 niet is uitgevoerd, is mij onbekend; het is in elk geval echter onjuist, hetgeen blijkt uit verschillende op het Stadsarch. te Utrecht (Arch. Broedersch. no. 420) aanwezige rekeningen van den rentmr. der broederschappen; er zijn er geene meer over de jaren van 1615 tot 1633, zoodat niet geconstateerd kan worden, in hoeverre de resolutie van 23 Oct. 1615 is gerealiseerd; die er nog zijn, loopen over de jaren 1641, 1644, 1655 en 1656. Tenzij Mr. v. R. heeft gemeend, dat de goederen niet ten bate der Illustre school zijn verkocht. Maar dit lag niet in de bedoeling van den Raad; althans niet, toen hij 23 Sept. de betreffende resolutie nam. De resolutie van 6 Aug. zou wellicht een voorgenomen verkoop doen vermoeden; doch dit besluit was niets dan een voorloopige maatregel; het definitieve besluit was van 23 Sept.

2) Hierin lage m. i. een aanwijzing, dat de verschillende broederschappen op zich zelve geene rechtssubjecten meer vormden doch samengesmolten waren tot één geheel; toch acht ik het onjuist op deze aanwijzing in te gaan. Cf. p. 440.

3) O. a. ook aan verschillende andere geestelijke stichtingen, als H. Geesthuis, Armenpot van St. Jacob, kerkmeesters van St. Jacob, kerkmeesters der Buurkerk, convent van Arkel e. a.

4) In de rekeningen van den Eersten Stadskameraar vindt men op dergelijke

f. 42 op last der Burgemeesters en gecommitteerden, de kosten van zes groene, met drie gele letters geborduurde kussens etc.; en: „Ander wtgeven van ordinaris tractementen ende subsidiën”, waaronder een post van f. 1800 voorkwam, door den rentmeester aan den Eersten Stadskameraar betaald „over een jaer subsidie totte tractementen van de Heeren Professoren in de Academie” (f. 43) ¹⁾.

In 1655 werden alle nog niet veryreemde landerijen en huizen der broederschappen verkocht; de opbrengst werd door den rentmeester aan den Stadskameraar afgedragen, zonder dat melding gemaakt werd van daarvoor afgegeven obligaties.

Het inkomen der broederschappen verminderde dientengevolge sterk. De totale ontvang over 1655 had, vooral wegens den gemelden verkoop, bedragen f. 42944, 2 st., 14 p. Over 1656 was het resultaat derhalve veel modester; de afgeloste oudeigens inbegrepen (goed f. 300) bedroegen de ontvangsten ruim f. 600, zoodat deze rekening met een tekort sloot; de Stad betaalde immers geene renten van het door haar in ontvangst genomen geld der verkochte vastigheden. Voor de broederschappen schoot derhalve nog slechts een f. 300 aan vaste inkomsten over; zoo kon het natuurlijk niet blijven.

Den 8sten Dec. 1656 kende de Raad aan S. de Ridder, „rentmeester der goederen gespecteert hebbende aende respective broederschappen”, f. 500 toe als schadeloosstelling met het oog op de ten gevolge van den generalen verkoop verminderde inkomsten zijner administratie — het rentmeesterstractement was n.l. een percentage van de inkomsten —; terwijl tevens werd bepaald, dat met het eindigen van het jaar 1656 „de goederen vant voorss. rentmeesterschap gehouden worden voor gemortificeert ²⁾”; sullende over d'administratie van 't resterende

b'legginsposten den terugslag. Cf. b.v. zijn rek. over 1643 (ff. 104 vo., 105) in verband met de broederschapsrekening over 1644 (f. 31): „tot laste vande Stadt” werd f. 3400 op rente genomen.

1) Ook in de overrige rekeningen verscheen deze post van f. 1800. In de Eerste-Kameraarsrekeningen vindt men ze terug onder de ontvangsten.

2) Deze goederen bestonden na de verschillende verkooping van de onroerende goederen en de uitbetaling van de kooprijzen door den rentmr. aan den Eersten Stadskameraar in vorderingen op de Stad ten beloope van die koopsommen; deze

sijns comptoirs naerder worden gedisponeert" 1). Dit geschiedde 26 Sept. 1657: „Ende is voorts goetgevonden, dat de overige cleync partykens vande goederen der broederschappen belopende omtrent 290 gulden 'sjaers ontfangen sullen worden by d'Heer van der Voord als rentmeester van Marie Magdalena convent, die oock versocht is te oversien de lijste vande schotelkens, die de rentmeester vande broederschappen plach te deylen in Nicolaikercke, om eenige weynige oude te laten versterven ende d'andere aff te schaffen" 1).

Zoodoende was er van de broederschappen niets meer over. Maar wat was er nu eigenlijk gebeurd? Mag in dezen trant geredeneerd worden: wie over goederen beschikt en de uit die beschikking procedeerende penningen in eigen zak doet vloeien, is van die goederen de eigenaar; de Stad deed dit ten opzichte der broederschapsgoederen; ergo: de Stad was van die goederen de eigenaar. Geenszins. Het schijnt echter een gedachten-gang te zijn, waarvan bekoring uitgaat; in allerlei gedaante kan men hem aantreffen. Deze redeneering is evenwel een gevolg van een abstract en dogmatisch uitgangspunt; ze zet de dingen kortweg op den kop. Om te weten wat de Raad deed, moet men anders te werk gaan.

Het besluit van 23 Oct. 1615 bevatte, gelijk het in de contraremonstrantie van de Stedelijke Regeering aan de Staten, een soort van memorie van toelichting erop, werd betoogd, een daad van directie en superintendentie, een maatregel, waartoe de bevoegdheid aan de Overheid niet kan worden ontzegd; de administratiën der broederschappen werden vereenigd, hetzij dan bloot als administratieve maatregel, hetzij als gevolg der opheffing van het individueele bestaan dier lichamen; de Stad beheerde het zoodoende gevormde fonds,

vorderingen werden vernietigd, zoodat geene interessen meer uitgekeerd werden: die gelden werden gemortificeerd, beroofd van hun individueel bestaan als objecten van geldleening, mitsdien van hun kracht om interessen te produceeren.

Met het eindigen van het jaar 1656 eindigden dus ook de vorderingen, die de broederschappen op de Stad hadden, en daarmee ging haar vermogen goeddeels te loor.

1) Vroedsch. resol.

en beschikte over de ertoe behoorende goederen; beschikbare gelden werden belegd, en door obligaties vervangen.

Deze beschikkingshandelingen geschiedden door de Stad, niet in de hoedanigheid van eigenares maar in die van beheerdersche der vereenigde broederschappen, dus gelijk de regenten beschikken over de goederen der door hen beheerde fundatie.

In 1655 trof deze stichtingen evenwel het lot, dat zoo menige van haars gelijken, door de Overheid beheerd, ten deel viel: aan de verleiding de goederen ten eigen bate te gelde te maken kon deze geen weerstand bieden. En zoo werden in 1655 de gelden van den verkoop aan de Stad uitbetaald, doch niet bij haar „belegd”; dat ze niet meer belegd zouden worden, werd bepaald op 8 Dec. 1656: ze werden gemortificeerd; beleggen en mortificeeren staan tegenover elkaar ¹⁾.

Vroeger had de Stad de gelden der broederschappen belegd, thans mortificeerde zij ze; het weinige, dat de broederschappen nog overhielden, maakte zij niet tot Stads-eigendom, maar wees ze toe ter administratie aan den rentmeester van het Maria Magdalenaklooster, een bagijnenconvent, eveneens een zelfstandige van stadswege beheerde fundatie.

Wat de Stad deed, was formeel geoorloofd, althans als er geen positieve rechtsregel was, die het verbood; wat zij deed, deed zij in haar dubbele hoedanigheid van Overheid en regentes eener stichting, en niet als eigenares. Dit is de conclusie, waartoe een historisch onderzoek leidt; juist het tegendeel van het resultaat eener abstracte redeneering als de op de vorige bladzijde gewraakte.

1) Cf. de Raadsresolutie van 3 Aug. 1658: „Is geaprobeert de vercopinge van acht mergen lands van Nicolaiconvent gelegen onder Polanen, wesende leengoet des Capitells van Oudemunster, aende Heer van Langesteyn etc., de mergen om vijff hondert vijff ende twintich gulden gereet vrijs gelts van alles, des het lopende jaer pachts comen sal tot voordeel van sijn Ed., van welcke cooppenningen twee duysent gulden gemortificeert sullen blijven tot subsidie der oncosten vande reparatie vande Geertenkerck alhier, ende de resterende twee duysent twee hondert gulden belejdt worden opt corpus vande Stadt op losrenten ende daer tegens affegelost worden duysent gulden capitaels als d. Johannes Almeloveen ende twaelf hondert gulden, die de mombers vant onmundich kindt van Aeltgen van Gameren tot laste deser Stadt sprekende hebben”.

Men zou geneigd zijn aan te nemen, dat op den 26sten Sept. 1657 de vereenigde broederschappen werden opgeheven na in 1656 van haar vermogen grootendeels te zijn beroofd, en dat de overschietende goederen aan het Maria Magdalenaklooster werden geschonken. Maar hoe daarmee te rijmen de Raads-resolutie van 28 Dec. 1657: „De Vroedschap casserende Mariae Magdalenae broederschap inde Wittevrouwenkerck alhier, lastende autoriseert by desen d'Heer rentmeester Dor. van der Voordt, om na voorgaende affixie van billetten int openbaer aende meestbiedende te vercopen ende transporteren de capelle vande selve broederschap inde voorss. Wittevrouwenkerck” 1)?

Na al hetgeen gebeurd was casseerde de Vroedschap nog een broederschap; vóór 28 Dec. 1657 bestond ze dus nog als rechtssubject; de samensmelting van 1615 en de opheffing van het afzonderlijke rentmeesterschap in 1657 (26 Sept.) betroffen enkel de administratie.

In het algemeen zijn de broederschappen dus niet opgeheven; wel indirect, n.l. die broederschappen, die door den maatregel van 1656 (de mortificatie) van al haar vermogen werden beroofd; die nog wat over hielden bleven in wezen en werden beheerd door den rentmeester van het Maria Magdalenaconvent 2).

§ 2. *De broederschappen gevestigd in de kerken ten platten lande.*

In de remonstrantie der Utrechtsche Burgemeesters aan de Staten werd reeds in herinnering gebracht, dat de Staten

1) Vroedsch. resol.

2) Hoe de Raad gedaan heeft met de schulden der broederschappen, heb ik niet onderzocht. Omtrent de uitdeelingen aan de armen nam hij 26 Sept. 1657 een beslissing (cf. p. 438). Waarschijnlijk zullen zij, voorzoover de Raad ze niet te niet deed, betaald zijn geworden door den rentmr. van het Maria Magdalenaconvent, en na de opheffing der begijnenconventen door de Stad zelve.

In deze richting toch wijzen twee aan den Raad ingediende requesten, respectievelijk door de kerkmrs. en de potmrs. der Jacobskerk in het jaar 1705, waarbij zij verzochten, dat de Raad een der rentmrs. van de Stadsconventen machtigen zou om oude schulden van de Sacraments-, L. Vrouwe- en Kruisbroederschappen aan de kerk en de Armenpot van St. Jacob te blijven betalen en den achterstand aan te zuiveren, welke achterstand liep, deels van 1677 deels van 1690, tot 1705. Stadsarch. Utr., inv. 2de afd. no. 925.

sommige broederschappen ten platten lande hadden „afgeschafft” en het inkomen ervan ten behoeve der kerkfabrieken hadden bestemd.

Eén zelfde lot hebben deze broederschappen niet gehad; de eenige maatregel, die voor alle gold, was het verbod van de Roomsche religie en de hieruit voortvloeiende berooving der broederschappen van het essentiele van haar werkkring. Evenals de in de Steden gevestigde broederschappen werden ze begrepen in art. 50 der Instructie ¹⁾ en art. 5 van het Redressement. Dit laatste artikel is voor de plattelandsche broederschappen evenmin uitgevoerd als voor de stedelijke ²⁾.

In de rekening der Gebeneficiëerde goederen over 1618, waarover later, treft men dan ook niet de inkomsten der broederschappen aan; ter contrarie ³⁾.

Voor elke broederschap afzonderlijk moet men hare lotgevallen nagaan; in het algemeen mag worden verklaard, dat ze als zelfstandige lichamen zijn blijven bestaan, hetzij afzonderlijk beheerd, hetzij onder één administratie met andere stichtingen gebracht.

Den 27sten Febr. 1583 besloten de Staten, dat op hun naam zoowel in de Steden als ten platten lande zou gepubliceerd worden, dat niemand ter zake van het gebruiken van huizen of landen, „toecommende eenighe broederschappen gelegen in kercken, cloosteren ofte capellen van deser Stadt, Steden ende landen van Utrecht”, voortaan eenige huur of pacht of eenige gelden van tienden en tinsen etc. „aende zelve broederschappen”

1) Cf. over de strekking van dit artikel de toelichting ervan door de Staten, op pp. 311, 312.

2) In de notulen der Directiekamer heb ik slechts één beschikking gevonden omtrent een gilde, nl. het O. L. Vrouwe gilde te Breukelen. Cf. p. 442.

3) „Vicarye tot Woudenberg.... Noch heeft den voornoompden rendant ontfangen vande procurator vande broederschappe tot Woudenberg, thien schellingen voort dardepaert van een jaer vuytgancx de voorg. vicarie verschenen over den jaere 1618... 10 s.” (f. 65 vo.).

Dus: deze broederschap was debitrice van de genoemde vicarie; $\frac{1}{3}$ van haar schuld betaalde zij den ontvanger en $\frac{2}{3}$ den vicaris.

„Vicarye ofte Broederschappe op onser Vrouwen Aultaer inde kercke tot Brueckelen. Alsoe den predicant ende kerckmrs. verclaeren dit geen vicarye maer een broederschappe te zijn, heeft den rendant tijde deser reeckeninge daarvan ontfangen... nyet”. (f. 92 vo.).

betalen zou, „op peyne van dobbelt te betaelen”, en dat wie dergelijke goederen van broederschappen gebruikte binnen een maand ze moest komen aanbrengen aan de secretarissen der plaatsen, waar ze onder ressorteerden, „ende mede wat zy daer voor jaerlicx geven, ende breder naer inholt vant billet by de Borgermeesters deser Stadt daer van geëxhibeert” ¹⁾.

Een voorloopige maatregel was het, waarschijnlijk genomen met het doel de administratie der broederschapsgoederen hetzij aan de broederschappen te ontnemen hetzij onder controle te stellen.

In elk geval heeft dit besluit echter geene verdere gevolgen gehad. In een adres, aan de Staten in 1619 ingediend door de Utrechtsche Synode, werd dan ook gevraagd, „dat die onordentlijke broederschappen insonderheyt op die dorpen mochten affgeschafft worden, dewelcke op sommige plaetsen seer onnuttelijck ende in grooten overdaect over het verteeren, dat beter aenden armen ofte andere heylige gebruycken bestelt was” ²⁾.

Thans enkele bijzondere feiten.

De Gedep. Staten „accordeerden” aan den predikant te Vreeland, behalve het gansche inkomen der pastorie, „die profijten vant gilde aldaer, bedragende jaerlicx omtrent 18 gulden”, 5 Jan. 1581 ³⁾.

23 Aug. 1587: De Directiekamer, „verstaen hebbende, dat inden dorpe van Brueckelen wel eertijts opgericht es een gilde genaempt Ons Lieve Vrouwengilde, waertoe oock gedestineert zijn eenige goederen ende dat die geen, die onder den selven gilden sijn, hem jaerlijcx onderwijnden die goederen daer toe staende te versmeeren ende onnuttelijck over te brengen; soe ist, dat die voorss. gedeputeerden, willende daerinne versien ende die ongoddelijcke gewoonte wt te weech nemen, hebben verboeden ende geïnterdiceert, verbieden ende interdicceeren mits deesen allen den gien, die vande voorss. gilde sijn, dat sy hem nyet en onderstaen voirtsien eenige maeltijt ofte teringe te houden ende doen, maer dat sy den incommen vande selve

¹⁾ Reg. v. d. beschr. d. St.

²⁾ Vroedsch. resol. 1619, f. 273. Blijkbaar is het een of andere woord uitgevallen.

³⁾ Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

goederen lacten volgen aen handen Floris van Weede; tot den ontfanck vanden gestelt ende meer andere gelijcke goederen; op peyne van te verbeuren elcx vanden geenen, die hem tegen dese wilde opposeeren ofte contrarie deden, die somme van 25 gulden. Ende opdat dese ordonnantie nyet illusoir en worde, hebben totte executie vande voorss. boete gecommiteert die Maerschalc van Abcoude ofte sijnen substituet". Etc. ¹⁾.

Den 18^{den} Jan. 1605 beschikten de Gedep. Staten op een request van G. Stratenus te Vreeland, waarin deze vermeldde, dat in zijn „parochie” al sedert lang geen schoolmeester was geweest, zoodat de kinderen naar Loenen of elders ter schole moesten gaan; „onse coster”, merkte hij op, „en can oock des wijnters egeen stichtelijcke schoole houden, overmits hy oock Schout is ende daerby andere officiën ende veele affairen heeft, ja oock schande is, dat in een herberch de schoole omtrent de dronckaerts sal langer wesen; een weert en kan by sijn gasten niet sitten ende oock by de schoolkinderen, veel weyniger can de schoole stichtelijck bedient worden van een, die oock dansherberch tot verderff vande jonge jeucht ophout; dat aldus des somers in Vrelant egeen school ende des wijnters itcm een herberch wordt, daer clagen vele, ende hebben all over jaeren gedoleert; dit blijkt byde onderteyckeninge van treffelijcke mannen hiermede annex”; een goede school was noodig, daar ze een „ecclesiae seminarium in Goodts tempele” was. Voor de school ware geschikt „thuys in twelck de priester van St. Thonis outaer plach te wonen, ende nu een weerdoopsche Vlamingh in woont, jae tgitde selfs (daervan doude broers sijn verstorven ende onlanx veele nieuwen om doude superstitie ende superyen te verstercken sijn aengenomen)”.

Na deliberatie met den suppliant, den Schout en het Gerecht te Vreeland door gecommiteerden van de Staten werd op het request beschikt conform het advies van den Schout: „Consenteren ende octroyeren hemluyden [sc. Schout en Gerecht en predikant in der tijd] by desen, omme ten fyne voorss. te mogen employeren de huysinge ende goederen behorende aenden aultaer ende broederschappe van St^e. Thonis tot Vreelant,

1) Notulen der Directiekamer.

mits dat sy gehouden sullen wesen jaerlix uyt dselve goedren aenden armen soc veele te verstrecken als de fundatie vande voorss. broederschappe mede brengt; dat sy oock met kennisse vanden rentmeester vande gebeneficieerde goedren sullen mogen verhuuren de landen aende pastorye tot Vrelant behoorende, mits aenden selven rentmeester jaerlix ten behoorlicken termijne betalende soe veele als die nu jegenwoordelijck gelden ende tsurplus tot onderhoudt vanden voorss. schoolmeester mede te employeren; dat sy oock ten fyne voorss. sullen mogen verhuuren het costers-uyterdijckgen, oft daerde daer inne wesende ten meesten oirbaer vercopen", etc.; den koster moesten zij jaarlijks *f.* 25 betalen, die zij vinden mochten bij omslag „over de gemeente van Vrelandt". Jaarlijks moesten zij rekening en verantwoording doen ¹⁾.

Hier werd alzoo door de Gedep. Staten op dezelfde wijze gehandeld met drieërlei soort van goedren: broederschaps-, pastorie- en kosteriegoederen; alle drie werden aan 't Gerecht en den predikant in beheer gegeven, om ze aan te wenden ten behoeve der school c. a., onder de verplichting de door de fundatiën, waarvan zij het beheer en genot ontvingen, verschuldigde uitkeeringen te doen, en van hun beheer rekening en verantwoording af te leggen. De bestemming der broederschapsgoederen werd dus geregeld, zooals art. 5 van het Redressement het beoogde, doch niet het beheer. Het eigendomsrecht bleef natuurlijk bij de fundatiën ²⁾.

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 134 sqq.

2) Cf. het besluit der Ged. St. van 25 Mrt. 1613, houdende approbatie van den verkoop van land der O. L. V. broederschap te Nichtevecht, wier vermogen in beheer en genot aan de kerk aldaar was toegewezen, door Schout, Schepenen en kerkmrs. van N. ten overstaan van de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen;

een dergelijk besluit van 10 Apr. 1617, dezelfde broederschap rakende; tot het transport werden gemachtigd de rentmr. der Geben. goederen, gecommiteerden van het Gerecht en de kerkmrs.;

hun besluit van 26 Nov. 1622, waarbij aan de kerkmrs., de procurators van het gild te Breukelen en den Ambachtsheer toegestaan werd een huisje ervan te verkoopen, om de reparatiekosten van pastorie, kerk en toren te B., die de kerkfabriek niet dragen kon, terwijl ook een leening haar te zeer zou drukken, te helpen dekken. Reg. no. 59. Tweede mem. ff. 48 sqq., 181 sqq., 253 sqq.

Op verzoek van de O. L. Vrouwe-broederschap te Houten, die den 20sten Mrt. 1631 gewijzigde statuten „gearresteerd” had — ze waren ontworpen door van wege de Gedep. Staten gecommitteerden en door een commissie uit de broederschap den 19den Mrt. goedgekeurd, — werden deze den 30sten Mrt. door de Gedep. Staten geapprobeerd. Ze kwamen op het volgende neer: „Alzoo in den jare naer de geboorte ons lieffs Heeren ende eenigen Salichmaeckers Jhesu Christi een duysent vier hondert negen ende tzeventich de gemeene buyren van Houten ende vander Weeteringe haer cendrachtelijcken uyt goeden, goddelijcker minnen Gode ter eeren ende Maria sijne gebenedijde Moeder verbonden hebben in broeder- ende suster-schappe op conditiën, begangmissen, vigiliën ende sielmissen als breder blijkt byde fundatie dacrvan opgerecht in date als boven, ende alsoo d’selve beganghmissen, vigilie ende sielmissen by dese tijden byde hooge Overicheyt niet en werden toegelaten maer ter contrarien zoo byde Ho. E. Mo. Heeren Staten Generael der Verecnigde Nederlanden als de E. Mog. Heeren Staten deser Provincie wel strictelijck verboden, soo ist, dat de t’samentlijcke broeders ende susters inde voors. broederschappe yegenwoordigh wesende naer morgenspraeck op verlies van stemmen als vooren daer op doen leggen by provisie ende tot haerder revocatie goedt gevonden ende eendrachtelijck geresolveert hebben de puncten ende articulen hier naer volgende, omme die van nu voortsaeen geuseert, onderhouden ende in train gebracht te werden”:

hun besluit van 29 Oct. 1630, goedkeurende een overeenkomst, waarbij J. A. v. Schayck, „als procuratoir ende eenige overgebleven broeder der broederschappe van Ste. Barbara tot Houten” renuntieerde „ten behoeve van” de „kercke” aldaar van de „maecke ende gifte” van aan de broederschap gemaakt land, welke afstand aangenomen werd door het Gerecht;

hun besluit van 1 Dec. 1630, houdende goedkeuring van den verkoop van land van de O. L. V. broederschap te Houten door de „gemeene broeders”; tot het transport werden de procurators en de rentmr. der broederschap gemachtigd, 30 Mrt. 1631. Reg. no. 59. Derde mem. ff. 123 sqq., 125 sqq., 138.

hun besluit van 6 Mei 1651, approberende den verkoop van land der O. L. V. broederschap te Vleuten door „de gemene broeders”, en gelastende de belegging van het geld op hypotheek „ten meesten oirbaer ende minsten costen vande Vrouwebroederschap”. Reg. no. 59. Zevende mem. ff. 511 sq.

Art. 1. De broederschap zou bestaan uit 28 leden, die jaarlijks des Zondags na beloken Pinksteren zouden vergaderen en maaltijd houden.

Art. 2. Alsdan moest rekening en verantwoording worden gedaan van de administratie der goederen, „die zyluyden tegenwoordigh hebben ende alsnoch zouden mogen verkrijgen”, in de kapel van O. L. Vrouwe in de kerk van Houten, ten overstaan van de procurators en van alle broeders, die er bij present wenschten te wezen.

Art. 3. Op dien dag zou ook een nieuwe procurator gekozen worden.

Art. 4. Het ambt van den procurator en den adjunct-procurator was, de goederen te beheeren en de „deylinge ten behoeve vande armen ende inwoonderen tot Houten ende Schonauwen” te bewerkstelligen na de preek in gemelde O. L. Vrouwe-kapel.

Art. 5. Van de uitdeelingen moesten de procurators richtig boek houden.

Art. 6. Zij moesten voorts de te nemen besluiten voorstellen en de genomene ten uitvoer leggen.

Art. 7. Wanneer een lid overleed, moest er een nieuw worden gekozen uit hen die in „den carspele van Houten ofte het gerechte van Schonauwen, Oudewulven, Ween ende Heemstede” „notabel geërf” waren.

Art. 8. Tot bepaalde stortingen waren de leden gehouden.

Art. 9. Bij de begrafenis van een overleden lid moesten alle broeders tegenwoordig zijn, wanneer zulks verzocht werd.

Art. 10. Desgevorderd moest elk lid voor den procurator verschijnen ¹⁾.

Kenschetsender voorbeeld, dan door deze Houtensche broederschap geleverd wordt, kan moeielijk worden verlangd, ter illustratie van de hervorming der broederschappen: de broederschap bleef hier in wezen, doch ten gevolge van de verandering in den officieelen godsdienst moest zij haar werkkring beperken en wijzigen; zij bleef geheel als broederschap bestaan,

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 138 vo. sqq.

niet enkel als fundatie, zooals veelal geschiedde; haar reformatie beperkte zich tot het strikt noodige; alleen wat in de Gereformeerde bedeeeling voor kettersch gold en derhalve van staatswege verboden was, werd geschrapt; voor het overige bleef alles bij het oude.

Omtrent deze broederschap nog het volgende.

Den 1sten Dec. 1631 verleenden de Gedep. Staten approbatie op een door den procurator, G. v. Blanckendael, en eenige broeders met J. A. Duysch gesloten accoord d.d. 6 Nov. 1631, den 24sten dier maand door de gansche broederschap bekrachtigd.

De procurator verzocht hierop agreatie en approbatie, om zoodoende aan den genoemden Duysch, „een arm ende onnosel mensch”, grootere zekerheid voor de hem in het accoord beloofde uitkeering van *f.* 100 's jaars te verschaffen; de broederschap kon het lijden, daar haar inkomen ten gevolge van den verkoop van land en de belegging der kooppeningen vermeerderd was geworden. Een staat van de inkomsten en uitgaven der broederschap werd overgelegd, d.d. 6 Nov. 1631.

Haar inkomen bedroeg *f.* 314 en 11 st., behalve de opbrengst van bussen, jaarlijks gezet voor de uitdeelingen van turf, die elk jaar aan de armen geschiedden.

Bovendien waren er nog goederen, die bij de kerk en de pastorie waren geïncorporeerd, die men met autorisatie van de Staten zou kunnen „uytbosemen”, en waarvan het inkomen dan aan de armen zou kunnen worden uitgekeerd.

De uitgaven bestonden in turf en andere uitdeelingen aan de armen; *f.* 100 voor den jaarlijkschen maaltijd der broeders; de jaarlijksche reparatiekosten voor het uurwerk van den toren, die den koster werden betaald; het loon van den bode; en de alimentatie van den genoemden Duysch.

De kosten voor het uurwerk waren onbillijk, zeide de procurator; niet de broederschap maar de gemeente moest ze betalen ¹⁾.

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 161 vo. sqq. Cf. nog voor deze broederschap het besluit der Ged. St. van 20 Jan. 1654, houdende goedkeuring van den afkoop van een aan de broederschap competeerenden erfpachtscanon en van de belegging van het geld op een Statenkantoor of op „andere goede ende vaste hypotheque in deze Provincie”. Reg. no. 59. Zevende mem. ff. 595 vo. sqq.

Ten slotte nog een request van de gedeputeerden der Classis van Amersfoort en den kerkeraad van Woudenberg ¹⁾.

„Als een overblijffsel vant Pausdom” was er — zoo deelden de requestranten mee — te Woudenberg een broederschap van 20 a 30 leden, die om de 2 of 3 jaren 2 a 3 dagen lang zich met „lustich eten ende drincken” vermaakten ondanks de vermaningen van den predikant; het laatst nog hadden zij op deze wijze, van 6 tot 8 Dec. 1664, f. 70 a 80 verbrast.

De goederen, die hen hiertoe in staat stelden, waren „by testamente aende Roomsche priesters gemaect”, „tot zielemissen ende andere diensten inde kercke tot Woudenberch, op sulcke condietien ende voorwaerden, dat de voorschreve goederen, soo wanner den afgodischen paepschen dienst van missen soudon ophouden, den armen, elndigen mensche om Gods wille soude toecomen”.

De supplianten verzochten daarom, „dat de voorschreven goederen niet meer soo onnuttelijk ende onrechtveerdichlijk soudon vertecrt worden”, „maer in tcegendeel den rechten eygenaeren, dat is den rechten armen, elendigen menschen mochte uyt gedeeld worden”, „ende dat volgens de uytterste wille ende testamentaire dispositie van den overledene”.

1) Bij het request werden verschillende fundatiebrieven overgelegd, in het memoriaal mede gecopieerd.

In een van deze (d.d. 18 Juni 1509), bij welke aan den procurator der St. Anna-broederschap de „vryen eygendom van twee corante Rijnsche gulden sjaers” „tot behoef van St. Anna-broederschap tot Woudenbergh” werd „opgedragen ende overgegeven” voor Schout en Schepenen, om hiervoor in het koor van St. Anna in de kerk van Woudenberg missen te laten lezen, werd o. a. bepaald: „ende oft sake waren, dat gebreck viel by den priester, die niet te krijgen waer, dewijle die misse niet gedaen en word, salmen om die voorschreve penningen schoon brood copen ende deylent den armen om Godts wille voorde die genen zielen daer sy af gecomen sijn”.

En in een van het jaar 1450, — waarbij de procurators van O. L. Vrouwe-broederschap en de kerkmeesters van Woudenberg verklaarden ontvangen te hebben „den eygendom” van 7 morgen lands, om er missen mee te bekostigen, terwijl, zoo de broederschap te niet mocht gaan, de kerkmeesters het land zouden ontvangen onder dezelfde gehoudenheid, — werd o. a. bepaald: „ende waerd sake, datmen den dienst voorschreve niet en dede, gelijk voorschreven staet, dat Godt verhoede moet, soo salmen dat land voorschreve geven aende rechten ellendigen armen mensche om Godts wille”.

Den 20sten Nov. 1666 beschikten de Gedep. Staten gunstig op dit verzoekschrift: „verstaen, dat de broederschap in dese geroert voortaan sal cesserén, ende dat de goederen daer aen behoorende door de drie procuratores indertijd onder een erkentnisse van ses gulden jaerlijcx ten meesten oirbaer sullen worden geadministreert ende de vruchten met communicatie vande predicant vande plaetse en procureurs van tijd tot tijd over de arme luyden uytgedeeld, ende dat by afsterven van den een vande procureurs by de overblevenen een ander in desselfs plaetse sal worden gesurrogeert” 1).

Uit dit besluit valt af te leiden, dat onder het doen „cesseren” of opheffen eener broederschap niet verstaan werd, althans niet altijd, het opheffen der broederschap als stichting, m. a. w. niet het ganschelijk te niet doen ervan, maar enkel het zoozeer besnoeien eener broederschap, dat er geen eigenlijke broederschap of corporatie meer over was, maar slechts de fundatie, het rechtssubject, dat de drager was der rechten op het vermogen, dat door de broederschap werd beheerd en gedeeltelijk genoten; m. a. w. het opheffen der corporatieve beheersinrichting der fundatie. Door het cesseeren der broederschap werd het vermogen dus niet vacant; dat het aan de Provincie zou zijn vervallen, ware trouwens een gevolg zonder oorzaak geweest, daar toch in het request juist verzocht werd, dat de Staten wilden zorg dragen, dat „den rechten eygenaeren” het genot der goederen ten deel zou vallen, waarmee de armen werden bedoeld. En dit verzoek werd toegewezen. Natuurlijk is dit „eygenaeren” niet juridisch te verstaan; men bedenke, wie de requestanten waren: predikanten en kerkeraadsleden, wien het te doen was om het resultaat niet om de wijze waarop, den titel krachtens welken, dit werd bereikt. Maar toch blijkt in ieder geval uit het verband tusschen het request en de beschikking erop, dat de Gedeputeerden enkel de bestemming reformeerden, gedeeltelijk zelfs volgens de fundatiebrieven.

In de reformatie dezer broederschap gingen de Gedep. Staten derhalve verder dan in die van de O. L. Vrouwe-broederschap

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 1020 sqq.

te Houten; in beide gevallen was er echter niets anders dan reformatie ¹⁾.

Wanneer men de maatregelen van den Utrechtschen Raad vergelijkt met die der Gedep. Staten, naar welke trouwens door hemzelve verwezen werd, dan zal men lichtelijk kunnen onderkennen, dat wat in 1615 gedaan werd met de broederschappen in de jurisdictie der Stad principieel niet verschilde van hetgeen de Gedep. Staten ten aanzien van verschillende broederschappen ten platten lande ondernamen.

Uit de historie der broederschappen blijkt niets duidelijker, dan dat de Staten noch in 1580 noch in 1586 noch op eenigen anderen tijd van de broederschapsgoederen het eigendomsrecht hebben verworven (altijd voorzoover van een bepaalde broederschap niet het tegendeel blijken mocht); dat mitsdien art. 5 van het Redressement op zichzelf niet van dit recht de bron kan zijn geweest; dat dit artikel het derhalve evenmin kan geweest zijn ten aanzien der andere soorten van goederen er in vermeld; en dat een hypothese, die de handelingen der Staten uit een eigendomsrecht, dat dan in het Redressement zijn formuleering zou hebben gevonden, verklaart, wordt wederproken door de feiten zelve, die ze verklaren wilde.

Het Redressement zelf sprak zich niet uit; uit de handelingen der Staten na 1586 zou moeten blijken, of het Redressement uit een eigendomsrecht dan wel uit een hoogheidsrecht te verklaren is ²⁾.

§ 3. *Broederschappen beheerende gasthuizen, ziekenhuizen, weeshuizen en dergelijke inrichtingen.*

Slechts enkele opmerkingen wijd ik aan deze broederschappen; niet zoozeer om licht te laten vallen op hare rechtspositie en die der onder hun beheer staande piaë causae, als

1) In de memorie der Utrechtsche Burgemrs. werd reformeeren eener broederschap in engen zin verstaan: het vervangen van de Roomsche godsdienstplichten door Gereformeerde. Cf. pp. 431, 432.

2) Zelfs Mr. Verloren erkent, dat de gronden voor zijn theorie van een Provinciaal eigendomsrecht der geestelijke goederen niet ondubbelzinnig zijn: l. c. p. 422.

wel om uit eenige aan hun geschiedenis ontleende gegevens de rechtspositie der geestelijke en quasi-geestelijke goederen te verduidelijken.

Het verschil in karakter van deze broederschappen met de in de beide vorige §§ behandelde sloot een zelfde behandeling ervan door de Overheid buiten.

De broederschappen zelve waren bijzaak; hoofdzaak waren de door haar beheerde stichtingen. Na de Reformatie viel er voor de Overheid in deze broederschappen dus heel wat minder in te grijpen dan in die, welker werkkring bestond in het verrichten of doen verrichten van kerkelijke ceremoniën en in het vervroolijken van het leven harer leden ¹⁾.

Het eenige gevolg rechtstreeks uit de Reformatie voortvloeiende voor deze broederschappen was, dat zij alle R. K. ceremoniën in hare inrichtingen hadden na te laten, een gevolg dat voor haar evenzeer als voor alle andere ingezetenen bestond. In 1603 kwam den Utrechtschen Raad ter oore, dat er in het H. Kruisgasthuis „superstitiën” werden geoefend; daarom verbood hij den 9^{den} Mei van dat jaar aan de huismeesters die godsdienstoefeningen te doen plaats hebben en de menschen tot het bijwonen er van toe te laten, en gelastte hij hun het gasthuis op Zon-, Woens- en Vrijdagen en „andere gemaecte heylichdagen” gesloten te houden, „op poene dat het gasthuys vervallen sall weesen vande gracie van hondert gulden sjaers hyer naer breder wtgedruckt, behoudens nycttemin hetselve gasthuys haer garant desen aengaende jegens den huysmeesters off anderen door wyens consent, conniventie off negligentie soedaene frequentatie off exercitie noch geschiede; ende soe veel de moeder aengaet op privatie van haren dienst ende correctie vanden Gerechte ende de frequentanten haer opperste cleet met noch 25 gulden tot behouff vanden Officier, den aenbrenger ende tselve gasthuys elcx een derdendeel”. Voor het missen van de aalmoezen, die bij gelegenheid dier godsdienstoefeningen werden uitgereikt ten behoeve van het gasthuis, stelde de Raad het schadeloos door een jaarlijksche

1) Cf. Mr. van Riemsdijk l. c. p. 182.

uitkeering van *f.* 100. ¹⁾). Tegenover het verbod van alle „superstitie” stond de zorg, die de Raad aanwendde ten behoeve van de „ware” religie. Zoo bepaalde hij, dat het Weeshuis zijne kweekelingen in de Gereformeerde leer moest opvoeden ²⁾). En zoo benoemde hij den 14^{den} Sept. 1607 gecommitteerden, om de galerijen in het St. Barbaragasthuis te doen in orde brengen voor de toehoorders van de predikatiën, die aldaar des Vrijdags gedaan werden, nadat de altaren uit de kapel waren weggebroken ^{1) 3)}).

Ook moesten de leden der broederschappen en hare beambten van de Gereformeerde belijdenis zijn. Den 4^{den} Dec. 1615 werd door den Raad aan de huismeesters en broeders der gasthuizen verboden andere „broeders off andere officianten ende moeders” te „nomineren” dan die van de „ware Christelijke gereformeerde religie” waren, en gelast deze te „presenteren” aan Schout en Burgemeesters, om door hen „in qualiteyt als superintendenten vanden armen” te worden „gheapprobeert ofte gerefuseert” ¹⁾). Ter verzekering van de naleving van deze ordonnantie werd 10 Apr. 1620 aan „allen huysmeesters ende broeders van de respective gast-, school- ende andere huysen tot soulagement ende onderhout vanden armen opgericht ende binnen dese Stadt ende de vryheyt vandyen gefundeert” bevolen, binnen 8 dagen de namen van alle leden der broederschappen ter Secretarie in te zenden met opgave, welke huismeesters sedert 1615 hadden gediend en „aengenoomen” waren” ^{1) 4)}). Aan de bevelen van den Raad schijnt echter niet al te getrouw gehoorzaamd te zijn geworden; nog in 1658 (25 Oct.) was het noodig, dat de Raad op nieuw zijn gebod inscherpte, dat men, om aan het hoofd van „publique huysen” als gasthuizen en dergelijke te staan, van de Gereformeerde religie moest wezen ^{1) 5)}).

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. p. 261.

3) Cf. de resolutie van 16 Nov. 1607.

4) Cf. de resoluties van 24 Apr., 8 en 29 Mei, 12 Juni 1620.

5) Cf. de resoluties van 28 Aug. 1637 en 7 Febr 1653. Den 28sten Aug. 1637 verschenen twee gecommitteerden van den kerkeraad in den Raad, met verzoek dat in de gasthuizen geene „paepsche huysmeesters, regenten ende moeders” zouden worden geduld.

De formeele grond voor dit ingrijpen der Stedelijke Overheid in de broederschappen en de door deze gedreven inrichtingen was dus haar superintendentie over de binnen haar jurisdictie gefundeerde *piae causae*; de materieele was gelegen in de erkenning van de Gereformeerde religie voor de ware Christelijke, in verband met den oppersten regel van staatsrecht, dat de Overheid als zoodanig in zake van de religie voor de waarheid had uit te komen en ze te handhaven had en geen ketterij dulden mocht. De Staten betwistten het recht van den Raad tot het nemen van de daartoe noodige maatregelen niet. Gelijk ons reeds is gebleken en nog nader zal blijken, hebben zij zich wel verzet, en gedeeltelijk met succes, tegen de bewering van den Raad, dat hem en niemand anders deze superintendentie toekwam over *alle* geestelijke en pieuze fundaties en corporaties binnen zijn gebied: kerken, kloosters, broederschappen etc.; doch ten opzichte der gasthuizen en dergelijke stichtingen hebben zij zich nooit tegen de Stedelijke superintendentie gekant.

De toepassingen van dit hoogheidsrecht waren van zeer verschillenden aard, meer of minder ingrijpend.

Wanneer het belang der defensie het vorderde, aarzelde de Raad niet over de goederen der gasthuizen te beschikken. Zoo gelastte hij 17 Apr. 1578 aan de „huysmeesters ende gemeen broeders” van het St. Joostgasthuis dit te doen afbreken en de materialen ervan te verkoopen „tot behouff vant gasthuys” bij kennis van Raadscommissarissen ¹⁾. Ook trok hij

Naar aanleiding daarvan stelde de Raad een ordonnantie vast, waarin hij o. a. overwoog met verwijzing naar het besluit van 4 Dec. 1604 gerenoveerd 29 Mei 1620, dat de presentatie niet geschied was en dat veelal personen „van de Roomse gesintheydt” benoemd waren, en bepaalde hetgeen reeds in 1604 was voorgescreven, behoudens verschillende vermeerderingen en verscherpingen.

Den 7den Febr. 1633 werd de ordonnantie van 1637 bevestigd; de regenten van gasthuizen en dergelijke „publique huysen” moesten zorgen, dat geene huismrs., broeders, rentmrs. en moeders werden gesteld en aangenomen, dan die professie deden van de „waerc Christelijcke gereformeerde religie, gelijk deselve inde Synode nationael a°. 1619 binnen Dordrecht gehouden is bevesticht ende in dier voegen alomme inde publique kercken deser Landen wordt gepredickt ende geleert”. Vroedsch. resol.

1) Vroedsch. resol.

de materialen wel aan zich, als hij dit noodig achtte voor de fortificatie; 29 Apr. 1578 bv. herhaalde hij het bevel tot afbraak aan het St. Joostgasthuis en breidde hij het uit tot de kapel van St. Anna, die op het Ellendige kerkhof, die van St. Cornelis en van St. Martha en de kerk van het H. Kruisgasthuis, met de bijvoeging, dat, als het niet binnen 8 dagen geschiedde, de Stad het zou doen en de materialen aan zich zou nemen, „soe dit selve heel notelick bevonden wort tot fortificatie ende defentie deser Stadt” 1) 2).

De Raad ging echter verder; zijn gezag over de piaae causae spitste zich ook wel toe tot het wijzigen van de bestemming van gasthuizen en het opheffen ervan met toewijzing van hunne goederen aan andere lichamen.

Den 13^{den} Jan. 1584 bv. gelastte hij de afbraak van het St. Marthagasthuis en den verkoop der materialen ten behoeve der fortificatie; „ende die goederen so mobile als immobile desselven gasthuys heeft de Raet gegost ende gegeven tot behouff vanden armen ellendigen menschen, die int Dolhuys onderhouden worden, ordonnerende de regenten van Sinte Martagasthuys dit te obedieren ende de huysmeesters vant Dolhuys nade voirss. goederen vuyt te sien, op pene van sulcx op hem te verhalen” 1).

Den 29sten Apr. 1586 besloot hij, „datmen van Stadtswegen antasten sall alle de goederen behorende an Sint Jacobsgasthuys, tgasthuys vercopende ende al te samen employerende ad meliores usus, mits de armen aldaer zijnde hoer leven lang onderhoudende ende de schamele brueders een cleyne recognitie toeleggende”; terwijl hetzelfde bepaald werd voor het St. Joostgasthuis 1).

Aan het H. Kruisgasthuis gaf de Raad in 1586 de bestemming van soldatenhospitaal, terwijl hij de aldaar verzorgde oude vrouwen naar het St. Brigittelooster deed overbrengen 1) 3).

Van het St. Anthonisgasthuis casseerde hij den 6^{den} Mrt.

1) Vroedschap resol.

2) Cf. over de afbraak van het H. Kruisgasthuis de Raadsresoluties van 5 Mei 1578, 13 en 20 Juli, 4 Aug. 1579, 7 Dec. 1580.

3) Resoluties van 5 en 10 Oct. 1586.

1603 de broederschap met hare procurators, gehoord het rapport van zijne gecommitteerden tot het hooren en sluiten der vijf laatste rekeningen van dit gasthuis, om „het gasthuys wederom te brengen tot een beteren staet”, hun verbiedende zich met „het voorss. gasthuys ofte derselver goederen int alreminste te bemoeien noch onderwijnden”, en bepaalde hij, dat men „daertoe soedaene parsoonen stellen” zou, „als den Raet bevinden sall ten meesten oirbaer te behooren” 1) 2). Een paar jaren later (18 Nov. 1606) schafte de Raad het oude gebruik van dit gasthuis om bedelaars te herbergen af en verbood hij den regenten, huismeeesters en gemeenen broeders voortaan „passanten noch vreemdelingen” op te nemen; zij mochten alleen „eerlicke armen ende vrouwen binnen de Stadt Utrecht ende de vryheyt vandyen woonachtich” in onderhoud aannemen, naar de draagkracht van de gasthuisgoederen; „interdicerende mitsdyen allen vagebunden, passagiers, ledichgangers ende allen anderen, nyemant wtgesondert, van nu voortsien het voorss. gasthuys om eenich logies off harberge te solliciteren ofte hun te dien fine daer in te begeben, op poene van arbitrale correctie” 1) 3).

Ook hield de Raad toezicht op het vermogen der gasthuizen. Zoo beval hij, 10 Oct. 1586, dat alle gasthuizen binnen het gebied der Stad gelegen een paar van hunne laatste rekeningen op het stadhuis zouden doen brengen, opdat hij hunne uitgaven voor de jaarlijksche „refectiemailtijden” mocht leeren kennen, en verbood hij deze maaltijden, gelastende de gelden er voor besteed bij provisie aan den Eersten Stadskameraar af te dragen, „om op de distributie van deselve penningen byden Rade gedisponeert te worden, so bevonden sal worden te behoren” 1). Den 30sten Aug. 1602 eischte de Raad van de huismeeesters van het St. Jobsgasthuis binnen 14 dagen rekening en verantwoording te doen; en in het volgende jaar werd,

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. de resolutie van 22 Jan. 1603.

3) Den 16den Jan. 1609 werd dit verbod andermaal uitgesproken; de regenten en broeders van de gasthuizen buiten de Weerd en buiten de Wittevrouwenpoort moesten ze „tot een beter Christelick gebruyck destineren”. Vroedsch. resol.

gelijk wij reeds zagen, de rekening van het St. Anthonis-gasthuis opgenomen ¹⁾).

Onder dit toezicht zijn ook te rangschikken de Raadsbesluiten van 6 Juni, 25 Juli, 29 Aug. 1603 en 13 Febr. 1604 betreffende het St. Jobsgasthuis ²⁾. Soms verkocht de Raad ook de gasthuisgebouwen, zooals 29 Apr. 1588 het St. Jacobsgasthuis ²⁾, en 29 Dec. 1656 het Melatenhuis ²⁾, en beschikte hij over de opbrengst ervan, zooals 22 Aug. 1657 door de kooppenningen der Melatenkerk te bestemmen voor subsidie aan de Geertekerkerk ²⁾. Een soortgelijken maatregel nam hij 29 Nov. 1656 door de klokken van de Melatenkerk met die van het convent van Jeruzalem aan de St. Pieterskerk af te staan ²⁾. Ook hooren hieronder de besluiten van 12 Dec. 1602, waarbij de afkoop van een erfpacht van het Weeshuis (afkomstig van het Regulierenconvent, welks goederen aan het Weeshuis waren toegewezen) geaprobeerd werd ²⁾, van 23 Febr. en 2 Mrt. 1629, waarbij aan het Brouwersgild een kamer in het St. Jacobsgasthuis verhuurd werd voor zijne vergaderingen ²⁾ ³⁾, van 22 Dec. 1656, waarbij geld van het Melatenhuis werd gemortificeerd ²⁾ ⁴⁾, en van 3 Aug. 1657, waarbij bepaald werd, dat „by permutatie ende anders” afgelost moesten worden de oudeigens, oude renten, uitgangen en dergelijke kleine jaarlijksche pensiën, „die dese Stadt als oock de bagijnenconventen, armhuysen ende parochiekercken jaerlix betalen” ²⁾.

Uit het meegedeelde is het duidelijk, dat de Overheid er geen bezwaar in zag de binnen haar jurisdictie gevestigde fundaties te reformeeren, en ze zelfs op te heffen of over hare goederen te beschikken voor een of ander goed doel. Dat de rechtsgrond voor haar optreden een eigendomsrecht was, zal

1) Cf. ook het Raadsbeluit van 20 Dec. 1619.

2) Vroedsch. resol.

3) Cf. de Raadsresolutie van 16 Febr. 1629.

4) Den 23sten Apr. 1656 was de Eerste Kameraar van Beeck door den Raad gelast van de huismrs. van het Melatenhuis f 800 te ontvangen om daarmee een gelijke som „tot laste deser Stadt op renten lopende” af te lossen.

Den 22sten Dec. nu werd omtrent deze subsidie door den Raad bepaald: „houdt haer Ed. by naerder interpretatie vande voorss. resolutie voor gemortificeert,” Vroedsch. resol.

men voor de gast- en ziekenhuizen wel niet willen beweren! Toch is er even veel of even weinig grond om de geestelijke of kerkelijke goederen met de Reformatie van eigendoms-subject te laten verwisselen als voor goederen van gasthuizen etc.

HOOFDSTUK V.

DE BEZOLDIGING DER PREDIKANTEN.

§ 1. *De predikantenbezoldiging in de Stad Utrecht.*

Het is ons reeds gebleken, dat de Stad de bezoldiging der predikanten, zoowel van de Jacobs- als van de Consistoriale kerk, te haren laste nam ¹⁾; en tevens de stedelijke broederschappen voor dit doel trachtte dienstbaar te maken, doch zonder noemenswaard resultaat ²⁾. Na het verbod der Roomsche religie kreeg de Raad berouw over zijn vrijgevigheid in den religievrede gedocumenteerd; den 4^{den} Mei 1580 overwoog hij, dat „dese Stadt te zwaer ende lastich valt het onderhout vande predicanten ende andere kerckendienres, mit jonge gequalificeerde personen ter scholen te houden, al twelck vuyt de geestlijke goederen wel behoorde gevonden ende betaelt te worden, so het incommen vande Stadt nyet bastant en is om die ordinarise lasten ende renten te betalen”, en besloot hij uit dien hoofde aan den Prins van Oranje en desnoods aan de Staten-Generaal te requestreeren, opdat de vijf provens, die eertijds aan het Aartsbisdom van Utrecht „geapplicceert ofte toegevoucht” waren, en die naderhand „daervan weder afgetogen” waren, alsnu „gedestineert” mochten worden tot onderhoud van de predikanten en andere kerkedienaars, of hij „van andere middelen, dairtoe bequaem, versien” mocht worden ³⁾. Aan dit verzoek is nooit voldaan.

1) Cf. de Vroedsch. resol., 10 Jan., 23 Sept. 1578; 10 Jan., 26 Jan., 15 Juni, 31 Aug. 1579; 7 Sept., 17 Oct. 1580.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 13 Apr., 23 Juni, 1 Juli, 27 Juli, 21 Aug. 1579; 15 Jan. 1582.

3) Vroedsch. resol. Cf. p. 129.

De Orde bepaalde in art. 5, dat de Stad o. a. verlicht zou worden met de gelden, die de vijf Kapittelen jaarlijks besteedden aan was en olie ¹⁾.

Deze waren tot de betaling echter niet te bewegen. De Raad hield voet bij stuk; de *f* 2200, die hij reeds voor de 6 predikanten en andere kerkedienaars betaald had, moesten de Kapittelen hem vergoeden; de bedreiging, dat zij anders een „rot schutters” in huis zouden krijgen, schijnt ten slotte de ordonnantie van 29 Juli 1580 tot uitvoering te hebben gebracht ²⁾; den 29sten Dec. 1581 althans werd er een overeenkomst getroffen tusschen de Stad en de Kapittelen — 26 Dec. 1581 had de Stad zich bereid verklaard met de Kapittelen een accord aan te gaan ³⁾, — „deur tusschenspreecken” van een gecommitteerde der Ridderschap, waarbij de Kapittelen zich verbonden tot een jaarlijksche betaling aan de Stad van *f*. 1400 ten behoeve der predikanten ⁴⁾ ⁵⁾.

De Raad was met deze bijdrage dus slechts gedeeltelijk geholpen, zoodat te voorzien was, dat hij er niet lang genoeg

1) Tevens bepaalden de Staten den 29sten Juli 1580, dat de Kapittelen van deze uitgaven staat moesten inleveren. Reg. no. 59. dl. I. f. 16.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 14 Dec. 1580; 26 Jan., 20 Mrt., 18 Sept., 6 en 23 Nov., 19, 23 en 26 Dec. 1581. Cf. ook Copiebk. K. nis. 45, 46.

3) Cf. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 27 Dec. 1581.

4) Copieboek K. no. 51. Uit dit contract blijkt duidelijk, dat de Orde als Staten-resolutie bindende kracht had, en dat daarom de Kapittelen tot de betreffende betaling gehouden waren, welke betaling geregeld werd in het hier meegedeelde contract. Cf. bv. deze clause in het contract: „Ende zoo enighe swaerichheyt geviel opde resolutie vande voorss. Staeten voor zoo veel als roert die beneficiën, die inde parochiënkercken sullen commen te vaceren, hoe die te verstaen sullen wesen ende waer die rest vant onderhout vande voorss. predicanten gevonden zal moeghen worden, sullen daer op die Staeten metten eersten beschreven worden, om heurluyder interpretatie ende meninghe daerop te verstaen, ende voorts gedaen te worden als men bevijnden zal te behooren”.

5) De Kapittelen konden het onderling niet eens worden over elks deel in de *f*. 1400; daarom maakte de Raad een smaldeeling over hen, „omdat dselve predicanen deur die questie nyet gefrustroert en behoren te blijven van hoir onderhout”, behoudens een andere repartitie door hen zelve te maken: Dom: *f* 450, Oudemunster: *f*. 350, St. Pieter: *f*. 160, St. Jan: *f*. 140, St. Marie: *f*. 300; „auctoriserende den deurweerder deser Stadt anden onwilligen sijn executie nade selve smaeldeylinghe te dirigeren”. Vroedsch. resol., 29 Oct. 1583.

mee zou nemen. De Stadskameraars klaagden, dat het hun bezwaarlijk viel, den predikanten op de gestelde termijnen te betalen hetgeen hun was toegelegd voor het onderhoud van hen en hunne gezinnen, „voir welck onderhoud — aldus overwoog de Raad — de vijff Collegiën binnen dese Stadt boven al ende sonderlinge behoren ende schuldich zijn sorge te dragen, als genietende ende treckende verscheyden thienden ende vruchten den dienres des Godliken Woorts nyet allene naden godlicken rechten maer oick duer giften ende fondatiën toecomende ende toegeeygent; dat oick deur tselve onderhoud (daer de Raet sonderlinge sorge voir laet dragen) de Cameraers deser Stadt moeten missen de gereede penningen, commende vande exchijsen ende andere Stadtsgoederen tot andere saken gedestineert, te meer so men vande voirss. Collegiën nyet dan mit rigeur van justitie tot betalinge van sekere veertienhondert gulden sjaers, by hun by provisie tot tvoirss. onderhoud geacordeert, can geraken”; bovendien kon ten gevolge van den oorlog de Stad nauwelijks hare noodzakelijke uitgaven en schulden betalen. Met het oog op dit alles werd, 8 Jan. 1584, een gecommitteerde naar den Prins van Oranje afgevaardigd, om hem den stand van zaken te schilderen en te verzoeken, „dat hy gelieven wille, die vande vijff Collegiën binnen Utrecht te belasten ende bevelen, om het gehele onderhoud vanden predicanten ende dienres des Godliken Woorts ende appendenten vandien te dragen ende ter goeder tijt te betalen op alsulcken voet ende in alsulcker manieren als zy onderlinge sullen mogen avijseren by advijse vande Staten van Utrecht ende approbatie van sijnder Excellencie” 1).

Wat de Prins op dit verzoek heeft geantwoord, weet ik niet. In elk geval bleef de Raad bij zijn voornemen; 27 Oct. 1585 besloot hij den Kapittelen te doen aanzeggen de kosten van de predikanten en de scholen geheel voor hun rekening te nemen en onder elkaar te repartieeren, „als genietende de goederen tot dselve oirspronckelick gedestineert”; zoo zij er

1) Vroedsch. resol. Den 3osten Dec. 1583 had de Raad reeds een dergelijk besluit genomen

niet toe overgingen, zou de Raad zelf een repartitie opmaken en het aandeel van elk kapittel invorderen bij executie ¹⁾.

Ook de Kapittelen wendden zich tot zijn Excellentie; zij verkregen van hem een bevel tot schorsing der executie, dat den 2den Mei 1586 door een deurwaarder van den Raad van State aan den Raad werd betceekend, die erop besloot te antwoorden ¹⁾. De schorsing schijnt later weer opgeheven te zijn ²⁾.

Kort daarop, in October, kwam het Redressement tot stand, dat in art. 5 bepaalde, dat de Stad niet meer afzonderlijk voor hare eigen predikanten zou zorgen, doch dat alle goederen in dit artikel opgesomd, waaronder „die penningen, die die voorss. vijff Collegiën contribueren tot onderhoudt van de ministers inde Stadt achtervolgende taccort” in „eene masse” zouden worden gebracht, die beheerd zou worden (cf. art. 7) door een rentmeester onder toezicht van de Directiekamer ³⁾.

Kennelijk trachtte men op die wijze en de geit en de kool te sparen: de Stad zou bevrijd worden van het onderhoud der predikanten en de Kapittelen behoeften niet meer dan f. 1400 te betalen.

Dit plan is echter niet verwerkelijk; de Raad zou er een te krachtig wapen mee verloren hebben, om de predikanten klein te houden, wanneer hij niet meer als betaalsheer tegenover hen stond, een positie, die hem niet lang behoefde te doen zoeken naar een grond ter rechtvaardiging van zijn mede-, soms wel toegespitst tot alleenzeggenschap in het be-roepen en afdanken van predikanten; terwijl het in het algemeen een inbreuk ware op de machtsfeer, die, gelijk wij reeds

1) Vroedsch. resol. 29 Dec.: binnen 3 dagen moesten de Kapittelen gehoorzamen, „op pene datse mit soldaten bezwaert zullen worden, tot datse dselve bevelen voltogen sullen hebben”. Zij weigerden, zoodat de Raad besloot, 5 Jan. 1586, ze met Engelsche soldaten te bezwaren, de rijkste met 6 de andere met 4.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 20 Mei, 6 Juni 1586. Den 13den Juni 1586 besloot de Raad wederom de Kapittelen met soldaten te bezwaren.

3) Art. 10 der instructie voor den rentmr. der Geben. Goederen (Cf. Mr. Verloren l. c., bijlage A. 14) luidde: „allen welcken ontfanck hij gehouden wort te employeren, eerst tot onderhoud vande ministers in der Stadt, Steden ende landen van Utrecht staende, sulcx hem by de Gedeputeerden voorss. geordonneert sal worden”.

hebben gezien, door den Raad ook in geestelijke zaken zoo angstvallig werd bewaakt.

Door het Redressement werd in werkelijkheid in de verhouding van Stad en Kapittelen ten opzichte der predikantsbezoldiging c. a. niets veranderd. De Stad bleef de predikanten betalen, en trachtte zooveel zij kon deze gelden op de geestelijke goederen te verhalen; gemakkelijk ging dit laatste niet ¹⁾.

Uit de Raadsresolutie van 3 Mrt. 1589 blijkt, dat de Raad de bijdrage der Kapittelen tot f. 2800 had weten op te drijven; niet in eens echter; vóór dezen hadden zij in f. 2000 toegestemd, en deze som dan ook een tijd lang betaald. Noch van de subsidie van f. 2000 noch van die der f. 2800 schijnt evenwel een contract te zijn gesloten. De Kapittelen streefden er dan ook naar den contractueelen toestand weer in het leven te roepen: een bijdrage van f. 1400 en niet meer ²⁾. De Raad wilde van geen vermindering weten; er werd voorgesteld, dat op de kleine of tweede clergie ³⁾ een gedeelte dier gelden zou worden overgebracht, waartegen de Raad geen bezwaar had, mits de tweede clergie de Kapittelen subvencieerde, zoodat deze altijd jegens de Stad aansprakelijk bleven en steeds voor het geheel door haar konden worden „gemaand” ⁴⁾. Den 3^{den} Jan. 1592 verklaarde de Raad dit nogmaals uitdrukkelijk ⁵⁾, naar aanleiding der Statenresolutie van 27 Oct. 1591, die de Kapittelen met f. 800 verlicht had door deze te verdeelen over het Duitse Huis, St. Catharina, St. Paulus, Oostbroek en de Karthuizen (respectievelijk: f. 100, f. 200, f. 300, f. 100, f. 100) ⁶⁾.

Ook met die f. 2800 kwam de Raad niet uit; 30 Aug. 1596 constateerde hij, dat „t'onderhoudt derselver predicanten ende appendenten vandyen” bedroeg meer dan f. 3600, „behalven d'augmentatie vandyen, die tegenwoordich versocht

1) Cf. de Vroedsch. resol., 3 Mrt. 1589.

2) Cf. 't Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Febr. 1589, punt 33; 13 Jan. 1590.

3) Cf. p. 306. Mr. Verloren (l. c. p. 132) meent ten onrechte, dat met de tweede clergie de parochiekerken bedoeld werden.

4) Vroedsch. resol. 7 Dec. 1590, 29 Mrt. 1591. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 23 Febr. en 22 Oct. 1591; 27 Oct. 1591.

5) Vroedsch. resol.

6) Cf. Vroedsch. resol., 9 Mei 1592.

wordt, ende men qualick affslaan sal connen"; en besloot hij daarom, dat de Kapittelen weer de *f.* 2800 zouden opbrengen uit eigen beurs, en dat „de subsidie vande cleyne clergie ge-employeert sal worden tot het superplus, dat de Stadt aende predicanten wt reychen moet boven de voorn. 2800 gulden" ¹⁾. Boven die *f.* 3600 eischte de Stad nog *f.* 1500 voor de School.

Eindelijk kreeg zij haar zin; den 22sten Mrt. 1598 regelden de Staten, overwegende, dat de Kapittelen successievelijk betaald hadden *f.* 1400, *f.* 2000, en *f.* 2800, terwijl de tweede clergie *f.* 800 had bijgedragen, en dat door den Raad thans nog *f.* 1500 werd gecischt voor de School, de bijdragen aldus: de *f.* 3600 zou betaald worden als tot nu toe geschied was, derhalve *f.* 2800 door de eerste en *f.* 800 door de tweede clergie, terwijl zij in de nog gevorderde *f.* 1500 resp. *f.* 1000 en *f.* 500 zouden contribueeren. Evenals bij het tot stand komen der resolutie van 27 Oct. 1591 was ook bij die van 22 Mrt. 1598 de bemiddeling der Ridderschap door de beide strijdende Statenleden ingeroepen en verkregen ²⁾.

In den loop der 17de eeuw werden deze sommen nog verhoogd, zoowel wat de eerste als de tweede clergie betrof; zoo den 25sten Febr. 1611; den 21sten Nov. 1634 en den 27sten Jan. 1635; en den 23sten Apr. 1656.

De Regeering van Utrecht diende in 1611 aan de Staten een remonstrantie in, waarin zij in de kosten der predikanten en die veroorzaakt werden door het „reformerén" der Latijnsche School, verzocht gesubvenieerd te worden uit de „geestelijke

1) Vroedsch. resol. Cf. de Raadsbesluiten van 4 Oct. 1596, 29 Aug., 14 Nov. 1597, 30 Jan. 1598.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. In het voorbijgaan wijs ik er op, dat de Kapittelen en de conventen op dezelfde wijze hier door de Staten werden behandeld: aan beide werd een belasting opgelegd; van beide werd telkens in één adem gesproken; en ten opzichte van beide luidde het in fine der resolutie: „Des sullen d'voorss. vijff Ecclesiën ende tweede clergie voortsaen ongemolestceert ende geheclicke bevrijt wesen ende blijven vant onderhoudt der predicanten ende andere der kerckedienaren mitsgaders vande schole deser Stadt ende van alle tgeheene daeraen cleeft ende daarvan dependeert in eeniger wijze; ende zoo verre ter cause voorss. cenich misverstant ofte difficulteyt in toecommende tijden quame te verrijsen, hebben d'voorss. Staten d'interpretatie, moderatie ende verclaringe vandien aen hun gereserveert, als zij die reserveren mits desen".

goederen, die alhier seer vele ende groot zijn, ende doch cygentlijk ad pios usus gemortificeert" 1); 15 Febr. 1611 deed de Stad ter Statenvergadering het voorstel, het geld te vinden „vuyt de conventen, gelijk de predicanten ten platten lande”; „item de pastorye- ende vicaryegoederen van de parochiën”. Besloten werd *f.* 4000 te doen bijdragen door de conventen 2).

Het zou mij te ver voeren de geschiedenis dezer bijdragen te vervolgen; met hetgeen ik erover heb meegedeeld, meen ik te kunnen volstaan. Van groot gewicht is het, dat de Raad gestadig deze bijdragen heeft weten op te drijven; niet zoozeer om dit feit op zich zelf, als met het oog op den gedachtengang, waaruit deze hardnekkige handelwijze voortvloeide, een gedachtengang, dien wij in zijne openbaringen reeds ont-

1) Wat Mr. Verloren naar aanleiding van deze woorden in zijn Rapport etc. (p. 45) zegt, is heel vreemd; in zijn boek over de Utr. vicarieën had hij het in de Statenvergadering van 12 Febr. 1611 verhandelde opgenomen als bijlage A. 18, en daar verwijst hij in zijn rapport naar: „In de vergadering der Staten van 12 Februari 1611 (Ver Loren, blz. 544) is het dan ook met ronde woorden gezegd, dat de geestelijke goederen waren *gemortificeerd* (hetgeen toch wel niet anders zal beduiden, dan dat die geen geestelijke goederen meer waren en ook niet meer aan de geestelijkheid of de kerk toebehoorden) en dat de Staten (natuurlijk als eigenaars derzelve) *uyt deselve geestelijke* goederen de stad Utrecht zal subvenieren, tot onderhoud van de predikanten en scholen aldaar”.

De Stad bedoelde, dat de geestelijke goederen, *toen zij geestelijke goederen werden*, gemortificeerd waren ad pios usus, dus vóór de Reformatie; mortificeren was, gelijk men weet, de gewone term voor de verandering van rechtspositie, die de goederen ondergingen als zij voor de religie bestemd werden; Mr. V., dit kennelijk niet wetende, meent, dat de Staten ze in 1586 gemortificeerd hadden en bepleit er de juistheid zijner onteigeningstheorie mee!

Op p. 304 identificeert hij *mortificeeren* en *seculariseeren*; deze begrippen zijn juist elkaars omgekeerde!

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 12 Febr. 1611 punt 5. Beschr. van 13 Nov. 1634 en 27 Jan. 1635: de bijdrage van de conventen van St. Catharina, St. Paulus, Oostbroek, en de Karthuizers werd met *f.* 3000 verhoogd, ten behoeve van de Utrechtsche predikanten en school. Beschr. van 23 Apr. 1656: de Kapittelen moesten „boven 'tghene tot noch toe by deselve daer toe gegeven wordt” jaarlijks betalen *f.* 6000, „welcke somme by de Capitulen sal gevonden worden uyt de beneficiën, prebenden ende vicariën aldaer gefundeert off behoorende”.

Mr. Verloren stelt ten onrechte, l. c. p. 145, den datum der laatstgemelde resolutie op 22 Apr.. Deze zelfde onnauwkeurigheid vindt men ook op f. 50 vo. van het Quohier der geestelijke goederen, 1674 (Rijksarch. Utr. Varia Staten no. 117), alwaar een afschrift dier resolutie voorkomt.

moet hebben in de beschikkingen, die de Raad zich veroorloofde omtrent de kerkgebouwen en kerkegoederen en de broederschapsgoederen, en dien hij op den 8sten Jan. 1584 weder eens scherp formuleerde, in het kort neerkomende op de gedachte, die ook de kern van de maatregelen der Staten op het gebied van de geestelijke goederen vormde, dat de goederen, die onder de ongereformeerde bedeeeling ad pios usus waren gefundeerd, thans, nu de Christelijke religie gereformeerd was geworden, ook van deze reformatie de gevolgen moesten ondervinden en, nu vele ervan geheel en al van hun oorspronkelijke pieuze strekking waren ontdaan, tot andere doeleinden moesten worden aangewend.

De Raad maakte den 8sten Jan. te dezen opzichte een onderscheiding, die men wel in het oog dient te houden — 't is trouwens niet voor de eerste maal, dat wij ze tegenkomen — : politie en justitie.

De verplichting der Kapittelen om de kosten van de predikanten en andere kerkelijke functionarissen en van de School te dragen, grondde de Raad n.l. deels op het goddelijke recht deels op het werkelijke „recht” (giften en fundatiën).

Wat de Raad met dit laatste bedoelde? Wellicht de oorspronkelijke parochiale pastoriegoederen; want de vier kerspelkerken waren bij de Domproosdij geïncorporeerd, zoodat de Domproost ook de parochiale geestelijken benoemde¹⁾. Wellicht ook had hij het oog op sommige der eigenlijke kapittelgoederen. Doch hoe dit zij, deze „rechts”grond was slechts secundair.

In de eerste plaats kwam het beroep op het goddelijke recht, een w. i. w. minder gelukkige formuleering, hetgeen echter niet beletten kan, dat de zaak zelve duidelijk is. Immers, de Raad bedoelde niet anders dan dat de ad pios usus, d. i. tot den Christelijken eeredienst, gefundeerde goederen deze hun bestemming m. m. moesten behouden, en dat op deze wijze aan de Stad vergoed zou worden wat zij uit eigen beurs „ver-

1) Cf. Mr. van Riemsdijk, l. c. p. 106. De vier Utrechtsche parochiekerken waren n.l. kerken van het Domkappittel; de pastoors ervan waren „vicarii perpetui”, benoemd door den Domproost.

schoot" 1). En de Staten hebben het goed recht dezer rede-
neering erkend, zoodat de kosten van den Gereformeerden
eeredienst in de Stad Utrecht hoofdzakelijk gedragen werden
door de geestelijke goederen, in casu de kapittelgoederen, doch
niet rechtstreeks, maar door het intermediair van de Stedelijke
kas, dat, blijkens de moeite die de Stad had in het innen
dier gelden, wel noodig was, zoo er iets van te recht wilde
komen 2).

De Raad vatte overigens zijn politiebevoegdheid, om in de
bestemming der binnen zijn jurisdictie gefundeerde goederen in
te grijpen, vrij ruim op. Zoo had hij aan de Kapittelen en
aan het convent van St. Servaas vriendelijk en ernstig doen
verzoeken, mondeling en schriftelijk, om deel te nemen in de
loterij, die de Raad voor de armen op touw had gezet, welk
verzoek echter was afgeslagen; en toen het „in vruntschappe”
niet ging, besloot hij, 14 Febr. 1597, „wt verbonden plicht
ende affectie totten armen”: „ordonneert wel scherpelick by
desen die vanden Dom inne te leggen ende ten comptoire van
een der collecteurs te brengen de somme van zess hondert
gulden, Oudemunster gelijcke scsshondert, St. Marien vijff-
hondert, St. Peter dryehondert, St. Johan hondert ende vijf-
tich, ende de Vrouwe van St. Servaes dryehondert gulden,
des zy sullen respective genieten haer baetlooten ende prijzen
naer advenant hun inlegginge; alles binnen den tijd van acht
dagen, op poene van jegens den onwilligen geprocedoert te
worden tot gyselinghe” 3).

Een ander eigenaardig voorbeeld wordt gegeven door het
volgende.

In den Dom was 29 Aug. 1599 een kind te vondeling ge-
legd; de Raad achtte het nu rationeel, dat het Domkapittel
de opvoeding ervan bekostigde, hetgeen hij den 30sten Aug.

1) Cf. de Vroedsch. resol., 19 Dec. 1581: „dat nochtans dient dese sake eens
ofgemaickt, so inde macht vande Stadt nyet en is langer tselve onderhout te
verschieten”...; en: „endé dat zij voirts op tgene byde Stadt tot noch toe
daerover verschoten is, an handen vanden Eersten Cameraer deser Stadt voir
Cornsmissie in promptis opbrengen ende betalen”.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 28 Dec. 1590.

3) Vroedsch. resol.

bepaalde, den substituut-Schout gelastende dit het kapittel aan te zeggen. Deze kosten werden echter niet hoog opgevoerd: „verstaet de Raedt, dat tselve Capittle sall moeghen volstaen mits geduerende tleven vant voorss. vundeling off dat het anders bequaem wort om zijn cost te winnen, jaerlicx betaelende tot onderhoudt vandien 25 gulden, ofte voor eens hondert vijftich gulden, des zy hier van ende oock diergelijcke vundeling, die noch soude moegen coomen, sullen blijven ongemolesteert” ¹⁾. Toen het kapittel in mora bleef het voorstel aan te nemen, beval de Raad, dat het binnen vier dagen moest geschieden, op boete van *f.* 50, half voor den Officier en half voor de armen ²⁾. Hierop besloot het kapittel te betalen *f.* 150 in eens ³⁾.

Uit het feit, dat de predikanten en andere kerkelijke functionarissen uit de Stadskas, althans direct, hun bezoldiging trokken, mag niet worden afgeleid, dat zij Stedelijke ambtenaren waren. Ten gevolge van het officiele of publieke karakter der Christelijke gereformeerde religie waren de ministers van deze in een dubbelzinnige positie; dit nam evenwel niet weg, dat zij een kerkelijk, geen politiek ambt bekleedden, dat zij in dienst waren der Kerk, niet van den Staat; maar uit hoofde van het feit, dat de Staat één belijdenis als de ware en de op haar gebaseerde Kerk en eeredienst als *de* Kerk en *den* eeredienst erkende, in welker stoffelijke behoeften door hem moest worden voorzien, stonden zij tot de Overheid in nauwere betrekking dan de functionarissen van andere kerken.

Reeds de omstandigheid, dat de Raad onderscheid maakte tusschen Stads- en geestelijke goederen, en eischte, dat uit

1) Vroedsch. resol., 6 Oct. 1599.

2) Vroedsch. resol., 5 Jan. 1601.

3) Het kind werd uitbesteed: „Langeraccks huysvrouw toegeleyt by provisie een gulden ter weecke, tot behoef off onderhoudt van tkijnt inden Dom tot vundeling geleyt”, 2 Mrt. 1601.

Een soortgelijke post als de in den tekst bedoelde werd den 23sten Dec. 1605 door den Raad opgelegd aan de begijnenconventen van Brandoly en Bethlehem: zij moesten respectievelijk *f.* 30 en *f.* 15 per jaar betalen, als bijdrage voor het onderhoud van het nagelaten dochttertje van Mr. J. Ruerinek, in zijn leven schoolmr. van St. Hieronymus. Vroedsch. resol.

deze laatste de predikanten werden bezoldigd, wijst er op, dat deze niet als Stedelijke ambtenaren werden beschouwd maar als ambtsdragers der Kerk in tegenstelling tot den Staat. Staten en Raad waren „voedsterheeren” der Kerk; Kerk en Staat waren twee, zij waren gescheiden, elk met eigen ambtenaren (*sit venia verbo*), doch stonden met elkaar in nauwe relatie, soms zelfs op voet van oorlog, doordat de een volgens den ander zijne bevoegdheden overschreed.

In geen geval mag men de predikanten gelijk stellen met Staatsambtenaren, hetgeen beteekenen zou, dat er onder de Republiek geen Kerk ware geweest naast den Staat, maar dat er slechts een Staat geweest ware, die onder zijne takken van administratie onder meer ook de uitoefening der religie, de prediking des Woords telde, en deze opdroeg aan ambtenaren, *verbi divini ministri*, die van andere ambtenaren slechts verschilden door de hun opgedragen taak, niet meer dan bv. rechterlijke van administratieve.

Averechtscher voorstelling dan deze ware moeilijk uit te denken. Het staatsrecht van vóór 1796 kende een publieke, een officieele Kerk; hiermee is alles gezegd. Maar het kende dan ook een Kerk! De gewraakte voorstelling sluit echter in, dat onder de Republiek geen kerk bestond, maar dat er enkel een Staat was, die voor de religie zorgde evenals hij dit deed voor defensie, rechtspraak etc.

Met enkele bijzonderheden hoop ik dit nog toe te lichten; doch eerst zal ik de plattelandspastoralia behandelen, daar zodoende reeds vele feiten zullen blijken, die met de genoemde erroneuze opvatting in tegenspraak zijn; waarbij dan tevens gelegenheid zal bestaan, het een en ander omtrent het collatie-recht in het midden te brengen.

§ 2. *De predikantenbezoldiging ten platten lande.*

Door het verbod der Roomsche religie waren de pastoors gevoelig in hun beurs getroffen; want de gereformeerde religie opende hun niet de gelegenheid, om van hunne parochianen eenige geldelijke belooning voor hunne diensten te vorderen, terwijl de inkomsten der pastoriegoederen veelal te gering waren

om geheel in hun onderhoud te voorzien ¹⁾. De Staten moesten er dus wat op vinden ²⁾; den 27sten Mrt. 1583 droegen zij aan hunne ordinaris Gedeputeerden en de gedeputeerden tot directie der geestelijke goederen op, advies uit te brengen omtrent de wijze, waarop in het onderhoud der plattelandspredikanten kon worden voorzien ³⁾. Den 6^{den} Oct. 1584 besloten de Staten orde te stellen op de bezoldiging der predikanten ten platten lande ⁴⁾. Resultaten schijnt dit besluit niet te hebben geleverd; immers het was de predikantsbezoldiging, die de aanleiding tot het Redressement vormde.

Art. 5 van deze regeling gaf voor het eerst een algemeen plan: alle erin opgesomde goederen moesten ten behoeve van het onderhoud van de predikanten e. a. in één administratie worden samengebracht.

Van de kerke- en broederschapsgoederen is ons reeds gebleken, dat ze er buiten gebleven zijn, evenals van verschillende kapelgoederen ⁵⁾. De pastorie- en vicariegoederen echter zijn, althans grootendeels, „in ééne masse” gebracht. Wat hier-

1) Gelijk ik reeds heb opgemerkt was de Reformatie ten platten lande kerkreformatie in den strikten zin des woords. De maatregelen der Staten omtrent de goederen droegen vóór het Redressement goeddeels slechts een conserveerend karakter. Cf. art. 6 der Orde, artt. 38—42 der Instructie.

2) Den 18^{den} Juli 1582 legden zij op advies van de gecommitteerden tot directie der geestelijke goederen aan Cornelius Anthonii, predikant van Zeist, „boven die goederen totte pastorye van Seyst gehoorende”, tot zijn verdere alimentatie bij provisie jaarlijks toe „vuyte goederen vande Abdye van Oostbroeck zooveel als die conventualen vande zelve Abdye hebben ende genyeten”, „ordonnerende den abt den suppliant de zelve alimentatie jaerlicx vuyte reycken ende hem nae desen te reguleren”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 18 Juli 1582 punt 4.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 27 Mrt. 1583, punten 4 en 6.

4) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Oct. 1584, punt 6. Tevens werd besloten het platte land generalijk te reformeeren, de predikanten, die zich aan de Roomsche religie hielden, te casseeren, overal leeraars van de Evangelische gereformeerde religie te stellen, „tzy by combinatie van pastoryen ofte kercken moest by den anderen gelegen ofte andersins”. Cf. het 7de punt der beschr.: vooral moest gewaakt worden, dat in de dorpen in het Westen van de Provincie „gheen missen gedaen” werden „oft andere diensten opde wijze vande Romsche religie”, „zoo die van Hollandt daerover zeer elachtich zijn”.

5) De kerkegoederen, evenals de armengoederen trouwens volgens bepaling der Staten zelve bij de behandeling van het Redressement gemaakt.

onder te verstaan is? Het woord zelf geeft geen licht; het kan doelen op een samensmelting en oplossing der verschillende pastorieën etc. in één fonds, maar ook op een bloot administratieve vereeniging der verschillende lichamen onder één rentmeester. De toevoeging „doch distinctelijk ende onder verscheyden capittelen van ontfanck” duidt op het laatste, doch zonder andere bewijsgronden ware dit niet afdoende. Vooralsnog onthoud ik mij van een beslissing; de onder vigueur van art. 5 genomen maatregelen mogen het antwoord geven, daar uit deze alleen valt af te leiden — althans wanneer ze niet kennelijk de strekking hadden in stede van het artikel toe te passen er juist tegen in te gaan —, welke beteekenis te hechten is aan het voorschrift zelf, onder welks gelding ze genomen werden.

Voorzoover de inkomsten der in art. 5 genoemde goederen niet toereikend mochten blijken, zouden — aldus bepaalde art. 6 — ook die van andere geestelijke goederen er toe worden aangesproken, voornamelijk die der monnikenkloosters.

Art. 7 schreef de benoeming van een rentmeester voor over de in art. 6 genoemde goederen; den 28sten Oct. 1586 werd door de Staten aangesteld Floris van Weede, als „Ontfanger van alle pastoryen, vicaryen, capellaryen ende andere gebeneficierde goederen mitsgaders vande goederen van alle broederschappen in de Stadt, Steden ende lande van Utrecht gelegen, oock van de penningen, dewelcke de vijff Collegiën tot onderhout van de ministers der Stadt Utrecht gehouden zijn te betalen” ¹⁾. Zijn administratie heette kortweg het kantoor der Gebeneficierde goederen, omdat ze voornamelijk geestelijke beneficiën omvatte ²⁾.

Ten gevolge van de opheffing der Directiekamer en het

¹⁾ Mr. Verloren, l. c. deelt zijn aanstelling mee onder bijlage A. 13, en zijn instructie (d.d. 10 Juli 1587) onder bijlage A. 14.

Deze instructie is, vlgs. art. 11 van het Redressement, gemaakt door de Directiekamer. Art. 26 dier instructie beperkte reeds zijn taak, door hem te verbieden de „goederen behorende aen pastoryen, vicaryen ende broederschappen in de Stadt Utrecht ende d'andere kleine Steden” bij zijn administratie in te lijven zonder uitdrukkelijken last in concreto van de Directiekamer.

²⁾ De Staten lieten ook wel anderen in het beheer der pastorale benefices. Den 25sten Mrt. 1588 stond de Directiekamer den Maarschalk van Abcoude toe,

aftreden harer ontvangers (9 Oct. 1588) ¹⁾ werd het wederom noodig orde te stellen op de bezoldiging der predikanten ²⁾.

Den 8sten Mrt. 1589 werd een commissie benoemd, „om staet te maecken ende haer te informeren opden incommen vande pastoryen ende kercken ten platten lande-goederen, ende voorts middelen te adviseren, daer vuyt men tcort soude mogen suppleren” ³⁾.

F. van Weede werd in zijn ambt hersteld (27 Mei 1589), „vermits hy die administratie eens gehadt ende daarvan die beste kennisse heeft” ⁴⁾. Om hem in zwarigheden bij te staan,

„tot gerieff vanden predicant aldaer te moegen heffen ende ontfangen alsulcke renthen ende pachten als alreets verscheenen sijn, behoirende aende pastorie aldaer”. Notulen der Directiekamer.

Den 18den Mei 1588 stond zij het verzoek der „bueren van Bambrugge”, een predikant te mogen „stellen” en hun daartoe te „willen laeten volgen het incommen vande cappellarie aldaer belopende jaerlijcx ontrent 62 gulden”, toe, mits zij er een benoemden „van gesonde leere ende leven” en hem bezoldigden met f. 240. De Baambruggers boden den predikant echter f. 100! Daarom werd 25 Mei 1588 de administratie dier goederen toch aan F. v. Weede opgedragen. Notulen der D.

Later, 8 Apr. 1592, stonden de Gedep. St. aan de kapelmr. te Baambrugge toch de administratie toe, tot onderhoud van de kapel, het uurwerk en een schoolmr. Rek. d. Geben. goederen van 1618, f. 76 vo.

Den 14den Aug. 1588 werd A. Danielss., pastoor te Doorn, omdat hij zich niet wilde laten examineeren en zich niet wilde „vereenigen” met de overige predikanten, geboden, „hem die pastorie aldaer nyet meer tonderwijnden”, niet meer te preeken en de sacramenten te bedienen en zich niet in Doorn of binnen 2 mijlen in den omrek op te houden, op boete van f 25 of arbitrale correctie. Den „pachters ende andere debituers vande selve pastorie” werd gelast voortaan alleen aan F. v. Weede te betalen, op straffe van nietigheid. Notulen der D.

1) Cf. pp. 336, 343. F. v. Weede was reeds 18 Sept. 1588 door de Gedep. St. ontslagen. Het den 9den Oct. 1588 gegeven bevel tot rekening en verantwoording werd 25 Oct. herhaald (F. v. Weede werd met name genoemd), terwijl 25 Mei 1589 F. v. Weede nogmaals door de Gedep. St. daartoe werd gelast. Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 17 Oct. 1588 punt 3.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Febr. 1589 punten 14 en 25.

Den 20sten Mrt. werd de opdracht herhaald: te disponeeren op het onderhoud der predikanten en staat te maken van het inkomen „vande pastorye- ende andere geestelicke goederen ten platten lande”.

4) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 27 Mei 1589. Cf. op p. 346 de memorie voor de gedeputeerden, gecommiteerd om orde te stellen op de pastorieën en vicarieën, in welke als 4de punt voorkwam het dienen van advies in zake van de benoeming van een ontvanger der pastorie- en vicariegoederen „metten aenleve vandien”.

werden drie gecommitteerden hem toegevoegd, door elk Statenlid één ervan te benoemen; terwijl tevens bepaald werd, dat, als het zeer belangrijke zaken gold, de Gedep. Staten of de Staten zelve gekend moesten worden ¹⁾.

Hetzelfde jaar nog, 11 Dec. 1589, stelden de Staten vast een „Ordre opde geestelicke goederen ten platten lande”, alleen de pastorie- en vicariegoederen betreffende: „es voor eerst geresolveert, dat van nu voortaan die landen ende thienden tot die vicaryen ende pastoryen ten platten lande behoorende verhuurt ende vercoft sullen worden byde collateur vande voorss. vicaryen ende pastoryen, mitsgaders die predicanten ende buyrmeesters vande respective dorpen ende plaetsen, die gehouden sullen wesen den Ontfanger aen te brengen tgheen dvoorss. landen ofte thienden in huyre ofte coop gegonden houden, omme tzelve in syn staet gestelt ende den predicanten vande voorss. respective plaetsen daerop geassigneert ende die penningen daarvan commende by hemluyden selffs geïnt ende in minderinge van haer gaiges ontfangen te worden, indien het haer gelieft, indien nyet, by den Ontfanger omme hemluyden daer vuyt te betalen, soo verre die strecken mogen. Ende sullen die voorss. collateurs, predicanten ende buyrmeesters int verhuiren ende vercoopen vande voorss. landen ende thienden gheen randtsoenen mogen bedingen maer gchouden wesen goede toesicht te nemen, dat dselve landen ende thienden ten meesten prijse verhuurt ende vercoft worden” ²⁾.

In deze Orde werd derhalve belangrijk afgeweken van de plannen, die in de oorspronkelijke aanstelling en instructie van F. van Weede waren gemaakt: de huurcontracten der pastorie- en vicariegoederen zouden, — voor de pastoriën en vicariën, die een patroon hadden, stond het er ipsis verbis —, niet

1) Zijn commissie, d.d. 27 Sept. 1589, is te vinden in het register van commissiën en instructiën, aanvangende Oct. 1588, ff. 40, 41; evenals zijn instructie van dezelfde dagteekening, ff. 41 sqq. De commissie was van de Staten, de instructie van de Gedep. Staten.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 9 Oct. 1589. Deze regeling werd getroffen na het rapport door Mr. F. Thin uitgebracht van den staat „by hem neffens Floris van Wede gemaect vande geestelicke goederen gedestineert tot betalinge vande predicanten ten platten lande”.

meer gesloten worden door de Directiekamer (die er trouwens niet meer was) en den rentmeester der Geben. goederen; desverkiezende konden de predikanten de inkomsten der pastorieën zelve innen.

In de instructie van den rentmeester der Geben. goederen van 28 Juni 1592 ¹⁾ werd weer een andere regeling getroffen: verhuring van pastorielanden etc. zou geschieden door dien rentmeester ten overstaan van gecommitteerden van de Staten (art. 15); zoo er echter een „possesseur” der pastorie was, zou deze te zamen met den rentmeester de verhuring bewerkstelligen (art. 17) ²⁾.

In het rapport der commissie benoemd tot het visiteeren der kerken ten platten lande (Cf. p. 373) werden naast de kerkegoederen als met deze op één lijn staande de andere soorten van goederen, in de kerken gefundeerd, als kosterie-, pastorie- en vicariegoederen, behandeld; van de kerkegoederen meen ik te hebben bewezen, dat ze geene Provinciale domeinen zijn geworden; waarom deze andere goederen het wel zouden geworden zijn, is niet in te zien, vooral niet, als men zich herinnert, dat de parochiën, te wier behoefte die goederen gefundeerd waren, in wezen zijn gebleven.

Van de pastoriegoederen werd erin gesproken als van een vermogen ten behoeve van een ambt gefundeerd, van een eenheid, een „corpus”, een „beneficium”. Nu houde men in het oog, dat het ambt, waaraan ze verbonden waren, door de Reformatie niet was opgeheven maar enkel gereformeerd — hetgeen bij de behandeling van het collatierecht nog nader zal blijken —, zoodat er niet de minste reden bestond om de eraan verbonden goederen te naasten. Ook bedenke men, dat het woord „corpus” gebezigd placht te worden, als er sprake was

1) Sc. Simon Claesz. van Blanckendael, 28 Juni 1592 door de Gedep. Staten tot ontvanger der Geben. goederen benoemd, als opvolger van F. v. Weede.

Cf. zijn acte van aanstelling, vóór in zijn rekening over 1618; zijn aanstelling en zijn eedsaflegging benevens zijn instructie worden ook gevonden in het reg. v. comm. en instr., aanv. Oct. 1588, ff. 230 sqq.; de commissie en de instructie zijn er gedateerd 28 Juli 1592.

2) Den predikant schijnt men dus niet als eo ipso possesseur der pastorie te moeten beschouwen. Of hij het was hing af van zijn aanstelling. Later hierover meer.

van het vermogen van een rechtspersoon, zooals van een stad, een klooster, een pastorie, een kosterie, een vicarie etc.

Elke pastorie etc. werd dan ook afzonderlijk behandeld; en zoo werd ook gedaan in de rekeningen der Geben. goederen: de verschillende pastorieën en vicarieën fungeerden er als de rechtssubjecten. Pastorieën en kerken, zoowel van dezelfde als van verschillende parochiën, konden zich tot elkander verhouden als schuldeischer en schuldenaar ¹⁾. Ook pastorieën en vicarieën, al was de administratie geheel of gedeeltelijk in één hand, immers in die van den rentmeester der Geben. goederen, kwamen als zoodanig in de rekeningen voor ²⁾.

Het feit, dat de Staten pastoriegoederen buiten de administratie van den ontvanger brachten en de inkomsten ervan buiten zijn ontvang, is volkomen onverklaarbaar, als men de hypothese aanvaardt, dat ze Provinciale domeinen geworden waren ³⁾; evenmin als het *buiten* het kantoor brengen een eigendomsoverdracht inhield, was deze gelegen in het *in* het kantoor brengen; het eerste was niets anders dan een herroeping van het laatste; was het eerste — en dit is niet wel te betwisten — bloot een verplaatsing der administratie, dan moet ook het laatste dit zijn ⁴⁾.

1) Cf. bv. de rekening over 1618, ff. 16, 33, 49 vo., 60 vo.

2) Rek. 1618, ff. 23, 23 vo., 62 vo., 86 vo., 88.

3) Aldus Mr. Verloren, l. c. pp. 402 sqq. Hij identificeert „in eene masse brengen” en „samensmelten”. Waarom? „Het zou”, zegt hij, „onzin zijn te zeggen: de goederen zullen tot eene masse gebracht en vereenigd worden, echter met dien verstande, dat zij afgescheiden zullen blijven”. Dit is niets dan een *petitio principii*; de vraag is immers juist, wat „in eene masse brengen” beteekent! De bijvoeging: „doch distinctelijk” etc. tracht Mr. V. te verklaren uit het feit, dat de bezitters van vicarieën slechts op $\frac{2}{3}$ der inkomsten recht hadden en $\frac{1}{3}$ den rentmr. der Geben. goederen moesten laten volgen. Immers, om dit $\frac{1}{3}$ te kennen was noodig, dat de goederen uit elkaar werden gehouden. Alles goed en wel, maar de bedoelde woorden golden *ook* voor de pastorieën en de andere in art. 5 genoemde goederen en *ook* voor die vicarieën, waarvan geene tertiën betaald behoeften te worden.

4) „Loenen, Pastorye.

Alsoe de kercke tot Loenen is staende op den Hollantschen bodem, ende inden staet ende registre der gebeneficieerde goederen folio 79 verso gescyct wort, dat mijn E. Heeren die Staten ten versoucke vande kerckmeysters ende gemeen ge-

De inkomsten van de pastorie van ter Aa waren vrij aanzienlijk, in tegenstelling tot die der meeste pastorieën; de ontvangsten der pastoriegoederen in de rekening over 1618 waren alle beneden het door de Staten den predikanten beloofde tractement, zoodat het motief der oprichting van het kantoor der Geben. goederen dus moeielijk, zooals Mr. Verloren meent, geweest kan zijn de egaliseering der predikants-tractementen ¹⁾; bovendien, de Staten lieten de rijkste pastorieën, die juist ter egalisatie onmisbaar waren, meermalen schieten.

De pastorieën van Amerongen en Lopik waren w. i. w. bij het kapittel van St. Pieter en bij dat van St. Marie geïncorporeerd, hetgeen de Staten als fait accompli aanvaardden, maar dit was nog geen reden om de kapittelen er af te laten komen met het betalen aan den rentmeester der Geben. goederen van 300 £ elk, d. w. z. 100 £ minder dan waarop de Staten de competentie van een plattelandspastoor bepaald hadden ²⁾.

En de pastorie van ter Aa, hoewel meer dan het dubbele der door de Staten vastgestelde predikantsbezoldiging opbrengende, werd door de Heeren van ter Aa beheerd niet alleen, maar legde hun zelfs geene windeieren. Wel is waar kwam deze pastorie in 1646 onder het beheer van den ontvanger der Geben. goederen, doch dit geschiedde op geheel anderen grond. Was het, omdat de Staten eindelijk tot het inzicht kwamen,

bueren aldaer geconsenteert hebben, de goederen aende selve pastorye behorende opden Stichtsen bodem gelegen te ontfangen ende employeren tot onderhoud van haeren predicant, heeft den rendant daervan ontfangen... nyet" (f. 77).

Deze pastorie werd derhalve beheerd door de kerkmrs., die ook over hare inkomsten beschikten, waarin zij, behoudens de uitkeering aan den predikant van zijn tractement, vrij zullen zijn geweest.

„Ter Aa, Pastorye.

Item alsoe het incomen vande goederen behoorende aende voorg. pastorye ontfangen wort byde Vrouwe vander Aa, ende dat deur permissie van mijn E. M. Heeren die Staten, omme te employeren tot optimmeringe vande kercke ende onderhoud vanden predicant aldaer, soe heeft den rendant tijde deser reeckeninge daervan ontfangen... nyet". (f. 120).

¹⁾ L. c. p. 403.

²⁾ Rek. over 1618, ff. 14, 95. Als Overheid van den Lande hadden de Staten de incorporatie ook ongedaan kunnen maken en de goederen kunnen „uitboezemen". Cl. p. 447.

dat het hier een deel gold van hun eigen vermogen, waarmee zij zestig jaren lang anderen hadden laten omspringen? Waarom zeiden zij dit dan niet? Het ware toch eenvoudig genoeg geweest. Men moge den invloed van een ambachtsheer, vooral als dit een van Renesse was, op de leden der Staten nog zoo hoog aanslaan: dat deze ver genoeg reiken zou, om zoo langen tijd Provinciale domeinen eenvoudig aan het Provinciale beheer onttrokken te doen blijven en bovendien den administrateur er zijde bij te doen spinnen — uit den zoo dadelijk te vermelden staat blijkt, dat het vaste inkomen der pastorie minstens *f.* 892, 5 stuiver bedroeg —, is zonder overtuigende bewijsgronden niet wel aan te nemen.

De grond was dan ook, zooals ik zeide, een geheel andere.

De tractementen der plattelandspredikanten waren door de Staten met *f.* 100 verhoogd. Voor Johannes Porselius, dienaar te ter Aa, beteekende dit echter nog niet, dat hij deze verhooging nu ook werkelijk ontving; Nicolaas van Renesse, „collator ende betaelsheer der pastorye” aldaar, zat tusschen hem en de Staten. Niet alleen dat deze, die, zooals uit zijn titel reeds blijkt, de pastoriegoederen beheerde en den predikant zijn bezoldiging uitkeerde, slecht op tijd betaalde (op den 2den Juni 1646 was Ds. Porselius zelfs drie van de kwartalen, waarin volgens Statenordinantie de tractementen moesten worden betaald, ten achteren), thans weigerde hij ronduit de *f.* 25 per kwartaal meer uit te keeren. Zijn gedrag had aan Porselius reeds verschillende requesten aan de Staten doen zenden, de „iterative doleantie, die hem de hoge nood uytparste”, baatte niet; hij wilde zich eerst informceeren, „off” — aldus formuleerde Porselius het in een zijner requesten — „andere collatores ende collegiën, predicanten betalende, sulcx gehouden waren te doen ende inderdaet dede, ofte dat sulcx ware een liberale munificentie van hare Ed. Mo. selve ende sullende U Ed. Mo. eygen lasten staen,” zoodat de verhooging alleen gelden zou „ter plaetsen, waervan hare Ed. Mo. als collatores ofte anders eenigh recht ofte gesagh sijn hebbende”.

Den 6den Sept. 1644 besloten de Staten aan den Heer van Renesse „eenen sachten brieff” te doen zenden, waarin hem verzocht werd het tractement van den predikant te augmen-

teeren en per kwartaal te betalen en binnen 14 dagen hieromtrent zijn beslissing te berichten, hetgeen den 14^{den} Nov. door de Gedeputeerden geschiedde.

De Heer van Renesse trok zich er evenwel niets van aan.

Den 25sten Sept. 1645 werd eindelijk door de Gedep. Staten besloten spijkers met koppen te slaan; indien aan hun missive geen gevolg werd gegeven, zouden zij de goederen „doen aenslaen ende daertoe employeren soo ende als sulcx als hare Ed. Mo. sullen bevinden te behoren”; dit schreven zij dan ook aan van Renesse, 26 Sept.

Deze wachtte de bedreiging rustig af. Op den 5^{den} Nov. van dat jaar werd ze uitgevoerd: aan Mr. C. Martens, den ontvanger der Geben. goederen, werd door de Gedep. Staten opgedragen de pastoriegoederen van ter Aa te inventariseeren; den 18^{den} dier maand diende deze een staat ervan in, met het advies, den pachters en anderen debiteuren der pastorie bij provisie te verbieden voortaan hunne schulden aan den collator te kwijten. Denzelfden dag nog droegen de Gedep. Staten den adviseur zelve de uitvoering van zijn advies op; voortaan moest alleen aan Mr. Martens worden betaald, op straffe van nietigheid, opdat deze uit de zodoende bij hem inkomende gelden den predikant zou bezoldigen ¹⁾.

Vervolgens werden de pachters, op advies van Mr. Martens, bij exploit opgeroepen om in de Statenkamer te Utrecht te verschijnen ten einde van de Staten nieuwe huurcontracten te krijgen. Zodoende werd hun bewezen, dat het den Staten volle ernst was, en dat zij in het vervolg niets meer met den Heer van ter Aa te maken hadden.

Het salaris van Porselius moest echter betaald worden, en er was nog geen geld ingekomen van wege de pastorie-debiteuren, althans niet genoeg. Daarom machtigden de Gedeputeerden den 7^{den} Juli 1646 Mr. Martens, om aan Porselius terstond de hem competeerende f. 725 uit te keeren en te dien

1) Den debiteuren der pastorie werd deze resolutie geïnsinueerd door den pander. Den 15^{den} Jan. 1646 verduidelijkten de Gedeputeerden hun bedoeling, om bij de pachters alle bezorgdheid weg te nemen: dubbele betaling was niet bedoeld, noch aan de Staten noch aan den Heer van ter Aa.

einde deze som op te nemen, onder de verplichting de schuld af te lossen, zoodra er voldoende landhuren waren ingekomen ¹⁾).

Als beheerder der pastorie van ter Aa leende Mr. Martens dus geld van zichzelf als rentmeester der overige gebeneficiëerde goederen. Door de obligatie aan toonder te stellen, werd bewerkt, dat inderdaad het geld niet werd geput uit de inkomsten van het kantoor der Geben. goederen, maar uit de beurs van een derde, kooper der obligatie.

Hoewel de pastoriegoederen van ter Aa dus waren „aangeslagen”, waren ze pastoriegoederen gebleven en geene Provinciale eigendommen geworden ²⁾).

Dat de Gedep. Staten hare goederen voor de richtige betaling van interessen en hoofdsom verbonden, vloeide voort uit het feit, dat de pastorie van wege de Staten beheerd werd, evenals de waarborging dier betaling op de overige gebeneficiëerde goederen, voorzoover hunne inkomsten door den rentmeester werden gebeurd.

1) De losrentebrief door Mr. Martens hiertoe opgemaakt, luidde aldus:

„Ick, Mr. Carel Martens, Ontfanger van de Gebeneficiëerde goederen 's Lands van Utrecht, bekenne mits desen in dier qualite ontfangen te hebben uyt handen selfs de somme van seven honderd vijf ende twintich ponden van 40 gr. vlaems t'pont volgens appointe van de Heren Gedeputeerden der Ed. Mog. Heren Staten vanden Lande van Utrecht in date den 7 Julij 1646, staende op de requeste van Johannes Porcelius predicant Ter Aa, gelicht op interest tegens den penning achtien int jaer, welcke voorss. somme ick inde voorss. qualite aen mijns selfs handen ofte den thoonder deses sal betalen over een jaer nae date metten intresse vandien totte effectuele aflossinge toe, mits dat deselve drie maenden voor den verschijndach werde opgescyd. Ende tot meerder sekerheyd, soo is dese by de wel gemelte Heren Gedeputeerden van de Staten geaggreëert ende t'eenen orconde by my geteckent op den 7en Julii 1646.

Alsoo de voorss. somme door last als voren op interesse gelicht ende tot betalinge vant verschenen tractement van den voorss. predicant Ter Aa verstreckt is, soo ist, dat de Heren Gedeputeerden van de Ed. Mo. Heren Staten s'Lands van Utrecht tot meerder verskerheyd vande betalinge der voorss. somme metten intresse vandien totte effectuele aflossinge toe specialijck verbonden hebben ende verbinden by desen alle de goederen specterende aende pastorye van Ter Aa, ende voorts generalick alle andere gebeneficiëerde goederen s'Lands van Utrecht. Gedaen t'Utrecht den 7 Julii 1646”.

2) Een bewijs, dat „aanslaan” een in zich zelve onbepaalde term is, die volstrekt niet altijd aan onteigenen gelijk te stellen is.

Voor de theorie, die in 1586 de geestelijke goederen Provinciale eigendommen laat worden, is deze rentebrief een allerwonderlijkst comediespel.

Intusschen, Ds. Porselius beurde zijn tractement; dat was voor hem de hoofdzaak.

Het leven werd er hem te ter Aa echter niet aangename om.

De Heer van Renesse was woedend, en, daar hij tegenover de Staten machteloos stond, werd Porselius het kind van de rekening.

De rentmeester der Geben. goederen had ter uitvoering van den last tot het afsluiten van nieuwe huurcontracten in Breukelen, Portengen, Kockengen en ter Aa vier biljetten van verpachting doen aanplakken; te ter Aa was dit gedaan door den zoon van Ds. J. Porselius, predikant te Odijk. Toen de Heer van Renesse van de aanplakking in zijn dorp hoorde, kwam hij er op af met drie zijner knechts; zij verschenen aan den rooster bij de kerk, alwaar het biljet prijkte; den bouw-knecht zond hij naar de pastorie, om den predikant te zeggen, dat er lieden bij den rooster waren, die hem wenschten te spreken. De predikant was echter door zijne bureu gewaar-schuwd: de Heer van ter Aa was het zelf, die zich bij den rooster bevond, en bovendien „seer gealtereert”, zoodat het niet geraten was, in zijn nabijheid te komen.

Intusschen was Porselius jr., die niet in de pastorie was toen aan zijn vader deze boodschap gebracht werd, langs de kerk gekomen en zodoende den ambachtsheer c. s. tegen het lijf geloopt. Of hij wist, wie het papier had aangeplakt? ja, zei Porselius, ik. En op wiens last? Van de Ed. Mog. Heeren Staten. Toen de Heer van Renesse repliceerde, dat hij het loog, meende Porselius, „siende de onsteltnisse van den Ed. Heere van der Aa ende sijne dienaren, welcker eene een rapier hadde”, dat het voor hem tijd werd, „met haesticheyt” zich in de pastorie in veiligheid te brengen; hetgeen hij deed.

Tot tweemaal toe werd de schoolmeester er op af gezonden, om den dominé te halen, die echter weigerde: hij wilde wel later met den Heer van Renesse komen spreken, maar nu niet.

Deze liet inmiddels het papier afscheuren, en verscheen daarna zelf voor de deur der pastorie, roepende, dat men

hem moest open doen. Porselius vertoonde zich echter niet, doch liet zijn zuster vóór komen met de boodschap, dat haar broeder niet van plan was de pastorie te openen.

Toen trok de Heer van Renesse met de zijnen af.

Naar aanleiding van deze historie wendde Ds. Porselius zich tot de Gedeput. Staten, die den 15^{den} Juli 1646 den Heer van ter Aa verboden den predikant of zijn familie te molesteeren of iemand anders, die bij de verpachting betrokken mocht zijn, op straffe van veroordeeld te worden in een boete van 100 gouden dubbele Nederlandsche ridders; en den Procureur-generaal opdroegen voor de naleving van dit verbod te waken ¹⁾.

Uit dit alles blijkt ten duidelijkste, dat de Staten de pastorieën niet hebben opgeheven en zich de goederen toegeëigend, doch dat zij de inkomsten ervan door een ontvanger lieten innen, en dat dan nog niet eens van alle pastorieën.

Als Souverein konden de Staten natuurlijk bepalen, of zij de inkomsten van elke pastorie geheel of slechts ten deele ten goede wilden doen komen van den met de pastorie begiftigde.

Veelvuldig deed zich deze vraag echter niet voor, omdat de pastorie-inkomsten in den regel beneden het door de Staten aan de predikanten gewaarborgde tractement bleven, althans de door den ontvanger der Geben. goederen geïnde.

Als voedsterheeren der Kerk waren de Staten gehouden om in de bezoldiging der predikanten te voorzien; hierin lag de grond van art. 8 van het Redressement. Evenals de Steden binnen haar jurisdictie in het onderhoud der predikanten voorzagen, deden de Staten het ten platten lande; en evenals de Steden hiervoor de inkomsten der binnen haar gebied gefundeerde geestelijke goederen, hetzij direct hetzij indirect, aan-

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 229 vo. sqq., 253 vo. sqq. 275 sqq. De zoon van den Heer v. Renesse requesteerde later aan de Staten om tenietdoening van den aanslag der pastoriegoederen en in integrum restitutie; hij wees er op, dat de heerlijkheid van ter Aa, een leen der Staten, door de afscheuring der pastoriegoederen, waarvan de heeren „over soo lange jaren by wettige titule gifters ende administrateurs sijn geweest”, zeer verslimmerd was; en dat hij zelf onschuldig was aan de oorzaak ervan. Op zijn verzoek werd echter door de Gedeputeerden „om merckelijke consideratiën” afwijzend beschikt, 24 Sept. 1647. Reg. no. 59. Zev. mem. etc. ff. 320 vo. sq.

spraken, deden de Staten dit op het platte land. Vooreerst kwamen er natuurlijk voor in aanmerking de hiertoe reeds van ouds bestemde goederen, de pastorie- en vicariegoederen, en in de tweede plaats de overige geestelijke goederen.

Art. 8 van het Redressement was niets anders dan de bepaling van een minimum, dat de Staten aan de predikanten waarborgden; het beteekende geenszins, dat, als een pastorie meer inkomsten had, dit meerdere zou dienen om het te kort van andere te dekken. Dit *kon* wel geschieden, doch dan moet het ook blijken, *dat* het geschied is, en wel voor elk geval in het bijzonder. Het Redressement bepaalde dit echter niet; art. 8 was niet de grond van art. 5; beide artikelen stonden naast elkaar: art. 8 sproot voort uit het voedsterheerschap der Staten, art. 5 was één der maatregelen, die de Staten als Souverein van den lande nemen konden om, alvorens de eigen beurs te openen, de stichtingsgoederen aan hun bestemming te doen beantwoorden en hiervan den zekersten waarborg te hebben door zelve de gelden te innen ¹⁾. Zooals reeds gebleken is, achtten de Staten om welke redenen dan ook, dien waarborg niet altijd noodig; niet altijd evenwel te recht!

1) Dat dit inderdaad het motief is geweest voor de oprichting van het kantoor der Geben. goederen, blijkt uit een memorie van den rentmr. dezer goederen aan de Staten (1642) aangaande de kapellanie van Tienhoven, wier „incomen die van Thienhoven is gelaten sedert anno 1595 tot onderhoud van de capelle ende betalinge van den predicant die de voorn. capelle heeft bedient”; maar, zoo overwoog de rentmeester, „alsoo syluyden nu met een predicant zijn versien, die by U Ed. Mo. word gegagcert, soo behoorde het incomen der goederen aende voorn. capelle specterende te comen aen de Gebeneficieerde goederen”. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 145 sq.

Cf. ook de Statenresolutie van 26 Apr. 1588; bepaald werd:

1°. ten behoeve van de „alimentatie vande ministers vande platte landen” zou men aanwenden „die goederen daertoe gestedineert ende waervan Floris van Weede den ontfanck heeft” (d. w. z. de goederen in het kantoor der Geben. goederen samengebracht);

2°. bij ongenoegzaamheid van deze zou men van de collatoren, „die de pastoryen ende thienden ten platten lande hebben”, eenige contributie zien te krijgen;

3°. en als er dan nog te kort kwam, zou men het vinden „over die dorpen vant geheele Sticht opde voet vant consumptiegelt, in plaetse vande costen die sy plachten te hebben van trouwen, kijnnderen te doopen, olyen ende andere superstitieuse dingen naede Roomsche wijze”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 25 Apr. 1588, punt 3.

Toch stond de pastorie van ter Aa niet alleen in haar zelfstandige administratie; de pastorieën van Amerongen en Lopik, vóór de Reformatie geïncorporeerd bij de kapittelen van St. Pieter en St. Maric, lieten de Staten in het bezit dezer kapittelen; de pastorie van Nederhorst werd, 10 Mrt. 1626, van wege de Staten overgedragen aan Schout en Gerecht van Nederhorst ¹⁾; ook de pastorie van Tamen werd niet door den rentmeester der Geben. goederen beheerd ²⁾.

In het algemeen kan gezegd worden, dat de ontvangst der pastorieinkomsten door de Staten aan zich is getrokken; niet omdat zij de pastoriën hadden opgeheven, maar omdat zij als voedsterheeren der Kerk aan de Christelijke leeraars hun onderhoud hadden te verschaffen, en zij, voordat de eigen beurs geopend werd, hiertoe de inkomsten der goederen, die van ouds aan de pastoorsplaatsen waren verbonden, wilden doen strekken, hetgeen trouwens van zelf sprak; dat zij het innen dier gelden aan zich trokken, sproot voort uit den wensch, om niet dan wanneer het noodig was zelve bij te passen, welke noodzakelijkheid het zekerst te controleeren viel, als zij zelve die gelden ontvingen. Als zij op andere wijze voldoende zekerheid meenden te bezitten, lieten zij dien ontvang ook wel aan anderen over, als bv. aan den Ambachts-

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 63 sqq. Cf. de rek. der Geben. goederen over 1618, ff. 77 vo. sqq., die over 1669, ff. 79 vo. sq.; die over 1740, p. 22.

10 Mrt. 1626 was er een overeenkomst gesloten door de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen met Schout en Gerecht van Nederhorst, waarbij hun toegestaan werd, te „aenveerden... alle de pastoryelanden ende innecomende pastorye aldaer behoorende, omme daarmede te doen haer welgevallen ende d'selve thaerluyder geliefte te mogen beneficiëren”, mits den rentmr. der Geben. g. jaarlijks f. 450 betalende (+ f. 50, als de predikant minstens 3 kinderen had), en de pastoriehuizinge onderhoudende. Omdat deze „acte van consent” hun niet „dienlick” bleek, werd ze den 15den Nov. 1627 op verzoek van Schout en Schepenen door de Gedeep. Staten overgedragen op den Ambachtsheer, Jhr. G. van Reede.

Later werd de heerlijkheid Nederhorst „in decreet verkogt”, waarbij de „pastoryegoederen” op f. 3580 waren „gestelt” met goedvinden der Staten (19 Nov. 1701), welke som op de Gen. Middelen was belegd, wier renten (2 $\frac{3}{4}$ %) door den rentmr. der Geben. g. werden geïnd. Zoo kwam deze pastorie, die men dus als behoorende tot de heerlijkheid Nederhorst beschouwde, weer in het kantoor der Geben. goederen terug.

2) Cf. de rekening over 1618, f. 134 vo.

heer of het Dorpsgerecht. De predikanten beheerden dus niet zelve de pastorieën; op de inkomsten ervan hadden zij geen recht; tenzij natuurlijk in concreto kan worden aangetoond, dat een predikant tot bezitter van het pastorale benefice werd benoemd, hetgeen echter hooge uitzondering zal geweest zijn ¹⁾. Bezitter van het pastoorsbenefice was wie het beheerde en zijne inkomsten beurde, in den regel dus de rentmeester der Geben. goederen. De predikanten hadden enkel aanspraak op het vaste, door de Staten geregelde predikantstractement ²⁾. Wanneer de Staten het bezit eener pastorie aan een Ambachtsheer of een Gerecht geschonken hadden, mocht het overschot der inkomsten aangewend worden volgens de bepalingen ge-

1) Het Utr. recht derogeerde dus aan het algemeene, volgens hetwelk een tot predikant benoemde recht had op de inkomsten van het pastorale benefice, als gereformeerd pastoor.

Een voorbeeld van de collatie van de pastorie vond ik in de begeving der pastorie van Ophemert door de Gedeep. Staten, 10 Dec. 1599. Zij overwogen, dat zij eerst onlangs bemerkt hadden, „dat van alle oude tijden die pastorie van Ste. Lambertsparochikercke tot Ophemert gestaen ende behoort heeft ende alsnoch staet tot de collatie, provisie ende dispositie vander Abbye van Sinte Paulslooster t'Utrecht"; dat ze wegens de troebelen, die de oorzaak waren, dat daar „als wesende een frontierplaetse" geene pastorieën bediend konden worden, lange jaren ledig had gestaan; en dat het thans noodig bevonden werd, dat er een „pastoor" gesteld werd, „tot conservatie der goederen daertoe specterende", die „behoorlijk opsicht" houden moest en voorts alles moest doen, „dat een pastoor behoort te doen". Namens de Staten, „als dadministratie van dvoorss. abdiegoederen hebbende", verklaarden zij „deselve pastorie mit allen haren toebehoren ende gerechtigheden" „puerlick ende simpelick" te „confereren ende geven" aan Mr. Thomas Hysinck Anthoniss., burger te Utrecht, daartoe „nut ende bequaem", „versouckende allen denghenen, die sulx competeert ende daer toe sullen werden versocht, denselven Mr. Thomas alle behulp ende adsistentie te doen ten eynde hy tot het volle gebruyck ende possessie der voorss. pastorie mach geraecken". Reg. v. comm. en instr., beg. 29 Oct. 1594, f. 271 vo.

2) Dr. Kleyne (l. c. pp. 247, 248) betoogt zeer te recht, dat de Gereformeerde kerken van de pastoriegoederen evenmin als van de kerkgebouwen en kerkegoederen het eigendomsrecht hadden.

Hij vergist zich echter, als hij meent, dat de predikanten er geen recht op hadden; dit komt, omdat hij de predikanten niet erkent als gereformeerde pastoors, hetgeen zij toch in den regel waren. In Utrecht hadden zij dit recht w. i. w. niet, want zij waren geene bezitters der pastorieën; dit was enkel een gevolg van den inhoud van de acten van benoeming; in concretis kon het zeer wel anders zijn. Dr. K.'s conclusie is juist, zijne premissen niet.

maakt bij dat consent; algemeene regels zijn er niet voor te geven ¹⁾.

Vertegenwoordigd werd de pastorieën, vermogensrechtelijk, door wie ze beheerden; zij sloten alle contracten etc., de predikanten hadden recht van *medespreken* in beheersaangelegenheden, gelijk zij het ook wel ten opzichte der kerkegoederen hadden ²⁾; dit alles, evenals bij de kerkegoederen, behoudens de goedkeuring, voorafgaande of volgende, van de Staten of hunne Gedeputeerden. Enkele voorbeelden mogen dit aantoonen. 't Beheer der pastoriegoederen, in engen zin genomen als het verrichten der het beheer betreffende rechtshandelingen, buiten het ontvangen der inkomsten, werd veelal niet door den ontvanger der Geben. goederen, althans niet door hem alleen, uitgeoefend, gelijk ons reeds de regeling van 11 December 1589 heeft geleerd ³⁾.

Den 17^{den} Oct. 1608 verkochten de deken van Oudemunster, Willem van Renesse, „collator ende patroon der cure ofte pastorye des heerlickheys van Jacrsfelt”, en het kapittel van Oudemunster, dezen verkoop agreëerende, den „vryen eygendom” van anderhalf morgen land in Lopik gelegen aan de genoemde pastorie behorende („tot dselve pastoorie behorende”, stond in het request om agreatie), zich verbindende tot transport ervan, aan Johan van den Bongaert; „des hebben wy deecken ende capittle belooft ende beloven mits desen voor ons ende onse nacomelingen den voorn. Johan vanden Bongaert, sijne erffgenamen ende nacomelingen ofte trecht van hemluyden vercrijgende, dvoorss. anderhalff mergen lants te vryen ende te waren als erffcoop recht is naden rechten ende gewoonten vanden Lande, waer voor wy verbonden hebben ende verbijnden mits desen alle dselve pastorye- mitsgaders

1) Schoot er niets over, dan was het pastoriebezit niet gewild. Vandaar de afstand van de pastorie door het Gerecht van Nederhorst (p. 481). Zoo werd ook door den Heer en het Gerecht van Langerak aan de Staten verzocht, dat zij de bezoldiging van den predikant aldaar te hunnen laste wilden nemen, met de pastorie, wier inkomsten niet meer dan goed f. 11 bedroegen; de Gedep. Staten beschikten er goedgunstig op, Oct. 1612. Cf. de rek. over 1618, ff. 144 vo. sq.

2) Cf. pp. 386 en 471.

3) Cf. p. 471.

oock der voorss. onser kercke decanie- ende desselffs onse kerckegoederen"; om het transport voor Schout en Schepenen van Lopik te bewerkstelligen benoemde het kapittel zijn schout, die tevens daarbij verklaren moest, dat de kooper den koop-prijs betaald had, hetgeen geschiedde aan den fabriekmeester van Oudmunster, blijkens de in dorso van het contract gestelde quitantie d.d. 15 Nov. 1608.

Aan de Gedep. Staten werd door deken en kapittel verzocht dit koopcontract „te aggreeren ende te believen"; het strekte immers „tot oorbaer ende profijte vande voorss. pastorye"; het geld hadden zij „op haerluyder kercke fabriecque wederomme jegens den penninck twintich beleyt".

Den 8sten Sept. 1609 beschikten de Gedeputeerden crop: „approberen dselve", sc. de „coopcedulle" 1).

Den 7^{den} Nov. 1610 gaven de Gedep. Staten een beschikking op het volgende request van „de Schouten ende Ambachtsbewaerders van Cuydelsteert ende besworen kerff": ... dat jaren geleden Gerrit Claesz. tapper „van UE. Gecommitteerden gecoft heeft seeckere landen tot Cuydelsteert gelegen ende aande pastorye aldaer behoorende"; dat de koopprijs nooit was betaald geworden, doch van dezen de interessen („a ladvenant den penninck sestien") werden betaald; dat de erfgenamen van den kooper thans de hoofdsom begeerden af te lossen, „mits dat de plechten by hemluyden daervan gepasseert ten registre werden geroyeert"; dat zij, requestanten, „ten eynde het incomen der voorss. pastorye in haerluyder kerspele ofte Ambacht blijve ende wel beleyt worde", voorstelden het voorzeide geld „tot laste ende behouff van haerluyder Ambacht op interesse te nemen ende daervan jaerlicx behoorlicken interesse al advenandt den penninck sesthyen tot behouff der voorss. pastorye te betalen, oock behoorlicken constitutiebrieff daervan te passeren"; „ende alsoe t selve eensdeels de pastorye ende anderdeels het Ambacht ofte kerspel van Cuydelsteert ende de ingesetenen derselver concerneert ende aengaet, soe versoucken sy supplianten seer ootmoedelick, dat UE. believe tgene voorss. is te consenteren ende approberen", etc.

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 162 vo. sqq.

Het besluit der Gedep. Staten was van dezen inhoud: „consenteren inde losse ende wederbelegginge der penningen”, „ten overstaen van Symon Clacss. van Blanckendael, rentmeester vande Gebeneficieerde goederen”, die gemachtigd werd de oude rentebrieven te restitueeren en te doen royceren, en nieuwe „tot verseeckertheyt van de pastorye” te ontvangen ¹⁾.

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 179 sqq. Cf. nog het besluit der Gedep. Staten van 29 Oct. 1612, houdende approbatie van den aankoop van een huis en hofstede achter de kerk te Westbroek d.d. 16 Oct. 1612 door de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen, „opt rapport ende welbehagen” der Gedeputeerden „ten behouue vande pastorye inde Westbrouck” gedaan. De kooppenningen had de gemelde rentmr. voor de helft betaald — „soe de voorss. pastorye tot betaclinghe der voorss. huysinge egeen penningen in voorraet is hebbende” — uit gelden, die gekomen waren van den verkoop van land in Vleuten, „behoort hebbende aen een vicarye gefundeert op St. Jans altaer in St. Jacobskercke binnen Utrecht” — aan de gerechtigden tot deze vicarie had hij beloofd hun de interessen van dat geld te zullen betalen —; hij verzocht daarom aan de Gedep. Staten, dat hij aan die gerechtigden een rentebrief daarvoor mocht ter hand stellen. Op dit verzoek beschikten zij den 13den Jan. 1613: de rentmr. werd gemachtigd „tot laste vande voorss. pastorye” een rentebrief te passeeren „tot behouff der geene, die tottet incommen der voorss. vicarye gerechtigd sijn”. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 23 vo. sqq.,

hun besluit van 12 Apr. 1627, waarbij geaprobeerd werd de verkoop van zeven morgen land, „soo groot ende kleyn d’selve aende pastorye tot Cockengen behooren”, door de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen met belofte ze „op het incommen der voorss. pastoryegoederen te vryen ende waren als erfcooprecht”. De kooper, Jhr. J. van Zuylen, had aan de Gedeputeerden verzocht bij den verkoop der landen de voorkeur te hebben, omdat hij „met deselfde achtervolgende zijne leenbrieven — in den leenbrief van 4 Juni 1603 was hij door de Staten o. a. „verlijt ende beleent” met het gerecht van Kockengen met de thinsen en tienden, „metter gifte vander kercke tot Cockengen mitten lande daer die kercke op staet ende mit allen heuren toebehooren” — met de gifte vande kercke van Cockengen, de landen daer de kercke op staet ende allen haren toebehooren is verlijt, gelijx oock altijt geweest sijn de precesseuren van sijn E.”; op welk verzoek den 2den Dec. 1625 door de Gedeputeerden gunstig was beschikt, doordat de gecommiteerden en de rentmr. der Geben. goederen gemachtigd waren met den requestrant in onderhandeling te treden. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 34 vo. sqq.,

hun besluit van 11 Mrt. 1631 betreffende de pastorie van Abcoude; den 16den Oct. 1610 was door den rentmr. der Geben. goederen, door de Gedep. Staten daartoe gemachtigd (27 Sept. 1610), land „toebehorende de pastorye tot Abkoude”, waarnaast o. a. „de fabrijque der kercke van Abkoude” land had liggen, „in eenen eeuwiggen versuymelijcken erfpacht gegeven ende verleent”, welks canon betaald

In den loop des tijds zijn bijna alle onroerende pastorie-goederen met goedkeuring der Staten of door hen verkocht

moest worden aan den voorzgeden rentmr. „ofte die de administratie der voorss. pastorye inder tijt hebben zal”, en die niet vervreemd mocht worden dan met consent van de Gedeputeerden „ofte vande selve die de administratie der voorss. pastoryegoederen inder tijt hebben sal”; verder was in den erfpachtsbrief bepaald, dat de erfpachter of zijne nakomelingen „een recognitie ende belijdinge doen sullen tot behoef der voorss. pastorye ofte die de administratie inder tijt daervan heeft, daer ende voor dengenen zulx versocht sal worden, dat hy dit voorss. goedt in allen manieren ende voorwaarden in desen brieff begrepen van de voorss. pastorye des last hebbende, in erfpacht ontfangen ende anders geen recht ende toesegeen daer aen en heeft dan hem nu met desen brieve gegeven is”; na het overlijden van den erfpachter moest zijn erfgenaam een nieuwen erfpachtsbrief komen vragen binnen het jaar „aenden genen die alsdan de administratie der voorss. pastorye zal hebben”, „zoo verre hy binnen den Gestichte van Utrecht ofte in Hollandt residerende waer, met een goeden matigen snoeck ofte twee Hollandtsche stuyvers daer voor”; wanpraestatie van wege den erfpachter zou den erfpacht doen vervallen, „ende soo quam dan tvoorss. landt weder vry, los ende ledich aende pastorie voorss., omme der selfder oirbaer ende proffijt mede gedaen te worden, indien men tversuym alsdan opnemen wil ende anders niet, behoudelijck nochtans de voorss. pastorye eene verschenen ende onbetaelde pacht, die dan noch afterstallich ende onbetaelt ware, mit alsulcke kosten als daeromme gedaen zouden mogen zijn by den geenen, die de administratie der voorss. pastorye alsdan sal hebben, die men daerinne by hare simpele woorden gelooven sal, vol ende al betaelt te werden”. De erfpachter nu verkocht de erfpacht van een gedeelte van de landerijen aan de Burgemeesters van Amsterdam, die zich tot de Staten wendden met het verzoek de erfpacht te mogen afkopen; dit verzoek werd op den gezegden 11den Mrt. ingewilligd, „omme te bethoonen hare goede affectie ende genegentheyt, ten fine te meer gefoveert ende onderhouden mochte werden alle goede naebuyschap ende correspondentie tusschen den Heeren Remonstranten respectie” — sc. de Amsterdamsche Regeering en de gecommitteerden der Gedep. Staten —; de redemptie zou geschieden tegen den penning 45 en de landen zouden „voor vry ende eygen” getransporteerd worden. Denzelfden dag werd de overeenkomst van redemptie als „oorbaer ende aengenaem” door de Staten „gelaudeert, geratificeert ende geapproveert”, het land werd van de erfpacht ontlast en den rentmr. der Geben. goederen bevolen de afkoopsom „ten behoefte ende prouffijte vant voorss. comptoir vande Gebeneficieerde goederen” in zijn rekening te verantwoorden. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 132 vo. sqq.;

hun besluit van 27 Febr. 1635, waarbij gunstig beschikt werd op het verzoek van den Heer J. van Zuylen, „patroon, collator ende vry gifter der kercken ende alle gebeneficieerde goederen tot Cockengen”, en „de Schouten, buyrmeesters ende Gerechten, behoorende onder den kerspele van Cockengen”, waarbij zij te kennen gaven, dat de kerktoeren aldaar, die los van de kerk stond, in ruineuzen staat verkeerde, zóó dat het muurwerk door het luiden der klokken wel een hand-

geworden en door obligatiën, veelal ten laste der Provincie, vervangen. In de rekening van den rentmeester der Geben. goederen over 1778 werden als pastorieinkomsten verantwoord, behalve verschillende tienden, erfpachtscanons, betalingen door kerkmeesters van wege de fabriek, en uitgangen, de interessen van obligatiën, terwijl alleen van de pastorie te Vreeland nog een landhuur werd ontvangen: „De kerkmeesteren van Vreeland betalen jaarlijks wegens de pastorijslanden de somme van seven en vijftig gulden, zijnde de pagt van negen mergen en vijf hond land” (f. 40); voorts werd voor drie pastorieën $3 \times f. 300$ ontvangen: die van Amerongen, van wege het kapittel van St. Pieter (f. 2), die van Lopik, van wege het kapittel van St. Marie (Statenresolutie 2 Apr. 1595) (f. 30), — beide sommen „in plaatse van” de pastoriegoederen, — en die van Harmelen, van wege de commanderie van Harmelen (f. 32 v°).

In 1779 werden de verschillende obligaties ten laste der

breed spleet, waardoor afbraak en het bouwen van een nieuwen toren noodig was, en verzochten om consent tot den verkoop van „de parthyen van landen inde mede annexe memorie vervat aende pastorye aldaer behoorende”, „mits dat tot prouffijt vande selve pastorye uyte coopenningen soude blijven alsulck capitael daervan de jaren renthen de jaren pachten der voorss. landen gelijk souden sijn”. De Gedeputeerden stonden het toe, onder den last dat de bedockde som „gehypothequeert ende belijt sal worden op goede vaste onderpanden ter meester verseeckeringe ende vordele der voorss. pastorye”; alles moest geschieden ten overstaan van twee gecommiteerden, waaronder de rentmr. der Geben. goederen Mr. C. Martens, die gemachtigd werden tot het transport. Den 25sten Mrt. 1635 kwamen de Gedeputeerden er in zoo verre op terug, dat de Heer van Zuylen zelf tot de bedockde handelingen gecommiteerd werd, doch „ten overstaan” van de twee genoemde gecommiteerden. Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 123 sqq.,

hun besluit van 6 Sept. 1661, genomen op het verzoek van den Heer B. Schaeck, Ambachtsheer van Ankeveen, tot de Staten gericht, als hebbende „de opperste macht ende autoriteyt over de gebeneficeerde goederen”, om een morgen „pastorye-goed” te mogen koopen, en op het rapport van gecommiteerden van de Staten — „omme aengacnde de coop vande versochte eene mergen landts ten meesten oirbaer ende minste costen vande pastorye ende kercke ter Aa met den suppliant te handelen op rapport ende behagen vande Heren hare Ed. Mo. ordinaris Gedeputeerde” —: „gunnen ende accorderen... den suppliant in cope de eene mergen pastoryland specterende aende kercke Ter Aa”, zullende de koop prijs betaald moeten worden aan den ontvanger der Geben. goederen, die hem in zijn rekening verantwoord moest en gemachtigd werd tot het transport. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 919 sqq.

Provincie vervangen door twaalf nieuwe, wier interessen in een afzonderlijk hoofdstuk (Rekening over 1781: „Agtste Ontfang van Renten van Obligatiën op de Provincie van Utrecht”, ff. 23 v°. sqq.) verantwoord werden ¹⁾. In 1781 werden onder de verschillende pastorieën nog slechts de overige posten, en die waren weinige, ontvangen: Amerongen, Lopik en Harmelen, elk de zoo juist gemelde *f.* 300; en verder eenige tienden etc. In de rekening over 1798 compareerden de erfpachten en uitgaven, op enkele uitzonderingen na, ook niet meer, daar de aflossing ervan was bevolen (hierover echter later); zoodat bij de opheffing van het kantoor der Geben. goederen het kapitaal der pastorieën, behalve uit aandeelen in de twaalf obligaties op de Provincie, slechts bestond uit eenige tienden (Neerlangbroek, Doorn, Cothen, Werkhoven, Schalkwijk, Hagestein, Leusden en Vleuten), en de aflossingsgelden der erfpachten en uitgaven. De pastorieën, wier onroerende goederen buiten de administratie van den rentmeester der Geben. goederen waren gebleven of gekomen, bleven natuurlijk in statu quo.

Het meegedeelde rechtvaardigt de volgende slotsom: evenals de kerken of kerkfabrieken waren de pastorale beneficiën zelfstandige lichamen of rechtspersonen; zij en niet eenige kerk (algemeene of plaatselijke), waren de eigenaars der pastoriegoederen, die in rechtens relevanten zin door of ten gevolge der Reformatie aan niemand waren ontnomen en aan niemand waren geschonken; door de Reformatie waren zij niet opgeheven maar enkel gereformeerd; hun bestemming bleef, te strekken tot het onderhoud der parochiale herders en leeraars; wie herders en leeraars der Christelijke leer waren, werd vóór en na de Reformatie verschillend beoordeeld.

Hoe weinig de Staten afwisten van een tenietgaan der oude

1) Cf. Hoofdst. VI. § 2. Reeds vóór 1779 waren de gelden der verschillende pastorieën niet uit elkaar gehouden, hetgeen, daar toch alle ontvangsten en uitgaven in één hand waren en de predikanten toch hetzelfde tractement kregen, geen kwaad kon en voor de hand lag, als pastorieland verkocht werd en de gelden op de Provincie werden belegd. Zoo hadden dan verschillende pastorieën deel in een obligatie, wier interessen geboekt werden onder de ontvangsten van één van haar. Cf. bv. de rek. over 1740, pp. 1 en 3, betreffende de pastorieën van Leersum en Neerlangbroek.

en een stichten van nieuwe kerken, en hoe weinig er door de Reformatie rechtstreeks in het kerkelijke vermogensrecht is ingegrepen, moge, behalve uit al het reeds vermelde, nog blijken uit de volgende feiten, die te teekenend zijn dan dat ik ze niet zou bijbrengen.

De St. Paulusabdij had de collatie van de pastorie van Ophemert, en was gehouden den pastoor zijn congrue portie te betalen. Ze zal dus indertijd geïncorporeerd zijn geweest bij de abdij; doch hoe dit zij, of de verplichting tot onderhoud van den predikant deze of een andere oorzaak had, de verplichting zelve stond vast.

Nu was de zorg voor de predikantenbezoldiging in de Tieler- en Bommelerwaarden opgedragen aan den Ambtman en de Ridderschap, tot wier gebied deze waarden behoorden, als „directeurs van de geestelijke goederen in den Bommelerwaardt”, of gecommitteerden „totte directie vande geestelijke goederen in Thielre ende Bommelreweerde”.

Dit college eischte van de Staten van Utrecht, „als 't bewint hebbende vande Abdie van St. Pauls aldaer ende mitsdien sijnde collatores der pastoryen tot Ophemert”, dat zij aan de verplichting der abdij tot het betalen van congrue portie zouden voldoen en bijdragen tot het onderhoud van een „pastoor ende kerckendienaer”, en dat de Staten volgens den voorslag van het Hof van 23 Sept. 1624 zouden „gelieve ordre te stellen, dat den rentmeester vande geestelicke goederen alhier vande somme aldaer verdraegen metten eersten betacht mach werden” ¹⁾.

De Utrechtsche Staten, die weigerden, waren daarom eerst voor het Gerecht van Tuyl, en daarna „by renvoy” voor het Hof van Gelderland betrokken; tot welk Hof de ingezetenen van Ophemert zich wendden met het verzoek, dat het te dezer zake een accoord zou treffen tusschen de beide partijen, de

1) Cf. zijn missive aan de Staten van Utr. d.d. 1 Dec. 1629. Hierin werd in herinnering gebracht, dat het Hof van Gelderl., op verzoek van de ingezetenen van Ophemert reeds in 1613 (30 Juni en 15 Dec.) de Staten van Utr. had vermaand, minstens f. 200 uit te keeren tot het onderhoud van den predikant aldaar, „in te gaen vanden tijt datse met eenen goeden pastoir souden sijn versien”.

Staten van Utrecht en de directeurs der geestelijke goederen voornoemd.

Het Hof legde, 23 Sept. 1624, aan de gevolmachtigden van beide partijen, gehoord beider gronden, „waeromme dat die vande Abdye van St. Pauwls zouden als patronen gehouden ende niet gehouden sijn tot supplement vant onderholt ende congrue portie van den pastoor ende kerckendienaer tot Opheemert”, een voorstel van transactie voor, „om disputen ende verlopen van saecken voor 't toecommende tusschen soo benaebuerde Provinciën voor goet aengesien dese saecke op te heven met onderlinge vergelijckinge”, dat gedaagde jaarlijks *f.* 125 of *f.* 150 zou betalen.

De Staten verklaarden, dat zij tot het gevorderde onderhoud niet verplicht waren, „uyt krachte van voorgaende accoorden aengaende het onderhouden der studenten in Theologie studerende gemacckt”; hiermee doelden de Staten waarschijnlijk op de bestemming, die zij aan de St. Paulusabdij gegeven hadden, n.l. die van seminarie; zoodat hun verweer scheen neer te komen op het beweren, dat zij, schoon het recht hebbende dezer abdij, niet gehouden waren de op deze rustende verplichtingen ad pios usus na te komen, nu zij uit eigen hoofde een regeling omtrent het gebruik dier goederen ad pios usus gemaakt hadden; doch hoe dit zij, in elk geval boden zij, conform den voorslag van het Hof, *f.* 125 per jaar aan, 3 Dec. 1629.

De kracht van het verweer der Staten kan ik niet vatten; hadden zij aangevoerd, dat de St. Paulusabdij niet meer bestond, dat hare goederen aan de Provincie waren vervallen als bona vacantia of althans door deze zich waren toegeëigend, en dat, daar van geen zakelijk recht sprake was, er geen grond kon zijn de Staten voor de schulden der abdij aan te spreken, dan ware dit betoog althans begrijpelijk geweest. Maar dit beweerden zij nu cenmaal niet; dit kon trouwens ook moeilijk, daar de Staten de abdijen en kloosters, zooals ik in het vervolg hoop aan te toonen, niet opgeheven hadden, maar enkel gereformeerd en later het beheer ervan aan zich hadden getrokken. En evenmin beweerden zij, dat een Roomsche parochie en een Gereformeerde gemeente, een pastoor en een

predikant, geheel verschillende zaken en personen waren; dat dus in elk geval een verplichting tot onderhoud van den pastoor eener parochie niets had uit te staan met een verplichting tot onderhoud van een Gereformeerden predikant. En toch, welk verweer had c.q. meer voor de hand gelegen dan juist dit? Of zij in de kracht van hun verweer zelve niet al te vast geloofden? Het aanbod van *f.* 125 per jaar, door het Hof voorgesteld, dat dus ook niet overtuigd schijnt te zijn geweest van de niet-gehoudenheid der Staten, zou het wel doen gissen, vooral als men in het oog houdt, dat de Ambtman en de Ridderschap er den Staten op gewezen hadden, dat de Gedeputeerden van het Kwartier van Nijmegen in een soortgelijk geval verkeerden als zij, immers „'t bewindt” hadden van de abdij van Mariënweerd en uit dien hoofde collatoren waren van Gellicum, Reumpt en Eynspijck, dat ook zij onwillig waren geweest in het betalen van het onderhoud der betreffende predikanten en dat zij door het Hof daartoe waren veroordeeld geworden; 1 Dec. 1629.

Het komt mij voor, dat deze opmerking van Ambtman en Ridderschap op de Staten van grooteren invloed geweest is dan deze andere, dat hun bijdrage in de predikantenbezoldiging zeer noodig was „vermits den hoochdringenden noot ende de sware lasten het corpus van de geestelijke goederen incumberende, daer uyt de predikanten tot noch toe betaelt sijn geworden” 1).

Behalve de St. Paulusabdij hadden ook de vijf Kapittelen goederen liggen in den Tieler- en den Bommelerwaard. Ook dit gaf stof tot wrijving; den 10^{den} Jan. 1656 werd een accord gesloten, tot bijlegging van de geschillen, die gerezen waren tusschen den rentmeester van de Heeren Directeurs der geestelijke goederen in de twee genoemde waarden eenerzijds en „de Heren vande vijff Canonicale Capittelen binnen Utrecht ende den rentmeester vande Abdy van Ste. Pauwels ter andere zijde, over het recht van congrue portie off suppletie tot het tractement der predikanten inde respective karspelen aldaer”;

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 86 sqq.

welk accoord tot stand kwam door tusschenkomst van gecommitteerden door de Staten van Utrecht en van Gelderland, en op conditie, dat genoemde Staten het zouden goedkeuren. Het bepaalde het volgende: „dat tot betalinge van het tractement der predicanten geëmployeert sal worden het suyver incomen vande respective pastoryegoederen¹⁾ van yder kerck, als mede het darde part van t'suyver incomen der vicariegoederen, die inde respective kercken zijn gefundeert, welcke respective goederen ten meesten oorbaer sullen worden verpacht selfs met kennisse ende bywesen vande gene, die inde respective dorpen off kerspelen thienden hebben, ende dat t'gene inde respective karspelen deficieert betaelt sal worden uyt de penningen, die ider jaer suyver alle oncosten affgetogen vande thienden in yder kerspel sullen procederen, des t'selve defect niet sal mogen excederen het darde part vant suyver incomen derselver thienden, met welck darde part de thientheffers in allen gevalle sullen mogen volstaen, sonder dat deselve thientheffers off hare thienden vorder off tot eenige subsidie van ander predicanten buyten t'carspel, daer uyt zy thienden trecken, sullen worden gemolesteert, dat mede onder het tractement der predicanten niet gerekent sullen mogen worden eenige classicale off andere oncosten, dat oock uyt het suyver incomen der pastorye- ende dardepart der vicaryegoederen niet voor off betaelt sullen mogen worden t'zalaris vande schoolmeester, maer alleen het bloote tractement der predicanten”.

Het maximum, waartoe de Kapittelen en de abdij van St. Paulus derhalve gehouden waren, was $\frac{1}{3}$ van de jaarlijksche netto opbrengst der tienden, die zij in de betreffende parochiën bezaten ¹⁾.

Ook dit accoord sneed nog niet alle mocielijkheden af; den 23sten Juli 1662 werd er een nieuwe overeenkomst aangegaan, die het wisselende bedrag, waartoe genoemde tiendheffers verplicht waren, verving door een vaste uitkeering. Ze werd gesloten door gecommitteerden van de vijf Kapittelen, den rentmeester der Geben. goederen, C. van Beeck, „van wegen

1) Inv. d. arch. v. d. kap. en kl. no. 304.

de proostdye van Oudemunster", en den rentmeester van St. Paulus ter eene en de predikanten van Driel en van Brakel, „gedeputeerde des Classis van Tielre- ende Bommelreweerden ende tot het naebeschreven gemachticht" ter andere zijde, en wel „tot voorkominge van excessive costen ende moeyelijckheden jaerlijcx vallende over tdoen vande liquidatie vande congrue portie der predicanten van Tielre- ende Bommelreweerden in gevolge vande provinciale accoorden den 10^{en} Januarij 1656 ende 11^{en} Novembris 1658 met den anderen inder minne ende vrintschap veraccordeert".

Bepaald werd, dat „die Heren vanden Dom, St. Jan, St. Marien, proostdye tOudemunster ende Abdye van St. Pauls" in plaats van de congrue portie jaarlijks de som van *f.* 1500 zouden betalen „aen sodanichen persoon als de gemelte Classe daer toe authoriseren ende quitantie van betalinge passeren sal"; alleen in geval van „open oorloge, open waede [dijkbreuk] ende andere ongevallen" zou dit bedrag verminderd mogen worden, terwijl vermeerdering in elk geval werd uitgesloten.

Ze werd overigens getroffen onder de voorwaarde, dat de Geldersche en de Utrechtsche Staten ze zouden goedkeuren. In een bijgevoegden staat, d.d. 11 Dec. 1661, werd het aandeel van elk vastgesteld: de Dom, *f.* 280; de proosdij van Oudemunster, *f.* 304; St. Jan, *f.* 331; St. Marie, *f.* 390; en St. Paulus, *f.* 195; tevens stond er in gespecificeerd, welk bedrag voorheen door hen betaald werd uit de tienden, die zij in elk dorp hadden: Wadenooien, Herwaarden; Driel, Oppijnen, Waardenburg en Neerijnen; Geldermalsen, Deil, Rumpt, Meteren, Kessel, Varik; Ophemert ¹⁾.

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 932 vo. sqq. De ontvanger der Geben. goederen was door de kerkmrs. van Driel gedagvaard voor de Schepenbank van Driel, om bij te dragen tot de herstelling van de kerk aldaar, „ten opsichte van dat de proostdie van Oudemunster hare thienden onder desselfs kerspel heeft leggen", „als officiaell vanden Heere Proost van Oudemunster". De zaak was, dat de proosdij van Oudmunster tijdelijk beheerd en genoten werd door den ontvanger der Geben. goederen; prelatuurschappen en andere benefices werden nl. soms gedurende zekeren tijd niet begeven — men sprak dan van een termijn van carentie (later meer hierover) — maar door de Provincie zelve beheerd en genoten. De

De conclusie uit dit alles ligt voor de hand. In de Reformatie lag geen breuk met het verleden; de parochiën, de plaatselijke Christelijke kerken, bleven in wezen; het pastoorsambt werd hervormd tot het predikantsambt ¹⁾. Anders blijft het geheel onverklaarbaar, dat in de 17de eeuw aan een verplichting, dateerende van vóór de Reformatie, tot betaling van congrue portie voor den pastoor, zonder eenige tegenspraak werd voldaan ten behoeve van den predikant, en dat ze als iets geheel van zelf sprekends werd erkend en wegens verschillende bezwaren eraan verbonden op een vaste jaarlijksche uitkeering gefixeerd.

Rechtens — want hierom gaat het alleen — waren de predikanten gereformeerde pastoors; natuurlijk echter alleen in de gereformeerde parochiën; immers waar de parochiën na de Reformatie kerkelijk niet meer bestonden — zooals bv. in de Stad Utrecht — kunnen de predikanten van de Gereformeerde gemeenten, in casu nieuwe lichamen, *formeel* (rechtens) niet als zoodanig worden beschouwd; het algemeene overheidsgebod tot reformatie is daar niet voldoende om de rechtsbetrekkingen betreffende de pastoors stilzwijgend te doen overgaan op en ten behoeve van de predikanten; er is een rechtstitel in concreto vereischt, ten gevolge van welken de rechtsbetrekkingen kunnen overgaan.

Deze continuïteit is dan ook de c. s. q. n. voor het collatie-

ambtenaar, die dan het beheer voerde, kon niet b.v. als de officiaal van den proost worden aangemerkt, daar er juist geen proost was; dit werd ook in het rechtsgeleerde advies, door de Gedep. Staten ingewonnen, opgemerkt. Het benefice bleef, ook in een tijd van carentie het subject der goederen, al gedroegen de Staten zich in zoo'n tijd ook feitelijk als eigenaars. (Cf. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 939 sqq.).

In elk geval, schreven de Gedep. St. (29 Juli 1662) aan de Gedeputeerden van het kwartier van Gelderl., waaronder Driel ressorteerde, waren de tienden der proosdij niet bezwaard met den last van bij te dragen in de kerkherstelling, waarom de kerkmrs. onbevoegd waren „soodanige nieuwicheyt te attenteren, besonderlijk in dese zaecke, die eygentlijk mede is raekende de Provincie van Utrecht.” Deze conclusie laat ik voor rekening der Gedeputeerden. Cf. Afd. I. Hoofdst. VIII.

1) De woorden pastoor en predikant werden dan ook door elkaar gebruikt.

Dr. Kleyn (l. c. pp. 247, 255, 256) heeft beslist ongelijk, als hij meent, dat de predikanten rechtens niet de opvolgers der pastoors waren, en dat deze z. i. onjuiste meening eerst in het laatst der 18de eeuw opkwam.

recht; en omgekeerd, uit het voortbestaan van dit laatste dient geconcludeerd te worden tot de continuïteit.

Dit brengt mij tot de benoeming der predikanten en het juridieke karakter van hun ambt.

§ 3. *De benoeming van de predikanten.*

Voorop sta, dat de oude parochiën nooit zijn opgeheven, althans nooit dan om bijzondere redenen, welke echter een uitzondering vormden; dat de predikanten dier gereformeerde parochiën de gereformeerde pastoors waren; en dat dus, daar de pastoors in geen geval Staatsambtenaren waren, hunne hervormde opvolgers het evenmin waren. En dat ditzelfde gelden moet in de gevallen, waarin de Gereformeerde kerken niet de voortzetting waren van de oude parochiën, ligt voor de hand, daar deze juridieke breuk met het verleden niet uit principiële motieven voortsproot, maar bloot bijkomstige oorzaken had.

Het op p. 373 vermelde rapport der kerkenvisitateurs van 1593 levert te dezen opzichte eigenaardige voorbeelden, aantoonende, dat in juridieken zin pastoor en predikant de vormen waren, waarin het ambt van Christelijk herder en leeraar zich openbaarde, en dat, hoe groot de verschilpunten mochten wezen van dogmatisch of maatschappelijk gezichtspunt bezien, er rechtens tusschen beiden geen principieel verschil aanwezig was, zoodat een pastoor, blijvende die hij was, immers pastoor eener bepaalde parochie, Gereformeerd verbi divini minister worden kon, op dezelfde wijze als men van ongereformeerd, gereformeerd kanunnik, vicaris, koster, weesvader etc. werd, en zooals het ons reeds van Duyfhuys is gebleken ¹⁾.

1) Cf. b.v. de volgende plaatsen.

Nederlangbroek.

„Predicant is Joannes Anthony van Bommel ende heeft, zo int Paeusdom, zo inde Reformatie, alhier gedient omtrent 40 jaeren, hem alsnu ende lange te voren dragende na de Christelijke ceremonien ende gebeden achter den Catechismus”.

Werkhoven.

„Pastoor is alhier Gillis Peterssz. van Heumen in de Detuwe, ende heeft gedient omtrent 20 jaeren, alsnoch weynich gereformeert, edoch eenigen schijn hebbende van habilitet, omme voor 't examen (daer onder hij hem belooft te stellen) tot de rechte bedieninge te conen gebracht werden”.

Uit deze „visitatie der kercken ten platten lande” leert men, dat het met de reformatie dier kerken in 1593 nog niet bijster was

Houten.

„De dienst wert gedaen bij eenen Jan Aertssz., van Houten gebooren, ontrent over 15 jaeren alhier gestelt door de collatie van eenen van de Heeren van St. Marien, diens tour het desmaels was dese pastorie te vergeven, wesende in corpore van ontrent 40 gl. lantpacht ende eenige thienden.

Dese man een weynich ondertast zijnde in 't stuck van de religie, wert gansch onervaren bevonden, ende heeft rondelijck verclaert, dat hij hem onder geen naerder examen en begeerde te stellen, also hij genouchsaem (gelijck hij seyde) geexamineert was, doe hij sijn tonsuram clericalem ontfinck, item doe hij priester gemacckt ende daerna tot predicken toegelaten wiert”.

Odijk.

„Als pastoor draecht hem hier Everardus Alberti, van Amerongen gebooren, van den jaere 1564 af. Wij sien hem aen voor een eerbaer man, hebbende kyn-derkens, waer-van de moeder overleden is. Heeft Bullingeri boucken neersterlijck gelesen, ende meer andere van de gereformeerde religie, ende is bereyt hem te vougen na de Reformatie generael, die bij mijne E.E. Heeren de Staeten zal ingevoerd werden”.

„In doopen ende trouwen hout hem deese pastoor niet na ééne wijze, maer accommodeert hem als noch na dat de lieden gesint zijn, waerin als in de reste, door de reformatie van sijn persoon moct versien werden”.

Baarn.

„Cornelis Egbertssen, alhier gebooren, is predicant, gesonden bij mijne E.E. Heeren de Staeten. Volcht in sijne bedieninge de christelijke ceremonien ende gebeden, achter den Catechismus gedrukt, maer en heeft noch geen Avontmael gehouden, ende beclaccht hem dat hij 't tot het singen der psalmen niet brengen en kan, verzouckende hierin door generale ordonnantie geholpen te wesen”.

Maarsen.

„Ondervraecht zijnde van sijne bedieninge, verclaerde [sc. de pastoor] d'Evangelium gepredickt te hebben nae 't oude ende nieuwe Testament. Item, van 't examen ende of hij hem daertoe zoude willen begeven, antwoordde, dat hij hem begeerde te houden aen 't examen bij den officiael over 15 jaeren aen hem gedaen. Waerop als hem voorgehouden was 't gene sich met hem t'Utrecht dien aengaende hadde toegedragen, resillieerde hij daervan, seggende, hij en begeerde noch van de Staeten, noch van yemant anders in sijne conscientie gedwongen te wesen”.

„Hij en heeft sijn huisvrouw noch niet getrouwt, niettegenstaende hem zulx bij mijne E. E. Heeren de Staeten bevolen is. Seyde oock wtduckelijck, dat hy se in 't openbaer niet en wil trouwen, daerbij voegende dat hij se wel begeerde te verlaten, also hij sonder haer wel conde leven, ja presenteerde-se wel spottelijck aen yemant over te stellen, indien hij se van doen hadde”.

Ter Aa.

„Henricus Dussius Alberti is predicant, heeft hier gewoont 10 jaeren begifticht met pastorie van den Heere van der Aa ad vitam. Is wettelijck geexamineert, ende heeft goede attestatie van de Classe van Alckmaer. Draecht hem in sijne

opgeschoten; en de uit het verslag gedane grepen toonen aan, dat de pastoors, die zich wilden reformeeren, in hun dienst gehandhaafd werden; hierop lette men wél: een pastoor, die bereid was zich te reformeeren, werd niet benoemd in een nieuwe gemeente, hij ging niet over van de eene in de andere kerk, neen, hij bleef die hij was, behoudens dat hij moest laten varen alles wat „papistig” was.

Het zuivere gereformeerde Christelijke kerkrecht is niet dan broksgewijze op de Utrechtsche kerken toegepast. Regelen, die nog dateerden van den tijd, toen de kerken nog onder het

bedieninge na de christelijke ceremonien ende gebeden, achter den Catechismus gedrukt, ende beclacbt dat hij 't noyt tot het gebruyck des H. Avontmaels heeft conen brengen”.

Overmeer.

„Is in sijne bedieninge noch meest paepsch, ende hem selven accommodeerende na de lieden, zulcx dat hij [sc. de pastoor] verclaerde, dat hij noch voor de dooden 't gebedt dede, omme niemant te argeren. Zal daeromme dese man moeten geëxamineert, onderwesen ende in sijn ampt in zeeckere gemeyne forme hart gebonden zijn”.

Korteheef.

„Dese man [sc. de pastoor] een weynich ondertast zijnde in de hoofdstucken van de religie, en wist gansch niet goets te antwoorden. Beriep hem opt oude ende verclaerde van gene meyninge te zijn, omme hem na yet beters te vougen, hem dragende (zo hij seyde) in doopen ende trouwen, in latijn ende duytsch, gelijk als 't de lieden begeerden”.

Vinkeveen.

„Het [sc. de pastoor] is een mensche gansch onbequaem omme te leren, wijst sijne toehoorders om salich te werden (na sijns selfs bekentenisse) op haere goede wercken ende en weet van het Evangelie ende het geloof niet te seggen. Voert daer beneven een geheel ongoddelijk ende argerlijk leven, met dagelijx te zuypen ende andersins, zulcx dat hij een spot is van goeden en quaden, ende van de lichte lieden in de wandeling de groote godt van Vinkeveen genoemt wert”.

Wilnis.

„Wicher Janssen, tot Wilnis gebooren, hout hier als pastoor den tijt van 36 jaeren, ende is oock Secretaris. Heeft deze pastorie ontfangen van den proost Goch als collator”.

„Hij is een man gansch onverstandich in de religie ende vast van leven als die van Vinkeveen. Heeft noch op Paesschen sijn Broot-Godt vercocht, ende hem in 't openbaer beroemt dat hij een goede merckt voor dese reyse gedaen hadde, zulcx dat verscheyden vrome lieden hier wonende, zo professie doende, so liefhebbers van de gereformeerde religie, benodicht zijn hem in andere omleggende dorpen van Hollant, en oock tot Mijdsrecht te kercke te begeven”.

„Pacusdom” waren, golden er ook nog, n.l. omtrent de aanstelling van den herder en leeraar; voorzoover ze althans niet geacht werden linea recta tegen de H. Schrift in te gaan. Men dient hier te onderscheiden tusschen de pastoorsbenoeming langs den hiërarchischen weg en die krachtens patroonaatrecht. De eerste verviel ten gevolge der Reformatie, omdat de hiërarchische autoriteiten zelve verdwenen. De tweede was een voorwerp van strijd en is het nog; ze is echter tot den huidigen dag in wezen gebleven.

Zoo hield de Domproost-Aartsdiaken zijne vermogensrechten over, terwijl zijne hiërarchische, kerkelijke rechten en plichten vervielen; de pastoors der vier Utrechtsche parochiën werden eertijds door hem aangesteld: als Domproost conferceerde hij de vier stedelijke pastorieën en presenteerde hij de pastoors aan zichzelf in zijn hoedanigheid van Aartsdiaken, waarna hij hen in deze laatste qualiteit admitteerde of institueerde; ten gevolge der Reformatie verloor hij zijn recht van institutie, maar niet zijn recht van collatie en presentatie.

Toch werden de stedelijke predikanten later niet door hem, maar door den kerkeraad of door den Raad benoemd. Waarom? Men zou wellicht willen antwoorden: wel, omdat de R. K. parochiën er niet meer waren, en er een nieuwe kerk was gesticht, de Nederduitsche Gereformeerde; en omgekeerd, zou men dit laatste kunnen betogen met een beroep op de veranderde benoemingswijze. Toch ware dit geheel onjuist. Vooreerst herinner ik er aan, dat de Jacobsparochie tot in 1586 als kerkelijk lichaam is blijven bestaan en dat hare pastoors of predikanten door de geburen der parochie sedert hare reformatie werden benoemd, onder approbatie van den Raad. Hier blijkt het derhalve, dat er een andere verklaring gezocht moet worden dan de vulgaire, dat de R. K. Kerk vervangen was door een nieuwe, de Nederduitsche Hervormde. En in de tweede plaats zij opgemerkt, dat de Kapittelen en hunne prelaten in vele parochiën ten platten lande de aanstelling van den herder en leeraar behouden hebben.

De reden, dat de Domproost-Aartsdiaken zijn recht om de pastoors in de Stad Utrecht aan te stellen verloor, lag niet in het feit, dat er geene „pastoors” meer waren in den juri-

dischen zin des woords; ook niet in het feit, dat hij dit recht *in zijn qualiteit* bezat; de pastoorsaanstelling, die hem als gewoon collator toekwam, behield hij, omdat hij als leek bleef bestaan, terwijl hij de rechten, die hij als kerkelijke autoriteit bezat, verloor met deze qualiteit zelve ¹⁾; de collatierechten der Domproosdij hadden strikt genomen dus ook in de Stad Utrecht in wezen moeten blijven. Dat de Jacobsparochie echter zelve hare predikanten benoemde, vond waarschijnlijk haar grond in den religiestrijd, die den Domproost belette een predikant naar den zin der parochie aan te stellen. Misschien heeft men ook niet onderscheiden tusschen de tweeërlei functie, die de Domproost-Aartsdiaken in zijn dubbele hoedanigheid uitoefende en met de institutie de collatie overboord geworpen. Doch hoe dit zij — non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest —, sedert 1586 hield de Jacobsparochie evenals de drie overige op kerkelijk te bestaan; zoodat sedert dit jaar de quaestie van geen belang meer was, daar de aanstelling der predikanten van de Consistoriale kerk, een geheel nieuw lichaam, natuurlijk geheel buiten den Domproost-Aartsdiaken omging.

Het leeken-patronaatrecht of het collatierecht bleef intact. Waarom? Omdat het door de Overheid voor niet onchristelijk werd aangezien ²⁾.

In art. 37 der Instructie (1581) werd het collatierecht uitdrukkelijk gehandhaafd, behoudens het recht van de Staten, om de pastoors, die zich niet of niet voldoende reformeerden, af te zetten. In de memorie door de gecommitteerden der Staten opgesteld werd het herhaald, en werd er aan toegevoegd: „dat die pastoiren haer pastorieën selver in persoon zullen moeten bedienen ende in loco resideren” ³⁾; weer een teekenend feit! men wilde inderdaad reformeeren, en niets meer.

1) Cf. p. 309.

2) Dr. Kleyn (l. c. p. 243) brengt het collatierecht onder „de bezwarende bepalingen die op de gebruikers” der geestelijke en kerkelijke goederen drukten.

De bedoeling is misschien goed, maar door de inkleding komt de continuatie der parochiën en beneficiën (die Dr. K. trouwens juist loochent) niet tot haar recht.

3) Cf. p. 314. Reg. no. 59. dl. I. f. 55.

Den 22sten Apr. 1587 gaven de Staten een nadere regeling van de predikantsberoeping in de gansche Provincie.

Het eerste Lid verklaarde goed te vinden, dat, als er een predikantsplaats kwam te vaceeren ten gevolge van overlijden, verlating of destitutie, „die patronen ofte collatoers inder tijt binnen een maent daernae een ander bequaem persoon daertoe te sullen presenteren aende Statcn ofte haere Gedeputeerden, ten eynde dselve Staten ofte haerluyder Gedeputeerden alsulcke ministers van dese provintie beroepen als haer goet duncken sall, voor de welcke dye gepresenteerde persoon geëxamineert sall worden in presentie vande Staten ofte vanden gheenen, die vuytte Staten daertoe gecommitteert sullen worden; ende indien die persoon gesont inden leere ende anderssins gequalificeert bevonden wort, dat dselve alsdan by den Staten ende patronen ofte collateurs geapprobeert, aengenomen ende in zijn dienste gestelt worde; ende oft gebuerde, dat dye gepresenteerde persoon in maniere voorss. nyet bequaem bevonden en worde, dat voorss. patronen ofte collateurs gehouden sullen zijn binnen een maent daernae een ander te presentieren om geëxamineert ende gedaen te worden als vooren, op peyne dat soo verre zij sulcx nyet en doen dat zy in sulcken gevalle van haer recht van presenteren voor die reyse vervallen sullen zijn ende dat die Staten alsdan ex officio een ander sullen moegen verkiesen, die van gelijcken geëxamineert, geapprobeert ende aengenomen sall worden als boven”.

Het derde Lid verklaarde zich „by provisie ende onvermindert het recht vande kercke” met de resolutie van den eersten Staat te conformieren.

De Ridderschap schijnt het er ook mee eens te zijn geweest: „hebben by de meeste oppinie geresolveert als blijktt by seecker geschrifte daarvan overgelevert” 1).

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 20 Apr. 1587, punt 3. In het punt van beschrijving werd ook gewaagd van de stedelijke predikanten; de presentatie door den patroon moest dan geschieden aan de Magistraten; in de resolutie zelve werd hiervan echter niet gesproken.

Tegen deze resolutie kwamen de Stichtsche predikanten op; den 26sten Juli 1587 dienden zij een remonstrantie aan de Staten in, waarin zij verklaarden, dat gemelde resolutie „gants nyeuw ende ongehoort” was en strijdig met „dye regel

In 1590 gingen zij zelfs nog verder; den 30sten Jan. werd aan de Stedelijke Magistraten hetzelfde recht verleend in de Steden, dat ten platten lande den collators competeerde, om n.l. predikanten „aen te nemen ende oock aff te dancken”; want, zeiden de Staten, het is „in reeden gefundeert”, „dat die Magistraten, die de predicanten binnen haere Steden moeten loenen, gelijke macht sullen hebben” ¹⁾.

De Staten drukten zich hier onjuist uit; want een collator had wel het recht een predikant te benoemen, maar niet hem te ontslaan; in elk geval echter konden zij hier aan de Stedelijke Magistraten het recht toc ook tot dit laatste. De argumenteering was eigenaardig; de Staten verklaarden het kortweg voor rationeel, dat wie betaalde ook had te benoemen en te ontslaan, gelijk van kerkelijke zijde het stelsel, dat de predikantsbenoeming den kerken toekwam, kortweg voor het de kerk iure suo eigen zijnde verklaard werd.

des Woorts Gods ende alle goede oordeninge der kercken, die oyt gebruyet zijn ende noch gebruyet worden, ende namentlijk tegen die kerckoordeninge deser landen, het verleden jaer inden Hage gesloten, by sijne Excellencie geconfermeert ende by mijn Heeren Staten van Utrecht selver geaprobeert, te weeten (behalven het misbruyck vant jus patronatus, twelck by dese resolutie alsnoch blijft in zijne pausselijke gerechtichheit) int geene dat de presentatie aende [lees: van de] patronen geschyet aende Staten ende nyet aende Classis ofte vergaderinge der dienaren, item examinatie by alsulcke ministers van dese provincie geschieden soude als die Staten daertoe soudén beroepen, ende daernac die sendinge ende confirmatie gestelt wert by den Staten, jae oick byde patronen simpelick met vuytsluitinge des Classis, soo doch in alle gevalle die presentatie by de patronen directelick behoorde te geschieden aende Classen, als dyen dit werck eygentlick aengaet ende competeert”, etc.; in één woord, deze resolutie was „een usurpatie van de Overheid over de kerk Gods”. De Staten persisteerden echter bij de resolutie van 22 Apr. 11. Reg. v. d. besch. d. St. Besch. v. 26 Juli 1587.

1) Reg. v. d. besch. d. St. Besch. v. 27 Jan. 1590.

Aldus werd het in deliberatie genomen; de Geëligeerden en de Stad Utrecht oordeelden, dat aan de Stedelijke overheden die macht toekwam; de Ridderschap was van hetzelfde gevoelen.

Nogmaals werd op denzelfden dag de „destitutie” der predikanten in beraadslaging genomen, en werd door de Ridderschap en de Stad verklaard, „dat die Magistraten die mogen destitueren, oock sonder eenige verclaringe van reeden te doen”; het 1ste Lid zweeg.

De beide besluiten van 22 Apr. 1587 en 30 Jan. 1590 maakten deel uit van de kerkorde van 1590, door de Staten gearresteerd. Ze is afgedrukt bij Hooijer, O. K. pp. 293 sqq.

„Recht” was natuurlijk de regeling, die de Staten en de Magistraten gaven; zooals zij het bepaalden, hetzij in het algemeen hetzij in het bijzonder, was het geldend recht, zij het dat zij hun bekrachtiging verleenden aan besluiten van de kerken zelve, zij het, dat zij zonder deze, ja tegen haar wil, kerkelijke zaken regelden.

Rechts konden zij uit den aard der zaak omtrent in een door hen bekrachtigde kerkorde geregeld onderwerpen nadere bepalingen treffen, zoowel aanvullend als opheffend of wijzigend; zij konden zich dan wel schuldig maken aan „usurpatie over de kerk Gods”, maar „onrecht” deden zij niet; wat zij deden was „recht”.

In het algemeen hebben de Staten en de Magistraten niet doorgevoerd wat de Staten in 1590 „in rede gefundeert” noemden; zij hebben zich veelal bepaald tot committeering en goedkeuring der door de kerken beroepen en hun geïmponeerde predikanten ¹⁾; slechts als er eenige bijzondere aanleiding toe bestond, benoemden en ontsloegen zij hen.

De Utrechtsche Raad achtte hiertoe geen machtiging van de Staten noodig; hij trad op uit eigen hoofde, als Stedelijke Overheid en dus als voeds- en betaalsheer der stedelijke kerken. In de Statenresolutie van 1590 kan men dan ook niet meer zien dan de bekrachtiging en de erkenning van Statenwege van een recht, dat de Raad voor zich steeds had opgeëischt en ook reeds had toegepast in concreto, zonder dat blijkt, dat de Staten oordeelden, dat de Raad hierdoor zich

1) Cf. Hooijer, O. K. pp. 375 sqq. Uit verschillende acten van „commissie” van predikanten, opgenomen in de registers van commissiën en instructiën (cf. bv. het reg. aanv. Jan. 1607, ff. 30, 30 vo., 63 vo., 64, 64 vo., 65, 74, 95, 96, 103 vo., 104, 220 vo., 221 vo.) blijkt, dat de gang van zaken in den regel deze was:

a. „beroup”, door den collator of de dorpsautoriteiten (Schout en Schepenen, kerkmrs.) en de parochianen of „ingesetenen”.
 b. presentatie aan de Gedep. St. of de Stedelijke Magistraten door wie beriepen.
 c. examineering door gecommiteerden der Prov. Synode.
 d. „commissie” of „aanneming” (soms: „agreatie” of „admissie”) door de Ged. St.
 e. inleiding in het ambt of „installatie” van wege de Classis.

Cf. ook het reg. v. comm. en instr., aanv. Oct. 1588, f. 378; en reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 182 vo. sqq.

bevoegdheden aanmatigde ten nadeele van hun gezag, of dat hij in het algemeen tegen het geldende recht handelde.

Bij de behandeling van den Utrechtschen religievrede is ons reeds gebleken, dat de Raad zich iure suo reserveerde de door de kerken hem gepresenteerde predikanten al of niet tot het prediken toe te laten, en hen eventueel, als zij zich n.l. misdroegen, af te zetten ¹⁾. Ook de benoeming trok hij somtijds aan zich.

Een voorbeeld van dit alles levert ons het volgende, een nawerking van den wrok, die bij den Raad nog broeide over de door Leicester opgedrongen combinatie der Jacobsparochie met de Consistoriale kerk ²⁾. Wel had Ds. Uyttenbogacrt ³⁾, die na de samensmelting de eerste preek hield in de Jacobskerk, zijn stof geput uit den 133sten Psalm: „siet hoe fijn en lieflijk ist dat broeders eendrachtig by malkanderen wonen” etc. ⁴⁾, doch in de gemoederen der partij der voormalige Jacobskerk daalde de vrede niet; zij wilden hunne oude predikanten, door wie zij in den steek waren gelaten, niet meer hooren, zoodat Ds. Elconius weer naar zijn vaderstad Harlingen vertrok. In 1589 verzochten zij aan den Raad den ouden toestand te herstellen ⁵⁾. Dit achtte deze echter niet wenschelijk; hij wilde geene twee kerken, zooals Bor meedeelt, maar slechts één; maar deze ééne dan ook gereformeerd niet als de Consistoriale maar als de Jacobskerk; daartoe ontsloeg hij de predikanten en bloc ⁶⁾, en leende er voorloopig uit Hollandsche steden,

1) Cf. vooral p. 223.

2) Cf. Hooijer, O. K. pp. 284 sqq.

3) Van de Consistoriale kerk.

4) Bor, l. c. XXI. p. 839. Ds. Elconius was de eerste predikant van St. Jacob, die in den Dom preekte.

5) Vroedsch. resol., 21 Nov. 1589. Cf. Bor, l. c. XXI. pp. 840 sqq.

6) Het geschiedde dus om zuiver „politieke” redenen, zooals 18 Jan. 1600 dan ook uitdrukkelijk verklaard werd door den Eersten Burgemeester, Dirk Canter, in een acte, die den ontslagen predikanten te hunner rechtvaardiging werd uitgereikt. Bor. l. c. p. 848. Want het vervangen der consistoriale reformatie door de Duyfhuyslaansche was inderdaad een politieke quaestie. Rechts deed de Raad niets anders dan wat hij eertijds gedaan had ten bate der Gereformeerden en ten nadeele der Roomschen. Het reformeeren der kerk is, wanneer de Staat een officieele kerk erkent, een politieke zaak.

„tot dat sy souden voorsien zijn van sodanige als sy begeerden, om volgens den voet van Sint Jacob, mits evenwel eenige forme van kerckenraad behoudende, d' eerste reformatie van dien te onderhouden" (Bor).

Indertijd had de samensmelting der beide kerken plaats gehad in dier voege, dat het product Consistoriaal was; thans wilde de Raad dit veranderen: niet het stelsel der Consistorialen, maar de reformatie van Duyfhuys moest heerschen; m. a. w. de kerk, zooals zij sedert de samensmelting bestond, moest weder gereformeerd worden ¹⁾.

Het ligt niet op mijn weg deze historie in den breedte te behandelen; genoeg zij het, te wijzen op den rechtsgrond, dien de Raad aanvoerde voor zijn handelwijze. Dat de predikanten zich verzetten tegen hun ontslag door den Raad, lag voor de hand; zij ontzegden immers hem het recht daartoc; „Nicolaus Sopingius", zegt Bor, „voerden vele propoosten van 't recht der kerken tegen d'authoriteyt des Magistraets". En wat werd hun van wege den Raad, voor wiens gedeputeerden zij ge-roepen waren om hun ontslag te vernemen, geantwoord? Wie bezoldigt U? Zij constateerden met erkentelijkheid: de Raad. Welnu, dan heeft ook de Raad het recht, uw bezoldiging te doen ophouden en u heen te zenden.

Tevens had de Raad de vergaderingen van den kerkeraad verboden, zijn zegel op het stadhuis stuk laten slaan, de ouderlingen en diakenen afgezet en anderen in hun plaats gesteld ²⁾.

1) Cf. de Vroedsch. resol., 21 Nov., 1, 15, 22, 30 Dec. 1589, 20 Febr. 1590.

Bij Hooijer (O. K. pp. 291, 292, 297, 298) vindt men de bepalingen, die door de Utr. Regeering in zake van deze tweede Duyfhuysiaansche reformatie in 1590 (14 Nov.) zijn vastgesteld.

Den 23sten Nov. 1590 werden de „poincten ende artikelen, die men voorhouden ende dien onderteyckenen sall die predicanten, die alhyer in dienste sijn ende voortaan noch aengenomen sullen worden", in den Raad gelezen en „geapprobeert ende goet gevonden". De Raad besloot er de approbatie van den Stadhouder op te verzoeken. Vroedsch. resol.

2) Bor, l. c. XXI pp. 840, 845, 846. Cf. ook de Vroedsch. resol., 21 Mei 1591: „Up huyden sijn opgelesen de namen ofte persoonen by mijn Heeren vande *Magistraet* voor dit toecommende jaer *gecommitteert* tot ouderlingen ende diaconen der Gereformeerde kercke, ende sijn by den *Raide geapprobeert*". Dit geschiedde

Als Christelijke Overheid had hij, zoo beweerde hij, het recht te doen wat hij deed; bewijs ons dat uit Gods Woord, voerden de Gereformeerden hier tegen aan. Men ziet het, dit waren geene juridische wapenen; hoogstens bruikbaar de lege ferenda, doch niet om eenig positief recht er mee te staven of te betwisten.

De gansche strijd liep dan ook over handelingen, omtrent welke in het objectieve recht geene algemeen geldende regelen bestonden; „recht” ontstond eerst, *als* de Overheid koos en *zooals* zij koos ¹⁾.

Hoewel de benoeming en het ontslag der predikanten niet rechtstreeks onder het geestelijke-goederenrecht thuis hooren, heb ik gemeend er toch het een en ander over te moeten meedeelen.

Het is thans duidelijk, dat de predikanten geene Provinciale of Stedelijke maar kerkelijke ambtsdragers waren, die wegens het officieele karakter der religie tot de Overheid in nauwe betrekking stonden. Aan den eenen kant was het begrijpelijk, dat de Overheid presentatie der beroepenen eischte en op hun prediking toezicht hield, en aan den anderen kant was het verklaarbaar, dat het verband van religie en politic de predikanten vaak tot critiek van overheidsmaatregelen bracht.

overeenkomstig de kerkorde van 1590, die in artt. 6 en 7 de beroeping van deze ambtsdragers in de Steden aan de Magistraten en ten platten lande aan de patronen, zoo die er waren, of anders aan de Staten toekende.

1) Een ander voorbeeld levert de strijd in 1660 gevoerd tusschen de Utrechtsche kerk en de Stad, door de laatste gewonnen en geeindigd met de verbanning uit de Stad en de Provincie van Ds. v. d. Velde en Ds. Teelinck en met een door de Staten vastgesteld reglement op de uitoefening van het predikambt.

De strijd kwam aan, doordat de Raad vlgs. art. 37 der Dordtsche kerkorde politieke commissarissen in den kerkeraad zond, en de predikanten zich in hunne predikaties met de „politie” bemoeiden, speciaal met de Kapittelgoederen. Cf. de Vroedsch. resol., 26 en 29 Mrt., 2 en 3 Apr., 19, 23 en 30 Juli 1660. Reg. v. d. resol. d. St., 25 Juni, 19 en 24 Juli 1660.

Dat het geschil tusschen den Magistraat en den kerkeraad door de Staten beslist werd, was een gevolg van het stelsel door de Staten den 6den Aug. 1619 bij het arresteren der Dordtsche kerkorde aangenomen; geschillen tusschen de Kerk en „eenige vande subalterne Overicheyt” hielden de Staten te hunner beslissing; geschillen tusschen de Kerk en de „Souveraine Overicheyt” (de Staten) zouden reeds in eerste instantie voor de St-Gen. en den Stadhouder komen. Reg. v. d. resol. d. St.

Het officieele karakter der religie was tevens de grond voor de bezoldiging van Staatswege van de kerkelijke ambtsdragers; de Overheid was de voedsterheer der Kerk. De predikanten hadden geen *recht* op die bezoldiging; dat de Gereformeerde religie de religie van den Staat was, opende voor haar niet alleen de kerkgebouwen maar ook de beurs der Overheid. In de eerste plaats werd uit de geestelijke goederen ten behoeve van de Gereformeerde religie geput en, als deze niet toereikten, tastte de Overheid in eigen zak.

Staatsambtenaren waren de predikanten dus niet, al hadden zij, eenmaal op een bepaald tractement aangesteld, ook recht op de betaling ervan tegenover Stad of Provincie; in dit opzicht stonden zij met ambtenaren gelijk. „De Kerk” had echter geenerlei *recht* tegenover den Staat op bezoldiging harer ambtsdragers.

HOOFDSTUK VI.

DE VICARIEËN.

§ 1. *De vicarieën gevestigd in de kerken der Stad Utrecht.*

Wezenlijk heeft de Reformatie op de vicarieën denzelfden invloed uitgeoefend als op de pastorieën; het feit echter, dat de kerk na haar hervorming wel pastoors (zij het dan gereformeerde) kende doch aan het vicarisambt geen plaats inruimde, is oorzaak geweest, dat de lotgevallen der vicariegoederen in den loop des tijds andere geworden zijn dan die der pastoralia, dat zij afwisselender zijn geweest dan die der laatstgenoemde, omdat de bestemming der pastoriegoederen ten gevolge der Reformatie nauwelijks veranderd behoefde te worden, terwijl die der vicariegoederen nadere regeling niet ontberen kon ¹⁾.

¹⁾ Een overzicht van deze regeling vindt men in het aangehaalde ac. pr. van Mr. Koker, pp. 18 sqq.

De eerste vicarissen die hun werkring verloren, waren die der Jacobskerk, in welke de dienst alleen op gereformeerde wijze mocht plaats hebben. De goederen aldaar gefundeerd, strekkende om den dienstdoenden vicarissen presentiegelden uit te keeren, werden bij Raadsbesluit van 13 Apr. 1579 — hetzelfde waarbij ook over de broederschapsgoederen in de Jacobskerk werd beschikt — toegewezen aan de kerkmeesters dier kerk „tot der kercken behouff”, om uit de inkomsten ervan den predikanten en anderen dienaars der kerk hun bezoldiging te betalen, behoudens hun verplichting, om aan de tegenwoordige vicarissen hun leven lang eenige pensie uit te keeren ¹⁾.

Evenmin als voor de broederschappen schijnt deze resolutie voor de memoriegoederen te zijn uitgevoerd. Nog den 29sten Dec. van hetzelfde jaar benoemde de Raad een commissie om te vorderen en te ontvangen bij pertinenten inventaris alle goederen met de ertoe behoorende documenten van degenen, die het bewind hadden van de memoriën, die men in de Buur-, Jacobs-, Klaas-, Geerte- en Predikheerenkerken placht te houden, op straffe van gijzeling tot aan den last gevolg gegeven was.

Tot den ontvang van de memoriën in de Buur- en Jacobskerken werd den 15^{den} Juni 1580 gemachtigd Antonis van Zyll, onder gehoudenheid jaarlijks rekening en verantwoording te doen ²⁾. Den nog levenden vicarissen van St. Jacob werd gewaarborgd uit de memoriegelden wat zij plachten te ontvangen, terwijl „de kerck van Sint Jacob” (d. w. z. de kerk-

1) Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol. Cf. de Raadsbesluiten van 1 Juli en 21 Aug. 1579.

Den 15^{den} Juni 1580 werd A. v. Zyll in zijn ambt van kameraar der memoriën of vicarieën of presentieën in de Jacobskerk bevestigd; hij bekleedde het reeds vóór 1580.

Memoriestichtingen waren de fondsen, wier inkomsten verdeeld werden onder de geestelijken eener kerk, „ten einde de memorie van overledenen bij de zielmissen te doen vermeld worden of op bepaalde tijden hen te doen herdenken en hunne graven te doen begaan”. Prof. de Geer, Rapport etc., p. 12.

Presentieën heetten ze ook wel, omdat de uitkeeringen plaats hadden aan de geestelijken, die aan den dienst deelnamen.

Vicarieën werden ze wel genoemd, omdat de uitkeeringen goeddeels aan de vicarissen geschieden.

meesters) de uitkeeringen „voirde pastoren ende costers, die vande kerck geloont werden”, ontvangen zou ¹⁾).

In de aan de vicariën gewijde artikelen van de Orde ²⁾ (4, 5, 6, 30, 31) komt de strekking der gansche Orde, conservatie en reformatie, duidelijk uit; de oorspronkelijke bestemming der vicariegoederen, het lezen van zielmissen, was door het verbod der Roomsche religie tot afgoderij gestempeld, zoodat reformatie der vicariën noodig was; deze reformatie gaven de Staten in de artt. 4 en 5, die, althans art. 4, de nieuwe verplichtingen der vicarissen regelden. De tegenwoordige vicarissen bleven hun leven lang in het genot der vicariën, zonder dat zij er iets meer voor behoefden te doen; al hunne verplichtingen als geestelijken vervielen ten gevolge van het verbod der Roomsche religie; 30 Mrt. 1580 hadden de Staten de verplichte tonsuur afgeschaft: „dat die enige beneficiën voirtan zullen accepteren, conform de religionsfrede niet en zullen gehouden zijn tonsuram clericalem te hebben, ende dit zoo wel binnen als buyten die Stadt ende Steden, alzo die Staeten mitte zelve daer over gedispenseert hebben ende dispenseren by dezen” ³⁾; na hun overlijden echter, of in het algemeen na het openvallen of ledig worden eener vicarie zou haar bezit geen sinecure meer zijn, doch verplichten tot de studie voor dienaar des Woords. De vicariën in de parochiekerken der Stad Utrecht gesticht werden aangewezen als een der bronnen, die de bezoldiging der stedelijke predikanten zouden opleveren ⁴⁾.

1) Vroedsch. resol. Cf. het besluit van 7 Mrt. 1580.

2) Cf. de op p. 279 meegedeelde Statenresolutie van 6 Juni 1580.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 30 Mrt. 1580, punt 12.

Deze resolutie werd genomen ter beslissing van de vraag, of de religievrede ook ten platten lande zou gelden. „De religionsfrede brengt mede, dat dgene, die enige beneficiën aenvaerden, niet gehouden sijn tonsuram clericalem te ontfangen; ende is tselve by resolutie van de Staten geconfirmeert a°. 1580”, stond in margine in het reg. v. d. beschr. d. St., afschrift voor de Ridderschap (Statennotulen no. 5).

4) 5 Febr. 1582: De Staten droegen aan de Directiekamer op, een staat te maken „vant getall ende weerde vande vicariën ende de qualiteyt vande fundatie vande zelve vicariën, collateurs vandien, metsgaders oock vant incomen vande kerckegoederen, om tselve gesien opt onderhouden vande predicanten gedisponeert te mogen werden”. Dit betrof de 4 parochiekerken van Utrecht.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 14 Febr. 1582, punt 13.

Als voorloopige maatregel werd bepaald, dat de in de 5 kapittelkerken vaceerende vicarieën eveneens tot de salariering dier predikanten zouden bijdragen, behoudens het recht der Kapittelen om in plaats van de inkomsten hunner vicarieën de gelden, die zij voormaals aan was en olie besteedden, af te staan.

Op welke wijze men de in art. 5 bedoelde vicarieën tot de predikantenbezoldiging wilde doen strekken, of men de predikanten er mee wilde begeven, dan of men ze niet wilde confereeren maar de goederen ervan door een rentmeester wilde doen beheeren, die uit de inkomsten hun het tractement moest uitkeeren, blijkt niet duidelijk; het laatste is echter waarschijnlijk, o. a. met het oog op de behandeling der vicarieën in één adem met de broederschappen en het verschil in de bewoordingen van de artt. 4 en 5; maar vooral, als men let op het besluit, dat de Staten den 29sten Juli 1580, toen de bepalingen der Orde nog eens bekrachtigd werden, namen: de kapittelvicarieën mochten slechts geconfereerd worden aan den Staten aangename personen „tot opvoedinge van dienaers van Godts Woordt ofte tot andere gelijke professie, daer duer het Landt ende die gemeente gedient mach wesen” 1).

Hier valt derhalve uit af te leiden, dat de vicarieën, wier collatierecht competeerde aan de Kapittelen of hunne prelaten, wat dit recht betrof in statu quo werden gelaten behoudens het hoogheidsrecht der Staten om agreatie op de benoemingen te verleen.

Opdat deze bepalingen niet illusoir zouden gemaakt worden, werden in art. 30 tegen verduistering o. a. der vicariegoederen maatregelen getroffen, terwijl in art. 31 de verkoop o. a. van vicarieën verboden werd.

In de Orde werd geen onderscheid gemaakt tusschen vicarieën iuris patronatus ecclesiastici en i. p. laicalis. Toch lag deze gelijkstelling waarschijnlijk niet in de bedoeling. Den 26sten Jan. 1581 besloot de Raad dan ook hieromtrent een beslissing van

1) Reg. no. 59. dl. I. f. 16.

De Utrechtsche Raad verstond het kennelijk ook in laatstgemelden zin. Cf. de Vroedsch. resol., 6 Dec. 1580, 26 Juni 1581, 19 Nov. 1582.

de Staten uit te lokken ¹⁾; terwijl hij zelf den 14^{den} Febr. bepaalde, dat voortaan de patronen van de vicarieën der tweede soort — „bchoudende een yder, die ander brieven hebben ter contrarie, huer gerechticheyt” — „de goederen tot de beneficiën behorende” niet „ad proprios usus” zouden mogen trekken, maar dat zij gehouden zouden wezen het derde deel van het inkomen te laten volgen tot onderhoud van de predikanten en kerkedicnaars „ende andere godlike saken”, en de andere twee derde deelen te „employeren ad bonos usus by kennisse van seeckere gedeputeerden dair toc te nomineren by den Staten, twelck goede patrioten zullen zijn” ²⁾.

De instructie der Directiekamer (29 Juli 1581) nam deze onderscheiding over. Van de inkomsten der vicarieën iuris patronatus laicis moest, aldus bepaalde art. 43, $\frac{1}{3}$ boven het inkomen der pastorie aangewend worden tot het onderhoud van de predikanten en andere kerkedienaren, terwijl de rest van de inkomsten zou komen aan degenen, die door de patronen met de vicarieën begeven zouden worden, waartoe deze aan de Directiekamer „gepresenteerd” moesten worden om „admissie” te verkrijgen; deze vicarissen moesten studeeren, terwijl zij alleen zoolang zij studeerden recht hadden op de vicarieën. Nadere bepalingen werden gemaakt in de artt. 44—47.

In het algemeen moest de Directiekamer ook van de vicarieën in de Steden een staat maken benevens van de ertoe behorende goederen (art. 51), en de verduisterde beneficiën opsporen (art. 52), terwijl zij hierbij de vicarieën in de kapittelkerken gesticht niet mocht voorbijgaan (artt. 59, 60).

* Door de bepalingen der Instructie werd derhalve de letterlijke zin van de artt. 4 en 5 nog al gewijzigd.

Het stelsel was dus, dat de vicarieën, die een wereldlijken

1) Vroedsch. resol. „Dat men oick verscrijvinge sal versoucken, om gedecideert te hebben, wes men doen sall mit de vicaryen ende diergelijcke hebbende ius patronatus”. Cf. het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 10 Febr. 1581, punt 21.

De terminologie is hier anders dan in het Canonieke recht; „ius patronatus” werd geïdentificeerd met familiepatronaatrecht. Het begrip ius patronatus werd dus beperkter genomen dan in het Canonieke recht, en kennelijk elliptisch gebruikt voor ius patronatus laicale. Cf. p. 522.

2) Vroedsch. resol.

patroon hadden, in statu quo ante bleven, onder de verplichting nochtans om $\frac{1}{3}$ der inkomsten af te staan ten behoeve der bezoldiging der predikanten; terwijl de andere vicarieën, in de vier parochiekerken althans, geheel tot dat doel zouden strekken.

De vicarieën in de kapittelkerken gelegen behoeften dit derde deel niet af te staan, tenzij ze iuris patronatus laicalis waren ¹⁾; art. 4 der Orde regelde de collatie ervan, door ze voornamelijk voor de kweekelingen van het op te richten seminarie te bestemmen ²⁾.

Blijkbaar was de bedoeling deze kapittelvicarieën slechts voor de helft van haar inkomen ten bate van het seminarie te doen strekken. Den 29sten Juli 1580 was door de Staten den Kapittelen geboden opgave te doen van hunne vicarieën en de daartoe behorende goederen, was verboden ze aan anderen te confereeren dan die den Staten aangenaam waren, „om in studio onderhouden te worden tot opvoedinge van dienaers van Godts Woordt ofte tot andere gelijcke professie daerduer het Landt ende die gemeente gediend mach wesen”, en was verboden beneficiën te koopen en te verkoopen ³⁾.

In de in de noot afgedrukte begeving eener kappittelvicarie werd *volgens de ordonnantie op de geestelijke goederen* de helft van haar inkomen voor het op te richten seminarie gereserveerd. En in de Statenresolutie van 1 Aug. 1586 werd bepaald, dat „die geresigneerde vicaryen zedert tjaer van 80 soe wel deen helfte van de vruchten geven ende betaelen sullen als die gemortificeerde vicaryen” ⁴⁾.

1) Cf. p. 518. Cf. Mr. Verloren l. c. p. 230.

2) Cf. de resolutie van 27 Juli 1582: „Die Staten hebben die vicarie ofte beneficie in Ste. Marryen kercke tUtrecht op Ste. Pieters altaer geconfereert Adam Verheul, soon van Dirck Verheul, sonder preiudicie vande ordonnantie by hemluyden opt stuck vande geestelicke goederen gemaect. Ende dienvolgende, soo verre teenigen tijt het seminarium inde selve ordonnantie gementioneert opgericht wort, zullen die vruchten van dese vicarie voor deene helft daertoe mede mogen geapliceert worden. Des zall in sulcken gevalle den voorn. Adam Verheull ofte een ander by den voors. Dirck Verheul te nomineren daerop mede een plaetze int voors. seminarium mogen hebben”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 26 Juli 1582.

3) Reg. no. 59. dl. I. ff. 16, 17.

4) Het punt van beschrijving luidde: „Item, om tadvijseren, off die Staten nyet en verstaen, dat soe wel die vicaryen, die geresigneert sijn zedert date van

Kennelijk had dit alleen op de kapittelvicariën betrekking. Den 7^{den} Sept. 1586 toch werd door de Staten besloten: „gehoort tversocck van weghe dye possesseurs vande geresigneerde vicaryen gedaen”, „overmits hemluyden nyet geënsinueert en is geweest, dat zy deen helft van hun vruchten betalen souden vant jaer van 80 aff, gelijk vande gemortificeerde vicaryen, ende in aensieninge van der supplianten sobre gestaltenisse, ende dat van noode ware dselve emmers tmerendeel van hen met gelt tassisteren dan gelt van hen te cysschen”, — hun de betaling van de helft der inkomsten, „daerom die vijff Capittelen gegyselt waren”, kwijt te schelden, „mits dat zy van den eersten Augusti verleden off dat daerop verclaringe gedaen is, betalen sullen” 1).

Den 21sten Mei 1588 bepaalden de Staten, dat „soe veel aengaet die vruchten ende incommen vande vicaryen in de vijff Collegiën, gedestineert tot het seminarium ende die fabricque, dwelcke gemortificeert sijn tsedert tjaer van 81”, dat „die helfte vande selve vicaryen tot het seminarium gedestineert, betalen sall by provisie tot onderhout vande predicanten ten platten lande, soo die vande Directiecamer clagen tot het toecommende termijn anders gheen raidt te weten” 2).

Door de Staten werd 12 Aug. 1588 verklaard, dat zij persisteerden bij hun resolutie omtrent de vicarieën „gevaceert per mortem sedert tjaer van 81”; aangaande de vicarieën, „die gevaceert sijn per resignationem sedert tvoorss. jaer van 81 totten eersten Julij verleden”, werd bepaald, „dat die blijven sullen geresigneert tot behouff van den gheenen, die dselve geresigneert sijn, mits dat gheen vicarisen van nu voortaan

dordonnantie vande Staten, te weten zedert tjaer van 80, die rechte helfte van hun incommen geeven sullen moeten tot behoef van seminarium als dye vicaryen, die welcke gemortificeert sijn”. Bij de resolutie stond aangeteekend: „waarmede die cleyne Steden huer geconformeert hebben, mitz dat van gelijcken deen helfte vande vruchten vande vicaryen binnen hun Steden geleghen geëmployeert sullen worden tot een seminarium by hemluyden op te rechten tot behouff vande predicanten aldaer”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 1 Aug. 1586, punt 2.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Sept. 1586.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 17 Mei 1588, punt 10. Cf. de notulen der Directiecamer, 13 Juni, 19 Juli 1588.

eenige vicaryen sullen mogen resigneren, op peyne dat die ipso facto vervallen sullen zijn voor een deel tot behouff van tscminarium ende die ander helfte tot behouff vande kercke, daerinne dselve gefundeert es, gelijk oock vervallen zijn die vicaryen, die sedert den eersten Julij voorss. vervallen zijn". Dit betrof alle vicaricën: „beneficiën, officiën ende vicaryen soo well inde vijff Collegiën als in d'andere kercken inde Stadt van Utrecht gefundeert" 1).

Uit dit alles blijkt, dat er, vóór het Redressement tot stand kwam, in het rechtskarakter der vicarieën wezenlijk geen verandering had plaats gegrepen. De wijzigingen, die er in aangebracht waren, vonden haar oorzaak eerst in de gelijkstelling van de ongereformeerde en van de gereformeerde religie en in het op deze gevolgde verbod der eerste, en waren te karakteriseeren door de herhaaldelijk door de Staten zelve uitgesproken woorden, conservatie en reformatie: conservatie, omdat, daar de controle uitgeoefend door de kerkelijke hiërarchie wegviel tengevolge van het wegvallen dezer hiërarchie zelve, de Overheid verplicht was te waken tegen verduistering dezer geestelijke goederen door patronen en vicarissen 2); en reformatie, omdat het niet voldoende was de als kettersch verworpen diensten der vicarissen op te heffen, maar het tevens noodig was deze door andere pieuze werkzaamheden te vervangen, opdat de vicarissen hunne inkomsten niet zouden trekken zonder er iets voor te doen.

De Staten dachten er niet aan de vicarieën in het algemeen op te heffen en hare goederen zich toe te eigenen; zij lieten niet na deze gedachte zoo ver mogelijk van zich te schuiven.

Door het verbod der Roomsche religie waren de vicarieën niet opgeheven; de Staten hebben haar voortbestaan steeds

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Aug. 1588, punt 4.

Blijkens de rekening van F. v. Weede (Stadsarch. Utr. Inv. 2de Afd. no. 3580) werden hem enkele vicariehelften betaald. Van de Domvicarieën werd niets ontvangen, omdat er na 1581 en vóór 1586 (de rek. loopt over 1586—1588) geene vicarieën waren gevaceerd. Ff. 222, 228, 230 vo., 231.

2) Zie het verbod van vervreemding van geestelijke goederen door de Staten uitgevaardigd den 6den Mei 1580 en in art. 1 der Orde.

erkend, en de maatregelen door hen genomen hadden dit voortbestaan dan ook tot *conditio s. q. n.*¹⁾.

Mr. Verloren heeft uiteraard gelijk, als hij beweert, dat na de Reformatie van geene eigenlijke vicarieën meer sprake kan zijn, omdat het instituten waren van een eeredienst, die niet meer geduld werd. Maar dit wil geenszins zeggen, dat ook vermogensrechtelijk de vicarieën van het tooneel verdwenen; dit ware zeer wel mogelijk geweest, maar dan hadden de Staten, als vaststellers van het Utrechtsche recht, dit moeten bepalen; en dit laatste hebben zij juist niet gedaan; integendeel, zij hebben het voortbestaan der vicarieën steeds erkend, uitdrukkelijk en stilzwijgend. Een stelling als van Mr. V., dat de vicarieën vervielen, omdat de werkzaamheden van de vicarissen — en dan nog wel alleen de religieuze, niet de vermogensrechtelijke — niet meer konden of mochten worden verricht, had in het Utrechtsche recht wel *kunnen* bestaan; maar dan moet men haar bestaan bewijzen, men mag van haar niet als van een algemeene waarheid uitgaan. Deze stelling was aan het Utrechtsche recht volkomen vreemd, getuigen bv. de kapittelen, die ook als bloot vermogensrechtelijke lichamen bleven bestaan, getuigen vele parochiën, van welke hetzelfde geldt, getuigen de broederschappen etc. Iets anders is het, te zeggen dat er in het wegvallen der oorspronkelijke doeleinden een grond lag om de instituten op te heffen; dit

1) Mr. Verloren (l. c. pp. 115, 401, 428—432) wil het anders. Volgens hem zijn de vicarieën na de Reformatie, omdat haar „eigenlijk doel en object” verviel, „eigenlijk” te niet gegaan.

Hoe zit dat?

Waren de vicarieën te gronde gegaan door het verbod der Roomsche religie? Zoo ja, dan bestonden ze bij de vaststelling van het Redressement niet meer, en is dit niet „de spil”, waarop „de kwestie der vicariegoederen draait”.

Een van tweeën: of de vicarieën bestonden nog in 1586, of ze waren reeds vroeger te niet gegaan. Wat een „eigenlijk” niet meer bestaande vicarie is, vat ik niet.

Mr. V. grondt het pretense eigendomsrecht der Staten op het Redressement; de leer der *bona vacantia* noemt hij een „stroohalm.” Maar hoe kan hij dan tegelijk zeggen van den toestand vóór 1586: „Vicarien bestonden er dus eigenlijk niet meer, noch ook vicarissen, want zij konden niet meer verrichten, wat zij moesten doen”.

is meermalen geschied. Men moet dan echter de opheffing bewijzen.

Men moge er de voorkeur aan geven om de vicarieën na de Reformatie geene vicarieën meer te noemen, mits men er dan maar bij verklare, dat men hiermee niet wil te kennen geven, dat ze opgeheven en verdwenen waren; het waren vermogensrechtelijk dezelfde lichamen gebleven; wil men ze in deze van alle kerkelijk karakter ontdane gestalte een anderen naam geven, het zij zoo, mits men niet vergete, dat de Staten — en m. i. terecht — aan de gereformeerde vicarieën altijd den naam van vicarieën zijn blijven geven. Dit is evenwel niets dan een woordenquaestie ¹⁾.

De voorstelling door Mr. Verloren gegeven, als zou in de artt. 5, 7 en 9 van het Redressement een ontneming van eigendomsrecht gelegen zijn, is volkomen erroneus. Allereerst herinnere men zich hetgeen ik van het Redressement in het algemeen heb gezegd, in het bijzonder omtrent zijn Calvinistischen oorsprong en de wijze waarop het den Staten tegen hun zin is opgedrongen. Dit maakt het reeds uiterst onwaarschijnlijk, dat in deze regeling de bron van een eigendomsrecht schuilen zou; waartoe zouden de Gereformeerde predikanten den Duyfhuysiaanschen Staten het eigendomsrecht der geestelijke goederen in den schoot hebben willen werpen? Wat men van Gereformeerde zijde begeerde, was niet dergelijk juridisch bedrijf; men wenschte eenvoudig, dat de geestelijke goederen dienstbaar zouden gemaakt worden aan den nieuwen staat van zaken op kerkelijk gebied, dat zij niet enkel negatief maar ook positief zouden gereformeerd worden, en dat in meerdere mate dan tot nog toe geschied was. Was daartoe nu echter noodig, dat de Provincie zich het eigendomsrecht al dier goederen toekende? Immers neen. Het gewenschte resultaat kon langs verschillende juridische wegen worden bereikt;

1) Zelfs wanneer men, zooals te Noordlaren geschiedde, de vicarieinkomsten besteedt ten behoeve van een „stierbulle” in plaats van een vicaris, is er rechtens van een gereformeerde vicarie te spreken, zij het dan ook niet van een Christelijk gereformeerde.

Cf. Mr. Boeles, De geestelijke goederen etc. p. 72.

die der onteigening was geenszins de het meest voor de hand liggende.

Het Redressement zelf sprak met geen woord over een onteigening der vicariegoederen ten bate van de Staten.

Van belang voor de onderhavige vraag is alleen art. 5. De verschillende in dit artikel genoemde goederen, waaronder „de goederen van ... vicaryen ... ende voorts allen anderen beneficiën inde kercken, soe wel in de Stadt, Steden als ten platten lande (alleen vuytgesondert die vijff Collegiën),” zouden „in eene masse” gebracht worden, „doch distinctelijk ende onder verscheyden capittelen van ontfanck”, om uit de inkomsten de bezoldiging van predikanten, schoolmeesters en kosters te vinden.

Vooreerst zij opgemerkt, dat dit artikel geen verklaring uitsprak, die om rechtsgevolgen te sorteeren geen uitvoering behoeftde maar in zich zelve genoegzaam was, doch een plan formuleerde, dat maatregelen van uitvoering vereischte om zeker rechtsgevolg in het leven te roepen. Gesteld dus, dat de strekking van het artikel eigendomsovergang ware, dan zou deze strekking slechts in zooverre verwerkelijkt zijn als de noodige uitvoeringsmaatregelen genomen waren. Niet art. 5, maar de uitvoering van art. 5, in concretis te bewijzen, zou dan de bron van het eigendomsrecht der Provincie geweest zijn.

Dan, deze veronderstelling is onjuist. Bij de behandeling der pastoriegoederen heb ik reeds aangetoond, dat ook de pastorieën, die onder het beheer van den rentmeester der Geben. goederen werden samengebracht, als zelfstandige lichamen bleven bestaan, en dat derhalve zelfs van die pastoriegoederen, te wier opzichte art. 5 is uitgevoerd, van geen eigendomsovergang sprake was. Daar het artikel pastorieën en vicarieën over denzelfden kam schoor, ligt ook ten aanzien van deze laatste dezelfde conclusie voor de hand.

Art. 5 is evenwel voor de stedelijke vicarieën nooit uitgevoerd 1);

1) In zijn eerste rekening werden w. i. w. door F. v. Weede alle goederen, voor zoover hij ze te weten gekomen was, die volgens art. 5 onder zijn administratie gebracht moesten worden, opgesomd, ook dus die der in de Stad Utrecht gefundeerde beneficiën, doch van hunne inkomsten kon hij niets als ontvangen boeken. In de rekening van den rentmr. der Geben. goederen van 1618 kwamen de stedelijke beneficiën niet meer voor.

de in de kapittelkerken gefundeerde vicarieën waren er trouwens uitdrukkelijk van uitgezonderd, maar ook de overige zijn steeds buiten de administratie van den rentmeester gebleven, zoodat voor haar rechtspositie het Redressement van geen beteekenis is ¹⁾.

Reeds den 23sten Dec. 1583 had de Raad, om de uitvoering van art. 5 der Orde mogelijk te maken, een commissie benoemd om zich te informeren op de vicarieën, die in de parochiekerken verstorven waren en nog versterven mochten ²⁾.

Of de Raad daarna nog verdere maatregelen genomen heeft, blijkt niet.

Het Redressement ging van een geheel anderen gedachten-gang uit: de Raad zou met de predikantenbezoldiging en met de stedelijke vicarieën niets meer te maken hebben; hiervan is echter niets gekomen, hoewel de aanstelling en de instructie van F. van Weede nadrukkelijk ook de Steden tot zijn arbeids-veld brachten.

Den 4^{den} Juli 1588 namen de Staten het volgende besluit: „Verclaren de Staten, dat alle vicaryen, officiën ende beneficiën in de parochiekercken van de Stadt ende Steden sLants van Utrecht mitsgaders in de kercken ten platten lande, wesende juris patronatus ecclesiastici, die gemortificeert ³⁾ off aen anderen geconfereert sijn sedert tjaer van 81 tegens d'ordonnantie vande Staten, dat dselve gants ende gheel geëmployeert sullen worden tot onderhout van de predicanten mette dependentiën van dien. Aengaende die beneficiën ende vicaryen wesende iuris patronatus laicalis, soowell inde parochiekercken als inde vijff Collegiën, mitsgaders ten platten lande, ende die sedert tjaer van 81 voorss. aen anderen geconfereert sijn, dat d'selve geven sullen het derdendeel van hun vruchten ende incommen volgens d'voorss. Ordonnantie. Ende nopende die vicaryen ende beneficiën, die voor date van de ordonnantie geconfereert sijn,

1) Geheel onjuist is derhalve deze uitspraak van Mr. Verloren (l. c. p. 231): „Deze waren onder de algemeene bepaling van art. 5 van het Redressement begrepen, en hare goederen zijn, voor zoo veel betreft den eigendom, dus in het algemeen comptoir der geben. goederen gevallen”.

2) Vroedsch. resol.

3) Blijkbaar werd onder „gemortificeert” hier verstaan: opengevallen door het overlijden van den vicaris en niet begeben. Cf. de resolutie van 12 Aug. 1588, op p. 518.

dat dselve geven sullen t'derdendeel van 't gheene hun vicaryen meer als 50 £. jaerlicx inbrengen sullen, ende dat van Martini lestleden aff, welverstaende dat die possesseurs die hier op eenige penningen allreede betaelt hebben, dat dselve dat corten sullen" 1).

Deze resolutie hield geen verband met het Redressement; zij strekte ter uitvoering van de Orde en de Instructie. De vicarieën iuris patronatus *ecclesiastici*, die door art. 4 der Orde voor de seminaristen bestemd waren, werden hiervoor bij vernieuwing aangewezen, ondanks eventueele plaats gehad hebbende collaties. De vicarieën iuris patronatus *laicalis* in alle kerken werden nog eens uitdrukkelijk met de tertiën bezwaard, volgens art. 43 der Instructie 2).

Op art. 5 van het Redressement, welks woorden heel wat verder gingen, werd geen acht geslagen.

Van wege de Staten moest natuurlijk voorzien worden in de administratie der voor het seminarie bestemde vicarieën, te weten die iuris patronatus *ecclesiastici* waren. Vandaar, dat zij in Oct. 1590 een commissie benoemden om de resoluties genomen omtrent de „verstorvene vicaryen ende andere geestelicke goederen, tot vorderinge ende oprichtinge van een seminarium beraempt ende gedestineert", te resumeeren, de zaak te prepareren en rapport uit te brengen 3). Welke resultaten dit besluit heeft gehad, is mij niet gebleken.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 28 Juni 1588, punt 1.

2) Den 12den Aug. 1588 namen de Staten een besluit in denzelfden geest omtrent de „beneficiën, officiën ende vicaryen soo well inde vijf Collegiën als in d'andere kercken inde Stadt, Steden ende ten platten lande van Utrecht gefundeert ende by resignatie gevaccert... sedert tjaer van 81", waarin de resol. v. 4 Juli bekrachtigd werd (de vicarieën „gevaccert per mortem" betreffende) en omtrent de vicarieën „gevaccert... per resignationem" (van 1581 tot 1 Juli 1588) bepaald werd, dat de verkrijgers ze zouden behouden, doch dat voortaan resignatie van vicarieën verboden zou zijn, „op peyne dat die ipso facto vervallen sullen sijn voor een deel tot behouff van tseminarium ende die ander helfte tot behouff vande kercke daerinne dselve gefundeert es, gelijk oock vervallen sijn die vicaryen, die sedert den eersten Julij voorss. vervallen [= gevaccert per mortem?] sijn". Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 6 Aug. 1588, punt 4.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 21 Oct. 1590, punt 5. Voorgesteld was om „by provisie yemanden te committeren tot de sequestratie ende ontfangh" van die goederen. De Staten bepaalden zich echter tot het gemelde besluit.

De Raad ging intusschen door met zelfstandig de bestemming der vicarieën in de parochiekerken der Stad te regelen gelijk hij eigener autoriteit reeds in concretis op het stuk der vicarieën zich had doen gelden, b.v. toen hij 14 Sept. 1586 aan het Weeshuis en het Dolhuis, behalve de opbrengst van de misgewaden in het huis van den Proost Monzema gevonden, elk voor de helft de inkomsten eener vicarie of missenfundatie in het Wittevrouwenklooster toeweest, zoodra deze door het overlijden van den vicaris kwam te vaceeren ¹⁾.

Den 8sten Jan. 1593 nam hij het volgende besluit: „De Raet der Stadt Utrecht gesien hebbende de remonstrantie hemluyden by de kerckmeesters vande Buyrkerck overgelevert ende de poincten ende artikelen daer inne vervath, ende daerop zy versocht hebben advijs ende resolutie van den Raet, om hun daernae te mogen reguleren, heeft nae eenighe communicatie ende rijpe deliberatie daerop gehouden geresolveert ende gestatueert de poincten ende artikelen hyerna volgende, auctoriserende den kerckmeesters soe jegenwoordige als toecommente dselve ter behoorlicke executie te stellen.

In den eersten, dat alle goederen vande vicariën staende ofte gestaen hebbende tot collatie soe well vande kerckmeesters alleen als vande kerckmeesters ende cureyten coniunctim ofte gesamenderhant, die nu tot behouff van de aelmissen ende reparatiën der kercken aengeslagen ende de possessie vandien aengeveert ende ter kercken behouff geïncorporeert sullen worden.

Dat desgelijcken dselve kerckmeesters mede by provisie anslaan ende incorporeren sullen de goederen vande vicariën, daeroff de fundateurs ende hoer geslachten ofte descendenten geheelicken verstorven sijn tot dat ymants quaeme, die wettelick bewesen hadde, dat hy van des fundateurs geslachte gecommen ware, in welcken gevalle men den selven sal laten genieten als anderen ius patronatus hebbende.

Item, dat de kerckmeesters aen sich oock mede nemen sullen d'administratie vande goederen tot de memoriën behoorende ende gefondeert, doende daeroff distributie ande participanten

1) Vroedsch. resol.

daertoe gerechtigd elcx pro rata, mits dat die portie vanden geenen, die verstorven sijn ende noch versterven sullen, accresceren ende commen sal ande Buyrkerck, gelijk als St. Jacob gedaen wort, sonder dat yemants daertoe de novo geadmitteert sal werden.

De kerckmeesters sullen wt de rekeningen van Floris van Wede doen extraheeren alle de vicariën vande Buyrkerck mette goederen daeraen behorende. Ende indien dan daer noch eenich resten sullen, daeroff den possesseurs met vruntschap aenspreken, om te mogen commen tot inventaris vande goederen aen heur respective vicariën behorende, ten eynde die nyet verdonckert en werden.

Alsoe in de Buyrkerck eenyge vicaryen sijn, daeroff de fundatie innehout, dat den ontfanck der goederen van dyen wesen sal by de kerckmeesters, soe sullen de kerckmeesters alsnoch arbeyden, om den ontfanck van alsulcke vicariën weder aen hun te krijgen, ende daeroff den possesseurs wtdeylinge te doen volgende de fondatiën, tot dat die verstorven ende anders daerop gedisponeert sal sijn" 1).

Wat betreft de hier bedoelde memoriegoederen is ons reeds gebleken, dat hun administratie, te zamen met die der memoriegoederen der Jacobskerk aan een afzonderlijken rentmeester

1) Vroedschapsresolutiën. In de rek. van Oudwijk over 1613/14 vond ik (f. 110) den volgenden post:

„Inden eersten betaelt aen handen van die predicant meester Henricus Caesarius als ontfanger vande vicariën alhier binnen Utrecht ten behoeve vande choorgesellen inde Buerkercke" etc.... 2 £. 12 s. 12 p.

Deze betaling geschiedde vroeger aan de koorgezellen zelve; cf. bv. de rek. over 1568.

In de rek. over 1628/29 (f. 144) kwam dezelfde post aldus voor:

„Inden eersten betaelt aen handen van Reyndolff Cleynhoudt, coster vande Buyrkercke tUtrecht, als ontfanger vande vicariën alhier binnen Utrecht ten behoeve vande choorgesellen vande Buerkercke" etc.... 2 £. 12 s. 9 dr.

De rek. over 1640/41 (f. 173) bevatte dezen post aldus:... „betaelt aen handen van Cornelis Jacobss. Noest als onderkerckmeester vande Buerkerck" etc.

Dito in de rek. over 1650/51 (f. 249).

Later werd deze betaling geboekt als gedaan aan „de kerckmeesters vande Buyrkerck", bv. in de rekening over 1701/02 (f. 79).

Kennelijk hebben we hier te doen met een gevolg van de resolutie van 1593. Inv. v. d. arch. d. kap. en kl. no. 415.

was opgedragen, die aan de nog in leven zijnde gerechtigde ex-geestelijken de hun competeerende uitkeeringen doen moest ¹⁾.

Thans werd deze administratie gesplitst; de kerkmeesters der Buurkerk zouden, behoudens denzelfden uitdeelingsplicht, de memoriegoederen hunner kerk beheeren en de inkomsten trekken ten behoeve der kerk. Geene nieuwe gerechtigden zouden benoemd worden. Het blijkt niet duidelijk, of hierin een opheffing der memoriegoederen en een eigendomsoverdracht aan de Buurkerk gelegen was, dan wel een aanwijzing van een andere bestemming dezer stichting. Het laatste is m. i. echter waarschijnlijk, omdat dit de weg was, die door de Overheid regelmatig gevolgd werd, hetgeen ook de uitdrukkelijke toevoeging, dat geene nieuwe gerechtigden meer benoemd zouden worden, — een toevoeging anders geheel overbodig en van zelf sprekende — schijnt aan te duiden.

Of de kerkmeesters geadviseerd hebben, voorloopig den fungeerenden rentmeester maar in het beheer te laten? Den 10den Mei 1602 althans werd in de plaats van den voorzegen rentmeester gesurrogeerd zijn weduwe, Maycken Egberts. van Enschede, sc. in de bevoegdheid, „omme ten behouve vande Buurkercke als Ste. Jacobskercke te innen, heffen, manen ende op te bueren alle pachten, renten, oudteygen, ende voorts generaelick alle schulden der voorss. kercke toebehoorende” ²⁾.

Of deze vereeniging der beide administraties is blijven voortduren, is mij niet bekend.

Welk karakter de aanwijzing der memoriegoederen ten behoeve der beide kerken ook mocht hebben ³⁾, praktisch gesproken kwam ze hierop neer, dat de inkomsten ervan voortaan

1) Cf. p. 507.

2) Vroedsch. resol. Den 11den Nov. 1613 werd haar zoon, N. v. Zyl, door de Burgemeesters „als Opperkerckmeesters van alle parochiekercken” op aanbeveling van de kerkmrs. der Buur- en Jacobskerken tot haar opvolger in de administratie der memoriegoederen benoemd.

3) In de Vroedsch. resol. van 13 Apr. 1629 werd de maatregel van 1580 genoemd een „aanslaan” der memoriegoederen „ten behoeve van” de beide kerken. Hieruit blijkt, dat in het „aanslaan” van geestelijke goederen door de Overheid niet per se gezien moet worden de bron van een eigendomsrecht dier goederen van de Overheid.

door deze kerken genoten zouden worden; en in elk geval was van een Stadseigendomsrecht op deze goederen geen sprake: de Stedelijke Regeering handelde niet als eigenaar, maar als Overheid, als Opperkerkmeester, gelijk zij het zelve uitsprak. Eigenaardig is, dat de Stad er kennelijk niet aan gedacht heeft deze goederen ten behoeve der predikantenbezoldiging te doen strekken.

Wat de eigenlijke vicarieën in de Buurkerk betrof, die iuris patronatus laicalis waren werden in statu quo ante gelaten; alleen werd bepaald, dat ze, wanneer er ten gevolge van uitsterving van het geslacht van den collator geen collator meer was, door de kerkmeesters „aangeslagen en geïncorporeerd” zouden worden bij de fabriek, hetgeen ook geschieden zou met de vicarieën i. p. ecclesiastici volgens art. 1¹⁾.

Hetzelfde dus wat in 1580 reeds ten aanzien der memorie-goederen bepaald was. Ook bij deze vicarieën is niet met zekerheid te beslissen of bedoeld werd, dat zij niet meer be-geven doch door de kerken genoten zouden worden, dan wel of een opheffing der vicarieën en een toewijzing harer goederen aan de kerken met deze besluiten beoogd werd.

Opmerkelijk is ook hier, dat de inkomsten dier vicarieën niet, zooals oorspronkelijk in art. 5 der Orde bepaald was, voor de bezoldiging der stedelijke predikanten aangewezen werden²⁾. Wat deze bezoldiging betreft, ons is reeds gebleken, dat deze door de Stad uit de Stadkas werd gevonden, doch dat de Raad dit als een voorschot beschouwde gedaan ten laste der in de Stad gefundeerde geestelijke goederen spe-

1) Naar het Canonieke recht was het kerkmeesterschap geen geestelijk ambt, en was strikt genomen een er aan verbonden collatierecht dus ook niet geestelijk.

2) In 1581 reeds had de Raad eigener autoriteit een vicarie „by provisie opgenomen” en bepaald, dat „de goederen dair toe staende” „ontfangen” zouden worden „tot onderhoud vande predicanten, volgende den voet genomen opt onderhoud der predicanten”, „gedurende totdat anders by de Staten sLants van Utrecht dairop sal zijn geordonneert”. Vroedschap resol., 26 Juni 1581.

De vicarie werd niet nader aangeduid dan door de vermelding, dat het genomen besluit een beslissing was in zake het „different tusschen het snidergilde ende Her Henrick Pieck”.

Het was een voorloopige maatregel, waarmee de Raad niet bedoelde in te grijpen in de jurisdictie der Staten.

ciaal de kapittelgoederen, en dat dienovereenkomstig door den Raad deze gelden zooveel doenlijk op de Kapittelen verhaald werden. Dit deed hij blijkbaar liever dan de ervoor in aanmerking komende vicarieën aan te spreken. De Kapittelen beklagden zich hier dan ook over, o. a. in een den 5^{den} Dec. 1655 aan de Gedep. Staten aangeboden geschrift ¹⁾. De Raad vond het een ongepast stuk en niet waard, dat men er aandacht aan schonk. Toch heeft het de Staten misschien geprikkeld om uitdrukkelijk aan den Raad het recht te verleen van de vicarieën in de parochiekerken tertiën te heffen; hetgeen geschiedde bij resolutie van 23 Apr. 1656, nader bekrachtigd 5 Dec. 1661 en 15 Aug. 1666 ²⁾. Den 9^{den} Juli 1657 legden de Burgemeesters aan den Raad de lijst van de in de vier parochiekerken gefundeerde vicarieën over, „waervan volgens voorgaende Staetse resolutie jaerlicx een derde part vant incomen aenden Cameraer deser Stadt uytgekeert moet worden”; de Raad benoemde toen een commissie om deze lijst te examineeren en een onderzoek naar de possesseurs dier vicarieën in te stellen ³⁾.

Men ziet hieruit, hoe weinig de Raad zich om de vicarieën

1) Zij beriepen zich op den religievrede van 1579, „gearresteert ende gepubliceert tusschen de vijff Collegiën ter eenre ende de gemeene hopluyden ende bevelhebberen met de Magistraet der Stadt Utrecht ter andere sijde”, waarvan art. 18 in fine de zorg voor het onderhoud der predikanten den Magistraat oplegde, die echter sedert 1581 niet had afgelaten van te trachten het onderhoud van de predikanten en de school op de Kapittelen te verhalen; „edoch dat het selve van tijt tot tijt by de voorss. Collegiën is gecontradicteert, als sijnde de goederen vande selve daer[toe] niet gefundeert ende volgens 't voorss. accoord ende overcomste tot het voorss. onderhoudt niet gehouden, sustinerende, dat daertoe behoren geëmployeert te worden de goederen vande parochiepastoren ende andere inde parochie gefundeert”, dat door de Staten dan ook daartoe „voorgeslagen ende geordonneert sijn de goederen vande pastoryen, vicaryen, capellanyen, broederschappen, kercken, costeryen ende voorts alle andere beneficiën inde parochiekercken gefundeert”, zooals uit de instructie van Floris van Weede bleek, „welcke daertoe neffens 't incomen van Hieronymiconvent ende minerval vande schole geëmployeert wordende, werdt vertrouwt het inkomen vande selve suffisant genoeg sal sijn tot het voorss. onderhoudt”.

Vroedsch. resol., 17 Dec. 1655.

2) Reg. v. d. resol. d. St. Utr. Placaatb. II. p. 451. Mr. Verloren l. c. p. 231 en bijl. A. 29, 31, 32, 33.

3) Vroedsch. resol. Cf. ook aldaar 11 Apr. 1659 en 30 Jan. 1660, toen de werkring dezer commissie op nieuw werd bekrachtigd.

had bekreund. Van het recht om tertiën te heffen heeft de Raad nooit eenig resultaat gezien; de post in de thesauriers-rekeningen bleef een memoriepost. ¹⁾ Ook de Staten lieten zich met de in de Stad gevestigde vicarieën niet in. Alles bleef dus, in het gunstigste geval, bij het oude; en in minder gunstige gevallen verdwenen de vicarieën spoorloos, losten de vicariegoederen zich op in het vermogen van den patroon of van den possesseur.

Het eenige wat de Vroedschapsresolutiën ons nog omtrent de vicarieën meedeelen, is zoo nu en dan een collatie ervan of een verlof tot collatie, in elk geval een besluit omtrent een bepaalde vicarie.

Een verduisterde vicarie te ontdekken was voor den ontdekker altijd een buitenkansje ²⁾; de praktijk van den Raad was n.l., althans als het een vicarie betrof waarvan aan de Stad het collatierecht toekwam, hem het recht te geven voor eens de vicarie te confereeren ³⁾. Zoo deelde den 29sten Oct. 1632 de burgemeester Velthuysen in den Raad mee, dat iemand een verduisterde vicarie had opgespoord, staande ter collatie van de Regeerders van Utrecht, en dat deze nu verzocht, om gelijk reeds zoo vaak geschied was, als belooning voor ditmaal de vicarie te mogen begeven. Vooralsnog werd hieromtrent nog geen beslissing genomen; er werd een commissie benoemd om te onderzoeken, welke vicarieën ter Stadscollatie stonden. Den 16den Dec. 1633 bracht de Burgemeester een dergelijk bericht in: hem was een vicarie ontdekt

1) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 232, die de oorzaak hiervan zoekt in het feit, dat de vicarieën in de Stad Utrecht veelal in handen van aanzienlijke families waren, wier leden tevens in de regeering zaten.

2) Cf. Mr. Verloren, l. c. p. 259 en bijl. C.

3) De possesseur der vicarie, die zich stil had gehouden, was dan blijkbaar van zijn recht vervallen. Dit was ook de sanctie, die de Staten, 15 Aug. 1666, toen zij hun resolutie van 23 Apr. 1656 resumeerden, op het verzwijgen der in de vier parochiekerken gestichte vicarieën door de possesseurs van deze stelden; er werd aan toegevoegd, dat de Gedeep. Staten alsdan de vicarie zouden confereeren aan een ander gequalificeerd persoon, „onder de voorss. belastinge van de tertiën”. Uit het op pp. 526, 527 meegedeelde blijkt, dat deze toevoeging, of niet of onvollediglijk werd toegepast. Cf. Utr. Placaatb. II. p. 451.

en nog wel door den possesseur ervan zelven, welker collatie toekwam aan den pater van het Jeruzalemsconvent en de abdis van het Wittevrouwenklooster; de abdis had den aanbrengrer reeds voor eenige jaren met de vicarie begiftigd, en nu verzocht hij, dat ook de Regeering van Utrecht hem de vicarie wilde confereeren, „voor soo veel den pater van Hierusalem daeraen te vergeven gehadt heeft” ¹⁾, en beloofde hij alsdan de goederen der vicarie te zullen opgeven. De Vroedschap machtigde daarop de Burgemeesters tot de verzochte collatie ²⁾.

Niet altijd volgde de Raad dezen weg; hij gaf ook wel eens een andere belooning. Den 28sten Juni 1669 bv. nam hij het volgende besluit: aan den ontdekker van land eener vicarie, gefundeerd op het altaar van St. Agatha in de Jacobskerk ³⁾, werd

1) De Raad had nl. de administratie van dit convent aan zich getrokken.

2) Cf. ook de Vroedsch. resol., 18 Aug., 22 Sept. 1634. Aan den Raad werd een vicarie in de Buurkerk ontdekt, ter collatie van de St. Jacobsbroederschap (thans van de Utr. Regeering); de ontdekker mocht den Raad een „persone van de religie” (sc. de ware Chr.) „nomineren” of „presenteren”, aan wien de Regeering de vicarie zou „confereren”.

I. p. merk ik op, dat, waren de broederschapsgoederen Prov. eigendommen geworden (Mr. Verloren), niet de Stad maar de Provincie het collaticrecht zou gehad hebben.

3) Den 3den Apr. 1669 was door het Hof van Utrecht het volgende arrest gewezen in zake „de Weduwe van Gerrit van Westrenen, Impetrante” ca. „de Heeren Regeerders der Stadt Utrecht, Godaechdens”: „Gesien by den Hove van Utrecht het proces aldaer hangende ongedecideert tusschen de Weduwe van Gerrit van Westrenen aengenomen hebbende de arrementen vanden processe by den selven haren man aengeheven impetrante van interdictie ende bevelen poenael stadt-houdende in conventie ende verweerderse in reconventie ter eenre, ende de Heeren Regeerders der Stadt Uytrecht, gedaechdens ende impetranten in contrarie cas, mitsgaders de kerckmeesters vande Jacobikercke alhier, gevoechdens ter andere sijden, gehoort mede het rapport van seeckere Commissarissen van den Hove, die parthyen niet hebben konnen accorderen ende gesien haerluyder gebesoigneerde op seecker point van officie etc., voorss. Hoff doende recht ende eerst in conventie, verclaert de impetrante in dat cas in haren eysch, sine ende conclusie te wesen niet ontfanckelijck nochte gefundeert, de gedaechdens daarvan absolverende ende doende recht in reconventie verclaert, dat de ses mergen landts inden processe geroert in eygendom behooren aende vicarye inde voorss. kercke op St. Aechten altaar gefundeert, condemnerende dien volgende de verweerderse in reconventie haer handen daer van te trecken ende de selve ten behoeve vande vicarye te verlaten, alles onvermindert t'vorder recht totte vruchten ende andersints ende de

een belooning van *f.* 800 geschonken, terwijl bepaald werd, dat dit land geadministreerd zou worden door den rentmeester van het Abraham Dolc-convent „tot Stads profijte”, terwijl aan de Jacobskerk gelaten werd de actie op het jaarlijksche inkomen van dat land tegen dengene, die het onbevoegd had bezeten, over de jaren van dit onbevoegde genot ¹⁾.

Deze beslissing van den Raad was dus in overeenstemming met art. 5 der Orde.

Wederom een andere decisie nam de Raad den 20sten Dec. 1697. Ze betrof een vicarie op het altaar van St. Elisabeth in de Buurkerk; de collator, Jhr. Paulus van Soudenbalg, „verswijgende dat het vicaryegoed was”, had land ervan verhypothekoerd, waarna het verkocht was geworden. De tegenwoordige collator deelde dit alles aan den Raad mede, en verzocht, dat de tertiën, die nooit betaald waren geworden — in 1697 waren dus 41 jaren verschuldigd —, niet op hem verhaald zouden worden, maar dat de Raad het bedoelde land in de plaats daarvan wilde accepteren. De Raad was grootmoedig: hij schold de verschenen tertiën kwijt, mits ze voor het vervolg betaald werden, sloeg het aanbod van het land af, en gelastte „de tegenwoordige pretense eygenaresse”, „zig

verweerderse haer defensie contrarie, compenserende niettemin de kosten van den processe” etc. Rijksarch. Utr. Rechterl. arch. no. 188.

De stand van zaken was dus in hoofdzaak deze: van zekere landerijen was ontdekt, dat ze vicarieland waren, terwijl ze bezeten werden door iemand, die noch door een begeving der vicarie noch door eenigen anderen titel zijn recht daartoe kon bewijzen, zoodat hij dan ook in een revindicatoir geding werd uitgewonnen. Deze revindicatie was ingesteld, niet door de Staten of van hunnentwege — zooals in het Verlorensche stelsel zou gepast hebben, dat immers alle vicarielanden tot Provinciale eigendommen verklaart —, maar door de Regenten der Stad Utrecht, doch niet uit eigen hoofde, maar als vertegenwoordigende de vicarie in quaestie, die derhalve door het Hof als rechtssubject erkend werd, als bevoegd om rechten te hebben en te procederen, — hetgeen al weder juist het tegendeel is van Mr. Verlorens opvatting, volgens welke een vicarie noch vóór noch na de Reformatie als rechtssubject of stichting te beschouwen is (l. c. pp. 406, 407). Het Hof ging ervan uit als van een van zelve sprekende waarheid.

Op welken grond de Utrechtsche Regeering de vicarie representeerde, bv. als Opperkerkmeester of als collator, en op welken grond de kerkmeesters van St. Jacob gevoegde partij waren in het geding, is mij niet bekend.

1) Vroedsch. resol.

niet meer met de voorss. tien mergen te bemoeyen veel min dezelve te verhuieren ofte te laeten gebruyken, maar den voorn. Jo.^r Huybert van Soudenbalg ofte zijns recht verkrijgende daermeede te laten gewerden" 1).

Wat aangaat het vervreemden en bezwaren van vicarie-goederen 2), dit vereischte voor alle vicarieën, onverschillig of ze in de Steden of ten platten lande gefundeerd waren, het consent van de Staten als Souverein van den Lande; dit gold voor alle geestelijke goederen zonder onderscheid. Het was reeds voorgeschreven den 6den Mei 1580 en herhaald in art. 1 der Orde. De Staten hielden er vrij regelmatig de hand aan. Hierover echter nader bij de behandeling der vicarieën ten platten lande.

§ 2. *De vicarieën gevestigd in de kerken ten platten lande.*

De omtrent deze vicarieën door de Staten genomen maatregelen van 1580 af, het Redressement inbegrepen, zijn reeds behandeld; wat nog rest, is na te gaan of en in hoeverre door de Staten uitvoering gegeven is aan art. 5 van het Redressement.

De eerste rekening over 1586/1587/1588 van den rentmeester F. v. Weede 3) (cf. art. 15 zijner instructie) omvatte, voorzoover

1) Vroedsch. resol. Denzelfden dag werd ook een beschikking genomen omtrent de St. Jansvicarie „in de parochie van St. Jacob”, bezeten door Ds. N. Bosch, predikant te Hagestein, die niet was aangegeven en waarvan ook geene tertiën betaald werden. Deze vicarie was onder de administratie van den rentm. der Geben. goederen gekomen, aan wien de Raad beval de renten van f. 600, belegd op de Gen. Middelen „ten behoeve van” de vicarie, te betalen aan den Stads-thesaurier.

2) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 233.

3) Cf. pp. 336, 344, 469, 470. De rek. loopt tot in Oct. 1588, „tot welken tijde desen rendant mit alle andere ontfangers van zijne voorss. commissie by mijn voorss. E. Heeren gesuspendeert is geweest” (zie vóór in de gemelde rekening), tot 27 Sept. 1589 (Cf. f. 357 vo.).

Op het Rijksarchief (Statennotulen no. 214) is aanwezig een „Register vande geestelijke goederen inde cleyne Steden ende ten platten lande van Utrecht”. Is dit de staat en inventaris, dien de Directickamer volgens art. 51 harer instructie van 29 Juli 1581 moest opmaken? M. i. niet; want behalve de pastorieën en andere beneficiën met hunne goederen komen er ook in voor de kerkegoederen

hij op de hoogte der zaken gekomen was, deels uit den staat van al die goederen, die hem door de Directiekamer geleverd was, deels uit inlichtingen door of van wege hem ingewonnen ¹⁾, alle goederen, tot welker administratie hij benoemd was: „alle die goederen van pastoryen ende vicaryen, capellaryen, broederschappen ende costeryen, en voorts alle anderen beneficiën inde kercken, soo inde Stadt, Steden als ten platten lande van Utrecht (alleen uytgesondert die vijff Collegiën binnen Utrecht), midtsgaders die penningen, die d'voorsegde vijff Collegiën contribuieren moeten tot onderhoud vande ministers binnen Utrecht” ²⁾. Achter de meeste der door hem opgesomde lichamen en hunne goederen moest hij echter aantekenen, dat geen penning er van in zijn kas gevloeid was. Gelijk art. 5 van het Redressement vorderde, waren de verschillende rechtssubjecten uit elkaar gehouden; van de dorpen bv. werden onder den naam van het dorp de aldaar gevestigde stichtingen en corporaties gerangschikt, als pastorie, kosterie, vicarie en broederschap. En deze inrichting der rekening, die slechts rationeel was, als men het in één masse brengen opvat als een bloot administratieven maatregel, is behouden, zoolang het kantoor der Geben. goederen bestaan heeft. De rekening over 1618 van S. v. Blanckendael bevatte w. i. w. minder posten waarop niets ontvangen was, doch aan den anderen kant nam zij tal van beneficiën door F. v. Weede geboekt niet meer op.

Toch was ook S. v. Blanckendael aangesteld tot ontvanger

en kloostergoederen benevens de goederen van het kapittel van St. Jan te Wijk. Het schijnt veeleer te zijn een samenvoeging van de opgaven, die de Directiekamer ontvangen heeft ten gevolge der artt. 6—8, 38 en 48. Op de bladzijden, die den inventaris der goederen van het klooster Marienhof te Amersfoort bevatten, staat (f. 213 vo.) aangeteekend: „Inventaris vande goederen van Marienhoeff bynnen Amersfoort, geleverd inde Camere den 20en November 1582”. Het register bevat derhalve opgaven, die bij de Directiekamer zijn ingekomen, en niet een inventarisatie door deze zelve. Omtrent de Stad Utrecht komt er ook niets in voor.

Mr. Verloren beschouwt het register als den in art. 51 der Instructie bedoelden staat: l. c. p. 168 noot, p. 509 noot, 537 noot; eenigszins anders: p. 161 noot.

1) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 170.

2) Aldus in de acte zijner aanstelling.

van de goederen van alle „pastoryen, vicaryen, cappellaryen, costeryen ende andere diergelijcke, mitsgaders vande goederen van alle broederschappen, inde Stadt, Steden ende lande van Utrecht”, behalve van de vijf Kapittelen ¹⁾; zijn werkkring was echter beperkter dan deze titel aangaf.

Van de geestelijke goederen in de Steden gefundeerd werd in zijn rekening geen melding meer gemaakt; art. 21 zijner instructie eischte trouwens, dat de ontvanger, om ook deze onder zijn beheer te trekken, speciale machtiging der Gedeep. Staten moest afwachten, welke kennelijk niet verleend is geworden.

Ook de kostcriegoederen zijn uit de rekening verdwenen.

En eveneens werd geen gewag meer gemaakt van de broederschappen, tenzij deze schuldenaar waren van een vicarie, in welk geval van deze de tertiën door den ontvanger geïnd werden; dus q.q. werd van de broederschappen niet meer gerept; opzettelijk schijnen de broederschappen aan het beheer van den ontvanger door de Staten te zijn onttrokken ²⁾.

Voorts was ook door de reeds bij de behandeling der pastorieën meegedeelde Orde op de geestelijke goederen ten platten lande van 1589 ³⁾ een inkrimping gemaakt van de taak van den ontvanger, doordat toen bepaald werd, dat het beheer en de beschikking over vicariegoederen niet meer aan de Directiekamer — die er niet meer was — zou toekomen maar aan de patronen der vicarieën; de medewerking der buurmeesters zal wel alleen op de pastorieën gedoeld hebben. De instructie van S. van Blanckendael bepaalde het evenwel weer anders; art. 17 droeg de verhuring van de landerijen etc. van beneficiën, „daer possesseurs van zijn”, op aan den possesseur ervan en den rentmeester der Gebeneficieerde goederen gezamenlijk, terwijl deze laatste het alleen zou doen, ten overstaan van gecomit-

1) Cf. zijn acte van aanstelling en zijn instructie van de Gedeep. St., beide d.d. 28 Juni 1592, vóór in zijn rek. over 1618.

2) Uit het op p. 441 meegedeelde omtrent de O. L. Vrouwe-broederschap te Breukelen blijkt, dat de broederschappen door de Staten welbewust uit het kantoor der Geben. goederen gehouden werden.

Cf. ook den aldaar geciteerden post van de broederschap te Woudenberg.

3) P. 471.

teerden door de Staten, wanneer het benefice niet gepossiedeerd werd.

Overigens ontving hij ook niet alle inkomsten der vicarieën doch enkel de tertiën — hierover later —, en waren niet alle pastorieën onder zijn beheer.

Aan de hand van verschillende maatregelen omtrent de vicarieën genomen zal ik thans in groote trekken haar rechtspositie schetsen.

In de memorialen ¹⁾, uit welke ik deze feiten geput heb, is de stof daartoe rijkelijk aanwezig. Aangezien ze in het wezen der zaak als twee druppels water op elkaar gelijken en het niet mijn bedoeling is een geschiedenis der bijzondere vicarieën te schrijven, meen ik met de mededeeling van enkele dier feiten te kunnen volstaan, zonder mij er daarom met een *ab uno disce omnes* van te willen afmaken.

Al dadelijk merk ik op, dat bij het beschikken over vicariegoederen geen onderscheid gemaakt werd of de vicarieën gefundeerd waren in de Steden dan wel ten platten lande, in kapittelkerken (de vijf Utrechtsche inbegrepen) of in parochiekerken, kloosters en gasthuizen: voor alle gold de regel, dat zonder het consent, de agreatie, approbatie, ratificatie etc. der Gedep. Staten geen vervreemding of bezwaring van hare goederen kon plaats hebben.

Den 11^{den} Oct. 1599 werd door de Gedep. Staten approbatie verleend op een den vorigen dag gesloten koopcontract betreffende land van de O. L. Vrouwe-vicarie te Vreeland.

Verkooper was Cors Reyerss. „als collator ende possesseur van seeckere twee mergen landts”, „gemeen liggende... mit anderhalve mergen toebehoorende die kerck van Nederhorst”, kooper Jhr. van Rheede van Nederhorst; de kooper zou den 40sten penning betalen, de koopsom zou dadelijk belegd worden „tot proufijt vande voorss. vicarye”, „mit volcommen kennisse van mijn E. Heeren Staten”; „tot voldoeninge van all t'gheene voorschreven staet hebben parthyen contrahenten haerluyder persoonen ende goederen, roerende en onroerende, present ende

¹⁾ Ze loopen door tot 19 Juni 1667 en niet, zooals Mr. Verloren (l. c. p. 371 noot) beweert, tot het jaar 1632.

toecommente, gesubmitteert onder allen Heeren, Hoven, Rechten ende Gerechten. Jhr. van Rheede, de kooper, wendde zich tot de Staten, „gemerckt t'gheene voorss. (zonder allvoorens te hebben uwer E. approbatie ende aggregatie) niet en mach geschieden”, om approbatie en benoeming van commissarissen, te wier overstaan het geld belegd kon worden ¹⁾.

Omtrent dezelfde vicarie appointeerden de Gedep. Staten den 2^{den} Mei 1604: „Fiat ut petitur” op een request van Cors Reyerss., „patroon ofte collateur ende met goet believen van U. E. voor een deel besitter ende genierter van eener vicarie by sijns suppliants voorouderen gefundeert ende gedoteert inde parochiekerck tot Vrelant”, waarin deze te kennen gaf, „dat tot derselver vicarie ende corpus vanden *van outs* gegeven ende *alsnoch* behoorende” was een akker land te Loosdrecht, „slecht ende quaet onlandt”, dat nog niet eens zijne kosten goed maakte; dat hij niet bij machte was dit land te doen verbeteren „tsijnen kosten”, „als geen rechte vry eygenaer erfelijk daervan sijnde”; waarom hij om consent en autorisatie vroeg tot den verkoop van het voorzeide land ten overstaan van den rentmeester der Geben. goederen en om het geld „tot eenich seecker incommen te besteden daarmede *het corpus der vicarie volgens des fondateurs sin ende meeninge* nyet vermindert maer gemeerdert ende gebetert werden sal” ²⁾.

Nog een beschikking omtrent deze vicarie werd den 10^{den} Juni 1608 door de Gedep. Staten genomen. Door den erfpachter van aan de vicarie behoorend land, dat hem door Cornelis Corss., possesseur der vicarie, en den rentmeester der Geben. goederen, daartoe speciaal gemachtigd door de Gedep. Staten, in erfpacht gegeven was, werd aan de Gedeputeerden verzocht de erfpacht te mogen afkopen, „alsoe tselve nyet bequaemelijk en can geschieden sonder U.E. consent”. Na advies van de gecommitteerden en den rentmeester der Geben. goederen droegen de Gedep. Staten den 10^{den} Juni 1608 hun op, met den possesseur te handelen „ten meesten oorbaer vande vicarye ende den comptoire”.

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 66 sqq.

2) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 116 vo. sqq.

Het contract van afkoop werd den 25sten Juni van dat jaar gesloten door de genoemde gecommitteerden en den rentmeester, den collator Cors Reyerss. en den possesseur eenerzijds en den erfpachter anderzijds „opt rapport ende welbehagen” van de Gedeep. Staten; de erfpachter zou een rentebrief doen passeeren „ten behouwe vande voorgemelte vicarye”, terwijl het directum dominium van het land bij het verlijden van den rentebrief overgedragen zou worden „ten behouwe van” den erfpachter.

Door de Gedeep. Staten werd den 29sten Juni approbatie op dit contract verleend en autorisatie op den possessor der vicarie en den rentmeester der Geben. goederen tot transport van het land 1).

Met dezelfde Vreclandsche vicarie hielden de Gedeep. Staten zich den 18^{den} Sept. 1611 bezig, toen zij, „bewegen sijnde met mededogentheyten ten aensiene vanden groten ouderdom ende armoede vanden suppliant”, verklaarden te „advoyereren ende approberen” het volgende den 2^{den} Sept. 1611 gesloten contract. Cors Reyerss., collateur en possesseur der vicarie, van wier „vruchten ende incommen” de Staten door den rentmeester der Gebeneficieerde goederen een derde deel „sijn heffende”, kwam met zijn zoon Daem Corss. „opt behagen ende approbatie” der Staten overeen, dat hij hem tot de vicarie zou „nomineeren” „ende hem inde possessie vanden stellen”, dat hij echter zoolang zijn vader leefde van de vicarie niets zou trekken doch derzelver inkomsten laten beuren door den rentmeester der Geben. goederen, die ze bij een wekelijksche portie van f. 2.50 aan Cors Reyerss. zou uitkeeren benevens hetgeen de vicarie meer mocht opbrengen; de tertiën, die het kantoor der Gebeneficieerde goederen zodoende te kort kwam, zouden door den rentmeester worden verhaald op het $\frac{2}{3}$, dat na het overlijden van Cors Reyerss. aan Daem Corss. zou toekomen. Bij zijn verzoek om goedkeuring van deze overeenkomst gaf Cors Reyerss. aan de Gedeep. Staten te kennen, dat hij „geheel oudt ende impotent” was, dat hij weinig of niets meer verdienen kon en dat de vicarie, die ongeveer f. 150 inkomen

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 154 sqq.

opleverde, zijn eenig middel van bestaan was, zoodat het hem zeer welkom zou zijn, als hij geene tertiën behoefde op te brengen; hij had n.l. $\frac{1}{3}$ „vande landen ende incomen der voorss. vicarye... gehuyrt” onlangs voor *f.* 45 jaarlijks van de gecommiteerden en den rentmeester der Gebeneficieerde goederen, (vroeger voor *f.* 50), voor welke huur hij voorheen den rentmeester verschillende hem, Cors Reyerss., competeerende posten te innen geassigneerd had ¹⁾ 2).

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 181 vo. sqq.

2) Cf. nog de volgende beschikkingen eenige vicariën ten platten lande betreffende.

De bezitter van de vicarie in de kapel te Dricbergen was ten possessoire gedagvaard voor het Hof van Utrecht ter zake van twee akkers land in Vossesteyn gelegen door den eigenaar en bezitter van het goed Vossesteyn te Doorn, die beweerde, dat dit land hem tockwam. Dit geding werd door een dading beëindigd, waarbij bepaald werd, dat het eigendomsrecht van het bedoelde land den eischer competeerde, die echter verplicht werd daarvoor een losrente van *f.* 18 en 15 st. 's jaars (*f.* 300 in hoofdsom) te constitueren „ten behouue vanden possesseur der voorss. vicarye”: 26 Juli 1605. Door de Gedep. Staten werd deze transactie geapprobeerd, met de clause, dat de rente niet mocht worden gelost en weder belegd dan met hun consent. Het request daartoe was ingediend door den eigenaar van Vossesteyn, die verzocht, dat de Gedep. Staten de dading wilden goedkeuren en voorts den possesseur der vicarie, Thomas van Hoorn, „inde voorss. qualite tautorisceren omme gerechtelijk te mogen renunchieren ende ten behouue vanden voorss. supplianten te verthyen van alle actiën, recht ende toeseggens hem ende sijne naecomelingen inde voorss. qualite totte voorss. landen competerende”. Reg. no. 59. Mem. etc. ff. 143 vo. sqq.

Den 10den Mrt. 1620 approbeerden de Gedep. Staten den verkoop van een morgen land „gchoorende acnde vicarye” van O. L. Vrouwe-altaar in de kerk te Kockengen, „gelegen in Spengen gemeen in twaelf morgen, daarvan een mergen d'kerck van St. Jacob binnen Utrecht ende de reste de voorss. copers is toebehoorende”, door Jhr. van Suylen, collator der vicarie, met consent van den possesseur; zij bevalen hem het geld op hypotheek te beleggen ten overstaan van de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen en de brieven te doen bewaren in de archieven der kerk te Kockengen. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 220 vo. sqq.

Omtrent deze zelfde vicarie vond ik een beschikking der Gedep. Staten van 20 Juli 1620, waarbij zij agreatie verleenden op den verkoop van land aan de vicarie behorende door den patroon ervan; ten overstaan van de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen en van de kerkmrs. van Kockengen moest het geld op hypotheek belegd worden. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. f. 224.

De kerkmeesters hadden uit eigen hoofde evenmin iets met de vicarie te maken als de gecommiteerden en de rentmr. der Geben. goederen; hun bevoegdheid ontleenden zij evenals dezen aan de hun door Gedep. St. gegeven commissie.

Den 7den Apr. 1620 gaven de Gedep. Staten verlof aan den vader en voogd

Op welken grond was de meewerking der Gedep. Staten in het beschikken over vicariegoed noodig? Was het, omdat de vicariegoederen eigendommen der Provincie waren en dus niet buiten haar, vertegenwoordigd door de Gedep. St., om vervreemd of bezwaard konden worden? Zoo wil Mr. Verloren het ¹⁾, doch geheel ten onrechte. Niet alleen toch voor de vicarieën, die binnen het kantoor der Geben. goederen vielen, maar voor alle, zoowel voor de kapittelvicarieën der vijf Utrechtsche Godshuizen als voor de stedelijke vicarieën in het algemeen, die deels reeds terstond buiten art. 5 van het Redressement (voor Mr. V. *het* argument) gesteld waren deels er later buiten gehouden zijn, was de medewerking der Gedep. St. vereischt; hieruit volgt, dat art. 5, dat geen rechtsverklarend karakter had, niet de grond kan zijn voor het *algemeene* vercischte van het consent der Gedep. Staten.

Met enkele voorbeelden zal ik dit aantonen, zoowel wat de vicarieën in de kapittel- en parochiekerken en de gasthuizen der Stad Utrecht gevestigd betreft als ten aanzien der vicarieën in de kleine Steden gefundeerd.

Den 10den Febr. 1608 werd land van de vicarie gefundeerd op het altaar van St. Petrus en St. Christoffel in den Dom verkocht door Mr. W. van Cleeff, Jhr. W. Bor van Amerongen, V. Both, Burgemeester van Utrecht, en den rentmeester der Geben. goederen krachtens commissie van de Gedep. Staten d.d. 11 Nov. 1607 en „opt welbehagen” der Staten of hunner Gedeputeerden, „aen ende ten behouue van Jan Jacobss. Huydecoper”; de koopsom zou onder den koper blijven, die zich verbond er jaarlijks de renten van te zullen betalen „tot behouff der voorss. vicarye”, waarvoor bij het transport hypotheek gevestigd zou worden. Den 10den Juni 1608 approbeerden de Gedep. Staten dit door de gemelde gecommiteerden gesloten

van den possesseur der vicarie gefundeerd op het St. Jacobsaltaar te Abcoude, om ten overstaan van de gecommiteerden en den rentmr. der Geben. goederen land der vicarie te verkoopen en de kooppenningen te beleggen op hypotheek, onder gehoudenheid de brieven „by de archiven ter behoortijcker plaetse” te doen bewaren. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 222 sqq.

1) L. c. p. 421.

contract en machtigden zij den rentmeester der Geben. goederen „ten behouff vanden copen” het land te transporteeren, onder de verplichting van dezen laatste den 40sten penning te betalen, terwijl dien rentmeester gelast werd „in plaetse vanden jaerlicxen pacht vande voorss. anderhalve mergen voorts aen in ontfanck te brengen de rente by dese coopvoorwaarden belooft” 1).

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 151 vo. sqq.

Dit land te mogen koopen was den Staten verzocht door J. J. Huydecoper, die meende, dat het aan de pastorie van Maarsen behoorde; de pachter ervan betaalde zijn pacht aan den rentmr. der Geben. goederen; de Heer Huydecoper vroeg aan de Staten om hun consent tot den verkoop, „want U. E. de *directie* der voorss. gebeneficieerde goederen competeert”.

Cf. ook de volgende beschikkingen:

Aan de Gedepr. Staten werd door den vader van den minderjarigen possesseur der vicarie op het St. Stevensaltaar in de groote krost van de eerste fundatie in de kerk van Oudemunster verzocht een hoeve van deze vicarie te mogen verkopen, tot welken verkoop, die „tot merckelijke vordel vande voorss. vicarye” zou strekken, door het kapittel den requestant reeds consent was verleend, terwijl hij beloofde het geld op interest te zullen beleggen „ten behouwe der voorss. vicarye” „soe opte fabriekje vanden voorss. capittels als oock opte voorss. hoeve ofte ander goet suffisant hypotheecq”; hij verzocht, dat de Gedeputeerden die „acte van consent” zouden gelieven te „aggreeren”.

Den 12den Aug. 1608 beschikten de Gedeputeerden op dit request: „Fiat ten overstaen vande gecommiteerden meten rentmeester vande Gebeneficieerde goederen”; binnen 3 maanden na den verkoop moest de rentebrief worden vertoond „op peyne van nullite” van den voorzegden verkoop. Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 156 sq.

Den 7den Dec. 1609 beschikten de Gedepr. Staten op een request van het kapittel der gemelde kerk van Oudemunster „als patronen ende collatoren” van de in de vorige beschikking bedoelde vicarie; het kapittel verzocht „approbatic ende confirmatie” van den door de Gedeputeerden reeds den 12den Aug. 1608 bij „appointementen aggregatoor” toegestanen verkoop van „aende voorss. vicarye specterend” land; het contract was geteekend „in bywesen” van den rentmr. der Geben. goederen.

De beschikking was gunstig, onder den last de conditiën van den 12den Aug. 1608 na te leven. Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 168 sqq.

Den 15den Nov. 1613 verklaarden de deken en het kapittel van St. Marie te „approberen ende ratificeren” „die handelinghe vande vercopinge”, gedaan door gecommiteerden van het kapittel en de gemeene vicarissen met den kooper, van drie morgen land aan de „gemeene vicarissen” hunner kerk of den vicarissen „int gemeen toebehorende”, „ende in conformite vanden” bekenden zij „in een stedige ende vaste erffcoop vercoft te hebben, — gelijk wy oock vercopen by desen — met consent vande gemeen vicarissen daerop specialijk geladen ende vergadert geweest sijnde gegeven”, „verbijndende onser kercke ende der gemeene vicarissen goederen”; het kapittel verbond zich „voor ons ende de gemeen vicarissen”

Een voorbeeld van beschikking over land van een gasthuisvicarie is het volgende.

Den 11^{den} Dec. 1598 werd door de huismeesters en vertegenwoordigers der gemeene broeders van het Bartholomaeusgasthuis te Utrecht eenig land — zes morgen die „tot de voorschreven vicarye van oudts gespecteert hebben”, werd in het request om approbatie gezegd — der in het gasthuis ge-fundeerde vicarie verkocht; de verkoopers verbonden zich o. a. tot transport van het verkochte land, het te „vryen ende te waeren als erffcooprecht is”, en het contract door de Staten te doen approbeeren; de koper zou den 40sten penning betalen. De vicarius, de huismeesters en twee gecommitteerden van wege de gemeene broeders wendden zich daarna tot de Staten om approbatie van het koopcontract en verlof tot transport. In het door de Gedeep. Staten op dit request genomen besluit, waarin het gevraagde werd verleend, verklaarden zij te vertrouwen, „dat de supplianten den oirbaer vanden gasthuysc ende vicarye respective in desen hebben gesocht”, en te „approberen de voorschreven coopcedulle, mits dat de penningen byde selve beloofd byden supplianten ten behouue ende proufijte vanden voorss. gasthuysc ende vicarye wederomme seeckerlijcken werden beleydt ten overstaen van de Heeren Renesse van Baer ende Huchtenbrouck als daertoe by desen gecommitteert sijnde, daervan de supplianten gehouden sullen weesen den Staten binnen drie maenden nae date deses te verthoonen”: 9 Mrt. 1599¹⁾.

Op dezelfde wijze ging het met de vicarieën in de parochie-

het land te transporteeren en het „te vryen ende te waren”; de koper zou den 40sten penning betalen, „die men de E. Mog. Heeren Staten sLandts van Utrecht ter cause vande voorss. coop schuldich is”.

De koper vroeg hierop de approbatie der Gedeep. Staten: „Ende want dat hy remonstrant over de voorschreven coop [sc. „vande gemeene vicarissen van St. Marien tUtrecht met believen ende approbatie vande Heeren Deecken ende Capittelle”] oock nodich heeft U. E. approbatie, sonder dewelcke die niet en can subsisteren nochte behoorlijcke effect sorteren”.

Den 14^{den} Jan. 1614 werd de approbatie verleend: „approberen ende advoyeren by desen, consenterende, dat die [sc. de koopvoorwaarden] haer volcomen effect sorteren”. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 68 vo. sqq.

¹⁾ Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 42 sqq.

kerken der Stad Utrecht gevestigd. Het komt goed uit in het volgende voorbeeld.

Het betrof de St. Nicolaasvicarie in de Buurkerk, bezeten door Rutger Duysch, „certijts pastoor tot Houten ende secretaris int Goy ende tot Houten”. Door hem werd een request aan de Staten gezonden, waarin hij verzocht een erfpacht of uitgang van *f.* 12 'sjaars uit het erf Leyenberch „inden kerspele van Houten” in het gerecht van Schonauwen te mogen doen redimeeren, den vrijen eigendom ervan aan den bezitter over te geven en de aflossom weder te beleggen „tot behouff derselver vicarye ende possesseuren van dyen” op erfelijke renten. Hij wccs er de Staten op, dat hij „hem van over lange jaren ende genouchsaem van zijne jonckheyt aen schamelijcken ende eerlijcken, sonder beroeme te spreeken, beholpen ende erneert heeft mitten sobren incommen van zeeckere cleyne beneficiën ende daer onder een vicarye op St. Nicolaes-outaer inde Buurkercke alhier binnen Utrecht, all tsamen nyet meer dan veertich gulden jaerlix in corpore importerende, ende voorts mit den toevallen der kerckebedieninghe ende secretaris-ampt voorss. mede geheel weynich ende onseecker, zoedat hy suppliant in zijne jonckheyt noyt middelen gehadt heeft om boven de noodige huyshoudinge yet in voorraet tegens den behouftigen ouderdom aen te wenden”; dat hij thans over de 80 jaren was en al lang niets meer had kunnen verdienen „overmits diversche gebreecken aent gehoor, gesicht ende andersints, die zoe hooghen ouderdom gemeynlijk medebrenght”; dat hij zodoende in eenige schulden verlopen was en thans „ter schamele nootdruft” onderhouden werd door zijn dochter en haar man, die „mede van geheel cleyne vermogen” waren en dien hij dus tot last was „in dese costelijcke ende benaude tijden”; dat nu „de reden ende oock die oude canonicke rechten conform is, dat die gheene die eenighe beneficie possideert ende de incompste derzelver ad pios usus gedestineert niet genouch en zijn om de possesseur oft gebeneficierde notelijck ende eerlijck te onderhouden, toegelaten werdt vuyt sodane beneficie-goet by believen vanden Overheer oft Heer vanden Lande zoe veel te vercoopen ofte te beswaeren daermede den possesseur ter noot geholpen werdt”; dat hij thans geholpen kon worden

„sonder die minste quetsinge vant corpus zijns beneficie, jae tot vermeerderinge vant zelve”, door n.l. de bedoelde erfpacht te doen aflossen en van het geld zoo veel te beleggen op rente als *f.* 12 per jaar zou opbrengen en de rest hem te laten om zijne schulden te betalen. Op de door den suppliant geallegeerde gronden werd door de Gedep. Staten den 29sten Nov. 1603 het gevraagde verlof gegeven: „omme ter adsistentie ende ten overstaen van Symon Claess. van Blanckendael, renthmeester vande Gebeneficierde goederen, den erffpachte in desen geroert te mogen doen redimeren tegens den penninck tweendertich, te weeten mit de summe van *f.* 400 tot 20 st. den gulden gereeckent, authoriserende hem by desen, omme mit adsistentie ende ten overstaen vanden voorn. Blanckendael directum dominium ende den vryen eygendom van het erff Leydenberch in desen geroert voordien Gerechte van Schoonauwen te transporteren ende over te geven, ende t'selve erff van den voorss. erffpacht geheelicken te quiteren ende te vryen, mits de voorss. summe daer voor ontfangende, vuyt welcke somme hy met adsistentie ende ten overstaen als vooren terstondt weder coopen ende seeckerlijck beleggen sall tot behouff der vicarye in desen geroert een erffelijcke losrente van 12 k. guldens s'jaers tegens den penninck twintich”, terwijl hij het overschot tot delging zijner schulden mocht aanwenden.

De belegging van het geld — de aflossing had plaats ten overstaen van S. v. Blanckendael door G. v. Ledenberch den secretaris der Staten, blijkens quitantie van den 1sten Dec. 1603 — geschiedde bij authentieke acte d.d. 16 Dec. 1603 voor het Gerecht van 't Goy en Houten verleden; voor Schout en Schepenen verscheen Duysch' schoonzoon, die verklaarde in tegenwoordigheid van S. van Blanckendael, daartoe speciaal gecommitteerd, ontvangen te hebben van zijn schoonvader *f.* 240, aan wien hij dus schuldig was „als in der tijt besitter der vicarye op St. Nicolaes-authaer inde Buerkercke voorschreven ende sijnen naecommeren int selve beneficie eene eeuwige ende erffelijcke losrenthe van twaelf k. keyzersgulden”, etc. Tot zekerheid en onderpand dier rente verbond hij in speciale hypotheek zijn huis, erf en hofstede te Houten, etc.; welke

goederen door het Gerecht verklaard werden daarvoor „pandtbaer en executabel te zijn”.

Er staat bij aangeteekend, dat „de principale van dese renthebrieff” onder den ontvanger der Gebeneficicrde goederen berustte ¹⁾.

Het verbod van aliënatie van geestelijke goederen steunde

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 73 vo. sqq.

In de verplichting om de obligaties aan den rentmr. der Geben. goederen in bewaring te geven ziet Mr. Verloren (l. c. p. 422) een bewijs voor zijn theorie van het Stateneigendomsrecht der vicariegoederen! Letterlijk alles beziet hij door dien bril. Het was niets dan een maatregel van superintendentie, genomen om de obligaties niet te laten verduisteren of verloren gaan; kon dit doel ook langs anderen weg bereikt worden, dan werd ook die wel ingeslagen.

Door den possesseur der vicarie van St. Petrus en St. Paulus in de Buurkerk werd aan de Gedep. Staten verzocht om, ten einde het inkomen der vicarie te verbeteren, aan haar behoorend land te mogen verkoopen; ze was den 3den Nov. 1487 door Gerrit van Haerlem gesticht, die „daertoe heeft gegeven den vryen eygendom” van het bedoelde land; de collator bewilligde in den verkoop bij acte d.d. 15 Dec. 1617, in welke hij verklaarde te consenteeren en te bewilligen, dat de bedoelde landen, „behoorende aen het corpus der voorss. vicarie”, in het openbaar verkocht werden, mits de kooppenningen „ten behoeve vanden possesseur inder tijt beleydt” zouden worden op hypotheek en de rentebrieven in het archief der Buurkerk bewaard werden. De possesseur beloofde voorts, ten overstaan van den rentmeester de verkooping te zullen doen en niet dan met diens „advijts” „ten behoeve vanden possesseur inder tijt” den koopprijs op hypotheek te zullen beleggen en de brieven in archivis der Buurkerk te zullen deponeeren.

Overeenkomstig dit verzoek werd den 21sten Apr. 1618 door de Gedep. Staten beschikt: „ten behoeve ende meesten oorbaer vande vicarye” mocht de verkoop geschieden, ten overstaan van den rentmr. der Geben. goederen en een van de kerkmeesters der Buurkerk, mits de penningen belegd werden ten overstaan van de gemelde autoriteiten „ten behoeve ende prouffijte vande voorss. vicarye”, en de rentebrieven in de archieven der Buurkerk bewaard werden. Reg. no 59. Tweede mem. etc. ff. 201 vo. sqq.

Den 25sten Mei 1632 beschikten de Gedep. Staten omtrent dezelfde vicarie op een request van den collator, waarin hij hun „als Superintendents vande selve” verzocht hem toe staan aan de vicarie behoorend land te verkoopen en commissarissen te benoemen om met hem den verkoop en de belegging van de koopsom „op deposito vanden ontfanger generael” te bewerkstelligen. Door de Gedeputeerden werd de verkoop van het land „aende voorss. vicarye specterende” „geconsenteert”, o. a. onder de verplichting van den patroon de kooppenningen op hypotheek te beleggen, „alles ten meesten oorbaer ende verseeckeringe der voorss. vicarye” en ten overstaan van gecommiteerden der Staten. Aan het verlof was de conditie verbonden, dat een aan gecommiteerden der Staten opgedragen onderzoek naar de

juist op het feit, dat de Staten geene eigenaars dier goederen waren. De richtige verklaring is niet ver te zoeken; ze is gelegen in het recht en den plicht der Overheid om te waken tegen verduistering van stichtingsgoederen, om te zorgen dat deze niet aan hun bestemming worden onttrokken, welk recht de Staten, gelijk ons is gebleken, den 6^{den} Mei 1580 hebben toegepast en waaraan zij steeds de hand hebben gehouden. M. a. w. de grond van het verbod van vervreemding lag in de *superintendentie* — gelijk men het placht uit te drukken — der Staten over de beneficiën ¹⁾.

fundatiebrieven der vicarie aantoonde, dat de suppliant inderdaad patroon der vicarie was. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 181 vo. sqq.

Van kapittelvicariën werden de stukken bewaard door het kapittel. Cf. bv. reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 151 sqq.

Wanneer de Staten niet anders bepaalden, had de collator recht op het bewaren der vicariedocumenten, zooals door de Gedep. St. uitdrukkelijk werd erkend, 18 Sept. 1655, ter zake van een verzoek van de collatrix der O. L. V. vicarie te Vreeland, die de vicariebrieven den rentmr. der Geben. goederen ter inzage gegeven had, om restitutie ervan, behoudens aanbod van authentieke afschriften; haar verzoek werd toegestaan, want „als collatrice” waren „alle de brieven behoorende tot de vicarie ende innecomen vandien” haar „competerende”. Tevens werd bepaald, dat de possesseur geene renten mocht innen ten kantore der Gen. Middelen dan met kennis van den rentmr. der Geben. goederen, die er evenals de ontvanger der Gen. Middelen aanteekening van moest houden, „ten eynde daer op te beter geleyt ende incomen der voorss. vicarie jaerlijcxen renten ten behoeve vanden possesseur inder tijdt geconserveert mogen blijven naer behooren”. Reg. no. 59. Zev. mem. etc. ff. 686 vo. sqq. Zorg voor conservatie der goederen was dus het eenige motief.

Ook de burggraaf van Montfoort deed hetzelfde als de Staten; „tot verseeckerheit vande vicarie ende d'naevolgende possesseurs derselver” eischte hij, dat een rentebrief van de O. L. V. vicarie te Montfoort door hem bewaard zou worden; Cf. p. 541.

1) Het consent der Staten was dan ook niet beperkt tot de beschikking over geestelijke goederen maar was ook voor andere handelingen betreffende beneficiën vereischt, bv. voor de overdracht van het collatierecht. Dat de Staten in eenige ordinantie in zake der geestelijke goederen hiervoor hun meewerking gevorderd hebben, is mij niet bekend; uit een Provinciaal eigendomsrecht laat ze zich natuurlijk niet verklaren; toch was ze noodig. En waarom? Omdat de Staten in zake der beneficiën den Bisschop vertegenwoordigden. Met zoovele woorden werd dit gezegd in een request aan de Gedep. Staten, waarin Mr. Arent Hornhoven, ordinaris Raad in het Hof van Utrecht, — als verkregen hebbende bij notarieele acte van schenking d.d. 14 Mrt. 1635 het patronaatrecht van de vicarie van St. Marie en St. Barbara in de St. Janskerk te Wijk van Hendrick Gerrits.

Naar het Canonieke recht kwam deze bevoegdheid den Bisschop toe; sedert de Staten de souvereiniteit aanvaard hadden en zoodoende in de rechten voorheen door den Bisschop uitgeoefend getreden waren, voorzoover de Reformatie ze niet als strijdig met Gods Woord had doen vervallen, oefenden zij ook dit recht uit ¹⁾. Helder komt dit uit in de volgende vicariequaestie.

Aan de Staten werd door Joannes Oucoop, „pastoor der kercke tot Mijdrecht”, te kennen gevende, dat hij als vader en voogd van zijn zoon Hugo, possesseur eener vicarie op O. L. Vrouwe-altaar in de kerk te Montfoort, een permutatie had aangegegaan met Johannes Allerstius, „pastoor der kercke tot Montfoort”, „met believen” van de gecommiteerden van den burggraaf van Montfoort, „als patroon laicael der voorss. kercke tot Montfoort ende op het goetd behagen van UEd. Mog. als representerende den Bisschop”, van eenig land „aende voorss. vicarie behoorende”, waardoor het inkomen der vicarie vermeerderd werd; waarom hij approbatie ervan verzocht, welke den 3^{den} Mrt. 1635 volgde, met den last, dat „ter meester verseeckeringh” der vicarie en van den possesseur in der tijd het geld belegd werd; de rentmeester der Geben. goederen, Mr. C. Martens, werd tot het transport gemachtigd. Het contract was van 14 Febr. 1635; partijen waren: „Mr. Johannes Allerstius voor hem, sijnen erffgenamen ende naecomelingen acnde eene ende Johannes Oucoop als vader en voocht van zijnen minderjarigen soone Hugo Oucoop, tegenwoordige possesseur van een vicarie, die gefundeert is tot onser lieve

in den Engh, kleinzoon van den stichter der vicarie en „de oudste op straet” — approbatie verzocht van de Staten, als „beneficialibus... representerende den Bisschop”, om „tvolcomen effect vande voorss. donatie” te mogen genieten.

Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 70 vo. sqq.

1) Zeer juist wordt door Profr. de Geer in zijn Rapport etc. op p. 21 deze overgang van recht van den Bisschop op de Staten als de grond der maatregelen van de Staten aangemerkt: „de R. C. kerk” hield in Utrecht op te bestaan en kon dus over de „stichtingen”, „binnen het gebied dier Kerk ontstaan”, geen „toezicht” meer uitoefenen en niet meer waken, dat ze „aan haar doel beantwoordden”; de Staten traden nu „in de plaats der R. C. kerk”, om zich „zoowel toezicht als bestemming dier stichtingen en harer goederen” aan te trekken.

Vrouwe-altaer in der kercke tot Montfoort, ende desselfs naecomelingen possesseurs der voorss. vicarie aende andere zijde". J. Oucoop verbond zich „met voorgaende believen ende consent van sijn Genade den welgebooren Heere Borchgrave van Montfoort als patroon laicaal der voorss. kercke, mitsgaders approbatie van den Ed. Mo. Heeren Staten 's Landts van Utrecht representerende den Bisschop", te „transporteren in vrijen eygendomme" eenig land „tot de voorss. vicarie behoorende". J. Allerstius verbond zich „ten behoeve van den possesseur der voorss. vicarie ende sijnen naecomelingen" te zullen „opdragen ende overgeven" een rentebrief d.d. 3 Sept. 1574, gepasseerd door de Staten „ten behouve van wijlen den E. Mr. Floris Thin (f. 2500), die J. Allerstius bij successie aangekomen was, en bovendien op het te transporteeren land een rente te vestigen van f. 3 ¹).

Thans nog een paar voorbeelden van beschikking over eigendom van vicarieën in de kleine Steden.

Door de Regeering van Wijk was den 30sten Juni 1650 bepaald, dat de f. 800, die het kapittel van Wijk afgelost had, „specterende tot de vicarie" in de kerk van St. Jan te Wijk, waarvan possesseur was F. van Isendoorn en collateurs waren de deken van het kapittel met den eersten Burgemeester en kerkmeester van Wijk, zouden „worden aengenomen by de gemelte Stede Wijck", om er andere kapitalen ten laste der Stad staande mee af te lossen, waarvan een rentebrief gepasseerd zou worden tegen 5°/_o, „opdat alsoo dit corpus mochte blijven in zijn geheel ende by niemant werde gedistrajert". De Gedep. Staten verklaarden den inhoud dier resolutie goed te keuren, „mits dat de jaerlijckxe renten vande acht honderd gulden hoofsoms genoten ende geprofeteert zal worden by den possesseur der vicarie inder tijd daer by verhaelt, ende voorts onverminderd eenen igelijcken zijnes rechts ende gerechticheyt" ²).

Voorts nog iets over een vicarie in de Amersfoortsche kapittelkerk van St. Joris gefundeerd, n.l. over de Schuyrmansvicarie

1) Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 129 sqq.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 469 sq.

op het altaar van St. Petrus en St. Paulus. Tusschen G. van Amerongen, collator en possesseur der vicarie, en de Stad Amersfoort werd den 10^{den} Oct. 1646 een accoord aangegaan van den volgende inhoud — aan de vicarie was n.l. „competerende” o. a. een huis aan de Appelmarkt tegenover het huis genaamd „het Vagevuur” gelegen, dat volgens overeenkomst van 22 Oct. 1616, gesloten tusschen de Regeering van Amersfoort en den vader van den toenmaligen „vicaris” en gerenoveerd 22 Dec. 1621, de Stad door een der predikanten liet bewonen, aan welk huis de Stad verbeteringen had doen aanbrengen, ter oorzaak waarvan zij dus geld van de vicarie te vorderen had —: „in voorss. sijne quitantie [lees: kwaliteit], sc. van collator en vicaris, transporteerde G. van Amerongen „den gehelen eygendom ende recht der meer geroorde huysinge, sulx dat de vicarye ende possesseurs van deselve in den tijd daer aen te reserveren ofte pretenderen hebben sullen nu noch ten ewigen dage”; de Regeering van Amersfoort deed afstand van hare pretensiën van melioratie van het huis en nam bovendien te haren laste „de voorss. vicarye te ontheffen ende met effect af te houden den deyl daermede deselve vicarie belast is ende by den opgemaekte accorde van den 22 Octobris verhaeld staet, gelijk geschiet mits dese oock deselve vicarye ontheffen ende in effect bevrijden sullen vande huysgelden, die daerop in soo lange vervolg van jaren aen den anderen ende onbetaeld gebleven zijn, deselve by dese nemende tot laste van t’corpus van hare Stad ende daer en boven tot profijte vande voorss. vicarye betalen de somme van honderd guldens” 1).

In het algemeen heb ik reeds aangetoond, dat er geen quaestie was van een eigendomsrecht der Provincie op de geestelijke goederen. Ter bevestiging hiervan wil ik thans na de mededeeling van de verschillende beschikkingen over vicariegoed nog op enkele andere feiten wijzen 2).

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 223 vo. sqq.

2) Voor Mr. Verloren (Rapport etc. p. 43) is alles wat men tegen zijn theorie aan kan voeren niets dan een samenstel van „producten eener spitsvondige verbeeldingskracht en fantasiën, die men zich schept, om toch ergens een presentabelen eigenaar dier goederen na de Reformatie op te schommelen”.

Vooreerst lette men op de formule, die door de Gedep. Staten werd gebruikt. Zij gaven consent, approbatie, ratificatie, agreatie etc., welke terminologie er op duidt, dat de Staten zich van hun eigendomsrecht niet bewust waren, dat zij niet als partij optraden, tenzij natuurlijk een vicarie van wege de Staten beheerd werd, maar toezicht hielden; dit is de betekenis van *agreceren* ¹⁾.

Ten tweede. Uit het herhaalde verbod om over geestelijke goederen zonder consent van de Staten te beschikken laat zich veeleer afleiden, dat de Staten zich niet als eigenaars beschouwden dan wel. Welk eigenaar toch zal het in de gedachte komen telkens zijnen medeburgers in te scherpen, dat zij toch vooral niet zonder zijn goedvinden zijne goederen vervreemden of bezwaren? Deze man ware monomaan of zijnen medeburgers faalde het aan de meest elementaire kennis omtrent het mijn en dijn. Noch het een noch het ander valt in casu aan te nemen.

Ten derde: in de beschikkingshandelingen waren het niet de Staten, die als partij optraden, maar òf de collators òf de possesseurs òf beiden tegelijk, als vertegenwoordigers der vicarie; soms was de rentmeester der Geben. goederen de handelende partij, doch ook q.q., als representant der vicarie.

Dit werd dan ook constant uitgedrukt met de woorden „ten behoeve van”. De vicarie zelve kon natuurlijk niet feitelijk handelen; de handelingen geschieden, gelijk altijd voor onlichamelijke personen, *door* anderen *voor* haar. Juist in dit „ten behoeve van” ligt een bewijs voor de rechtspersoonlijkheid der vicarieën: het recht, ten behoeve van de vicarie of haar possesseur gevestigd, had de vicarie en haar possesseur q.q. tot subject ²⁾.

1) Het was de constante terminologie en niet maar „een enkel minder juist gekozen en gebruikt woord”, zooals Mr. Verloren beweert (l. c. p. 426). Als het in zijn kraam te pas komt, hecht Mr. V. hooge waarde aan de woorden; de deductie van 1664 (waarover later) is hem juist daarom een bron van groote vreugde, omdat de Staten er in *gezegd* zouden hebben, dat zij eigenaars der geestelijke goederen waren.

2) Mr. Verloren (l. c. p. 422) ziet in dit „ten behoeve van” een bewijs voor het eigendomsrecht der Staten! Hij doet dit echter, gelijk hij zelf op p. 199 erkent,

Te wiens name de belegging plaats had, hing in de eerste plaats af van de vraag, wie de vicarie beheerde; dit nu deed veelal de possesseur, zoodat de rentebrief regelmatig ook op zijn naam stond ¹⁾; maar het rechtssubject der obligatie was juist degene te wiens behoefte, niet te wiens name de belegging geschiedde, hetzij uit eigen hoofde, hetzij zooals bij de vicarieën als vertegenwoordiger. Mr. Verloren dwaalde dus, toen hij neerschreef, dat de geldbelegging niet ten name der possesseurs

op geen anderen grond dan op enkele opmerkingen van den rentmr. der Geben. goederen in de rek. over 1669, door hem als Bijlage K gedeeltelijk afgedrukt; één ervan moge voor alle dienen: „fol. 173. — Alsoo op het te kennen geven van Gerrit van Amerongen als Collateur en possesseur van de Vicarye gefundeert op St. petri en pauli altaar in de kercke tot Amersfoort bij haar Ed. mo. is geconsenteert dat men alle de goederen aen de voorsz. Vicarye specterende soude vercoopen, waarvan de penninghen geprocedeert weeder ten behoefte vanden possesseur sijn beleyt gelijk in voorgaende reeckening van des rendants predecesseurs breeder staat geexpresseert, daar van de brieven onder den rendant sijn berustende, soo dient 't selve alhier voor Memorie”. (Aldus afgedrukt bij Mr. V. l. c. p. 598).

Is dit nu een grond voor dergelijke conclusie? Er zijn toch grenzen. Andere gegevens had Mr. V. niet.

1) Cf. nog Reg. no. 59. Mem. etc. ff. 35 sqq.

Een voorbeeld van een geldbelegging ten name van den collator der vicarie levert ons het volgende.

Door den patroon der St. Jorisvicarie in de St. Joriskerk te Amersfoort, den Domheer A. v. Westreenen, was met consent van de Gedep. St. land der vicarie verkocht; zij hadden hem toegestaan de kooppenningen vier jaren onder zich te houden; voor de wederbelegging moest de rentmr. der Geben. goederen waken.

Toen den Staten na verloop van vijf jaren nog geen kennis gegeven was van een belegging, vroeg de rentmr., Mr. C. Martens, aan de Gedep. St., dat er werk van gemaakt werd; waarop den 24sten Oct. 1644 besloten werd, dat een deurwaarder aan den Heer v. Westreenen een bevel tot belegging of tot betaling van het geld aan Mr. C. Martens binnen 6 weken beteekenen zou; welke beteekening den 7den Nov. 1645 plaats had. Het baatte niets. Het bevel werd herhaald, 10 Febr. 1647, met boetebedreiging van 25 dubbele gouden Nederlandsche ridders; hetgeen den 26sten dier maand werd beteekend. Na een tweede herhaling der insinuatie diende de Heer v. Westreenen een request in bij de Gedep. St., waarop door hen 6 Dec. 1649 werd beschikt: zij verklaarden te persisteeren bij hun appointement van 31 Oct. van dat jaar.

Alsnu werd door den Heer v. W. een rentebrief overgelegd „tsijnen behoefte gepasseert” door den Heer R. W. Baron v. d. Boetseler van Asperen, thesaurier van het jonkvrouwenconvent Oudwijk, „tot laste van” dit convent d.d. 1 Apr. 1646, waarbij deze erkende „schuldich te sijn uyt alle desselfs convents goederen aen ende ten

geschiedde, en hij dwaalde daarenboven in de verklaring van dit overigens slechts in zijn verbeelding bestaande feit ¹⁾.

Ten vierde: wanneer vicarieland verkocht werd, dan ver-

behoefte van Mr. Aert van Westreenen voornoemt ende sijnen erfgenamen" een losrente van f. 220.

De Gedeep. St. schreven daarop, 25 Jan. 1650, den Heer v. Westreenen voor, dezen rentebrief „gerechteliĳk op te dragen ende te transporteerē" aan den ontvanger der Geben. goederen „voor ende ten behoefte van den possesseur in der tijd van de vicarye".

Deze belegging was niet van langen duur; de Ridderschap gelastte den voornoemden thesaurier deze obligatie af te lossen, zoodat de Gedeep. St. genoopt waren een andere belegging te bevelen, hetgeen zij 8 Nov. 1652 deden: de f. 4000 „geprocedeert van zeeckere vercochte seven mergen lants behoorende [lees: behoort] hebbende aende vicarie gefundeert op St. Joris-altaer inde kerk tot Amersvoort hier inno geroert ten behoefte ende meesten verseckeringe vanden possesseur der selver vicarie inder tijd ten overstaen vanden ontvanger der Gebeneficeerde goederen ofte desselfs weduwe ende erfgenamen sulcx incumberende sullen worden beleyt op hare Ed. Mo. comptoir vande generale middelen vermogens derselver voorgaende generale resolutie op beschrijvinge vande welgemelte Heren Staten 's Lants van Utrecht nopende het beleggen der penningen der vercochte geestelijke goederen deser Provinsie genomen". Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 413 sqq., 550 vo. sqq.

1) Dit alles neemt natuurlijk niet weg, dat de rentebrieven van vicarieën ook ten name van den rentmr. der Geben. goederen konden worden gesteld.

B.v. bij de vicarie aan de Meern.

Aan de Gedeep. St. werd een request ingediend door L. W. v. Dorp, possesseur van „een vicarye gefundeert inde cappellanie aende Meern"; „ter behoefte van welcke vicarye specterende [waren] drie capitale somme, staende tot laste van U Ed. Mo. comptoir van t'huysgeld ende beleyt opden name van Mr. Carel Martens, als rentmeester vande gebeneficeerde goederen, ten behoefte vande possesseur inder tijd vande vicarye aende Meern, voor twee derde parten vande vercochte landen, welke capitalen volgens U Ed. Mo. ordre afgelost moeten worden" (f. 669.—, f. 1342.—, f. 1578.—); deze afgeloste gelden lagen nu renteloos sedert 15 Mei 1661 onder den ontvanger Veldhuysen, de obligatiën zelve berustten onder den Heer v. Beeck, als rentmr. der Geben. goederen; de requestant verzocht nu deze stukken te mogen hebben, om de gelden te kunnen ontvangen, waarvoor hij dan aan den rentmr. v. Beeck, „met behoerlijke acte van cessie" zou overgeven een obligatie van f. 4000 ten laste der Staten d.d. 25 Oct. 1635, „beleyt ten behoefte van Jor. Adriaen van Rossum des suppliant huysvrouwen vader za.", voor zoo lang totdat hij de gelden der vicarie in land of anderszins belegd zou hebben.

Den 16den Aug. 1661 beschikten de Gedeep. St. overeenkomstig het verzoek: de afgeloste penningen moesten later worden „beleyt ofte landeryen daer voor gecocht". Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 916 vo. sqq.

Cf. ook hetgeen is verhaald omtrent de Montfoortsche vicarie, p. 542.

bonden de verkoopers zich, naar het recht omtrent koop en verkoop, tot vrijwaring. Waren de vicariegoederen Provincie-eigendommen geweest en waren de verkoopers (collators en possesseurs) derhalve te beschouwen als lasthebbers van de Staten, dan zou het de Provincie geweest zijn, die tot vrijwaring verplicht was en niet, gelijk het geval was, de collator en de possesseur 1).

Ten vijfde: voorbeelden heb ik gegeven, in welke ipsis verbis de vicarie als subject van het eigendomsrecht der goederen werd genoemd; afdoende is hiervoor het vonnis van het Hof op p. 525 meegedeeld.

Ten zesde: het waren de collator en de possesseur der vicarie, die als eischers of verweerders voor haar in rechte optraden, en niet de Staten of hunne Gedeputeerden. Zou de Provincie haar nonchalance zoo ver gedreven hebben, hare processen door particulieren te doen voeren?

Ten voorbeeld strekke het volgende.

Door Jhr. D. Ruysch, patroon eener vicarie in de Jacobskerk te Utrecht, werd aan de Staten een verzoekschrift ingediend, waarin hij o. a. het volgende te kennen gaf: er was „tot deselve vicarie behorende” eenig land te Overmeer, welks grenzen tusschen den requestrant en den eigenaar van aangrenzend land in geschil waren, zoodat het noodig was te procederen, opdat „de vicarye soo merckelyk niet en worde

1) Cf. nog het volgende.

Den 22sten Jan. 1617 werd gecontracteerd door de gecommitteerden en den rentmr. der Geben. goederen als verkoopers, om land „inde parochie van Vleuten” „aende vicarye [sc. vande zeven weeën in de Buurkerk] behorende”, — van welker aangrenzende landen „die Buurkerck binnen Utrecht, die Heeren ofte convente van Ste. Cathrynen tUtrecht, die abdye van Oostbroeck ende den voorn. coeper competerende sijn”, — over te dragen „aen ende ten behouwe” van Dirk Adriaanss. te Vleuten; de kooper zou den 40sten penning betalen, de verkoopers zouden het land „vryen ende waeren” „vuyt het incommen van de voorgemelte vicarye”.

De approbatie de Gedep. Staten werd verleend den 27sten Febr. 1617, „mits dat de beloofde coopenningen met den eersten tot behouff ende prouffijt vande vicarye in desen geroert op goede vaste losrenten werden beleydt”; de possesseur en de rentmr. der Geben. goederen werden gemachtigd om het land te transporteeren, het geld te ontvangen en het te beleggen. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 165 sqq.

verongelijkt"; „die kosten daerover gelopen ende noch te vallen, als concernerende t'recht vanden eygendom ende niet die jaerlijcxen vruchten", moesten derhalve ook niet ten laste komen van den possesseur of van het inkomen der vicarie, daar anders alle lasten op den tegenwoordigen bezitter zouden drukken en latere bezitters de vruchten van zijn moeite en opoffering zouden genieten; ze moesten gevonden worden uit de opbrengst van te verkoopen of reeds verkocht vicarieland. De Gedeep. Staten vereenigden zich met dezen gedachtengang; den 7den Mrt. 1637 besloten zij aldus: „consenteren, dat uyt de penningen van het vicaryelandt tot het aenleggen ende uytvoeren van het nodige proces ten fine by dese respectvelijk verhaelt (des nodich sijnde) geëmployeert ende betaelt sal mogen werden de somme van hondert ende vijftich gulden", met kennis en goedvinden van den rentmeester der Geben. goedcren 1).

Wij hebben hier dus een revindicatoir geding, eenerzijds door den collator der vicarie gevoerd, hetgeen de Gedeep. Staten kennelijk als iets van zelf sprekends beschouwden; de collator was tot het instellen van een revindicatie bevoegd, en nog wel buiten de Gedeep. Staten om, — want nergens heb ik een verlot tot procederen aangetroffen, en uit de woorden „die kosten daer over gelopen" blijkt ook, dat het geding reeds was aangevangen en dat de collator enkel bedoelde de kosten op het corpus der vicarie te verhalen 2).

Na dit alles meen ik als bewezen te mogen aannemen, dat de vicarieën door de Staten als stichtingen werden behandeld, en dat van dit standpunt al hunne handelingen ten opzichte ervan te verklaren zijn.

1) Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 110 vo. sqq.

2) Mr. Verloren (l. c. pp. 408, 425) neemt de mogelijkheid van een proces als het in den tekst vermelde niet aan; hij ontzegt aan de vicarieën „persona standi in iudicio", en beweert: „de collator... kon de vicarie niet vertegenwoordigen". V. d. Linden (Judicieele Praktijk I. p. 182), die den collator een zakelijke actie toekent ter zake van de vicariegoederen, beschuldigt hij van „besmet" te zijn met het „dwaalbegrip dat, in Holland, de collator was eigenaar der vicariegoederen."

Het ongelukkige Redressement speelt Mr. V. heel wat parten.

§ 3. *De tertiën.*

Vóór de Reformatie moesten de vicarissen betalen de kosten aan de fundatiën verbonden als ter zake van het lezen van missen etc. en die der bisschoppelijke institutie, en bovendien nog aan de geestelijke Overheid het 1ste jaar hunner inkomsten afstaan. Dit alles werd geschat op $\frac{1}{3}$ van het jaarlijksche inkomen. En om de vicarissen door de Reformatie nu niet te laten winnen, werd door de Staten een vaste uitkeering van $\frac{1}{3}$ der vruchten ingevoerd. De continuïteit was dus niet formeel maar materieel ¹⁾.

1) Cf. J. de Fremery, *De Naaldwijksche Praebenden in de St. Pancras- of Hooglandsche Kerk te Leiden*, in het Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis, dl. V. afl. I. p. 25 noot 1.

Dat dit de juiste verklaring is van den oorsprong der tertiën, blijkt ook uit het door Mr. Verloren (l. c. pp. 256 sqq.) meegedeelde omtrent de vicarieën te Wijk bij Duurstede. De bezitters dezer vicarieën moesten natuurlijk de aan hun bezit verbonden verplichtingen van missen te lezen of te doen lezen nakomen; de niet te Wijk wonende vicarissen betaalden daarvoor zekere som; zoo kwamen in de rekening van G. van den Robbaert over 1583/84 (geheel bij Mr. Verloren afgedrukt) de sommen voor, met aanduiding van het aantal er voor te lezen missen, hem door de vicarissen betaald. Het was *na* de Reformatie, zoodat er van geen werkelijk lezen der missen sprake kon zijn; toch werd, kennelijk als voortzetting van wat vóór de Reformatie placht te geschieden, de grond der betalingen genoemd. De penningen werden door den ontvanger aangewend voor de bezoldiging der predikanten. De vicarissen werden dus gequotiseerd voor een bepaald bedrag ten behoeve van den gereformeerden dienst, gelijk zij eertijds voor den ongereformeerden hadden te betalen, hetgeen natuurlijk niet zeggen wil, dat het bedrag hetzelfde bleef en dat zonder ingrijpen der Overheid de gelden geëischt hadden kunnen worden, die eertijds voor het lezen van missen besteed werden; niet formeel maar materieel waren deze quotisatiën, die later door tertiën vervangen werden, de voortzetting van het oude missengeld. Uit het door Mr. Verloren (Rapport etc. pp. 199, 200) meegedeelde valt af te leiden, dat deze quotisatiën door de Staten werden bepaald. Cf. p. 480 noot sub 3^e.

Mr. Verloren (l. c. p. 419) deelt mede, dat de tertiën reeds vóór de Reformatie door de vicarissen moesten worden opgebracht (l. c. pp. 404, 457); hij verwijst daarvoor naar Mr. Koker (l. c. p. 27), die aldaar handelt over de Geldersche vicarieën; door den Gelderschen Landdag werd in 1593 een reglement op de vicarieën vastgesteld, waarbij deze tot studiebeurzen gemaakt werden; de possesseurs der vicarieën zouden slechts $\frac{2}{3}$ der inkomsten krijgen, terwijl $\frac{1}{3}$ bestemd werd voor den kerk- en schooldienst. „Dit derde deel”, zegt Mr. K., „gewoonlijk de tertiën genoemd, was afkomstig van de instellingen der Roomsche kerk, waarbij

Na de Reformatie vind ik voor het eerst gewag gemaakt van de tertiën in art. 43 der Instructie (29 Juli 1581) ter zake van de vicarieën iuris patronatus laicalis, wier bezitters, — die studeeren moesten, — niet alle inkomsten hunner beneficia ontvangen zouden maar $\frac{1}{3}$ ervan moesten afstaan ten behoeve der predikanten en andere kerkelijke functionarissen. Waarschijnlijk was dus de bedoeling, in de eerste plaats den predikant der kerk, waarin de vicarie gefundeerd was, ook zijn deel in de vicarie te doen hebben, hetgeen een gevolg was van de Reformatie, die de vicarissen als geestelijken deed verdwijnen, terwijl men toch de goederen, die tot onderhoud der geestelijken eener kerk bestemd waren, in hun bestemming wilde conserveeren.

Het Redressement zweeg over de tertiën; de vicarieën zouden tot predikantsbezoldiging dienen (art. 5), en, voorzover ze iuris patronatus laicalis waren en begeven werden, zouden ze aan aanstaande predikanten, die in het op te richten seminarie zouden worden opgeleid, geconfereerd worden. Voor de heffing van tertiën ten behoeve der predikanten was in dit systeem geen plaats; het gansche inkomen der vicarieën zou hun immers ten goede komen ¹⁾.

Dit stelsel hebben de Staten echter nooit uitgevoerd.

dat deel der inkomsten van de kerk en der offers van de geloovigen aan de bisschoppen werd geschonken". Blijkens de noot doelt hij op de oorspronkelijke verdeeling der kerkelijke inkomsten, die echter in den regel in vieren geschiedde: bisschop, overige geestelijkheid, kerk, armen. Deze verdeeling was evenwel anterieur aan de periode der beneficiën, in welke de vicarieën zijn ontstaan, en vormde er juist de aanleiding toe.

Het is best mogelijk, dat den Gelderschen Staten deze verdeeling uit de oudste tijden der Christelijke Kerk voor oogen gezwefd heeft — Mr. K. voert hiervoor echter geen bewijs aan —, maar de voorstelling van Mr. V., alsof de Staten eenvoudig met de heffing der tertiën in de plaats van den Bisschop traden, is, aangezien uit niets blijkt, dat de Bisschop van de beneficiën tertiën hief, de ongerijmdheid zelve.

Wel schijnt het bedrag der uitkeering ($\frac{1}{3}$) verband te hebben gehouden met den vóór-Gereformeerden tijd, en schijnen de Staten der verschillende Provinciën — ook in Holland werden tertiën geheven — de historische lijn te hebben gevolgd.

1) Ook hier blijkt dus weder, dat Mr. Verlorens meening, die de woorden „doch distinctelijk” etc. uit het heffen der tertiën verklaren wil, onjuist is. Cf. p. 473.

Het kantoor der Geben. goederen trok van de vicarieën slechts de tertiën, volgens art. 43 der ordonnantie van 29 Juli 1581 ¹⁾. Dat de vicarie-tertiën ²⁾ in den ontvang van den rentmeester der Geben. goederen gekomen zijn — en hierin heeft bestaan wat Mr. Verloren aanziet voor de uitvoering van art. 5 van het Redressement —, is niet een gevolg geweest van dit art. 5 maar van art. 43 der Instructie ³⁾. Hoe men derhalve over de strekking van art. 5 moge oordeelen, voor de vicarieën was het een doode letter, zoodat voor het rechtskarakter der tertiën de ordonnantie van 1581 de sedes materiae vormde. Dit blijkt ook uit het volgende.

De „gemeene vicarisen der vier parochiekercken, gasthuysen ende capellen alhier binnen Utrecht” dienden aan de Staten een geschrift in, houdende verzoek, dat F. van Weede van hen geene tertiën zou vorderen, — hetgeen hij, zeiden zij, deed, hoewel er nog geen van hunne vicarieën vervallen of geresigneerd was geworden, — van 1580 af, „in regard sy mede waecken ende braecken moeten, oock in alle voorvallende swaricheyden contribueren” ⁴⁾. De Staten benoemden alstoen,

1) Dit was n.l. de regel, waarop evenwel enkele uitzonderingen gemaakt werden: aan den eenen kant ten aanzien van vicarieën, aan welke de Staten of uitdrukkelijk of stilzwijgend de tertiën maar schonken, en aan den anderen kant ten opzichte van vicarieën, die de Staten onbegeven lieten en wier inkomsten zij geheel door den rentmr. der Geben. goederen lieten trekken om de uitgaven van zijn kantoor er mee te bestrijden.

2) Een enkele maal eischten de Staten meer dan een derde gedeelte; de Gedeputeerden „accordeerden” den 5den Januari 1581 aan den predikant van Vreeland, behalve het gansche inkomen der pastorie en dat van het gilde aldaar, „de rechte helfte vande vruchten der vicarie van Onzer Vrouwen inde kercke van Vrelant voirss., in regardt dat den tegenwoirdigen possessor geen dienst en doet ofte residentie hout, ordonnerende daeromme den possessor, Heer Aert van Cuyck, den voorn. predicant dselve helft te laeten volgen”. Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

3) Voor de vicarieën was het Redressement dus niet, om met Mr. Verloren te spreken, het „gewichtig document”, „de spil, waarop... de kwestie der vicarie-goederen draait”, maar „bloot een huishoudelijk praatje of kibbelpartij tusschen de drie Leden der Staten”.

Mr. V. gaat in zijn lof op dit Redressement zoo ver, dat hij het noemt een stuk, „minstens gelijkstaande met eene wet”; wat dit „minstens” beduiden mag?

4) De bedoeling was waarschijnlijk deze: ontsla ons van de verplichting om tertiën te betalen, want wij worden toch al in alle belastingen aangeslagen ten gevolge van de opheffing der bevoorrechtiging van de geestelijke goederen; „waken en

21 Mei 1588, een commissie om te visiteeren en te resumeeren alle resoluties en ordonnanties op de Geestelijkheid en hare goederen genomen en gemaakt, speciaal die van Oct. 1586, en om in het bijzonder wat de tertiën betrof een rapport uit te brengen ook in verband met het aan den gang brengen van het seminarie ¹⁾. Men ziet het, niet het jaar 1586 maar 1581 was het uitgangspunt ²⁾.

Dat de Orde en de op haar steunende Instructie er zoo verre van af waren de geestelijke goederen te onteigenen, dat de Staten tot vervelens toe erkenden, dat dit werkelijk niet in hun bedoeling lag, heb ik reeds aangetoond. En hiermee is over de voorstelling van Mr. Verloren, dat de tertiën het deel der vicarie (= Provinciale) inkomsten waren, dat de Staten (de eigenaars) niet aan de possesseurs uitkeerden ³⁾, de staf gebroken. Of ze dan een belasting waren? Noodzakelijk is dit niet, daar de tegenstelling: inhouding-belasting geen alternatief vormt: er is een derde mogelijkheid, dat n.l. de ontvanger der tertiën voor zijn deel zich tot de vicarieën op dezelfde wijze verhield als de possesseurs voor hun $\frac{2}{3}$ gedeelte; wat voor hen de acte van collatie was, was voor dien ontvanger zijn aanstelling; m. a. w. de rentmeester der Geben. goederen was voor $\frac{1}{3}$ possesseur der vicarieën, wier tertiën hij beurde. De wijze waarop de tertiën geïnd werden, is voor de beantwoording dezer vraag van belang ⁴⁾.

Op verschillende wijze had de inning plaats.

braken" beteekent nl.: op één lijn met anderen, in casu met wereldlijken, behandeld worden. Cf. het Middelnederlandsche Woordenboek van Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam, i. v. „braken”.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Besch. v. 17 Mei 1588, punt 10.

Den 29sten Mei werden de Staten beschreven om dit rapport te hooren, punt 6; naar aanleiding ervan namen zij, 4 Juli 1588, de op p. 517 meegedeelde resolutie.

2) Cf. ook de rek. van F. v. Weede, (f. 253) waarin door hem geboekt werd het loon voor J. C. van Causteren, deurwaarder der Directiekamer, die naar Montfoort gezonden was, om den „vicaryen” (= vicarissen) aldaar te insinueeren, staat te leveren van het jaarlijksche inkomen hunner vicarieën en betaling te doen van „t'rechte dardendeel” van dit inkomen sedert 1580.

3) L. c. p. 419. Mr. Verlorens voorstelling is een noodwendig gevolg van zijn stelling, dat de vicariegoederen Prov. eigendom waren.

4) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 447.

Vooreerst, doordat de rentmeester der Geben. goederen den vicaris zelven (of ook wel den collator) aansprak voor het derde deel van het inkomen der vicarie. Dit blijkt o. a. uit de rekening van F. v. Weede: voorzoover hij kans zag om de hem opgedragen taak uit te voeren, werden de tertiën door hem gebeurd uit handen van den collator of den possesseur ¹⁾. Dit was ook de weg, dien de Directiekamer op wilde: de vicariebezitters moesten den rentmeester der Geben. goederen het derde deel hunner inkomsten betalen ²⁾. In de rekening der Geben. goederen over 1618 werd bij verschillende vicariën aangeteekend, dat de tertiën uit handen der possesseurs waren ontvangen, zooals bij de vicariën van het Sacramentsaltaar en van St. Michiel te Bunschoten en de kapellanie aan de Meern etc.; van een vicarie te Westbroek had de ontvanger de terts gebeurd van den vader (tevens collator) van den possesseur ³⁾.

In de tweede plaats, doordat hij zich rechtstreeks wendde tot de debiteuren der vicarie, zoowel in geval van zakelijke als persoonlijke verplichtingen (uitgangen, pachten, renten). Ook deze wijze van innen werd door F. v. Weede in praktijk gebracht ¹⁾; eigener autoriteit had hij van een pachter der St. Nicolaasvicarie te Vleuten de lakens, die deze in zijn tuin te drogen had gehangen, in beslag genomen, hetgeen dezen aan de Staten deed doleeren, die restitutie ervan bevalen. De Directiekamer kende ze trouwens ook ⁴⁾. Den 26sten Jan. 1588 gelastten de Staten, dat het Hof den ontvanger der Geben. goederen een debitis (d. i. een machtiging tot parate executie) zou verleen en op de „pachters ende debiteuren” van de goederen tot de predikantenbezoldiging aangewezen, „vuyt crachte vande welcke” hij hen „realick ende metter daeth sall mogen doen executeren als geprivilegeerde penningen”, zooals in

1) Cf. zijn rekening, ff. 14, 31 vo. sqq., 62 sqq., 65 sqq., 69 vo. sqq., 73 sqq., 109 sqq.

2) Cf. hare notulen, 10 Apr. 1587; 8 Jan. 1588: aan verschillende vicariebezitters werd gelast aan F. v. Weede te betalen „het rechte derdendeel vande jaerlijcx incommen”.

3) Ff. 66, 145 vo., 84.

4) Cf. hare notulen, 30 Aug. 1588.

Brabant, Gelderland e. a. Provinciën rechtens was, „sonder daeromme voordien Hove Provinciael te procederen, twelck sonder groote costen ende versuym van tijt nyet en soude connen geschieden” 1). Ook in 1618 werd deze wijze van heffing gevolgd, o. a. bij de vicarieën te Neerlangbroek, Driebergen, Woudenberg, aan den Dwarsdijk, etc. 2).

In de derde plaats, doordat hij voor $\frac{1}{3}$ de goederen der vicarie verpachtte en van zijn pachter de pachtpenningen van dat $\frac{1}{3}$ deel inde. Een voorbeeld hiervan levert o. a. de O. L. Vrouwe-vicarie te Vreeland; de rentmeester der Geben. goederen, die het $\frac{1}{3}$ der vicariegoederen aan den collator-possesseur, Daem Corss., verhuurd had, beurde van hem f. 50 pacht 3).

Bovendien werden, wanneer de stand van zaken er toe leidde doordat een der lichamen, wier administratie in handen van den rentmeester der Geben. goederen was, schuldenaar eener vicarie was, de tertiën wel geënd doordat de rentmeester $\frac{1}{3}$ van het den vicaris verschuldigde inhield; dit was bv. het geval met de vicarie te Driebergen en die van St. Andrics te Abcoude 4). Hetzelfde geschiedde, als de rentmeester het gansche inkomen der vicarie inde en dan $\frac{2}{3}$ ervan den possesseur

1) Reg. v. d. beschr. d. St.

2) Ff. 18 vo., 22, 64, 34 vo.

3) Cf. de rek. over 1618, f. 142 vo. De huismeesters van het weeshuis te Utrecht gaven den Gedeep. St. te kennen, dat in hun huis werd verzorgd het „arme weeskijnt”, Cornelis Corss., die possideerde een vicarie op St. Anna [lees O. L. Vrouwe] altaar te Vreeland; dat „het derdepart van den incommen” ervan gepacht was door de weduwe van Daem Corss. van den rentmr. der Geben. goederen voor f. 54, welke huur zij aan het weeshuis had „overgedaen”, „t’welck den geheelen innecomen vande voorss. vicarye nu omtrent drie jaren heeft genoten”; dat de genoemde rentmr. het weeshuis nu „gemolesteert” had voor 3 maal f. 54; dat aan den gemelden possesseur een kapitaal van f. 300 was afgelost, en dat hij reeds lang „onder gehadt heeft 40 gulden, waervan hij jaerlijx tot renthen belooft hadde twee gulden thien s., waermede den innecomen vande voorss. vicarye vermits desselfs insolventie es vermindert”; en dat het weeshuis met moeite zijne weezen kon onderhouden; waarom zij verzochten om remissie van de pachten, zoolang C. Corss. in het weeshuis was. Den 7den Apr. 1625 beschikten de Gedeputeerden: geremitteerd werden de pachten over de jaren 1619 tot 1626 incluis.

Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 11 vo. sqq.

4) Cf. de rek. over 1618, ff. 22, 75 vo.

uitkeerde; een voorbeeld hiervan is de St. Nicolaasvicarie te Abcoude ¹⁾.

De terminologie was niet vast; nu eens werd gesproken van „een jaar pacht van het derde part der goederen aan de vicarie behorende”, dan weer van „het derde part van een jaar pacht van de aan de vicarie behorende goederen”. De eerste formule paste strikt genomen alleen in het derde stelsel van inning der tertiën, terwijl de tweede alleen op haar plaats was in het eerste en het tweede. Het „remitteeren” der tertiën aan den vicaris ²⁾ had, à la lettre genomen, een verplichting tot betalen daarvan van den vicaris tot voorwaarde; prima facie zou dit derhalve duiden op de eerste wijze van inning. Toch liet zich dit ook met de beide andere vormen rijmen; want, hoe men de tertiën ook construeert, in elk geval rustte er op den vicaris een plicht, hetzij dan tot betaling van het derde deel hetzij om den rentmeester in het beuren van de hem competeerende penningen zijn gang te laten gaan, zoodat er steeds plaats was voor „remissie”.

Het eerste stelsel paste het best in de constructie der tertiën als belasting, hoewel ook het tweede en het derde er mee te rijmen waren als praktische maatregelen, die den rentmeester

1) De interessen van de obligaties (op de Gen. Middelen) dezer vicarie werden vlgs. besluiten den Staten van 11 Mei en 1 Juni 1759 door den rentmr. der Geben. goederen ontvangen, die $\frac{2}{3}$ ervan den possesseur betaalde. Cf. de rek. over 1770, ff. 25, 26, 63 vo., 64. In die over 1740 bracht de rentmr. nog slechts, op de gewone wijze $\frac{1}{3}$ der renten in ontvangst: p. 21.

2) Bij enkele vicarieën teekende de rentmr. in zijn rek. over 1618 aan, dat hij geene tertiën ontvangen had, omdat ze den possesseurs door de Staten waren geremitteerd; o. a. bij de vicarieën van St. Nicolaas en O. L. Vrouwe te Abcoude, f. 75. Cf. ook het besluit der Gedep. St. van 1 Juli 1634; zij remitteerden wederom „het derdepart vanden incommen” der O. L. Vrouwe-vicarie van 1626 af en vervolgens, zoolang het weeskind, Dirk Cornelis van Syll in het weeshuis onderhouden werd, „ordonnerende eenen yegelijcken zulk incumberende hewluyden hier naer te reguleren”. Het geschiedde op een request der weeshuismcesters, waarin deze te kennen gaven, dat D. C. van Syl door hen onderhouden werd; dat in dien tijd „denselven vervallen is t'recht van collatie van seeckere vicarie gefundeert op Onse L. Vrouwen-Altaer inde kercke tot Vreelandt ende alsulx deselve vicarie possideert”; dat de ontvanger der Geben. goederen de tertiën weder opvorderde, omdat de remissie maar tot 1626 liep; waarom zij om verdere remissie verzochten, Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 75 sq.

de meeste waarborgen boden, dat hij niet achter het net vischte, en dwangmaatregelen tegen den possesseur overbodig maakten. Het tweede strookte meer met de tweede constructie op p. 552 gegeven, hoewel ook de eerste er niet geheel door uitgesloten werd, daar de rentmeester wel gemakshalve den possesseur alle inkomsten kon laten innemen om zodoende in plaats van met vele maar met één debiteur te maken te hebben. Het derde wees echter op de tweede constructie; terwijl de remissie, zooals ik reeds opmerkte, eenigszins dubbelzinnig was.

Uit de rekening der Geben. goederen over 1669 ¹⁾ zijn vele posten bij te brengen ten gunste van de theorie, dat de Staten voor $\frac{1}{3}$ in elke vicarie deelgenoot waren; vooral het feit, dat het uit den verkoop van vicarieland voortspruitende geld soms in twee deelen gesplitst werd, $\frac{2}{3}$ voor den vicaris en $\frac{1}{3}$ voor den rentmeester der Geben. goederen, is van belang; het $\frac{2}{3}$ werd ten behoeve van den possesseur belegd, het $\frac{1}{3}$ werd of belegd ten bate van den rentmeester of aangewend tot het bestrijden van zijne uitgaven. Een voorbeeld hiervan levert de vicarie te Jutfaas ²⁾. Overigens heette het in deze rekening

1) Stadsarch. Utr. Inv. 2de Afd. no. 3580. De overige rekeningen der Geben. goederen zijn in het Rijksarch. Statennotulen no. 127.

2) F. 110. De rentmr. beurde f. 24 interessen van een kapitaal van f. 600, belegd op „den comptoire vant inkomen vande thesaurye ende proostdye ten Dom”, „hercoomende van het 3e part der cooppenningen vande verkofte landen aende voorss. vicarye behoorende, dewelcke met approbatie vande Ed. Mo. Heeren Staten sijn verkof”.

Cf. ook het volgende. In de rek. der Geben. g. over 1770, werd ter zake eener vicarie te Neerlangbroek, „waarvan possesseur is geweest Wernard Barbé”, de ontvangst geboekt van een rente van f. 27 — 10, ($2\frac{3}{4}\%$); eertijds werd ontvangen f. 25 als tertia van de interessen van f. 2728, 4 st., doch „dit derde part” was „gedenuncieerd en afgelost”, waarna de rendant in gevolge der resolutie van de Gedepr. St. van 15 Apr. 1756 daarvoor had „aangekocht een geconverteerde lijf- en losrente” van f. 1000.

Aan de vicarie van het Huis Ruwiel competeerde een uitgang van f. 3, 10 st., van welken aan den rentmr. der Geben. g. een derde (f. 1 — 3 — 4) verantwoord werd (cf. bv. de rek. over 1777 f. 31 vo.); deze werd afgelost aan den collator, die het derde hier som (f. 37 — 6 — 10) aan den rentmr. der Geben. g. uitkeerde (rek. over 1778, f. 44 vo.); van een wederbelegging ervan werd geen melding gemaakt, hetgeen wel geschiedde ten aanzien eener afgeloste obligatie op de Gen. Middelen, waarvan de ontvangst (f. 1200) mede op f. 44 vo. geboekt werd en

telkens, dat de rentmeester ontving rechtstreeks van de debiteuren der vicarie en wel het verschuldigde wegens interessen van het derde deel van zeker kapitaal of wegens huur van het derde deel van eenig land, hetgeen duidelijk wees op splitsing in het recht op de vicarie ¹⁾. Eigenaardig is wat aangeteekend werd bij de vicarie te Driebergen; de Staten stelden den 14^{den} Dec. 1664 het inkomen ervan op een vast bedrag en onttrokken haar een deel van haar vermogen door het land der vicarie te doen verkoopen en de penningen gedeeltelijk op de Gen. Middelen te doen beleggen (f. 2400 à 4 $\frac{1}{2}$ %) en gedeeltelijk te bestemmen „tot optimmering van de nieuwe kerk te Driebergen”; de rentmeester der Geben. goederen ontving de renten en keerde volgens last der Staten zooveel ervan aan den vicaris uit, als hij aan huur der verkochte landen placht te ontvangen (f. 41). ²⁾.

Zeer duidelijk werd de splitsing der vicarie in twee deelen ($\frac{2}{3}$ en $\frac{1}{3}$), verdeeld tusschen den vicaris indertijd en den rentmeester der Geben. goederen, uitgesproken in den hier volgenden erfpachtsbrief d.d. 20 Dec. 1682. Adam van Lochorst en Johan Pestors, superintendentes „tot de opsicht over de alsoo genaemde geestelijke goederen ende beneficiën, waarvan de

wier wederbelegging vermeld werd op f. 57 vo. Waartoe die obligatie van f. 1200 behoorde, werd niet genoëerd.

Aan de vicarie van St. Pieter te Breukelen behoorde eenig land, dat verkocht was en waarvan de kooppenningen verantwoord waren; in de rek. van 1740 (p. 27) kwam ze voor Memorie voor, en eveneens in de volgende rekeningen; geene interessen der belegde koopsom werden verantwoord. Blijkbaar was het geld dus niet belegd.

1) Cf. bv. de vicarie te Neerlangbroek; de ontvanger van het Andere deel der Gen. Middelen betaalde den rentnr. 36 £. 7 sch. „in betalinge van een jaer renthen van t'dardepart van twee duysent acht ende twintigh gelijke ponden capitaels”. F. 11.

En die te Doorn; „Lammitgen, weduwe van Huisen Morren woonende tot Amersfoort heeft in huire het 3e part van een hoeve lants tot Doorn gelegen”, etc. F. 13.

En de cappellanie te Isselt; C. v. Schuylenburch had „in huire het dardepart van alle de landeryen dewelcke aen dese cappellanye sijn behoorende”, etc. F. 68 vo.

2) Ff. 15 vo., 216. Na het overlijden van den possesseur zouden de interessen „blijven ten behoeve van desen comptoire [Geben. g.] gemortificeert”.

Hetzelfde was bepaald voor de O. L. V. vicarie te Abcoude; den possesseur was „het 3e part vande intresse desen comptoire competeeren[de]” levenslang geremitteerd; na zijn dood zou het gansche inkomen „ten profijte van deesen comptoire” ontvangen worden. F. 174. Cf. ff. 77 sq.

collatie bij de Ed. Mog. Heeren Staten van Utrecht bij de bekende Reglemente vanden 16^{en} April 1674 aende selve zijn Hoogheyt is gedefereert" ¹⁾, verklaarden, dat zij, — daartoe speciaal gemachtigd door den Prins (6 Mrt. 1682), die goedgevonden had den Heer Pauw van Achttienhoven „te confereren de twee derdeparten der vicarye gefondcert inde kercke van Woudenbergh", — door Lodewijk Plucque, „rentmeester over de voorss. goederen en beneficiën", „in een eeuwige onversuymelijke erfpacht hebben gegonst en gegeven" aan gemelden Pauw „twee derde parten van een vicarye specterende aende kercke van Woudenberch (waervan het eene derde part onder de naem van tertie was gevolcht aen het comptoir vande Gebeneficieerde goederen, ende by de Ed. Mog. Heeren Staeten vercocht aenden voorseyden Heer van Achttienoven" ²⁾, „bestaende deselve vicarye (volgens den aenbreng gedaen den 14^{en} September 1628 by Marten van Hemerden als speciale commissie hebbende om te inquiren op alle geestelijke beneficiën)" in de nabeschreven landerijen: —, op een canon van f. 60, jaarlijks te betalen aan L. Plucque; de erfgenamen van den Heer van Achttienhoven zouden na diens overlijden een nieuwen erfpachtsbrief moeten vragen; wanbetaling aan de zijde van den erfpachter zou de erfpacht doen vervallen, „ende dat lant quam dan mede vry ende los aende vicarye voorss., om onsen vryen wille daarmede te doen onbecroont van yemant" ³⁾.

1) Hierover later.

2) De hier bedoelde verkoop was een gevolg geweest van de Statenresolutie van 10 Jan. 1679: „Omme te cunnen vervallen ende betalen de lasten geaffecteert aen de comptoiren vande Gebeneficieerde goederen ende de vier Statenconventen, onder dewelcken alle de predicanten, derselver weduwen tractementen ende andere van diergelijke natuyr sijn gecomprehendeert", zouden verkocht worden „eenige landen, tienden ende andere effecten aen deselve comptoiren specterende", „ende dat die met obligatiën ten laste vande Provincie sullen mogen werden betaelt, mits dat de renten van deselven by de respectieve rentmeesters ten voorss. eynde sullen werden geëmployeert, ende in plaetse van vorige landpachten verantwoord voorbehoudens nochtans het recht, hetwelck sijne Hoogheyt over de voorss. goederen by het reglement deser Regieringe van den 16en April 1674 is gedefereert".

Reg. v. d. resol. d. St.

3) Rijksarch. Utr. Charter, collectie 1903. In het register van beneficiën (Stadsarch. Utr. Inv. 2de Afd. no. 3582) f. 48, werd deze vicarie opgenoemd onder de beneficia, die ter collatie van den Stadhouder stonden: „Een vicarye gefondeert in de kerke van

Wat dezen erfpachtsbrief betreft, één opmerking ga vooraf; de Prins en zijne beide superintendents der geestelijke goederen *zeiden*, dat zij $\frac{2}{3}$ der vicarie in erfpacht gaven, terwijl wat zij *inderdaad* in erfpacht *gaven*, niet was de vicarie maar land der vicarie! *ipsis verbis* stelden zij de vicarie gelijk met vicarieland („bestaende deselve vicaryc” etc. ¹⁾).

Het was enkel een slordigheid; uit de acte in haar geheel blijkt sine ullo dubio, dat de Heer van Achttienhoven geen vicaris werd, niet met de vicarie werd begiftigd, maar enkel land ervan in erfpacht kreeg en derhalve voor den canon debiteur der vicarie werd, welke erfpacht bij wanbetaling vervallen zou, zoodat het land dan weder onbezwaard aan de vicarie kwam. Uit de resolutie der Staten van 10 Jan. 1679, waarvan de verkoop van het derde deel der vicarie het gevolg geweest

Woudenbergh, *possesseur N. Junius*; waartoe behoort: een erfpagt van t'sestig gulden jaarlijcx uyt sekere landeryen in een onversuymelijken erfpagt gelaten aenden Heer Isacq Pauw, Heer van Achttienhoven, by acte van Zijne Hoogheyt de date 27 Maert 1682”.

1) Deze slordigheid, vicarie en vicariegoed te vereenzelvigen, wordt door Mr. Verloren tot de waarheid in zake van het vicarierecht verklaard! Vicarieën bestonden er volgens hem niet, enkel voormalige vicariegoederen. Toch moet hij erkennen, dat de Staten niet naar deze theorie handelden maar zich „soms” gedroegen, „alsof er niets gebeurd ware en alles ging als voorheen”: l. c. p. 405. Op p. 425 verspreekt hij zich door te zeggen, dat het collateraal (de 20ste of 40ste penning, geheven bij den overgang van onroerende goederen en beneficiën) geheven werd „van het beneficium zelf, d. i. niet van de vicarie-goederen, maar van de vicarie”. En er bestonden na de Reformatie geene vicarieën meer! Cf. Utr. Placaatb. I. p. 221.

Mr. Verloren zegt, dat men de bedoeling der Staten boven hunne daden en woorden moet stellen. Ik geloof niet, dat de Staten hun bedoeling niet wisten uit te drukken of dat zij vicarieraadselen wilden opgeven.

Als de collator eener vicarie zich bv. tot de Staten wendde om verlof te bekomen tot den verkoop van vicarieland en beloofde de koopsom te zullen beleggen, opdat de vicarie in wezen mocht blijven en er verbeterd door mocht worden, en de Gedeep. Staten hierop dan appointeerden: Fiat ut petitur, dan was het naar Mr. Verloren enkel hun grappigheid, die hen zich wat hunne *woorden* betrof met den gedachtengang van den requestrant deed conformeeren, terwijl hun bedoeling een geheel andere was; zij *dachten* bij hun besluit dan: gij zijt wel goed, *onze* belangen zoo wél te behartigen, *ons* land te verkoopen op een tijdstip, waarop de prijzen van landerijen hoog zijn, *ons* geld te beleggen, opdat het niet renteloos blijve.

was, springt ook de onzuiverheid van de terminologie der superintendents in het oog; de Staten immers schreven uitdrukkelijk den verkoop van landen, tienden, etc. voor, de opbrengst waarvan strekken moest voornamelijk tot predikantenbezoldiging, terwijl ook betaald mocht worden met obligatiën ten laste der Provincie, wier renten dan in de plaats der pachten van de verkochte landen traden. Het $\frac{1}{3}$ der vicarie was dus niet verkocht, maar $\frac{1}{3}$ van het land der vicarie (waarschijnlijk een onlichamelijk derde deel) aan den gemelden Heer Pauw; de vicarie had er een obligatie op de Provincie voor in de plaats ontvangen ¹⁾. De overschietende $\frac{2}{3}$ deelen werden van wege den collator, den Prins, ook den Heer Pauw gegund, doch niet als eigenaar maar als erfpachter; zoo bestond het inkomen der vicarie dus voortaan uit interessen eener obligatie en een erfpachtscanon. De met de vicarie begiftigde possesseur had echter alleen op den canon recht, te ontvangen uit handen van den rentmeester L. Plucque, terwijl de interessen van den rentebrief door den ontvanger der Geben. goederen werden gebeurd.

Er was dus een strenge scheiding gemaakt tusschen de goederen dezer vicarie, waarvan het eene deel als terts door den rentmeester der Geben. goederen beheerd en genoten werd, terwijl het andere deel geheel buiten hem om van wege den collator beheerd werd en aan den eventueelen vicaris in genot werd gegeven: niet enkel een onlichamelijke scheiding, in dien zin dat de vicaris of collator voor $\frac{2}{3}$ deel van het vicarieland en de rentmeester der Geben. goederen voor $\frac{1}{3}$ als verhuurders optraden, maar een lichamelijke ten gevolge waarvan bepaalde vermogensdeelen door den collator of den vicaris werden beheerd en bepaalde goederen door den rentmeester, en zodoende de vicarie, voorzoover zij in het rechtsverkeer

1) Althans als volgens de Statenresolutie van 10 Jan. 1679 gehandeld is.

In de rek. der Geben. goederen over 1740 en vlg. jaren, werd deze vicarie pro memorie geboekt: „Also dese landeryen aan de voorss. vicarye behorende door haar Ed. Mog. verkogt zijn, so komt alhier als in voorgaande rekeningen per... Memorie", (rek. over 1740, p. 18). Kennelijk zijn, wat deze vicarie aangaat, de kooppenningen van het $\frac{1}{3}$ van het vicarieland door de uitgaven van het kantoor der Geben. goederen weggespoeld.

zich bewoog, als beneficium begeben en genoten werd, gereduceerd was tot $\frac{2}{3}$ van haar vroegeren omvang.

M. m. hetzelfde had plaats, toen de Gedep. Staten den 4^{den} Mrt. 1777 beschikten op een verzoekschrift van de drie geïnstitueerde erfgenamen van de weduwe van den Heer Gerrit Meerman, Aagje Hop, n.l. Geertruid Lestevenon, douairière en eenige geïnstitueerde erfgename van Mr. Jacob Hop, Isabella Maria Hop en Mr. Hendrik Hop, die zich hun voorstelden als „patronen en possesseurs” ¹⁾ eener vicarie te Blauwkapel ²⁾. Wat was het geval? Mr. G. Meerman was patroon en possesseur dezer vicarie geweest; 's mans weduwe bleef in het bezit ervan, na zijn overlijden! Dit was zonderling; maar nog zonderlinger was het, dat ook de erfgenamen der weduwe van den overleden possesseur als possesseurs der vicarie zich beschouwden en kalmweg aan de Staten meedeelden, dat zij er de voorkeur aan gaven de vicariegoederen tot hunne privé-goederen te maken. Sancta simplicitas! Het verzoek dezer erfgenamen werd door het college van Gedeputeerden toegestaan, en als waardige dritter im Bunde van deze gemoedelijke lieden, boekte de Heer Loten, de rentmeester der Geben. goederen, de requestanten in vollen ernst als possesseurs der vicarie in zijn rekening ³⁾.

Eerst hadden de Gedep. Staten op het verzoekschrift, waarin de requestanten zich aanmeldden als patronen en possesseurs der vicarie uithoofde van hun erfgenaamschap van de weduwe van den patroon en possesseur Mr. G. Meerman, wiens „recht tot de voorss. vicarye” op hen was „gedevolveerd”, en waarin zij

1) Als possesseurs werden zij nog gequalificeerd door den rentmr. der Geben. goederen, Mr. J. G. Loten, in zijn rekening over 1798, folio 4. (Cf. bij Mr. Verloren l. c. bijlage L.). 't Is fraai.

2) Deze vicarie te Blauwkapel, onderscheiden van de kapellanie aldaar(?), die in 1798 nog met een „memorie” geboekt werd, verschijnt voor het eerst in de rekening over 1740, met opgave van goederen, van welke de tertiën verantwoord werden: p. 7. In zijn Rapport etc. (p. 47) houdt Profr. de Geer deze onderscheiding voor onjuist, zonder te zeggen waarom.

3) Dat deze rentmr. nog in 1798 de genoemde erfgenamen als possesseurs dezer vicarie betitelde, was kennelijk een gevolg van het afschrijven van vroegere rekeningen; sedert 1777 was de vicarie er immers niet meer en waren er ook geene possesseurs ervan meer.

vroegen, daar het hun „niet convenieerde vaste goederen in deze Provincie gelegen te bezitten”, dat de vicarie gemortificeerd mocht worden en $\frac{2}{3}$ van de kooppenningen der te verkoopen landerijen door hen mocht worden behouden, een beschikking gegeven, die hun nog niet de gewenschte satisfactie verschafte: zij kregen autorisatie en permissie, om met den ontvanger der Geben. goederen, Mr. G. Craevanger, de landerijen, „tot de vicarye hierinne gemeld behorende”, „als vrij en allodiaal publiek aan de meestbiedende te mogen verkopen en transporteren, *mits* een derde portie van de te proveniëren koop- en randsoenpenningen, na aftrek der kosten op de verkoping te vallen aan het Comtoir der gebeneficieerde goederen geëxtradeerd, en voor de overige twee derde portieën obligatiën ten laste dezer Provincie aangekocht werden, welke gebrandmerkt zijnde, in de plaatse der verkogte landerijen aan de vicarye voornoemd zullen worden geaffecteerd, en *dezelve vicarye dus in wezen blijve*: zo nochtans dat daarvan in 't vervolg gene Tertie behoeve betaald te worden”: 4 Mrt. 1777.

De vicarie werd derhalve geconserveerd, doch haar vermogen werd met $\frac{1}{3}$ verminderd, dat versmolten werd in het kantoor der Geben. goederen.

En dit in wezen blijven der vicarie was het juist, dat den requestanten niet naar den zin was; zij wendden zich andermaal tot de Gedep. Staten: hun bedoeling was geweest zich van de vicarie „geheel te ontdoen”, „als zijnde dezelve vicarye het eenige noch onverdeelde effect uit den boedel van voornoemde Douairière Meerman, hetgeen niemand der supplianten convenieerde aan zich te behouden”; waarom zij verzochten, dat de Gedeputeerden de „mits” van hun voorgaande beschikking in dier voege wilden wijzigen, dat, behoudens de „afgifte van het *een derde* aan Hun Ed. Mo. *in die vicarye competrende*”, hun vergund mocht worden „de overschietende twee derde parten der koop- en randsoenpenningen aan zich” te „mogen behouden”, dat m. a. w. de vicarie „finaal” mocht worden „gemortificeerd”. Den 18^{den} Apr. 1777 werd dit verzoek zoo waar ingewilligd: de Gedep. Staten verklaarden te „consenteren in de mortificatie der vicarye in decsen gemeld, behoudens eens ieders goed recht [!], permitterende den

supplianten om de landen, daartoe behorende, als vrij en allodiaal goed publicq te mogen verkopen, mits een derde van 't zuyver provenue der kooppenningen, na aftrek der kosten op de verkoping te vallen, worde overgebracht ten comtoire van de gebeneficeerde goederen" 1).

Bon vieux temps! Zoo werd de vicarie dus gemortificeerd of opgeheven en werd $\frac{2}{3}$ van haar vermogen verdeeld tusschen drie personen, die schijn noch schaduw van aanspraak er op hadden 2).

In hunne requesten hadden zij zich echter op een precedent beroepen, en dit werpt wat hen betreft wel een eenigszins ander licht op de zaak. In Dec. 1736 was n.l. aan de Gedep. Staten een verzoekschrift ingediend door Maria Elisabeth van Bergen, weduwe van Antony Godin, „collatrice van twee vicaryen staande den een ten naame van de Heer Isack Ferdinand Godin ende ten andere ter name van de Heer en Mr. François van Bergen, aen welke eerste vicarye behoorden seven mergen lands" etc., „ende tot de tweede vicarye acht mergen bouwland" etc., „in welke vicarye haer Ed. Moogende een derde part competeerde 3); de suppliant oordeelde, „dat het voordeeligste, zoo voor haer Ed. Moogende als voor haer zoude sijn",

1) Bij resolutie d.d. 30 Sept. 1777 der Ged. Staten werd belegging van $\frac{1}{3}$ van de opbrengst der landerijen gelast; aangekocht werden 4 obligatiën, elke à $2\frac{1}{2}\%$ „ten lasten dezer Provincie".

Zie de rek. der Geben. goederen over 1778 f. 8 vo.

2) Voor het over deze vicarie meegedeelde cf. het reg. v. d. resol. d. Gedep. St. van 1777: 14 Febr., 4 Mrt., 11 en 18 Apr. Cf. Mr. Verloren l. c. bijlage I.

3) In overeenstemming met deze terminologie werd in de rekening van den ontvanger der Geben. goederen, J. A. Roël, over 1740 — die tusschen 1669 en 1740 zijn zoek —, in welke deze beide vicarieën voor memorie werden geboekt (gefundeerd op het altaar van O. L. Vrouwe en op dat van St. Magdalena), gesproken van de verkochte landerijen dezer vicarieën volgenderwijze:

„Also seven mergen lands gelegen in Camerijk waarvan haer Ed. Mog. een derde portie competeerde" etc.

en: „Nog pleeg aan dese vicarye [sc. die van O. L. V.] te behoren een capitaal van 250 guldens, hetwelk is afgelost en voor haer Ed. Mog. derde portie verandwoort", etc.

„Jan Goens heeft in huure gehad agt mergen landts gelegen in Schalkwijk, waarvan haer Ed. Mog. een derde portie competeerde", etc.

„waarvan [van de kooppenningen] het derde gedeelte haer Ed. Mog. competeerende", etc. Pp. 33 en 34.

de gemelde landerijen te verkoopen, daar de gebruikers ervan slechte betalcrs waren, ten gevolge waarvan „den ontfangcr van haer Ed. Moogende, aen wien den suppliant een derdepart van de suyvere provenu verreekende, daer door gehouden was met zijn reeckeninge drie jaeren te tardeeren”; om welke redenen zij verzocht, den ontvanger vande Geben. goederen te „authoriseeren ende nevens haer suppliante te permitteeren, de voorschreve perceelen als vry allodiaale goederen publick aen de meestbiedende te mogen verkoopen”, mits aan den ontvanger $\frac{1}{3}$ der kooppenningen kwam „voor het derde part haer Ed. Moogende in de voorschreve vicarye competeerende, ende haar suppliante twee derde parten, haer daer in competeerende, ende dat alsoo de voorschreeve vicaryen mochten worden gemortificeert”.

In hun beschikking op dit request (d.d. 21 Dec. 1736) machtigden de Gedep. Staten den rentmeester der Geben. goederen, den Heer Strick van Linschoten, om de landerijen met de requestrante te verkoopen, „mits aen den gemelten ontvanger een derdepart van de geprovenieerde penningen van dien komt voor het derde part haer Ed. Moogende in de voorss. vicaryen competeerende ¹⁾ ende haar supplianten twee derde parten haer daerin competeerende, ende verstaen, dat alsoo de voorsschreeve twee vicaryen mogen worden gemortificeert” ²⁾.

Uit het lot dezer drie vicarieën moet men concludeeren, dat de Staten zich, als zij hunne tertiën maar binnen hadden, in de 18de eeuw nauwelijks aan de vicarieën gelegen lieten liggen, in elk geval zich van hun roeping als Overheid om het pieuze karakter der vicarieën, dat zij in 1580 en volgende jaren zoo op den voorgrond stelden, te handhaven niet bewust waren. Dat zij niets wisten van een eigendomsrecht der vicarie-

1) Het $\frac{1}{3}$ der opbrengst van den verkoop werd belegd, f. 806, 16 st., ten kantore van het Eene deel der Gen. Middelen, a $2\frac{1}{2}\%$; deze rente werd door den ontvanger der Geben. goederen verantwoord, f. 20, 3 st., onder het hoofd: „Vicaryen op Lieve Vrouwe en Magdalena autaaren in de kerke van Cockengen, waarvan collateur is de Heer van Cockengen”. Rek. over 1770, f. 41 vo. sq.

2) Reg. v. d. resol. d. Gedep. St. van 1736; 18 en 21 Dec.

goederen, hun door Mr. Verloren toegedicht, ligt voor de hand; want een schcutigheid, als de Staten hier aan den dag legden, zou de ongerijmdheid zelve zijn, als het Provinciale domeinen betroffen had. Voorts valt er uit af te leiden, dat in den loop des tijds de vicarieën iuris patronatus laicalis in het licht waren komen te staan van aan de familie van den patroon behorende complexen van goederen, ten opzichte waarvan men, zoo men het al deed, nog wel vast hield aan de verplichting van ze te confereeren, doch hiervan makende een bloote formaliteit, doordat de collator òf een zijner naaste familieleden òf kortweg zichzelf tot possesseur benoemde onder agreatie der Gedep. Staten. Wanneer men daarenboven in het oog houdt, dat het vaak de collator was, die de vicarie-goederen beheerde en er over beschikte, en dat het vicarisschap een bloote sinecure geworden was, dan ligt het voor de hand, dat practisch gesproken, wanneer de Staten hun derdedeel maar kregen, er niet zoo heel veel veranderde, als de goederen van beneficiale allodiale werden tengevolge eener mortificatie ¹⁾.

Ik keer thans terug tot het gezichtspunt, van hetwelk uit ik deze beide mortificaties heb behandeld, de stelling n.l., dat de Staten wat de tertiën betrof, golden voor deelgenooten in de vicarieën voor een derde gedeelte, ten bewijze waarvan ik nog op enkele andere gegevens, ontleend aan de rekening van de Geben. goederen over 1740, wijzen wil.

Vicarie te Blauwkapel (de zooeven behandelde).

„Aan den schout Swaving competeert de ongelden van de vicarye aan de Blauwe Capel, waarvan possesseur is Vrouwe Aagje Hop, weduwe en erfgename van den Heer Gerrit Meerman, tot 128—16—2, en zijn vorders voor onkosten op deselve vicarye gevallen de summa van 30 guldens 53 stuivers en dus te saamen de summa van 159—1—2, waarvan haar Ed. Mog.

1) De historie der Blauwkapelsche vicarie toont, dat de erfgenamen der douaiëre Meerman, en ook de Gedep. Staten, die bij het nemen hunner besluiten nog wel de voorlichting genóten van de gecommitteerden tot de geestelijke goederen en de superintendents daarover van wege den Prins aangesteld, ook het vicarisschap als bij erfrecht overgaande beschouwden! Deze meening was waarschijnlijk een gevolg van de feitelijke samensmelting van de qualiteiten van collator en vicaris.

derde portie is betaalt tot 53— $5\frac{1}{3}$, als blijkt by rekeninge met de Heer Westrenen als gevolmagtigde van Vrouwc Aagje Hop gesloten en bij den ontfang sub littera A overgegeven, dus — 53—, — $5\frac{1}{3}$ ”.

„Den schout Blok tot Breukelen competeert een derde portie van de ongelden van de vicarygoederen tot Breukelen ¹⁾, over den jaare 1740, dog also hiervan nog niets is ingekomen, so sal verantwoord by den ... Appendix”.

„Den Heer van Cockengen compcteert een derde portie van de ongelden ten laste van de vicarygoederen tot Cokkengen, dog also ingevolge appointementen van authorisatie en permissie van de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staaten van dato den 21 December 1739 [lees: 1736] dese vicaryen zijn verkogt, so komt hetselve alhier by Memorie” ²⁾. (p. 56).

„Mr. J. G. van Oudenallen competeert een derde portie in de ongelden ten laste van de vicary van Ruwiel over den jaare 1740. Dog also hiervan nog niets is ingekomen, so sal verandwoort by den ... Appendix” ³⁾. (p. 57).

Wat blijkt hieruit? Dat de onkosten, die het bezit van landerijen meebracht, omslagen bv., gedragen werden voor $\frac{2}{3}$ door den possesseur of, van wege de latere versmelting van het patronaat en het vicariaat, door den patroon, en voor $\frac{1}{3}$ door den rentmeester der Geben. goederen. Dit nu paste alleen in het stelsel, dat deze rentmeester q.q. voor $\frac{1}{3}$ possesseur der vicarie was, gelijk het dan ook telkens heette, dat den Staten een derde part in de vicarie competeerde. Hoe zouden de Staten, als de tertiën een belasting waren geweest op de possessie van vicarieën, in de onkosten, die landbezit met zich bracht, welk bezit dan alleen den vicaris en niet hun toekwam,

1) Behoorende aan de vicarie van St. Anna aldaar.

2) De rentmeester maakte zich hier schuldig aan dezelfde verwarring, die ik op p. 559 gewraakt heb; de vicarieën waren niet verkocht maar de landerijen der vicarieën. In de volgende rekeningen is deze fout dan ook hersteld.

3) Cf. p. 27. Mr. van Oudenallen was possesseur van de vicarie op den huize van Ruwiel, van welke de goederen werden opgesomd en de tertiën gemd; deze werden door den rentmeester dus gebeurd van de debiteuren der vicarie, terwijl de possesseur de ongelden betaalde, behoudens zijn verhaal voor $\frac{1}{3}$ op de Staten.

aansprakelijk geweest zijn? Hiermee vergelijkte men hetgeen ik uit het request van de douairière Godin heb meegedeeld; dit toont, dat het risico, dat aan het bezit van goederen kleefde, b.v. insolvabiliteit van de huurders van landerijen, niet enkel den possesseur der vicarie trof maar ook de Staten, dat m. a. w. de tertiën, die van de beide vicarieën door den collator aan den rentmeester der Geben. goederen betaald werden, een deel waren van hetgeen jaarlijks de goederen der vicarie feitelijk opbrachten, en wel van de „*suyvere* provenu”, zonder dat de Staten hun verhaal hadden op het overige vermogen van den possesseur ¹⁾. Waren de tertiën een belasting geweest, dan zou het risico voor den possesseur alleen geweest zijn. Toch zou men ook aldus kunnen redeneeren: de tertiën waren een belasting, die de Staten hieven van de possesseurs van vicarieën, daarin bestaande, dat zij van dezen de uitkeering eischten van het derde gedeelte van hetgeen de vicarie hun werkelijk opbracht, dus ook na aftrek van alle kosten. Hiermee strookt echter niet, dat bij de vicarieën van Blauwkapel en Breukelen gezegd werd, dat den *schout*, aan wien de ongelden aldaar verschuldigd waren, $\frac{1}{3}$ ervan competeerde. Dit wijst toch in de richting, dat de Staten, gesteld al dat hun portie in de ongelden aan handen van den patroon of den possesseur werd betaald, deze betaling beschouwden als een schuld van hen zelve jegens dien schout, en dat de patroon of de possesseur, die de volle ongelden betaalde, dit voor $\frac{1}{3}$ deed ten behoeve van de Staten voor hun portie in de vicarie. Maar ik erken, dat deze redeneering voor een eventueel krachtig tegenbewijs zou moeten zwichten; ik heb echter geen kans gezien hiervoor werkelijk krachtige gronden te vinden. Behalve hetgeen ik reeds aangevoerd heb ten faveure der belastingtheorie, zou nog op het volgende gewezen kunnen worden. In de resolutiën der Staten d.d. 15 Aug. 1666, waarbij aan de Steden Utrecht en Amers-

1) Iets anders ware het, als de vicarie wel inkomsten opleverde, doch de possesseur of de collator van deze om welke reden dan ook aan de Staten het derde deel weigerde uit te keeren; dan hadden de Staten natuurlijk wel aanspraak op het gansche vermogen van den onwillige, doch op een geheel anderen grond, met een geheel andere actie.

foort nogmaals de bevoegdheid verleend werd om tertiën der vicarieën te innen, werd gesproken van de „belastinge van de tertiën” ¹⁾. Deze woordenkeus alleen is evenwel niet voldoende om de tertiën als belasting in den engen zin des woords, geheven van de bezitters van vicarieën ter zake van dit bezit, te construeeren. De wijze van inning ware dan niet zoo veelsoortig geweest; de possesseur en hij alleen ware dan de man geweest, die van wege de Staten voor de betaling ervan zou zijn aangesproken; deze wijze van inning nu werd ook wel gevolgd, doch niet dan bij uitzondering. Daartegenover staan tal van woorden en handelingen, die beslist onvereenigbaar zijn met de belastingtheorie; in den loop der zeventiende en in de achttiende eeuw kregen deze een vastheid, die voor dien tijd althans allen twijfel buiten sluit. Hoe de Staten zich oorspronkelijk de tertiën ook gedacht mogen hebben — zouden zij over de juridische constructie wel veel gedacht hebben, zou het hun niet genoeg zijn geweest, *als* zij maar het derde deel der inkomsten beurden, onverschillig welke juridische kleur men aan den weg waar langs zij dit resultaat bereikten geven mocht? —, in den loop des tijds heeft dit stelsel gezegevierd,

1) In de Statenresolutie van 23 Apr. 1656 werd bepaald: „Ende dat daer en boven de Stadt Utrecht uyt de vicariën in de parochiekercken derselver Stadt gefundeert sullen trecken jaerlijcks een gerecht derdendeel van derselver vicariën inkomen, tot uytvindinge van welcke by Hare Ed. Mo. behoorlijcke ordre gestelt sal worden”.

In die van 12 Apr. 1660, waarbij gelijke bevoegdheid aan Amersfoort werd gegeven, heette het: „consenteren by dese, dat de verthoonders [sc. de „Regicrders der Stadt Amersfoort”] zullen mogen trecken ende genieten die tertiën vande vicariën, die aldaer binnen Amersfoort gefundeert zijn”.

En in die van 6 Juli 1670, waarbij Rhenen dezelfde bevoegdheid ontving, luidde het: „toegestaen de tertiën ofte een derdendeel van alle vicariën binnen de voorss. Stede gefundeert”, „tot subsidie vant onderhoud der predicanen”.

Zie deze besluiten in de registers v. d. resol. d. Staten.

Mr. Verloren weet zoo waar uit de Statenresolutie van 15 Aug. 1666, waarbij die van 23 Apr. 1656 werd gerenoveerd, een argument te putten voor zijn theorie van het Stateneigendomsrecht van de vicariegoederen; de Thesaurier der Stad Utrecht werd nl. gemachtigd, „naar het exempel van den rentmeester der gebeneficieerde goederen” de tertiën „tsedert den jare 1656 de facto tontfangen”. Zie, zegt Mr. V., *de facto*, dus niet *iure*; *iure* kwamen de tertiën aan de Staten als eigenaars toe! Rapport etc. p. 171.

dat de Staten voor $\frac{1}{3}$ in elke vicarie deel hadden en daarom $\frac{1}{3}$ der inkomsten trokken.

Het woord „belasting” is hiermee trouwens niet in strijd. Immers zonder dwang ging dit niet; de Staten drongen zich den vicarissen op; op welken grond? op dien van hun positie als Overheid. Zij eischten dus, op grond van hun overheidsrecht, dat men hen het derde gedeelte van het netto inkomen der vicarieën zou laten volgen, en dwongen de vicarissen zich met $\frac{2}{3}$ der vicarieïnkkomsten te contentceeren, m. a. w. belastten hen met den druk der tertiën ¹⁾.

Dat de Staten, of namens hen de ontvanger der Geben. goederen, voor $\frac{1}{3}$ deel hadden in de vicarieën, belette evenwel niet, dat de beschikkingshandelingen over vicariegoederen dikwijls werden verricht door den collator of den vicaris, terwijl de rol der Staten zich tot agereeren beperkte. Hiertegenover zou men kunnen stellen, dat de Gedep. Staten vaak juist aan den collator te zamen met den rentmeester dergelijke handelingen toestonden; toch mag men hierin niet zien eenig bewijs van het deelgenootschap der Staten in de vicarieën; want ook bij de vicarieën, van welke geene tertiën geheven werden, kwam dit voor; het was dan ook enkel een toepassing van het toezicht der Staten over alle geestelijke goederen. Toch meen ik, dat de Staten ook wel eens de opvatting huldigden, dat de rentmeester der Geben. goederen bij den verkoop van vicarieland niet enkel optrad als van wege de Staten toegevoegde controlcur maar ook als contrahent, als verkoper voor $\frac{1}{3}$ van de te verkoopen goederen met en naast den collator of den vicaris als verkoper voor $\frac{2}{3}$. Het eenige exempel, dat mij hiervan onder de oogen gekomen is en dat bovendien niet geheel

1) Men zou misschien uit het feit, dat wel gesproken werd van het „heffen” der tertiën willen concludeeren ten gunste der belastingtheorie.

In het request bv. van Cors Reyerss., collator en bezitter van de O. L. Vrouwe-vicarie te Vreeland, waarop den 18den Sept. 1611 door de Gedep. Staten beschikt werd, sprak hij van de tertiën, die de Staten door den rentmr. van de Geben. goederen van zijn vicarie „sijn heffende”. Deze conclusie ware echter onjuist. Het woord „heffen” werd nl. gebezigd voor het vorderen van elke verplichte praestatie, onverschillig op welken rechtsgrond het steunde. Een verhuurder „hief” bv. de huurpenningen; een vicaris „hief” de inkomsten zijner vicarie. Cf. bv. pp. 574, 575.

duidelijk is ¹⁾, gold de vicarie aan den Dwarsdijk, waarvan de abdis van St. Servaas te Utrecht collatrix was, welk collatie-recht evenwel door de Ridderschap als superintendente van dit convent werd uitgeoefend. De rentmeester der Geben. goederen zond aan de Godep. Staten een remonstrantie in, waarin hij te kennen gaf, dat de possesseur dezer vicarie, „waervan de Heren Edelen ende Ridderschappe als superintenden vande jofferen-conventen van Servaes collators zijn”, land „aende selve vicarye behoorende” wilde verkoopen; hij verzocht nu de intentie der Staten te vernemen, „off haer Ed. oock inde vercoopinge haerer darde part believen te consenteren, ende imant uyt U Ed. Mo. Collegie ofte mij te committeren, omme neffens de bovenstaende Heren [sc. gecommitteerden der Edelen] de informatie ende vercopinge by te staen ende de penningen vande landen comende te ontfangen ende ten behoeve vanden possesseur ten comptoire te beleggen ende verantwoorden”. Den 9den Mei 1656 machtigden de Gedeputeerden den remonstrant om met de gecommitteerden der Edelen, „uyt sake van Hare Ed. Mo. darde part der vicaryelanden” oculaire inspectie ervan te houden. Den 10den Apr. 1657 volgde de beschikking: „consenteren by dese, dat de Heren Edelen ende remonstrant als ontfanger vande gebeneficieerde goederen s’Landts van Utrecht nae voorgaende afficxie van billetten by openbaeren opslach aen den meest daer voor biedende sullen mogen procederen tot vercopingen vande parceeltjens landts behorende aen de vicarye van den Dwarsdijck, hier inne geroert, ende het provenu vande suyvere coopenninge vandien, de behoorlijke kosten ende lasten affgetogen, sullen worden beleyt op een vander gemelte Heren Staten comptoiren ofte andere vaste goederen oft hypotecque in dese Provincie, alles ter mester versekeringe ende oorbaer, mitsgaders ten minsten kosten van den possesseur der voorss. vicarye inder tijt” ²⁾.

1) De terminologie van den ontvanger der Geben. goederen („by te staen”) doet denken, dat ook hier de rentmr. voorzgd slechts als derde, als controleur, optrad. De resolutie van 1657 noemde echter de Ridderschap en den rentm. samen als verkoopers.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 784 sqq. Tot deze resolutie waren de Gedeputeerden den 12den Mrt. 1657 door de Staten gemachtigd; „sonder overstemminge” moesten zij besluiten.

Maar ook al ging de verkoop van vicarieland buiten den ontvanger der Geben. goederen om, hij ging daarom nog niet buiten de Staten zelve om: hun goedkeuring der handeling was in elk geval onmisbaar; in het verleenen van het verlot aan den collator of den vicaris tot den verkoop of in de na het sluiten ervan volgende approbatie, gepaard met het verlot tot transport, lag reeds een stilzwijgende machtiging of bekrachtiging tot of van de beschikking ook over het $\frac{1}{3}$ der Staten. M. i. kan in het feit, dat de rentmeester niet altijd bij het contracteeren optrad, derhalve geen bezwaar worden gezien tegen de theorie, dat de „tertiën” niet enkel tertiën der vicarie-inkomsten maar ook der vicarieën zelve waren. Zooals ik reeds heb opgemerkt, valt aan de juistheid dezer theorie voor de tweede helft der 17de en der 18de eeuw niet te twijfelen, terwijl ook voor den vroegeren tijd, van 1580 af, in de wijze waarop de tertiën geïnd werden tal van aanwijzingen lagen, die in dezelfde richting duiden.

Hier staat evenwel tegenover, dat in geval van verkoop van vicarieland veelal de collator of de vicaris als verkoopers „contrahenten” genoemd werden, terwijl de rentmeester der Geben. goederen er bij kwam als de man, „ten overstaan van” wien het contract werd gesloten, dat de verplichtingen, die uit het contract voortsporen, bv. die tot vrijwaring, door den collator of den vicaris als contrahenten op zich werden genomen, terwijl er geen sprake van was, dat ook de Staten tot vrijwaring gehouden zouden wezen. En hierbij dient gevoegd te worden het feit, dat in rechte de vicarie wel werd vertegenwoordigd door den collator of den vicaris, terwijl mij bovendien niet is gebleken, dat deze consent der Staten tot procederen behoeften, althans niet, dat dit gevraagd werd.

Wat het eerste betreft, zou ik echter willen opmerken, dat, wanneer de collator of de vicaris vicarieland verkochten, zij dit deden q.q., als vertegenwoordigers der vicarie; rechtens was het derhalve de vicarie die verkocht en drukte op haar de verplichting tot vrijwaring. Mitsdien waren het alleen de vicariegoederen, waarop de koper bij uitwinning zijn verhaal had, en niet de eigen goederen van den representant der vicarie. Wel kon de verkoper zijn eigen vermogen voor de

actie tot vrijwaring bij uitdrukkelijk beding openen, hetgeen veelal plaats had, doch ipso iure bestond deze verplichting tot vrijwaring voor hem niet, tenzij er in het oude recht een regel gevonden werd, die het alzoo recht deed zijn; deze verplichting viel dan echter onder het gezichtspunt van borgtocht. Dergelijke rechtsregel is mij echter niet bekend. En als de Staten derhalve niet vrijwaringsplichtig waren, dan vindt dit zijn verklaring hierin, dat zij geen speciaal beding maakten, waarbij zij deze verplichting op zich namen.

Wat het procederen aangaat mis ik de gegevens, om met zekerheid eenige uitspraak te doen. Dat de Staten, of namens hen de rentmeester der Geben. goederen, geen partij waren in een geding betreffende een vicarie, van welke geene tertiën werden geheven, spreekt van zelf¹⁾. En als het een vicarie gold, waarvan de Staten wel tertiën inden, zou het van den aard van het geschil zelf afhangen, of de collator of de vicaris of de rentmeester er hetzij te zamen hetzij afzonderlijk als partij in optraden; het geding betreffende de Driebergensche vicarie, dat met een dading beëindigd werd, werd door den possesseur ervan gevoerd als gedaagde²⁾; waarom de eischer alleen den possesseur dagvaardde en de Staten er buiten liet, is een vraag, welker beantwoording mede van velerlei feiten afhankelijk is, die èn met mijn onderwerp geen verband houden èn mij, wat hun al of niet van invloed geweest zijn betreft, onbekend zijn; dit echter blijkt reeds uit het op p. 533 meegedeelde, dat het bedoelde proces geene termen bood, om de Staten aan te spreken, daar het land in geschil bezeten werd door den possesseur en niet door den rentmeester der Geben. goederen, zoodat deze met de possessoire actie niets had uit te staan.

Gesteld echter, dat alle voorwaarden vervuld waren om den rentmeester in een vicariegeding samen met den collator of den vicaris partij te doen zijn, dan ware het m. i. rationeel geweest, dat niet de collator of de possesseur alleen het geding voerde, maar dat ook de rentmeester voor het Statenderde er

1) Cf. pp. 525, 548.

2) Cf. p. 533

partij in ware. Noch dit noch het tegendeel kan ik met een voorbeeld illustreeren. Maar gesteld, dat men eenig exempel vond, dat de Staten gedaan hadden wat m. i. niet in hun regelmatige handelwijze paste, dan zou dit nog geen grond zijn, om de vele andere feiten, toepassingen van de opvatting dat de Staten voor $\frac{1}{3}$ in elke vicarie en hare goederen en niet enkel in hare inkomsten deel hadden, van hun kracht te berooven; men zou dan alleen kunnen concludeeren, dat de Staten in dat geval inconsequent handelden of lieten handelen, en dat men in casu voor een anomalie stond.

§ 4. *Pieuze bestemming, mortificatie en splitsing van vicarieën.*

Naar ons is gebleken was de oorspronkelijke bedoeling der Staten om alle vicarieën te reformeeren, ze aan te passen aan de veranderde religie, opdat zij geene sinecuren zouden zijn. In het algemeen gesproken is van deze goede bedoeling maar weinig terecht gekomen; afgezien van de kapittelvicarieën, zijn de vicarieën ten platten lande in den regel slechts voor een derde gedeelte ad pios usus, speciaal tot de bezoldiging der predikanten, aangewezen, en in de Steden eveneens, doch in Utrecht is dit een aanwijzing op het papier gebleven. De overige twee derde gedeelten in de plattelandsvicarieën (en in de Stad Utrecht de drie deelen) werden door vicarissen bezeten, die er veelal niets voor behoefden te doen; het waren lijfrenten geworden, object van koop en verkoop.

In het eerst werd uit den aard der zaak de hand gehouden aan de voorschriften van Orde en Instructie, eensdeels wat betrof de ontkleeding der vicarieën van haar specifiek Roomsch karakter en andersdeels wat de verplichting der vicarissen tot studeeren aanging. In de notulen der Directiekamer van 25 Apr. 1587 ¹⁾ leest men het volgende: tot haar kennis was ge-

1) Blijkens hare notulen van 20 Apr. 1587 was aan J. ter Spil bij notarieele acte van 29 Nov. 1586 door Mr. Floris Zas, „als gecommitteert tot de administratie vande goederen vanden huysse van Montfoort ende in die qualite hebbende die dispositie ende collatie vande vicariën ende benefitiën... inde kereke tot Montfoort” (kennelijk door den Burggraaf) de vicarie „gegeven ende geconfereert”; en was hem 14 Dec. 1586 door de voorgaande gedeputeerden tot de directie der geestelijke goederen „admissie verleend. Den 20sten Apr. 1587 werd zijn „presentatie ende admissie”

komen, dat Jan ter Spil, hoewel „gepresenteert ende behoorlijk geadmitteert... tot die goederen met allen aanleven vanden van seecker vicarie van Ster. Nicolaes gefundeert inde kercke tot Montfoort”, desnietteenstaande moeielijkheden ondervond van „dandere vicarissen (soe men die noemt)”, die lieten verluiden, dat zij J. ter Spil niet wilden toelaten „inde destributie vande memorie- ende presentiegoederen”, dat zij hem „noch nyet soffisant ofte bequaem” rekenden, daar hij ook binnen Montfoort behoorde te wonen „volgende haer aude papistige (soe sy seggen) costume”, en dat J. ter Spil hun moest uitkeeren „haer behoorlijke vinalia ofte maeltijt”. De Directiekamer ¹⁾ besliste naar aanleiding hiervan, dat ter Spil mede „genieten, heffen ende ontfangen” zou „sijn portie vande memoriën ende presentiegoederen ende van alle tgene, hoc men tselve noemen mach, dandere vicarissen heffen ende ontfangen”; dat zij hem achtte „suffisant ende bequaem totte voorss. vicarie”; dat hij ook zou „mogen studeeren ende zijn residentie houden in wat stadt hy sal willen, te weeten wescende onder dobedientie van zijn Excellencie, mits doende gelijcx hem by de instructie van de Staten geordonneert es te doen”; „interdicerende oock die voorn. (soe men dit noemt) vicariën, den selven ter Spil in geenre manieren aff te vorderen die vinalia ofte maeltijt, die sy sustineeren haer te competeren, soe alle die papistige privilegiën ende costumen strijdende tegen den Woorde Goodts by ordonnantie vande Staten over lang gecaboleert ende gecasseert zijn; verbieden voorts die voorss. (soe men die noemt) vicarissen binnen Montfoort al tgeene voirsegd staet den voorss. Jacob ter Spil als vader ende voocht van Jan ter Spil zijn soon te doen eenige moyenisse, hijnder ofte empescement ter contrarie, op peyne van tegen haer te decerner en alsulcke provisie als bevonden sal worden te behoiren” ²⁾.

door de Directiekamer bekrachtigd, op het verzoek van zijn vader, waarschijnlijk met het oog op de tegenwerking van het kapittel.

1) Mr. Verloren (l. c. p. 350) spreekt ten onrechte van de Gedep. Staten.

2) Cf. de notulen van 10 Juli 1587, en van 3 Febr. 1588: Abraham Janss., predikant, Hendrik Lievenss., en Jan Jans. Roest, „als gecommitteerden van de gemeen vicariën tot Montfoort” verklaarden ter Directiekamer, dat zij J. ter Spille de presentien lieten volgen.

Ook later vindt men sporen, dat de Staten nog niet geheel en al vrede hadden met dezen stand van zaken.

Zoo b.v. in de begeving eener vicarie te Montfoort aan Johan van Beeck. Deze vicarie was door de Staten „geconfisqueert”, omdat de possesseur ervan, G. van Gottingens, de partij van den vijand was toegedaan, en aan een ander „geconfereert”, die evenwel den 24sten Mei 1601 overleden was, zoodat de vicarie weder „vacerende” was geworden en „gedevolveert” op de Staten. Alsnu verzocht F. C. v. Beeck aan de Staten, die hij er op wees, dat hij „by sijne eerste overleden huysfrouwe van Godt almachtich begaeft” was „mit soonen ende dochteren, die hy in dese costelijcke tijden geerne saege ter eeren voortgetogen”, om er zijn zoon Johan mee te begiftigen, om dezen ervan „ad studia te mogen doen onderhouden”. De Gedep. Staten willigden het verzoek in: zij „confereerden” den jongen v. Beeck de vicarie, „omme dselve mit den eeren, vruchten, nutschappen ende prouffijten daer toe behoorende gebruyckt, geheven ende genooten te worden, mits dat hy gehouden sall weesen hem te reguleren nade ordonnantie vande Staten de vicaryen aengaende gemaect ende noch te maecken”, voor den tijd, dat Gilles van Gottingens in leven zou wezen, zonder „pardon van zijne conversatie ende residentie byden vyandt verworven te hebben”: 10 Juni 1601 ¹⁾. De jaren 1580 en 1581 (Orde en Instructie) waren trouwens nog niet lang geleden.

Langs een anderen weg werd de nieuwe bestemming der vicarieën gehandhaafd in het volgende geval. De Regeering van Wijk bij Duurstede remonstreerde aan Prins Maurits, dat zij zich schuldig wist „volgens Godts Woordt ende opgeleyde ampt” om „den kercken- ende schooldienst haerer Stede tot Godts eere ende haerer borgeren ende inwoonderen onderrechingen ter salicheyt te bevorderen” en daartoe predikant en schoolmeester een behoorlijk onderhoud te verschaffen, hetgeen haar echter zwaar viel; dat te harer kennis gekomen was, dat zijn Excellencie geconsenteerd had aan een Henrick Pieck te

¹⁾ Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 92 vo. sqq. Cf. soortgelijke besluiten van 3 Febr. 1604 en 16 Dec. 1630 in het reg. no. 59. Mem. etc. ff. 113 sqq. en derde mem. ff. 128 vo. sqq.

Utrecht, te resigneeren „seeckere beneficie, soemen het noempt, (edoch officie inderdaet)”, gefundeerd in het gasthuis te Wijk, door H. Pieck gepossideerd, die dit gedaan had op een kind van ongeveer drie kwart jaars oud, „oock nyet inde Christelijcke kercke gedoopt, ende dienvolgende notoorlijk ongequalificeert om de lasten van fundatie vant voorschreven beneficien, dewelcke fundatie dicteert, dat de possesseur vande voorss. vicarye de siecken vant voorn. gasthuys een onderstandt sijn, dagelijcx deselve visiteren, besichtigen, off sy oock well geregiert ende gehavent worden, ende voorts in haere sieckte vertroosten moet, te cunnen voldoen, gelijk dan oock deselve conditiën int fundatieboek van 't voorss. gasthuys vuytgedruckt noyt vande voorschreven Pieck selve onderhouden en sijn, alsoo weynich als die nu by tvoorschreven suygeling van negen maenden cunnen onderhouden worden”; waarom zij verzocht zelve met deze vicarie of kapellanie begiftigd te worden, of anders voorzien te worden met het eerste exspectatief eener prebende of vicarie binnen haar Stad te vaceeren.

De Prins beschikte hierop in laatstgemelden zin, 13 Mei 1592: te „aenveerden het eerste beneficie staende tot collatie van sijne Excellencie, dat binnen der kercken aldaer sall comen te vaceren, ende tselve tot onderhout der kerckendienaers aldaer te employeren”. Den 11^{den} Augustus 1596 (stilo novo) werd dit exspectatief door Maurits omgezet in de collatie van de vicarie of kapellanie gefundeerd in de kapel van het H. Kruis in het Wijksche gerecht, die vaceerende geworden was door het overlijden van Mr. Dirk de Rataller, deken van het kapittel van Wijk; „ordonnerende den Deecken ende dien vanden Capitle van St. Jans Baptista binnen Wijk voorschreven ende allen anderen, dien het soude mogen aengaen, datse den supplianten ten behouwe als vooren stellen in de possessie vande voorss. vicarie ofte capellanie, mitsgaders henhuyden die vruchten ende incompten derselver rustelijck ende vredelijck ten fine als boven laeten genieten”. Het Gerecht van Wijk benoemde een commissie (4 Aug.), om aan het kapittel van St. Jan „te versoucken ende nemen possessie reële, actuele ende corporele (van Stadswegen)” van de gemelde vicarie, die den volgenden dag voor het kapittel verscheen;

vicedeken en kapitularen accordeerden het verzoek, „verlenende hemluyden de corporele, roële ende actuele possessie vande voorschreven vacerende vicarye mit allen appertinentiën, emolumenten, vruchten ende aencleven vandien”.

Ten slotte wendde zich de Regeering van Wijk tot de Staten, overwegende, dat „hemluyden supplianten oock nodich is UE. acte van approbatic”; deze werd haar den 2^{den} Febr. 1615 verleend: „consenteren, dat dacte ende gunninge van sijne Excellencie in desen geroert sijn effect sall sorteren ende gevolcht sall worden den tijdt van vijff ende twijntich jaeren te reecken en van date deses, deselve voordien selven tijdt advoyerende ende approberende by desen” 1).

Ook werd een vicarie wel geheel tot predikantsbezoldiging aangewezen doordat of een predikant tot vicaris werd benoemd of deze benoeming pro forma op een zijner zoons werd gesteld. Van dit laatste biedt de resolutie der Gedeep. Staten van 2 Juni 1619 een voorbeeld 2). Modeus en Bossius, dienaars des Goddelijken Woords te Wijk hadden van de Staten verkregen een algemeen exspectatief van de eerste vicarie, ter collatie van de Staten staande, die vaceeren zou; zij verzochten nu een speciaal exspectatief, en wel op de vicarie, gepossiedeerd door Jorjaen v. Hollandt, om verzekerd te zijn tegen een resignatie door dezen possesseur op een ander; dit speciale exspectatief werd hun 26 Febr. 1618 door de Gedeputeerden verleend. Toen de bezitter der vicarie overleed, vroegen zij om de collatie ervan; zij brachten in herinnering, dat deze vicarie den 1sten Juni 1484 door bisschop David van Bourgondië was gefundeerd, die omtrent de collatie ervan bepaald had: „volumus insuper quod ius presentandi sive conferendi dictarum vicariarum ad nos solum et in solidum spectare debet et pertinere quamdiu vitam duximus in humanis, et post nostrum obitum ad providum et spectabilem virum castellanum pro tempore castri nostri de Duyrstedde mandatum et commissionem a vero Episcopo confirmato seu alias canonice electo habentem”;

1) Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 92 sqq.

2) Cf. ook de rek. der Geben. g. over 1770, f. 30, voor een vicarie te Westbroek.

dat het kasteleinschap stond „ter dispositie van UE. Mog. als stellende op den Huyse van Duyrstede een Concherge tot alsulcke emolumenten ende prouffijten, als daer toe van outs gestaen hebben”, zoodat de vicarie door niemand anders ver-geven kon worden dan door de Staten, als „tvoors. Casteleyn-schap possiderende”, gelijk de Staten dan ook na het overlijden van Geleyn van der Burch de vicarie aan J. v. Hollandt geconferceerd hadden, „niettegenstaende daer van die collatie al te vooren van Sijn Princelijcke Excellencie geobtineert was by Deuverden, naederhandt Schoudt tot Amersfoort, die evenwel het effect vanden niet heeft kunnen genieten”; waarom zij om collatie op een hunner zoons vroegen. Deze werd hun verleend: zij zouden „het effect vande vacerende vicarye” „genieten”, zoo lang zij den kerkedienst te Wijk zouden „bywoonen ende betreden”, „ten welcken regarde men hare gaigie met het innekomen van dese vicarye is accrescerende”, wel-verstaende, dat, zoo een van hen door overlijden of anderszins den kerkedienst kwam te verlaten, alsdan de vicarie „tzij voor de helft ofte int geheel wederomme sal staen tot dispositie vande Heeren Staten”; alvorens moesten de supplianten „nomineren een van hare soonen ofte soodanich ander persoon als d’selve daertoe sullen kunnen bewilligen, omme opden selven behoorlijk appointement van possessie te werden geëxpedieert”; terwijl de vruchten der vicarie door hen niet langer genoten zouden worden dan gedurende het leven van den gemelden persoon „by hemluyden te nomineren”, zelfs al mocht deze overlijden tijdens hun ambtsbediening ¹⁾.

Den 20sten Mrt. 1635 verleenden de Gedep. Staten approbatie op het volgende „accoort” (d.d. 12 Febr. oude stijl) ²⁾, aange-gaan door twee gemachtigden van den burggraaf van Montfoort eenerzijds en Jkvr. Polinarda N. de Montfoort geassisteerd met haar man, Mr. Olivier Bouckaert, andererzijds; het betrof een vicarie van O. L. Vrouwe, gefundeerd in het Manhuis te Montfoort ³⁾. Jkvr. P. de Montfoort had n.l. van den burggraaf

1) Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 209 sqq.

2) „Approberen ’t selve nae sijne forme ende inhouden”.

3) Uit een bij het request om approbatie overgelegde acte van collatie van 28 Nov.

bij acte van 4 Oct. 1613 (oude stijl) het recht gekregen van „presenteren ende aennemen” van een vicaris, wanneer de toenmalige possesseur kwam te overlijden, behoudens de bijvoeging: „ten ware dat wy eenen generalen voet by gratic vande Heeren Staten van desen Stifte quame te ramen tot regieringe vande vicariën, die sullen komen te vaceren, in welcken gevalle den persoon als vooren by haer te presenteren sal worden versien conformelijck van tgene daer by sal worden gestatucert ende geaccordeert”. In overleg met den burggraaf, patroon der vicarie, presenteerde zij nu het Manhuis, om het inkomen ervan, dat onvoldoende was om de oude mannen, die crin verzorgd werden, benevens de moeder en de dienstmaagd van het huis te onderhouden, te verbeteren; zonder toestemming van den patroon kon zij niet het genot der vicarie aan een fundatie geven — hiertoe was haar de bevoegdheid niet verleend —, en zoo werd de collatie in den vorm van een overeenkomst gegoten; partijen besloten, „d’selfde goederen vande voorss. vicarye te confereren ende voortaan te laten

1509 blijkt, dat deze vicarie of kapellanie oorspronkelijk geheeten was de vicarie of kapellanie van Teylingen en gesticht was in de kerk van Warmond, doch „auctoritate” van bisschop Frederik van Baden overgebracht („translatam”) „in quadam aede noviter constructa ad usum quorundam pauperum in Montfoort”.

Hier hebben we een voorbeeld van de translatie van een benefice van de eene kerk naar een andere. De translatie was trouwens een bevoegdheid van de geestelijke Overheid, die niet voor betwijfeling vatbaar is; de Bisschop kon bovendien de beneficiën geheel opheffen en zoodoende hun bestemming zoo grondig mogelijk wijzigen.

Ik wijs hier op, omdat Mr. Boeles in zijn geschrift over de armengoederen in Friesland van deze bevoegdheid tot translatie niet schijnt te weten en in de gewaande ontstentenis ervan een argument vindt voor de theorie van het gemeenteeigendom der kerkelijke goederen. Op p. 46 heet het: „Wel was men, terecht, vóór 1580, lang niet zoo angstvallig in het respecteren van den onpraktischen of niet voor praktische uitvoering vatbaren wil des stichters als tegenwoordig, wel werden dikwijls verschillende kleine beneficiën in eenzelfde plaats vereenigd, werd dus hare *bestemming* gewijzigd, werd een vicarie aangewezen voor den opbouw of het herstel eener kerk, maar nooit werd een benefice versleept van de eene plaats naar de andere”.

Zeker, de geestelijke Overheid kon de bestemming der geestelijke goederen regelen, maar daarin was zij geenszins gebonden aan de grenzen eener parochie! En bovendien kon zij zelfs de beneficiën zelve opheffen en zoodoende het eigendomssubject verplaatsen. Cf. het meegedeelde omtrent de prebenden van ter Horst, p. 130.

aen het voorss. Manhuys"; „ende opdat hier over naemaels gene contradictie ontstaet, heeft d'voorn. Joffrouw Polinarda beloofd dese byde Gedeputeerde Heeren Staten s'Landts van Utrecht mede te sullen doen approberen als wesende een saecke daer mede t'voorss. arme manhuys wordt gebeneficieert"; het contract werd in handen van de huismeeesters gesteld. De approbatie dezer collatie door de Staten werd verzocht door Mr. O. Bouckaert, „als man ende voocht van Joffrouw Polinarde N. de Montfoort", en deze zelve, daar het was een „pieuse saecke", wel „speciael faveur meriterende" 1).

Op allerlei wijzen werden vicarieën en kapellanieën wel ad pios usus bestemd; bv. die te Baambrugge, die 8 Apr. 1592 op verzoek der kapelmeesters tot onderhoud van kapel, uurwerk en schoolmeester was aangewezen 2); die van Tienhoven, die 15 Sept. 1595 tot de bediening der kapel aan „die van Tienhoven" was overgelaten 2); de vicarie van St. Anna te Breukelen, die gebruikt werd voor de bediening van het orgel in de kerk te Breukelen 2) 3); de vicarie te Nederhorst, die 25 Sept. 1635 den Heer van Nederhorst gelaten was (het 3de deel inclus) om ze „ad pios usus", n.l. tot het bouwen van

1) Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 132 sqq. Cf. ook 't zesde mem. ff. 13 vo. sqq. Op dergelijke wijze als over de twee gemelde Montfoortsche vicarieën beschikt werd, werd gehandeld met twee in het Bartholomaeigasthuis te Utrecht gefundeerde vicarieën, waarvan den huismrs. het collatierecht toekwam; deze wendden zich tot de Staten met het verzoek, dat zij zouden „approberen" hun besluit, dat door „de gemene broeders" van het gasthuis was „goedgevonden ende geaprobeert" als hun „aengenaem wesende", om uit hoofde van de ontoereikendheid van het inkomen van het huis voorzgd deze vicarieën, van welke reeds één door het overlijden (1639) van den possesseur, A. v. Lamsweert, gevaceerd was, terwijl de andere alsnog door J. v. Everdingen werd bezeten, voortaan „op niemant te confereren, menende de goederen ende incommen vanden ten behoeve ende tot soulagement vanden voors. gasthuyse te laten"; hun verzoek motiveerden zij aldus: „Ende opdat 't voors. Bartholomaeus-gasthuys van tgene voors. is in toecomende tijden en ten eeuwigen dagen seeckerder ende securder soude mogen wesen, soo wordt versocht, dat UEd. Mog. sulcx, als wesende een pieuse saecke, gunstelijk gelieve mede te approberen". Den 21sten April 1643 verklaarden de Staten te „approberen den inhouden deser ten fine daer by wordt versocht". Afgedrukt bij Mr. Verloren, l. c. als bijl. J; l. c. pp. 478 sqq.

2) Rek. d. Geben. g. over 1618, ff. 76 vo., 88, 93.

3) Later, na 1669, werden van deze vicarie tertiën geind. Cf. p. 585.

eenige armenkameren aan te wenden ¹⁾; een vicarie te Westbroek, „behorende aen den huysen van Suylen”, die de Gedep. St. 16 Oct. 1640 den collator vergunden voorloopig ten behoeve van de kerk te Westbroek, de kapel te Zuilen en de kosters aldaar te doen strekken ²⁾; de kapellanie te Zuilen, wier landerijen volgens consent der Gedep. St. van 21 Febr. 1651 verkocht werden, om het geld te doen „beleggen en... mortificeeren” ten behoeve van een eventueel te Zuilen te beroepen predikant, welk besluit ook de goederen der vicarie te Westbroek omvatte ³⁾.

Voorts waren er eenige vicariën of kapellaniën, die niet begeben werden, maar van welke de rentmeester der Geben. goederen het volle inkomen inde, om het tot de uitgaven van zijn kantoor, predikantsbezoldiging etc., te besteden ⁴⁾. Het feit alleen, dat de ontvangsten niet als tertiën gequalificeerd werden, bewijst niet, dat ze het niet waren; althans wanneer ze in interessen van belegde kapitalen bestonden, is het niet uit te maken, als de post zelf er over zwijgt, of dit belegde kapitaal de gansche som der verkochte landen was of slechts het derde gedeelte ervan ⁵⁾.

1) Rek. d. Geben. g. over 1669, f. 80 vo.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 99 sqq.

3) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 494 sqq. De Staten onderzochten intusschen, „aen wie dat soude staen de nominatie off presentatie vande pastorye der voorss. capelle”.

4) Cf. de rek. over 1618, ff. 88 vo. sq., 95 vo. sqq., 110 sqq., voor de kapellanien te Zuilen en te Lopikerkapel en de vicarie van Kamerik.

Cf. de rek. over 1669, ff. 26 vo., 77, 93 vo., 104, 116 vo., voor een vicarie aan den Dwarsdijk (in 1618 niet vermeld, die van O. L. V. te Abcoude en de 3 gemelde van 1618).

5) Onder de vicarie van St. Nicolaas te Maarsen werden bv. in 1669 vier posten van ontvang geboekt: het ontvangene wegens de interessen van een kapitaal van f. 500, het 1/3 van een uitgang (f. 1), nog 1/3 van een uitgang (16 sch., 12 p.), en ten vierde nog f. 1. 3 sch. 8 p. „ter sake van een jaer uytgank dese vicarye verscheenen Martiny 1669”; (ff. 90 sqq.). Bij twee posten werd dus vermeld, dat het tertiën waren, bij twee niet.

Bij de vicarie te Jutphaas werd uitdrukkelijk verklaard, dat de ontvangen interessen betaald werden van een kapitaal, dat afkomstig was van het derde gedeelte der opbrengst van de verkochte vicarielanden, (f. 110).

Bij de kapellanie aan de Meern werd wederom over de quaestie gezwezen;

Nu houde men twee dingen wel in het oog: vooreerst, dat de Staten voor $\frac{1}{3}$ deelgenooten waren in elke vicarie; en ten tweede, dat in den loop des tijds de vastigheden van bijna alle vicarieën zijn verkocht en vervangen door obligatiën, veelal ten laste der Provincie. Door deze beide feiten is er ten slotte van elke vicarie een scheiding en deeling tot stand gekomen tusschen de collators eenerzijds en de Staten anderzijds; na deze scheiding-en-deelingen trad tweërlei gevolg in: òf de vicarieën bleven als beneficiën, tot $\frac{2}{3}$ hunner oorspronkelijke grootte gereduceerd, in wezen, òf zij werden gemortificeerd, zoodat de collators $\frac{2}{3}$ van het vicarievermogen met hunne overige goederen samensmolten en de Staten het andere deel ontvingen, hetwelk zij belegden of door de vingers van den rentmeester der Geben. goederen lieten glijden. Van het eerste hebben wij reeds een voorbeeld gezien in de vicarie van Woudenberg, terwijl de beide vicarieën van Kockengen en die van Blauwkapel van het tweede een illustratie vormen. Van de belegging door de Staten van $\frac{1}{3}$ der kooppenningen van verkochte vicarielanden blijkt uit de rekening over 1778, in welke de O. L. Vrouwe-vicarie te Kockengen geboekt werd met een rente van *f.* 20 — 3 — van wege het derde deel der koopsom van de in 1737 verkochte landerijen (*f.* 806, 13 st.), belegd op het Eene deel der Gen. Middelen, (*f.* 35 vo.). Dat de vicarie nog als zoodanig in de rekening werd opgenomen, was bloot een woordenquaestie: ze bestond niet meer sedert 1736, het belegde geld was Statengeld. De kapellanie of vicarie van Dricbergen werd in 1669 nog in de rekening opgenomen; als ontvangen werd geboekt *f.* 96, zijnde de interessen van *f.* 2400, belegd op de Gen. Middelen, „zijnde het overschotth vande cooppenningen geprocedeert vande verkofte landeryen aende voorss. pastorye behoort hebbende, alsoo de restceerende cooppenningen geëmplojeert sijn tot optimmeringe vande nieuwe kercke aldaar; ende by versterff vanden possesseur indertijt soo sullen die jaerlijxe rhenten blijven ten behoeve van desen

vermeld werd alleen, dat door den rentmeester ontvangen waren twee renteposten van *f.* 68, 16 sch. 10 p. en *f.* 31, 2 sch. 13 p. resp. van *f.* 1790 en *f.* 785 kapitaal, „de voorss. cappellanye competerende ende verschijnende”, (fl. 159 vo. sqq.).

comptoire gemortificeert" (ff. 15 sqq.). In 1740 kwam ze niet meer in de rekening voor; waarschijnlijk was dus ook deze f. 2400 evenals reeds vroeger het andere gedeelte van de opbrengst der landerijen verbruikt, tenzij men mocht aannemen, dat deze obligatie met andere was samengesmolten.

Ook van andere vicarieën valt het te bewijzen, dat onder hare namen in de rekening posten werden opgenomen, die niet meer tot de vicarieën zelve behoorden maar slechts de interessen waren van het na de scheiding-en-deelingen ervan aan de Staten gekomen derde deel van haar vermogen; de vicarieën verschenen dus nog slechts in naam in de rekening, terwijl ze inderdaad of niet meer bestonden, immers gemortificeerd waren, of als ingekrompen beneficiën voortbestonden zonder dat de rentmeester der Geben. goederen er iets meer mee had uit te staan; de obligaties, wier renten verantwoord werden, waren in den strikten zin des woords Provinciale eigendommen, zoodat de Provincie door den eenen ontvanger betaalde aan den anderen, d. i. aan zich zelve ¹⁾.

Vicarie aan den Dwarsdijk, waarvan de abdis van St. Servaas collatrix was.

In 1740 werd alleen ontvangen een uitgang, zonder vermelding dat het slechts een derde gedeelte was, (p. 10); uit de rekening over 1669 (ff. 27 sqq.) blijkt echter, dat het dit was. In 1618 werden ook nog tertiën ontvangen van landhuren (ff. 34 v°. sqq.), doch in 1669 werd vermeld, dat de landerijen 21 Mei 1657 met approbatie der Staten waren verkocht en het $\frac{1}{3}$ der koopenningen door den rentmeester der Geben. goederen was verantwoord ²⁾.

Kapellanie aan de Meern.

Van deze vicarie werden in 1740 interessen ontvangen, zonder

1) Dit is ook de meening van Profr. de Geer, uitgesproken op p. 49 van zijn Rapport etc.: „Het gevolg nu van dit alles was dat het kantoor der gebeneficeerde goederen hoofdzakelijk nu zijne inkomsten uit kapitalen trok van de vicariën afkomstig, maar daarvan losgemaakt en onafhankelijk van collators en possesseurs, zoodat de boeking onder de verschillende vicariën meer een behoud van de orde en wijze van boeking dan een gevolg van den aard der inkomsten was, die voor verreweg het grootste gedeelte uit renten, betaald door andere landskantoren bestonden”.

2) Cf. de Statenresolutie v. 10 Apr. 1657. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 784 sqq.

dat vermeld werd, dat het tertiën waren, (p. 40); dat dit echter het geval was blijkt uit de rekeningen van 1618 (f. 145 v°.) en 1669 (ff. 159 v°. sqq.) ¹⁾.

Vicarie te Jutfaas.

In 1740 werden interessen verantwoord, zonder de bijvoeging dat het tertiën waren, (p. 30); de rekeningen van 1618 (f. 103) en 1669 (f. 110) toonen evenwel aan, dat het tertiën waren.

Hetzelfde laat zich bewijzen voor de kapellanie te Isselt, de vicarie te Vreeland, die te Neerlangbroek, de vicarieën van St. Michiel en O. L. Vrouwe te Bunschoten (van beide werd in 1740 vermeld, dat enkel tertiën ontvangen werden), de vicarieën van St. Jacob en St. Andries te Abcoude, de vicarie te Westbroek en die te Maarsen ²⁾.

Wat in de rekeningen der Geben. goedgeen dus onder de namen dezer vicarieën verantwoord werd, waren geene vicarie-inkomsten maar inkomsten van kapitalen, die de Staten van de vicarieën hadden los gemaakt ten behoeve der Provincie; behoudens dan een enkele vicarie, wier volle inkomsten door den rentmeester ten behoeve van zijn kantoor werden geïnd, en van welke het niet geheel duidelijk is, of de rentmeester het gansche inkomen beurde of slechts de tertiën.

In 1778 werd in het geheel geen melding meer gemaakt van de vicarieën gefundeerd te Driebergen, Werkhoven, Breukelen (St. Andriesaltaar) en Linschoten; terwijl pro memorie genoemd werden, zonder vermelding van inkomsten: de vicarieën van Sterkenburg* (f. 5 v°.), Zeist* (f. 8), Blauwkapel (kapellanie)* (f. 8), Schalkwijk (St. Jan Baptist en St. Nicolaas) (f. 11), Eemnes-buitendijks*, (f. 16 v°.), Baarn (f. 17), Woudenberg (f. 17 v°.), Bunschoten (Sacramentsaltaar) (f. 18), Loenresloot* (f. 23), Tienhoven (kapellanie) (f. 26 v°.), Breukelen (twee op St. Pietersaltaar*, en Nyenrodeskapel*) (ff. 29 en 30), Vleuten* (f. 31 v°.); de met een * gemerkte, omdat de goe-

1) Cf. voor den verkoop der landerijen Reg. no. 59. Zevende mem. ff. 200 vo. sqq.

2) Rek. over 1618, ff. 70, 142 vo., 18 vo., 19, 66, 66 vo., 73 vo., 74, 75 vo., 76, 84, 87, 88.

Rek. over 1669, ff. 68 vo. sqq., 155, 170, 11, 63, 63 vo., 72 sqq., 75, 86 vo., 90 sqq.

Rek. over 1740, pp. 19, 39, 4, 20, 21, 23, 24.

deren ervan niet bekend of voorhanden waren, de overige omdat de landen ervan waren verkocht.

Alleen van de vicariën van Beverweerd, van St. Jacob te Abcoude, van Westbroek, van St. Anna te Breukelen, en van Ruwiel werden in 1778 op de oude wijze nog de tertiën geïnd, van landhuren, interessen, erfpachten, uitgangen, (ff. 9 v°., 20 v°., 25, 27 v°., en 29) ¹⁾. Deze vicarieën vormden evenwel uitzonderingen op den regel, evenals die van welke het gansche inkomen geïnd werd. De regel was, dat door den rentmeester der Geben. goederen de interessen ontvangen werden van obligaties, die aangekocht waren voor de derde gedeelten der kooppenningen van de vastigheden der vicariën, die met approbatie van de Staten of door hen te gelde waren gemaakt, welke ontvangsten ouder gewoonte geboekt werden onder de namen der vicarieën van den verkoop van welker landen de gelden, waarvoor ze gekocht waren, afkomstig waren.

In den loop des tijds was derhalve het kantoor der Geben. goederen grootendeels van karakter veranderd; het waren, in hoofdzaak n.l., niet meer vicarieïnkomsten, die ontvangen werden, doch inkomsten van de Staten zelve.

In 1774 besloten de Gedep. Staten in de administratie van het kantoor der Geben. goederen een vereenvoudiging aan te brengen. De ontvanger ervan, Mr. Craevanger, had zich tot de „Heeren Gecommitteerden ter Kamere van Financie” gewend met het verzoek, dat de obligatiën van zijn kantoor zouden worden nagezien, opdat er uit gelicht mochten worden die, welke in de „denuntiatiën by de publicque couranten reeds waren begrepen”, om verwisseld te worden tegen nieuwe van $21\frac{1}{2}\%$; deze gecommitteerden deelden nu aan de Gedep. Staten

1) Alleen bij den eersten post der St. Jacobsvicarie te Abcoude, de renten van f. 220, werd niet vermeld, dat het de gewone portie (1/3) der Staten was (rek. over 1740, p. 20; over 1778, f. 20 vo.); toch zal dit wel het geval zijn geweest: cf. de rek. over 1618 ff. 73 vo. sq.

2) In het register no. 3582 (Stadsarch. Utr.) werd onder de beneficiën, waarvan het collatierecht den Stadhouder toekwam, genoemd (f. 49) een vicarie (op O. L. Vrouwe-altaar) te Kamerik, van welke door den rentmr. der Geben. goederen nooit werd gewaagd; door Mr. Verloren (l. c. pp. 183, 186) wordt ze verward met de St. Barbara-vicarie aldaar, die reeds in 1618 voor de volle inkomsten door den rentmr. der Geben. goederen werd geboekt.

mec, dat het onderzoek had getoond, dat wel een groote hoeveelheid van obligatiën onder de papieren tot het kantoor der Geben. goederen specteerende ter Kamer van Financie berustte, doch tevens dat verscheidene ervan op het manuaal van den ontvanger der Geben. goederen niet te vinden waren, in het bijzonder acht stuks, die alsnog verwisseld zouden moeten worden; dat ook verschillende aanwezige obligatiën met het manuaal in datum, naam en bedrag niet geheel overeenkwamen, zoodat de acht ontbrekende zich zodoende inderdaad toch wel onder de aanwezige konden bevinden doch enkel door het genoemde verschil niet te onderkennen waren. De Gedep. Staten bepaalden alsnu, „ter voorkominge van alle confusie en om alle facilitéit aan het bovengenoemde comtoir toe te brengen”, dat de ontvanger der Geben. goederen zou worden gemachtigd om op zijn manuaal, waarop tot nog toe de renten werden afgeschreven, de renten der bij denuntiatië gereduceerde obligatiën tegen $2\frac{1}{2}\%$ bij voortduring te doen afschrijven, totdat de geheele reductie haar effect zou verkregen hebben, terwijl alsdan aan den gemelden ontvanger „wegens alle de capitalen, welke hetzelfde comtoir ten laste dezer Provincie sprekende heeft”, uitgereikt zouden worden twaalf nieuwe obligatiën, van welke er maandelijks een verschijnen zou, ten name van Mr. Craeivanger als ontvanger der Geben. goederen, „ten behoeve van deszelfs comtoir” ¹⁾. Het duurde tot 16 Oct. 1778, voordat tot de levering dezer twaalf nieuwe obligatiën besloten werd; op den gemelden datum bepaalden de Gedep. Staten, nadat door Mr. W. Craeivanger, als waarnemende het kantoor der Geben. goederen, via de gecommiteerden ter Kamer van Financie bij hen er op was aangedrongen, dat de resolutie van 15 Juli 1774 zou worden uitgevoerd, dat „van alle de capitalen, welke het comtoir der Gebeneficeerde goederen ter somme van f. 187398: 3: — ten laste dezer Provincie sprekende heeft, ten name van Mr. Joan Gideon Loten, als Ontvanger der Gebeneficeerde goederen en ten behoeve van deszelfs comtoir zullen worden uitgeleverd twaalf obligatiën,

1) Reg. v. d. resol. d. Gedep. St., 15 Juli 1774.

als namentlijk eene van 25 m. gls., rentende à $2\frac{3}{4}$ p^r. ct., en voorts van de overige f. 162398 : 3 : — jegens $2\frac{1}{2}$ per cent elf andere obligatiën ¹⁾, ingedeeld pro rata, van alle welke ieder maand eene zal verschijnen, om bij den Ontvanger der Gebeneficeerde goederen inder tijd de renten daarvan te kunnen worden ontvangen; blijvende verder het voorss. comtoir belast met de gedeeltelijke uitkeringen der renten van sommige capitalen in zo verre zulks als bij boven gemelde memorie van den vertoonder [sc. Mr. Craevanger] gemeld tot hiertoe gebruikelijk is geweest ²⁾.

In de rekening over 1781 — in die over 1779 werden de interessen der oude obligaties nog ontvangen, terwijl die van 1780 niet voorhanden is, — werden de renten der twaalf nieuwe obligaties verantwoord, f. 687 : 10 : —, $10 \times$ f. 375, en f. 309 : 19 : —, resp. van f. 25000 à $2\frac{3}{4}$ %_o, 10 van f. 15000 à $2\frac{1}{2}$ %_o, en van f. 12398, 3 st. à $2\frac{1}{2}$ %_o. (ff. 23 vo. sqq.). De vroegere renteposten werden voor memorie geboekt.

En zoo is het gebleven, tot het kantoor der Geben. goederen welks laatste rekening over 1798 liep, in 1799 ophield te bestaan; doch hierover later nog het een en ander.

De vervanging der vele kleinere obligaties door twaalf groote was niets dan een administratieve maatregel, die vereenvoudiging bracht in de uitbetaling en de ontvangst der interessen en deze tevens meer gelijkelijk over het jaar verdeelde. Het recht, dat de Provincie er op had, was niet eenerlei: in deze twaalf obligatiën waren kapitalen samengesmolten van pastorieën,

1) Ten onrechte zegt Mr. Verloren, l. c. p. 203: „allen rentende $2\frac{3}{4}$ ”.

2) Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

Deze bijvoeging sloeg op het advies van de Gecommitteerden ter Kamer van Financie, die hadden opgemerkt, dat het hun niet noodig voorkwam om bij de uitgifte der 12 nieuwe obligaties in het oog te houden, dat van sommige oude obligaties het kantoor der Geben. goederen belast was met partiele rentenuitkeeringen, zoodat het hun niet gewenscht scheen deswegens eenige splitsing van kapitalen te maken. Waarschijnlijk werd o. a. bedoeld op het uitbetalen door den rentmeester van $\frac{2}{3}$ der interessen van vicarieobligaties aan de possesseurs ervan, wanneer hij n.l. van den betreffenden debiteur de volle interessen inde; die had echter alleen plaats ten opzichte der St. Nicolaasvicarie te Abcoude, vlg. resolutiën der Ged. St. van 11 Mei en 1 Juni 1759. Cf. ff. 25 vo. en 63 vo. der rekening over 1770.

vicarieën (voorzoover deze n.l. niet tusschen de Staten en de gerechtigden verdeeld waren) en van de Provincie zelve (voor zoover de gelden, die na den verkoop van vicarielanden voor $\frac{1}{3}$ door de Staten aan zich werden getrokken, er in begrepen waren), zoodat de verhouding van de Staten tot deze obligatiën gedeeltelijk die van administrateur was en gedeeltelijk die van eigenaar ¹⁾.

§ 5. *Het collatierecht.*

Na dit alles meen ik als vaststaande te mogen aannemen, dat . . . er vicarieën bestonden, en dat het betoog van Mr. Verloren, die haar bestaan na 1580 (of 1586) naar het rijk der legenden verwijst, geenszins geslaagd kan worden gerekend. Ook het collatierecht, dat met de Reformatie niet verdween, wijst op het bestaan van vicarieën: collatie van een vicarie is niet mogelijk zonder vicarie!

Het collatierecht was en is steeds gebleven het recht om over een benefice naar zijn aard te beschikken, immers het te begeven naar de regelen van het objectieve recht veelal in den stichtingsbrief gepreciseerd, behoudens de agreatie der begeving door de Overheid; welke agreatie vóór de Reformatie verleend werd door de geestelijke Overheid en na de Reformatie door de Staten als in *beneficialibus* in haar plaats getreden zijnde ²⁾. Noch het geestelijke gezag noch de Staten

1) Men houde in het oog, dat om de gelden van gebeneficiëerde tot allodiale goederen te maken, een besluit der Staten in concreto vereischt was, hetzij door opheffing der gansche vicarie hetzij door afscheiding van een derde gedeelte van het vermogen ervan, welk deel dan van gebeneficiëerd allodiaal werd. De vicarieën en kapellanieën derhalve, die eenvoudig niet begeven werden, en wier inkomsten geheel aan het kantoor der Geben. goederen ten goede kwamen, waren evenmin als de pastorieën van haar karakter van gebeneficiëerde goederen beroofd, zoodat zij evenzeer als de vicarieën, die begeven werden, of als de pastorieën, wier beheer buiten de handen van den rentmeester der Geben. goederen gebleven of gekomen was, als rechtspersonen te beschouwen zijn; derhalve waren hare gelden, mede opgelost in de twaalf obligatiën, geen allodiale goederen, geen eigenlijk Provinciaal vermogen, maar door de Provincie genoten vicarievermogen.

2) Hiermee is niet gezegd, dat de geestelijke Overheid enkel agreëerde; uit hetgeen ik te zijner plaatse hieromtrent gezegd heb, blijkt, dat haar taak meer omvatte, daar zij institutie verleende aan de door de collators benoemde bezitters

gaven hun agreatie als eigenaars der gebeneficicerde goederen, maar als Overheid.

Het collatierecht bleef, behoudens de wijzigingen door de Staten aangebracht, geregeld door het Canonieke recht, dat door de rechterlijke collegies in eventueele geschillen werd toegepast. Of dit niet in strijd was met de herhaaldelijk gegeven verklaring der Staten, dat het Canonieke recht ten gevolge der Reformatie zijn kracht verloren had? Het schijnt zoo. Toch houd ik dezen strijd slechts voor schijn. Men moet n.l. onderscheiden tusschen de eigenlijke kerkelijke verhoudingen en de vermogensrechtelijke. De eerste waren door de Reformatie opgeheven en konden a fortiori dus niet meer in het Canonieke recht, dat in zooverre tevens verviel, haar regeling vinden; ze werden met het recht, dat ze regelde, als strijdig met de H. Schrift aangemerkt. De tweede daarentegen bleven bestaan, en konden, voorzoover de Staten zelve er niet eenige bepalingen voor maakten, moeielijk anders dan door het Canonieke recht beheerscht worden. De grenzen tusschen het al of niet met de H. Schrift strijdige, zijn natuurlijk niet scherp of, wil men, in het geheel niet te trekken; maar de Staten hebben nu eenmaal deze grenzen, zij het dan willekeurig, getrokken, en hieraan valt niets te veranderen; het collatierecht werd van Gereformeerde zijde wel in strijd met de H. Schrift beschouwd, doch de Staten hebben deze beschouwing niet overgenomen. Juist het feit, dat de Reformatie *reformatie* was, maakte de voortdurende gelding van het Canonieke recht in de gecontinueerde verhoudingen mogelijk en onmisbaar ¹⁾. Of men een

van beneficiën, waardoor zij recht kregen op het uitoefenen hunner geestelijke functiën. Daar ten gevolge der Reformatie deze geestelijke functiën vervielen, was de taak van de Staten ook beperkter dan die van de geestelijke Overheid en bepaalde zij zich tot agreëren.

1) Misschien heeft men zich in de eerste jaren der Reformatie wel voorgesteld, dat men het geheel zonder het Canonieke recht kon stellen (cf. pp. 399, 310, 311), maar dit heeft in geen geval tot een uitdrukkelijke buiten-gelding-stelling ervan geleid; met de Reformatie zelve, zoo constateerde men, was het Canonieke recht verdwenen, maar deze constatering kon slechts juist zijn, voorzoover de verhoudingen zelve, die in dit recht haar regeling vonden, ten gevolge der Reformatie verdwenen waren, terwijl voor de gecontinueerde verhoudingen de oude rechtsregels uit den

bepaalden regel van dit recht ook na de Reformatie toepasselijk heeft te achten of niet, is voor ons niet zoo gemakkelijk te beslissen; de maatstaf, dien de Staten daarbij aanlegden — de al of niet strijdigheid met de H. Schrift — munt niet uit door vastheid, daar hij met de opvatting, die men van de H. Schrift zich maakt, staat en valt; de handelwijze der Staten zelve alleen kan ons hier licht verschaffen. Ten voorbeeld wijs ik op de verplichting der bezitters van beneficiën — reeds vóór de Reformatie niet trouw nageleefd! — om ter plaatse waar deze gevestigd waren te wonen; waren ook de gereformeerde vicarissen er aan gebonden? De ratio iuris was vervallen, daar het bezit van een benefice niet meer de verplichting om dienst te doen meebracht maar in het gunstigste geval tot studie verbond, waardoor men zelfs genoodzaakt was in een academiestad te gaan wonen; oorspronkelijk werd den vicarissen van wege de Staten wel uitdrukkelijk veroorloofd buiten de plaatsen, waar hunne beneficiën gefundeerd waren, te wonen, en later dacht men aan het bestaan van dergelijke verplichting niet meer. Of de bedoelde verplichting na de Reformatie dus niet meer bestond? Met zekerheid durf ik het niet te beantwoorden; uit het op p. 574 meegedeelde blijkt, dat de Directiekamer in 1587 ze beschouwde als een der afgeschafte „aude papistige costume”, hetgeen echter nog geen generaliseering van het door haar genomen besluit rechtvaardigt ¹⁾.

aard der zaak van kracht bleven; „beneficialibus” representeerden de Staten den Bisschop, zei men, en hiermee gaf men te kennen, dat de „beneficialia” dus in wezen waren gebleven, dat de *rechts*verhoudingen nog dezelfde waren. Zoo heeft de jurisprudentie het dan ook verstaan. Cf. Mr. Verloren l. c. p. 464.

1) In 1591 werd door de Staten anders beslist, geen wonder trouwens met het oog op de onzekerheid van het criterium; de eisch der H. Schrift.

Het betrof het kapittel te Wijk bij Duurstede; gesteund door de Regeering van Wijk eischte dit van verschillende zijner prebendaten, dat ze in Wijk zouden komen wonen, hetgeen door hen werd geweigerd. De hulp der Staten werd tegen de onwilligen ingeroepen; het kapittel beriep zich op zijne „oude statuten”, volgens welke „die gheene die aldair eenige canonicx-proven ofte vicaryen hebben” verplicht waren binnen Wijk te resideeren.

De Staten maakten er zich niet van af met de stelling, dat dit een papistig costuum was; integendeel, de zaak werd grondig onderzocht en zelfs ten gunste van het kapittel beslist; den 3den Mrt. 1591 approbeerden zij een transactie tusschen

Een ander voorbeeld wordt geleverd door de verplichting, die de bezitters der in de kerk te Montfoort gefundeerde vicarieën hadden, om alvorens gerechtigd te zijn tot de uitkeeringen uit de aldaar gefundeerde memoriegoederen, aan het Montfoortsche kapittel wijn- en maaltijdgelden te betalen; in hetzelfde besluit der Directiekamer werd ook deze verplichting niet meer erkend als een papistig costuum strijdig met Gods Woord.

Men ziet, dat er nog al spoedig strijd met Gods Woord werd gespeurd!

En in de derde plaats wijs ik op het Canonieke verbod, dat de collator zich zelven het benefice confereerde. Ook deze rechtsregel had met de Reformatie haar grond verloren; de bezitter van een geestelijk benefice toch moest geestelijke zijn, en een geestelijke betaamde het niet zich op den voorgrond te stellen; ergo. Bleef na de Reformatie het verbod toch gelden? Dat de Staten de samensmelting van het patronaat met het vicarisschap, althans in verloop van tijd, hebben toegelaten, is een feit, maar was dit naar recht of niet? Het komt mij voor, dat het in strijd was met het lot, dat de Staten in den beginne aan de beneficiën beschoren hadden en dat er dus geen grond is om de verplichting van den collator een ander met het benefice te begeven als strijdig met Gods Woord en dus als opgeheven te beschouwen ¹⁾.

In de Orde werd in art. 4 reeds terstond de continuïteit in het patronaatrecht uitgesproken: de vicarieën moesten „geconfereerd” worden aan personen, den Staten „aengenaem”. In

het kapittel enerzijds met den Wijkschen Magistraat als gevoegde en de buiten Wijk wonende prebendaten anderzijds, waarin bepaald werd, dat voortaan alle prebendaten binnen Wijk moesten wonen, tenzij ze tevens in het bezit waren van een prebende of prelatuurschap in Utrecht, in welk geval het voldoende was zoo zij in de Provincie woonden, terwijl de leden van het kapittel, die de aanleiding tot het geschil vormden, van deze verplichting werden vrijgesteld.

Men ziet dus, dat zelfs in de Republiek niet altijd op dezelfde wijze gedacht werd over de grenzen tusschen het Gereformeerde en het papistige.

Cf. in het reg. v. d. beschr. d. St. de beschr. v. 23 Febr. (26 Febr. en 3 Mrt. 1591). Cf. ook de notulen der Directiekamer, 3 Febr. 1588, omtrent den residentieplicht der Montfoortsche vicarissen.

1) Cf. Mr. Verloren l. c. pp. 464—468.

het eraan voorafgaande artikel werd dezelfde terminologie gevolgd ten opzichte der kapittelgoederen: ook de kapittelprebenden mochten niet anders worden „vergeven” dan aan personen, den Staten „aengenaem”. Duidelijker dan uit deze gelijkstelling van prebenden en vicarieën kan de positie der Staten ten aanzien dezer beneficia niet blijken; de beschikking over, immers de begeving van, de prebenden kwam toe aan de Kapittelen of wie er anders de dispositie over hebben mocht, terwijl de benoemingen den Staten moesten worden meegedeeld om hun goedkeuring erop te verkrijgen, welke vereischt was, opdat er waarborg bestond, dat de begeving alleen geschiedde aan personen, die den Staten aangenaam waren en bekwaam waren of zouden worden om het Land te dienen als rechtsgeleerden of krijgslieden. Het eenige verschil met de vicarieën bestond hierin, dat de er mee begiftigden volgens art. 4 niet in de rechtsgeleerdheid moesten studeeren of het Land met de wapenen dienen, maar gehouden waren in de theologie te studeeren en het Land als dienaars des Woords van dienst te zijn ¹⁾.

In de Instructie (29 Juli 1581) werd mede stilzwijgend uitgegaan van het voortbestaan van het collatierecht: artt. 38, 39, 40, 43, 46, 47.

Art. 43 sprak van het collatierecht als van „die gifte” van beneficiën en van het recht van de collators om vicarissen aan de Directiekamer te „presenteren”, welke deze dan „admitteren” moest, „zoo verre zy bequaem zijn om te studeren”. In art. 47 werd aan de Directiekamer opgedragen, om, wanneer de collator eener vicarie gedurende een jaar na een ontstane vacature naliel iemand te „presenteren”, zelve het benefice aan iemand te „confereren”. Hieruit blijkt derhalve, dat presenteren en confereeren (of geven, vergeven) twee woorden zijn voor één zaak doch van twee kanten bezien: de collator gaf het benefice aan een vicaris, dien hij aan de Directiekamer

1) Den 29sten Juli 1580 werden de voorwaarden, waaraan de toekomstige kanunniken en vicarissen moesten voldoen, nog eens herhaald en gepreciseerd.

Het was een bevel aan de Kapittelen, en had dus rechtstreeks alleen op de vicarieën in de vijf kapittelkerken betrekking.

moest voordragen, opdat deze hem, zoo hij aan de voorwaarden voor het vicarisschap voldeed, tot de possessie admitteeren kon ¹⁾. In de op pp. 314, 315 aangehaalde memorie der Edelen en Steden werd in art. 6 van de Kapittelen geeischt, dat zij zouden opgeven, welke vicarieën, beneficiën en officiën in de 5 kapittelkerken sedert de ordonnantie van 29 Juli 1580, — toen verschillende bepalingen der Orde nader waren bekrachtigd en gepreciseerd —, gevaceerd waren en aan wie zij die „vergeven” hadden; „ende zo verre die den Staeten nyet aengenaem zijn, dat zij andere daarmede versien”. Verzien, vergeven, confereren werden dus gesteld tegenover de verklaring van al of niet aangenaamheid van de Staten, die hier derhalve zelve uitspraken, dat niet zij het waren, die iemand met een vicarie *voorzagen* ²⁾.

Zoodoende was in 1581 de uitoefening van het patronaatrecht nader geregeld, en zijn bestaan derhalve bevestigd. Vóór de vaststelling der Instructie schijnt het niet geheel zeker te zijn geweest, of men het zou handhaven of niet ³⁾.

Het Redressement zweeg over het collatierecht (cf. art. 5);

1) Zoo duidelijk mogelijk werd de onderscheiding: confereeren (nomineeren, presentereeren) - agreëeren of approbeeren, gemaakt in de acte van agreatie door de Staten van 8 Oct. 1591 betreffende een prebende van St. Marie. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Oct. 1591.

2) In het algemeen staan pastorieën en vicarieën op één lijn; ook wat betreft de benoeming. Cf. het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Febr. 1589, 21 Mrt. 1589. Cf. ook de notulen der Directiekamer van 21 Apr. 1587: aan Jhr. N. v. Zuylen werd bevolen binnen 8 dagen de „pastorie” te Kockengen te „confereren” aan Martinus Bachusius bv., in plaats van aan den door hem er mee begiftigde, — welke „gifte” verklaard werd „onbondich ende nyet te mogen bestaen” en daarom werd „gecasseerd ende geannuleerd”, — om „geëxamineert ende ondersocht” te worden. Anders zouden de Staten zelve M. Bachusius „totde voorss. pastorie... admitteren ende daerinne... institueeren”.

De tegenstelling: of gij - of wij, is zoo duidelijk mogelijk.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 10 Febr. 1581, punt 21. De Staten handhaafden het collatierecht; de Stad had bezwaren, doch werd overstemd. Ik meen de quaestie aldus te moeten verstaan, dat de Stad art. 4 der Orde, dat de vicarieën voor de predikanten bestemde, wilde toegepast hebben, terwijl de beide voorstemmende Leden den collators meer vrijheid wilden laten, zooals dan ook in art. 43 der Instructie geschiedde; in dit licht verschijnen de tertiën als een concessie aan de Stad.

alleen uit art. 4 scheen te volgen, dat het toch ook niet in de bedoeling lag het geheel op te heffen; dit artikel toch bepaalde, dat ook wie met vicarieën iuris patronatus begiftigd waren, in het op te richten seminarie konden worden opgenomen op het inkomen hunner vicarieën. Art. 5 was echter zoo algemeen geredigeerd, dat het geen plaats voor het collatierecht scheen over te laten. Of in art. 4 wellicht bedoeld werd: wie *tegenwoordig* in het genot van dergelijke vicarieën zijn? Met het oog op den Calvinistischen oorsprong van het Redressement zou ik tot deze opvatting neigen, en art. 5, dat strikt genomen de uitoefening van het collatierecht uitsloot, den voorrang geven boven een ruime opvatting van art. 4, dat slechts zijdelings het collatierecht betrof. Doch hoe dit zij, art. 5 is wat de vicarieën betrof, in het algemeen althans, nooit uitgevoerd, en de vicarieën zijn, het patronaatrecht inclus, steeds blijven bestaan.

In de regeling der geestelijke goederen ten platten lande van 11 Dec. 1589 werd het collatierecht uitdrukkelijk erkend ¹⁾.

In de volgende historie komt het onderscheid tusschen het confereeren en het agreëeren eener collatie duidelijk uit. Ds. A. Schomantius, gewezen „alumnus” van de Staten van Utrecht, en sedert met „consent ende approbatic” van hen „kercken-dienaer tot Ingen”, gaf hun te kennen, dat er een vicarie gefundeerd was in de „gewesene Capelle tot Wiel in Nederbetuwe, waervan d’selve vicarye oock genaemt is Capelle-vicarye”, van welke het ius collationis weleer gecompeteerd had „den Balyheer van Ste. Catharynen ende nu consequentelyck U. Ed. Mo.” ²⁾; dat Petrus Lucanus Plessius, gewezen predikant te Eck, deze vicarie „onderkropen” had en van het Hof van Gelderland „tanquam ex iure devoluto geïmpetreert” had, — volgens de placaten der Geldersche Staten op het stuk van de vicarieën, in Gelderland gelegen en gefundeerd, gemaakt —, en wel voor zijn zoon Christianus, van wien ze wederom „gedevolveert” was „door onderhandeling buyten kennisse van haer

¹⁾ Cf. p. 471.

²⁾ Deze vicarie stond sedert 1674 ter collatie van den Stadhouder; cf. het register no. 3582 (Stadsarch. Utr.), f. 50.

Ed. Mo. tot haren naedeel ende praejuditic in haer deuchdelijk ende wettelijk recht van collatie in handen van Dirck van Rumelaer in anno 1620 den 16^{en} Septembris" 1)), op wiens naam ze nog stond in het vicarieboek in de Kanselarij van Gelderland; dat ze lichtelijk op nieuw in andere handen kon komen buiten de Utrechtsche Staten om, vooral ook met het oog op de bepalingen van het Geldersche placaat van 26 Oct. 1615, volgens welke de vicarieën, wier „corpora gefundeert ende gelegen zijn in het Vorstendom Gelder", door den aanbinger verkregen konden worden, als deze aantoonde, dat de vicaris ongequalificeerd was of vier maanden „vande schoole ofte studyen absenteren", en de collator niet binnen dien tijd de vicarie aan een ander confereerde 2)); waarom hij verzocht, dat ze aan zijn zoon Johannes, „een joncxken van goeder hope", geconfereerd mocht worden ter studie „in sulcke faculteyt daertoe hy bequaem gevonden sal worden". Den 17^{den} Apr. 1635 werd deze vicarie door de Gedep. Staten „gegunt ende geconfereert" „aen ende ten behoefte van" J. Schomantius, „in dese genomineert", om er op te studeeren volgens de resolutiën op dit stuk; „ende dat alle jaer jegens den 1^{en} May hare Ed. Mo. van sijnen eerbaren leven ende studie goetd bewijs sal worden gedaen".

1) Hierin vergiste de requesrant zich blijkbaar, daar deze resignatie niet buiten de Staten om was geschied. Den 5^{den} Sept. 1620 toch beschikten de Gedep. St. op het request van P. L. Plessius „aengaende 't transport van een vicarie gefundeert inde Capel tot Wiel" etc.: zij verklaarden de resignatie op Jhr. D. v. Reumelaer voor „aengenaem" te houden, en verzochten, dat Kanselier en Raden van Gelderland „ende allen den genen dien dit aengaen ofte raecken mach" Jhr. D. v. R. „tot de possessie der voorss. vicarie ende de perceptie vande vruchten daer toe behorende t'admitteren ende ist noot hem daer in te stellen ende te mainteneren".

Met welk recht nu echter de Staten in 1635 Jhr. v. R. de plaats deden ruimen voor J. S., vat ik niet.

2) In dit placaat, door Stadhouder en Raden namens de Geldersche Staten uitgevaardigd, werd in hoofdzaak uitgesproken de verplichting der collators van vicarieën om deze te confereeren aan „jonge duchtige gesellen", en deze te „presenteren", „om daer mede te worden geïnstitueert", die verplicht waren „daerop te studieren in Gereformeerde Scholen" en bovendien gehouden waren „uyt te keeren ende te laten volgen off sich niet onderwinden het derdendeel vande suyvere incompten der selver goederen, dan 't selve laten komen tot onderhoud van kercken ende schooldienaren eerst ende vooral vande plaetse daer d'selve vicariën ende beneficiën gelegen zijn", etc.

Met deze acte van collatie gewapend begon Ds. Schomantius een proces tegen den gemelden Jhr. D. v. Ruemelaer, hetwelk met een dading (d.d. 15 Sept. 1635) beëindigd werd ¹⁾, bij welke Jhr. v. R. de vicarie „resigneerde” en „renuncieerde” van het bezit ervan ten behoeve van J. Schomantius, terwijl hem, zoolang deze vicaris zou zijn, „de gerechte helfte” der vicarieïnkomen zou worden afgestaan; de Heer van R. verbond zich om J. S. een beurs te bezorgen in het Collegium Willebrordi, waarvan hij of zijn oudste broeder collator was; etc. Hierop verleende het Hof van Gelderland aan J. Schomantius „investiture”, in dezer voege: „Stadtholder ende Raden in naeme vande Heeren Staten des Vorstendoms Gelre ende Graeffschaps Zutphen” etc., verklaarden (16 Sept. 1635) te hebben „aengenomen, geïnstitueert ende bestedight” te hebben „in ende tot die voorss. vicarie mitsgaders tot die jaerlix incompsten, vruchten, baten ende profiten vandien, ende sulcx voor die twee derdendelen, om die tot subsidie van sijne studiën t’ontfangen uyt handen vanden Ontfanger van ’t Quartier, die daerover gestelt is ofte noch gestelt sal mogen werden, off by assignatie desselven uyt handen vande pachters vande selve goederen tot koere vanden geïnstitueerden, blijvende het derdendeel volgende der Landtschapsresolutie tot behoeff van kercken- ende schooldienaren, voorbeholden dat hy sich niet en sal mogen begeven in eenige Jesuytsche scholen, maer sich veel meer reguleren nae d’ordre van ’t Landt ende d’uytgegangenen placcaten, op verlos vanden effecte van dese ende dat het beneficium impetrabel sal sijn byden genen, die daer toe gequalificeert zijnde ’tselve eerst sal versoucken”, etc. ²⁾.

Ook hier blijkt wederom, dat streng onderscheiden werd tusschen het „gunnen” van een benefice door de collators, ook al waren dit de Staten zelve, en de agreatie van de Staten; het laatste alleen deden zij in hun hoedanigheid van landsoverheid,

1) Cf. hierover het request van Schomantius aan de Staten, waarbij hij verzocht om handhaving van zijn zoon in de possessie der vicarie en afschrift der de vicarie betreffende bescheiden.

2) Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 157 vo. sqq.

zoodat het alleen te pas kwam bij de vicarieën, die binnen hun jurisdictie waren gevestigd; over de vicarie in quaestie hadden niet de Utrechtsche maar de Geldersche Staten zeggenschap; „toevallig” waren de eerstgenoemden er collators van, omdat zij n. l. de directie van het convent van St. Catharina, welks balijer het collatierecht ervan compcteerde, aan zich getrokken hadden: en zoodoende verleenden zij agreatie op de resignatie dezer vicarie den 5^{den} Sept. 1620, dus niet als souverain maar als collator, hetgeen ook ieder, als hij maar collator geweest was, had kunnen doen. De bron van het recht van Jhr. v. R. was de resignatie of het transport door P. L. Plessius; de Staten, hier als collator, keurden deze goed. Zoodat uit dit voorbeeld klaar is, dat de bron van het vicarischap was of een benoeming door den collator of een transport door den vicaris (behoudens agreatie door den collator), terwijl in beide gevallen de souverain van den lande de handeling had goed te keuren, opdat er geene voorschriften van recht of algemeen belang door gekrenkt werden. Benoemd werden de vicarissen alleen dan door de Staten, als het collatierecht ervan hun toekwam ¹⁾; anders werden zij alleen door de Staten geagreëerd. Dat een vicaris, op wiens benoeming geen agreatie verleend werd, niet bevoegd was tot het bezit der vicarie, spreekt van zelf; deze bevoegdheid had tweeërlei grond, de collatie en de agreatie, die beide onmisbaar waren.

Dat de collatie een uitoefening van eigendomsrecht zou zijn, zooals Mr. Verloren meent ²⁾, wordt voorts weerlegd door het Regeeringsreglement van 16 Apr. 1674, tot welks behandeling ik thans overga: „Ordre ende Reglement waernaer de Regeringe

1) Dan alleen „beschikten” de Staten over een vicarie; anders deed de collator zulks. Cf. p. 578: „wederomme sal staen tot dispositie vande Heeren Staten”. Cf. p. 575: F. van Beeck zeide in zijn request om collatie, dat de vicarie gevaceerd was en dus „gedevolveerd” op de Staten, „omme daarmede te mogen versien ende beneficiëren dient UE. goetduncken ende believen sall”.

2) L. c. pp. 420, 452, 453, 458 sqq. Als „eigenlijke” collator beschouwt hij n.l. de Staten: de collatoren hadden slechts het recht aan de Staten personen voor te dragen, die dan van dezen het recht kregen op $\frac{2}{3}$ der inkomsten uit zeker Provinciale (voormalige vicarie-)goederen. Het collatierecht noemt hij een op die goederen rustenden last. Onjuister kan het al niet.

inde Provincie van Uytrecht in het toekomende sal werden bestelt ende beleyt" 1).

§ 6. *Het regeeringsreglement van 16 April 1674.*

Dit bepaalde o. a.: „Dat de Stathouder inder tijt sal hebben de dispositie over de inkomsten van alle de vicaryen dependerende vande voorss. Proosten, Deken en vijf Capittelen, geene uytgesondert, soo haest de voorss. vicaryen successivelijk ende van tijt tot tijt sullen komen te vervallen ende dat den-selven Stathouder ten dien eynde een Rentmeester over den ontfangh vande inkomsten der voorss. vicaryen sal stellen, behoudelijk dat de inkomsten derselver vicaryen sullen moeten werden bekeert tot het onderhoud van arme predicanten, haere weduwen, kinderen ofte andere gelijcke pieuse saken binnen dese Provincie" 2).

Voorts werd door dit reglement aan den Stadhouder opgedragen de benoeming 3) van leden van de Ridderschap, burge-meesters en schepenen, leden van de Vroedschap, schouten, maarschalcken, den secretaris der Provincie, militaire ambtenaren, etc., deels rechtstreeks deels uit een nominatie; en ook de aanstelling der rentmeesters van de conventen van Oostbroek, St. Paulus, St. Catharina, e. a. — hieronder behoorde ook het kantoor der Geben. goederen, welks rentmeester voortaan ook door den Stadhouder zou benoemd worden — en de bestemming der inkomsten dezer kloosters, voorzoover

1) Reg. v. d. resol. d. St. Opgenomen in het Utr. Placaatb. I. pp. 169 sqq.

2) Aan deze bepaling ging het volgende vooraf: „Dat de Stathouder inder tijt sal hebben de begevinge vande Preposituren ofte Proosdyen, soo wanneer die souden mogen komen te vaceren, sonder enige nominatie ofte contradictie van ymant; ende dat den welgemelte Stathouder inder tijt insgelijx sal hebben de vrye ende libere dispositie van alle de canonisynen, die in de sess alsoo genoemde sLands ofte Statenmaenden sullen komen te vaceren, daarmede sal mogen doen ende handelen naer sijn goetduncken en welgevallen.

Dat de Decanen ende Canonisynen vande voorss. vijf Capittelen niet sullen mogen werden gcalieneert, verhandelt ofte geresigneert anders dan met consent ende goetvinden vande welgemelte Stathouder inder tijt".

3) Men lette op het onderscheid, dat ook in dit reglement gemaakt werd tusschen het benoemen, „aenstellen" of „verkiezen" uit een „nominatie" of zonder deze,

deze niet reeds een vaste publieke bestemming hadden ¹⁾; terwijl er verder nog andere staatsrechtelijke verhoudingen in geregeld werden. Het was i. e. w. een *regeeringsreglement*, gelijk de titel reeds aangaf: een regeling, die de Staten als souverein van den lande troffen, zoodat het ook in dit licht is, dat de rechten, die den Stadhouder ingeruimd werden, beschouwd moeten worden. De Staten beschikten te zijnen faveure over deze bevoegdheden, gedeeltelijk ten nadeele van zichzelf, gedeeltelijk ten nadeele van anderen (Steden en Kapittelen), bv. over de collatie der praclatuurschappen, canonisieën en kapittelvicarieën ²⁾; het benoemen der rentmeesters der conventen, en het geven van een bestemming aan een gedeelte der inkomsten van deze; en dit deden zij niet als eigenaars der kapittelgoederen en vicariegoederen en kloostergoederen, maar als landsoverheid.

Wat de vicarieën betrof, was de strekking van het Reglement derhalve deze, dat er een administratiekantoor gevestigd zou worden, welks rentmeester door den Stadhouder zou worden benoemd, waaronder de vicarieën, wier collatie toekwam aan de Kapittelen of hunne prelaten, onverschillig in welke kerken ze gefundeerd waren, zoodra ze kwamen te vacceeren zouden

en het agroëeren of voor aangenaam houden van een „gepresenteerde”; het laatste had plaats ten aanzien der gedeputeerden ter Staten-Generaal, Raad van State, Admiraliteiten etc., waarbij de drie Statenleden om beurten „committeren” zouden, gelijk voorheen, doch onder de verplichting, dezen te „presenteren” aan den Stadhouder, die de gepresenteerden zonder opgave van redenen te „verclaren voor aengenaem ofte niet aengenaem”, in welk laatste geval een ander gepresenteerd moest worden. „Nomineeren” werd er overigens in gebruikt in den zin van voordragen.

1) „Ende naedemacl de incomsten der goederen vande conventen van Oostbroeck, St. Paulus, Ste. Catharine ende andere, voor soo veel die niet specialijck sijn geaffecteert tot eenige publicque saecken voor desen by de Heeren Staten deser Provincie sijn gebruyckt om d'een off d'andere familie te beneficeren en gratificeren, dat aende Stadhouder van dese Provincie inder tijt sal werden gudeferceert de dispositie over het overschot der voorss. incomsten voor soo veel die tot de voorss. publicque saecken niet specialijck en sijn geaffecteert; ende dat vervolgens de Stadhouder inder tijt sal aenstellen de Rentmeesteren over deselve goederen”.

2) In den zin van vicarieën, wier collatie bij de proosten en dekenen der Kapittelen of bij deze zelve berustte.

gebracht worden, om ad pios usus (voornamelijk tot steun van predikanten en hunne weduwen) te worden aangewend.

Hiermede vergelijkte men art. 5 van het Redressement; behoudens den meer beperkten omvang der bepaling van 1674 — ze omvatte alleen de vicarieën en ook deze slechts gedeeltelijk — waren beide artikelen, afgezien van de terminologie, van dezelfde kracht ¹⁾.

Dat het Regeeringsreglement slechts op een deel der vicarieën doelde, toont reeds de oppervlakkigste lezing ervan. Toch werd door den rentmeester, — Dr. A. Gentman, die over het gemelde administratiekantoor als zoodanig was aangesteld: 10 Mei 1674 ²⁾, — in zijn „notificatie” van 20 Mrt. 1675 zijn taak

1) Het is merkwaardig, dat Mr. Verloren bij zijn behandeling van het reglement van 1674 (l. c. pp. 146 sqq., 175 sqq.) geen der argumenten aanvoert, die hij bij de bespreking van het reglement van 1586 ten gunste van het eigendomsrecht der Staten uitspeelde; toch kan men m. m. evengoed aan het reglement van 1674 het eigendomsrecht der vicariegoederen ophangen, doch nu niet van de Staten maar van den Stadhouder, als aan dat van 1586 dat der Staten. Mr. V. denkt er niet aan, om thans uit het in één masse brengen der bedoelde vicariegoederen te concludeeren tot de opheffing der vicarieën, evenmin als hij er aan denkt uit de beschikking door den Stadhouder over de betreffende gelden zijn eigendomsrecht te deduceeren.

2) Quohier der geestelijke goederen 1674 (Rijksarch. Utr., Varia Staten no. 117) f. 350: „Alsoo noodigh is, dat een Rentmeester werde aengesteld over de vicaryen, welckers inkomsten volgens het Reglement van de Heeren Staeten van Utrecht gemacckt zijn gestelt ter dispositie van zijn Hoogheyt ende ten behouven vande andere weduwen ende kinderen van predikanten ende andere pieuse saecken in de voorss. Provincie, heeft zijn Hoogheyt goetgevonden daertoe te committeren, soo als daer toe gecommittceert wort by deese, Doctor Adriaen Gentman, mits stellende behoorlijke cantie; lastende een ydor, die het aengaen magh, den voorss. Adriaen Gentman als Rentmeester voorss. te houden ende erkennen”: 10 Mei 1674.

Op het Stadsarchief te Utrecht is aanwezig, no. 3584, een „Quohier van de geestelijke goederen 1681”. Het is opgedragen aan den Stadhouder, 28 Jan. 1681, door P. Ruysch, H. J. van Tuyll van Serooskerken, A. van Benthem; A. van Lockhorst tot Schonauwen en J. Pestere, zijnde de „Gecommitteerden uyt de ordinari Gedeputeerden ende de Surintendenten by Uwe Hoogheyt aengesteld over de alsoo genaemde geestelijke goederen”; bevattende „de namen der benifitiën, derselver corpora, gelijk ook derselver jaarlijks incomen ende lasten”.

Het bevat echter minder dan het Quohier 1674, in welks index verwezen wordt en naar zijne eigen folio's en naar die van het register van 1681; het is dus partieel een copie van dit laatste. Cf. Quohier 1674 f. 502.

ruimer opgevat; deze kennisgeving was gericht aan „alle vicarisen, so vande Praeposituren, Thesauryen, Scholasteryen, Proosten, Deeken en de vijf Capittelen van Utrecht als van het capittel van Wijk dependerende, gelijk mede aan alle andere, wiens vicaryen op eenige parochie-kercken en andere conventen in dese Provincie zijn gefondeert”, terwijl er alleen deze beperking bij werd gevoegd: „uytgesondert alleen die vicaryen, die tot onderhout van eenige particuliere families zijn ingestelt”. Aan hen allen werd gelast vóór 1 Juli 1675 op te geven hunne vicarieën en een staat van de goederen ervan benevens het moment waarop zij de possessie ervan verkregen hadden, op straffe van de facto van hunne vicarieën vervallen te zijn; terwijl voor nadere bijzonderheden verwezen werd naar de instructie van den rentmeester (13 Mrt. 1675)^{1) 2)}. Met deze uitzondering werd waarschijnlijk bedoeld op de vicarieën iuris patronatus laicalis, van welke het collatierecht in de familie van den stichter vererfde, en in welker fundatiebrieven tevens vaak bepaald was, dat ook de vicaris zoo mogelijk van den bloede van den stichter wezen moest. Zoo doende trok de rentmeester van het kantoor der Pieuze Zaken — zoo werd dit kantoor genoemd, kennelijk met het oog op de betreffende bepaling van het Regeeringsreglement³⁾ — alle vicarieën aan zich, die niet onder de genoemde exceptie te brengen waren, dus bv. ook die vicarieën, van welke de fundatiebrieven de begeving opdroegen aan Stedelijke autoriteiten als burgemeesters, schouten etc., en aan kerkmeesters van

1) „Provisionele instructie voor Adriaen Gentman, gecommitteert tot Rentmeester over den ontfangh vande vicaryen in de Provintie van Utrecht, die successievelijk sullen koomen te vervallen ter dispositie van zijn Hoogheyt, omme in conformite van het Reglement over deselve Provintie gearrestcert, verdeelt en bekeert te worden, de dato 13 Maart 1675”. Quohier 1674, ff. 20 sq.

Zeer correct is deze titel, volkomen met het Regeeringsreglement in overeenstemming.

Waarom Mr. Verloren (l. c. p. 177) zegt: „Deze instructie voor den Rentmeester der Pieuse Zaken, die daarin zeer wijldustig als rentmeester der vicarien wordt voorgesteld” etc., is onbegrijpelijk. Wat er voor „wijldustigs” in steekt om een rentmeester over zekere vicarieën ook zoodanig te noemen, vat ik niet.

2) Utr. placaatb. II. pp. 452, 453.

3) Cf. p. 598.

parochiekerken, en strikt genomen ook die, wier collatie toekwam aan abten of priors of andere autoriteiten van kloosters, en aan regenten van gasthuizen, etc.; toch sprak het Regeeringsreglement, ter uitvoering van welks voorschriften Dr. Gentman benoemd was, van deze alle niet, maar alleen van de vicarieën, wier collatie competeerde aan de vijf Utrechtsche Kapittelen en hunne prelaten ¹⁾).

In zijn instructie werden bepalingen gegeven ter verdere uitvoering.

Geen resignatie der bedoelde vicarieën mocht meer plaats hebben; zij moesten uitsterven, en zoodra ze door het overlijden der bezitters kwamen open te vallen, zouden ze „vervallen ten profijte van het comptoir”; eventueele resignaties gedaan na 16 Apr. 1674 werden als niet geschied aangemerkt, zoodat de vorige possesseurs in het bezit ervan bleven. De secretaris van de Staten zou, opdat het voorzeide „redres” te beter geschieden mocht, aan den rentmeester der Pieuze zaken een lijst overleggen der vicarieën, die met „aggreatie” der Staten geresigneerd waren. (art. 5).

Zoodra een vicaris kwam te overlijden, zou het volle inkomen der vicarie aan het kantoor der Pieuze zaken betaald moeten worden, zonder dat het kapittel of iemand anders er iets van mocht inhouden, behoudens het recht van de weduwe van den vicaris op een jaar van gratie. (art. 6).

Eveneens zou „vervallen ten profijte van het comptoir” het „gedeelte van het inkoomen vande altariste- en comparante-goederen”, dat de overleden vicaris genoot. (art. 7).

Ook zouden „vervallen ten profijte van 't comptoir, omdat deselve sonder resignatie verstorven waren”, de vicarieën, die

1) In het register no. 3582 (Stadsarch. Utr.) werden echter alleen opgesomd de vicarieën, die ter collatie van de prelaten der Kapittelen stonden, wat de Stad Utrecht betrof; de enkele plattelandsche vicarieën werden opgegeven, zonder dat er bij gemeld werd in wiens plaats de Stadhouder trad; misschien waren het vicarieën, wier begeving, op welken grond dan ook aan de Staten gekomen, door hen van ouds den Stadhouders gegeven werd, zoodat Dr. Gentman te dezen opzichte in zijn notificatie wel buiten de bepalingen van het Reglement van 1674 ging maar niet buiten de van elders opkomende bevoegdheden van den Stadhouder. Cf. pp. 610, 611.

de Kapittelen vóór 16 Apr. 1674 „tot haeren profijte” „naer sijn getrocken ofte gemortificeert” hadden. (art. 8).

Aan het kantoor moesten ook betaald worden alle maandelijksche presentiegelden, „soo wel als d'andere inkompten van alle de vervallene vicaryen, sonder dat den Rentmeester sal gchouden zijn selfs in parsoon alle maendt in den capittle te compareren ofte den eedt der vicarissen te doen, oft ook de vervallene vicaryen te stellen op andere naemen als allcen op de naem van het comptoir”. (art. 10) ¹⁾.

De landen, tienden, huizen, erven etc., die uit de huur waren of zouden komen, zouden door den rentmeester verhuurd worden; afgeloste kapitalen moesten door hem weder belegd worden op een der Provinciale kantoren. (art. 11).

Wat de distributie van de inkomsten der vicarieën betrof, om er deel aan te hebben moest men zich bij request tot Zijn Hoogheid wenden, die er naar hem goed dacht op zou appointeeren. (art. 16).

Tot richtige uitvoering van de macht ten opzichte der geestelijke goederen den Stadhouder bij het Regeeringsreglement opgedragen werden door hem twee superintendents aangesteld, waarvan hij in een missive d.d. 8 Apr. 1676 den Staten kennis gaf, onder overlegging eener instructie van denzelfden datum ²⁾.

De Stadhouder overwoog in deze missive, dat „ons incumbert de dispositie en collatie over verscheide alsoo genaemde geestelijke goederen, en dat wy dyenvolgende bevought zijn tot het aenstellen vande Rentmeesters over de voorss. goede-

1) Vooral uit dit artikel springt in het oog, dat met „vervallen” der vicarieën ten bate van het kantoor der Pieuze zaken niet bedoeld werd een opheffing der vicarieën maar enkel op het genot der inkomsten ervan werd bedoeld. Het kantoor was a. h. w. de vicaris, op zijn naam werden de vicarieën gesteld; de rentmeester werd echter ontheven van de verplichtingen der kapittelvicarissen om den eed af te leggen en in de vicarissenvergaderingen te verschijnen; het is wel karakteristiek, dat het noodig was hem uitdrukkelijk hiervan te ontslaan.

2) Quohier 1674, ff. 22 sq.

Deze instructie werd 21 Febr. 1678 met 8 artikelen aangevuld; bij een missive van 6 Sept. 1676 hadden de gecommiteerden der Gedep. St. en de Surintendents deze applicatie aan den Prins voorgesteld. Quohier 1674, ff. 26 vo. sqq.

ren, oock tot de vordere directie van dien, en ons ende onse posteriteyt daeraen gelegen is, dat tot conservatie van deselve, voor soo veel onse interesse belanght, die met een naeuwkeurige toesicht werden geregeert ende geadministreert"; en deelde mede, dat hij daartoe aangesteld had de Heeren Adam van Lochorst en Mr. Johan Pesters, en verzocht, dat de Staten hen als zoodanig wilden erkennen.

Bij resolutie d.d. 25 Mei 1676 erkenden de Staten hen en verklaarden zij deze instructie „voor welgevalligh aen te nemen" ¹⁾.

In deze instructie werd overwogen, „dat door den tegenwoordigen droevigen oorlogh ende invasie der Franse groot berderft en disordre in ende ontrent de voorss. goederen en haere opkomsten zijn voorgevallen", „waerdoor predikanten en andere, die uyt het ordinaris inkoomen voor desen haer tractementen hebben genooten, nu door andere middelen tot laste vande Provintie moeten worden gesupporteert"; dat door naarstig toezicht deze goederen en opkomsten weder in goeden staat behoorden gebracht te worden; „dat oock veele der voorss. goederen ende inkomsten in andere provintiën zijn gelegen, die sonder naeuwkeurigh opsicht door de tegenwoordige prompte maenier van executeren somwijlen door wanbetaelinge der bruyckers ende versuym vande Rentemeesters by executie souden kunnen werden verkocht tot groot naedeel ende ruine vande *corpora*, daer aen deselve gehooren". Waarom superintendenten aangesteld werden, „omme met reciproque communicatie van de Heeren Gedeputeerde Staten s' Landts van Utrecht deselve te regeren ende t'administreren", etc. Jaarlijks moesten zij den Stadhouder een pertinenten staat leveren „van tgeene int voorgaende jaer by de *corpora* is geprofitteert off waermede deselve zijn beswaert"; wijders moesten zij hem terstond kennis geven „van alle toevallen ende veranderingen van importantie" soo in ende ontrent de voorss. *corpora*, als *haere goederen*"; „ende nyet vermogen toe te staen de verkoopinghe ofte alienatie van eenige *goederen van deselve corpora*, off die in erff-

1) Quohier 1674, f. 24.

huys off erffpacht te helpen uytgeven sonder ons preallabel voorweeten ende consent"; den rentmeesters van Oostbroek, St. Catharina, St. Paulus, de Karthuizers, de Gebeneficieerde goederen, St. Jan en Maria Magdalena te Wijk, en St. Agniete te Rhenen werd gelast hen in hun taak te erkennen en te gehoorzamen.

In 1678 bestond het kantoor der Pieuze zaken nog alleen op het papier; den 25sten Juli 1678 gaf de Stadhouder daarom een nadere commissie op zijne beide superintendents ¹⁾.

Den 25sten Juli 1678 bevalen de Staten aan de Kapittelen zich hiernaar te gedragen ²⁾. Den 24sten September daaraanvolgende verzochten zij den Domdeken de dekens of de vice-dekens der Kapittelen samen te roepen en er voor te zorgen, dat de Kapittelen gehoorzaamden, en droegen zij aan de Gedep. Staten op de nalatigen er toe te dwingen ³⁾.

De Kapittelen verzochten (3 Dec. 1678) aan de Staten om niet gedwongen te worden de instructie van Dr. Gentman na te leven, en dat de Staten hen in hun aan den Stadhouder in te dienen supplicatie wilden steunen ⁴⁾; waarop door de Staten, 5 Dec.,

1) „Alsoo bevonden word, dat Adriaen Gentman, Rentmeester vande vicaryen in de Provintie van Utrecht, tot noch toe door deese ende geene difficulteyten op den voet van de provisionele instructie aen hem gegeven het Comptoir van de pieuse saecken nyet en heeft kounen formeren", en mitsdien geen verdecling der inkomsten ervan alsnog had kunnen geschieden, „tot merckelijck naedeel van veele eerlijcke ende behouftige in- ende opgesetenen der voors. Provintie", gelastte hij den „Surintendents voor de alsoo genaemde geestelijcke goederen om „met reciproque communicatie van de Heeren Gedeputeerde Staten s'Landts van Utrecht de „capittelen, collegiën van vicarisen ende haere rentmeesters, mitsgaders alle andere possesseurs van vicaryen" aan te manen en te verplichten, zonder uitstel aan den rentmeester der Pieuze zaken over te brengen en bekend te maken alle onder hen behoorende vicarieën, vacerende en gepossideerde; voorts werden zij gemachtigd, om voortaan „te ontfangen alle versoecken van resignatiën, ende in onsen naem de approbatiën daer over te verleenen op de wijze „ende onder soodanige requisiten soo wel ten aensien van de resignanten als van de geresigneerde" als voorheen door de Gedep. Staten gedaan werd, waarvan zij telkens den Stadhouder hadden kennis te geven. Quohier 1674, f. 30.

2) Sc. betreffende „den aenbrenghe ende administratie der vicaryen aen de vijf Collegiën behoorende", en „de resignatie der prebenden vande gemelte Collegiën". Quohier 1674, f. 31.

3) Quohier 1674 f. 31 vo.

4) Quohier 1674 f. 32.

een weigerend antwoord gegeven werd, vergezeld van den uitdrukkelijken last om binnen den tijd van 6 weken er aan te voldoen, opdat zij niet genoodzaakt zouden zijn andere dwangmiddelen te gebruiken ¹⁾.

Toch kregen de Kapittelen hun zin.

Den 20sten Apr. 1682 ²⁾ kwam een overeenkomst tot stand tusschen de gemachtigden van den Stadhouder en die der vijf Kapittelen ³⁾. De Stadhouder verbond zich er voor te waken, dat „de vijff Capittelen ende yder van dyen sullen blijven soo als deselve van ouds ende ten tijdt van de stadthouderlijke Regeringe der voorige Princen van Orangie Hooghloffelijcker memorie zijn geweest, soo wel ten aensien vande praelatuyschappen ende praebendens, als ten aensien van de vicaryen”, zoodat de kanunniken en vicarissen het recht zouden hebben om volgens de geldende bepalingen ⁴⁾ „op behoorlijke aggreatie haer respective prebendens, vicaryen ende beneficiën te mogen resigneren”. Aangezien bij het Reglement van 1674 „de aggreatie op de voorss. resignatiën mitsgaders op de admissie vande canonicken succederende in eenige vacant gevallen praebendens” aan zijn Hoogheid was „gedefereerd”, en dit aan de belanghebbenden veel tijdverlies en moeite berokkende, zoo verbond de Prins zich om dit zijn recht op te dragen aan de Staten of hunne Gedeputeerden, gelijk hij bij dit accoord opdroeg „de autoriteyt om de resignatiën ende admissiën van de voorss. praebendens, beneficiën ende vicaryen in zijn Hoogheys naem ende in conformite vande voorss. resolutie ende poincten decisoir te mogen doen”.

Wat de aan den Stadhouder opgedragen collatie der praebenden, die in de 6 Staten- of pauselijke maanden kwamen te

1) Quohier 1674 f. 32 vo.

2) In het Utr. Placaatb. (I. p. 216) wordt als datum van dit accoord opgegeven 4 Mei 1684; deze dagteekening is ook door Mr. Verloren (I. c. p. 151) overgenomen.

3) Quohier 1674 f. 40. Het contract werd gesloten in den Haag door J. Pestors, als gecommiteerde van den Prins, en de gemachtigden der vijf Kapittelen, G. Schade, N. de By, A. Godyn, Both v. d. Eem, F. Berck, en J. Godin, „opt goetvinden, aggreatie en ratificatie” van hunne principalen.

4) Cf. Utr. Placaatb. I. pp. 217, 218.

vaceeren, betrof, deze zou hij behouden, evenals die der prelatuurschappen (proosdijen, scholasterieën en thesaurieën), terwijl eveneens de collatie der tot deze prelatuurschappen behorende vicarieën bij den Stadhouder zou blijven; de collatie der vicarieën echter, die van ouds aan de Kapittelen zelve toekwam, behielden de Kapittelen ¹⁾).

Omtrent de vicarieën werd door deze regeling de taak van den rentmeester der Pieuze zaken ingekrompen: de vicarieën, wier begeving door de Kapittelen geschiedde, zouden op den ouden voet door hen gegeven worden, zoodat er voor de Pieuze zaken alleen de vicarieën, die ter collatie van de proosten, scholasters en thesauriers der Kapittelen stonden, overschoten ²⁾; deze laatste zouden door den Stadhouder worden geconfereerd, terwijl blijkens Dr. Gentmans instructie van 1675 niet van begeving der verschillende beneficiën gesproken werd maar van een verdeeling der inkomsten ervan naar het believen van den Stadhouder.

In een schrijven der Superintendenten aan den Prins, gedateerd 25 Apr./5 Mei 1685, waarin zij dan ook opmerkten: „Het geconvenieerde tusschen uwe Hoogheyt ende de gecom-

1) „Ende terwijl bij het voorss. Reglement aen hooghgemelte zijne Hoogheyt mede is gedefereerd de collatie van alle de praebendens, die inde sess Staten ofte alsoo genaemde pauselijke maenden vacant soude mogen koomen te vallen, ende dat de voorss. vijf Capittelen hebben gesustineerd, dat aen hooghgemelte zijne Hoogheyt by het voorss. Reglement nyet hadden kunnen worden gedefereerd de tour off beurte zijnde de darde plaetse, die in de voorss. Staten ofte pauselijke maenden quam vacant te vallen, in consideratie dat deselve tour ofte beurte vande beginselen vande Regieringe aff nyet hadde gecompeteert aen de Heeren Geëligeerden, het eerste Lid van den Staet uytmaeckende, maer alleenlijck was geweest ende gebleeven aende voorss. Capittelen, ende dat aende andere zijde is geallegiceerd, dat de voorss. Capittelen in den beginne het voorss. eerste Lidt geconstitueert hebbende de collatie vande voorss. darde tour ofte beurte nyet als Capittelen maer als het voorss. eerste Lid hadden bekoomen, ende dat de Heeren Geëligende het voorss. eerste Lid naederhand in alles hebbende gerepresenteerd, ende alle zijnde van het licchaem van een van de voorss. vijf Capittelen, de voorss. collatie aen die Capittelen wel hadden kunnen laeten maer evenwel nyet anders dan soo als die in haere beginselen opde voorss. Capittelen, ende sulx als constituerende het eerste Lidt, was gekoomen”, etc.

2) Ik laat nu daar de vicarieën, die geene „familievicarieën” waren en ook niet ter collatie van de Kapittelen of hunne prelaten stonden.

mitteerden van de vijf Capittelen binnen Utrecht, de date 20 April 1682, heeft gecaused een groote veranderinge ontrent de collatie vande vicaryen, die wy dienstigh gecordeelt hebben te remarqueren", zonden zij hem een lijst der vicarieën, „voor de meeste gereetheit in een kleyn volumen" vervat „te saemen met de andere beneficiën, die van de Edel Mogende Heeren Staeten van Utrecht by de reglemente van den 16 April 1674 aen de dispositie van uwe Hoogheyt zijn gelaeten" 1).

De beide superintendents, wien dit werk „als een saeck ons beyde privative aenbevoelen", opgedragen was, boden deze opgaven Zijner Hoogheid aan „neffens toewenschinge van Godes rijcke zegen ontrent de bysondere bescherminge van uw Hoogheys dierbaer parsoon ten nutte van ons lieve Vaederland ende van de goede patriotten", als een „kermisgifte" 2).

Hoe het overigens met het kantoor der Pieuze zaken is gegaan, is mij niet bekend.

Het had uit den aard der zaak niets uit te staan met dat der Geben. goederen; het eerste omvatte de vicarieën, wier collatie aan de kapittelprelatten behoorde en sedert 1674 aan den Stadhouder; het tweede omvatte, behalve de pastorie- en kapellaniegoederen, de tertiën der ten platten lande gefundeerde vicarieën; sommige plattelandsvicarieën vielen dus onder beide kantoren, hetgeen echter geene moeilijkheden veroorzaakte, daar de rentmeester der Geben. goederen van deze het $\frac{1}{3}$ der inkomsten had te ontvangen (voorzoover de Staten hem niet den ontvang van de volle inkomsten hadden opgedragen) en de rentmeester der Pieuze zaken het $\frac{2}{3}$ ervan.

1) Quohier 1674 f. 370 vo.

2) Het is aanwezig op het Stadsarchief te Utrecht, no. 3582. Vooraf gaat het Regeeringsreglement van 1674 en eenige andere stukken; op f. 9 begint een „Recuil vande beneficiën, waer van de collatie is gedeferceert aen sijne Hoogheyt den Heere Prince van Orange by de Ed. Mog. Heeren Staten van Utrecht ingevolge vande bekende reglemente, de date 16en April 1674".

Op ff. 28 sqq. volgen de vicarieën, verdeeld in 5 „classes": 1). die der prelatuurschappen van de 5 Utrechtsche Kapittelen „volgens de memoriën daer van overgelevert by de respc. Capittelen tot voldoeninge van het geconvenieerde tuschen de geauthoriseerde van Sijne Hoogheyt den Heere Prince van Orange ter eenre ende vande Heeren Decanen ende Capitullairen vande vijf Capittelen tot Utrecht ter andre sijde de date 20e April 1682". 2). die „welker collatie speciaalijk

De vicarie te Neerlangbroek biedt hiervan een voorbeeld ¹⁾.

Op dezelfde wijze werd de tot $\frac{2}{3}$ harer oorspronkelijke grootte teruggebrachte vicarie van Woudenberg beheerd van wege den Stadhouder, die door den betreffenden rentmeester den vicaris den erfpachtscanon liet uitbetalen; terwijl het derde gedeelte van het vicarievermogen aan de Staten verantwoord was door den rentmeester der Geben. goederen ²⁾.

Behalve deze plattelandische vicarieën werden er in het register n°. 3582 nog opgenoemd een vicarie te Driebergen op het altaar van St. Catharina (f. 47), de vicarie van St. Nicolaas te Abcoude (f. 48), en een vicarie te Kamerik (f. 49): als staande ter collatie van den Stadhouder.

Aangaande de eerste werd den 31sten Jan. 1682 door de Staten den rentmeester der Geben. goederen gelast te betalen aan Dorothea Emonds, door den Stadhouder voor 6 jaren tot „possesseur” benoemd (18 Jan. 1681) jaarlijks f. 60, als „het effect vant appointement” van Zijn Hoogheid ³⁾.

De vicarie te Abcoude ⁴⁾ was 29 Dec. 1682 door den Prins

heeft gespecteert aende Domproostdye inder tijd”. 3). die behoorden tot het kapittel van St. Jan te Wijk. 4). die ten platten lande gefundeerd waren. 5). die buiten de Provincie Utrecht waren gefundeerd (de op p. 594 genoemde).

Onder no. 2 werden verschillende vicarieën, gefundeerd in de 4 Utrechtsche parochiekerken, en één in de kerk te Neerlangbroek genoemd; zes waren ervan ontdekt, en werden opgesomd met hare possesseurs en goederen, de overige werden als verduisterd aangemerkt.

Dit register is samengesteld, o. a. uit opgaven der Kapittelen, waarvan er nog in Maart 1685 aan J. Pestere werden ingezonden; cf. ff. 58, 59.

1) De collatie ervan kwam den Stadhouder toe, — die in 1681 dan ook een possesseur benoemde —, en de administratie den rentmr. der Pieuze zaken; de vicaris, die voor 6 jaren benoemd was, ontving jaarlijks f. 60, terwijl de vicarie-inkomsten bestonden uit de interessen à 4 % van een kapitaal van f. 1800, zoodat het overschietende blijkbaar door den rentmr. der Pieuze zaken werd ingehouden. Deze f. 1800 waren het $\frac{2}{3}$ van het geheele kapitaal der vicarie; de inkomsten van het $\frac{1}{3}$ werden geïnd door den rentmr. der Geben. goederen.

2) Cf. pp. 557 sqq.

3) Mr. Verloren (l. c. p. 182) heeft ten onrechte „heffster van het appoint”. Dit staat er niet; het is trouwens onzin.

4) Deze vicarie kwam in de rek. der Geben. goederen over 1618 voor zonder inkomsten (f. 75), daar den vicaris, den deken van Oudemunster, de tertiën geremitteerd waren.

geconfereerd aan C. van Tol; deze vicarie werd later ¹⁾ eveneens geheel ontvangen door den rentmeester der Geben. goederen, die den vicaris $\frac{2}{3}$ der inkomsten uitkeerde.

Van de eerste vicarie werden reeds in 1618 de tertiën ontvangen door den rentmeester der Geben. goederen.

De vicarie te Kamerik (van O. L. Vrouwe) had tot inkomen een erfuitgang van f. 120; tot possesseur ervan was door den Stadhouder benoemd M. v. Weede, 25 Sept. 1683 ²⁾.

Op welken grond den Stadhouder het collatierecht dezer platte-landsche vicarieën toekwam, is mij niet gebleken ³⁾. In het register n°. 3582 is ook opgenomen een lijst der „Geestelijke Beneficiën met de inkomsten van dien gefundeert inde Stad, Steden ende Lande van Utrecht, staende ter collatie ende electie van Zijne Excellentie als Stadhouder vanden selve Lande”, 4 [lees: 14] Sept. 1628 door Marten van Hemerden, tot het samenstellen ervan door den Stadhouder gelast, ingeleverd bij den griffier van den Prins, Verdoes ⁴⁾. De beneficiën, hunne bezitters en hunne goederen werden er in opgesomd, zonder opgave echter van den grond van het Stadhouderlijke collatierecht. Behalve de proosdijen der vijf Kapittelen (waarvan de „electie” den Prins toekwam uit een „denominatie” der Staten), de thesaurie van St. Marie (wier „collatie” toekwam aan den Stadhouder en de Staten *alternatis vicibus*), werden door M. v. Hemerden verschillende vicarieën opgesomd als staande ter

In de rek. over 1669 (ff. 75 sqq.) kwam ze eveneens voor memorie, om dezelfde reden; als collator werd de Stadhouder genoemd, als possesseur Maurits Charles; ten onrechte werd ze St. Andries-vicarie genoemd.

In de rek. over 1740 (p. 21) werd van deze vicarie $\frac{1}{3}$ der interesssen van een kapitaal van f. 3621, 10 st. verantwoord: f. 33 — 4 — ($\frac{2}{3}\%$ $\frac{1}{6}\%$).

1) Sedert 1759, toen het kapitaal van f. 3621, 10 st. was afgelost en 5 nieuwe obligaties waren aangekocht, en de Staten den rentmr. der Geben. goederen hadden opgedragen de volle interesssen ervan te innen en $\frac{2}{3}$ ervan den vicaris uit te keeren, (resol. 11 Mei, 3 Juni 1759).

2) Quohier 1674, f. 514.

M. v. Weede trad in de plaats van Jacob v. Berck, 19 Jan. 1622 door Maurits „als Stadhouder vande Provintie van Utrecht” met de vicarie begiftigd.

3) Cf. p. 602.

4) Ff. 60 sqq. Deze lijst komt ook voor in het Quohier 1674 ff. 467 sqq.

collatie van den Stadhouder: in den Dom, 2; in de Mariekerk, 1; in de Buurkerk, 1; te Wijk, 2 (gefundeerd op St. Aachtenaltaar), en nog 4 andere (waarvan één zonder altaar); te Kamerik, de O. L. V.-vicarie; te Woudenberg, 1; te Driebergen, een die aan Hendrik Emontse, zilverbewaarder van zijn Excellentie, geconfereerd was; te Lopik, een vicarie op O. L. V.-altaar¹⁾; te Abcoude, 2 (van O. L. Vrouwe²⁾ en St. Nicolaas); een vicarie der elfduizend Maagden in het convent van St. Catharina te Utrecht; een vicarie S^t. Spiritus in het gasthuis te Rhenen; en een in de kerk ter Eem. Voorts de kapittelgoederen van Wijk, en de vier prebenden van ter Horst³⁾.

Reeds vóór het Reglement van 1674 had de Stadhouder derhalve van verschillende beneficiën de begeving. Het Reglement breidde de bevoegdheden van den Stadhouder op dit stuk uit; toch kwamen er in de lijst van 1628 beneficiën voor, die in de opgaven van het register van 1685 ontbraken. De bedoeling, die bij de samenstelling van het Regeeringsreglement voorzat, was blijkbaar om de collatie van alle vicarieën, niet iuris patronatus laicallis zijnde, in de gansche Provincie en ook elders voorzoover ze den Staten toekwam (men denke aan de vicarie te Wiel) aan den Stadhouder op te dragen; de notificatie van Dr. Gentman (cf. p. 601) zeide het zoo duidelijk mogelijk. Vóór 1674 hadden de Kapittelen te Utrecht zich in hunne collatierechten weten te handhaven, zoodat de vicarissen bij voortduring door hen benoemd waren; wat de overige vicarieën in de Stad Utrecht gefundeerd betrof, de Staten hadden met deze zich niet ingelaten⁴⁾: aan den Raad lieten zij het over te dezen opzichte bepalingen te maken, die dit ook deed, altijd voorzoover men van het bestaan eener vicarie kennis

1) In de rekening van F. v. Weede over 1586/88 werden 2 vicarieën te Lopik vermeld; in die van 1618 en latere jaren werd er over gezwezen.

2) Van deze vicarie werd door F. van Weede aangeteekend, dat ze ter collatie van den „Heere vanden Lande” stond, l. c. f. 37 vo.

3) F. van Weede teekende van deze vier prebenden reeds aan, dat het collatie recht ervan den „Stadthouder” toekwam.

4) Cf. p. 602.

droeg, welke kennis dikwijls te wenschen overliet ¹⁾. Deze stedelijke vicarieën, voorzoover zij niet ter collatie van de Kapittelen of hunne prelaten stonden of iuris patronatus laicalis waren, zullen wel, voorzoover ze niet verduisterd waren, een vaste bestemming ad pios usus hebben gekregen, zoodat een herleving ervan niet wel mogelijk was, in elk geval niet voor de hand lag; zodoende is het verklaarbaar, dat in de lijst der beneficiën, ter Stadhouderlijke collatie staande (cf. p. 608) van geene vicarieën in de Stad Utrecht gefundeerd gewag gemaakt werd dan voorzoover het collatierecht ervan aan de prelaten der vijf Kapittelen toekwam. De vicarieën iuris patronatus ecclesiastici ten platten lande waren, gedeeltelijk althans, door de Staten in wezen gelaten, hetzij door ze geheel ten bate van het kantoor der Geben. goederen te doen strekken hetzij door ze te doen confereeren; zodoende was begeving ervan door den Stadhouder mogelijk en voor de hand liggende.

Oorspronkelijk was het kantoor der Pieuze zaken bestemd tot de ontvangst der inkomsten van de vicarieën, die ter collatie van den Stadhouder stonden, wier aantal door het accoord van 1682 merklijk was ingekrompen. Wanneer de woorden van deze overeenkomst ernstig zijn op te vatten, dan werd er bovendien, gelijk ik reeds opmerkte, een tweede wijziging in de strekking van het Regeeringsreglement door aangebracht, die het gansche kantoor overbodig maakte; dit toch vond zijn reden van bestaan vooral in de bepaling van het Reglement, dat de Stadhouder de inkomsten ervan verdeelen zou, hetgeen geheel iets anders was dan de vicarieën te confereeren; in 1682

¹⁾ Cf. pp. 519, 520, 524 sqq.

Nog in 1680 klaagde de rentmr. der Geben. goederen, W. v. Toll, dat hij verschillende vicarieën te weten gekomen was, „staende ter collatie van particuliere kercken ende familiën, welckers tertiën aen het comptoir vande gebeneficieerde goederen tegens de expresse letter vande Ordonnancie van haer Ed. Mo. nyet alleen zijn verswegen, maer oock geheele vicaryen ende andere goederen behoorende soo aen pastoryen, capellanyen als andersins blijven verduystert”; hij verzocht machtiging van den Stadhouder om een onderzoek in te stellen en de nalatigen te dwingen de Statenordonnanties na te leven, met communicatie van de beide superintendents.

Den 5den Aug. 1680 werd hem de gevraagde machtiging verleend. Quohier 1674, f. 39.

nu werd gesproken van begeving dezer vicarieën. Ook in dit geval konden de vicarieën wel beheerd worden door den rentmeester van het kantoor, om hare inkomsten aan de vicarissen uit te keeren; maar korter was de weg, om de vicarissen zelve hunne vicarieïnkomen te doen innen. Of deze laatste weg is ingeslagen en het kantoor der Pieuze zaken langzamerhand is doodgebloed? Ik weet het niet. Wel kan verklaard worden, dat er vicarieën waren, ter collatie van den Stadhouder staande, die er buiten gebleven zijn, b.v. die te Driebergen en te Woudenberg ¹⁾. Voorts wijs ik op het feit, dat de administratie der Woudenbergsche vicarie in 1682 werd opgedragen aan L. Plucque ²⁾, die niet was rentmeester der Pieuze zaken maar van de Annaten ³⁾ en van St. Catharina. In de hoedanigheid van rentmeester der Annaten werd hem reeds vóór 1682 meermalen de administratie eener vicarie door den Stadhouder opgedragen ⁴⁾; dit geschiedde volgens de bepalingen door den

1) Cf. p. 609.

2) Cf. pp. 557 sqq. Hij werd genoemd rentmr. der zgn. geestelijke goederen en beneficiën; dit moet echter niet à la lettre genomen worden, daar de taak der Superintendenten op dezelfde wijze omschreven werd, hetgeen niet belette, dat onder hen *verschillende* rentmrs. werkzaam waren.

3) Quohier 1674, ff. 350; 38, 39.

29 Apr. 1674: L. Plucque benoemd tot rentmr. van St. Catharina.

18 Jan. 1680: L. Plucque benoemd tot rentmr. der Annaten.

„Annaten” werden genoemd de uitkeeringen van een jaar inkomsten van een benefice door den nieuwen verkrijger ervan. De Stadhouder eischte ze van alle prelatuurschappen, canonisieën, commanderieën, proven en andere beneficiën, die te zijner begeving stonden, ten behoeve van zijn kantoor der Annaten, om daaruit „eenige kleyne dispositiën in voorvallende saken” te doen; aldus werd 18 Jan. 1680 bepaald; tevens werd door den Stadhouder aan den rentmr. der Annaten opgedragen van elk benefice na zijn openvallen de inkomsten te beuren, totdat het opnieuw geconfereerd werd.

Het kantoor der Annaten werd door den Stadhouder gesticht; de Staten hadden het er niet op na gehouden.

4) Cf. o. a. het besluit van den Stadhouder van 18 Jan. 1681, waarbij de gevaccineerde vicarie te Driebergen in administratie werd opgedragen aan L. Plucque, terwijl hem gelast werd er gedurende 6 jaren jaarlijks *f.* 60 uit te betalen aan Dorothea Emonds; uit het op p. 609 meegedeelde blijkt echter, dat de administratie dezer vicarie bleef bij den rentmr. der Geben. goederen;

het besluit van 5 Aug. 1680, waarbij de vicarie van St. George in de Marie-

Stadhouder bij het oprichten van het kantoor der Annaten gemaakt, zoodra een vicarie openviel en tot ze op nieuw werd geconfereerd. Nu was het begrijpelijk, dat deze rentmeester de administratie ook na de begeving der vicarie behield en dan hare inkomsten (geheel of ten deele) aan den benoemden vicaris uitkeerde. Op deze wijze laat zich de vicarie-administratie van L. Plucque verklaren. Van andere vicarieën vond ik vóór 1682 de administratie aan Dr. Gentman opgedragen ¹⁾. Misschien is na de wijziging in 1682 de reeds vóór dat jaar gevolgde handelwijze, om den rentmeester der Annaten vicarieën te doen beheeren, door den Stadhouder verder gevolgd en het kantoor der Pieuze zaken in dat der Annaten opgelost. Wellicht is ook deze dubbele administratie behouden, al blijft de opdracht van het beheer der Woudenbergsche vicarie aan L. Plucque dan niet wel te verklaren. Hoe dit echter ook zij, van tal van vicarieën staat het vast, dat ze buiten het kantoor der Pieuze zaken zijn gebleven, zoodat dit ter realiseering van de stadhouderlijke macht niet onmisbaar bleek; voor het geval, dat de possesseur eener vicarie alleen op een bepaald bedrag uit de vicarieinkomsten recht had, kon het overschot even goed door een der andere rentmeesters geïnd of ingehouden worden als door dien der Pieuze zaken.

kerk te Utrecht, gevaceerd en geconfereerd aan D. van Schoonderoort, in beheer werd gegeven aan L. Plucque;

dat van 6 Febr. 1681, waarbij de gevaccerde vicarie te Neerlangbroek aan L. Plucque in administratie gegeven werd onder den last er jaarlijks *f.* 72 uit te betalen aan den possesseur.

Deze en andere dergelijke beschikkingen vindt men in het Quohier 1674 ff. 366 vo., 367 vo., 367, 369 vo.

Bij Mr. Verloren (l. c. p. 158) leest men eenige onjuiste meedeelingen naar aanleiding van de gemelde vicarie van St. George; hij verwacht ze met 2 vicarieën in den Dom, en ziet L. Plucque aan voor den rentmr. der Geben goederen.

1) Cf. o. a. het besluit van den Stadhouder van 9 Dec. 1679, waarbij de resignatie der vicarie van St. Andreas en St. Pontiaan in den Dom werd geapprobeerd, „mits dat de registre van de opkomste der vicarye worde gebracht onder de administratie van den rentmeester Gentman”. „Lastende vorders denselven rentmeester Gentman de revenue vande voors. vicarye van tijdt tot tijdt aenden voors. Willem Lobby [den possesseur] uyt te keeren ende te voldoen”.

Dit en dergelijke besluiten vindt men in het Quohier 1674 ff. 343, 343 vo., 344, 345, 367 vo.

§ 7. *Een en ander over de ontvangsten van het kantoor der Gebeneficiëerde goederen.*

Ten slotte nog een enkel woord over de ontvangsten van het kantoor der Geben. goederen.

De inkomsten der pastorieën en de tertiën der vicarieën en hetgeen getrokken werd uit de goederen van het kapittel van ter Horst bij Rhenen waren niet voldoende om de uitgaven van het kantoor te dekken, zoodat de Staten genoodzaakt waren uit andere bronnen het te subsidieeren.

In de rekening der Geben. Goederen over 1618 werd verantwoord een som van *f.* 4000, als ontvangen van den ontvanger der Generale Middelen, welke som gevonden was door rantsoenen te heffen op de Gen. Middelen (*f.* 154). Toch sloot deze rekening nog met een te kort; de totale ontvangst was *f.* 12306, 1 sch., 9 dr., terwijl de totale uitgaaf *f.* 14548, 13 sch. bedroeg.

In de rekening over 1669 werd, in plaats van de voorheen door den ontvanger der Gen. Middelen betaalde *f.* 4000, van wege „de verhogingh vande rantsoenen op de Generale Middelen gestelt ende tot betaelinghe vande predicanten ten platten lande gedestineert” *f.* 2000 ontvangen (*f.* 179 v°.); terwijl bovendien onder het hoofd „Ander extraordinaris ontfangh ende dat van subsidie” *f.* 15000 verantwoord werd als ontvangen van den ontvanger van het Oudschildgeld (*f.* 180 v°.).

Over 1740 werd als „Vierden ontfang van randzoenen ofte oortjes komende uyt de verpagtingen door Haar Ed. Mog. over den jaare 1740 geaccordeert” ontvangen van den ontvanger van het Andere deel der Generale Middelen *f.* 2000, terwijl van den ontvanger van het Ecne deel dier middelen gelijke som van *f.* 2000 werd ontvangen, (pp. 44, 45).

In 1770 werd wederom een som van *f.* 4000 verantwoord, als ontvangen van den ontvanger van het Zegel, onder het hoofd: „Vierde ontfang van hetgeene door Haar Ed. Mog. wegens de verandering in het heffen der middelen by ordonantie over den jaare 1770 is geaccordeerd in plaatse van de rantsoenen of oortjens, komende uit de verpagtinge der generale middelen” (*f.* 51). Bovendien werd over dit jaar als „Scvende

ontvang van subsidiën door Haar Ed. Mog. de Heeren Gedeputeerde Staten 's Lands van Utrecht geaccordeerd" *f.* 2000 ontvangen van den rentmeester der St. Paulus-abdij (*f.* 52 v°).

De rekening over 1778 bevatte wederom als vierden ontvang de som van *f.* 4000, door den ontvanger van het Zegel uitgekeerd, (*f.* 43 v°), terwijl als zevende ontvang twee uitkeeringen van den rentmeester der abdij van St. Paulus (*f.* 25000 en *f.* 2000) werden verantwoord (*f.* 45).

De laatste rekening der Gebeneficieerde goederen, die over 1798, bevatte eveneens de *f.* 4000 van het kantoor van het Zegel, als vierden ontvang (*f.* 17), terwijl als achtste ontvang (subsidiën) twee posten, elk van *f.* 3000, geboekt werden als ontvangen van het kantoor van den 20sten en 40sten Penning en van de „Commissie tot den ontfang van den laatsten 50sten penning" (*f.* 20).

Wat het slot der rekeningen betreft, in 1740 was het totaal der ontvangsten *f.* 12346, 10 s., en der uitgaven *f.* 13799, 14 s., 9 p., zoodat de rekening over dat jaar sloot met een te goed voor den rentmeester van *f.* 1453, 7 s., 8 p.; (pp. 45, 58, 59); in 1770 waren de sommen van de ontvangsten en de uitgaven respectievelijk *f.* 14495, 19 s., 3 p. en *f.* 14052, 13 s., 12 p., zoodat de rentmeester over 1770 schuldig was *f.* 443, 5 s., 7 p.; (ff. 52 v°, 69 v°); in 1778 bedroeg het geheel der ontvangsten *f.* 16267, 6 s., 2 p., en dat der uitgaven *f.* 14663, 10 s., 8 p., zoodat er een batig slot was van *f.* 1603, 15 s., 10 p.; (ff. 45, 58 v°, 59); in 1798 bedroeg de summa totalis van ontvang *f.* 19653,—, 10 p., en de geheele uitgaaf *f.* 40992, 13 s., —, zoodat er een nadeelig verschil was van *f.* 21339, 12 s., 6 p.; (ff. 20 v°, 29 v°).

Behalve het heffen van rantsoenen en het verleenen van andere subsidiën was er nog een wijze om den ontvanger der Geben. goederen het jaar te doen rondkomen; de Staten bepaalden n.l. voor enkele beneficiën, dat ze niet meer geconfeceerd zouden worden, zoo o. a. ten opzichte van de vicarieën te Abcoude en de vier prebenden van het kapittel van ter Horst, die vroeger door den Stadhouder begeven werden ¹⁾,

1) Deze beneficiën stonden in den stadhouderloozen tijd ter collatie van de Staten.

van welke 10 Dec. 1658 werd bepaald, dat zij „geheel ende al” aan het kantoor der Geben. goederen zouden blijven ¹⁾; ze werden dus aan den handel onttrokken, m. a. w. gemortificeerd, doch niet definitief, daar ze later weder werden geconfereerd.

Behalve omtrent de vicarieën te Abcoude en de prebenden van ter Horst werd bij deze resolutie (10 Dec. 1658) hetzelfde bepaald ten opzichte van „de ongereparticeerde prelatusschappen als proostdiën, thesauriën ende scholasteriën, staende ter collatie vande Staten”, dat ze n.l. „geheel ende al” zouden „blijven ten behouwe vant comptoir der Gebeneficieerde goederen, totdat anders by Hare Ed. Mogende dienaengacnde eenpaerichlijk zal wesen gedisponeert”; van de gerepartieerde prelatusschappen en commanderieën (sc. van St. Catharina) werd besloten, dat zij zouden „blijven aende respective Leden ende by deselve geconfereert” zouden worden, behoudens de zesjarige carentiën ²⁾, respectievelijk te ontvangen door de rentmeesters der Geben. goederen en van St. Catharina, die ook na afloop dier zes jaren met de administratie ervan zouden blijven voortgaan en den met deze „beneficiën” begiftigden jaarlijks de helft van de inkomsten ervan zouden uitreiken, „nae dat alvorens de lasten tot deselve staende daervan sullen wesen afgetogen; soo nochtans dat de goederen tot de respective beneficiën specterende door de gebeneficieerde ende den ontfangher ende rentmeester voornoemt te samen zullen werden verhuuyrd ende geregeert onder de autoriteyt van Hare Ed. Mo. Gedeputeerden”; voor het beheer van welke uit te keeren helften de rentmeesters geen loon mochten trekken noch van het Land noch van de gebeneficieerden. En ook werd een soortgelijke beslissing genomen, den 27sten Febr. 1668: toen werd met het oog op den

1) Reg. v. d. resol. d. St.

2) De Commanderie van Ingen werd van de carentie en verdere uitkeering uitgezonderd, omdat zij „met soo merckelijke Capitalen beswaerd” was, „dat de renten het jaerlijcx revenu vanden verre te boven gaen.”

„Ende ten aensien het deel vande Stadt inde gerepartieerde commanduriën merckelick minder van valeur is als wel dat vande twee voorstemmende Leden, soo sal tot verbeteringe vant zelve lot gemelte Stadt toegevoughd worden de thesaurie van Oudemunster, mits dat dezelve subject sal blijven de sesjarige carentien ende uytkeringen als vooren”.

kwaden finantieelen toestand, waarin de Provincie zich bevond, besloten, „dat voortaan alle de praclatuerschappen ende de commanduryen van St. Catharine, met den gevolge van dien, geene uytgesondert ende sonder onderscheyt of deselve tusschen de respective Leden zijn gerepartieert of nyet”, zouden „sijn ende ten eeuwigen dage blijven gemortificeert”, terwijl het inkomen ervan, zoodra ze kwamen te vaceeren, „ten profijte van het gemeene Land” zou komen en ontvangen en verantwoord zou worden door „de rentemeesters van de Gebeneficiëerde goederen ende St. Catharine respective” ¹⁾.

Reeds vroeger, 5 Sept. 1622, was een ordonnantie door de Staten gearresteerd, volgens welke in oorlogstijd met de col-latie van „prelatusschappen, proostdyen, commanduriën, thesauriën” en „scholasteriën” na het ontstaan eener vacature zes jaren gewacht moest worden (zesjarige carentie) ²⁾, gedurende welken tijd de inkomsten ervan „by t'Lant” zouden worden „genoten ende geprofiteert”, „tot verval vande oorlogslasten ende soulagement vande gemeente” ³⁾.

In deze resolutie werd niet tevens bepaald, welke ontvanger na het ontstaan eener zoodanige vacature het opengevallen benefice beheeren moest en de inkomsten ervan trekken. In concretis stond dit derhalve te bepalen; de resolutie van 10 Dec. 1658 wees den rentmeester der Geben. goederen aan, om de zesjarige carentiën te ontvangen ⁴⁾.

1) Reg. v. d. resol. d. St.

2) Bepaald werd, dat men ze „noch bij resignatie noch by andere absolute dispositie confereren, nochte aen andere personen vergeven” zou.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Sept. 1622.

4) Vóór 1622 kwamen dergelijke tijdelijke niet-begevingen ook reeds voor; bij besluit van 16 Mrt. 1614 bepaalden de Staten n.l., dat de tot het Domkapittel behorende proosdij van Leiden, die door het overlijden van Jhr. J. v. Matenesse, „Deken en kanunnik ten Dom”, opengevallen was, voorloopig niet geconfereerd zou worden, en dat „ten eynde de goederen, behorende tot de Proostdyc van Leyden”, „nyet verdonckert nochte gedistraheert” zouden worden, het beheer ervan gevoerd zou worden door S. C. v. Blanckendael, „Rentmeester vande geestelijke goederen”, „tot subsidie vande middelen daer vuyt de predicanten gealimenteert ende geloont worden, daeraen men jaerlicx veele te cort compt”, totdat de Staten er weder een kanunnik van den Dom mede begiftigen zouden. Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Dec. 1611, f. 235.

Cf. ook den erfpachtsbrief d.d. 29 Oct. 1613, waarbij door de Staten aan Jhr. J.

Een voorbeeld van de toepassing dezer ordonnantie wordt geleverd door de proosdij en de thesaurie van den Dom, en de proosdij van St. Pieter, die opengevallen waren en wier administratie door de Staten was opgedragen aan den rentmeester der Geben. goederen. Den 26sten Nov. 1634 werden door de Gedep. Staten de proosdijen van den Dom en van St. Pieter voor 6 jaren aan dezen rentmeester ten ontvang en beheer gegeven „ten prouffijte ende meesten oorbaer vanden Lande” onder den last aan hen rekening en verantwoording te doen ¹⁾. Den 1sten Nov. 1639 bevalen de Staten den rentmeester der Geben. goederen om ten laste der proosdij en thesaurie van den Dom geld op te nemen ²⁾; een ten gevolge hiervan opgemaakte obligatie was van den volgenden inhoud: „Ick Mr. Carel Martens, ontfanger vande Gebeneficieerde goederen 's Lands van Utrecht, als geauthoriseert tot de administratie vande goederen specterende aende vacerende proostdye ende thesaurye ten Dom respectie, bekenne mitsdesen, in dier qualite ontfangen te hebben uyt handen van David Martens, coopman, de somme van dertien honderd ponden tot 40 grooten vlaems t'pond volgens d'authorisatie vande Ed. Mo. Heren Staten 's Lands van Utrecht in date den 1 Novembris 1639 ³⁾ gelicht op interesse tegens den penning 16 int jaar, welcke voorss. somme ick inde voorss. qualite aende voorn. David Martens ofte den thoonder deses belove te betalen over een jaer na date metten interesse van-

van Rensse van der Aa in erfpacht gegeven werd het gerecht en de ambachtsheerlijkheid van half Amerongen, aan de Domproosdij behoorende; de canon moest betaald worden „ten behouve vande voorss. Domproostdye aenden rentmeester vande selve Domproostdye ofte aen den geenen die de administratie inder tijdt hebben sall”.

Tot de voorafgaande onderhandelingen waren door de Gedep. Staten, 24 Sept. 1613, gecommitteerd de gecommitteerden en de rentmr. van de Geben. goederen. Den 28sten Sept. was door hen met den requestant een accoord getroffen, dat door het Domkapittel 28 Oct. was geratificeerd. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 60 sqq.

1) Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 49 vo. sq.

2) Reg. v. d. beschr. d. St., f. 171 vo.

3) Bij de Statenresolutie van 1 Nov. 1639 was aan den rentmr. der Geben. goederen gelast f. 30000 op te nemen „tot laste vande vruchten ende incomen der goederen specterende tot de vacerende Proostdye ende Thesaurie ten Dom”.

dien ¹⁾ totte effectuele aflossinge toe, mits dat deselve drie maenden voordien verschijndagh werde opgeseyd; ende tot meerder sekerheyd soo is dese by de Ed. Heren Gedeputeerden vande welgemelte Heren Staten geaggreëert ende t'eenen oir-conde by my ondertekent op den eersten May 1641".

De agreatie der Gedep. Staten luidde aldus: „Alsoo de voorss. somme door last als voren op interesse gelicht ende ten dienste van den Lande verstreckt is, soo ist, dat de Heren Gedeputeerden vande Ed. Mo. Heren Staten 's Lands van Utrecht tot meerder versekerheyd vande betalinge der voorss. somme metten interesse vandien tot de effectuele aflossinge toe verbonden hebben ende verbinden by dese de vruchten ende imposten [lees; incompsten] der goederen specterende totte vacerende proostdye ende thesaurye ten Dom voorss. ende alle andere 's Lands middelen ende goederen. Gedaen t'Utrecht den eersten May 1641" ²⁾.

1) In 1655 requesteerde de opvolger van Mr. Martens, H. v. Wijckersloot, aan de Staten, daar hij nog wel de inkomsten der Domthesaurie maar niet meer die der Domproosdij, — die weder begeven was, — genoot, en zodoende — immers de thesaurie gaf slechts f. 1404 - 11 - 8 inkomen — met de betaling der volle renten van het opgenomen kapitaal niet kon voortgaan.

Om hierin te voorzien besloten de Staten, 11 Mrt. 1656, „alle de goederen behorende acnden convente van Mariënburch tot Soest gelegen" te verkoopen door eenige gecommitteerden. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 712 vo. sqq.

2) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 67 vo., 110 vo. sqq.

Ook uit een ander gezichtspunt, dan waaruit ik deze obligatie hier ter sprake breng, is ze voor de materie, die ik behandel, van belang. Immers er blijkt uit, dat de Staten zich bevoegd rekenden over stichtingsgoederen te beschikken iure suo.

Van de proosdijen en thesauriën staat het n.l. volkomen vast, dat de Reformatie ze heeft laten voortbestaan, en dat de Staten de goederen ervan nooit tot Provinciale eigendommen gemaakt hebben.

Toch beschikten zij over de goederen, immers bezwaarden zij deze (zij het in casu niet met een speciale hypotheek dan toch met een algemeen executierecht), trokken zij het beheer ervan aan zich en beschikten zij over de inkomsten ervan.

Had Mr. Verloren deze handelwijze met de genoemde prelatusschappen gekend, wellicht had deze kennis hem weerhouden van een uitspraak als deze: „Eene autoriteit, die op de wijze als daarin [sc. in het Redressement] geschiedt, over goederen beschikt, die samenvoegt tot nieuw in het leven geroepen combinatiën, en de administratie daarover geheel en al aan zich trekt, — kent zich toe de volledige en onbeperkte beschikking over die goederen, d. i. met andere woorden, handelt

Voorts wordt in de rekening der Geben. goederen over 1740 (pp. 43, 44) nog aangetroffen een hoofd van ontvang, getiteld: „Renten van aengekogte capitalen uyt overschietende cooppenningen der thiendens in Gelderland en Holland aen de Proostdye van Oudemunster behoort hebbende; en zijn volgens resolutie van de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staaten in dato den 17^{en} Februarij 1716 aengekocht de volgende obligatiën”. In de rekening over 1770 wordt (ff. 49 v°. sqq.) dit hoofdstuk gevonden onder bijna gelijke benaming: „Renthen van aangekochte capitalen, uit overschietende kooppenningen der thienden in Gelderland en Holland, de Proostdye van Oudemunster behoort hebbende; en zijn volgens resolutie van haar Ed. Mog. de Heeren Gedeputeerde Staten in d^o. 17 Februarij 1716 aangekocht de volgende obligatiën”.

In de volgende rekeningen kwam deze post geregeld voor; in die over 1798 werd hij echter voor memorie geboekt, als zijnde versmolten in de twaalf obligatiën van 1779, wier interessen verantwoord werden ff. 18 v°. en 19.

De inkomsten van het kantoor der Geben. goederen waren dus van uiteenloopenden aard. Sedert ze voor het grootste gedeelte bestonden uit de interessen der 12 obligatiën van 1779

als eigenaar en kent zich het recht van eigendom toe, al wordt er dit niet uitdrukkelijk bijgezegd”. (l. c. p. 432).

Met deze prelatuurschappen geschiedde in casu hetzelfde als met de vicarieën etc.; de Staten regelden er de administratie van, gaven een bestemming aan de inkomsten en beschikten over de goederen. Wederom derhalve een bewijs, dat de vicariegoederen geene Provinciale goederen waren.

Opmerkelijk is ook, dat de Gedep. St. behalve de proosdij- en thesauriegoederen tot zekerheid van den crediteur mede verbonden „alle *andere* 's Lands middelen en goederen”.

Lees nu in plaats van de proosdij- en thesauriegoederen: vicariegoederen, en gezoudt Mr. V. hebben hooren jubelen: ziet ge wel, ook de vicariegoederen zijn Landsgoederen! Toch zou deze conclusie alleen steunen op een misvatting van het woordje „andere”; dit kan in casu tweeërlei zin hebben; of bedoeld was: alle andere goederen, nl. Landsgoederen, of de bedoeling was, ook de proosdij- en thesauriegoederen als Landsgoederen aan te duiden; doch ook in dit laatste geval, ware nog geenszins gezegd, dat met Landsgoederen die goederen bedoeld waren, tot welke het Land zich als eigenaar verhield — dit te meenen ware een zuivere *petitio principii* —, daar immers met evenveel recht die verhouding administratief verstaan kan worden.

was dit uiterlijk niet meer te zien en had het den schijn, alsof de Provincie aan zich zelve rente betaalde; dit laatste was voor een deel ook het geval, maar niet in het algemeen zooals Mr. Verloren meent.

HOOFDSTUK VII.

DE KLOOSTERS.

§ 1. *De jurisdictie van den Utrechtschen Raad en die van de Provinciale Staten.*

Ten aanzien van de kloosters en hunne goederen gaat de onderscheiding tusschen de Steden en het platte land niet, zooals bij de reeds behandelde geestelijke goederen, in alle opzichten door. Men dient ze ook hier in het oog te houden, doch met haar als eenigen maatstaf kan niet ter uiteenzetting der rechtspositie van de conventen en hunne goederen gewerkt worden, zóó dat men stedelijke en plattelands-kloosters tegenover elkaar kan stellen in rechtens relevanten zin.

Ten aanzien der eerstgenoemde bepaal ik mij tot de Stad Utrecht, in hoofdzaak althans.

Den 3^{den} Febr. 1578 — de religie was gelijk men weet nog ongereformeerd en in de vermogensrechtelijke verhoudingen was a fortiori nog geenerlei wijziging aangebracht — werd door den Raad bepaald, dat „in alle monickecloosters van dese Stadt” „by naem ende toenaem” zouden worden geregistreerd „alle die religieusen ende conventualen”, die er zich in bevonden, en verboden, dat dit aantal zou worden vermeerderd of verminderd zonder „kennisse” van den Raad 1): een maatregel, door den Raad als Stedelijke Overheid in het belang van orde en rust genomen 2).

1) Vroedsch. resol.

2) „Alzoe de Raet enig: wairschuwinge gecregen heeft van datter grote verraderien gesticht worden deur de monicken, die van dene Stadt in dandere versonden worden”, etc. Cf. p. 209 noot 1.

Ten gevolge van de troebelen was reeds spoedig het klooster der Minrebroeders ledig komen te staan, en had de Raad de goederen ervan laten inventariseeren en in bewaring doen nemen, om geen andere reden dan ter wille der openbare orde ¹⁾; de administratie der kloostergoederen had hij aan zich getrokken als Stedelijke Overheid; tot verkoop was hij derhalve tevens bevoegd ²⁾. Ook stond het aan hem over het gebruik van de Minrebroederskerk en de andere kloostergebouwen te beschikken.

De andere kloosters werden in statu quo gelaten.

De religievrede van 10 Jan. 1579 vond dus de kloosters, met uitzondering van dat der Minrebroeders, gelijk zij van ouds geweest waren; in de artt. 10 en 31 werd uitdrukkelijk de vermogensrechtelijke toestand gehandhaafd; art. 11 kende den Magistraat de bevoegdheid toe de alimentatie der kloosterlingen, die hunne kloosters verlaten hadden, te regelen ³⁾; dit was een nieuwigheid ⁴⁾: verlating van het klooster deed het recht op onderhoud uit de conventsgoederen niet verloren gaan, hetgeen een gevolgtrekking was uit het beginsel, dat ook art. 12 in het leven riep, daar de Christelijke vrijheid niet duldde, dat men eens en vooral een klooster-gelofte aflegde; voor het gevolg werd evenwel op verlating van het klooster de sanctie van het verlies der aanspraak op alimentatie behouden, hetgeen voor de hand lag, daar anders een verblijf in het klooster voor hoe korten tijd ook op levenslange alimentatie aanspraak gegeven had, hetgeen praktisch onmogelijk geweest zou zijn en de deur tot misbruik wagewijd had geopend.

De op ons onderwerp betrekking hebbende artikelen der Unie bepaalden wezenlijk hetzelfde ⁵⁾.

1) Cf. pp. 208, 209, 218, 219. Uit de conventsgoederen onderhield de Raad het kerkgebouw en de in de Stad gebleven oude Minrebroeders.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 3 Febr. (cf. p. 231 noot 2) en 7 Dec. 1579; 16 Febr. en 16 Aug. 1580; 30 Jan. 1581 (cf. p. 415); 20 Dec. 1586; 19 Mrt. 1604 (de Raad verkocht „ewichlick in eygendom” een ledig erf, genaamd „de secreet vande Minrebroeders”, ter erectie van een gevangenhuis).

3) Cf. pp. 232, 233.

4) Cf. ook de artt. 13, 14, 21, 22, 23.

5) Cf. pp. 226 sqq.

In 1579 joeg het Predikheerenklooster Roomsch en Onroomsch weder tegen elkander in het harnas ¹⁾: hetgeen ook den Predikheeren het verblijf in hun klooster deed ontzeggen; verschillende roerende goederen mochten zij onder elkaar verdeelen en meenemen, terwijl bij deze verdeling de oude en zwakke broeders, wien het vergund werd in het convent te blijven, niet vergeten mochten worden ²⁾.

En zoo vond de gewijzigde religievrede (15 Juni 1579) ook het Predikheerenklooster verlaten en onder het opzicht van den Raad; art. 5 wees de kerk ervan aan tot den Roomschen dienst voor de Roomschegezinde parochianen der parochiën van de Jacobs- en Buurkerken. Overigens werden de vermogensrechtelijke verhoudingen, behoudens eenige reformatoire bepalingen, wederom uitdrukkelijk gehandhaafd. (Cf. vooral de artt. 13 en 32) ³⁾.

Den 18^{den} Juni 1580 verbood de Raad de uitoefening van de Roomsche religie zonder restrictie ⁴⁾.

1) Cf. p. 237.

2) De Prior mocht ook blijven; 29 Dec. 1579 committeerde de Raad twee uit zijn midden, om van hem „te eysschen, nemen ende ontfangen goede ende pertinente inventaris, alle de goederen so mobile als immobile, die tvoirn. convent toe te behoren plagen, ende op tselve hemlyuden behoorlick te informeren, ende van als rapport te doen, om tselve gesien geavijseert ende gedisponeert te werden opde alimentatie, die men de personen aldacr noch zijnde sal mogen ofte willen decerneren”. Vroedsch. resol.

3) Cf. ook de Vroedsch. resol., 15 Sept. 1579: „Geresolveert byden Rade, dat de cloosters ende conventen sullen volstaen, mits dat horen brouwers eens voordien Gerechte eedt doen zullen vanden exchijsmeesters rechtveerdich aen te brengen tgene dat zy telckens gebrauwen ende gevaet zullen hebben. Ende dexchijsmeesters, indient huer gelieft, zullen enen gezworen inbrouwer ofte bierdrager thoren coste daer by setten mogen, om toe te sien, dat zy in horen exchijs nyet gefrustreert en worden”.

4) Cf. pp. 250, 252. Reeds vroeger, naar ons herhaaldelijk is gebleken, regelde de Raad uit eigen hoofde de zaken der religie in zijn gebied. Cf. nog de Vroedsch. resol., 23 Sept. 1578: uit hoofde van „het quaet regiment, dat een wijle tijts gehouden es inde schole van Sint Hieronymus, tot achterdeel van de gemeente deser Stadt”, werd besloten, dat men deze school, een annex van het St. Hieronymusconvent, „tot behouff vande Stadt anslaan” zou en zou uitzien naar een goeden rector en meesters, om de school weer „in zijn oude fleur ende ere” te brengen; 19 Febr. 1579: twee Schepenen werden gecommitteerd „om de rekening te visiteren vanden ghenen,

Het is van belang er reeds terstond op te wijzen, dat, in den beginne althans, het kloosterleven niet als beslist onchristelijk gewraakt werd; alleen sommige regelen ervan werden door den Raad als zoodanig buiten kracht gesteld; en toen de uitoefening van de Roomsche religie geheel werd verboden, waren ook de kloosterkerken voor haar gesloten en was uit het kloosterleven al wat met haar samenhang verbannen; overigens bleef alles echter bij het oude, en bleven de kloosters in wezen, gereformeerd natuurlijk. Het waren alleen het Minrebroeders- en het Predikheerenklooster, die ten gevolge van bijzondere feiten onder het beheer van den Raad gekomen waren, die zoodoende als Overheid en als administrateur over de goederen ervan te beschikken en hun bestemming aan te wijzen had ¹⁾.

Inmiddels was van wege de Staten inventarisatie der geestelijke goederen bevolen en vervreemding ervan buiten hun consent verboden; waarbij de Stad zich alle recht binnen haar gebied gereserveerd had ²⁾. De Staten beperkten zich wat de kloostergoederen betrof tot de beide gemelde punten; toezicht

die hem onderwonden hebben de goederen van Sint Jeronimushuys"; 24 Febr. 1579: voortaan mochten geene goederen „van desselven schole ende clooster" verkocht worden dan met „consent des Raets". Deze besluiten werden genomen vóór het verbod der Roomsche religie, zoodat ze met de Reformatie rechtstreeks dan ook niets te maken hadden. Evenmin als de omtrent de kloosters der Minrebroeders en Predikheeren genomen maatregelen een direct uitvloeisel waren van het verbod der Roomsche religie; slechts zijdelings was de reformatie der religie er de aanleiding toe; de oorzaak ervan was gelegen in de botsing tusschen de Gereformeerde en de Ongereformeerde burgers, zoodat de openbare rust en veiligheid het vertrek der conventualen gewenscht maakte. De overige kloosters stonden dan ook geheel buiten deze troebelen.

1) Cf. pp. 622—624. Cf. de Vroedsch. resol., 16 Febr. 1580, 19 Juli 1583, 4 Jan. 1585, 20 Dec. 1586.

Dat de Raad zich toen reeds beschouwde als eigenaar der Predikheerengoederen, blijkt niet en is trouwens zeer onwaarschijnlijk met het oog op zijn besluit van 16 Mrt. 1580 (cf. p. 394), waarbij gecommitteerden werden benoemd om den Kapittelen en den kloosters te verbieden „kerckegoederen" te vervreemden, en deze te inventariseeren. Het Predikheerenklooster werd op dezelfde wijze behandeld als de Kapittelen, het Duitsche Huis, de Johanniters, de jufferenconventen en andere kloosters; welke gelijkstelling niet in de richting van een Stads-eigendomsrecht der Predikheerengoederen wijst.

2) Cf. pp. 275 sqq.

op het beheer was het eenige, dat zij zich vindiceerden ¹⁾. Wat de mannenconventen betrof, met uitzondering van het Duitsche Huis en het convent van St. Cathrijne werden zij slechts negatief gereformeerd: het specifiek Roomsche werd uit hunne muren verbannen, doch geene nieuwe of gewijzigde verplichtingen werden hun opgelegd; alleen de Heeren van het Duitsche Huis en de Johanniters werden in de nieuwe orde van zaken opgenomen als landsverdedigers.

Van de kloosters van St. Paulus, de Karthuizers, Oostbroek en de Reguliers werd in art. 13 alleen bepaald, dat zij tot kanunnikencolleges zouden worden hervormd, dat de abten en priors proosten zouden worden, en de overige ambtsdragers eveneens andere titels zouden ontvangen, dat de kloosterlingen bij elkander zouden blijven, en dat de Staten de prebenden om beurten zouden begeben. Indirect volgt hieruit wellicht, dat ook deze kloosters positief ongeveer in denzelfden trant gereformeerd werden als die van St. Catharina en het Duitsche Huis, daar zij immers tot kanunnikencolleges werden gemaakt en aan de kanunniken in art. 3 de verplichting opgelegd was het Land als juristen of krijgslieden te dienen (cf. art. 24). Van andere mannenkloosters werd gezwezen, behalve van het Regulierenklooster te Amersfoort, dat met het kapittel van St. Joris aldaar zou worden samengesmolten (art. 23).

De vrouwenkloosters werden uitdrukkelijk gehandhaafd en gereformeerd; de artt. 15—20 regelden de vijf adellijke kloosters te Utrecht, en art. 21 verklaarde omtrent de begijnenconventen, dat ze in statu quo bleven, behoudens... de religie en het habijt; terwijl art. 25 omtrent de kloosters te Rhenen en Wijk bepaalde, dat zij tot corporaties van canonissen zouden worden gereformeerd, deels uit adellijke deels uit burger-meisjes samen te stellen.

Men herinnere zich de nadrukkelijke verklaringen van de Staten, dat zij niets anders bedoelden dan conservatie en reformatie van de geestelijke goederen en men leze de artikelen der Orde, die de kloosters betreffen, en, zoo dan iets uitgesloten is, dan is het wel de meening, dat de kloosters door de Reformatie met één slag opgeheven en dat hunne goederen,

1) Cf. de artt. 2, 8, 11, 12 en 22 der Orde.

op welken grond dan ook, aan den Lande vervallen zouden zijn. Duidelijker dan het in de Orde geschiedde — vlak na de interdictie der Roomsche religie, die anders toch juist de aanleiding geboden had om nu in één adem het opengevallen kloostervermogen te annexeren — kon het wel niet worden geformuleerd, dat de kloosters door het verbod der Roomsche religie op zich zelf in hun bestaan niet werden getroffen maar ten gevolge der Reformatie meer of minder werden gereformeerd. Men kan zich dus van de rechtspositie der kloosters na het verbod der Roomsche religie en onder de Reformatie niet met een algemeenheid afmaken, maar voor elk klooster afzonderlijk dient te worden nagegaan, of het is blijven bestaan en zoo ja, of het alleen negatief dan wel positief is gereformeerd ¹⁾. M. a. w. niet het verbod der Roomsche religie maar de *in den loop des tijds* genomen concrete maatregelen bieden de stof, waaruit men zich het beeld der kloosters onder de Reformatie te vormen heeft.

De Minrebroedersgoederen, van welke mij niet gebleken is dat ze afzonderlijk werden beheerd, werden met de Stadsgoederen samengesmolten; oorspronkelijk had de Raad zich enkel de administratie ervan aangetrokken, doch al spoedig beschouwde hij zich als eigenaar ²⁾, zoodat — nieuwe conventualen werden niet benoemd — dit klooster van het tooneel verdween.

1) Jhr. Mr. W. H. de S. Lohman (l. c. pp. 112 sqq.) vergist zich, als hij meent, dat de kloostergoederen ten gevolge der Reformatie „in den letterlijken zin des woords gesaeculariseerd”, d. w. z. tot Staatseigendom gemaakt zijn. Hij voert drie argumenten aan:

1°. „de kloosters, d. i. de corporaties aan wie de goederen toebehoorden”, vervielen, en dus kwamen die goederen als bona vacantia aan den Staat.

Dit is niet juist; de kloosters waren fundaties, corporatief beheerd; niet alleen bleven zij wel bestaan als fundaties maar zelfs werden de corporaties in wezen gelaten
2°. de Staten beschikten over kloostergoederen.

Dit zegt niets; de vraag is: op welken grond?

3°. eenige besluiten betreffende kloosters.

Dit is een goed argument, maar het geldt alleen voor de kloosters, die de besluiten betroffen.

Alles is in concretis na te gaan.

2) Vroedsch. resol., 23 Jan. 1584: de Raad verkocht een ledig erf van de Minrebroeders, „behoudende der Stadt den eygendom vande muyr ende pijlres vant pant”.

Een soortgelijk lot trof het Predikheerenklooster.

Tot 1591 werd het van wege den Raad afzonderlijk beheerd ¹⁾; den 2^{den} Aug. van dat jaar besloot deze, „datmen de goederen vande Predicaren mede annexeren sall ander Stadt, mits doende impotente daervan alimentatie, off anderssins onderhoudende” ^{2) 3)}.

De goederen echter, die „die van de Predicarenconvent gemeen gehadt hebben met het Bagijnhove binnen Utrecht”, werden door den Raad den 22sten Nov. 1591 „toegevoucht den Weeshuyse binnen Utrecht”, onder de verplichting „eenyge vande vundelingen ende kijnderen, die de Stadt onderhout, int Weeshuys [te] ontfangen” ^{2) 4)}.

Zoo werd het Predikheerenklooster door den Raad opgeheven; de goederen ervan vereenigde hij gedeeltelijk met den Stadsfiscus en gedeeltelijk met het vermogen van het Weeshuis ⁵⁾.

1) De Raad benoemde een commissie van beheer, die hij 31 Aug. 1580 machtigde om „het convent, kerk, huysinge, renten ende andere incommen vant convent voirss. te mogen vercopen ofte anderssins daerinne te disponeren”, en om te „stellen enen goeden rentmeester tot allet incommen van de goederen voirn., omme alvorens daervan doude impotenten te alimenteren”.

Als rentmr. „vande goederen vande Prekers” werd, 25 Oct. 1580, gecommitteerd W. de Viana.

2) Vroedsch. resol.

3) De rentmeester werd van zijn commissie ontslagen, terwijl de Eerste Stads-kameraar aangewezen werd om alles wat hij te dier zake onder zich had in ontvangst te nemen. Cf. de Vroedsch. resol., 28 Juni 1591, 17 Juli 1592.

4) Op de goederen, die in condominio waren van het Predikheerenklooster en het Bagijnhof doelde waarschijnlijk het Raadsbesluit van 9 Aug. 1591: aan „die vanden Bagijnhoven” werd gelast, „voortaen egeene betalinge aenden conventualen vande Prekers te doen, dan aen handen vanden eersten Cameraer deser Stadt, op pene van andermaell te betalen; voorts geene landen te verhuyren dan met kennisse vanden voorss. Cameraer; ende denselven oock onder eede over te leveren staet vande restanten, die dselve conventualen noch toecommen ende van verleden pachten onbetaelt sijn”.

5) Dat de maatregel van 1591 niet maar alleen de administratie betrof, blijkt ook uit het volgende. In 1547 (10 Juni) was n.l. een losrente van f. 10 jaarlijks gevestigd voor de Schepenen van Muiden door J. D. Visscher ten behoeve van Goosen Anthoniss., „professitbroeder vande Predicaers binnen Utrecht off sijnen erfignamen off houder sbrieffs”, welke losrente de gemelde Goosen beloofd had „jaerlicx te keeren ende te laten gaen opde Reventer vande Prekers tot wijn, vijgen ende rosijnen”, op voorwaarde, „indyen sulcx nyet en geschiede, dat dselve dan comen ende gaen souden aenden Armenpoth in St. Jacobskercke binnen Utrecht”; nu werd door den Raad bepaald (10 Juni 1594), dat deze losrente „aen-

Eenigszins anders ging het met het Regulierenklooster.

IIadden de Staten met het Minrebroedersklooster en dat der Predikheeren den Raad zijn gang laten gaan, ter zake van het convent der Reguliers traden zij hem in den weg. In art. 13 der Orde was bepaald, dat het tot een kanunnikencollege zou worden hervormd; in het volgende jaar, 1581, gelastten de Staten aan de Directiekamer orde op het beheer ervan te stellen en de alimentatie der conventualen te regelen ¹⁾. Maar zoo kwamen zij met den Raad in botsing, die zich de alimentatie reeds den 21sten Mrt. 1581 had aangetrokken ²⁾ en ze den 9^{den} Oct. bepaald had op *f.* 100 voor elken monnik en *f.* 200 voor den Prior ²⁾. Inmiddels benoemden de Gedeep. Staten, 5 Oct. 1581, een rentmeester over het klooster, overeenkomstig het advies van „de gecommitteerden tot opsicht vande Geestelicheyt ende hare goederen”: „maccken sich conform mittet advijs” etc. „angaende het benemen vande administratie der goederen des convents vande Regulieren, interdicierende overzulx den jegenwoirdigen Prior die zelve administratie, ende stellen in zijn plaetze Heer Claes Matheuss., onder conditiën ende op salaris als dvoirss. gecommitteerden met hem zullen verdragen”, etc. ³⁾. Deze Claes Matheuss., een der conventualen van het Regulierenklooster, of voluit: Nicolaes Matheuss. van Hemert, werd den 10^{den} Oct. 1586 door den Raad afgezet en tijdelijk vervangen door J. de Rijck ²⁾. Doch dit besluit schijnt niet te zijn uitgevoerd.

Bij de vaststelling van het Redressement n.l. was A. Ruysch door de Staten benoemd tot rentmeester van alle monnikenkloosters. Hij deed zijn best de administratie onder zich te krijgen, doch zonder veel resultaat. Wel verbood de Directiekamer den 5^{den} Jan. 1580 aan N. v. Hemert zich voortaan

getast, genooten, geïnt ende ontfangen” zou worden door de „regenten vanden Armenpoth in St Jacobskercke alhyer, soe den reventier vande Prekersmonicken lange opgehouden. ende gecessert heeft ende oock te nyet gedaen es”; den „Potbroeders” werd de verplichting opgelegd, van in cas van aflossing de afgeloste som weder te beleggen. Vroedsch. resol.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Besch. v. 31 Mei en 10 Aug. 1581. Cf. p. 296.

2) Vroedsch. resol.

3) Reg. v. d. resol. d. Gedeep. St.

met de administratie van het Regulierenklooster te bemoeien, op straffe van verval van zijn alimentatie ¹⁾, maar deze stoorde er zich niet aan en verbood zelfs aan de debiteuren van het klooster aan iemand anders dan aan hem te betalen, zoodat A. Ruysch zich den 25sten Jan. 1588 bij de Directiekamer kwam beklagen, dat hij niets innen kon ¹⁾. De door den Raad benoemde J. de Rijck stond buiten het geschil. Voorts blijkt ook uit het volgende, dat N. v. Hemert in het beheer der conventsgoederen bleef tot 1590; den 27sten Apr. van dat jaar werd aan N. v. Hemert, „ontfanger vande Reguliersgoederen”, gelast binnen 14 dagen de rekening te leveren in handen van den Magistraat, „die hy voor de conventualen alst schijnt gedaen heeft, mitsgaders die hy noch schuldich is te doen” ²⁾; terwijl den 15^{den} Jan. 1593 door den Raad tot rentmeester gecommitteerd werd O. J. van Roen ³⁾, en aan N. v. Hemert werd gelast „van nu voortsan hem d'voorss. administratie nyet meer te bemoyen”; als motiveering van deze verandering in den persoon van den rentmeester werd opgegeven, dat de Raad wilde hebben „de vrye dispositie... over den overloop vanden dien ⁴⁾ [sc. vande Reguliersgoederen], d'alimentatie vande conventualen ende andere lasten desselven convents affgetoogen”, zoodat in plaats van den „conventuael” N. v. Hemert een „neutrale(n)” rentmeester gewenscht was ²⁾ ⁵⁾.

Inmiddels had de Raad, 9 Febr. 1582, aan het Weeshuis „voir nu ende ten ewigen dagen” gegund „tbegrip ende ghele erff vant convent vande Reguliers binnen dese Stadt” ⁶⁾. Maar

1) Notulen der Directiekamer.

2) Vroedsch. resol.

3) „De Raet der Stadt Utrecht heeft om sekere redenen ende consideratiën goetgevonden een neutralen rentmeester te nomineren ende stellen” etc.

Op het Stadsarch. te Utr. (Inv. afd. II, n° 1297) zijn aanwezig de rekeningen van N. v. Hemert van 1585 tot 1589 en over 1592.

4) Cf. de Vroedsch. resol., 30 Dec. 1583 (de predikant van Vreeswijk kreeg jaarlijks f. 100 uit het Regulierenklooster), 25 Febr. 1594 (een student in de theologie kreeg „wt de goederen vande Reguliers” jaarlijks f. 75).

5) Den 11den Juni 1593 eischte de Raad het conventszegel van de Regulieren op, op straffe van hun alimentatie te verbeuren. Vroedsch. resol.

6) De weeshuismrs. traden zoodoende in het bezit der conventsgebouwen, waarover zij de beschikking kregen; cf. bv. het transportregister (Stadsarch. Utr.),

hij ging nog verder; in Augustus 1586 liet hij aan de Staten verzoeken, dat zij „in eygendom” zouden geven aan het Weeshuis „alle dye goederen vanden convente vande Reguliers” „tot onderhoudt vande voorss. schamele weeskens”, welk verzoek in advies werd gehouden ¹⁾. Bij de behandeling van het Redressement (art. 7) kwam de zaak weer ter sprake, zonder beslist te worden. De Raad hield echter voet bij stuk; den 15^{den} Apr. 1588 verklaarde hij te persisteeren bij de „gifte van dat tselve Weeshuys hebben ende genieten sullen de goederen vande Reguliersconvente binnen Utrecht, affgetoghen de toegeseyde alimentatie voordien Prior ende gemeen conventualen, die sulcx oock onder hoer eygen handen geconsenteert hebben gehadt” ²⁾. De Staten gaven den strijd op; sedert het verdwijnen van de Directiekamer en hare ontvangers voelde de Raad zich zeker, dat de Staten hem niet meer zouden hinderen ³⁾. Vóór 1597 werd het Regulierenklooster afzonderlijk van wege den Raad beheerd; den 9^{den} Mei 1597 van dat jaar werd door den Raad op het verzoek van de Weeshuismeesters hun „geconsenteert ende geaccordeert”, „dat de goederen oft het incommen vant convent vande Reguliers voirtaen ontfangen, geregiert ende geadministreert zullen worden by den huysmeesters ende gemeen broeders vanden Weeshuyse tot onderhoudt van den weeskijnderen” ⁴⁾.

6 Apr. 1583: de weeshuismrs. „cedeerden, transporteerden ende gaven voir huer ende hueren naecommeren over” „den vryen eygendom” van een huis en erf „neffens ende allanx den rooster ende vuytghanck van wylent den Regulierenconvente nu den Weeshuyze”.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 1 Aug. 1586, punt 9.

2) Vroedsch. resol.

3) A. Ruysch, de rentmr. der mannenconventen door de Staten benoemd, klaagde aan de Directiekamer, dat hij van de Reguliersgoederen niets kon innen, daar de Weeshuismrs. hem vóór waren. De Raad had, 15 Apr. 1588, Aert Ram, procureur, gelast zich met de Weeshuismrs. te voegen tegen Ruysch in het geding voor het Hof in zake van de pachters van het klooster. De Directiekamer besloot, 10 Mei 1588, de zaak den Staten mee te deelen en tevens dat Ruysch in elk geval tegen de pachters zou voortvaren.

Notulen der Directiekamer.

Hoewel zij eerst in 1597 het kloostervermogen zouden krijgen, gedroegen de Weeshuismrs. zich reeds krachtens de resol. v. 15 Apr. 1588 als de opvolgers van het convent.

4) Arch. v. h. Geref. Burgerweeshuis, inv. no. 77. De toewijzing geschiedde onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat het Weeshuis de alimentatie der conventualen, de op het convent rustende lasten en het onderhoud der kerk op zich zou nemen.

En zoo is geschied; het klooster zelf dient hierdoor als opgeheven te worden aangemerkt ¹⁾).

Het Weeshuis was dus per universitatem opgevolgd in de vermogensrechtelijke verhoudingen van het Regulierenklooster, krachtens beschikking der Overheid.

Ook dit klooster verdween derhalve vrij spoedig na het verbod van de Roomsche religie, niet krachtens dit verbod maar tengevolge van een speciaal daartoe strekkend besluit ²⁾).

Ook het klooster der Karmelieters of Vrouwebroeders werd niet lang na de reformatie der religie opgeheven.

1) Cf. de Vroedsch. resol., 12 Dec. 1602: goedkeuring werd verleend op de aflossing en afkoop van door J. v. Westrenen van een erfpacht, „die het convent vande Regulieren binnen dese Stadt *ende nu het Weeshuys alhier* als het recht hebbende vant voors. convent jaarlicx hadden” uit $3\frac{1}{2}$ morgen land te Bunnik.

2) Een soortgelijke handelwijze werd gevolgd ten aanzien van het klooster Mariënhof te Amersfoort; dit klooster werd w. i. w. niet opgeheven zooals dat der Utrechtsche Reguliers, maar evenals van dit werden zijne inkomsten aangewezen tot de weezenverzorging, althans gedeeltelijk. Amersfoort liet door hare gecommiteerden ter Statenvergadering meedeelen, dat aldaar „onlanx met seer cleynne middelen aengevangen” was het „arme weeshuys”, in diër voege, dat zijne inkomsten voornamelijk uit de opbrengsten van bedelarij en handenarbeid der weezen gevonden moesten worden; reeds vroeger had de Regeering van Amersfoort den Regenten van het Weeshuis hoop gegeven, „omme by het vuytsterven van eenige der conventen aldaer dselve met alsulcken convent ende goederen vandien te begiftigen”, opdat de opvoeding der kinderen verbeterd mocht worden en zij ook konden leeren lezen, schrijven „ende diergelijcke consten”; daarop was ook rijpelijk gelet „int oprichten vant accoordt nopende die directie vande geestelijke goederen” te Amersfoort; nu was „onlanx” de laatste conventueel van Mariënhof dezer wereld overleden, „openende Godt hemluyden daarmede een open wech, omme totte vruchten vande lange verwachte ende gegeven hope te comen”; „int invoeren vande Gereformeerde religie binnen Amersfoort”, zoo werd verder te kennen gegeven, was „door faulte van andere middelen den eenen predicant tot sijn stipendium opde goederen van de L. Vrouwen-capelle geassigneert”, „dwelcke tot noch toe dienvolgende daer vuyt betaelt is”, tot groote schade van het „edificium, als toorn, kerek ende aencleven vandien”, dat niet hersteld kon worden, daar het inkomen der kapel niet boven de f. 1500 liep, terwijl de uitgaven het dubbele bedroegen, zoodat telkens goederen verkocht moesten worden, hetgeen niet vol was te houden, en het staken harer betalingen „groote opspraeck” zou verwekken, daar zij ook gehouden was elken Zondag aan 60 arme lieden provens uit te deelen.

Om deze redenen werd den Staten verzocht ten behoeve van het Weeshuis en van de kapel van O. L. Vrouwe, „om Godts wille” aan de Stad het voorzegde convent met zijne goederen te gunnen, verklarende de Stad ook tevreden te wezen

Den 5den Juli 1585 werd door den Raad aan de kerkmeesters der Klaasparochie „geconsenteert”, „alle de resterende huysen, cameren ende goederen vanden convente vande Vrouwenbroeders an hoer te nemen ende te ontfangen, mits betalende alle de lasten desselfs convents”, tot wederopzegging door den Raad, en onder den last, „dat zy een gebreckelick man, genaemt Henrick, huysvestinge geven zullen zijn leven lang ende vorder nyet” ¹⁾.

Ook het Cellebroedersklooster hield het niet lang uit.

Den 31sten Mei 1591 werd door den Raad besloten, dat de Cellebroedersgoederen „aenden Stadtsgoederen gecombineert” zouden worden en beheerd door den Eersten Kameraar ²⁾. Den

„de lasten soe van predicant, schoolgelt ende diergelijke daerop staende aen haer te nemen”.

De Staten beschikten, 8 Mrt. 1611: „consenteren, octroyeren ende accorderen” den „Regierders” van Amersfoort „het convent van Mariënhove”, om door hen „geappropriëert ende gebruyckt te worden” tot een weeshuis, „ende vuyt den incomen vanden selven convente 400 £ van 40 groten Vlaems tpondt jaerlicx ende noch gelijke vier hondert ponden jaerlicx vuyt den incomen vanden convente van St. Johans tot Amersfoort, all tot soulagemente vanden voorn. armen weeshuyse”; tot ondersteuning der O. L. V. kapel en tot onderhoud van een dienaar des Woords, „ten eynde het volck aldaer inden Heyligen Christelijcken gelove ende Godtvruchtich leven te meer geïnstrueert ende gesticht mogen worden”, werd f. 600 jaarlijks geaccordeerd, „die hemluyden byden rentmeester van Mariënhove vuyt den incommen desselfs convents betaelt sullen worden”, etc. Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1607, fl. 212 vo. sqq.

Het klooster Mariënhof bleef alzoo, evenals dat van St. Johan, rechtens in wezen; de gebouwen van het eerste werden aan het Weeshuis „geconsenteert”, terwijl voorts aan een deel der inkomsten dier kloosters een bepaalde bestemming ad pios usus werd gegeven.

De benoeming van een rentmr. door de Staten over deze beide kloosters zie men in de noot op p. 644.

1) Vroedsch. resol. Te voren had de Raad zich dit convent reeds aangetrokken, had hij de goederen doen inventariseeren en verschillende ervan o. a. ten behoeve der fortificatie verkocht. Vroedsch. resol, 16 Febr. 1580; 11 Febr. 1581; 4 en 17 Aug. 1584.

2) Vroedsch. resol. Sedert den 7den Sept. 1585 werd het klooster beheerd door een afzonderlijken rentmr., F. v. Weede, door den Raad benoemd: bij provisie tot administrateur „vande goederen behoort hebbende ande Cellebroeders”. Dit „behoort hebbende” is geen grond reeds vóór 1591 de Stad als eigenares der goederen te beschouwen; het klooster zal verlaten geweest zijn, zoodat de terminologie (die trouwens niet constant was) verklaarbaar is. Vóór 1591 vormden de Cellebroedersgoederen een afzonderlijk vermogenscomplex, uit welks inkomsten de Raad zgn. „Cellebroeders” onderhield.

28sten Juni daaraanvolgende werd het herhaald: „De Raet es geresolveert, datmen de goederen vande Cellebroeders annexeren sall aende goederen van dese Stadt, mits dacroff onderhoudende de persoonen, die inde plaetsche vande Cellebroeders dienen ende aengenomen sijn” 1).

Sedert werden de Cellebroedersgoederen beheerd als andere Stedelijke goederen 2).

Dit klooster is dus onder de Reformatie nog enkele jaren als zelfstandig lichaam blijven bestaan, om ten slotte door de samenvoeging van zijn vermogen met de Stads-goederen te verdwijnen, hetzij reeds door de opheffing der afzonderlijke administratie, hetzij door het tijdsverloop.

De kloosters van de Minrebroeders, de Predikheeren, de Reguliers, de Karmelieters en de Cellebroeders verdwenen dus na korter of langer tijd, ten gevolge van *bepaalde* maatregelen van de Stedelijke Overheid, waarin de Staten haar lieten begaan. Welken maatstaf men aanlegde om het zeggenschap over de kloosters te regelen, is mij niet gebleken; van eenig stelsel heb ik in casu niets kunnen ontdekken. Men zou geneigd zijn in het domicilie, in het gevestigd zijn der kloosters in de Steden of ten platten lande het criterium te zoeken; en dat dit ook wel gebruikt is, is onbetwistbaar, doch men komt

1) Den 2den Mrt. 1586 had de Raad reeds drie „weerlicke” personen benoemd om de gemeente te dienen „in plaitse vande Cellebrueders”, op een jaarlijksche belooning van *f.* 18 en *f.* 20 voor „den conventuael”.

Deze lieden heetten ook Cellebroeders; hun taak was de aan de pest overledenen ter begraving te dragen. Cf. de Vroedsch. resol., 28 Sept. 1629 (E. v. Doorn benoemd tot „Cellebroeder ofte drager der doode lichamen”), 27 Apr. 1657 (de Burgemrs. benoemden „in plactse van een overleden der vier Cellebroeders” T. de Vrij, en tot „twee extraordinaris Cellebroeders A. Meerbach en J. Helmont, en stelden het loon vast, dat zij bij elke begrafenis mochten vorderen).

2) 10 Jan. 1592: de Raad approbeerde den verkoop van land „behoort hebbende aende Cellebroeders”, door den Stadskameraar.

Den 30sten Jan. 1604 besloot bv. de Raad, een boomgaard buiten de Witte-vrouwenpoort „behoorende aende goederen vande Cellebroederen, nu gecombineert aen deser Stadtsincoomen”, te verkoopen, en werd den Secretaris de vaststelling der voorwaarden opgedragen.

Den 11den Sept. 1615 keurde de Raad den afkoop van een erfpacht, „behoorende ande goederen vande Cellebroers”, goed, en gelastte hij den Eersten Kameraar het geld te gebruiken tot aflossing van lijfrenten. Vroedsch. resol.

er niet altijd mee uit; een stet pro ratione voluntas blijft onmisbaar.

Vóór ik hierop echter eenigszins nader inga, neem ik den draad, dien ik op p. 627 liet glippen, weer op; dat de Staten er niet aan dachten zich het kloostervermogen toe te eigenen, gezwezen nog van de opvatting, die hun deze goederen eenvoudig door de Reformatie met één slag in den schoot laat vallen, is reeds gebleken: de Staten oefenden enkel toezicht op het beheer uit, zich overigens positieve reformatie der kloosters voorbehoudende 1).

Om goederen te vervreemden behoefden de kloosters consent van de Staten; voor landverhuring was assistentie en approbatie der Directiekamer vereischt.

Het klooster Mariëndaal had geld noodig; het kon niemand vinden, die het leenen wilde, en zodoende keerden „die vanden convente van den Daël” zich tot de Staten om consent tot den verkoop van eenig land in Benschop; de Gedep. Staten beschikten goedgunstig op dit verzoek, en de Staten probeerden deze beschikking, de Directiekamer machtigende „omme die vanden convente te assisteren” in het verkoopen van het bedoelde land: 12 Jan. 1582 2).

Den 24sten Febr. 1586 werd aan de Abdis en de jonkvrouwen van het Vrouweklooster geaccordeerd, het opgaande eikenhout om haar klooster staande te verkoopen „by advijse vande geccommitteerden tot directie vande geestelicke goederen” „ten meesten oirbair ende prouffijte vanden voorss. convente ende namentlick tot aflossinge van zeeckere jaerlicxe renthen, die zy schuldich zijn” 3).

In het algemeen moet men alzoo aannemen, dat voor zooveel de Staten betrof vóór 1586 geene kloosters opgeheven waren, dat met uitzondering van den Roomschen credienst en zijn aanleve het kloosterleven nog in gang was, dat het beheer en de beschikking over de kloostergoederen als voorheen gevoerd werd door de kloosters zelve behoudens de maatregelen

1) Cf. artt. 1, 5 sqq., 27 der instructie van 1581.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 12 Jan. 1582, punt 26.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 24 Febr. 1586.

van toezicht door de Staten als Overheid van den Lande genomen.

In 1586 zou het anders worden: de streng Gereformeerde partij kon het niet aanzien, dat de kloosters, de laatste sterkten van de ongereformeerde religie, in wezen bleven, en door middel van Leicester wist zij den Staten de artt. 12—16 van het Redressement op te dringen.

Art. 12 schreef voor, dat allen mannenkloosters de administratie hunner goederen zou worden ontnomen, die in één massa zouden worden gebracht onder één rentmeester, en dat hetzelfde zou geschieden met de begijnenconventen en hunne goederen. Tot rentmeester der mannenkloosters werd benoemd Anssem Ruysch.

In het 13de artikel werd de separatie, d. i. opheffing van het gemeene leven ¹⁾, voorgeschreven van alle in het vorige artikel genoemde conventen (cf. art. 15); de Stedelijke Magistraten zouden de begijnhuizen blijven aanvullen; de oude en impotente begijnen mochten in een of twee kloosters samenblijven. Tot rentmeester der bagijnenconventen werd aangesteld Jan van der Meer.

Art. 14 bepaalde, dat de goederen der vijf adellijke vrouwenkloosters, die ook gesepareerd moesten worden, eveneens in één massa onder één rentmeester moesten worden gebracht. Zooals dit artikel definitief werd vastgesteld, was het in één massa brengen vervangen door de bepaling dat er twee rentmeesters over zouden worden benoemd, als hoedanig werden aangesteld: Antonis van Drielenborch over Oudwijk en Witte-vrouwen, en Volcken Both over St. Servaas, Mariëndaal en Vrouweklooster; in December werd eerstgenoemde echter ook over de drie laatste tot rentmeester benoemd.

Art. 16 handelde over het Duitsche Huis en het convent van St. Catharina; het werd in advies gehouden; ook deze conventen zouden gesepareerd en hunne goederen in één massa en onder één rentmeester gebracht worden.

1) Art. 27 van de instructie der Directiekamer, zooals het na haar herziening in gevolge van art. 10 van het Redressement luidde, droeg aan de Directiekamer de zorg voor de „separatie” op: „alsoe dat het voor geen forme van convent off vergaderinge gehouden wordt”.

Wanneer men nu deze artikelen leest, dan bemerkt men aanstonds, dat in hoofdzaak slechts van twee dingen de rede was: van de separatie der conventualen en de administratie der kloostergoederen; het eerste was een gevolg in het algemeen van den Gereformeerden tegenzin tegen het kloosterleven en in het bijzonder van het feit, dat de kloosters bolwerken der Roomsche religie waren; het tweede gaf meerdere zekerheid tegen wanbeheer en was gewenscht met het oog op nadere wijziging in het aanwenden der kloosterinkomsten.

Nu lette men in de eerste plaats op het feit, dat de Staten, toen zij het Redressement arresteerden, geene eigenaars waren der kloostergoederen, dat de kloosters in het algemeen gesproken nog bestonden meer of minder gereformeerd en dat juist in de ongenoegzame reformatie ervan de aanleiding tot de betreffende bepalingen van het Redressement gelegen was, zoodat — hetgeen trouwens op zich zelf reeds zeer onwaarschijnlijk zou klinken met het oog op de geschiedenis en den inhoud dezer regeling — het Redressement in geen geval als een toepassing van een eigendomsrecht beschouwd kan worden.

In de tweede plaats onderscheide men, of het Redressement de strekking had van in en op zich zelf den rechtstoestand te wijzigen, zoodat de uitvoeringsmaatregelen bloot feitelijk karakter droegen, dan wel of het een plan de campagne was, dat, in zich zelf een doode letter, uitvoeringshandelingen behoefde om in de rechtsverhoudingen wijziging te brengen. Reeds een oppervlakkige lezing ervan sluit de eerste opvatting buiten; er werd niets in verklaard, er werd in bevolen; de artikelen waren in den toekomenden tijd geredigeerd: opheffing van het gemeenschappelijke leven en wijziging der administratie zou geschieden; als ze geschied was, dan en niet eerder was er eenige wijziging tot stand gekomen in den rechtstoestand. In welken rechtstoestand? In het eigendomsrecht? Dat dit de bedoeling was, blijkt uit niets; waarom werd ze niet uitgesproken? dit ware toch eenvoudig genoeg geweest! Er werd alleen gezegd, dat in de administratie verandering gebracht moest worden; als de Staten zeiden, dat aan de kloosters de administratie hunner goederen ontnomen moest worden, gaat het niet aan administratie door eigendomsrecht te vervangen.

Dit spreekt m. i. zóó van zelf, dat ik er over gezwezen zou hebben, als Mr. Verloren niet zoo hardnekkig mogelijk deze vervanging als zoo voor de hand liggend aangewezen had, dat hij zich niet begrijpen kan, „hoe iemand ter wereld nog zou kunnen volhouden, dat de Staten van Utrecht zich... geen *eigendom* der geestelijke goederen toegekend hebben ¹⁾”. Tot dien „iemand ter wereld” behoorde n.b. de Directiekamer zelve, die in 1588 volmondig erkende, dat de Staten het eigendomsrecht der goederen van St. Catharina niet aan zich hadden getrokken en dit ook niet van plan waren; in haar bevel van 5 Jan. van dat jaar aan den balijer van St. Catharina en den landcommandeur tot levering van inventaris hunner goederen verklaarde zij uitdrukkelijk, dat de bedoeling ervan niet was „hare goederen te verminderen maar alleenlijk omme die selve te conserveren, waartoe hoewel die voorss. balijer ende lantcommandeur dickwils vermaent sijn, ende es tselve alsnoch nyet voltrocken ²⁾”.

En deze sprak slechts naar het haar door de Staten in haar instructie was geleerd. De Staten zelve erkenden *na het arresteren van het Redressement*, dat zij aan geen onteigening dachten. Mr. Verloren is zoo hopeloos duister in zijne voorstellingen, dat o. a. in de aangehaalde plaats slechts het alternatief: of toezicht of eigendomsrecht der Staten voor hem bestaat; maar las hij dan in het Redressement als de kamerling in Jesaja? Het beoogde juist het toezicht op de administratie, dat de Orde en de Instructie inhielden, te vervangen door de administratie zelve; dit was er juist *de strekking* van ³⁾!

„In één masse brengen” en „onder één rentmeester stellen” werden in de betreffende artikelen van het Redressement steeds samengekoppeld. Oorspronkelijk zouden de goederen der vijf

1) L. c. p. 414.

2) Notulen der Directiekamer.

3) Dit is zeer juist reeds door Mejuffrouw Lucie Miedema opgemerkt: „ten onrechte wordt door V[erloren] v[an] T[hemaat] de zaak zóó voorgesteld, alsof de Staten de kerkelijke goederen annexeerden”; aldus in noot 2 op p. CXVI van, haar werk: Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie uitgegeven door Dr. J. A. Wynne en Lucie Miedema, Litt. Neerl. Cand., no. 52 nieuwe reeks van de Werken uitgegeven door het Histor. Gen. gev. te Utrecht.

adellijke kloosters ook samengevoegd worden, doch bij de eindredactie werden ze in twee gedeelten onder twee rentmeesters gesplitst, terwijl enkele maanden later hierop weer werd teruggekomen en toch één massa ervan gemaakt werd. Hieruit blijkt, dat het alleen het beheer betrof en niet het eigendomsrecht; ware dit het geval geweest, dan zouden de Staten bij de vaststelling van het Redressement zich het eigendomsrecht der goederen van de Jufferenconventen niet hebben toegekend, maar wel in December van hetzelfde jaar, zouden zij eerst van die kloosters twee nieuwe rechtssubjecten gemaakt hebben en eenige maanden later deze te hunnen bate weder hebben vernietigd, en zouden zij nog later, toen de administratie wederom gesplitst werd, al weder hun eigendomsrecht hebben laten varen en nieuwe lichamen gesticht hebben!

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat er in de separatie der conventualen op zich zelve toch onmogelijk een opheffing der kloosters kan gezien worden in rechtens relevanten zin; als rechtssubject bleven zij bestaan, al was het woord klooster er sedert een oneigenaardige naam voor; doch dit is slechts een woordenquaestie; het Redressement zelf bepaalde dan ook omtrent de begijnenconventen, de adellijke conventen, het Duitsche Huis en St. Catharina, dat zij bij voortduring zouden worden aangevuld.

Een enkel woord nog over de verdeeling der kloosters onder de leden van de Staten. Reeds zeide ik, dat voor deze verdeeling een strikt door te voeren beginsel niet aangewezen kan worden; evenmin valt er een spoor te ontdekken van eenige transactie tusschen de Statenleden, waarbij de zwarigheden, die de competentiestrijd omtrent de regeling van de Geestelijkheid en hare goederen baarde, opgelost werden ¹⁾. De Steden eischten voor zich op, niet dat zij binnen haar jurisdictie geheel de evenknie zijn zouden van de Staten ten platten lande — dit had een principieele versnippering van het gewest Utrecht beteekend! — maar dat haar de regeling en de administratie der binnen haar gebied gevestigde geestelijke stichtingen en corporaties zou worden overgelaten, zonder dat zij het recht

1) Cf. pp. 276, 277, 328—340, 522, 629, 632, 644, 645, 646.

van de Staten als hooge Overheid om toezicht er op uit te oefenen loochenden. Dit valt af te leiden uit de geschillen tusschen de Staten eenerzijds en de steden Amersfoort en Wijk anderzijds, waarbij deze Steden zich het recht van regeling en administratie vindiceerden behoudens het toezicht en de controle van de Staten, terwijl de Staten zich hierbij neerlegden ¹⁾. Toch gaat ook dit niet algemeen door; in de stad Utrecht althans handhaafden de Staten hun recht ten opzichte van tal van conventen niet, zooals reeds gebleken is van de kloosters aldaar gelegen, met welke de Stad geheel als souverain handelde zonder de Staten er in te kennen ²⁾. Aan den anderen kant waren er in de Stad Utrecht kloosters gevestigd, met welke de Raad zich niet inliet, zooals de binnen zijn gebied gelegen jufferenconventen, de abdij van St. Paulus, het St. Catharina-convent, het Duitsche Huis, al trachtte hij somwijlen ook zijn gezag hierin uit te breiden; zoo werd ook het St. Maria Magdalena-klooster te Wijk door de Staten geadministreerd, evenals dat van St. Agnes te Rhenen. Grootendeels was het echter geen vraag van recht maar van macht, zoodat men zich veelal bepalen moet tot de constateering van den feitelijken gang van zaken, zonder naar de rechtsgronden ervan te zoeken.

Hun recht van toezicht schijnen de Staten echter in den regel te hebben gehandhaafd; ook van verschillende kloosters, waarvan zij medezeggenschap in de administratie aan de Steden, alwaar ze gevestigd waren, lieten, blijkt, dat de Staten geen vervreemding of bezwaring van goederen toestonden buiten hun goedkeuring ³⁾. Tot toelichting enkele voorbeelden.

1) Cf. p. 332 noot.

2) Toch vindt men ook ten aanzien der begijnhuizen te Utrecht sporen, dat de Staten soms hun autoriteit wisten geldend te maken; den 23sten Apr. 1589 o. a. gaven zij verlof aan „die van den convente van Brandolyen”, op haar daartoe strekkend request, om drie oude vervallen huizen te verkoopen in tegenwoordigheid van drie commissarissen der Staten, ten einde uit de koopenningen eenige andere huizen te doen herstellen, onder de bijvoeging: „ende sullen die vanden convente gehouden zijn die Staten pertinente reeckeninge te doen vanden employ vande voorss. penningen”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 17 Apr. 1589.

3) In hoeverre zij dit deden, is geen rechtsvraag; in de Stad Utrecht lieten zij het grootendeels varen. Om deze feitelijke vraag te beantwoorden mis ik de gegevens. Cf. ook de voorgaande noot.

Den 20sten Dec. 1598 approveerden de Gedep. Staten het den 22sten Juli 1590 gesloten koopcontract, als verkoopers door den procurator en de gemeene conventualen van het St. Johans Regulierenklooster te Amersfoort, eertijds genaamd „Vreendaell”, „voor onszelven ende ons sterckmaeckende voor het gemeen corpus, die althans van ons conventualen niet present en zijn”, van „den vryen eygendom van vier mergen landts”, waarbij onder meer bepaald was: „dat wy beloofd hebben ende beloven by desen dese coope te zullen doen avoyeren ende approberen by Heeren Marcellus Rentius, Prior tot Winsen, onsen Oversten, ende oock die Staten sLandts van Utrecht ons Overhooft, ende dat binnen den tijt van drie maenden”; „tot voldoeninge van all twelck voorschreven stact de voorn. conventualen inde voorschreven qualite ende oock in haer eygen goederen bovendyen ... verbonden hebben ende verbijnden by desen haerluyder persoonen ende goederen” ¹⁾.

Den 8sten Nov. 1603 namen de Gedep. Staten de volgende beschikking: „geinformeert zijnde vanden standt der conventen van St. Achten ende St. Agnieten binnen Amersfoort ende vande schulden daerinne zy verlopen zijn”, machtigden zij de procuratrices met den rentmeester om eenig land in Asschat ten overstaan van de Amersfoortsche Burgemeesters te verkopen „ten meesten oerbaer vande voorss. conventen”, en het te transporteeren; den rentmeester werd gelast van de ontvangst der kooppenningen in zijn rekening melding te maken ²⁾.

Den 2^{den} Juli 1605 verklaarden de Gedep. Staten te „approberen” het koopcontract gesloten door „die procuratrices ende gemeene conventualen van St. Agatha ende van St. Agnyetenconvente t'Amersfoort deur heurluyder rentmeester met voorgaende consent van d'Edele Heeren Staten van Utrecht ten overstaan vanden Heere van Houvelaek ende die Burgemeesteren, inder tijt daertoe van de voorn. Heeren Staten gecommitteert”, als verkoopers van 16 morgen land, die de „conventen onderdeyls ende gemeen” hadden „in Assgat onder de kerspele van Leusden”; „parthyen contrahenten” verbonden tot zeker-

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 51 sqq.

2) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 105 vo. sqq.

heid der naleving van het contract „heure personen ende goederen onder den Hove van Utrecht ende allen anderen Gerechten”: 25 Nov. 1603. Het contract werd medconder-teekend door gecommiteerden der Staten. De quitantie was d.d. 14 Aug. 1604, geteekend door den rentmeester der beide kloosters, Antonis van Domselaer, waarbij deze verklaarde de volle koopsom te hebben ontvangen, behoudens een korting van *f.* 100, die de koopersche „aent convent van S^{te}. Angnyeten aen verschoten penningen ten achteren was” 1).

Den 9^{den} Juli 1605 werd door de Gedep. Staten approbatie verleend op het koopcontract d.d. 27 Jan. 1604, waarbij door Peter Corneliss. Scrob, procurator van het St. Johans Regulierenconvent te Amersfoort, „voor hem, sijne successeuren ende nacomelingen” verkocht werden 4 morgen land op Hamersveld „ten overstaen van eenyge gecommiteerden vande Heeren Gedeputeerden Staten” „ende met approbatie vande selfde Gedeputeerden”; de „vercoper” verbond zich tot transport en tot vrijwaring; „parthyen contrahenten verbonden . . . haerluyder personen ende goederen” tot zekerheid van de naleving der overeenkomst; ook de rentmeester, Jan Brecker, onderteevende 2).

Den 22sten Oct. 1606 approbeerden en advoyeerden de Gedep. Staten de constitutie eener rente door het zoo juist genoemde klooster en de verhypothekeering van goederen tot zekerheid ervan. De procurator en de rentmeester van het convent verschenen voor Schout en Schepenen op de Bilt in het gerecht van de abdij van Oostbroek³, verklarende, dat zij volgens „doctroy ende tconsent” van de Staten d.d. 19 Sept. 1606 „vuyt alle des convents goederen, roerende ende onroerende, tegenwoordige ende toecomende” schuldig waren een losrente aan de executeurs van het testament van Jhr. H. van Buchell, waarvoor gemelde rentmeester *f.* 1000 ontvangen en „in der conventen oorbaer geëmployeert” had, gelijk hij erkende; „stellende sy comparanten tot een speciaell hipoteccq ende onderpant des voorss. jaerlicxe renthe ende hoofdsommen vandyen” 8 morgen land in het Biltse gerecht, „ende voorts

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 141 sqq.

2) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 142 vo. sqq.

generaelijcken alle des convents andere goederen, roerende ende onroerende ende sonderlinge die in desen gerechte gelegen sijn, belovende tallen tijden tot vermaninge noch naerder ende sufisante vestenisse te doen tot costen vanden voorss. convente", en alle „des convents goederen", tegenwoordige en toekomende, stellende „tot heerlijcke ende reale executie sHoofts van Utrecht" etc.; het Gerecht condemneerde de comparanten in al hetgeen voorzgd is en verklaarde de gestelde hypotheek executabel ¹⁾).

7 Juni 1626: de Gedep. Staten approbeerden het koopcontract (20 Mei 1626), gesloten tusschen de Burgemeesters van Amersfoort, „als gecommitteerden vande E. Mo. Heeren Staten sLandts van Utrecht over die regieringe vande goederen specterende tot den convente van S^{te}. Aechten binnen Amersfoort neffens Wouter Buys als rentmeester vanden convente voorss.", „opt behagen vande E. Mo. Heeren Staten voorss. als Superintendenten", benevens de „gecommitteerden ende rentmeester vande goederen specterende tot den convente van Marienborch", clk voor „een helft", waarbij deze twee conventen verkochten cenig veen ter turfgraving gedurende twaalf jaren ²⁾).

Door de Gedep. Staten werd den 31sten Oct. 1632 aan de Regeering van Amersfoort machtiging verleend tot den verkoop van land van het convent van St. Agatha te Amersfoort onder den last, van de koopsom zooveel in losrente te beleggen op een der Statenkantoren „als de pachtinge der voorss. parceelkens van landen yegenwoordigh jaerlijx zijn bedragende, ten prouffijte ende verseeckeringe vanden voorss. convente, ten eynde hierdoor het jaerlijx incomen vandien niet en worde vermindert maer geconserviert magh blijven naer behooren". Door de Regeering van Amersfoort was n.l. een daartoe strekkend request aan de Staten ingezonden, waarin zij o. a. te kennen gaven, dat in 1629 door eenige Amersfoortsche burgers, — die nog niet waren schadeloos gesteld voor hun voorschot, — de formeele plundering hunner stad door den vijand was afgekocht dat ook de stadsmuren ten dringendste herstelling be-

1) Reg. no. 59. Memoriaal etc. ff. 148 sqq.

2) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 27 sqq.

hoefden, en dat „des Stadts comptoiren” reeds bovenmatig waren belast; waarom zij verzocht eenig land van het St. Aachten-convent te mogen verkoopen, hetgeen wel zoo hoog zou kunnen geschieden, „dat het voorss. convent aen hare incompsten niet en soude verliezen”; „dan, want soodanige alienatie van geestelijke goederen nae rechten niet en mach geschieden sine consensu et autoritate Episcopi, die bij U Ed. Mog. wordt gerepresenteert”, zoo verzochten zij der Staten „authorisatie” 1).

Hoewel deze kloosters niet tot de eigenlijke zgn. Statenconventen behoorden, d. w. z. die waarvan de Staten de administratie aan zich alleen getrokken hadden en wier inkomsten alleen naar hun bepaling werden besteed, eischten de Staten desniettemin, dat zij in de beschikking over de goederen ervan gekend werden; met eigendomsrecht of beheer had dit dan ook niets uit te staan 2).

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 199 vo. sqq.

2) Van de conventen van St. Barbara, St. Agniete, en St. Agatha te Amersfoort benoemden de Staten ook den rentmr.; althans den 13den Apr. 1609 stelden zij als zoodanig aan Wouter Buys als opvolger van Anthonis van Domselaer, die zijn vrouw door zijn overlijden met „vijff vaderlose kinderen” had achtergelaten, op „recommendatie ende nominatie” van de Regeering van Amersfoort; „ten eynde de goederen vande conventen” voorzeggd „niet verdonckert noch gedestraheert, maer tot onderhout vande conventualen, armen, ende ad pios usus, tsij dan tot verbeteringe vande schole, van het weeshuys, erectie van een dolhuys binnen Amersfoort ofte anderssins sulx tselve by ons ofte onse ordinariisse Gedeputeerden met advise vande Regeerders van Amersfoort goetgevonden sall worden, well geconserveert ende gemenageert mogen worden”; en dat voor 3 jaren. De Staten hadden dus ook van deze conventen het beheer aan zich getrokken, doch oefenden het uit met advies van Amersfoort en te zijnen bate.

Of de Staten hun benoeming van den rentmr. dezer Amersfoortsche conventen hebben laten varen ten behoeve der Stad, is mij unbekend; men zou het afleiden uit het feit, dat het Regeeringsreglement van 1674 over deze benoeming zweeg, en de Stadhouder ze mitsdien niet kreeg.

Men vindt de commissie en de instructie van den Heer W. Buys in het register van comm., instr. etc., aanv. Jan. 1607, ff. 80 vo. sqq., en ff. 215 sqq. (den 8sten Mrt. 1611 werd hij definitief benoemd).

In hetzelfde register is op ff. 214 sqq. opgenomen een benoeming van Johan Brecker tot rentmr. van de conventen van St. Johan en Mariënhof te Amersfoort; de Staten benoemden hem „opde nominatie” der Amersfoortsche Regeering, „ten eynde de goederen vanden conventen” voorzeggd „niet verdonckert noch gedistraheert

§ 2. *De Statenconventen.*

Het criterium tusschen Provinciale en Stedelijke kloosters is niet zoo zeer te zoeken in de administratie, of ze beheerd werden door een rentmeester van wege de Staten of door de Stedelijke Regeering aangesteld, als wel in den aard der pii usus waarvoor de kloostergoederen werden aangewend, gepaard aan medezeggenschap van de Stedelijke Overheid in het beheer. Waren de pii usus van Provinciaal of van Stedelijk belang? Dit was de vraag. Dat scherpe begrenzing hier onmogelijk was, ligt voor de hand.

Waarom het eene klooster onder de Provinciale en het andere onder de Stedelijke conventen gebracht werd, waarom uit het eene Provinciale en uit het andere Stedelijke belangen verzorgd werden, is een andere quaestie en laat zich niet anders beantwoorden dan met een: zoo was het nu eenmaal.

Alleen voor de Ridderschapsconventen laat zich uit het feit, dat hunne leden van adel moesten zijn, gercedelijk hun verband met de Ridderschap verklaren.

De Statenconventen waren: de abdij van St. Paulus te Utrecht, het convent van St. Catharina der Johanniters te Utrecht, de abdij van St. Laurens (Oostbroek) onder de Bilt, het Kartuizersklooster Nieuwlicht in Bloemendaal bij Utrecht, het

maer tot onderhoudt vande conventualen, armen ende ad pios usus, tsij dan tot verbeteringe vande schole, van het weeshuys, erectie van een dolhuys binnen Amersfoort ofte anderssints, sulcx tselve by ons ofte onse ordinarisc Gedeputeerden met advijse vande Regierders van Amersfoort goetgevonden sall worden, well geconservceert ende gemenageert mogen worden", etc. 8 Mrt. 1611.

Mr. Verloren vergist zich, als hij, l. c. p. 142, mededeelt, dat de Amersfoortsche kloosters „werden in beheer genomen door de Regeering van Amersfoort, die daaruit, evenals te Utrecht, hare predikanten en scholen betaalde”.

De benoemingen van de rentmrs. en van de procurators en procuratrices geschieden, in den beginne althans, door de Staten.

En ook de bestemming der kloosterinkomsten werd geregeld door de Staten, zij het dan ten bate van Amersfoortsche pii usus.

Zoowel in het beheer der goederen als in de besteding der inkomsten gaven de Staten aan de Amersfoortsche Regeering recht van medespreken.

Reg. v. comm. en instr., aanv. Jan. 1601, ff. 91 sqq.

klooster Mariënborg te Soest, dat van St. Agnicte te Rhenen en dat van St. Maria Magdalena te Wijk bij Duurstede. De vier eerste waren mannen- de drie laatste vrouwenkloosters.

Het zou mij te ver voeren de lotgevallen van al deze conventen na te gaan; ze zijn alle in wezen gebleven, meer of minder gereformeerd¹⁾, om eerst met de Republiek zelve

1) De St. Paulus-abdij, die na de opheffing der Directiekamer (9 Oct. 1588) haar eigen beheer herkreeg, verloor het weer den 28sten Juni 1593, toen de Staten tot „rentmeester” over hare goederen aanstelden A. v. Drielenborch, tot „administrateur” J. v. Breuckelen, conventueel der abdij, en tot „toeziener” J. v. Bemmcl. Dit geschiedde ter zake van het overlijden van D. v. Driel, „administrateur” der abdij (6/7 Febr. 1593); van wege de Staten werd toen orde gesteld op de abdiigoederen, onder protest der Stad, die beweerde, dat het haar alleen aanging.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 2 Jan. 1593.

Reg. v. comm. en instr., aanv. Oct. 1588, ff. 292 sqq.

De abdij was en bleef het subject van het abdijsvermogen; de Staten hadden ervan de „superintendentie ende directie” of de „administratie”.

Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 154 vo. sqq.

Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 791 sqq.

De St. Pauls-kerk werd door de Staten, 30 Sept. 1595, in gebruik gegeven aan het kapittel van Oudemunster.

Een deel der kloostergebouwen werd door de Staten voor het Hof ingericht, 24 Juni 1596.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 9 Sept. 1595 en v. 3 Juni 1595, punt 7.

In de St. Pauls-abdij werd ook het reeds door art. 4 der Orde geëischte seminarie ingericht, 1593.

Vroedsch. resol., 17 Apr. 1593.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 10 Aug. 1581, punt 27; 26 Juli 1582 (27 Juli); 27. Mrt. 1583, punt 2; 25 Juli 1583, punt 33; 6 Oct. 1584, punt 3; 1 Aug. 1586, punt 2; 21 Sept. 1586, punt 3; 17 Mei 1588, punt 10; 6 Aug. 1588, punt 4; 21 Oct. 1590, punt 5.

Reg. v. comm. en instr., aanv. Oct. 1588, ff. 289 sqq.

Uit de abdijsrekeningen blijkt, dat, behalve voor het onderhoud der seminaristen, de inkomsten werden aangewend ter subsidieering van andere Statenconventen, van het kantoor der Gebeneficieerde goederen, en van de Stad Utrecht ten behoeve der Hieronymusschool, de Academie en de predikanten.

Ook over de inkomsten van Oostbroek en van het Karthuizersklooster beschikten de Staten ad pios usus: bezoldiging der plattelandspredikanten en enkele schoolmrs., bestrijding der classicaie en synodale kosten, subsidieering der Stad Utrecht ten behoeve van Academie, Hieronymusschool en predikanten.

De vrouwenkloosters te Soest, Rhenen en Wijk werden door de Staten voortdurend aangevuld — op dezelfde wijze als dit geschiedde met de Ridderschapsconventen —, gedeeltelijk met adellijke gedeeltelijk met burgerlijke jonge dochters.

De rentmeestersbenoeming werd door de Staten aan zich getrokken.

van het tooneel te verdwijnen. Ik bepaal mij daarom tot een ervan: het convent van St. Catharina ¹⁾).

Wel verre van dit convent op te heffen of ten gevolge van het verbod der Roomsche religie als opgeheven te beschouwen, beoogde de Orde (1580) er integendeel een reorganisatie van; het verbod om over hunne goederen zonder consent der Staten te beschikken, en het gebod om inventaris ervan te leveren en rekening en verantwoording hunner administratie te doen, werd den Johanniters niet gedaan, omdat de goederen van hen op de Staten waren overgegaan, maar integendeel, omdat het *hunne* goederen waren en bleven en de Staten als Overheid van den Lande conservatie en reformatie ervan wilden ²⁾; nieuwe conventualen moesten, alvorens te worden aangenomen, door de Staten voor aangenaam verklaard worden, opdat blijken mocht, dat zij aan de vereischten voldeden.

Art. 16 van het Redressement wilde ook de goederen van dit klooster en van de ertoe behorende commanderieën onder één rentmeester brengen te zamen met de goederen van het Duitsche Huis, en de conventualen evenals die van de overige conventen separeren; overigens liet het de door de Orde gegeven reorganisatie in wezen, uitdrukkelijk de goederen bestemmende tot onderhoud van de conventualen, die voortaan den Lande zouden dienen. Het artikel werd evenwel niet gearresteerd maar in advies gehouden, zoodat de voorschriften der Orde in casu bleven gelden ³⁾.

1) Cf. Dr. P. Q. Brondgeest, Bijdragen tot de Geschiedenis van het Gasthuis, het Klooster en de Balijs van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningengasthuis te Utrecht. Hilversum 1901.

Cf. ook het 11de deel van den Tegenwoordigen Staat, pp. 389 sqq.

2) Dr. Brondgeest (l. c. p. 27) ziet in het Raadsbesluit van 29 Jan. 1582 (cf. p. 415) een toepassing van het Statenbesluit van 6 Juni 1580 (cf. p. 279)! De resolutie van den Raad vloede juist voort uit de bevoegdheid omtrent de geestelijke goederen, die hij zichzelf toekende en aan welke hij nog in 1618 dacht, toen hij n.l. een commissie benoemde „omme te versoecken alle het bescheyt ende het recht, dat dese Stadt in voorige jaren gehadt heeft totte opsichte ende administratie der abdye van Ste. Pauwels ende Balijs van Ste. Catharynen etc. ende tselve op papier te brengen”. Vroedsch. resol.; cf. het Raadsbesluit van 30 Nov. 1585.

3) Dr. Brondgeest vergist zich, als hij op p. 29 schrijft: „Hoe het zij, het bovenvermelde art. 16 werd op de goederen van St. Catharijnen en alle commanderijen daartoe behorende toegepast”.

Het beheer der conventsgoederen bleef dan ook bij den balijer, Henrick Barck, die zich ook aan de bepalingen der Orde en der Instructie zeer weinig schijnt te hebben laten gelegen liggen. Den 22sten Mei 1588 werd het althans door de Staten noodig geoordeeld te bepalen, „dat die vande Directiekamer hem voorde leste reyse aenschrijven ende insinueren” zouden, dat hij pertinenten staat en inventaris „van alle de goederen ende incommen vande voorss. Balyerye mette lasten daertegens” zou verzenden en meedeelen, „by wye en wanneer die [sc. de vreemdingen] gedaen ende waertoe die penningen geëmployeert zijn”, binnen 14 dagen; „op peyne, soo hy vorder daarvan in gebreecke blijft, dat men hem teynden d'voorss. 14 daghen priveren sall van sijn administratie ende dat men daer in een ander datelick committeren sall”; aan de Directiekamer werd last gegeven deze resolutie terstond uit te voeren en den Staten er rapport van te doen ¹⁾. De Heer Barck bekreunde zich om de bedreiging niet; den 19^{den} Juli 1588 was de lijdzaamheid der Staten uitgeput: zij verklaarden hem „vervallen . . . van sijn administratie”, en besloten, „soo d'administratie vande voorss. goederen nyet stille en can off en behoort te staen”, „daertoe by provisie van Statenweghen [te] committeren” Dirck de Leeuw, „als die beste kennisse hebbende vande gelegentheyt van dien” op een commissie en instructie, die hem zou gegeven worden ²⁾.

Uit de mee te deelen artikelen der na de arresteering van het Redressement opgemaakte instructie der Directiekamer blijkt dit luce clarius.

In zijn Rapport over de vicariegoederen zegt Mr. Verloren (pp. 37, 38, 39) als iets dat „historisch” vaststaat: „De Orde van St. Jan te Jerusalem is mede opgeheven, de goederen van een en ander worden aan de vroegere eigenaren voor goed ontnomen en zij komen aan de Staten, die daarover heer en meester worden tengevolge der Reformatie en krachtens art. 13 der Unie van Utrecht”.

Hoe is het toch in 's hemelsnaam mogelijk!

De Directiekamer gelastte bij herhaling den balijer van St. Catharina den inventaris zijner goederen haar in te zenden; cf. hare Notulen d.d. 5 Jan., 21 Febr., 29 Apr. 1588.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 17 Mei 1588.

De overwegingen luiden: „Omme te versien, dat die goederen vande Baillerye van Ste. Catharynen nyet vorder vercoft, veralieneert off beswaert en worden, gelijk in ettelicke jaeren herwaerts gedaen es, ende men seeckerlick verstaet, dat den balyer wederomme voorhanden heeft sulcx te doen nyettegenstaende d'interdictie hem tot verscheyden tijden gedaan”.

2) Reg. v. d. beschr. d. St.

Reeds in het rode punt der beschr. v. 28 Juni 1588 was het deportement van

Dit besluit is evenwel of niet uitgevoerd of weder ingetrokken; wellicht ook heeft de balijer alsnog toegegeven, of is de Heer de Leeuw ten gevolge van het verdwijnen der Directiekamer mede van het tooneel afgetreden 1).

Immers 2), den 13^{den} Oct. 1602 werden, tengevolge van het overlijden van Henrick Barck 3), door de Gedep. Staten tot beheerders aangesteld Johan van Schoonhoven, Prior, ende Johan Sael, rentmeester van den voorss. convent 4).

den balijer in overweging gegeven; den 9^{den} Juli was hij echter nog in de gelegenheid gesteld de ordonnantie van 22 Mei na te komen.

1) D. de Leeuw nam de benoeming den 6^{den} Aug. 1588 aan. Cf. de Notulen der Directiekamer van 30 Juli en 6 Aug. 1588.

Zijn commissie d.d. 19 Juli 1588 is opgenomen in het reg. van comm. en instr., aanv. 22 Jan. 1584, ff. 129 vo., 130. De Directiekamer zou hem zijn instructie geven; aan haar had hij ook rekening en verantwoording te doen.

2) Ook werd het advies van den balijer den 5^{den} Mrt. 1591 door de Staten nog gevraagd op het ontwerp, door de Kapittelen opgemaakt omtrent de uitkeering ten behoeve der predikanten aan de Stad, waarin ook de tweede Clergie haar deel had te dragen.

De „balyer” werd met *f.* 200 belast, 27 Oct. 1591; den 28sten Oct. benoemden de Staten een commissie om „die Heere landtcommanduyr, balyer, etc. met alle gevouchlike redenen te inducieren, ist doenlick”, etc.

Reg. v. d. beschr. d. St. Besch. v. 23 Febr. en 22 Oct. 1591.

3) H. Barck overleed 12 Oct. 1602. Cf. Dr. Brondgeest, l. c. p. 32.

4) Reg. v. d. resol. d. Gedep. St., 13 Oct. 1602: „Die Gedeputeerden etc., verstaen hebbende het overlijden van Heer Henrick van Berck za. in sijn E. leven balyer van St. Catharynen-convent binnen Utrecht, ten eynde by de commenduers ende conventualen vanden selven convent nopende de nominatie oft electie van eenen anderen balyer nyet gedaen en worde, dat tegens de ordonnantiën ende goede meyningen vande Staten souden mogen strecken, hebben den voorn. commanduys ende conventualen tsamen ende yder van hemluyden int besunder geinterdicert ende verboden, gelijk sy interdiceren ende verbieden by desen, te procederen tot electie van eenen anderen balyer, voor ende alleer sy de goede meyninge ende intentie vande Heren Staten dienaengaende sullen hebben verstaen, op peyne van nulliteyt, ende dat byde Staten daerjgens sal worden gedaen tegene haer E. tot mainctenement van haere ordre ende autoriteyt sullen bevinden te behoren, ende off het allerede yemant geëligeert mochte wesen, interdiceren denselven soedanige electie aen te nemen, opden verbeurte van sijne commendurye ende alimentatie, ende, op dat middeler tijt de saecken ende goederen mitsgaders de meublen, tgelt ende juwelen vanden balyer ende den convente toebehorende, wel bewaert, geregiet ende oock tgasthuys gediend ende geriest mogen worden, hebben omme deselve onder behoorlijcken inventaris ten overstaen van seeckere commissarissen vande Staten te maccken in bewaerder hant te nemen ende oock tgasthuys van nootdrufften te versien, mitsgaders de in- ende vuytschulden vanden

De provisioneele opdracht van 1602 werd in 1603 in een definitieve veranderd, blijkens de instructie van 8 Febr. 1603:

„Instructie waer naer Heer Beernt van Schoonhoven, Prior inde Balye ende convente van Ste. Catharynen tUtrecht ende Johan Saell als renthmeester vande voorss. Balye ende convente mitsgaders vande goederen vandyen, hem sullen hebben te reguleren ¹⁾).

Enkele artikelen mogen hier volgen, ter kenschetsing van den rechtstoestand der Balije van St. Catharina.

In art. 1 werd aan den rentmeester opgedragen de „ontfanck van allen den incommen vande voorss. Balye ende convente-goederen, soe heerlijke als eygen landt, thienden, thinsen, erffpachten, huysen, renthen, ampten ende officiën ende andere hoedanich die sijn ofte genacmpt mogen wesen”.

Uit het binnenkomende geld moest in de eerste plaats, aldus bepaalde art. 2, het onderhoud van den Prior en de andere conventualen worden betaald.

Art. 3 schreef voor, dat zoo zuinig mogelijk moest worden huisgehouden; „als den Prior niet anders geoccupeert en is”, moesten allen „tot eenre tafele aengespijst worden, ter plaetse daer hem die gedesigneert is oft sall worden”.

Volgens art. 5 hadden de Prior en de rentmeester toe te zien, dat de zieken in het gasthuis wël werden verpleegd en dat de „ordinaris deylinge voordien armen naer ouder gewoente ter gewoentlijcker plaetse worden gecontinueert”.

Volgens art. 6 moesten zij zorg dragen voor het onderhoud der gebouwen; om daarvoor arbeiders aan het werk te zetten behoeften zij echter speciale machtiging der Staten: art. 7.

Van de verdere penningen van zijn ontvang moest de rentmeester eerst betalen de erfpachten, „die de voorss. Balye ofte convente jaerlicx schuldich mach wesen”: art. 8. Daarna, volgens art. 9, „die ordinaris reële lasten, thinsen ende renthen

voorss. balyer ende convente te ontfangen ende betaelen, by provisie gecommitteert ende geauthoriseert, committeren ende authoriseren Heer Johan van Schoonhoven, Prior, ende Johan Sael, rentmeester vanden voorss. convente, die gehouden sullen wesen daarvan te verantwoorden naer behoren”.

1) Register van comm., instr. etc., beginnende 1 Jan. 1601, ff. 112 sqq.

daer des convents goeden mede beswaert sijn, soewell ter oorsaecke vande Staten-impositiën ende dijkagie als anderssins". Om de rest van het inkomen uit te geven bond art. 10 hem aan ordonnantiën van de Staten of hunne Gedeputeerden.

Art. 11 droeg aan den Prior en den rentmeester het sluiten der huurcontracten op, „int bywesen" van gecommitteerden van de Staten, door wie ze ook moesten worden onderteekend, „op peyne van nullite".

Art. 19 bepaalde, dat zij jaarlijks „mit adsistentie" van gecommitteerden van de Staten moesten „vercopen de thienden aenden voorss. convente ende Balye behorende".

Aan de schuldenaren mochten zij geen kwijschelding of uitstel verleenē „dan met consent ende ordonnantie vande Staten ofte haerluyder Gedeputeerden": art. 24.

Art. 29 was van den volgenden inhoud: „Item sullen den Prior ende rentmeester gehouden wesen alle processen, die tvoorss. convent heeft ende noch nagmaels sall mogen gecrijgen, well ende neerstelijck vervolgen ten eynde toe vander saecke, ende dat tot coste vanden voorss. convente, welverstaende dat sy geen processen en sullen mogen aenleggen ofte aennemen sonder expresse last, advijs ende ordonnantie vanden Staten ofte heure E. Gedeputeerden".

Art. 30 maakte den rentmeester tot secretaris „in regard van der voorss. Balye ende conventsleenē ende thinsen".

In art. 33 werd den rentmeester de verplichting opgelegd jaarlijks rekening en verantwoording te doen „mit adsistentie vanden Prior" voor gecommitteerden van de Staten.

Art. 39 droeg den Prior en den rentmeester op, om zoodra er een commanderie open viel, de Staten ervan te verwittigen, opdat deze er in konden voorzien „sulx men bevijnden sall te behoren" 1).

1) Den 10den Mrt. 1603 beloofden de Prior en de rentmeester in handen der Gedep. Staten, deze instructie te zullen naleven.

Dr. Brondgeest verhaalt (l. c. p. 30) ons van een instructie van 1 Mrt. 1606, zonder de bron dezer meedeeling aan te geven. In het register van comm. en instr. heb ik er in het jaar 1606 geen spoor van ontdekt; wel heb ik er een gevonden op den 1sten Mrt. 1611, voor den Heer Vuyt den Bogaert.

Misschien heeft Dr. B. deze op het oog gehad; hetgeen hij echter op p. 31

Tevens verboden de Gedep. Staten den 13^{den} Oct. 1602 aan de commandeurs en conventualen der Orde, om zonder voorkennis der Staten een nieuwen balijer te verkiezen.

Deze wendden zich tot de Staten om dit verbod opgeheven te krijgen, doch den 8sten Febr. 1603 werd op hun verzoek afwijzend beschikt ¹⁾. Daarop riepen zij de hulp in van den Meester van Duitschland, door wien twee commandeurs gecommitteerd werden om bij Prins Maurits, de Staten van Utrecht en den Raad van Utrecht te bewerken, dat de „commandurye by haer voorgaende ende wel onderhoude vryheden ende gerechtigeden vredelyck onderhouden ende gelaten magh worden”, de commanderie te visiteeren en „onder onse navolgende ratificatie” de electie van een nieuwen commandeur te bewerkstelligen ²⁾. Ook deze poging gaf geen resultaat: den 28sten Oct. 1603 verklaarden de Gedep. Staten, dat zij niets aan de zaak konden veranderen ²⁾. Een nieuwe balijer is nooit benoemd; H. Barck was de laatste.

Tot de administratie der conventsgoederen benoemden de Staten sedert alleen een rentmeester, die rechtstreeks onder hen stond ³⁾.

meedeelt, onder aanhalingsteekens en gedeeltelijk in 17de eeuwse bewoordingen, is — de lezing ervan zou het niet doen vermoeden — een vrije navolging van het oorspronkelijke; zoo is wat Dr. B. als den inhoud van art. 1 geeft inderdaad de samenvoeging van verschillende artikelen.

De instructie van 1611 was, behoudens enkele verschilpunten van geringe beteekenis in de keuze der woorden, gelijk aan die van 1603.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 23 Nov. 1602, punt 18.

„Is de leste resolutie vande ordinaris Gedeputeerden gecontinueert tot naerder ordonnancie”.

„Ende is by den Staten verstaen, dat den Prior geene prebenden noch commandeeryen sal mogen geven”.

2) Rijksarch. Utr., Suppl. Gedr. Inv. no. 871.

Vóór de Reformatie had de balijerskeuze ook reeds moeilijkheden gebaard. De Hertogin van Parma had H. Barck doen weten, dat hij op zijn electie op drie voorwaarden brieven van placet en agreatie van den Koning kon krijgen.

Hierop had hij een bezwaarschrift ingezonden, waarin hij een overzicht gaf van de rechten en plichten der Utrechtsche Balije en zich o. a. beriep op een pauselijke bul van 1472, waarbij vrije electie van den balijer was toegestaan. Cf. p. 659.

Inv. v. d. arch. der kap. en kl., no. 230. Cf. Dr. Brondgeest, l. c. bijl. VI.

3) Den 1sten Mrt. 1611 benoemden de Staten, in de plaats van J. Saell, Peter

Men ziet dus, dat het Redressement voor de beoordeeling der rechtspositie van het St. Catharina-convent een waardclooze groothed is; gesteld al, dat het 16de artikel ervan gearresteerd ware, dan zou het met de zaak toch niet anders gesteld zijn, daar van het in één masse brengen niets is gekomen, evenmin als van de separatie, die eerst veel later, zonder dat men daarbij aan het Redressement zal gedacht hebben, tot stand is gekomen. Dat de administratie ten slotte aan de Staten gekomen is, heeft zijn oorzaak niet gevonden in het Redressement, maar in andere feiten, waaronder het gedrag van den laatsten balijer wel mede te rangschikken zal zijn. Dan, hoe dit zij, dit is niet voor betwisting vatbaar, dat, toen Henrick Barck overleed en de Staten aan de commandeurs der Orde verboden buiten hen om een opvolger te kiezen en den Prior van het klooster met den rentmeester inmiddels het beheer ervan deden voeren, ... het klooster bestond. Door de opdracht van de administratie aan den Prior en den rentmeester kan nog niet worden gezegd, dat de Staten de administratie aan zich hadden getrokken; immers zij deden niets anders dan den fungeerenden rentmeester handhaven en den Prior in vereeniging met dezen opdragen wat vroeger door den balijer met den rentmeester geschiedde. In elk geval hebben zij dit echter gedaan door de latere benoemingen van rentmeesters, die geen conventuale waardigheid bekleedden.

Het is evenwel van ondergeschikt belang, op welk oogenblik men de administratie door de Staten aan zich laat trekken, reeds in 1602 of later; als men slechts in het oog houdt, dat het niet geschiedde ter uitvoering van het Redressement, dat het een geheel op zich zelf staand feit was, en dat het evenmin

Franss. Vuyt den Bogaert tot „rentmeester vande goederen aende voorss. Balije ende convente behoorende”, opdat deze „nyet verdonckert nochte gedistraheert maer tot onderhoudt vanden conventualen, vanden gasthuyse ende armen ende ad pios usus geconserveert ende well gemenageert werden”.

Reg. v. comm. en instr. etc., aanv. Jan. 1607, f. 181 vo.

Het Regeeringsreglement van 1674 droeg den Stadhouder de aanstelling op; 29 Apr. 1674 werd Lodewijck Plucque, voor zijn leven „aengesteld” als zoodanig; „met begeerte, dat de Ed. Mo. Heeren Staten s’Landts van Utrecht hem daer toe met behoorlijke commissie willen doen versien”. Quohier 1674, f. 350.

in eenig rechtstreeksch verband stond met de Reformatie. Wat dit laatste betreft, men herinnere zich de bepalingen der Orde, die enkel een zeker toezicht van de Staten kende, en de niet-arresteering van art. 16 van het Redressement, terwijl men vooral dient in het oog te houden, dat de commandeurs der Orde van St. Jan bij voortduring werden vervangen en in het beheer hunner commanderiegoederen bleven, terwijl het alleen de balijer van het klooster te Utrecht was, die geen opvolger meer ontving, hetgeen, zoo er in de Reformatie zelve eenig beginsel had gescholen, dat zich tegen de benoeming van een balijer verzette, niet verstaanbaar ware, daar de Reformatie evenveel, of juist: evenweinig, met den balijer als met de commandeurs uitstaande had.

Uit deze feiten springt al terstond in het oog — de conclusie is eenvoudig genoeg! —, dat de Staten in den aanvang der 17de eeuw de administratie, de regeering van het St. Catharina-convent aan zich hebben getrokken, en niets meer.

Door het niet doen vervullen van het ambt van balijer of commandeur van het convent te Utrecht — dit was de voornaamste wijziging door de Staten in de balije van Utrecht aangebracht — traden de Staten in de plaats van dezen commandeur en oefenden zij de rechten uit aan den balijer q. q. toekomende; dit blijkt b.v. uit de resolutie der Gedeep. Staten van 17 Apr. 1635, waarbij zij de kapellevicarie in de kapel te Wiel confereerden aan het „jonxken van goeder hope” van Ds. Schomantius, als collatoren dezer vicarie in de plaats van den balijer van St. Catharina ¹⁾.

Het besluit van het jaar 1602, niet de Orde of het Redressement, is voor de Utrechtsche Balije der Malthczer orde het keerpunt in haar rechtspositie. In 1580 (cf. p. 291) hadden de Staten nog uitdrukkelijk verklaard geen verbreking van het Ordeverband te beoogen; dat het hiertoe evenwel komen moest, viel reeds af te leiden uit hun toen gemaakte opmerking, dat de Spanjaarden en hunne „adherenten” (waaronder de Paus) evenzeer als de Turken vijanden der ware Christelijke religie waren, een opvatting, die door de Duitsche Orde en die van

1) Cf. p. 595.

St. Jan in haar geheel niet werd gedeeld, zoodat voor de leden der Utrechtsche balijen de verplichte strijd tegen de vijanden der Christelijke leer een andere werd dan de hoofden dezer Orden het verstonden, waardoor de hiërarchie ervan niet in wezen kon blijven en afscheiding onvermijdelijk werd.

Nu weet Mr. Verloren ons mee te deelen, dat de Staten van Utrecht toch eens hebben „gezegd”, dat zij „eigenaars” waren der „geestelijke goederen” ¹⁾, en wel op een zoo energieke wijze, dat hij zich gedrongen ziet tot de verklaring: „Krachtiger en duidelijker dan het hier staat, kan het toch wel niet gezegd worden”, en tot de erkenning, dat hij niet begrijpt, dat iemand ter wereld den Staten den „eigendom der geestelijke goederen” kan betwisten ²⁾.

Het betreffende document nu is een verzoeg, door de Staten den 15^{den} Mrt. 1664 opgesteld en den Franschen gezant aangeboden, ter rechtvaardiging van hunne maatregelen ten opzichte van de Orde der Johanniters, hun klooster te Utrecht en hunne tot de Utrechtsche Balije behoorende commanderieën, en ter motiveering van hun weigering om volgens de voorstellen van dien gezant in hun houding eenige wijziging te brengen ³⁾.

Vooraf één opmerking.

Gesteld eens, dat de Staten in deze deductie inderdaad hadden gezegd, dat de goederen der Johanniters Provincie-eigendom en dat m. a. w. het klooster en de commanderieën opgeheven waren geworden, dan zou hierin toch nooit gezien kunnen worden een memorie van toelichting op het Redressement, en met Mr. Verloren geredeneerd mogen worden: de Staten van 1664 hebben *gezegd*, dat de Staten van 1586 het eigendomsrecht der geestelijke goederen aan zich hebben getrokken; dus hebben de Staten van 1586 zulks *gedaan*. Afgezien nu van de strekking van het Redressement, die aan Mr. V. geheel ontgaan is, zou m. i. voor de hand gelegen hebben, de vraag, of de Staten zich in 1586 het eigendomsrecht hebben

1) L. c. p. 413.

2) L. c. p. 414.

3) Quohier 1674 ff. 476 sqq.

De deductie is afgedrukt in de *Analecta* van A. Matthaeus (2de uitg.), V. pp. 952 sqq.

aangetrokken, te beantwoorden uit hunne eigen daden, en, na de beantwoording ervan zich verworven te hebben, een meening — want iets anders dan een theoretische verhandeling was de deductie niet —, bijna een eeuw later uitgesproken, zoo zij met deze feiten niet in overeenstemming ware, als erroneus te laten voor wat zij was.

In elk geval dient de bewijzende kracht van het vertoog van 1664 omtrent hetgeen tijdens de Reformatie is voorgevallen te worden afgewezen, voorzover het met de feiten niet te rijmen is. De inhoud ervan noopt ons niet, om den Staten van 1664 hetzij onkunde hetzij kwade trouw ten laste te leggen; de nuchtere oplossing van de heele quaestie is, dat Mr. Verloren slordig heeft gelezen.

Het geval dan lag aldus. De orde van St. Jan van Jeruzalem deed, gelijk zij reeds in 1603 en 1624 gedaan had, pogingen om de goederen der Balije van Utrecht weder onder zich te krijgen, in welk pogen zij den steun genoot van den Duitschen Keizer en den Koning van Frankrijk ¹⁾, „alsoff” — zeiden de Staten — „aen dese sake het gemene interesse van alle de monarchen ende princen vant Christenrijck gelegen ware”. De Fransche en Duitsche gezanten gingen zoo ver, „in scherpe comminatoire termen rond uyt” te zeggen, „dat de constitutie van desen Staet niet toe en laet, dat deselve plege een openbare onrechtveerdicheyd”; „dat desen Staet sonder te violeren alle Goddelijcke ende wereltlijcke rechten niet en can weygeren aen den Grootmeester van Maltha ende den Prior van Duytsland te restitueren de goederen, die sy eyschen, vermits imand te benemen den eygendom ende t'recht van een sake sonder eenige wettige oorsake was een puyre violentie”; „dat alle de monarchen ende Christen-princen door de meriten vande voorss. Ordre ende de rechtveerdigheyd van hare saken verplicht waren de partye vande selve te kiezen, met soodanigen iver, dat sy met alle middelen sullen trachten, dat deselve Ordre werde gerestablieert inde vreedsame possessie”. Zij vorderden daarom satisfactie uit naam van het gansche Christendom, die

1) Cf. Dr. Brondgeest, l. c. p. 43.

bestaan moest of in restitutie der goederen of in een opgave der gronden waarom deze niet geschiedde.

Duidelijkheidshalve vat ik het standpunt door deze beide gezanten ingenomen — altijd volgens de gemelde deductie — aldus samen: de Staten van Utrecht hebben en houden be-roofd van hare goederen de Orde van St. Jan van Jeruzalem, hebben geschonden en blijven schenden hare eigendomsrechten, en plegen derhalve bij voortduring grof onrecht. Men ziet, het was een bewering, die in den tegenwoordigen tijd m. m., waar het de geestelijke goederen betreft, nog wel eens wordt volgehouden. Laat ons zien wat de Staten hierop te zeggen hadden; doch vooraf merke men op, dat de theorie van Mr. Verloren, die het jaar 1586 als het onteigningsjaar beschouwt, aan de gemelde voorstelling der twee gezanten gelijk is, behoudens dan de mogelijkheid, dat de Staten tot die onteigening recht hadden, waarvan de gezanten de mogelijkheid aannamen doch Mr. V. de bewijzen niet bijbrengt ¹⁾.

1) Tegenover de beschouwingen der Staten leze men het in 1652 uitgekomen geschrift, door Dr. Brondgeest l. c. p. 42 vermeld.

„Insichten vande publijcque Rechten ende redenen, waerom tot geduyrich profijt vande Militaire ende Ridderlijke Ordre van St. Jan tot Hierusalem, ende derselver Republijc tot Malta; voorts tot tijdtlijck profijt van de Doorluchtige Hoochgeborene Heere Frederick Prins Cardinael, ende Landtgraeff van Hessen, Groot Prior desselven Ordens in Duytschlandt, Furst des Heyl. Roomsche Rijcx etc. In den Name vande Hoochgemelte Orden paratelijck ende effectuelijck, die Restitutie ende Redintegratie van der selver Baliagien, Commandeurien, Huysen ende goederen, die binnen 't gebiedt van de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlandtsche Provintien, ende binnen 't gebiedt vande Ed. Groot Mog. Heeren Staeten der selver Provintien gelegen, ende in den eygendomb vande hoochgemelte Ordre alomme geconserveert zijn gebleeven, by haere Hooch, Groot, ende Ed. Mog. behoort gheconsenteert te werden.

Esto consentiens adversario tuo cito, dum es in via cum eo. Matth. 5. 25.

Et Collyrio inunge oculos tuos, ut videas. Apocal. 3. 18.

In tien „Insichten” werd er de restitutie in bepleit, met mededeeling van de bewijsstukken; de aangevoerde gronden kwamen hoofdzakelijk neder op het volgende:

art. 20 van de Gentsche Pacificatie van 1576, (1ste inzicht),

artt. 14 en 23 der Unie van Utrecht van 1579, (2de inz.),

art. 17 dezer Unie, (3de inz.),

de Orde van St. Jan was niet geestelijk of ecclesiastiek, maar wereldlijk (4de inz.), het vijfde inzicht betrof speciaal de commanderie (het St. Janshuis) van Haarlem,

De Staten dan overwogen, dat zij w. i. w. van hunne handelingen aan niemand rekenschap verschuldigd waren, maar dat zij toch, „om alle de wereld te disabuseren, tegen soodanige blasmen ende calanges ende met eenen uyt overvloed te justificeren hare dispositie over de voorss. goederen mettet gene daeraen dependeert”, bij monde van hunne gecommiteerden ter Staten-Generaal aldaar hun goed recht wilden uiteenzetten, „onder protestatie nochtans van daer mede de judicature over dese sake aen welgemelte hare Hoo. [Mo.] niet te willen defereren, als [dewelcke] de Generaliteyt niet en is rakende maer de Provinciën int particulier”.

De posita der Malthezers dan waren,* „dat deselve goederen geheelijck soudén wesen ingelijft met ende aen het corpus, stoel, fundatie en Ordre van Maltha ende den Oversten Meester of den Groot-Prior van Duytsland ende aen derselver gouvernement in eygendom toebehorigh” waren, dat zij door hun Orde „voor eenige eeuwen” „geacquireert” waren „door fundatiën, contracten onder den levenden of door testamenten ende uytterste willen van de fundatcurs, alles met onereuse titulen ende onder een eeuwigé verbinténisse vande wapenen te moeten voeren tegens de algemeene vyanden vande Christelijcke religie”. Hiervan, merkten de Staten op, werd geen bewijs bijgebracht, hetgeen toch plicht geweest ware, „in plaetse dat deselve haer soecken te behelpen met eenige sub- ende obrepative appointen t’anderen tijden van dese of die Provincie ofte oock van hare Hoo. Mo. nu ende dan door importune sollicitatiën ende andere wegen by eenige derselver ministers uytgewerckt”. Zonder deze exhibitie rekenden de Staten zich niet gehouden, „sigh ergens over met deselve in te laten, als mid-

de resolutie der Staten Generaal van 1 Juli 1581 omvatte niet de goederen der Malthezers (6de inz.),

de soms door de Staten-Generaal verleende belastingvrijheid van commanderiegoederen, o. a. ten aanzien der commanderie van Brake, 19 October 1611 (7de inz.),

de goederen kon de Orde niet missen, om haar hospitaliteit te oefenen, den krijg te voeren en hare ridders te beloonen (8ste inz.),

de vriendschap der Orde was van groote waarde (9de inz.),

het vredetractaat van 1648 eischte restitutie aan allen, wier goederen hun ter zake van den oorlog ontnomen waren (10de inz.).

Rijksarch. Utr. Gedr. inv. no. 223.

delertijd genoegh sijnde op het presuppoost non probatae intentionis deser sijts te excipieren de non iure petentium”.

Desalnicttemin wilden zij de zaak toch wel ten principale behandelen. Zij wezen er in de eerste plaats op, „dat oock ondertusschen met meerder recht ende waerheyd geseyd soude connen worden, dat de voorss. goederen voor soo veel dese Provincie belanght ende die tot de Balye van Ste. Catharine specteren, vermogens de oirspronckelijcke fundatiën sijn bysondere corpora per se subsistentia, hier te Lande gefundeerd ende versamelt uyt pieuse giften ende elemosynen van d'eygene ingesetenen deser Provincie (v. Bullam Episcopi Davidis Traiectensis de a°. 1453), principalijck tot noodlijcke conservatie ende onderhout vanden Godsdienst ende de[n] gasthuysse, voor alle krancke] gebreckelijcke, miserabele personen, sonder met d'Ordre van Maltha eenige gemeenschap te hebben dan dat die van de selve Balye in kerckelijcke ceremoniën ende disciplinen die Ordre voor hare Overigheyd voor tijden erkent ende derselver visitatiën onderworpen geweest sijn”. „Ende hoewel sy geseyt worden olim militasse sub Priore Alemanniae, dat sy nochtans inde laetste tijden van die militie bevrijd ende in stilheyd hebben geleefd onder haren Balyer, een volcomen geestelijck leven aengenomen hebbende, ende als soodanigh in haer hospitaal alle armen ende allerley krancken, selfs die met de pest besmet waren, bedient ende van nodig onderhout, medicamenten ende van andere behoeften versorght hebben”; waarvoor hun later het St. Agathagasthuis gegeven was, in 1378 „gefundeert . . . omme te ontfangen alle vreemde armen ende gebreckige”.

Al sedert eeuwen waren zij in zooverre „geëximeert geweest vande macht vanden Prior van Duytsland, dat sy haren Balyer altoos selfs hebben gecoren ende gestelt”, geheel zelfstandig, uit krachte eener pauselijke bul van het jaar 1472.

Bovendien waren de commandeurs en de conventualen veelal niet van adel, terwijl de Malthezers allen edelen moesten zijn ¹⁾.

1) In den Tegenwoordigen Staat (dl. XI. p. 390) leest men: „De Ridders van St. Jan plagten, oudtyds, allen van adelyke geboorte te moeten zyn; doch te Utrecht werden, al in de veertiende eeuw of eerder, Luiden van burgerlyke afkomst in het Klooster van St. Katharyne ontfangen; van welken tyd af de Kloosterlingen den krygsdienst lieten vaaren, en een stil leeven begonnen te leiden”.

De opmerkingen over en weer samenvattende, komen wij tot het volgende resultaat: aan de eene zijde werd bewoord, dat de goederen in quaestie in eigendom verkregen waren door de Orde, vertegenwoordigd door haar Overste, welke Orde nog altijd bestond; aan de andere zijde werd volgehouden, dat van dergelijke rechtshandelingen, waaruit eigendomsrechten op de bedoelde goederen voortgesproten waren voor de Orde van Malta, niets bekend was, dat daarentegen deze goederen waren „*corpora per se subsistentia*”, m. a. w. rechtspersoonlijkheid bezittende vermogenscomplexen vormden (het klooster en de commanderieën); aan de eene zijde werd als de bestemming dier goederen opgegeven het voeren van den oorlog tegen den ervvijand der Christelijke religie, terwijl aan de andere zijde het niet bewezene hiervan werd geponeerd met de bijvoeging, dat in elk geval van de betreffende goederen dit niet de principale bestemming was geweest, maar dat deze gelegen was in het onderhoud van het door de Heeren van St. Catharina gedreven hospitaal; terwijl voorts door de Staten werd opgemerkt, dat de band, die de goederen in quaestie met den Overste der Orde bond, wel verre van een eigendomsrecht te wezen, liep via de eigendomssubjecten ervan, immers het convent van St. Catharina, vertegenwoordigd door zijn balijer, en de commanderieën, vertegenwoordigd door hare commandeurs, en zoodoende van geheel anderen aard was, immers een zekere gezagsbetrekking, die in den loop des tijds bovendien aanmerkelijk was verslapt, zoodat zelfs de algemeene regelen der Orde in de Balije van Utrecht gedeeltelijk niet meer golden, althans niet werden nageleefd.

Om „aen te wijzen, dat het hare Ed. Mo. aen geen redenen ontbreekt tot justificatie van het goet recht tottet jegenwoordigh gebruyck ende employ der voorss. goederen in dese Provincie”, werd aangevoerd: „Dat by de resolutie van hare Hoo. Mo. de Staten Generael vanden 1sten Julij 1581 ider Provincie int particulier geauthoriseert is te mogen disponeren van[de] geestelijke goederen in hun quartier gelegen ende aldaer gefundeerd gelijk sy nae redelijckheyd sullen bevinden te behoren, hoe wel oock buyten die resolutie ende authorisatie ider Provincie

autocratorice volgens hare souveraine macht sulx vry stonde te doen" 1).

„Dat daerop gevolght is de gemeene practijcque, daer by de Provinciën respective de goederen van die natuyre aengeslagen ende de vrye dispositie daer over behouden hebben”.

„Onder anderen specialijck mede die vande Provincie van Utrecht over de voorss. Balye van Ste. Catharine binnen de Stad Utrecht ende de commanduryen ende goederen daeronder resorterende, die daerover oock het employ ende vrye dispositie tot noch toe behouden hebben, onaengesien de instantiën daertegens by die vande voorss. Ordre Annis 1603 ende 1624 gedaen" 2).

1) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 137. Dr. Brondgeest, l. c. p. 44, meent, dat de Staten door hun beroep op deze resolutie te niet wilden doen het beroep der Malthezers op de Pacificatie van Gent; ten onrechte: de Staten grondten hun betoog enkel op hun souveriniteit; de bedoelde resolutie was niets dan een herhaling van art. 13 der Unie, dat zelf ook geen rechtsbron was, maar waarbij de Provinciën enkel elkanders souveriniteit erkenden en welks bepalingen de Provinciën onderling contractueel bonden; volledigheidshalve verwezen de Staten naar de Unie en de resolutie van 1581.

Deze resolutie van 1581 is afgedrukt bij W. van Beuningh, Het Geestelijk Kantoor van Delft, Arnhem 1870, p. 14.

2) Cf. p. 656. Voor het gebeurde in 1624 cf. Dr. Brondgeest, l. c. pp. 37 sqq. De Orde van St. Jan trachtte in 1624 de Balye van Utrecht weder onder haar gezag te brengen door de hulp van Prins Maurits ervoor te zien te winnen; diens neef, Louis Guillaume Prins van Portugal, werd nl. in de Orde opgenomen en in het bijzonder gemachtigd om de Utrechtsche goederen weer onder de Orde te brengen. Al zijne pogingen baatten hem evenwel niets; den 25sten Febr. 1625 bepaalden de Staten, zijn aanbod om zijn commissie van den Grootmeester over te leggen voorbijgaande, „naerdien men de mondelinge verclaringe, by Sijne Excellencie van Portugal etc. diensaengaende gedaen, zoo volcomentlijk aenneemt ende gelooft alsoff men d'selve gesien ende gelesen hadde”: „Ende wordt Sijne Excellencie inde herberge naer behooren gedefroyeert”; den 11den Febr. hadden de Staten, toen de Prins van Portugal een schrijven van den Prins van Oranje aan de Staten te zijnen gunste overbracht, ook reeds voor een goed onthaal gezorgd: de Heeren Hartevelt, v. d. Boetzeler en v. d. Lingen waren met den Advocaat en den Secretaris gecommitteerd om hem „desen middagh te gaen accompaigneren, vergasten ende defroyeren inde herberge naer behooren”.

Een nieuwe remonstrantie, door den Prins van Portugal aan de Staten ingediend, hielp hem ook niet; den 17den Mrt. 1625 verklaarden de Staten bij hunne vorige besluiten te volharden. In deze remonstrantie beriep hij zich op de goede diensten door de Malthezers aan den Nederlandschen handel bewezen, die „geene andere

Deze overwegingen kwamen derhalve hier op neer, dat de Staten zich tot hetgeen zij gedaan hadden en deden en wenschten te blijven doen gerechtigd rekenden, niet uit kracht van eenig eigendomsrecht, maar krachtens hun souvereiniteit, — subsidiair in gevolge het besluit der Staten-Generaal, dat hetzelfde inhield als art. 13 der Unie van Utrecht, waaraan zij evenwel te recht het karakter van rechtsbron ontzegden —, die hun de dispositie gaf over de geestelijke goederen of het recht deze aan te slaan, twee woorden, die, naar de loop mijner verhandeling reeds herhaaldelijk heeft doen zien, te vaag waren om er eenig bepaald juridisch begrip aan te hechten, en die in geen geval verstaan werden en mogen worden als de toepassing of de bron van een eigendomsrecht.

In Duitschland, Engeland, Schotland en elders was het ook zoo gegaan; „Ja dat die vande Paepsche religie selfs geen conscientie hebben gemaect, des Ordens goederen acn te slaen ende tot ander gebruyck te employeren, gelijk onder anderen den Cheurvorst van Ceulen wel heeft derven ondernemen de commandurye van Borcken int Stift Munster den Jesuiten over te geven omme aldaer een schole te erigeren, blijkende uyt des Ordens gravamina [in] April des jaers 1624 tot Ceulen overgegeven”. Zelfs de Fransche koningen, als Karel IX en Hendrik III, hadden goederen van aartsbisschoppen, bisschoppen, „capittels ende gemeente[n] der cathedrale ende collegiale kercken”, abdijen, commanderieën en „andere digniteyten ende administratiën, notanter t'sij vande Ridders van Rodus vande Ordre van St. Jan tot Jerusalem of andere ende gesamentlijk vande conventen der religieusen van wat ordre deselve mochten wesen”, doen verkoopen; gelijk ook, op het aandringen van Philippe le Bel, de orde der Tempeliers opgeheven was ($\pm$ 1305), omdat ze in strijd met de „religie” gerekend werd „ende dat voorde religie ondienstigh was de voorss. ordre in wesen te houden”. Mitsdien was het onredelijk, dat nu door de Johanniters „dit werck, voor soo veel hare

vyanden” „dan alleen den Turck” hadden, en op het besluit der Staten-Generaal van 19 Nov. 1611, waarbij belastingvrijheid verleend werd aan de commanderie van Brake. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 7 Dec. 1624.

Ed. Mo. by de reformatie over dese ende andere geestelijke goederen mede het bewind ende dispositie aen haer hebben genomen, voor onrechtmatigh word gedecrieert ende gebaptiseert mette odicuse benamingen van violente usurpatie ende openbaere onrechtvaardigheyd". De Staten deden een beroep op de Groot, „wiens autoriteyt by de voorss. memorie soo hoogh word geëxtoll(er)eert, hoewel qualijck aldaer geallegeert"; en op de „gemeene beschreven rechten, volgens de welcke donata, relicta vel legata ad certum usum pium, si in ipsum aliqua ex causa converti non possint, a Principe vel Principis auctoritate in alios usus Reipublicae maxime utiles et necessarios converti possunt". „Bysonder soo wanneer die goederen tot soodanigen gebruyck waeren geschickt, twelck mutato rerum statu et religione propter connexam superstitionem, mette tegenwoordige staet, politie ende religie incompatibel was" ¹⁾.

Hetgeen ook uitdrukkelijk was [uitgesproken door den Koning van Frankrijk, Karel IX, in zijn edict, op advies van de Fransche Staten te Orleans in 1560 vergaderd, uitgevaardigd.

Dus, de Staten hadden „het bewint ende dispositie" der bedoelde goederen aan zich genomen, in conformiteit met het objectieve recht, dat door de Landsoverheid, wanneer om eenige reden de oorspronkelijke bestemming van stichtingen niet meer gerealiseerd kan worden, een nieuwe of gewijzigde bestemming er aan laat aanwijzen. Voor deze verandering in de bestemming was er reden te over geweest: „Gelijck dat metten tegenwoordigen staet ende regieringe vanden Lande mitsgaders de ware gereformeerde Christelijke religie niet alleen niet compatibel was het gebruyck deser goederen volgens den teneur vande eerste fundatiën als meerendeels continerende superstitiosas et gratiae Dei redemptionique nostrae quae est in Christo maxime oppositas formulas, namentlijk dat deselve gegeven worden pro peccatis elucendis, pro animarum remedio, pro salute et redemptione animarum nostrarum et predecessorum ac successorum nostrorum ende diergelijcke; maer oock niet met den staet, ordre ende professie vande gemelte Joanniters, aen de welcke men pretenselijk voorgeeft dese goederen by

1) Cf. de Groots Inleiding, II. I, § 30.

fundatiën gegeven te zijn, als dewelcke soo wel Ridders als Servienten in hare personen ende goederen geestelijck sijnde ende in papatu ad subtilissimam eius spiritualitatem specterende (gelijck hierna breder sal worden aangewesen) ten dien opsichte alsoo weynigh als andere Geestelijcke Ordens in dese regieringe tot nadeel vande ware Christelijcke religie getolereert conden worden”.

„Dat daeromme hare Ed. Mo. als Souveraine Heren ende Hoge Overheden vanden Lande te meer bevoeght sijn geweest nade reductie vanden Staet ende reformatie van de religie volgens de fundamentele ordre ende maximen vande regieringe de vrye dispositie over dese goederen absolutelijck aen haer te trecken soo wel als over andere geestelijcke oft pseudo-Ecclesiastica en ad pios usus sensu pontificio geconsecreeerde goederen, om deselve in Reipublicae aerarium te infereren, daermede het Land te beneficiëren, ende tot landweer ende andere nootsaekelijckheden die te gebruycken, alsmede om die goederen sub priscis nominibus soo verre te seculariseren ende ab omni spiritualitate pontificia te defeceren, dat die geëmployeert werden, om eenige adelijcke ende andere familiën vande Gereformeerde religie nac hare qualiteyten ende meriten van haer ende hare voorouders tot conservatie derselver daermede te vorderen ende te beneficiëren, alle [t']welcke soo kennelijck ende indisputablement waer is, dat t'selve sine sacrilegii crimine by niemand in eenigh dispuyt conde worde getrocken”¹⁾.

Tot wat zij gedaan hadden, de Staten legden er wèl den nadruk op, waren zij krachtens hun hoogheidsrecht bevoegd; en verplicht waren zij er toe geweest als Christelijke Overheid, als handhavers en bevorderaars van de ware Christelijke religie,

1) In zijn Rapport (pp. 45, 46) zegt Mr. Verloren, dat hij vertrouwt, dat deze passage „den meest verstokten loochenaar van den Staatseigendom der (gewezen) geestelijke goederen zal overtuigen van de onhoudbaarheid zijner twijfelingen”, en wijst hij er met voldoening op, dat in het rapport van Profr. de Geer „een diep stilzwijgen” over de deductie wordt in acht genomen.

Dit stilzwijgen is wel te verklaren, want de deductie was geen bindend maar een beschouwend stuk en zoodoende rechtstreeks voor de rechtspositie van de geestelijke goederen van geen belang. Maar onverklaarbaar is, dat Mr. Verloren zoo hardnekkig bij zijn slordige lezing heeft volhard.

als hoedanig zij in de eerste plaats te zorgen hadden, dat de ad pios usus gefundeerde goederen niet door de pauselijke superstitiën in hun werkelijk pieuze bestemming werden belemmerd, en ten tweede, dat er geene personen voordeel van trokken, die den wasdom der ware Christelijke kerk in den weg stonden.

En hoe beschreven de Staten nu het werk van hunne voorgangers in den aanvang der Reformatie? Zij verwezen kennelijk naar de Unie van Utrecht: de „vrije dispositie” hadden zij zich toegekend als Landsoverheid — wij weten reeds, dat dit niet op eenig eigendomsrecht doelde —, en van deze hadden zij velerlei toepassingen gegeven; gedeeltelijk hadden zij ze „in Rei publicae aerarium” gebracht en het algemeene belang er mee gediend, gedeeltelijk hadden zij ze „sub priscis nominibus” in wezen gelaten behoudens secularisatie of verwereldlijking en zuivering „ab omni spiritualitate pontificia” — immers de Canonieke scheiding tusschen geestelijken en leeken, geestelijk recht en wereldlijk recht, geestelijke en wereldlijke goederen was met de interdictie der Roomsche religie vervallen — en de op deze wijze verwereldlijkte beneficia begeven, veelal om aristocratische families te helpen in haar stand te blijven. De zoo juist geciteerde passage is het, die Mr. Verloren uit de deductie overneemt en die hem de ontboezeming van p. 414 uitlokte, en de nadere formuleering deed geven: „Er blijkt dus, dat er door de Staten niet alleen verandering was gebracht in de bestemming der goederen, maar ook bovendien in den eigendom der goederen”. „De Staten zeggen zeer duidelijk, dat die goederen in *Reipublicae aerarium* zijn gevloeid” 1). Minstens zeven zegelen zaten er op de deductie, toen Mr. V. ze las. De Staten zeiden niet, dat *de* geestelijke goederen in de Staatskas waren gebracht, zij zeiden slechts, dat er geestelijke goederen waren, die dit lot getroffen had; wie op deze wijze behandeld waren, waren niet dezelfde als die sub priscis nominibus waren geconserveerd! integendeel; „sub priscis nominibus” duidde aan, dat formeel — en dit is het alleen waar het

1) Pp. 414, 415.

rechtens op aan komt — alles in statu quo gelaten was, terwijl alleen in de bestemming wijziging was aangebracht ¹⁾.

Wat de eerste soort van geestelijke goederen aangaat, uit de feiten, die door mij zijn meegegeeld en behandeld, kan men zich verschillende voorbeelden ervan putten; men denke aan die vicarieën, die òf geheel òf voor $\frac{1}{3}$ waren opgeheven ten bate der Provincie, hetgeen wat het eerste betreft hooge uitzondering is geweest; aan die kloosters, welke geheel ten voordeele der Stad Utrecht waren verdwenen en aan die kloostergoederen, die in den naam van het publieke belang aan de kloosters waren ontnomen; en vooral aan de inkomsten van de geestelijke corporaties en stichtingen, over welke ten faveure van de Provincie of de Steden door hare overheden werd beschikt zonder dat de subjecten ervan verdwenen waren, (zooals b.v. de Statenconventen en ook de prelatuurschappen der Kapittelen tijdens de zesjarige carentiën), en aan die vicarieën, die door de Staten niet meer geconfereerd werden zonder dat deze opgeheven waren.

I. e. w. men leze wat er in de Deductie staat, men leze als concreet wat als concreet is bedoeld, en hoede zich voor generaliseering; dat Mr. Verloren in deze fout is vervallen, vindt waarschijnlijk in zijn vitieuze opvatting van het Redressement zijn oorzaak, die hem dwong alles in dit licht te beschouwen.

Het conserveeren sub priscis nominibus is echter de regel geweest, d. i. het reformeeren der geestelijke lichamen, zooals ons is gebleken van de kerken (parochiale en collegiale), van de pastorieën, van de kosterieën, van de vicarieën, van de memoriën, van de broederschappen, van de kloosters.

¹⁾ Onbegrijpelijkwijze geeft Mr. Verloren (l. c. p. 139) deze passage der deductie als volgt weer: „De Staten zeggen: wij hebben wel de oude *namen* behouden, maar eene nieuwe zaak is er van gemaakt. De gewezen geestelijke goederen zijn ons eigendom geworden; wij hebben ze geannexeerd en kunnen er nu mede handelen zooals wij willen, maar uit vrije gunst en zoolang ons zulks belieft, laten wij die goederen strekken ad pios usus; niet omdat wij daartoe verplicht zijn, maar alleen uit goedheid”.

Du lieber Gott! Was so ein Mann
Nicht Alles, Alles denken kann!

Of deze beschrijving van het werk hunner voorgangers door de Staten in 1664 juist was? M. i. laat het historische onderzoek door mij gedaan geen ander dan een bevestigend antwoord toe. Men leze de memorie van toelichting op de instructie van 1581¹⁾ en de deductie van 1664, en het zal duidelijk zijn, dat waarop in het eerste stuk als op een toekomstbeeld werd geduid in het tweede als op werkelijkheid werd gewezen.

Evenzeer als de Staten in 1581 als ongegronde aantijging van zich wierpen, dat zij iemands eigendomsrechten aantastten of wilden aantasten, evenmin hebben de Staten in 1664 gezegd, dat de geestelijke goederen onteigend waren geworden.

De Johanniters stelden dan ook, zoo gingen de Staten voort, dat het hun bedoeling niet was, „haer werck daervan te maken om te examineren, hoe verre het employ van geestelijke goederen door een gebruyck contrarie de meninge vande fundateurs in justitie soudén connen worden gefundeert”, maar beweerden, „na eenige generale ongefondeerde praemissen (principaelijk dattet een pure violentie soude wesen, imand te ontnemen den eygendom ende t'recht tot eenigh goet sonder wettige voorgaende oorsaken, ende diergelijke), om hare redenlose petitiën eenigen schijn te geven tegen t'gene voorss. is”, „dat hare Orden niet gemeens heeft met eenige religieuse of andere geestelijke ende ecclesiasticque personen anders als hare vota, maer dat in de rest alle diegene, daeruyt de Ordre is bestaende, sijn puyrlijk laicquen ende wereltlijke irreguliere personen”.

Maar één rechtsgrond konden zij zich voor de handelwijze der Staten voorstellen, n.l. het oorlogsrecht; doch deze kon, zoo betoogden zij, toch niet aanwezig geacht worden, daar hun Orde altijd „goede correspondentie” met de Vereenigde Nederlanden had gehouden en steeds neutraal gebleven was, ja zelfs den Nederlandschen handel op de Middellandsche Zee beschermd had tegen de Turken. Zij wezen er dan ook op, dat zoowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland en van andere Provinciën by verschillende resoluties „verstaen ende geaccordeerd” hadden „aen die van dese Orden alle hare

1) Pp. 306 sqq.

goederen ondert gebied vande Provinciën gelegen wederom te mogen aenvaerden, besitten ende gebruycken, achtervolgende de Pacificatie van Gent ende d'Unie van Utrecht".

Hiertegen merkten de Staten op, dat te willen volhouden, dat de Malthezers geene geestelijken waren, inderdaad niets anders was dan „willens ende wetens de naeckte wacrhcyd te willen tegenspreken". In Utrecht waren de Heeren van St. Catharina dan ook steeds als zoodanig beschouwd en behandeld; „alle de fameuste paepsche scribenten" dachten er evenzoo over. Hun regel was die van den H. Augustinus; de drie geloften moesten door hen worden afgelegd; over hunne goederen, zelfs hunne patrimonieele, mochten zij bij contract noch testament beschikken; zij waren ook niet admissibel tot familie-fideicommissen, „idque propter vota quae emittunt et quod vere sunt ecclesiastici et religiosi"; ook erfden zij niet ab intestato; evenmin konden zij opvolgen in majoraten en leenen; aan de wereldlijke jurisdictie waren zij onttrokken, terwijl zij alle privilegiën der geestelijken genoten ¹⁾; hunne kinderen golden „niet simpelick voor bastaerden, maer pro nefariis et moestuosis", „quia triplici se maximo scelere polluisse dicuntur, adulterio, incestu et sacrilegio".

Uit hun geestelijke karakter als religiosi regulares nu volgde „met eenen, dat oock [alle] hare goederen sonder onderscheyt moeten geoordeelt worden te wesen ende inderdaet waren vande selve natuyre ende conditie, t'welck oock bovendien infallibelijck af te nemen was niet alleen uyt de giften ende fundatiën derselver maer specialijck mede uyttet votum paupertatis als waer-

1) Cf. het besluit der Staten-Generaal van 19 Nov. 1611 en hun missive van 23 Juni 1612 betreffende de commanderie van Brake.

De Staten overwogen, dat de goederen der commandeurs van Malta altijd en overal van belasting waren vrijgesteld geweest, o. a. door Karel V, waarom zij bevalen, dat ten opzichte der commanderie van Brake deze toestand zou bestendig blijven. Reg. v. d. beschr. d. St. v. 5 Aug. 1623 tot 18 Mrt. 1625, f. 219.

Toch schijnen de goederen van St. Catharina in Utrecht niet vrij van belasting te zijn geweest; cf. de volgende passage uit de op p. 652 (noot 2) aangehaalde remonstrantie aan de Hertogin van Parma: „Ende daertoe noch draghen die ordinari lasten, die op den goederen vanden Lande van Vuytrecht tot noch toe vuytgeset zijn geweest, als van oudtschiltgheldt ende andere Lantsoncosten, daervan zy geen vryheyt ghenooten hebben meer dan andere wertlicke persoonen".

door sy nihil proprii in particulari hebben noch besitten kunnen; ende dat deselve hare goederen emi et vendi non possint absque vitio Simoniae iuris divini". Dat zij milites waren, was met hun geestelijk karakter niet in strijd, daar zij immers geene „milites stipendiarii" waren maar „eleemosinarii, militantes Deo et religioni" ¹⁾. „Ende is ten dien cynde remarquabel ende tegens de voorss. Joanniters peremptoir, t'gunt aengetekent ende geleert word a Joanne Azorio d. lib. 13. cap. 3. quest. 1, ubi dicit negari non posse id quod docet Thomas, posse religionem ad militandum institui et institutam eam ac Romani pontificis autoritate confirmatam esse vero et simpliciter religionem dummodo paupertatem, castitatem et obedientiam foveant, soo hier voren vertoond is, dat de voorss. Joanniters al t'saemen doen".

De beweerde neutraliteit had bovendien vaak meer van hostiliteit gehad; terwijl trouwens Dominicaners, Franciscaners etc. evenzeer neutraal geweest waren, en er toch niet gedacht werd aan een terugbrengen dier kloosters onder hunne Orden. De Johanniters waren zelfs „meerder aende vyanden van dese Landen verbonden" dan die andere Orden. Immers „volgens de fundamentele wetten ende maximen van desen Staet" waren „de respective hoge Overheden vande Geunieerde Provinciën gehouden", „in alle manieren te weren soodaenige personen, die daer arbeyden om staende te houden de geusurpeerde tirannicque macht vande Pausen van Romcn, ende hoewel preterenderende professie te maken vande wapenen voorde Christelijcke religie echter daeronder niet alleen selfs niet en sullen willen verstaen die vande ware gereformeerde Christelijcke religie, daervan sy geslagen vyanden sijn, dewelcke sy verdoemen ende waertegens sy met een bekende haet sijn ingenomen, maer dat oock dese Malthesers met de voorss. goederen (als sy daer meester van waren) de Gereformeerde bevechtende ex eorum

1) De Johanniters mag men evenmin als de Heeren van het Duitsche Huis kortweg een militaire orde noemen: hun militair karakter was secundair; in de eerste plaats waren zij een Christelijke, een geestelijke orde, en *als zoodanig* voerden zij krijg, niet in het algemeen, maar tegen de vijanden van het Christendom: hun krijgvoeren was slechts een deel hunner Christelijke actie. Cf. p. 661 noot 2.

conscientia Pontificia verstaen souden het Christendom voor te staen ende te defenderen" 1). Bij eede waren zij immers gebonden aan den Roomschen Stoel en de leer van het concilie van Trente, om deze tegen „de ongelovigen ende ketters" te beschermen; de Grootmeester heette dan ook „fiduciarius et obsequentissimus Papae Romani, eiusque summam potestatem et summum ius vitae et necis in equites accepto ferre consuevit"; aan alle mandementen van den Paus had hij te gehoorzamen, terwijl hij op de klacht der Ridders voor hem moest verschijnen; de placaten van den Spaanschen Koning tegen de ketters moest hij, als zijn vazal, helpen uitvoeren.

Soms benoemde zelfs de Paus uit eigen hoofde een Grootmeester; onder de Grootmeesters hadden er de waardigheid van kardinaal bekleed. Malta was aan de Orde in 1529 door Karel V geschonken „onder die expresse conditie dat sy ter oorsake vandien namaels de Koningen van Spaingien ende Siciliën souden erkennen voor haer protecteurs ende overhoofden, gelijk sy dan uyt crachte van die verbintnisse gehouden sijn, huld ende eed te doen aen de Coningen van Spaingien". Hunne diensten waren dan ook gebruikt door den Koning van Spanje en de Katholieke Ligue.

1) Van hun kant zagen de Staten in de Roomsche leer al even erge, zoo niet erger, aanranding der waarheid als in de Mohammedaansche.

Cf. p. 291.

Cf. ook het schijven van den admiraal Bassa namens den Turkschen keizer aan de Staten-Gen. gericht, 1611, aldus aanvangende:

„Godt ist die daer helpt:

Het volck van de Machtighe, vande uytgelesen Christenen vande groote vande Religie vande Messias, die goede ende dubbelt goede, het volck van Jesus, die onderwijsen die dinghen aen alle de Republique. De Heeren des deuchts ende der Schriftueren, die daer versaken de Beelden, ende de Clocken der Misse, die van Vlaenderen ende Hollandt, ende de Gheregheleerde seer verstandighe Grave Mauritius, dat alle hare saken eyndigen ten goede, ende die Publijcque same in de Religie van Jesus, voorts aen alle andere van Vlaenderen, ende die principalen van dien, God die het opperste goet is, stercke u inden rechten wegghen tot een salich eynde, ende gheve u wat daer toe noodich is, ende wy wenschen u vrede, leven ende gheduerige ruste, ende dat meer is seggen wy, een grooten Peys in dese tegenwoordighe tijden", etc. en eindigende:

„Voorts vrede die de waarheyt kennen".

E. v. Meteren, Historie der Neder-Landscher ende haerder Na-buren Oorlogen ende geschiedenissen, 's Gravenhage 1614, f. 667 vo.

Hun bescherming in de Middellandsche zee had weinig om het lijf; in plaats van de beschermers van het Christenrijk, waren zij er veeleer de beschermelingen van. De Provinciën moesten haar handel door eigen oorlogsschepen beschermen. Bovendien, de hulp der Orde was haar een bron van voordeel, waarom in 1595 de Grootmeester aan de Ridders verboden had „*particulares naves in mari habere et privati commodi causa excurrere*”.

Aan den last, waaronder den Malthezers hunne goederen vermaakt waren, konden zij derhalve niet voldoen, daar zij immers ter bescherming der Christenheid in elk geval onmachtig waren; de onder de Orde gestaan hebbende goederen te Utrecht behoorden derhalve ten voordeele van Utrecht te komen; immers: „*commoda cuiusque rei eum sequuntur quem sequuntur incommoda*”.

Het beroep op de Staten-Generaal was ongefundeerd; in Aug. 1638 zouden zij den Franschen gezant hebben geantwoord, „dat Hare Hoo. Mo. niet en hadden eenige pretensiën op de goederen vande voorss. Orden”. Natuurlijk, 't was n. l. geen zaak der Generaliteit. Den 21sten Juli 1655 hadden zij bovendien op de remonstrantie der Gedeputeerden van Zeeland bepaald, dat „ten profijte vande gemeene sake” die goederen moesten worden „geëmployeert” „volgens d'oude ende fundamentele maximen van desen staet”. En den 19^{den} Sept. 1648 hadden zij aan den „Ambassadeur vande Orden van Maltha” verklaard, dat de Grootmeester dier orde „in die qualiteyt in reguard vande Bailyschappen ende commandurye met hun toebehoren en dependentiën gelegen inde Verenighde Provinciën” niet werd erkend ¹⁾.

1) Voor de pogingen der Orde, in 1644 en volgende jaren in het werk gesteld om de Utrechtsche commanderieën te herwinnen, zie men Dr. Brondgeest l. c. pp. 41, 42. De gezant van den Grootmeester werd in den Haag ontvangen op de gebruikelijke wijze, doch zijn verzoek werd afgeslagen; de Staten-Generaal verklaarden kortweg zijn principaal in zijn qualiteit van Grootmeester niet te erkennen ten aanzien van „soodanige Bailliu ende commandeurien met d'appendentiën en dependentiën vanden als inde Geunieerde Provinciën ofte het ressort vanden de Generaliteyt soude mogen zijn gelegen”.

Aldus werd door de Staten-Generaal beslist den 19den Sept. 1648. Reg. v. d. resol. d. Staten-Generaal, Rijksarch. Utr.

Wat de Hollandsche Staten betrof, de resolutie d.d. 9 Aug. 1577 van de Staten van Holland en Zeeland ¹⁾ berustte „super presupposito non vero”, op de veronderstelling n.l., „dat dese goederen geheelijck soudén wesen ingelijft ende vereenicht mette Orden van de gemelte Grootmeester ende den Prior van Duytsland ende staende onder derselver gebiet ende eygendom; twelck nochtans nimmermeer sal worden bewesen” ²⁾.

In Utrecht was trouwens een dergelijke resolutie nooit genomen, terwijl in elk geval de maatregelen van andere Provinciën voor Utrecht res inter alios actae et gestae waren.

Art. 20 der Pacificatie van Gent en art. 14 der Unie van Utrecht waren in casu niet toepasselijk, omdat eerst zou moeten blijken, dat de Malthezers in deze Landen goederen bezeten hadden, „die haer als d’andere inde voorss. artikelen vermelt in eygendom waren toebehoorende”; bewezen kon niet worden, „dat deselve goederen byde fundatiën aen hare Ordre privative waeren ingelijft ende vereenicht”. Waaruit volgde, dat hier het axioma gold: „separatorum seperata debet esse ratio et ex separatis nihil recte infertur”.

In 1580 en 1581 was „alle bisschoppelijke ende pauselijke autoriteyt omnisque cultus pontificius” in Utrecht „geheelijck” „afgesworen ende afgeschaft, ende deselve alle macht haer te vorens aengematight ontnomen”, terwijl „namaels by diverse resolutiën” was bepaald, „dat tottet besit ende gebruyck vande *eertijts* ³⁾ Pseudo-Ecclesiasticque goederen ende andere beneficiën

1) Ze betrof het St. Janshuis te Haarlem.

2) Een soortgelijke opmerking werd gemaakt omtrent eenige Geldersche besluiten: ze waren „by sub- ende obreptie geïmpetreert”, zoodat ze later „met beter kennisse van saken” waren „gerenverseert.”

3) Ik cursiveer. De Staten bedoelden dus niet, dat de goederen ten gevolge der Reformatie pseudo-ecclesiastiek geworden waren, maar zij wilden zeggen, dat de goederen, die vóór de Reformatie geestelijk waren, dit karakter *inderdaad* nooit bezeten hadden maar dat de geestelijke qualiteit zoowel van personen als goederen slechts op menschelijke inbeelding steunde en niet in het wezen der dingen zelf gegrond was. De Staten doelden derhalve op de opheffing van de Canonieke tegenstelling: geestelijk-wereldlijk, wier onjuistheid zij terloops door het woordje „pseudo” wilden aanduiden. Cf. art. 2 der instructie voor Maurits als Stadhouder van Utrecht, waarin hem werd opgedragen: ... „den ingesetenen vande Stad, Steden ende landen van Utrecht soowell die persoonen ende collegiën, die

niemand geadmitteert soude worden, als die professie deden vande ware gereformeerde Christelijcke religie, sijnde niet nieus noch ongehoord, dat Hoge ende Souveraine Overheden eenige voorgaende resolutiën of decreten na haer welgevallen, de sake ofte gelegentheyd sulx vereysshende, altemet veranderen, altereren of deselve t'eenemael derogueren ende te niet doen, na dat de veranderinge van tijden ende de constitutie vande regieringe is vereysshende" ¹⁾).

Dit was in hoofdzaak wat de Staten ter rechtvaardiging van hun standpunt hadden aan te voeren. Kortelijk samengevat kwam het hiërop neer: het St. Catharina-klooster en de tot de Balije van Utrecht behorende commanderieën der Orde van St. Jan van Jeruzalem behoorden, wat hun personeel betrof, tot de geestelijkheid en wat hunne goederen aanging tot de geestelijke goederen; zij waren rechtspersonen, in het gebied van Utrecht gevestigd; ten gevolge der Reformatie waren de banden, die deze lichamen met de overheden der Orde verbonden, geheel en al verbroken, omdat deze naar de ware Christelijke religie onbestaanbaar en mitsdien voor een ware Christelijke overheid als de Utrechtsche Staten niet-bestaande grootheden waren; het zeggenschap en de dispositie over de alzoo geheel zelfstandig geworden lichamen hadden de Staten als Landssouverein aan zich getrokken en naar den eisch der veranderde tijden hadden zij deze gereformeerd; betwisting van hun bevoegdheid hiertoe was aanranding hunner souvereiniteit, was sacrilegium.

Deze deductie is een merkwaardig stuk, helder gedacht en scherp geformuleerd; alle er in vermelde feiten te verifieeren scheen mij onnoodig, slechts dit kan ik constateeren, dat de feiten sedert 1580 correct werden weergegeven. Hetgeen vooral

men geestelijk plach te noemen, als weerlicke tocommende vryelick sall laten gebruycken ende genyeten alle haere goederen hoedanich die sijn". De Staten hadden de geestelijkheid van personen en corporaties als rechtsinstituut opgeheven daar ze niets geestelijker waren dan andere, zoodat men ze vóór de Reformatie wel geestelijk had kunnen *noemen* zonder dat zij het daarom echter ook *waren*. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Febr. 1590.

1) Het tusschen [] geplaatste is ontleend aan een ander afschrift: Rijksarch. Utr. Suppl. gedr. inv. no. 871.

treft, is, dat de Staten zoo scherp hoofd- en bijzaken erin wisten te onderscheiden; zoo de onderscheiding tusschen goederen als corpora per se subsistentia, d. i. rechtspersoonlijkheid bezittende vermogenscomplexen, en eenvoudige eigendomsobjecten; zoo de teekening der Reformatie als een bedoelde herstelling der ware Christelijke religie; zoo de onderscheiding tusschen dominium en imperium. Juist dit waren de punten, waar het tusschen den Grootmeester en de Staten om ging, en die de richtige constructie van het geschil bevatten. Naar aanleiding der eerste onderscheiding merk ik nog op, dat hierin de mogelijkheid school van verbreking van het over de verschillende rechtssubjecten gewelfde gezagsverband zonder tenietgang der uit het verband geraakte subjecten; deze verbreking toch was rechtens mogelijk — en in casu zelfs verplicht, omdat dit verband onchristelijk, immers Roomsch, was —, aangezien het objectieve recht tevens veranderde; ware dit laatste niet het geval geweest, dan zou de zaak anders gestaan hebben: ze zou dan beheerscht zijn geworden door het oude recht omtrent de verhoudingen binnen de Orde zelve. Dit is de sedes materiae voor de beantwoording der vraag van de verbreekbaarheid van het gezagsverband: het in casu geldende objectieve recht; kende dit n.l. een regel, die deze verbreking absoluut nietig verklaarde, of kende het dergelijken regel niet? Dit is de vraag; alleen in het objectieve recht kan ze haar oplossing vinden en niet in quasi-philosophische theorieën van in en door een geheel bestaande lichamen, die door hun afscheiding zoo maar van zelf tot stof zouden vervallen als mummies in de frissche buitenlucht. Van dergelijke dwaasheid wisten de Staten nog niets, ze is eerst door denkers der 19de eeuw ontdekt; de Staten wisten zeer wel, dat het convent en de commanderieën van St. Jan ondanks hun afscheiding van de Orde waren blijven bestaan en dat zulks — afgescheiden van de vraag, of dit vóór de Reformatie al of niet mogelijk geweest ware — in elk geval door de Reformatie als wijziging brengende in het objectieve recht, immers alle Roomsche rechtsnormen opheffende, mogelijk was gemaakt.

In de deductie van 1664 werd door de Staten dus verklaard, dat zij niet de eigenaars der goederen van St. Cathryne waren.

En in tal van andere besluiten vindt men het ook uitgesproken; als voorbeelden mogen de volgende dienen:

1 Nov. 1627: „Die Staten vanden Lande van Utrecht, als aen ons genomen hebbende d'opsicht ende conservatie der goederen specterende aenden convente van Ste. Catharynen binnen de Stadt Utrecht”, gaven in erfpacht twee morgen land, „specterende ende behoorende aende Pitantiegoederen vanden voorss. convente”, „met voorwaerden dat Maria van Werckhoven, weduwe van zaliger Willem van Sambeeck voornt. [de erfpachtster] dese voorss. erfspacht niet splitten noch deylen noch aen niemants anders brengen en sal dan met sonderlinge consent vanden convente voorss.”; in geval van wanbetaling van den canon verloor de erfpachter alle rechten, „ende d'selve quaemen alsdan weder vry, los ende ledigh aen die vande Pitantie des convents voorss., omme den vryen wille daer mede te doen, de selve wedcrom een ander te verhuuyren off elders te laten waer ons dat gelieven zal, zonder eenige bespieringe van Maria van Werckhoven” 1).

21 Febr. 1629: De Staten approbeerden de beschikking hunner Gedeputeerden van 1 Nov. 1626 2) en consenteerden in het opmaken der erfpachtsbrieven; het contract nu ving aan: „Die Staten vanden Lande van Utrecht als aen ons genomen hebbende d'opsicht ende conservatie der goederen specterende aenden convente van St. Cataryna binnen de Stadt Utrecht, in den naeme vanden convente voorss. doen kundt allen luyden”, etc.; zij gaven in erfpacht het bedoelde land, „aenden voorss. convente van St. Catarina behoorende gelegen aende Groenekan onder den gerechte van Oostveen” 3).

24 Sept. 1634: „Die Staten vanden Lande van Utrecht, als aen ons genomen hebbende d'opsicht ende conservatie der goe-

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 61 vo. sqq.

2) Aan Dr. G. v. d. Galle werd de uitgifte in erfpacht toegestaan van 9 morgen land „behoorende aenden convente van Ste. Catharynen alhier binnen Utrecht”; den 25sten Aug. hadden de Gedep. St. „die gecommiteerden ende rentmeester vanden convente van Ste. Catharina” gemachtigd met Dr. v. d. G. te handelen „ten meesten oorbaer ende prouffijte vanden convente. Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 31 sqq.

3) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 92 vo. sqq.

deren specterende aenden convente van Ste. Catharynen binnen de Stadt Utrecht, inden naeme vanden gemeynen convente voorss., doen kondt allen luyden, dat wy in de qualite voorss."... „in eenen eeuwigen erffpacht gegeven hebben ende geven mits desen" etc.; in geval van overgang van de erfpacht moesten nieuwe erfpachtsbrieven gevraagd worden, waarvoor de erfpachter alsdan aan „die van den voorn. convente voor eene erkenzenisse twee goede kannen rijnschen wijn, den alderbesten die binnen Utrecht ten tappe lopen sal", moest geven ¹⁾).

Het is derhalve niet voor betwisting vatbaar, dat de Staten, evenals het uit de meegedeelde feiten duidelijk is, dat zij niet het eigendomsrecht der kloostergoederen aan zich hebben getrokken maar het beheer, de regeering van het klooster ²⁾, eveneens bij voortduring geweten en gezegd hebben, dat dit de stand van zaken was, zoodat, gesteld al eens dat zij in hun deductie van 1664 een andere voorstelling hadden willen geven, dit in elk geval een op zich zelve staande afdwaling geweest ware, trouwens zonder rechtskracht maar van bloot academischen aard.

In hun hoedanigheid van regenten van het St. Catharina-

¹⁾ Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 45 sqq.

27 Oct. 1636: Jhr. R. v. Golsteyn erkende in een losrentebrief voor zich en zijne erigenamen schuldig te zijn „aen Sr. Peter Wtenbogaert als rentmeester van Sinte Catarynen t'Utrecht ende dat ten behouwe vanden selven convente ende derselver nacomelingen wettich houderen deses" de som van f. 4000, in mindering van de kooppenningen van verschillende perceelen lands door Mr. N. v. Berck „vanden voorss. convente" gekocht, welke f. 4000 door Mr. v. B. aan Jhr. v. G. waren betaald. Den 1sten Nov. 1636 werd door de Gedep. Staten aan den rentmeester van St. Catharina bevolen dezen rentebrief aan te nemen in plaats van de hem competeerende f. 4000. Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 90 sqq.

6 Mrt. 1640: „De Staten vanden Lande van Utrecht als aen ons genomen hebbende d'opsichte ende conservatie der goederen specterende aenden convente van Ste. Catharyne binnen der Stad Utrecht, in den name vanden gemenen convente voorss." gaven vijf morgen land in erfpacht; in cas van wanpraestatie verviel de erfpacht en kwam het land „vry, los, ledigh aent convent voort., omme heuren vryen wille daermede te doen"; „ende waert sake datter oorlogh quam tusschen Utrecht ende Holland, soo dat sy dat geld niet senden noch brengen en conde, soo souden sy den termijn ofte pacht brengen tot den commanduyr van Oudewater". Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 79 sqq.

²⁾ Cf. pp. 647 sqq.

klooster ¹⁾ hadden de Staten de bevoegdheid vrijelijk over zijne goederen en inkomsten te beschikken; de rechtshandelingen

1) Deze qualiteit was het, die den Heer N. v. Royen zich tot hen met een remonstrantie deed wenden, waarin hij te kennen gaf, dat zijn huis aan de Nieuwstraat grensde aan het Cathrijnekerkhof; dat dit ten gevolge der reparatie van de kerk vol „puym ende ruychten” lag, zoodat zijn kelder vol liep als het regende; „dat oock het kerckhoff deur de puym ende andere vuylicheyt vande jongens ende meysjens, die haer gevoegh daerop zijn doende, twelck onder de predicatiën ende gebeden groote stanck causeert” „tot groot ongerieff vande gene, die tot stichtinge van Godts Woord te hooren aldaer ter kercke comen”; waarom hij om redres van dit euvel verzocht.

En in deze qualiteit beschikten de Gedeep. St. er op, dat de muur aan de straat afgebroken en het plein geplaveid en met boomen bepoot zou worden: 28 Aug. 1657.

Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 801 sqq.

De Raad van Utrecht erkende dit o. a., toen hij verklaarde, dat het ter bevoegdheid van de Staten stond en niet te zijner competentie, om Fransche komedianten in het convent van St. Catharina te laten spelen. Vroedsch. resol., 22 Apr. 1619.

En in deze qualiteit was het, dat de Staten (15 Aug. 1620) bepaalden, dat de interessen der ten behoefte der Generaliteit tegen 5%, op te nemen f. 40000 door den ontvanger der Generale Middelen, betaald zouden worden uit het tractement van den overleden „Prior vande Balyerye ende convente van S. Cathrynen tUtrecht”, B. v. Schoonhoven (f. 1200). B. v. Schoonhoven was de laatste prior.

Over de bron der overige f. 800 was men het niet eens: de Geëligeerden wilden ze eveneens vinden uit het inkomen der Balijerie; de Ridderschap stelde voor ook deze „te vijnden wt de middelen vande conventen ende geestelijke goederen, daervan mijne Heeren de Staten sijn hebbende dadministratie; het derde Lid stelde voor ze te betalen uit „de goederen ende t’innecomen vande commandurye tot Weerden althans vacerende door toverlijden vanden voorn. Heer Prior”.

„Ende”, zoo volgt er ten slotte, „is goetgevonden, datmen dit sal secreet houden, ten eynde nyemant swaricheyt maëcke penningen op interesse aen tLandt te geven”.

Reg. v. d. beschr. d. St. beginnende 20 Juli 1619, f. 259. Cf. de Vroedsch. resol. 21 Aug. 1620.

En zoo beschikten de Gedeep. St., 31 Mrt. 1612, ten behoefte van den rentmr. Vuyten Bogaert over de gebouwen van het convent, door hem toe te staan een gedeelte ervan, waar A. v. Vreeswijk, commandeur van Buren placht te huizen, die thans evenals de andere commandeurs in zijn commanderie resideerde, te gaan bewonen.

En den 15den Oct. 1612 werd aan W. v. Nyhoff, commandeur te Oudewater, door de Gedeep. St. vergund het gebruik van de kamer etc. in het convent, „die Heer Andries Schimmelpenninck za. mitter doot geruymt heeft”, in plaats zijner vorige kamer, op voorwaarde, dat „dewijle de suppliant hem somtijds int weywerck exerceert”, hij daardoor niemand „wettige redenen van schandaell ofte opspraccke” zou geven, noch den Prior last of schade berokkenen door zijne honden. W. v. Nyhoff verzocht crom, daar het huis te Oudewater was gedemolieerd en hij als „een mede-lidmaet vanden convente van Ste. Cathrynen” wel aanspraak op een woning had. Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Dec. 1611, ff. 27 vo., 69 vo.

werden, zooals de zoo juist gegeven voorbeelden aantoonen, door hen verricht, in naam van het convent, en aan de inkomsten gaven zij de bestemming die het hun goed dacht; in dezen zin *gedroegen zij zich* dus, om met Mr. Verloren te spreken, als eigenaars; maar daarom *waren* zij het niet! En in hun beheer en beschikking waren zij geheel vrij, daar zij immers in zich tweeërlei qualiteit vereenigden: die van administrateur en die van controleur; m. a. w. op het beheer van dit convent was strikt genomen geen controle, zooals ze bestond op het beheer van de goederen van andere geestelijke lichamen, dat bij anderen dan de Staten berustte.

Nog vrij lang hebben de Staten dit klooster, behoudens natuurlijk de afschaffing van alles wat al te zeer met de Gereformeerde opvattingen streed, in wezen gelaten; zelfs de samenleving der conventualen werd niet spoedig opgeheven. In 1602 bepaalden de Staten uitdrukkelijk, dat de prior en de overige conventualen „huys ende tafel” zouden blijven houden in het klooster, „gelijck by tijden vanden overl. Balijer gewoonlijck is geweest te geschieden”; dit geschiedde in een schrijven d.d. 17 Dec., waarbij gelast werd, dat de commandeurs der Orde, die na het overlijden van den Heer Barck in het convent van St. Catharina waren bijeengekomen ter verkiezing van een opvolger van dezen, vertrekken zouden naar hunne gewone residentien¹⁾. Uit deze missive blijkt ook, dat de Staten het voortbestaan der Balije als een van zelf sprekende zaak beschouwden; ik leg er den nadruk op, omdat er wellicht zouden zijn, die aldus redeneerden: na de Reformatie hebben de Staten niet toegelaten, dat er een balijer van het St. Catharina-convent werd benoemd; waarom? wel, omdat er geen St. Catharina-convent rechteus meer bestond. Bij nauwkeuriger kennis der feiten springt de oppervlakkigheid van dergelijke redekaveling in het oog; immers, men leze de volgende passages uit den

1) Dr. Brondgeest, l. c. pp. 33, 34; helaas zonder opgave zijner bron, zoodat ik de spelling niet voor mijn rekening neem.

Het besluit, waarvan deze brief een uitvloei was, luidde: „Is goetgevonden de commendeurs St. Catrynen te doen vertrecken ende den prior te belasten tafel te houden naer ouder gewoonte”: 17 Dec. 1602. Reg. v. d. beschr. d. St. beginnende 18 Dec. 1600, f. 116.

gemelden brief: „Wy hadden wel gemeynt voor dese aenstaende Hoogteyt van de geboorte ons liefs Heeren Jesu Christi te disponeren nopende de vacerende Balye aldaer; dan also onse menigvuldige occupatiën ende des gemeynen Lands saken (die by desen beswaerlijcke tijden meer aenwassen als afnemen) tselve belet hebben, want wy om derselve redenen bedacht sijn, dat het nog wel eenige weken na voorss. Hoogteyt sal mogen aanloopen, eer wy de voorseyde sake ter hande sullen mogen nemen”; daarom werden de kommandeurs gelast, opdat „tconvent van St. Catharyne... van onnodige kosten verschoont moge worden”, gelast te vertrekken, „ten tijd toe wy henlieden selfs ofte door UE. [sc. den Prior] sullen ontbieden”. Dit komt mij voor afdoende te zijn; er blijkt onbetwistbaar uit, dat de Staten, om welke redenen dan ook, de vacante plaats vooralsnog niet vervuld wenschten te zien; en om vacant te zijn moest het ambt beginnen met te bestaan.

In 1605 werd het gemeenschappelijke leven der conventualen eveneens nog gehandhaafd ¹⁾; in dit jaar, 6 Aug., stelden de Staten een lijst vast van de „litmaten der Balye ende Convente van S^{te}. Catharynen”, en bepaalden zij, welke toelagen aan dit lidmaatschap zouden verbonden zijn ²⁾; het plan der Orde van 1580, om de conventualen, gelijk het in oude tijden

1) De latere separatie kan mitsdien niet worden aangezien voor een uitvoeringsmaatregel van art. 16 van het Redressement, van welks arrestceering mij trouwens niets is gebleken.

2) „Lijste vande namen vanden prior ende andere, soe edelluyden als borgerskijnderen, die de Staten vanden Lande van Utrecht verstaen, dat gekent sullen worden voor litmaten der Balye ende convente van Ste. Catharynen St. Johans Ordens van Malta binnen Utrecht gefundeert ende voor sulx volgende dordonnantien vande Staten inden selven convente ontfangen ende vuyt den incommen van dyen conform dese lijste gealimenteert sullen worden, interdicerende den prior ende rentmeester vanden voorn. convente yemant anders als die in dese lijste genomineert staen ende die voorts behoorlijke acte van collatie vande Staten ofte derselver ordinaris Gedeputeerden verthonen sullen, eenige emolumenten ofte alimentatie te verstrecken, op peyne dat tselve in reeckeninge nyet geloden maer geroyceert sall worden. Ende soe veele de commandeurs aengaet, die sullen gehouden wesen in hare respectie commanduriën te resideren ende buyten costen vanden convente opde selve eerlijcken te leven, vuytgesondert dat als sy binnen Utrecht te doen hebben binnen den convente sullen mogen logeren op haer eygen costen, ende dat den commandeur van Montfoort die sulx desen reyse vuyt gratie ende sonder

gegolden had, alleen uit edellieden te kiezen, werd formeel opgegeven, ook „borgers-kijnderen” waren benoembaar. De „emolumenten of alimentatie” werden door den prior aan de conventualen uitgedeeld, die ze aan geene anderen mocht uitkeeren dan die in de gemelde lijst waren opgenomen of later van de Staten een acte van collatie verkregen hadden.

De Staten benoemden de conventualen; uit art. 8 der Orde valt niet af te leiden, dat dit reeds in 1580 in de bedoeling lag; uit art. 12 blijkt echter, dat de Staten toen nog niets anders dan de agreatie der benoemingen zich reserveerden ¹⁾.

consequentie van andren gegonst is, den tijt van twee ofte ten langsten drie jaren inden convente sall mogen resideren nochtans buyten costen vanden selven convente. Inganck nemende all tgene voorss. is metten eersten Octobris toecommende”.

„Heer Beernt van Schoonhoven, commandeur tot Weerder, als Prior, mits houdende den meesten tijdt vanden jare sijne residentie inden Balije ende convente binnen Utrecht, ende ten dienste vanden convente onderhoudende eenen goeden ende bequamen wagen ende twee goede peerden met eenen knecht daertoe,

sjaers... 1200 £.

Anthonis van Vreeswyck sjaers... 400 £.

Gerardt Proeys sjaers ... 400 £.

Willem van Nyhoff sjaers ... 400 £.

Gerardt Oom sjaers ... 200 £.

Willem Schade sjaers ... 200 £.

Johan van Suylen sjaers ... 200 £.

Adriaen Moll sjaers ... 200 £.

Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1601; ff. 280 vo., 281.

1) De artt. 33—36 der Instructie (1581) droegen eveneens aan de Directiekamer slechts het toezicht op, dat er geene ongequalificeerde personen in de conventen van den balijer en den landcommandeur werden opgenomen.

De gewijzigde instructie der Directiekamer bepaalde in de artt. 33—36 haar taak eveneens tot toezicht: den landcommandeur en den balijer moest zij afschrijven „haerluyder eerste fondatiën ofte stabilimenten”, om die gesien ordre gestelt te worden, dat die soe veel het mogelijke es worden onderhouden ende merckelijck, dat voortsien niemanden inden voorn. convente ontfangen worden dan personen gequalificeert ende bequaem om tLandt met wapenen te peerde te dienen ende den Staten aengenaem, volgende dvoirss. fundatiën” (33); voorts: inventaris „van hare goederen” van hen eischen en inzage hunner rekeningen „met sulcke discretie dat sy verstaen mogen, dat in dese niet versocht wordt eenige verminderinge maer alleen conservatie van hare goederen, om die gesien voorts by de Staten hier op gedisponeert te worden soe die Staten dat dienlick vinden sullen” (34); verder moest zij hun bevelen, niemand in hunne „conventen” op te nemen dan die den Staten „aengenaem” waren en „bequaem volgende die fundatiën ende dordonnantie daer op te maecken” etc. (36).

Het Redressement zweeg over de benoeming. In 1605 trokken de Staten dit recht echter aan zich; in 1603 (8 Febr.) hadden de Staten reeds bepaald, „dat den Prior geene prebenden noch commanduryen sal mogen geven” ¹⁾. In 1605 (2 Aug.) verleenden de Gedeputeerden o. a. „eene plaetse ende prebende inden convente van St. Catharynen binnen Utrecht” aan Geerardt Oom, „mits dat hy hem sall hebben te reguleren na de ordonnantiën vande Staten den convente ende prebenden van St. Catharynen voorss. aengaende gemaect ende noch te maecken”, terwijl den „Prior ende gemeyne conventualen” en den rentmeester gelast werd, hen „in denselven convente te ontfangen ende hem te verstrecken ende laten genieten alle ende sulcke alimentatie, woonplaetse, nutschappen, eeren ende prouffijten”, als hem in deze zijn hoedanigheid toekwamen.

Nog in 1631 vond ik ongeveer dezelfde formule van collatie gebruikt; den 13^{den} Sept. 1631 n.l. confereerden de Gedep. Staten aan Jhr. Goduwart van Eyck „eene plaetse ende preben[den]de inden convente van St. Catharynen”, onder den last van te studeeren in een Gereformeerde school binnen de Nederlanden „opde alimentatie van tweehondert ponden „per jaar, „totdat 't getal vande prebendaten St. Catharinen weder gecomen zy opt ordinaris getal van thien prebendaten, ende tot naerder ordonnantie”; de Statenordonnantiën, „den convente ende prebenden van St. Catharinen voornt. aengacnde gemaect ende noch te maecken”, moest hij naleven; „ordonnerende”, zoo besloten de Gedeputeerden hun collatie, „de gemeyne conventualen mitsgaders den rentmeester vanden voorss. convente den voorn. Jo^r. Goduwart van Eyck inden selven convente te ontfangen ende hem te verstrecken ende laten genieten alle ende sulcke alimentatiën, woonplaetse, nutschappen, eeren ende prouffijten als hem volgende dvoorss. ordonnantiën competeren”; „alvooren inde sessie der voorss. prebende te mogen komen”, moest hij 25 £ betalen aan den ontvanger van den 40sten Penning ²⁾.

Deze formule moet kennelijk cum grano salis genomen worden; immers eendeels werd aan den benoemde de verplichting

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 23 Nov. 1602, punt 18.

2) Reg. no. 59. Derde mem. etc. f. 153 vo.

opgelegd om te studeren, ergens in Nederland, terwijl aan den anderen kant den prior gelast werd hem woning in het klooster te verleen. Bovendien was blijkbaar reeds vroeger „die gemeene tafel inde Balierie opgebroecken”; dit wordt aangetoond door een acte, d.d. 18 Mei 1614, van den prior, Berndt van Schoonhoven, en de commandeurs van Montfoort en Buren, Jan van Hoen en Anthonis van Vreeswijck ¹⁾, door de Gedep. Staten „geroepen ende gevordert zijnde totte directie vande saccke van onsen confrater Heer Steven van Hertevelt nopende zijne administratie vande commandurie van Inghen”, in welke zij verklaarden, gelot o. a. op „het onbehoorlick gedragen van onsen confrater voorss.” en op „het 60te artikel van onser Ordens stabilimenten De prohibitionibus et poenis ende andere”, te verstaan, dat hij „behoort absolutelick vande commandurie van Inghen geprivceert te worden. Dan alsoo die Oorden evenwel hem soude schuldich zijn te doen onderhout nae gelegenheit der saecke, ende die gemeene tafel inde Balicrie nu is opgebroecken, dat men hem ten regart van dien jaerlicx soude voor zijn alimentatie toeleggen d’somme van . . ., welke in vier termijnen vuyt die opcompsten vande commandurie by den rentmeester vande selve t’alle drie maenden aen hem betaelt souden worden” ²⁾.

Uit de instructie van 1 Mrt. 1611 ³⁾ blijkt, dat de Staten toen nog aan geen separatie der conventualen dachten, maar integendeel het gemeene leven hun voorschreven. Vóór 1614 zijn de Staten echter blijkbaar hierop teruggekomen. Sedert woonden de conventualen of prebendaten afzonderlijk.

In 1633 brachten de Staten een wijziging in de benoeming der prebendaten; vóór dien was hun het lidmaatschap der Balije van St. Catharina geconfereerd door de Staten of hunne Gede-

1) Cf. hunne benoemingen, d.d. 3 Sept. en 29 Nov. 1605, door de Gedep. St. in het reg. v. comm., instruct. etc., aanv. Jan. 1601, ff. 282 en 298 vo.

2) Statennotulen no. 89.

3) „Instructie waernaer Heer Bernt van Schoonhoven, Prior inde Balye ende convente van Stc. Cathrynen tUtrecht, ende Peter Franss. Vuyt den Bogaert als rentmeester vanden voorss. Balye ende convente, mitsgaders vande goederen vanden, haer sullen hebben te reguleren”: 1 Mrt. 1611. Cf. p. 651. Reg. van comm. instr. etc., aanv. Jan. 1607, ff. 182 sqq.

puteerden, doch de Statenresolutie van 8 Mei 1633 bepaalde, dat voortaan elk der drie Statenleden afzonderlijk de benoemingen zou doen ¹⁾, waartoe de commanderieën en de prebenden in drieën zouden worden verdeeld: op de repartitie der Geëlijeerden, 7 prebenden (samen f. 1500); op die der Edelen, zeven (samen f. 1700); op die van de Stad Utrecht, elf (samen f. 1600); van de commanderieën kreeg het eerste Lid die van Oudewater en Wemelingen; het tweede Lid die van Kerkwerve, Montfoort, Harmelen en Weerden; en de Stad die van Ingen en 's Heerenloo ²⁾.

1) Cedep. St., 25 Juni 1646: „houden den persoon van des suppliant's soon, Hendrick Ruysch, tot de possessie der commandurye tot s'Herenloo hierinne geroerd voor aengenaem", voorbehoudens eens ieders recht en onder den last de Staten' ordonnantie, aangaande de commandeurs gemaakt of te maken, na te leven. De acte van collatie van de Vroedschap van Utrecht was gedateerd 30 Sept. 1645: „Alsoo door overlijden van Nicolaes van Lobbrecht, leste possesseur der commandurye van s'Herenloo, vacerende is deselve commandurye ter nominatie van Regierders der Stad Utrecht, soo is, dat deselve Regierders de voorss. commandurye geconfereert ende gegeven hebben, confereren ende geven deselve mits desen den wel Ed. Jor. Diderick Ruysch, Raet deser Stad, ende dat ten behoeve van Jonr. Hendrick Ruys zijn soon, omme deselve commandurye zijn leven lanck te possideren ende de jaerlijcxen vruchten ende den incomen vandien te genieten, ingaende na expiratie van ses jaren, geduyrende dewelcke de vruchten by t'Land genoten ende geprofiteert moeten werden, volgens resolutie by de Ed. Mo. Heren Staten s'Lands van Utrecht den 5en Septembris 1622 op beschrijvinge genomen". Reg. no. 59. Zevende mcm. etc., ff. 273 sq.

Hieruit blijkt, dat de repartitie van 1633 van de gereparticeerde beneficia aan elk Lid de collatie gaf, niet de voordracht aan den collator; evenals elk collator had ook elk der drie Leden de agreeatie der Gedep. St. te vragen op zijn collatie, d. i. den gebeneficieerde hun te presenteren; de collatie en presentatie ging vooraf, dan volgde de agreeatie.

In den Tegenwoordigen Staat (dl. XI. p. 391) wordt gezegd, dat de commandeurs volgens de overeenkomst van 8 Mei 1633, „die nu [sc. 1758] geheel te niet is", „ter voorstellinge van" de Leden stonden aan de Staten, door wie ze werden „aangesteld"; (in 1758 werden ze door den Stadhouder „aangesteld"). Deze erroneuze voorstelling geeft slechts voedsel aan den waan, dat de Staten de commanderieën ook na 1633 begaven op een voordracht van een der Leden, en dat zodoende het collatierecht bestond in het opmaken eener voordracht.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. St., 31 Jan. 1632—25 Oct. 1633, ff. 175 sqq.

Strikt genomen was de repartitie van 1633 geen verdeling onder de drie Statenleden, daar wel het eerste en het tweede Lid de benoeming kregen der hun toegevozen beneficiën, maar niet het derde Lid; immers het was de Stad Utrecht alleen, met uitsluiting der kleine Steden, aan wie dit recht kwam; deze laatste

In hun resolutie van 27 Febr. 1668 kwamen de Staten op deze repartitie gedeeltelijk terug; de commanderieën van St. Catharina, besloten zij met het oog op den geldnood der Provincie, zouden „ten eeuwigen daege blijven gemortificeert” en haar inkomen zou, zoodra ze openvielen, „ten profijte van het gemeyne Land” komen en ontvangen worden door den rentmeester van St. Catharina ¹⁾; uitdrukkelijk verklaarden zij echter, dat „de praebendens vant voorn. convent van Catarine, die de drye respectie Leden van Staten ter somme van 1600 gulden jaerlijx yder zijn toegevought”, er niet onder begrepen waren en dat deze zouden „zijn ende blijven ten behouvc vande selve Leden” ²⁾.

Deze mortificatie betrof ook de prelatusschappen der Kapittelen, waarvan de ontvangst door den rentmeester der Geben. goederen zou geschieden; zoodat reeds uit dit feit blijkt, dat dit besluit der Staten niet te verklaren is uit eenig eigendomsrecht der commanderiegoederen maar uit hun souvereiniteit, en ten duidelijkste ook hier weer in het licht treedt, dat de commanderiegoederen nooit waren onteigend, maar steeds gebleven waren wat ze altijd waren geweest, n.l. gebeneficieerde goederen.

Op dit besluit zijn de Staten eveneens weer teruggekomen ³⁾: noch de prelatusschappen noch de commanderieën zijn bij hun vacature aan het verkeer onttrokken; de begeving der commanderieën en prebenden van St. Catharina kwam ten gevolge van het Regeeringsreglement van 1674 aan den Stadhouder. Onder mortificatie moet men verstaan het besluit tot niet meer begeving van een benefice, meer niet; ook kan er

dienden dan ook den 8sten Mei daartegen een protest in: „De Steden van Amersfoort, Rhenen, Wijck ende Montfoort, regardt nemende dat het convent oft Balyerye van St. Catharynen is Provinciael ende niet specialijk tot het recht vande Stadt Utrecht behorende; dat oock de goederen daertoe specterende in verscheyden Quartieren alomme gelegen ende eensdeels by gifte van ingesetenen der respectie Steden daer aen gecomen sijn, verstaen datmen in desen in plaetse vande Stadt Utrecht alomme moet stellen het derde Lith, protesterende, ingevalle sulx niet en geschiedt, van nullité ende onwettelijke usurpatie”. Op dit protest werd geen acht geslagen.

1) Cf. p. 618.

2) Reg. v. d. resol. d. St.

3) Cf. de Vroedsch. resol., 16 Aug. 1706.

de opheffing van het benefice en daaruit volgende verplaatsing van het eigendomssubject der er toe behorende goederen mee bedoeld zijn. Wat met een bepaalde mortificatie bedoeld werd, moet in concretis blijken; in casu was dit laatste m. i. niet de strekking van het besluit; immers, zoo in de uitgesproken mortificatie een opheffing der bedoelde beneficia gelegen had, behoudens de opschorting ervan tot de vacceering, dan ware een besluit noodig geweest om de beneficia weder opnieuw te stichten; hiervan nu is mij niets gebleken: de Staten gingen eenvoudig door met de begeving of lieten er mede doorgaan alsof er niets gebeurd ware; hetgeen verklaarbaar is uit de opvatting, dat de beneficia door de mortificatie niet waren opgeheven maar dat alleen de begeving ervan voor goed was beëindigd, gelijk de resolutie van 5 Sept. 1622, die ook voor de commanderieën van St. Catharina gold, de begeving voor een bepaalden tijd na de vacature verbood ¹⁾.

Wat de commanderieën van St. Catharina betreft, de Staten — het is ons reeds gebleken — beperkten zich te haren opzichte tot het aan zich trekken van de collatie ervan en het regelen van de jaren van carentie. De commandeurs beheerden zelve hunne commanderieën in persoon of door rentmeesters; bij uitzondering benoemden de Staten er afzonderlijke rentmeesters van in geval van vacaturen, welke benoemingen evenwel slechts tijdelijke strekking hadden, n.l. totdat weer een nieuwe commandeur was aangesteld ²⁾.

1) Cf. p. 618.

2) Cf. bv. in het reg. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1607, f. 219 en in dat, aanv. Dec. 1611, ff. 162 en 233 de rentmeestersbenoemingen voor de vacceerende commanderieën van Ingen, Oudewater en Harmelen, d.d. 4 Juli 1611, 9 Juli 1613 en 16 Mrt. 1614. Dr. Brondgeest (l. c. pp. 31, 32, 47) deelt ten onrechte mede, dat de goederen der commanderieën door de Staten werden beheerd.

Dat de commandeurs, en niet de Staten, de commanderiegoederen beheerden, blijkt o. a. uit de resolutie der Gedeep. St. van 14 Dec. 1604 en die der Staten van 4 Juli 1611 en 24 Sept. 1612. Regs. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1601, f. 255 vo., aanv. Jan. 1607, f. 218 vo., en aanv. Dec. 1611, ff. 98 vo. sqq.

Bij de eerste werd den commandeur van Ingen toegestaan geld op te nemen „tot laste vande voorss. commandurie tot Ingen” en „opt crediet vande Balyerie alhier binnen Utrecht”. De commandeur bezwaarde dus zijn commanderie, en het convent van St. Cathryne was er borg voor.

Bij de tweede werd den commandeur van Ingen toegestaan land „vande voor-

Evenals van alle geestelijke goederen hadden de Staten krachtens hun overheidsgezag de dispositie over de goederen van het Catharinaconvent en de ertoe behoorende commanderieën ¹⁾; langzamerhand hebben zij de onroerende goederen

schreven commandurye" te verkoopen ten overstaan van gecommiteerden der Staten; de Staten overwogen. dat, „alsoe Andries Schimmelpenninck, gewesene commanduyr tot Ingen, door den voorgaende swaere oorloge ende anders in merckelijke schulden was verlopen, daer voor Jor. Steven van Hartevelt, commanduyr inder tijdt, by de crediteuren instantelijk es vervolcht geworden om te doen betaeling, die niet en conde geschieden dan vuyte goederen vande commandurye", het noodig was ter ontlasting van den commandeur, ter bevrediging der schuldeischers en ter vernijding van opspraak tot den verkoop consent te geven. Tot den ontvang en de uitgave der koopenningen committeerden zij den rentmr. der commanderie, A. v. Driel, „mit advijs, wille ende consent" van den commandeur.

Bij de derde troffen de Staten, daar de gemelde verkoop niet doorging, een andere regeling: de administratie der commanderie werd opgedragen aan den rentmr. van St. Cathryne, de commandeur zou zijn huishouding te Ingen opbreken en binnen Utrecht komen wonen, van den rentmr. van St. Cathryne jaarlijks f. 800 ontvangende; dit alles, totdat alle schulden betaald zouden zijn en aan St. Catharina het voorgeschotene gerestitueerd, in welk geval de commandeur weer gesteld zou worden „inde vrye ende volcomen possessie der voorschreven commandurye".

1) Als Superintendenten der geestelijke goederen konden de Staten ook zelve commanderiegoederen verkoopen, en, in plaats van den commandeur zijn benefice te laten vertegenwoordigen, zelve deze rol spelen of ze door gecommiteerden doen vervullen.

Zoo werd door gecommiteerden der Staten — de gecommiteerden, den prior en den rentmr. van St. Catharina — niet door den commandeur, — die hun door zijn „lasthebbende", H. v. Groenenberch liet verklaren, dat hij tot den verkoop „gesint" was —, aan Jhr. F. v. Baexen v. Coninxvry „vercoft" bij provisie en „op behaghen" der Staten eenig land van de commanderie van Harmelen, met de bepaling, dat de koopenningen — te betalen bij het transport, dat binnen 2 maanden na de „approbatie" van het contract door de Staten moest geschieden — „wederomme souden worden beleyt tot behouff vande commandurye tot Hermelen ende dat de jaerlicxe renthen souden commen tot prouffijte vanden selven commanduyr".

Den 22sten Oct. 1612 verklaarden de Staten, „bevijndende tvoorss. advijs, handelinghe ende vercopinge bequaem ende oorbaer", het te „approberen ende ratificeren", en machtigden zij tot het transport den rentmr. van St. Catharina.

Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Dec. 1611, f. 81 vo. sqq. Cf. ook de resol. der Gedepr. St. van 26 Oct. 1619 omtrent de commanderie van Harmelen. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 213 vo. sqq.

Dit nam niet weg, dat het St. Catharina-klooster en de commanderieën ertoe

ervan te gelde gemaakt, om in hun geldnood te voorzien; zij zorgden er voor, dat er rentebrieven op de Provincie in de plaats der verkochte vastigheden werden gesteld ¹⁾. Deze correcte handelwijze werd echter niet altijd gevolgd; de omstandigheid dat van het klooster van St. Catharina het beheer en de controle in één hand waren en nog wel in die van den Souverein, was van noodlottigen invloed; in 1699 toch sloegen de Staten na de laatste verkooping van onroerende goederen van het convent, die slechts weinige ervan niet had omvat, den weg in van subsidieering, om den rentmeester ervan in staat te stellen zijne uitgaven te bestrijden ²⁾. Dit was de ondergang

behoorende afzonderlijke lichamen waren, zooals o. a. in het volgende uitkomt.

De vader van den commandeur van Harmelen, Jhr. D. v. Eck, wendde zich tot de Staten met een verzoekschrift, waarin hij te kennen gaf, dat door P. Bogaert, rentmr. van St. Catharina, in zijn rekening over 1619 als ontvangen geboekt was de pacht van 6 morgen land, die echter niet door dezen was geïnd maar door hem, requestrant; ze hadden n.l. „welcertyts aende Balyerye van St. Catharynen behoort”, doch, „vermits ten tijde van Heer Henrick ter Hooch die commandurye door den oorloch ende andersins zeer verloopē was in schulden”, zoo waren ze „by Heer Henrick Berck, Balyer inder tijt, tot behouff vande voorss. commandurye gelaten ende gegeven”; de vorige commandeur had de pacht ervan dan ook genoten; de rentmr. van St. Catharina eischte nu echter van den requestrant de betaling der geïnde pachtsom.

Jhr. v. Eck verzocht daarom ongemoeid te worden gelaten, te meer daar de commanderie toch al zwaar belast was, o. a. met een uitkeering van f. 114, „tot stuer vanden oorloch”, als behoorende tot de „eleyne clergie”.

Den 25sten Mei 1621 beschikten de Gedeep. St.: „consenteren ende ordonneren” den rentmr. Wittenbogaert „ende anderen vanden convente van Ste. Catherina inder tijt” zich niet met dit land in te laten, behoudens de invordering der reeds in rekening gebrachte pacht over 1619.

Reg. no. 59. Tweede mem. etc., ff. 239 sqq.

1) Cf. de resolutie van 1 Nov. 1636 op p. 676. Een ander voorbeeld levert de commanderie van Wemeldingen, waarvan de Staten landerijen hadden doen verkoopen; de Gedeep. St. gelastten, 26 Mrt. 1635, ter uitvoering der Statenresolutie van 27 Jan. 1635, waarbij tot belegging der gelden besloten was „tot laste ende t'onderpandt vande Generale Middelen sLandts van Utrecht”, den ontvanger dier middelen, J. v. Asch v. Wijck, „omme ten behouue ende prouffijte vande gemeene commandurye van Wemelingen ende possesseurs derselver inder tijt”, het geld tegen den 16en penning op losrente te ontvangen — de rentmeester van St. Catharina had het hem reeds uitbetaald —, en rentebrieven ervan op te maken „ten behouue ende prouffijte der gemelte commandurye van Wemelingen ende possesseurs derselver inder tijt”. Reg. no. 59. Vijfde mem. etc. ff. 154 sqq.

2) Cf. Dr. Brondgeest, l. c. pp. 51, 52, 53.

van het klooster, daar de Staten zoodoende niet vroegen waarop het convent *recht* had, maar wat het *noodig* had, waardoor de vraag geschoven werd op het terrein der doelmatigheid en de betaling dezer subsidie, zoowel wat de vraag *of* er uitgekeerd zou worden als *hoeveel* er zou worden uitgekeerd, afhankelijk werd van tal van overwegingen, die aan haar continuïteit niet bevorderlijk waren. Den 19^{den} Juli 1699 kenden de Staten aan het kantoor van St. Catharina een subsidie toe van f. 7570 ¹⁾, te betalen door den ontvanger van het Ecne deel der Generale Middelen; deze som werd bepaald, gehoord het rapport van een commissie uit de Staten, die had „gevisiteert ende geëxamineert den staat van ontfang ende uytgaaff” o. a. van het kantoor van St. Catharina, een staat der verkochte landerijen had opgemaakt en van „wat daarbij is geprofiteert” en van hetgeen het kantoor door de gezegde verkooping kwam te missen, en geadvisceerd had, in hoeverre het behoorde „gededommageert te worden door een jaarlijxe subsidie” ²⁾. Een „billijke schadeloosstelling” noemt Dr. Brondgeest deze uitkeering ³⁾; het zij zoo, al komt mij deze uitdrukking niet gelukkig voor. Wat de Staten gedaan hadden, was het ontnemen aan een stichting van een deel harer goederen, om de opbrengst van den verkoop ervan in de Provinciale kas te doen vloeien, een handeling, waartoe hun de bevoegdheid moeilijk betwist kon worden: als Overheid van den Lande konden zij stichtingen opheffen of van bestemming doen veranderen, en ook haar vermogen besnoeien, in casu te gemakkelijker daar zij tegelijk administrateurs van het convent waren, even-

¹⁾ In 1770 bedroeg de subsidie slechts f. 3000, uit het kantoor van St. Paulus; blijkens de rekening over 1770, f. 24.

Inv. v. d. arch. d. kap. en kl., no. 238.

²⁾ Reg. v. resol. d. St.

³⁾ L. c. p. 53. Dr. Brondgeest schijnt hier vergeten te zijn, dat hij op p. 29 het „eigendomsrecht” der goederen door het convent had doen verliezen; aan wie waren de Staten dan wel die „billijke schadeloosstelling” schuldig? Aan zichzelf? De woorden van p. 29 zullen wel niet ernstig gemeend zijn, want op p. 52 luidt het zeer juist: „Zij [sc. de Staten] zagen echter spoedig in, dat nu zij de *stichtingen* van hunne inkomsten beroofd hadden door de rentegevende goederen te verkoopen”, etc.

zeer als zij over de Provinciale domcinen konden beschikken, die in de resolutie van 19 Juli 1699 dan ook op dezelfde wijze behandeld werden als St. Cathrijne, St. Paulus etc.; want wie zou er hebben kunnen gevonden worden, die tot den Souverein van den Lande, die in deze hoedanigheid zijne eigen handelingen als administrateur dekte, zou gezegd hebben: wat doet gij? De bedoelde beschikkingshandelingen van het bestuur van het convent (sc. de Staten) werden door de Overheid (sc. de Staten) goedgekeurd, zoodat formeel, rechtens alles in den haak was: natuurlijk voorzoover het toenmaals in Utrecht geldende recht het niet anders bepaalde, hetgeen mij niet bekend is. In elk geval handelden de Staten alsof er geene rechtsregelen waren, die hun hetgeen zij deden verboden; dergelijke handelingen hebben wij trouwens ten opzichte van andere geestelijke goederen ook reeds ontmoet; ze vonden haar oorzaak daarin, dat de Staten een ruime opvatting hadden van pii usus, zóó ruim, dat zij oordeelden geheel in hun recht te wezen, wanneer zij in het algemeene belang, voor staatsdoeleinden over geestelijke goederen beschikten of lieten beschikken, vooral in het geval — en dit was ten opzichte der geestelijke goederen de regel —, dat de bestemming dier goederen ten gevolge der Reformatie niet of nauwelijks meer gerealiseerd kon worden en derhalve reeds daardoor een zeer merkbaar ingrijpen door de Overheid werd vereischt, in welk laatste opzicht deze veeleer te kort is geschoten dan dat zij de reformatoire plannen van 1580 naar eisch heeft doorgevoerd.

De Utrechtsche Raad ging dikwijls verder dan de Staten in deze reformatie der pii usus; zoo kwam hij ten slotte tot het inzicht, dat het toch een niet wel te rechtvaardigen handelwijze was om het St. Catharina-convent zóó summierlijk te reformeeren, dat alleen hetgeen al te anti-Gereformeerd was er uit gebannen werd en overigens prebenden verleend werden uit zijne inkomsten alsof de gebeneficieerden er iets voor hadden te doen; evenals het lidmaatschap der Kapittelen een sinecure geworden was, niet enkel in de praktijk — dit was het vóór de Reformatie ook al — maar ook in beginsel, was dit het geval met het lidmaatschap der Balijs van St. Catharina. Men rechtvaardigde het wel door de bewering, dat het ook tot de

pii usus behoorde aanzienlijke familiën te helpen haar positie te blijven innemen, waar ook wel wat van aan was, maar er waren toch grenzen. Dit zag de Vroedschap ook in: den 18den Juli 1657 bepaalde zij in de eerste plaats, dat streng de hand moest worden gehouden aan de Statenresolutie van 5 Sept. 1622 omtrent de zesjarige carentiën, en in de tweede plaats: „Item, dat alle de vruchten ende incomsten van sodane prelatuyschappen ofte proostdyen, thesauryen, scholasteryen, commanduryen ende prebendaetschappen, soo wel gerepartieerde als ongerepartieerde, die alrede vaccren ofte noch sullen comen te vaceren, by d'eerste vacature voortaan geheelijck ende al genoten ende geprofiteert sullen worden by 't Landt tot soulagement van de gemeente ter tijt toe alle oorlochs-lasten sullen wesen affgedaen". Bij gelegenheid moest dit aan de Staten worden voorgesteld ¹⁾; dit werd dan ook van stadswege gedaan,

1) Vroedsch. resol.

Reeds vroeger, in 1619, waren er van de zijde der Vroedschap bedenkingen gemaakt tegen de begeving van commanderieën en prebenden van St. Catharina.

Cf. de Vroedsch. resol. 1619: 23 Mrt.; 5, 12, 19 Apr.; 4, 10, 25 Mei; 7, 8, 28 Juni; 16 Juli; 2 Aug. Cf. 18 Febr. 1620.

De onlangs plaats gehad hebbende collaties hadden in de Stad Utrecht groote ontevredenheid veroorzaakt wegens het er in doorstralende nepotisme; de Raad deed de Staten opmerken, dat „het misbruyk der geestelijke goederen" van ouds al een oorzaak van factiën geweest was en nu vooral gevaarlijk was, „daermen (Godt betert) siet die oproericheyt des gemeync volcx in verscheyden Provinciën ende Steden eensdeels onder pretext van religie" etc.; dat „onder die gemeenten" gezegd werd, „datmen meynden, dat het reformeren ofte herstellen der Staten ende Vroedschap alleenlijck diende om alle misbruycken in kerckelijke ende politicque zaecken wech te nemen ende verbeteren, maer dat het hem wel anders openbaert; soo dat men gewaer wordt, dat een ygelick vande Regierders des Landts den sijnen favoriseert ende hem selfs buyten ordre met geestlicke prebenden soeckt rijck te maecken veel meer als by voorgaende ende afgestelde Regierders is geschiet", etc.

De Vroedschap had kennelijk gewenscht, dat de inkomsten dezer beneficiën ter ontlasting der Stedelijke kas ten behoeve van den eeredienst waren aangewezen; immers in haar vergadering van 23 Mrt. werd haar gerapporteerd, dat de begevingen noodzakelijk geweest waren, althans wat de buiten de Provincie gelegen commanderieën betrof, opdat ze niet door „andere Provinciën souden werden aengetast, gelijk alrede mette commandurye van Buren geschiet was". Bovendien vergelijke men het schrijven van den Prins van Oranje aan de Vroedschap (in haar vergadering van 4 Mei gelezen), waarin hij haar verzocht de zaak niet meer

in de Statenvergadering van 26 Nov. 1657. Den 11den der volgende maand droeg de Raad aan zijne gecommitteerden op voor de Staten een memorie op te stellen ter toelichting van zijn besluit van 18 Juli ¹⁾; deze memorie werd den 24sten Mrt.

in de Staten op te rakelen, „omme voor te comen voordere disputen ende misverstanden, die by dese jegenwoordige conjuncture van tijden in aller manieren dienen verhoet”, maar de genomen besluiten te laten voor wat ze waren, „U huyden versoeckende met de andere Leden vande Staten te gaen met goede correspondentie ende onderlinge intelligentie”, terwijl hij mededeelde ook aan de beide andere Leden als zijn verlangen kenbaar te maken, „dat den Godtsdienst tot Utrecht versorcht mochte worden buyten quetsinge vande gencrale ende Stadsmiddelen vuyt de gebeneficieerde ofte geestelijke goederen, waervan de Provincie van Utrecht soo treffelijcken versien is”. Ook hier blijkt wederom, dat de geestelijke goederen in het algemeen geene Provinciale of Stedelijke eigendommen waren geworden, maar als een tertium gesteld werden naast deze; immers, woordelijk geschiedde dit in de missive van Prins Maurits, en het annexeeren door andere Provinciën maakt de opvatting, dat de geestelijke goederen Provinciale domeinen waren, onmogelijk, daar in dit geval geen andere Provincie het in haar hoofd zou hebben gekregen dergelijke goederen aan Utrecht te ontnemen.

Cf. voor de bedoelde collaties van 22 Mrt. 1619, in het reg. v. d. beschr. der St. Beschr. v. 16 Mrt. 1619, punt 22.

Van hetgeen Dr. Brondgeest over het den 22sten Mrt. 1619 beslotene meedeelt is maar weinig juist.

1) Vroedsch. resol.

De verplichting, die de Staten oorspronkelijk aan de prebendaten van St. Catharina plachten op te leggen, om n.l. te studeeren, schijnt langzamerhand dus te zijn uitgesleten. In den beginne werd er evenwel de hand aan gehouden; zoo was er een prebende geconfereerd aan Steven v. Schuylenburch onder de voorwaarde, dat hij in de theologie zou studeeren; den 18den Dec. 1610 werd ze hem echter door de Gedeep. St. weer ontnomen; zij overwogen, dat hij „vuyt sunderlinge faueur” er mede voorzien was geworden, onder den last van in de theologie te studeeren, „om schier ofte mergen den predickstoell te mogen becleden tot meerder respect vanden kerckendienst”; „dat hy daer nae weynich hadde geproficieert ende in desen lopende jare 1610 vande proponenten hem hadde willen afsonderen, ende geen propositie hadde gedaen, ende dat erger is by nae een geheel ront jaer hem hadde van Leyden geabsenteert vuyt sijn studiën ende was blijven straet-slijpen binnen Utrecht geduyrende all die tijdt vande mutinatie binnen der Stadt Utrecht geweest ende noch opten dach van huyden gebleven was, sonder consent vande Heeren Staten, oock gefrequeenteert hebbende dengeenen daer hy niet alleen nyet aff leeren en conde, maer oock andere, die trespact dat sy behooren te dragen jegens haere Overicheyt die Staten ende welstandt vanden Lande verlooren hadden ende daarvan genouch vyanden geworden waeren, in vougen dat by nae alle hope verlooren was tot tgunt voorss. is, ende de Heeren Staten voor hare gedragene faueur ondanckbaerheyt ende geen vordell tot gemeene beste waeren

1658 door den Raad geapprobeerd ¹⁾. In het laatste artikel ervan (art. 33) werd het gevoelen van den Raad aldus samengevat: „Gevende de Vroedschap de twee voorstemmende Leden in bedenken, off Regenten als tuteurs ende beschermers vande Gemeente, volgens haar eed ende in conscientie wel vermogen soolange deselve Gemeente soo hooch belast is, wech te geven, men laet staen, hun selven off den haren toe te voegen eenich innecomen ter dispositie vant Land staende, wacraen int minste niet vast is eenich ampt, dienst ofte recompensie van singuliere meriten aent Landt bewesen” ¹⁾. De Geëligeerden en de Ridderschap zagen er evenwel geen bezwaar in; zij gingen voort hunne prebenden en commanderieën te confereeren; de Utrechtsche Raad daarentegen oordeelde, dat de inkomsten der hem ten deel gevallen prebenden en commanderieën nuttiger besteed konden worden, waarom hij ze niet meer confereerde maar met goedvinden der beide andere Statenleden hare vruchten voor de Illustre School „off andere pios usus ende goede saecken tot dienst vande Stadt” aanwendde. In een schrijven d.d. 14 Febr. 1676 van zijnentwege den Stadhouder aangeboden wees de Raad daarop en verzocht hij den Prins, — aan wien het Reglement van 1674 de collatie dier beneficiën had opgedragen —, de Stad hierin haar gang te laten gaan ²⁾; het antwoord was gunstig: den 16^{den} Febr. verklaarde de Prins, dat hij „t’employ der prebendate-goederen” in statu quo wilde laten, „als sijnde ad pios usus gestedineert” ²⁾, hetgeen trouwens in overeenstemming met het Regeeringsreglement was, dat het collatierecht den Stadhouder opdroeg, „voor soo veel die tot de voorschreven publicque saken niet speciaalijk en zijn geaffecteert”.

Het was bovendien slechts een deel der inkomsten van het klooster van St. Catharina, waarover ten faveure van quasi-

verwachtende”; daarom ontnamen zij hem zijn prebende, zoolang hij zich niet beterde, „interdicerende van nu voortaan den prior ende rentmeester van St. Cathrynen den voorss. van Schuylenburch middelertijdt eenige betaeling te doen ofte emolumenten te laeten genieten”.

Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1607, f. 169 vo.

1) Vroedsch. resol.

2) Rijksarch. Utr., Suppl. Gedr. Inv. no. 871. Cf. Dr. Brondgeest l. c. p. 61.

conventualen beschikt werd. Voor het grootste gedeelte werden er gelijk van ouds de kosten van het gasthuis en de kerk ¹⁾ en alle andere conventschulden uit betaald, waaronder ook de bijdrage aan de Stad Utrecht in de kosten van de predikanten en de school, die de Staten het convent als behoorende tot de tweede clergie hadden opgelegd.

Tot zooverre wat de Malthazerorde betreft; ik meen door de grepen, die ik uit haar historie deed, te hebben aangetoond, dat ze niet is opgeheven door of ten gevolge der Reformatie, en dat van een onteigening der ertoe behoorende goederen geen sprake was. Wat de Staten gedaan hebben, was, dat zij de Balije van Utrecht dier Orde met de er onder behoorende commanderieën losgemaakt hebben uit het verband waarin ze met de overige commanderieën der Orde stonden; dat zij de leden en de goederen der Utrechtsche Balije niet meer als geestelijk erkenden; dat zij den commandeurs dier Balije verboden een nieuwen balijer te kiezen; dat zij ook het prioraat van het St. Catharina-convent lieten uitsterven; dat zij de benoeming der conventualen en der commandeurs aan zich trokken; dat zij het beheer der goederen van St. Catharina onder zich brachten, terwijl zij zich ten aanzien der commanderieën in den regel tot toezicht beperkten; dat zij i. c. w. de Utrechtsche Balije reformeerden, waarin zij nu eens meer dan weer minder

1) De Staten hadden het beheer van het gasthuis als onderdeel der kloosteradministratie mede aan zich getrokken.

Hunne gedeputeerden benoemden den hospitaalmeester (o. a. in 1613 (19 Jan.) den boekverkooper Peter Voet) en gaven hem zijn instructie.

Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Dec. 1611, ff. 122 vo. sqq.

Zij benoemden ook den dokter van het gasthuis, en regelden zijn salaris in hoogste instantie, hetgeen op hun behagen geschiedde door de gecommiteerden der Staten tot het convent en zijne goederen. Cf. ff. 227 vo. sqq. van het geciteerde register.

De kosten van den dienst in de Cathrijnekerk werden door het convent gedragen; den 30sten Mrt. 1658 althans gelaasten de Gedep. St. aan P. Wtenbogaert te zorgen voor het brood, den wijn en het tafellaken („ammelaken”) benodigd voor het H. Avondmaal, dat naastkomenden Zondag aldaar zou worden bediend.

En den 18den Juli 1660 verleenden de Gedep. St. f. 100 per jaar aan de voorzangers der Geerte- en Klaaskerken voor de door hen gepraesteerde diensten in de Cathrijnekerk. Reg. v. d. resol. d. Gedep. St.

ver gingen, nu eens de verplichting tot studeeren dan weer die tot krijgsdienst aan het lidmaatschap verbindende, of zelfs de goederen op geheel andere wijze ad pios usus bestemmende, gedeeltelijk zelfs door goederen eraan te onttrekken; en dat dit alles niet was een uitvoering van het Redressement, dat voor de rechtspositie der Orde een niet bestaande grootheid was, maar een toepassing in concretis van het hoogheidsrecht der Staten.

In het wezen der zaak was het lot der Malthazer Orde hetzelfde als dat der Duitsche Orde ¹⁾. Een parallel te trekken tusschen beide loont de moeite.

In de Orde van 1580 werden ten opzichte van beide Orden dezelfde maatregelen voorgeschreven: art. 8, 9, 11, 12. En de Instructie (1581) behandelde beide dan ook op denzelfden voet: artt. 33—36.

Ook het Redressement (1586) wijdde hetzelfde artikel (16) aan beide tegelijk; welk artikel in advies werd gehouden en evenmin als het de Malthezers trof, werden de Heeren van het Duitsche Huis er door geraakt.

De algemeene regeling door de Staten omtrent de Geestelijkheid en hare goederen was alzoo voor beide dezelfde. In de bijzondere maatregelen evenwel door de Staten genomen liep hun lot uiteen.

Het verband van de Utrechtsche Balije der Duitsche Orde en de eronder ressorteerende commanderieën werd opgeheven, evenals bij de Malthezers ²⁾.

Hare personen en goederen werden rechtens wereldlijk, evenals bij de Malthezers. Dit toch waren de rechtstreeksche gevolgen der Reformatie.

Den commandeurs der Duitsche Orde werd evenwel hun bevoegdheid om een landcommandeur te kiezen niet ontnomen,

1) Archieven der Ridderlijke Duitsche Orde, Balie van Utrecht, uitgegeven door Jhr. J. J. de Geer tot Oudegein, Utrecht 1871.

2) Deze opheffing kreeg eerst langzamerhand haar beslag; zoo werd 14 Dec. 1593 de Heer Jacob Taets van Amerongen nog bevestigd als landcommandeur door den Duitschmeester, en werd deze nog in 1606 beschreven door den Duitschmeester tot het generale kapittel der Orde, alwaar hij echter niet verscheen. Cf. de Geer l. c. p. CXI.

zoools het den commandeurs van St. Jan werd verboden een balijer te kiezen. De Staten behielden zich slechts de agreatie voor, gelijk zij oorspronkelijk ook hadden gedaan voor de Orde van St. Jan¹⁾. Het karakter van Christelijke Orde werd door de Staten nadrukkelijk gehandhaafd, zoodat alleen Gereformeerden tot leden der Orde konden worden gekozen; het celibaat werd afgeschaft²⁾, etc.; terwijl zij bij de Orde van St. Jan de benoeming zelve aan zich trokken.

Den 8sten Juni 1615 spraken de Staten het nog eens uit, dat de Christelijke officiën en beneficiën alleen door wie de ware Christelijke religie beleden konden worden bekleed en bezeten; het geschiedde naar aanleiding van een verzoekschrift van „Dedrich de Bloys van Treslongh, lantcommandeur, ende de gemeen commanduyren der Balye Duytschen Oordens binnen Utrecht”, waarin om „octroye” en „consent” verzocht werd om te mogen procederen tot electie van een coadjutor om na het overlijden van den landcommandeur in diens plaats op te volgen, en om een verklaring, dat de alzoo gekozene „aggreabell ende acngenaem” gehouden werd. Alvorens op dit request te beschikken, besloten de Staten „te resumeren de acte van belofte ende verbintenisse, die de prelaten ende prebendaten, soe well

1) Cf. de Geer l. c. pp. CXII, CXIII.

2) Art. II der Orde van 1580.

Den 8sten Mei 1640 keurden de Staten een resolutie van het kapittel der Orde, d.d. 10 Nov. 1637, goed, waarbij het huwelijk werd vrijgelaten.

„En sodert”, schrijft Jhr. de Geer, „was de afscheiding der balie van Utrecht van de algemeene Duitsche Orde, als een gevolg van de veranderingen in de religie en in den staatkundigen toestand der Nederlanden, een voldongen feit geworden”, l. c. p. CXIII.

In een remonstrantie aan de Staten gaf het kapittel te kennen, dat ongeveer 21 jaren geleden capitulariter door de commandeurs was besloten geweest, dat door huwelijk de commanderie verloren zou worden, „waerdoor eenighe der voors. commandeuren, wel geïnclineert zijnde tot den echten state, haer van deselve onthouden, om niet te derven het incomen van haere commanduriën”; dat daarom alsnu capitulariter eenpariglijk besloten was de voorgaande resolutie als niet genomen te beschouwen, en „tot meerder versekeringhe” de approbatie der Staten er op te verzoeken.

Den gemelden 8sten Mei werd deze goedkeuring verleend.

Reg. v. d. resol. d. St.

vrouwen als manspersoonen, die met eenige prelatuerschappe, beneficie, officie, prebende, vicarye, ofte diergelijke beneficie, hetsy inde vijff canonicken-collegiën, inde vijff jouffrouwen-conventen ofte in eenich vande andere collegiën, conventen, stiften ofte andere fundatiën inde Stadt, Steden ende landen van Utrecht gefundeert ofte gesticht, versien werden, gewoon sijn off selffs ofte de ouders ende mombaers voor diegcene, die noch onderjarich sijn, te onderteyckenen ende voorts te observeren ende nae te comen"; zij verklaarden deze acte voor „goet, nodich ende dienstich, als streckende tot vordering van Godes eere, de Heylige Christelijke gereformeerde religie, een godtsalich, cerbaer leven, ende tot welstandt vanden Lande, mitsgaders tot seclusie van vuytheemsche ende vrempte geusurpeerde aucthoriteyt over der menschen consciëntiën, lichamen ende goederen", waarom zij ze advoyeerden, approbeerden en confirmeerden en aan hunne Gedeputeerden last gaven zich naar deze resolutie te gedragen „int verleenen van eenige collatiën ofte aggreatiën". Vervolgens verleenden zij aan het kapittel der Duitsche Orde het gevraagde consent tot de verkiezing van een coadjutor, „die sy ende professie doe vande Heylige Christelijke gereformeerde religie", onder de bepaling, dat hij, alvorens „inde successie ende possessie der landtcommandurye" te treden, gehouden zou wezen „te impetreren aggreatie op sijnen persone" ¹⁾.

Het beheer der goederen lieten de Staten in statu quo, in tegenstelling met de Orde van St. Jan, in wier administratie zij zelve traden; zij bepaalden zich tot het toezicht, dat de goederen niet buiten hun consent werden vervreemd of bezwaard ²⁾.

1) Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Juli 1614, ff. 75 vo. sqq. De requestanten verwezen naar het precedent van 17 Juli 1600, toen de Staten een dergelijk octrooi hadden verleend „tot meerder bevestinge" voor den landcommandeur.

2) 23 Apr. 1616: de Gedepe. St. verklaarden te „approberen ende advoyeren" den erfpachtsbrief van twee morgen land „specterende aende landtcommandurye tUtrecht"; deze was d.d. 13 Apr. 1616: de landcommandeur, met „consent van onse Balye-ecommandeuren" gaf in erfpacht de bedoelde 2 morgen „die de voorss. Balye toebehoren" aan den Domheer Mr. A. Ploos. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 124 sqq.

Een ander voorbeeld wordt geleverd door de resolutie der Staten d.d. 21 Juli

Als behoorende tot de tweede clergie had ook de Duitsche Orde te dragen in de kosten der Stad Utrecht voor kerk en school.

Uit deze vergelijking blijkt, dat het verschil tusschen beide Orden niet gelegen was in het eigendomsrecht der goederen maar in de administratie ervan met de daaruit voortvloeiende gevolgen.

De Duitsche Orde werd door de Staten nog minder gereformeerd dan die der Malthezers; ze werd alleen van het spe-

1647, waarbij zij verklaarden te „consenteren” in het verzoek van zijne Hoogheid, — die het huis c. a. „behorende aende commandurye van Dieren”, had gekocht, — mits de kooppenningen ervan belegd werden op het kantoor der Generale Middelen van Utrecht, welke „mits” door den Statendeurwaarder betteekend moest worden aan „de gecommiteerden vanden Here landcommanduyr ende gemeyne commanduren ten Duytschen Huyse”.

Het kapittel wendde zich daarop tot de Staten: „Alsoo volgens UEd. Mo. gedragen consent aen Sijn Hoogheyt vercoft sijn het Huys te Dieren met de bossen ende de landen daeraen behorende” etc. voor *f.* 147000.—, zoo werd aan de Staten gevraagd, daar de Prins wenschte te betalen, bevel aan den ontvanger der Generale Middelen te geven om de kooppenningen in ontvangst te nemen en er „ten behoeve” van de commanderie van Dieren de renten van te betalen, en er een obligatie van op te maken. De Gedeputeerden beschikten overeenkomstig het verzoek, met de bijvoeging, „dat de voorss. capitale penningen Sijne Hoogheyt ende des naecomelingen sullen blijven verbonden voor de vrijdinge ende waeringe der voorss. vercochte goederen naer inhouden vande coopcedulle”: 14 Sept. 1647. Den 24sten dier maand bepaalden de Staten, dat de rentebrief tegen 5% op de Generale Middelen zou worden opgemaakt.

De obligatie werd gedateerd 29 Sept. 1647; de Staten verklaarden erin, dat zij, aangezien zij genoodzaakt waren geweest „omme te vervallen de quote deser Provincie ende consenten neffens d'andere geunieerde Provinciën gedragen tot dienste van ons lieve Vaderland”, gelden op te nemen, bij dezen verkochten aan „de Heren landcommanduyr ende gemene commanduryen Ridderlijcken Duytschen Orden binnen deser Stadt Utrecht voor ende ten behoeve vande commandeur van Dieren inder tijd” een erfelijke losrente van *f.* 7350 jaarlijks, welke zij „den voorn. Here commandeur van Dieren inder tijd ofte houder van dese orginele brieve van sijnent wegen ende met sijnent wille” beloofden te doen betalen „by onsen ontvanger vande Generale Middelen inder tijd” op bepaalde termijnen; de hoofdsom zou den Prins van Oranje verbonden blijven voor de vrijwaring der met Statenconsent verkochte goederen, „ende hiervoor soo hebben wy generalick verbonden voor ons ende onse naecomelingen alle onse goederen ende specialick het innecomen vande voorss. Generale Middelen, deselve submitterende de heerlijke ende reale executie vande Hoven, Rechteren ende Gerechten”, etc. Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 322 sqq.

cifiek Roomsche ontgaan, terwijl aan de bestemming der goederen ad pios usus nauwelijks de hand werd gehouden; bloot negatief was dus haar reformatie, behoudens het geringe spoor eener positieve reformatie, dat in de belasting ten behoeve der Utrechtsche predikanten en school te ontdekken valt, en de ruime opvatting van het begrip pii usus als omvattende ook het ondersteunen van aanzienlijke familiën.

§ 3. *De Ridderschapsconventen.*

Evenals voor de overige gold ook voor de kloosters van Oudwijk, St. Servaas, Vrouweklooster, Mariëndaal en Wittevrouwen het algemeene verbod van over hunne goederen buiten consent der Staten te beschikken en het in de Instructie geregelde toezicht der Directiekamer; nadere bepalingen gaven de artt. 15—20 der Orde: ze moesten gereformeerd worden; het geestelijke recht was door de Reformatie van zijn kracht beroofd, zoodat de conventualen voortaan als „canonissen nae de gereformeerde religie” zouden gelden; haar aantal zou ingekrompen worden naar de draagkracht der goederen; het vierde gedeelte der prebenden moest tot kinderprovens gemaakt worden, elk zijnde het derde deel van een volle prebende, terwijl de hiermede gebeneficieerden den voorrang zouden genieten bij de begeving der volle prebenden; door huwelijk ging het lidmaatschap van het convent verloren, evenals door wangedrag; om in het convent te worden opgenomen moest men voortaan een som betalen gelijk aan een volle prebende ten behoeve der delging van de conventsschulden; op straat moesten de conventualen sober gekleed zijn.

In een speciale instructie, in 1581 gearresteerd, werd de rechtspositie der vijf jufferenconventen in bijzonderheden geregeld ¹⁾.

1) „Instructie voor de conventen vande Vrouwen abdissen ende gemeene joffrouwen van Outwijk, St. Servaes, Vrouwenklooster, ten Dael ende Wittevrouwen, buyten ende binnen Utrecht, daer nae zy hemluyden zoo binnen als buyten haere conventen zoo in religie, conversatie als in administratie van haere goedren zullen hebben te draegen”. Reg. no. 59. Dl. I. ff. 63 sqq. Den 21sten Aug. werd door de Ridderschap dit ontwerp goedgekeurd en werden ter uitvoering van art. 2

Art. 1. De „conventengoederen” mochten niet worden ver-
vrecmd of bezwaard dan met „expres consent ende believen”
van de Staten of van wie zij er toe zouden deputeeren; ver-
huringen mochten niet plaats hebben dan „int bywesen ende
by believen” van iemand, dien de Staten er toe gedeputeerd
hadden of deputeeren zouden volgens de „generaele instructie
opde administratie ende conservatie vande geestelijke goederen
gemaect”, volgens welke ook alle verzochte stukken en registers
aan de Staten of hunne Gedeputeerden ingeleverd moesten
worden.

Art. 2. Voor opneming „in haerluyder conventen” was
„advijs ende consent” van gedeputeerden uit de Ridderschap
(door de Staten) vereischt; deze gedeputeerden hadden in het
algemeen te zorgen voor de naleving dezer ordinantie en „die
joffrouwen... in haer gerechticheyt voor te staen”.

Art. 3. Alleen adellijke meisjes, „zonder opspraeke”, mochten
voortaan worden opgenomen.

Art. 4. Om opgenomen te worden was een leeftijd van
minstens 6 jaren vereischt.

Art. 5. Gehoorzaamheid en reverentie aan de „abdisse ende
tgemeen capitule vande joffrouwen” moest bij de opneming in
het convent bij eede worden beloofd, voor zoo lang zij „in ofte
vanden convente” zouden wezen „ende die provens genieten”;
en voorts: „dat zy oock die ordinantie ende statuten vande
conventen gemaect ofte te maeken ende byde Staeten belieft
ofte oock die die Staeten over die voorss. conventen gemaect
hebben ende noch zullen maeken onderhouden zullen”.

Art. 6. Het grootste gedeelte van het jaar moesten zij bin-
nen het convent wonen; in elk geval was het consent der
abdis noodig, om buiten het klooster te gaan; terwijl een ver-

eenige gecommiteerden benoemd; l. c. f. 66, (art. 2 schreef echter slechts een
benoeming *uit*, niet *door* de Ridderschap voor).

Den 5den Sept. 1581 werden de Staten beschreven (punt 37) om te besluiten
op een „concept van een ordonnantie gemaect opde Joffrouwenconventen”.

Den 12den Oct. 1581 verklaarde de Ridderschap deze instructie „uyt crachte
ende in conformite vande naerder Unie goet [te] vijnden, ende hebben overzulcx
dselve geaprobeert”. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 12 Oct. 1581.

blijf buiten de Provincie van meer dan 3 maanden het jaar provens deed verbeuren, evenals overtreding van het eerste gedeelte van dit artikel.

Art. 7. De abdis had verlof te geven voor absentceering uit het klooster, of in haar afwezigheid de priorin.

Art. 8. In elk klooster mochten niet meer dan twee zusters worden opgenomen.

Art. 9. Aangezien de Staten bepaald hadden, dat het aantal der conventualen zoodanig moest zijn, dat elke „boven haer accidentalia van wijn, brant, capoenen etc.”, in de rijkste conventen jaarlijks 200 carolusguldens en in de andere 100 daalders ontving, zoo werd het aantal der plaatsen voor Oudwijk en St. Servaas gesteld op 12 volle provens behalve die der abdis, en 6 kinderprovens (elke = $\frac{1}{3}$ eener volle prove); welk getal door uitsterven der meerdere plaatsen moest worden bereikt.

Art. 10. In de drie andere kloosters moesten de conventualen uitsterven tot acht, behalve de abdis, terwijl de 10de en 9de prove, door overlijden vaceerende, gesplitst zouden worden elke in 2 kinderprovens; „ende tgundt dat boven die voorss. provens jaerlicx zall moegen incommen, zall geëm-ployeert werden tot betaelinghe vande schulden, tot onderhoud vande fabrijcke, schattinge, contributiën ende diergelijcke”; de abdissen zouden overigens behouden de goederen „totte abdye behoorende, ende daertoe zoo veel als hemluyden nu by tcontract tusschen hemluyden ende die joffrouwen gemaect toegeleyt es off toegeleyt zall worden”; dit alles bij provisie, tot blijken zou of de goederen minder of meer provens konden dragen.

Art. 11. De bezitsters der kinderprovens zouden opvolgen in de openvallende volle provens.

Art. 12. De provens zouden per kwartaal betaald worden.

Art. 13. Na het overlijden eener conventuale zouden haar nog volgen het loopende en het daarop volgende kwartaal, ter bestrijding der begrafeniskosten.

Art. 14. In de kamers der afgestorvenen moest alles blijven wat aard- of nagelvast was, en ook het niet nagelvaste houtwerk.

Art. 15. Evenceens moest in de kamer blijven, „ten be-

houve van de camer ende diegheenen die opde camer wesen zullen", al het linnen-, tin-, ijzer- en koperwerk, „alzo die joffrouwen het linnewerck, dat den conventen behoort heeft, gedeylt ende haer camers gestoffeert gevonden hebben van iserwerck ende koperwerck"; uitgezonderd het linnen tot der overledenc lijf behoord hebbende.

Art. 16. In geval van overlijden ener conventuale zonder testament moesten al hare meubelen komen „ten behouve vanden convente", behalve het boven gemelde, dat komen zou „ten profijcte vande camer"; als „die vanden convente" ze aanvaardden, moesten zij de begrafeniskosten eruit betalen, zonder evenwel tot de delging van andere schulden gehouden te wezen, „ten wacre dat daer enighe oude restanten van haer pensioenen stonden te betaelen, die zy gehouden sullen wesen ten profijcte vande credituers te laeten".

Art. 17. De conventualen moesten abdissen kiezen, den Staten „aengenaem ende bequaem".

Art. 18. „Item zullen die voorss. joffrouwen voortsaeu moeyten abstinieren ende ophouden van alle exercitie vande Roomsche religie, gelijk des generalijck duer alle tLandt van Utrecht geboden es, ende zulcx nyet moegen draegen eenich habijt verscheyden van andere joffrouwen, off daerby zy vuyt andere gekent zoude moegen werden, hetzy buyten ofte binnen den convente, zullen oock in haer habijten nyet vuytwendich gaen noch zijde ofte fluele clederen noch goude ketenen ofte andere diergelijcke clenodiën ofte juwelen om den hals, armen ofte lijff draegen moegen".

Art. 19. Door huwen „(twelck zy zullen moegen doen naevolgende die generacle ordinantie daerop gemaect ofte te maecken)" vaccerde de prove, ter nieuwe collatie; de thans in de kloosters zijnde conventualen zouden ze er echter niet door verliezen, doch alleen het genot der accidentalia derven.

Art. 20. Door zich in oncre te misdragen, „(wat Godt behoude)", zouden de jonkvrouwen evencens hare prebenden verliezen, ter nieuwe collatie.

Art. 21. Die voortaan in de kloosters werden opgenomen zouden in plaats van de kosten van de kleeding, die zij plachten te doen, geven het bedrag van een jaar provens, ten

behoefte der schulddelging, zonder dit bij verlating van het convent terug te krijgen; overigens behielden zij haar recht op terugneming van wat zij in de conventen gebracht hadden of hadden overgespaard, uitgezonderd het boven genoemde.

Art. 22. „Alle twelcke stadt grijpen zall ter tijt toe dat byde Staeten vanden Lande van Utrecht anders geordonneert zall zijn”.

Dit was de nadere uitwerking van de in de Orde bedoelde reformatie; ingrijpend, van juridisch standpunt, was zij dus niet; toezicht op het beheer door de Staten of hunne Gedeputeerden en op de begeving der plaatsen in de conventen door de Ridderschap, hierin school de belangrijkste door de Staten ingevoerde nieuwigheid, behoudens natuurlijk het voor allen en alles geldende verbod van al wat specifiek Roomsch was ¹⁾.

Reeds terstond werd hun recht van toezicht door de Staten gehandhaafd; zoo werd den 12^{den} Jan. 1582 de Directiekamer door de Staten gemachtigd om „die vanden convente” van Mariëndaal te „assisteren” om eenig land van haar klooster te verkoopen, „zoe verre zy geen gelt op renten en connen bekommen” ²⁾.

Als superintendentes over alle geestelijke goederen konden de Staten ook zelve het initiatief nemen tot den verkoop van die goederen, als zij zulks om welke redenen dan ook gewenscht achtten. Zoo besloten zij den 10^{den} Mrt. 1585 te doen afbreken het „clooster mitsgaders die kercke ende den toorn” van Vrouweklooster ³⁾ „tot prouffijte van mijn Vrouwe dabbisse ende die gemeene joncfrouwen vant voorss. clooster ende tot aflossinghe ende betalinge van haerluyder schulden”, onder de bepaling dat zij de Stad Utrecht de baksteen daarvan komende zouden laten volgen voor *f.* 2 de duizend, zoo de Stad zulks begeerde; en opdat de afbraak zoo spoedig en ordelijk mogelijk zou geschieden, benoemden de Staten daartoe een commissie ⁴⁾.

1) Dit verbod gold, wat deze kloosters betreft, alleen op het papier.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 11 Jan. 1582, punt 26.

3) De juffers hadden reeds in 1584 haar klooster verlaten en woonden binnen Utrecht. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 11 Juni 1584, punt 4.

4) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Mrt. 1585.

Dit besluit laat zich echter ook gereedelijk verklaren uit hun Overheidsbevoegdheid tot het nemen van de op strategische gronden noodig geachte maatregelen.

Dat het hier in elk geval geen toepassing van eenig eigendomsrecht der Staten was, wordt ten overvloede aangetoond door het feit, dat om redenen van defensie door de burgerhoplieden aan den Utrechtschen Raad de afbraak van dit convent verzocht was, doch dat door hem de zaak aan de Staten geremitteerd was, op grond dat het klooster niet binnen de „*jurisdictie*” van den Raad maar van de Staten gelegen was. En ook door de resolutie der Staten van 13 Mrt. van hetzelfde jaar, — bij welke naar aanleiding van een bezwaarschrift der abdis bepaald werd, dat zij zich in de onderhavige quaestie te wenden had tot de den 10^{den} Mrt. gecommitteerden, om ingelicht te worden omtrent de strekking van het besluit van dien datum „*ende doorzaken vandien*”, en om verder met hen te overleggen, hoe de zaak „ten meesten prouffijte ende tot minsten quetsinge ende lesie vanden voorss. convente” geregeld kon worden —, wordt getoond, dat er van geen eigendomsrecht der Staten quaestie was. Bepaald werd voorts, dat niet zouden worden gesloopt de kerk en de toren, om er soldaten in te leggen, benevens het heerenhuis en het bouwhuis ¹⁾.

Ook aan de uitvoering van andere voorschriften van de Orde en de instructie voor deze conventen werd de hand gehouden.

Zoo beslisten de Staten, 21 Nov. 1582, een geschil tusschen de abdis en de gemeene conventualen van Oudwijk eenerzijds en een van deze, Jkvr. van Asperen van Vuyren, anderzijds; deze was n.l. buiten het klooster gaan wonen (wellicht wegens huwelijk; cf. art. 19 der instructie voor de jonkvrouwenkloosters) en maakte desniettenstaande aanspraak op het genot van *accidentalialia*, welke de abdis haar weigerde uit te keeren, in welke weigering de Directiekamer haar gelijk had gegeven; de Raad van Utrecht had zich echter ook met de zaak bemoeid en Jkvr. van Asperen in het gelijk gesteld; de abdis wendde

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Mrt. 1585.

Cf. voorts aangaande den verkoop der materialen van Vrouweklooster en Mariendaal het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 16 Mrt. en v. 27 Mei 1586, punt 4.

Cf. ook de beschr. v. 24 Febr. 1586: aan het Vrouweklooster werd vergund „by advijse” der Directiekamer het opgaande eikenhout om het klooster te verkoopen „ten meesten oirbaer ende prouffijte vanden voorss. convente ende namentlick tot aflossinge van zeeckere jaerlicxe renthen, die zy schuldich zijn”.

zich nu tot de Staten, die haar weigering voor gegrond verklaarden, volgens de instructie op de jonkvrouwenkloosters, die door de Staten (en dus mede door den Raad van Utrecht) „eendrachtelijk” was goedgevonden ¹⁾).

Ook in de begeving der prebenden werden de voorschriften der Staten-ordonnanties nageleefd. Den 13^{den} Febr. 1581 renvoyeerden de Staten aan de Ridderschap het agreeeren van twee collaties door de conventen van Oudwijk en St. Servaas gedaan ²⁾).

In 1585 (22 en 23 Apr.) besloten de twee eerste Statenleden eenige wijziging te brengen in de instructie op de vijf adellijke kloosters; deze toch had de samenwoning der conventualen gehandhaafd, hetgeen voor diegenen onder haar, die met de Staten voor reformatie der religie waren, niet aangenaam was, daar zij in haar kring witte raven waren. Na „veel disputatiën ende altercatiën daerop gevallen”, bepaalden het eerste en het tweede Lid, dat de samenwoning gehandhaafd zou blijven, doch dat, „soo verre daerinne eenige zijn vande gereformeerde religie”, deze met kennis van de Staten hare kloosters verlaten mochten, om „by haere vrienden ofte elders by eerlicke luyden binnen der Stadt daer tconvent gelegen es” ³⁾, te gaan wonen; ook mochten de ouders der conventualen, als zij van de gerefor-

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 21 Nov. 1582, punt 9.

2) Door de abdis van Oudwijk was in 1581 Jkvr. Johanna van Colenberch met een prove „versien”, welke „nominatie ende gifte” de Ridderschap verzocht werd te „approberen” en J. v. C. tot de prebende te „admitteren” en haar te „accepteren voor aengenaem”.

Reg. v. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 13 Febr. 1583, punt 6.

Cf. voor St. Servaas punt 8. Cf. ook het volgende.

Door het overlijden van de priorin van Oudwijk, Jkvr. W. v. Bochorst, vaceerde haar prebende; volgens de Statenordinantie moest deze gesplitst worden in 3 kinderprovins; door het overlijden van Jkvr. Wilhelma van den Waell waren ook 3 nieuw te formeeren kinderprovins losgekomen, waarvan er nog één niet „geconferceert” was.

Door de abdis en de conventualen werden „genomineert” 4 meisjes, welke nominatie door de Ridderschap werd „geapprobeert”: 7 Juni 1585.

Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 31 Mei 1585, punt 3.

Cf. de beschr. v. 4 Juni (5 Juni), 12 Juni (17 Juni) en 23 Juli (punt 3).

3) Deze resolutie doelde dus waarschijnlijk ook op de kloosters te Soest, Rhenen Wijk.

meerde religie waren, hunne kinderen er uit nemen met kennis van de Staten. Voortaan zouden alleen Gereformeerde jonkvrouwen in de conventen mogen worden opgenomen, of geene kinderen, dan wier ouders (of ten minste een van dezen) „vande religie” waren, onder verklaring van hunne kinderen „in die gereformeerde religie te willen optrecken”. Wanneer op deze wijze langzamerhand het Roomsche element uit de conventen was verdwenen, geheel of voor het grootste gedeelte, dan moesten de conventualen weer samenwonen ¹⁾. De Stad Utrecht bracht haar stem eerst den 15^{den} Mei uit: zij wilde voorloopig alles bij het oude laten, „totdat die zaecke van Engellant affgehandelt zal wesen”; terwijl de overige Steden zich niet uitspraken: hare principalen hadden haar niets opgedragen ²⁾.

Dit was de toestand, waarin het Redressement in 1586 de jonkvrouwenkloosters vond; rechtens was er sedert 1580 slechts weinig veranderd: er was eenige controle ingevocd op de begeving der plaatsen en het beheer der goederen, en het aantal der conventualen was door de Staten beperkt, maar overigens was alles bij het oude gebleven, ook wat de uitoefening der Roomsche religie betrof, die w. i. w. verboden was doch feitelijk bleef voortgaan.

Art. 14 van het Redressement nu kwam terug op de in het vorige jaar nog nadrukkelijk gehandhaafde samenwoning: de separatie werd gelast, de goederen der 5 kloosters zouden in één massa gebracht worden onder één rentmeester, de conventualen zouden hare prebenden behouden, voortaan zouden er door de Ridderschap tot de prebenden eenigen „genomineert” worden ter keuze door den Stadhouder, om haar leven lang, of zij trouwden of niet, deze te genicten, breeder volgens een te maken instructie „in conformite vande voorgaende”. Zóó luidde het ontwerp; wat nu eigenlijk besloten werd is niet duidelijk; eenstemmigheid bestond onder de Staten alleen ten opzichte der separatie. Van het gevoelen van het Eerste Lid blijkt niets; alleen van het meeningsverschil tusschen de Rid-

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 19 Mei 1585, punt 9.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 15 Mei 1585, punt 8.

derschap en de Stad Utrecht werd gehandeld, zonder dat vermeld werd dat men tot eenig ander resultaat kwam dan dat de Ridderschap in December 1586 toegaf, dat niet twee, maar één rentmeester over de vijf conventen zou worden benoemd ¹⁾. Wanneer men nu in het oog houdt, dat alleen van deze twee punten, de separatie en de rentmeestersbenoeming, geconstateerd wordt, dat er een definitief besluit over werd genomen, en tevens, dat bij alle voorgaande artikelen uitdrukkelijk aangeteekend staat tot welk resultaat de beraadslagingen leidden, dan zal men tot de slotsom moeten komen, dat de overige bepalingen van art. 14 niet gearresteerd werden en dus zonder bindende kracht bleven; tenzij natuurlijk van het tegendeel mocht blijken.

Het ontwerp ging van de veronderstelling uit, dat niet meer de conventen zelve de keuze van conventualen zouden hebben onder agreatie der Ridderschap, gelijk tot nog toe rechtens geweest was, en bepaalde, dat de Ridderschap een nominatie aan den Stadhouder zou opmaken als er een plaats open viel; de Stad Utrecht wilde, dat zij en de Ridderschap om beurten deze nominatie zouden doen, hetgeen echter door de Edelen beslist werd afgeslagen, als zijnde geheel in strijd met het geldende recht, „daerby die Ridderschap alleen die nominatie toebekent es”. Dit laatste is vreemd, daar, zooals ons gebleken

1) Den 28sten Oct. werd door de Ridderschap gestemd op Antonis van Drielenburch en op Volcken Both resp. over Oudwijk en Wittevrouwen, en over de drie andere kloosters.

De Stad wilde maar één rentmr.; „de andere Staten” (dus het Eerste Lid ook) wilden er evenwel twee, bij provisie. Cf. p. 708.

In elk geval was dus bij de vaststelling van het Redressement geen sprake van een in één massa brengen.

In December conformeerde de Ridderschap zich echter met de Stad, en liet zij V. Both schieten.

Een definitieve benoeming van A. v. Drielenburch tot rentmr. over de 5 conventen heeft echter niet plaats gehad; zij zijn dus niet in één massa gebracht.

Uit het in noot 4 op p. 708 meegedeelde blijkt, dat zoowel v. Drielenburch als Both geweigerd hadden hun benoeming te aanvaarden, en dat in 1588 zoowel de Ridderschap als de Stad weer tot het stelsel van twee rentmrs. waren bekeerd, en tevens dat vóór 1588 het beheer der conventen niet door rentmrs. der Staten werd gevoerd.

is, er van een nominatie door de Ridderschap tot nog toe geen sprake was geweest maar enkel van een agreatie der benoemingen door de conventen zelve. Later heeft de Stad echter haar pretensie laten varen, zoodat de Ridderschap alleen de nominatie der conventualen behield. Men zal dus wel moeten aannemen dat ook dit punt bij de vaststelling van het Redresement als beslist werd beschouwd, al werd het niet met zoo vele woorden gezegd.

In 1587 waren noch de separatie noch de ontneming der administratie uitgevoerd; in een door de abdissen en priorinnen van de vijf kloosters aan de Staten ingediend verzoekschrift werd verzocht, dat zij „d'administratie van hare goederen” „*behouden*” mochten, dat het haar beteekende bevel om hare brieven, registers, munimenten, zegels en cachetten over te leveren (onder de sanctie van gijzeling) niet mocht worden gehandhaafd, en dat met de separatie mocht worden gesuperse-deerd, „dewijle zy meest oude ende impotente personen zijn”. De Staten antwoordden echter, dat zij niet anders dan andere kloosters konden worden behandeld, die ook gesepareerd moesten worden, en dat ook op het bevel tot inlevering der brieven etc. niet kon worden teruggekomen, waarom zij bij de eens genomen resolutie persisteerden; de separatie echter zou geschieden op zoodanige wijze, dat zij geene redenen tot klagen zouden hebben; om een voet hiervoor te ontwerpen werden eenige commissarissen benoemd te zamen met de Directiekamer ¹⁾.

Van een uitzetting uit de kloosters kwam niets in; wie er uit wilde gaan, kon dit doen. Den 7^{den} Dec. 1587 toch besloten de Staten, dat voortaan „soowel die jonckfrauwen die vuytte conventen zijn als die gheene die daer noch vuytgaen sullen mogen”, accidentalia genieten zouden, „vuytgesondert vanden brant, so men nyet en verstaet (nademael dye conventen mits die gestatueerde separatie cesseren ²⁾) eenigen brant

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 21 Mrt. 1587. Cf. de beschr. v. 19 Mei en 6 Juni 1587.

2) Hier blijkt duidelijk, dat het cesseeren van een klooster niets met de eigendomsquaestie had te maken.

meer geven zal¹⁾); zij moesten in het Sticht blijven wonen, althans het grootste deel van het jaar; wat haar huishuur betrof, deze moesten zij zelve betalen, terwijl die gene, „die inde conventen off eygen huysen by malcanderen jegens d'ordonnantie blijven sullen”, daarvoor korting op hare prebenden zouden moeten lijden, uitgezonderd die boven de 50 jaar waren; wegens de soberheid der provens en het feit, dat door de tijdsomstandigheden de gelden moeielijk te innen waren, werd tot reductie der inkomsten der abdissen ²⁾ besloten ³⁾.

In het voorjaar van 1588 gingen de Staten over tot de benoeming van twee rentmeesters over de vijf conventen; de Ridderschap droeg ertoe voor Marten van Sypesteyn en Johan van den Bongacrt; de Staten benoemden dezen laatste en gaven hem denzelfden dag, 3 Apr., zijn commissie als rentmeester van Oudwijk, Vrouweklooster en Wittevrouwen, terwijl hem zijn instructie gegeven werd door de Directiekamer, 11 April 1588 ⁴⁾ ⁵⁾. De over de beide andere kloosters tot rentmeester

1) Men zou echter de venen verpachten of verkoopen en daaruit de alimentatiën verhoogen.

2) Sc. „die goideren totte abdye behorende ende daerby noch dobbelde provens, gelijk zy plagen te hebben dobbele portie”.

3) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 5 Dec. 1587, punt 7.

4) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 22 Mrt., punt 3: „Item om by de Staten (ter denominatie vant Ridderschap) te committeren twee gequalificeerde personen”, etc.; daar V. Both en A. v. Drielenborch, „bevoirens genomineert”, geweigerd hadden.

De Stad Utrecht deed ook thans weer pogingen om zich naast de Ridderschap te schuiven; zij pretendeerde in de rentmeestersnominatie mede te zeggen te hebben; haar werd echter opgemerkt, dat aan de Ridderschap de nominatie der rentmrs. van de jufferenconventen competeerde, en den Steden die van de rentmrs. der bagijnenkloosters binnen haar gebied, „gelijk tselve van tjaer van 80 aff, dat Staetsgewijse een ordonnantie opde Geestelicheyte ende haere goederen gemaect es geweest ende noch in Octobri anno 86, onwederspreckelick onderhouden ende gebruyct es geweest”.

5) De acte van commissie op J. v. d. Bongaert, d.d. 3 Apr. 1588, is te vinden in het reg. v. comm. en instr., aanv. 22 Jan. 1584, ff. 117, 118.

Op M. v. Sypesteyn werd een gelijkkluidende commissie gegeven, van dezelfde dagteekening, voor St. Servaas, Mariëndaal en „d'abdye van Soest in Eemlandt”.

In deze acte verwezen de Staten naar het Redressement, waarbij, zeiden zij, bepaald was, „dat die goederen, renten ende innecommen der voorss. conventen [sc. van „die ses joncfrouweconventen als van Outwijk, St. Servaes, tVrouwekloosteren, St. Marryendale ende die Wittevrouwen, mitsgaders vande abdye van

benoemde M. v. Sypesteyn schijnt zijn ambt niet te hebben aanvaard; immers, toen de Staten den 25sten Oct 1588, nadat den 9^{den} dier maand de Directiekamer met de onder haar staande rentmeesters geschorst was, rekening en verantwoording eischten van die rentmeesters, werden deze bij name genoemd: Floris van Weede (cf. art. 9 van het Redressement), Ansem Ruysch (cf. art. 12) en Jan van den Bongaert.

Dit wil evenwel niet zeggen, dat St. Servaas en Mariëndaal hun eigen beheer geheel behielden; de Directiekamer n.l., onder wier toezicht de rentmeesters fungeerden, verrichtte zelve ook verschillende handelingen van beheer, als b.v. het verpachten van tienden en het innen der pachtpenningen, echter niet dan onder krachtig verzet der conventen. Dit blijkt uit de Statenresolutie van 3 Juli 1588; de pachters en koopers der tienden „gchoorende totte conventen van Ste. Servaes ende ten Dale” van het jaarschaar 1588, die ze van de Directiekamer hadden gepacht of gekocht, dienden aan de Staten een verzoekschrift in van de strekking, dat zij niet dubbel zouden behoeven te betalen en dat de Staten hen tegen de abdissen en conventualen zouden willen schadeloos houden; waarop door de Staten besloten werd, dat zij de Directiekamer wilden handhaven in haar commissie „ende consequentelick mede inde verpachtinge by deselve aenden supplianten ende andere pachters vande joffrouwenconventen gedaen ende noch te doen”, en dat zij mitsdien zouden zorgen, dat de abdissen en conventualen van St. Servaas, Mariëndaal en ook van de andere drie kloosters hen ongemolesteerd lieten; „ende in allen gevalle beloven d’voorss. Staten die supplianten ende heuren erven te indempneren tegens die voorss. vrouwen ende conventualen ende alle andere, die dat soude mogen aengaen” ¹⁾.

Enkele dagen later, 6 Juli, hadden de Staten te beslissen „opde clachten van die vande Directiekamer noopende het lichten vande penningen vande thienden nu onlancx-leden ver-

Soest in Eemlandt”] in twee massen gebracht sullen worden doch distinctelick ende onder verscheyden capitulen van ontfanck ende vuytgeven daerjegen”, en dat gemaakt was „tot meerder conservatie ende beter directie vande geestelicke goederen”.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 2 Juli 1588.

pacht"; zij besloten, dat de abdissen en jonkvrouwen de gelden, die zij van de conventspachters geïnd hadden in strijd met de koopvoorwaarden, zouden restitueeren, op straffe van „schutten in haer huysen" te krijgen, waartoe de hulp van den Utrechtschen Magistraat zou worden ingeroepen ¹⁾.

De conventen lieten het er niet bij zitten; zij wendden zich tot „sijn Genade" om handhaving hunner positie; deze zond hun request op aan de Staten, en ontving van dezen het hier volgende antwoord, dat het karakter van het Redressement, zijn zuiver religieuze, Calvinistische drijfveer en strekking duidelijk verklaart. De Staten dan zeiden er dit van (12 Juli 1588): daar zij in hun conscientie overtuigd waren, dat alle „vergaderingen ende conventen van monnicken, joncfrouwen ende bagijnen behoorden te cesser en als wesende die eenige fundamenten vande affgoderye ²⁾, haet ende nijt ende quaet regiment", en wel bemerkten, „dat hetselve nyet sonder groot geroer ende getier soude connen geëxecuteert worden", zoo hadden zij vooreerst noodig geoordeeld, hun te benemen de „administratie van haerluyder goederen, in conformite d'andere Provinciën gedaen hebben, nyet om heur te ontrecken heur onderhout, gelijk zy tonrecht te kennen geven, maer om tselve deur goede beleydinge te verbeteren ende hun goederen te conserveren, twelck soo veel te nootelicker was, overmits men bevont, dat sommige conventen veel van hun goederen in corten tijden beswaert ende oock sommige vcele goederen veralie-neert hadden, waerover hierbevoirens veel ende verscheyden debatten gevallen sijnde, es daerop gevraecht t'advijns van sijn Excellencie, die daer op verclaert heeft beter te vinden, dat d'voorss. conventen ende onder andren mede ende specialick die joncfrouwenconventen nyet conventsche wijze by malcanderen soud en blijven sitten, maer dat d'selve gesepareert soud en

¹⁾ Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 2 Juli 1588.

²⁾ Nog in 1609 werd op Paaschmaandag in het klooster van St. Servaas een Roomsche dienst gehouden; den 24sten Apr. 1609 machtigde de Raad van Utrecht de Heeren van het Gerecht om de daartegen bedreigde boete te decreteren tegen de zeven Roomschegezinde conventualen, den priester en allen, die er bij tegenwoordig geweest waren, wier namen de „abdisse ende andere oversten vant voorss. convent" gelast werden te „nomineren". Vroedsch. resol.

worden ende dat zy by haer ouderen ende vrienden soudē gaen woenen ende hun dragen gelijk andere weerlicke personen, soo sulcke conventen anders nyet en waren als fondamenten vande affgoderye als voiren, ende dat die kijnderen ofte jonge joffrouwen inde affgodische superstitie opgetoogen worden durch het ontsich vande oude joncfrouwen, die vande papistige religie sijn, gelijk by tijden vant Pausdom plach geschieden, oock mede dat dselve conventen by veelen voor oneerlick geacht worden overmits die oneerlicke ende ongodtlicke handelinge, die inde selve plagen omme te gaen"; zoodat de Staten in hun conscientie verzekerd waren, dat de gemaakte ordinantie „Godtlick ende redelick" was, zoodat de jonkvrouwen ze hadden na te leven, „sonder sich daertegens te formaliseren gelijk sy well injurieuſelick ende calumpnieuſelick gedaen hebben", om alle verdere moeiten te schuwen. Aangezien zijn Genade bij eede beloofd had de Statenordonnanties na te komen, zoo in regard van de geestelijke goederen als andere, en desnoods door zijn autoriteit te doen executeeren, zoo verzochten de Staten hem ook in casu zoodanige orde te stellen, dat de betreffende ordinantie werd uitgevoerd door de conventualen, „in welcken gevalle die Staten die doleanten geerne sullen laten volgen haer onderhout ende t'selve verbeteren naer dat die goederen meer als hier bevoirens vuytbrengen sullen", opdat de Staten niet tot „rigueur" moesten overgaan; ook wilden zij dan wel met de jufferen in liquidatie treden omtrent de gelden door haar geïnd tegen de interdictie en haar zooveel mogelijk daarin accommodeeren.

Den 9^{den} Oct. van hetzelfde jaar verdween de Directiekamer met hare ontvangers, en zodoende was de strijd tusschen haar en de conventen — die trouwens slechts enkele maanden geduurd had — beëindigd ten voordeele dezer laatste, die weer in hun administratie traden of de belemmering ervan zagen opgeheven. Het toezicht der Staten op het beheer bleef natuurlijk gelden volgens de Orde en de Instructie, gelijk ook de instructie voor de jufferenconventen van 1581 van kracht bleef ¹⁾.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 18 Aug. 1589.

Zoo verzochten de conventualen van Vrouweklooster in 1589 aan de Staten om

Haar benoemingsrecht der conventualen hield de Ridderschap ook vast; den 18^{den} Dec. 1589 besloot zij, dat voortaan om de prebenden der jufferenconventen zou geloot worden, behoudens de eerste drie vacceerende die reeds vergeven waren ¹⁾.

Den Staten kwam het toe, als hun zulks goed dacht, zelve een prebende te confereren, daar aan hen de Ridderschap haar recht ontleende; zoo verklaarden de Staten, 8 Mrt. 1597, te „confereren” aan Jkvr. Anna Daverly, op aanbeveling van de Prinses Douairière van Oranje en den Hertog van Bouillon, „eene plaetse ende prebende inden convente vanden Dael, nu binnen Utrecht, mits dat de voorss. Joffrouwe Anna gehouden sall zijn haer te reguleren naede ordonnantie vande Staten de canonissenprebenden aengaende gemaect ende noch te maecken, versouckende daeromme ende dies nyettemin ordonnerende by desen die Vrouwe ende gemeene joffrouwen vanden convente voorss., die voorss. Joffrouwe Anna aldair te ontfangen ende met behoorlick verblijff te accommoderen mitsgaders haer te gedogen ende admitteren int gebruyck van allen eeren, nutschappen ende prouffijten tot de voorss. prebende behoorende” ²⁾.

Van een strenge, gedwongen separatie was nog altijd geen sprake; althans in 1590 rees weer de oude quaestie, of de uit

„aggregatie” op de door haar gedane „electie” tot abdis van Jkvr. Walbarch Bor van Amerongen; den 29sten Aug. van dat jaar verklaarden de Staten te „approberen d’electie” en „die persoon vande joncfrouwe Walburch Bor van Amerongen hemluyden aengenaem te wesen”.

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 9 Oct. 1589.

Tevens besloot de Ridderschap, dat alle prebenden, „die inde tour vande Ridderschap voortaan sullen mogen vaceren”, tusschen hare leden verloot zouden worden; wien het lot toeviel, mocht daarna niet meer mee loten en was gehouden de prebende gratis „wech te schencken aen een Edelmanssoone daer van die vader ofte moeder riddermatich sijnde in het Sticht van Utrecht geboren es, gequalificeert om het Landt te dienen volgende die ordonnantiën gemaect ende noch te maecken”, zonder „eenige propijn, gifte ofte gave” er voor te ontvangen, op straffe van nietigheid zoowel der begeving als der voorafgegane loting.

Dit doelde op de kanunniksprebenden der 5 Kapittelen.

Of de handelwijze, waarvan bij het Redressement sprake was — dat n.l. de Ridderschap in geval eener vacature 3 jonkvrouwen nomineerde, waaruit de Stadhouder één koos, terwijl de beide andere een exspectatief op de 2 eerstvolgende vacceerende prebenden kregen — gevolgd werd, weet ik niet.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 8 Mrt. 1597.

de conventen getogenen recht hadden op accidentalia of niet; in 1581 hadden de Staten beslist: neen, en in 1587: ja. Jkvr. v. Asperen v. Vuyren bond de kat weer de bel aan; zij cum sociis beweerde, dat ze haar toekwamen, en de abdissen met de overige conventualen der vijf conventen hielden het tegendeel vol; beide partijen beriepen zich op Statenordinanties, „deene den anderen genouchsaem contrariërende”; den 12den Sept. 1590 besloten de Staten de beslissing van het geschil aan te houden, „op hoope van accoord” ¹⁾; 't was dan ook een moeielijk geval voor hen, want beide partijen beriepen zich op hunne resoluties! Na rechtsgeleerde voorlichting wisten zij den 23sten Dec. 1591 een oplossing der netelige quaestie te geven ten voordeele der eischeressen: voortaan zouden ook de uitwonende conventualen behalve haar jaarlijksche alimentatie accidentalia genieten, doch daartegenover zouden zij pro rata moeten dragen in alle lasten, die op de inwonenden zouden drukken; „ende dit onverminderd ende sonder preiuditie van tgheene die Staten desen aengaende inden jaere 1581 geordonneert hebben, twelck die Staten verstaen in alle andere poincten sijn volcommen effect te sullen sorteren” ²⁾.

Op deze instructie beriepen de Staten zich dan ook in 1594, toen de conventualen van Oudwijk na het overlijden der abdis, Jkvr. van Oostrum, een opvolgster gekozen hadden. Door de Gedepr. Staten was n.l. den 30sten Mrt. 1594 aan haar verboden een abdis te kiezen, voordat de Staten het zouden hebben vergund, op straffe van nietigheid; toch werd bij notarieele acte Jkvr. Susanna van Ratingen gekozen (4 Apr. 1594), op welke verkiezing de approbatie der Staten werd gevraagd; denzelfden dag werd het verbod door de Gedeputeerden herhaald: Jkvr. v. Ratingen mocht de keuze niet aannemen, en zich de „administratie” niet onderwinden.

Wegens de overtreding verklaarden de Staten, 26 Apr. 1594, de verkiezing voor nietig, en beboetten zij elke der conventualen met f. 25; tevens gelastten zij een nieuwe verkiezing bij notarieele acte: de abdis moest ongehuwd zijn en aan drie gecom-

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 19 Aug. 1590, punt 5.

2) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 9 Dec. 1591.

mittcerden der Staten beloven de Statenresoluties te zullen naleven; daarna was „advoye van haere persone” en „approbatie vande voorss. electie” noodig; welk besluit aan de conventualen werd beteeekend; deze deden gelijk haar bevolen was: den 2^{den} Mei 1594 kozen zij in tegenwoordigheid van drie gecommitteerden en den secretaris der Staten, G. v. Lodenberch, wedcrom S. v. Ratingen, die de gevorderde belofte aflegde, en den 14^{den} Mei mocht zij ten slotte van de Staten vernemen, dat dezen haar aangenaam en bekwaam vonden en haar benoeming approveerden en advoyeerden ¹⁾. En zoo bleef de toestand ²⁾, zooals hij in 1581 was geregeld, tot het jaar 1598, toen de Staten, 27 Jan., een nieuwe instructie vaststelden voor de „conventen vande vrouwen ende gemeene jouffrouwen” van Oudwijk etc., „daernaey sy hemluyden soe binnen als buyten hare conventen soe in conversatie als in administratie van hare goederen sullen hebben te dragen”; tevens werd een instructie voor de rentmeesters dezcr kloosters door hen opgesteld ³⁾. Op enkele punten week deze instructie van die van 1581 af.

De artt. 1 ⁴⁾, 5, 6 ⁵⁾, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17,

1) Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 26 Febr. 1594.

2) Den 19^{den} Mrt. 1591 bepaalden de Staten, dat voortaan zij, die met een prebende in de vijf „joffrouwen-canonissenconventen” voorzien werden, uit dien hoofde een belasting van f. 12 hadden te betalen, en dat wie tot abdissen zouden worden gekozen aan de Staten f. 25 moesten betalen.

Tevens werd het verkrijgen eener prebende in een der 5 Kapittelen belast met f. 25, in de kapittelen van Amersfoort en Wijk met f. 12; van een prelatuurschap te Utrecht met f. 50, te Amersfoort met f. 12 en te Wijk met f. 25.

Op denzelfden dag werd de zgn. 40ste penning ter invordering vastgesteld, een belasting geheven bij de overdracht van onroerend goed, geestelijk of wereldlijk, drukkende op den verkooper en den kooper, elk voor de helft. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 9 Mrt. 1591.

3) Reg. v. comm., instr. etc., aanv. 29 Oct. 1594, ff. 287 vo. sqq.

„Instructie voor... Ontfanger ende Renthmeester vande goederen ende incommen der Abdye ende Convente ofte Collegie van...”, groot 34 artikelen.

Cf. deze instructies ook in het reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 3 Jan. 1598, punt 4.

4) Behoudens de bijvoeging: „vuyt de Ridderschappe”, ter nadere bepaling van de door de Staten te committeeren personen, te wien overstaan de verhurigen zouden plaats hebben.

5) Behoudens de bevoegdheid der Ridderschap er uitzonderingen op te maken.

18, 19, 20 kwamen in hoofdzaak overeen met de oude artt. 1, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22.

Art. 2 bepaalde, dat de Ridderschap voor elk convent een haar rekenplichtigen rentmeester zou „nomineren den Staten ofte heure Gedeputeerden aengenaem”; dit was een belangrijke wijziging: noch de conventen noch de Staten zouden dus voortaan de rentmeesters aanstellen, maar de Ridderschap; het brengen in één administratie werd dus geheel opgegeven ¹⁾. Art. 3 bepaalde — in afwijking van het oude art. 2, dat slechts het „advijns ende consent” van gedeputeerden uit de Ridderschap eischte voor de benoemingen gedaan door de conventualen zelve —, dat in de kloosters slechts „ontfangen” mochten worden, die door de Ridderschap tot een vaceerende prebende „genomincert” waren ²⁾.

Art. 4 stelde den minimumleeftijd op 8 jaar.

Art. 16 ontnam aan de conventualen de haar in het oude art. 17 gelaten abdiskeuze, aan de Ridderschap opdragende er een te „nomineren”, welke benoeming de Staten dan hadden te „approberen”; dit was geheel nieuw, daar het Redressement het niet had bepaald en tot nog toe de conventualen zelve de aanstelling harer abdissen hadden gehad ³⁾.

1) Cf. p. 708. De Gedep. St. agreëerden echter niet alleen, maar gaven ook „commissie” op de „nominatie” der Ridderschap. Cf. de aanstellingen en de instructies van J. V. Both (rentmr. v. Mariëndaal, opvolger van N. P. v. Suylen) van 5 Mei 1609, van C. de Reuver (rentmr. v. St. Servaas, opvolger van A. v. d. Sande) van 4 Febr. 1612, van C. v. Beeck (rentmr. v. Mariëndaal, opvolger van J. V. Both) van 2 Juni 1613, van J. J. v. Euwijck (rentmr. v. Wittevrouwen, opvolger van V. v. Drielenburch) van 30 Nov. 1613, resp. in de regrs. v. comm. en instr., aanv. Jan. 1607, ff. 84 vo. sqq., aanv. 8 Dec. 1611, ff. 13 vo. sqq., 131 vo. sqq., en 203 vo. sqq.

2) Van het kiezen uit een drietal door den Stadhouder, zooals het Redressement vermeldde, werd niet gesproken.

3) Zoo werd, 5 Febr. 1612, door de Gedep. St. „geapprobeert” Jkvr. Johanna Pieck v. Thienhoven (4 Febr. door de Ridderschap „volgende dordonnancie vande Staten” „genomineert”) wegens haar „godtvruchticheyt, getrouwicheyt, cerbaerheyt, deuchtsaemheyt ende bequaemheyt”; zij verklaarden haar te „committeren” tot vrouwe van St. Servaas en gelastten aan de „gemeyne jouffrouwen vanden voorss. convente”, den rentmr. en allen wien het mocht aangaan haar als zoodanig te erkennen en te eerbiedigen.

Denzelfden dag committeerden zij Jkvr. D. Daverly tot abdis van Wittevrouwen. Reg. v. comm. en instr., aanv. 8 Dec. 1611, ff. 12 vo., 13.

De Gedep. St. deden dus wat voorheen door den Bisschop geschiedde. Cf. pp. 107 sqq.

Een nieuw artikel 21 werd bijgevoegd, waarin de Staten verklaarden, dat deze instructie „mitsgaders de reformatie aengaende de religie daerinne geroert” ¹⁾ behoorlijk moest worden uitgevoerd, en dat zij bij gebreken daarvan zich voorbehielden er in te doen voorzien, etc.

Het beheer der conventsgoederen zou dus gevoerd worden door de rentmeesters door de Ridderschap benoemd, zonder dat evenwel aan de jonkvrouwen alle medezeggenschap in de beschikking over en het beheer van hare goederen werd ontnomen; haar bevoegdheid de conventen te vertegenwoordigen was haar niet ontnomen maar beperkt en onder strenge controle geplaatst, haar persona standi in iudicio bleven zij behouden ²⁾. *Feitelijk* was het natuurlijk door deze instructie, speciaal door de ontneming der rentmeestersbenoeming, met haar invloed op de regeling harer eigen zaken gedaan. Dat zij met deze feitelijke onder voogdij stelling, vooral na haar overwinning in 1588 op de Directiekamer, niet waren ingenomen, is verklaarbaar. Den 3^{den} Febr. 1598 werd een commissie uit haar midden door de Ridderschap benoemd om naar de jufferenconventen te gaan, om aan de conventualen deze instructiën ter hand te

1) Art. 17 bepaalde o. a., dat de volwassen conventualen noch zich zelve noch de jonge juffers of anderen mochten oefenen of doen oefenen „int leeren van eenige Roomsche superstitiën ende singen eenigerhande choorsanck”; zij waren vrij „omme ter predicatie vande gereformeerde religie te mogen gaen ende haer te oefenen int singen van psalmen, int exercitie vande selve gereformeerde religie gebruyckt”.

2) Cf. de artt. 1, 3, 5 der instructie voor de vrouwen en juffrouwen der 5 conventen. De huurcontracten zouden door de rentmrs. gesloten worden, „ten overstaen vanden Ridderschappe” (art. 10 hunner instructie); zij hadden de ontvangsten te innen en de uitgaven te doen, onder welke in art. 5 ook de belastingen door de Staten geheven werden opgenoemd; hetgeen overschoot na de betaling der prebenden, erfpachten, reële lasten, renten en belastingen mochten zij niet uitgeven „dan daer hem sulx hyde Ridderschappe met advijs vande Staten ofte hare Gedeputeerden sall werden geordonneert” (art. 7).

Art. 26 bepaalde: „Item sall gehouden wesen alle processen, die tvoorss. collegie ofte convente heeft ende noch naemaels sall mogen krijgen well ende neerstelijck te vervolgen totten eynde toe vander saecke mitte executie vandien inclusive ende dat tot costen vanden selven collegie, welverstaende, dat hij egeen processen en sall mogen institueren ofte aenleggen, ten sy by expres consent ende believen vanden Ridderschappe”.

stellen en haar „vuyt den name ende van wegen de voorn. Staten te belasten deselve instructiën voer soe veele die haerluyden respective aengaet te observeren ende naer te commen, ende voorts aff te vorderen staet van heurluyder conventen-goederen mitsgaeders de namen vande respective conventualen ende den renthmeesters vanden selven conventen te belasten ende bevelen haerluyder commissiën ende instructiën vanden voornoemden Heeren Staten te ontfangen”, hun den eed te doen en cautie te stellen voor hun administratie¹⁾. Deze commissie deed wat haar gelast was: zij toog naar de conventen en stelde den abdisen copie der instructiën ter hand, (22 Febr. 1598). In het laatst der volgende maand (21 Mrt.) wisten de conventen nog niet definitief te verklaren welke houding zij tegenover de instructiën zouden aannemen²⁾. Met de inlevering der inventarissen vlotte het niet; toen de deurwaarder van Causteren den 29sten Mei aan de abdis van St. Servaas kwam insinueeren binnen 8 dagen den inventaris in te zenden aan de Ridderschap, antwoordde zij hem, „dat sy tselve nu nochte inder ewicheyt niet en wilde doen, ende datse tot noch toe geregeert hadde, twelck sy oock well voorts

1) Reg. v. d. resol. d. Ridderschap betreffende de vijf jufferenconventen. Staten-notulen no. 178.

2) Den 27sten Mei 1598 werden, volgens de resolutie van 17 Mei l.l., aan de rentmrs., die in de Statenkamer verschenen, n.l. Jhr. J. v. Winsen, F. Both en A. v. Drielenborch, hunne instructiën overhandigd, om te verklaren, of zij op deze wilden dienen of niet; tevens werd hun gelast inventaris van de goederen in te zenden.

Den 29sten Mei verscheen de rentmr. van Vrouweklooster, J. v. Butendijk, ter fine als voren.

Den 10^{den} Juni werd het bevel herhaald, onder bedreiging met privatie van hun ambt, en nog eens den 23sten Juni; de 4 rentmrs. antwoordden, dat zij, zoodra de Ridderschap collegialiter vergaderen zou, er zouden verschijnen. Den 1sten Sept. compareerden zij: de rentmr. van Oudwijk, Jhr. v. Winssen, die van Mariëndaal, V. Both, die van Vrouweklooster, J. v. Buytendijk, in substantie verklarende, dat zij gaarne hunne bedieningen wilden behouden, doch niet tegen den wil der abdisen en conventualen. Both voegde er nog bij, „dat hy in allen gevalle noch liever tconvent vanden Daell als renthmeester te dienen wilde affgaen ende verlaten, dan dat hy den Heren Staten verlaten wilde”.

De rentmr. van Wittevrouwen, die afwezig was, zond een verklaring van dezelfde strekking in.

soude doen; dan, soe de Heren gewelt wilden doen, dat moeste sy lijden", terwijl Jkvr. E. v. Gutterswijck, die er bij stond, er aan toevoegde: „soe sijn onse sloten daer voor". V. Causteren verzocht haar het antwoord „wat te mitigeren", doch de abdis droeg hem op te relateeren wat hem voor antwoord was gegeven. Den 10den Juni werd het bevel herhaald, en nog eens den 23sten dier maand. Toen den 23sten Juni v. Causteren weer binnen St. Servaas verscheen met het bevel, dat binnen 24 uren de inventaris moest zijn ingezonden, deelde de abdis hem kortweg mee, „dat sy ende haere jouffrouwen geresolveert waren hen soedanige pregnante bootschappen by monde te doen voortsien niet meer te willen staen, dan soe hy Causteren met schriftelijcke acten by hemluyden quame, soe wilden sy E. sijne weeten aennemen ende daerop oock schriftelijck antwoorden". De abdis van St. Servaas bleef in mora, maar die der vier andere kloosters waren het eveneens; daarom bepaalde de Ridderschap, 1 Sept., dat de boete van 100 gouden realen, waarmee de abdis van St. Servaas reeds den 23sten Juni bedreigd was en die den 31sten Augustus tegen haar was gecreteerd, niet geëxecuteerd zou worden voordat ook de onwil der andere kloosters vaststond, opdat alsdan tegen alle te gelijk geageerd kon worden. Nadat aan deze vier conventen den 14den September het bevel tot levering van inventaris was be-teekend, werd het hun andermaal gedaan den 20sten dier maand, doch wederom zonder resultaat.

Ten slotte hebben de conventualen echter het hoofd in den schoot moeten leggen en zich tevreden houden met de uitkeering harer prebenden door de voor haar benoemde rentmeesters¹⁾; haar gemeenschappelijk huishouden was, in het eene

1) Den 15den Nov. 1599 benoemde de Ridderschap een commissie tot het horen en sluiten van de rekeningen der 5 conventen, en besloot zij van de abdissen opgave te eischen van al hare conventualen, zoo binnen als buiten de conventen, met opgave van den tijd waarop deze opgenomen waren. Een lijst der conventualen van Vrouweklooster („Litmaten des convents van Vrouweklooster"), die alleen in het convent mochten ontvangen worden en van den rentmr. een alimentatie beuren, werd (aan de abdis en den rentmr. werd uitdrukkelijk gelast niemand op te nemen en aan niemand te betalen dan die een „acte van collatie" van de

klooster vroeger in het andere later, opgebroken¹⁾, hoewel zij nog vele jaren in dezelfde huizen hare kamers hadden, en zoodoende van een separatie in den strikten zin des woords niets inkwam²⁾, hetgeen trouwens met het oog op het door de Staten in Juli 1588 ingenomen standpunt niet te verwonderen was³⁾.

In den aanvang der 17de eeuw werden de Juffers zelve ook nog erkend als rechtens de representanten harer conventen⁴⁾.

Abdis en conventualen traden bv. voor het klooster op bij den afkoop van een erfpacht van 7 Mrt. 1602⁵⁾, in een beleening van 12 Mei 1602⁶⁾, in een verkoop van 9 Aug. 1603⁷⁾,

Ridderschap hadden) den 14den Febr. 1606 door de Gedep. St. vastgesteld en den 15den Jan. 1607 door de Ridderschap (die bovendien het bedrag der accidentalien bepaalde). Reg. v. comm., instr. etc., aanv. Jan. 1607, ff. 19 vo. en 9.

1) De conventualen van Oudwijk hadden zelve reeds vóór 1586, geheel ongedwongen, haar gemeen huishouden beëindigd, hetgeen wellicht verband hield met het afbranden van haar klooster in 1584. Immers, terwijl de rekening over 1576 gewaagde van belangrijke aankopen van vette ossen, boter, bier en inslagen op de markt, kwamen deze in die over 1586 (die over de jaren 1577—1585 zijn weg) niet meer voor, maar werd integendeel geboekt: „Joffrouweprovens gedeilt aen vier termijnen, ende dit achtervolgende de ordonnantie by mijne E. Vrouwe ende Joffrauwen ten overstaen van cenige dees convents frinden daertoe geroupen, provisionelicken beraempt”. Deze vrijwillige separatie toont helder, dat in de separatie van een klooster op zich zelve nooit de opheffing ervan als rechtssubject gezien mag worden. Cf. de betreffende rekeningen in het Rijksarch. te Utrecht.

2) Cf. p. 710.

3) Cf. p. 711.

4) Cf. p. 716.

5) Abdis en conventualen van Wittevrouwen verklaarden te consenteeren „opt behagen” der Staten in de aflossing van een erfpacht. Van medewerking der Ridderschap bleek niet. Reg. no. 59. Memoriaal etc. f. 94.

6) In den leenbrief verklaarde N. v. Zuylen v. Draeckenborch, „Stadthouder vanden leenhove der abdye van St. Pauwels tUtrecht”, dat voor hem en eenige leenmannen van St. Paulus verschenen was L. Canther met het verzoek „van wegen ende vuyten naeme des eerweerdiger ende geestelijcker joffrouwen Susanna van Ratingen, abdisse, ende gemeen convente van Outwijk buyten der Stadt Utrecht”, beleend te worden met 12 morgen lands; de beleening geschiedde „tot behouff des weerdiger ende geestelijcker joffrouwen, abdisse ende gemeen convente”, onder de bepaling, dat het convent na zijn dood een ander in zijn plaats zou stellen, „behoudelijck altijd de voorss. abdye ende een yegelijk zijns rechts”. Rijksarch. Utr.; Oudwijk, 12 Mei 1602.

7) Abdis en conventualen van Vrouweklooster verkochten „voor haer selven ende haere naecomelingen” „opt behaegen” der Staten „den vryen eygendom van een

bij een uitgifte in erfpacht van 1 Apr. 1609¹⁾, in een koop van 22 Aug. 1614²⁾. Ook in rechte vertegenwoordten zij het klooster. Zoo had Oudwijk in 1611 een geschil met de Stad Utrecht over een hoekje grond bezijden en beneden aan de Giltbrug; voor het klooster traden op de abdis en de conventualen; zij verklaarden meer dan 200 jaren in de rustige possessie ervan geweest te zijn en het „als hun eygen” steeds te hebben gebruikt en laten gebruiken, en dat in verschillende acten van den Raad ook erkend was „tselve houcxken d'supplianten te competeren”; de rentmeester van Oudwijk placht het dan ook te verhuren³⁾.

stuxken landts”, zich verbindende tot transport en vrijwaring; tot waarborg voor de naleving van het contract „hebben parthyen hinc inde verbonden voor haere ende haere naecomelingen haere respective personen ende goederen, die sy nu hebben ende noch verkrijgen sullen”; de betaling had op denzelfden dag plaats, blijkens de quitantie, waarin de abdis verklaarde het geld ontvangen en „in des convents oorbaer” geconverteerd te hebben. In zijn request om approbatie, waarmee hij lang wachtte, wees de kooper er op, dat het contract al een tijd geleden was gesloten „oock alleer de conventualen waeren gescheyden ofte gesepareert”, en dat zonder approbatie der Staten de koop „nyet en mach bestaen”, waarom hij verzocht, dat de abdis en de conventualen tot het transport gemachtigd zouden worden; de Gedep. Staten beschikten conform het verzoek, 1 Apr. 1612. Van medewerking der Ridderschap was geen sprake. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 15 sqq.

1) Abdis en conventualen van Wittevrouwen verklaarden: „dat wy in eenen eeuwigen erfpacht gegeven hebben, gelijk wy geven mits desen onsen brieve”; „ende quam ... dit erfpachtgoet met de beterschap vanden weder vry, los ende ledich aen onsen convente om onsen wille daarmede te doen sonder yemandts wederseggen”. Door de Gedep. St. werd deze overeenkomst als „bequaem ende aengenaem” „geapprobeert, gadvoyeert ende geconfirmeert”, 23 Mrt. 1615. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 99 sqq.

2) Abdis en conventualen van Oudwijk, geassisteerd met gedeputeerden der Ridderschap, kochten een huis tusschen de Nieuwe Gracht en de Rietsteeg, ten zuiden waarvan „d'abdye van Oudtwijk selver” „naestgelandt ende gelegen” was; het convent zou bij het transport den 40sten penning betalen; het contract werd onderteekend door de abdis en den verkooper, als „parthyen”, benevens door de Ridderschapsgecommitteerden. Door de Gedep. St. werd het geapprobeerd, 21 Sept. 1614. Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 75 vo. sqq.

3) Inv. d. arch. v. d. kap. en kl., no. 462. De Raad benoemde, 9 Sept. 1611, een commissie om van de abdis onder receptisse te vorderen „het bescheyt twelck zy sustineren desen aengaende te hebben”; den 10den Mei 1612 beval hij den

Anders geschiedde het bij een accoord tot afkoop van een erfpacht d.d. 22 Dec. 1624: voor het convent van St. Servaas traden op de gecommitteerden en de rentmeester (C. de Reuver), daartoe door de Ridderschap den 14^{den} dier maand gemachtigd; zij verbonden zich als contrapraestatie voor de afkoopsom op kosten van de andere partij, W. v. Royen, te „transporteren ende over [te] geven den rechten eygendomme, dewelcke het voorss. convent van St. Servaes aende voorss. deraldff hondt landts met zijne toebehooren tot desen dage toe gehad heeft”; W. v. Royen zou echter persoonlijk verbonden blijven gedurende het leven van de toenmalige abdis, Johanna Piecx, jaarlijks de 12 hoenders te leveren, die hij voorheen als erfpachter boven den canon had te betalen. Den 25sten Jan. 1625 approbeerde de Ridderschap dit accoord 1).

En eveneens waren het niet de conventualen, die voor haar convent optraden, in een dading, waarbij Mariëndaal eenerzijds en het kapittel van Oudemunster anderzijds partij waren, bekrachtigd door de Ridderschap den 5^{den} November 1635; er was n.l. een proces aangevangen tusschen „d' Eerw. Heeren Deecken ende Capittelen van Oudemunster” en „d' Ed. Mo. Heeren Edelen ende Ridderschappen s'Lants van Utrecht representerende t' 2° Lith der E. Mo. Heeren Staten s'Lants van Utrecht, als hebbende die directie [der goederen] behoorende aende joffrouwen-conventen binnen ende buyten Utrecht”, over den eigendom van een perceel land, waarvan de Ridderschap beweerde, dat het „de voorschreven joffrouwen vanden Daell in vollen eygendom was toebehoorende” en het kapittel zijn eigendomsrecht staande hield. Bij de transactie werd bepaald, dat het land „in rechten ende vollen eygendom erffelijcken ende altijts sall blijven aenden voorss. convente vanden Daell”, waartegenover „d' Heeren Edelen ende Ridderschap inden naeme vanden voorss. convente vanden Daell” aan den kameraar

rentmr. den „eygendomsbrief” te vertoonen, en den huurder zich inmiddels niet met het land te bemoeien. Cf. ook het op p. 361 vermelde geding over den Nicolaasweg.

1) Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 8 vo. sqq.

der kerk van Oudemunster beloofden te betalen de som van *f.* 125. De Ridderschap verklaarde, 5 Nov. 1635, te „approberen den inhouden van desen concepte van accoorde”, en gaf ordonnantie van betaling „tot laste vanden convente van Mariendael” ¹⁾.

Zoo ging het ook in 1637, toen de Raad van Utrecht, om een maliebaan aan te leggen, „tot cicraet vande selve Hare Stadt als mede tot exercitie ende vermaeck van hare inwoonders ende die gene dewelcke de Academie alhier frequenteren”, van Oudwijk land in erfuitgang kreeg: 3 Mrt. 1637; het contract werd gesloten door gecommitteerden der Ridderschap (waaronder de superintendenden der jufferenconventen) enerzijds ²⁾ en een commissie uit de Vroedschap anderzijds; de Stad kreeg het Oudwijkerveld „in een erfuytgangh van vijffthien gulden vry geldt de mergen jaerlijcx, ter nombre van omtrent twaelff mergen lants”. Den 7den Mrt. 1637 approbeerde de Ridderschap het gesloten accoord en machtigde zij den thesaurier van het convent de landen „ten behouue van” de Regeering van Utrecht te transporteerden ³⁾ ⁴⁾.

Dit staat, mede uit de aangehaalde feiten, vast, dat rechtens

1) Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 20 vo. sqq.

Het stukje land werd aldus beschreven: „gelegen omtrent de Cathusers buyten Utrecht, daer de voorss. Cathusers Oostwaerts met landen genaemt Blommendael, het voorss. Capittel van Oudemunster, het convent vanden Daell buyten Utrecht aende Vecht, ende het Capittel van Sinte Mariën binnen Utrecht met haerluyder landen respectvelijk Westwaerts, het gasthuys vanden H. Cruys buyten Utrecht Zuytwaerts ende het voorss. convent vanden Dael Noortwaerts naestgelandt ende gelegen sijn”.

2) De Vroedschap wendde zich tot de Ridderschap, omdat het land dat zij voor haar doel het geschiktste oordeelde, was „behorende... aenden convente van Oudtwijk”, en de Ridderschap „daervan” de „directie” had.

3) Reg. no. 59. Zesde mem. etc. ff. 108 vo. sqq.

4) Het aantal voorbeelden laat zich gemakkelijk vermeerderen.

Den 5den Sept. 1620 approbeerden de Gedeep. St. den afkoop van een erfpacht van Oudwijk. Voor Oudwijk was gecontracteerd door 3 gecommitteerden der Ridderschap, terwijl door de abdis „consent” was verleend; de Ridderschap bekrachtigde het accoord: de extinctie van de erfpacht werd door haar „verleent ende geapprobeert”. Voor de afkoopsom zou de afkooper een koopsmansbrief passeeren „ten behoeve vande E. ende Eerweerde Vrouwe Johanna van Galen, Vrouwe ende abdisse van Ontwijk ende haer naecomelingen, vrouwen abdisse inder tijt”.

de kloosters nog altijd in wezen waren, al was er feitelijk van geen kloosterleven meer sprake (of zooals de Staten het uitdrukten, al waren de kloosters geccesseerd), al moest ook volgens een besluit der Ridderschap van Febr. 1626 het ambt van abdis uitsterven¹⁾ en al was de administratie der goederen ook in handen der Overheid. De Ridderschap sprak dit met zoovele woorden den 2^{den} Oct. 1654 uit. De kapelaan van Mariëndaal, C. J. van Leyden, vicaris ten Dom, had in zijn testament (17 Dec. 1609 verleden ten overstaan van den notaris A. van Deudecum) aan dit klooster gelegateerd een „coopmans-rentebrieff” van f. 200 kapitaal voor het geval het klooster „noch in ere ende in esse was”, terwijl „in gevalle den convente vervreemt ware etc.” de obligatie vervallen zou aan ’s mans ingestelde erfgenamen. Dezen nu wendden zich tot de Edelen, verzoekende om op grond dier bepaling den rentebrief tot zich te mogen nemen, er op wijzende, dat het wel kennelijk zou zijn „dat den voorss. convente niet en is in esse volgende de meyninge van den testateur, dat oock des convents huysinge binnen deser Stad voor eenige jaren al is vercoft ende alsulcx vervreemt”. Voordat zij een definitieve beschikking gaf, be-

Werd deze obligatie afgelost, dan, zoo bepaalden de Gedep. St., moest het geld op hypotheek worden belegd „ten meesten oorbaer ende verseeckeringe vanden convente”. Tevens machtigden zij den rentmr., Jhr. v. Winssen, tot het transport.

Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 227 vo. sqq.

Den 18den Mei 1621 approbeerden de Gedep. St. een accoord tusschen de abdis van Vrouweklooster en A. Logen over de afgraving van venen, gesloten „ten overstaan van” Ridderschapsgecommitteerden en den rentmr.

Reg. no. 59. Tweede mem. etc. ff. 230 sqq.

Door een transactie, 25 Oct. 1622 gesloten door de „gecommitteerden op ’t comptoir van d’abdie van St. Servaes ter presentie vanden advocaet ende rentmeester vande selve abdie deur last ende opt behagen vande Heeren Eedelen ende Ridderschappe” eenerzijds en Schout en Secretaris van Maartensdijk, gcassisteerd met eenige geburen en gecommitteerden van de gemeente aldaar, op ’t behagen dier gemeente andererzijds, werd een proces tusschen „de Vrouwe ende gemeen convente van St. Servaes” en de gemeente van Maartensdijk, voor het Hof hangende, beëindigd. De Ridderschap approbeerde ze, 23 Juli 1624.

Reg. no. 59. Derde mem. etc. ff. 1 vo. sqq.

1) De Ridderschap besloot n.l., „van nu voortaan geen Abdissen oft Vrouwen in eenige vande vyf Jufferen Conventen binnen Utrecht meer te kiezen, of te creeren”. A. Matthaeus, *Foundationes* pp. 488 sqq.

sloot de Ridderschap in te winnen het advies der superintenden-
 denten met assumptie van den advocaat Vinck, 6 Febr. 1654;
 in haar eindbeslissing wees zij het verzoek der requestanten
 van de hand, overwegende, „dat het capitael van twee hondert
 gulden met de renten vandien is competerende ende betaelt
 moet worden den convence van Mariëndaal alhier, als zijnde
 noch in eere ende esse” 1).

Of deze uitspraak juist was? Of het klooster in 1654 nog
 bestond? Zeer zeker. Noch het verbod der Roomsche religie,
 noch de Orde, noch het Redressement, noch eenige andere
 maatregel kunnen ten gunste van de opvatting der erfgenamen
 van C. J. van Leyden worden bijgebracht; in 1609 trouwens,
 het jaar waarin het testament werd verleden, was de testateur
 zelf van oordeel dat het klooster Mariëndaal bestond 2), zoo-
 dat slechts in daarna gebeurde feiten de oorzaak voor een
 andere beslissing dan de in 1654 genomene kon worden gezocht.
 De regelingen, die na 1609 voor deze kloosters werden ge-
 troffen, gingen echter, wel verre van ze op te heffen, juist
 van het bestaan ervan uit.

Omdat er tusschen de Edelen „groote onlusten ende jalousiën”
 verzezen „in het confereren van de jufferen praebendes”, maakte
 de Ridderschap den 7^{den} Aug. 1620 eenige nadere bepalingen
 omtrent de verloting van de collatie der prebenden in Oudwijk,
 St. Servaas, Vrouweklooster en Mariëndaal, de plaatsen in het
 Wittevrouwenconvent ter begeving van de Ridderschap in haar
 geheel houdende. Voor elk dier vier conventen werden twee
 Edelen aangewezen — n.l. zij aan wie de collatie der respectieve
 prebenden te beurt was gevallen — om te zorgen voor het beheer
 der conventslanderijen, „sonder nochtans tot eenige alienatie,
 absoluyte verhuuyringe, ofte redemptie van erfpachten te proce-
 deren, dan met consent van de gemeyne Ridderschappe ofte
 t’ meerendeel vandien” 3). Den 11^{den} Febr. 1626 werd een

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 626 sqq.

2) De feitelijke vraag, of de testateur ook in 1654 nog geoordeeld zou hebben,
 dat toen Mariëndaal nog als klooster, hoewel de jonkvrouwen niet meer samen-
 woonden, in wezen was, doet in casu niet ter zake.

3) Matthaeus, Fundationes pp. 487 sqq.

nieuwe regeling van het beheer door de Ridderschap getroffen: de vijf particuliere commissiën werden vervangen door twee „Superintendenten” over de 5 conventen, „die volgens d'ordre by d' Heeren Edelen van Hollant geobserveert, alle de Landeryen onder de voorsz. vyf Conventen, behorende op synen behoortlycken tyt sullen verhuuren, die tienden vercoopen, ende alles doen 'tgene particuliere Gecommitteerdens hebben gedaen, sonder dat de voorsz. Superintendenten haer verders in saecken van alienation of reparaticn, boven de hondert guldens oft andersins sullen mogen bemoeijen, maer sodanige saecken, wanneer deselve voorkomen aen de Heeren Edelen rapporteren” 1). Onder dit college van superintendents stonden de rentmeesters; de rentmeesterschappen van Oudwijk en Vrouweklooster zouden vereenigd worden 2), de naam „rentmeester” zou worden vervangen door „thresorier”, en om de 3 jaren zou het tresorierschap onder de Edelen worden verloot of bij „overeencominge” worden vergeven; de rentmeesterschappen der 3 overige conventen zouden, zoodra ze openvielen, ook „t' samen gebracht” worden, om door een lid der Ridderschap te worden bediend. Het superintendentschap zou eveneens om de 3 jaren worden verloot, totdat elk zijn beurt als superintendent of tresorier zou hebben gehad. De rentmeesters zouden in de Ridderschap hunne rekeningen doen 3). Een algemeene instructie voor de rentmeesters werd den 23sten Dec. 1685 door de Ridderschap vastgesteld 4).

Het resultaat van de verschillende door de Staten omtrent de vijf adellijke kloosters genomen maatregelen is geweest, dat,

1) Matthacus l. c.

Het aantal der superintendents werd later vermeerderd; o. a. den 18den Mrt. 1630 tot drie, toen de Ridderschap, „ten eynde den Heere van Carsbergen mede versien magh werden met eenige bedieninge”, hem als derden superintendent „tot d'opsicht ende administratie vande respective joffrouwenconventen” benoemden, bepalende, dat zijn tractement gevonden zou worden uit een verhooging van de bij het verhuuren der landerijen te bedingen rantsoenen. Protocollen van de resolutiën v. d. Ridderschap. Statennotulen no. 170.

2) De Edelen lootten er om; de Heer v. Amerongen trok het, en volgde Jhr. v. Winsen en J. v. d. Bongart op.

3) Matthaeus l. c.

4) Resol. van de Ridderschap. Statennotulen no. 171.

evenals zij de administratie der zgn. Statenconventen in handen gekregen hebben, de Ridderschap de regeering der jufferenconventen verwierf en zoodoende namens de kloosters zelve de aan deze toekomende rechten uitoefende, onder het algemeene toezicht op de geestelijke goederen van de Gedep. Staten. Zoo traden de Edelen in de schoenen der abdisen, o. a. als collatoren van vicarieën; den 10den Apr. 1657 b.v. consenteerden de Gedep. Staten, volgens machtiging van de Staten d.d. 12 Mrt. 1657, dat de Ridderschap en de ontvanger der Geben. goederen zouden verkoopen eenig land „behorende aende vicarye vanden Dwarsdijk”, om de opbrengst ervan te beleggen op een der Statenkantoren „ofte andere vaste goederen off hipotecque in dese Provincie”, „ter mester versekeringe ende oorbaer mitsgaders ten minsten costen van den possesseur der voorss. vicarye inder tijt”. Deze beschikking vond haar aanleiding in een remonstrantie van den rentmeester der Geben. goederen, waarin hij te kennen gaf, dat de possesseur van de vicarie aan den Dwarsdijk, „waervan de Heren Edelen ende Ridderschappe als Superintendenden vande jofferenconventen van Servaes collators zijn”, eenig land dezer vicarie wenschte te verkoopen en dat de Ridderschap reeds een commissie van onderzoek benoemd had: waarom hij, aangezien „het darde part vande landen UEd. Mo. wegen desen comptoire aengact”, verzocht te mogen weten „off haer Ed. oock inde vercoopinge haerer darde part believe te consenteren, en dat er iemand gecommitteerd werd om met de gecommitteerden der Ridderschap „de informatie ende vercopinge by te staen ende de penningen vande landen comende te ontfangen ende ten behoeve vanden possesseur ten comptoire te beleggen”, etc.; op welk request den 9den Mei 1656 beschikt was doordat de rentmeester zelf gecommitteerd werd om ter „sake van Hare Ed. Mo. darde part der vicaryelanden” zich te informeeren, te rapporteeren en te adviseeren ¹⁾).

En zoo werd het ook uitgedrukt in een erfpachtsbrief van het Duitsche Huis, waarbij de landcommandeur, F. W. Baron Torck, wegens het overlijden van den rentmeester van Oudwijk,

1) Reg. no. 59. Zevende mem. etc. ff. 784 sqq.

Mr. A. van Noortwijck, wederom in erfpacht gaf aan diens opvolger, J. P. van Nes, eenig land te Galecop; „en soo dikwils den voorss. erfpagt verkogt ofte verhandeld word in maniere voorss. en ook naar aflijvigheid vanden voorn. Heer Jan Pieter van Nes, soo sal de Vrouwe abdisse alsdan in der tijd ofte by gebrek van eene abdisse die geen en, die het bewint ofte regeeringe van 't voorss. convent hebben, telkens komen binnen 'sjaars en doen aan den Heere landcommanduyr desen erfpagt versoecken” etc.; voorts was bepaald, dat wanbetaling de erfpacht deed verloren gaan: „soo verre de regenten van 't voorss. convent ofte die abdisse, die over hetselve convent naarmaals soud en mogen worden gestelt, ofte hare nakomelingen den voorss. erfpagt op de termijnen als voren jaarliks niet en betaalde”, etc. 1).

Zoo werd het ook geformuleerd in de acten van beleening der conventen: het convent werd beleend, de Ridderschap vertegenwoordigde het bij de beleening. Bv. 6 Nov. 1703: „De Staten vanden Lande van Utrecht doen kond allen luyden, dat wy behoudens ons, de Abdye van St. Pauls ende een igelijk zijn goed recht door onzen lieven ende getrouwen de Heer Jean van Weede, Geëligeerde Raad t' onzer vergaderinge, Decan ten Dom alhier, Stadhouder vande respective Leenen, verlijd ende beleend hebben, verleyen ende beleenen mits desen”, Joost Taats van Amerongen, „comparerende wegens de Heeren Edelen ende Ridderschappe, representerende den tweeder Staat vanden Lande van Utrecht t' onzer vergaderinge, uyt kragte van haar wel Ed. Gestr. resolutie vanden 2^{en} Julij voorleden, ons alhier vertoont ende ten Leenregistre geregistreert, ten behouwe vanden convente van Oudwijk” met 12 morgen land, „te houden van Ons ende de voorss. Abdye tot eenen goeden onversterflijken erfeen” 2).

1) Rijksarch. Utr. Oudwijk, 16 Mei 1761.

2) Oudwijk, 6 Nov. 1703. Vroeger geschiedde het door de conventualen zelve; in een beleeningsbrief d.d. 4 Juni 1576, hetzelfde land betreffende, werd door Gerrit van Mierlo, „hyder genaede Goedts abt tSinte Pauwels”, Roetert van Lantzkroen, verschijnende in het leenhof van St. Paulus „van wegen ende vuytten naeme des weerdiger ende geestelicker jonckfrouwen Anna van Oostrum, abdisse, ende gemeene convente tot Oudwijk buyten der Stadt Utrecht” in erfeen met de

In den leenbrief d.d. 5 Sept. 1735 betreffende hetzelfde land, waarin het eveneens luidde: „behoudens ons, de abdye van St. Paul ende een ygelijk sijn goed regt”, beleenden de Staten door hun stadhouder der verschillende leenen, Jhr. J. van Utenhoven, „ten behouve vanden convente van Oudwijk” Jhr. D. J. van Tuyll van Serooskercken, optredende namens de Ridderschap ¹⁾).

En eveneens geschiedde de beleening van Oudwijk met tienden te Maarsen door de Staten, „behoudens ons ende een igelijk sijn goed recht”, op den persoon van Jhr. van Tuyll „ten behouve vanden convente van Oudwijk” ¹⁾).

§ 4. *De Stadsconventen.*

De mannenkloosters, die na het verbod der Roomsche religie onder het zeggenschap van den Utrechtschen Raad gekomen waren, werden, naar ons reeds is gebleken, het eene vóór het andere na opgeheven. De begijnenconventen daarentegen bleven in wezen; het is van de in de Stad Utrecht gevestigde, dat ik in groote trekken de lotgevallen wil schetsen ²⁾).

In den religievrede, zoowel dien van 10 Jan. als dien van 15 Juni 1579, werden den begijnenconventen uitdrukkelijk hunne rechten gewaarborgd ³⁾).

Het door de Staten den 6den Mei 1580 uitgevaardigde verbod om buiten hen om over geestelijke goederen te beschikken, gold ook voor deze conventen, evenals de algemeene voorschriften der Orde, van welke art. 21 in het bijzonder aan hen was gewijd, bepalende, dat op de „religie ende thabijt” na alles bij het oude zou blijven ⁴⁾), behoudens de regeling van

12 morgen land beleend „tot behoeff des weerdiger ende geestelicker jonckfrouwen abdisse ende gemeen convente tot Oudtwijk”; „behoudelicken altijt ons, onser voirss. abdyen [sc. St. Paulus] ende enen ygelicken sijns rechtz”. Oudwijk, 4 Juni 1576.

1) Oudwijk, 5 Sept. 1735.

2) Cf. Mr. S. Muller Fz., *De Hervorming der Utrechtsche begijnhuizen in 1613*, in *De Oud-Katholiek*, Sept. en Oct. 1890. En: Mr. J. Acquoy, *Een bijdrage tot de geschiedenis der geestelijke goederen na de Hervorming in de Stad Utrecht*, in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, dl. VI. pp. 348 sqq.

3) Cf. ook de *Vroedsch. resol.*, 9 Febr.; 23, 27 en 31 Mrt. 1579; 16 Mrt. 1580. Cf. pp. 232, 394, 625.

4) Cf. de *Vroedsch. resol.*, 11 Dec. 1580: van wege de interdictie der Roomsche

het aantal der conventualen in verband met de draagkracht der goederen ¹⁾).

De conventen zouden geregeld worden aangevuld; art. 31 der Instructie bepaalde, dat geene begijnen mochten worden aangenomen zonder consent van de betreffende Stedelijke Regeering.

Behoudens het oppertoezicht der Staten ²⁾ stonden deze kloosters dus onder het gezag van den Raad ³⁾).

Aldus was de stand van zaken, toen in Oct. 1586 het Redressement tot stand kwam. De administratie hunner goederen zou evenals aan de overige kloosters ook aan de begijnenconventen worden ontnomen, opdat voortaan den conventualen door de rentmeesters hare alimentatiën zouden worden uitbetaald; over alle begijnenconventen samen werd J. v. d. Meer tot rentmeester genomineerd; ze zouden gesepareerd worden ⁴⁾), behoudens clementie ten opzichte der ouden ende zwakken, die in een of twee conventen ondergebracht zouden worden en aan wie het Evangelie moest worden gepredikt; de Magistraat zou de „nominatie” hebben van de meisjes, die de vaceerende plaatsen zouden innemen om een „handtwerck” te leeren, volgens de daarvan gemaakte of te maken instructie, terwijl hij eveneens zou bepalen of de prebenden door huwelijk al of niet verloren gingen.

In substantie kwam deze regeling (artt. 12, 13, 15) dus op

religie moest aan de paters der begijnenconventen de weet worden gedaan ze binnen 3 dagen te verlaten en niet meer met de begijnen te converseeren, op straffe van uit de Stad te worden gezet; 19 Juni 1582: „ex superabundanti” werd besloten nog eens in alle kloosters de uitoefening van den Roomschen dienst te doen verbieden; 4 Mei 1583: aan alle kloosters werd verboden „in huer conventen ende bedrive” vergaderingen te houden „anders dan [van] huer eygen volck”, op arbitrale correctie; 8 Jan. 1593: de conventen, die nog den Roomschen dienst uitoefenden, moesten hunne sleutels den Magistraat leveren, opdat de Officier „int corpus vant convent vry acces” mocht hebben en ze kon visiteeren, op boete van f. 12. Den 21sten Mei 1610 klaagde de kerkeraad nog over „affgoderyen” in de conventen en sabbathsschennis, en verzocht hij reformatie der misbruiken.

1) Cf. art. 28 der Instructie.

2) In 1582 diende de Raad een ontwerp van regeling der „vrouwekloosters” bij de Staten in. Reg. v. d. beschr. d. St. Beschr. v. 21 Juni 1582, punt. 5.

3) Cf. nog de Vroedsch. resol., 23 Apr. 1583 (cf. p. 416).

4) Art. 15 droeg de separatie van het Bagijnhof uitdrukkelijk aan de Stad Utrecht op.

hetzelfde neer als die der 5 jufferenconventen, behoudens de vervanging der Ridderschap door de Stedelijke overheden.

Van deze onder-één-administratie-brenging is niets gekomen; wel blijkt de gemelde rentmeester pogingen te hebben aangewend om de hem opgedragen taak uit te voeren, maar vrij spoedig na zijn aanstelling kwam hij op zijn aanvaarding terug en vroeg hij om belooning voor zijn moeite ¹⁾. Toen den 25sten Oct. 1588 na de schorsing der Directiekamer haren ontvangers gelast werd rekening en verantwoording te doen, werd J. v. d. Meer niet genoemd, en evenmin werd van een opvolger gewag gemaakt.

De in één massa brenging door het Redressement voorgescreven is dus niet ten uitvoer gelegd.

De Staten hebben zich aan de administratie der bagijnenconventen niet meer gelegen laten liggen; en het beheer en de regeling van de bestemming der goederen is aan de Stedelijke overheden gebleven: de bagijnenkloosters waren Stadsconventen ²⁾. Slechts bij hooge uitzondering vond ik, dat de Staten

1) Cf. de Vroedsch. resol., 11 Dec. 1587: „Om opt behagen vande Staten by andere gedeputeerden vande Staten te accorderen met Jan van der Meer, gecommitteert geweest sijnde tot den ontfanck vande bagijnecloosteren etc., twelck hy begeert te laten, mits sijnde gerecompenseert van sijn moeiten ende costen, sijn gecommitteert...” [niet ingevuld].

2) Te recht wordt door Mr. Acquoy (l. c. pp. 345, 346, 349), — die ook van een vervallen aan de Landsoverheid der geestelijke goederen door de Reformatie niets weet, — de beteekenis der Orde van 1580 beperkt tot een bloot toezicht en die van het Redressement van 1586 tot administratie; en eveneens wordt door hem de invloed van dit laatste als bloot tijdelijk opgevat (tot 1588, toen de Directiekamer werd opgeheven), terwijl zelfs het Redressement ten opzichte der bagijnenconventen nooit is uitgevoerd, daar de Directiekamer, gelijk reeds sedert 1580, het nimmer verder heeft kunnen brengen dan tot de controle der Orde zonder zelve in het beheer te kunnen treden; het Redressement wordt dan ook door hem als van onwaarde beschouwd voor de beoordeeling van het rechtskarakter der bagijnenconventen.

Terloops zij opgemerkt, dat naar de doctrine van Mr. Verloren, die door de Utrechtsche Rechtbank in haar vonnis d.d. 11 Mei 1887, Wb. no. 5421, werd overgenomen, de bagijnenconventen door het Redressement van 1586 zijn opgeheven en hunne goederen vervallen zijn aan de Provincie. Het Hof vernietigde het vonnis, doch op een hier niet ter zake doenden grond: 4 Jan. 1889, Wb. no. 5694. Later hoop ik nog op het vonnis der Rb. terug te komen.

Bij de behandeling van het Redressement is ons reeds gebleken, dat de strekking ervan niet was een toeigening der geestelijke goederen maar een ontneming van het beheer; voorts zij opgemerkt, dat het voor de bagijnenkloosters nooit is

hun oppertoezicht op de geestelijke goederen ten aanzien van deze kloosters hebben gehandhaafd ¹⁾).

En ook de Raad liet de zaken zooals ze waren: de kloosters bleven in het genot van eigen beheer, en met de separatie werd blijkbaar geen ernst gemaakt.

Aan Mater en conventualen van Abraham-Dole gelastte de Raad den 21sten Dec. 1590 aan haar medeconventuale, Marrichje Diercx, de haar toekomende alimentatie uit te keeren ²⁾).

Den 9^{den} Aug. 1591 besloot hij aan „die vanden Bagijnhoven” te doen bevelen, hetgeen zij aan het Predikheerenklooster verschuldigd waren voortaan te betalen aan den Eersten Stadskameraar, op straffe van nog eens te moeten betalen ³⁾).

Den 25sten Sept. 1592 besliste de Raad een geschil tusschen 16 conventualen van Bethlehem, die haar convent verlaten hadden, eenerzijds en de mater met de overige conventualen, die nog samen woonden, anderzijds; laatstgemelden weigerden n.l. aan de uit het klooster vertrokkenene hare alimentatiën te betalen; de Raad veroordeelde haar echter tot uitkeering ervan ²⁾).

Den 19^{den} Nov. 1593 bepaalde hij, dat hetgeen waartoe de ouders van kinderen, door hen in eenige kloosters „bestelt”, zich jegens deze verbonden hadden of wat zij eraan hadden gegeven, „aende respective conventen gemortificeert... blijven” zou ²⁾).

Van meer belang was zijn beslissing van 24 Dec. van hetzelfde jaar, toen hij besloot, dat alle bagijnenconventen in zijn gebied voortaan hunne rekeningen zouden doen voor twee door den Raad gecommitteerden, en dat zij geene landerijen of huizen meer zouden verhuren, bezwaren of verkoopen dan met „consent” van den Raad of zijne gecommitteerden, „op pene van nullite” ²⁾ ⁴⁾).

uitgevoerd; en ten slotte toetse men de Verlorensche hypothese aan de feiten, zooals ze na 1586 geschied zijn, en men zal zien, dat er geen feit is, dat er niet mee strijdt: de gansche geschiedenis der bagijnenconventen wordt er één mysterie door.

1) Cf. p. 640.

2) Vroedsch. resol.

3) Cf. p. 628.

4) Cf. de volgende voorbeelden, ontleend aan de Vroedsch. resol.:

31 (?) Dec. 1597: door den Raad werd een commissie benoemd „opde verhuuyringh

De Raad trok dus aan zich het toezicht, dat in 1580 door de Staten aan de Directiekamer was opgedragen en dat door hen ten aanzien der bagijnenkloosters niet dan uiterst sporadisch was toegepast. Toezicht, meer niet, was het derhalve wat de Raad zich omtrent deze goederen vindiceerde; van toeëigening was geen sprake. Hetgeen, behalve uit de reeds meegedeelde feiten, ook in het volgende uitkomt: door Mater en conventualen van het convent der 11000 Maagden was in haar klooster een kamer in orde gebracht voor den predikant Ursinus en was hem beloofd, dat zij hem ook nog een kelder zouden inruimen; de Raad, die immers de kosten van den kerkedienst te zijnen laste genomen had, beloofde nu aan dit convent voor de huur van die kamer en kelder jaarlijks *f.* 50 te zullen betalen, mits dat hiermede verrekend zou wezen „d'act[i]e vant convent van dat de predicant Strateus daer cenygen tijt geweest es ende anderssins”: 20 Jan. 1595 ¹⁾.

De Raad regelde de bagijnenprebenden; zoo stelde hij den 18den Aug. 1595 de alimentatie voor de 15 „wt het convent

vande landen ende andere goederen toecomende t'convent van Hiërusalem, die alrede verschenen sijn ende noch verschijnen sullen”.

15 Dec. 1599: de Raad benoemde een commissie om „te staen over t'verhuyren vanden landen, huysen ende goederen vanden convente van Hiërusalem”.

6 Mrt. 1601: „om tassisteren die van Ste. Angnyten int verhuieren haerder goederen, landen ende huysen”, werden door den Raad twee commissarissen aangewezen.

In 1600 (23 Sept.) was door „Mater ende conventualen” van St. Cecilia „met assistentie van commissarissen vander Stadt” aan N. v. Sompeecken haar Patershuis aan de Neude verhuurd voor 6 jaren; in dorso van het contract hadden zij eigener autoriteit aangeteekend (21 Sept. 1604), dat zij de huur voor 6 jaren verlengd hadden; de Raad verklaarde den 21sten Juli 1606 deze continuatie geenszins gestand te willen doen, ze niet „bindich kennende”, en liet den huurder de huur opzeggen, zich houdende aan de „eerste telle-quelle huurcedulle”.

23 Mrt. 1607: de Raad committeerde Jhr. L. v. Nyhoff om met J. v. Bommel de ministra des convents van Arkel „te assisteren int verhuyren haerluyder landen, huysen ende erven”, in de plaats van H. v. Helsdingen, „nu wt den eedt sijnde”.

18 Juni 1610: de Raad consenteerde in het verhypothekeeren van zekere landerijen ter vrijwaring van de koopers van land van het convent van Arkel, wien dit land door gecomitteerden van den Raad verkocht was, volgens de costumen van het Land van Arkel.

1) Vroedsch. resol.

sijnde" „conventualen" van Bethlehem, naar den staat van welks vermogen door de Burgemeesters een onderzoek was ingesteld, op f. 44 jaarlijks, bij provisie „tot bevonden sal werden, dat het incommen meer sal cunnen verdragen" 1) 2).

Ook benocmde hij de conventualen; den 8sten Sept. van hetzelfde jaar ordonneerde hij Mater en conventualen van Abraham-Dole „in hun convente aen te nemen ende als een suster t'accommoderen Elisabeth Johan de Ridders-dochter, latende dselve genieten als andere conventualen, mits dat zij inden convente inbrenge ende voorts naer haer vermogen haer hantwerck doet als andere conventualen" 1) 3). Zoo besliste hij ook, 31 Jan. 1597, een gcschil tusschen Meynsgen Gelisdr. van der Capelle en „Mater mette gemeene conventualen vande Brigitten", door te verklaren, dat Meynsgen vander Capelle, requirante, was te beschouwen als „een medeconventuale des voorss. convents", en daarom den gerequireerden te gelasten haar als zoodanig te erkennen, benevens twee Schepenen te benoemen om partijen te accordeeren omtrent de verschenen jaren van alimentatie aan de requirante verschuldigd, en, zoo dit niet gelukte, rapport uit te brengen, opdat de Raad dienaangaande een definitieve beslissing kon nemen 1).

Den 28sten Nov. 1597 verbood hij aan de „Bagijnenconventen"

1) Vroedsch. resol.

2) Den 12den Dec. 1602 bepaalde de Raad, „insiende de costelickheyt deses tegenwoordigen tijts" en „verstaen hebbende den staet vande naebeschreven conventen", dat bij provisie de „buyten-conventualen" van Abraham-Dole jaarlijks f. 75 alimentatie zouden krijgen, die van Bethlehem eveneens f. 75, en die van Jerusalem f. 70. Vroedsch. resol.

3) Den 25sten Juni 1604 accordeerde de Raad ten behoeve van het oudste dochterke van de weduwe van Gerrit van Renesse, die gevraagd had om „een plaatsche int convent van Braemdolen", haar overigens gerecommandeerd houdende, „om ter gelegender tijt in een collegie te bestellen", bij provisie tot onderhoud en alimentatie jaarlijks f. 60, „ordonnerende mater ende ministra des convents van Bethlehem dese alimentatie alle halff jaer te betalen".

4 Dec. 1609: „Bagijne-proven". Bij provisie accordeerde de Raad aan Cornelia Lobi een jaarlijksche alimentatie van f. 60 „wt de goederen des convents van Ste. Anna binnen Utrecht, eertijts int Geyn ende tot Arkel", „ordonnerende den rentmeester vant selve convent" deze alimentatie per kwartaal te betalen; „des sall de voorn. Cornelia haer moeten reguleren naerd(r)e ordre by de Magistraet op haer ende haers gelijcken te stellen". Vroedsch. resol.

om zonder 's Raads consent bagijnen aan te nemen, en benoemde hij een commissie om te onderzoeken wie ter contrarie gedaan mochten hebben ¹⁾ ²⁾.

Een sprekend voorbeeld voor de continuïteit der bagijnenhuizen wordt ook door de volgende Raadsresolutie gegeven d.d. 28 Dec. 1598: de Raad overwoog, dat in oude tijden door een Utrechtschen bisschop „gefundeert” was geweest een „collegie van vijf susteren off bagijnen, houdende haer woeninge off residentie in sekere huysingen staende inde Watersteech achter St. Jacobskercke, van oudts genacmt het Vijff Susteren- off Bagijnenhuys, hebbende daertoe gedoteert eenyge goederen”; dat deze zusters al sedert geruimen tijd waren „verstorven ende vervreemt”; dat sedert de „donatie off collatie van t'selve Susterhuys altijd geweest ende gespectcert heeft tot het kerkmeesteramt vande voorss. kercke, met oock d'administratie ende allen dependentiën vandyen”; en dat hij wenschte, dat de kerkmeesters van St. Jacob daarin zouden continuëren; om welke redenen de Raad den kerkmeesters, „voor soe veel het noot is”, op nieuw last gaf „omme te disponeren ende oock te regieren tvoorss. Susterhuys ende te administreren t'incommen ende wtgeven daertoe staende”, terwijl hij „den armen vrouwen tegenwoordich daerinne woenende ende die naermaels daerinne sullen mogen commen”, beval den voorzegen kerkmeesters indertijd te respecteren en ghoorzamen zooals dat behoorde; voorts bepaalde hij, dat de roerende goederen, die bij het overlijden van de vrouwen in hare kamers aanwezig waren, er niet uitgehaald mochten worden, maar door de kerkmeesters „tot vordel vant voorss. Susterhuys” verkocht moesten worden; en ten slotte legde hij hun de verplichting op hem jaarlijks rekening en verantwoording te doen ¹⁾.

Zoo werd ook doorgegaan met de verkiezing van de maters der conventen gelijk van ouds, doch onder de goedkeuring van

1) Vroedsch. resol.

2) Den 9den Nov. 1601 nam de Raad een soortgelijke beslissing, door een commissie te benoemen om de bagijnenkloosters te visiteeren, en op te teekenen wie er in waren en sedert wanneer, en wat zij in de conventen gebracht hadden. Vroedsch. resol.

den Magistraat; den 24sten Dec. 1599 verklaarde hij te „aggreëren, approbeeren en confirmeeren” de „verkiesinge” door de conventualen van Abraham-Dole van Adriana van Marten, procuratrix van het convent, tot mater in de plaats der overleden mater, die „opt behaegen vande Magistraet” geschied was, en ordonneerde hij den voorzegden conventualen haar naar behooren te respectceeren ¹⁾ ²⁾. Deze verkiezingen werden zelfs door den Raad geëischt: den 2^{den} Jan. 1601 benoemde hij een commissie om aan de conventualen van St. Cecilia te gaan bevelen, dat zij een mater zouden kiezen ¹⁾ ³⁾.

De Raad bepaalde zich niet tot het goed- of afkeuren der door de conventualen verrichte of voorgenomen handelingen, hij beoordeelde geheel zelfstandig wat al of niet in het belang der conventen was, en als de conventualen een andere meening daaromtrent hadden dan hij, dan dwong hij ze haar standpunt te verlaten en te doen wat hem goed voorkwam; gelijk hij over de parochiekerken opperkerkmeester was, zoo was hij over de bagijnenkloosters — sit venia verbo — opperconventsmeester. Zoo oordeelde hij het in het belang van het convent van Abraham-Dole, dat de huizen „vant selve convent, die vuytte huyre sullen sijn op Paschen toecomende”, niet op nieuw verhuurd maar verkocht werden, waartoe hij den rentmeester last gaf: 5 Jan. 1602 ¹⁾; de conventualen deelden dit inzicht niet; de Raad weigerde echter haar verzoek om den verkoop niet te doen doorgaan (11 Jan. 1602), want, zeide hij, de verkoop was „streckende tot groot voordel vant voorss. convent”; waarom hij den verkoop tegen 26 Jan. 1602 deed uitschrijven. Inmiddels zond hij een commissie naar de mater en de conventualen,

1) Vroedsch. resol.

2) Den 23sten Oct. 1600 approbeerde de Magistraat de electie van een mater van het St. Nicolaas-convent, gehoord het rapport der gecommitteerden „gestaen hebbende over de nominatie ende verkiesinge vanden nieuwen mater”. Vroedsch. resol.

3) 1 Febr. 1602: den „bewoonderen vanden Bagijnhove, die gequalificeert sijn om een matresse te verkiesen”, werd gelast dit eventueel niet te doen dan met „voorweeten vanden Magistraet deser Stadt, ten overstaen vande hoofschepenen, daerby oock roepende allen opgesetenen voorss., op poene van nullite”. Vroedsch. resol.

„omme de selve te verthoonen de groote interesse, die sy lijden door de reparatie van hare menichfuldige huysen ende cameren”, — zoodat zij in de laatste vier jaren gemiddeld niet meer dan *f.* 1500 zuiver getrokken hadden, terwijl bovendien nog vele huurders klaagden, dat verschillende daken en kluizen herstelling behoeften —, en haar te bewegen, „dat sy verstaen wilden totte vercoopinge derselver huysingen ende cameren”, opdat haar inkomen versterkt mocht worden ¹⁾; de commissie bracht rapport uit van haar wedervaren: zij had geen succes gehad bij de conventualen. De Raad bleef echter bij zijn besluit; al waren dan de bagijnen „nergens toe . . te induceren”, zoo moest de verkoop toch doorgaan, op het Stadhuis; de Secretaris moest de voorwaarden publiceeren „met extensie vande redenen, die de Raet hyer toe moveert”, 21 Jan. 1602; tevens besloot de Raad den rentmeester te doen ontbieden, opdat hem afgevraagd zou worden, of hij de gecommitteerden van den Raad hierin wilde „assisteren”, „ende voorts off hy begeert inden selven dienst te continueren op de instructie, die hem de Raet sall hebben te maecken, dan nyet” ¹⁾. De rentmeester, M. Egbertss., zeide zijn dienst op, waarom de Raad bijeenkwam „omme op nieuws te resolveren ende te committeren totten ontfanck ende administrat[i]e der goederen vanden convente van Bramdolen”, „op alsulcke instructie ende gagie als men daerop maecken zall etc.”, en tot dit rentmeesterschap committeerde J. de Moelre, „haren Raets vrunt”, „midts doende eedt ende stellende suffisante burge voor sijn administratie”, 25 Jan. 1602 ¹⁾ ²⁾.

Op deze wijze kwam de administratie van het convent van Abraham-Dole aan den Raad.

De Raad ging door met het nemen van maatregelen, die ten slotte de conventen geheel van hem afhankelijk maakten; den 12^{den} Apr. 1602 bepaalde hij, dat de maters der bagijnhoven voort-

1) Vroedsch. resol.

2) De verkoop had plaats; den 12^{den} Apr. 1602 autoriseerde de Raad J. de Moelre „als rentmeester vande goederen des convents van Braemdolen”, tot het doen van „transport, verticht ende quytsheldinge” van de verkochte huizen en kamers. Vroedsch. resol.

aan door hem zouden worden benoemd „sonder de nominatie ¹⁾ vande conventualen” ²⁾.

De rentmeestersbenoeming van het convent van St. Brigitte trok de Raad den 23sten Mei 1603 aan zich ³⁾: toen werd door hem „aengenomen ende gecommitteert tot den ontfanck ende administratie der goederen behoorende aenden convente van Brigitte” in de plaats van den overleden G. van Wyckerslooth, „op alsulcke instructie ende gagie als men daerop maken sall”, onder de verplichting rekening en verantwoording te doen, C. de Goyer, substituut-Secretaris der Stad; „ende hout de Ract voorss. wijders den voorn. de Goyer ten respecte vant sobere incoomen des voorss. convents voor ge[re]commandeert tot het eerste rentmeesterschap, datter noch sall comen te vaceren” ²⁾. Reeds in 1605 kwam er een voor hem open; den 8sten Nov. werd hij door Schout en Burgemeesters gecommitteerd „tot den ontfanck ende administratie der goederen specterende ende behoorende aenden convente van Bethlehem alhyer”, in de plaats van H. van Millingen, „op alsulcke gagie, proufijten ende instructiën, als men hem toeleggen ende leveren sall”, „ende ordonneren voorts de Mater ende conventualen hem daer voor terkennen ende oock te leveren partinente staet van alle heure goederen ende innecommen, mitsgaders de lasten daermede het convent beswaert es” ²⁾. Zodoende kwam ook dit klooster onder het beheer van de Stad.

De Raad beschikte over de gelden der conventen, direct; niet alleen echter door het confereeren van prebenden; zoo o. a. den 23sten Dec. 1605, toen hij op het request van A. G. Puffliet als voogd van het dochterke van Mr. J. Ruerinck, schoolmeester in de Hieronymusschool, waarin deze om ondersteuning vroeg, bepaalde, dat bij provisie voor 1 jaar door „die van Braemdolen” f. 30 en door „die van Bethlem” f. 15 zou betaald worden, en den rentmeesters gelastte deze uitkeeringen per half jaar te betalen ²⁾.

1) In verband met het voorgaande (cf. p. 735) blijkt, dat „nominatie” niet verstaan werd in den zin van het tegenwoordige „voordracht”, maar in dien van verkiezing of benoeming.

2) Vroedsch. resol.

3) Geen spoor heb ik n.l. gevonden van een vroegere rentmeestersbenoeming door den Raad.

Overigens trad de Raad zachtzinnig tegen de bagijnenconventen op; van een separatie was nog niets ingekomen, evenmin als van een gestrengere reformatie; den 15^{den} Dec. 1606 toch was het nog noodig, dat hij aan Mater en conventualen van Bethlehem beval, Hillichgen Semmen, een „gereformeerde conventuale”, te gedogen tusschen 15 Dec. en Paschen, als wanneer zij het convent zou verlaten, ter predikatie en elders te gaan en te staan naar haar believen en haar intusschen „ter cause van dyen nyet te misseggen off misdoen, op poene van te vallen in indignatie des Raets”; tevens werd haar een alimentatie toegekend, ingaande met Paschen, tot een bedrag als bevonden zou worden dat de staat der goederen des convents kon lijden ¹⁾ ²⁾. Kort daarna evenwel werd besloten dit klooster te separeeren; den conventualen werd aangezegd, „hare wooninge jegens de vervaertijt op Paeschen 1607 op te seggen”, en dat de Raad besloten was haar te „separeren ende alimenteren”; door de Burgemeesters met den Secretaris werd een staat van het inkomen en de lasten van het convent gemaakt, op grond waarvan de Raad den 21sten Apr. 1607 de alimentatiën regelde: voor de conventualen, die vóór dien datum reeds uit het klooster waren vertrokken, 5 in aantal, werden hare toelagen gesteld voor drie op *f.* 125 en voor twee op *f.* 100; de overige zouden ontvangen, de mater *f.* 250, en H. Semmen *f.* 125; „alle dese voorgaende sijn oude geprofesside Bagijnen”. Van de „ongeprofesside” conventualen werd aan twee *f.* 60 toegekend en aan de twee andere *f.* 30, onder welke laatste was de mater van het Fraterhuis; de alimentatie der ongeprofesside zou ophouden bij haar huwelijk. En dit alles bij provisie ¹⁾ ³⁾.

Het aan zich trekken van de rentmeesterbenoeming door den Raad beteekende geenszins — ten overvloede wijs ik er op —, dat de kloostergoederen door de Stad geannexeerd werden ten behoeve der Stedelijke kas; de inhoud der betreffende reso-

1) Vroedsch. resol.

2) Den 8sten en 9^{den} Mrt. 1619 nog verbood de Raad de uitoefening der Roomsche religie in de conventen. Vroedsch. resol. Cf. p. 728.

3) Den rentmeester werd *f.* 100 toegelegd.

luties bewijst trouwens, dat het enkel de administratie betrof; de Raad benoemde commissiën en rentmeesters over de conventen, wier regeering hij aanvaardde; door deze commissiën en de rentmeesters werd onder zijn toezicht het beheer gevoerd; het convent echter was en bleef het subject van het vermogen. Ter illustratie wijs ik op den afkoop eener erfpacht van het convent van Abraham Dolc; de „gecommitteerden tot directie der goederen des convents van Braemdolen” rapporteerden aan den Raad, „dat zyluyden opt behagen des Racts veraccordeert waren” met C. van Duverden, die aan „het voorss. convent” jaarlijks een verzuimelijke erfpacht van *f.* 13, 10 st. betaalde, dat hij in de plaats van die erfpacht voortaan „den voorss. convente” een losrente van *f.* 35 zou betalen; door den Raad werd „tselve geaprobeert” en „daer inne belieft”, en „geconsenteert den voorss. convente daarvan behoerlicke brieven te moegen geven”: 5 Sept. 1608 ¹⁾).

Van slechts enkele kloosters trouwens waren de rentmeesters door den Raad aangesteld en werd diens gevolg het beheer onder zijne oogen gevoerd. In het algemeen schijnt de Raad in de uitoefening van zijn toezicht weinig medewerking der conventualen te hebben ondervonden. Immers den 16^{den} Jan. 1610 (en nog eens den 8sten Oct.) beval hij „alsnoch” aan de bagijnconventen uiterlijk binnen een maand in de Stadssecretarie te leveren hunne rekeningen van ontvang en uitgaaf tot Petri 1610 inclus met al de noodige verificatiën, mitsgaders een summieren staat over 1609; en voorts over te leveren een volledige lijst van de „conventualen” aller conventen en van „anderen tegenwoordich daer inne sijnde”, met naam en toenaam, geboorteplaats en ouderdom, en opgave „wanneer, hoe ende door wien deselve innegecommen ende innegenomen sijn”; uitdrukkelijk werd hun verboden iemand op te nemen of te ontvangen „onder decksels van commensalen ofte eenige andere titule”; terwijl op dit alles als sanctie gesteld werd, terstond gesepareerd „ende ter nootdrufte naer faculteyt des convents gealimenteert te worden” ¹⁾).

1) Vroedsch. resol.

In 1613, 9 Aug., werd in den Raad een ontwerp gelezen van een instructie, „waernaer de conventualen vande respective Bagijneconventen, die alrede inde voorss. conventen sijn off die noch eenighe provens ofte alimentatie uyt de goederen vande selve conventen geaccordeert ofte toegevoecht sullen mogen worden, hun van nu voortsacn zoo binnen als buyten hare conventen sullen hebben te reguleren ende dragen” ¹⁾; het werd geaprobeerd, en dientengevolge werden de Heeren van het Gerecht gemachtigd de instructie uit te voeren ²⁾. In hoofdzaak kwam ze op het volgende neer:

Vervreemding en bezwaring der conventsgoederen en aanleg van processen mocht niet geschieden dan bij „expres advijs, consent ende believen” van den Magistraat; verhuringen moesten plaats hebben „int bywesen ende met believen van beyde die Burgemeesters ende twee ofte drie gecommiteerde vande Magistraat” (art. 1).

„Over alle der conventen goederen” zouden door den Magistraat vier Gereformeerde rentmeesters worden gesteld, resp. over de conventen van Abraham-Dole en St. Magdalena; van St. Cecilia en St. Nicolaas; van Bethlehem, Jerusalem en St. Brigitte; van St. Agnietc, Arkel en het Bagijnhof; hun instructie zouden ze ontvangen van den Magistraat (art. 2).

Zij mochten in hare conventen alleen „ontfangen” aan wie door den Magistraat een „vacerende prebende sal wesen geconferereert”, en die minstens 10 jaren oud waren (artt. 3 en 4).

Zij moesten beloven gehoorzaamheid en reverentie aan „Mater ende gemene capittelle” tijdens haar verblijf in het convent en genot der provens, benevens naleving van de Stedelijke ordonnantiën op de conventen (art. 5).

Het grootste gedeelte van het jaar moesten zij in het convent

1) „Instructie voor het Bagijnhoff ende andere bagijnenconventen deser Stadt Utrecht, daer nac de proveniers vande voorss. conventen hemluyden soo binnen als buyten hare conventen soo in conversatie als administratie van heure goederen sullen hebben te dragen”. Stadsarch. Utr. Inv. 2de afd., no. 721.

Den 15den Aug. 1620 stelde de Raad vast een „Ordre op de bagijnenprovens”. Vroedsch. resol.

2) Vroedsch. resol.

wonen en binnen het Sticht, op straffe van het jaar provens te verbeuren; met verlof der mater mochten zij drie maanden buiten het convent zich ophouden, terwijl voor langeren termijn verlof van de Burgemeesters of den Magistraat vereischt was (art. 6).

In elk convent mochten niet meer dan twee zusters worden opgenomen (art. 7).

Het bedrag der provens werd, naar het vermogen der conventen, geregeld in de artt. 9—14: *f.* 150 was het maximum, de maters kregen dubbele provens. Ter bestrijding van de begrafeniskosten werd een jaar van gratie toegekend (art. 15).

De conventualen hadden recht op goede kamers, voorzien met conventsmeubelen, die in de kamers moesten blijven ten behoeve der opvolgsters (artt. 17 en 18).

De conventualen zouden niet zelve hare maters kiezen, maar de Burgemeesters zouden er „nomineren” van de gereformeerde religie „onder approbatie” van den Raad (art. 19).

Exercitie van den Roomschen dienst was verboden, evenals alle „superstitieuse habijten”; „manierlijk ende sedich in haer cledinge” moesten zij wezen (art. 20). Van „Roomsche superstitiën ende singen van eenigerhande coorsanck” moesten zij zich onthouden, doch zij waren vrij om ter predicatie van de gereformeerde religie te gaan en zich „met vliet te oeffenen int singen vande psalmen” (art. 21). Elke nieuw benoemde conventuale moest beloven „neerstelijk ter predicatie vande voorss. gereformeerde religie te gaen, haer met vliet te oeffenen int singen van de psalmen, int bidden voorde welstant vant Vaderlandt, voor de Overicheyt, voor borgers ende inwoonders vant gansche Landt ende voorts generalijk hun te benaerstigen in alle godsalicheyt, vrese des Heeren, Christelijcke deuchden ende andere goede wercken van Christelijcke jonge dochters ende vroupersonnen betamende” (art. 22).

Door te huwen — hetgeen haar volgens de generale ordonancie reeds gemaakt of nog te maken vrij stond — zouden zij hare provens verliezen, behalve degene die reeds vóór 1582 in de conventen waren geadmitteerd (art. 23).

Als een der „gebeneficieerde vroupersonnen” zich „misdroegc in oncre (dat Godt verhoeden moet)”, zou het haar op verlies harer prove te staan komen (art. 24).

Den 22sten Aug. 1613 werden door den Magistraat de gezamenlijke „gecommitteerden totte directie vande goederen behoorende de respective Bagijnenconventen” gelast elk in zijn convent te gaan en aan de Maters en conventualen „(die alsnu op jaerlicxe alimentatie gestelt zijn)” en in de conventen, in welke geene „wettige matres by consent vanden Raedt dezer Stadt en sijn vercooren”, aan de oudste conventualen aan te zeggen, dat elk harer zich van provisie en andere behoeften zou voorzien tegen 1 Oct. toekomende, „soo syluyden van die tijt voortaan haer selven sullen moeten gedoen ende onderhouden opde alimentatie yder toegevoecht”, en aan diegenen, aan wie geen alimentatie toegekend was, tegen 1 Oct. de conventen te verlaten; voorts aan de maters of de oudste conventualen een afschrift der instructie te overhandigen en haar ernstig de naleving ervan te bevelen; en verder aan de maters, „daeronder mede de rentmeesters begrepen van Stadtswegen gecommiteert”, te bevelen geene „penningen van des convents goederen innecommen” meer te ontvangen dan de reeds verschenen huren en renten en geene uitgaven meer te doen dan tot December, en van alles verantwoording te doen ¹⁾; en ten slotte alle restanten over te geven „in handen vande respective gestelde rentmeesters”, op straffe van het verlies der alimentatie ²⁾.

De Heeren van het Gerecht benoemden ³⁾ — de Eerste Burgemeester rapporteerde het 20 Sept. 1613 in den Raad — volgens de autorisatie van den Raad tot rentmeesters van de bagijnenconventen: J. C. van Leerdam, Stadssecretaris, C. de Goyer, substituut-Secretaris, L. Strick, Raad, en Mr. A. van der Heyden; zij deden inventariseeren „alle de meublen ende brieven” in elk convent gevonden, zeiden den conventualen aan provisie in te slaan en bevalen, dat wie geen alimentatie gekregen hadden, de conventen zouden verlaten; ook las de Burgemeester voor de commissie en de instructie voor de rentmeesters ^{2) 4)}.

1) De rekeningen der bagijnenconventen werden sedert de ordinantie van 9 Aug. 1613 niet meer gedaan door de maters maar door de rentmrs.

2) Vroedsch. resol.

3) „Genomincert ende gecommiteert”, zeide de Burgemeester.

4) Den 11den Febr. 1622 werd door den Raad een nieuwe instructie vastgesteld:

Zoodoende was er in 1613 eenheid gebracht in den toestand der bagijnenkloosters; het gemeene huishouden werd opgebroken (niet de samenwoning, want alleen zij, aan wie geen alimentatie was toegekend, moesten met 1 October uit het convent zijn vertrokken), en de rentmeesters werden door den Magistraat aangesteld, vier voor alle conventen, zoodat deze in vier massa's gebracht werden. De reformatie der bagijnenconventen van 1613 maakte deze derhalve tot „hofjes, waar behoeftige vrouwen huisvesting en eene vaste toelage tot levensonderhoud genoten”, gelijk Mr. J. Acquoy het uitdrukt ¹⁾.

Gelijk reeds vroeger geschiedde, benoemde de Raad commissiën „tot directie van de goederen” der verschillende kloosters, wier taak het was op de administratie toe te zien en er bijstand bij te verleenen. Den 16den Jan. 1615 bv. rapporteerden de Burgemeesters in den Raad, dat zij „ten overstane vande E. gecommitteerden tot directie vande goederen behorende anden convente van Ceciliën” na „estimatie by dezer Stats geswoorens”, voor f. 1500 verkocht hadden twee oude huizen en kamers aan de Neude, die nodig „tot seer groote kosten van dezen convente” zouden vernieuwd moeten worden; de Raad approbeerde dezen verkoop, „mitz dat de penningen daervan commende by den rentmeester des convents voort. geëmployeert sullen worden tot afflossinge van des convents lasten off anderssins behoorlijk weder beleyt” ²⁾.

„Instructie voor de rentmeesters vande goederen behorende aende respective bagijneconventen t'Utrecht”.

Art. 22. „Item, sal gehouden wesen alle processen die de voors. respective conventen hebben ende nochmael sullen mogen krijgen, wel ende neerstelick te vervolgen tot den eynde toe vander sake met dexecutie van dien inclusive ende dat op kosten vande selve respective conventen, welverstaende dat hy geen processen en sal mogen institueren ofte aenleggen ten sy by expresse consent ende believen vande Borgermeesteren ende gecommitteerden voort”. Stadsarch. Utr. Instructieboek A, ff. 84 sqq.

Den 22sten Febr. en den 19den Apr. 1619 was bepaald dat de rekeningen der rentmrs. niet meer voor den Officier gedaan zouden worden maar voor de Burgemrs., de „gecommitteerden totte directie vande goederen der voors. conventen, yder van zijn respective conventen”, en twee Vroedschapsgecommitteerden. Vroedsch. resol.

1) L. c. p. 351.

2) Vroedsch. resol.

Dat door dit alles de bagijnenconventen zouden zijn opgeheven, ware een bewering zonder grond. Uit een resolutie als de navolgende valt dit bovendien lichtelijk in te zien. Uit de Stad Rees in het land van Cleve kwamen gecommitteerden om ondersteuning te verzoeken in de kosten van den bouw eener kerk voor „die vande waere gereformeerde religie”, en zij vertoonden een boeksken, waarin de giften van verschillende Heeren Staten en Steden en anderen waren geregistreerd; de Raad kende hun, 17 Juli 1620, f. 75 toc, „by den eersten Cameraer van de Poll te *verschieten* ende wtte Bagijnenconventen te *repeteren*”, welke som aldus gerepartieerd werd: Abraham-Dole, St. Cecilia, Bethlehem en Jerusalem, elk f. 12; tGeyn, f. 7; St. Nicolaas, f. 8 en het Bagijnhof, f. 12 ¹⁾ ²⁾

En den 10^{den} Sept. 1630 sprak de Utrechtsche Regeering het met zoovele woorden uit, dat zij niet was eigenaar, maar directeur en superintendent der bagijnengoederen; het was dus hetzelfde recht, dat haar op de bagijnenconventen toekwam, dat de Staten uitoefenden ten opzichte der Statenconventen en de Ridderschap omtrent de Ridderschapskloosters. Het was naar aanleiding van een ontdekte vicarie, dat deze uitspraak werd gedaan; in de kloosterkerk te Rhenen was n.l. een „vicarie off officie” gefundeerd, uit welke vicarie „gegeven wort twee gulden ende thien stuvers jaerlicx, die Evert Lyster Beerntss. wt Sint Helenen-vicarye heeft; item eene gulden sjaers, die de pastoir van Kesteren wtte selve vicarye es hebbende”, en van welke de patroons waren „de respective paters van Ceciliën tUtrecht, Mariënhooft ende St. Jansconvent binnen Amersfoort” (zooals bleek uit het register der geestelijke goederen in de kleine Steden en ten platten lande, berustende in de Statenkamer, f. 150); de Burgemeesters, „als Directeurs ende Super-

1) Vroedsch. resol.

2) Een soortgelijke resolutie werd den 2den Augustus 1630 genomen; de predikant en de kerkmeester van Hoogblokland in het land van Arkel verschenen in den Raad met het verzoek om een glas in de kerk of althans om eenige subsidie, „in aensien dattet Bagijnenconvent van Oudt Geyn ofte Arckel inden voorss. dorpe veel goederen heeft leggen”; de Raad verleende hun een subsidie van f. 50, (waarschijnlijk door het convent te betalen). Vroedsch. resol.

intendenten over de goederen behoorende aenden voorss. convente van St. Ceciliën", confereerden ze, „voor soo veel de pater van Ceciliënconvent daer aen te vergeven heeft", aan Maurits Janss. Coop, onder den last zich te gedragen naar de ordinantiën der Staten „op de vicarissen", reeds gemaakt of nog te maken. ¹⁾

Nog altijd werd in de kloosters de Roomsche religie uitgeoefend; den 7^{den} Sept. 1620 werd door den Raad het verbod ervan herhaald, door hem reeds zoo dikwijls gedaan ²⁾ doch door de conventualen blijkbaar voor kennisgeving aangenomen; op den gemelden datum stelde de Raad een breede acte op, die den conventen beteekend moest worden; in deze acte overwoog hij, dat men dagelijks hoe langer hoe meer bevond, dat ten spijt van de publicatiën en interdictiën, zoo van wege de Staten-Generaal als den Utrechtschen Magistraat gedaan, „die vande Roomsche religie" zich meer en meer verstoutten conventikelen te houden, „daerinne zy de superstitiën ende andere exercitiën van haere religie plegen", zoowel in particuliere huysen als namentlijk oock inde conventen ende cloosters binnen deser Stadt"; omdat deze vergaderingen strekten „tot ondyenst van Godes kerkke, schandelijcke ergernisse vande ware gereformeerde Christelijcke religieus verwanten ende verachtinge vande publijcque auctoriteyt" en ten slotte zouden leiden „tot stichtinge van schadelicke factiën soe tegens de kerkke Christi als de politijcke regieringe voor te nemen", verbood hij aan „alle bewoonders vande cloosteren ende conventen van nonnen ende bagijnen of derselver prebendaten" binnen 's Raads jurisdictie conventikelen te houden ter exercitie van de Roomsche religie in hare conventen, deze toe te laten of elders bij te wonen, en gelastte hij allen nonnen en bagijnen, die nog in hare kloosters waren, „op alle hoochtijden, Sonnedagen mitsgaders alle vierdagen, die by haer volgens de Roomsche superstitie gevyert worden", alle deuren harer conventen tot 's middags 4 uur gesloten te houden en niemand er in toe te laten onder welk voorwendsel oock, op straffe van hare

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. pp. 728, 738.

alimentatiën en prebenden te verbeuren, de conventen te moeten verlaten en beboet te worden volgens de placaten op de conventikelen en vergaderingen van Jesuïeten en pausgezinden, „dwelcke verstaen worden mits desen te blijven in haer volle vigeur ende weerde” ¹⁾. Den 11^{den} dier maand bepaalde de Raad, dat elk convent maar één in- of uitgang hebben mocht en dat de overige gesloten moesten worden, wier sleutels dan voortaan onder de rentmeesters der conventen moesten berusten ^{1) 2)}.

De wind woei in 1620 uit den Dordtschen hoek; doch hij raakte alleen de *conventualen*, niet de *conventen*; vermogensrechtelijk, het blijkt ook hier weder, was de Reformatie, direct althans, van geen beteekenis; alles bleef derhalve bij het oude, de Raad beheerde de conventen en beschikte over hunne goederen en inkomsten. Zoo had Ds. A. Swavius een huis gekocht van de Stad, „als hebbende de directie vande goederen des convents van Abrahamdoly” ³⁾; welken verkoop men met tal van andere verkooping van bagijnenlanden vermeerderen kan ⁴⁾. Altijd waren het evenwel de conventen zelve, die als de rechts-subjecten werden beschouwd en behandeld, door den Raad vertegenwoordigd: den 26sten Sept. 1633 b.v. werd door de „gecommitteerden ende rentmeester des convents van Ste. Ceciliën binnen Utrecht” aan den Raad gerapporteerd, dat de Heer A. Ploos van Oudegeyn etc. verzocht had ten gerieve van zijn huis Oudegeyn te mogen koopen cenig land bij Oudegeyn „den voorss. convente toebehorende”, „daer sijne E. Oostwaerts mit het bosken, het convent van Ste. Ceciliën voornt. Zuytwaert ende Westwaerts, ende de wech ofte den dijk vant oude Geyn Noortwaerts naestgelegen sijn”; de Raad approbeerde deze „overcomste”, onder de bijvoeging, „dat daer deur niet en sal

1) Vroedschap resol.

2) De resolutiën van 7 en 11 Sept. omvatten zoowel de Ridderschaps- als de Stadsconventen; wat de eerste betref verklaarde de Raad echter, dat hij niet bedoelde de boeten te executeeren in zijn eigen naam maar dit vertrouwde aan de Heeren van de Ridderschap.

3) Cf. de Vroedsch. resol. 22 Mei 1633.

4) Cf. b.v. de Vroedsch. resol. d.d. 12 en 26 Nov., 17 Dec. 1632; 24 Jan., 12 Mrt., 1 en 8 Apr., 17, 24 en 25 Juni, 1 en 9 Juli, 26 Sept., 25 Nov., 30 Dec. 1633; 28 Apr., 8 en 15 Sept. 1634.

worden vercort de gerechticheyt ofte servituyt van overwegen, die het convent vant Geyn ofte Arckel in reguard van hare landen aende Noortsijde vande voorss. wech ofte dijk vant oude Geyn altijs gehadt heeft over de selve wech ofte dijk", behoudens de bevoegdheid van den Heer Ploos den weg te verleggen, mits „gedogende dattet convent vant Geyn ofte Arckel ende haerluyder pachter aldaer sodanige gerechticheyt ofte servituyt van overgaen ofte overrijden gebruycken als sy hebben op de wech ofte dijk vant oude Geyn"; de rentmeester werd gemachtigd tot het transport¹⁾. Afgezien nog van de terminologie blijkt ook uit den inhoud dezer resolutie, dat niet het eigendomsrecht der conventenlanden maar de directie der conventen aan den Raad was overgegaan; immers het bestaan eener servituut van het eene convent ten laste van het andere werd erkend en haar voortbestaan uitdrukkelijk gehandhaafd en geregeld, hetgeen niet mogelijk geweest ware, als de conventen ten bate der Stad waren opgeheven.

De conventen gingen ook geldleeningen aan; de rentmeesters namen het geld op, daartoe gemachtigd door den Raad; den 29sten Juli 1630 o. a. werd de rentmeester van de conventen van Abraham-Dole en Maria Magdalena, de Heer Deckers, daar hij geen geld in voorraad had „tot voltreckinge vande wooninge voor Mevrouw de Douwagiere van Brederode te Abrahamdoly ende totte timmeringe vande wooninge des predicants Flamengii aent Maria Magdalena-convent", geautoriseerd f. 600 op losrente te nemen tegen 5°/_o „tot last van yder der voorss. twee respective conventen" ¹⁾.

En omgekeerd waren zij ook bezitters van rentebrieven; den 15^{den} Oct. 1632 o. a. consenteerde de Raad, dat de rentmeester van Jerusalem „ten behouve vant selve convent" zou aannemen van Jhr. F. Ruysch, die van Ds. Swavius een getimmer en erf, door hem „vant voorss. convent gecoft", overgenomen had, een obligatie van f. 4800 ten laste van het kantoor der Provinciale Domeinen, en dat de rentmeester voezegd „t'gundt deser rentebrieff meer bedraecht als de coop-

1) Vroedsch. resol.

penningen vant selve getimmer ende erff uytte penningen geprocedeert vande vercopinge der huysen ende erven aen dit convent behoort hebbende sal suppleren" ¹⁾).

Den 31sten Mrt. 1656 erkende de Raad ipsis verbis, dat hij geen eigenaar der conventenlanden was ²⁾; de rentmeester van Jerusalem deelde aan den Raad mede, dat de uitgeschreven verkoop van omtrent 11 morgen land op Veldhuizen, „competerende 't voorss. convent, 't Weeshuys ende Bartholomeigasthuys *yder voor sijn gedeelte*”, geen resultaat had geleverd, daar de geboden prijzen te gering waren geweest; hicrop besloot de Raad, dat de rentmeester voorzgd en de Regenten van het Weeshuis en het Bartholomaeigasthuis met gesloten briefjes zouden schrijven, voor welken prijs ieder van hen het bedoelde land zou willen koopen; „*ende dat die dan*” ¹⁾ — zoo voegde de Raad er aan toe — „*eygenaer int geheel sal worden*” ¹⁾. Het kan moeielijk duidelijker worden uitgedrukt, hoe de Raad de conventen beschouwde; de gelijkstelling van het convent van Jerusalem met de beide genoemde fundaties en in woorden en in daden laat geen twijfel toe.

Nog een voorbeeld, waaruit blijkt dat de Raad zich niet als eigenaar der conventengoederen beschouwde, ligt in de resolutie van 3 Aug. 1657, waarbij werd bepaald, dat „by permutatie ende anders” afgelost moesten worden de oudeigens, renten en uitgangen „ende diergelijcke kleyne jaerlix pensien, die dese Stadt *alsoock* de Bagijnenconventen, Armhuysen ende Parochiekerken jaerlix betalen”, die weinig opbrachten en veel last veroorzaakten van uitmanen en schrijven ¹⁾ ³⁾.

Ook over de inkomsten — ik gaf er reeds voorbeelden van —

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. ook de Vroedsch. resol., 31 Jan. 1659: de commissarissen en de rentmr. van Maria Magdalena werden gelast op rapport te handelen met den advocaat Warmvliet „over den eygendom van Stadsstege tusschen sijn huysinge ende 't Servaesclooster”, en met de huismrs. van het Bartholomaeigasthuis of de andere naastgeërfden „over den eygendom vant steechjen achter of besijden 't voorss. gasthuys gelegen”.

3) Evenals de Raad erkenden ook de Staten, dat het eigendomsrecht der begijnengoederen hun niet toekwam; den 22sten Febr. 1647 besloten zij n.l. de conventsgebouwen van St. Cecilia van de Stad over te nemen om er de Provinciale munt in

had de Raad vrijelijk te beschikken; zoo liet hij de bagijnenconventen jaarlijks subsidie uitkeeren aan de Stadskas (aan den Eersten Kameraar) „tot onderhoudt van de Academie”. *Feitelijk* betaalde zoodoende de Stad aan zich zelve; immers zij beheerde en den Stedelijken fiscus en de conventen, en van beide bepaalde zij de uitgaven. Dit nu gaf onnoodigen omslag; eenvoudiger ware het, gelijk reeds geschiedde met de betaling van verschillende professorentractementen, zoo de conventen zelve rechtstreeks verschillende kosten der Academie betaalden, terwijl het resultaat toch bleef, dat de Stad er niet door gedrukt werd. De Raad zag dit dan ook in; den 26sten Sept. 1657 bepaalde hij op voorstel van den Burgemeester Hamel, dat de subsidieering van de Stad door de conventen zou ophouden; een repartitie werd opgemaakt, waarbij de bezoldiging der professoren over de conventen verdeeld werd:

de rentmeester van het Bagijnhof, St. Agniete- en Arkelsconventen, J. Splinter, zou „continueren” in het betalen van jaarlijks *f.* 1000 aan Prof. Diemberbroeck; „ende voorts tot

te vestigen, waarvoor zij aan de Stad zouden overdragen de gebouwen waar de munt toenmaals in gevestigd was en haar bovendien *f.* 3000 zouden betalen.

De ruiling had plaats, de beide transporten (20 Juni 1648) werden gedaan, en de Provincie werd eigenares van de gebouwen van St. Cecilia; het convent van St. Cecilia kreeg de gebouwen der oude munt en *f.* 3000. Cf. de rekening van den rentmr. van St. Cecilia over 1647/8, in het Stadsarchief (Inv. Afd. II. no. 1945): „Ende alsoo by pangelinge aenden voorss. convente gecomen was de oude munte van de Ed. Mo. Heeren Staten met sijnen toebechooren staende aende nieuwe grafte teegen deesen convente daer tegenwoordich Haer Ed. Mo. munte geappropriert is, soo ist de voorss. oude munte aen partyen vercoft als volcht”, etc.

„Wort alhier noch gebrocht, dat de Ed. Mo. Heeren Staten ten regarde vande voorss. permutatie aenden convente noch souden betaelen de somme van drie duysent gls. volgens resolutie van Haer Ed. Mo. in date den 22en Februarij 1647”, etc.

De ruiling en het transport geschiedden „ten behouwe van” de Heeren der Stad. Reg. v. d. resol. d. St., 22 Febr. 1647.

De acte van transport van de gebouwen der oude munt werd verleden „ten behoeve vande Heeren Regierders der Stadt Utrecht”.

Bij die van het betreffende gedeelte van het convent van St. Cecilia geschiedde de overdracht door den rentmeester van St. Cecilia „aende Ed. Mog. Heeren Staten s'Lants van Utrecht ten behoeve vande gemeene saecke ofte domeynen s'Lants van Utrecht”. Transportregister. Stadsarch. Utr.

sijnen laste nemen den Professor Regius met *f.* 1200-0-0"; „noch over derselver wijn- ende tabbertgeldt... *f.* 160-0-0"; het tractement van den Rector Magnificus: *f.* 150; en *f.* 80 voor den opzichter der bibliotheek. Te zamen dus *f.* 2590.

de rentmeester van de conventen van St. Cecilia en St. Nicolaas zou „continueren" in de betaling van Professor de Bruyn met *f.* 800; „ende op nieuws tot sijnen laste nemen den Professor Cyprianus met... *f.* 1200-0-0", Prof. Paulus Voet met *f.* 1000, en Prof. Emilius met *f.* 1200; hun wijn en tabberdgeld: *f.* 320; en *f.* 300 voor den pedel, wijn en tabberdgeld inbegrepen. Samen dus *f.* 4820.

de rentmeester van Jerusalem, Bethlehem en St. Brigitte, Mr. J. Lieftinck, zou voortaan betalen aan Prof. Gijsbert Voet *f.* 1700, en eveneens aan Prof. Essenius; *f.* 1100 aan Prof. Nethenius en *f.* 700 aan Prof. Daniel Voet; voor wijn en tabberdgeld aan de vier: *f.* 320; en aan den tweeden pedel *f.* 300, wijn en tabberdgeld inbegrepen. Samen *f.* 5820.

de rentmeesters van de kloosters van Abraham-Dole en St. Maria Magdalena, Dr. C. van der Voord, zou „continueren" in de betaling van Prof. Leusden Sr.: *f.* 800; „daerby noch aenden Professor Berckringer... *f.* 1000-0-0"; *f.* 160 voor het wijn- en tabberdgeld dier beiden; aan den bibliothecaris *f.* 200; aan den bode van het Domkapittel voor huishuur *f.* 150; aan den opzichter van den astronomischen toren *f.* 20; en aan den hovenier van den Hortus Academicus *f.* 24; te zamen dus *f.* 2354.

Alle andere kosten der Academie, als van het drukken der theses, van het slaan der gouden penningen en de aan de gepromoveerden vereerde wijnen, van de astronomische, mathematische en anatomische instrumenten, etc., zouden eveneens door de rentmeesters der conventen worden betaald ¹⁾.

Tegenover dit alles, daden en woorden, — terwijl er van geenerlei algemeen rechtsbeginsel sprake kan zijn dat de opheffing der conventen zou hebben meegebracht, en er evenmin van eenig concreet besluit dat de conventen ten bate der

1) Vroedsch. resol.

Stad zou hebben vernietigd eenig spoor valt te ontdekken, — leggen bewoordingen als de volgende geen gewicht in de schaal: den 29sten Sept. 1656 n.l. besloot de Raad, dat voortaan de jaarlijksche rekeningen van het „inkomen ende lasten van de goederen der Bagijnenconventen” zouden gedaan worden zonder omslag van klein zegel, „gelijk van *andere* Stadtsmiddelen ende incomsten” ¹⁾. In het ergste geval, als men immers in dit besluit de erkenning wilde lezen dat de inkomsten der conventen ook *Stadsmiddelen* in den zin van opkomsten uit Stedelijke *eigendommen* waren, zou men moeten concludeeren, dat de Raad in zijn woordenkeuze niet gelukkig ware geweest, hetgeen trouwens niet te verwonderen geweest ware, daar — men was bovendien reeds in 1656 — de Raad even vrijelijk over de bagijnen-goederen en inkomsten kon beschikken als over de Stedelijke goederen en gelden in den engen zin des woords. Maar in de resolutie zelve ligt geen grond voor deze interpretatie; in de eerste plaats toch, wat ons reeds dikwijls noodzakelijk is gebleken, dient in het oog gehouden te worden, dat met het woord „andere” herhaaldelijk juist een tegenstelling en geen gelijkstelling aangegeven werd, zoodat dan de zin ware: conventen-middelen en andere n.l. Stads-middelen. Of dit de bedoeling geweest is? 't Is mogelijk. De eerste opvatting is in elk geval onjuist; als de Raad ze gehuldigd heeft, deed hij het ten onrechte. Maar bovendien is er nog een derde opvatting mogelijk; deze n.l.: dat het woord „andere” wel in den tegenwoordig veelal gebruikelijken zin te verstaan ware, zoo dat de conventen-middelen ook als Stadsmiddelen beschouwd werden, doch dat met dezen laatsten term niet op inkomsten uit Stedelijke *eigendommen* werd bedoeld — waartoe zou men het ook in dezen engen zin verstaan? — maar op de inkomsten uit alle goederen, die door de Stad werden beheerd en genoten, zonder dat een juridische qualificatie van den grond waarop dit beheer en genot steunde er mee werd beoogd. Ook deze opvatting is lang niet onwaarschijnlijk. De beide laatste opvattingen zijn evenzeer mogelijk en overeenkomende met de feiten.

1) Vroedsch. resol.

En den 8sten Nov. van hetzelfde jaar sprak de Raad, in de benoeming van den Heer Lieftingh tot rentmeester van de conventen van Jerusalem, Bethlehem en St. Brigitte, van de goederen „gespecteert *hebbende*” aan die kloosters, tot welker administratie hij hem committeerde ¹⁾. Prima facie zou men hieruit al licht concludeeren, dat de Raad erkende dat de conventen niet meer bestonden en dat hun vermogen de Stadskas verrijkt had. Evenals zulks bij de zoo even besproken resolutie het geval was, staat men ook hier in het slimste geval voor een lapsus calami; want dat de keuze van een bepaald woord niet ongedaan maakt en niet ongedaan maken kan de meege-deelde feiten en handelingen, ligt voor de hand. Maar evenmin als in de resolutie van 29 Sept. een niet met de door mij gegeven voorstelling van het lot der conventen onder vigeur der gereformeerde religie harmonicerende uitspraak van de Utrechtsche Vroedschap te lezen is, tenzij men die er in lezen *wil* op grond van zekere aprioristische opvattingen, evenmin valt er uit die van 8 Nov. 1656 te concludeeren tot een disharmonie tusschen den door mij geschilderden rechtstoestand en de meening door den Raad daaromtrent op dien datum ter loops uitgesproken. Niet dan in het uiterste geval mag worden aangenomen, dat de Raad zich vergiste, toen hij zeide dat de goederen van de bagijnenkloosters aan die kloosters behoord *hadden*. Inderdaad heeft men hier met een bloote woordenquaestie te maken; immers, waren in 1656 de drie bedoelde conventen nog in den waren zin des woords bagijnenkloosters? Natuurlijk niet; zoo er nog bagijnenprebenden in werden begeven ²⁾, vercischte dit slechts een gedeelte van het kloosterinkomen, terwijl wie ermee be-

1) Vroedsch. resol. Cf. ook op den 11den Oct. 1658: door den Raad werd gecommitteerd tot rentmr. van de goederen „gespecteert *hebbende*” aan de conventen van St. Cecilia en St. Nicolaus H. v. Merkerck.

2) Den 3den Jan. 1659 werd aan Elisabeth van Moock een levenslange alimentatie van *f.* 40 uit het convent van Jeruzalem toegekend, nadat de haar in 1616 verleende alimentatie van *f.* 60 „volgende d'ordre” was opgezegd, omdat zij niet in Utrecht maar te Vleuten woonde.

Den 20sten Febr. 1660 werd door den Raad de alimentatie eener „bejaerde dochter”, Beertgen van der Schoor, uit het inkomen der goederen van het convent van Arckel gratieuzelijk verhoogd tot *f.* 100 's jaars. Vroedsch. resol.

giftigd waren, toch in werkelijkheid geene bagijnen waren; bovendien was er van een gemeenschappelijk kloosterleven geen sprake meer, zoodat er van werkelijke conventen niets meer te bespeuren viel; maar dit is geheel iets anders dan de opheffing der rechtspersonen, die als klooster bestaan hadden; als kloosters bestonden zij niet meer, maar als fundatiën waren zij in wezen gebleven: zij waren gereformeerd. Het was er mee als met de kapittelen, die ook geene eigenlijke kapittelen meer waren, als met de vicarieën, de broederschappen ¹⁾ etc.; de bagijnenconventen verkeerden in het algemeen in dezelfde positie als de overige kloosters; het voor deze gezegde geldt ook voor gene.

De Raad kon derhalve zeer te recht verklaren, dat de goederen aan de conventen behoord *hadden*; in den regel bleef men echter de lichamen, die eenmaal kloosters in den echten zin des woords geweest waren, kloosters noemen en mitsdien ook van de goederen ervan zeggen, dat zij aan de kloosters behoorden en niet, dat zij er aan behoord hadden. In geen geval evenwel mag uit het bezigen van den verleden tijd worden afgeleid, dat de Raad meende, dat hij eigenaar der goederen was; niet hij maar de voormalige kloosters waren de eigenaars ervan. Zoo men nu een voormalig klooster, welks goederen tot andere p^ui usus worden aangewend geen klooster wil noemen, het is wèl; maar men meene niet, dat men zoodoende in iets anders dan in een woordenstrijd overwonnen heeft.

De bagijnenconventen waren en bleven, wat zij altijd geweest waren: fundatiën, geheel afgescheiden van den stedelijken fiscus; als zoodanig werden zij bij voortduring behandeld, hetgeen ik uit verschillende feiten nog zal toelichten.

Den 10^{den} Nov. 1656 werd den rentmeester van het Abraham-Dole convent door den Raad last gegeven, met de helft van de f. 1000, die gekomen waren van den verkoop van land van dit klooster in Neerlangbroek, een obligatie af te lossen van f. 500, „die d'Heer oudborgermeester Wyck heeft tot laste

1) Cf. p. 424.

vanden voorss. convente", en met de andere helft, vermeerderd met *f.* 100, waarvoor een perceeltje van het Maria Magdalena-convent was verkocht, af te lossen eene obligatie, „die 't Ceciliënconvent heeft sprekende op Abrahamdolyconvent voorss."; den rentmeester van St. Cecilia werd bevolen met de zoodoende door hem te innen *f.* 600, vermeerderd met *f.* 200, „aff te leggen acht hondert gulden capitaels, die d'armen van Buchel ¹⁾ hebben sprekende op 't Ceciliënconvente voorss." ²⁾. De obligaties, wier aflossing werd bevolen, waren geene obligaties ten laste der Stad, maar van de conventen, die op elkander zelfs zulke rentebrieven bezaten.

Van het convent van Bethlehem was land verkocht; „om te behouden het equivalent vant jaerlicx incomen vant selve vercofte landt" werd den 15^{den} Dec. 1656 de rentmeester ervan door den Raad gelast van den koopprijs *f.* 2600 te beleggen „op't comptoir vanden Eersten Cameraer deser Stadt" tegen 5°/_o, die daarmee twee andere obligaties zou aflossen (van Engel van Brienens weduwe en van Annichjen Lamberts), terwijl de rest (*f.* 1400) „gemortificeert" zou worden en gebruikt tot remboursement van het verschot ³⁾ van de Gecommitteerden der Ambachtskamer ²⁾ ⁴⁾.

De Raad liet dus het door hem beheerde Bethlehemsconvent zijn geld beleggen bij de Stad als beheerder van dat convent; terwijl hij een gedeelte der conventsgelden mortificeerde, d. i. niet belegde, ten behoeve der Ambachtskamer. Evenals de weduwe van Engel van Brienens en Annichjen Lamberts haar geld bij de Stad hadden belegd, deed het convent van Bethlehem zulks.

Een dergelijke resolutie werd den 3^{den} Aug. 1658 genomen; geapprobeerd werd de verkoop van 8 morgen land „van Nicolaiconvent" onder Polanen, „wesende leengoet des Capittels van Oudemunster"; van de koopenningen, aldus werd door

1) Een door Jhr. v. Buchel bij zijn testament van 20 Sept. 1579 gestichte armenfundatie. Stadsarch. Utr. Inv. Afd. II. no. 753.

2) Vroedsch. resol.

3) Aan wie dit gedaan was, blijkt niet: aan de Stad of aan het convent.

4) Een door den Raad in het leven geroepen lichaam, rechtspersoonlijkheid bezittende naast de Stad zelve.

den Raad bepaald, moest *f.* 2000 „gemortificeert” blijven tot subsidie van de reparatie der Geertkerk ¹⁾ en de overige *f.* 2200 moest belegd worden „opt corpus vande Stadt” op losrente, waarmede twee obligatiën afgelost moesten worden, die P. J. Almelooveen en de voogden van het onmondige kind van Aeltgen van Gameren „tot laste deser Stadt sprekende” hadden ²⁾. Een scherp onderscheid werd dus gemaakt tusschen de conventen en het „corpus” der Stad; ten laste van het laatste, d. i. den Stedelijken fiscus, nam de Stad geld op van de conventen, gelijk zij het ook van anderen deed; in zijn qualiteit van beheerder der conventen belegde de Raad bij den Stadsfiscus, en in die van Overheid mortificeerde hij een gedeelte van het conventsvermogen ad pios usus ³⁾.

Nog een voorbeeld van deze handelwijze biedt de resolutie van den 21sten Febr. 1659: den Heer Ram werd als rentmeester van het St. Cecilia-convent de last gegeven van de *f.* 8400, die gekomen waren van verkochte landerijen van dit convent, *f.* 6000 te beleggen op interessen „tot laste deser Stadt”, te betalen aan den Eersten Stadskameraar, die er andere obligaties mee moest aflossen, terwijl de overige *f.* 2400, die aan den Kameraar waren uitbetaald, gemortificeerd zouden blijven „tot Stadsbehoeff” ²⁾.

In den regel zorgde de Raad dus, dat de conventen hunne inkomsten behielden; want, — al werd het er ook niet altijd bij gezegd, — wanneer landerijen ervan verkocht werden, werd zooveel van de kooppenningen door obligaties vervangen, dat hetzelfde inkomen er uit getrokken werd als uit het verkochte land, terwijl de rest gemortificeerd werd hetzij direct ten bate der Stad hetzij ad pios usus. Met zoovele woorden werd dit

1) In 1657 had de Raad de Geertkerk ook reeds gesubsidieerd met *f.* 1200, voor de helft te betalen door den rentmr. van Bethlehem, Jerusalem en St. Brigitte, en voor de helft door dien van Abrahamdole en St. Maria Magdalena: 22 Apr. 1657.

2) Vroedsch. resol.

3) Cf. nog de Vroedsch. resol., 10 en 24 Jan. 1659 (cf. op p. 418), 7 Mei 1660 (ten behoeve der verbreeding van de Nicolaikerksteeg moest een plecht, „die het Nicolaiconvent heeft sprekende op de twee afgebroken camers aldaer, genaemt de Son ende Maen”, gemortificeerd worden).

gezegd, toen den 2^{den} Febr. 1657 de Eerste Kameraar Mansfeldt geautoriseerd werd om van den rentmeester van Jerusalem op losrente te lichten *f.* 1000 uit de kooppenningen van het land aan de Meern „in equivalent vande jaerlix pacht vandien”, om daarmee een andere obligatie af te lossen; de overschietende *f.* 572 zou gemortificeerd blijven om gebruikt te worden tot afkoop van de actie, die wegens het missen van twee vischsteden op de Vischbrug krachtens een Stadsbrief van 1586 door de erfgenamen van Tonis Janss. gepretendeerd werd, waarvoor hun *f.* 700 was toegekend ¹⁾. Bij de belegging van de kooppenningen van land van het St. Nicolaas-klooster, 18 Jan. 1658 door den Raad bevolen, werd eveneens uitdrukkelijk vermeld, dat *f.* 1400 ervan „op 't corpus vande Stadt” moest worden belegd, „renderende tjaerlix provcnue vant selve landt”, terwijl de overschietende *f.* 156,10 st. gemortificeerd zou worden en door den rentmeester Ram aan den Kameraar Mansfelt moest worden betaald ¹⁾.

Met een enkel woord den stand van zaken samenvattende, waartoe het ten slotte gekomen was, constateer ik, dat de bagijnconventen door den Raad werden geregeerd, dat over hunne goederen door den Raad beschikt werd, dat de administratie door hem werd gevoerd, dat de inkomsten ervan werden besteed naar zijn goeddunken, dat hij dit alles deed niet als eigenaar der conventengoederen maar als regeerder der conventen, en dat hij daarbij in geenerlei opzicht gebonden was, omdat in hem de hoedanigheden van administrateur of directeur en Overheid vereenigd waren.

Praktisch gesproken was er derhalve geen verschil tusschen de conventengoederen en de Stadsgoederen: over beide kon de Raad even vrijelijk beschikken; de grond daarvan was evenwel voor beide soorten verschillend. W. i. w. was de Raad in zijn dispositie over de conventengoederen naar recht gebonden aan de pieuze bestemming ervan, als geestelijke goederen, maar feitelijk was deze gebondenheid er slechts op het papier, daar het juist de Raad zelf was, die bepaalde wat al af niet pieus

1) Vroedsch. resol.

was. Deze vereeniging van directeur en controleur der geestelijke goederen was bij gebreke van een vaste pieuze bestemming, zooals b.v. bij de kerkegoederen, de aanleiding tot de opheffing der conventen, d. i. tot de vervanging van het *zich gedragen als* eigenaar door het *zijn* van eigenaar ¹⁾ der conventengoederen.

Den 2den Mei 1674 deed de Raad een beslissenden stap; „tot redres van Stads-Finantie” werd teruggekomen op het besluit van 26 Sept. 1657: de professorentractementen zouden van de bagijnenconventen worden genomen en gelijk voorheen gebracht worden „op Stadscomptoir”; dit zou daarentegen verlicht worden met de renten, die de Stad aan de conventen verschuldigd was — de gelden der conventen waren immers veelal belegd op de Stad —, „dewelcke by dese worden gemortificeert, om te voorkomen d'onnoodige lasten vandien” ²⁾. Zoodoende werd de administratie vereenvoudigd; want bij den gegeven stand van zaken was het feitelijk toch de Stad, die, zij het dan via de conventen, deze tractementen betaalde. Meer dan een inkrimping van het vermogen der conventen door de mortificatie hunner obligatiën — hetgeen trouwens, naar ons is gebleken, thans niet voor de eerste maal geschiedde — en een daarmee gepaard gaande vermindering hunner lasten kon in den genomen maatregel niet worden gezien, indien de resolutie niet aldus eindigde: „Dat voortaan de conventengoederen sullen genoemd worden Stadsgoederen, ende daerover gestelt een ofte meer rentmeesters, die het incomen vandien sullen hebben over te tellen aen den Tresorier, om daer mede te voldoen de nodige lasten”. Welke strekking dit besluit eigenlijk had, durf ik niet met zekerheid te zeggen. Beteekende het een opheffing der conventen, zoodat de goederen hunne eigenaars verloren, om hetzij dan ipso iure hetzij door occupatie de Stad in de opengevallen plaatsen te zien treden ³⁾? Of bedoelde het enkel de conventengoederen uit den kring der pieuze goederen

1) Cf. Mr. Verloren l. c. p. 432.

2) Vroedsch. resol.

3) Deze meening wordt gehuldigd door Mr. Acquoy, l. c. p. 353: „Door dit besluit zijn derhalve de goederen der bagijnenconventen ten bate der stad gesequestreerd geworden”.

te trekken, zoodat w. i. w. de conventen als fundaties bleven bestaan doch zonder dat de Raad, als de directie van deze hebbende, aan voormalige pieuze bestemming ervan gebonden was? De keuze is moeielijk. De administratie der voormalige conventen werd niet aan den Stadskameraar opgedragen maar aan een of meer rentmeesters voorbehouden; ligt hierin een aanwijzing ten gunste van een der beide opvattingen? Prima facie zou ik er ten voordeele van de tweede uit concludeeren; dat er ook van één rentmeester werd gesproken en niet van even zoovele als er conventen waren, is geen bezwaar, daar ook reeds vóór 1674 verschillende conventen onder één administratie gebracht waren, terwijl dit toch niets dan een administratieve maatregel was. Waarom werd anders de administratie niet versmolten met de overige Stedelijke goederen? ¹⁾ Voorloopig werden de vier rentmeesterschappen in elk geval gehandhaafd; of was de beteekenis hiervan wellicht slechts deze, dat deze rentmeesters enkel de inkomsten zouden beuren om ze alle uit te keeren aan den Stedelijken Thesurier, die de uitgaven dier rentmeesterschappen zou doen? Uit de woorden der resolutie van 2 Mei 1674 zou men geneigd zijn dit af te leiden; toch ware dit onjuist, althans zóó is ze niet uitgevoerd, daar de vier rentmeesters ook met het doen der uitgaven voortgingen ²⁾.

Wat beteekende de bepaling, dat voortaan de conventen-goederen Stadsgoederen zouden „*genoemt*” worden? Zouden zij voortaan Stadsgoederen *zijn* in den strikten zin des woords? Dit ligt voor de hand, want ze zoo te noemen, omdat ze het *niet* waren, zal de Raad wel niet hebben bedoeld. Implicite zou er derhalve een opheffing der conventen in gelegen hebben ten bate der Stadskas. Mogelijk is echter ook, dat deze naams-

1) Cf. echter het op pp. 759, 760 vermelde motief voor een eventueele afzonderlijke administratie.

Er werd één uitzondering gemaakt: „Dat d'administratie vande landen aande Westzijde vande Stad langs de Moesgraffen vant rentmeesterschap van Abramdoliende Magdaleneconventen afgenomen en aan het Tresorierschap deser Stadt sal werden gevoecht, alsoo deselve by de Stad sijn gecoft ende de renten vande cooppenningen by de Tresoriers inder tijd worden betaalt”.

2) Cf. p. 759.

verandering plaats had zonder dat daarbij werd gedacht aan den juridieken ondergrond der feitelijke macht over deze goederen, maar alleen om er mee aan te geven, dat de Raad de belemmering in zijn vrijheid ten opzichte dier goederen, voortvloeiende uit het pieuze karakter ervan, wenschte op te heffen, zoodat de zin der bedoelde woorden zou zijn, dat voortaan de conventengoederen geheel en al als Stadsgoederen zouden *behandeld* worden.

Naar de tweede opvatting hief het besluit van 2 Mei 1674 de conventen niet op maar maakte het de opheffing enkel aanbevelenswaardig; welk motief toch kon er nog bestaan voor het afzonderlijk geadministreerd worden van stichtingen, die van alle vaste en pieuze bestemming waren ontbloot?

Tenzij men dit motief zou willen zoeken in de zorg der Vroedschap, dat er voor de leden der Reggering geen gebrek aan te bekleeden ambten zou zijn, hetgeen niet zoo onwaarschijnlijk is; immers den 21sten Febr. 1707 deden de Burgemeesters den Raad de propositie de afzonderlijke administratie te beeindigen; waarom? omdat toch de inkomsten der rentmeesterschappen zoo gering waren; de rentmeesters kregen n.l. als bezoldiging een percentage der inkomsten hunner kantoren, den 2^{den} Mei 1674 bepaald op 5% van den effectieven ontvang ¹⁾.

Den 23sten Nov. van hetzelfde jaar werden de vier rentmeesters ontheven van de betaling der interessen van de obligatiën door particulieren bezeten ten laste der „Stads-rentmeesterschappen”, en werd deze overgebracht op het kantoor van den Tresorier ¹⁾.

Doch ook deze verlichting was niet voldoende om de voormalige conventen rond te doen komen; den 15^{den} Febr. 1675 werden daarom door den Raad de „alimentatiën off provens, die uytten incomen vanden [sc. van de „vier Stads-rentmeesterschappen”] plegen betaelt te worden”, gemortificeerd; de rentmeesters waren n.l. niet in staat uit hunne inkomsten de ongelden en de buitengewone lasten der landerijen te betalen en moesten „uyt Stadscomptoir” worden gesubsidieerd ¹⁾.

1) Vroedsch. resol.

Met den verkoop der onroerende goederen werd inmiddels doorgedaan; in de desbetreffende resoluties werd niet meer gezegd, gelijk vóór 1674 regel was, dat de verkochte goederen aan de conventen specteerden, maar dat zij er aan gespecteerd *hadden*; of wel, er werd niets bijgezegd, maar eenvoudig besloten tot den verkoop van zekere landen. Van een belegging der kooppenningen werd geen gewag meer gemaakt ¹⁾.

In deze terminologie kan m. i. op zich zelve geen beslissend argument gezien worden, omdat ze ook reeds vóór 1674, zij het dan bij uitzondering, gebezigd werd; te minder, daar ze, zooals uit het navolgende blijkt, weer verlaten werd.

In 1707 besloot de Raad de afzonderlijke administratiën op te heffen; de Burgemeesters stelden den 21sten Febr. in de Vroedschap voor, „dewijle de Heeren rentmeesters van Stadtsconventen hunne rekeningen tot den jaere 1705 hebben gedaen en de inkomsten van dezelve conventen tegenwoordigh van die importantie niet zijn, dat men met den ontfangh en administratie van dien eenige der leden van deze Regeringe zoude behoren te chargeren”, dat den Heeren gecommitteerden ter directie van de Stadsfinanciën opgedragen mocht worden „om alle de posten, die wegens Stadtsconventen noch reesteren en onverkocht zijn gebleven, op het manuacel van den Heere Tresaurier dezer Stadt te doen brengen, mitsgaders de outeigens, erfpachten en vordere kleinigheden onder dezer Stadts kleine schulden te reguleren om aen den Heere Tresaurier jaerlijks verantwoord te worden”. De Raad vereenigde zich met dit voorstel en machtigde de gemelde gecommitteerden zoo spoedig mogelijk er toe over te gaan ²⁾. Den 28sten Mrt. daaraanvolgende brachten zij van hunne handelingen verslag uit. Zij hadden „uit de laetste rekeningen vande Heeren rentmeesters van Stadtsconventen” „uitgetrokken de goederen en posten, die noch aende voorss. conventen waren competerende” en onverkocht gebleven waren; daarvan hadden zij twee lijsten gemaakt, van welke de

1) Cf. b.v. de Vroedsch. resol., 1 Febr., 23 Aug., 1 Nov., 20 Dec. 1675; 3 Jan., 29 Mei 1676; 19 Juli, 18 Oct. 1680, waar gesproken werd van land „gespecteert hebbende” aan de conventen.

2) Vroedsch. resol.

eene bevatte „de voornaemste posten en parcellen, die noch in wezen waren en bestonden in capitalen op de comptoiren, plechten, groote erfpachten en uitgangen”, terwijl op de andere gebracht waren de „kleinigheden”, als „thinsen, uitgangen, oudteigens, kleine erfpachten en diergelijke van weinigh soms”; deze beide lijsten legden zij in de Vroedschap over, met advies dat de eerste gebracht zou worden op het manuaal van ontvang van den Tresorier der Stad, gelijk mede op zijn manuaal van uitgaaf gebracht moesten worden „alle de lasten zoo van alimentatiën als anders, waarmede de voorss. conventen alsnoch zijn beswaert”, en dat de andere op het manuaal der Stads kleine schulden zou worden gebracht en ter hand gesteld aan den uitmaner van deze, C. van den Eclaert, om ze zoo veel doenlijk in te vorderen en jaarlijks verantwoording te doen aan den Tresorier. De Raad liet zich dit rapport wel gevallen, bedankte de Heeren voor hun moeite, en bepaalde, dat de beide lijsten op de manualen van den Tresorier en den Uitmaner respectie gebracht zouden worden, „vervolgende met yder post het jaer by de Heeren rentmeesters in derzelver laetste rekeningen in ontfang gebragt”, en dat „de lasten vande respectie conventen zoo van alimentatie als anders voortaan by de Heeren Tresoriers inder tijdt zullen worden betaelt” ¹⁾.

Zoodoende verdween de zelfstandige administratie der bagijnenconventen; hunne goederen en hunne schulden werden door de Stad overgenomen. Over de goederen werd als voorheen door den Raad beschikt, doch nu niet meer voor de conventen maar „ten meesten dienste vande Stadt”, en niet meer door bijzondere commissarissen der conventen maar door de „Gecommittcerden ter directie van Stadts Finantic” ²⁾. En zoodoende verdwenen

1) Vroedsch. resol.

2) Cf. de Vroedsch. resol., 16 Mei 1707: besloten werd tot den verkoop van land op Heicop, „behorende aenden convente van Hiëruzalem”, „waervan de wederhelft competeert zekere vicarye tot Westbroek, daer possesseur van is de Heer van Zuitoort”, etc. „Behorende” etc. Dit is vreemd; er ware toch alleszins grond geweest voor den verleden tijd, die na 1674 als regel en vóór 1674 bij uitzondering reeds was gebezigd; het kan moeielijk iets anders dan een slordigheid zijn.

tevens de conventen zelve, zoo zij althans niet reeds in 1674 waren opgeheven ¹⁾. Met de bagijnenconventen verdween tevens wat er van de broederschappen overschoot; immers de broederschappen, die nog eenig vermogen hadden overgehouden, waren onder het beheer gebracht van den rentmeester van het St. Maria Magdalena-convent ²⁾, zoodat in de annexatie van de goederen der vier Stedelijke rentmeesterschappen wat er nog van het broederschapsvermogen over was gebleven mede begrepen was en formeel ook deze broederschappen te niet gingen.

Tusschen deze voormalige geestelijke of pieuze goederen en de Stedelijke goederen was sedert niet het geringste onderscheid meer: de baten behoorden tot de Stadsbaten en de schulden waren schulden der Stad. Sedert 1674 waren ze van alle pieus karakter ontbloot en sedert 1674 of 1707 waren ze bovendien eigendommen der Stad Utrecht.

HOOFDSTUK VIII.

KORTE SAMENVATTING.

Evenals ik in groote trekken den rechtstoestand der goederen, die rechtstreeks of zijdelings bestemd waren voor en verknocht waren aan de vervulling van zuiver religieuze of religieus gekleurde verplichtingen, onder het Canonieke recht geschetst heb ³⁾, ten einde de maatregelen sedert 1580 door de Utrechtsche overheden omtrent deze goederen genomen gemakkelijker te kunnen verstaan, zal ik het thans doen ten opzichte van den rechtstoestand waarin deze goederen verkeerden, toen den 5^{den}

1) Mr. Acquoy, die de bagijnengoederen reeds sedert 1674 als Stadsgoederen beschouwt, ziet in de resolutie van 28 Mrt. 1707 dan ook slechts een administratieve maatregel, l. c. p. 354: „Waren door de resolutie van 2 Mei 1674 de conventengoederen reeds Stadsgoederen geworden, door den maatregel van 28 Maart 1707 werd hunne overgang aan de Stad ook administratief nader voltooid”.

2) Cf. p. 438.

3) Afd. I. Hoofdst. IX.

Aug. 1796 door de Nationale Vergadering als vrucht van het nieuwe opperste beginsel van Staatsrecht: Vrijheid - Gelijkheid - Broederschap, de scheiding tusschen Staat en Kerk werd uitgesproken, en toen in het „Maatschappelijk Verdrag” van 1798 met zijne Additioneele Artikelen een nadere regeling van den nieuwen stand van zaken werd gegeven.

De Middeleeuwsche tegenstelling: wereldlijk-geestelijk was sedert 1580 verdwenen: geen geestelijk recht, geen geestelijke Overheid, geen geestelijke rechter, geene geestelijke personen en goederen bestonden meer. Dat er voortaan enkel seculier recht, een seculiere Overheid, een seculiere rechter, seculiere personen en goederen waren, vloeide voort uit de reformatie der Christelijke religie: de tegenstelling: geestelijk-wereldlijk was onbekend in de H. Schrift, was bloote menschenvinding, was Roomsch, en diende derhalve hoe eer hoe beter weg te vallen.

Maar er was meer, dat in de Kerk strijdig met de ware Christelijke leer werd geacht, zoowel in haar leer als in hare ceremoniën en haar inrichting; al deze in den loop des tijds ingeslopen misbruiken moesten worden uitgezuiverd, opdat de Kerk weer beantwoorden mocht aan haar beeld, zooals men het zich uit de H. Schrift vormde.

In den beginne had zich de Overheid tegen de reformatie verzet en alle afwijking van de geldende opvattingen als ketterij gestraft. Later nam zij echter een ander standpunt in: na gedurende een korten tijd beide partijen, Gereformeerd en Ongereformeerd, als gelijkgerichtigd te hebben aangemerkt in den religievrede, keerde zij zich — haar neutraliteit stond noch den aanhangers der gereformeerde noch dien der ongereformeerde religie aan — tegen de oude religie, stempelde zij deze, voorzoover ze van de nieuwe afweek, tot ketterij, en erkende zij de belijders dezer laatste als de ware Christenen.

Gelijk van ouds rekende de Overheid het zich ten plicht de Christelijke religie, de waarheid, te handhaven en te beschermen. En zoo sloten zich de kerken voor den ongereformeerden dienst, evenals zij vóór de Reformatie voor den gereformeerden gesloten waren geweest; en zoo kwamen in het algemeen alle goederen, voorheen voor den Roomschen dienst aangewend, ten goede van den Gereformeerden.

Reeds voordat de Overheid het goed recht der Reformatie erkend had, waren er naast de Katholieke Kerk kerken gevormd op den grondslag der gereformeerde belijdenis, die met elkander in synode bijeenkwamen tot regeling harer gemeenschappelijke belangen; doch deze kerken onder het kruis waren rechtens niets dan door de Overheid ten strengste verboden vereenigingen, die uit den aard der zaak geenerlei rechtsgeldig besluit konden nemen; reformatie binnen de Kerk was a fortiori ongeoorloofd.

Langzamerhand keerde echter het blad. Niet alleen werd het toegelaten, dat zich nieuwe kerken vormden, maar ook werd het aan de ongereformeerde kerken vergund zich te reformeeren in leer, ceremoniën en organisatie, en de fondsen, van ouds door haar gebruikt, aan te wenden voor haar thans gereformeerden dienst. Het recht op reformatie werd door de Overheid uitdrukkelijk erkend. Of een kapittel, een klooster, een parochie, een pastoor, een vicaris zich wilden reformeeren, moesten zij zelve weten: de Overheid verbood het hun niet en dwong er hen evenmin toe. Het duurde evenwel niet lang, of deze vrijheid werd omgezet in een plicht: reformatie werd Christelijke eisch gerekend en derhalve, zoo ze niet vrijwillig geschiedde, van overheidswege afgedwongen. Geen kapittel, geen klooster mocht in zijn kerk meer den ongereformeerden dienst doen plaats hebben, geen pastoor mocht iets zeggen of doen wat specifiek Roomsch en niet in het Oude of Nieuwe Testament gefundeerd was, geen vicaris mocht de in de vicariestichting voorgeschreven Roomsche ceremoniën verrichten.

Sedert de reformatie verplicht was gesteld, was het de Overheid, die bepaalde, hoe ze geschieden moest: zij besliste wat al of niet eisch der H. Schrift was. Zóó alleen kon eenheid in de leer, de ceremoniën en de inrichting der kerken worden verkregen, en konden kerken, die zich niet Calvinistisch wilden reformeeren en zich afzonderlijk wenschten te houden, gedwongen worden zich naar de strikt Gereformeerde kerkorde en in het synodale verband te schikken. Zonder het partijkiezen door de Overheid ten gunste der Gereformeerde religie was elke kerk vrij zich te reformeeren zooals zij verkoos en zich met andere kerken in eenig verband te begeven. De kerken

konden wel met elkaar in synode bijeenkomen, vaststellen wat zij voor de ware Christelijke leer en kerkinrichting hielden, en zich desnoods contractueel jegens elkander verbinden bij de genomen besluiten te zullen volharden, maar — gesteld, dat men dergelijke overeenkomst bindend zou achten — iets anders dan een vordering tot schadevergoeding in geval van contractbreuk zou er niet uit hebben kunnen voortvloeien, hetgeen vrijwel op ontstentenis van sanctie neerkwam, daar van rechtstreeksche schade aan de andere kerken door verbreking van het verband of verandering der belijdenis moeielijk sprake kon zijn. Alleen doordat de Overheid voor de *ware* leer en de *ware* kerkelijke organisatie partij koos, — wat hiertoe behoorde, beoordeelde zij zelfstandig — kon in elke Provincie de Gereformeerde leer en kerkorde worden gehandhaafd.

De regelen der kerkelijke organisatie ontleenden aan de Overheid hun bindende kracht, onverschillig of zij in een kerkensynode waren ontworpen dan of ze door de Overheid zonder kerkelijke voorlichting werden vastgesteld.

In de rechtspositie der geestelijke en kerkelijke goederen bracht de Reformatie geen wijziging wat betrof het eigendomsrecht ervan: alle fundaties en corporaties bleven te dezen opzichte in haar geheel. Rechtstreeks was alleen dit haar gevolg, dat deze goederen onder de superintendentie en de jurisdictie van de wereldlijke Overheid en den wereldlijken rechter kwamen en niet meer ten bate van de Roomsche religie mochten worden aangewend. Kerken, pastorieën, vicarieën, kloosters etc. bleven in wezen, doch gereformeerd. Meer laat zich in het algemeen over den invloed der Reformatie op vermogensrechtelijk terrein niet zeggen. Wat verder het lot der verschillende soorten van geestelijke en kerkelijke goederen geweest is, hiervoor is de geschiedenis van elke soort in het bijzonder na te gaan, zoodat algemeen geldende regelen er er niet voor te geven zijn.

Dat de Gereformeerde religie, en zij alleen, van al deze goederen het profijt had, was een gevolg van het door de Overheid ingenomen standpunt: zij gold voor de ware Christelijke.

Zoodoende mochten de kerken alleen voor den Gerefor-

meerden dienst worden geopend. Deze opening geschiedde door de Overheid, niet omdat aan de Gereformeerde kerken van eenige kerkgebouwen het eigendomsrecht competeerde, maar omdat haar belijdenis de ware was. Of een Gereformeerde kerk een gereformeerde parochie dan wel een nieuw lichaam was, deed niet ter zake: als ware Christelijke kerk vond zij de deuren der kerkgebouwen, die zij voor haar dienst behoefde, van Overheidswege voor haar geopend, zoowel van de parochiale als van de collegiale en conventuale kerken. Waar de parochiën als kerkelijke lichamen bleven bestaan, bleven de kerspelkerken voor den parochialen Christelijken dienst bestemd als voorheen, doch de grens tusschen rechtzinnigheid en ketterij werd anders getrokken. Waar de parochiën niet kerkelijk bleven voortbestaan maar een nieuwe Gereformeerde kerk naast haar werd gevormd, was er vermogensrechtelijk geen continuïteit in den band tusschen dit lichaam en de parochiekerken, maar steunde het gebruik dezer laatste enkel en alleen op het openingsbesluit der Overheid. Vermogensrechtelijk bleven de parochiën in statu quo. De kerkeraad had, ook in de gereformeerde parochiën, met de kerkfabriek niets uit te staan; de kerkmeesters, veelal onder toezicht der gansche parochie, waren in casu de bevoegde macht, onder de Overheid als Opperkerkmeester. Ter ondersteuning van de fabriek konden de kerkmeesters, mits de Overheid het toestond, over de leden der parochie of de bezitters van vastigheden binnen hare grenzen gelegen een omslag heffen zonder onderscheid te maken of zij al dan niet van de Gereformeerde gezindheid waren.

Zoodoende konden de pastorieën alleen aan Gereformeerde leeraars worden vergeven; de collators mochten geene anderen benoemen: zij hadden immers slechts het recht een Christelijken pastor loci aan te stellen, d. w. z. sedert het verbod der Roomsche religie een Gereformeerden predikant. In den regel werden echter de Utrechtsche pastoorsbenefices niet meer begeven: ze werden samengebracht in één administratie, en aan alle predikanten werd een vast tractement uitgekeerd, deels uit de inkomsten der pastoralia, deels uit andere geestelijke fondsen, deels uit de Overheidskas. De Overheid was Voedster-

heer der Kerk en als zoodanig rekende zij zich bevoegd — onder krachtig protest der Kerk — den predikanten zoowel hun commissie als hun ontslag te verleenen.

Zoodoende konden de vicarieën alleen door Gereformeerde vicarissen worden bezeten; de verplichting om een altaar te bedienen werd vervangen door die der theologische studie. Vermogensrechtelijk bleven de vicarieën wat ze waren; veelal werden ze beheerd door de bezitters (ook wel door de collators) onder toezicht der Overheid; in plaats van de kosten vóór de Reformatie veroorzaakt door den altaardienst moesten de vicarissen het derde deel hunner inkomsten aan de Overheid uitkeeren ten behoeve der predikantenbezoldiging. Ten slotte zijn de vicarieën in bloote sinecuren ontaard, wier bezit met het collatierecht ervan feitelijk samenviel, en zijn ze van den last der tertiën ontheven doordat de Staten het derde deel van haar vermogen zelf aan zich trokken.

Zoodoende konden de kapittelen — waarin ook wel niet-Gereformeerden werden opgenomen — gedwongen worden uit hunne inkomsten bij te dragen voor den Gereformeerden kerk- en schooldienst. Aan het lidmaatschap ervan, dat door het verbod der Roomsche religie alleen administratieve werkzaamheden meebracht, werd de verplichting geknoopt het Land te dienen als jurist of als krijgsman; maar evenals de vicarieën zijn ook de kanunnikdijen zuivere sinecuren geworden.

Zoodoende kon ook uit de kloosterinkomsten door de Overheid voorzien worden in de kosten der Gereformeerde religie. In het algemeen zijn de kloosters blijven bestaan; slechts enkele zijn opgeheven ten behoeve der Overheid. De vrouwenkloosters, zoowel de adellijke Ridderschaps- als de Stadsbegijnenconventen, zijn bij voortduring van overheidswege aangevuld, ondanks de separatie en de ontneming der administratie. Het lot der mannenkloosters, die den Gereformeerden meer tegen de borst stuitten, was meer uiteenlopend. Het adellijke Deutsche Huis met de eronder ressorteerende commanderieën bleef, behoudens de religie natuurlijk, in wezen en in het genot van eigen beheer. Het half-adellijke convent der Johanniters met zijne commanderieën werd ingrijpender gereformeerd: alleen de commandeurs hielden eigen beheer, de leden van het convent

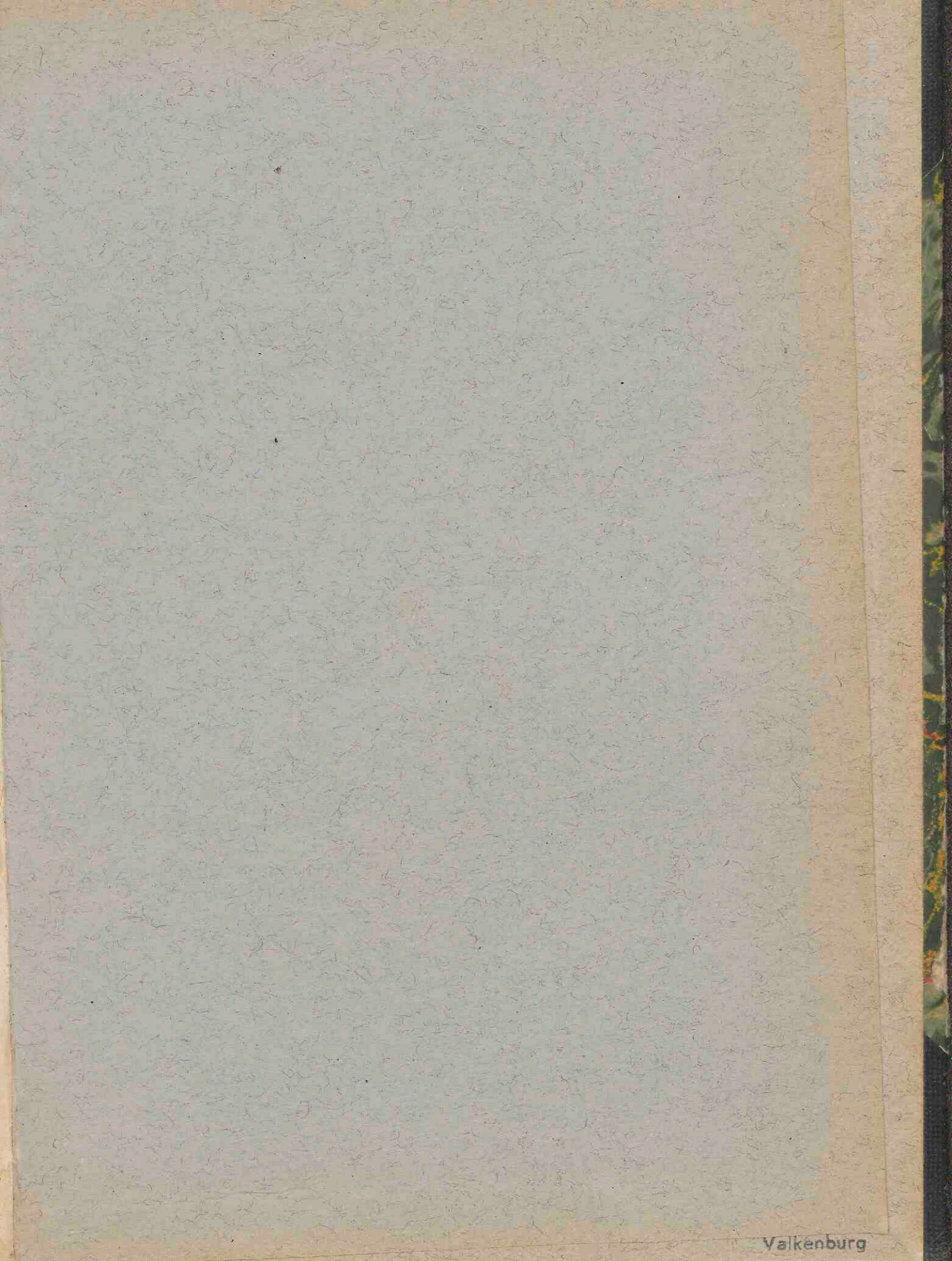
beurden enkel hunne prebenden van den door de Staten benoemden rentmeester. Van de aan de Heeren van het Duitsche Huis opgelegde verplichting het Land te verdedigen kon alleen in tijd van oorlog iets te recht komen, evenals van dezelfde verplichting der Johanniters, uit wier goederen tevens studiebeurzen werden verleend. Ten slotte zijn ook deze commanderschappen en prebenden tot sinecuren verkommerd. De overige in wezen blijvende mannenkloosters werden niet meer aangevuld; ze werden van wege de Overheid beheerd en hunne inkomsten werden door haar ad pios usus aangewend.

Zoodoende konden sommige broederschappen, wier lot overigens zeer verschillend was, aangewend worden ten behoeve der Gereformeerde religie als b.v. van de predikantenbezoldiging. In het algemeen kan van de broederschappen slechts gezegd worden, dat sommige bleven bestaan min of meer gereformeerd om naar aanwijzing der Overheid aan verschillende pii usus ten goede te komen, en dat andere ten bate der Overheid opgeheven werden.

Zoo was de rechtstoestand, toen den 5den Aug. 1796 de 18de-eeuwsche Verlichting de Gereformeerde leer het lot deed treffen, dat deze in Juni 1580 aan de Roomsche bereid had: van overheidswege werd ze niet meer als de waarheid erkend. Dat deze zgn. scheiding van Kerk en Staat de Gereformeerde gezindheid op het genot, althans het uitsluitende, van de geestelijke en kerkelijke goederen te staan zou komen, sprak van zelf ¹⁾. In een derde afdeeling hoop ik de rechtspositie dezer goederen onder het zgn. Neutrale recht te behandelen.

1) Door Mr. W. A. Baron van Verschuer (De rechtstoestand der kerkelijke goederen bij de Hervormde gemeenten, Gids 1873 pp. 463 sqq.) wordt dit gevolg ten onrechte vastgeknoopt aan een eigendomsrecht van den Staat op de kerkelijke goederen.

Met de beschouwingen van den Heer v. V. omtrent den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen vóór de Reformatie en daarna tot 1796 kan ik mij vrijwel vereenigen.

Boekbinderij
Oellers
Valkenburg

